ମୁକୁର

ମାସିକ ପତ୍ର ।

ସପ୍ତମ ଭାଗ ।

ସନ ୧୩୨୦ ସାଲ ।

ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣସୁନ୍ଦର ଦାସ ବି,ଏ,

ବର୍ତ୍ତକ

ସମ୍ପାଦକ ।

କଟକ ।

ମୁକୁର ପ୍ରେସରେ ମୁଦ୍ରିତ ।

୧୯୧୩ ।

ଅଗ୍ରୀମ ବାର୍ଷିକ ମୂଲ୍ୟ ଦୁଇ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ସୂଚୀପତ୍ର ।

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠାଙ୍କ ।
୧ ଅହଂକାର ପରିଚ୍ଛେଦ ଧର୍ମ	୬୩
୨ ଅନନ୍ତ (ପଦ୍ୟ)	୧୩୨
୩ ଇଷ୍ଟଦେବତାଙ୍କର ଫଳ	୧୨୨
୪ ଉଠାମାଛ (ପଦ୍ୟ)	୧୩୫
୫ ଉଡ଼ି ଯା ଦୋହଳ (ପଦ୍ୟ)	୬୮
୬ ଉତ୍କଳଭାଷାର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା	୪୮
୭ ଉତ୍କଳ ଗମନଚରିତ (ନାଟକ)	୬୮, ୧୩୬, ୨୧, ୨୪୬
୮ ଉଦର (ପଦ୍ୟ)	୨୬୨
୯ ଋଷି ମଧୁସୂଦନ (ପଦ୍ୟ)	୧୯୬
୧୦ ଏକାଦଶୀ	୧୪୬
୧୧ ଏଭେ ବସ୍ତ୍ର ଥିଲା ଦୋଇ ନ ଶୁଭ୍ର ଦଗ୍ଧ (ପଦ୍ୟ)	୧୨
୧୨ ଓଡ଼ (ପଦ୍ୟ)	୭୭
୧୩ ଓଲଙ୍ଗସ୍ତୁତ୍ରର ଭାଷ୍ୟଶାସନ	୧୮
୧୪ କା'	୧୨୪
୧୫ ଖୋଇଁ ଦେଖିଲ (ପଦ୍ୟ)	୨୧୭
୧୬ ଖିଗ୍ରଜଥଲାନ	୧୭୩
୧୭ ଖେଦୋକ୍ତି (ପଦ୍ୟ)	୧୧୮
୧୮ ଗ୍ରାମ୍ୟଶବ୍ଦ	୪୨
୧୯ ଗ୍ରୀଷ୍ମ (ପଦ୍ୟ)	୨୬
୨୦ ଗୃହିର ଅଜନ (ପଦ୍ୟ)	୧୦୧
୨୧ ଚିତୋପୂଲା ଭଟ୍ଟ (ପଦ୍ୟ)	୪୭
୨୨ ଚିରଶଳ୍ପ (ପଦ୍ୟ)	୧୪
୨୩ ଛୁଇଅ	୧୦୨
୨୪ ଜନକଭକ୍ତ (ପଦ୍ୟ)	୧୨୧
୨୫ ଜ୍ୟୋତିଷ ଓ ଜ୍ୟୋତିର୍ଦ୍ଦର୍ଶନ	୨୮, ୮୬
୨୬ ଟିପ୍ପଣୀ	୧୩୭, ୨୨୯
୨୭ ଡାକସୁନ୍ଦରି	୧୩୬
୨୮ ତପସ୍ୱିନୀ (ପଦ୍ୟ)	୧୭, ୧୬୪, ୨୪୨
୨୯ ତମାଖୁର ବ୍ୟବହାର	୫୮
୩୦ ତାରା (ପଦ୍ୟ)	୮୪
୩୧ ଦିବାଗ୍ରହଣ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ	୩୧
୩୨ ଦେଶୀ ଗାଳି ଦେବା	୮୫
୩୩ ଧୂଳିମାଖି	୨୪୦
୩୪ ନବବର୍ଷ ପ୍ରବନ୍ଧ	୧
୩୫ ନରକାସ୍ତ୍ର	୧୧୪
୩୬ ନିଶୀଥଧ୍ୟାନ (ପଦ୍ୟ)	୩୦
୩୭ ପାଟଳୀପୁତ୍ର	୨
୩୮ ପାଲିଅର ଦରଞ୍ଜନରେ	୪୫
୩୯ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ	୧୪
୪୦ ପ୍ରଭାକରର ପଦ (ପଦ୍ୟ)	୨୧୨
୪୧ ପ୍ରାବୃଟ୍ଟିର (ପଦ୍ୟ)	୧୩୨
୪୨ ବଙ୍ଗଲିପି ଅପେକ୍ଷା ଉତ୍କଳ ପ୍ରାଚୀନ	୮୮
୪୩ ବାସ୍ତୁବିଦ୍ୟା (ପଦ୍ୟ)	୧୪୫
୪୪ ବାଣୀ ଅବାହନ (ପଦ୍ୟ)	୨୩୦
୪୫ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ	୧୧୭, ୨୧୮
୪୬ ବାଲ୍ୟସ୍ମୃତି	୨୭୨
୪୭ ବିଧାତା ଅଦ୍ଭୁତ (ପଦ୍ୟ)	୧୨୧
୪୮ ବିନ୍ଦୁସାର	୭୮
୪୯ ବିମାତା (ଗଳ୍ପ)	୧୬୮, ୩୧୩, ୨୩୬
୫୦ ଭିକ୍ଷା (ପଦ୍ୟ)	୪୧
୫୧ ଭିକ୍ଷା (ପଦ୍ୟ)	୧୩୭
୫୨ ମଧୁସୂଦନ (ପଦ୍ୟ)	୧୧୩
୫୩ ମଧୁସୂଦନ ଦତ୍ତ	୧୯୪
୫୪ ମନୋଚାଞ୍ଚଳ	୧୩, ୨୩୫
୫୫ ମୋ ଧାରଣା (ପଦ୍ୟ)	୪୪
୫୬ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ଓ ମୈତ୍ରେୟୀ ସଂବାଦ	୭୩୫
୫୭ ଯାଯାବର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ନିବାସ	୧୩୧
୫୮ ଲକ୍ଷ୍ମୀ (ଗଳ୍ପ)	୨୧୭
୫୯ ଶରତ୍ରେ ଶାଳିକା	୧୪୨
୬୦ ଶାନ୍ତି ଭଣ	୧୯୨
୬୧ ଶୂନ୍ୟବେଦୁ (ପଦ୍ୟ)	୧୧୮
୬୨ ଶୈଶବସ୍ମୃତି	୧୩, ୪୭, ୨୦୯
୬୩ ଶ୍ରାବଣେ ଶାଳିକା	୧୧୫
୬୪ ସଙ୍ଗୀତ	୧୫୩
୬୫ ସତ୍ୟସନ୍ଧ ଅଭିଭାଷଣ	୧୮
୬୬ ସାଧୁ ଓ ଫକୀର	୨୪୩
୬୭ ଶାଳିକା	୧୧
୬୮ ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ଶନକାର	୧୩
୬୯ ସାହିତ୍ୟରେ ସମାଲୋଚନା	୧୩୨
୭୦ ସୁନାଯୁଗ (ପଦ୍ୟ)	୪୧
୭୧ ସ୍ନେହ ଧନ (ପଦ୍ୟ)	୨୭
୭୨ ସ୍ତ୍ରୀଜାତିର ଦୋଷ	୨୧୧
୭୩ ସ୍ମୃତି (ପଦ୍ୟ)	୨୭
୭୪ ସ୍ୱର୍ଗ	୧୧୭
୭୫ ହତାଶ (ପଦ୍ୟ)	୧୧୯
୭୬ ହାଁବେଳି (ପଦ୍ୟ)	୧୪୪
୭୭ ହେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ	୧୭

Digitized by srujanika@gmail.com

ଇତିହାସ ଓ ତତ୍ତ୍ୱ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ବାଣୀଭୂଷଣ ଭାଷ୍ୟଭୟ—

୧ । ପାଣିନୀସୂତ୍ର ୩ । ୩ । ୩

୨ । ତୁଳାଶ୍ରମଣ ଓ ସ୍ୱରୂପ ଉପଦେଶ ୩୧

୩ । ଛନ୍ଦ ୧୦୬

୪ । ଝଣ୍ଟ ୧୪୩, ୨୨୫

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାପାତ୍ର ବି, ଏ—

୫ । ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ଶନବାଦ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଭୂପତିଭି ମିଶ୍ର ବି, ଏ—

୬ । ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ୧୭୭, ୨୧୮

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ମହାନ୍ତି ବି, ଏ—

୭ । ବଦାବଦା ୧୪୫

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ମତି ଅଗ୍ରୟ—

୮ । ବିଦ୍ୟାର ୭୮

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି—

୯ । ସତ୍ୟର ଅନୁସରଣ ୧୮

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର—

୧୦ । ଯାତ୍ରାପଥର ବରଷ ମଙ୍ଗଳ ୪୫

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରନାରାୟଣ ଷଡ଼ଙ୍ଗୀ ଭାଷ୍ୟଭୟ—

୧୧ । ବଙ୍ଗ ଭାଷାର ଅପେକ୍ଷା ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ୫୮

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋପୀନାଥ ଗୁଳିଗୁରୁ —

୧୨ । ଭାରତ ସ୍ୱାଧ୍ୟର ଆମ୍ଭାଗ୍ରହ ୧୮

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅଭିନବ ପାଣ୍ଡିତ—

୧୩ । ଶିବର ଅବତାର ୧୭୭

ଜୀବନୀ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥ ବିଦ୍ୟାଗୀ ବି, ଏ—

୧ । ସାପାନର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମହାତ୍ମା ୧୩୧

୨ । ମଧୁସୂଦନ ଦତ୍ତ ୧୧୪

ଉପନ୍ୟାସ ଓ ଗଳ୍ପ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଘୋଷ—

୧ । ଚମାଚା ୧୩୭

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ ବି, ଏ—

୨ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ୨୩୭

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି—

୩ । ଲାଳ ମୂରତି ୧୩୭

ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପରମେଶ୍ୱର ମିଶ୍ରଙ୍କାନ୍ଦର ବି, ଏ—

୧ । ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚନା

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବଳଭଦ୍ର ମିଶ୍ର—

୨ । ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ବିଶେଷତ୍ୱ

ଜ୍ୟୋତିଷ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଭୀମ ଚରଣ ବି, ଏ—

୧ । ଜ୍ୟୋତିଷ ଓ ଜ୍ୟୋତିର୍ଦ୍ଦର୍ଶନ ୧୮, ୮୭

ଦର୍ଶନ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥ ବିପାଠୀ ବି, ଏ—

୧ । ମନୋବିଜ୍ଞାନ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଭୂପତିଭି ମିଶ୍ର ବି, ଏ

୨ । ବା'

ବିବିଧ ପ୍ରସଙ୍ଗ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାମଶଙ୍କର ରାୟ—

୧ । ଅନ୍ଧଂସା ପରମୋଧର୍ମ ୫୦

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶଶିଭୂଷଣ ରାୟ—

୨ । ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତାସମ୍ବନ୍ଧ ଏକ

୩ । ଦେଶବାସୀଙ୍କ ଦୋଷ

୪ । ସ୍ତ୍ରୀ-ଜାତିର ଦୋଷ

୫ । ଶାନ୍ତି ଭଣ ?

ଦେବ ମଳଯୁକ୍ତ ବି, ଏ—

୬ । ଚମ୍ପୁର ବ୍ୟବହାର

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବିଦ୍ୟାଧିର ଯାଶିଷ୍ଠାଗ୍ର ବି, ଏ—

୭ । ଶବ୍ଦ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶ୍ରୀବତ୍ସ ପଣ୍ଡା ବି, ଏ—

୮ । ଗୋଷ୍ଠ୍ୟସ୍ଥ ଚିତ୍ରଣ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ର—

୯ । ଚିତ୍ରେ ସାଧନ

୧୦ । ଅଭିଯେ ସାଧନ

୧୧ । ବାଲ୍ୟସ୍ମୃତି

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶ—

୧୨ । ଶୈଶବସ୍ମୃତି

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପ୍ରାଣକୃଷ୍ଣ ପର୍ଯ୍ୟ—

୧୩ । ଭ୍ରାନ୍ତ୍ରଙ୍କ ୫୨

Digitized by srujanika@gmail.com

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥ ମିଶ୍ର—

୧୪ । ଗ୍ରାମ୍ୟ ଓ ଫସଲ ୨୫୦

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶିବନାରାୟଣ ନାୟକ—

୧୫ । ଧୂଳ ମାଟ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମୀପତି ମହାନ୍ତି—

୧୬ । ସ୍ୱର୍ଗ ୧୧୬

ନାଟକ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ୺ମଧୁସୂଦନ ରାଓ ବାହାଦୁର—

୧ । ଉତ୍ତରରାମଚରିତ ୨୮, ୧୫୭

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ବାଣୀଭୂଷଣ କାବ୍ୟତୀର୍ଥ—

୨ । ଉତ୍ତରରାମଚରିତ ୨୪୭

କାବ୍ୟ ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର—

୧ । ତର୍ପଣ (ସୀତା) ୧୭, ୧୭୪, ୨୪୧

କବିତା ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ୺ମଧୁସୂଦନ ରାଓ—

୧ । ଭାରତବର୍ଷ ପ୍ରତି ୧

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି—

୨ । ପ୍ରୀତି ୨୭

୩ । ଚିନ୍ତାର ଧାର ୪୦

୪ । ସାଙ୍ଗବନ୍ଧୁ ଓ ମୌନେଶ୍ୱର ଫକୀର ୭୪

୫ । ବୃଦ୍ଧିର ଅଂଚ ୧୦୧

୬ । ଜୀବନ ଚକ୍ର ୧୨୧

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ ବି,ଏ—

୭ । ଚନ୍ଦ୍ରୋପଳାଭରେ ୪୭

୮ । ଉତ୍ତିଷ୍ଠେଦ୍ଭୁବନ ୧୧୪

୯ । ଛାଯାବିଭ୍ରମ ୧୩୧

୧୦ । ବିଧାତା ଓ ଅଭିଳାଷ ୧୨୧

୧୧ । ବାସ୍ତବାଦର୍ଶ ୧୪୫

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଯଦୁନନ୍ଦନ ପଟ୍ଟନାୟକ ବି,ଏ—

୧୨ । ହେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ୪୭

୧୩ । ଭଗ୍ନ

୧୪ । ଶୁଭ୍ୟଗ୍ରେ

୧୫ । ଜଳ ନାସ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ କାବ୍ୟତୀର୍ଥ ବଳରାମଭଟ୍ଟ ଦାସ ଅଧ୍ୟାପକ ଏମ୍,ଏ—

୧୬ । ସ୍ୱପ୍ନ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର ଏମ୍,ଏ—

୧୭ । ଏବେ ଏସ ଶ୍ରବ ଚକୋର ଓ ଅଭ ଚରର

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋପାଳଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ବି,ଏ—

୧୮ । ହାବେଟ ୧୨୪

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ୺ବୈଦ୍ୟନାଥ ଦାସ—

୧୯ । ମୋ ଧାରଣା

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ବାଣୀଭୂଷଣ କାବ୍ୟତୀର୍ଥ—

୨୦ । ମଧୁସୂଦନ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ର—

୨୧ । ଗ୍ରୁ } ୨୭

୨୨ । ଗେହୁଦନ }

ଶ୍ରୀମତ୍ତ ରେବା ରାଣୀ—

୨୩ । ଉଷା ୧୬୭

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥ ମିଶ୍ର—

୨୪ । ବେଦୋକ୍ତି

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋପାଳପ୍ରସାଦ ସିଂହ—

୨୫ । ଉଡ଼ିଷା ବୋଇଳ ୩୮

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମଦନମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ—

୨୬ । ଉଷା }

୨୭ । ସୁଭାଷିତ }

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତି—

୨୮ । ଛଟା ମାଛ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଭଗୀରଥୀ ମହାପାତ୍ର—

୨୯ । ପ୍ରଭବଦ୍ଧ ପଥ

୩୦ । ଚାଷ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ପ୍ରିୟନାଥ ମହାନ୍ତି—

୩୧ । ଚରଣଚିହ୍ନ ୫୪

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତି—

୩୨ । ଉଦ୍ଭବ ୨୭୨

Digitized by srujanika@gmail.com

ମୁକୁର

୭ମ ଭାଗ । } ବୈଶାଖ, ୧୩୧୯ । { ୧ମ ସଂଖ୍ୟା ।

ନବ ବର୍ଷ ।

(୧)

ହେ ନୂତନ ମୟୂଖର ନବ ଦେବ-ଦୂତ,
ମହାକାଳ-ଅବତାର ହେ ନବ ଅତିଥି,
ଋତୁ ମାସ-ପକ୍ଷ-ଦିନ- ବେଳା ବାର-ତିଥି-
ନିଖି ଅନୁକ୍ରମେ ଏବେ ତୁମ୍ଭେ କି ଆନ୍ଦୁତ ?
ପ୍ରତିକ୍ଷଣ ନୁହଇ କି ତବ ସ୍ପ୍ରିତ-ପୂତ ?
ନୁହଁ କହେ ନିତ୍ୟ ପୁରାତନ, ନିତ୍ୟ ନବ ?
କେ ଜାଣେ କେବଣ କ୍ଷଣେ ତୁମ୍ଭର ସମ୍ଭବ ?
ହେ ବରେଣ୍ୟ ଅଦଭୁତ ସିଦ୍ଧ ଅବଧୂତ !
ଆସ ଆସ ଆସ ମୋର ହୃଦୟ-ଶ୍ମଶାନେ,
ଦଗ୍ଧ ଯହିଁ ଯେତେ ଆଶା ଯେତେ ମନୋରଥ ।
ନବ ଆଶା ଦିବ୍ୟ ପ୍ରେମ ସଞ୍ଚାର ଏ ପ୍ରାଣେ
ପିଟାଇ ଦିଅ ହେ ନବ କଲ୍ୟାଣର ପଥ ।
ପୁଣ୍ୟ ଉତ୍ସାହର ମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାର ସଦ୍ଭଜନ
ଉଦ୍ଧର ଉଦ୍ଧର ଏହି ଦିନ ଶ୍ରୀନ ଜନେ ।

(୨)

ଖୁଲା ଯାହାକିଛି ସତ୍ୟ, ମଙ୍ଗଳ, ସୁନ୍ଦର
ଅଭିଭର ଐକ୍ୟେ, ଯେହି ଶାଶ୍ୱତ ସମ୍ପଦ
ଅଭିଭ-ଦାସ୍ୟାଦ ରୂପେ ଲଭିଛି, ବରଦ !
ବିଭର ଏ ଏବେ ଏବେ ତାହା ନିରନ୍ତର ।
ଲିବ୍ଧ ସ୍ୱାର୍ଥପର କ୍ରୂର ନର-ଦାନବର
କୁଟିଳ ନିର୍ଲଜ୍ଜ ମଦ- ମତ୍ତ ଅତ୍ୟାଚାରେ
ନୋଣି, ବସ୍ତ୍ରାର ଐକ୍ୟ ଦେବ-ମାନବର ।
ଦିଶି-ଜନ-ହରଣ୍ଣ୍ୟ- ହୃଦୟ-ଆଧାରେ
ଉପଲବ୍ଧ ଯେଉଁ ସ୍ୱର୍ଗ-ଐକ୍ୟ, ଶାନ୍ତି ଧାମ
ସତ୍ୟରେ, ନ୍ୟାୟର ବଳେ କର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।
ଅନ୍ତରର ମହୋଦାର ସମ୍ମଙ୍ଗଳ କାମ
ନର ନାରୀ-ଅନ୍ତରରେ ହେଉ ବିସ୍ତାରିତ ।
ଦିବ୍ୟଜ୍ଞାନ ଶୁଭ ପ୍ରୀତି ଦିଅ ହେ ସକଳେ ।
ଶ୍ରୀର ପୌରୁଷ କାମ୍ୟ ଅଦମ୍ୟ ମଣ୍ଡଳେ ।

ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ରାଓ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ପାଟଳୀପୁତ୍ର । *

ଭାରତର ନବୀନ ଭାଗ୍ୟ ବିଧାତା ରାଜରାଜେଶ୍ୱର ଶ୍ରୀ ପଞ୍ଚମ ଜର୍ଜଙ୍କ ମହାଦେଶରେ ଏଣିକି ମଗଧ ଓ ଉତ୍କଳ ଏକ ତୁଲା ଦଣ୍ଡରେ ତୁଲିତ ହେବ । ଏହି ସୂତ୍ରରେ ପ୍ରାଚୀନ ବୌଦ୍ଧ କେନ୍ଦ୍ର ପୁରୀ ଓ ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ଯେ ଏକ ଅଭିନବ ସଯୋଗ ସମ୍ପାଦିତ ହେଲା, ତାହା ସମସ୍ତେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରୁ ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏ ସଯୋଗ ଏକାନ୍ତ ନୂତନ ନୁହେ । ବହୁ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବେ ଅଥବା ବୌଦ୍ଧ ଯୁଗରେ ଉତ୍କଳ ସହିତ ମଗଧର କିପରି ସଯୋଗ ଥିଲା, ତାହା ପୁରାତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ମାନେ ଉତ୍ତମରୂପେ ଅବଗତ ଅଛନ୍ତି । ଏହି ଦୁଇ ଦେଶ ଏକଦା ପରସ୍ପର ପ୍ରିୟକାରୀ ଦୁଇ ଭାଇପରି ଏକା କର୍ମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିଲେ, ଉଭୟଙ୍କର ପ୍ରାୟ ଏକା ଭାଷା ଥିଲା ଏବଂ ଏକର ଅନ୍ୟପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ବା ସ୍ନେହ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିଲା । ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ଅଶୋକଙ୍କର ସୁଶାସନ କାଳରେ ଉଭୟ ଦେଶରେ ଏକାପରି ଶାନ୍ତି ସୁଖ ବିରାଜିତ ଥିଲା, ଅଦ୍ୟାପି ଉଭୟଙ୍କ ତାହାଙ୍କର ସ୍ମୃତି ଚିହ୍ନ ଏବଂ କୀର୍ତ୍ତିସ୍ତମ୍ଭମାନ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ଅଦ୍ୟାପି ପାଟଳୀପୁତ୍ର ନଗରର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ 'ଅଶୋକଖଣ୍ଡ' (ଅଶୋକଖଣ୍ଡ) ଚିତ୍ରୋକ୍ତ ଦଶରଥଙ୍କ ନାମାନୁଗତ "ଦଶରଥ ପୁର' ଗ୍ରାମପରି, ଏ ଦେଶର "ଶୁ (ଶୋ) ଶଣ୍ଡା"* ଓ "ଦଶରଥପୁରେ" ଗ୍ରାମ ସେହି ପୂର୍ବ ସ୍ମୃତିର କାରଣ କରୁଅଛି । ମୁଗେନ୍ଦ୍ର ଗୌତମଙ୍କର ନବୀନ ଧର୍ମ ଜ୍ୟୋତିରେ ଯେତେବେଳେ ଏ ଭାରତ ଭୂମି ଉଦ୍ଭାସିତ ହେବାକୁ ବସିଲା, ସେତେବେଳେ ମଗଧର ପାଟଳୀପୁତ୍ର ପରେ ପରେ ଉତ୍କଳର ପୁରୀ ବୌଦ୍ଧବୈଜୟନ୍ତୀ ଉଡ଼ାଇ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନଗରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅପଣାର ଠେକ ରଖିଅଛି । ଆଜି ସେହି ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ନବୀନ ବନ୍ଧୁ ଭାବରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଉଥିବା ସ୍ଥଳେ ତାହାର ଅନୁଶୀଳନ ଗୌରୁହଳୀ ପାଠକ-ଗଣଙ୍କର ପ୍ରତିକୂଳ ହେବନାହିଁ ମନେକରି ଚଳେ ଉକ୍ତ ନଗରର ଇତିହାସାଦି ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ବସିଅଛୁଁ ।

ପାଟଳୀପୁତ୍ର ମଗଧର ରାଜଧାନୀ । ଗଙ୍ଗା କୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଏବଂ ତାହାର ଆଧୁନିକ ନାମ ପାଟନା । ଏଉଳି ଉତ୍ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣି ଆମ୍ଭେମାନେ ଏକ ପ୍ରକାର ତୃପ୍ତ ଥାଉଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଜ୍ଞାନ ଆଧୁନିକ ଜ୍ଞାନ ପିପାସୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଅକିଞ୍ଚିତ୍‌କର ଏବଂ ଏ ପ୍ରକାର ସନ୍ତୋଷ ଉତ୍ତମଜ୍ଞାନ-ସମାଜରେ ଅଶୋଭନୀୟ । ଏହି ସବୁ ତତ୍ତ୍ୱ ଲାଭ ଅଶାରେ ଆଜି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନୀଷି ଗଣ ଅସାଧାରଣ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସହକାରେ ବହୁ ବର୍ଷ କଠୋର ପରିଶ୍ରମ କରି ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରିୟତମ ପଥରୁ ବ୍ୟୁତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି, ଅତି ମଧ୍ୟ ଅଧ୍ୟୁଷିତ୍ୟରେ ସୁଦ୍ଧା କାହାରକି ଏ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସା ମାଦକ ଛାଡିନାହିଁ । ଦୂରଦେଶା-ନ୍ତରରେ ଏହି ଶ୍ରେଣୀସ୍ଥ କେତେ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ଦୈନନ୍ଦିନ ବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧୁରତ୍ନ ସ୍ୱୀୟ ହେଉ ଥିବାର ଆମ୍ଭେମାନେ ନିତ୍ୟ ଶୁଣୁଅଛୁଁ; ତଥାପି ଆମ୍ଭେମାନେ କିଛି କରୁନାହୁଁ । ଅଥାତ୍ତଃ ସେମାନଙ୍କର ନବ ଉଦ୍ଭାବିତ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତି ଉତ୍କର୍ଷ ରହିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ନ୍ୟାଯ୍ୟ କର୍ମ । ତାହା ନ କଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଉ ସେ ବହୁ ଗୁଣିତ ଅର୍ଥ ଧନକୁ ଏ ଜୀବନରେ ପରିଶୋଧ କରିପାରିବୁଁ ନାହିଁ ।

ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ତତ୍ତ୍ୱ ନିର୍ଣ୍ଣୟରେ ଯେହିପରି ପ୍ରାଚ୍ୟ ପ୍ରତୀଚ୍ୟ ଅନେକ ପଣ୍ଡିତ ମସ୍ତିଷ୍କ ଚାଳନା କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ତତ୍ତ୍ୱର ଅବତାରରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ନାମ-କରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରିଅଛୁଁ । ମହାଭାରତ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମଗଧର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ବହୁଶଃ ଥିଲେହେଁ ତାହାର ରାଜଧାନୀ ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ନାମ କାହିଁରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କାବ୍ୟ ନାଟକ ବିଶେଷରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଟଳୀ-ପୁତ୍ର ପରିବର୍ତ୍ତରେ କୁସୁମପୁର ବା ପୁଷ୍ପପୁରର ନାମ ଦେଖୁଁ । ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ପ୍ରଚାର ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । କାରଣ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ବୈଶାଳୀଠାରୁ ରାଜ-ଗୃହକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ ଏବଂ ରାଜଗୃହରୁ ପୁଣି ବୈଶାଳୀ ଅଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏଥିରୁ ଦେଖା ଯାଉଅଛି ତେତେବେଳେ ରାଜଗୃହ ନଗର (ଆଧୁନିକ ନାମ ରାଜଗିର) ମଗଧର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ଅତଏବ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ତିରୋଭାବ ଉତ୍ତାରେ ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଅଛି । ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍-ମାନେ ନିରୂପଣ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ସମୟରେ ପାଟଳୀ-

* 'ଅଶୋକଶ୍ରମଣ ଗାଥା'ରେ ମଧ୍ୟ ଅଶୋକଙ୍କର ନାମ ସଂଯୋଗ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।
* ଶ୍ରୀଯୁତ ଲାଲ ଓ ବ୍ରଜନାଥ ସାଲାମିତ ପ୍ରଣ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟରେ ରଚିତ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ପୁତ୍ର ନଗର ନ ଥିଲେହେଁ ଯେ ମୃତ୍ୟୁ ପୂର୍ବରୁ ତାହାର ଭବିଷ୍ୟତ୍ ସୂଚନା କରି ଯାଇଥିଲେ । 'ମହାପରିନିର୍ବାଣ ସୂତ୍ର' ନାମକ ପାଲିଗ୍ରନ୍ଥପାଠରୁ ଜଣାଯାଏ, ଭଗବାନ ବୁଦ୍ଧ ରାଜଗୃହରୁ (ଲୋକେ କହନ୍ତି "ନାଳନ୍ଦା ବଦ୍ୟା ମନ୍ଦିରରୁ) ବୈଶାଲୀ ଯାତ୍ରା କରୁଥିବା କାଳରେ 'ପାଟଳୀଗ୍ରାମ'ଠାରେ ଗଙ୍ଗା ପାର ହୋଇଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ମଗଧର ଉଦାଳ-ନ୍ତନ ରାଜା ଅଜାତଶତ୍ରୁ ଉକ୍ତ ପାଟଳୀ ଗ୍ରାମଠାରେ ବୃଜିମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ଲାଗି ଗୋଟିଏ ସୁଦୃଢ ଦୁର୍ଗ କାହାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ବିଶ୍ରାମାଗାର ନିର୍ମାଣ କରୁଥିଲେ । ଭଗବାନ ବୁଦ୍ଧ ଏହି ଦୁର୍ଗ ବା ବିଶ୍ରାମାଗାର ସନ୍ଦର୍ଶନ କରି ଏହି ଭବିଷ୍ୟଦ୍‌ବାଣୀ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଯେ, "ଏହି ଗ୍ରାମ ଦିନେ ଗୋଟିଏ ଜନାକୀର୍ଣ୍ଣ ସମୃଦ୍ଧ ନଗର ହେବ ଏବଂ ତାହା ଅଗ୍ନି, ଜଳ ଓ ବିଶ୍ୱାସଘାତକତାର ଉତ୍ପୀଡ଼ନ ସହ୍ୟ କରିବ" । ମହା-ପୁରୁଷଙ୍କର ଏହି ଭବିଷ୍ୟଦ୍ବାଣୀ ଅକ୍ଷରେ ଫଳବନ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଅଜାତଶତ୍ରୁଙ୍କ ଅନ୍ତେ ଏହି 'ପାଟଳୀ'ରୁ ନବୀନ ନଗର ପ୍ରସୂତ ହୋଇ ଉତ୍ତର କାଳରେ ପୁଷ୍ପପୁର ବା କୁସୁମପୁର ଆଖ୍ୟା ଧାରଣ କରିଥିଲା । ଅଜାତଙ୍କ ପୁତ୍ର କାହାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଜୈନ 'ଉଦୟ' ବା 'ଉଦାୟୀ' ଏହି ନଗର ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ନିର୍ମାଣ-ଥିଲେ । ତାହାର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡପୁରାଣରେ ଏହି ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଅଛି ଯେ:—

ଉଦାୟୀଭବିତା ତସ୍ମାତ୍ ବିଷ୍ଣୋରଂଶଭ୍ ସମାନ୍ୱୟଃ ।
ସ ବୈ ପୁରବରଂ ରାଜା ପୃଥିବ୍ୟାଂ କୁସୁମ ହ୍ୱୟଂ
ଗଙ୍ଗାୟା ଦକ୍ଷିଣେ କୂଳେ ଚତୁରସ୍ରଂ କରିଷ୍ୟତି ॥

ଅର୍ଥାତ୍ ଉକ୍ତପୁତ୍ର ଉଦାୟୀ ଏକ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିବେ ଏବଂ ସେହି ଗଙ୍ଗାର ଦକ୍ଷିଣ କୂଳରେ ଚତୁରସ୍ର କୁସୁମପୁର ନଗର ନିର୍ମାଣ କରିବେ ।

ଜୈନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଉ ଏକ ପ୍ରକାର ବାର୍ତ୍ତା-ବିସ୍ତାର ଦେଖାଯାଏ । ତାହା ଏହି ଯେ—ପୁଷ୍ପଭଦ୍ରପୁର ରାଜା ପୁଷ୍ପକେତୁଙ୍କ ପତ୍ନୀ ପୁଷ୍ପବତୀ ଉତ୍ତର କାଳରେ ଶ୍ରାବକ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ତୀର୍ଥାଟନରେ ପ୍ରୟାଣକୁ ଅସିଥିଲେ । ସେହିଠାରେ ଗଙ୍ଗା ଗର୍ଭରେ ତାଙ୍କର ପବିତ୍ର ଶରୀର ବିସର୍ଜିତ ହେଲା । ଦୈବନିୟମେ ତାହାଙ୍କର ମସ୍ତକ ମଜ୍ଜିତ ଜଳ-ଜନ୍ତୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଦୂରରେ ନଦୀ ତଟ ଦେଶରେ ଲାଗିଲା । ଦୈବଯୋଗେ ସେଥିରେ ପୁଣି ଦିନେ ଗୋଟିଏ ପାଟଳୀ ବୀଜ ପଡ଼ିଲା ଏବଂ କାଳକ୍ରମେ ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ପାଟଳୀ ଦ୍ରୁମ ଜନ୍ମି କାଳକ୍ରମେ ବିଶାଳ ଆକାର ଧାରଣ କଲା । ଜଣେ ନୈମିତ୍ତିକ ପଣ୍ଡିତ ଏହି ଆକସ୍ମିକ ବିଶାଳ ତରୁର ପ୍ରଭାବ ଅବଗତ ହୋଇ କହିଥିଲେ "ଏହିସ୍ଥାନ ସର୍ବତୋଭାବରେ ସମୃଦ୍ଧିସମ୍ପନ୍ନ ହେବ ।" ରାଜା ଉଦାୟୀ ଏହା ଜାଣିପାରି ଉକ୍ତ ପାଟଳୀ ଦ୍ରୁମକୁ ପୂର୍ବକୁ ରଖି ତାହାର ଉତ୍ତର ଦକ୍ଷିଣ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ଗୋଟିଏ ଚତୁରସ୍ରପୁର ସ୍ଥାପନ କଲେ, ଆଉ ମଧ୍ୟ ଏହି ପୁର ମଧ୍ୟରେ ବହୁ ବହୁ ଜୈନମନ୍ଦିର, ପ୍ରକାଣ୍ଡ ରାଜପ୍ରାସାଦ ନାନା ସୌଧ, ପଣ୍ୟଶାଳା ଔଷଧଳାୟ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇଲେ । ପାଟଳୀ ବୃକ୍ଷରୁ ଏହି ନଗରର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଅଛି ବୋଲି ଏହା ପାଟଳୀପୁତ୍ର ନାମରେ ବିଖ୍ୟାତ ହୋଇଥିଲା । * ପାଟଳୀ ଗ୍ରାମରୁ ହେଉ ବା ପାଟଳୀ ଦ୍ରୁମରୁ ହେଉ ଏ ନାମ ସୃଷ୍ଟି କେତେଦିନର ପ୍ରାଚୀନ ତାହା ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାରି । ଆଧୁନିକ ଐତିହାସିକମାନେ ନିରୂପଣ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୪୦୦ ଅବ୍ଦରେ ଅଜାତ-ଶତ୍ରୁଙ୍କର ବଂଶ ଲୋପ ପାଇଲା । ଏହିରୁ ଅନୁମାନ ହେଉଅଛି ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀର ପୂର୍ବେ ଏହି ମହାନଗର ସ୍ଥାପିତ । ପ୍ରଥମ ଭାରତ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ମୌର୍ଯ୍ୟବଂଶ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ

* ଭବତ୍ୟେଷ ଭବତ ଯସ୍ମାତ୍ ସ୍ୱଭାବାତ୍ ଦ୍ୱିଜସ୍ତ ବାସରେ
ନାମପାଠ୍ୟ ପାଟଳୀବୀଜଂ ପ୍ରୋବାଚାଥୋଗ୍ରେ ଦେବତାଃ ।
ଭବିଷ୍ୟତି ଚାଯଂ ଭବିଷ୍ୟ ଦ୍ୱିଷ୍ଟ ଯସ୍ମାଦ୍ଦିଶାଂ ଧନୋଘ
ଉତ୍ପନ୍ନଃ ପାଟଳୀବୃକ୍ଷ ଦ୍ୱିଶାଲ ଦ୍ରୁମ ଦ୍ରୁହ ଶ୍ରମାତ୍ ।
ପାଟଳୀ ପୂର୍ବତଃ ବୃକ୍ଷୀ ପଶ୍ଚିମତ୍ୟେ ଉତ୍ତରେଣ ।
ତତ୍ରାଯାତି ଚ ପୁତ୍ର ପୂର୍ବଂ ଚକ୍ରେ ଚ ଚତ୍ରିଶ୍ରମ୍ ।
ଶିବାଶ୍ରୟ ବିଧ୍ୟ ନଗରୀ ଚୋପସ୍ଥ ଶ୍ରମଚାତ୍ୱନ୍
ଚତୁରସ୍ରଃ ସର୍ବତ୍ରଶ୍ରଃ ପୁରମ୍ଧ୍ୟେ ମହୋଦୟ ।
ତତ୍ରାଶ୍ରିତେ ଭୂପତିଦେବ ନୃପଃ ପୁର ମହାରସ୍ତ ।
ତଦ୍ରୂପ ପାଟଳୀ ନାମ୍ନା ପାଟଳୀପୁତ୍ର ନାମକ । ଦ୍ୱିମନ୍ତ୍ରେ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

କାଳରେ ଏହି ନଗର ଯେ ବହୁ ଗୁଣରେ ଶ୍ରୀ ଏବଂ ସମୃଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲା, ତାହାର ଭୂରି ଭୂରି ପ୍ରମାଣ ପ୍ରାଚ୍ୟ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପୁରାବୃତ୍ତରୁ ମିଳୁଅଛି । ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ପୁରାବୃତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସକୁ ଅଗ୍ରେ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଏ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଠରୁ ଗଙ୍ଗାତରେଥିତ ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ଅନୁପମ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ସମ୍ପନ୍ନ ସୁଗାଙ୍ଗାଦ୍ଭୁତପ୍ରାସାଦର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଏବଂ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଶରଦ୍ ବହିତ କୌମୁଦୀ ମହୋତ୍ସବ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ନଗରର ଅତୁଳ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର କଥା ଜଣାଯାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ନାମ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ପ୍ରାୟ ସର୍ବତ୍ର ପୁଷ୍ପପୁର ବା କୁସୁମପୁରର ଉଲ୍ଲେଖ ଲକ୍ଷିତ ହେଲେହେଁ ଗୋଟିଏ ଦର୍ଶିତ ସ୍ଥଳରେ ମାତ୍ର ପାଠ ମୁଖରେ "ପାଟଳିପୁତ୍ର"*ର ନାମ ପ୍ରଯୋଜିତ ହୋଇଅଛି । ଏପରି କରିବାର କାରଣ, ବୋଧହୁଏ ପୁରାଣପ୍ରିୟ ପ୍ରାଚୀନ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ପୁରାଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ସେହି ପୁଷ୍ପପୁର ନାମର ବଡ଼ ପୋଷକ ଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧ ସଂସର୍ଗ ଥିବାରୁ ଘୃଣାବ୍ୟଞ୍ଜକ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ନାମଟି ଉତ୍ତମ ମୁଖରୁ ଶୁଣା ଯାଉ ନ ଥିଲା । ଏଥିର ଟିକିଏ ଆଭାସ ଆମ୍ଭେମାନେ ଉକ୍ତ 'ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସ' ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପାଉଁ । ଆର୍ଯ୍ୟ ଚାଣକ୍ୟ କଦାପି ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ନାମୋଚ୍ଚାରଣରେ ରସନା କଳୁଷିତ କରି ନାହାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ସହାଧ୍ୟାୟୀ ସୁପଣ୍ଡିତ ବିଷ୍ଣୁଶର୍ମା ସ୍ୱରଚିତ ହିତୋପଦେଶରେ ତାହାର (୧) ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରି ଅଛନ୍ତି । ବିଷ୍ଣୁଶର୍ମା ଯେ ବୌଦ୍ଧ ଥିଲେ, ତାହା ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଚାଣକ୍ୟଙ୍କ (୨) ମୁଖରୁ ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । ସେ ଯାହା ହେଉ ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଓ ରାଜଧାନୀ ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ଐତିହାସିକ ସତ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ ପରିଚୟ ପାଇଁ ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସ ଉପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭର କରି ରହି ନ ଯାଉଁ । କାରଣ ତାହା ତଦ୍ଦୃଷ୍ଟିରେ ଲିଖିତ ନୁହେ, ଅଙ୍କୁର ନାଟକଟି ଘଟଣାର ବହୁକାଳ ପରେ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ଦେଶକାଳ-ନିବନ୍ଧ ସତ୍ୟ ଘଟଣା ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସେହି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗ୍ରୀକ୍ ଭାଷା ଲିଖିତ ଇତିହାସ ପ୍ରତି ଉନ୍ମୁଖ ରହିବାକୁ ହେବ । ଏହା ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଜାଣିଛନ୍ତି ଯେ, ଗ୍ରୀକ୍‌ଦୂତ ମେଗାସ୍ଥିନିସ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ରାଜ ସଦ୍ମରେ ବହୁକାଳ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଭାରତବାସୀମାନଙ୍କ ଆଚାର ବ୍ୟବହାର, ରୀତି ନୀତି ଓ ରାଜଭକ୍ତି ରାଜ୍ୟଶାସନାଦି ସମସ୍ତ ବିଷୟ ସ୍ୱଦେଶରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ଯାହା ସାହାଯ୍ୟରେ ଆଜି ଆମ୍ଭେମାନେ ତତ୍ରତ୍ୟ ଭାରତ ଅତୀତର କିୟଦଂଶ ଆଲୋକିତ ଦେଖୁଁ । ପ୍ରଶଂସିତ ଦୂତ ଯେ ଉକ୍ତ ବିବରଣ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା ସମୟରେ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ, ଏବଂ ଭାରତକୁ କଳ୍ପଭୂମି ଗ୍ରୀସ ପ୍ରାୟ ପ୍ରୀତି ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ, ତହିଁର ଆଭାଷ ତତ୍ରତ୍ୟ ଉକ୍ତିର ନିମ୍ନଲିଖିତ ଉଚ୍ଛଳାନୁବାଦରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ମିଳୁଅଛି;—

"ରହ ପ୍ରିୟ ହବେ ମୁହିଁ ଜାଣିଛି ଏତକ
ଗ୍ରୀସୀୟ ଏ ଭାରତୀୟ ଉଭୟେ ଯେସନ
ଏକା ଜନନୀ ସନ୍ତାନ; * * * ପ୍ରାଚ୍ୟବାସୀ ପ୍ରତି
ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗଣଙ୍କ ଏହି ଘୃଣାଦ୍ଭବ ଉକ୍ତି (୩)
ମୋ ଭାଷାରେ ଭ୍ରାତୃ ଦ୍ୱେଷ; * * * ନ ଜାଣଇ ମୁହିଁ
ଏଥି ହିନ୍ଦୁଙ୍କର ଭାଷା, କିନ୍ତୁ ତା ଶୁଣିଲେ,
ମନେ ହୁଏ ମତେ କିବା ସ୍ୱଦେଶର ଭାଷା !
ଜାଣିଛି ବିଶେଷେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏହି ହିନ୍ଦୁମାନେ
ପୂଜନ୍ତି ଆମ୍ଭର ପର ବେକସ୍ ହରକୁଲେଶ୍ ! (୪)
* * * ମୋ ମତେ ଭାରତ ଦେବ ! ଅସିୟାର ଗ୍ରୀସ,
କେ ଜାଣେ ତା କେଉଁ ଦିନେ ପୂର୍ବେ ବା ପଡ଼ିମେ
ଷ୍ଟ୍ରବ୍ଟ ଯେ ଜ୍ୟୋତି ଅଗ୍ରେ—
"ଗ୍ରୀକ୍‌ଦୂତ ଓ ରାଜ୍ଞୀ"

ଉକ୍ତ ଦୂତଙ୍କ ଲିଖିତ ବିବରଣୀ ପାଠରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ରାଜା "ସାଣ୍ଡ୍ରୋକୋପ୍ସ" ଯେ କାଳରେ 'ପାଲିବୋଥ୍ରା' (Palibothra) ନଗରରେ ବେସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ 'ପାଲିବୋଥ୍ରା' ପ୍ରସିଆଇ (Prasii) ଦେଶର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଥିଲା । ନଗର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ଥିଲା ଓ ଏହାର ଉନ୍ନତିଶୀଳ ଧର୍ମପରାୟଣ ପରୋପକାରୀ ଅଧିବାସୀମାନେ ସାଧାରଣ ହିତାର୍ଥ ନାନା ହର୍ମ୍ୟ, ମନ୍ଦିର ଆଦି ଧର୍ମଶାଳାମାନ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ନଗରଟି ଗୋଟିଏ ସୁଦୀର୍ଘ କାଷ୍ଠ

* ଚତୁର୍ଥାଙ୍କରେ ବିଷ୍ଣୁବ;—୧—ଭୂତପୂର୍ବୋ ପାଟଳିପୁତ୍ରାଦୋ ଅବରୋଧିତ ;—"ଦ୍ରୁତ ଦ୍ରୁତ ପାଟଳି ପୁତ୍ରେ"

(୧) ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ଳୋକରେ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ନାମ ଲକ୍ଷିତ ।

(୨) ଧୃତଚିତ୍ତ ବିଷ୍ଣୁଶର୍ମା ମହାଧ୍ୟାୟୀ ମୋର
ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଦ୍ୱିଜ୍ୟଦିଷ୍ଟରେ ଅତ ବିଚକ୍ଷଣ,
ବୌଦ୍ଧ ଶ୍ରମଣର ବେଶେ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ସୁରେ ଆର
ମରିଅଛି ଶତ୍ରୁପକ୍ଷ ଦଳରେ ଦୌଗଲେ । ମୁ: ରା; ୨ ୫ ।

(୩) ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ଭ୍ରାତୃତା ଓ ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

(୪) ଘଟ, ବଳରାମ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ପ୍ରାଚୀର ଦ୍ୱାରା ଆବୃତ ଥିଲା ଏବଂ ସେଥିରେ ପ୍ରାୟ ପଞ୍ଚଶତାଧିକ ଉଚ୍ଚଚୂଡ଼ ଦାରୁମୟ ହର୍ମ୍ୟନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । କେବଳ "ସାଣ୍ଡ୍ରୋକୋଟସ୍" ନିବାସ ନିମିତ୍ତ କେତୋଟି ପ୍ରସ୍ତରମୟ ଭବନ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ନଗରର ତଦାଙ୍ଗନ୍ତନ ଆୟତନ ପ୍ରାୟ ଦଶ କୋଶ ଥିବାର ମେଗାସ୍ଥିନିସ ସ୍ପଷ୍ଟବରଣରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ଉଲ୍ଲିଖିତ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ପ୍ରମାଣିତହେବ ଯେ ମେଗାସ୍ଥିନିସଙ୍କର ସାଣ୍ଡ୍ରୋକୋଟସ୍ ଏବଂ 'ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ' ଏକ ଅଟନ୍ତି । ଗ୍ରୀକ୍‌ଭାଷାରେ 'ଚ' ନ ଥିବାରୁ 'ଚ' ସ୍ଥାନରେ 'ସ' ବସିଅଛି । ସୁତରାଂ ଉକ୍ତ ନାମଟିରୁ ଚନ୍ଦ୍ରକୋପ୍ତ ବା ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମିଳୁଅଛି । ଅନେକ ଶବ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ସଂସ୍କୃତର କ ସ୍ଥାନରେ ଗ୍ରୀକ୍‌ରେ ସ କାହିଁ ବା 'ଗ' ଏବଂ 'ଗ' ସ୍ଥାନରେ କାହିଁ 'କ' ହୋଇଅଛି । (୧) ଉକ୍ତ ନିୟମାନୁସାରେ 'ପ୍ରାସିଆଇ'ରୁ 'ପ୍ରାଚ୍ୟ' ଶବ୍ଦ ମିଳୁଅଛି । ମଗଧ ଭାରତର ପୂର୍ବ ଭାଗରେ ଥିବାରୁ ମେଗାସ୍ଥିନିସ୍ ତାକୁ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଦେଶ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ଯେ ପାଲି-ବୋଥ୍ରୁଲ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ବୋଲି ଦେଉଁଠି ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ପ୍ରକାଶ କରି ନ ଥିଲେହେଁ ସ୍ୱୟଂ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ରାଜମହଲରେ ବହୁକାଳ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିବାର ଯାହା ଲେଖିଅଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ଏବଂ ଉକ୍ତ ନଗରର ସବିସ୍ତାର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ସହଜରେ ସପ୍ରମାଣ ହେଉଅଛି ଯେ, ପାଲିବୋଥ୍ରା ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ଏହି ପାଲିବୋଥ୍ରା ଯେ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ କରିବାର କାରଣ ନାହିଁ, ମେଗାସ୍ଥିନିସଙ୍କ କଥା ଅନୁସାରେ ପାଲିବୋଥ୍ରା ନଗର ଗଙ୍ଗା ଓ ଇରାଣ୍ଣେବୋଆସ୍ (Erannaboas) ବା ହିରଣ୍ୟବାହ ନଦୀର ସଙ୍ଗମ ସ୍ଥଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ଉହାଳରେ କପିଶାର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେଖା ପରି ମଗଧରେ ଶୋଣର ନାମାନ୍ତର ହିରଣ୍ୟ-ବାହ । ପ୍ରାଚୀନ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ଯେ ଗଙ୍ଗା ଓ ଶୋଣର ସଙ୍ଗମ ସ୍ଥଳରେ ଥିଲା, ତାହା ମହର୍ଷି ପତଞ୍ଜଳିଙ୍କ "ଅନୁଶୋଣଂ ପାଟଳୀପୁତ୍ରଂ" ଉକ୍ତିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି । ପ୍ରୋକ୍ତ ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମଧ୍ୟ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ଶୋଣ ତୀରରେ ଥିବାର ସପ୍ରମାଣ ହୁଏ । ଏହାର ଚତୁର୍ଥ ଅଙ୍କରେ ମଳୟକେତୁ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ଗମନ ଲାଗି ପ୍ରଶ୍ନସଙ୍କୁ ସମୁଦ୍ରେଳିତ କରି କହୁ ଅଛନ୍ତି ;—(୨)

"ଦେଖ ଏହି ମଦଜଳସ୍ରାବୀମତଙ୍ଗଜେ
ଶୋଣିତେ ଷଣକେ ଶୋଣ-ସ୍ରୋତସ୍ତ ଜଳ,
ଶ୍ୟାମାୟିତ ହେଉ ଯାଉ ଶ୍ୟାମଦ ସମାଲେ ।
ନ ମାନ ଉତ୍ତରଙ୍ଗରେ ଉତ୍ତରିବେ ଏମନ୍ତେ
ତୁଙ୍ଗ ଉଚ୍ଚ ଦେଶ ତାର ଲମ୍ବ ଦନ୍ତାଘାତେ ।
ପୁଣି ଏ ମୋହର ଟଳେ ରୋଧିବେ ନଗର
ବର୍ଷିମଦଧାର ଧାରା, ବଳ୍ମୀକୁ ଯେସନେ
ଧାରସ୍ରାବୀ ମେଘମାଳ ଭୀଷଣ ଗର୍ଜନେ"

ମୁ ; ରା ;

କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ଶୋଣ ନଦୀ ପାଟନା ନିକଟରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉନାହିଁ । ଚୀନ ଦେଶୀୟ ପରିବ୍ରାଜକ ଫାହିୟାନ୍ ଓ ହୁଏନ୍‌ସାଙ୍ଗଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଟନା ସହରଟି ପ୍ରାଚୀନ ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ସ୍ଥାନ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଗଲେହେଁ ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଙ୍ଗାଠାରୁ ସଙ୍ଗମର ପ୍ରାୟ ସ୍ପଷ୍ଟ କୋଶ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ଜଣ ଭୂତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ କର୍ମଚାରୀ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଦ୍ୱାରା ନିରୂପଣ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ ଶୋଣର ପ୍ରବାହ ଏଥି ମଧ୍ୟରେ କିଛିଦୂର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ବଙ୍କେ ଯାଇଅଛି । ପାଟନା ବିଭାଗର ଭୂମାପ-ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ମାନ୍ୟ ଉଏଲ ସାହେବ ଭୂମି ମାପ କାଳରେ ଶୋଣ ନଦୀର ଉନୋଟି ଖାଲ ଆବିଷ୍କାର କରି ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି ଯେ, ଏହି ନଦୀ ଫୁଲହାରୀ ଗ୍ରାମ ବଙ୍କେ ପାଟନା ନିକଟ କର୍ତ୍ତୀ ବାକିପୁରଠାରେ ଗଙ୍ଗା ସହିତ ମିଳିତ ହେଉଥିଲା । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଉଅଛି ପ୍ରାଚୀନ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ଆଧୁନିକ ପାଟନାର ଅଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ଯେ ପାହା ହେଉ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏଠାରେ ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ଅବସ୍ଥାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏତିକି କହି ତାହାର ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରୁଅଛୁ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କିଛି କହିବାକୁ ଗଲେ ସର୍ବାଗ୍ରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସ୍ମରଣ କରିବାକୁ ହେବ ।

ମହାବୀର ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଯେ ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ଆଲେକ୍‌ଜାଣ୍ଡରଙ୍କର

(୧) କେନ୍ଦ୍ର—Centre
ତ୍ରିକୋଣ ମିତି—Trigonmetry
Alexander—Al-'ek Sander'—ଏହି ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ 'ମେଘବର ।'
(୨) ଶୋଣଂ ସିନ୍ଦୁର ଶୋଣା ନମ ଚରଣରସ୍ୱ ଯାବଦ୍ଧଗଜେନ୍ଦ୍ର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ସମକାଳୀନ ଥିଲେ, ତାହା ମେଗାସ୍ଥିନିସଙ୍କ ଲିଖିତ ବିବରଣୀରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ଅଧିକା ଇତିହାସ ଏହା ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଅଛି ଯେ, ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ପିତୃ ରାଜଧାନୀ ରାଜଗୃହ ତ୍ୟାଗ କରି ପଞ୍ଜାବରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ଯବନ-ପତି ସିକନ୍ଦରଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହୋଇ କିଛି କାଳ ଯୁବ-କୌଶଳାଦି ଶିକ୍ଷାପୂର୍ବକ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ସୈନିକ ଦଳ ଗଠନ କଲେ । ପଶ୍ଚାତ୍ ଉକ୍ତ ସେନା ସାହାଯ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ରାଜଗୃହ ହଠାତ୍ ଆକ୍ରମଣ କରି ତତ୍ରାକାନ୍ତ୍ରନ ଶେଷ ନନ୍ଦରାଜ ମହାପଦ୍ମଙ୍କୁ ପରାଜିତ ଏବଂ ନିହତ କରିଥିଲେ । କଥିତ ଅଛି ଏହି ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ଆର୍ଯ୍ୟ କନ୍ୟା କର୍ତ୍ତୃକ ବିଷ ପାନରେ ମହାବୀର ସିକନ୍ଦରଙ୍କର ଅକାଳ ମରଣ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ପାଟଳୀପୁତ୍ରକୁ ନବ ରାଜଧାନୀ କରି ସେଥିର ରାଜନିର୍ବାହନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ନ ହେଉଣୁ ସିକନ୍ଦରଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ମହାବୀର ସିଲ୍ଉକସ୍ ସୈନ୍ୟରେ ଅସି ଭାରତୀୟ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କଲେ ଏବଂ ଫଳରେ ପରାଜିତ ହୋଇ ସ୍ୱାଧିକୃତ ରାଜ୍ୟମାନ କନ୍ୟା ସହିତ ସମ୍ପ୍ରଦାନ କଲେ । ପ୍ରୋକ୍ତ ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏହି ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟର କିପରି ପୋଷକତା କରୁଅଛି—ଦେଖାଯାଉ । କୁମାର ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ମୁରାକାମ୍ନୀ ଶୂଦ୍ର ରମଣୀର ଗର୍ଭଜାତ ଥିବାରୁ ଅପର ନବ ରାଜକୁମାରି ଏବଂ କୁମାରଗଣ ପ୍ରଣୋଦିତ ନନ୍ଦରାଜ ତାହାଙ୍କୁ ଯୁଗର ରୁଚି ଅନୁକ୍ରମେ ବଡ଼ ଘୃଣା କରୁଥିଲେ । ରାକ୍ଷସ ନାମକ ଜଣେ ବିଚକ୍ଷଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଉପଦେଶକ୍ରମେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ନନ୍ଦ ରାଜ୍ୟ ଧ୍ୱଂସ ସାଧନ କାମନାରେ ଅର୍ଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟ ପଣ କରି ପରାକ୍ରାନ୍ତ ନୃପତି ପର୍ବତେଶ୍ୱରଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ଅନୁକୂଲ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କର ସେନା "ଶକ ଯବନ କାମ୍ବୋଜ ତଥା ପାରସୀକ, ବାହ୍ଲୀକ କାମ୍ବୋଜ ଆଦି ଚତୁରଙ୍ଗ ବଳେ" ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ତେଣୁ ଅନାୟାସରେ ସେ ନନ୍ଦ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ ପୂର୍ବକ ନବ ନନ୍ଦକୁମାର ସହିତ ବୃଦ୍ଧ ନନ୍ଦରାଜଙ୍କୁ ପ୍ରେତ-ପୁରକୁ ପଠାଇ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ପୁରରେ ନିଷ୍କଣ୍ଟକ ହେଲେ । ତଥାପି ମନରେ ଏହି ଭୟ ଥିଲା କେଜାଣି ପର୍ବତେଶ୍ୱର ପଣ ଭଙ୍ଗ ଦେଇ ରାଜ୍ୟାଧିକାର କରନ୍ତି ; ଏଣୁ ବିଷ କନ୍ୟା ପ୍ରେରଣ ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର କିପରି ମୃତ୍ୟୁ ବିଧାନ ହୋଇଥିଲା ତାହା ରାକ୍ଷସଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି—

"* * * ବିଷ କନ୍ୟା ପେଷି,
ନିରୀହ ପର୍ବତେଶ୍ୱର ବଧ ଘଟାଇଲି" ୨ ୮,

ଅନନ୍ତର ପ୍ରବୀଣ ନନ୍ଦ ମନ୍ତ୍ରୀ, ରାକ୍ଷସଙ୍କ ବେଦ ବୁଦ୍ଧି ଚାଳିତ ତତ୍ପୁତ୍ର 'ମ୍ଲେଚ୍ଛ ମଲୟକେତୁ' କୁଳୂତ ଗାନ୍ଧାର ପାରସ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିର ନୃପତିଗଣଙ୍କ ସହିତ ଶେଷ ଯବନ ଶକ ବେଦହଣାଦି ସୈନିକଦଳ ଯେଉଁ ଦୁଷ୍ପୁର ଅଭିଯାନ କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ କୁଟିଳ ମତି ଚାଣକ୍ୟଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ବୈଚକ୍ଷଣ୍ୟ ଓ ମୌର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରତାପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରାଭୂତ ହୋଇ ପଶ୍ଚାତ ଉକ୍ତ ରାକ୍ଷସଙ୍କ ଅନୁନୟରେ ମୁକ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସ ପାଠରୁ ଯେ କୌଶଳ ଏହି ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପୁଷ୍ପପୁର ଅଭିଯାନ ପୂର୍ବରୁ ଚାଣକ୍ୟଙ୍କ କୂଟନୀତି ବଳରେ ମଲୟକେତୁ ଶୁଣି ପାରିଲେ—ଯେଉଁ ପାଞ୍ଚ ଜଣ ରାଜା ତାହାଙ୍କର ସୁହୃତ୍ପକ୍ଷ ଥିଲେ ସେମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି ସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଅଛନ୍ତି ;—

"ଏହି ପ୍ରିୟ ପଞ୍ଚ ରାଜା ସନ୍ଧିସୂତ୍ରେ ବଦ୍ଧ,
ଯଥା ୧)ମଲୟ ମଣ୍ଡନ ରାଜା ସିଂହନାଦ,
(୨)କୁଳୂତ ଦେଶ ନୃପତି ପୁଣି ଚିତ୍ରବର୍ମା,
ପୁଷ୍କରାକ୍ଷ, କାଶ୍ମୀରର ଦୀର୍ଘଜଙ୍ଘୀ ରାଜା,
ପରନ୍ତପ ସିନ୍ଧୁସେନ ସିନ୍ଧୁଦେଶ ପତି
ମେଘାକ୍ଷ, ପାରସ୍ୟ ଯାର ଅତୁଳ ପ୍ରତାପ ॥" ୪ମ ଅଙ୍କ,

ଏହା ଶୁଣିଲାକ୍ଷଣି ଚଞ୍ଚଳ ମତି ମଲୟକେତୁ ସେହି ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ରାଜାଗଣଙ୍କର ବଧବିଧାନ କରି ସ୍ୱୟଂ ସ୍ୱାଭାବିକ-ହୀନତାର କାରଣ ହୋଇଥିଲେ । ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସରେ ଏହି ଘଟନା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ;—

"ଜଣାଅ ଶିବିରକୁ ସେନାନୀଙ୍କି ଏହା,
ଚିତ୍ରବର୍ମା ଆଦି ଯେଉଁ ପଞ୍ଚ ମହୀପାଳ
ରାକ୍ଷସ ସହିତ ମିଳି ଆମ୍ଭ ଆକ୍ରମଣେ
ଉଦ୍ୟତ ଏକାଣ, ତନ୍ତୁ ପ୍ରଥମ ଉଦ୍ୟମେ
ଶ୍ରୋର ବିବରେ ନେଇ କର ଧୂଳିପୂର୍ଣ୍ଣ ।

(୧) ହିମବା ! (୨) ଶ୍ରୀନଗର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଆଜି ଶେଷ ଭୁଜଙ୍ଗେ ହସ୍ତି ପାଦ ତଳେ
ବଦଳିତ କର ଯେଉ ଆଜ ଯମପୁରେ" । ୫ମ ଅଙ୍କ

ଉଲ୍ଲିଖିତ କର୍ଣ୍ଣନାରୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବିଚାର କରନ୍ତୁ—ଏହି ଯବନଯଉ 'ସର୍ବଭୌମ' କିଏ ? ଏହାଙ୍କ ଜୀବନର ବାସ୍ତବ ଅଂଶ ସହିତ ଗ୍ରୀକ୍‌ପତି ସିକନ୍ଦରଙ୍କ ଉତ୍ତର କାଳର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନାହିଁ କି ? ଆଜି ମଧ୍ୟ ସର୍ବଭୌମର ନାମଟି ଭାରତ ଇତିହାସରେ ନୂତନ ପ୍ରକାର ଜଣା ଯାଉଅଛି । ଏଥିରେ ଯବନ ନାମ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରୀକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇ-ଅଛି । ଅତ କାଳ ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଯବନ ନାମରେ ଅଭିଖ୍ୟାତ କରାଯାଏ, ଉକ୍ତ ଯୁଗରେ ଭାରତରେ ସେମାନଙ୍କର ନାମ ଗନ୍ଧ ନ ଥିଲା, ଏହା ଆମ୍ଭେମାନେ ଇତିହାସ ଖଣ୍ଡରୁ ବୁଝିଅଛୁଁ । ବସ୍ତୁତ ଯୁଗରେ କେବଳ ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କ ସହିତ ଭାରତୀୟ-ମାନଙ୍କର ବିଗ୍ରହ ବିବାଦ ଘଟିଥିଲା । ସୁତରାଂ ସେହି ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କୁ ଭାରତୀୟମାନେ ଯବନ ନାମରେ ଅଭିହିତ କରିଥିଲେ । ଏହି ଯବନମାନଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର ନୈପୁଣ୍ୟର ପ୍ରଶଂସା ଅନେକଙ୍କ ଦେଖାଯାଏ, ଏବଂ ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ-ନିପୁଣା ଯବନୀ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଅନ୍ତଃପୁରରେ ପ୍ରତିହାରୀ ଥିବାର ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ରହିଅଛି । ଏମାନେ ସବୁ ଗ୍ରୀକ୍‌ରମଣୀ ନୁହନ୍ତି କି ? କେହି କେହି ପଣ୍ଡିତ 'ଆଇଓନିୟାନ' ଶବ୍ଦରୁ 'ଯବନ' ଶବ୍ଦ ଅସିଥିବାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ସମ୍ପ୍ରତି ବିଶାରଦ ଉଇଲ୍‌ସନ୍ ସାହେବ ଏହି ମତ ସମର୍ଥନରେ କହି ଅଛନ୍ତି ଯେ କଲ୍ଲିସ୍ଥାନରୁ ଗ୍ରୀସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଦେଶର ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ବିଶେଷତଃ ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଯବନ କହୁଥିଲେ ଅତଏବ ସର୍ବଭୌମର ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କର ଅଧିପତି । ଯେ ଜଣେ ମହାବୀର ଏବଂ ଉଦାର ପୁରୁଷ ଥିବାର ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସ କର୍ଣ୍ଣନାରୁ ସୂଚିତ ହେଉଅଛି । ଏଥିରେ ତାଙ୍କର ଦୂଷଣ ଭିନ୍ନ କୌଣସି ଭୂଷଣ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇନାହିଁ । ବରଂ ପୁଣାର କଥା ତାହାଙ୍କୁ ବିନା ଦୋଷରେ ବିଷ ପ୍ରୟୋଗଦ୍ୱାରା ବଧ କରା ଯାଇଅଛି । ଅନନ୍ତର ସ୍ଲେଚ୍ଛ ମଳୟକେତୁ ବିପକ୍ଷ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଆକ୍ରମଣ ନିମିତ୍ତ ସଜ ହେଲେ । ପାରସ୍ୟ, କୁଲୂତ, ଚେଦ୍ଦାର, ସିନ୍ଧୁ ଓ କାଶ୍ମୀର ଦେଶର ରାଜାମାନେ ତାହାଙ୍କର ଅଧୀନ ଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ସୈନ୍ୟଦଳ ମଧ୍ୟରେ ଯବନ, ପାରସିକ, ଶକ ଓ ହୂଣମାନେ ଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ସ୍ଲେଚ୍ଛ କହିବା ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଗ୍ରୀକ୍ ଅନୁମାନ ହେଉଅଛି । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ—

"କଲ୍ୟାନ୍ତ ପ୍ଲାବନ କାଳେ ଏହି ବସୁନ୍ଧରା
ଅଣ୍ଡିଲ ବରାହରୂପୀ ଯେଉଁ ହରିଙ୍କର
ବିପୁଳ ଦନ୍ତାଗ୍ର, ଏବେ ମ୍ଲେଚ୍ଛ ଉପଦ୍ରବେ
ଅଣ୍ଡିଛି ନୃପରୂପି ସେହି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର
ବିଶାଳ ଭୁଜ ଯୁଗଳ; ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ
ଉଦ୍ଧରନ୍ତୁ ଏ କଳିଳ ଅରେ ଧରଣୀ ।"

ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସର ଏହି ଉପଦେଶବାକ୍ୟରୁ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାରେ ମ୍ଲେଚ୍ଛ ଉପଦ୍ରବରୁ ରାଜ୍ୟ ଉଦ୍ଧାର କରିବାର ସମ୍ଭାବନା କରା ଯାଇଥିଲା, ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଗ୍ରୀକ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କାହିଁରେ ଲିପ୍ତ ଥିବାର ଇତିହାସରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉନାହିଁ । ଅତଏବ ଏହି ସବୁର ଆଲୋଚନା ସଙ୍ଗେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହା କହିବାକୁ ସାହସୀ ହେଉଅଛୁଁ ଯେ 'ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସ'ର ସର୍ବଭୌମ ପର୍ବତ-ମୟ ମ୍ୟାସିଡୋନିଆ ରାଜ୍ୟର ଅଧୀଶ୍ୱର ଅଲେକ୍‌ସାଣ୍ଡରଙ୍କ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କେହି ନୁହନ୍ତି । ତାହାହେଁଲେ ସହଜରେ ସିରିଆ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ସିଲିଉକସଙ୍କୁ ସେହି ମ୍ଲେଚ୍ଛ ମଳୟ-କେତୁ ବୋଲାଯାଇ ପାରେ । କୌଣସି ମହାପଣ୍ଡିତଙ୍କରୁ ମତର ଆଶ୍ରୟ ନ ନେଇ ହଠାତ୍ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଧୃଷ୍ଟତା ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଯାହା ସତ୍ୟ, ତାହା କଦାପି ସୁପ୍ତ ରହି ପାରିବ ନାହିଁ, ଦିନେ ହେଲେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ ।

ପୂର୍ବ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛୁଁ ଯେ, ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ରାଜଗୃହ ତ୍ୟାଗ କରି ପାଟଳୀପୁତ୍ରରେ ନବ ରାଜଧାନୀ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ରାଜଗୃହତ୍ୟାଗର କାରଣ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଅନେକଙ୍କର କୌତୂହଳ ହୋଇ ପାରେ । ଅତଏବ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଉକ୍ତ ନଗରର ଟିକିଏ ପରିଚୟ ଦେଇ ତହିଁର ଆଲୋଚନା କରିବୁଁ ।

ରାଜଗୃହ ଭାରତର ଗୋଟିଏ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ନଗର । ଭୂଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍ ଗଙ୍ଗା ଓ ଶୋଣର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ଏହି ନଗର ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ପୁରାଣରୁ ଜଣାଯାଏ । ଉକ୍ତ ବଂଶର ରାଜା ଜରାସନ୍ଧଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଏହା ମଗଧର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ମହା ଭାରତରେ ଏହି ନଗର ନାନା ହର୍ମ୍ୟ ସଂଗୋଭିତ ଏବଂ ବୈଭାର, ବରାହ, ଋଷଭ, ଚୈତ୍ୟକ, ଋଷିଗିରି ଏହି ପଞ୍ଚ ଗିରି ଦ୍ୱାରା ସୁରକ୍ଷିତ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ

Digitized by srujanika@gmail.com

ହୋଇଅଛି ।* ତେଣୁ ଏହାର ନାମାନ୍ତର ଗିରିବ୍ରଜ ଥିଲା । କାହାର କାହାର ମତରେ ସମଗ୍ର ନଗରର ନାମ ଗିରିବ୍ରଜ ନୁହେ । 'ଗିରିବ୍ରଜ' ପଞ୍ଚ ଶୈଳ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର ନାମ ଏବଂ ଏହି ଶୈଳରେ ଜରାସନ୍ଧଙ୍କ ଭବନ ଥିଲା । ଅଦ୍ୟାପି ଏହି ସ୍ଥାନର ଭଗ୍ନାବଶେଷ "ଜରାସନ୍ଧକା ବୈଠକ" ନାମରେ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଭିହିତ ହେଉଅଛି । ରାଜଗୃହ ମାହାତ୍ମ୍ୟରୁ ବୈଭାର, ବିପୁଳ, ରତ୍ନକୂଟ, ଗିରିବ୍ରଜ ଓ ଋଷିଗିରି ଏ ଯେଉଁ ପଞ୍ଚଗିରିର ନାମ ମିଳେ † ତାହା ମହାଭାରତୀୟ ନାମରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବଦଳି । ବୋଧହୁଏ ଜୈନଯୁଗରେ ଏ ସବୁ ନାମର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଅଛି । କାରଣ ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ଶେଷୋକ୍ତ ନାମ ଗୁଡ଼ିକର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖା-ଯାଏ । ଯେ ଯାହାହେଉ ରାଜଗୃହ ନଗର ଯେ ଏହି ବୈଭାର ଗିରି (୧) ବିପୁଳ ଗିରି, ରତ୍ନ ଗିରି ପ୍ରଭୃତି ପଞ୍ଚ ଶୈଳର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କାରଣ ନାହିଁ । ଏହାର ସୀମା 'ଗିରିବ୍ରଜ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଥିବା ଶକ ପରିବ୍ରାଜକ ଫାହିୟାନ ଓ ହୁଏନ୍‌ତ୍‌ସାଙ୍ଗ ଉକ୍ତିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ରାଜଗୃହ ଜୈନ ମଣ୍ଡଳୀର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ହେଉଥିଲା । ପାଲି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ ଭଗବାନ୍ ବୁଦ୍ଧ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରାର୍ଥ ରାଜଗୃହକୁ ପ୍ରଥମ ଯାତ୍ରା କରିବା ସମୟରେ ଜୈନରାଜ ବିମ୍ବିସାର ଦେଖିଲେ ତାହାଙ୍କ ଦର୍ଶନାର୍ଥ ଏବଂ ଉପଦେଶ ଶ୍ରବଣାର୍ଥ ଏକ ଶୈଳ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ । କ୍ରମେ ପଞ୍ଚ ଶୈଳରେ (୨) ବୌଦ୍ଧ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାରିତ ହେଲା-ରାଜଗୃହ(୩) ପୁଣି ବୌଦ୍ଧଗଣଙ୍କର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଅଧିକ କାଳ ଅତୀତ ନ ହେଉଣୁ ସେଥିରେ ପୁଣି ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରଭାବ କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାକୁ ଲାଗିଲା, ଉକ୍ତ ଜାତିର ପ୍ରଭାବ ବଳେ ଏତେ ଅଧିକ ହୋଇଥିଲା ଯେ, ଉତ୍ତମ ଅଧମକୁ ସ୍ପର୍ଶ କଲେ ଭସ୍ମୀଭୂତ କରି ପ୍ରଳୟ କରୁଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ସମୟରେ ରାଜଗୃହରେ ଏହି ଦଶା ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଯେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ବଂଶଜ ଥିଲେ ତାହା ମେଗାସ୍ଥିନିସଙ୍କ ବେଭଣୀ ଠାରୁ ପୁରାଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସର୍ବତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଅନ୍ୟ କଥା ଦୂରେ ଥାଉ ଉକ୍ତ ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସରେ ମୌର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ରାଜ୍ୟଶାଳୀର କାଳୀନ ରାକ୍ଷସ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଉକ୍ତିରୁ ଉକ୍ତ ଜଣାଯିବ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କିପରି ଘୃଣା ଥିଲା ।

"କମଳେ କମଳାଳୟେ ! ହେଲା କି ଉଚିତ ଏହା ?
ମଳିଲ ମୌର୍ଯ୍ୟବଂଶ ନୃପତିଙ୍କି ତେଜି
ସାମାନ୍ୟ କିଙ୍କର ଶୂଦ୍ର ରମଣୀ ଭଜୁଛେ ?
* * * ହା ! ବ୍ୟଭିଚାରିଣି ! କୁଳକଳଙ୍କିନି ! ଛି ଛି !
ଶୂଦ୍ରରେ ଶରଣ ନେଲ, ନ ଥିଲେ କି ରାଜା
ଏ ମନ୍ତ୍ରୀ ମଣ୍ଡଳେ ଆଉ ଏହି କୁଳସ୍ତ୍ରୀନ
ମୌର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ବିନା ?— ୨ୟ ଅଙ୍କ ।

ଯେପରି ରାକ୍ଷସର ଏ ପ୍ରକାର ଉକ୍ତିକୁ ଅନେକେ ଅଭିରଞ୍ଜିତ ମନେ କରି ପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହା ଦେଖାଯାଏ ମୌର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଶୁଭାକାଙ୍କ୍ଷୀ ଗୁରୁ କଲ୍ପ ଗୁଣଜ୍ଞ ସର୍ବତ୍ର ତାଙ୍କୁ 'ବୃଷଳ' ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରି ଅଛନ୍ତି । ବୃଷଳ ଅର୍ଥ କେବଳ ଶୂଦ୍ର ଏହା ଗୋଟିଏ ଘୃଣାବ୍ୟଞ୍ଜକ ଶବ୍ଦ (୪) କେହି କେହି ଐତିହାସିକ କହନ୍ତି ରାଜଗୃହ କ୍ଷତ୍ରିୟ ବହୁଳ ଥିଲା । ଜଣେ ଶୂଦ୍ରର ସିଂହାସନାରୋହଣ କ୍ଷତ୍ରିୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଏକାନ୍ତ ଦୁଃଖକର ହେବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଅତିତ୍ୟା ଶାନ୍ତି ଲାଗି ଯେ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ପାଟଳୀପୁତ୍ରରେ ନବ

* ବୈଭାରେ ବିପୁଳଃ ଶୈଳଃ ବରାହୋ ବୃଷଭସ୍ତଥା
ଋଷି ଗିରିଃ ଚାପାଳାଃ ପଞ୍ଚଶୈଳ୍ୟ ଇମେ ଚ ତେ ॥
ଏତେ ପଞ୍ଚ ମହା ଶୈଳାଃ ତେଜୋଭାଃ ସର୍ବତଃ ଦିଶମ୍ ।
ରକ୍ଷନ୍ତୀ ବାଲ୍ମୀକିମ୍ ଦ୍ୱିତୀୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ଗିରିବ୍ରଜମ୍ । ଶ୍ରବ ପର୍ବ ।

† ବୈଭାରେ ବିପୁଳେ ଚୈବ ରତ୍ନକୂଟେ ଗିରେସ୍ତଥା
ଋଷିଗିରି ଚ ଚ ଚାପାଳାଃ ପଞ୍ଚୈତେ ପାବନା ନଗାଃ ।
ଦୋଷାଣାଂ ଶୈଳ ମୁଖ୍ୟ ନାଂ ମଧ୍ୟ ମାଳେକ ଉଚ୍ଚତେ ॥ ସଭା ମାଃ

(୧) ବୈଭାର ଗିରିର ମାନୁଷାରେ ଶ୍ରମଣକାର ଦେଶର ଅଧିକାଂଶ ନାମ 'ବେହାର' ହୋଇଅଛି ।

(୨) ଅଦ୍ୟାପି ଏହି ଶବ୍ଦ ପାହାଡ଼ରେ ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧକୀର୍ତ୍ତିର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ଦେଖାଯାଏ ଅଛି ।

(୩) 'ରାଜଗୃହ' ର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ବର୍ତ୍ତମାନ 'ରାଜଗିରି' ନାମରେ ଅଭିହିତ ହେଉଅଛି ।

(୪) ଓଡ଼ିଆରେ 'ଓଡ଼' ଶବ୍ଦକୁ ସେପରି ମନେ କରାଯାଏ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସମୟରେ ଏହା ଅତ୍ୟଧିକ ହୋଇ ସମୃଦ୍ଧି ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା ଏବଂ ଉଦୟ ଯୌବ ଅଶୋକଙ୍କ ସମୟରେ ଏହାର ଅଙ୍କୁର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଯେ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ଆଉ ଅଧିକ କାଳ ସେପରି ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଲା ନାହିଁ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଉକ୍ତ ନଗର ଅନ୍ଧ୍ରରାଜଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଅଧିକୃତ ହୋଇ କ୍ରମଶଃ ହତଶ୍ରୀ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଦଳେ ଦଳେ ପରାକ୍ରାନ୍ତ-ଶକ୍ତିଶାଳୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ଏହି ମହାନଗରୀ କ୍ରମେ ଧ୍ୱସ୍ତ ବିଧ୍ୱସ୍ତ ହେବାକୁ ବସିଲା । ମହାପୁରୁଷ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ମହାବାଣୀ ଦିନେ ଅସି ଫଳବତୀ ହୋଇଥିଲା । ସମ୍ଭବତଃ ପଞ୍ଚମଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ପୂର୍ବ ଖ୍ୟାତି ଶୁଭ୍ରରେ ଥିଲା । କାରଣ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ (୪୦୦—୪୧୫ ଖ୍ରୀଃ) ଚୀନପରିବ୍ରାଜକ ଫାହିୟାନ୍ ଭାରତକୁ ଆସି ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ମଧ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ଅଶୋକଙ୍କର ମନୋରମ ରାଜପ୍ରାସାଦ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାର ସୁବୃହତ୍ ପ୍ରସ୍ତର-ମୟ ପ୍ରାଚୀର, ତୋରଣ ଓ ଦ୍ୱାରାଦି ଦେଖି ଯେ ନିର୍ମାଣ କର୍ମ ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ୬୫୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପରିବ୍ରାଜକ ହୁଏନ୍‌ସାଙ୍ଗ ଭାରତ ଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ "ପ୍ରାଚୀନ ନଗର ବହୁକାଳରୁ ଜନଶୂନ୍ୟ ଏବଂ ବିଧ୍ୱସ୍ତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ଏଠିରେ ଅଦ୍ୟାପି ପ୍ରାଚୀନ ଭିତ୍ତି ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ପୂର୍ବ କାଳରେ ଏଠିର ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ପ୍ରଚୁର ପୁଷ୍ପ ବିକୀର୍ଣ୍ଣ ହେଉଥିଲା ବୋଲି ଏହାର ନାମ ପୁଷ୍ପପୁର ବା କୁସୁମ-ପୁର ଥିଲା ।" ଏଥିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ଯେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଧ୍ୱଂସମୁଖରେ ପତିତ ହୋଇଥିଲା । ୭୯୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜଣେ ଚୀନ ଲେଖକ ଭାରତକୁ ଆସି ହୋଲଂ ବା ହିରଣ ନଗର ଭେରେ ଭାଙ୍ଗି ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇ ଥିବାର ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ହିରଣ୍ୟବାହ ଗତି ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାଚୀନ ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ବିଲୋପ ସାଧନ ହୋଇଅଛି ଏହା ଅନେକଙ୍କର ଅନୁମାନ । ଏହିରୂପେ କେତେ ଶତ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଭାରତର ଗୋଟିଏ ଅତି ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ମହାନଗର ବିଲୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଶ୍ମଶାନରେ ପରିଣତ ହେଲା ଏବଂ ତାହାର ସେହି 'କାଳଗର୍ବିତ କାଳ' ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶତ ଶତ ଦର୍ଶନଙ୍କର ଅନୁମୋଦନର କାରଣ ହୋଇଅଛି ଯଦ୍ୟପିଓ ଏ 'ମଧୁରୁଷ୍ଟ' ଏବଂ 'ରତ୍ନଗର୍ଭ'ଙ୍କର ଯେ 'ଅଯୋଧ୍ୟାପୁରୀ' ପରି ଏ ମଧ୍ୟ ମହାକାଳ ଯେପରି ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ରହିଥାନ୍ତା । ମାତ୍ର କିଛି ବିବରଣ ଗ୍ରୀକ୍‌ପୁରୁଷଙ୍କ ଯତ୍ନରେ ଯେ ଦୃଶ୍ୟ ବହ୍ନିଜାଳରୁ ଉଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଅଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ମହାବୀର ଶେରଖାଁ ଏହି ସୁରକ୍ଷିତ ସ୍ଥାନଟିରେ ପ୍ରାଚୀନ ନଗର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ଦେଖି ନୂତନ ନଗର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ତାହା ପାଟନା ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଉଅଛି । ଏହି ପାଟନା ସହରର ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଚଳିତ ନାମ 'ଆଜିମାବାଦ' । ଏହାର ଏପରି ନାମକରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଐତିହାସିକମାନେ କହନ୍ତି ଯେ ପୂର୍ବେ ଏଥିରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଦୁର୍ଗ ଥିବାର ଦେଖାଯାଇ ଅଛି । ଯେ ସବୁ ବାଦଶାହ ଔରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ପୁତ୍ର ଆଜିମଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଆମ୍ଭେମାନେ ଏତିକରେ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ଐତିହାସିକ ପ୍ରସଙ୍ଗରୁ ବିରତ ହୋଇ ତହିଁର ପ୍ରଚଳିତ ଭାଷା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଆଲୋଚନା ପୂର୍ବକ ପ୍ରବନ୍ଧର ଉପସଂହାର କରିବୁଁ ।

ମଗଧ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷା ମାଗଧୀ ଥିଲା ଏହା ସହଜ ବିଶ୍ୱାସ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଐତିହାସିକମାନେ ଏଥିର ପ୍ରଚଳିତ ଭାଷା ପାଲି ଥିବା ନିରୂପଣ କରନ୍ତି । ଯାହାହେଉ ଉଦୟେ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷା । ଏହି ପ୍ରାକୃତ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତର ସମ୍ବନ୍ଧ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ଯାଇ ଭିନ୍ନପ୍ରାଣ ପଣ୍ଡିତମାନେ ନାନା ତର୍କ-ଯୁକ୍ତି କରି ସୁଦ୍ଧା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିଛି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ବଳେ "ପ୍ରକୃତିଃ ସଂସ୍କୃତଂ ତତ ଉଦ୍ଭବଂ" ଏହି ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି କରି ପ୍ରାକୃତ କୁସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଅନ୍ୟପକ୍ଷ ପ୍ରାକୃତକୁ ପ୍ରକୃତିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟର ଆଦିମ ଭାଷା କହି ପଶ୍ଚାତ୍ ତହିଁରୁ ମାର୍ଜିତ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଅଛି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଯେ ଯାହା କହନ୍ତୁ ମତଦ୍ୱୈଧ ଏଠାର ଅଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ନୁହେ । ଏ ସ୍ଥାନରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅଲୋଚନା କରିବାର କଥା ଯେ ଉକ୍ତ ମାଗଧୀ ଏବଂ ପାଲି ଏକ ଭାଷା କି ନା? ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମାଗଧୀକୁ ମୂଳ ଭାଷା ବୋଲି କଳ୍ପନା କରିଅଛନ୍ତି ; କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟେ ପାଲି ଭାଷା *

* ପାଲିର ଅର୍ଥ ମୂଳ । ବିଶ୍ୱକୋଷ-କର୍ତ୍ତୃକ

Digitized by srujanika@gmail.com

ବା ମୂଳ ଭାଷାକୁ ସେହି ସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଜଣେ ଜଣେ ଏପରି ମତ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ ପାଲି ବ୍ୟାକରଣ ପ୍ରଣେତା କାତ୍ୟାୟନ ଏବଂ ପ୍ରାକୃତପ୍ରକାଶ ରଚୟିତା ବରରୁଚି ଏକବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ପାଲି ଭାଷାର ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଲୋଚନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, "ପ୍ରଥମ ବୁଦ୍ଧ ତଥା ଅଦ୍ୱିତୀୟଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ପୂର୍ବେ ସ୍ତ୍ରୀରୂପିଣୀ ଆଦ୍ୟା ଦେବତା ଜଗତ୍ ସୃଷ୍ଟି ମାନସରେ ପ୍ରଥମେ ନଅଟି ଜୀବ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହା ଯେଉଁ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, ତାହା ପାଲିର ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ । ବୁଦ୍ଧମାନେ ପଶ୍ଚାତ୍ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ଏହି ଆଦିଭାଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।" କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପାଲିର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଠ କରିଅଛୁ ;—

"ଅବୋକ୍ତା ମାଗଧୀ ଭାଷା ରାଜାନ୍ତଃପୁରଚାରିଣାଂ
ଚେଟୀନାଂ ରାଜପୁତ୍ରାଣାଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠିନାଂ ଚାର୍ଦ୍ଧମାଗଧୀ ॥"

ଅର୍ଥାତ୍ ନାଟକ ଅଭିନୟ କାଳରେ ରାଜାଙ୍କର ଅନ୍ତଃପୁର-ଚାରୀ ଭୃତ୍ୟମାନେ ମାଗଧୀ ଭାଷାରେ ଏବଂ ଚେଟ, ରାଜପୁତ୍ର ଓ ବଣିକ୍‌ମାନେ ଅର୍ଦ୍ଧମାଗଧୀରେ କହିବେ । ଏଠାରେ ଅର୍ଦ୍ଧମାଗଧୀ ପାଲିପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ବୋଲାଯାଇ ନ ପାରେ । ଏ ସବୁ ଭାଷା ସଙ୍ଗରେ ପାଲିର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ନ ଦେଖି ଜଣେକ କହିଥାନ୍ତି ପାଲି ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଭାଷା ନୁହେ, ତାହା ଦେବତା ଓ ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱମାନଙ୍କର ଭାଷା ଥିଲା । ଏହିପରି ନାନା ମୂଳକର ନାନା ମତ ଦେଖି ପଣ୍ଡିତମାନେ ଶେଷରେ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ଯେ ଅତି ପୂର୍ବେ ମଧ୍ୟ ଦେଶରେ ମାଗଧୀ ନାମରେ ଦୁଇ ଭିନ୍ନଟି ଭାଷା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ପାଲି ଅନ୍ୟତମ । ଏହି ଭାଷା ପ୍ରଥମେ ନଗଣ୍ୟ ହୋଇ ପଡିଥିଲା; ପଶ୍ଚାତ୍ ବୁଦ୍ଧ ବୋଲି ବୁଦ୍ଧ ସ୍ୱୟଂ ସେ ଭାଷାରେ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିବାରୁ ତାହା ଅମର ହୋଇ ପଡିଅଛି । ପାଲି ଯେ ଏକ ପ୍ରକାର ମାଗଧୀ ଥିଲା ତାହା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପାଲି ଗ୍ରନ୍ଥକାର କାତ୍ୟାୟନଙ୍କର ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉକ୍ତିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ।

"ସା ମାଗଧୀ ମୂଳଭାଷା ନରା ଯା ଆଦି କପ୍ପିକା ।
ବ୍ରାହ୍ମଣା ଚସ୍ସୁତାଳାପା ସମ୍ବୁଦ୍ଧା ଚାପି ତାଦିସା"(କାତ୍ୟାୟନ)

ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଆଦି କଳ୍ପରେ ଯେଉଁ ମୂଳ ଭାଷା ଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଏବଂ ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱଗଣ ମଧ୍ୟ ଏହି ଭାଷାରେ କଥା କହୁଥିଲେ । ତାହାର ନାମ ମାଗଧୀ । ଏଥିରୁ ବୁଝାଯାଉ ଅଛି ଉକ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷାର 'ପାଲି' ନାମଟି ପଶ୍ଚାତ୍ ହୋଇଅଛି । ଏପରି ନାମ କରଣ କାହିଁକି ହେଲା, ତାହା ଅଲୋଚନା କରିବାକୁ ଗଲେ ବହୁମତବାଦ ଦେଖି କରିବାକୁ ହେବ । କେହି କହନ୍ତି ପଶ୍ଚିମ ଭାଷା ଥିଲା ବୋଲି ଏହାର ନାମ ପାଲି ହୋଇଅଛି । କେହି କେହି କହନ୍ତି ମଗଧର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ 'ପାଲିଶ' । ତେଣୁ ତହିଁର ପ୍ରଚଳିତ ଭାଷାର ନାମ ହେଲା "ପାଲି" । କେହି ମଧ୍ୟ 'ପଲ୍ଲବ' (ଉତ୍କଳ) ନଗରରୁ ପାଲିର ଉତ୍ପତ୍ତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଅଛନ୍ତି । କାହାରୀ ମତରେ ପାଟଳୀର ଅପଭ୍ରଂଶ 'ପାଲି' । ଅତଏବ ପାଟଳୀପୁତ୍ରର ଭାଷା 'ପାଲି' ନାମରେ ଆଖ୍ୟାତ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମତରେ ପାଲନାର୍ଥ ପାଲ ଧାତୁରୁ 'ପାଲି" ଉତ୍ପତ୍ତି । ବୌଦ୍ଧମାନେ ତାହାର ଏହିପରି ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି କରିଥାନ୍ତି ଯେ "ଦଦାତି ପାଲେତୀତିପାଲି" ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଭାଷା ସଦ୍ଧର୍ମର ଅର୍ଥ ରକ୍ଷାକରେ, ତାହାକୁ 'ପାଲି' ବୋଲାଯାଏ । ଯେ ଯାହା କହନ୍ତୁ ପାଲି ଗୋଟିଏ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷା, ଏହା ନିର୍ବିବାଦ ଭାବରେ ସର୍ବ ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରାଚୀନ ଶିଳା ଲିପି, ତାମ୍ରଶାସନ ଏବଂ ଲିଖିତ ଲିପି ପ୍ରଭୃତିରେ ରେଖାରେଖା, ତ୍ରିଭୁଜ, ଚତୁର୍ଭୁଜ, ବୃତ୍ତ ଓ ହେ ଦେଖି ଏବଂ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଆସିରିୟା (Assyrian) ଲିପିର ଶୌଳିପ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ ସହିତ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣ ବିଶେଷର ସାଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ପଣ୍ଡିତମାନେ ନିଃସନ୍ଦେହ ଭାବରେ ପାଲିକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ କଲ୍ପର ଦ୍ୱିସହସ୍ର ବର୍ଷ ପୂର୍ବର ଭାଷା ବୋଲି ସପ୍ରମାଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ପାଲି ଭାଷା ଏବଂ ଲିପି ବୌଦ୍ଧପ୍ରଭାବ କାଳରେ ବକ୍ରିୟା ଠାରୁ କାମ୍ବୋଡିୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏବଂ ପାଟଳୀ-ପୁତ୍ରଠାରୁ ସିଂହଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୁଦୀର୍ଘ ଜନପଦ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଉତ୍କଳ, ବେହାର, ଏଲାହାବାଦ, ପଞ୍ଜାବ, ଗୁଜରାଟ, ଆଫଗାନିସ୍ଥାନ ପ୍ରଭୃତିରେ ଶୈଳଖୋଦିତ ଲିପିମାନଙ୍କରୁ ଅନୁମାନ ହୁଏ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ତୃତୀୟ ଓ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଉକ୍ତ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ପାଲି ଅକ୍ଷରର ପ୍ରଚଳିତ ନ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଲି ମୂଳଭାଷା । ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ପାଲି ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ତଦ୍ଦେଶୀୟ ଭାଷାର ଅକ୍ଷରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଅଧୁନା ଚୀନ, ଜାପାନ, ଶ୍ୟାମ, ସିଂହଳ ପ୍ରଭୃତିରୁ ଅନେକ

Digitized by srujanika@gmail.com

ପାଲି ଗ୍ରନ୍ଥ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ନାନା ପ୍ରାଚୀନ ତଥ୍ୟ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱାନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁ ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ବର୍ଦ୍ଧନ କରୁଅଛି । ଏହାର ପ୍ରାଚୀନତା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅଧୁନିକ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବିଭିନ୍ନ ମତବାଦର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ସ୍ଥାପନ ପୂର୍ବକ ଏହିପରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଆସିଅଛନ୍ତି ଯେ ସଂସ୍କୃତ ଓ ପାଲି ଦୁହେଁ ସହୋଦର ଭଗିନୀ ଏବଂ ଉଭୟେ ଏକ ଆର୍ଯ୍ୟ (ବୈଦିକ) ଭାଷାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଲି ୟୁରୋପୀୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଯତ୍ନ ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷା (Classical language) ରୂପେ ଭାରତୀୟ ବିଶ୍ୱ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଭାଷାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଲି ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଚାର ଲାଗି ୟୁରୋପୀୟ ପଣ୍ଡିତ ବିଶେଷଙ୍କର ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଶ୍ରମ ଓ ଯତ୍ନ ହେଉଅଛି । ପାଲି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷା ହେଲେହେଁ ଆଜି ସେହିମାନେ ତାହାର ଶିକ୍ଷକ ଏବଂ ଉପଦେଶକ ରୂପେ ଉତ୍ଥିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । କେବଳ ଏହିଥିରେ ନୁହେ ସମସ୍ତ ବିଷୟରେ ଯେମାନେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଚକ୍ଷୁ ସମ୍ମୁଖରେ ଅଙ୍ଗୁଳି ଦେଖାଇ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପଦାର୍ଥକୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇ ଦେଉଅଛନ୍ତି । ତଥାପି ଅମ୍ଭେମାନେ ଦେଖୁ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସେ ଜଡ଼ତା ଦୂର ହେଉନାହିଁ । ସେଉଁ ସାମାନ୍ୟ ସଂଚାରୁ ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ମୃତ ପାଲି ଭାଷା ଯେମାନଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଲାଭ କରି ଆଜି ନବୀନ ଭାବରେ ପୃଥିବୀ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ଶୁଣିଲେ କାହାର ମନ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ନ ହେବ ? ୧୬୮୭-୮୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ରାଟ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଲୁଇ(Luis) ମହାତ୍ମା ଲାଲୁବାରଙ୍କୁ(Laloubere)ଦୂତ କରି ଶ୍ୟାମ ଦେଶକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଦ୍ୱାରା ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ୟୁରୋପକୁ ପାଲିର ସନ୍ଧାନ ଯାଏ ଏବଂ ସେହି କାଳରୁ ଇଂଲଣ୍ଡ, ଜର୍ମାନି, ଫ୍ରାନ୍ସ, ରୁଷିୟା ପ୍ରଭୃତି ଦେଶର ପଣ୍ଡିତମାନେ ପ୍ରାଚ୍ୟଖଣ୍ଡରୁ ଶତ ଶତ ପୁସ୍ତକ ଓ ଲିପି ସଂଗ୍ରହ କରି ପାଲି ଭାଷା ଓ ବୌଦ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନା କରି ଆସୁଅଛନ୍ତି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଗୃହର ଅଦୂରରେ ଶୈଳ ଦେହରେ ପାଲି ଲିପି ଥିଲେହେଁ ତାହାର ପୂର୍ଣ୍ଣପାଠ ଏବଂ ଅର୍ଥ ୟୁରୋପରେ ଅଗେ ହେଲା । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅଦ୍ୟାପି ତାହା ପଢି ଅର୍ଥ ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଦୂରେ ଥାଉ, ଅମ୍ଭେମାନେ ସେ ଅନୁବାଦ ସୁଦ୍ଧା ପଢିନାହୁଁ । ଏ ସବୁ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ କେବଳ ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତିକୁ ସଦା ରଟନା କରିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଶୋଭନୀୟ ନୁହେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱାନୁସନ୍ଧାନ ଗୋଟିଏ ସୁଫଳ ବୋଲିବାକୁ ହେବ । ଏହି ସୁଫଳ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉନ୍ମୁଖ ହେବା ଉଚିତ ଏହି ଚେଷ୍ଟାଦ୍ୱାରା ଜାତିର କେବଳ ଜଡ଼ତା ଦୂର ହେବନାହିଁ ; ଦେଶୀୟ ସାହିତ୍ୟର ମଧ୍ୟ ପୁଷ୍ଟି ସାଧକ ହୋଇପାରିବ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ଏହି ଶ୍ରେଣୀୟ ଲେଖକଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଲାଭକରୁ, ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ଏହି ପ୍ରାର୍ଥନା ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ଉପସଂହାର କରୁଅଛି ।

ଶ୍ରୀ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ।

ସାଲିନୀ ।

ଉନ୍ନତ ନବେରେ-କଳ୍ପିତ-କାୟା,
ଜଳ-ସଲିଳନିଧି-କଳ୍ପିତ-ଜାୟା ।
ଜୟତୁ ନିବାରିତ ଲୋକ-ପିପାସା
ସାଲିନୀ-ସରସୁଚ୍ଛଳ ବେଗା ।

ଦେଶ ନାରେ ବନ୍ଧୁ ଜନପଦ ଶୋଭା-
ବେଷ୍ଟିତ ନୂତନ-ଭୂଷଣ କରିଆ ।
ଜୟତୁ ନିବାରିତ ଲୋକ-ପିପାସା
ସାଲିନୀ-ସରସୁଚ୍ଛଳ ବେଗା ।

ପାଣ୍ଡୁର ସୈକତ ଧବଳିତ ଧାର,
ହାସକ ଭଙ୍ଗୟୁତ ସ୍ମରକ ହାର ।
ଜୟତୁ ନିବାରିତ-ଲୋକ-ପିପାସା
ସାଲିନୀ ସରସୁଚ୍ଛଳ ବେଗା ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ସୈକତ ପୁଲିନ ବିଲୀନ ଜଳୌଘ
ରୋଧ ବିତତିରେ ମୋହ ନିବନ୍ଧ ।
ଜୟତୁ ନିବାରିତ-ଲୋକ-ପିପାସା
ସାଲନ୍ଦୀ ସରଦୁହିଲ ବେଶା ।

ହୈମ ସ୍ପର୍ଶ-କୁସୁମ-ଦୁକୂଳା
ଶ୍ୱେତ ବଳାହକ ବିରଚିତ ମାଳା
ଜୟତୁ ନିବାରିତ ଲୋକ ପିପାସା
ସାଲନ୍ଦୀ ସରଦୁହିଲ ବେଶା ।

ଔଷଧ ସନ୍ତାପ ଶବଳିତ ଗାତ୍ର
ପବନ ବିଧୂନିତ ମାଳ ନିଚୋଳା ।
ଜୟତୁ ନିବାରିତ ଲୋକ ପିପାସା
ସାଲନ୍ଦୀ ସରଦୁହିଲ ବେଶା ।

ସୁସ୍ୱର- ଖେଚର-କଳରବ ଭାଷା
ଫେନ ପଟଳ ପରିଶୁଭ୍ର ସୁହାସା
ଜୟତୁ ବିବର୍ଦ୍ଧିତ ଲୁଷକ ସୁଖାଶା
ସାଲନ୍ଦୀ ସରଦୁହିଲ ବେଶା ।

ଭାରତ-ଭୂପତିବରଚିତ କାଞ୍ଚୀ
ଜନ୍ମଗ ବିଷଧର କୁଟିଳ କାନ୍ତି ।
ଜୟତୁ ନିବାରିତ ଲୋକ ପିପାସା ।
ସାଲନ୍ଦୀ ସରଦୁହିଲ ବେଶା ।

କ୍ୱଚିଦୁପଲାହତ-ମନ୍ଦ-ତରଙ୍ଗା,
କ୍ୱଚିଦୁପଲୋତ୍ଥିତ ଶୈବଳ ସଙ୍ଗା
ଜୟତୁ ନିବାରିତ ଲୋକ ପିପାସା
ସାଲନ୍ଦୀ ସରଦୁହିଲ ବେଶା ।

କ୍ୱଚିଦବଲମ୍ବିତ ବେଣୁ ବିତାନା
କ୍ୱଚିଦପି ସାନ୍ଦ୍ର ରସାଲ ବିପାନା ।
ଜୟତୁ ସମୁତ୍ଥିତ ମଙ୍ଗଳ ଗାନା
ସାଲନ୍ଦୀ ସରଦୁହିଲ ପ୍ରାଣା ।

ସୁରମଳ ଧାରେ ମଧୁଳ ବହାରେ
ସ୍ଥିତ ମିହ କର୍ମବଶାଲିନ ଗରେ
ହୃଦୟ ନିବେଶିତ ବୋଧ ଦୁରାଶଂ
ପ୍ରୀତିସ୍ୟ ଶ୍ରମରେ କ୍ଲିଷ୍ଟ ଶରୀରଂ ॥

ଶ୍ରୀ ବରେନ୍ଦ୍ର କୃଷ୍ଣ ରାୟ ଅଧିକାରୀ ଏମ୍, ଏ ।

ଏତେ ଦୟା ଥିଲା ବୋଲି ନ ଥିଲି ବିସ୍ମୃତ ।

ଏତେ ଦୟା ଥିଲା ବୋଲି ହୃଦୟେ ତୁମର
ପାଶେ ଥାଇ ସଦା ଦିନେ ନ ଥିଲି ବିସ୍ମୃତ ।

ସ୍ନେହ ମେଚେ କରୁଥିଲ ଅବା ଅନାଦର
ଜାଳିବାକୁ ନିମେଷେ ମୋ ଥିଲା ନାହିଁ ବେଳ ।

ଗଲ ଯେଉଁ ଦିନ ଚାଲି ବିସ୍ମୃତିର ଚିତ୍ରେ
ଯିବା ଭକ୍ତ ଲୋଡ଼ା ନିଷ୍ଠେ ପଡ଼ିଲା ଜଗତେ ।

ହସି ହସି ଦେଲ ଚହିଁ କାନନ ମେଲାଣି,
ଯେ ମୋ ଶେଷ ମେଲାଣି ତା ପାଞ୍ଚ ଥିଲ ପୁଣି ।

କିପରି ଯେ ସାଥିଭକ୍ତ ଭାବିବ ଏକାକୀ
ଭାଙ୍ଗି ଭାଙ୍ଗି ଚାଲିଗଲ ଏକା ମୋତେ ରଖି ।

ତୁମ୍ଭେ ଚାଲିଗଲ ସତ, ଦେଇଗଲ ଯାହା
ତା ଭିତରେ ଦିବାନିଶି ନାଚେ ତୁମ୍ଭ କାୟା ।

ତୁମ୍ଭେ ନାହିଁ ବୋଲି ଦିନେ ନ ଲାଗେ ପରତେ,
ଏକୁଟିଆ ଥିବା ଚିନ୍ତା ନ ବାଧଇ ମୋତେ ।

ଆହାରେ ବିହାରେ ସଦା କରମେ ସ୍ୱପନେ
ସେ ମଧୁର ମୂରତି ନାଚଇ ନୟନେ ।

ଏତେ ଦୟା ଥିଲା ବୋଲି ନ ଥିଲି ବିସ୍ମୃତି,
ଜାଣିତ ନ ଥିଲି ମୁଁ ଯେ ଏତେ ପ୍ରିୟ ଥିଲ ।

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଚରଣ ମିଶ୍ର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଶୈଶବସ୍ମୃତି ।

ଶଙ୍କରଦେବ ।

ଶଙ୍କଲେ, ତୁଇ ତୋତେ ଶୈଶବରେ କେତେଥର ଦେଖିଛୁ, କେତେଥର ହାତ ବଢ଼ାଇ ଓଷ୍ଠ ଚୁମ୍ବନ କରି ଚୁମ୍ବନ ଦେଇଛୁ, କେତେଥର ପୋଖରୀ କୂଳରେ ତୋର ଅନ୍ୱେଷଣ କରିଛୁ ଜାଣିନା କିଏ କହି ପାରିବ କି ? ମୋର ସେହି ଧାରଣା ମନେ ପଡୁଛି—ମନେ ହେଉଛି ଯଦି ମୋର ମନ୍ଦିରେ ଜୀବିତ ଥାଆନ୍ତେ ତାହାହେଲେ ତୋତେ ଦେଖି ପୁଣି ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଦୌଡ଼ି ଯାଆନ୍ତି ପୁଣି କହନ୍ତି "ବାପା ଆଲ ଶଙ୍କଲ ଦେଖିଛୁ ଟକା ଦିଅ" । ତୋ ସହିତ ଅର୍ଥର କି ସମ୍ବନ୍ଧ କିଛି ବୁଝିଥିଲୁ ନାହିଁ । ବାସ୍ତବିକ ଶବ୍ଦ ସହିତ ଅର୍ଥର ଯେଉଁ ସମ୍ବନ୍ଧ ତୋ ସହିତ ଅର୍ଥର କଣ ସେହି ସମ୍ବନ୍ଧ ? ନିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ କି ? ଅର୍ଥ ନ ଜାଣି କେହି ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ତୋତେ ଦେଖିଲେ କଣ ସମସ୍ତେ ଟକା ପାଆନ୍ତି ? ଅନେକ ସମୟରେ ଜୀବନରେ ଦେଖୁଛୁ ନିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତି ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନାହିଁ । କେବଳ ତୋ ସହିତ ଅର୍ଥର ଯେଉଁ ସମ୍ବନ୍ଧ ସେହି ଅନିତ୍ୟସମ୍ବନ୍ଧ ଯେନ ବ୍ୟସ୍ତ । ଏହିପରି ଦୁଃଖର କଦାଳବୁଢ଼ା କେତେ ଅଳୀକ ଅନିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରି ମନୁଷ୍ୟ ଅନ୍ତରରେ ଦହି ଦେଉଛି—କେହି ଯୋଡ଼ ମରୁଛି ଅନ୍ୟକୁ ଯୋଡ଼ାଇ ମାରୁଛି । ପ୍ରକୃତ ଜୀବ ମହତ ପରମାତ୍ମାର କି ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଥବା ନିତ୍ୟ ସହିତ ଅନିତ୍ୟର କି ସମ୍ବନ୍ଧ, ଅବା ମିଥ୍ୟା ସହିତ ସତ୍ୟର କି ସମ୍ବନ୍ଧ ତାହା ଅତି ଅଳ୍ପ ଲୋକେହିଁ ଖୋଜନ୍ତି । ଆଜି ଶୈଶବସ୍ମୃତି ଏହି ଜୀବନର ସୂଚନା କରି ଦେଉଛି ସତ୍ୟ—କିନ୍ତୁ ତେତେବେଳେ ନିତ୍ୟ ଅନିତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କିଛି ପାର୍ଥକ୍ୟ ବୋଧ ହେଉ ନ ଥିଲା—ସମସ୍ତ ଏକ ପରି ବୋଧ ହେଉଥିଲା । ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ସତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କିଛି ପାର୍ଥକ୍ୟ ନ ଥିଲା । ହେ ଶୈଶବ—ତୋହର କୋଳରେ ଥାଇ ସଂସାର ଅତି ଦୂରରେ ଥିଲା, ସଂସାରର ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ ପଦାର୍ଥମାନ ମସୃଣ ଓ ଚିକ୍କଣ ବୋଧ ହେଉଥିଲା । ନଦୀ, ପାହାଡ଼, ପର୍ବତ ସମସ୍ତ ଏକ ପ୍ରଶସ୍ତ ସମତଳ ଭୂମି ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଉଥିଲା । ହେ ଶଙ୍କଲ—ତୋହର ସ୍ମୃତି ଆଜ ଗୋଟିଏ ମହତ୍ ଭାବର ଉଦ୍ଦୀପନା କରୁଛି । ତୁହି ପରି ପୁଣି କାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ହବିଷ୍ୟ କରୁ, ତୁହି ପରି ମାଛ ଖାଉନାହିଁ—ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଶୈଶବରେ ମସ୍ତକରେ ମୋତେ କେତେ ଶାସନ କରୁଛି, ମଧ୍ୟ ପ୍ରଲୋଭନର କେତେଥର କାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ମଛ କରୁଛ କହି ପାରିବ ନାହିଁ । ଅବଧୂତଙ୍କର ଚରଣ ଗୁରୁ ଥିଲେ—ତୁହି ତାଙ୍କର ଗୁରୁ କି ନାହିଁ କହି ପାରୁନାହିଁ—କିନ୍ତୁ ତୁ ମୋର ପ୍ରଧାନ ଗୁରୁ । ତୋହର ଠାରୁ ମୁ ନିତ୍ୟାନିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧର ଭାବ ପାଉଛି—ତୋହର ଠାରୁ ଜ୍ଞାନ ଓ ଆଚାର ଶିକ୍ଷାପାଉଛି, ତୋହର ଠାରୁ 'ସ୍ୱ ଧର୍ମେ ନିଧନଂ ଶ୍ରେୟଃ ପର ଧର୍ମ ଭୟାବହଃ' ଜ୍ଞାନ ଗ୍ରହଣ କରୁଛି ।

ରେ ଚଲ,

ତୋହର ଅନୁଭବରେ କେତେଥର କେତେ କାଗଜର ଚଲ କରି ଉଡ଼ାଇଛୁ, ସେହି ଚଲର ଉଡ଼ାରୁ ଜଣେ ବିଦ୍ୟୁତ ତରଙ୍ଗ ଅବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । ତୋର ଅନୁଭବରୁ ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ମହତ୍ତ୍ୱ ଅବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ତୋର ଆଦର୍ଶ ମୋ ପରି ମାନବର କିଛି ମଙ୍ଗଳ ସାଧନ କରୁନାହିଁ । ଯାହାହେଉ ଗୋଟିଏ ଅପୂର୍ବ ସ୍ମୃତି ଆଣି ଦେଉଛି । ତାହାହିଁ ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ଘରେ ଯଥେଷ୍ଟ ।

ହେ ଶୈଶବ—ତୋହର ସ୍ମୃତି ଯଦିଚ ଜୀବନ ଅନୁଶୋଚନା ଆଣି ଦେଉଛି ତଥାପି ବର୍ତ୍ତମାନରେ କେତେ ଭାବ ଜାଗ୍ରତ କରି ପ୍ରାଣକୁ ଉତ୍ତେଜିତ ଓ ସରସ କରୁଛି—ବିଜ୍ଞାନଙ୍କ ବିଚିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କୌଶଳରେ ଅଭିଭୂତ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ଏପରି ଗ୍ରଥିତ ଯେ ସେହି ଅଦ୍ଭୁତ ମାଳାର ଗୋଟିଏ କଡ଼ ହଜିଲେ ଯୋଡ଼ି ଖୋଲିଯିବ । ଆଉ କୌଣସି ସମ୍ବନ୍ଧ ମିଳିବ ନାହିଁ । ଅତଏବ ହେ ଶୈଶବ ତୋର ସ୍ମୃତି ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ କଡ଼—ତୋତେ ଛାଡ଼ିଲେ ଜୀବନଟି ଶୂନ୍ୟ ଭଳି ଆଉ କିଛି ରହିବ ନାହିଁ ;—ସେହି ହେତୁରୁ ଗାଇଛି କବି ଗାଇଛନ୍ତି ;—

Child is the father of the man,
So was I when my life began,
So is it that I am a man
And I wish my days to be
Linked each to each,
with natural piety.

Digitized by srujanika@gmail.com

ଚିର ଶାନ୍ତି ।

ଦଂଶ—ଏକତାଳ ।

ଏ ମହା ଭୁବନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଦ୍ଭନ
ମମ ଚିତ ଚିର ଶାନ୍ତି !
କାମନା ଜାତ ଜାଳମା ରାଶି
ହୃଦୟେ ସଦା ସ୍ପନ୍ଦିତ ।
ନିଜ କାମ୍ୟାଭିଳାଷ କରଣ ଲୋକନ,
ଚମକି ଉଠଇ ନିଜ ପ୍ରାଣ ମନ
ଦିବସ ରାତ ଚିତ ରୀତ ନିତ
ପଦେ ପଦେ କରେ ଲାଞ୍ଛିତ ।
ତରୁଣ ଅରୁଣ କିରଣ ରାଶି
ସ୍ନିଗ୍ଧ ଗଗନେ ପୁଲକେ ପ୍ରକାଶି
ଗତଧ୍ୱନ୍ତ କାରଣ ପ୍ରଗଳ
ପ୍ରାଣକୁ କରେ କମ୍ପିତ !
ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପ୍ରୀତି, ଶାନ୍ତି, ଭକତ
କାହିଁ ସେ ମାନସେ ମୋର ?
ଗୌଦଗେ ମମ ରୀଷଣତମ
ଅଶନ ଗରଳେ ଘୋର !
ଜଗତର ଲାଗି ମାରବ ରଜନୀ
ଆଣେ ଯେଉଁ ମହା ସଙ୍ଗୀତ ଧ୍ୱନି,
ତାହା ଶୁଣି ଶୁଣି କରେ ପ୍ରାଣ ପୁଣି
ନନ୍ଦନେ ନିଶି ଭୋର ।

ମୋ ଜୀବନେ ଅଛି ଯେଉଁ ହଳାହଳ
ଜନ କୋଳାହଳ ଲାଗିବ କି ଭଲ
ମତେ ଦୁଏ ପ୍ରତେ ଯେଉଁ କି ମୁଁ ମତେ
ଶଠ ପ୍ରତାରଣ ଶ୍ନେହ ।
ହେ ତରୁ ହେ ଲତା କହ ବାରେ କଥା
କହ କହ ସମୀରଣ;
ଆଉ କେତେ ଦିନ ସହିବି ଏପାଳ
ଏହି ଜୀବନ୍ତ ମରଣ !
ଆଉ କେତେ ଦିନ କହ ଏ ଭୁବନେ
ମହାପାପ ଭାର ବହି ଏ ଜୀବନେ ।
ଧୂଳି ପତିତ ଶଙ୍କିତ ଚିତ
କରିବ କରୁଣ ରୋଦନ ?
ଆସ ଆସ ମମ ହୃଦୟ-ରଞ୍ଜନ
ଦଗ୍ଧ ପ୍ରାଣର ସ୍ନିଗ୍ଧ ଚନ୍ଦନ
ସମଳ ହୃଦୟେ କମଳ ଫୁଟାଇ
ଦିଅ ଗୋ ନିର୍ମଳ ଜୀବନ ।
ଅଶ୍ରୁ ସଲିଳେ ତିତ ଶତଦଳେ
ବସ ହେ ମାନସମୋହନ !

ଶ୍ରୀ ପ୍ରିୟନାଥ ମହାନ୍ତି ।

ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ ।

ପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ ଓ ସତ୍ କର୍ମ ସକାଶେ ସମ୍ପତ୍ତିର ଦାନ—ଏହି ଦୁଇଟି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଉ । ପିତାଙ୍କ ଦେହାନ୍ତରେ ପୁତ୍ର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ପୂର୍ବରେ ବଂଶ ରକ୍ଷା କରେ, ପରଲୋକଗତ ପିତାଙ୍କୁ ପିଣ୍ଡ ପ୍ରଦାନ କରେ, ପୁନାମ ନରକରୁ ତାହାଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରେ, ବିସ୍ମୃତି ଉପାଚଳରୁ ରକ୍ଷା କରେ । ସୁତରାଂ ତାହାଙ୍କ ନାମ ଅନନ୍ତ କାଳ ଗର୍ଭରେ ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ପାରେନାହିଁ । ପିତା ପୁତ୍ର ଏମେ ଜନ୍ମ ପରମ୍ପରା ଲାଗି ଥାଇଲେ ବଂଶର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନତା ସୁରକ୍ଷିତ ହୁଏ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ କାଳକ୍ରମେ ଏହି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନତା-ଜ୍ଞାନ ମାନବ ଅନୁଭବରୁ ଅପଗତ ହୋଇଯିବ । ଯାହାର ବଂଶାବଳୀ ଲେଖାଥାଏ ତାହାର କେତେ ପୁରୁଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଂଶଗୁଣ ରକ୍ଷା କରାଯାଇ ପାରେ । ଯେଉଁ ବଂଶାବଳୀ ଲିଖନପୂର୍ବକ ସୁରକ୍ଷିତ ହୋଇ ନ ଥାଏ ସେହି ବଂଶ ସାଧାରଣତଃ ତିନି ପୁରୁଷ ଅନ୍ତରେ ସ୍ମୃତି ପଥରୁ ଅପସାରିତ ହୋଇଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଉଦାହରଣ ପୂର୍ବକ ଯେତେ ପୁରୁଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପିଣ୍ଡ ପ୍ରଦାନ କରି ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ ସେତେ ପୁରୁଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ବ ବଂଶ

Digitized by srujanika@gmail.com

ସହିତ ପରିଚୟ ଥାଏ, ସାଧାରଣତଃ ତିନ ପୁରୁଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପିଣ୍ଡ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇ ଥାଏ । କ୍ରମେ ବଂଶ ପ୍ରତି ଏତେ ହିତାଦର ଓ ଅବହେଳା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ ଯେ, ଘୀଅ, ଧୂପ, ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ପ୍ରଭୃତି ପରିବର୍ତ୍ତେ "ବସ୍ତ୍ର ନିର୍ମାଣୋପୋଦକ" ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ପୁତ୍ର ଦ୍ୱାରା ବଂଶର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନତା କିରୂପ ରକ୍ଷା କରାଯାଇ ପାରେ ? ଯଦି କରାଯାଇ ପାରେ ତେବେ "ଅସ୍ମା ବୈପୁତ୍ର ନାମସି" ବୋଲି କଥା ଅଛି । ଆତ୍ମ ସ୍ୱରୂପ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଯେତେ-ବେଳେ ଔରସ ପୁତ୍ର ଅଭାବରେ ଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ଥାଏ; ତେବେ ଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ରଠାରେ ଆତ୍ମ ସନ୍ନିବେଶନ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ପିଣ୍ଡ ପ୍ରୟୋଜନ ସକାଶେ ଯଦି ପୁତ୍ରର ଅବଶ୍ୟକ ତେବେ ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ହେଲେ ବଳେ । ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଯେପରି ପିତାର ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରି ଦେଇଥାଏ, ସେହିପରି ଅନ୍ୟ କେହି ଆତ୍ମୀୟ ଲୋକ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ବିଧାନ ଚଳାଇ ଦେଇପାରେ । ଔରସ-ପୁତ୍ର ବା ଦତ୍ତପୁତ୍ରର ନାବାଳକ ଅବସ୍ଥାରେ ଯେରୂପ ଅନ୍ୟ କେହି ଆତ୍ମୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ପିତାର ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରି ଦେଇଥାନ୍ତି, ପୁତ୍ରର ଅଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ କେହି ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରି ଦେଇପାରନ୍ତି । ସ୍ୱୟମୁତ୍ପାଦିତ ସନ୍ତାନ ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ୱାଦଶ ପ୍ରକାର ପୁତ୍ରର କଥା ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲେଖିତ ଅଛି । ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଜାତ ପୁତ୍ରର ଅଭାବରେ ଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ହୋଇ ନାହିଁ କି, ଯେ କୌଣସି ମତେ ଏକ ପୁତ୍ରର କଳ୍ପନା କରାଯାଇ ପାରେ । ମୃତ ରକ୍ଷା ଭିନ୍ନ ଶ୍ରାଦ୍ଧକାଳୀନ ପିଣ୍ଡ ପ୍ରଦାନରେ ଯଦି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନ ଥାଏ, ତେବେ ପୁତ୍ରର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ପତ୍ନୀମାନଙ୍କ ସକାଶେ ଅଳ୍ପ ପ୍ରଭୃତି ଖାଦ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ ବା ପିତୃକଳ୍ପନାରେ ପିଣ୍ଡ ଗଠନ ଅବଶ୍ୟକ ହୁଏ; କିନ୍ତୁ ପଞ୍ଚଭୂତ ଠେଟ ଶରୀର ଯେତେବେଳେ ପୃଥକ୍ ଭାବରେ ପଞ୍ଚମହାଭୂତରେ ପରିଣତ ହୁଏ "ଏ ଜୀବ ଯିବାର ନକ୍ଷେ, ଯାଇ ରହିଲ ଅନ୍ୟ ଦେହେ", ତେବେ ଆଉ ପିଣ୍ଡର ପ୍ରୟୋଜନ କେଉଁଠାରେ ? ବୁଜ, ଲତା, ପଥର, କାଠ, ମାଟି ଇତ୍ୟାଦି ଉପାଦାନରେ ଠେଟ ଦେହ ଗ୍ରହ ତାହାର ବିଭାବଶେଷ ଲତା, ପଥର ଓ ମାଟି ଆଦିରେ ପରିଣତ ହେଲାପରେ ବ୍ୟଜନ ଓ ଅଲୋକ ଜଳର ଅବଶ୍ୟକତା ଥାଏ କି ? କେବଳ ଯଦି ଉକ୍ତ ସ୍ଥାନର ବା ବୃକ୍ଷର ମୂଳ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ହୁଏ ତେବେ ଉକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ କୌଣସି ଶବ୍ଦ ରକ୍ଷା ଯାଇପାରେ, ସମିତ ବା ମେଳା ପ୍ରଭୃତି ଲୋକହିତକର କାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରାଯାଇ ପାରେ, ସେହିପରି ଶରୀରୀ ପିତା ପଞ୍ଚତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲାପରେ ତାହାଙ୍କ କଳ୍ପନାରେ ପିଣ୍ଡ ଗଠନ ଓ ଅନ୍ନ ବସ୍ତ୍ର ପ୍ରଦାନର ଆବଶ୍ୟକତା କଣ ? ପିତା ଜୀବିତ ଥିବା ବେଳେ ତାହାଙ୍କୁ ଯେବେ ଶୁଶ୍ରୂଷା କରିବା ପୁତ୍ରର ଏକାନ୍ତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଅନେକ ଭୁପୁତ୍ରମାନେ ପିତାଙ୍କ ସହିତ ବୋଦ, ବିବାଦ, କଳହ କରି ତାହାଙ୍କୁ ଅନ୍ନ ବସ୍ତ୍ର ନ ଦେଇ ବିଲକ୍ଷଣ ପ୍ରହାର କରି ଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଏହି ସୁପୁତ୍ରମାନେ ପିତାଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତିର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ହୋଇ ବହୁଆଡମ୍ବର ସହିତ ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରିଥାନ୍ତି । ବ୍ରାହ୍ମଣଭୋଜନ ପ୍ରଭୃତିରେ ଅକସ୍ମାତ ଧନ ବ୍ୟୟ କରି ଥାନ୍ତି । ଜୀବନରେ ଯେଉଁ ପିତା ଖାଇବା ସକାଶେ ଚାଉଳ ପୋଟେ ପାଇ ନ ଥାଏ, ହାଡ ଖର୍ଚ୍ଚ ସକାଶେ ଚାରି ପଇସା ପାଇ ନ ଥାଏ, ମରଣାନ୍ତେ ତାହାଙ୍କ ସକାଶେ ପାଞ୍ଚ ବରଣ ଖାଇ ପଳର ହାଣ୍ଡି ବହି ବଣ୍ଟା ଯାଇଥାଏ । ଏହି ଶ୍ରାଦ୍ଧସଦ୍ଧତିରୁ ପିତୃଭକ୍ତିର ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳେ, ଏହି ପିଣ୍ଡପ୍ରାପ୍ତି ସଙ୍କଳ୍ପେ ଲୋକେ ପୁତ୍ର ଅଭାବରେ ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରି ଥାନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ଧନୀ ଲୋକମାନେ ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହାନ୍ତି, ଯେହେତୁ ସେମାନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାହାଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତିର କେହି ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ନ ଥାଏ । ଆଉଣାର ଏକ ସମ୍ପତ୍ତି ପରଲୋକେ ଖାଇ ଯିବେ ବୋଲି ଶଙ୍କାକରି ଏମାନେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଁ ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର କରି ଯାଇଥାନ୍ତି । ଜୀବନର ଶେଷକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଏ ଜ୍ଞାନ ସ୍ୱକୀୟ ଶରୀର ଓ ସମ୍ପତ୍ତି ପ୍ରତି ମମତା ତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇ ନ ଥାଏ । କୌଣସି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୃଦ୍ଧାଦ୍ଧାରା ବୈତରଣୀ ଦାନବେଳେ ତାହାର ବଧୂ ତତ୍କାଳୀନ ପରିଧାନ ସକାଶେ ଖଣ୍ଡିଏ ମଟା ଆଣି ଦେଲା, କିନ୍ତୁ ସେ ବୃଦ୍ଧା କହିଲା "ଏହି ମଟା ଖଣ୍ଡି ନୁଆ, କେଉଁଠି ହେଲେ ଛିଣ୍ଡେ ହୋଇ ନାହିଁ, ତୁ ରଖିଥା, ଏହି ମଟା ଖଣ୍ଡିକି ତୁ ପିନ୍ଧିବୁ, ଯେ ପୁରୁଣା ଛିଣ୍ଡି ଖଣ୍ଡିଆ ଖଣ୍ଡିକ ମତେ ବେଳେ ମୁଁ ପିନ୍ଧି ରହି ଦାନ କରିବି" । ଏହି ଦାନ କାଳୀନ ପରିଧୃତ ବସ୍ତ୍ର ଆଉ ଦେହରେ ରଖା ଯାଏନାହିଁ । ମୃତ୍ୟୁ କାଳିକ କେଶ ଧୂତ ହେଲାବେଳେ ମଧ୍ୟ ମଟା ଖଣ୍ଡିକ ପ୍ରତି ବୃଦ୍ଧା ସ୍ପୃହା ଲୋଭ ଛାଡିନାହିଁ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଭଥାପି ପୁତ୍ର, ନାତିମାନେ ଏହାଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗ ପ୍ରାପ୍ତି କଳ୍ପନାରେ ଏହି ମୃତକଳ୍ପ ବୃଦ୍ଧାସ୍ତ୍ରୀର ତୁଣ୍ଡରେ ଗଙ୍ଗାଜଳରୁ କଣିକେ ଦେଇ "ନାରାୟଣ ବୋଲ" "ହରେ କୃଷ୍ଣ ବୋଲ" ବୋଲ କାନ ପାଖରେ ରଡ କରିଥାନ୍ତି । ଏମାନେ ଯଦି ବୈକୁଣ୍ଠ ଯିବେ, ତେବେ ଉଲ୍ଲକ ଉପବାନ ? ଅନେକେ ନାମ ପ୍ରତି ଲାଳାୟିତ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ ନାମ ପ୍ରତି କେହି ଅନୁରକ୍ତ ନୁହନ୍ତି । ଦାନ ଦେଇଥିଲେ ବୋଲ ନାମ ପାଇବା ସକାଶେ "ବିପ୍ରାର୍ଥେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦଦ୍ୟାତ୍" ଏହିପରି ଗାଭୀଅର୍ଥେ ଗୋମସ୍ତ୍ର ଦଦ୍ୟାତ୍—ଏହିପରି ଦାନ କରାଯାଇ ଥାଏ । ଏହି ଦାନ ଦ୍ୱାରା ଯଦି ପାପ ଦୂର ହୁଏ ତେବେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ସକାଶେ ସ୍ୱର୍ଗରେ ଆଉ ଯାଗା ରହିବ ନାହିଁ । ପୁଣି ଗରିବ ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ଅତି ସହଜରେ ପୌରୋହିତ୍ୟ ଅଭ୍ୟାଗରରୁ ବିମୁକ୍ତି ଲାଭ କରିବେ । କିନ୍ତୁ ଏଣେ ପୁରୋହିତ ବାପୁଡ଼ାର ସର୍ବ ନାଶ ହେବ । ଅତଏବ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କିଛି ବାସ୍ତବିକ ଦାନ ସଙ୍ଗେ ଦାତାର ଆତ୍ମତୃପ୍ତି ସାଧନ ସକାଶେ ଏହି ନାମ ମାତ୍ର ଦାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇ ଥାଏ, ପୁଣି ସମସ୍ତେ ପଦାର୍ଥର ଦାନ ନ ଥିଲେହେଁ ଗରିବ ପଇସା ଦକ୍ଷିଣା ଲାଭ ସକାଶେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଓ ଗୋମସ୍ତ୍ର ଦାନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦିଆଯାଇ ଥାଏ । ପରକାଳରେ ସରଲୋକେ ଖାଇଯିବେ ବୋଲି ଆଶଙ୍କା କରି ଲୋକେ ଗୋଟିଏ ଲେଖେଁ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର କରି ତାହାକୁ ଆପଣାର ସମ୍ପତ୍ତିର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ କରାଯାଇ ଥାନ୍ତି । ଏହି ଜୀବନରେ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପର ଓ ଆପଣା ଏହି ପ୍ରଭେଦର ଅଳୀକତା ଅନୁଭୂତ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ଅନେକ ସମୟରେ ଏହା ଦେଖା ଯାଇଥାଏ ଯେ ଅନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ କଥା ଦୂରେଥାଉ ଔରସ ଜାତ ପୁତ୍ର ମଧ୍ୟ ପିତାର ପରମ ଶତ୍ରୁ ହୋଇ ଉଠେ । ବିପଦ କାଳେ କେହି କାହାର ବନ୍ଧୁ ନ ଥାଏ । ଈଶ୍ୱରହିଁ ସର୍ବଦା ସକଳ ପ୍ରାଣିର ପ୍ରକୃତ ବନ୍ଧୁ । ଏହି ସଂସାରଯାତ୍ରା ନିର୍ବାହରେ ମନୁଷ୍ୟର ଗୁଣ କର୍ମହିଁ ଆପଣାର ଏକ ମାତ୍ର ବନ୍ଧୁ । ଗୁଣଶାଳୀ ଓ ଅକର୍ମା ଲୋକର ପୁତ୍ର, ନାତି, ଭାର୍ଯ୍ୟା, ଭଗ୍ନୀ ଦୂରେ ଥାନ୍ତୁ ଈଶ୍ୱର ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟର ଇହ ବା ପରକାଳରେ ସତ୍‌କର୍ମହିଁ ସତ୍‌ଜ୍ଞାନହିଁ ପ୍ରଧାନ ସମ୍ବଳ । ଅତଏବ ପ୍ରାଣପଣେ ସତ୍‌କର୍ମ କରିବା ଉଚିତ । ଆପଣାର ସ୍ୱାର୍ଜିତ ଓ ପିତାର୍ଜିତ ସମ୍ପତ୍ତି କଥା ତେଣେ ଥାଉ ଯେଉଁ ପତ୍ନୀ ଓ ପୁତ୍ର ସକାଶେ ଧନ ଉପାର୍ଜନ କରୁଅଛ ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅବଶ୍ୟକ ହେଲେ ସତ୍‌କର୍ମ ଯାଗକୁଣ୍ଡରେ ବଳି ଦେବାକୁ ହେବ । ସୁତରାଂ ଆପଣାର ସମ୍ପତ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଯଥା ସମ୍ଭବ ସତ୍‌କର୍ମ କରିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର । ପିତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ସମ୍ପତ୍ତିର ସଦ୍‌ବିନିଯୋଗ କରିବା ସକାଶେ ପୁତ୍ର ଉପଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଦେଖାପାଏ ଯେ ଅଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ରମାନେ, ଔରସ ବା ଦତ୍ତପୁତ୍ର ହୁଅନ୍ତି, ପୈତୃକ ସମ୍ପତ୍ତିର ଅପବ୍ୟୟ କରିଥାନ୍ତି । ଏମାନେ ଏକ ମାତ୍ର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ଥିବା ହେତୁ ଏମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ କାଣ୍ଡରେ ଆପତ୍ତି, ବ୍ୟାଘାତ ସଞ୍ଚାଳିବାକୁ କାହାର ଅଧିକାର ନ ଥାଏ । ଯେତେବେଳେ ପୁତ୍ର ହୁଏତ, ପୈତୃକ ସମ୍ପତ୍ତିର ଅପବ୍ୟୟ କରି ପାପାଚରଣ କରିପାରେ, ତେତେବେଳେ ଏହି ଅନୁଚିତ ସନ୍ଦେହାସ୍ପଦ ଭାବୀ କର୍ମ ସକାଶେ ସମ୍ପତ୍ତି ରକ୍ଷିଦେଇ ଯିବା ଅପେକ୍ଷା ସତ୍‌କର୍ମରେ ସମ୍ପତ୍ତିର ସଦ୍‌ବିନିଯୋଗ କରିଯିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ନୁହେ କି ? ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ହେଉ ଔରସଜାତ ପୁତ୍ର ଥିବାବେଳେ ଉତ୍ତରାଧିକାର ସତ୍ତ୍ୱେ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ଆପଣାର ପୈତୃକ ସମ୍ପତ୍ତି ଆପଣାର ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ଅନ୍ୟ କାହାକୁ ଦେଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଉତ୍ତରାଧିକାର ସତ୍ତ୍ୱେ ପୁତ୍ର ପୌତ୍ରାଦି କ୍ରମେ ଭକ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତିର ଭୋଗ କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ପିତାଙ୍କର ଏପରି କ୍ଷମତା ନାହିଁ ଯେ ସେ ଆପଣାର ପୈତୃକ ସମ୍ପତ୍ତି ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ନ ଦେଇ ଅନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଇ ଦେବେ । ନତୁବା ଧର୍ମାର୍ଥ ସକାଶେ ହେଲେହେଁ ଅନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟୟ କରିଦେବେ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଔରସପୁତ୍ର ନାହାନ୍ତି ପୈତୃକ ଓ ସ୍ୱାର୍ଜିତ ସମ୍ପତ୍ତି ବିତରଣ କରିଦେବା ସକାଶେ ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ହେଉ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକାର ପାଇଥାନ୍ତି । ଏହି ପୁତ୍ର ବିହୀନ ଧନୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଏହା ଏକ ସୁଯୋଗ ବୋଲିବାକୁ ହେବ, ଯେହେତୁ ସେମାନେ ନିଜେ ସମ୍ପତ୍ତିର ସଦ୍‌ବ୍ୟୟ ପୂର୍ବକ ଲୋକୋପକାର କରି ଯିବାର କ୍ଷମତା ପାଇଥାନ୍ତି, ଏହି ସୁଯୋଗ, ଏହି କ୍ଷମତା ହରାଇଦେବା କାହାର ପକ୍ଷେ ଉଚିତ ନୁହେ । ପୁଣି ଆଖୁଲୁଡ଼ା ବୋଲି ଅପୁତ୍ରିକ ଲୋକମାନଙ୍କ ଯେଉଁ ଦୁର୍ନାମ ରୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼େ, ତାହା ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିଦୂରିତ ହୋଇଯାଇ ପାରେ । ଯେହେତୁ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର କାଳେ ଅଯୋଗ୍ୟ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ ପୈତୃକ ସମ୍ପତ୍ତିର ଅପବ୍ୟୟ ସଙ୍ଗେ ପିତାର ଦୁର୍ନାମ

Digitized by srujanika@gmail.com

ରଖିଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଅସୁବିଧା ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ଯୋଗ୍ୟ ପାତ୍ରରେ ନଛୁଇ ଲୋକୋପକାରକନକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆପଣାର ସମ୍ପତ୍ତି ସମର୍ପଣ କରି ଦେଇ ଥାଏ, ତେବେ ପୁଂନାମ ନରକରୁ ଉଦ୍ଧାର ଓ ସ୍ୱର୍ଗ ପ୍ରାପ୍ତି ସଙ୍ଗେ ଆତ୍ମକୁଡ଼ା ଦୁର୍ଲାମ ଦୂରୀଭୂତ ହୁଏ । ପୁଣି କୌଣସି ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ବଦଳରେ ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟକ ଜନ ସାଧାରଣ ବାସିକ କାହିଁକି ପ୍ରତ୍ୟହ ତାହାଙ୍କର ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରୁଥାନ୍ତି ।

ଜଗତରେ ଜନ ସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧି ସକାଶେ ବିବାହପୂର୍ବକ ସନ୍ତାନ ଉତ୍ପାଦନ କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ ଦ୍ୱାରା ଜନ ସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ, ପୁଣି ଆଜ କାଲ ଗଣନାନୁସାରେ ଜନ ସଂଖ୍ୟା କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ଲାଭ କରୁଅଛି ଏବଂ ତଦନୁପାତରେ ଜୀବନୋପକରଣର ବୃଦ୍ଧି ନ ହେବା ଯୋଗୁଁ ଲୋକରେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ମାତ୍ରା ଦିନ ଦିନ ବୃଦ୍ଧି ଲାଭ କରୁଅଛି, ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ସଙ୍ଗେ ପାପର ପରିମାଣ ବଢ଼ୁଅଛି, ପାପ ସହିତ ବ୍ୟାଧିର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ, ବ୍ୟାଧି ହେତୁ ଜନ ସଂଖ୍ୟା ହ୍ରାସ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଅତଏବ ଜଳଧରେ ମୃତ୍ୟୁ ଓ ମୃତ୍ୟୁଠାରେ ଜନ୍ମ ଯେଉଁଠି ଲାଗିଅଛି ସେହିପରି ଜଗତରେ ଜନ ସଂଖ୍ୟାର ହ୍ରାସ ଓ ବୃଦ୍ଧି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ଚାଲି ଆସୁଅଛି, ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ ଦ୍ୱାରା ଏହାର ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନ ବା ଅବଲମ୍ବ ସାଧିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

-ବଂଶ ରକ୍ଷା ସକାଶେ ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ଥାଏ । ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ଯେଉଁ ବଂଶରକ୍ଷିତ ହୋଇ ଆସୁଥାଏ ତାହା ଚିରକାଳ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ରହି ପାରେ ନାହିଁ । ଯଦିବ କୌଣସି ପୁରୁଷ ଅବୋହିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଇହ ଜୀବନ ତ୍ୟାଗ କରେ ନଛୁଇ ଅସ୍ୱିକ ରକ୍ତେ ତେବେ ବଂଶର ରକ୍ଷା ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ବଂଶ ପରମ୍ପରା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିପାରେ ନାହିଁ, ଔରସ ଅଭାବରେ ଏହା ଦ୍ରୁତ ଯୋଡ଼ା ଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ, ପୁଣି ଏକ ପୁତ୍ର ବ୍ୟତୀତ ହୋଇ ଅନ୍ୟ ଏକ ବଂଶରେ ଯୋଗ୍ୟ-ପୁତ୍ର ନେଲେ ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର-ଗ୍ରହିତାର ବଂଶ ରକ୍ଷା ସଙ୍ଗେ ପୁତ୍ରଦାତାର ବଂଶ ଲୋପ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଯଦି କହିବ ଯାହାର ଏକାଧିକ ପୁତ୍ର ଥାଏ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ଆପଣାର ଏକ ପୁତ୍ରକୁ ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଦେବାକୁ ଦେଇ ଥାଏ । ଏକାଧିକ ପୁତ୍ର ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାପରମାଣରେ ଓ ବିବିଧ ପ୍ରକାରେ ବଂଶ ରକ୍ଷା କରାଯାଇ ପାରେ, ପୁଣି ଏକପୁତ୍ର ଅଭାବରେ ଅନ୍ୟପୁତ୍ର ଦ୍ୱାରା ବଂଶ ରକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଅତଏବ ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ ଦ୍ୱାରା ଏକ ବଂଶ ରକ୍ଷା ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ୟ ବଂଶର ଏକ ପ୍ରକାର ଲୋପ ହୋଇଯାଇ ପାରେ । ପୁଣି ଅନେକ ଅସୁବିଧା ଲୋକେ ଚିରକାଳ ସକାଶେ ସ୍ମରଣୀୟ ଓ ପୂଜିତ ହେଉ ଥିବାର ଅଶେଷ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ରାଜାଙ୍କର ଶତ ପୁତ୍ର ଥିଲେ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଅସୁବିଧା ଥିଲେ କହିଲେ ଚଳେ, ତଥାପି ଧର୍ମରାଜ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସତ୍ୟବାଚାର ବୋଲି ଚିରକାଳ ସ୍ମରଣୀୟ ଅଛନ୍ତି, ଏବଂ ରହିବେ । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କର ଏପରି ଖ୍ୟାତି ନାହିଁ, ଯଦି ସେ ସ୍ମରଣୀୟ ହୁଅନ୍ତି ତେବେ ଅନେକ ସମୟରେ ଘୃଣାର ସହିତ ଉପେକ୍ଷିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । କରସ୍ପର୍ଶ ଏବଂ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଉତ୍କଳ ଜଗତରେ ଚିରକାଳ ସକାଶେ ବିରାଜମାନ ଥିବେ । ଏମାନଙ୍କର ପୁତ୍ର ନ ଥିଲେ, ଅଥବା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଜ୍ଞାତ କୁଳଶୀଳ ଥିଲେ । ଏହି ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କ ଖ୍ୟାତି ହେତୁ ଆପଣାର ପୁତ୍ର ଲାଭ ସଙ୍ଗେ ସହଚର, ଅନୁଚର, ଜ୍ଞାତି ଏବଂ ଦେଶର ଖ୍ୟାତି ବଢ଼ିଅଛି । ରଘୁନାଥଙ୍କ ବିମଳ ସୁଖ୍ୟାତି ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟାବଳୀ ଚିରକାଳ ସ୍ମରଣୀୟ ରହିବ କିନ୍ତୁ ଶଶିବାକୁ ତାହା କରି ପାରି ନ ଥାନ୍ତେ । ଅତଏବ ନିଜ ଗୁଣ କର୍ମ ହେତୁ ଲୋକ ପୂଜା ପାଏ, ଏବଂ ସମାଜରେ ଚିର ସ୍ମରଣୀୟ ହୁଏ ।

ପୁତ୍ର ପ୍ରତି ପିତାଙ୍କର ଅମାୟିକ ସ୍ନେହ ଥାଏ, ମନୁଷ୍ୟ-ମାତ୍ରଙ୍କର ଏହି ଅମାୟିକ ପବିତ୍ର ପୁତ୍ର-ସ୍ନେହ ସୃଷ୍ଟିର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଅଟେ । ଏହି ସ୍ନେହ ଦର୍ଶନ ସକାଶେ ଲୋକେ ପୁତ୍ରାଭିଳାଷୀ ହୋଇଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଔରସ ଜାତ ପୁତ୍ର ପ୍ରତି ଯେଉଁ ସ୍ନେହ-ସ୍ରୋତ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦଃ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ ତାହା ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ପ୍ରତି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିବା କେବଳ ବ୍ୟବହାର ଜାତ ଅଟେ । ଏଥିରେ ସ୍ନେହର କୌଣସି କଥା ନାହିଁ । "ଦତ୍ତକମାତାର ସ୍ନେହ" ବୋଲି ଇଂରାଜିରେ ଏକ ପ୍ରବାଦ ଅଛି । ପୁଣି "ଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ଗୁଞ୍ଜା ରୁଅ" ବୋଲି ଆମ୍ଭ ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ପ୍ରବାଦ ଅଛି । ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିବା ଗୋଟିଏ କାରବାର ଜାତ । ଅର୍ଥାତ୍ରେ ଲୋକେ ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ହୋଇ ଥାନ୍ତି । ଗରିବ ଲୋକର ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର ହେବାକୁ କେହି ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ । "ଗାଈ, ଗୋରୁ ପ୍ରୀତି ଲୁଚା ଲେହି । ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରୀତି ଦଥା ଦେଇ" । ଯୋଗ୍ୟପୁତ୍ର କରିବାକୁ ହେଲେ ପିତା ଓ ପୁତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପ୍ରୀତି ଥାଏ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଅନ୍ୟ ଏକ କାରଣ କୁହାଯାଇ ଥାଏ । ବୃଦ୍ଧ କାଳେ ପୁତ୍ର ପିତାର ସହାୟ ହେବ, ଏବଂ ପିତାର ଦରିଦ୍ରାବସ୍ଥାରେ ପୁତ୍ର ଅର୍ଜି ଆଣି କୁଟୁମ୍ବ ପୋଷିବ, ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଲୋକରେ ଏହା ଦେଖାଯାଉ ଅଛି, ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର କଥା ଦୂରେ ଥାଉ ଔରସ ଜାତପୁତ୍ର ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧ ପିତାଙ୍କୁ ପ୍ରହାର କରି ଘରୁ ବାହାର କରି ଦେଇଥାନ୍ତି । ପିତାର ଯେତେବେଳେ ଉପାର୍ଜନ କ୍ଷମତା ନଷ୍ଟ ହୁଏ ତେତେବେଳେ ସେ ପୁତ୍ର ଏବଂ ପତ୍ନୀର ଘୃଣାର ପାତ୍ର ହୁଏ । ଯେତେବେଳେ ଔରସ ଜାତ ପୁତ୍ର ଏତେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପିତୃଭକ୍ତ, ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର କଥା କହିବା ଅନାବଶ୍ୟକ । "ଖାଇବା ପାଇକ ସିନା ଯୁଝେ", ଯେ ପୁତ୍ର ବାପ ଠାରୁ କିଛି ପାଇ ନ ଥାଏ, ସେ କେବେ ବାପ ସକାଶେ କିଛି ଆଣି ଦେଇ ନ ଥାଏ । ଯାହାର ଧନ ନାହିଁ ତାହାର କେହି ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ତେବେ ଧନବାନ ଲୋକଙ୍କୁ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର କରିବାକୁ ହୁଏ । ଏତେ-ଗୁଡ଼େ ଧନଦେଇ ଗୋଟିଏ ପୁତ୍ର କିଣିବା ଠାରୁ ଉକ୍ତ ଧନ ଯୋଗ୍ୟ ପାତ୍ରରେ ଦାନ କରି ଅନେକ ପୁତ୍ର ସମ୍ପାଦନ କରିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ନୁହେ କି ? ଯେଉଁ ଲୋକ ନିର୍ଲୋଭୀ, ଯେଉଁ ଲୋକ ସ୍ୱାର୍ଥ ତ୍ୟାଗ କରିଅଛି, ପୁଣି ଯେଉଁ ଲୋକ ଆପଣାର ସମ୍ପତ୍ତିର ଲୋକହିତକର କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟୟ କରିଅଛି, ଏହି ଜଗତରେ ସେ କେବେହେଁ ନିରାଶ୍ରୟ ଅସହାୟ ହୋଇ ରହେନାହିଁ, ବିପଦ ସମୟରେ ତାହାର ଅନେକ ବନ୍ଧୁ ।

ଅତଏବ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ ଅପେକ୍ଷା ଆପଣାର ଏବଂ ପିତାଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତି ସତ୍ପାତ୍ରରେ ବ୍ୟୟ କରି ଉଦ୍‌ବୃତ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତିର ଦାନ ପତ୍ର ଲେଖିଯିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର । ପୁଣି ବ୍ୟକ୍ତି-ଗତ ଦାନ ଅପେକ୍ଷା ଲୋକହିତ ହେତୁକ ଦାନ ବଳବତ୍ତର ।

ଅୟଂ ନିଜଃ ପରୋବେତି ଗଣନା ଲଘୁଚେତସାଂ,
ଉଦାର ଚରିତାନାଂ ତୁ ବସୁଧୈବ କୁଟୁମ୍ବକଂ ।

ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀବତ୍ସ ପଣ୍ଡା ।

ସଭାପତି ଅଭିଭାଷଣ । *

ସଭ୍ୟ ମହାଶୟ ଗଣ

ଏହି ସଭାରେ ଯୋଗ ଦେବା ସକାଶ ପଣ୍ଡିତ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ବାଣୀଭୂଷଣ ମହାଶୟଙ୍କ ଠାରୁ ପ୍ରଥମ ପତ୍ର ପାଇ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲି—ମନରେ ; ବିଚାର କଲି କଟକରେ ମୋ ଠାରୁ ଶତ ଶତ ଗୁଣରେ ଅଧିକ ବିଦ୍ୱାନ୍ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ଉପଯୁକ୍ତ ଅନେକ ଲୋକ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଯୋଗେ ସତ୍ତର କାର୍ଯ୍ୟ ସୁଚାରୁରୂପେ ନିର୍ବାହ ହୋଇପାରେ ତେବେ ମୋ ପରି କ୍ଷୀଣ-ବୁଦ୍ଧି ବିଚଲେନ୍ଦ୍ରିୟ ଜଡ଼ଜୀବ ଲୋକଟାକୁ ଆହ୍ୱାନ କି ସକାଶ ? ନିଶ୍ଚୟ ଏଇ ମହାଶୟଙ୍କର ଲୋକ ନିର୍ବାଚନରେ ତ୍ରୁଟି ହୋଇଅଛି ତେଣୁ ତାହାଙ୍କର ଭ୍ରମ ସଂଶୋଧନ ସକାଶ ଅସ୍ୱୀକାରସୂଚକ ପତ୍ର ଲେଖିଲି ମାତ୍ର ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ମୋ ନିବେଦନ ପତ୍ର ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ ନ କରି ପୁନର୍ବାର ଦୃଢ଼ତା ସହକାରେ ଆହ୍ୱାନସୂଚକ ପତ୍ର ଲେଖିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟଙ୍କ ପତ୍ର ପାଠର ଅବ୍ୟବହିତ ପରେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ କାଗଜ-ରେ ବୁଢ଼ିଗୁଡ଼ା ସ୍ଥାନରେ ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ମିଳନୀର ୫ମ ଅଧିବେଶନରେ ବଙ୍ଗର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷ ମହାରାଜା ମଣୀନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ନନ୍ଦୀ ଏବଂ ଅବସର ପ୍ରାପ୍ତ ହାଇକୋର୍ଟର ଜଜ ଏବଂ ଉତ୍କଳ୍ୟ ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କର ଯୋଗଦାନ ସତ୍ତର ଲକ୍ଷ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟତା ଏବଂ ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟ ଉନ୍ନତି କଲେ ପଞ୍ଚାଶ ସହସ୍ର ଟଙ୍କା ସଂଗ୍ରହ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ପାଠ କରନ୍ତେ ମନରେ କେମନ୍ତ ଗୋଟାଏ ବ୍ୟାକୁଳତା ଜାତ ହେଲା । ବିଚାର କଲି ଉତ୍କଳର ସମସ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରଧାନ ଲୋକମାନେ ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତି କାମନାରେ କେବେ ଏକତ୍ରିତ ହେବେ ହାୟ ସେ ଶୁଭଦିନ କେବେ ଆସିବ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୋ ମନରେ ଗୋଟାଏ ପୁଣି ନିର୍ବେଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ବିଚାର କଲି ଯେଉଁ ଲୋକ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜର ସାଦର ଆହ୍ୱାନ ଲେଖା ପୂର୍ବକ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିପାରେ ତାହାର ନ୍ୟାୟ କପଟତାର ରୂପାନ୍ତର

* ଏହି ଅଭିଭାଷଣଟି ସ୍ୱକ୍ଷ ମହୋଦୟ ସାହିତ୍ୟ ଅଧିବେଶନରେ ପଠିତ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବିନା ଆଉ କଣ ହୋଇପାରେ—ମୁଁ ଯେତେ ଅଯୋଗ୍ୟ ହୁଏଁ ପଛକେ ମାତୃଭାଷା ଉନ୍ନତି ସମ୍ବନ୍ଧେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ମୋହରକ ମୋତିଏ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଛି । ସେହିଭାବରେ ଯୋଗ ଦେବା ସକାଶ ଶୁଣ୍ଠିକିମ୍ବା ମଧ୍ୟ ଅବହେଳା କରିନାହିଁ । ନିଜର କଷ୍ଟଜିତ ଆର୍ଥିକ ସ୍ୱତ୍ତ ବା ପରିଶ୍ରମ ସ୍ୱୀକାର ନ କରି ଅନ୍ୟର ମୁଖାପେକ୍ଷୀ ହୋଇ ରହିବ ଏହା ମୋ ନେମନ୍ତ୍ର କଥା । ମୋ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅବଲମ୍ବନକାରୀଙ୍କୁ ଦୋଷୀ କରିବାର ମୋହର କିଛିମାତ୍ର ଅଧିକାର ନାହିଁ । ସାହିତ୍ୟକ ଚର୍ଚ୍ଚା ତେବେ କିପରି ହେବ ? ଏହି ସମସ୍ତ କଥା ଚିନ୍ତା କରି ରଥ ମହାଶୟଙ୍କୁ ଉତ୍ତରଣାତ ସମ୍ମତିସୂଚକ ପତ୍ର ଲେଖିଲି ।

ସମ୍ପାଦନ କରିବାର ମୋହର ଆନ୍ତରିକ ଆଗ୍ରହର ଅନ୍ୟତର କାରଣ ଏହିକି ବାଲେଶ୍ୱରରେ ଶୁଣିଥିଲି ଏହି ସମିତି ଯୁବକମାନଙ୍କ ଯୋଗେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏବଂ ଚାଳିତ —ଉତ୍କଳ ଭାଷା ଆଶା ଭରସାର ସ୍ଥଳ ଉପସ୍ଥିତ ସେହି ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତି କାମୀ ମହାତ୍ମା—ମାନଙ୍କୁ ଏକତ୍ର ସମାବେଶ ଦେଖି ମୋହର ଶେଷ ପ୍ରାୟ ଜୀବନକୁ ଧନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ କରିବ । ସେଇଁ ସ୍ଥାନରେ ବାକ୍‌ଦେବୀର ଅରାଧନା ହୁଏ ସେ ସ୍ଥାନ ପୁଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ତୀର୍ଥ ସ୍ଥାନ । ବେଦାଦିରେ ପାଠ କରିବାକୁ ଯାଇଁ ମହର୍ଷିମାନେ ଏକତ୍ର ହୋଇ ବାକ୍‌ଦେବୀର ଅରାଧନା ଏବଂ ସତ୍ସଙ୍ଗଳକୁ ତୀର୍ଥ ସ୍ଥାନ ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ନୈମିଷାରଣ୍ୟ ସେହି ଭାବର ତୀର୍ଥ-ସ୍ଥାନ ।

ନିଷ୍ଠୟ କଥା ମାତୃଭାଷା ପ୍ରତି ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକମାନଙ୍କର ଅତୀତ ମୋତିଏ ନୈରାଶ୍ୟର କାରଣ ହୋଇ ପଡିଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶିକ୍ଷିତ ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କର ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ସମବେତ କର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ ଦେଖି ମନ ମଧ୍ୟରେ ଆଶା ପୋଷଣ କରିପାରେ । ମାତୃଭାଷାର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଆଉ ଅଧିକକାଳ ସ୍ଥାୟିନ୍ନ ନୁହେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମସ୍ତ ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କ ଉତ୍ସାହ ଏବଂ ଯତ୍ନ ଦେଖି ଆଶା ଧ୍ରୁବ ଧାରଣାରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ମୁଁ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକମାନଙ୍କର ଲିଖିତ ଉପର୍ଯ୍ୟୁପରି କେତେଗୋଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ଏବଂ କବିତା ମନୋଯୋଗ ସହିତ ପାଠ କରିଛି । ଶବ୍ଦ ବିନ୍ୟାସ ଶୃଙ୍ଖଳା ଭାଷାର ପାରିପାଟ୍ୟ—ଭାବର ପ୍ରଗାଢ଼ତା ଦେଖି ମୁଁ ମନରେ ନିଷ୍ଠୟ କରିଛି ଏହି ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ଯୁବକମାନେ ସମୟରେ ଜୀବିତ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ରୂପେ ଧରିତ ଏ ଦେଶର ମୁଖୋଜ୍ଜ୍ୱଳକାରୀ ରୂପେ ଗଣ୍ୟମାନ ହେବେ । ସେମାନଙ୍କ ଯୋଗେ ମାତୃଭାଷା ବିଶେଷ ଉନ୍ନତି ଲାଭ କରିବ ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ ରୂପେ ବୋଲି ଯାଇପାରେ । ସତ୍ୟତା ଅନୁରୋଧରେ ମୋତେ ନିତାନ୍ତ ସଙ୍କୁଚିତ ଭାବରେ ଏହା ମଧ୍ୟ ବୋଲିବାକୁ ହେଉଛି ଯେ ତେଗୁଡ଼ିକ ବିଶ୍ୱ । ପାଠ ହେଲେ ଲେଖକ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ ଭାଷା ଅଲୋଚନା କରି ଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଦିନ୍ନେ ଯାହାହେଉ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଶବ୍ଦ ବିନ୍ୟାସ ବା ମାର୍ଜିତ ରଚନା ପ୍ରଣାଳୀ ଦେଖାଇ ଯାଇଛନ୍ତି ନିଃସନ୍ଦେହ ଯେ ସମସ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ନୂତନ ଗ୍ରନ୍ଥକାରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥଳ । ମୁଁ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ନାମା କବି ରାଧାନାଥଙ୍କ ଯୌବନ ଜୀବନ ବିଷୟ ଜାଣେ, ସେ କବିତା ଲେଖିବା ପୂର୍ବେ କେତେ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ-ଉତ୍କଳ କାବ୍ୟ ବିଶେଷରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ କବିତା ଅତି ମନୋଯୋଗ ସହିତ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଅଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ମୁଁ ସମୟ ସମୟରେ କିଛି କିଛି କବିତା ଲେଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ସମୟେ ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରି ଥାଏଁ । ଦୀନକୃଷ୍ଣ ବା ଭଞ୍ଜ କବି ଅତି ଅଳ୍ପ ଅକ୍ଷରରେ ଯେଉଁ ପ୍ରଗାଢ ବିସ୍ତୃତ ଭାବମାନ ସଂକ୍ଷେପରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତ ପ୍ରଚଳିତ ଯେ କୌଣସି ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଭାଷା ମଧ୍ୟରେ ବିରଳ ପ୍ରାପ୍ୟ ।

କ ଧର୍ମାଲୋଚନା—କ ଜ୍ଞାନାର୍ଜନ—କ ବିଷୟ ଚର୍ଚ୍ଚା ସେକ—ସମସ୍ତ ସମୟରେ ସହାୟ ହୁଏ, ଏଥି ସକାଶ ଏହାର ନାମ ସାହିତ୍ୟ । ସାହିତ୍ୟ ଜାତିର ଜୀବନ, ଜାତିର ବଳ, ଜାତିର ପଦ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷାର ଏକ ମାତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ । ଯେଉଁ ଦେଶର ଯେଉଁ ଜାତିର ସାହିତ୍ୟ ଉନ୍ନତ ନୁହେ ସେ ଦେଶ-ବାସୀଙ୍କ ଏହି ସମସ୍ତ ମାର୍ଗ ଅତି ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ । ନିଷ୍ଠୟ କଥା ଭାଷା ବା ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ ଜନସମାଜର ଉନ୍ନତି ପ୍ରତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭର କରେ । ଏକ ମାତ୍ର ସାହିତ୍ୟକୁ ସମ୍ମୁଖରେ ଧରି ଜନ ସାଧାରଣରେ ଆତ୍ମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସ୍ଥାପନର ପ୍ରୟାସ ଜାତୀୟ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଜୀବନ ଜାତିର ଉନ୍ନତିର ଅବସ୍ଥା ସ୍ଥିର କରାଯାଇ ପାରେ। ଯେଉଁ ଜାତିର ଭାଷା ଅବନତ ନହେବ ସେ ଜାତି ଜାଗ୍ରତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି। ଏ ମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୟମଶୀଳତା ଅଛି, ପୁଣି ସେ ଜାତି ଆତ୍ମ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ନୁହନ୍ତି। ନହେବ ସେ ଜାତିର ହୃଦୟ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ଭାବରେ ଉତ୍ତେଜନା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନାହିଁ। ସେ ଜାତି ଆତ୍ମ ଗୌରବ ରକ୍ଷଣରେ ଅସମର୍ଥ। ସଭ୍ୟ ଜନ ସମାଜରେ ସେ ଜାତିର ସ୍ଥାନ ସର୍ବ ନିମ୍ନ। ସେ ଜାତିର ପଦ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ନିତାନ୍ତ ପତନିତ। ସେ ଜାତି ସଭ୍ୟ ଜାତି ମଣ୍ଡଳରେ ରେ ଉପହସିତ ଏବଂ ଅବଜ୍ଞାତ। ମହୋଦୟୁଗଣ! ଭାଷା ପ୍ରତି ତୁଚ୍ଛ ଅବଲମ୍ବନରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଜାତିକୁ ଅନାଜିନ୍ନ ସଭ୍ୟ ସମାଜରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନ କେଉଁଠାରେ। ସଭ୍ୟ ମହୋଦୟୁଗଣ! ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଜାତୀୟ ଉନ୍ନତିର କି ଉପାୟ ନାହିଁ—ଅବଶ୍ୟ ଅଛି ମଧ୍ୟ ତାହା ସହଜ ସାଧ୍ୟ। ସେହି ଉପାୟ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଚେଷ୍ଟା-ଯତ୍ନ-କଷ୍ଟସ୍ୱୀକାର ସ୍ପୃହାର ଫଳ ନିର୍ଭର କରେ। ଆପଣା ଉନ୍ନତି ସାଧନରେ ଅଳ୍ପେ ଯତ୍ନ ନ କରି ଫଳ ପ୍ରତ୍ୟାଶାରେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରତି ନିର୍ଭର କରିବା ବିଡମ୍ବନା ମାତ୍ର। ଅବଶ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭେମାନେ ସ୍ୱଦେଶୀ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବିଷୟ ସମ୍ପତ୍ତି ଗ୍ରହଣ ରାଜଭାଷା ଇଂରେଜୀ ଭାଷା ଅଧ୍ୟୟନରେ ବିଶେଷ ଯତ୍ନଶୀଳ ମାତ୍ର ନହେବ ଜାତିରେ ପ୍ରକୃତ ସାହିତ୍ୟ ମାତୃଭାଷାର ସମ୍ପତ୍ତି। ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାତୃଭାଷା ଉନ୍ନତି ଲାଭ କରି ନାହିଁ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରକୃତ ସାହିତ୍ୟରସାସ୍ୱାଦନରୁ ବଞ୍ଚିତ। ଶତ ସହସ୍ର ରୂପେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ମଧ୍ୟ ପରକୀୟ ଭାଷାକୁ ଆତ୍ମସାତ୍ କରିବାକୁ ତୁମ୍ଭେ ନିତାନ୍ତ ଅକ୍ଷମ। ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନବାସୀ ପ୍ରତି ଦେଖନ୍ତୁ ଏହା ଯେମନ୍ତ ପ୍ରକୃତିର ଅମୋଘ ଆଦେଶ। ଭଗବାନ ଯେମନ୍ତ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଜାତି ସକାଶେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାଷା ବିଧାନ କରି ଦେଇଛନ୍ତି। ଏହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କଳ୍ପନା ସମ୍ଭୂତ କଥା ନୁହେ। ଇଂରେଜୀ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ର ବାଇବଲରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଲେଖାଅଛି—ଏମାନେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଭାଷା ପୃଥକ୍ ବିଧାନ କରି ଦେଲେ। ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଆର୍ଯ୍ୟ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ବିଷୟରେ ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ବିଦ୍ୟମାନ ରହିଅଛି। ଭଗବାନ ବୁଦ୍ଧଦେବ କୁହିଥିଲେ ଜଗତସ୍ଥ ସମସ୍ତ ଲୋକ ଏକ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସନ୍ତାନ ସ୍ୱତଃ ଜାତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅବିଚ୍ଛେଦ ମାତ୍ର ଦେଶ ଦେଶ ଜନ୍ମ ଭେଦରେ ଆମ୍ଭେ ପ୍ରକୃତ ଏବଂ ଭାଷା ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍। ପୂର୍ବକାଳ ଭାରତବର୍ଷରେ ଏକ ମାତ୍ର ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଅଲୋଚ୍ୟ ଏବଂ ଧର୍ମ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲିଖିତ ଭାଷା ଥିଲା। ମାତ୍ର ଭଗବାନ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ଭାଷା ପରିତ୍ୟାଗ କରି ତାହାଙ୍କ ମାତୃ ଭାଷା ପାଲି ଭାଷାରେ ଉପଦେଶ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି। ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ର ପାଲି ଭାଷାରେ ଲିଖିତ। ତାହାଙ୍କ ସମୟ ଠାରୁ ଭାରତରେ ପୈଶାଚୀ ମାଗଧ ପ୍ରାକୃତ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷାମାନ ଲିଖିତ ଏବଂ ଅଲୋଚ୍ୟ ଭାଷା ରୂପେ ପରିଣତ ହୁଏ। ଆମ୍ଭେମାନେ ଅନୁମାନ କରୁଁ ଉତ୍କଳ ଭାଷା ବୌଦ୍ଧ ଯୁଗ ଠାରୁ ଲିଖିତ ଭାଷା ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ-ଅଛି। ଉତ୍କଳର ନାନା ପ୍ରଦେଶରେ ତୁଳାଚ୍ଛିଣ୍ଣ ଶରୀରଭେଦ ବା ଶରୀରଭେଦ ଆମ୍ଭଙ୍କନ ନାମକ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ପୁସ୍ତକ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ସର୍ବକାଳ ଯାବତ ଲେଖକ ଓ ପାଠକ ପରମ୍ପରା ଯେବେହେଁ ଏହାର ଭାବ ଓ ଭାଷା ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଅଛି ମାତ୍ର ମୂଳ ବିଷୟ ବୌଦ୍ଧ ଭାବରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ।

ପୃଥିବୀର ଇତିହାସ ଅନୁଶୋଚନା କରି ଦେଖନ୍ତୁ କେହି ଜାତି ପରକୀୟ ଭାଷା ବଳରେ ପ୍ରକୃତ ଉନ୍ନତି ଲାଭ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇନାହିଁ। ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ପରକୀୟ ଭାଷାର ପ୍ରଭାବ କିପରି ଜାଣନ୍ତି ନଦୀରେ ବଢ଼ି ପାଣି ପ୍ରବେଶ ପରି। ବଢ଼ି ପାଣି ନଦୀର ଗର୍ଭ ଓ କୂଳ ଏବଂ ନଦୀର ନିଜ ଜଳକୁ ଅନ୍ଦୋଳିତ କରି ଉଭୟ ଭାବରେ ଧାବିତ ହେଉଥାଏ ମୂଳ ସ୍ରୋତ ରହିତ ହେଲେ ବଢ଼ିର ଦେହ ମାତ୍ର ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାପନ କରି ନବାଗତ ପାଣି ବହିଯାଏ। ୫୦୦୦ ବରଷ ପୂର୍ବରେ ଏହି ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ଧାରସ୍ୟ ଭାଷା ରାଜଭାଷା ସ୍ୱତଃ ଅଲୋଚ୍ୟ ଭାଷା ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା। ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ଲୋକଙ୍କ ଘରେ ପିଲାମାନେ ବର୍ଣ୍ଣ ରକ୍ଷା ପରି ଅବଧାନ ଗୃହଶାଳୀରେ ଉଡ଼ାଙ୍କ ଯେଉଁଙ୍କ ନିଜ ଉଆଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ପାଠ ସମାପ୍ତ କରି ପାରସି ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ଦ୍ୱାନଜ ଦେଶରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଉଥିଲେ। ସେମାନେ ପାଣି ମଣ୍ଡ ଉଡ଼ିଆ ବା ବିଦ୍ୟାଳୟରେ କଥା କହିବା ଜ୍ଞାନବିକାଶ ପରିଚାୟକ ସ୍ୱରୂପ ଥିଲା। ବଡ଼ ଲୋକମାନେ ପାରସ୍ୟ ଭାଷାରେ ଘରେ ଆତ୍ମ ବ୍ୟୟ ହିସାବ ରଖୁଥିଲେ। ଏ ବିଷୟ ଭାବେ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ର ଉତ୍କଳ ଭାଷାକୁ ଧରି ରଖିଥିଲା। ହାୟ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷମାନେ ଉତ୍କଳ ଭାଷା

Digitized by srujanika@gmail.com

ସମ୍ବନ୍ଧ ମାତୃ ଭାଷା ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସେତେ ସମ୍ପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଥାନ୍ତା ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ବିଲାତୀ ଇଂରେଜୀର ବହୁଳ ଚର୍ଚ୍ଚା । ହେଉଅଛି ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ଏହି ଦୁରୂହ ବିଦେଶୀୟ ଭାଷା କିମ୍ବା ଶ୍ରେଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରବେଶ କରିବା ସହଜ ବ୍ୟାପାର ନୁହେ, ପୁଣି ସର୍ବସାଧାରଣ କନ୍ୟା ଭଗ୍ନୀମାନେ ଏହି ଭାଷାକୁ ଆୟତ୍ତ କରି ପାରିବେ ଏପରି ଆଶା କରିବା ଭେଟୁଳା ମାତ୍ର । ବାଲ୍ୟ ଜୀବନର ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ଉପଦେଷ୍ଟ୍ରୀ ମାତା---ମାନେ ଶିକ୍ଷିତା ନ ହେଲେ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ବିସ୍ତାର କଦାଚ ସମ୍ଭବପର ନୁହେ, ଅନ୍ତତଃ ଭବିଷ୍ୟତ ମାତାମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷିତା କରାଇବା ନିମନ୍ତେ ମାତୃ ଭାଷାର ଉନ୍ନତି ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ଅଟେ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଭାଗ୍ୟ ପୁରୁଷ ପୁତ୍ର ପୌତ୍ରମାନଙ୍କ ପ୍ରତିପୋଷଣ ବା ସୁଖ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ବିଧାନ ନିମନ୍ତେ ଅର୍ଥୋପାର୍ଜନ ବା ସମ୍ପତ୍ତି ସକାଶ କେତେ ଯେ ଯତ୍ନ କରିଥାଉଁ ସେମାନଙ୍କୁ ସଭ୍ୟ ସମାଜରେ ଗଣ୍ୟ କରାଇବା ନିମନ୍ତେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଜ୍ଞାନାର୍ଜନର ମାର୍ଗ ପ୍ରସ୍ତୁତି ନିମନ୍ତେ ବିଦେଶୀୟ ସାହିତ୍ୟଶିକ୍ଷା କି ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ନୁହେ ? ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ନିକଟ ପ୍ରତିବାସୀ ବଙ୍ଗୀୟ ଜନ ସମାଜର ଅବସ୍ଥା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରନ୍ତୁ, ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସଭ୍ୟ ସମାଜରେ ଗୌରବ ଲାଭ ନିମନ୍ତେ ଚେଷ୍ଟାର କ୍ଷମ ହେଲେଣି ବର୍ତ୍ତମାନ ପୃଥିବୀରେ ଚିନ୍ତିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ଭାଷା ସହିତ ବାହୁ ମିଳାଇ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ବଙ୍ଗ ଭାଷା ଲିଖିତ ପୁସ୍ତକ ନାନା ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦିତ, ସେଥି ସକାଶ ବଙ୍ଗ ସନ୍ତାନ---ମାନଙ୍କର ଜଗତରେ ଏତେଦୂର ପ୍ରତିଷ୍ଠା । ଯଦି ବଙ୍ଗ ଭାଷା ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ବାହାର କରି ନିଆଯାଏ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନ କେଉଁଠାରେ ହେବ । ଆପଣମାନେ ଅବଶ୍ୟ ଜାଣନ୍ତି ସେମାନେ ଅଦମ୍ୟ ଉତ୍ସାହ ଅତୁଳନୀୟ ମାତୃଭାଷା ପ୍ରତି ପ୍ରୀତି ବଳରେ ଅଳ୍ପ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ସୁଯଶ ଅର୍ଜନରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି । ଜଗତରେ ଭାରତଭୂମିରେ ଯେ ଏତେ ଗୌରବ ସମ୍ବନ୍ଧ ଭାଷା କି ସେଥିର ମୂଳାଧାର ନୁହେ ? ଭାରତରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ୩୬୪ ପ୍ରକାର ଭାଷା ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ସେଥି ମଧ୍ୟରେ ଯେତେ ପ୍ରକାର ଲିଖିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭାଷା ଅଛି, ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱରେ ଅଙ୍ଗ ସୌଷ୍ଠବ ଗୁଣରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭାଷା କାହାର ଚାଲୁକ୍ୟସ୍ୱ ନୂନ ନୁହେ । ସ୍ୱର୍ଗଚନ୍ଦ୍ରବତ୍ ମହା ପଣ୍ଡିତ ବେଦ୍ଧ୍ୟ ସାହେବଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରାୟ ୪୬ ଶତ ବତ୍ସର ପୂର୍ବେ ଲିଖିତ ମାନବ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଉତ୍କଳର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି, ଅନ୍ୟ କେତେ ଜଣ ମହାଜ୍ଞାନୀ ମାନବ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ର ତ ସହସ୍ର ବର୍ଷ ପୂର୍ବ ଲିଖିତ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରାଇବା ନିମନ୍ତେ ନାନା ପ୍ରକାର ଯୁକ୍ତିର ଅବତାରଣା କରିଛି ଯାଇଛନ୍ତି, ମହାଭାରତ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁରାଣ ଏବଂ ସ୍ମୃତି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଉତ୍କଳର ନାମ ପୁନଃ ପୁନଃ ଉଦ୍ଧିଷ୍ଟିତ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ୨୫ ଶତ ବତ୍ସର ପୂର୍ବେ ଯୁବକ ଶାକ୍ୟ ସିଂହ ଭାଷା ଗୁରୁଙ୍କ ନିକଟରେ ଆତ୍ମ ବିଦ୍ୟାର ପରିଚୟ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ ୬୪ ପ୍ରକାର ଅକ୍ଷର ଲେଖିଥିଲେ ସେଥି ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳାକ୍ଷର ଅନ୍ୟତମ ଅଟେ । ପନ୍ଦର ଶତ ବତ୍ସର ପୂର୍ବରେ ଉତ୍କଳରେ ଲିଖିତ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଭାଷା ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ହାୟ ! ଆମ୍ଭେମାନେ କି ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ କି ଅପହୃଣୀଳ ଏମନ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ ଏମନ୍ତ ଅଙ୍ଗ ସୌଷ୍ଠବ ସମ୍ପନ୍ନ ଭାଷା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ତାହାର ସଦ୍ବ୍ୟବହାରରେ ଉଦାସୀନ ହୋଇଅଛୁଁ । ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ବିହୀନ ସ୍ୱକ୍ଷ ସୁନ୍ଦର ମଧ୍ୟ ସହଜ ଦୃଷ୍ଟିରେ ନିତାନ୍ତ କୁତ୍ସିତ ପରି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ । ମଧୁମକ୍ଷିକା ନାନା ପୁଷ୍ପରେ ବିଚରଣ କରି ଆପଣା ପାଇଁ ଏବଂ ଭାଗ୍ୟ ପୁରୁଷ---ମାନଙ୍କ ସକାଶ ମଧୁନିକ ବିଚାରରେ ମଧୁ ସଞ୍ଚୟ କରି ରଖେ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସାକ୍ଷାତରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଶ୍ୱ ବହୁଳା ଅଙ୍ଗ ସୌଷ୍ଠବ ଗରିଷ୍ଠା ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭାଷାମାନ ଏବଂ ଭାରତୀୟ ସମସ୍ତ ଭାଷାର ଜନନୀ ସ୍ୱରୂପା ସମ୍ବନ୍ଧ ଭାଷା ବିଦ୍ୟମାନ । ଆମ୍ଭେ---ମାନେ ସେଥିରୁ ସାରଗ୍ରହଣ କରି ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତି ବିଧାନ କରିବାକୁ ସହଜରେ କ୍ଷମ ହୋଇପାରୁଁ ।

ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତି ସକାଶ କିଏ ଦାୟୀ ? ଦେଶର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ଦାୟୀ ଅଟନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ଅର୍ଥ କଣ ଦେଶର ପନ୍ଦର ପଣ ଲୋକ ଅଶିକ୍ଷିତ, ସେମାନେ କିଛି ବୁଝନ୍ତି ନାହିଁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବୋଲିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ଏଥିସକାଶ ଦାୟୀ । ସେମାନେ ଆପଣା ଆପଣା କର୍ମରେ ଅବହେଳା କଲେ ନିଜ ପ୍ରତି ଦେଶ ପ୍ରତି ଭାଗ୍ୟ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରତିମା ରୂପା କନ୍ୟା ଭଗ୍ନୀ---ମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅବ୍ୟାଗ୍ୟର କରିବାର ହୁଏ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଅବହେଳା ପ୍ରତ୍ୟବାୟର ହେତୁଭୂତ କି ନାହିଁ ଆପଣମାନେ ବେଳେ ବିଚାର କରି ଦେଖନ୍ତୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏତିକି ମାତ୍ର ପ୍ରାର୍ଥନା ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଯେଉଁ ଲୋକ ମାତୃଭାଷା ବର୍ତ୍ତା ଏବଂ ଉନ୍ନତ ବୋଧ-ନରେ ବିଭୁଷ ତାହାଙ୍କ ମନରେ ସ୍ୱଦେଶପ୍ରୀତିସ୍ୱଳାଭଶ୍ରୀର ବିରଳ ସଞ୍ଚାର ବୋଲ ନିଶ୍ଚୟରୂପେ ବୋଲ ଯାଇପାରେ । ସ୍ୱଦେଶ ସ୍ୱକୀୟ ଅର୍ଥ ସ୍ୱଦେଶ ଭାଷା ଅର୍ଥାତ୍ ଦେଶର ନାମାନୁସାରେ ଦେଶର ଏବଂ ଜାତିର ନାମ କରଣ ହୋଇ-ଥାଏ । କେଉଁଟା ବଙ୍ଗ ଦେଶ—? ଅର୍ଥ ଯେଉଁ ଦେଶରେ ବଙ୍ଗ ଭାଷା ପ୍ରଚଳିତ । କିଏ ବଙ୍ଗାଳୀ ଜାତି-ଅର୍ଥ—ଯେଉଁ-ମାନେ ବଙ୍ଗ ଭାଷାରେ କଥୋପକଥନ କରନ୍ତି । ଭାଷା ବା ଦେଶର ଉନ୍ନତିକାମୀମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉଭୟ ପ୍ରତି ପ୍ରୀତି ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ।

ଉପସ୍ଥିତ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କିଞ୍ଚିତ୍ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ କଥା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେଁ । କେତେକ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ବିଷୟ ବିଶେଷସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉତ୍କଳୀ ଏବଂ ବଙ୍ଗାଳୀ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ କିଞ୍ଚିତ୍ ମନୋ-ମାଳିନ୍ୟର କାରଣ ଘଟିଥିଲା । ଜୌଣସି ଜଣେ ବଙ୍ଗବାସୀ ଉତ୍କଳ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ବିଦ୍ରୁପସୂଚକ କିଛି କଥା କହିବାରୁ ବାବୁ ମଧୁସୂଦନ ଦାସ ସ୍ୱାଭାବିକୀ ତେଜସ୍ୱିନୀ ଭାଷାରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ତୁମ୍ଭେ ମୋହର ନିନ୍ଦାବାଦ କରିପାର ମୋତେ ଗାଳିଦେଇ ପାର, ମାତ୍ର ମୋ ଦେଶର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିବାର ତୁମ୍ଭର କିଛିମାତ୍ର ଅଧିକାର ନାହିଁ । ଯାହାର ଏତେ ଦୂର ଦେଶପ୍ରୀତି ସେ ଦେଶ ପାଇଁ ସମସ୍ତ ଅର୍ଥ ସମସ୍ତ ସାମର୍ଥ୍ୟ ସହଜରେ ସମର୍ପଣ କରିପାରେ । କେବଳ କଥାରେ ନୁହେ ମଧ୍ୟବାବୁ ଜୀବନରେ ସେଥିର ନିଦର୍ଶନ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ଦିନକ ପାଇଁ ଏ କଥା ଭୁଲିନାହିଁ କେତେ ପୁଣ୍ୟ ବଳରେ କେତେ ଯୁଗ ଯୁଗାନ୍ତ ଉତ୍ତାରେ ଉତ୍କଳ ଭୂମି ଏମନ୍ତ ଗୋଟିଏ ସନ୍ତାନ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ମଧ୍ୟ ବାବୁ ଗୋଟିଏ ଶାପଭ୍ରଷ୍ଟ ଦେବତା ।

ମାନବ ମାତ୍ରର ସ୍ୱଭାବ ସିଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଜନ୍ମଭୂମି ବା ଜନ୍ମଭୂମିର ଜନ-ବାଦ ଅସହିଷ୍ଣୁ—ହେଲେ ଯେଉଁ ମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଅଭାବ ମୋଚନରେ ତତ୍ପର ସେହିମାନେ କେବଳ ସନ୍ତାନ ପଦବାଚ୍ୟ ।

ନାଗରୀ ସାହିତ୍ୟ ଉନ୍ନତି କଳ୍ପେ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକମାନଙ୍କର ଚାରିଗୋଟି ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାର ଉଚିତ—;

୧ । ନାଗରୀ ସାହିତ୍ୟ ପାଠ କର

୨ । ପାଠ କରାଅ

୩ । ଲେଖ

୪ । ଲେଖାଅ—

ମୋତେ ସଙ୍କୁଚିତ ଓ ଦୁଃଖିତ ଭାବରେ ବୋଲିବାକୁ ହେଉଛି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ମଧ୍ୟରେ ମାତୃଭାଷାର ଗ୍ରନ୍ଥ କିଣି ପଢିବାର ରୁଚି ଜାତ ହୋଇନାହିଁ ଅଥବା ବଡ ବଡ ଆକାର ସ୍ୱନେଇ ବଳାଇ ନାନା ଭାବ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୁସ୍ତକମାନ ସଚରାଚର ସେମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଥିବାରୁ ସାମାନ୍ୟ ବଳାଇ ଚଟି ବଇ ପ୍ରତି ଅବଜ୍ଞା ଜାତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ବିସ୍ମୟ କରିବାର ଉଚିତ ଅନ୍ୟର ସୌଭାଗ୍ୟବଶ ମାତାକୁ ବନ୍ଦି ଓ ପୂଜା କରିବା ସମୟରେ ହେ ଦରିଦ୍ର ସନ୍ତାନ ସେହି ସମୟରେ ମାତାର ଅବସ୍ଥା ଉନ୍ନତି ସକାଶ ଯତ୍ନ କରିବାର ଅଥବା ଅବଜ୍ଞା ଭାବରେ ତାହାକୁ ଭତ ଦେବାର ଉଚିତ ଏହା ଆପଣ-ମାନଙ୍କର ବିମର୍ଷ ବିଷୟ ଅଟେ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଲୋକର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଇତର ସାଧାରଣେ ଅନୁକରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜରେ ଯଦି ମାତୃଭାଷାର ଏପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ହୁଏ, ଇତର ସାଧାରଣ ଠାରୁ ଅଧିକ କଣ ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରାଯାଇ ପାରେ । ଭାଷା ବର୍ତ୍ତା, ସମ୍ବିଦରେ ଆପଣମାନେ ଉତ୍ପଳ ଦାସ ବା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ନାମ ଶୁଣିଲେ ହାତ ଜାଳ ଦେଇ ଥାଆନ୍ତି, ଅଥବା ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗର କବି ରାଧାନାଥର ନାମ ଆପଣମାନଙ୍କ ଠାରେ କେତେ ଆଦର ସାମଗ୍ରୀ, ମାତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣ କରି ଦେଖନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ରଚିତ ପୁସ୍ତକ ଆପଣମାନଙ୍କ ଘରେ କେତେ ଖଣ୍ଡ ଅଛି, ସାହିତ୍ୟ କଥା ଛାଡ ଦିଅ ଧର୍ମ ଚର୍ଚ୍ଚା ଭାବରେ ଦେଖନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ ଘରେ ବାଇବେଲ ପୁସ୍ତକ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁସଲମାନ ଘରେ କୋରାନ ବର୍ତ୍ତମାନ, ଉତ୍କଳର ଜାତୀୟ ଧର୍ମ ଗ୍ରନ୍ଥ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଭାଗବତ ଆପଣମାନଙ୍କ ଘରୁ ବାହାରିବ ତ ? କଟକ କଲେଜର ଭୂତପୂର୍ବ ପ୍ରିନ୍ସିପଲ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମାଲକମ୍ ମକ୍ଲମ୍ବାରଙ୍କ ସହିତ ମୋହର ବିଶେଷ ସଦ୍ଭାବ ଥିବାରୁ ମୁଁ ସଚରାଚର ତାହାଙ୍କ ବାସାକୁ ଯାଉଥିଲି, ଯେଉଁ ତାହାଙ୍କ ଘରେ ବିଶିଷ୍ଟ ବଙ୍ଗାଳୀ ପୁସ୍ତକ [illegible] ପୁସ୍ତକ ପ୍ରସ୍ତର ମାତ୍ର ମୋ ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡେ କାଣି ଥାନ୍ତି, ମୁଁ ଦିନେ ପ୍ରସ୍ତରର ଆପଣଙ୍କର କେବେ ବଙ୍ଗାଳୀ ପୁସ୍ତକ [illegible]

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ତେବେ କି ସକାଶ କାଣିଥାନ୍ତି—ମୋ ପ୍ରଶ୍ନରେ ସେ ଠିକ ଏହି ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ—

ଆମର ମାତୃଭାଷାର ବହି ଆମି ଯଦି ନା କିନି ଅପରେ କେନ କିନିତେ ଯାବେ । ତାହାହ'ଲେ ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତି ହୟନା ଆପନାଦେର ଦେଶେର ଲୋକେରା ଏକଥା ବୁଝେନା, ତାଇତେ ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ଏତ ଅବନତି ।

ବାଲେଶ୍ୱରରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋହର ଦୁଇ ଜଣ ବଙ୍ଗାଳୀ ବନ୍ଧୁ, ଅଛନ୍ତି ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ବଙ୍ଗଳା ପୁସ୍ତକ ସେମାନଙ୍କ ଘରେ ସମ୍ଭବ ଅଥଚ ପଢ଼ିବାର ସେମାନଙ୍କର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ଭଦ୍ର ମହାଶୟଗଣ, ଅନୁଗ୍ରହ କରି ଆପଣମାନଙ୍କ ଆଲମାରି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରନ୍ତୁ ତେବେ ମୂଲ୍ୟବାନ ଇଂରେଜୀ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ପୁସ୍ତକ ସଜ୍ଜିତ ଅଛି, ଥିବାର ମଧ୍ୟ ନିତାନ୍ତ ଅବଶ୍ୟକ; ମାତ୍ର ସୌଭାଗ୍ୟ ବିଷୟରେ ତେବେ ଖଣ୍ଡ ବଙ୍ଗଳା ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟ କିଣି ରଖିଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ପୁସ୍ତକ କିଛି କିଣି ଅଛନ୍ତି କି ? ଅନାଦୃତ ବସ୍ତୁର ଉଲ୍ଲେଖ ସମ୍ଭାବନା ନିତାନ୍ତ ବିରଳ ।

ଉତ୍କଳ ପୁସ୍ତକ ପର ଉତ୍କଳ ସାମୟିକ ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ମଧ୍ୟ ଜଣାଯାଉଛି । ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ୧୦୬ ଖଣ୍ଡ ମାସିକ ପତ୍ରିକା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ସାହପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଚଳୁଛି, ଉତ୍କଳର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖି ମୁଁ ବାବୁ ବଂଶୀନାଥ କର, ବାବୁ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଦାସ ମହାଶୟଙ୍କୁ ଶତବାର ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏଁ ସେମାନେ ଜୀବନ ବ୍ରତପର ଉପଯୁକ୍ତ ଲେଖକର ପ୍ରତ୍ୟାଶା ପରିତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ମନ ପ୍ରାଣ ସମର୍ପଣ କରି ନ ଥିଲେ ଉତ୍କଳରୁ ମାସିକ ପତ୍ରିକାର ନାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତା । ମୁଁ ଏହି ପୂର୍ବେ ଦୁଇ ଜଣ ଶିକ୍ଷିତ ପଦସ୍ଥ ଲୋକଙ୍କୁ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଗ୍ରାହକ ହେବା ସକାଶ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲି, ଜଣେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ଓଡ଼ିଆ କାଗଜରେ କଣ ଅଛି ଯେ ଟଙ୍କା ଦେଇ କିଣିବୁଁ । ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ ନିତାନ୍ତ ସ୍ୱଦେଶ ହିତୈଷିତା ଦେଖାଇବାକୁ ନ ହେଲେ ସେହି ଓଡ଼ିଆ କାଗଜ କିଣେ ନାହିଁ । ସେମାନେ ତେବେ ହେଲେ ସାହିତ୍ୟ ଓ ମୁକୁର ସ୍ପର୍ଶ କରିଥିଲେ ନିଶ୍ଚୟ ବୋଲନ୍ତେ ଏହି ଦୁଇଖଣ୍ଡି ବଙ୍ଗଳା ଜଣେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ପତ୍ରିକାଠାରୁ ନ୍ୟୂନ ନୁହନ୍ତି । ସମ୍ପ୍ରତି ପତ୍ରିକାର ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ଭଦ୍ରୂପ । ସମ୍ପ୍ରତି ବଙ୍ଗ ଦେଶର ସୋମ ପ୍ରକାଶ ଓ ଏଡୁକେଶନ ଗେଜେଟର ସାମୟିକ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଘର ୪୦ ବରଷ ପୂର୍ବେ ବଙ୍ଗୀୟ ଭ୍ରାତାମାନ ମାତୃଭାଷା ପ୍ରତି ଉଦାସୀନ ଥିଲେ, ତେତେବେଳେ ସୋମ ପ୍ରକାଶ ଓ ଏଡୁକେଶନର ଗ୍ରାହକ ସଂଖ୍ୟା ଦୁଇ ହଜାରରୁ ବେଶି ନ ଥିଲା । ବଙ୍ଗଳାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସାମୟିକ ପତ୍ରିକା ଅସଂଖ୍ୟ କେବଳ କଲିକତାରୁ ପ୍ରତି ସପ୍ତାହରେ ପ୍ରାୟ ୪ ଲକ୍ଷ ଖଣ୍ଡ ପତ୍ରିକା ବାହାର ଥାଏ ବଙ୍ଗଳାରେ ଗୋଟିଏ କଥା ଅଛି **ସବେ ଧନ ନୀଳମଣି** ଉତ୍କଳ ପତ୍ରିକା ଅବଶ୍ୟରୁ ଆପଣା ଜାତୀୟ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବୁଝନ୍ତୁ । ଅଥଚ ମୁଁ ଜାଣେ ଉତ୍କଳ ପତ୍ରିକାର ଦୁଇ ଗୁଣ ବଙ୍ଗଳା ପତ୍ରିକା ଉତ୍କଳକୁ ଆସିଥାଏ । ଧନ ଯତ୍ନ ପରିଶ୍ରମ ବ୍ୟତୀତ ବିନା ଜଗତରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ମହୋଦୟଗଣ, ଆପଣମାନେ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ଉତ୍କଳ ଭାଷା ଆଲୋଚନା ନିମନ୍ତେ ଆପଣା ଆପଣାର ଅମୂଲ୍ୟ ସମୟ ବ୍ୟୟ କରନ୍ତୁ, ଏପରି ଅନୁରୋଧ କରିବାକୁ ମୋହର ସାହସ ଅଛି ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଜାତୀୟ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବର୍ଦ୍ଧନ ମାତୃଭାଷାର ଲେଖକମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହ ଦାନ ସକାଶ ମାସିକ କିଛି କିଛି ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ ସ୍ୱୀକାର କରି ପତ୍ରିକା ଓ ପୁସ୍ତକ ଅନାୟାସରେ କ୍ରୟ କରି ପାରନ୍ତି ଦେଖିବେ ଅଚିରେ ତେବେ ଲେଖକ ବାହାର ପଡ଼ିବେ । ଇଂରେଜୀରେ ଗୋଟିଏ ଭଣ୍ଡ ଅଛି whether there is a want there is a supply. ଗୃହଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଠାରେ ପୂର୍ବେ ପଇସାର ମୁଡ଼ି କିଣିବାକୁ ମିଳୁ ନ ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନେକ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ଦୋକାନ ବର୍ତ୍ତମାନ । ସେହେତୁ ସେଠାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗ୍ରାହକର ଭିଡ଼ ଲାଗିଛି । ମୁଁ ଜାଣେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବଙ୍ଗବାସୀମାନେ କନ୍ୟା ଓ ଭଗ୍ନୀମାନଙ୍କ ସକାଶ ଗୋଟିଏ ଖରଚର ଦଫା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ କରିଛନ୍ତି ।

ମହୋଦୟଗଣ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଗୃହଲକ୍ଷ୍ମୀରୂପା କନ୍ୟା ଭଗ୍ନୀମାନେ ଅବସର କାଳରେ ଯେପରି ବୃଥା ଚାଲ୍ ଅସାର ଚିନ୍ତା ବା ଆଳସ୍ୟରେ ସମୟ ନଷ୍ଟ ନ କରନ୍ତି ସେଥିପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପୁସ୍ତକ ଓ ପତ୍ରିକା ସଂଗ୍ରହ କରି ରଖନ୍ତୁ । ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଆମେରିକାବାସୀ ଅତି ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀ ଲୋକ ମଧ୍ୟ ଘର ଖର୍ଚ୍ଚ ତେଲ ଲୁଣ ପରି ପୁସ୍ତକ ପତ୍ରିକା ଓ ପୁସ୍ତକ କିଣିବା ନିମନ୍ତେ କିଛି କିଛି ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରିଥାନ୍ତି ଏଥିପାଇଁ ସେମାନଙ୍କର ଜାତୀୟ ଆଧିପତ୍ୟ ଏବଂ ସମାଦର ।

ସମ୍ପ୍ରତି ଉତ୍କଳରେ ଅନେକ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ବର୍ତ୍ତମାନ । ଇଚ୍ଛା କଲେ ସେମାନେ ସ୍ୱକୀୟ ସ୍ୱକୀୟ ଚିତ୍ର

Digitized by srujanika@gmail.com

ଲେଖି ପାରନ୍ତେ । ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକେ ଅଭ୍ୟାସ କଲେ ସହଜରେ ସୁଲେଖକ ହୋଇପାରନ୍ତେ । ଅସଂଖ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ଉଇ କଣିକା କଣିକା ମାଟି ପକାଇ ଉଚ୍ଚ ଟିକର (ଢୁଙ୍କା) ନିର୍ମାଣ କରନ୍ତି । ସମବେତ ଜନଙ୍କେ କି କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧିତ ହୋଇ ନ ପାରେ । ସତ୍ୟ କଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍କଳର ଲେଖକମାନେ ନିତାନ୍ତ ଦରିଦ୍ର, ସେମାନଙ୍କର ଅନେକ ଲେଖା ଅର୍ଥାଭାବରୁ ପଡ ରହିଅଛି, ଦୁଃଖର କଥା ଉତ୍କଳରେ ନିତାନ୍ତ ଅଭାବ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଲିଖିତ ଅତି ଉପଯୁକ୍ତ ଖଣ୍ଡିଏ ଅଭିଧାନ ଅର୍ଥାଭାବରୁ ପଣ୍ଡିତ ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମର୍ଥ ହେଲେ ନାହିଁ । ଏହି ସମସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅନେକ ସୁଲେଖକ ହୀତ ଗୋଟାଇ ବସିଲେଣି ନୂଆ ବା କିଏ ଲେଖିବ । ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ଦୋକାନ ଗହିକ-ଦୁଇନୁଆ ହାଟରେ ଭିଡ ଭାଙ୍ଗି ହେବ ନାହିଁ ।

ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା ଏହି ସଭାର ଅନ୍ୟତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ । ଚିରନ୍ତନ ପ୍ରଥାନୁସାରେ ସଭାପତିଙ୍କୁ କିଛି ବୋଲିବାକୁ ହୁଏ ଏଥିପାଇଁ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବୌଦ୍ଧ ମତ ଆଲୋଚନା ଅଦ୍ୟକାର ସଭାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏଥି ସମ୍ବନ୍ଧେ ଗୋଟିଏ ଛବ ପ୍ରବନ୍ଧପାଠ କରିଛନ୍ତି ଆଉ ଅଧିକ କିଛି ବୋଲିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଚିରନ୍ତନ ପ୍ରଥା ଅନୁସାରେ ସଂକ୍ଷେପରେ କେତୋଟି କଥା ବୋଲି କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେଁ ।

ଆଜକୁ ୪୦ ବରଷ ପୂର୍ବେ ଜଣେ ବହୁଦର୍ଶୀ ୧୧ ଭାଷାରେ ସୁପଣ୍ଡିତ ଇଂରେଜ ଯେ କି ନିଜେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ ଅଟନ୍ତି, ମୋତେ କେତେ ଥର କହିଥିଲେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ପୃଥିବୀରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ ଧର୍ମ । ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମ ମତ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେଲେ ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ଉଚିତ ।

ଉକ୍ତ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ମୁଖରୁ ଏହି କଥା ଶୁଣି ମୁଁ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ମତ ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେଁ । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନ ନିମନ୍ତେ ପାଲି ଭାଷାରେ ଲିଖିତ ଲଳିତବିସ୍ତର ଯାହା ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି । ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷକ ଅଭାବରୁ ଯଦିଚ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଭଲରୂପେ ଆୟତ୍ତ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇନାହିଁ ; ମାତ୍ର ଯେତେଦୂର ପଢିଲି ସେଥିରୁ ଏତିକି ମାତ୍ର ଉପଦେଶ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ବହୁଜନମସ୍ୱ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ ଉଦାରତା, ଦୟା, ପରୋପକାରିତା ମୈତ୍ରୀ, ପ୍ରାଣୀ ହିତୈଷଣା ପ୍ରଭୃତି ଗୁଣମାନଙ୍କର ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରେ । ଯେହି ଧର୍ମର ଏପରି ଗୋଟାଏ ମହାସ୍ୱରୂପ ଶକ୍ତି ନ ଥିଲେ ସାମାନ୍ୟ ଉପାଦାନମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହି ଧର୍ମ ଜଗତ୍ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ସମସ୍ତ ଅସିୟା ଭୂଖଣ୍ଡ ଆଫ୍ରିକାରେ ଏହି ଧର୍ମ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ଥିଲା ଏବଂ କଲମ୍ବସ୍ ଆବିଷ୍କାର ସହସ୍ରାଧିକ ବରଷ ପୂର୍ବେ ବୌଦ୍ଧ ଋଷିମାନେ କାମସ୍ପଟ୍‌କା ବାଟରେ ଅମେରିକା ଯାଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ବିଦ୍ୟମାନ ରହିଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବାଦ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ପୃଥିବୀର ଲୋକ ସମଷ୍ଟିର ଏକ ତୃତୀୟାଂଶ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ । ଏ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ, ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଚଳିତ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଅଗ୍ରଣୀ ।

ଭଗବାନ ବାସୁଦେବ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ବୋଲିଥିଲେ

"ଯଦା ଯଦାହି ଧର୍ମସ୍ୟ
ଗ୍ଲାନିର୍ଭବତି ଭାରତ,
ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନଂ ଧର୍ମସ୍ୟ
ତଦାତ୍ମାନଂ ସୃଜାମ୍ୟହଂ ।"

ପୃଥିବୀର ଧର୍ମ ଇତିହାସ ପାଠ କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଭଗବାନ ବାସୁଦେବଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖ ବାଣୀ ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟ । ପୃଥିବୀର ଆଦି ଧର୍ମ ସନାତନଧର୍ମ ବୈଦିକ ଧର୍ମରେ ଗ୍ଲାନି ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ସମୟରେ ଭଗବାନ ଶାକ୍ୟ ସିଂହଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ । ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱଜିତ ଜଗନ୍ନାଥଦେବ ବୌଦ୍ଧାବତାର ନାମରେ କଥିତ । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରବଳ ଶତ୍ରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କୁ ଈଶ୍ୱରାବତାର ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ—ଅଧିକନ୍ତୁ ବୋଲନ୍ତି ଜଗତର ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କ ଅର୍ଥାତ୍ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କ ବିନାଶ ନିମନ୍ତେ କପଟରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭଗବାନ ବୁଦ୍ଧରୂପେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ହେ ବ୍ରାହ୍ମଣଗଣ—ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱ ସଂସାରର ଉପାସ୍ୟ ଦେବତା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ପ୍ରତି କପଟତା ଦୋଷ ଆରୋପ କରି ଯେ କି ମହାପାପ ଅର୍ଜନ କରିଛ ସେ କଥା କେବଳ ଚିନ୍ତାକର ଦେଖ । ଯେଉଁ ମହାପ୍ରାଣ ସାମାନ୍ୟ ଅଣୁ ଯଣ୍ଡୀର ମଧ୍ୟ କଷ୍ଟ ଅସହ୍ୟ, ସେ କୋଟି କୋଟି ଲୋକ ବିନାଶ ନିମନ୍ତେ କପଟତା ଅବଲମ୍ବନ କରିଛେ, ଆପଣମାନଙ୍କ

Digitized by srujanika@gmail.com

ବିନା ନିତାନ୍ତ ବିଦ୍ୱେଷ ଗ୍ରଳିତ ହୋଇ ଆଉ କିଏ ଏ କଥା କହି-ଯୋର ମହାପାପ ଅର୍ଜନ କରିବାକୁ ସାହସୀ ହେବ ।

ଭାରତର ପରମ ସୌଭାଗ୍ୟ ଭଗବାନ୍ ବୁଦ୍ଧଦେବ ଜନ୍ମ-ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ମହାଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଭାରତରୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଉଚ୍ଛେଦନ । କି ପ୍ରଳମାତ କି ଧର୍ମମତ କି ଭାଷା ବିସ୍ତାର ସମସ୍ତ ବିଷୟର ଉଲ୍ଲତର ପରାକାଷ୍ଠା କେବଳ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ପ୍ରଭାବରୁ ଭାରତ ଲାଭ କରିଥିଲା । ଭାରତର ଏକଛତ୍ରୀ ଅଶୋକ, ବିନ୍ଦୁସାର, ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ, ଶିଳାଦିତ୍ୟ ବା ହର୍ଷବର୍ଦ୍ଧନ ପ୍ରଭୃତି ଅସଂଖ୍ୟ ସାର୍ବଭୌମ ସମ୍ରାଟ୍‌ମାନଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ବୌଦ୍ଧ ଯୁଗରେ ହୋଇଥିଲା । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ବିନାଶ ସଙ୍ଗେ ଭାରତର ଏକତା ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନତା ଚ୍ଛଲ ଭଲ ଓ ଅନ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟରୁ । ଭାରତର ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷାମାନ ବୌଦ୍ଧ ପ୍ରଭାବରେ ଉଲ୍ଲତ ଲାଭ କରେ; ପ୍ରଭୃତ ମାନବହିତୈଷଣା ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଭାରତକୁ ଅଥବା ପୃଥିବୀକୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଅଛି । ପୀଡିତମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଜଗଦ୍‌ବ୍ୟାପୀ ଔଷଧାଳୟ ବିସ୍ତାର ବର୍ବାଧାରଣରେ ଶିକ୍ଷା ଦାନ ଧର୍ମପ୍ରଚାର ପାନ୍ଥନିବାସ ସ୍ଥାପନ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟର ବୌଦ୍ଧ ଯୁଗରେ ଜଗତରେ ପ୍ରଥମ ସୂତ୍ରପାତ । ବୌଦ୍ଧ ଯୁଗରେ ପ୍ରଥମେ ଭାରତରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ । ବିହାର ନାଳନ୍ଦାରେ ବାର ସହସ୍ର ଶିଷ୍ୟ ଛାତ୍ରାବାସରେ ରହି ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧ ଭିକ୍ଷୁମାନେ ତାତ୍‌କାଳିକ ନିଡେ ଅରଣ୍ୟ ଓ ହିଂସ୍ର ଜନ୍ତୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମସ୍ତ ଏସିଆ ୟୁରୋପ ଆଫ୍ରିକା ମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରମଣ କରି ଯଥାବିଧି ଅସଭ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଯେ ଭାବରେ ଧର୍ମ ଓ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷାଦାନ ଓ ପୀଡିତ ଲୋକର ସେବା ଶୁଶ୍ରୂଷା କରୁଥିଲେ, ତାହା ଚିନ୍ତା କଲେ ମନ ସ୍ତମ୍ଭିତ ହୋଇଯାଏ । ଉତ୍ତାଳ ସମୁଦ୍ର ଲହରୀ ଲଂଘନ ପୂର୍ବକ କେବଳ ଜଣେ ଭିକ୍ଷୁ ଡଙ୍ଗା ଗାଡ଼ି-ରେ ଚଢି ଜାପାନ ଯାଇଥିଲେ, ସେହି ଏକ ମାତ୍ର ଭିକ୍ଷୁକ ଜାପାନ ରାଜ୍ୟର ଧର୍ମ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଅଟନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଅବସାଦ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ପୃଥିବୀର ଲୋକ ସମଷ୍ଟିର ଏକ ତୃତୀୟାଂଶ ଲୋକ ଉକ୍ତ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଅଟନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ-ମାନଙ୍କ ଯୋଗେ କେତେ ଲକ୍ଷ ନିରୀହ ବୌଦ୍ଧ ଭିକ୍ଷୁଙ୍କର ମସ୍ତକ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି । ତହିଁରୁ ବଳି ଭାରତର ଗୁରୁତର କ୍ଷତି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପ୍ରଚାରମାନ ବିନାଶ ପ୍ରାପ୍ତ । ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବିନାଶ ସମୟରେ କୌଣସି ସଦାଶୟ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଯୋଗେ ଅମର ସହିତ ଅଭିଧାନ ରକ୍ଷା ପାଇ ଥିବାର କଥିତ ହୁଏ । ସଂସ୍କୃତରେ ଶବ୍ଦାବଳୀର ନାମ ଲିଙ୍ଗାନୁଶାସନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଅତି ଦୁରୂହ ବିଷୟ । କେବଳ ଅମରକୋଷରେ ସୁଗମ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଣାଳୀ ବିଦ୍ୟମାନ । ଅମରକୋଷ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ତାହା ଜଣେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଙ୍କ ରଚିତ । ବଙ୍ଗ ବେଳେ ନିରନ୍ତର ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟର ଶିଳ୍ପୀ ବିହାରସ୍ଥ ନାଳନ୍ଦା ଅଧିକାରପୂର୍ବକ ସୁଦୀର୍ଘକାଳ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରି ପାରିଲେ ଏ ସମସ୍ତ କୋରାଣ କି ନାହିଁ ? କୋରାଣ ନ ଥିବାର ଶୁଣି ସମସ୍ତ ପୁସ୍ତକ ବିନାଶ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଆଦେଶ କରିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ସମଭିବ୍ୟାହାରୀ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ସେନା ସେହି ସମସ୍ତ ପୁସ୍ତକ ଦଗ୍ଧ କରି ଏକ ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରୁଟି ସେକିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁସଭ୍ୟ ଇଂରେଜମାନେ ବହୁ ଯତ୍ନ ଆୟାସ ସ୍ୱୀକାର ପୂର୍ବକ ଦୁଷ୍ପ୍ରାପ୍ୟ ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନମାନ ସଂଗ୍ରହରେ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇଛନ୍ତି । ସଭ୍ୟ ମହୋଦୟଗଣ, ଗୁଣ-ଗ୍ରାହିତା ସମ୍ବନ୍ଧେ ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ଇଂରାଜ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ବୁଝନ୍ତୁ । ଭାରତରୁ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ବିତାଡନ ମହାଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର ବିଷୟ । ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟତମ କାରଣ ଏହିକି ମୁସଲମାନମାନେ ଯେମନ୍ତ ତୁରସ୍କ ଆରବ ପାରସ୍ୟ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଆତ୍ମ-ଗୌରବ ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି, ତଦ୍ରୂପ ଆମ୍ଭେମାନେ ଚୀନ ଜାପାନ ବର୍ମା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଧର୍ମବନ୍ଧୁ ଜ୍ଞାନ କରି କେତେ ଆତ୍ମ-ପ୍ରସାଦ ଅନୁଭବ କରୁଥାଉଁ ।

କଥିତ ହୁଏ ଭଗବାନ୍ ଶାକ୍ୟ ସିଂହଙ୍କ ଜୀବନ କାଳରେ ଉତ୍କଳରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରିତ ହୁଏ, ସାତ ଶତ ବତ୍ସର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପ୍ରତିହତ ଭାବରେ ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା । ତଦନନ୍ତର ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶ ପରି କ୍ରମଶଃ ବିତାଡିତ ହୁଏ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଆଠ ଶତ ବତ୍ସରରେ ଉତ୍କଳରେ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ହିନ୍ଦୁ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାର ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକ ଯୁୟାନଚୟାଂ (ହୁଏନସାଂ) ଦେଖିଛନ୍ତି ।

ଉତ୍କଳରେ ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ପୀଠସ୍ଥାନ ଖଣ୍ଡଗିରି, ଜୈନମାନଙ୍କର ଉଦୟଗିରି, ସୌରମାନଙ୍କର କୋଣାର୍କ, ଶୈବ-ମାନଙ୍କର ଭୁବନେଶ୍ୱର, ଶାକ୍ତମାନଙ୍କର ବରଳା ଓ ବୈଷ୍ଣବ-ମାନଙ୍କର ପୁରୀ ଶେଷ ଅଟେ । ସଭ୍ୟ ମହୋଦୟଗଣ, ବିଚାର କରି ଦେଖନ୍ତୁ, ଭାରତପ୍ରଚଳିତ ସମସ୍ତ ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମର

Digitized by srujanika@gmail.com

ସମବେତ ଏତେ ସର୍ବ ପ୍ରଧାନ ପୀଠ ସ୍ଥାନ ଭାରତରେ ଅଥବା ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶ ଅଛି କି ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଧର୍ମଗୁରୁମାନେ ଧର୍ମାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ଉତ୍କଳରେ ଏମନ୍ତ କିଛି ମହାତ୍ମ୍ୟ ମହିମା ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ, ଯହିଁରେ କି ସେମାନେ ଏକ ସଙ୍ଗରେ ବସି ପରାମର୍ଶ କଲାପରି ଏସ୍ଥାନରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୀଠସ୍ଥାନ ସ୍ଥାପନ କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ଚୈତନ୍ୟଦେବଙ୍କ ଜୀବନର ସାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଂଶ ଉତ୍କଳରେ ଅତିବାହିତ । ଉତ୍କଳ ଭୂମି ପୁଣ୍ୟମୟ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ରେଣୁ ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ଭାରତର ସମସ୍ତ ଦିଗ ସୀମାନ୍ତ ଠାରୁ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଆସି ଉତ୍କଳର ରେଣୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ଅପଣା ଆପଣା ଜୀବନକୁ ଧନ୍ୟ ମାନ କରୁଛନ୍ତି । ମହାରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଶିବାଜୀ ଦିନେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଠାରେ ଠିଆହୋଇ କହିଥିଲେ ଉତ୍କଳ ଦେବତାଙ୍କ ବାସ ସ୍ଥାନ ; ମାନବ ଏଥିରେ ବାସ କରିବାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେ ।

ମହୋଦୟଗଣ !

ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଅନେକ କଷ୍ଟ ଦେଇଲି—ଆଉ ନାହିଁ କେବଳ ମୋ ମନର କେତୋଟି କଥା ପୁନରାବୃତ୍ତି କରି ନିବୃତ୍ତ ହେବି ।

ମହୋଦୟଗଣ, ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ପୁଣ୍ୟମୟ—କୈସର୍ଗିକ-ଶୋଭା-ସମ୍ପଦ-ଭଣ୍ଡାରପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେଶରେ ବାସ କରି ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭେମାନେ ସବ୍ୟ ସମାଜରେ କିପରି ଭାବରେ ପରିଚିତ ହେଉଅଛୁଁ—ଆପଣମାନଙ୍କ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଗୌରବ ଶିଳ୍ପ-କୌଶଳ ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତା ଧୀରତା ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ ବିଷୟ ବେଳେ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଚିନ୍ତା କରନ୍ତୁ ; ଏହି ବିଂଶଶତାବ୍ଦୀ ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନ ବାହୁଲ୍ୟ ପ୍ରଚୁର ସମୟରେ ଆମ୍ଭେମାନେ କେତେ ଦୂର ପଛରେ ପଡିଛୁଁ ଏହା ମଧ୍ୟ ଚିନ୍ତାର ବିଷୟ ଅଟେ । ଆଉ କଥାରେ ହେବ ନାହିଁ ଆସନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଉଁ । ଈଶ୍ୱର ଦାସେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ କାତର ଭାବରେ କେତେ ଥର କହିଛନ୍ତି ଦିନମାନ ୨୪ ଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ତତଃ ୫ ମିନିଟ ସକାଶ ହେଲେ ସ୍ୱଦେଶ ବିଷୟ ଚିନ୍ତା କର । କେବଳ ଚିନ୍ତା ନୁହେ ସ୍ୱଦେଶ ସ୍ୱକାଭ ଓ ମାତୃଭାଷା ସକାଶେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ, ତ୍ୟାଗ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ଅର୍ଥ ବିନା କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ।

ମାତୃଭାଷା ଉତ୍କଳ ସକାଶ ଅନ୍ତତଃ ଦିନକର ଆୟୁ ଦାନ କରିବା ପ୍ରସ୍ତାବ ହୋଇଥିଲା, ଆସନ୍ତୁ ଆଜିଠାରୁ ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା । ଶିକ୍ଷିତ-ଯୁବକ ଦଳ ସ୍ୱଦେଶର ଆଶା ଭରସାର ସ୍ଥଳ । ମୋହର ବିଶେଷ ପ୍ରାର୍ଥନାପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଶା ଆଜ ଦିନ ଏହି ଶୁଭ ମୁହୂର୍ତ୍ତ-ଠାରୁ ସେମାନେ କାର୍ଯ୍ୟସେବରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବେ ।

ଶ୍ରୀ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି ।

ଗ୍ରୀଷ୍ମ ।

ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଅନଳ ସମ ଭାସ୍କରଦଳର
ଘର୍ମାକ୍ତ ତୃଷାର୍ତ୍ତ କ୍ଲାନ୍ତ ମାନବ ନିକର ।
ଦାରୁଣ ଗ୍ରୀଷ୍ମ କାଳ କଷ୍ଟର କାରଣ,
ତେଣୁ ଈଶ୍ୱର କଲେ ଏହାକୁ ସୃଜନ ।

କଷ୍ଟକର ମଣୁ ଯାହା ଅତିଶୟ ମନରେ,
ମଙ୍ଗଳ ନିହିତ ପ୍ରତି ସୃଜନୀ ମୂଳରେ ।
ଗ୍ରୀଷ୍ମ ପ୍ରଭାବେ ହୁଏ ବାରିଦ ସଞ୍ଚାର,
ଯାହା ଯୋଗେ ପାଏ ଶସ୍ୟ ଜଗତ ସଂସାର ।

ପ୍ରକାଶ ହୁଅନ୍ତେ ରବି ପ୍ରଚଣ୍ଡ କିରଣ,
ଉଦ୍‌ଭିଦ୍‌କୁ ଆହାର ଧରି କରେ ଆକର୍ଷଣ ।
ଲିଚୁ ପିଚ୍ ଜାମୁ ଆମ୍ର କଦଳୀ ପଣସ,
ଗ୍ରୀଷ୍ମେ ପାଇଲେ ନବ ଜୀବନ ସର୍ବସ୍ୱ ।

ନ ମଣ ଏହାକୁ ରବି କିରଣ ପ୍ରତାପ,
ଜନନୀ-ଉଦ୍ଭିଦଶାଳା ଅନଳ ସନ୍ତାପ ।

ଶ୍ରୀ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ମୁକୁର

୫ମ ଭାଗ । { ଜ୍ୟୈଷ୍ଠ, ୧୩୧୯ । } ୨ସଂଖ୍ୟା ।

ସ୍ୱପ୍ନ ।

ଉଜଳା ବାଟୁଡ଼ା ବେଳେ ନିତ ନିତ ହସ
ମୋ ଅନ୍ଧାର ଅଣ୍ଡି ପରା ପରେ,
ଉଷାର୍ଣ୍ଣ ତରଣ ଧାଇ ଜାଣି ହସ ?
ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗୁମ୍ଫା ସ୍ତରେ ସ୍ତରେ !
ମୋହ ଅତୃପ୍ତ ମାଧୁରୀ
ଜନ୍ମର ଜୀବନ ମୋର ସିଦ, ଯାଏ ଦୂର ।
ଜେଉଁ ଗୁରୁକ୍ୟ ମେଘ ଯାଇ ଟାଣ
ଜହେ ଜହ୍ନ ଗୁଣଗୁଣ ବାଣୀ
ବେଳେ ବେଳେ ଅଧାର ଜାହାଣୀ!
ଫୁଲର ଜ ମୋହନ ମନ୍ତ୍ରର, ମନ୍ଦିର ମୋ ବନ୍ଦେର ଅନ୍ତର
ନର ଜଣ୍ଡ ଜଣି—
ଚାରର ଶ୍ରବଣ ପାଶେ
ଜଗତ ଅବାଧ ଭାଷେ
ଅଶ୍ରୁତ, ଜ ଅମୃତ ସ୍ୱରିଣୀ !
ଜାତିକା ବଦରେ ଧୂମ ଚାର ଦିଏ ଗାଣି
ଜେଉଁ ଜଗତର ମନ୍ଦ ସ୍ୱରର ଲହରେ—
ବେଉଁ ଭୁମର ମୂଢ଼ ଶବ୍ଦରେ ଜଣି;
ଅବେଶରେ ଯାଏ ମୋର ଚିତ୍ତ ବିଭ ଭର ।
ଶତ୍ରୁଶ ବହ୍ନିଭ, ଚନ୍ଦ୍ରର ଗୁଣ
ବେଉଁ ଘରକର ଗ୍ରହ ଶିବ,
ଅତୃପ୍ତ ଉଷଳା ପ୍ରାନ୍ତେ ଧୀରେ ଶ୍ରବ ହସ ?
ଅଚଳନି ସ୍ପନ୍ଦନ ନିଜ ଅନୁଭୂତ
ଜେଳାଣି ଜ ମୁଗ୍ଧ ପରଶ,
ଉମ୍ବଳ ଅନନ୍ତ ହରଷ,
ଚିତ୍ର ଶବ୍ଦ ଶେଷ ଯାଏ ଚଢ଼ିଲର ଗତ
ଝଟକେ ଚାଟ ହସ ଗ୍ରହ,
ଝଲସ ଅଦ୍ଭୁତେ ଚରଣେ—କେହ କେମେ ନାହିଁ ! !
ଉଚ୍ଚାର ଜବତ ର ମୋହନ ଅବେଶ
ସ୍ୱଭାବେ ଧ୍ୱନିତ,—
ବଟେ.ତ, ଚର୍ଚ୍ଚିତ, ଭ୍ରମ, ସମ୍ପାଦର ନିଳ୍ୟ
ହନର ପ୍ରାଙ୍ଗଣ ।

ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ର ।

ସେହିଦିନ ।

ସେ ଦିନ ସେ ମୁଖ ମନରେ ଜାଗୁଛି ଗହ
ସୁନ୍ଦର ଚରିତ୍ର ପଥ
ସୁନ୍ଦର ତରଣ ଧର
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣେଳେ ମିଷ୍ଟ ମିଷ୍ଟ ଲହ ।
ଅରେ ଅରେ ଗ୍ରହିଁ ଦିବ ସେବେ
ଜୀବନର ଜୟନ,
ଅନନ୍ତ—ଅନ୍ଧାର ଭେଦ ଚେବେ
ଜନ୍ମର ଜୀବନ,
ଛଳ ଦିଏ ଗ୍ରୁ ନରଃ ସ୍ଥଳ
ଗଳ ଦିଏ ଦିଏ ଗ୍ରୁପ୍ରେଳ
ଜାନେ ଜାନେ ଜ ମୋହନ କଥା ଦିଏ ଦିଏ ।
ସ୍ୱର୍ଗମଳ ମନ୍ଦାକଳ ଧାର
ଉଚ୍ଚିଂଦେଇ ଏ ଛବିସ୍ୱ ଜାତ,
ଜାନେ ଜାନେ ଜାତ ଜାତ ଧ୍ୱନିରେ ଯାଏ ବହ,
ଗ୍ରହ୍ମ ଦେଇ ସେହ ଜାନ ଲସ୍ୱ
ଗ୍ରହ୍ମ ସ୍ୱର ସେ ଗୁଭ ସମସ୍ୱ
ଜାତ ଉଠେ ସବୁ ଜାତ, ଜାତ ଉଠେ ଅନନ୍ତାର
ନିଶ୍ଚିତ ଭୁତସ୍ୱ ।
ଛାଇ ଉଠେ ନକ୍ଷତ୍ର ନରତ
ଦୂର ଉଠେ ସ୍ୱରଗ ମରତ
ଝଙ୍କାରିତ ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଦଳଦଳ ଚିତ୍ତ
ପ୍ରକୃତ ଘାଲଛି ଯାଏ ସେ ଝଙ୍କାରିତମ୍ୱ ।
ଅଦୃଶ୍ୟର ଭୁମ୍ବ ସାଲ୍ପ ପ୍ରତି
ସୁଦୂର-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ଜାତ୍ମ ଜ୍ୟୋତି
ବଜାରେ ସୁଷମା, ଯାଏ ଅବ ଯାଏ ଭୁଷ ।
ନନ୍ଦ ସମ୍ପାର ସେ ଜଳ ଜ୍ୟୋତ୍ସ ଜଳ
ବହ୍ନ ଅସି ମଲ୍ଲ ଯାଏ ଜଳ,
ଚନ୍ଦ୍ରମ, ବଳେର ଚିତ୍ତ ନିଏ ଦ୍ରବ ।
ବେଳାଣି ଜ ଏକ ମୋହନ ଅବେଶେ
ସତ୍ତା ମୋର ଭୁଲ ଯାଏ ଅବଶେଷ ।

ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଜ୍ୟୋତିଷ – କୋଷ୍ଠୀ ଦର୍ଶନ।

ସାଧାରଣ ସଂଜ୍ଞା ଓ ବିଶେଷ ସଂଜ୍ଞା ଏହି ଦୁଇଟି ଦ୍ୱାରା ପଦାର୍ଥର ରୂପ ଗୁଣାଦି ଜଣା ଯାଇଥାଏ। ସାଧାରଣ ଦ୍ୱାରା ଶ୍ରେଣୀଗତଧର୍ମ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥାଏ, ବିଶେଷଟି ଦ୍ୱାରା ଅବୟ-ବାଦ ସର୍ବାଙ୍ଗ ବାହାର ପଡ଼େ, ଜ୍ୟୋତିଷ ନାମଟି ସେହିରୂପ। ଏହା ଉଚ୍ଚାରିତ ହେବା ମାତ୍ରେ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍‌ମାନେ ବିସ୍ମୟା-ପନ୍ନ ହୋଇଯିବେ। ସନ୍ଦେହରେ ମନ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ପଡ଼ିବ। କୌଣସି ବିଶେଷର ପ୍ରୟୋଗ ସେମାନଙ୍କର ସଂଶୟକୁ ଦୂର କରିପାରେ। ତାହା ଗଣିତ ଓ ଫଳିତ। ଲୋକେ ଗଣିତଜ୍ୟୋତିଷକୁ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ୟୋତିଷ, ତାହାର ଅଧ୍ୟାପକକୁ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ କହନ୍ତି। ପୁଣି ସ୍ୱପ୍ନ ବୈଦ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରୀ ଅନ୍ୟଟି ଅବଧାନ ପାଠ, ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାଠ ବା କୋଷ୍ଠୀ ଗଣନା ବିଦ୍ୟା ଅଖ୍ୟାଧାରଣ କରି ତାହାର ଅବଲମ୍ବନ-କାରୀଙ୍କୁ ଦୈବଜ୍ଞ ବା ଅବଧାନ ପଦ ଦେଇଥାଏ। ପ୍ରଥମଟି ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ରଙ୍କର ଚଳନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ। ଏଭଳି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବନାହିଁ।

ଗୋଷ୍ଠାଏ ଦେଉଳକୁ ମାପିବାକୁ ଗଲେ ହାତ, ଫୁଟ ଇତ୍ୟାଦି ଯନ୍ତ୍ରର ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଥାଏ, ଅଥବା କୌଣସି ଗୁରୁଦ୍ରବ୍ୟର ପରିମାଣ କରିବାକୁ ଗଲେ ବିଶେଷ ପରି-ମାଣରେ ମାନ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ହେବ। ତଦ୍ରୂପ ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ରାଦିର ଚଳନ ପୃଥିବୀ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି। ଆମ୍ଭେମାନେ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରୁ ସମସ୍ତ ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ରାଦିର ଭ୍ରମଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି-ଥାଉଁ। ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ରାଦିଙ୍କ ଗମନ ସହିତ ଯେବେ ପୃଥିବୀର ସମ୍ବନ୍ଧ ରହିଲା, ତେବେ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠସ୍ଥ ଲୋକଙ୍କର କାହିଁକି ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ନ ରହିବ? ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ମିଳେ। ପ୍ରଫେସର ମ୍ୟାକ୍ ଡୋନେଲ୍ ମହାଶୟ ତାଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ଇତି-ହାସରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ (୧) ପ୍ରଥମେ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଥିଲା, ତଦନନ୍ତର ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ହେଲା। ଯେତେବେଳେ ଗଣିତଚର୍ଚ୍ଚାରୁ ମନ ବିରକ୍ତ ହେଲା ସେତେବେଳେ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ଚର୍ଚ୍ଚା ବଢ଼ିଚାଲିଲା। କିନ୍ତୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଧାରଣା ତାହାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିପରୀତ ନ ହୋଇ କିଛିମାତ୍ର ପୃଥକ୍ ଆକାର ଧାରଣ କରି-ଅଛି। ବୋଧହୁଏ ଭାରତରେ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ପ୍ରଥମରେ ବିକଶିତ ହେଲା ଓ ତହିଁର ଅଧିକତାସ୍ଥିତି ଶିଥିଳ ହେବାରୁ ତାହା ଫଳିତ ଜୋତିଷରୂପ ଭିନ୍ନ ପାଠ ଆକାର ଧାରଣ କଲା। ଏହି ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ବା ଅବଧାନ ପାଠ ସଙ୍ଗରେ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର କିଏ ମାତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିଲାପରି ବୋଧହୁଏ। ଏଠାରେ ତାହା ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରି ଯେବେ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦଙ୍କର ଲେଖନୀକୁ ଚାଳିତ କରାଇବା ଆମ୍ଭ-ମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ। ଗଣିତ ଓ ଫଳିତର ଜନ୍ମ ବିଷୟରେ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିବା ବର୍ତ୍ତମାନ କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ। ତାହାର ଆଶା ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଗର୍ଭରେ ନିହିତ ଅଛି।

ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ଜାତକାଦି ଗଣନା କରିବାକୁ ହେଲେ ଲଗ୍ନ ଓ ଗ୍ରହ ଭୁକ୍ତିର ଗ୍ରହନକ୍ଷତ୍ରାବସ୍ଥାନ ଦେଖିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ତଦର୍ଥେ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ୟୋତିଷର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ। ଅତଏବ ଗଣିତରୁ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ଉତ୍ପତ୍ତି, ଏହା ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ରୂପେ ସୂଚିତ ହୁଏ। ପ୍ରତି ଫଳିତଜ୍ୟୋତିଷରେ କୋଷ୍ଠୀଚକ୍ରଟି ୧/ ସମାନ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଅଛି। ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଗକୁ କ୍ଷେତ୍ର ବୋଲାଯାଏ ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗ୍ରହ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି। ଯଥା:—ମଙ୍ଗଳ, ମେଷ ଓ ବୃଶ୍ଚିକ ଅଧିପ; ଶୁକ୍ର, ବୃଷ ଓ ତୁଳାର ଅଧିପ; ବୁଧ, ମିଥୁନ ଓ କନ୍ୟାର ଅଧିପ। ଚନ୍ଦ୍ର, କର୍କଟର ଅଧିପତି; ସୂର୍ଯ୍ୟ, ସିଂହର ଅଧିପ; ବୃହସ୍ପତି, ଧନୁ ଓ ମୀନର ଅଧିପତି; ଶନି, ମକର ଓ କୁମ୍ଭର ଅଧିପ। ଏହିରୂପେ କୋଷ୍ଠୀରେ ଗ୍ରହ ସଂସ୍ଥାପନ କରା ହୋଇଥାଏ।

ସାତଟି ଗ୍ରହ ମଧ୍ୟରୁ ପାଞ୍ଚଟି ଗ୍ରହଙ୍କର ଦୁଇଟି କରି ସ୍ଥାନ ଅଛି ଓ ଆଉ ଦୁଇଟିର କୋଟିଏ କୋଟିଏ କରି କ୍ଷେତ୍ର ଅଛି। ପୁଣି ଏହି ପାଞ୍ଚ ଗ୍ରହର କ୍ଷେତ୍ରାବସ୍ଥାନ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିୟମର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ଅଟେ। ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ କୋଷ୍ଠୀରେ ଖ, ଗ, ଘ ପ୍ରଭୃତି ସୀମାନ୍ତ ବିନ୍ଦୁ ଅଟନ୍ତି ଓ କ ବିନ୍ଦୁ କୋଷ୍ଠୀ ବୃତ୍ତର କେନ୍ଦ୍ର ଅଟେ। ତହିଁ ମଧ୍ୟରୁ ଖ ଓ ଙ ଯୋଗ କଲେ ତାହା କୋଷ୍ଠୀକୁ ଦୁଇ ସମାନ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରେ। କ ଓ ଚ

(୧) After Bhaskar (twelfth Century) Hindu astronomy is ceasing to make further progress became once more merged in the astrology from which it had sprung.

Digitized by srujanika@gmail.com

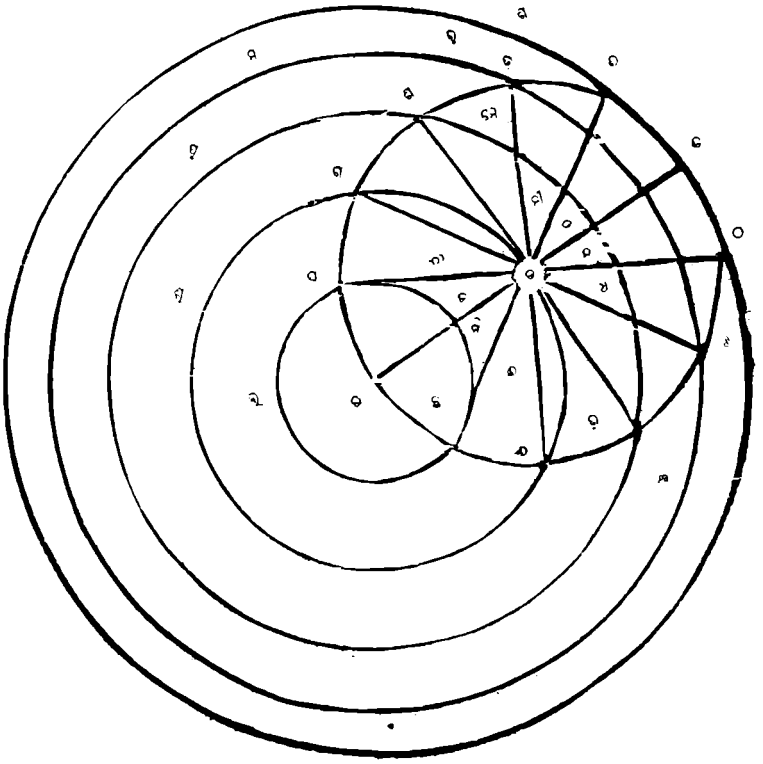

ଯୋଗ କଲେ ତାହା ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହ ସୀମାର ସଂଧ୍ୟାଭ ସ୍ଥଳରେ ମିଳିବ । ଏହି ଚ ବିନ୍ଦୁକୁ ସର୍ଯ୍ୟାର ସ୍ଥାନ ବୋଲି ମନେକରି ଓ କ ବିନ୍ଦୁକୁ ପୃଥିବୀ ମନେ କରାଯାଉ । ଚ କୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଚସ ବା ଚଛକୁ ବ୍ୟାସାର୍ଦ୍ଧ ନେଇ ବୃତ୍ତ ଅଙ୍କନ କଲେ ତାହା ମିଥୁନ ଓ କନ୍ୟାର ଏକ୍ୟ ସୀମା ଭେଦ କରିବ । ଏହି ଦୁଇଟି ଘରର ଅଧୀଶ୍ୱର ବୁଧ ଗ୍ରହ । ଅତଏବ ଅଙ୍କିତ ବୃତ୍ତଟିକୁ ଅମ୍ଭେମାନେ ବୁଧର ମାର୍ଗ ବୋଲି କଳ୍ପନା କରିପାରୁ ନାହିଁ କି ? ପୂର୍ବପରି ଚ କେନ୍ଦ୍ରରୁ ବୃତ୍ତ ଓ ତୁଳାର ଏକ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ ଦେଇ ବୃତ୍ତ ଅଙ୍କନ କଲେ, ତାହା ଶୁକ୍ର ଚକ୍ର ବୋଲି ବୁଝାଯିବ ହେବ । ଯେହେତୁ ବୃଷ ଓ ତୁଳା ଉଭୟ ଶୁକ୍ରର ସ୍ଥାନ ଅଟେ । ତଦ୍ରୂପ ମେଷ ଓ ବିଛାର ଏକ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ ଦେଇ ବୃତ୍ତ ଅଙ୍କନ କଲେ ତାହାକୁ ମଙ୍ଗଳର ପଥ ସ୍ୱରୂପ ଅମ୍ଭେମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିପାରୁ । ତଦନନ୍ତର ଣ ଓ ଝ ଦେଇ ଅଙ୍କିତ ବୃତ୍ତଟି ମଙ୍ଗଳର ଦୁଇ ଭିନ୍ନର ସୀମା ଦେଇ ଯାଇ ଥିବାରୁ ତାହା ମଙ୍ଗଳର ପଥ ବୋଲିପାରେ । ସେହିପରି ଓ ସେହି କାରଣରୁ ଚ ଠ

Digitized by srujanika@gmail.com

ବୃତ୍ତକୁ ବୃହସ୍ପତିର ଓ ତ ଲେନ୍ଦ୍ରୁ ଅଙ୍କିତ ତ ବନ୍ଦୁ ଦେଇ ଯାଉଥିବା ବୃତ୍ତଟି ଶନିର ମାର୍ଗ ରୂପେ ଆମ୍ଭେମାନେ ନିର୍ଦ୍ଦ୍ଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରିପାରୁଁ । ଏହା ସ୍ଥୂଳତଃ କ୍ୟୋତି-ର୍ଗଣିତ (copernicus-theory) ଅନୁସାରେ ଏକ ସୌରଜଗତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ ଏହି ଯେ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟର କାହିଁକି ଏକ୍ୟ ଘର ହୋଇଅଛି ? ଶୁକ୍ର ମଙ୍ଗଳର ଘର ଗ୍ରହ ନୁହେଁ । ମେଷ ମଙ୍ଗଳର ଘର ଓ ବୃଷ ବୁଧର ଘର ହୋଇଥାନ୍ତା, ଆମ୍ଭେମାନେ ଅନୁମାନ କରୁଁ ଏହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କଳ୍ପନାର ସାହାଯ୍ୟାର୍ଥେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସ୍ଥିର ମନେ କଲେ ଉତ୍ତମ ହେବ । ଯେହେତୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗ୍ରହର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ବୁଲୁ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାହାର ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନ ହେବ । ଚନ୍ଦ୍ର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସୌରଜଗତର ଅନ୍ତର୍ଗତ ନ ହେବାରୁ ତାହାର ଏକ ସ୍ଥାନ ଓ ତାହା ସୂର୍ଯ୍ୟର ସନ୍ନିହିତ ଓ ଅଧଃସ୍ଥ ଅଟେ । ସଂକ୍ଷେପରେ କହିଲେ ଶୁକ୍ର, ବୁଧ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୃଥିବୀ ପଥର ଉତରେ ଏବଂ ମଙ୍ଗଳ, ବୃହସ୍ପତି ଓ ଶନିଙ୍କର ମାର୍ଗ ପୃଥିବୀ ପଥର ବାହାରେ ରହିଅଛି । ସୂର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁସାରେ

"ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟେ ପରିଧିର୍ବ୍ୟୋମ କକ୍ଷାଭିଧୀୟତେ
ତନ୍ମଧ୍ୟେ ଭ୍ରମଣଂ ଚନ୍ଦ୍ରାଂ ଅଧୋଽଧଃ କ୍ରମଶସ୍ତଥା ॥
ମନ୍ଦାମରେଜ୍ୟ ଭୂପୁତ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟଶୁକ୍ରେନ୍ଦୁଜେନ୍ଦବଃ
ପରିଭ୍ରମନ୍ତ୍ୟଧୋଽଧଃ ସ୍ଥାଃ ସିଦ୍ଧାନ୍ତବିଦ୍ୟାଧରାଃ ଘନାଃ ॥

ଏଥିରୁ ବୁଝାଯାଏ ଯେ, ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପରେ ଶନି, ତତ୍ପରନ୍ତର ବୃହସ୍ପତି ତାହା ପରେ ମଙ୍ଗଳ ଏହିପରି ତଳକୁ ତଳ ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ପୁଣି ପୃଥିବୀକୁ ସ୍ଥିର ମନେ କଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଶୁକ୍ର ଓ ବୁଧ କ୍ରମେ ଏମାନଙ୍କର ମାର୍ଗ ଅଧୋଽଧଃ ଭାବରେ ଅଛି । (ଏଠାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକାର ପୃଥିବୀ ସମ୍ପର୍କ ଛାଡ଼ି ନେଇ ଥିବାରୁ ଶୁକ୍ରକୁ ବୁଧ ଅପେକ୍ଷା ସୂର୍ଯ୍ୟର ନିକଟସ୍ଥ ବୋଲି କଳ୍ପନା କରିଅଛନ୍ତି ; କିନ୍ତୁ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଷ୍ଟି, ଉମିର ସମୁଦ୍ର ଭଳି, ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସମନ୍ତ ମହୋଦୟ ଲେଖିଯାଇ ଅଛନ୍ତି,—

ବୁଧ, ଶୁକ୍ର ସ୍ୱଶକ୍ତିଭ୍ୟାଂ ଅଲ୍ପତ୍ୱାତ୍ ତ୍ୱସ୍ପଷ୍ଟୋ ଚଭେଃ
ତସ୍ମାତ୍ତାର୍ଥ ଗ୍ରହୋ ଜ୍ଞାନୁଃ ସ୍ୱସ୍ୱଂ
ବୁଧ ଶୁକ୍ରାଦନ୍ତ ପୁଣ ବୃହସ୍ପତି ଶନୈଶ୍ଚରାଃ
ସୂର୍ଯ୍ୟାତ୍ କ୍ରମେଣ ଦୂରସ୍ଥାଃ ସ୍ୱସ୍ୱ କକ୍ଷାସୁ ଯାନ୍ତି ଯତ୍ ।

୯ । ୧୦ । ୫ମ ପ୍ରକାଶ

ପୂର୍ବରେ ବୋଲା ହୋଇଅଛି ଯେ, ଗଣିତଜ୍ୟୋତିଷ ଆଗେ ହୋଇଥିଲା ଫଳିତଜ୍ୟୋତିଷ ଅଗେ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ପ୍ରମାଣ କରିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏ ସ୍ଥଳର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏତିକି ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ କପାର୍ଣ୍ଣିକସଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ କେହି ପ୍ରାଚୀନ ଆର୍ଯ୍ୟ ସୌରଜଗତର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ କଳ୍ପନା କରିଥିଲେ ଓ ତାହା ଲୋକରେ ସ୍ୱୀକୃତ ନ ହେବାରୁ ଏହିପରି ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବରେ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏହି ଅନୁମାନକୁ ଅସଙ୍ଗତ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ହିନ୍ଦୁ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ, ହିନ୍ଦୁ ଦେବ ଦେବୀ କଳ୍ପନାରେ ଓ ହିନ୍ଦୁ କାବ୍ୟରେ ଅନେକ ସତ୍ୟ ଏହିପରି ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବେଶରେ ରହି ଅଛି । ଏହା ଭାରତବାସୀ ହେଉନ୍ତୁ ବା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଲୋକେ ହେଉନ୍ତୁ ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ । ଏହାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ ଅସଂଖ୍ୟ ମିଳେ ଏବଂ ସେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜ୍ଞାନୀ ଲୋକର ଚକ୍ଷୁରେ ନୃତ୍ୟ କରୁଅଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ସୂର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଦେବାସୁରଙ୍କ ଅହୋରାତ୍ର ବିଭାଗ ବିଷୟ ନିଆ ହେଉ ।

ଔଦବ୍ଧି ଥିଭସ୍ତ୍ରଦ୍ବତ୍ ସଂକ୍ରାନ୍ତ୍ୟା ସୌର ଉଚ୍ୟତେ
ମାସୈ ର୍ଦ୍ୱାଦଶଭିର୍ବର୍ଷଂ ଦିବ୍ୟ ତଦହ ଉଚ୍ୟତେ । ୧୩ ॥
ସୁରାସୁରାଣାଂ ମନ୍ୟୋଽନ୍ୟ ମହୋରାତ୍ରଂ ବିପର୍ଯ୍ୟୟାତ୍
ତତ୍ ଷଷ୍ଟିଃ ଷଡ଼ଗୁଣା ଦିବ୍ୟଂ ବର୍ଷମାସୁର ମେବଚ । ୧୪ ॥
ମଧ୍ୟାଧିକାରଃ ।

ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ଟୀକାକାର କହି ଅଛନ୍ତି;—

"ଅନ୍ୟୋଽନ୍ୟଂ ପରସ୍ପରଂ ବିପର୍ଯ୍ୟୟାତ୍ ବ୍ୟତ୍ୟୟାତ୍,
ଅହୋରାତ୍ରଂ ଅସୁମର୍ଥଃ । ଦେବାନାଂ ଯତ୍ ଦିନଂ ତତ୍ ଅସୁରାଣାଂ ରାତ୍ରିଃ । ଦେବାନାଂ ଯା ରାତ୍ରି ସ୍ତଦସୁରାଣାଂ ଦିନଂ ।"

ସଂକ୍ଷେପତଃ ଏହା । ସୂର୍ଯ୍ୟର କ୍ରାନ୍ତି ବୃତ୍ତ ବିଷୁବତ୍ ବୃତ୍ତରେ ଅବଲମ୍ବିତ ହେବାରୁ ସୁମେରୁରେ ମାଃ ୬ ସ ଦିନ ହୁଏ; ଏହି ସମୟରେ କୁମେରୁରେ ମାଃ ୬ ସ ରାତ୍ର ହୁଏ । ପୁନଶ୍ଚ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବିଷୁବତ୍ ବୃତ୍ତର ଦକ୍ଷିଣରେ ରହିବାରୁ କୁମେରୁରେ ମାଃ ୬ ସ ଦିନ ଓ ସୁମେରୁରେ ମାଃ ୬ ସ ରାତ୍ର ହୁଏ । ସୁମେରୁରେ ଯେବେ ମାଃ ୬ ସ ଦିନ ହୋଇଥାଏ, ତାକୁ ଦେବଙ୍କର ଦିନ କୁହାଯାଏ, ତାହା କୁମେରୁରେ ହେଲେ ତାକୁ ଅସୁର ଦିନ କୁହାଯାଏ । ଏହାର ଆଉ ଗୋଟିଏ

Digitized by srujanika@gmail.com

କାରଣ ଅଛି । ସୂର୍ଯ୍ୟର ନୂତନ ଭ୍ରମଣ ଆରମ୍ଭ ପରେ ଉତ୍ତର ମେରୁରେ ଦିନ ହୁଏ । ତେଣୁ ତାହା ଦିବ୍ୟ । ପୁଣି ଦକ୍ଷିଣ ମେରୁରେ ପଶ୍ଚାତ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟ ର ଭ୍ରମଣ ଶେଷ ଆଡ଼କୁ ଦିନ ହେବାରୁ ତାହା ଆସୁର ଦିନ ଅଟେ । ସାଧାରଣ ଲୋକ ଏହି ଅଭ୍ରାନ୍ତ ସତ୍ୟକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରି ନ ଥାନ୍ତେ ଓ ମନରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ନ ଥାନ୍ତେ । ଏହିହେତୁରୁ ପୂର୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ଦେବା-ସୁରାଦିରୂପରେ ସତ୍ୟକୁ ଗୋପନ କରି ଲୋକ ମନୋହର ରୂପରେ ଜ୍ଞାନ ଭଣ୍ଡାର ବିସ୍ତାର କରୁଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମାର ପର-ମାୟୁ ଇତ୍ୟାଦି ଏହିରୂପେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇ ।ଏହି ସମସ୍ତ କାରଣରୁ ସୌରଜଗତ୍ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷର କୋଷ୍ଠୀ ରୂପରେ ରହିଯାଇ ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ଓ ତାହାକୁ ସତ୍ୟରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ ।

ଏହିପରି ଲେଖି ଦେବା ଦ୍ୱାରା ଯେ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଷୟରେ ସମସ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହୋଇଗଲା ତାହା ନୁହେ । ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନମହୋଦୟମାନଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ଏହି କି ଯେମାନେ ଠିକଏ ମନୋନିବେଶପୂର୍ବକ ଏହି ବିଷୟରେ (ଅର୍ଥାତ୍ ଫଳିତ ଓ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ସମ୍ପର୍କ) ଆଲୋଚନା କଲେ ଅବଧାନ ବିଦ୍ୟାର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଅପୂର୍ବ ହୁଅନ୍ତା ।

ଶ୍ରୀ ଭୀମ ସ୍ୱାଇଁ ।

ବିକାଣ୍ଡ ଶେଷ ଏବଂ ଗୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ।

ବିକାଣ୍ଡ ଶେଷ ଗ୍ରନ୍ଥିଏ ନାତିପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ କୋଷଗ୍ରନ୍ଥ । ଅନେକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଟୀକାକାରଙ୍କର ପ୍ରଶଂସିତ ଟୀକା ଟିପ୍ପଣୀରେ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଶ୍ରୀଗୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଉତ୍କଳର ଜେଲପତି ଗୁରୁଷୋତ୍ତମ କି ନା, ତାହା ଆଲୋଚନା କରିବା ପାଇଁ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ଅବତାରଣା କରାଯାଉ ଅଛି । ଆଶା ହୁଏ, ଏହା ପାଠକ ସମାଜର କୌତୂହଳଜନକ ହେବ ।

ବିକାଣ୍ଡ ଶେଷ ବିଷୟରେ କିଛି କହିବା ପୂର୍ବରୁ ଅମର-କୋଷର ପରିଚୟ ଦେବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଅଛି । କାରଣ ତାହା ସହିତ ଏହାର ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି । ଅମର-କୋଷ ପ୍ରଣେତା ଶ୍ରୀମତ୍ ଅମରସିଂହ କଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ପ୍ରଗାଢ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମଧ୍ୟ ତାହାର ବିଶଦ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଅଛି । ଅମରସିଂହ ଯେ ବୌଦ୍ଧ ଥିଲେ, ତାହାର ପ୍ରମାଣାନ୍ତର ଅନାବଶ୍ୟକ । ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରେ (ସ୍ୱର୍ଗ ଓ ସୁରାସୁର ପର୍ଯ୍ୟାୟ ପରେ) ସର୍ବାଗ୍ରେ "ବୁଦ୍ଧୋଃ ସଂଘୋ ବୁଦ୍ଧଃ"ଙ୍କର ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ତଦନନ୍ତର ଯେ ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଓ ଶିବଙ୍କର ନାମାବଳୀ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି ଏହି ପ୍ରମାଣ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ । ଗ୍ରନ୍ଥର ମଙ୍ଗଳା-ଚରଣରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ବ୍ରହ୍ମାଦି ଅନ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନାହିଁ । 'ଯସ୍ୟ ଜ୍ଞାନଦୟାସିନ୍ଧୋରଗାଧସ୍ୟାନବଦ୍ୟା ଗୁଣାଃ, ତେନ୍ୟାଭାମସ୍ମୋ ଧୀରାଃ ସନ୍ତ୍ରିସ୍ୱେଗ୍ନ୍ମୃତାସ୍ୟ ବ' ଏହି ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ ଏହା, ଯେଉଁ ଅଗାଧ ଦୟା ଜ୍ଞାନ ସାଗରଙ୍କର ଗୁଣାବଳୀ କଳୁଷବିହୀନ ଅର୍ଥାତ୍ ସତ୍ ବା ଶୁଦ୍ଧ, ସେହି ଅମର ପୁରୁଷଙ୍କୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଶ୍ରୀବୁଦ୍ଧି ଏବଂ ଅମରତ୍ୱ ଲାଭ ନିମିତ୍ତ ଦେବା ବା ଅର୍ପଣ କରନ୍ତୁ । ଅବୋଧ୍ ବୁଦ୍ଧ ଯଥାର୍ଥ ମହାଜ୍ଞାନୀ ଓ ଦୟାସାଗର ଥିଲେ । ଏହି ଜ୍ଞାନ ଦୟାସିନ୍ଧୁ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଉପାସକ ଶ୍ରୀ ଅମର ସିଂହଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଶେଷୋକ୍ତଗ୍ରନ୍ଥ ସାଧାରଣ ସମାଜ ଜଗତରେ 'ଅମରକୋଷ' ନାମରେ ବିଦିତ ଥିଲେହେଁ, ତାହାର ପ୍ରକୃତ ନାମ "ନାମ ଲିଙ୍ଗାନୁଶାସନ", ଏହା ପୂର୍ବେ ଅନ୍ୟ କୋଷ ଗ୍ରନ୍ଥ କଣ ଥିଲା, ତାହା ଜଣାପଡ଼ି ନ ଥିଲେହେଁ "ସମାଦ୍ୟୁତ୍ୟାଳ୍ୟ-ତ୍ରିଭାଗି ସମ୍ବିଦ୍ଭିଃ ପ୍ରତ୍ତ ସମ୍ବୁଦ୍ଧୈଃ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁଦ୍ୟତ୍ତେବର୍ଗୈ ର୍ନାମଲିଙ୍ଗାନୁଶାସନଂ" ପ୍ରଣେତାଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝାଯାଉଅଛି ଯେ ଉତ୍ତପୂର୍ବେ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ଥିଲା, ସେଥିରୁ ଏ କବି ସଂକ୍ଷେପତଃ ସଂଗ୍ରହ କରି ଦେଢ଼େକ ବର୍ଗରେ ସ୍ୱଗ୍ରନ୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ନାମ ଲିଙ୍ଗାନୁଶାସନ ବିକାଣ୍ଡ ଓ ପଞ୍ଚଶତ ବର୍ଗରେ ବିଭକ୍ତ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶରେ 'ଅବଧାନ ଅଠର ବର୍ଗ' ବୋଲି ପ୍ରବାଦ ଅଛି । ସେଥିରୁ ଏହା ବୁଝିବା ସଙ୍ଗତ ନୁହେ ଯେ, ଅନ୍ୟ ସାତ ବର୍ଗ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀଭାରତରେ ଏହାର ଅଭିନବ ବର୍ଗମାନ ବର୍ଗ ବିଶେଷର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ତାହାର ନିଦର୍ଶନ ତଳଲିଖିତ ଶବ୍ଦଦର୍ଶରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ବର୍ଗ— ପଞ୍ଚବିଂଶତି ବର୍ଗ ।

ପ୍ରଥମ କାଣ୍ଡ ।

୧ । ସ୍ୱର୍ଗ ବର୍ଗ	୧ । ସ୍ୱର୍ଗ ବର୍ଗ
	୨ । ବ୍ୟୋମ ବର୍ଗ
	୩ । ଦିଗ୍ ବର୍ଗ
	୪ । କାଳ ବର୍ଗ
	୫ । ଧୀ ବର୍ଗ
	୬ । ଶବ୍ଦାଦି ବର୍ଗ
	୭ । ନାଟ୍ୟ ବର୍ଗ
୨ । ପାତାଳ ବର୍ଗ	୮ । ପାତାଳଭୋଗି ବର୍ଗ
	୯ । ନରକ ବର୍ଗ
	୧୦ । ବାର ବର୍ଗ

ଦ୍ୱିତୀୟ କାଣ୍ଡ ।

୩ । ଭୂମିବର୍ଗ	ଭୂମିବର୍ଗ
୪ । ପୁରବର୍ଗ	ପୁର ବର୍ଗ
୫ । ଶୈଳବର୍ଗ	—
୬ । ବନୌଷଧିବର୍ଗ	—
୭ । ସିଂହାଦିବର୍ଗ	—
୮ । ମନୁଷ୍ୟବର୍ଗ	—
୯ । ବ୍ରହ୍ମବର୍ଗ	—
୧୦ । କ୍ଷତ୍ରିୟ ବର୍ଗ	—
୧୧ । ବୈଶ୍ୟବର୍ଗ	—
୧୨ । ଶୂଦ୍ରବର୍ଗ	—
୧୩ । ପ୍ରତିବର୍ଗ	—

ତୃତୀୟ କାଣ୍ଡ ।

୧୪ । ବିଶେଷ ନାମବର୍ଗ	—
୧୫ । ସଂକୀର୍ଣ୍ଣବର୍ଗ	—
୧୬ । ନାନାର୍ଥବର୍ଗ	—
୧୭ । ଅବ୍ୟୟବର୍ଗ	—
୧୮ । ଲିଙ୍ଗାଦି ସଂଗ୍ରହବର୍ଗ	—

ଏହି ଅମରକୋଷ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶରେ ଯେପରି ବିଭିନ୍ନଭାବରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଅଛି, ଅନ୍ୟ କୌଣସି କୋଷଗ୍ରନ୍ଥ ସେପରି ହୋଇନାହିଁ । ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅମରକୋଷର ବହୁ ଟୀକା ଲିଖିତ ହୁଏ । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧଶତ ଟୀକାକାରଙ୍କର ନାମ ଜଣା ଯାଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର କୃତ ଟୀକାର ନାମ ଅଦ୍ୟାପି ଜଣାଯାଇ ନାହିଁ । ବୋମ୍ବାଇରେ ପଣ୍ଡିତ ଶିବଦତ୍ତ ପ୍ରମୁଖ ମନୀଷୀମାନେ ଯେଉଁ ଅଭିଧାନ ସଂଗ୍ରହ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ସମ୍ପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହାର ଉପକ୍ରମଣିକାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ତାଲିକା ପାଇଅଛୁଁ, ତାହା ପାଠକମାନଙ୍କର ଅବଗତି ନିମିତ୍ତ ଅବକଳ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରକାଶ କଲୁଁ ।

୧	ଅନ୍ନଭଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟ	ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଦୀପ
୨	ଅଭିନନ୍ଦ	—
୩	ଅରୁଣ	—
୪	କଳଙ୍କ —	—
୫	କାଶୀନାଥ	କାଶିକା
୬	କୋଙ୍କଣ	—
୭	କୋହଳାଗ୍ରଣ୍ୟ	—
୮	କ୍ଷୀରସ୍ୱାମୀ	ଅମରକୋଷୋଦ୍‌ଘାଟନ
୯	ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ	—
୧୦	ଜୟାଦିତ୍ୟ	—
୧୧	ଦ୍ରାବିଡ	—
୧୨	ନାୟକାଳନ	କୌମୁଦୀ
୧୩	ନାରାୟଣ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ	ଦ୍ୱୋର୍ଥ କୌମୁଦୀ
୧୪	ନାରାୟଣ ବିଦ୍ୟା ବିନୋଦ	ଶବ୍ଦାର୍ଥ ସଂଜୀବିନୀ
୧୫	ନାରାୟଣ ବେଦାନ୍ତ ବାଗୀଶ	ଅମର ପଞ୍ଜିକା
୧୬	ନୀଳକଣ୍ଠ	ସୁବୋଧିନୀ
୧୭	ପରମାନନ୍ଦ ମୈଥିଳ	ଅମର ଚନ୍ଦ୍ରିକା
୧୮	ବରୀରଥ	—
୧୯	ଭରତ ମଲ୍ଲିକ	ମୁକ୍ତିବୋଧିନୀ
୨୦	ଭାନୁଜୀ ଦୀକ୍ଷିତ	ବ୍ୟାଖ୍ୟାସୁଧା
୨୧	ଭୋଜରାଜ	—
୨୨	ମଥୁରେଶ ବିଦ୍ୟାଳଙ୍କାର	ଧାର (ବା) ସଂଜ୍ଞା
୨୩	ମଲ୍ଲିନାଥ	—

Digitized by srujanika@gmail.com

୨୪	ମହାଦେବ ବେଦାନ୍ତୀ	ବୁଧ (ବିଦ୍ୱାନ୍)ମନୋହର
୨୫	ମହେଶ୍ୱର	ଅମର ବିବେକ
୨୬	ମାଧବ	ମାଧବୀ
୨୭	ମୁକୁଟ (ରାଜା)	ପଦଚନ୍ଦ୍ରିକା
୨୮	ରଘୁନାଥ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ	ବିକାଣ୍ଡ ଚିନ୍ତାମଣି
୨୯	ରମାନାଥ ବିଦ୍ୟା ବାଚସ୍ପତି	ବିକାଣ୍ଡ ବିବେକ
୩୦	ରମେଶ୍ୱର	ପ୍ରତାପ ମଞ୍ଜରୀ
୩୧	ରାଜଦେବ	—
୩୨	ରାମତର୍କ ବାଗୀଶ	—
୩୩	ରାମଲୁପ୍ତ ପାଣ୍ଡିତ	ପୀୟୁଷ
୩୪	ରାମନାଥ	—
୩୫	ରାମପ୍ରସାଦ ତର୍କାଳଙ୍କାର	ବୈଷମ୍ୟ କୌମୁଦୀ
୩୬	ରାମସ୍ୱାମୀ	—
୩୭	ଲିଙ୍ଗାନୁଶାସନ	ଦେ ବୃତ୍ତ
୩୮	ଲୋକନାଥ	ପଦମଞ୍ଜରୀ
	ଶବର ସ୍ୱାମୀ	—
୪୦	ସର୍ବଧର	—
୪୧	ସର୍ବାନନ୍ଦ	ଟୀକା ସର୍ବସ୍ୱ
୪୨	ସ୍ୱକୃତ	—
୪୩	ସୌଗତ ମୂଳ	—
୪୪	ହରିଚନ୍ଦ୍ର	—
୪୫	ହର ଦତ୍ତ	—
୪୬		ବ୍ୟାଖ୍ୟାମୃତ
୪୭		ଦେହ ଭଙ୍ଗିକା

ଏ ସକଳବ୍ୟତୀତ ଅମରାର୍ଥଚନ୍ଦ୍ରିକା ଉତ୍କଳର 'ବନ୍ଧବାଣୀ' କାବ୍ୟତନ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରଭୃତି ଅମରକୋଷର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନେକ ଟୀକା ଅଛି । ଆଉ ମଧ୍ୟ ଦେଶୀୟ ଭାଷାମାନଙ୍କର ଏହାର ଟୀକା ଓ ଅନୁବାଦ ହୋଇଛି । ଏ ଦେଶରେ କବି ବନମାଳୀ ଦାସ ଏହାର ଉତ୍କଳ ପଦ୍ୟାନୁବାଦ ବହୁ କାଳରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛନ୍ତି, ତାହା ଅଦ୍ୟାପି ଦେବ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇନାହିଁ । ସେ ଯାହାହେଉ ଏହି ଅମର ସହିତ "ନାମ ଲିଙ୍ଗାନୁଶାସନ" ପ୍ରଚାରିତ ହେବା ଉତ୍ତାରେ ହଳାୟୁଧ, ହେମଚନ୍ଦ୍ର, ଭରତ ସେନ ମଲ୍ଲିକ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ, ହର ଦତ୍ତ, ମୁରାରି ମିଶ୍ର, ମଥୁରେଶ, ସର୍ବଭୌମ ମିଶ୍ର, ମେଦିନୀ କର, ବିଷ୍ଣୁ, ଧରଣୀ ଦାସ, ନାରାୟଣ ଦାସ, ଗୋପୀନାଥ ପ୍ରଭୃତି ବହୁତ ପ୍ରଦେଶବାସୀ ମନୀଷୀମାନେ ନାନାବିଧ କୋଷ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ କତିପୟ କୋଷର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ । ୧—ଅଭିଧାନ ରତ୍ନମାଳା, ୨—ଅଭିଧାନ ଚିନ୍ତାମଣି, ଅନେକାର୍ଥ ସଂଗ୍ରହ, ନିଘଣ୍ଟୁ ଶେଷ, ୩—ଦ୍ୱିରୂପ କୋଷ, ୪—ବିକାଣ୍ଡ ଶେଷ ହାରାବଳୀ, ୫—ଗଣିତ ନାମମାଳା, ୬—ସ୍ୱର୍ଗାଦିକ ଶବ୍ଦ ମଞ୍ଜରୀ, ୭—ଶବ୍ଦରତ୍ନାବଳୀ, ୮—ଭୁବନ ପ୍ରଦୀପିକା, ୯—ନାନାର୍ଥ ଶବ୍ଦକୋଷ, ୧୦—ଦ୍ୱିରୂପକୋଷ, ୧୧—ନାନାର୍ଥ ସମୁଚ୍ଚୟ, ୧୨—ରାଜବଲ୍ଲଭ, ୧୩—ଶବ୍ଦମାଳା, ୧୪—ବୈଦ୍ୟସୂକ୍ତି, ବିଶ୍ୱପ୍ରକାଶ, ଶବ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରିକା, ଶବ୍ଦଚିନ୍ତାମଣି, ଶବ୍ଦରତ୍ନାକର, ସାରସ୍ୱତାଭିଧାନ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଉଲ୍ଲିଖିତ କୋଷାବଳୀ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ବିକାଣ୍ଡ ଶେଷର ବିଷୟ ଏ ସ୍ଥଳରେ ଆଲୋଚ୍ୟ । ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମରୁ ଏହି ଅର୍ଥ ବୁଝାଯାଉଅଛି ଯେ, ଅମରକୋଷୀୟ ବିକାଣ୍ଡର ଶେଷ ବା ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଅମର ବର୍ଜିତ ଶବ୍ଦମାଳା ଏଥିରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି । ଯଥାର୍ଥରେ ଏହି ବିକାଣ୍ଡଶେଷ ଅମରକୋଷର ପରିଶିଷ୍ଟ ସ୍ୱରୂପ । ଏ ଜାତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାରେ ଶ୍ରୀମତ୍ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହେମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଅନୁକରଣ କରିଥିବାର ଅନୁମାନ ହୁଏ । ହେମଚନ୍ଦ୍ର କେବେ କେଉଁ ଦେଶ ଓ କେଉଁ ବଂଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ କି କି କର୍ମ ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ ତାହାର ସବିସ୍ତାର ବିବରଣ ଜାଣିବା ପାଇଁ କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ଶାସ୍ତ୍ର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୋଇ ନ ଥିଲେହେଁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକାଂଶରୁ ସୂଚିତ ହେଉଅଛି ଯେ, ଚାଲୁ ବଂଶୀୟ ନୃପତି କୁମାର ପାଳଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ସେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ, ହେମଚନ୍ଦ୍ର ଅଭିଧାନ ଚିନ୍ତାମଣି ପ୍ରଭୃତି କୋଷ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏବଂ ଶଳାକାପୁରୁଷ ଚରିତାଦି କାବ୍ୟମାନ ରଚନା କରିଥିଲେ ।

"ଚୌଲୁକ୍ୟଃ ପରମାର୍ହତୋ ବିନୟବାନ୍ ଶ୍ରୀମୂଳରାଜାତ୍ମଜ
ତଂ ନତ୍ୱେତି କୁମାର ପାଳ ପୃଥିବୀପାଳୋଽବ୍ରବୀଦ୍ଦେବଦ୍ୱିଜ"

ରାଜା କୁମାରପାଳ ସମ୍ବତ୍ ୧୧୯୯ ରୁ ୧୨୩୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିବାର ହେମଚନ୍ଦ୍ର ରଚିତ ରାଜବଂଶ ଚରିତରୁ ଜଣାଯାଏ । ତଦ୍ଭିନ୍ନ 'ଜିନ ପ୍ରଭବୋଧକାବ୍ୟ' ୧୨୪୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ (୧୧୮୪ ଖ୍ରୀ:) ରେ ଗୁର୍ଜ୍ଜରେନ୍ଦ୍ରର ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ରଚିତ

Digitized by srujanika@gmail.com

ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି "ଶଶି ଜଳଧି ସୂର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଷେ ଶୁଚି ମାସେ ରବି ବଳେ ସିଦ୍ଧାର୍ଥସ୍ୟାଂ ବଳଧର୍ମ ପ୍ରତିବୋଧଃ ଲକ୍ଷ୍ମୋସ୍ୱଂ ଗୁର୍ଜରେନ୍ଦ୍ର ପୁରେ ।" ହେମଚନ୍ଦ୍ର କୁମାରପାଳଙ୍କର ଦନ୍ଧର୍ମପଦେଶକ ଥିଲେ * ଏବଂ ଜଣେ ଜଣେ ଯୋଗ୍ୟତର ଜୈନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଅମରକୋଷର "ଦର୍ବଳ୍ପଃ ସୁଜଟୋ ବୁଦ୍ଧଃ" ସ୍ଥଳରେ ଯେ ସ୍ୱଲ୍ପ ଅବଧାନ ଚିନ୍ତାମଣିରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—"ଅର୍ହନ୍, ଜିନଃ ପାରଗତ ତ୍ରିକାଳବିତ୍ ଶ୍ରୀଣାଶ୍ଚ କର୍ମ୍ମ ପରମେଷ୍ଠ୍ୟଧୀଶ୍ୱରଃ ମୁନିଃ ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ ର୍ଜିନଚନ୍ଦ୍ରଜିତ୍ ପ୍ରଭୁ ସ୍ତୀର୍ଥଙ୍କର ସ୍ତୀର୍ଥ ଚୋ-ଜିନେଶ୍ୱରଃ ।" ୨୪ ॥

ପ୍ରୋକ୍ତ 'ନିଘଣ୍ଟୁଶେଷ' ର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି "ବହ୍ନିଜୈନାର୍ଥ ନାନାର୍ଥ ଦେଶ୍ୟଶବ୍ଦସମୁଚ୍ଚୟଃ, ନିଘଣ୍ଟୁ ଶେଷଂ ବକ୍ଷ୍ୟେଽହଂ ନାହାର୍ହିତ୍ୟାଦପଙ୍କଜଃ" ଭଳି ଜୈନଦେବ ଅର୍ହତଙ୍କର ସ୍ମରଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

ମହାମୁନି ଜୈମିନିଙ୍କର ପ୍ରାଚୀନ ନିଘଣ୍ଟୁର ବୃକ୍ଷ ଗୁଳ୍ମ-ଲତା-ଶାକ-ଧାନ୍ୟାତ୍ମକ ପଞ୍ଚ କାଣ୍ଡରେ ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ବା ନାମ ନାହିଁ, ସେ ସକଳ ସଙ୍କଳନ କରି ହେମଚନ୍ଦ୍ର ଏହି 'ନିଘଣ୍ଟୁଶେଷ' ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । 'ଦେଶ୍ୟଶବ୍ଦସମୁଚ୍ଚୟଃ'ର ଉଲ୍ଲେଖରୁ ସୂଚିତ ହେଉଅଛି ଯେ, କବି ଦେଶ ପ୍ରଚଳିତ ଯେତେକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶବ୍ଦକୁ ସ୍ୱ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ତାହା ମଧ୍ୟ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପଂକ୍ତିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଉଅଛି । ଯଥା :—

ବଦର—'ବଦରେ ତୁ ବଦରୀ'—୩୮୫
ହେମ୍ଭାଲ—'ହେମ୍ଭାଳେ ତୁ ଭୂଶଳ ବ୍ରୀହିବିଶେଷେ ଲଗାଦ୍ରୁଷ୍ଟ'—୮୦
'ଅଳ୍ପ ଚାନ ଚର୍ଚ୍ଚ ଚାଳିହ୍ମାଳ ବେଚ୍ଚ ବ୍ରୀହ୍ୟ ଶ୍ରୁଚ୍ଚ ନ ଚ ଚ ଚ

ମୂଳାଂଶରୁ କେତେକ ପଂକ୍ତି ଉପହାର ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛୁଁ ।

ସ୍ୱର୍ଗ—ସ୍ୱର୍ଲୋକୋ ଦେବଲୋକଃ ସ୍ୟାତ୍ ଅବରୋହଃ ଫଳୋଦୟଃ ।

ମନ୍ଦରଃ ସୈରିକଃ(ଭଃ) ଶକ୍ତ ଭବନଂ ଖଂ ଦ୍ୱବଂ ନଭଃ । ୪ ।

ଦେବ—ସ୍ୱାଦ୍ଭୁତଳସ୍ତୁ ବସ୍ତୁଲାଃ ପୂଜନ୍ତାଶ୍ଚ ବିଯୁଷଃ ।
ଗୌରୀ ନଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦ୍ୟୁସଦଂ ସ୍ୱର୍ଗୀଶ୍ଚ ନରଃ ଦିବଃ । ୫ ।

ବୁଦ୍ଧ—ମହାବୋଧି ଧର୍ମଧାତୁଃ ଶ୍ୱେତକେତୁ ଜିନଃ ସ୍ୱଜତ୍
ବିମୂର୍ତ୍ତି ଦର୍ଶଭୂ ସ୍ୱାଶଃ ପଞ୍ଚଜ୍ଞନୋ ବହୁଷମଃ । ୯ ।
ଶାକ୍ୟଭିକ୍ଷୁଃ କରୁଣାକୁଳଃ ସର୍ବଦର୍ଶୀ ମହାବଳଃ
ଶ୍ରୀବୋଧୋ ଧର୍ମରାଜଃ ସଗୁପ୍ତୋ ହର୍ଦ୍ଦନ୍ ସୁଗତିଃ ।
ବ୍ୟୋମଗ୍ରୋ ଦ୍ୱାଦଶାଷ୍ଟ ସ୍ୱାତ୍ରଗ୍ରଃ ପୁଷ୍ପିତଃ
ସର୍ବାର୍ଥସିଦ୍ଧସ୍ତୁ ମହା ଶ୍ରମଣଃ କଳଶାନନଃ । ୧୧ ।

ଗୋପେଶଶ୍ଚାଥାସ୍ୟ ଯାଶୋଧାରେସ୍ୟଃ ଗୁ(ବା)ହୁଳଃ ସୁତଃ
ଦେବଦତ୍ତୋଽନୁଜୋଽଥସ୍ୟଃ ଶ୍ରାବକାଃ ଶିଷ୍ୟ ସଙ୍ଘିନଃ । ୧୨ ।*

ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଭବନ ସ୍ୱର୍ଗ, ଦେବ ଓ ବୁଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପାଠକମାନେ ସ୍ମରଣ କରି ଦେଖନ୍ତୁ ଅମରବସ୍ତୁରେ ନାମ ଅଦୌ ନାହିଁ । ବରଂ ବୁଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ସଙ୍ଗେ ବୌଦ୍ଧଦେବଦେବୀଗଣଙ୍କର ନାମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଅତି ବସ୍ତୁତ ଭାବରେ ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଚୁଲେ ଚୁଲେ ଶବ୍ଦ ବିଶେଷର ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଏବଂ ଅନୁଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନାମମାଳା ଏତେ ଦୀର୍ଘ ହୋଇଅଛି ଯେ, ତାହା ମୂଳର ବିସ୍ତୃତ ବା ତତୋଽଧିକ ହୋଇଯାଇ ପାରେ । ଲୋକ ପ୍ରଚଳିତ ନ ଥିବାରୁ ଅମର ଯାହା ସବୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରରେ ଲେଖି ନାହାନ୍ତି, ସେ ସମସ୍ତର ପ୍ରଚୁର ଲାଗି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ତତ୍ରାସ୍ତି ଉକ୍ତିରୁ ମିଳୁଅଛି । "ଶ୍ରୀଲୋ-ଲୁକ୍ତ୍ୟଦମରଃ ସ୍ୱକୋଷେ ନାଯାନ ନାମାନ ସମ୍ମହିଲେଖ । ଲୋକେ ଚୈରିଯ୍ୟପୁଳା ପ୍ରଚୁରମସ୍ତ ପ୍ରଯତ୍ନଃ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦ୍ୟ । ୨ । ଏହି ପ୍ରଚୁରତ୍ୱ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ କିଏ, ତାହା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖନର ନିଦାନଭୂତ ଦ୍ୱୋତ୍ତ ଅଭିଧାନ ସଂଗ୍ରହ ଗ୍ରନ୍ଥ-ଯକ୍ଷାଦିଙ୍କ ଅଭିମତ ଏ ସ୍ଥଳରେ ଉଦ୍ଧାର କରୁଅଛୁଁ । ତଦନନ୍ତର ସ୍ୱମତ ପ୍ରକାଶରେ ପ୍ରଯତ୍ନ ଅବଲମ୍ବନ କରିବୁଁ ।

ଅମରକୋଷପରିଶିଷ୍ଟରୂପସ୍ୟ ବିକାଣ୍ଡଶେଷସ୍ୟ କର୍ତ୍ତା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବୋ ବଙ୍ଗଦେଶୀୟୋ ହଳାୟୁଧ ବଂଶୋଦ୍ଭବଃ ଶ୍ରୀମାନ୍ଦୀସ୍ୱ ଏକୋତ୍ତରଦଶଶତକୋତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧାଳ ପ୍ରାଚୀନ ଇତି ନାନାର୍ଥ ସଂଗ୍ରହୋପୋଦ୍ଘାତେ (୧୪ ପୃଷ୍ଠେ) ଶ୍ରୀ ଅନନ୍ତ ରାମୋ ବକ୍ତି । ମଣ୍ଡଠାଙ୍କିତା ଜାବାଳ କବି ଚରିତ୍ରାଖ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥେ ତୁ "ପୁରୁଷୋତ୍ତମଃ କଳିଙ୍ଗ ଦେଶମଧ୍ୟପତିଃ ଶାଳିବାହନ ଶକାଦ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତକ ଆସୀତ୍ । କଟକାହ୍ୱୟାନ ନଗରଂ ଚ ତଦାକଧାନୀ ବଭୂବ । ସ ଚ ଓଡ଼ିଶ୍ରୀ କ୍ଷିତିସ୍ୱ ଆସୀତ୍ । ତେନୈବ ବିକାଣ୍ଡଶେଷଃ, ହାରାବଳୀ, ଏକାକ୍ଷର କୋଷ ଇତି ଗ୍ରନ୍ଥତ୍ରୟଂ ସ୍ୱଦେଶୀୟ ପାଠଶାଳୋପଯୁକ୍ତ ପ୍ରଣୀତଂ ଇତ୍ୟା—ଦ୍ୟୁକ୍ତମସ୍ତି । ସକାଳକେଦୋ ଜହାର ଭେଦଦ୍ୱେଷ କୋଷ ଦ୍ୱୟ ମନ୍ୟଦପି ପୁରୁଷୋତ୍ତମେନ ପ୍ରଣୀତମସ୍ତୀତି ଶ୍ରୀ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଲାଲମିତ୍ରପ୍ରଣୀତମୂଚୀପତ୍ରତଃ ପ୍ରତୀୟତେ । ହାରାବଳୀ ସମାପ୍ତୌ ଶ୍ରୀଧୃତିସିଂହଜନମେଜୟୟୋଃ ସମଂ କରୁପ୍ୟ ଧୃତିସିଂହ ବଚନାଧାରେଣ ହାରାବଳୀ ପ୍ରଣୀତେତି ପୁରୁ-ଷୋତ୍ତମୋ ବଦତି । ତତ୍ରକୋଽସ୍ତୁ ଧୃତିସିଂହୋ ଜନମେଜୟୟୁ-ଷ୍ଟେତି ନ ଜ୍ଞାୟତେ । ଅସ୍ମାଭିସ୍ତୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବଚସ୍ୟେ କମପି ନଜ୍ଞାୟତେ, ବିକାଣ୍ଡଶେଷଃ, ହାରାବଳୀ, ବର୍ଣ୍ଣଦେଶନା ଇତି ଗ୍ରନ୍ଥତ୍ରୟଂ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପ୍ରଣୀତ ପ୍ରତୀୟତେ । ଏକାକ୍ଷର କୋଷସ୍ତ୍ୱିରୁଦକୋଷୌ ଚ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବକୃତାବେତ ସନ୍ଦିଗ୍ଧଂ । ଯତଃ କୃଷ୍ଣଦେବ ଇତି ପ୍ରସିଦ୍ଧେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ନାମୋପଲବ୍ଧ୍ୟତେ । ବିଶ୍ୱପ୍ରକାଶ କଲ୍ପଲତାଭିଧଂ କାବ୍ୟମପି ପୁରୁଷୋତ୍ତମପ୍ରଣୀତ ମସ୍ତି । ତୋଷପିଅସ୍ତ୍ୱେବ ବିକାଣ୍ଡ-

* ଏ ସ୍ଥଳରେ ହେମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ସହିତ ବିଷୟ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅଛି ଦେଖିବୁ । ଏହି ଅଂଶ ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତି ଅଂଶ ପାଠ କଲେ ଦେଖାଯିବ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ହେମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଠାରୁ ଅନେକ ଉତ୍ତମ କରିଅଛନ୍ତି । ଦୋଷଟେ ଯେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ତାହା ଉତ୍ତରର ପ୍ରମାଣ ହୋଇଅଛି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପୋଦାହରଣ—ଧର୍ମଚକ୍ର ବିଜ୍ଞାନ ବଚ୍ଛିତଃ । ଚୋଥସ୍ତ୍ରାଣ୍ଡ ମହାଦେବ ଧ୍ୟାନ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରା ତଥାଗତଃ । ଯୋଗଚାରୀ ଚ ଦ୍ୱାଦଶ ଚ ଦ୍ୱାଦଶ ଚ ଦ୍ୱାଦଶ । ଚତୁର୍ଥ ଚ ଚ ଚ

ଶେଷକର୍ତ୍ତା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଲଭ ଭାଭ।" ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ହଲାୟୁଧଙ୍କ ବଂଶଧର ଏବଂ ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଯାହା ଆନନ୍ଦଗିରି କହନ୍ତି, ତାହା ପ୍ରମାଣାଭାବରୁ ଏକାନ୍ତ ଅମୂଳକ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ। ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଭାଷାର କବିଚରିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ "ଉତ୍କଳ କ୍ଷତ୍ରିୟ କଳିଙ୍ଗରାଜ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ବିକାଣ୍ଡଶେଖର ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଯାହା ଲେଖାଅଛି, ସେଥିରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ କରିବାରେ କୌଣସି ପ୍ରତ୍ୟବାୟ ନାହିଁ। କାରଣ ଉତ୍କଳ ଯେ ବହୁବର୍ଷ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ସମ୍ପର୍କ ଲାଭ କରିଥିଲା, ଏହା ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ। ଅଦ୍ୟାପି ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ଓ ଭାଷାରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଜାତି ଓ ଭାଷାର ଚିହ୍ନ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି। ସୁତରାଂ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ବିଷୟ ଉତ୍କଳ ନିକଟରେ ଯେପରି ପରିଚିତ, ଉତ୍କଳ ବିଷୟ ସେହିପରି ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ନିକଟରେ ବିଦିତ ଥିଲା। ତେଣୁ ଉକ୍ତ କବିଚରିତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଏ ବିବରଣ ଅବଶ୍ୟ ସତ୍ୟାନ୍ୱିତ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ। ଉତ୍କଳର ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ କ୍ଷତ୍ରିୟ ରାଜାମାନେ ଦେବ ସଙ୍କ୍ରାନ୍ତ ଅଟନ୍ତି। କିନ୍ତୁ ବିଜେତା ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ବାରମ୍ବାରରେ ଉତ୍କଳଗୌରବ ଥିବାର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣାଅଛି; କିନ୍ତୁ ସେ ବିଦ୍ୟାରେ ଉତ୍କଳଗୌରବ ଥିଲେ ବୋଲି କାହାରକୁ ଜଣା ନାହିଁ। ତେଣୁ ଆଜ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ପ୍ରମାଣ ଦଣ୍ଡ ସେତ ଅଗାଧ-ସମୁଦ୍ର ମନ୍ଥନ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଅଛି।

ବିକାଣ୍ଡଶେଖରକାରଙ୍କ ନାମ ପୂର୍ବରେ କେବଳ 'ଜେଷ୍ଠ' ଶବ୍ଦଟି ଯୁକ୍ତ ଥିଲେ ଅମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରମାଣାନ୍ତର ନ ଲୋଡ଼ି ସେହି କାମ୍ବ ବିଜୟୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କୁ ଜାଣି ପାରିଥାନ୍ତି। ଉତ୍କଳରେ ଅନେକ ରାଜା ଯେ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଏବଂ ସୁକବି ଥିଲେ, ତାହାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ଅମ୍ଭେମାନେ ପାଉଅଛୁ। ଯେଉଁ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉଜ୍ଜୟିନୀଭଙ୍ଗ ଉତ୍କଳର ଭାଷା ରାଜ୍ୟରେ ନବ ଯୁଗରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ, ବିବିଧ କାବ୍ୟ କୋଷାଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଣେତା ସେ ଶତ୍ରୁଏ ରାଜ୍ୟର (ଘୁମ୍ବସର) ରାଜା, ମହାରାଜ କର୍ତ୍ତା କୃଷ୍ଣ ସିଂହ ମଧ୍ୟ (ଧର୍ମକୋଟର) ଜଣେ ରାଜା ଥିଲେ, ମୟୂରଭଞ୍ଜର ଜଣେ ରାଜା ବହୁଶ୍ରମସାଧ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ ସୂଚିବୋଧକ ନାମକ ସମ୍ବଳ କୋଷଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ। ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣକାର ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଜଣେ ରାଜନ୍ୟ, ଏମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନେକ ରାଜା କବି ଥିଲେ ଏବଂ ଅଛନ୍ତି। ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଉ ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ସେହିପରି ଜଣେ ବିଦ୍ୱାନ୍ କବି ଥିଲେ କି ନାହିଁ?

ଜୟନ୍ତି ସନ୍ତ୍ୟଃ କୁଶଳଂ ପ୍ରଜାନାଂ ନମୋ ମୁକୁନ୍ଦାୟ ସୁରାଃ ସ୍ମୃତାଶ୍ଚ।
ପ୍ରଭାତି ବାଗ୍‌ଦେବ ଜୟସ୍ୱ ମାତ ବିଧେହି ବିଦ୍ୟାପ୍ରଥ ମଙ୍ଗଳାନି।

ଏହି ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଶ୍ଳୋକଟି ଅଳୋଚନା କଲେ ପ୍ରଥମେ ଦେଖା ଯାଉଅଛି "ଜୟନ୍ତି ସନ୍ତ୍ୟଃ"। 'ସଜ୍ଜନମାନେ ଦାସ୍ୟୀ ହୁଅନ୍ତୁ' ଏହା କହିବା ଦ୍ୱାରା ବୈଷ୍ଣବତାରୁ ସୂଚିତ ହେଉଅଛି ଯେ, ମଧ୍ୟର ସ୍ୱଭାବ ଦୁର୍ଜନମାନେ ତାହାଙ୍କର ପରିଜନରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଯୋଗୀଗୁଣଲୋଚନେ ଯତ୍ନବାନ୍ ହେଲେ। ଏହା ମଧ୍ୟ ଚଳନ୍ତି ହାରାବଳୀର ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉ-ଅଛି। 'ନିର୍ମତ୍ସରାଃ ସୁଜ୍ଜନାଃ ଖଳୁ ଯେ ବିବେଚ୍ୟ କର୍ତ୍ତେ ଗୁଣସ୍ୟ କଣମପ୍ୟ ବଚଃସମୂହ। ଯେଷାଂ ମନୋ ନରମଣ୍ଡେ ପରଦୋଷବାଦେ ତେ ଜୈଦେବ ବିରଳା ଭୁବି ସନ୍ତିରନ୍ତି'। ୩। ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁମାନେ ପରର ଲବମାତ୍ର ଗୁଣକୁ ସ୍ୱକର୍ଣ୍ଣ ଭୂଷଣ କରନ୍ତି ଏବଂ ପରଦୋଷବାଦରେ ଅଦୌ କର୍ଣ୍ଣ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ, ସେପରି ନିର୍ମତ୍ସର ସୁଜ୍ଜନ ଲୋକ ପୃଥିବୀରେ ଅତି ବିରଳ।

ଦ୍ୱିତୀୟରେ 'କୁଶଳଂ ପ୍ରଜାନାଂ'। ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ହେଉ, ଏ କାମନାରୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ରାଜା ଥିବାର ଅନୁମାନ ହୁଏ। ରାଜାଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କାହାର ଏଥିରେ ଅଧିକାର ନାହିଁ। ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇଥିଲେ ବିଧି ଅନୁଯାୟୀ 'ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରଜାନ୍ୟଃ ଶ୍ରୋତ୍ରାଭ୍ରାହ୍ମଣେଭ୍ୟଃ, ଶୂଦ୍ରମସ୍ତ୍ରମନ୍ତ୍ରଭ୍ୟଃ' ଇତ୍ୟାଦି ଶ୍ରୁତିବାକ୍ୟ କରି ପାରିଥାନ୍ତେ। ତୃତୀୟରେ 'ନମୋ ମୁକୁନ୍ଦାୟ'। ଏଠାରେ ମୁକୁନ୍ଦ ଅମର ପ୍ରଦର୍ଶିତ ଅର୍ଥ ଅନୁସାରେ ବୁଝି ହେବେ। ବୁଝାଙ୍କ ଅର୍ଥାତ୍

* ମନ୍ଦୁଷ୍ଟିର ଦ୍ୱୟୋଃ ଆଦ୍ୟ ମମ ଲଭ ସ୍ୱଦ୍ଦେ—ମୁଖବୋଧଃ ହରଦ୍ୟୋମି କାନ୍ତ ଦର୍ଶ ସକୁଳୀ ଲଭ ଶ୍ରୀ ଉତ୍ତମରୁ ଚେଂଗ ଶ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ମୁଖବୋଧ ଚରିତ ଶ୍ରୀ ହରିଦାସ ତ୍ରିଶରଦେ ମୁଖବୋଧେ ଶ୍ରୀମୁରରଙ୍କ ବରତରେ ମୁଖବୋଧାଦ୍ୟ କାବ୍ୟାଧ୍ୟାନ କେଳାସ୍ତ୍ରଦୀ ଶ୍ରୀକାରପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟବ୍ୟ ବ୍ୟବହାରିକ ନାମ ବର୍ଗ ବିବୃତିଂଶ ॥

Digitized by srujanika@gmail.com

ବୌଦ୍ଧାବତାର ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ନମସ୍କାର । ଯେ ବୁଦ୍ଧ ସେହି ଜଗନ୍ନାଥ ଏହା ପ୍ରାୟ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ବୁଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ "ବୁଦ୍ଧ ବିମୂର୍ତ୍ତିର୍ଦଶଭୂଃ" ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ "ବର୍ତ୍ତମାନ ଶତାନନଃ ଜଗନ୍ନାଥଃ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁନଃ" ଏବଂ 'ଉପାମ୍ୟ ସର୍ବଜ୍ଞ ମନନ୍ତମୀଶଂ' ଇତ୍ୟାଦି ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ ବିମୂର୍ତ୍ତି ଓ ଦଶଭୂ * ନାମରେ ବିଶେଷିତ କରିବା ଦ୍ୱାରା କି ଯେ ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥଦେବଙ୍କର ରହସ୍ୟବାଦ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କଣ? ଅନନ୍ତର "ସ୍ତ୍ରୀଃ ମୃଦ୍ଭାଃସ୍ତ୍ର" ହେ ଦେବତାମାନ! ମୁଁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରୁଅଛି । ଏଥିରେ ଶିବାଦି ଦେବତାଙ୍କ ପ୍ରତି କବିଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଅଛି । କାରଣ ହାରୁବଲୀର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ କବି ଅଗ୍ରେ ଶିବ ସ୍ତୁତି କରି ପଶ୍ଚାତ୍ ସର୍ବସ୍ୱତ୍ତ ସ୍ମରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ 'ସ୍ତୁତିସି ବାଗ୍‌ଦେବ ଜଗ୍ଦ୍ୱସ୍ତ ମାତଃ' । ହେ ଜନନି ସରସ୍ୱତ୍ତ! ତୁମ୍ଭର ସ୍ତବ କରୁଅଛି । ଦୟା ବିଧାନକର । ଶେଷରେ 'ବିଧେହି ବିଘ୍ନାପ୍ରଯ ମଙ୍ଗଳାନି' ହେ ବିଘ୍ନେଶ୍ୱର †! ତୁମ୍ଭେ ସକଳ ବିଘ୍ନନିବାରଣପୂର୍ବକ ମଙ୍ଗଳ ବିଧାନକର । ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଜଗନ୍ନାଥ, ଶିବ, ସରସ୍ୱତ୍ତ, ଗଣେଶ ଓ ଅନ୍ୟ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଉପାସନା କରିବା ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟତ୍ର ସମ୍ଭବେ କି? ଅତଏବ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଶ୍ଳୋକରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ଯେ ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତା ପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ରବାସୀ ଜଗନ୍ନାଥଭକ୍ତ ସେହି ଜଗତ୍ପତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ଅଟନ୍ତି ।

ଉଦ୍ଧୃତିତ ପ୍ରମାଣ ବ୍ୟତୀତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କୁ ଉତ୍କଳୀ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେବାର ଅନେକ ସ୍ଥଳ ଆମ୍ଭମାନେ ଏହି 'ବିକାଣ୍ଡଶେଷ' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖିପାରୁଁ । ଉତ୍କଳର ନାମ ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ପୁରାଣରେ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଔଡ୍ର ନାମ ମଧ୍ୟ ମହାଭାରତର ସଭାପର୍ବରେ ଦେଖାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଏ ଉତ୍କଳ ଏକକ କାହିଁ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ଏକ ବୋଲ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦିଆଯାଇ ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ । ଏଣୁ ବିକାଣ୍ଡ-ଶେଷରେ କବି ଯେ ବେଦ ନିଗ୍ରହଣ ଅଭିପ୍ରାୟରେ 'ଓଡ୍ର ଉତ୍କଳ ନାମାନଃ' ୧୯୦ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି । ସ୍ୱଦେଶର ବା ସ୍ୱଦେଶୀୟ ପ୍ରଧାନ ବସ୍ତୁର ଟେକ ରଖିବା ପାଇଁ ସର୍ବଦେଶର କବିମାନେ ପ୍ରଯତ୍ନବାନ୍ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଏ । କବି ଭାରତର କୁଳାଚଳଭାଳିକାରେ ସ୍ୱଦେଶବର୍ତ୍ତୀ ମହେନ୍ଦ୍ରକୁ ଅଗ୍ରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଅଛନ୍ତି । 'ମହେନ୍ଦ୍ରୋମଳୟଃ ସହ୍ୟଃ ଶୁକ୍ତିମାନ୍ ପାରିଯାତ୍ରକଃ ବିନ୍ଧ୍ୟ ବିନ୍ଧ୍ୟଶ୍ଚ ସପ୍ତୈତେ କୁଳାଚଳାଃ—୧୧୨ ।‡ ବିକାଣ୍ଡଶେଷ ବ୍ୟତୀତ କି ଅମରକୋଷ କି ହେମଚନ୍ଦ୍ର-କୃତ ଅଭିଧାନଚିନ୍ତାମଣି ଅଥବା ଅନନ୍ୟ ସଂଯୁକ୍ତ କୋଷ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନଦୀର ଗୋଟିଏ ନାମ "ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା" ନାହିଁ । ଏହା କେବଳ କଳିଙ୍ଗର ସ୍ୱନାମ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନଦୀର ସ୍ଥିତି ରକ୍ଷା ଲାଗି ସ୍ୱଦେଶ ବତ୍ସଲ କବି ଯୋଗ କରିଅଛନ୍ତି । "ନଦୀ ମହାଚିତ୍ରିଣୀ ଗୋଧା-ବକ୍ରା ପାରେବଗମିନ୍ନ । ତଲୋଦା ଚକ୍ରିଲା ସିନ୍ଧୁ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ବହ୍ନା ଚ ସା—୧୭୨ । ନଦୀର 'ତଲୋଦା' ନାମ ମଧ୍ୟ ଏଥିର ନୂତନ ବୋଲ ବୋଧହୁଏ । ଅମର ସିଂହ ଦେବାଳୟ ଓ ସ୍ତମ୍ଭବାଚୀ ଉତ୍ସବ୍ଧ ପ୍ରାସାଦ ଶବ୍ଦର (ପ୍ରାସାଦୋ ଦେବଭୁ-ଭୃତାଂ) ବ୍ୟବହାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବହୁ ପୂର୍ବ କାଳରୁ ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରାସାଦ କେବଳ ଦେବମନ୍ଦିର ଅର୍ଥରେ(୧) ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଆସୁ ଥିବାରୁ ବିକାଣ୍ଡଶେଷରେ ଦେଖାଯାଏ "ସ୍ୟାତ୍ ପ୍ରାସାଦୋ ଦେବକୁଳଂ"—୨୦୫ । ଏହି ବିକାଣ୍ଡଶେଷଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅମର ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିକାଣ୍ଡରୁ ମଙ୍କଷ୍ଟ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ଗୋଟିଏ ନାମ ଅବଶେଷ ରହିଅଛି, ତାହା 'ତଲେଣ୍ଡ' (ତଲେଣ୍ଡସ୍ତୁ ମଙ୍କଷ୍ଟଃ—୨୭୭) ମଙ୍କଷ୍ଟର ତଲେଣ୍ଡ ନାମ ଯୋଗ କରିବା ଦ୍ୱାରା କଣ ଏହା ସୂଚିତ ହେଉନାହିଁ ଯେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ରବାସୀ କବି ସ୍ୱରାଜ-ଧାମରେ ଏହି ଜାତୀୟ ମଙ୍କଷ୍ଟ ବହୁଳ ଦେଖି ଏ ନବ ନାମ ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି ! ! ଅମରକୋଷରେ କଳିଙ୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଗର୍ଗରୀ ଶବ୍ଦ ଅଦୌ ନାହିଁ (୨) । ହେମଚନ୍ଦ୍ର କୋଷରେ ("ସ୍ୟାତ୍ ଗର୍ଗରୀ ତୁ ମନ୍ତ୍ରଜ') ଗର୍ଗରୀର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଅଛେଦ୍ଧେ 'ମନ୍ତ୍ରଜ' ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ତାହା ଏ ଦେଶୀ ରେ ବା କଳିଙ୍ଗୀ

* ଯେ ଦଶବାର ସମ୍ଭୁ ବା ଭୁବନରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ବୁଦ୍ଧ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଦଶମ ଅବତାର ।

† ବିଘ୍ନେଶ୍ୱରଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବ ଗଣେଶ ଏହି ପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ରର ସମୟର ପୁରୁଷ୍ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ମହାରାଜ ବର୍ତ୍ତିଣ ଶାର୍ଦ୍ଦିତ ।

‡ ଅନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ—ଭୁବନ୍ ଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ରହ୍ମଣ୍ୟ ମାଲ୍ୟବାନ୍ ପାରିଯାତ୍ରକଃ, ଗନ୍ଧମାଦନ ମଳୟ ହେମକୂଟାଦ୍ରୟୋ ନଗାଃ ।

(୧) ପ୍ରାସାଦଃ କରଭୋ ଗୁହ୍ୟ ଯେ ଦେବ ମନ୍ଦିରମ୍ ଚ ତତ୍ ।

(୨) କଳିଙ୍ଗ ଦ୍ୱିତୀୟୋ ବର୍ଷଃ ଭୁଃ ନଗାବହ୍ନ ଗଭାରୋ ବର୍ଷ—ମାନବଃ—୮୮୧

Digitized by srujanika@gmail.com

ନହେ । ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ ଦେଶ ପ୍ରଚଳିତ ବସ୍ତୁତ ଭୁଖ ପିତ୍ତଳ କଳସ ବୁଝାଯାଉ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ବିକାଣ୍ଡଶେଷରେ କଳଶୀର ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ଗର୍ଗରୀ ଥିବାରୁ ତାହା ଏ ଦେଶ ପ୍ରଚଳିତ ଟ୍ରେକୁ ସୂଚାଇ ଦେଉଅଛି । "କଳଶୀ ଗର୍ଗରୀ ତୁଲ୍ୟେ ସ୍ୟାତ୍ ଶବ୍ଦାର୍ଣ୍ଣବ୍ଦ୍ ମାର୍ତ୍ତିକଃ—୪୪୬ 'ମାର୍ତ୍ତିକ' ନାମରୁ ଓଡ଼ିଆରେ 'ମାଟିଆ' ନାମ ଆସିଅଛି । ଏଉଦ୍ଦ୍ୱାରାଗତ ବିକାଣ୍ଡଶେଷରେ ଅନେକ ନାମ ଦେଖାପାଏ, ଯାହା ସବୁ କେବଳ ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ବା ଉତ୍କଳରେ ସୃଷ୍ଟଚଳିତ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ପ୍ରଚଳିତ ନାମସହ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା—

୧ । ବାହ୍ୟ—ବାହ୍ୟବ୍ଲକା ଚ ବାଟୀ ଖ୍ୟାତ ଭୁଜଦ୍ୱୟୋ ଭ୍ରାଳବଳଃ—୬୬୫

୨ । ଛେ—ଛେଃ କାଳଷ୍ଟରେ ଛେଦ୍ୟ ପଲ୍ଲଶଃ ଚିଷ୍ଟଲଃ ଶିଲଃ—୬୬୦

ଜ୍ୟୋତିଷ୍ୟ କୋଷରେ ବଲ୍ଲର 'ଝଗଡ଼' ନାମ ଦେଖାଯାଏ । କିନ୍ତୁ 'ଛଟ' ନାମ କହିଁରେ ନାହିଁ ।

୩ । ଜାଲ—(୧)ଶ୍ରୀଃ ଶଳଃ ଜ୍ରୁଷ୍ଟ୍ରା ବଧ୍ୟଃ ଗୋଦଶ୍ଚ ଜାଲକୀ—୩୧୬

୪ । ବଟ୍ଟ—(୨) ଶ୍ୱାବ୍ ବଟ୍ଟ ଜ୍ଜଳଶ୍ରମ୍ପଦ୍ମ ସ୍ମୃତ୍ୟେଷ୍ଟକ—୩୪୪

୫ । ମଡ଼ବ—ମରବୋ ମାଣ୍ଡବ୍ୟସ୍ତ୍ରାଃ ଶବସ୍ତ ଶିତ୍ରବର୍ଣ୍ଣନଃ—୩୩୫

୬ । ମେଣ୍ଢ—ମେଣ୍ଢାଃ ଚର୍ମ ଦ୍ରୋଣଃ—୪୬୩

୭ । ଟୁଲଟୁଲୀ—ମୃଗଯଷ୍ଟ ଟୁଲଟୁଲୀ

୮ । ଖାଦ୍ଦ—ଜ୍ଜଳଶ୍ରମ୍ପ ଖାଦ୍ଦଃ—୩୭୬

୯ । ଛଛୁଛ—ଛବ୍ଜ୍ଜଶ୍ରମ ମୁଷ୍ଟ୍ରଃ ବଦ୍ଧାଳ ସ୍ୱଳ୍ପୀଅପି

୧୦ । ଛାଛ ବାଡ଼—ଛବ୍ଜ୍ଜଶ୍ରାରଂ ଛଛ୍ରାବାଃ ପ୍ରାକାର ଛଦ୍ୟେଟ—୬୧୧

୧୧ । ଡମରୁ(*)—ଶ୍ରେଷ୍ଠଂ ଡମରୁକଂ, ଡମରୁଃ ଡ୍ୟ ହ ଛ ଛ—୬୧୬

୧୨ । ଝଷାଡ଼—ବ୍ରହ୍ମଗ୍ରାହ୍ୟ ପିଟର ଛଦ୍ରବୋଷ୍ଟ ମ୍ଭ ଛ—୬୦୮

୧୩ । ଛୋଟି ବା ଛୋଟ—ଛୋଷ୍ଟ୍ରେ ଛନ୍ନେ ଛ ଛ୍ରେ ଛ ଛ୍ରେଷ୍ଟ୍ରେ-ସ୍ତ୍ରିଷ୍ୟ ଚ । (୪)

୧୪ । ଅଗେଡ଼ା (ଛ.ଗ.ଗର)—ଛବଳା ଛବଳା ଚ'ନ ମ୍ଭଛ୍ରାଃ ସ୍ତ୍ର ମ୍ଭ ଛ୍ରଛ୍ରଃ—୪୪୩

୧୫ । ଗ୍ରଛ—ଓଛୋ ଗ୍ରଛ ଟିଃ ଛ୍ରଛ୍ରୋ ଛଛ୍ରେ ଛ ଛ୍ରଶ୍ରାଛ—୬୦୭

୧୬ । ଛେଛା—ଛ୍ରଛ୍ରା ଛେଛ୍ରା ଛ ଛ୍ରଛ୍ରାଛ୍ରା ପ୍ରଛଛ୍ରାଛ୍ରଛ୍ରଛ ଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ରଃ ।

ଉଲ୍ଲିଖିତ ପ୍ରକାର ଅନେକ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖା-ଯାଏ । ଏହି ଛୋଟୋଟି ଉଦାହରଣରୁ ଖୁବ୍ ବୁଝା ଯାଉଅଛି ଯେ, କବି ସ୍ୱଦେଶ ଭାଷା ପ୍ରଚଳିତ କେତେକ ଦେଶୀ ଶବ୍ଦରୁ ସମ୍ଭବ ଆକାରରେ ସ୍ୱଲ୍ପ ନାମମାଳା ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପନ କରିଅଛନ୍ତି । କବି ଉତ୍କଳୀୟ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ଏହି ସବୁ ଶବ୍ଦ ବିକାଣ୍ଡଶେଷରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥାନ୍ତା କି ?

ଉଲ୍ଲିଖିତ ମତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଜି ଛୋଟିଏ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ପାଇଅଛୁଁ । କବି ଏହି ବିକାଣ୍ଡଶେଷ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ ପାଞ୍ଚ ଖଣ୍ଡ କୋଷଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଅଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ 'ବର୍ଣ୍ଣଦେଶନା' ଛଡ଼ା ଅପର ଚାରିଖଣ୍ଡି ଅର୍ଥାତ୍ ଧ୍ୱନିମଞ୍ଜରୀ (*), ଏକାକ୍ଷରକୋଷ, ଦ୍ୱିରୂପକୋଷ ଓ ହାରାବଳୀ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ମିଳୁଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଧ୍ୱନିମଞ୍ଜରୀ ବହୁକାଳରୁ ଉତ୍କଳୀୟମାନଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ଧ୍ୱନିତ ହୋଇ ଆସିଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଶେଷରେ ଲେଖାଅଛି "ଇତି ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ଗଜପତି ବିରଚିତା ଧ୍ୱନିମଞ୍ଜରୀ ସମାପ୍ତା" । ଗଜପତି ଶବ୍ଦ ଯଦି ପ୍ରଥମରୁ ଯୁକ୍ତ ଥାଏ, ତାହାହେଲେ ଆଉ ପ୍ରମାଣାନ୍ତରର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଯଦି ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶକ ଏହା ମୁଦ୍ରଣ କାଳରେ ଯୋଗ କରିଥାନ୍ତି, ତାହା-ହେଲେ ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ଏହାର ପ୍ରଣେତା ବୋଲି ଉତ୍କଳର ପୂର୍ବରୁ ଜଣାଅଛି । ଏକାକ୍ଷରକୋଷରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ୱର ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣର ଅର୍ଥ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ବର୍ଣ୍ଣମାଳାରେ ସ୍ୱର ମଧ୍ୟରେ ଅଂଶ ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ମଧ୍ୟରେ ଷ(ଷ)ର ଗଣନା ବହୁ ପୂର୍ବକାଳରୁ ହେଉଅଛି । ଏକାକ୍ଷର କୋଷରେ

---

(୧) ଏ ସ୍ଥଳରେ ହେମଚନ୍ଦ୍ର—ଅଳର୍ଣ୍ଣ ଏତୋ ବ୍ୟବହ୍ରା ସ୍ମୃତ୍ୟର୍ଥ ତୁ ଦ୍ୱିଜସ୍ମୃତଃ—୪୩୪

(୨) ଉପନ୍ୟସ୍ତ୍ରକ୍ଷ୍ ଏ ଦେଶରେ 'ବଟ୍ ଛରଣ' କହୁଥାନ୍ତି । ଅନ୍ୟ କୋଷ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉପନ୍ୟସ୍ତ୍ରର 'ବଟ୍ ଛରଣ' ପ୍ରଚଳନ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

(୩) ଡମରୁ ସାଧାରଣ ପ୍ରଚଳିତ 'ଡାଟିଆ' । କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ 'ଛ୍ରଛ୍ରଛ' ହେମଚନ୍ଦ୍ର ଡମରୁଃ ସ୍ୟାତ୍ କାଳସ୍ତ୍ରକଃ, ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ସଥାର୍ଥରେ ଡମରୁ ଛେଛ ପ୍ରକାର ଛ୍ରଛ୍ରରେ ଉପରେ ଗ୍ରୀଳାଭାବ ଥାଇ ଛ୍ରଛ୍ରଥାଏ । ଛେଛିଣ୍ଡଳରେ ଯାହାକୁ ଡମରୁ ଛ୍ରଛ୍ରେ, ଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ରରେ ତାହାକୁ ମ ଛ୍ରଛ ଏବଂ ନ ଛ ଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ର ଛ୍ରଛ୍ର (ସ୍ୱଦେଶୀ) ଡମରୁ ଛ୍ରଛ୍ରଥାନ୍ତି । ଡମରୁର ସ୍ମୃତ୍ୟ ଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ର ପରି ଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ର, ଫଳ ମଧ୍ୟ ଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ର ସ୍ମୃତ୍ୟ ଏବଂ ଅଛଛ୍ୟ ।

(୪) କୋଷ ଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ରଛ୍ର ଅର୍ଥରେ ଛୋଟ ବା ଛୋଟ୍ଟ ଛ୍ରଛ୍ର ଏ ଦେଶରେ ବ୍ୟବହାର ଛ୍ରଛ୍ର ନ ମାହିଁ ବଲ୍ଲ ଛ୍ରଛ୍ର ଦେଖନ୍ତୁ ।

(*) ଧ୍ୱନିମଞ୍ଜରୀ ଶ୍ରୁତ୍ୟାକାର ଅଭିଧାନ ହେଲେହେଁ ଉତ୍କଳରେ ବହୁକାଳରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଏବଂ ଏହାର ଅନୁକରଣରେ ମହାକବି ଭରତେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭାରତ୍ୟଧ୍ୟାନ ଲେଖା ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

(୭) ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଚୀନ ଛ୍ରଛ୍ରଗ୍ରାମାନଙ୍କରେ 'ଷ' ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ କେବଳ 'ଷ' ସେଥିରୁ ତେତେ ସ୍ଥଳରେ 'ଛୌଛିଆ' ହୋଇଅଛି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଉକ୍ତ ଜିଲ୍ଲାର (୧) ବ୍ୟବହାର ଦେଶି ଅମ୍ଭେମାନେ କବିଙ୍କୁ ସହଜରେ ଉତ୍କଳୀ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରୁଅଛୁ । ଦ୍ୱିରୂପକୋଷରେ (୨) ଶାସନ—ଶାସନ, କଳଶ—କଳସ, ଜନ୍ମ—ଜନ୍ମିତ, ଚୋଡ଼ୀ—ଚୋଡ଼ୀ ଇତ୍ୟାଦି ବହୁ ସେହିଁ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ଦ୍ୱି ପ୍ରକାର ରୂପ ଅଛି; କେବଳ ସେହି ସୁଡ଼ିକ ସଂକଳିତ ହୋଇଅଛି । ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଠ କଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶବ୍ଦ ବିଶେଷର ସେହିଁ ଦ୍ୱିବିଧ ରୂପ ବା ରୂପାନ୍ତର ପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି ସେହି ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ଉତ୍କଳ-ପର୍ଯ୍ୟାୟ । ତଳେ କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ଦର୍ଶାଯାଉଅଛି । ସେହିପରି ପାଠକମାନେ ବିଚାର କରି ଦେଖିବେ ଯେ କବିଙ୍କର ସ୍ୱ ମାତୃଭାଷାର ଓଡ଼ିଆ ବା ଦେଶୀୟ ଶବ୍ଦସମୂହର ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି (ଅଭିନିବେଶ) ପଡ଼ିଅଛି କି ନାହିଁ ! ! !

୧—ଜନ୍ମ ଜନ୍ମ (ଜନ୍ମ) ଶ୍ରୁ ଜନ୍ମଚ୍ଛ ୨୧ ।

୨—ଲଜ୍ଜା ଲଜ୍ଜା ସ୍ୱକ୍ଷଣ୍ଟୋଭ୍ୟା ।—୨୭

୩ ମାନି ଲୋଭ ଅଥ ଲୋଭ ଗ୍ରୋଭ ଅଥ ଗ୍ରୋଭ ।—୨୧
ସଂଗୀ ତରଙ୍ଗ ତରଙ୍ଗେ—୩୧ । ୪ ପ୍ରସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟ (ପ୍ରସ୍ତ) ପ୍ରସ୍ତରା ଦୃଷ୍ଟ—୨୧

ଚୂରୀ ଚୂରି ଚଥା ଚୂରୀ ଚଳଂଚ ଚଳ ଶାଖଳେ—୪୭

୬ ଗରୁ (ଗଣ୍ଡ) ଚଂଚଳ୍ପିଚଳ୍ପିଚ୍ଛ ଶ୍ରୁ ମଂଚ ଚଳାମ୍ ।—୭୮

୮ ବର୍ଷଣ୍ଟ ବ୍ରୁଣ୍ଟି (ବାଚୁଣ୍ଟୀ) ଚାଗ୍ରା ଚଳାଚଗ୍ରା ଚ ଚେଚଳ—୭୭

୯ କଳ୍ପ କାଳ ପି ଚଳ୍ପିତା—୪୧

୧୦ ଚଳଗ୍ରୁଣ୍ଟ ଚ୍ଚାଚଳ୍ପ୍ରେ ଚ—୨୨

୧୧ ବଚ୍ଚ ଶ୍ରୁ ବଚ୍ଚିଚ୍ଚାଚ୍ଚ ଚଳଚ୍ଚ ଚଳ୍ପଚ୍ଚେଚ—୧୭

ଉକ୍ତ 'ହାସ୍ୟବଳୀ' ରେ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲିଖିତ ପ୍ରକାର ପ୍ରମାଣ ଅପ୍ରତୁଳ ନୁହେ । ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି କଥାରୁ ତହିଁର ପରିଚୟ ଦେଇ ଅମ୍ଭେମାନେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍ଥାପନ କରୁଁ । ଏ ଦେଶରେ 'ହାଟ କହିଲେ ଯାହା ବୁଝାଯାଏ ତାହା କବିଙ୍କର ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟରୁ ସୂଚିତ ହେଉଅଛି ଯେ ଜଣାଯାଉ ନାହିଁ କି? 'କିମ୍ବା ବ୍ରୁହି ମହାଘୋଷ ହଟ୍ଟ' ପର୍ଯ୍ୟାୟକରଂ ବଦ୍ଧୁଃ—୭୦' 'ହଟ୍ଟ'ର ମହାଘୋଷ ଓ ପର୍ଯ୍ୟାୟର (ଚେଷ୍ଟେସ୍ୱ ବ୍ରବ୍ୟର ଅଙ୍ଗନ) ଏପରି ନାମ ଅନ୍ୟ କୁବାପିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । 'କର୍ଦ୍ଦଟ' ଦ୍ୱିଶତ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟେ ଗ୍ରାମ ମନୋହରଂ—୧୬୦' ଉତ୍କଳରେ ଶାସନ ଏବଂ କରବାଡ଼ମାନ ପ୍ରଚାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଦିତ ଅଛି । ଦୁଇ ଶତ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର ଗ୍ରାମକୁ 'କର୍ଦ୍ଦଟ' ବୋଲାଯାଏ, ବୋଲି କବିଙ୍କ ଉକ୍ତିରୁ ଜଣାଗଲା । ଅପର କୋଷ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରାମକୁ 'ଖର୍ଦ୍ଦଟ' ବୋଲାଯାଇ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଯଥାର୍ଥରେ କରବାଡ଼ ସାଧାରଣ ଗ୍ରାମ ଅପେକ୍ଷା ଆକାରରେ ବଡ଼ ଏବଂ ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ଅବସ୍ଥାନରେ ମନୋହର (୧) । 'ଦର୍ଶ ଜଟ୍ଟ ଚ ଯାଚାସ୍ୱାଂ ଦଣ୍ଡା ଯାଚାଂ ବଲୁର୍ଧ୍ୟଃ"—୨୪୯ । ବଡ଼ ଯାଚାକୁ ଦଣ୍ଡ ଯାଚା ବା ଦଣ୍ଡ ଯାଚ କହିବା ସୁଗ୍ରହକାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବିଶେଷତ୍ୱ ନୁହେକ ? 'ଧାରଃ ପଥିକସଂହତ୍ତ'—୧୭୯ । କେବଳ ପଥିକମାନଙ୍କର ସମକାର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥରେ କବି 'ଧାର' ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଆରେ ଏହାର ଅପଭ୍ରଂଶ 'ଧାଡ଼ି' ଯେ ଶ୍ରୌଣି ଜାତିର ସଂଯୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ରୁଣ୍ଡ ଏବଂ ପରୁବନ୍ଧ (ପରୁଆ) ଶବ୍ଦ ଏ ହାସ୍ୟବଳୀରେ ନୂତନ ଦେଖାଗଲା 'ଶ୍ରୁଧାଚ୍ଚେ ପଚ୍ଚୁବନ୍ଧଂ କ୍ଷେତ୍ରେ ରୁଣ୍ଡ ମୁଦ୍ୟତ୍ତ—୧୩୮' । ପୂର୍ବେ କ୍ଷେତ୍ର ଅର୍ଥରେ 'ରୁଣ୍ଡ' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଥିଲା । ଏହି ରୁଣ୍ଡ ଶବ୍ଦଟି କେବଳ ଓଡ଼ିଆରେ ଚଳ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲେହେଁ ତାହାର ଅର୍ଥ ବୋଧ ଭ୍ରମ ଓ ମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନ୍ୟ ରୂପ ହୋଇଅଛି । ଏହିପରି ପ୍ରମାଣ ସଂଗ୍ରହ ଦ୍ୱାରା ଅମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରକଳ୍ପର ଆକାର ଅସଥା ବର୍ଦ୍ଧନ କରି ବର୍ତ୍ତମାନ 'ହାସ୍ୟବଳୀ' ଗ୍ରନ୍ଥର ଟିକିଏ ସ୍ଥୂଳ ପରିଚୟ ଦେଉଅଛୁଁ । ଏହି ହାସ୍ୟବଳୀ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ କବି ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ଲେଖିଥିବାର ଅନୁମାନ ହୁଏ । ଗ୍ରନ୍ଥର ଶେଷରେ ଲିଖିତ ଶ୍ଳୋକ କଭିପୟ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧାର କରି ପରେ ଅମ୍ଭେମାନେ ତହିଁର ଆଲୋଚନା କରୁଁ ।

(୧) ଜଂ ଖାଇ ପରମଂଚ୍ଚ ଅଃ ସ୍ୱ ଚ୍ଚେଚ୍ଚୋ ମହେଶ୍ୱରଃ
ଚ୍ଚେଚ୍ଚେ ଉତ୍ତରି ଶ୍ରଃ ପ୍ରଚ୍ଚୋ ଲଚ୍ଚୁଚଂ ଶବ୍ଦ ଚ୍ଚଚ୍ଚରଃ । ୪ଃ ଚ୍ଚୋ

(୨) ବାସ୍ତବ ବାସ୍ତବ୍ୟ ଚ ଚ୍ଚାଚ୍ଚ ଚ ଚ୍ଚ ଚ୍ଚ ଚ୍ଚ ଚ୍ଚ ଚ୍ଚ ।
ମଚ୍ଚଳୋ ମିଚ୍ଚଳଃ ପ୍ରେ ଚ୍ଚ, ଜନ୍ମ ଚ ଜନିତଂ ଚ୍ଚିଚ୍ଚ
ଚ୍ଚେଚ୍ଚୀ ଚ୍ଚୋଚ୍ଚୀ ଚ ଚ୍ଚଚ୍ଚ ଚ୍ଚଚ୍ଚ ଶ୍ଚାଂଚ୍ଚ ଚ୍ଚଂଚ୍ଚ ମଂଚ୍ଚ ।

(୩) ଓଡ଼ିଆରେ 'ଲୋଭ' ସ୍ଥଳରେ 'ଲୋଭ' ଏବଂ 'ଗ୍ରୋଭ' ସ୍ଥଳରେ 'ଗ୍ରୋଭ' ର ବ୍ୟବହାର ରହି । ଯଥା—ଗ୍ରୁଧାରାଓ ଏବଂ । ପୁନଃ ଏହି ପୁସ୍ତକ ଶବ୍ଦର ଅପଭ୍ରଂଶ । ଏଥିରି ଯେପରି ଅନ୍ୟ ଦିନ ଗ୍ରାମ ଗ୍ରାମରେ ମଧ୍ୟ ଶବ୍ଦ ଲଚ୍ଚଚ୍ଚ ଚ୍ଚଚ୍ଚ ଚ୍ଚ ।—୩୭ ।

(୪) ପ୍ରଚ୍ଚ୍ଚ ଚ୍ଚ ଚ୍ଚ ଚ୍ଚ ଚ୍ଚ

କାବ୍ୟାସ୍ତି ନାମନନ୍ତାହା ଛନ୍ଦାନାଂ ତୁ ବିଶେଷତଃ
କ୍ୱ ଦେଶାକ୍ଷେନ କଂ ଦୃଷ୍ଟଂ ଉଭକୋ ବେଦିତୁଂ କ୍ଷମଃ । ୧ ।
ଅତଃ ଶବ୍ଦାଃ କ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟୋଽସ୍ମି ଅର୍ଥ ଶ୍ଚେପି କାଦୃଶଃ
ଲକ୍ଷ କାବ୍ୟ ମଲ୍ଲାଂ ସ୍ୟାତ୍ ମାସ୍ତ୍ରର୍ଯ୍ୟମଲନାମ୍ନାମ୍ । ୨ ।
ଶବ୍ଦାର୍ଥବ ଉପୂଲମା ଫସାରବର୍ତ୍ତ୍ ଇତ୍ୟପି
କୋଷା ବାଚସ୍ପତ ବ୍ୟାତ ବିକ୍ରମାଦତ୍ୟ ନିର୍ମିତାଃ
ଆଦାସ୍ମ ସାର ମେତେଷାଂ ଅନ୍ୟେଷାଂ ତ ବିଶେଷତଃ
ହାରାବଳୀ ନବବେଦ୍ୟଂ ମସ୍ମା ଦ୍ୱାଦଶ ବସ୍ତ୍ରରୈଃ । ୩ ।
ଉପାସ୍ୟ ସର୍ବଜ୍ଞ ମନନ୍ତମୀଶଂ ବୁହାତ୍ମଥଃ ଶ୍ରୀ ଧୁଣ୍ଡିହି ବାଗ୍ମ୍
ହାରାବଳୀଦ୍ୱାଦଶମାସମାଲେ ବିନିର୍ମିତେସ୍ମ୍ ପୁରୁଷୋତ୍ତମେନ । ୪

ନାନା କାବ୍ୟ ପୁରାଣ ନାଟକ କଥା ଜ୍ୟୋତିଷେତିହାସ ସ୍ମୃତି—
ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ରଗଜାଶ୍ୱମାନବଦ୍ୱିଷକ୍‌କୋଷାନ୍ ପ୍ରସହ୍ୟାବସ୍ମ୍ ।
ଦୃଷ୍ଟ୍ୟାନ୍ୟାନ୍ତ ଶାଦ୍ଧିକୈଃ ସହ ଲୁତା ହାରାବଳୀ ଯତ୍ନତଃ ।
କର୍ତ୍ତବ୍ୟୋଽକ ନଫଶସ୍ମଃ ସୁମନସଃ ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଲଙ୍ଗେଷ୍ୱପି । ୫ ।
ସୁଧ୍ୟସ୍ମ୍ ଜନମେଜସ୍ୟେନ ଯତ୍ନାତ୍ ଧୁଣ୍ଡିହିନ୍ଦେନ ସମଂ ନରୁପେତସ୍ମ୍ ।
ବିଦତ୍ତୋ ବହୁଦୃଶ୍ୟତଃ କବନ୍ଦ୍ରୈ ର୍ଭ୍ରକୋଷାନୁମତଃ
ଶ୍ରମୋମସ୍ମାସ୍ମ୍ । ୬ ।

ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ଳୋକରୁ ଏହା ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି ଯେ, କାବ୍ୟର ସଂଖ୍ୟା ଅନନ୍ତ, ସେଥିରେ ପୁଣି ଶବ୍ଦର ସଂଖ୍ୟା ତତୋଽଧିକ ଅନନ୍ତ । ସୁତରାଂ କେଉଁ ଶବ୍ଦ କେଉଁ କାବ୍ୟର କି ଅର୍ଥରେ କିଏ କିପରି ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ଜାଣିବା ଅସମ୍ଭବ । ଶବ୍ଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାହା ନ ଜାଣିଲେ ଯେ ଅଜ୍ଞାତ କାବ୍ୟାବଳୀ ମିଥ୍ୟା ହୋଇଯିବ, ଏହା କେବଳ ମସ୍ମର ସ୍ୱଭାବ ଲୋକଙ୍କଠାରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏଥିରୁ ସୂଚିତ ହେଉଅଛି, ବୋଧହୁଏ ତତ୍କାଳୀନ ମସ୍ମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତମାନେ ହାରାବଳୀ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ନାମ ବା ଶବ୍ଦାବଳୀରେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ ନ କରି ସ୍ୱଭାବ ଦୌର୍ବଳ୍ୟବଶତଃ ସେ ଗୁଡିକୁ ଅଲୀକ ବା ଅସଙ୍ଗତ ବୋଲି ଜଣାଇ କବିଙ୍କର ଲୁପ୍ତା ରଚନା କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ କବି ତୃତୀୟ ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ଶ୍ଳୋକରେ କହୁ ଅଛନ୍ତି ; ହେ ସୁଧୀବର୍ଗ, ମୁଁ ବାଚସ୍ପତି ବ୍ୟାତ୍ତ ବିକ୍ରମାଦତ୍ୟ କୃତ ଶବ୍ଦାର୍ଥବ ଉପୂଲମା ଓ ଫସର ବର୍ତ୍ତ୍ ନାମକ କୋଷଗ୍ରନ୍ଥ ଏବଂ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କୋଷଗ୍ରନ୍ଥ* ଆଉ ମଧ୍ୟ ନାନା କାବ୍ୟନାଟକ ପୁରାଣ ଜ୍ୟୋତିଷ ବୈଦ୍ୟ-ଶାସ୍ତ୍ରାଦି ଆଲୋଚନା କରି, ଶ୍ରୀଧୁଣ୍ଡିହିଙ୍କ ବଚନର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଅତି ପ୍ରଯତ୍ନରେ ଦ୍ୱାଦଶବର୍ଷରେ ଏହି ହାରାବଳୀକି ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଅଛି । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଜନମାନେ ଅବଶ୍ୟ ମୋହର ଏହି କୋଷକୃତ ଶ୍ରମକୁ ଅନୁମାନ କରିବେ । ଅତ-ଏବ ହେ ପଣ୍ଡିତବର୍ଗ, ଏଥି କଥିତ ଶବ୍ଦ, ଅର୍ଥ ଓ ଲିଙ୍ଗରେ ବୃଥା ସନ୍ଦେହ କର ନାହିଁ । ମୁଁ ଏହା ମହାପଣ୍ଡିତ ଜନମେ-ଜୟ ଓ ଧୁଣ୍ଡିହି, ଆଉ ମଧ୍ୟ ଜେତେକଜଣ ଶବ୍ଦଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ବିଦ୍ୱାନଙ୍କ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିଅଛି । ଏହି ଧୁଣ୍ଡିହି ଓ ଜନମେଜୟଙ୍କର ପରିଚୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୋତ୍ତ ଅଧ୍ୟାନ ସତ୍ତ୍ୱହରସଙ୍ଗ୍ରାଦକଗଣ ସନ୍ଦିହାନ ହୋଇ କିଛି ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ତାହା ଲେଖିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ସୁଲଭ ନୁହେ । ଗଦର୍ଦ୍ଦହି ନାମରେ ଜଣେ କୋଷଗ୍ରନ୍ଥକାର ବୌଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଧୁଣ୍ଡିହି ତାହାଙ୍କର ବଂଶଧର ହୁଅନ୍ତୁ ନ ହୁଅନ୍ତୁ ନାମରୁ ପ୍ରତୀତ ହେଉଅଛି ଯେ ଜଣେ ବୌଦ୍ଧଥିଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଯେ ବୌଦ୍ଧପଣ୍ଡିତ-ବିଶେଷଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରାଜସଭା ମଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲା, ଏହା ଅବିଶ୍ୱାସ୍ୟ ନୁହେ ।

ତତ୍ପରି ଉତ୍କଳଧିକାରୀ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ କାଳରେ ସାର୍ବ-ଭୌମିଶ୍ରୀନ୍ଦ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉତ୍କଳବ୍ରାହ୍ମଣପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କ ସହିତ ବୌଦ୍ଧ-ସୂରମାନଙ୍କର ବିବାଦ ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ମଦନ ମହାଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଉଭୟ ପଣ୍ଡିତଦଳଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତର୍କବାଦ ହୋଇଥିଲା, ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଦ୍ୟାପି ନାନା କିଂବଦନ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଅନେକ ବୌଦ୍ଧପଣ୍ଡିତ ସ୍ୱକୃତ କୋଷ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିବାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ ଅମ୍ଭେ-ମାନେ ପାଉଅଛୁଁ । ଏହି ଧୁଣ୍ଡିହି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଜଣେ ଶବ୍ଦଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ବୌଦ୍ଧପଣ୍ଡିତ । ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କର ଉପ-ଦେଶରେ ଜଗନ୍ନାଥକ୍ଷେତ୍ର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବିଜ୍ଞାନଶ୍ରେଷ୍ଠରେ ଏତେ ଅଧିକ ବୌଦ୍ଧ ପ୍ରଶଂସା କରିଅଛନ୍ତି । ହାରାବଳୀର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ଯେପରି ଶିବସ୍ତୁତି ଏବଂ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଶିବବଳରାମ ଓ ବଳ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଯଥାକ୍ରମେ ଅଛି । ବିଜ୍ଞାନ-ଶ୍ରେଷ୍ଠର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ସେପରି ନାହିଁ । ସେଥିରେ ଦେଖାଯିବ କବି ଟିକିଏ ବୌଦ୍ଧଭାବ ଅଭିକୁ ଢଳି ଅଛନ୍ତି । କେବଳ ସେଥିରେ କାହିଁକି ହାରାବଳୀର ଉପସଂହାର

* ହେମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ କୋଷଗ୍ରନ୍ଥାଦି ଏଥିର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ସ୍ଥଳରେ "ଉପାସ୍ୟ ସଙ୍କଳ୍ପ ମନନ୍ତ ମୀଶଂ" କହିବା ଦ୍ୱାରା ଶିବଏ ଦ୍ରବ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସୂଚିତ ହେଉଅଛି । ଏ ଦୁଇ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ପାଠ କରି ବିଚାର କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝାଯିବ ଏ ଉଭୟଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଏକ ନୁହନ୍ତି । ଜଣେ ଶିବ ଭକ୍ତ । ଅପର ବୌଦ୍ଧଦ୍ରବାପନ୍ନ । ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ ହେଉଅଛି ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ଧୂର୍ତ୍ତସିଂହଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଉପଦେଶରେ ପଶ୍ଚାତ୍ ବୌଦ୍ଧ ଦ୍ରବପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । * ତେଣୁ ହିନ୍ଦୁ ପଣ୍ଡିତ ମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ନିମିତ୍ତ ସଂଶୋଧନ ସ୍ଥଳରେ 'ସୁଧ୍ୟା-ଜନମେଜୟେନ ।" ପ୍ରଥମେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଶେଷ ପ୍ରମାଣ ସ୍ଥଳରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏତକ ମାତ୍ର କହିବାକୁ ଯାଉଅଛୁଁ, ଉଲ୍ଲିଖିତ କୋଷଗ୍ରନ୍ଥ ବା ଗୀତ କବି କେତେକଖଣ୍ଡି କାବ୍ୟ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ପୂର୍ବକଥିତ 'ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତି କଲ୍ପଲତା' ଖଣ୍ଡିଏ, କିନ୍ତୁ ତାହା ଅଦ୍ୟାବଧି କାହାର ହସ୍ତଗତ ହେବା ପୂର୍ବରେ ଆଉ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଗୋଚର ସୁଦ୍ଧା ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ତତ୍ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି କହିବା ଅସମ୍ଭବ । ତେବେ ଏହି ଜାତୀୟ କବିଙ୍କର ଆଉ ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି । ତାହାର ନାମ "ଗୋପଗୋବିନ୍ଦ" (୧) ଏହା ସଂସ୍କୃତରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଅନୁକରଣରେ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଠରୁ କବି ଯେହି ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି । † ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଇତିହାସ ଲେଖକ ହଣ୍ଟର ସାହେବ "ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଚନ୍ଦ୍ରିକା" ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କର ଯଶୋମହିମାଦି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଥିବାର କହିଛନ୍ତି । ମିଃ ଷ୍ଟର୍ଲିଙ୍ଗ ଏବଂ ମିଃ ହଣ୍ଟର ଉଭୟଙ୍କୁ ଏହି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଇତିହାସ ଲେଖାରେ ଟୁଳେ ଟୁଳେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବାର ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି । ମାତ୍ର ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ତହିଁ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରମାଣ ସଂଗ୍ରହ କରିବାର ଅଶକ୍ତ ହେଲୁଁ । ସେ ଯାହା ଆଉ ଉତ୍କଳର ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ଯେ ଏହି ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଣେତା ତାହାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ଉପରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛୁଁ । ଗ୍ରନ୍ଥର ଦେଶ ଯାତ୍ରା ନିରୂପିତ ହେଲା ; ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ ନିରୂପଣ କରାଯାଉ । ଇତିହାସରୁ ଦେଖାଯାଉ ଅଛି ଯେ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୪୭୯ ଅବ୍ଦରୁ ୧୫୦୪ ଅବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଚିଶ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ୨୫ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ବିକାଣ୍ଡଶେଷାଦି ରଚିତ ହୋଇଥିବ । ରାଜସିଂହାସନାରୋହଣ-ପୂର୍ବରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ସବୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ଯେ ହାତ୍ତିବଲୀ ସଂକଳନ କରିଥିବେ, ଏହା ସମ୍ଭବ ନୁହେ । କାରଣ ଇତିହାସର ସମସ୍ତେ ଜାଣି ଅଛନ୍ତି ଯେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ ପୂର୍ବରୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କୁ ଉପପତ୍ନୀ ଗର୍ଭଜାତ ଥିବା ଯୋଗୁଁ କେହି ଅନ୍ୟ ରାଜକୁମାରଙ୍କର ଯଶ ସମ୍ମାନ କରୁ ନ ଥିଲେ । କେବଳ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ସାର୍ଥକନାମା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ରାଜସିଂହାସନ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଯାହାଙ୍କ ଦୟାରୁ ସେ ପ୍ରଥମେ ରାଜସିଂହାସନ ଲାଭ କଲେ ତାଙ୍କର କୃପାରେ ପୁଣି ଅମର ସିଂହାସନ ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି । ସିଂହାସନାରୋହଣ ପରେ ଯଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ହେବାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେଲା, ତାହାହେଲେ ବିକାଣ୍ଡଶେଷ ହାତ୍ତିବଲୀ ରଚନାନ୍ତେ ଅଥବା ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷ ଉତ୍ତାରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବ । ଏଥିରୁ ଦେଖାଯାଉ ଅଛି ବିକାଣ୍ଡ-ଶେଷର ରଚନା କାଳ ୧୫୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ପ୍ରାୟ ଦଶ ବର୍ଷ ପୂର୍ବ ମାତ୍ର । ବିକାଣ୍ଡଶେଷ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ରଚିତ ବୋଲି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଟୀକାକାର ମଲ୍ଲିନାଥ ୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପରବର୍ତ୍ତୀ । କାରଣ ସେ ସ୍ୱୀୟ ଟୀକାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ବିକାଣ୍ଡଶେଷରୁ ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଉଦ୍ଧାର କରିଅଛନ୍ତି । ଅନେକ ମଲ୍ଲିନାଥଙ୍କୁ ଅଧିକ ପ୍ରାଚୀନ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ; କିନ୍ତୁ ତାହା ଅହେତୁକ । "ଦ୍ରବ୍ୟ କାଳିଦାସସ୍ୟ

* ଜନମେଜୟ ନାମ ଉତ୍କଳର ଖୁବ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ ।

† (୧) ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ସତ୍ୟବାଦୀ ଯୋଗୀନାଥଙ୍କୁ ଜାତିଚ୍ୟୁତ ଥିଲେ ଏବଂ ଉତ୍କଳର ଶେଷ ରାଜାରେ ରାଜା ପ୍ରତାପଦେବଙ୍କର ଜନନୀଙ୍କ ସହିତ ନିର୍ଜନ ବିହାର ସଥା ଦିବ୍ୟ ବିବାହ ବିହାର ଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନ ଅଛି । ସୁତରାଂ ଶେଷରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଯେ ଯୋଗୀନାଥ ଦ୍ୱାରା ହୋଇ ଗୋପ ଗୋବିନ୍ଦ ଲେଖିଥିଲେ ଏହା ଖୁବ ସମ୍ଭବ ।

† ଏହି 'ଗୋପଗୋବିନ୍ଦ'ର ପ୍ରତି ଅଧ୍ୟାୟ ଶେଷରେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରକାର ଲିଖିତ ଦେଖାଯାଏ । "ଇତି ଶ୍ରୀମତ ରାଜଶ୍ରୀ ଦ୍ୱିତୀୟ ସଦେ-ଦ୍ୱିତୀୟର ମନ୍ଦିର ଗୁଣାରବିନ୍ଦ । ସାହିତ୍ୟ ଧୀର ସମ୍ରାଟ୍ ଶ୍ରୀ ପ୍ରତିଭ ଦେବ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବିରଚିତ ।" ୧ମ । ନୃପ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବିରଚିତ ମହାକାବ୍ୟ ମୁରାରିବ୍ୟ ବୈଦ୍ୟବିଳାସ । ୨ୟ । ନୃପ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବିରଚିତ, ମୁଗ୍ଧବୁଦ୍ଧ ସମ୍ବନ୍ଧ । ୧୦ମ । ବିଧୁର ବିଧ, ମାତ୍ରର ବିଧ, ଅନୁକୂଳ ବିଧ ଇତ୍ୟାଦି ୧୦ ସର୍ଗରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଏହି ଗୋପଗୋବିନ୍ଦର ଲିଖିତ ପଦ ବିନ୍ୟାସ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଭ୍ୟାସ ଦୋଷ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦୁର୍ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବଳ ମୂର୍ଚ୍ଛିତା, ଏହା ସଜ୍ଜୀବନୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପୁନ-ରୁଜ୍ଜୀବିଷ୍ୟତି" ମଳ୍ଲୀନାଥଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝାଯାଉ ଅଛି ଯେ, କାଳିଦାସଙ୍କ କବିତା ଦୁରୂହ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଚାର ଦ୍ୱାରା ଏମଶଃ ଅବୋଧ ହୋଇ ପଡୁଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ସଜ୍ଜୀବନୀ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ତାହାକୁ ପୁଣି ଉଜ୍ଜୀବିତ କରିବ । ଏହି କଥା ଉଠିବାରୁ ଲେଖକ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଆଧୁନିକ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେବ ନାହାନ୍ତି କି ?

କେହି କେହି କହନ୍ତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କର ଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଥିଲା । ଅନେକ ଦର୍ଶନ ମତ ବାଦ ସ୍ଥଳରେ 'ଇତି ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବୋ ବଦତି" ଉଲ୍ଲେଖ ହେବାର ଦାର୍ଶନିକ ପଣ୍ଡିତମାନେ ପ୍ରକାଶ କରିନ୍ତି । ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ଯେତେବେଳେ ବହୁଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ମହାପଣ୍ଡିତ-ଗଣଙ୍କ ସହିତ ବସି ନିତ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରଲୋଚନା କରୁଥିଲେ, ତେତେବେଳେ ସେ ଯେ ଜଣେ ସୁପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର କାରଣ କଣ ଅଛି ? ତଦ୍ୟତୀତ ପୁତ୍ର ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର-ଦେବ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ସୁପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ, ଏହା ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏହି ଗୁଣରେ ସେ ମହାପୁରୁଷ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ଚରଣସେବା ଲାଭର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥିଲେ । ମହାପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କଟକପ୍ରସ୍ଥ ଉତ୍କଳୀୟ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଅଛି । ଯେଉଁ ଉତ୍କଳରେ ପୂର୍ବେ ଅନେକ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ କେବଳ ଏହି ଉତ୍କଳ କାହିଁକି ଉତ୍କଳାତିରିକ୍ତ ଦେଶ ଦେଶାନ୍ତରରେ ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅର୍ଜନ କରିଯାଇ ଅଛନ୍ତି ସେ ଉତ୍କଳରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କପରି ପଣ୍ଡିତ ଦୁର୍ଲଭ କି ? ଉତ୍କଳୀୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ସ୍ୱଦେଶ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ବିଷୟରେ ଲେଖନୀ ଚାଳନା କରି ନ ଥିଲେହେଁ ସଂସ୍କୃତ ରଚନାରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ଭାରତ ବ୍ୟାପି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅର୍ଜନ କରିଅଛନ୍ତି । କେବଳ ଦର୍ଶନ ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଛାଡିଦେଲେ ଆଉ କେଉଁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଉତ୍କଳ-ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିନାହାନ୍ତି ! ! ! ସ୍ମୃତି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବାଳପେଯୀ ଶଙ୍କର-ଦ୍ୱିବ୍ୟାକର-ନରସିଂହ-ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଚନ୍ଦ୍ରାଧର ରାଜଗୁରୁ, ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରରେ କବିରାଜ-ବିଶ୍ୱନାଥ ମହାପାତ୍ର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରଥ, କାବ୍ୟ ନାଟକରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ରାଜଗୁରୁ ହନୁମାନ ମିଶ୍ର ପ୍ରମୁଖ, ବ୍ୟାକରଣରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମିଶ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ମହାପାତ୍ର ପ୍ରଭୃତି, ଟୀକା ବାର୍ତ୍ତିକାଦିରେ ଶ୍ରୀଧର-ଗୋପୀନାଥ-ପୁରୁଷୋତ୍ତମାଦି, କୋଷ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ଦେବ ନାରାୟଣ ଦାସ-ସାର୍ବଭୌମ ମିଶ୍ର ପ୍ରମୁଖ ; ଭେଷଜ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମାଧବକର ପ୍ରମୁଖ ଏବଂ ଜ୍ୟୋତିଃ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀପତି ଦାସ ପ୍ରଭୃତି ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ଲୋକୋତ୍ତର ନୁହେ କି ? ଏବଂ ଏମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଉତ୍କଳ ଭିନ୍ନ ଦେଶର ପଣ୍ଡିତମାନେ ଶ୍ରୁତିଜ୍ଞ ନତ ମସ୍ତକ ନୁହନ୍ତି କି ? ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ, ଶ୍ରୀଧରସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଟୀକା, ମାଧବକର-ଙ୍କର ନିଦାନ ଏବଂ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ବିକାଣ୍ଡ ଶେଷ ସର୍ବତ୍ର ସମାଦୃତ ହେଉଅଛି । ବାଳପେଯୀଙ୍କ ମୁଗ୍ଧବୋଧ ଉତ୍କଳ ବିଶେଷ ସମାଦୃତ ହେଉ ନ ଥିଲେହେଁ ବଙ୍ଗର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମୁଗ୍ଧବୋଧ ରଘୁନନ୍ଦନ ସ୍ୱୀୟ ମୁଗ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥର ବହୁସ୍ଥଳରେ "ଇତ୍ୟୁକ୍ତବାଳପେଯୀ ନଃ" ବୋଲି ସସମ୍ମାନରେ ପ୍ରାଚୀନ ବାଳପେଯୀଙ୍କର ମତ ଉଦ୍ଧାର କରି ଅଛନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀପତି ଦାସ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିତ୍ ନ ଥିଲେହେଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣକାର ମହା ମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପୂର୍ବେ ଏହାଙ୍କର ମତ ସେତିକିଏ ଦେଶରେ ପଞ୍ଜିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲା ।* ଏହାପରେ କେତେ ମନୀଷୀ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଯୁଗରେ ଏହି ଉତ୍କଳ ଧାମରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ଯଶଃପ୍ରଭା ବିସ୍ତାର ପୂର୍ବକ ଚିରେ ଧାନ ଚାଲିଲେଣି, ତଥାପି ଉତ୍କଳର ଚେତନା ହେଲା ନାହିଁ । ଜ୍ୟୋତି ପରେ ଜ୍ୟୋତି ଘନ ଘନ ଆସି ସତ୍ତ୍ୱା ଉତ୍କଳର ଅନ୍ଧକାର ଦୂର ହେଲାନାହିଁ । ଉତ୍କଳ ଆଜି ଅତି ଘନ ମ୍ଳାନ ଏବଂ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ପଡିଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଶୂନ୍ୟ ଉତ୍କଳରେ ଯଦିସ୍ୱ ଅନ୍ଧକାରମୟ ଦିଶୁଅଛି ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଏହାର ପ୍ରାଚୀନ ଗୌରବ ଯେ ଅତି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଥିଲା ଏହା କୌଣସି ସ୍ୱଚ୍ଛ ବ୍ୟକ୍ତି ସତ୍ତ୍ୱା ଅସ୍ୱୀ-କାର କରିବ ନାହିଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ-

* Sripaty Das:—lived 700 years ago, a celebrated human astrologer and author of the famous work on astrology which bears his own name Sripaty from which the yearly almanacks are drawn up.

Hantes, Orissa Vol II P. 208

Digitized by srujanika@gmail.com

ମାନ ଆଜି ପୂର୍ବ ଦେଶରେ ମୁଦ୍ରିତ ଏବଂ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇ ସମାଦର ଲାଭ କରୁଅଛି; କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ନାମ ସୁଦ୍ଧା ଅଦ୍ୟାବଧି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହୋଇନାହିଁ । ଆମ୍ଭର ଶ୍ରୁତକ ଧନ୍ୟ ! ନ୍ୟାସ୍ତିକ ମଧ୍ୟ ଧନ୍ୟ !!

ପାଠକମାନଙ୍କ ଅବଗତି ନିମିତ୍ତ ଉତ୍କଳର କେତେ ଖଣ୍ଡ ପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏବଂ ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କର ସମୟ ତାଲିକା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦାନ କଲୁଁ । (୧)

ବର୍ତ୍ତମାନ ମହାପାତ୍ର—ବର୍ତ୍ତମାନ ବ୍ୟାକରଣ (ପ୍ରକାଶିତ) । ବର୍ତ୍ତମାନ ଚନ୍ଦ୍ରିକା (ମୁଦ୍ରିତ ।
—ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ।

୨ ଭଗବାନ ବଳଦେବ— ଭୂଗର୍ଭ ଚମ୍ପୂ (କାବ୍ୟ)
୩ ବଳଭଦ୍ର ଜାଳଦେବୀ— ବଳଭଦ୍ରର ପଦ୍ଧତି (ମୁଦ୍ରିତ
୪ ବଳରାମ ପଟ୍ଟନାୟକ— ରାଜନୀତି (ଅପ୍ରକାଶିତ)
୫ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସର୍ବଭୌମ— ଧ୍ୱନିମୁକୁର (ନାଟକ) *
୬ ଦୋଷାଚ ଗଜାଧର ପଟ୍ଟନାୟକ—ଗଦାଧର ପଦ୍ଧତି (ବ୍ୟାକରଣ, ଶବ୍ଦଶକ୍ତି, ଅଙ୍କର ସାର ।)
୭ ଗୋପୀନାଥ ରଥ—ଦଂଷ୍ଟ୍ରବଧ ଟୀକା, କୈଷ୍ଣବ ଟୀକା ।
୮ ହରିଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର—ଦ୍ରୁତ ଟୀକା ।
୯ ହରିକୃଷ୍ଣ ଦୋଷାଚ—ବୃତ୍ତ ଟୀକା (କାବ୍ୟ)
କବିଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଶ୍ରୀ ପରିଷ୍ଠ—ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳ ଦ୍ୱିତ୍ୱ ନାଟକ, ବଳଭ ଦ୍ରୋଣ କାବ୍ୟଦ୍ରୋଣ ଟୀକା (୨)
କୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ର—ପ୍ରବୋଧ ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ—ଦାର୍ଶନିକ ଉପନ୍ୟାସ ଟୀକା ।
କୃଷ୍ଣ ଦ୍ୱିତ୍ୱ ପଣ୍ଡିତ
ନରସିଂହ ପାଳଦେବୀ—ଅମରକୋଷ ଟୀକା, ବ୍ୟାକରଣ, ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରଭାତ, ପାଳଦ୍ୱାରକ ଓ ଜଳଦେବୀ ମୁଦ୍ରିତ ।
ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମିଶ୍ର—ଦର୍ଶନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ, ଦେବ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଓ ଜଳଦ୍ରୁ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ।
ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପାଣି—ଅମରକୋଷ ଟୀକା, ବ୍ୟାକରଣ ଟୀକା, ଦ୍ରୋଣ ଦ୍ରୋଣ ଟୀକା (୩)
୧୩ ବ୍ରହ୍ମଦେବ ରଥ—ଗାଥାସପ୍ତଶତୀ ରଚନା କରିଛନ୍ତି (ଅନେକ ରଚ)
୧୪ ବିଶ୍ୱନାଥ ପାଳଦେବୀ—ଦ୍ରୋଣ ଦ୍ରୋଣ ।

ଭାଇ ଉତ୍କଳବାସୀ ! ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ସୂଦୂର ଦକ୍ଷିଣକର୍ଣ୍ଣାଟ, କାଶୀ, ବୋମ୍ବାଇ ଓ ମାଦ୍ରାଜରେ ନବୀନ ଭାବରେ ଦେଖା ଦେଇଲେଣି । ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଚତୁର ପ୍ରକାଶକ ଅତି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳାକ୍ଷରରେ ଅତିସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ଛାପି ଧରି ବେଚେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କୁ ସ୍ୱଦେଶୀୟ କରିବାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଯତ୍ନବାନ ବିସ୍ତାର କଲେଣି । କେବଳ ସୁଦୂର-ବର୍ତ୍ତୀ ବୋମ୍ବାଇ ଉଦାର ଭାବରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଦେଖାଇ ଦେବାକୁ ଅତି ହତାଶ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ଓ ବିକୀର୍ଣ୍ଣ ଶେଷର ପ୍ରବେଶାଙ୍କ ସ୍ୱମୁଖ ହୋଇ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପାରସି ହୋଇଅଛି । ଏ ସବୁ ବାର୍ତ୍ତାର କେହି କେବେ ସମ୍ଭାଳି ଥିଲେ କି ? ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଜି କେତେ କାଳ ଏହିପରି ସୁପ୍ତ ରହିବା ! "ଗୋଇଲା ପୁଅର ଭାଗ ନାହିଁ" ନ୍ୟାୟରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସ୍ୱତ୍ୱ ପରହସ୍ତଗତ ହେବ ସିନା ? ଯେ ଯେଉଁ ନ ପୂର୍ବ ସ୍ୱତ୍ୱ ରକ୍ଷା କରି ନ ପାରିବ ସେ ସ୍ୱତ୍ୱ ନାମର ଯୋଗ୍ୟ କି ? ଶ୍ରୀ ଶର୍ମାଙ୍କ ଦ୍ୱାରାରେ 'ମାତ୍ରୁଚ୍ଛାର ଏବ ସଃ' । ବିଚାରାଳ ଏ ସ୍ୱତ୍ୱ ବିବାଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତ୍ୱ ଲାଭ ପରର ଚେଷ୍ଟା ଉଚିତ । ଯାହାହିଁ ହେଉ ପ୍ରମାଣ ଅଛି ଯେ ଦେଖାଉ, ସତ୍ୟ କିପାରି ବୁଝିଲାଣ୍ଡ ବିଚାରିଛି ଯେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଜ୍ଞ ହୋଇ ଅଛି ହାଲିକ ବଜାଇ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୈବଅଛି । ଦୈବ ସମ୍ବନ୍ଧ ଏମାତ ଅନୁରୋଧ ଯେଉଁମାନେ ଶ୍ରମ ଶ୍ରମରେ ବା ଭ୍ରମରେ ଅପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରାଚୀନ ପୋଥି ପାଇବେ ତାହା ଯେବେ ନ ପାରିଲେ ଆପଣାର ଜଣେ ଭିଜ ଉତ୍କଳକୁ ପଠାଇ ଦେବେ । ତାହାହେଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସ୍ୱଦେଶୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଲୋଚନାରେ ସୁବିଧା ପାଇବୁ ।

କାହାରୀ ମନରେ ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଦିତ ହୋଇପାରେ ଯେ, ଉତ୍କଳର ଗ୍ରନ୍ଥ ଏପର କିପରି ଚାଲିଗଲା ? ଚାଲିଗଲା ? ତାହାର ଉତ୍ତରରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏତିକି କହିପାରୁ ଯେ ବାଙ୍ଗାଳା ଏସିଆଟିକ ସୋସାଇଟୀର ଯତ୍ନରେ ବହୁ ବର୍ଷ ହେଲା ଉତ୍କଳରୁ ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ କଲିକତାକୁ ଯାଇଅଛି । ଶ୍ରମ୍ଭକର ବିଦ୍ୟାରୁଚି ସମ୍ବନ୍ଧରେ

(୧) ବ୍ରହ୍ମର ସାହାଯ୍ୟକ ଅବତାରଣ୍ଣ ଗ୍ରାନ୍ଥ । ଏହି ବିବରଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ନ ମଧ୍ୟ ହେଉ ପାରେ ।

* This work is much esteemed by Oriya Pundits—see H. O. Vol II P.P. 240.

(୨) This writor was a contemperary of king Langulia Narasingh Dev. See 204 P.P.

ଏ ଏ ବିବରଣ ସ୍ୱୋପାର୍ଜିତ ପ୍ରମାଣିକ ନୁହେଁ ?

(*) ବୋଧହୁ । ଏହି ପଣ୍ଡିତ ଦ୍ରୋଣରୁ ଦ୍ରୋଣରେ ସ୍ୱକ ଭୂମିକା ଥିଲେ ବିଚାର କରିଥିଲେ । (ପ୍ରକାଶକ ନାମ—ପୂର୍ବ ପଢ଼ା)

Digitized by srujanika@gmail.com

ସହିତ ଉତ୍କଳର ସମ୍ପର୍କ ଥିବାରୁ ବହୁ ଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥ କାଶୀକୁ ଯାଇଅଛି । ଜଗନ୍ନାଥ କଥା ଜଗନ୍ନାଥକ୍ଷେତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁତ ଯୁଗରେ ଉତ୍କଳୀୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯୋଗ ଦେଇ ଆସୁଥିବାରୁ ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଜଗନ୍ନାଥପୁରକୁ ଯାଇଅଛି ଏବଂ ସେହି ଜଗନ୍ନାଥପୁର ମହାତ୍ମାଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ବୋମ୍ବାଇର ଗ୍ରନ୍ଥପ୍ରକାଶକମାନେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିବାର ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସହିତ ଉତ୍କଳର ସମ୍ପର୍କରେ ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ରାଜାଗଣଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରୁ ରହିଅଛି । ଅତଏବ ଉଲ୍ଲିଖିତ ସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ନବ ପ୍ରକାଶିତ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ସନ୍ଧାନ ନେଇ ଆଲୋଚନା କରିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ।*

ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ।

ମୋ—ଧାରଣା ।

ସଂସାରେ ଲାଗିଛି ପ୍ରତାରଣା ଖେଳ,
ବଡ ଲୋକେ ନାହିଁ ଖାଇବାକୁ ବେଳ ।
କହିବାର କଥା କାର୍ଯ୍ୟେ ବିପରୀତ,
ମୁଖର ସମ୍ବନ୍ଧ ନରଖେ ଚିତ ।
ଚମ୍ପୁ ଲଙ୍କା ମାତ୍ର ବଚନେ—ଲେଖନେ,
ଆଉ ସବୁ କଥା ରଖନ୍ତି ଗୋପନେ ।
ଦରିଦ୍ରେ ଦିଅନ୍ତି ନିଜ କୋଟି ଜିଭ—
ବଚନେ କେବଳ, ଚେତ ଧର୍ମ୍ମ ବିଭ ।
ସତ୍ୟ-ସରଳତା ଭିତ ହୁଏ ବଳେ,
କପଟତା ହାର ପିଛିଥାନ୍ତି ଗଳେ ।
ଏହି କି ଅଟଇ ପ୍ରକୃତିର ଧର୍ମ୍ମ ?
ଧନ ସମ୍ପତ୍ତିନ ମାନବର କର୍ମ୍ମ ?
ଦସ୍ୟୁ-ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟକୁ ପାପ ମଧ୍ୟେ ଗଣି—
ଫସାରେ କେବଳ ହୁଅନ୍ତି ଅଗ୍ରଣୀ ?
ଜିବ ଜିବ ପରେ ସତ୍ୟର ଲଙ୍ଘନ,
ନ କରଇ କେବେ ହେଲେ ଜ୍ଞାନଜନ ।
ପୁତ୍ର ନାଶି କର୍ତ୍ତବ୍ୟାଳ ପଣେ ଗଣ୍ୟ,
ଦଶରଥ ସତ୍ୟେ ସ୍ୱର୍ଗ ଗଲେ ବନ ।
ଦ୍ୟୂତ କ୍ରୀଡ଼ା ସତ୍ୟେ ପାଣ୍ଡୁର ଜନମ୍ବେ,
ଭଳ୍ୟ ଚେତ କାଳ କାଟିଲେ ନର୍ଭମ୍ବେ ।
ସତ୍ୟେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏମର ସଂସାର,
ସୂର୍ଯ୍ୟ-ଚନ୍ଦ୍ର-ଗ୍ରହ-ତାରା-ପାରାବାର ।
ସତ୍ୟବଳେ ନର ହୁଅଇ ଦେବତା,
ସତ୍ୟ ଆଶିଦିଏ ତାର ଅମରତା
ଅସତ୍ୟ ବଳ ଥିଲେ ପଥର ଛିଖାରି—
ଏଙ୍କେ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେ ରାଜ ଦଣ୍ଡଧାରୀ ।

ବାକ୍ୟ-ମନ ଯାର ନୁହଇ ସମାନ,
ସ୍ୱପ୍ନସମ ତାର ଉନ୍ନତି ଯୋପାନ ।
ହେଉ ନର ପଛେ ଜଟଜେ ବିଦ୍ୱାନ,
ଥାଉ ପଛେ ରାଜସୁଖ ଭୋଗମାନ,
କରୁଥାନ୍ତୁ ସ୍ତୁତି ଖଳ-କାନକୁହା,
ଆସୁଥାଉ ଧନ ହୋଇ ସର ବୁହା;
ନ ବାଜୁ କଣ୍ଠକ କଦାପି ପଥରେ,
ରୋଗ ଦୂରେ ଯାନ୍ତୁ ନ ପଶି ଦେହରେ,
ସତ୍ୟ-ଦସ୍ୟା ଯେବେ ହୃଦେ ଦୃଢ଼ ନାହିଁ,
ସେ ଜନ୍ମ କେବଳ ମାତ୍ର କଷ୍ଟ ପାଇଁ,
ଯେ କରେ ସତ୍ୟର ଅପବ୍ୟବହାର;
ଦସ୍ୟାକୁ କରଇ ଦୂରରୁ ଜୁହାର;
ଆଳସ୍ୟ-ଆମୋଦ କରଇ ସଙ୍ଗାଳ;
ନାରୀ ହୋଇଥାଏ ସଦା ଗଳାମାଳ;
ଜ୍ଞାନୀ ଉପଦେଶ କାନେ ଲାଗେ ପିଡ଼ା;
ଧନ ସଦାଥାଏ ଅନ୍ୟର ବନିତା;
ଖଡ଼ୁଆ-ଭିତରେ ହୋଇଥାନ୍ତି ମିତ୍ର;
ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗ-ସୁଖ ମଣନ୍ତି ପବିତ୍ର;
ପରସ୍ୱ ହରଣ ଜୀବନର ବ୍ରତ,
ଈର୍ଷା, ହିଂସା, ମୋହ, ଦ୍ୟୂତ-କ୍ରୀଡ଼ା-ରତ;
ମାଦକ ସେବନେ ଆତ୍ମା ଚିତ୍ତକାରୀ;
ଭଳା ହେଲେ ହୁଏ ପଥର ଭିଖାରୀ,
ଧନୀ ହେଲେ ଧନ ଯାଏ ତା ଉଭାଇ
ଯେପ୍ତେ ଯାଏ ଜଳ ଫୋଟକା ମିଳାଇ,
ବିଦ୍ୱାନ ହୋଇଲେ ବୁଦ୍ଧି-ବିଦ୍ୟା ତାର
ବିଷସମ କିନ୍ତୁ ଅଟଇ ଅପାର ।

ଶ୍ରୀ ବୈଦ୍ୟନାଥ ରାଣା ।

* ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ମିଳନର ଚତୁର୍ଥ ବର୍ଷର ପ୍ରଥମ ଅଧିବେଶନରେ ପଠିତ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ପାଲ୍ଲିଆର ବରାହ ମନ୍ଦିର ।

ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ କମନୀୟ । ଏହାର ପୂର୍ବ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ପ୍ରଶାନ୍ତ ଭାବେ ଅବସ୍ଥିତ । ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱ ମାଲଗିରି ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଓ କେଉଁ-ଝରର ପର୍ବତ ମାଳାଦ୍ୱାରା କ୍ରମ-ନିମ୍ନୋନ୍ନତ ଭାବରେ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ପ୍ରାଚୀରରୂପେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ଅଛି । ଉତ୍ତର ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣରେ ଯଥାକ୍ରମେ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ଓ ବୈତରଣୀ ନଦୀ ଦ୍ୱୟ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛନ୍ତି ।

ଭଦ୍ରକ ସବଡିଭିଜନସ୍ଥ ସାଲନ୍ଦୀ ନଦୀ ଉତ୍କଳ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ତାହାର ଜଳ ଅତି ସ୍ୱଚ୍ଛ । ନଦୀ ପଟ୍ଟର ଉଚ୍ଚତା ବର୍ତ୍ତମାନଠାରୁ । ସେ ବୈତରଣୀର ଉପନଦୀ ଅଟେ । ଏହାର କେତେଗୁଡିଏ ଶାଖା ନଦୀ ଅଛି । ବାଲେଶ୍ୱର ସବଡିଭିଜନରେ ବୁଢ଼ାବଲଙ୍ଗ, ଶୋନ, ଗଙ୍ଗାଧର ଓ କାଂସବାଂସ ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୋଟି ନଦୀ ତାହାର ଉପନଦୀ ରୂପେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲାଭ କରି ରହିଅଛନ୍ତି । ବର୍ଷାକାଳରେ ଏମାନଙ୍କର ଗତି ଅତି ଦ୍ରୁତ ହୁଏ । ଆଉ ଶରତ୍‌କାଳରେ ଏମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋମୁଗ୍ଧକର ରୂପ କ୍ରମେ ଧାରଣ କରନ୍ତି । ଗ୍ରୀଷ୍ମ କାଳରେ ଏମାନଙ୍କର ବାଲୁକାଶଯ୍ୟା ଓ ତଟ ସମୀରଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତିକର ବୋଧହୁଏ ।

ଭଦ୍ରକ ସବଡିଭିଜନର ଦୋଲସାହି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଜନପଦ । ତାହାର ୧ ମାଇଲ ଦୂରସ୍ଥିତ ଖାସମହାଲ ଅନ୍ତର୍ଗତ ପାଲଆ ଠାରେ ବରାହ(ବରାହ)ଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଅଛି । ପାଲଆ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଗ୍ରାମ । ସେଠାରେ କେତେଗୁଡିଏ ସାହି ଅଛି । ସେଥିରେ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀସ୍ଥ ଲୋକେ ବାସ କରନ୍ତି । ଭଦ୍ରକ ରେଲଷ୍ଟେସନ୍ ଠାରୁ ପାଲଆକୁ ଚଲେ ଦୋଲସାହି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପକ୍କା ଓ ଅବଶିଷ୍ଟ କାଚ କଚ୍ଚା ସଡ଼କରେ ଯିବାକୁ ହୁଏ । ଉକ୍ତ ଷ୍ଟେସନରୁ ପାଲଆର ଦୂରତା ୫ କୋଶ ଅଟେ । କୁଣ୍ଡୀ ନାମକ ସାଲନ୍ଦୀରୁ ଏକ ଶାଖା ନଦୀ ଏହି ଗ୍ରାମର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ଘେରି ରହିଅଛି । ଚତୁର୍ଥାଂଶରେ ଏଠାର ଚତୁଷ୍ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥିତ ଗ୍ରାମର ସବୁ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଭୟଙ୍କର ଦେଖାଯାଏ । ଏ ତଳମାଳ ମଧ୍ୟରେ ଗଣ୍ୟ । ପୂର୍ବେ ଏହା ସମୁଦ୍ରର ଅଂଶ ଥିଲା ବୋଲି ଅନେକଙ୍କ ଠାରୁ ଶୁଣାଯାଏ, ଓ ସମ୍ଭବତଃ ସାମୁଦ୍ରିକ ଜୀବମାନଙ୍କର ଅସ୍ଥି କଙ୍କାଳ ପ୍ରଭୃତି ଏଠା ମୃତ୍ତିକାରୁ ମିଳେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଠାରୁ ସମୁଦ୍ରର ଦୂରତା ସାର୍ଦ୍ଧ ପାଞ୍ଚ କୋଶରୁ କମ ନୁହେଁ ।

କଥିତ ଅଛି ଯେ ବରାହ ମନ୍ଦିର ଶତାଧିକ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ବର୍ତ୍ତମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲା । ମନ୍ଦିରଟି ଅତି ବୃହତ୍ ନୋହିଲେ ମଧ୍ୟ ଭୁବନେଶ୍ୱରସ୍ଥ କେଦାରେଶ୍ୱର ଦେଉଳ ଠାରୁ ଉଚ୍ଚତାରେ ନ୍ୟୂନ ନୁହେଁ । ମେଘେଶ୍ୱର ଓ ଅନନ୍ତ ବାସୁଦେବଙ୍କ ଦେଉଳ ଯେଉଁ ମାଲ ମସଲା ଏବଂ ଯେପରି କାରିଗରମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ, ଉକ୍ତ ମନ୍ଦିର ସେହିପରି ଉପାଦାନ ଓ ତତ୍କାଳୀନ ଶିଳ୍ପୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହେଲାପରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ପ୍ରସ୍ତର ଖୋଦିତ ସ୍ତ୍ରୀ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରୁ ଅଧିକାଂଶ କୀର୍ତ୍ତି ସମ୍ପାର ସମୟରେ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଅଛି । ମନ୍ଦିର ପୂର୍ବ ଦ୍ୱାରରେ ନବଗ୍ରହମୂର୍ତ୍ତି ଅଛନ୍ତି । ଦେଉଳର ୪ ଗୋଟି ଦ୍ୱାର, ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ବା ଦୁଇ ଗୋଟିର ବ୍ୟବହାର ଛଡ଼ା ଆଉ ସବୁ ବନ୍ଦଥାଏ । ତାହାର ମଧ୍ୟ ସ୍ଥଳ ଅଧିକ ପରିସର ନୁହେଁ । ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଦୁର୍ଗାଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଅଛି ।

ବରାହ ପ୍ରାୟ ୨୯ ହସ୍ତ ଉଚ୍ଚତା ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରସ୍ତର ଖମ୍ବ ଉପରେ ଅବସ୍ଥିତ । ତାହାଙ୍କର ୪ଟି ମୁଖ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତି ଦେଖିଲେ ବୋଧହୁଏ, ଯେ ଯେପରି ସର୍ବ ପ୍ରଥମ ସେଠାରେ ନ ଥିଲେ ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଯେ ସମୁଦ୍ର କୂଳରୁ ଆଣିଆ ହୋଇ ଉକ୍ତ ମନ୍ଦିରରେ ରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏହାଙ୍କୁ କେହି ଚତୁର୍ଭେଦ ବୋଲି କହନ୍ତି ।

ପ୍ରବାଦଅଛି ଯେ ସୃଷ୍ଟିକାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ କରି ସମୁଦ୍ର କୂଳରେ ତପସ୍ୟା ସାଧନରେ ରତ ଥିଲେ । ଆଉ ଯେଉଁ ଦୁର୍ଗାଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ସେଠାରେ ଥିବା ବିଷୟ କଥିତ ହୋଇଅଛି, ଯେ ଏ ଜଳସ୍ଥ ଶିବ ଏବଂ ପାର୍ବତୀ ପ୍ରକୃତିଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ନିର୍ମିତ, ପ୍ରସ୍ତର ଚିକ୍କଣ ଓ ଈଷତ୍ ନୀଳ ମିଶ୍ରିତ ଶୁଭ୍ର ବର୍ଣ୍ଣ, ଭୁବନେଶ୍ୱରସ୍ଥ ମୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍କ ସଦୃଶ । ମାତ୍ର ବରାହଙ୍କର କଳେବର ତାଦୃଶ ବା ତତ୍କାଳୀନ ନୁହେଁ ।

ମନ୍ଦିର ଦେହରେ କେତେକ ପାଲିଭାଷାର ଲେଖା ଦେଖାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ତାହାର ମର୍ମ ଅପ୍ରକାଶିତ ଅଛି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଶୂଳ ଥାଏ ମହାଦେବ ଅଛନ୍ତି। ଦେବତାମାନେ ସେ ସେଠାରେ ନ ଥିଲେ; କଳା-ପାହାଡ଼ର ଅତ୍ୟାଚାରର ଯୋଗେ ସେ ସ୍ଥାନ ଭଗ୍ନ ହୋଇ ଯାଇଛି।

ମନ୍ଦିରର ପ୍ରାଚୀର ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତର ନିର୍ମିତ। ଚାରିଦିଗ ଚାରି ଦ୍ୱାର ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସ୍ଥାନ ଭଗ୍ନ ଓ ପତ୍ରଲୋପ ହୋଇ ରହିଅଛି। ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟରେ ମଣ୍ଡପ ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ତହିଁର ଭଗ୍ନ ଖମ୍ବ ଓ ପିଢ଼ି ଅଛି। ବେଢ଼ାର ପରିସର ଖୁବ୍ ଅଧିକ।

ବେଢ଼ାରେ ଯେଉଁ କୂପ ଅଛି ସେ ଆଜି କାଲି ଗୋଳା ନୁହେଁ। ଗୃହଜୋଡ଼ିଆ ପ୍ରସ୍ତର ନିର୍ମିତ। ଯେ ଗୃହ ଠିକ ଭୁବନେଶ୍ୱରିଙ୍କ ପରି ଏହି କୂପମାନଙ୍କ ନିର୍ମାଣ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଗଢ଼ିତ।

ବିଶେଷଙ୍କର ଚାରିଆଡ଼ି ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇଥିଲେ, ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବଦେବୀମାନେ ପୂର୍ତ୍ତିବିଗ୍ରହରେ ନାମାଙ୍କିତ। ବିଶେଷରେ ଛାଣ୍ଟିଆ ଯେଉଁ ପୁରାଣ କପ ଓ ପ୍ରସ୍ତର ନିର୍ମିତ ମନ୍ଦିର ଅଛି ତହିଁରେ ବିଶେଷ ଦେଖାଯାଏ। ମନ୍ଦିର ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ୧ କୋଶ ଦୂରସ୍ଥିତ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଏହି ବିଗ୍ରହ ଥିବାର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ। ବେଢ଼ାର ଠିକ ବାହାରେ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ମୁସଲମାନ ସାଧୁ ଅଛି ସେମାନଙ୍କ ବଂଶପରମ୍ପରାମାନେ କଳାପାହାଡ଼ିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉକ୍ତ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ଥିଲେ। ବର୍ତ୍ତମାନ ବେଢ଼ା ବାହାରେ ଥିବା କୂପମାନଙ୍କରୁ ଗୋଟିଏ, ଦୁଇଟି ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହାରରେ ଲାଗୁଅଛି।

ପୂର୍ବେ ଏଠାରେ ଅତିମହାପ୍ରତାପ ହେତୁ ଲାଗୁଥିବାର ଅଶ୍ଳୀଳ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ। ମନ୍ଦିର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ବିଶେଷତଃ ପୂର୍ବ ପାଖରେ ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧ ମାଇଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଳା ପୋଡ଼ା ହାଣ୍ଡି ଭଙ୍ଗା ଖପରା ଏତେ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ପଡ଼ିଅଛି ଯେ ତାହା ଦେଖିଲେ ପୁରା ଶିହିଦ୍ୱାରର ଓ ମନ୍ଦିରର ଚାରି ପାଖରେ ପଡ଼ିଥିବା ଭୁଡ଼ିଆ ଭଙ୍ଗା ଭଙ୍ଗା ଖପରା ଦେଖି କଥା ମନେ ପଡ଼େ।

ଏଠାରେ ନଡ଼ିଆ, ବାଉଁଶ, ପୁଆ, ତାଳ, ଆମ୍ବ ପ୍ରଭୃତି ସକଳ ଶ୍ରେଣୀର ବୃକ୍ଷମାନ ଅଛି।

ବିଲ୍ୱର ଗୋଟେକ ବୃକ୍ଷ ବାଡ଼ି ଅଛି। ଦୈନନ୍ଦିନ ସେବା କରିବା ନିମିତ୍ତ ସେଇକ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଛନ୍ତି। ଏଠାରେ ଜଳ ଖେଚଡ଼ୀ ଭୋଗ ଲାଗେ।

ଏହାର ଅନତିଦୂରସ୍ଥିତ ଗୁପ୍ତ ଗଙ୍ଗା ନାମକ ଜେହେଆ ପାଠରେ ବାରୁଣୀରୁ ଗୋଟିଏ ମେଳା ହୁଏ। ଶୁଣାଯାଏ ଯେ ଦିନ ଯେଠାରୁ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଭୂମି ଜଳମଗ୍ନ ହୋଇଯାଏ। ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକେ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ଅତି ପବିତ୍ର ମନେ କରନ୍ତି।

ଉପରୋକ୍ତ ପଦାର୍ଥମାନ ଦେଖିଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଉକ୍ତ କାଳି ଶିବିରଙ୍କାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା, ଓ ଖାଲିଆ ଗୋଟିଏ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ସ୍ଥାନ ଥିଲା। କଳାପାହାଡ଼ର ଅତ୍ୟାଚାର ଯୋଗେ ଏଠାର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଧ୍ୱଂସ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି। ଶୂନ୍ୟ ମନ୍ଦିର ଦୃଷ୍ଟେ ଲୋକ ଉକ୍ତ ବିଗ୍ରହଙ୍କୁ ସମୁଦ୍ରକୂଳରୁ ଆଣି ସ୍ଥାପନ କରିଅଛନ୍ତି।

ଏ ସ୍ଥାନଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ସରକାର ବାହାଦୁରଙ୍କ ଖାସ ଦଖଲରେ ଅଛି।

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର।

ହେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ।

ହେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ହେ ମହାଦେବୀ ମଙ୍ଗଳକାରିଣୀ
ଯଶ୍ମିନ ବେଦ ଧର୍ମୀ ଦେବୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀ,
ସୁନ୍ଦର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଭା ବିଶ୍ୱର ଆଲୋକ,
ତବ ଆଶୀର୍ବାଦେ ନର ଭୁଲେ ସବ ଶୋକ,
ତେଁ ତେ ରୂପେ କେତେ ଗୁଣେ ଡାକ ଶାନ୍ତି ବାଣ!
ଅୟି ଗୋଲିମଣ୍ଡୀ ଧନ୍ୟ ମହିମା ତୁମ୍ଭର!

ଶୂନ୍ୟପ୍ରତି ଦେଖେ ପ୍ରୀତି ଅନ୍ତରେ ଆଣ
ବରଷଣ ନିଗ୍ଧ ମୁଗ୍ଧ ହେ ବିଶ୍ୱମଣ୍ଡ,
ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାମୟୀ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାକାଳ ଜଳ ଜେ ଜ୍ୟୋର
ଶ୍ରାନ୍ତ ଶ୍ରାନ୍ତ କରେ ଦିଅ ବିରତି ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ,
ଦଗ୍ଧ ବଦେ କରେ ଲଭ ଶୀତଳ ଚନ୍ଦନ,
ଶତ ଦଳ ଦଳେ କର ମଧୁର ବ୍ୟଜନ,
ରୋଗୀ ଶୋଗୀ ଜନ ଦୁଃଖୀ ଅନାଥ ଆତୁର
ଲଭନ୍ତୁ ତୋ ତବ ବରଷ ଶାନ୍ତିମୟପୁର।
ମୁହିଁ ତ, ଗୋ ଗୁରୁଶୀଳେ, ଅଧମ ବେଗ,
କି କରିବ ତବ ପୁଣ୍ୟ ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣ?

ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଶୈଶବସ୍ମୃତି ।

ଶ୍ରୀ:—

ସ୍ୱପ୍ନ ପରି ମନେ ହେଉଛି, ସମସ୍ତ ଚମତ୍କୃତି ମାନସ ମୁକୁର ମଧ୍ୟରେ ଲକ୍ଷକାଳ ଖେଳିଲା ପରି ଖେଳୁଛି ; ଦେଖିବାର ଦେଖି ହେଉନାହିଁ, ଧରିବାର ଧରି ହେଉନାହିଁ—ତଥାପି ଯାହା ଦେଖା ପଡୁଛି ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ନୂତନ—ତାହା ମୋର ସେହି ପ୍ରଥମ "ଚୌପାଡ" ଦର୍ଶନ । ମାନବ ମନ ନିତ୍ୟ ନୂତନ ପ୍ରିୟାସୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ନୂତନର ଦର୍ଶନ ଦର୍ଶନରେ ତାହା ତାହିଁକି ସ୍ଫୁରିତ ଓ ଚଳିତ ହୁଏ ତାହା ଅବଧାରଣ କରିବା ସହଜ ନୁହେ । ଛେଳିକୁ ହାଣକୁ ନେଲେ ଯେ ଯେତେ ସ୍ଫୁରିତ ନୁହେ ତତ୍ଠୁ ଅଧିକ ସ୍ଫୁରିତ ମୁଁ ଧୀରେ ଧୀରେ ସେହି ଅବଧାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲି । 'ଅ' 'ଆ' କେତୋଟି ଅକ୍ଷରେ ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଲେଖି ଦେଇ ହଠାତ୍ "ବହିର୍ଦ୍ଦେଶ" ଯିବା ବୋଲି କହି ଯେଠାରୁ ପଳାୟନ କଲି । ଏହି ପଳାୟନ ପ୍ରବୃତ୍ତିଟି ସହଜ କି ସମାଜିକ ତାହା ସ୍ଥିର କରିବା କଠିନ । ତେବେ ଏତିକି ଦେଖି ପାରୁଛି ଯେ ସମାଜ ମାନବ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ବହୁ ପରିମାଣରେ ବିକୃତ କରେ ଏବଂ ତା ଉପରେ ଅଲଖିତ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରେ । ଉକ୍ତ ପ୍ରଭାବିତ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଏପରି ଆକାର ଧାରଣ କରେ ଯେ ତାହା *ସହଜ ଠାରୁ ବଳି ପଡ଼େ । ତେତେବେଳେ ମନେ ଯାହା ଅନୁଭବ କରୁଥିଲି ଆଜି ଅପର ଠାରେ ତାହାହିଁ ଦେଖୁଛି । ପିଲାଟିଏ ପ୍ରଥମେ ଗୃହଶାଳିକା ଯିବା-ବେଳକୁ ଅତି କଷ୍ଟରେ, ଅତି କୁଣ୍ଠିତ ଭାବରେ ବଳଦ ଗାଡରେ ପୋଛା ହେଲା ବେଳକୁ ଯିବା ପରି ଅଭିଳାଷ ପ୍ରକାଶ କରେ; କାହିଁକି? ମାନବଶିଶୁ କଣ ବଳଦ ପରି ନିଜର ସ୍ୱାଧୀନତା ହରାଇବା ପାଇଁ ଚିନ୍ତିତ ହୁଏ? ନା ତାର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଭାବ ସମାଜ ଶାସନରେ ଓ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଭାବରେ ଉଦ୍ଦେଳିତ ଯିବ ଭାବ ସେ ସ୍ଫୁରିତ ଓ ବିକ୍ଷୁବ୍ଧ ହୁଏ । ଶିକ୍ଷା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଭାବର ବିକାଶ କରିଏ ନା ବିନାଶ କରିଏ ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର କିଏ ଦେବ? ହେ ଶିଶୁ, ତୁମ୍ଭର ଭାଷା ତୁମ୍ଭର ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାର କ୍ଷମତା ନାହିଁ – ଯଦି ଥାନ୍ତା ତୁମ୍ଭେ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ ପାରନ୍ତା । ସମୟ ସମସ୍ତ ସହାଇ ଦିଏ । ସେହି ଅଭିଳାଷ କ୍ରମଶଃ ବଳବତୀ ଇଚ୍ଛାରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ନୂତନ – ନୂତନ ରହେ ନାହିଁ – କିଛିଦିନ ପରେ ପୁରାତନ ହୋଇଯାଏ । ଗୃହଶାଳିକା ଯିବା ଶୈଶବଜୀବନର ଆକାଙ୍କ୍ଷା ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟରେ ପରିଣତ ହୁଏ ।

ହାୟ ! କାଳକ୍ରମେ କେତେ କଥା ଭୁଲି ଗଲିଣି; କିନ୍ତୁ ସେହି ଶୈଶବ ସହାଧ୍ୟାୟୀମାନଙ୍କର ବଦନ ; ସେମାନଙ୍କର ସେହି ନିର୍ମଳ ଅନାବିଳ ହୃଦୟ ସେହି "କାଳସ୍ପର୍ଶ ବିକଧାସ୍ମିତା" ପ୍ରଭୃତି ଭୁଲି ପାରିନାହିଁ । ଆଜି ମୁଖ ଅଛି ସତ, କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ସଦାର୍ଥ ନାହିଁ । ସେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ବ୍ରହ୍ମ ନାନା ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ସହେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଏକ ଆକର୍ଷଣୀ ସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧି-ଥିଲା ତାହା ଭୁଲି ଯାଇଛୁ । ଏକ ମନ, ଏକ ପ୍ରାଣ, ଏକ ଧ୍ୟାନ, ଏକାସନ, ଏକ 'ଚୌପାଡ ଭବନ' ଏକ ଅବଧାନର ଶିବ ଅମ୍ଭେମାନେ ଆଜି ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ବିକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ଯୋଗେ ବହୁ ଦୂରରେ ବିକ୍ଷିପ୍ତ । ପୁନର୍ବାର ତଦ୍ଦୁଷ ସମାବେଶ ସ୍ୱର୍ଗସ୍ୱପ୍ନ ପରି ବୋଧ ହେଉଛି । ସେହି ଓରେ 'କ ଖ' ଓରେ 'ଗ ଘ', 'କ' ବାର୍ତ୍ତା ପକାଇଲେ 'କା', ତିଆ ଦେଲେ 'କି', ଆଙ୍କୁଶୀ ଦେଲେ 'କୀ', ଗୃହଅଙ୍କ 'କୁ' ପ୍ରଭୃତି ଓ ଓଡ଼ାଙ୍କ, ଫେଡ଼ାଙ୍କ, ଗୋଧ, ନଳ, ଭଅଣ, ଅମ୍ବ, ହରୁ ଓ ହରଗୁଣ ପ୍ରଭୃତି ତେତେବେଳେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ଦେଉଥିଲେ ଆଜି କେବଳ ହାସ୍ୟର ଉଦ୍ରେକ ଓ "Man spurnes the steps by which he rises" ଏ ପ୍ରବାଦଟିର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରମାଣ ଭିନ୍ନ ଆଉ କିଛି କରିପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ପୁଣି "କମଳଲୋଚନ" "କଳାକେଶବ" "କୋଇଲ" "ବନଇନ୍ଦ୍ର" ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁ ସମବୟସ୍କ ସ୍ୱର ଲହରୀ ଗଗନ ଭେଦ କରି ସରଳତା ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ବୁଚଳକୁ ବୁଲାଇ ଅଣୁଥିଲା ତାହା ଆଜି କାହିଁ ? ଆଜି ଯେତେ ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣୁଛି ତାହାର ବାହାରେ ଆନନ୍ଦ ଉଲ୍ଲାସ ସହିତ କିଏ କି ଅବ୍ୟକ୍ତ ବେଦନା ବିଷାଦ ପ୍ରକାଶ କରିଛି ଅଛି ତାହା ବ୍ୟକ୍ତ କରି ହୁଏ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ହୁଏ ନାହିଁ । କି ପ୍ରକାରେ ସେହି ଆନନ୍ଦ ସେହି ହାସ୍ୟ-ତରଙ୍ଗ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଉଲ୍ଲାସ ଗୁଣିନ ନ ହୋଇ ହରଣ ହୋଇ ଯାଇଛି ଯେ ଭଗ୍ନଶେଷ କେବଳ ଶୂନ୍ୟ ମାତ୍ର ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଛି ।

* Inborn tendency.

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅବଧାନକର ସେହ ଭୀଷଣ ମୂର୍ତ୍ତି, ସେହ ଗର୍ଦ୍ଦର ବିନିନ୍ଦିତ ସ୍ୱର, ସମ ଗ୍ରଳାଙ୍କ ପାଶ ତୁଲ୍ୟ ସେହ ବେଶ, ସେହ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ହାବଭାବ, ସେହ ଅପ୍ରାକୃତିକ ଶାସନ ପ୍ରଣାଳି — ଯାହା କି କେବଳ ଅସ୍ଥିରତାର ଉଦ୍ରେକ କରେ—ଏ ସମସ୍ତ ସ୍ମୃତି କଦାପି ଭୁଲି ପାରୁନାହିଁ । କାଳକ୍ରମରେ ମୋର ଶୈଶବର ଅଦ୍ଭୁତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ତୁଲ୍ୟ ଅବଧାନଶ୍ରେଣୀଙ୍କର ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମାଦୃଶ ସୌଭାଗ୍ୟଶାଳି (?) ଯେ ଥରେ ଦାସେ (କରଣ), ଓଡ଼ିଆ (ମାହିଷ୍ୟ ଅବଧାନ), ନାହାକ, ଖଣ୍ଡ-ରାଜ (ପାଙ୍ଗିଆ ନାହାକ) ବା ଆପଣେ (ବ୍ରାହ୍ମଣ)ଙ୍କ ପାଖରେ ଜାଲମ ହୋଇଛି ସେ କଦାପି 'ଡିପ୍ରେସ୍ ରଙ୍କଣ' ତୁଲ୍ୟ ସୁଖ-ଦୁଃଖ ଦାୟିନୀ ସ୍ମୃତିକୁ ଭୁଲିଲେ ଭୁଲି ପାରିବ ନାହିଁ ।

ହାଁ, ବିଚାରଦାୟିନୀ ସ୍ମୃତି ! ତୁମ୍ଭେ ଶୈଶବର ଅତୀତର ଅମୃତ ଆନନ୍ଦ ଆଣି ଅର୍ପଣ କଲେ ମଧ୍ୟ, କ୍ରମ ରକ୍ଷା କରି ପାରି ନାହିଁ । ସ୍ପନ୍ଦ୍ୟ ନାନାବର୍ଣ୍ଣ ରଞ୍ଜିତ କାଚ ଖଣ୍ଡମାନ ଏକ କାଳିଜ-ନଳୀରେ ଦେଖାଇଲା ପରି ତୁମ୍ଭେ ସେହି ଅଦ୍ଭୁତ ଘଟଣାବଳୀକୁ ଅଦ୍ଭୁତ ଏକ ନଳୀରେ ଦେଖାଅ । ସେହି ଅଜସ୍ର ସ୍ପନ୍ଦ୍ୟ ଘଟଣାବଳୀ, ସେହି ସ୍ପନ୍ଦ୍ୟ କାଚ ଖଣ୍ଡମାନ କେତେ ରୂପ ଧାରଣ କରେ ତାହାର କଳ୍ପନା କିଏ କରିବ ! କେହି କହି ପାରିବ ନାହିଁ, କେହି ଗଣି ପାରିବ ନାହିଁ, କେତେ ଚିତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ଦେଖାଅ, ତାହାର କ୍ରମ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବା ମଧ୍ୟ ଦୁରୂହ ।

ତୁମ୍ଭର ମୋହିନୀ ଶକ୍ତିରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟଭ୍ରଷ୍ଟ । ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ସ୍ମୃତିରେଖାଧର ତାହାର ରୂପ ଅନୁଧାବନ କରୁ କରୁ କେତେ ରୂପ ମୋତେ ଦେଖାଇ ଦେଇଲାଣି ଯେ 'ଭୁଲ' କଥା ଭାବୁ ତାହାର ଅନୁଙ୍ଗି ସମସ୍ତ ଚିତ୍ର ଆବୃତ୍ତି କରି ଗଲଣି ।

ପ୍ରଥମେ 'ଗ୍ରହାଲକ୍ଷ' ଯିବାକୁ ଯେ ଇଚ୍ଛା ତାହା କାଳ-କ୍ରମେ ଏପରି ଓଲଟା ଅଭ୍ୟାସରେ ପରିଣତ ହେଲା ଯେ ଜପର ପ୍ରଥମେ ଗ୍ରହାଲକ ଯିବ ଏହି ଭ୍ରାନ୍ତି ଜୀବର ଶେଷ-ଭାଗରେ ନିଦ୍ରା ସହିତ କେତେ କଳହ କରିଛି । ପହିଲ୍ଲ ଶୂନ୍ୟ ନେବା ପାଇଁ ଆଗ ଗ୍ରହଶାଳକୁ ଦୌଡ଼ିଯାଇ, ତାହାରେ ଗୋର ପକାଇ 'ଶ୍ରୀ' ଲେଖି, ତାହାକୁ ଲଭ୍ରାର ମୁଣ୍ଡରେ ଶୂନ ପେନ୍ଦ, ଚାରି ଛନ୍ଦ ଭିତରେ ଖଡ ରଖିଦେଇ, ଯେ ସମୟରେ ଯେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭୂତ ହେଉଥିଲା ଆଜ ତାହାର ତୁଳନା ଅଛି କି ? ପହିଲେ ଶୂନ ନେଲେ ଗ୍ରହାଲ ଭଙ୍ଗିଲା ବେଳେ କେବଳ ଦଣ୍ଡଧରଙ୍କର ଦଣ୍ଡର ଅର୍ଥାତ୍ ଅବଧାନଙ୍କ ବେତର ଅପ୍ରତିହତ ମାତ୍ର ଖର୍ଣ୍ଣନ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଯାହାକୁ ଯେତେ ଜଣଙ୍କ ପଛରେ ଅସିବ କୁ ହୁଏ ତାହାକୁ ତେତେ ପାହାର ଅଙ୍ଗୁଳିବିଦ୍ଧ ଭୁଲି ହାତରେ ଖାଇବାକୁ ହୁଏ । ଏହାର ନାମ ଶୂଳ । ପଚିଶ ତିରିଶ ଜଣଙ୍କ ପରେ ଯେ ଆସେ ସେ ଯେଉଁ ଶୂନ୍ୟ ଦେଲେ ତାହା ପଛରେ ଜଗତ୍ ଶୂନ୍ୟମୟ ବୋଧ ହୁଏ । ଏଥି ଲାଗି କଅଣ ତାହାର ନାମ ଦିଆ ହୋଇଥିଲା — ଶୂନ —

ହେ ଶୂଳ, ତୁମ୍ଭେ ସୁଖଦ ହୁଅ କି ଦୁଃଖଦ ହୁଅ ତୁମ୍ଭର ସ୍ମୃତିହିଁ ଏହିପରି ସୁଖଦ । ଯେ ଶୂନ୍ୟ ଦେବା ପ୍ରବୃତ୍ତି ଶୈଶବରେ ଥିଲା ଆଜ ତାହାର ଲୋପ ହୋଇନାହିଁ । ସେହି ଶୂଳ ଦେବାକୁ ପାଇ ଅସମୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଆଜ ମଧ୍ୟ ସମାଜ-ଅବଧାନର କଷାଘାତ ଖାଇବାକୁ ହେଉଛି । ଆଜ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ଶୂନ୍ୟମୟ ଦେଖା ଯାଉଅଛି । ସ୍ମୃତି ତୁହି ଧନ୍ୟ, ଧନ୍ୟ ତୋର ଅପରୂପ ପଟନାପଟ୍ଟ ମୃଗୀ ଲୀଳା !

ଶ୍ରୀ —

ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ବିଶେଷତ୍ୱ ।

(ପୂର୍ବ ପ୍ରକାଶିତ ଉତ୍ତରାରୁ)

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସମାନାର୍ଥକ ଶବ୍ଦର ବିପରୀତ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥିବା । ଯଥା : ଆଡ—(ବାଲେଶ୍ୱର ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରୟୋଗ) ଓଡ଼ିଆ, ଏହିପରି ଚିତ୍ରକଳା—ଚିତ୍ରକଳା, ଅକଟ—ଅଟକ, ହେମନ୍ତ—ମେହନ୍ତ, କୁଆ—କାଉ, ମୁଗୁଳା—ବୁଗୁଳା, ଜକଟା—ଟକଟା ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସମାନାର୍ଥକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରାନ୍ତ ସଂଯୋଗ ଦ୍ୱାରା

* Kaleidoscope.

Digitized by srujanika@gmail.com

ବର୍ଣ୍ଣଭାଙ୍ଗ । ଯଥା ; ଗୋଧ—ଗୋଧ ସାପ, ଜଥ—ଜଥ ନାଡ଼, ଗଧଥ—ଗଧଥ ବାସ, କୋକ—କୋକମିଳା, କୋକ—କୋକଶିଆଳ, ଶିଆଳଥ—ଶିଆଳଥପତ୍ରକ, କାଗେଜ—କାଗେଜ ଲେମ୍ବୁ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦର ପ୍ରାନ୍ତ ସଯୋଗ ଦ୍ୱାରା ବାଳାର୍ଥ ବୁଝାଯାଏ । ଯଥା ; ଫଳୀ—ଫଳ କାନି, ବାଳଥ—ବାଳଥପତ୍ରକ, ଗେଣ୍ଡଳ—ଗେଣ୍ଡଳକାଢ଼ିଆ, ।

ଛେଳର ଶାବକ ହୁଅ ଏହିପର କୁକୁର ହୁଅ, ବ୍ରେତ ହୁଅ ମାନ ନାଗ ବନ୍ଧ, ବାସ ବନ୍ଧ, ସିହ ବନ୍ଧ, ପ୍ରସ୍ଥୋଗ ହୁଏ ।

ଛନ୍ଦାର୍ଥରେ ନିମ୍ନଲିଖିତରୂପେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ୟ ଆକାର ହୁଏ । ଯଥା ;

ଅଙ୍ଗୁଳା—ଅଙ୍ଗୁଳୀ	ସାଗଡ଼ା—ସାଗୁଡ଼
କୁଣ୍ଡ—କୁଣ୍ଡୀ	ଯୋଡ଼ା—ଯୋଡ଼ (ଖଣ୍ଡ ବା ଦ୍ରବ୍ୟ)
କଳସ—କଳ୍ପସ	
କୁମ୍ଭା—କୁମ୍ଭୀ	ଚକ—ଚକ
କୁଲ୍ଲ—କୁଲ୍ଲେଇ	ଶୃଙ୍ଗଡ଼ା—ଶୃଙ୍ଗଡ଼
କେଣ୍ଡା—କେଣ୍ଡୀ	ଶୃଳ—ଶୃଳ
କୋରଣା—କୋରଣୀ	ଚୁଲ୍ଲ—ଚୁଲ୍ଲୀ
ଖଣ୍ଡା—ଖଣ୍ଡ	ଶ୍ରେପା—ଶ୍ରେପି
ଖଣ୍ଡ—ଖଣ୍ଡି	ଛଡ଼ା—ଛଡ଼
ଖମ୍ବ—ଖମ୍ବୀ	ଛଳ—ଛଳ
ଗ୍ରନ୍ଥ—ଗ୍ରନ୍ଥି	ଜାଲ—ଜାଲ
ଖୋଳ—ଖୋଳ	ଝୁଲୁକା—ଝୁଲୁକ
ଖୋଳପା—ଖୋଳପି	ଝୁମ୍ଭା—ଝୁମ୍ଭୁ
ଖୋସା—ଖୋସି	ତେଲା—ତେଲ
ଗଡ଼—ଗଡ଼	ଥୋପା—ଥୋପି
ଗୁଣ୍ଡା—ଗୁଣ୍ଡ	ଠେଙ୍ଗା—ଠେଙ୍ଗୁଣୀ
ଗୁଳା—ଗୁଳ	ଠୋଲ୍ଲ—ଠୋଲ
ଗୋଛ—ଗୋଛ	ଡଙ୍କା—ଡଙ୍କି
ଗୋଲକା—ଗୋଲକ	ଡଙ୍ଗା—ଡୁଙ୍ଗି
ଘଡ଼ା—ଘଡ଼	ଡାଙ୍ଗ—ଡାଙ୍ଗି
ଘଣ୍ଟା—ଘଣ୍ଟି	ଡାଳ—ଡାଳ

ଢଳା—ଢଳ	ଫାଳ—ଫାଳ
ଢାଲ—ଢାଲଥ ବା ଢାଲ	ଫେଣା—ଫେଣି
ଢୋଲ—ଢୋଲ	ଫୋପଡ଼ା-ଫୋପଡ଼ି (ବ୍ରହ୍ମ)
ଢୋଲ—ଢୋଲ୍ଲି	ବଉଳା—ବଉଳ
ଥାଳ—ଥାଳଥ	ବଗରା—ବଗରୀ
ଥୋପା—ଥୋପି	ବଡ଼ା—ବଡ଼
ଦଉଡ଼ା—ଦଉଡ଼ (ରଜ୍ଜୁ)	ବାଣ୍ଟଳା—ବାଣ୍ଟଳ
ନଉଡ଼ା—ନଉଡ଼	ବଣ୍ଟଣା—ବଣ୍ଟଣୀ
ନାଳ—ନାଳ	ବଣ୍ଡା—ବଣ୍ଡି
ପଣ୍ଡା—ପଣ୍ଡି	ବୁଜୁଳା—ବୁଜୁଳ
ପାହାର—ପାହାରଣି	ମୁଠା—ମୁଠି
ବଡ଼ା—ବଡ଼ି	ମୁଣ୍ଡା—ମୁଣ୍ଡି
ବୁଙ୍ଗା—ବୁଙ୍ଗି	ମେଣ୍ଟା—ମେଣ୍ଟ
ବେଙ୍କା—ବେଙ୍କି	ମେଣ୍ଟା—ମେଣ୍ଟି
ପିଣ୍ଡା—ପିଣ୍ଡି	ଲଣ୍ଡା—ଲଣ୍ଡି
ପୁଞ୍ଜା—ପୁଞ୍ଜି	ଲେଣ୍ଡା—ଲେଣ୍ଡ
ପୁଡ଼ା—ପୁଡ଼	
ପୁଳା—ପୁଳ	ଶାମୁକା—ଶାମୁକ
ପେଣ୍ଡା—ପେଣ୍ଡି	ଶିକୁଳା—ଶିକୁଳ
ପେଣ୍ଡା—ପେଣ୍ଡି	ହଣ୍ଡା—ହାଣ୍ଡି
ପୋଟଳା—ପୋଟଳ	ହାଉଡ଼ା—ହାଉଡ଼

ନିମ୍ନଲିଖିତ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦ ଅଣ୍ଡାର୍ଥବୋଧକ । ଯଥା ; ମାଛ ଭଜି—ମାଛ ଭମ୍ବ, ବେଙ୍ଗ ପୁଲ—ବେଙ୍ଗ ଭମ୍ବ, ଲଶ—ଉଲୁଣି ଭମ୍ବ ।

ପ୍ରାନ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦ ବାଳାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଯଥା ; ଭାଉଜ—ଭାଉଜଥ, ଭ୍ରେହ—ଭ୍ରେହିଥ, ପୋହଳା—ପୋହଳ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦ ଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ବାଳାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଯଥା— ଘୋଡ଼ା— ବାଛୁରୀ, ଗୋରୁ — ବାଛୁରୀ, ମଇଁଷି— ପଣ୍ଡା, ମାଛ—କାଁହାଳ(ଳ) ।

ପାଲି ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ।

ମାଛ ପାଲ—ଜଳ ନିମ୍ନସ୍ଥ ଭୂମିରେ ମାଛମାଳକର ସୁପ୍ତ ବାସ । ଏହିପର ହାଥ ପାଲ, ବାଉହା ପାଲ,

Digitized by srujanika@gmail.com

ବସା ।

ବାସ୍ତା ଚଢ଼େଇ-ରହିବାର ଘର ବାସ୍ତା ବସା ଏହିପରି ବଙ୍ଗ ବସା, ବାଜି ବସା, ଗୁଣ୍ଡି ବସା ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବାସାର୍ଥକ ଶବ୍ଦ—

ଘୋଡ଼ାଶାଳ—ଘୋଡ଼ା ରହିବା ଘର ।
ହାତଶାଳ—ହାତ ରହିବା ଘର
ଗୁହାଳ—ଗୋରୁ ରହିବା ଘର
ବିରୁଡ଼ ଘର—ବିରୁଡ଼ ବସା
ମଛ ଫେଣା—ମଛମାଛର ବସା
କାଇପୁଡ଼ା—କାଇମାନଙ୍କର ବସା
ଉଇଥାଳି—ଉଇମାନଙ୍କର ଗୁପ୍ତ ଗୃହ
ଡୁଙ୍କା—ଉଇମାନଙ୍କର ବହିର୍ବାସ

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶବ୍ଦ ବିକଳ ଆକାରରେ ପାଦ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଯଥା ; ଗୋରୁ ଖୁରା—ଗୋରୁ ପାଦ, ଏହିପରି ଛେଳି ଖୁରା, ମେଣ୍ଢା ଖୁରା ଇତ୍ୟାଦି । ମାତ୍ର ଘୋଡ଼ା-ଟାମ୍ବ, ହାତଖୋଜ, ବାଘଖୋଜ ।

"ହାତ ଖୋଜ ତଳେ ପିଁପୁଡ଼ି ନ ମରେ
ପାଟ୍ଟଣ୍ଡ ପଙ୍କାଏ ଧୀରି" (ବାଲ୍ୟପାଠ)

ଗୋଟମା ।

ନଡ଼ିଆ କସିକୁ ନଡ଼ିଅଗୋଟମା କହନ୍ତି । ଏହିପରି ତାଳ ଗୋଟମା ।

"ଉଦୁଉଦୁମା ତାଳ ଗୋଟମା * * *" (ଶିଶୁ ଗୀତ)

ବରଡ଼ା ।

ନଡ଼ିଆ ବରଡ଼ା—ନଡ଼ିଆ ପତ୍ର, ଏହିପରି ତାଳ ବରଡ଼ା, ଖଜୁରି ବରଡ଼ା, ଗୁଆ ବରାଡ଼ ।

ଘୋଡ଼ (ଦ୍ରୁମ)

ନଡ଼ିଆଘୋଡ଼, ତାଳଘୋଡ଼, ଖଜୁରିଘୋଡ଼, କଦଳ-ଘୋଡ଼ ମାତ୍ର କଅ ଘୋଡ ଅର୍ଥ କଅ ଗଛର କାଣ୍ଡ ।

ମୁଣ୍ଡା ।

ସାରୁମୁଣ୍ଡା, କଦଳୀ ମୁଣ୍ଡା, ହଳଦି ମୁଣ୍ଡା (ଅନ୍ତର୍ବୀଜ କାଣ୍ଡ) । ଅନ୍ୟଙ୍କ ଲଙ୍ଗଳ ମୁଣ୍ଡା (କଣ୍ଠିର ନିମ୍ନସ୍ଥ ମୋଟା କାଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡ), ହିଡ଼ମୁଣ୍ଡା (ହିଡ଼ର ପ୍ରାନ୍ତ), କାନମୁଣ୍ଡା (କାନର ସମୀପ) ଏହିପରି ନାହିମୁଣ୍ଡା, ବେନିମୁଣ୍ଡା ଇତ୍ୟାଦି ।

"ବାସ୍ତା ମା ଯେ ଖାଏ କୁଣ୍ଡା
ପୁଅ ବେଇ ଥାଇ ଲଙ୍ଗଳ ମୁଣ୍ଡା
ପୁଅକୁ ଶୁଆଇଲା ହିଡ଼ ମୁଣ୍ଡାରେ
ପିଁପୁଡ଼ି କାମୁଡ଼ିଲା କାନମୁଣ୍ଡାରେ" (ଶିଶୁ ଗୀତ)

କ୍ରମଶଃ—

ଶ୍ରୀ ବଳଭଦ୍ର ମିଶ୍ର ।

ନିଶୀଥ ଧ୍ୟାନ ।

ସୁଷୁପ୍ତ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣ ମାତ୍ର ରଜନୀ,
ସନ୍ତାନ ସନ୍ତତି କୋଳେ ନିଦ୍ରିତା ଧରଣୀ ।
ଶୀତଳ ନିଃଶ୍ୱାସ ବାୟୁ ଧୀର ପ୍ରବାହିତ ।
ବଦ୍ଧିତ ଦୀର୍ଘ ଶ୍ୱାସ ବାୟୁ ଅନୁମିତ ।
ଶ୍ରମର ପ୍ରଳାପ ସମ କମ୍ପିତ ବୃକ୍ଷେ,
ଜଦାତ ହୁଙ୍କାର ନାଦ ହୁଙ୍କେ ହୁଙ୍କେ ।
ଅନନ୍ତ ସାଗର ମାଝ ଅନନ୍ତ ଆକାଶେ,
ଫେଣମୟ ତାରାବଳୀ ହସିଭାଳ ଭାସେ ।

କାଳେ ସ୍ଥଳେ ଶୂନ୍ୟଦେଶେ ସର୍ବେ ଅଚେତନ,
ଜାଗ୍ରତ କେବଳ ଅନିଦ୍ରଦର୍ଶୀ ଜ୍ଞାନୀଜନ ।
ଅଜ୍ଞାନ ପକ୍ଷରେ ଗଶା ଜାଗ୍ରତ ସଜ୍ଞାନୀ,
ହେର ଯୋଗୀ କରେ ଯାଚୁଞ୍ଚା ପ୍ରଭୁ ପଦ ନମି ।
ହେ ସତ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ଚିତ୍ତଯତ ଭଗବାନ,
ନିଶ୍ଚିଳେ ଚରଣେ କରେ ତୁମ୍ଭ ପଦ ଧ୍ୟାନ ।

ଶ୍ରୀ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ମୁକୁର

ପ୍ରଥମ ଭାଗ । } ଆଷାଢ଼, ୧୩୧୯ । { ୩ମ ସଂଖ୍ୟା ।

ଭିକ୍ଷା ।

ନାହିଁ ସ୍ୱାଧୀନତା, ନାହିଁ ସଜ୍ଞାନ,
ମୋ ଜୀବନ ସଦା ଅନ୍ଧାର ସମାନ ।
ଅନ୍ଧାରେ ଆଲୋକ ନ ଦିଶଇ ଯେଣୁ
ଜ୍ଞାନାଲୋକ ନାହିଁ ମୋ ଜୀବନେ ତେଣୁ ।
ହେଉ ଏ ଜୀବନ ଅଳ୍ପଅ ଅନ୍ଧାର,
ହେଉ ବା ଚନ୍ଦ୍ରର ଜ୍ୟୋତି କାରମାର,
ହେଉ ସୁଖମୟ ଅବା ଦୁଃଖମୟ,
ଏ ଭୂକୁଟି ଭ୍ରମ ନାହିଁ ମୋର ଭୟ ।

(ମୁଁ) ସ୍ୱର୍ଗର ସନ୍ତାନ ଅନନ୍ତ ଅମୃତ
ଟିଇ ଏ ଜୀବନ ହୋଇବ ଭୂମିତ ।
ଅସିଲେ ସଂସାରେ ହେବ ମରିବାକୁ,
ଭାବିବାକି ଏହି ଭୟ ମରିବାକୁ ?
କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଧିବ ପ୍ରାଣ-ବଳି ଦେଇ
ପର ଦୁଃଖାନଳେ ପଡ଼ିବ ମୁଁ ଡେଇଁ ।
ଜଗତର ହିତେ ଯାଉ ଏ ଜୀବନ
ପୂର୍ଣ୍ଣକର ଭିକ୍ଷା ପ୍ରଭୁ ସନାତନ ।

ଶ୍ରୀ ମ—

ସୁନା ପୁଅ ।

ଶୁଣ ରେ ମୋର ସୁନା ପୁଅ ଶୁଣ ମୋର ବାଣୀ
ଯେଉଁ ଦେଶେ ଜନ୍ମ ତୋର ସେ ଦେଶ ଥିଲା ଧନୀ ।
କେତେ ଥିଲା ଧନ ଦ୍ରବ୍ୟ କେତେ ସୋନା ହୀରା
କେତେ ଥିଲେ ପାଇକ, ସୈନ୍ୟ ଅଛି କେତେ ଜୀରା ।
ଯୁବ ଚଦ୍ୟା ଶିଖିଥିଲେ ତୋର ବାପ ଅଜା
ଶଣ୍ଡା ଖେଳ ଜାଣିଥିଲେ ମାରୁଥିଲେ ମଜା ।
ହାତେ ଧରି ଖଣ୍ଡା ଖୋଳ ଡାଲ ତରବାରି
ଯୁବ ଭୁଜରେ ପଶି ଶତ୍ରୁ ଦେଉଥିଲେ ମାରି ।
ପରଦେଶ ଜୟ କରି ଆଣିଥିଲେ ଧନ
କୁବେର ପର ଚଳିଥିଲେ ମଣିମୁକ୍ତାଧାନ ।
ଭଲେ ହେଲେ ତାହାକୁ କେବେ ଡରୁ ନ ଥିଲେ ଯେହୁ
ଜାତି ଦେଉଥିଲେ ଖଣ୍ଡାରେ ମୁଣ୍ଡ ବିବାଦ କଲେ ଯେହୁ ।

ତାଙ୍କ ବଂଶ ତୋ ଦେହେ ଅଛି ଆରେ ମୋର ପୁଅ
ଶତ୍ରୁ ବେଷ୍ଟିତେ କବାଟ କଲ କେବେ ଭୁ ନ ଶୁଅ ।
କେହି ଯଦି କେବେ ତତେ କଲା ଅପମାନ
ବଡ଼ପାଟି କର କହିବେ ତାକୁ "ନୁହେଁ ମୁହିଁ ସାନ,
ମୋ ବାପ ଅଜା ପୂର୍ବକାଳେ ଥିଲେ ଭୀର ବୀର,
ମୁହିଁ ତାଙ୍କଠାଁ ଜନ୍ମ ହୋଇ ନ କରେଁ କାହାକୁ ଡର ।
ମୋ ଦେଶକୁ ମୋତେ ଯେ ବା କରିବ ଅପମାନ
ଖଣ୍ଡାମୁନରେ ବାହୁବଳରେ ଭାଙ୍ଗିବ ଗୁମାନ ।
ଖେଳିଛି ମୁହିଁ ନାନାଖେଳ ଅଛି ବଳ ଭାର
ମୋ ଉପରେ ନ କର କିଏ ହାକିମପଣ ଜାର ।"

ଶ—

Digitized by srujanika@gmail.com

ଗ୍ରାମ୍ୟଚିତ୍ର ।

ଅମ୍ବଗାଁ ।

ଅମ୍ବଗାଁଟି ଖୁବ୍ ବଡ଼ ନୁହେ କି ଖୁବ୍ ଛୋଟ ନୁହେ । ଲମ୍ବ ଅନ୍ୟୂନ ଏକ ମାଇଲ । ପ୍ରସ୍ଥ ପ୍ରାୟ ଚଉଠା ମାଇଲ । ଭିନ୍ନ ଦିଗରେ ମଛଗାଁ ନାଲ ଶାଖା ପ୍ରଶାଖା ସେଇ ଦେଖି ରହି-ଅଛି । ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ମାଛଗାଁ ସଡ଼କ ମାଛଗାଁ ଅଡ଼ାକୁ ପଡ଼ି ଅଛି । ନାଲ ବକ୍ଷରେ ପନାଙ୍ଗ, ବାଦାମ୍ବ, ନଡ଼ିଆ, ଆମ୍ବ ପ୍ରଭୃତି ଗଛମାନ ସଡ଼କରେ, ବର, ଶଜନ ପ୍ରଭୃତି ଗଛମାନ ଏବଂ ଗ୍ରାମର ଆବଶ୍ୟକୀୟ ବୃକ୍ଷଲତା । ଅମ୍ବଗାଁକୁ ସାମାନ୍ୟ ଗୋଚରଭୂମି କରି ନାହିଁ । କେଳାଲରେ ଭୁଇମାସ ଛଡ଼ା ବରଷକୟାକ ପାଣି ଥିବାରୁ ଗ୍ରାମବାସିମାନଙ୍କର ଗାଧୁଆ-ଗାଧୁଆରେ କୌଣସି କଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ନାଲ ସେପାଖରେ କାଠସେଡ଼ର ଶାଖା ଅଳଙ୍କା । ନାଲ ଯୋଗୁଁ ଅଳଙ୍କାର ମୁହଁ ବନ୍ଧା ହେବାରୁ ସେ ଆଜି ଶୁଖି ପଡ଼ିଅଛି । କେବଳ ଚତୁର୍ମାସିଆରେ ପାଣି ଚାଲେ, ନୋହିଲେ ଅନ୍ୟ ଦିନେ ଅଚଳନ୍ତି ପାଣିରେ ଦଳମଳ ପୂର ରହିଥାଏ । ଗାଁବାଲାଙ୍କର ଗାଡ଼ିରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ପୋଖରୀ ଏବଂ ପ୍ରାୟ ଗୋଟିଏ କରି କୂପ ।

ଅମ୍ବଗାଁରେ ବସତି ଖୁବ୍ ଘନ ନୁହେ । ଅଥଚ ଛତିଶ ପାଟକରୁ ୨୦ । ୨୨ ପାଟକ ଅଛନ୍ତି । ବ୍ରାହ୍ମଣ କରଣଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି କଣ୍ଡରା, ବାଉରୀ, ଗୋଣ୍ଡା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ଜାତିରୁ ଘରେ ଦୁଇ ଘର କରି ଅଛନ୍ତି । ନାନା ପାଟକର ବସତି ଥିବାରୁ ଘର ଦାଣ୍ଡିମାଲିଆ ନୁହେ । ଏଠି ଗୋଣ୍ଡାଏ ହେଲେ ସେଠି ଗୋଣ୍ଡାଏ । ଗାଁ ମଧ୍ୟରେ ବଡ଼ା ଗୋହର ବାଟ । ଏବେ ଗୋହର ସଡ଼କ ହୋଇଅଛି । ସଂକ୍ଷେପତଃ ଉତ୍କଳୀୟ ଗ୍ରାମ୍ୟଚିତ୍ରରୁ ଅଧିକାଂଶ ଅମ୍ବଗାଁରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ତେଣୁ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଅମ୍ବଗାଁର ଗୋଟିଏ ଚିତ୍ର ଉପହାର ଦେବାର ଅଭିଳାଷବଶତଃ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବନା ।

ସକାଳେ ପୋଖରୀ ତୁଠ ।

ଅନ୍ଧାର ଛଡ଼ି ନାହିଁ । ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଆକାଶରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ତାରା ଦେଖା ଯାଉଅଛନ୍ତି । କୋଇଲି କୁମ୍ଭାଣ୍ଡିଆ ରବ ଦେଇ ପ୍ରଭାତର ଆଗମନ ଜଣାଉ ଅଛନ୍ତି ମାତ୍ର । ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ସୁନ୍ଦର ଉଇଁ ଅଛି । ଗାଈ ବୋବାଇ ବୋବାଇ ଗୁଳରେ ଅସି ବସୁଅଛନ୍ତି । କଜଳପାଗ ଚେଁ ଚୁଁ କରି ଏଠୁ ଉଠି ସେଠି ବସୁଅଛି । ଏପରି ସମୟରେ ଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ପୋଖରୀ ତୁଠରେ ରୁଣ୍ଡ କାହିଁକି ? କିଏ କାହା ସଙ୍ଗେ କି ଭିତରକାର ହୋଇଥିଲା ପସ୍ତରୁ ଅଛି । କିଏ କାହା ଶାଶୁ ଚୁଗ୍ଲି ଦେଇ କାହା ଆଗରେ କହୁଅଛି । କିଏ ନଣନ୍ଦ ଗୁଣ ଗାଉଅଛି । କାହାର ବାପ ଭାଇ ସବୁ କଥା କିଏ କହୁ-ଅଛି । କିଏ ଗଡ଼ ପାଟି କରି କଥା କହୁଥିଲା ବୋଲି ଶାଶୁ-ଠାରୁ ସେତେ ଗାଳି ଖାଇଅଛି, ତାହା ଗପ କରୁଅଛି । ଏହିପରି ନାନା ଗପ କରୁ ? ଥଟ୍ଟା ପରିହାସ ମଧ୍ୟ କରୁଅଛନ୍ତି । ଏ ଗୁଡ଼ିକ କିଏ ? ଏମାନେ ଗାଁର ଜୁଆ ବେହୁମାନେ । ସେମାନେ ପାହାନ୍ତାରୁ ବାସି ପାଇଁ ସରି ଗାଧୋଇବାକୁ ଆସିଅଛନ୍ତି । ଦିନ ହୋଇଗଲେ କାଳେ କିଏ ଦେଖିବ ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ବଡ଼ ଭୋରରୁ ଗାଧୋଇବାକୁ ଆସି ଅଛନ୍ତି । ମାହାନ୍ତି ଘର ବୋହୂ ଶାଶୁର ଦେଢ଼ଶୁରଙ୍କ ପାଇଁ ପାଣି ଥୋଇ ଗାଧୋଇବାକୁ ଆସିଅଛି । ଅଉତ ଏମାନେ ଦିନଦେଲେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାର ସୁବିଧା ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ପୋଖରୀତୁଠରେ ସେ ଅଭିଳାଷଟି ପୂର୍ତ୍ତି କରି ନିଅନ୍ତି । ଶାଶୁ ଯାଥିଙ୍କୁ କଥା କହିବାର ଶକ୍ତି ବୋହୂର ନାହିଁ । ବୋହୂ ହାତଠାରି "ଚୁ ଚୁ" କରି ଶାଶୁ କି ଯାଥିଙ୍କୁ କଥା କହିବ । ଏ ଅସୁବିଧା କରଣ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଘରେ ବେଶି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତିମାନେ ଏମାନଙ୍କ ଅନୁକରଣରେ ଏହି ପ୍ରଥା ଅବଲମ୍ବନ କରିବାକୁ ଯାଉଅଛନ୍ତି । ସୁଖର ବିଷୟ, ଏହି ସମୟରେ ଉପର ଜାତିରୁ ଏ କୁପ୍ରଥା ଉଠି ଯିବା [illegible] ହେଲାଣି ।

ବୋହୂଏ ଗାଧୋଇ ସାରି ଭିଜା ଭିଜା ହୋଇ ଘରକୁ ବାହାରିଲେ । ଯେ ଯାହା ଘରେ ଯାଇ ଲୁଗା ବଦଳି ସିନ୍ଦୁର କଳା ନାଇ ଶୁଖୁଅପୋଡ଼ା ବା ବାସି ତରକାରି ସେଇ ପଗାଳ ଖାଇବେ । ଖାଇ ସାରିଲେ କିଏ ଦେବ ବୋହୂ ଚନ୍ଦନ କମକର ଲୁଗା କୁଣ୍ଡ କରିବେ, ପାନ ଭିଜାଇବେ, କାଞ୍ଚିପଟା ସେଇ ଖେଳ ମଧ୍ୟ ଖେଳିବେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୋହୂମାନେ ଚୁଲି ଲଗାଇ ଚୁଁଣ ଗାଗ କରି ଶାଶୁ ନଣନ୍ଦଙ୍କୁ ଡୋରଣି ବାଢ଼ିବେ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ନଈ କଣ୍ଢିଆ ।

ନଈକୂଳ ଜମିକୁ କଣ୍ଢିଆ କହନ୍ତି । ଅମ ଗାଁ ବାଲି ନଈ କଣ୍ଢିଆରେ ଲଙ୍କାମରିଚ ଚାଷ କରନ୍ତି ।

ଆଜି ଶୁକ୍ରବାର । ଅମ ଗାଁ ନିକଟରେ ଶୁକ୍ରବାରକୁ ଶୁକ୍ରବାର ଗୋଟିଏ ହାଟ ହେବ । ହାଟରେ ଯାହାବାଉରେ ଯାହା ଫଳମୂଳ ହୋଇଥାଏ; ସେ ତାହା ବିକ୍ରୟ କରିବାକୁ ଅଣନ୍ତି । ଆଜି ହାଟକୁ ନେବାପାଇଁ ଦାମସ୍ତାଇଁ, ନୋକେଇ ବଗାଲ ସକାଳୁ ଉଠି ଲଙ୍କାମରିଚ ତୋଳୁଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଗୁଣ୍ଡେ ଲେଖାଏଁ ଲଙ୍କାମରିଚ ଖେତ । ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ସେତେ ଭଲ ନୁହେ । ପିଲୁଝିଲି ଲଗାଇ ଲଙ୍କାମରିଚ ତୋଳୁ ଅଛନ୍ତି, ହାଟରେ ବିକ ଚେଲ ଲୁଣ କରିବେ । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଏତେ ଲୋକ ଜମା କାହିଁକି ? ଜମିଦାରଙ୍କର ପିଅଦାନ୍ତା କାହିଁକି ଠିଆ ହୋଇ ଅଛି ! ଏ ପିଅଦାନ୍ତା ପୁଣି ଶ୍ରୀମୁଖମୁଖା ହୋଇ ଥିବାରୁ ଭାରି ଆଗମୁହାଁ ହୋଇଅଛି । ବିଶ୍ୱାଳଙ୍କୁ କିଏ ଦାଦ କିଏ ଭାଇ ଇତ୍ୟାଦି ସମ୍ବୋଧନ କରି କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁ-ଅଛି ! ଏତେଲୋକ ଜମା ହେବାର କାରଣ କଣ ?

ପାଠକେ, ବୁଝି ପାରୁନାହିଁ । ଏମାନେ ପର କିଛି ଲଙ୍କା-ମରିଚ ନେବାପାଇଁ ଆସିଅଛନ୍ତି । ଜମିଦାରଙ୍କ ପିଅଦା ପର ଜମିଦାରଙ୍କ ବେଷକୁ ଲଙ୍କାମରିଚ ନେବାକୁ ଆସିଅଛି । ତେଣୁ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ କାଜ ବାହାର କରୁଅଛି ।

ପାଠକେ ମନେ କରୁଥିବେ ବିଶ୍ୱାଳେ କ'ଣ ଏତେ-ଲୋକଙ୍କୁ ଲଙ୍କାମରିଚ ଦେବେ । ଏ ଗୁଡ଼ାଙ୍କୁ କାହିଁକି ଦେବେ । ଅମ୍ଭେମାନେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଶିକ୍ଷା ପ୍ରଭାବରୁ ମୁଠା ବନ୍ଦ କରିବାକୁ ବସିଅଛୁଁ । ଏକା ସମର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତି କାହିଁକି କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଦିଆଦେବାକୁ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ହାତ ଯାଏ ନାହିଁ । ଯିବ ବା କିପରି ? ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର କଳ୍ପିତ ଅଭାବ ବହୁତ । କିନ୍ତୁ ବିଶ୍ୱାଳେ ଗାଉଁଲି ଲୋକ । ସେ ପଡ଼ସା ସେନ ସବ କରନ୍ତି । କାହାକୁ ପର କରିବେ । ଅତଏବ ସେ କାହାକୁ ଭୁଲିଥା, କାହାକୁ ଗୁରୁଥା ଦେଇ ଚୋଷ କରିବେ, କାହାକୁ ବା ଅଡ଼ ପାଲିଚ ଯାବାକ କରିବେ । ଜମିଦାର ପିଅଦାକୁ ତ ଦେବାକୁ ବାଧ ! ତା ନ ହେଲେ ସେ ଠିକଣା ପଡ଼ିବେ ନାହିଁ ।

ଏକା ବିଶ୍ୱାଳେ କାହିଁକି ? ହେଉ, ସେଠି ପାହାଣ ସବ କନମୂଳ ଖୋଳା ହେଉଅଛି । ସେଠିକି ଗୃହୀନ୍ତ୍ର କେତେ ଲୋକ । ସେମାନେ ତ ଗୋଟାଏ ଭୁଲିଥା କନ୍ଦମୂଳ ପାଇବେ ।

ଧନ୍ୟ ରେ ବସା । ସେଥିପାଇଁ କହନ୍ତି 'ବସା, ଲକ୍ଷ ଜୀବ ପୋଷା' । ତୁ ଯୋଗୀ ଦେଉ, ଭୋଗୀ ଦେଉ, ଚିଲ୍ଲ କୁଟୁମ୍ବ ପୋଷିଲୁ, ଜମିଦାରର ଚାକରୀ ଦେଉ । କିନ୍ତୁ ତୋ କଥା ତ କେହି ବୁଝିଲା ନାହିଁ । ତୁ କିଛି ବୁଝି ଜାଣୁ ନାହିଁ ବୋଲି ସମସ୍ତେ ତୋତେ ଠକିବାକୁ ବସିଅଛନ୍ତି । ଜମିଦାର ତୋ ଉପରେ ଥାଇ ତୋର ସର୍ବସ୍ୱ ନେବାକୁ ବସିଅଛନ୍ତି । ସେମାନେ ପ୍ରଜା ମାରି ମଜା କରୁ ଅଛନ୍ତି । ତୋଠୁ ଖଜଣା ନେବେ, ତୋତେ ବେଠି ଖଟାଇବେ, ପୁଣି ତୋ ଖେତରେ ତାଙ୍କର ନଜର ।

ସରସେଡ଼ ।

ବଇଶାଖମାସ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ମା କୋଡ଼ିକୁ ଗଲେଣି । ରୁମ ଲ୍ଟ-ଲାଣି । ଚଇତାଳି ପବନ ସ୍ୱସ୍ତ ପିଟୁଅଛି । ହଳିଆ ହଳକାମ ସାରି ଘରକୁ ଫେରୁ ଅଛନ୍ତି । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଜେନାଙ୍କ ଘରେ ନିଆଁ ଲାଗିଲା । ଜେନା ଘରେ ନାହାନ୍ତି । କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ବାହାର ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଘର ଭିତରୁ ଘନ ଘନ ଧୂଆଁ ବାହାରିଲା । ପଡ଼ିଶା ତାକ ପକାଇଲେ "ନିଆଁ ଲାଗିଲା ଧାଇଁପଡ଼ ହୋ" । ଘନ ଘନ ତାକ ପଡ଼ିବାରୁ ଗାଁ ବାଲି ସମସ୍ତେ ଜମା ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । "ପାଣି ଆଣ, ପାଣି ଆଣ" ବୋଲି ହୁଳ ପଡ଼ିଗଲା । ହାଣ୍ଡି ମଠିଆ ଧରି ଲୋକେ ଧାଇଁ ପଡ଼ିଲେ । କିଏ ପାଣି ଆଣି ନିଆଁରେ ଢାଳିଲା । କିଏ କାଠ କାଢ଼ି ପକାଇଲା, କିଏ ଧାନ ଗୁଡ଼ାଳ ସବୁ ବାହାର କରି କିଏ ଗୁଳ ଓଲାଇ ପକାଇଲା । ଏ ସବୁ ହୋଇଗଲା । ଜେନାଏ ତ ଘରେ ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ କିଛିସ ପକ୍ଷ ଏ ଗୋଳ-ମାଳରେ କେହି ନେଇ ଗଲା ନାହିଁ । ନା, ଏ ପାପ ବୁଦ୍ଧି କାହାର ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶତ୍ରୁ ମିତ୍ର ଏକ । ଜେନାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଶତ୍ରୁ ମଧ୍ୟ ଆସି ନିଆଁ ଲିଭାଉ ଅଛି । ସେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଧନଦ୍ରବ୍ୟ ପଦାକୁ ଆଣି ଅଗ୍ନିରୁ ରକ୍ଷା କରୁଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ସେ ଶତ୍ରୁ ନୁହେ । ସେ ଜେନାଙ୍କର ପଡ଼ସା । ନିଆଁ ଲିଭି ଜେନାଏ ଘର ଭୋଳ ପାରଲେ, ସେ ଶତ୍ରୁ ହେବେ । ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଜେନାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ ।

ବହୁ ଚେଷ୍ଟାସତ୍ତ୍ୱେ ଘର ରହି ପାରିଲା ନାହିଁ । ଏ ଅଭାଗା ଘରଟି ଜଳି ସାରି ଖଞ୍ଜା ଘରକୁ ନିଆଁ ଛେଇଁଲା । ତୁଳ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଯାଗାରେ ହୁଡ଼ୁହୁଡ଼ୁ ହୋଇ ନଈ ଜଳ ଉଠିଲା । ସେ ନଈ ଲଙ୍ଘିବାକୁ କାହାର ସାହସ ପାଇଲା ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ "ଗଲା ଗଲା" ବୋଲି ପାଟି କରୁଅଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ କେହି ସାହସ କରି ପଶି ପାରୁ ନାହାନ୍ତି ।

ପାଠକେ ମନେ କରୁଥିବେ ଘରଟା ଯୋଡ଼ିଯିବ । ଟୋ-ବାଲାଙ୍କ ସାହସ କାହିଁ ଯେ ସେମାନେ ନଈ ଲଙ୍ଘିବେ । କିନ୍ତୁ ପାଠକଙ୍କର ଧାରଣାଭ୍ରାନ୍ତ ! ଏ ଗାଁ ବାଲାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ବୀରତ୍ୱ ଅଛି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେବି ଲୋକେ ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁମାନେ ନଈଁକୁ ଖାତିର ନ କରି ଘରକୁ ରକ୍ଷା କରି ପାରନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ମୁହଁ ମୁହଁ ଭୁଲିକଣ ଟିଚାକୁ ଉଠିଗଲେ । ଜଣେ ଦେଖି ନଈଁକୁ ହାତରେ ଧରି ପକାଇଲା । ତାର ସାହସ ଦେଖି ଅଉ ଦଶଜଣ ଉଠିଗଲେ । ଦେଖି ନଈଁ ଲଙ୍ଘିଗଲା । କିନ୍ତୁ ଯେ ପଡ଼ିଲେ ଚଢ଼ିଥିଲା, ତାହାର ହାତ କଣ୍ଡୁଳୀ ଠାରୁ ସିଧି ଫୋଟକା ହୋଇଗଲା । ପରପାଇଁ ଗାଁଲୋକେ ବି ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରି ପାରନ୍ତି ! ଏହାକୁ ବୀରତ୍ୱ ନ ବୋଲି କଣ ବୋଲିବି । ନବ୍ୟ ଉତ୍କଳର ସଭ୍ୟ-ସମାଜ ଅମ୍ଭେମାନେ ଏହା ଦେଖି ଲଜ୍ଜିତ ହେବୁ ନାହିଁତ ?

ନଈଁ ଲଙ୍ଘିଗଲା । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ କେନାଏ ଅସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ତ କନ୍ଦ ଉଛଲା । ସମସ୍ତେ ମିଳି ତାଙ୍କୁ ଥମ୍ପ କରାଇଲେ । ତାଙ୍କ ଜିନିସପତ୍ର ତାଙ୍କ ଜିମା କରାଇ ଯେ ଯାହା ଘରକୁ ଫେରିଗଲେ । ମୁଁ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଘରକୁ ଫେରି ଅସିଲି ।

ପାଣି ଛତ୍ର ।

ଅଜି ମହାବିଷୁବ ସଂକ୍ରାନ୍ତି ଅଥବା ଲୌକିକ କଥାରେ "ପଣସଂକ୍ରାନ୍ତି" । ସୂର୍ଯ୍ୟ ତେଜ ବଡ଼ ପ୍ରଖର । କଅଁଳ ଗାଧୁଆବେଳ ନ ହେଉଣୁଁ ଅର୍ଥାତ୍ ୯ ଟା ନ ବାଜୁଣୁଁ ପଦାକୁ ବାହାର ହେଉନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏ ଖରରେ ସୁଦ୍ଧା ମୂଲଆ ହଳ କରୁଅଛି । କାରଣ ଶାସ୍ତ୍ର କହୁଅଛି "ଖର ନ ମାନଇ ମେରୁ, ଖର ନ ମାନଇ ଚରୁ, ଖର ନ ମାନଇ ମୂଲଆ ଚେଡ଼ିଯୋ ଯୋଡ଼ ଜଳଯାଇ ମରୁ ।" ଏମନ୍ତ ସମୟରେ କୁମ୍ଭାରୁଣୀ ଝୋକେଇଏ ଠେକ ସରା ଘେନି ଚଉଦରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଠେକ ଓ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ସରା ଦେଇଗଲା । ଗୃହସ୍ଥ ବା ତାଙ୍କର ଚାକର ଗଦଗଦ ୪ଟା ଓ ନଡ଼ିଆ ବାଉଁଶ ଖରଖଣ୍ଡେ ଅଣି ଚଉଦ ମୂଳେ ପକାଇଲା । ଗୃହିଣୀ ମୁଗ, ଗହମ ବା ଚାଉଳ (ଯାହାକୁ ଯେପରି ମିଳେ) ଛିଡ଼ା କରି ନଡ଼ିଆ ଛୋଟ ଗୁଡ଼ି ଅଣି, ଚଉଦ ମୂଳେ ରଖିଲେ । ପାଠକେ ମନେ କରୁଥିବେ, ଏ ସବୁ କ'ଣ ହେବ ? ଏଥିରେ ତୁଳସୀ ପ୍ରତି ହିନ୍ଦୁର ଭକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଉ ।

ଚଉଦ ଖରକ'ଣରେ ଖର ଗଦଖଣ୍ଡ ପୋତା ହେଲା । ତୁଳସୀ ଗଛ ଉପରେ ଖଣ୍ଡେ ନଡ଼ିଆ ବାଉଁଶ ଦ୍ୱାରା କମ୍ବା ଛାଦା ଅଭ୍ୟରେ ନଡ଼ା ଦ୍ୱାରା ଖଣ୍ଡେ ଛମ୍ବୁଣିଆ ହେଲା । ସେଥିରେ ଗୋଟିଏ କଦଳୀ ପାତ୍ରକା ଛିକା ଓଢ଼ଳା ହୋଇ ସେଥିରେ ସଛିଦ୍ର ଘଡ଼ିଟି ରଖା ହେଲା ଏବଂ ତା ମୁହଁରେ ଶରାଟି ରଖାହେଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଛତ୍ର ଗୁଡ଼ ନଡ଼ିଆ ପଣା କରି ଭୋଗ ଦେଲେ ଏବଂ ସେ ଠେକରେ ଜଳ ଢାଳିଲେ । ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏହି ଯେ ବୈଶାଖ ଖରରେ ଛମ୍ବୁଣିଆ ତୁଳସୀକୁ ଛଇ ଦେବ ଏବଂ ସଛିଦ୍ର ଘଡ଼ିରେ ଜଳ ଢାଳିଲେ ଜଳ ବିନ୍ଦୁ ବିନ୍ଦୁ ପଡ଼ି ବୃନ୍ଦାବତୀଙ୍କୁ ଶୀତଳ କରିବ । ହିନ୍ଦୁ ତୁଳସୀକୁ ଏତେ ଭକ୍ତି କରେ !

ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣା ଖାଇ ବିଦାଗି ନେଇ ଚାଲିଗଲେ । ଦାସଙ୍କ ଘରକୁ ଯେତେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆସୁଅଛନ୍ତି, ସମସ୍ତେ ପଣା ଖାଇ ଅଛନ୍ତି, ଖଣ୍ଡେ ଲେଖାଏଁ ଛତା ନେଇ ଅଛନ୍ତି । ସେ ଥିଲା-ବାଲା (ଧନୀ) ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଏ ବ୍ୟବସ୍ଥା । ନ ଥିବା ଲୋକେ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ହେଲେ ଭୋଜନ ଦେଉଅଛନ୍ତି ।

ଏତ ଗଲା ଗାଁ ଭିତରର କଥା । ବଡ଼କ ଉପରେ ଚର ଗଛ ମୂଳେ ଖଣ୍ଡେ ପଲ [କୁଡ଼ିଆ] ମଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି କାହିଁକି ? ପାଠକେ ମନେ କରୁଥିବେ କାହାର କ୍ଷେତ ଜଳିବାକୁ ପଲ ମଧ୍ୟ ହେଉଅଛି । କିନ୍ତୁ ତାହା ନୁହେ । ପଥିକମାନଙ୍କ ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ ଦାସେ ସେହି ପଲରେ ପାଣି-ଛତ୍ର ଦେବେ । ଦହ ପାଣି ଓ କିଛି ଚୂଡ଼ା ସେ ଛଡ଼ି ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଖାସ ସେଥିପାଇଁ ଜାଗିର ଖାଏ । ସେ ଗାଧୁଆ ବେଳଠାରୁ [୧୦ ଟା ଠାରୁ] ବେଳଢ଼ୁଡ଼ି ୭ ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଥିକମାନଙ୍କୁ ଜଳ ଯୋଗାଇବ । ବରଞ୍ଚେ ସେ ପାଣିକୁ ଭୁଲିଟା ବଡ଼ ବଡ଼ ହାଣ୍ଡିରେ ଖାଲି ପାଣି କାହିଁକି ? ସେ ସବୁ ଗୋରୁଗାଈଙ୍କ ପାଇଁ ।

ଯେଉଁ ଉତ୍କଳୀୟମାନେ ପରର କଷ୍ଟ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଏତେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଥିଲେ, ତାଙ୍କର ବଂଶଧର ଅମ୍ଭେମାନେ ?

Digitized by srujanika@gmail.com

ପାଣ୍ଡୁଆ ନାଚ ।

ପଣ୍ଡ ସଂକ୍ରାନ୍ତିର କିଛିଦିନ ପୂର୍ବେ ଗାଁରେ ମାଦଳ ବାଜଇ । ମାଦଳ ସଙ୍ଗେ କରତାଳ ମଧ୍ୟ ବାଜେ । ଅପଣ ପଚାରିବେ କାହିଁକି ? ସେ ପରି ଦେବୀ ଉପାସକ କଣ୍ଡରା, ବାଉରୀ, ଧୋବା ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ପାଣ୍ଡୁଆ ଯାତ୍ରା । ଯଦି କାହାର ଦେହ ବେରାମ ହୁଏ, କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିପତ୍ତି ପଡ଼େ ଏମାନେ "ମାନସିକ" କରନ୍ତି କି ଦେହ ଭଲ ହୋଇଗଲେ ମନ୍ତ୍ରକୁ ପାଣ୍ଡୁଆ କରନ୍ତି । ପାଣ୍ଡୁଆ ଯେ ହୁଏ, ସେ ନାଗିବେଳ ଟିକି ଗାଁ ଗାଁ ହୋଇ ବୁଲି ନାଚେ । ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମାଦଳ ଢ଼ାଙ୍କ ବଜାଇ ଅଛି କି * ଣ ମଧ୍ୟ ବୁଲନ୍ତି ।

ପଣସଂକ୍ରାନ୍ତି ଦିନ ଯେ କୌଣସି ଦେବାମନ୍ଦିର ନିକଟରେ କିମ୍ବା ନଦୀ କୂଳରେ ଏମାନଙ୍କର ମେଳା ହୁଏ ଏବଂ ସେହି ଦିନ ବ୍ରତ ଉଜୁଆଁ ହୁଏ ।

ଅଗେ ଥିଲା ଯେ ଏମାନେ ଲମ୍ବା ଅଙ୍କୁଶୀ ଠିଠିରେ ଘୋଡ଼ା ଉଚ୍ଚ ଗମ୍ବରୁ ଝୁଲାଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସରକାର ବାହାଦୁର ଏ କ୍ରୂର ବିଧିହିତ କରି ଦେଇ ଥିବାରୁ, ଆଜି ଏମାନେ ତାହାର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ଲମ୍ବା ଅଙ୍କୁଶୀ ଗୁଡ଼ାଏ ଅଣ୍ଟାରେ ବାନ୍ଧି ବୁଲନ୍ତି । ଗଡ଼ଜାତରେ ଅଜିମୁଦ୍ରା ଏ ବିଧି ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛି ।

ଦେବୀ ଘଟ ।

ଏତ ଗଲା ପାଣ୍ଡୁଆ ଯାତ୍ରା କଥା । ଉପର ଓଳି ଗାଁରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ଶବ୍ଦ କାହିଁକି ଶୁଣା ଯାଉଅଛି ? ଆଜି ଯାତ୍ରା ପର୍ବ ନୁହେ । ଖାଲି ସନ୍ଧ୍ୟା କାହିଁକି ବାଜିଲା । ପାଠକେ ଏ ପରି ଦେବଘଟ ଅସିଅଛି । ଶାରଳା, ମଙ୍ଗଳା, କୁଟାମଣ୍ଡୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ରାଉଳମାନେ [ସେବକମାନେ] ଗୋଟିଏ ଘଟରେ [ଅବଧୂତ] ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ପାଉକ ଛିଙ୍କି ତାକୁ ଗୋଟିଏ କାଠ ବୈଠିକ ଉପରେ କୌଶଳ କ୍ରମେ ରଖି ଫୁଲମାଳ ଓ ଚୋଡ଼ାରେ ମଣ୍ଡିତ କରନ୍ତି । ଏହି କାଠ ବୈଠିକ ସହ ଯେଉଁ ମାଳଟି ହେଲା ତାକୁ ଘଟ କହନ୍ତି । ଏ ରାଉଳମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ସାଧାରଣ ପିନ୍ଧି ବଡ଼ ନାଲି ନାଗବେଶ ଧାରଣ କରେ ଏବଂ ଏ ଘଟକୁ ମସ୍ତକରେ ରଖି ଦ୍ୱାରେ ଦ୍ୱାରେ ବୁଲି ରକ୍ଷା ସନ୍ଧାନ କରେ । ଯେଉଁଠାକୁ ଯାଏ, ସେଠାରେ ନାଚେ ଏବଂ ନାଚ ସଙ୍ଗେ ସନ୍ଧ୍ୟା ମଧ୍ୟ ବାଜେ । ଦମ୍ପତ୍ୟେ ସମ୍ପତ୍ୟେ ଏହି ନାଗବେଶୀ ପୁରୁଷ ଦୁଇ କାଠି ଦଣ୍ଡ ଉପରେ ଗୋଡ଼ ଦେଇ ଖଡ଼ା ଉଭା ହୁଏ ଏବଂ ସେହିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ନାଚେ । ଏହି କୃତ୍ରିମ କାଷ୍ଠ ପଦକୁ "ରଣପା" ବା "ରଣପଦ" କହନ୍ତି । କାହିଁକି ଏହାର ଏପରି ନାମ ହୋଇଅଛି ତାହା ମୋତେ ଜଣା ନାହିଁ । ପଣସଂକ୍ରାନ୍ତି ଦିନ ଏମାନଙ୍କ ବଡ଼ ଉତ୍ସବ ହୁଏ । ସେଦିନ ଶାରଳାଙ୍କ ଘଟ ମନ ଶାଳିଙ୍କ ଠାରେ, ମଙ୍ଗଳାଙ୍କ ଘଟ ମଙ୍ଗଳାଙ୍କ ଠାରେ ମେଳ ହୁଅନ୍ତି । ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ ଶାରଳାଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଝଙ୍କଡ଼ରେ ଏବଂ ମଙ୍ଗଳାଙ୍କ ବସତି କାକଟପୁରରେ ।

ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟା ।

ଆଜି ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ ତୃତୀୟା । ଏହାକୁ ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟା କହନ୍ତି । ଆଜି ଚନ୍ଦନଯାତ୍ରା ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଚଣ୍ଡାଳର କିଛି ଯାଏ ଅସେ ନାହିଁ । ତେବେ ଆଜି ଚାଷୀ ଭାଇ ଖୁସି କାହିଁକି ? ଆଜି ପରି ଧାନ୍ୟକୁଣ୍ଡ ଅନୁକୂଳ ହେବ । ସକାଳୁ ରାମ ନାୟକ ଅସି କହି ଯାଇଅଛି ବେଳ ୭ ଘଡ଼ୀ ଠାରେ ଭଲବେଳ ଅଛି । ତେଣୁ ପ୍ରାୟ ଚାଷୀ ହଳ ସେନ ଖେତକୁ ଯାଇଅଛି । ସରୁ ଅଛି ଜଣେ ଜଣେ ଗାଧୋଇ ଗାଧୋଇ ପାଣ୍ଡ କି ଗୁଡ଼ା ପିନ୍ଧି ବାହାରୁ ଅଛନ୍ତି । ତେଣୁଠି ଧୋଇ ସେଥିରେ ବହନ ପୂର୍ବରୁ ଗଡ଼ଣୀ ମୁହଁ ଗ୍ରହରେ ଯୋଡ଼ାଇ କାହାକୁ କିଛି ନ କହି ଚାଲି ଯାଉଅଛନ୍ତି । "ଅଣ୍ଟିମୁଠି" ନେଲାବେଳେ କାହାରକୁ କିଛି କହିବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ ଏକମୁହାଁ ହୋଇ ଯିବାକୁ ହୁଏ । ଗଡ଼ଣୀ ଦେଖି ବଲରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ଉତ୍ତର ପୂର୍ବ କୋଣରେ ଅରୀ ଧାନ ବୁଣାହେଲା ଏବଂ ବହନ ବୁଣାଲି ଏକମୁହାଁ ହୋଇ ଫେରି ଆସିଲା ।

କେତୁଦିନ ଏଇ ଦିନ ଧରି ଯାଇ ଥିଲା ଯେ ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାଲି ଅସୁଅଛି । ତା ବିରୁଦ୍ଧରେ କାହାର କିଛି କହିବାର ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ଓଡ଼ିଶା ଆଜି ଏକମତରେ ସେହିଦିନ ବହନ ବୁଣ ଅଛି । ଧନ୍ୟ ସେ ଲୋକ, ଯାହାର କଥା ଏତେଲୋକ ମାନନ୍ତି ।

ଯେଉଁ ଜିଅରରେ "ଅଣ୍ଟିମୁଠି" ବା "ଅକ୍ଷୟମୁଠି" ବୁଣା ହୁଏ, ତାକୁ ଅଣ୍ଟିମୁଠି ଜିଅର ବୋଲନ୍ତି । ଚାଷୀମାନେ ଏ ଜିଅରରୁ ଧାନ କାହାକୁ ଦିଏ ନାହିଁ । ଏ ଧାନ ପବିତ୍ର । ଏ ଧାନ ପଛକୁ ଦେଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଚାଲିଯିବେ ପରି !

Digitized by srujanika@gmail.com

ଲାଟ ବନ୍ଦୀ ।

ଅଳି ଏ ଅନିଷ୍ଟ ଦର୍ଶନ କାହିଁକି ? ପ୍ରଜାଙ୍କ ଯମ ଜମି-ଦରଙ୍କ-ପିଅଦା ଅଳି ଆସି ଘର ଘର ବୁଲ ଚଲବ କରି ଗଲା । ତହସିଲଦାର ଆସି ଠାକୁରମୂଳେ [ଅର୍ଥାତ୍ ଠାକୁର ଘର ପାଖରେ] ଦପ୍ତର ଖୋଲ ବସି ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରଜାମାନେ ଯାଇ ସେଠାରେ ହାଜର ହେବା ନିମନ୍ତେ ପିଅଦା ଚଲବ କରି ଗଲା ।

ପିଅଦା ତ ଚଲବ କରିଗଲା । ସାହୁଙ୍କ ଘରଠାରେ ଏତେ ଲୋକ କାହିଁକି, ଏମାନେତ ଠାକୁରମୂଳକୁ ଯିବାର, କଥା । ଠାକୁର-ମୂଳକୁ ଯିବେ ବା କିପରି । ଟଙ୍କା-ହେଲେତ ଯିବେ । ତେଣୁ ମହାଜନ ଦୁଆରେ ଜମା । ଟଙ୍କା କରଜ ନେଲେ ସେହି ଟଙ୍କା ସେଇ ତହସିଲଦାରଙ୍କୁ ଦେଖା କରିବେ । ମହାଜନଙ୍କ ପ୍ରତାପ ଆଜିକାଲି । ବୈଶାଖ ଲାଟବନ୍ଦୀରେ ସେ ବୈଶାଖ ମାସକ ପାଇଁ ମାସକୁ ଫି ଟଙ୍କାରେ ଏକ ଅଣା କରି ସୁଧ ନେବେ । ଟଙ୍କା ବାକି ରହିଲେ ଫି ମାସକୁ ଦୁଇ ପଇସା ନେବେ ଏବଂ ଧାନ ଅମଳ ସମୟରେ ଦେଢଗୁଣୀ ଅର୍ଥାତ ବାଲେଶ୍ୱରୀ ୧୦ ସେର ଧାନ ମଧ୍ୟ ନେବେ । ଏଡ଼ିକରେ ଶେଷ ନୁହେ, ଟଙ୍କା ନେବା ବେଳେ କିଛି "ମିଠେଇଷିଆ" ମଧ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି । ଯଥା ତେଲ ଖାଉକ ତେଲ ପାଏ ଦେବ, କୁମ୍ଭର କୁଣ୍ଡିଏ ଦେବ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଟଙ୍କା ନେଇ ଗୋଟି ଗୋଟି ହୋଇ ତହସିଲଦାରଙ୍କୁ ଦେଖା କଲେ । କିନ୍ତୁ ଏମାନଙ୍କ ଭକ୍ତି ଶୁଖି ଯାଇଅଛି । ଖେତେ କି ହାଣକୁ ଯାଉଅଛନ୍ତି । ଦଣ୍ଡବତ ହୁଅନ୍ତେ ତହସିଲ-ଦାରେ ବଳା ଉତ୍ସବରେ ଗୋଟାଏ ସମ୍ପର୍କ ଲଗାଇ ପ୍ରଜା-ମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କଲେ । ପ୍ରଜାଏ ଟଙ୍କା ଦେଲେ ତହସିଲ-ଦାରେ ଚାଲିଯିବ ପାଛି ଓଲଟାଇ ଓଲଟାଇ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଡାକି ଖାତା ବାହାର କଲେ ଏବଂ ଖରଚ୍ଚ ଖରଡ଼ାପଣି କଟାକଟି କରି ଟଙ୍କାକେ ରାଣରା ପାଉଣ୍ଡ ଦେଲେ । ଖାତିର ପ୍ରଜା ମହାଜନ ଘର କରି ଟଙ୍କା ଆଣିଲା । ସେପ୍ରକାର ଯଦି ଏ ତହସିଲଦାର ମହାଶୟ ଖୁସିଅଣା କାଟି ନିଅନ୍ତି, ତେବେ ତାହାର ମନ କିପରି ହେଉଥିବ, ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ମନକଷ୍ଟରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଜା ବକଥା ଓକର କଲା । ଚଦ୍ଦଣ୍ଡ ତହସିଲଦାରଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ କାଳବିକାଳ ଦୁଇ ପିଅଦା ତାହାକୁ କିଛି ଉତ୍ତମ ମଧ୍ୟମ ଦେଇ ବିଦାୟ ଦେଲେ ।

ଏଣେ ତହସିଲଦାରେ ଦାମ ସାହୁଙ୍କୁ କହିଲେ "ହଇ ହେ ସାହୁ, ତମ କାରଣେ କଦଳୀ ଖଣ୍ଡେ ଅଛି, ଆମ ଭର-କାର ପାଇଁ ଦେଇ ଯିବ ।" ଏହା କହି ଦେଇ ତହସିଲ-ଦାରେ ନିଜ ଗୌରୁଷ ଗାଇ ହେଉଅଛନ୍ତି । କିପରି ସେ ଖଣ୍ଡେ କାଳ ତମ୍ବୁକ କରି ଅମୁକ ପ୍ରଜାକୁ ଜବତ୍ ଜରିମାନା କଲେ । କିପରି ସେ ମିଥ୍ୟା ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେଇ ଅମୁକ ବିଶ୍ୱାଳଙ୍କଠାରେ ଅରମାନ ନେଇଥିଲେ । କିପରି ସେ ଅମୁକଙ୍କ ଘରେ.

.....ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏ ସବୁ କଥା ଶୁଣି ସରଳ ପ୍ରଜା ତହସିଲଦାରଙ୍କୁ ଭାରି ମାମଲତକାର ବୋଲି ଭାରି ପ୍ରଶଂସା କରୁଅଛନ୍ତି । କେତେ-ଗୁଡ଼ିଏ ଖୁସାମଦିଆ ତହସିଲଦାରଙ୍କୁ ଅଯଥା ପ୍ରଶଂସା କରୁ-ଅଛନ୍ତି । ଏ ସମୟରେ କେତିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭୋଜନ କରାଇବାକୁ ଥିଲା । ତହସିଲଦାର ବ୍ରାହ୍ମଣ ଉପରେ ଭାରି ଗରମ ହେଲେ । ତୁ ଏତେ ଡେରିକଲୁ କାହିଁକି ? ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆଖପାଖ ୩ ଜଣ ଚାଲି ଥିଲେ । ଗରୀବ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିଚାରା ନାମ୍ବ ।

ଏହିପରି ତହସିଲଦାରଙ୍କ କଟୋକରେ କେତେ ଅବଲୁପ୍ତ ହେଉଅଛି । ତହସିଲଦାରେ ତ ଧର୍ମାବତାର ! ସନ୍ତାନ ପାଲମା ଧନ୍ୟ ଏ ଉତ୍କଳ ! ଏପରି ଗୁଡ଼ିଏ ସନ୍ତାନ ପାଲ ରଖିଅଛୁତ ! ପାପର ଭାର କେତେ ହେଲେ ଭଗବାନଙ୍କର ଅବତାର ହୁଏ ?

ଗାଁ ବରଗଛ ମୂଳ ।

ବୈଶାଖ ମାସ ଖରା । ତହିଁରେ ପୁଣି ଖରାବେଳ । ଖରା ମାରୁଛି ନଥାଁ ବାଣ । କାଉ କଚେଇ ଗଛ ଡାଳରେ ବସି ଆଁ କରି ଧକାଉ ଅଛନ୍ତି । ସବୁ ନିଃଶବ୍ଦ । କୁକୁର ଗଛମୂଳରେ ପଡ଼ି ଜିଭ ଲହଲହ କରୁଅଛି । ବାଛୁରୀ ଗଛମୂଳେ ଅଟକି ଚାହୁଅଛନ୍ତି । ବାଲିଚାଉ ଖେଳିପୁଡ଼ି ଯାଉଅଛି । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଗାଁ ବରଗଛ ମୂଳେ ପିଲାଗୁଡ଼ାଏ ଜମା । ପିଲ୍ଲିଛି'ମ୍ବ ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡେ କଳା, ଧଳ'ଛନ୍ତି ଖଣ୍ଡେ ବାଡ଼ । କେହି କେହି ଖଣ୍ଡେ ଖଣ୍ଡେ ଗାମୁଛ ପିନ୍ଧିଅଛନ୍ତି, ଅଧି ଖଣ୍ଡେ ଦେହରେ ଧରିଅଛନ୍ତି । ଏମାନେ ସବୁ ଗାଁର ଗାଉଁଲିପିଲା । ଖରା ବେଳେ ବରଗଛ ମୂଳେ "ଗିଲେଇ" ଖେଳୁଅଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଖେଳ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପିଲାଙ୍କର ୩ । ୪ ଗିଲ । ସମସ୍ତଙ୍କ ଗିଲ ଏକାଠି କରି ଜଣେ ଗଡ଼େଇବ । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଗାତରେ ପଶିବ, କେତେକ ବାଟରେ ରହିବ । ତାପରେ

Digitized by srujanika@gmail.com

ପ୍ରତ୍ୟେକେ ନିଜ ନିଜ "ଟିପ" [ଗୋଟିଏ କଉଡ଼ିରେ କୌଣସି ଦ୍ରବ୍ୟସ୍ତୁ ପୂରାଇ ତାକୁ ଟିପ କହନ୍ତି] ପିଟିବେ । ଯାହାର ଟିପ ଗାତର ଯେତେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ, ସେ ସେତେ ଅଗ ଗିଲି ଗଡ଼ାଇବ । ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗାତରେ ପଶିବ, ସେ ଗୁଡ଼ିକତ ସେ ନେବ । ତା ପରେ ଯେଉଁ ଗୁଡ଼ିକ ବାଟରେ ଥିବ, ସେ ଗୁଡ଼ିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି 'ଟିପ' ପିଟିଲେ ଯେଉଁଟି ତାଙ୍କର ସେଟିକୁ ମଧ୍ୟ ନେବ । ଏହିପରି କେଣେ ସବୁଗିଲି ନେଇ-ପାରେ । ତା ଠାରୁ ଅନ୍ୟମାନେ ଧାର କରିବେ । ଯଦି ଟିପ ପିଟିକୁ ପିଟିକୁ ନ ବାଜିଲା, ତେବେ ସେ ଗାତର ଗିଲି ନେଇ ଅଲଗା ହେବ । ଅନ୍ୟଜଣକ ଗଡ଼େଇବ ।

ସମ୍ଭାଏ ଖେଳ ହେଲା ପରେ ପିଲାଯାକ ଦୁଇଭାଗ ହୋଇଯାଏ । ଦୁଇଦଳରେ ଦୁଇଜଣ ଅଗ୍ରଣୀ ହେଲେ । ତା ପରେ "ଦାଇକା" ଅଇମ୍ବ, ଏକ ଦଳ ଗାଇଲେ ।— "ଧୀମ ବୋଲେ ଅରେ ଧୁଣ୍ଡା, ବଲେଇ ଆଗରେ ମୁଣ୍ଡା, ପଡ଼ିଛୁ ହାବୋଡ଼େ ରେ । କାନମେଡ଼ି ଲଗାଇବ ମୁଁ ଗୃପୋଡ଼େ ।" ଅପର ଦଳ ବୋଲିଲେ "ଧୁଣ୍ଡା ବୋଲେ ଅରେ ପାଜି, କେତେ ହେଉ ଗଳାଜାଜି, ଦେବ ଶୋଳେ ରେ । ଜ୍ଞାନ ଅଗରୁ ପାଣ୍ଡ ଯିବୁ ଦଳ ?" ଏହିପରି କେତେ ବୋଲାବୋଲି ହେଲା । ଏଣେ ଥୋଡ଼ାଏ ପିଲା ବର-ଓଡ଼ିଶାରେ ଦୋଳ ଖେଳୁଅଛନ୍ତି । କେତେ ପିଲା "ଡାଗର ସୁଆ" ଖେଳୁ ଅଛନ୍ତି । ଡାଗରସୁଆକୁ ମଝିରେ ଗୁଣ୍ଡାଣ୍ଡ କହନ୍ତି । କେତେ "ବାସ-କବାଟ" ଖେଳୁ ଅଛନ୍ତି । କେତେ-ଗୁଡ଼ିଏ ପିଲା ଜଣେ ପିଲାକୁ ଆଗରେ ରଖି ତା ପଛକୁ ତା ପଛକୁ ଅଣ୍ଟା ଧରାଧରି ହୋଇ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଅଗ ପିଲାଟି କବାଟ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ପିଲା ବାସ ହୋଇ କବାଟ ଠେଲି ସରବାଲାଙ୍କୁ ଖାଇବ ବୋଲି ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛି । କବାଟ ମଧ୍ୟ ବାସକୁ ହରେଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛି । ଏହି ବାସକବାଟ ଖେଳ ।

ଏହି ଅନେକକ୍ଷଣ ଖେଳିବା ପରେ ଛଇ ଛେଡ଼ିଲି ଅର୍ଥାତ୍ ପଶ୍ଚିମର ଛଇ ପୂର୍ବକୁ ଫେରିଲା, ସୂର୍ଯ୍ୟ ମୁଣ୍ଡ ଉପରୁ ପଶ୍ଚିମ ଅଡ଼କୁ ଢଳିଲେ । ଗାଇଆଲ ପିଲାଏ ଗୋରୁ ଏକାଠି କରି ଠାକୁର ସୋଣ୍ଡରେ ପାଣି ଦେଇ 'ହାଟକଣ୍ଠା ଅଡ଼କୁ ନେଲେ । ବାଟୋଇ ନିଜ ସ୍ୱାଧାର ଚାଲିଲେ । ଚଉଦ୍ଦ ଅଧାର ଖାଇବାକୁ ଗଲେ । ବରଗଛ ମୂଳ ଖାଲି ହୋଇ-ଗଲା ।

(କ୍ରମଶଃ)

ଶ୍ରୀ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ପର୍ଯ୍ୟା ।

ଚଉଖୁଣ୍ଟା ଘଟେ ।

(୧)

କର୍ମକ୍ଲାନ୍ତ ପ୍ରାଣେ ଅଳି ଚଲ ଚଉଖୁଣ୍ଟା ଘରେ,
ଗୃହିଣୀ ପରୁଚି ଦିଶୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ଚାଲି ଅସେ ଧୀରେ ।
ହମ୍ବାରଡ଼ି ଛଡ଼ି ପଥେ ବାଛୁରୀ ଗୋରୁପଲ,
ପାଖାଣ ବନ୍ଧୁର ବାଟେ ମହିଷଶିଶୁ ଦଳ ।
ପଲ ପଲ ପିଲାମାନେ ଯୋଡ଼ି ଯେଡ଼ି ଯୁବାଜନ,
ଖେଳନ୍ତି ନଗର ଦାଣ୍ଡେ କରନ୍ତି ସାନ୍ଧ୍ୟାଭ୍ରମଣ ।
ଗୀତସିକ୍ତ-ଚନ୍ଦ୍ରବାସ-ଜଡ଼ିତ ବୁଷ୍ଟିତ ଅଙ୍ଗେ
ମାନାନ୍ତେ କଳସ କାଖେ ନାରୀଯନ୍ତି, ଯାନ୍ତି ରଙ୍ଗେ ।
ରଞ୍ଜିତ ବାଲୁକା ନଦେ ଉଷ୍ଣ ଏବା ସୁରବାଳା,
ପ୍ରବାସୁଁ ଆଗତ ରବି ଅଗେ ଧରି ଅର୍ଘ୍ୟଡାଳି !
ଦିବିବ-ପ୍ରାଙ୍ଗଣ ତଳେ ଯେଉଁ ସ୍ୱର୍ଗ ଭୋରଣ
ଖେଳନ୍ତି କି ଦିବ୍ୟବାସ ପିଲ୍ଲ ଦେବ-ଶିଶୁଗଣ ?
ସୁରତରଙ୍ଗିଣୀ ନୀର ନିଅନ୍ତି ଘୁଇସରଣି,
ସ୍ପର୍ଶ କଳସ କରେ ବସନେ ଖଚିତ ମଣି !
ହେମନ୍ତ ଅଛି ଦେଖି ନିବାସ ରସ୍ପେ ଚଳିଲା,
ଭବିଷ୍ୟ-ଉପଦ-ଛାୟାଯାଚେ ଯେହେ ବିଧାଦ୍ଧା ।

(୨)

ଗୃହିଁ ଗୃହିଁ ଚାରିଏ ଦେଲା ବେଳା ଗଲ ନଦେ ।
ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ଗୋଟି ଗୋଟି ଗଲେ କିଏ ଚାହିଁ ସର୍ବେ ।
କଳକା-ନାଟିକା-ବେଗ ହେଲା ଛାଡ଼ିଁ ଛାଣିଛର,
ନିର୍ଜନ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରାଣ ସଞ୍ଚରିଲା ଚରାଚର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

କର୍ମକ୍ଲିଷ୍ଟ ପ୍ରାଣ ମମ ଘୁଞ୍ଚନ୍ତେ ବିଷୟ-ବିଷ
ନିସ୍ତଳେ ପ୍ରଲୁବ୍ଧଦେହୀ ସୁଧୀରେ ଶାନ୍ତ ଅଶୀଷ ।
ଦୋଳୁଥିଲା-ଶିଳା ଶଯ୍ୟା ଉଚ୍ଚରୁ କଳକଳ୍ଲୋଳ
ପ୍ରଦୋଷ ସମୀର ସଙ୍ଗେ ହେଲା ତିମେ ଷ୍ଟବ୍ଧତର ।
ବାରୁଣୀ ବର୍ଣ୍ଣ ରେଖ ମୃଦୁ ମୃଦୁ ନୃତ୍ୟଗଲା,
ରକ୍ତ ଗୀତ ନିଲ ଶୁକ୍ଳ ସବୁ ହୋଇଗଲା କଳା ।
ମାୟାନେତ୍ରେ ପ୍ରଭାତଇ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଏ ସଂସାର,
ପରିଣାମେ ଚକ୍ଷୁଦର୍ଶୀ ନେତ୍ରେ ସର୍ବ ଏକାକାର ।
ଚକ୍ଷୁ ଦୂରେ ଜଳୁଅଛି ଜ୍ଞାନଦୀପ ପରପାରେ,
ଏ ମହାନ୍ଧ-ଅନ୍ଧକାରେ ସାଧ ପ୍ରାଣ ପରକାରେ ।
ମିଛି ମିଛି ଦୂରେ ଦୀପ, ମିଛି ମିଛି ନଭେ ତାର,
ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଦେବତା, ସେଥେ ଅନ୍ଧକାରେ ମାରଧାର ।
ହେ ରୁଦ୍ର ସୁନ୍ଦର ପ୍ରଭୁ ତଥାପି ଦେଖି ପ୍ରଲୁବ୍ଧ
ବାଜି ଉଠେ ହୃଦତନ୍ତ୍ରୀ, ଗାଏ ପ୍ରାଣ ଭବ ସ୍ତୁତି ।
ଗଗନ ନୀଳିମା ତଳେ ପକ୍ଷୀମନ୍ତ୍ର, ସ୍ତବ୍ଧମାନ
ଲତା ଦ୍ରୁମେ ଫୁଲ ଫଳ, ଅନନ୍ତ ସମୁଦ୍ର ଗାନ
ବନ ଗିରି ହ୍ରଦ ନଦୀ ପ୍ରାନ୍ତର ପକ୍ଷୀ ନଗର
ଦେଖିଲେ ହେ ପ୍ରଭୁ ପ୍ରାଣେ ପଡ଼େ କି ଛାୟା ତୁମ୍ଭର ?

(୩)

ଚାରିଦିଗେ ଅନ୍ଧକାର ଘୋଟି ଯାଇଅଛି ଧରା
ଆକାଶରେ କୋଟି କୋଟି ଫୁଟି ଉଠିଛନ୍ତି ତାରା ।
ନଦୀକୂଳେ ବଟମୂଳେ ଅଗ୍ନି ଜ୍ୱାଳି ବେଳ ପଞ୍ଚ
କରନ୍ତି, ବନ୍ଧନ ଅଳ୍ପ ବାକ୍ୟଘ୍ନିଳ ପଥଶ୍ରାନ୍ତ,
ପଚାରିଲା ଜଣେ "ଭାଇ ଏକପାକ ହେବ କି ହେ ?"
ଉତ୍ତରିଲା ଅନ୍ୟ "ମୁ ଓଡ଼ିଆ, ହାଉଆ ନୁହେ ।"
ଭାଇଭାଇ ଠାଇ ଠାଇ, ଏହି କି ରବ ବେଦର ? ?
ଉଦର କି ସର୍ବସ୍ୱାର, ନୁହେ କି କେହି କାହାର ?
ଉପଳସୋପାନେ ସ୍ୱର୍ଗ ବସିଅଛି ମାରବରେ,
ବିଚଳିତ ସେ ଦୁଇଟାଙ୍କୁ କରନ୍ତି ପାକ ସ୍ୱରେ ।
କେତେଟି କାହାକୁ କିଛି କହୁ ନାହିଁ କେହିଁ କଥା,
ଅନ ମନେ ଯେ ଯାହାର ଗାଉଛି ଯେତେ ମଥା ।
ଶିଖିଲେ ଅଭୁତ ଏ ସମାଜର ବେଦନତ,
ମାନବ ମାନବ ମଧ୍ୟେ ଘଟାଇ ଅଛି ଅପ୍ରୀତ ।
ଦୁହେଁତ ଦରିଦ୍ର, ଦୁହେଁ ପଥଶ୍ରାନ୍ତ ନିସହାୟ.
ଏକଜ ଭେଳକ କଲେ ନୁଅନ୍ତା କିବା ଅନ୍ୟାୟ ?
ଦୁଇ ଘଡ଼ି ହେଲା ରାତି, ପ୍ରଳୟର ସମ୍ମିଳନ,
ଡେକିଣ ସମାଜଙ୍କୁ, ଡେରାକୁ ଚାଲି ପଳାଇ ।

ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ ।

ତମାଖୁର ବ୍ୟବହାର ।

ଆଜି କାଲି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ତମାଖୁର ବହୁଳ ପ୍ରଚଳନ ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁତପ୍ତ ହେବାକୁ ହୁଏ, କାରଣ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶର ମାନ୍ୟବର ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରୁ ବିରତ ନୁହନ୍ତି । ତମାଖୁ ସ୍ୱପରିଚିତ ଦେଶ-ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଏବଂ କୃଷକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଯତ୍ନ ସହିତ ଉତ୍ପାଦିତ ଏକପ୍ରକାର ନିଷ୍ଠର ପତ୍ର ମାତ୍ର । ଏହା ଅନେକ ପ୍ରକାରର ଅଛି; ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ଦେଶୀ ତମାଖୁ ବା ଧୂମ୍ରପତ୍ର ଏବଂ ବାଲେଶ୍ୱରୀ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ବିଶେଷ ପ୍ରଚଳିତ । ଦେଶୀ ତମାଖୁ ପିଇ ବା ଚୁରୁଟ ରୂପେ ଏବଂ ବାଲେଶ୍ୱରୀ ଗୁଡ଼ି ରୂପରେ ପାନ ସଙ୍ଗରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ମୋଡ଼ିହାର ନାମକ ଅତି ଏକ ପ୍ରକାର ତମାଖୁ ହୁକା ବଡ଼ ଓ ଗୁଡ଼ାଖୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହାରରେ ଅସେ । ଗୁଡ଼ାଖୁର ବହୁଳ ପ୍ରଚଳ ବିଶେଷତଃ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶର ମାନ୍ୟଗଣ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଏ; ଏମନ୍ତ କି ଏହାର ବ୍ୟବହାର ଭଦ୍ରଲୋକମାନଙ୍କ ଗୃହରେ ଅତିଥି ସେବାର ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ମଧ୍ୟରେ ପରିଗଣିତ ହୋଇ ଥାଏ । ତମାଖୁ ନସ୍ୟ ରୂପରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ନସ୍ୟର ପ୍ରଚଳନ ଆଜି କାଲି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଲାଭ କରିବାର ଦେଖାଯାଏ, ଏହା ନସ୍ୟମିଶ୍ରରୂପେ କ୍ଷୁଦ୍ର ବାକ୍ସରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଆଜିକାଲି ବିକ୍ରୟରେ ବିକ୍ରୟ ହେଉଅଛି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଆମେରିକା ଏବଂ ୟୁରୋପରେ ଆଉ ଏକ ପ୍ରକାର ତମାଖୁ ଉତ୍ପାଦିତ ହୁଏ, ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ସିଗରେଟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ନାନା ଦେଶକୁ ପ୍ରେରିତ ହୁଏ । ୧୫ ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ଅଥବା ୧୬ ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଏହା ପ୍ରଥମେ ଆମେରିକାରେ ଜାତ ହୋଇ ତହିଁ ଉତ୍ତରୁ ୟୁରୋପରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା ; ୧୭ ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପର୍ତ୍ତୁଗିସମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହାର ପ୍ରଚଳନ ପ୍ରଥମେ ଭାରତବର୍ଷରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା । ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ହିନ୍ଦୁଛିଲା ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଂଶ ଭାଗୀଦାର ହେବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ନୁହେ । ଜନସାଧାରଣ ଦରିଦ୍ରର କୁଟୀର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏବେ ତମାଖୁ ପ୍ରାୟ ଅଧ୍ୟବସାୟ ବିସ୍ତାର କରିଅଛି । ଏହିପରି ତମାଖୁର ବ୍ୟବହାରରେ ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କର ଯେ ବାର୍ଷିକ ସହସ୍ର ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟିତ ହେଉଛି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କଣ ?

ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ଯାବତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟର ଭଲ ଅଥବା ମନ୍ଦ କିଛି ନା କିଛି ପରିଣାମ ଅଛି । ଈଶ୍ୱର ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ପରମପିତା ଏବଂ ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଧାରଣ ଓ ଧନ ଉପାର୍ଜ୍ଜନ ପ୍ରଭୃତି ଯାବତୀୟ ମଙ୍ଗଳଜନକ କାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କର କୃପାରୁ ସାଧିତ ହେଉଅଛି । ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ପାର୍ଥିବ ପିତା ଅମ୍ମମାନଙ୍କୁ କିଛି ଧନ ଦେଇ ତାହା ବ୍ୟବହାର କରିବା ନିମନ୍ତେ ଯଦି ବିଦେଶକୁ ପ୍ରେରଣ କରନ୍ତି ଏବଂ ଅମ୍ମେମାନେ ଯଦି ସେହି ଧନକୁ ଅସତ୍ ଉପାୟରେ ବ୍ୟୟ କରି ଦେଉଁ ତେବେ ପିତା-ମହୋଦୟ ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ ନାହିଁ କି ? ତେବେ,ତାଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରାଇବାକୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରଦତ୍ତ ଧନ ସତ୍-ପଥରେ ବ୍ୟୟ କରିବା ଉଚିତ । ସେହିପରି ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ପରମପିତା ପରମେଶ୍ୱର ଅମ୍ମମାନଙ୍କୁ ପୃଥିବୀରେ ଜନ୍ମ କରି ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ଉପକାର ପାଇଁ ଧନ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଅମ୍ମେମାନେ ଯଦି ସେହି ଧନକୁ ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ଅପକାରରେ ବ୍ୟୟ କରୁଁ ତେବେ ପରମପିତା ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ ନାହିଁ କି ? ଅତଏବ ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ଧନ ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟୟ କରିବା ଉଚିତ ଯଦ୍ଦ୍ୱାରା ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ଉପକାର ହେବ ଏବଂ ପରମପିତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ହେବ ।

ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ଉପକାର ହୁଏ କି ଅପକାର ହୁଏ ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲୋଚନୀୟ । ଏହାର ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା କି ଉପକାର ହୁଏ ତାହା ମୁଁ ସ୍ୱୟଂ ଅନୁଭବ କରି ନାହିଁ; କାରଣ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପାରୁ ମୁଁ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରୁ ବିରତ ଅଛି । ଗୁଡ଼ାଖୁ, ପାନ ଓ ସିଗାରେଟ ପ୍ରଭୃତି ବ୍ୟବହାର ନ କଲେ ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ଜୀବନ ରକ୍ଷା ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ଅଥବା ଏମାନେ ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥର ଏକଅଂଶ ଏହା କଦାପି କୌଣସି ଜ୍ଞାନୀ ବ୍ୟକ୍ତି କହି ନ ପାରେ । ଏହାକୁ ବ୍ୟବହାର ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ଚଳି ପାରେ ।

କେହି କେହି କହନ୍ତି—'ତମାଖୁର ବ୍ୟବହାର ଉପକାର-ଜନକ । ପୃଥିବୀର ଅଧିକାଂଶ ଲୋକେ ଏହାକୁ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି; ଯେତେବେଳେ ଶରୀର ଅଳସ ବୋଧ ହୁଏ ଏହାକୁ ଠିକ୍ ବ୍ୟବହାର କଲେ ଶରୀରରେ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ହୁଏ; ଏଥିରୁ ବୋଧହୁଏ ଯେପରି କି ମାନବ ପ୍ରକୃତି ଏହାକୁ ଚାହେଁ, ଏହାକୁ ବନ୍ଦ କଲେ ପ୍ରକୃତି ବିରୁଦ୍ଧରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଏହା ଦେଖି ନିଶା ନୁହେ, ବଡ଼ ବଡ଼ ନିଶାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ଏହାକୁ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇ ପାରେ ।' ମାତ୍ର ଏପରି କହିବା ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ ନୁହେ । ଯଦି ଅମ୍ମେମାନେ ପ୍ରକୃତିକୁ ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦାନ କରୁଁ, ଯଦି ପ୍ରକୃତି ଯାହା ଚାହେଁ ପରିଣାମ ନ ଭାବି ତାହା କରୁଁ, ତେବେ ପୃଥିବୀରେ ସତ୍-କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରିବା କଷ୍ଟକର ହେବ । ମଧ୍ୟ ଗୁଳାଖୁ ଅଥବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାର ନିଶା ବ୍ୟବହାର କରିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ମାନବ ପ୍ରକୃତିର ଫଳ ନୁହେ; ତାହା ହୋଇଥିଲେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାନବର ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ଥାନ୍ତା, ମାତ୍ର ଯେଉଁମାନେ ଏହାକୁ ବ୍ୟବହାର ନ କରନ୍ତି ସେମାନେ କଦାପି ଏହାର ଅଭାବ ବୋଧ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ପ୍ରକୃତି-ଦତ୍ତ ନୁହେ, ବରଂ ଅଭ୍ୟାସଜନିତ ଅଟେ । ଏହାର ଅଭ୍ୟାସ କୁସଂସର୍ଗ ଦୋଷରୁ ପ୍ରଲୋଭନବଶତଃ ଆମ୍ଭେ ହୁଏ; ଏହାର ପ୍ରମାଣ ସ୍ୱରୂପ ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ଜଣେ ମାନନୀୟ ଗୁରୁ ମହୋଦୟଙ୍କ ଜୀବନର ଘଟଣା ଉଲ୍ଲେଖ କରୁଅଛି ।

ବାଲ୍ୟକାଳରେ ସେ ଯେ କୌତୂହଳ-ପରବଶ ହୋଇ ତାଙ୍କ ମାତୁଳଙ୍କ ହୁକାରୁ ତାଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ଗୁଡ଼ାଖୁ ସେବନ କରି ମୁଣ୍ଡ ଘୂଲାଇବା ଓ ବାନ୍ତି ହେବା ହେତୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସେହିଦିନ ଠାରୁ ସେ ତମାଖୁକୁ ବିଷତୁଲ୍ୟ ମନେ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଘୃଣା କରୁଥିଲେ । ନିଜେ ସେବନ କରିବା ଦୂରେ ଥାଉ ଅନ୍ୟ କେହି ତାହା ସେବନ କରିବାର ଦେଖିଲେ ତା ପ୍ରତି ବିରକ୍ତ ହେଉ-

Digitized by srujanika@gmail.com

ଥିଲେ । କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପାଠ କରିବା ସମ-ୟରେ ଟ୍ରାମ ଗାଡ଼ିରେ ବସି ଗମନ କଲାବେଳେ ଫିରିଙ୍ଗି-ମାନେ ସିଗାରେଟ ପାନ କରିବା ହେତୁ ତାହାର ଧୂଆଁ ସମୟ ସମୟରେ ତାଙ୍କ ନାକ ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରୁଥିଲା; ସେ ପ୍ରଥମେ ଏଥିରୁ ଏକ ପ୍ରକାର ସ୍ପର୍ଶ ଅନୁଭବ କଲେ ଏବଂ ଏହା ତାହାଙ୍କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ବୋଧ ହେଲା । ଉକ୍ତ କଲିକତା ନଗରରେ ତାଙ୍କର ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ରହୁଥିଲେ; ସେ ସିଗାରେଟ ସେବନରେ ଏକାନ୍ତ ଅଭ୍ୟସ୍ତ । ସମୟ୍‌ରେ ତାଙ୍କ ବସାକୁ ଗଲେ ଉକ୍ତ ବନ୍ଧୁ ଏହାଙ୍କୁ ସିଗରେଟ ପାନ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଥିଲେ ; ପ୍ରଥମେ ସେ ଅସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେ, ପରେ କ୍ରମଶଃ ଅଳ୍ପ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହିପରି କିଛିଦିନ ଗତ ହେଲାପରେ, ସପ୍ତାହରେ ବା ଦୁଇ ସପ୍ତାହରେ ଥରେ ଗଲେ ଗୋଟିଏ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସିଗ୍ରେଟ ସେବନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅବଶେଷରେ ଦିନେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ବଜାରକୁ ଯାଇ ପ୍ରଲୋଭନରେ ପଡ଼ି ଏକ ବାକସ ସିଗ୍ରେଟ-ତମାଖୁ ଅଣି ସ୍ୱୟଂ ସିଗ୍ରେଟ ବ୍ୟବହାର ଆରମ୍ଭ କଲେ । ପ୍ରଥମତଃ ଏକବାକସ ପ୍ରାୟ ଚାରି ଛୟ ମାସ ଚାଲିଗଲା; ମାତ୍ର କ୍ରମଶଃ ଅଭ୍ୟାସ ବଢିବାକୁ ଲାଗିଲା, ଅବ-ଶେଷରେ ଏକ ମାସରେ ଏକବାକସ ତମାଖୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଇଣ୍ଡିନ ନଗରର ଗୋଟିଏ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମାସିକ ପତ୍ରିକାରୁ ସିଗ୍ରେଟ ବ୍ୟବହାରର ମନ୍ଦ ପରିଣାମ ବିଷ-ୟରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠ କରି ସିଗ୍ରେଟ ବ୍ୟବହାର ଏକାବେଳକେ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ଏହିପରି କିଛିଦିନ ଗତ ହେଲା । ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁମାନେ ପୁନର୍ବାର ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଥରେ ତମାଖୁର ଅଭ୍ୟାସ କରି ଏକାବେଳକେ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ହାନି ହେବ ଏହିପରି ଭୟ ଦେଖାଇ, ଏବଂ ନିକାହାରି ଗୁଡ଼ାଖୁ ପାନ କଲେ କିଛି କ୍ଷତି ହୁଏ ନାହିଁ ଏହିପରି ପ୍ରଲୋଭନ ଦେଖାଇ ତାଙ୍କୁ ତମାଖୁ ବ୍ୟବ-ହାର କରିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ କରାଇଲେ । ଉକ୍ତ ମହୋଦୟ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ପ୍ରାୟ ବ ୩୦ ର୍ଷ ବୟସ୍ସ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତମାଖୁକୁ ଏତେ ଘୃଣା କରୁଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ତାହା ପାନ କରି-ବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ହେବା, ପୁଣି ଏହାର ଶେଷମୟ ପରିଣାମ ଚିନ୍ତାକରି ଏହାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ଏବଂ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ପୁନର୍ବାର ଏଥିରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ହେବା ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ପ୍ରମାଣ କରୁଅଛି ଯେ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାରର ପ୍ରବୃତ୍ତି କୁସଂସର୍ଗ ଏବଂ ପ୍ରଲୋଭନ ହେତୁରୁ ଜାତ ହୁଏ ; ପ୍ରକୃତି-ଦତ୍ତ ନୁହେ ।

ଆଉ ମଧ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଆଳସ୍ୟ କୌଣସି ରୋଗ ହେତୁରୁ ଅଥବା ପରିଶ୍ରମଜନିତ କ୍ଳାନ୍ତି ହେତୁରୁ ହୋଇ ପାରେ । ରୋଗ ଜନିତ ଆଳସ୍ୟକୁ ଔଷଧ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଦୂର କରିବା ଉଚିତ ଏବଂ କ୍ଳାନ୍ତିଜନିତ ଆଳସ୍ୟକୁ ବିଶ୍ରାମ ଏବଂ ଲଘୁପାକ ଖାଦ୍ୟ ଭୋଜନ ଦ୍ୱାରା ଦୂର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । କଠିନ ପରିଶ୍ରମ ପରେ ଯେତେବେଳେ ଶରୀର ଅବଶ ହୋଇ ଶ୍ରୋମ ଲୋଡ଼ୁଥାଏ, ସେତେବେଳେ ତମାଖୁ ପ୍ରଭୃତି ଉତ୍ତେଜକ ପଦାର୍ଥ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଏହାକୁ ପୁନର୍ବାର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଆହ୍ୱାନ କରିବା ଶରୀର ପକ୍ଷରେ ବିଶେଷ କ୍ଷତି-କର, ଏବଂ ଏହା ଏକପ୍ରକାର ପ୍ରକୃତିର ବିରୁଦ୍ଧରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଅଟେ । ବଡ ବଡ ନିଶାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ତମାଖୁକୁ ଅଳ୍ପ ନିଶା ମନେ କରି ବ୍ୟବହାର କରିବା ବୁଦ୍ଧିମାନ ଲୋକର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେ । ଯେପରି ଜଣେ ଅନ୍ଧ ଆଉ ଜଣେ ଅନ୍ଧକୁ ପଥ ଦେଖାଇ ନ ପାରେ, ସେପରି ଜଣେ ଦୁଷ୍ଟଲୋକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଦୁଷ୍ଟଲୋକଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେବାକୁ ସ୍ୱତଃ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଏ, ସେହିପରି ତମାଖୁ ବଡ ବଡ ନିଶାକୁ ନିବାରଣ କରିବା ଦୂରେ ଥାଉ ଅନେକ ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାରର ପଥ ପରିଷ୍କାର କରିଦିଏ । ଏପରି ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଦେଖା ଯାଇଅଛି ଯେ ପ୍ରଥମେ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଅଭ୍ୟାସ କରି ଲୋକେ ଗଞ୍ଜେଇ, ମଦକ ପ୍ରଭୃତି ମାରାତ୍ମକ ନିଶା ବ୍ୟବହାର କରିବାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ, ଏ ସଂସାରରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ଓ ଉପକାରଶୂନ୍ୟ କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ନାହିଁ ; କିନ୍ତୁ ଅପଦାର୍ଥ ଗୋମୟ ଏବଂ ପାଦିଶସ୍ୟ ମାରାତ୍ମକ ସର୍ପର ଗରଳ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସମୟରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଶେଷ ଉପକାରରେ ଆସେ । ସେହିପରି ତମାଖୁ ମଧ୍ୟ କେତେକ ରୋଗରେ ଔଷଧ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରେ ; ମାତ୍ର ଏହାକୁ ପ୍ରତିଦିନ ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଅନୁଚିତ ଏବଂ ମତବିରୁଦ୍ଧ ଅଟେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଶୀୟ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ~~ଆମ୍ଭ~~ ମାନଙ୍କର କି ଅପକାର ହୁଏ । ଆମେରିକା ବାସି ଜଣେ

Digitized by srujanika@gmail.com

ବକ୍ତା ଡାକ୍ତର କହନ୍ତି ,—"ତମାଖୁରୁ ଏକପ୍ରକାର ବିଷ ବାହାରେ ଯାହାକୁ ସାଧାରଣତଃ ନିକୋଟିନ (nicotin) କହନ୍ତି ; ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆବିଷ୍କୃତ ବିଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ମାରାତ୍ମକ । ଏହାର ଏକ ଇନ୍ଦ୍ରର ଏକ ଚତୁର୍ଥାଂଶ ଗୋଟିଏ ରେକ ଉପରେ ପକାଇ ଦେଲେ ରେକଟି ସେହିକ୍ଷଣି ମରିଯିବ ଏବଂ ଏକଇନ୍ଦ୍ରର ଏକ ସପ୍ତମାଂଶ ଗୋଟିଏ ବିଡ଼ାର ଜିହ୍ୱାରେ ପକାଇ ଦେଲେ ବିଡ଼ାଟି ସେହିକ୍ଷଣି ମରିଯିବ । ଦୁଇ ତିନି ଇନ୍ଦ୍ରି ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ସୁସ୍ଥ ମନୁଷ୍ୟର କର୍ଣ୍ଣରେ ପକାଇ ଦେଲେ ଲୋକଟି ସେହିକ୍ଷଣି ମରିଯିବ । ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୃକ୍ଷରେ ଏତେ ବିଷ ଥାଇ ପାରେ ଯଦ୍ୱାରା ଦଶଟି ରେକ ମରିଯିବେ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ସିଗରେଟରେ ଏତେ ବିଷ ଥାଇପାରେ ଯଦ୍ୱାରା ଦୁଇଜଣ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରାଣ ନଷ୍ଟ ହେବ । ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର କଲେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ରୋଗମାନ ଜନ୍ମିବାର ସମ୍ଭାବନା; ମାଂସପେଶୀମାନଙ୍କ ଦୁର୍ବଳତା, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଂ ଶରୀରର ମଧ୍ୟ ଦୁର୍ବଳତା, ବୁଦ୍ଧିଶକ୍ତି ଓ ଦୃଷ୍ଟିଶକ୍ତିର ଅଳ୍ପତା । ତମାଖୁ ଚେବାଇଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ମାଳ ସହିତରେ ଗୁଣ୍ଡି ବ୍ୟବହାର କଲେ ଅନ୍ତଃକରଣରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ରୋଗ ଜନ୍ମିବାର ସମ୍ଭାବନା । ଯଦି ଜଣେ ଲୋକ ବହୁକାଳ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର କରେ ତେବେ ତାହାର ଦେହଯାକ ଦୁର୍ବଳ ଓ ଅସୁନ୍ଦର ହୋଇ ପଡ଼େ ଏବଂ ତାହାର ଦୃଷ୍ଟିଶକ୍ତି ଓ ବୁଦ୍ଧିଶକ୍ତିର ହ୍ରାସ ହୁଏ । ତମାଖୁର ବ୍ୟବହାର ଅଳ୍ପ ବୟସ୍କ ଲୋକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମାରାତ୍ମକ । ଏଥିପାଇଁ ଫ୍ରାନ୍ସ, ସୁଇଜରଲଣ୍ଡ ଓ ଇଂଲଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶରେ ଶିଶୁମାନେ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର କରିବା ନିଷିଦ୍ଧ ଅଛି । ଜଣେ ଲୋକ ତେତିଶବର୍ଷ ବୟସ୍କ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଯେବେ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର କରେ ତେବେ ତାହାର ଦୃଷ୍ଟିବିଦ୍ୟା ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟରେ ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ ।" ଅତଏବ ତମାଖୁ ଯେ କେବଳ ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ବାଳକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅପକାରକ ତାହା ନୁହେ, ଏହା ଯୁବକମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ପରମ ଶତ୍ରୁ ଅଟେ । ସୁତରାଂ ଏ ବିଷୟକୁ ଟିକିଏ ବିଶେଷ ରୂପେ ଆଲୋଚନା କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଉପରୋକ୍ତ ନିକୋଟିନ ବ୍ୟତୀତ କାର୍ବନ ଡାଇଅକସାଇଡ୍ (Carbon dioxide) ଏବଂ ହାଇଡ୍ରୋସାଇନିକ୍ ଏସିଡ Hydrocyanic Acid ନାମକ ଏକପ୍ରକାର ତୈଳବତ୍ ପଦାର୍ଥ ତମାଖୁରୁ ବହିର୍ଗତ ହୁଏ । ଏହି ତିନି ଗୋଟି ମାରାତ୍ମକ ବିଷ ତମାଖୁରେ ଏକତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ । ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଏହି ତିନି ଗୋଟି ବିଷାକ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି କେତେଦୂର ଅନିଷ୍ଟ ସାଧନ କରୁଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁମିତ ହୋଇପାରେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଉଛି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରରେ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କି କ୍ଷତି ହୁଏ ।

(୧) ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଏ ଦେଶରେ ତମାଖୁ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରି ପାନ ସହିତରେ ଚର୍ବଣ କରନ୍ତି ; ଲକ୍ଷ୍ନୌ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରେ ତମାଖୁର ଏସେନ୍ସ ବାହାର କରି ପାନ ସଙ୍ଗେ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି, ଏହାକୁ ସୁର୍ତ୍ତୀ କହନ୍ତି । ତମାଖୁ ଏହିପରି ବ୍ୟବହାର କରିବା ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ମାରାତ୍ମକ, କାରଣ ଏହା ଦ୍ୱାରା ଉପରୋକ୍ତ ବିଷମାନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରେ । ଏହା ଦ୍ୱାରା ଦନ୍ତର ବିଶେଷ କ୍ଷତି ହୁଏ ; ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଏହି ଯେ ଯେଉଁମାନେ ଗୁଣ୍ଡି ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ଦାନ୍ତ ବିବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଏ । ପାନ ଚେବାଇଲେ ଅନେକେ ତାହାର ପିକ ପିଇ ଦିଅନ୍ତି, ଏହାଦ୍ୱାରା ଅନ୍ତଃକରଣରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ରୋଗ ଜାତ ହୁଏ । ଗୁଣ୍ଡି ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ମସ୍ତିଷ୍କରେ ମଧ୍ୟ ରୋଗ ଜନ୍ମିବାର ସମ୍ଭାବନା । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଏଠାରେ ପାନ ବ୍ୟବହାର କରିବା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ମତ ପ୍ରକାଶ କରୁନାହିଁ । କେତେକ ଲୋକ କହନ୍ତି ଏହାର ବ୍ୟବହାର ପାକ ନିବାରଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ତାହା ସତ୍ୟ ହୋଇପାରେ ; ମାତ୍ର ପାନ ସହିତରେ ଗୁଣ୍ଡି ବ୍ୟବହାର ନ କରିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ।

[୨] ନାସ ମଧ୍ୟ ଗୁଣ୍ଡି ତୁଲ୍ୟ କ୍ଷତିକାରକ । ମସ୍ତିଷ୍କ ନାସିକାର ଅତି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଥିବାରୁ ନାସ ସ୍ପର୍ଶକା ଦ୍ୱାରା ମସ୍ତିଷ୍କର ବିଶେଷ କ୍ଷତି ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ।

[୩] ଚୁରୁଟ, ସିଗ୍ରେଟ ଓ ବିଡ଼ିରୂପରେ ତମାଖୁର ଧୂମ୍ରପାନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ବିଷ ସମୁଦାୟ ଶରୀରରେ ପ୍ରବେଶ କରେ । ଦନ୍ତର କ୍ଷତି, ଅନ୍ତଃକରଣର ପୀଡ଼ା ବ୍ୟତୀତ ଫୁସ୍‌ଫୁସ ଯନ୍ତ୍ରର ଦୁର୍ବଳତା, ମାଂସପେଶୀର ଦୁର୍ବଳତା, ମସ୍ତିଷ୍କର ଚଞ୍ଚଳତା, ସ୍ମରଣ ଶକ୍ତି ଓ ଦୃଷ୍ଟି ଶକ୍ତିର ହ୍ରାସ ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ପ୍ରକାର ରୋଗ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା । ବଜାରରେ ଯେଉଁ ଅଳ୍ପ ମୂଲ୍ୟର ସିଗ୍ରେଟ ବିକ୍ରୟ ହୁଏ ତାହା ବ୍ୟବହାର କରିବା

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏକାବେଳକେ ଅନୁଚିତ, କାରଣ ଏହା ଭଲ ତମାଖୁ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହେ । ଭଲ ମୂଲ୍ୟରେ ବିକ୍ରୟ କରିବା ପାଇଁ ଖରାପ ତମାଖୁକୁ ଅରେଣ୍ଡିକ୍ ଏବଂ କେତେକ ପ୍ରକାର ଅପରିଷ୍କାର ଜଳରେ ବୁଡ଼ାଇ ଶେଷରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଛେ ଜଳାଇ ଦ୍ୱାରା ସିଗ୍ରେଟ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରନ୍ତି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶର ଧନୀ ସନ୍ତାନମାନେ ସିଗରେଟ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଦର କରନ୍ତି ; ମାତ୍ର ଆଜି ଏକ ଜଣ ବିଜ୍ଞ ଡାକ୍ତର ସିଗ୍ରେଟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିଅଛନ୍ତି ; – "ଜଣେ ସିଗ୍ରେଟ ବ୍ୟବହାରକାରୀ ବାଳକ କଦାପି ବଳବାନ ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ ସର୍ବଦା କୋପ-ପ୍ରବଣ ଓ ଉଦ୍ଧତ ପ୍ରକୃତିକ ହୋଇ ରହେ । ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଶକ୍ତିର ଦୁର୍ବଳତା, ମାଂସ ପେଶୀମାନଙ୍କ ଶିଥିଳତା ଓ ଦୁର୍ବଳତା, କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରେ ଯୋଗ୍ୟତାର ଅଭାବ ପ୍ରଭୃତି ଅଳ୍ପବୟସ ତାହାଠାରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।"

[୪] ହୁକା ଦ୍ୱାରା ଗୁଡ଼ାଖୁର ଧୂମପାନ କରିବା ସଙ୍ଗ ପେକ୍ଷା ଅଳ୍ପ କ୍ଷତିକାରକ ; କାରଣ ଧୂଆଁ ନଳୀ ଓ ଜଳ ମଧ୍ୟଦେଇ ଯିବାବେଳେ ତାହାର ବିଷ କେତେକ ପରିମାଣରେ ରହି-ଯାଏ, ସମୁଦାୟ ସେ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିପାରେ ନାହିଁ । ତଥାପି ଏହା ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ତାହା କଦାପି ବୁଝାଯାଇ ନ ପାରେ । କାରଣ ଯେତେ ଅଳ୍ପ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ବିଷ ବିଷ୍ଟ ତାହାର ପରିଣାମ ଦେଖାଯିବ ।

[୫] ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ଆଜି କାଲି ଗୁଡ଼ାଖୁ ଦ୍ୱାରା ଦାନ୍ତ ଘସିବାର ପ୍ରଥା କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଅଛି । ଏ ଗୁଡ଼ାଖୁ ସାଧାରଣ ଗୁଡ଼ାଖୁ ଅପେକ୍ଷା ବେଶି କଡ଼ା ହୁଏ, ସୁତରାଂ ଏହା ବେଶି ବିଷାକ୍ତ ପ୍ରକାର ସମ୍ଭାବନା । ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହାକୁ ଥରେ ବ୍ୟବହାର କଲେ ମୁଣ୍ଡ ବୁଲା-ଭରା ଓ ଦାନ୍ତ ହେବାର ଦେଖା ଯାଇଅଛି, ସୁତରାଂ ଏହାର ଅଭ୍ୟାସ କଲେ ମସ୍ତିଷ୍କ ବିକୃତି, ମସ୍ତକ ଘୂର୍ଣ୍ଣନ ପ୍ରଭୃତି ଶିରରୋଗ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା । ଦନ୍ତ-ଅର୍ଶ ଅଥବା ଦନ୍ତରୁ ରକ୍ତ ପଡ଼ିବା ପ୍ରଭୃତି ଦନ୍ତରୋଗରେ ଏହାକୁ ବ୍ୟବ-ହାର କଲେ ଅନେକ ସମୟରେ ଉପକାର ହୋଇଥାଏ ; ମାତ୍ର ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦନ୍ତରୋଗ ନାହିଁ ସେ ବ୍ୟବହାର କଲେ ଦନ୍ତର ବିଶେଷ କ୍ଷତି ହେବାର ସମ୍ଭାବନା । ଅତ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ, ଗୁଡ଼ାଖୁ ଦ୍ୱାରା ଦାନ୍ତ ଘସିବାର ଅଭ୍ୟାସ କରି ଯଦି ଅସୁବିଧାବଶତଃ ଦିନେ ଦୁଇ ଦିନ ଗୁଡ଼ାଖୁ ନ ମିଳେ ତେବେ କେତେଦୂର କଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେଉଁମାନେ ଅନୁଭବ କରି ଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ସହଜରେ ବୁଝି ପାରିବେ । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ଦନ୍ତରେ ରୋଗ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଗୁଡ଼ାଖୁରେ ଦାନ୍ତ ଘସିବାର ଅଭ୍ୟାସ ନ କରି କୌଣସି ପ୍ରକାର ଔଷଧ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ।

ଉପରୋକ୍ତ ବିଷୟମାନଙ୍କରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଛି ଯେ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର କରିବାରେ କୌଣସି ଲାଭ ନାହିଁ, ବରଂ ତାହା ନାନାପ୍ରକାର ରୋଗର ମୂଳକାରଣ ଅଟେ ।

କେହି ପ୍ରଶ୍ନ କରି ପାରନ୍ତି ଯେ ତମାଖୁ ଯଦି ବିଷ ହେଲା ତେବେ ଯେଉଁମାନେ ତାହା ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି ସେମାନେ କାହିଁକି ମରିଯାଉ ନାହାନ୍ତି ? ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରରେ ମୁଁ କହିପାରେ ଯେ ଆମ୍ଭେମାନେ କୌଣସି ମଇଳା ପଦାର୍ଥ ଦେଖିଲେ ତାହାର ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ଉଦ୍‌ବେଗକାରୀ ହୋଇ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ନାକ ହେବା ଭୟରେ ନାକରେ ଲୁଗା ଦେଇଥାଉଁ ; ମାତ୍ର ମେହେନ୍ତରମାନେ ସମୁଦାୟ ମଇଳା ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି, ସେମାନେ କେବେହେଁ ନାକରେ ଲୁଗା ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ମେହେନ୍ତରମାନଙ୍କର କୌଣସି ଅପକାର ହୁଏ ନାହିଁ ଏହା କହିବା ଭ୍ରାନ୍ତିଲୋକର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେ । କାରଣ ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ଦେଖାଯାଇଅଛି ଯେ ବିଶେଷତଃ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଅବସ୍ଥାପନ୍ନ ଲୋକମାନେ କାଳୁ, କୁଣ୍ଠିତ ଏମନ୍ତ କି ଝିଡ଼ା ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଥାନ୍ତି । ସେହିପରି ଯେଉଁ ଲୋକ କେବେହେଁ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର କରନାହିଁ ତାକୁ ଯଦି ଅଳ୍ପ ପରିମାଣରେ ଦିଆଯାଏ ତେବେ ସେ ସେହିକ୍ଷଣି ବାନ୍ତି କରିପକାଏ, ଏମନ୍ତ କି ସେ କଣ୍ଠାଗତ ପ୍ରାଣ ହୋଇପଡ଼େ ; ଯେଉଁ ଲୋକ କେବେହେଁ ଗୁଣ୍ଡି ବ୍ୟବହାର କରେ ନାହିଁ ସେ ଯଦି ସହସା ନାକରେ ଗୁଣ୍ଡି ମିଶ୍ରିତ ଧୂଳି ଖେଳାଏ ତେବେ ତାହାର ମୁଣ୍ଡ ବୁଲାଇ ବାନ୍ତି ହୋଇଥାଏ ; ଯେଉଁ ଲୋକ ଗୁଣ୍ଡି ବ୍ୟବହାର କରି-ବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ସେ ଯଦି ଟିକିଏ ବେଶି ପରିମାଣରେ ଅଥବା ବେଶି କଡ଼ା ଗୁଣ୍ଡି ବ୍ୟବହାର କରେ ତେବେ ମୁଣ୍ଡ ବୁଲାଇବା, ଅନ୍ତଃକରଣରେ ଜ୍ୱାଳା ହେବା, ପ୍ରସ୍ରାବ ଯୋଡ଼ିବା ପ୍ରଭୃତି ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଯେଉଁ ଲୋକ ଅଜାଣତ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର କରେ ତାହାର କିଛି ଅପକାର ହେବ ନାହିଁ କି ?

ଅନେକ ଲୋକ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର କରି ସୁଦ୍ଧା ବିଶେଷ

Digitized by srujanika@gmail.com

କିଛି ଉଚ୍ଚରୁ ଦେଖାଯାଇ ନାହିଁ, ଅନେକେ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର କରି ସ୍ୱସ୍ଥ ବଳି ବଳି ଲେଖକ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି; କାର୍ଲାଇଲ୍(Carlyle)ଏବଂ ଟେନିସନ୍ (Tennyson) ଶେଷ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଅପର ପକ୍ଷରେ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର ନ କରି ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଲୋକ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏପରି ଭାବରେ ଯୁକ୍ତି କଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଯଦି ବ୍ୟବହାର କରି ନ ଥାନ୍ତେ ତେବେ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ସେମାନଙ୍କର ଅଧିକ ଉପକାର ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା, ସେମାନେ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରି ନ ଥାନ୍ତେ ତାହା କିଏ କହିପାରେ? ଯାହା ବାସ୍ତବରେ ଦୋଷାତ୍ମ ଏବଂ କ୍ଷତିକାରକ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ, ତାହା କେତେକ ଲୋକ ବା ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ବ୍ୟବହାର କରି ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ତାହା ସମାଜରେ ସମସ୍ତେ ବ୍ୟବହାର କରେ କିଛି କ୍ଷତି ହେବ ନାହିଁ ଏପରି କହିବା ଅତି ଅନ୍ୟାୟ । ଏହାର ଅନିଷ୍ଟକାରିତା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ସମାଜ ଏହାର ବ୍ୟବହାରରୁ ବିରତ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛି । ଅତଏବ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ତମାଖୁ ତ୍ୟଜିବା କଲେ ଭଲ ହେବାର ସମ୍ଭବ ଅଛି । ଇଂଲଣ୍ଡର ପ୍ରଥମ ଗ୍ରୁର୍ଲସ, ପଶ୍ଚିମର ଶାହା, ରୁଷିୟାର ଜାର, ଭାରତର ମେ ମଲ ଗ୍ରଳ ଜାତୀୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମାବସ୍ଥାରେ ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ନିୟମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର କୁସଂସର୍ଗଜନିତ କୁଅଭ୍ୟାସ ସମାଜର ପ୍ରତିବନ୍ଧକକୁ ନ ମାନି ଅବଶେଷରେ ସ୍ୱୀୟ ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଅଛି । ଗୁରୁଜନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଧୂମ୍ର ପାନ କରିବା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ମନ୍ଦ ବିରୁଦ୍ଧ ଅଟେ; ସୁତରାଂ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ସମାଜ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଅନିଷ୍ଟକାରିତା ବୁଝିପାରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନ୍ୟାୟ ଓ ପାପ କାର୍ଯ୍ୟ ପରି ଏହାକୁ ରହିତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛି ।

ଅବଶେଷରେ ମୁଁ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲି ଯେ ତମାଖୁର ବ୍ୟବହାର ଲାଭଜନକ ନୁହେଁ, ବରଂ ନାନା ପ୍ରକାର ରୋଗର ମୂଳକାରଣ ଅଟେ । ତମାଖୁ ବ୍ୟବହାରରେ ଅପ-କାର ଥିବାରୁ ତାହା ନିଷେଧ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ ଚେଷ୍ଟା ବିସ୍ତୃତ ହୁଏ ତାହା ଅପବ୍ୟୟ ମଧ୍ୟରେ ପରିଗଣିତ, ସୁତରାଂ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଅସନ୍ତୋଷ ଏବଂ ଏହା ଦୋଷାତ୍ମ ଥିବାରୁ ଏହାର ବ୍ୟବହାର ମସ୍ତିଷ୍କକୁ ଦୂଷିତ ଓ ରୁଗ୍ନ କରିଦିଏ; ଏଥିପାଇଁ ଏହା ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଅବର୍ଜନୀୟ ।

ଶେଷ ମନସ୍ତ୍ର ।

ଅହିଂସା ପରମଧର୍ମ ।

ଆମ୍ଭ ସାର୍ବ ଭୁଲ ସହସ୍ର ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ପୁଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ଭାରତ-ଭୂମିର କପିଳବସ୍ତୁର ରାଜଗୃହ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ଶାକ୍ୟ ସିଂହ, ଗୌତମ ବା ବୁଦ୍ଧ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଯେ ଆଜି ସର୍ବଦେଶ ପୃଥିବୀରେ ଅମର ହୋଇ ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମମୂଳକ ରୂପରେ ପରିଚିତ ଅଛନ୍ତି ଓ ଅହିଂସା ପରମଧର୍ମ ବୋଲିଲେ ଲୋକେ ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ବୋଲି ବୁଝିନେବେ । ତାହା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସାଜ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଚଳିତ ତାହା ପ୍ରୋତ୍ଥିତ ହୋଇଥିବାରୁ ସର୍ବଜ ଆଦରଣୀୟ । ଏଥିନ୍ତି ଅପୂର୍ବ ସାଜ ଯେତେ ବେଦରେ ନ ଥାଏ ତେବେ ବେଦକୁ ଅବଶ୍ୟ ନ୍ୟୂନ ବୋଲିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ସେଥିର ଅନୁସନ୍ଧାନ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଯଦି ଦିନେ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ମାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ଭାରତବର୍ଷର ଲିଂଟ୍ରୀ ଇତିହାସ ପାଠ କଲାବେଳେ ତହିଁରେ ବେଦ ଏବଂ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅଂଶଟି ପଢ଼ି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ-ନ୍ୱିତ ହୋଇଥିଲି । ତାହା ଏହି "Though the customs and habits of the Hindoos are said to be immutable, yet, strange to say, in a country which still regards the Vedas with profound veneration as the great fountain of religion, the ritual they prescribe has become so obsolete that the man who ventured to regulate his devotions by it would be considered the light of an infidel." ଅର୍ଥାତ୍ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ସ୍ୱଭାବ ଭାବ ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ବୋଲି ବୋଲା ହେଉଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ ଯେ ଯେଉଁ ଦେଶରେ ବେଦ ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ନିର୍ଝର ବୋଲି ଗଭୀର ଭକ୍ତି ସହକାରେ ସମ୍ମାନିତ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଯେ ଦେଶରେ ବେଦର ଅନୁଷ୍ଠାନ ସମ୍ବନ୍ଧ ଏତେ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅପ୍ରଚଳିତ ଯେ ତଦନୁଗାମୀ କେହି ଆପଣାର ଉପାସନା ବଳାଇଲେ ଲୋକେ ତାହାକୁ ନାସ୍ତିକ ରୂପରେ ଗଣ୍ୟ କରିବେ । ଇତିହାସ ଲେଖକଙ୍କର ଏ ଉକ୍ତି ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ୍ୟ ଅଟେ । ଆର୍ଯ୍ୟସମାଜଭୁକ୍ତ ଲୋକେ ବେଦାନୁଗତ ହେବାରୁ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜକ ଅପୋଧାରେ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ପଣ୍ଡା ସେମାନଙ୍କୁ ନାସ୍ତିକ ବୋଲି ଅଭିହିତ କରିବାକୁ ଶୁଣି ଯୁକ୍ତି କରିଥିଲେ ଏବଂ ପଣ୍ଡା ମହାଶୟ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ନାସ୍ତିକତା ଦୋଷ ଛଡ଼ି ସେମାନଙ୍କୁ ଅହିନ୍ଦୁ ବୋଲି କହିଲେ; ଯେମନ୍ତ ବେଦାନୁଗତ କେବେ ହିନ୍ଦୁ ନୁହେ ! ମୁଁ ତହିଁରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାରୁ ପଣ୍ଡା ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଯେ ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁ ମାତ୍ର ଦେବତାପୂଜା ଓ ତୀର୍ଥସ୍ନାନାଦି ମାନନ୍ତି ନାହିଁ । ଫଳ କଥା ଏହି ଯେ ଆଜି କାଲି ଯେ କେହି ଦେବତା ପୂଜା ଓ ଅବତାର ବା ତୀର୍ଥସ୍ନାନାଦି ନ ମାନିବେ ସେ ବେଦ ମାନି ଚଳିଲେ ସ୍ୱୀକାର ଲୋକେ ତାହାକୁ ନାସ୍ତିକ, ଅହିନ୍ଦୁ ଇତ୍ୟାଦି ଅପଶବ୍ଦ ଦେବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ନୁହନ୍ତି । ଏ ନାସ୍ତିକତା ଦୋଷରୁ ବୁଦ୍ଧଦେବ ଅବ୍ୟାହତି ପାଇ ନାହାନ୍ତି ଅଥଚ ସେ ଯେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ମାନୁ ନ ଥିଲେ ଏମନ୍ତ ବୋଲାଯାଇ ନ ପାରେ । ସେହେତୁ ଇତିହାସ ଲେଖକ ପଣ୍ଡିତ ମାର୍ସମାନ ମହୋଦୟ ଲେଖିଅଛନ୍ତି "The Boodhists rejected the whole of the brahminical system of gods and goddesses, repudiated the doctrine of caste and adhered exclusively to the spiritual worship of the Vedas." ବୁଦ୍ଧଦେବ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିବାର ପ୍ରାୟ ତିନି ସହସ୍ର ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ମହାଭାରତର ସମୟ ପୂର୍ବରୁ ବୈଦିକ କ୍ରିୟାକାଣ୍ଡମାନ ସ୍ୱାର୍ଥାନ୍ୱେଷୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଯୋଗେ ଏପରି ଜଟିଳ ହୋଇଯାଇ ଥିଲା ଯେ ତହିଁ ସକାଶେ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ଅବତାରଣା ଆବଶ୍ୟକତା ଲୋଡ଼ା ହୋଇଥିଲା । ତଥାପି ଲୋକଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ହେଲା ନାହିଁ । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ପଣ୍ଡିତଦଳ ଏକ ପ୍ରକାର ନିର୍ମୂଳ କରିବାରୁ ବଦ୍ୟା ଚର୍ଚ୍ଚା ଛାଡ଼ି ଲୋକେ ବେଦ ନାମରେ ନାନାଦି ଅତ୍ୟାଚାର କରି 'ବେଦ' ବୋଲି ମନ୍ୟମାନ କଲେ ଏବଂ 'ଗୋମେଧ' ବୋଲି ଆପଣାକୁ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟକୁ ସ୍ୱୀକାର ଗୋମାଂସ ଖାଅଇଲେ । ଏପରି ଫଳସ୍ୱରୂପ କୁଷ୍ଠ ଆଦି ନାନା ପ୍ରକାର ରୋଗ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଉତ୍ପାତ ଆରମ୍ଭ କଲା ଏବଂ କୋମଳପ୍ରାଣ ଗୌତମ ତହିଁରେ ସମ୍ଭାଳ ହୋଇ ନ ପାରି ଧର୍ମଚର୍ଚ୍ଚାରେ ରତ ହେଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଧ୍ୟାନ ଅବଶ୍ୟ ଧର୍ମର ପ୍ରଧାନ ନିଦାନ ବେଦରେ ନିହିତ ହେଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବେଦମନ୍ତ୍ରର ଉପରି ଭାଗରେ ଲେଖାଥିବା ଦେବତାର ଅର୍ଥ ଯେ ବିଷୟ ତାହା ଭୁଲିଗଲେ ଏବଂ ତାହାକୁ ଅମର ବା ସ୍ୱର୍ଗବାସୀ ଦେବ ବୋଲି ବୁଝି ନାନା ଦେବଦେବୀ ଗଢ଼ିଲେ ଏବଂ ସର୍ବକଳାଳ ପ୍ରେମ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇ ଅଭିମାନର ସୃଷ୍ଟି ହେବାରୁ ଜାତିଭେଦ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଯେ ଗୁଣକର୍ମରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇଥିଲେ ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଅପାତ୍ର ହୋଇ ବଣିକ୍ ବା ଶିଳ୍ପ ବୃତ୍ତି କଲେ ସ୍ୱୀକାର ତାହାଙ୍କୁ ବୈଶ୍ୟ ବା ଶୂଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଗଣ୍ୟ କରିବାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର ପୂର୍ବକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଲି ଧରି ନେଲେ । ଏହିରୂପେ ଜନ୍ମଜନ୍ମତ ଜାତି ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଏବଂ ଗୌତମ ଏହା ଉତ୍ତମରୂପେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ତତ୍ତ୍ୱଭାବରେ ତାହା ଖଣ୍ଡନ କରି ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କରୁ ଅଶ୍ରୁସ୍ୱରୂପ ଅଙ୍କିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ମାର୍ସମାନ ମହୋଦୟ ଉପରୋକ୍ତ [illegible] ବୁଦ୍ଧଦେବ [illegible] ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ ବୌଦ୍ଧମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବେଦାନୁଯାୟୀ ପାରମାର୍ଥିକ ଉପାସନାରେ ଚଳୁଛନ୍ତି । କଥାଟି ଏହିପରି ନୁହେ । ବୌଦ୍ଧମାନେ ବେଦରେ ନାହିଁ; ବୁଦ୍ଧଦେବ ତାହା ଉଠାଇ ଦେଇ ଏକକାଳିନ ଚଳାଇ ଥିଲେ ଏବଂ ତାହା ସ୍ୱସ୍ୱାଧୀନରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରି [illegible] । ଅଦ୍ୟାପି ମହାତ୍ମାମାନେ ଲୋକେ ଜାତିଭେଦ [illegible] ଏବଂ ଛୋଳିଆ କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଖାଦ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଏକ ସେଲରେ ଖାଇଲେ ବେଦବିରୁଦ୍ଧ ହେବ ନାହିଁ । ଲୋକିକ ପୂଜା ବୁଦ୍ଧଦେବ ଉଠାଇ ଦେଲେ ଯେ ବେଦବିରୋଧ ବୋଲି ଅଦ୍ୟାପି ବ୍ରହ୍ମମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଦଶ ଅବତାର ମଧ୍ୟରେ ଗଣ୍ୟ ହେଉଥିଲେ ହେଁ ପ୍ରତିଲାପୂଜା ଅ[illegible] ଛାଡ଼ି ପାରୁ ନାହିଁ । ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ ଅନ୍ୟାୟ [illegible] କି ହୋଇ ପାରେ ? ବୁଦ୍ଧଦେବ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ [illegible] ଜଟିଳ କ୍ରିୟାକଳାପ ମାନିଲେ ନାହିଁ [illegible] ନିଷ୍ଠାଳ ହିଁ ଧର୍ମ ବୋଲି ଆପଣ ଉପଦେଶ ପ୍ରଚାର କରିଲେ । ସେହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟକର୍ମ [illegible] ପରମଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଉଛି ତାହା ବେଦରେ ଅଛି କି ନାହିଁ । ପାଠକେ ଏତକ ସର୍ବଦା ମନେ ରଖିବେ ଯେ ଅହିଂସା ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଜୀବ ଏବଂ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ପ୍ରତି ପ୍ରେମ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ସମ୍ରାଜ୍ଞ୍ୟାୟ ସ୍ୱାହା ସମ୍ରାଜ୍ଞ୍ୟାୟ ସ୍ୱାହା ।
ଅପାଂ ନପାତଂ ସ୍ୱଗଂ ସୁମୀଦିତଂ ସପ୍ତତନ୍ତ୍ରୀମନେହସମ୍ ।
ଋକ୍ ୩ । ୯ । ୧ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟ ବିଦ୍ୟା ବଳସ୍ୱାଦ ସୌଭାଗ୍ୟଯୁକ୍ତ ଏବଂ ନିଜଭାବର ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀଭୂତ ଅପ୍ତ ସତ୍ୟବକ୍ତା ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କର ଅଗ୍ନିସ୍ୱ ସେନ ଅହିଂସା ଧର୍ମ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ।

ନ୍ୟାମଗ୍ନେ ମମଧିଷ୍ଣିଃ ସପ୍ତାଙ୍ଗ ଚର୍ଷଣୀନାମ୍ । ଦେବଂ ମର୍ତ୍ତାସ ଇଷ୍ଟରେ ସମଧ୍ୟରେ । ଋକ୍ ୩ । ୧୦ । ୧ । ହେ ସ୍ୱୟଂ ପ୍ରକାଶରୂପ ଜଗଦୀଶ୍ୱର ମମ ଧୀ ଲୋକମାନେ ମନୁଷ୍ୟାଦ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ସମ୍ୟକ୍ ନ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀଶ ସର୍ବ ସୁଖଦାତା ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଅହିଂସାମୟ ଯଜ୍ଞ ବା ବ୍ୟବହାରରେ ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ବୋଲି ତୁମ୍ଭର ଉପାସନା କରନ୍ତି । ଈଶ୍ୱରଙ୍କୀ ପାଳନର ଏହାହିଁ ପ୍ରଧାନ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଏବଂ ଏଥିରୁ ନିଃସନ୍ଦେହ ସୁଖ ଏବଂ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଓ ପରିଶେଷରେ ମୁକ୍ତି ଲାଭ ହେବ ।

ସ କେତୁରଧ୍ୱରାଣାମଗ୍ନିର୍ଦେବେଭିରାଗମତ୍ । ଅଙ୍ଗିରାଃ ସମ୍ପ ହୋତୃଭିର୍ବୃଣୀଷ୍ୱେତ । ଋକ୍ ୩ । ୧୦ । ୪ । ଯେମନ୍ତ ବିଦ୍ୱାନ ହ୍ୱାରା ଅଗ୍ନି ଦିବ୍ୟ ଗୁଣମାନ ପ୍ରଦାନ କରେ ତେମନ୍ତ ଅପ୍ତ ବିଦ୍ୱାନଲୋକ ଅହିଂସାରୂପ ଧର୍ମ ଜଣାଇ ହୋତାଙ୍କୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଅହିଂସାରୂପ ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାତାଙ୍କୁ ଦିବ୍ୟ ସୁଖ ପ୍ରଦାନ କରିବେ ।

ଅଗ୍ନେ ଯଜିଷ୍ଠୋ ଅଧ୍ୱରେ ଦେବାନ୍ ଦେବୟତେ ଯଜ । ହୋତାମନ୍ଦ୍ରୋ ବରେଣ୍ୟଃ ସ୍ୱିଧ୍ୟା । ଋକ୍ ୩ । ୧୦ । ୨ । ଅଗ୍ନିରୂପ ଜଗଦୀଶ୍ୱର ଦ୍ୱାରା ଅହିଂସାଦିକାରକ ଯଜ୍ଞ ପାଳିତ ଅହିଂସାରୂପ ଯଜ୍ଞରେ ଦିବ୍ୟଗୁଣ କର୍ମକାମନାକାରୀଙ୍କି ସଂଯୁକ୍ତ କରନ୍ତି । କି ଯଜ୍ଞ ରୁ ସେମାନେ ଉତ୍ତମ ଗୁଣମାନ ପାଇ ବିଦ୍ୟାଦ ଉତ୍ତମ ବ୍ୟବହାରର ବିରୋଧୀ ଲୋକମାନଙ୍କ ଉତ୍ତମ ଅଧିକାରରୁ ବହିଷ୍କୃତ କରି ସର୍ବଥା ଶୋଭମାନ ହେବେ ।

ଅଗ୍ନେ ଯଂ ଯଜ୍ଞମଧ୍ୱରଂ ବିଶ୍ୱତଃ ପରିଭୂରସି । ସ ଇଦ୍ଦେବେଷୁ ଗଚ୍ଛତି । ଋକ୍ ୧ । ୧ । ୪ । ହେ ପରମେଶ୍ୱର ତୁମ୍ଭେ ସର୍ବତ୍ର ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ଯେ ଅହିଂସା ଆଦି ଦୋଷରହିତ ବିଦ୍ୟାଦ ଦୋର୍ଥମାନଙ୍କର ଦାନରୂପ ଯଜ୍ଞ ସର୍ବ ପ୍ରକାରରେ ପାଳନକାରୀ ଅଛ ସେହି ଯଜ୍ଞ ବିଦ୍ୱାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇ ଜଗତରେ ସୁଖ କାରକ ହୁଏ ।

ତ୍ୱଂ ହୋତା ମନୁର୍ହିତୋଽଗ୍ନେ ଯଜ୍ଞେଷୁ ସୀଦସି । ସେମଂ ନୋ ଅଧ୍ୱରଂ ଯଜ । ଋକ୍ ୧ । ୧୪ । ୧୧ । ହେ ସୁଖଦାତା ଜଗଦୀଶ୍ୱର ମନୁଷ୍ୟାଦ ପ୍ରାଣିମାନଙ୍କର ଧାରଣକାରୀ ସଦୁପଦେଶଦାତା ତୁମ୍ଭେ ସ୍ୱିଷ୍ଟାକୃତ ଠାରୁ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରହଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସକଳ ଯଜ୍ଞରେ ସ୍ଥିତ ଅଛ ; ସେହି ତୁମ୍ଭେ ଅମ୍ମାନଙ୍କ ଅହିଂସାମୟ ଯଜ୍ଞକୁ ସିଦ୍ଧ କର ।

ଅମୂର୍ଯ୍ୟା ଉପସୂର୍ଯ୍ୟେ ଯାଭିର୍ବା ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ସହ । ତାଭିର୍ନୋ ହିନ୍ୱମଧ୍ୱରମ୍ । ଋକ୍ ୧ । ୨୩ । ୧୭ । ଯେଉଁ କଳ ଅଦୃଶ୍ୟ ଭାବରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ କର୍ତ୍ତୃକ ପୃଥିବୀରୁ ଉଠି ଉପରୁ ବୃଷ୍ଟି ଦ୍ୱାରା ପତିତ ହୁଏ ତହିଁରେ ଅମ୍ମାନଙ୍କର ହିଂସା ଶୂନ୍ୟ ସୁଖରୂପ ଯଜ୍ଞମାନ ସିଦ୍ଧ ହେଉ ।

ଶ୍ରୁଷ୍ଟି ଶ୍ରୁଷ୍ଟିର୍ଜନିଭିର୍ଦେବେଷ୍ୱେ ସ୍ୱାଚରିଷ୍ଣୁଃ । ଅସ୍ମାଦ୍ଦଳ୍ ବର୍ତ୍ତଷି ନିବୋ ଅର୍ଯ୍ୟମା ପ୍ରୀତର୍ଯାଦାଣୋ ଅଧ୍ୱରମ୍ । ଋକ୍ ୧ । ୪୪ । ୧୩ । ହେ ଶ୍ରୁତସର୍ବବିଦ୍ୟାଧାର୍ମିକ ବିଦ୍ୱାନ୍ ସମାନଙ୍କ ସତ୍ୟାଗ୍ରହଧାରୀ ଦିବ୍ୟଗୁଣଯୁକ୍ତ ବିଦ୍ୱାନ ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅମ୍ମାନଙ୍କ କଥା ଶୁଣ ଏବଂ ସମସ୍ତ ସ୍ୱଜନଦ୍ୱାରରେ ନ୍ୟାୟମାର୍ଗରେ ଅଳସ ତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ସ୍ୱକୀୟ ଅର୍ଥ ସଞ୍ଚୟ ହୋଇ ଉତ୍ତମ ବ୍ୟବହାରରେ ଅହିଂସାମୟ କର୍ମ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉନ୍ତୁ ।

ଅବୈ୍ଦ ସୋମସ୍ୟ ନମସା ସମଧ୍ୱର ଉତ୍ତୋ ନ ଶ୍ରୁତ ପଗ୍ମସ୍ୱସେ । ଯସ୍ୟ ଧାମ ଅବରେ ନାମ ପରେ ଚ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମତ୍ତମ ହବିଷ୍ମତୋ ନ୍ୟୃଷ୍ଟେ । ଋକ୍ ୧ । ୧୩ । ୩ । ପ୍ରାତଃକାଳ ସମ୍ପ ବିଦ୍ୟା ପ୍ରକାଶ କଲା ପ୍ରାଣ ବିଦ୍ୟାଗୁଣଯଜ୍ଞ ସଦୃଶ ଓ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଉତ୍ତମ ସ୍ୱାଦ ବ୍ୟବହାରରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାକାରକ ଧର୍ମଯୁକ୍ତ ଯଜ୍ଞରେ ଉତ୍ତମରୂପେ ଯୋଧନ କରନ୍ତୁ ।

ଉପସ୍ରସନ୍ତୋ ଅଧ୍ୱରଂ ମନ୍ତ୍ର ବୋଚେମାଗ୍ନୟେ । ଅରେ ଅଗ୍ନେ ତ ଶଂସ୍ୟେ । ଋକ୍ ୧ । ୨୪ । ୧ । ଅମ୍ମାନଙ୍କ ଦୂର ଓ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପାସନା ବା ଅଗ୍ନିପାଳନ ସକାଶେ ଅମ୍ମେମାନେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅହିଂସାମୟ ସତ୍ୟଧର୍ମର ଉପଦେଶ ଦେଉ । ଏଥିରୁ ଜ୍ଞାତ ହୁଅନ୍ତୁ ଯେ ସମସ୍ତ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଦୂର ଏବଂ ସମ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ଜାଣି କହିବା ହିଂସାଜନକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ନ ହେବେ ।

ଅଗ୍ନିର୍ଦ୍ରବ୍ୟାମ ପିଷ୍ଟରମକ୍ତେ ନ ଆ ଚ୍ୟାବୟନ୍ତୁ ସ୍ତୁତିଭିର୍ଦ୍ରବ୍ୟ ସୂଦଃ । ଅରମ୍ପୁଳାନ ମଚ୍ୟାଙ୍ଗ ଧିଷ୍ଣ କ୍ଷଣୁଷ୍ଟ ବଳା

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅଧ୍ୱରଂ ଶ୍ରୁଷ୍ଟିମନ୍ତ୍ରମ୍ । ଋକ୍ ୧ । ୧୪ । ୧୪ । ହେ ରାଜପ୍ରଜା-ପୁରୁଷ, ତୁମ୍ଭେମାନେ ସମସ୍ତେ ପାଳନକାରୀ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ରୂପ ଅଗ୍ନି (Electricity) ଓ ପବନ ପରି ବେଗଶାଳୀ ଘୋଡ଼ା ପାଳ ଅର୍ଥାତ୍ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲଗାଅ । ସେମନ୍ତ ଗୋରୁଙ୍କୁ ସ୍ପଷ୍ଟ-କରି ବହି ଆଦି ପଦାର୍ଥ ଯାଅ ତେମନ୍ତ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟୁତ ସ୍ପଷ୍ଟ-ବାୟୁକ ବ୍ୟବହାରୋପଯୋଗୀ ଯନ୍ତ୍ରରେ ଲଗାଇ ପ୍ରଶଂସିତ ଧନ ସ୍ଥାନ ବା ଶିଳ୍ପାଳୟମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକଟ କର ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବଳଶାଳୀ କର । ଏଥିରେ ଗୋ ଅଶ୍ୱାଦି ପାଳନ --ଏବଂ ସେହି ପଶୁ-ପାଳନ ଓ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟବହାର କରି ଶରୀରର ବଳ, ଆତ୍ମାର ପୁଷ୍ଟି ଓ ଧର୍ମସାଧନର ସୁନ୍ଦର ଉପ-ଦେଶ ଦିଆଯାଇ ଅଛି । ପଶୁ ହିଂସା ବା ପ୍ରାଣୀ ଆଦି ଜାହାରି ହିଂସାର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଅହିଂସାରୂପ ଧର୍ମର ଏହା ପ୍ରକୃତ ଉପଦେଶ ଅଟେ ।

ଦେବୋ ଦେବାନାମଗ୍ନି ମିନ୍ଦୋ ଅଦ୍ଭୁତୋ ବସୁର୍ବସୂନା-ମସ୍ମ ଗୃଣୁଷ୍ୱେ । ଶର୍ମନ୍ ସ୍ୟାମ ତବ ସପ୍ରଥସ୍ତମେ ତ୍ୱେ ସତ୍ୟେମା ରାତ୍ରୀ ରାଷ୍ଟ୍ରଂ ତବ । ଋକ୍ ୧ । ୯୬ । ୧୩ । ମନୁଷ୍ୟ କଦାପି ହିଂସା କରିବ ନାହିଁ । ଈଶ୍ୱର ବା ବିଦ୍ୱାନଙ୍କ ଠାରେ ସ୍ୱଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରକାଶକାରୀ ମିତ୍ରତା ସ୍ଥିର ରହି ନ ପାରେ; ଏ ହେତୁ ତାହିଁରେ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ଥିର ମତରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବ । ଅର୍ଥାତ୍ ମତ ସ୍ଥିର କରି ସତତ ବିଦ୍ୱାନ ଓ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପାସନାରେ ନିରତ ହେବ ।

ସ୍ୱିଧା ଯଦ୍ୱନଧିରପସ୍ୟାତ୍ ସୂରେ ଅଧ୍ୱରେ ପରିରେଧନା ଗୋଃ । ଯଦ୍ୱପ୍ରଭୀତି ବ୍ରହ୍ମାଂଶ୍ଚ ଦ୍ୟୁମ୍ନନବିଶେ ପଶ୍ୟସ୍ତ ତ୍ରିରସ୍ୱ । ଋକ୍ ୧ । ୧୬୧ । ୭ । ମନୁଷ୍ୟ ପଶୁମାନଙ୍କ ରକ୍ଷା ଓ ବୃଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ ଧନ ବଢ଼ାଇ ତାହିଁରେ ପଶୁମାନଙ୍କୁ ଚରାଇ ଦୁଧ ଆଦି ସେବନ ଦ୍ୱାରା ଶ୍ରେଷ୍ଠକର୍ମ ଯଥାଚିତ୍ କରିବେ; ତାହାହେଲେ ରାଜ୍ୟର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟପରି ପ୍ରତାପଶାଳୀ ହେବେ ମାତ୍ର ଗବାଦି ପଶୁମାନଙ୍କୁ ମାରିଲେ ହେବ ନାହିଁ ।

ସ ସ୍ୱଦିତ୍ତ୍ୱ ପୁରୋହିତୋ ଦମେ ଦମେଗ୍ନିର୍ଯଜ୍ଞସ୍ୟାଧ୍ୱରସ୍ୟ ଚେତତି କ୍ରତ୍ୱା ଯଜ୍ଞସ୍ୟ ଚେତତି । କ୍ରତ୍ୱା ବେଧା ଋଷୂଯୁଜେ ବିଶ୍ୱା ଜାତାନି ପଷ୍ଟଶେ । ଯଦୋଦ୍ୱତ୍ତ ଶ୍ରବସ୍ତ୍ରିଷ୍ଟ୍ରବଳାଯୁତ ବନ୍ତି-ର୍ବେଧା ଅଜାୟତ । ଋକ୍ ୧ । ୧୬୮ । ୪ । ଉତ୍ତମ ବୁଦ୍ଧିଶାଳୀ ଓ କର୍ମଶୀଳ ସମସ୍ତଙ୍କ ହିତକାରୀ ଅଗ୍ନିସମାନପ୍ରତାପୀ ଉତ୍ତମ ପଦାର୍ଥ ସେବନକାରୀ ଅତିଶୟ ଉତ୍ତମ ବୁଦ୍ଧି ଓ କର୍ମ ଦ୍ୱାରା ଦେଶ୍ୟ, ନଗର୍ୟ, ଦ୍ୱୀପ୍ୟ, ଗ୍ରାମ୍ୟ, ଏବଂ ଘରେ ଅହିଂସାତ୍ମକ ସତ୍ୟଧର୍ମର ଉପଦେଶ ଦେବେ ଏବଂ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କର ପୂଜା କରିବେ । ଏଥିରୁ ଅହିଂସାମୟ ଧର୍ମର କେମନ୍ତ ଆଦର ବେଦ ଦ୍ୱାରା ବହୁତ ହୋଇଅଛି ପାଠକେ ଅନୁଧାବନ କରନ୍ତୁ ।

ଅ ବାଂ ବୃଷନ୍ ଶିତଯ୍ୱୋ ଜନ୍ମ ଦେବଦ୍ୟେଷ୍ୟାଃ ପ୍ରତାରୁଂ ବୃଷ୍ଣଣା ଦକ୍ଷସେମଦ୍ୟ । ଯଦ୍ୟାମ୍ଭିରାସ୍ୱ ଉରୁଷ୍ୟ ଯଦ୍ୱର୍ବତ୍ତେ ପ୍ରହୋତ୍ରସ୍ୟା ଶିମ୍ୟା ବଦ୍ୟୋ ଅଧ୍ୱରମ୍ । ଋକ୍ ୧ । ୧୫୧ । ୩ । ପ୍ରଶଂସିତ ବଳିଷ୍ଠ ଓ ସତ୍ୟଜ୍ଞାନଯୁକ୍ତ ଅହିଂସା ଧର୍ମଯୁକ୍ତ ବ୍ୟବ-ହାର ଧାରଣ ପୂର୍ବକ ବିଦ୍ୱାନ୍ ସର୍ବଥା ପ୍ରଶଂସନୀୟ ହୁଅନ୍ତୁ ଏବଂ ବିଦ୍ୟା ସୁଶିକ୍ଷିତ ସେହି ଯଜ୍ଞୀ ଲୋକମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଶି ଅମ୍ଭା ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ଲୋକମାନେ ଅପଣା ଜନ୍ମ ସୁଗୋଭିତ କରନ୍ତୁ ।

ଅଦଭ୍ୟା ରୁଦ୍ରା ବସବଃ ସୁମୀଥା ଦ୍ୟାବାକ୍ଷାମା ପୃଥିବୀ ଅନ୍ତ-ରୀକ୍ଷମ୍ । ସ କୋଷସୋ ଯଜ୍ଞମବନ୍ତ୍ରୁ ଦେବା ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଂ କୃଣ୍ୱନ୍ତ୍ୱଧ୍ୱ-ରସ୍ୟ କେତୁମ୍ । ଋକ୍ ୩ । ୮ । ୮ । ହେ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଲୋକେ, ଯେମନ୍ତ ମାଧ୍ୟ, ପ୍ରାଣ ଓ ପୃଥିବୀ ଆଦି ଅବିରୁଦ୍ଧ ଭାବରେ ବର୍ତ୍ତ-ମାନ ରହିଅଛି ତେମନ୍ତ ସମସ୍ତେ ସମସ୍ତଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରୀତି କାତ କରି ଯଜ୍ଞାଳ ବଢ଼ାଇ ଅହିଂସା ଧର୍ମର ଉନ୍ନତି ସାଧନ କର ।

ହିଂସାଲବ ଶ୍ରେଣିଣୋ ଯତ୍ରାନାଃ ଶୁଚଂ ବସାନାଃ ସରବୋ ନ ଅଗ୍ମଃ । ଉଲୀୟମାନା କବଭିଃ ପୁରସ୍ତାଦ୍ଦେବା ଦେବାନା-ମପିଯନ୍ତ ପାଥଃ । ଋକ୍ ୩ । ୮ । ୯ । ସମସ୍ତେ ହିଂସ ପରି ମିଳି ପ୍ରସନ୍ନରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉନ୍ନତିକର, ଆପଣାର ଉନ୍ନତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅ ଏବଂ ଆପ୍ତ ସତ୍ୟବାଦୀମାନଙ୍କ ମାର୍ଗରେ ଚାଲି ଯଜ୍ଞକ୍ରମ ବଢ଼ାଇ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁଖ ଭୋଗ କର । ଯେଉଁ ଧର୍ମରେ ପରର ଉନ୍ନତି କରି ଯିବେ ଅପଣାର ଉନ୍ନତି କରିବାର ଶିକ୍ଷା ଦିଆ ଯାଉଅଛି ତାହାଠାରୁ ଅଧିକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ବିଷୟ ହୋଇ ନ ପାରେ ଏବଂ ଅହିଂସାରୂପ ଧର୍ମର ଏହା ପରମ ଉପଦେଶ ।

ଯତ୍ରେ ଯୋମଗବାଶିରେ ଯବାଶିରେ ଚକାମହେ । ବାତାପେଯୀବଭୁବ । ଋକ୍ ୧ । ୧୮୭ । ୯ । ମନୁଷ୍ୟ-ମାନଙ୍କର ଖାଦ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାର-ଏକ ଗବାଶିର ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁଗ୍ଧ ଓ ଛେଣ୍ଡିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଦ୍ରବ୍ୟ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ଯବାଶିର ଅର୍ଥାତ୍ ଶସ୍ୟ ଏବଂ ତତ୍ପନ୍ନ ଦ୍ରବ୍ୟ । ଶସ୍ୟାଦି ଫଳ ମୂଳ ଓ ଦୁଗ୍ଧ ଦ୍ୱାରା ଶରୀରରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ବଳ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ପାରେ । ବେଦରେ ମତ୍ସ୍ୟ ମାଂସର ଆହାର ନିଷେଧ । ମଦିରା ବା ମାଦକ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦ୍ରବ୍ୟ ସେବନ ବେଦରେ ବାରମ୍ବାର ନିଷେଧ କରା ଯାଇଅଛି । ଯେଉଁମାନେ ମାଦକ ଦ୍ରବ୍ୟ ସେବନ କରନ୍ତି ସେମାନେ ଅଧିକାଂଶ ମାଂସାଶୀ । ମାଂସ ଛାଡ଼ା ସେବନ ନ କଲେ ଶରୀର ଯେମନ୍ତ ବଳ ଥାଏ ତେମନ୍ତ ଉତ୍ତମିଷ୍ଠ ଆହାରରେ ଶରୀର ସ୍ୱସ୍ଥ ଏବଂ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବଳଶାଳୀ ହୁଏ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତ ବଚନ ଛଡ଼ା ବେଦରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଅହିଂସାମୟ ଧର୍ମର ଉପଦେଶ ଦିଆ ଯାଇ-ଅଛି । ସ୍ୱାର୍ଥ ଏବଂ ମଙ୍ଗ ଦୋଷରୁ ଅନେକ ସମୟରେ ମନୁଷ୍ୟର ଅଧର୍ମଭାବ ଧର୍ମଭାବକୁ ପରାଜିତ କରି ଜନ୍ମ ସ୍ୱାଧୀନତାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରାଏ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ ଚେତେବେଳେହିଁ ହିତାହିତ-ଜ୍ଞାନ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ସଦାସ୍ୱର ଭ୍ରଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି । ଏହିରୂପେ ସୁରାଦ୍ୟ ଛଡ଼ ମଦ୍ୟ ମାଂସରେ ଲୋକେ ପଡ଼ିଗଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସମର୍ଥନ କରିବା ଲାଗି ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ଅଭାବ ହେଲା ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଅତିଥି କର୍ତ୍ତବ୍ୟବାନ ଓ ଦୟାଳ ଏବଂ ମଧ୍ୟ ଧର୍ମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ତାଙ୍କୁ ଦୁଗ୍ଧ ଓ ଦୁଗ୍ଧରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ସବୋତ୍ତମ ଦ୍ରବ୍ୟଦ୍ୱାରା ତୃପ୍ତି କରିବା ପ୍ରତ୍ୟୋଜନ ଅଛି ସେହେତୁ ମେ ଅସିଲାଷଣି ଗୋରୁ ନିକଟକୁ ଯାଇ ମାଛୁଣ ସେନ ଦୁଧ ଦୁହିଁବାକୁ ହୁଏ ତୋଲି ଅତିଥିଙ୍କ ନାମ ଗୋମାଂସ ଅଟେ । ଘନ୍ ଧାତୁର ଗତି ଏବଂ ହନନ ଦୁଇ ଅର୍ଥ ଅଛି ଏବଂ ଏହା ପାଣିନିଙ୍କ ଅଷ୍ଟାଧ୍ୟାୟୀ ଦେଖିଲେ ସହଜରେ ଏମସ୍ତେ ଜାଣି ପାରିବେ । ଯେତେବେଳେ ସଦାସ୍ୱର ଛଡ଼ ଲୋକେ ମାଂସ ଖାଇ ଆପଣାକୁ ଚରିତାର୍ଥ ମଣିଲେ ଏବଂ ଖାଦ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ମାଂସକୁ ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ ଦେଲେ ତେତେବେଳେ ଅତିଥି ଆସିଲେ (ଅତିଥି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି !) ତାଙ୍କୁ ଗୋମାଂସ ଖାଇବାକୁ ଦିଆଇଲେ ଏବଂ ଗୋମାଂସ ପଦର ଅର୍ଥ ହେଲା ଗୋ-ହନନକାରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଅତିଥି ଆସିଲେ ଗୋରୁ ମାରିବାକୁ ହୁଏ । ଗୋମାଂସ ଭକ୍ଷଣ ଏକାନ୍ତ ନିଷିଦ୍ଧ ଥିବା ଏବଂ ଗୋରୁକୁ ମାତୃ ଭାବରେ ପୂଜା କରିବା ବିଷୟରେ ବେଦରେ ବାରମ୍ବାର ଉପଦେଶ ଦିଆ ଯାଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ଗୋମାଂସ ଭକ୍ଷଣର ଉପଦେଶ କଦାପି ସମ୍ଭବପର ନୁହେ । ଏହିରୂପେ ଅହିଂସାମୟ ଧର୍ମର ଲୋପ ହୋଇ ହିଂସାମୟ ଧର୍ମର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହେଲା । ଲୋକେ ନାନାବିଧ ପଶୁବଧ କରି ଖାଇଲେ ଏବଂ ଖାଦ୍ୟ ଯୋଗେ ଭୂପ୍ରବୃତ୍ତି ବଳବାନ ହେତୁରୁ ନରହିଂସା କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ବୁଝିବେ ଯେ ଅହିଂସାମୟ ଧର୍ମର ପ୍ରତିପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ବେଦସମ୍ମତ । ମେ ନାସ୍ତିକ ନ ଥିଲେ ଏବଂ ବେଦ ପାଠ କରି ଭାଷ୍ୟର ଅର୍ଥ ହୃଦୟଙ୍ଗମପୂର୍ବକ ଲୋକମାନଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖି କରୁପେ ସନାତନ ଧର୍ମର ପୁନଃ ପ୍ରକାଶ ହେବ ତହିଁ ସମ୍ବନ୍ଧେ କଠୋର ତପସ୍ୟା କରି ଅହିଂସାମୟ ଧର୍ମର ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ମେ ମ୍ଳେଚ୍ଛ ଉପଦେଶରେ କୁଟୀର ବାସୀ ଦସ୍ୟୁ ଠାରୁ ପ୍ରାମାଦର ଦୁର୍ଦ୍ଧସେନଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଭାରତରେ ଧର୍ମଧ୍ୱଜା ଉଡ୍ଡୀନ କଲା । ଆଜି ତାଙ୍କ ପ୍ରତାପ ଯାଇଅଛି ମଧ୍ୟ ମାତ୍ର ଉତ୍କଳ ଖଣ୍ଡରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଠାରେ ଜାତ ବିଶେଷରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଅଳ୍ପ ଭୋଜନ କରିବା ପ୍ରବୃତ୍ତ ଜାଗ୍ରତ ଅଛି ଏବଂ ମୋହଠାରେ ତାହାକୁ ସ୍ଥାନ କରି ଅନ୍ୟତ୍ର ବା ଘରେ ଯଥେଚ୍ଛା ବ୍ୟବହାର କରୁଅଛୁ । ଏକା ତାହା କାହିଁକି ଭାରତୀୟଙ୍କ ଆସ୍ଥାନର ଗୁରୁ ଭାବ ଦୂରରେ ମେଳାଇଠାରେ ପୂର୍ବ ହିଂସା ଧର୍ମଗ୍ରାହୀଙ୍କ ଭିଗ ବଳ ହୁଏ । ଏମନ୍ତ ଅମଙ୍ଗଳ ଧର୍ମ ହିନ୍ଦୁମାନେ ପ୍ରତିପାଳନ କରି ଯେତେବେଳେ ଟିକିଏ ସୁଦ୍ଧା ଚିନ୍ତା କରୁ-ନାହାନ୍ତି ତେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ହୃଦୟଶୂନ୍ୟ ଅମନୁଷ୍ୟ ନ ବୋଲି ଆଉ କି ବୋଲିବି ? ମୋର ଅଧିକ କିଛି କହିବାର ନାହିଁ । ଅହିଂସା ପରମଧର୍ମ ବେଦର ଉପଦେଶ ବୋଲି ମୁଁ ବୁଝାଇବାକୁ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ପାଠକେ ତାହା ବୁଝିବାର ସେହି ଧର୍ମର ଅନୁଶୀଳନ ତଥା ବେଦ ପାଠ କରି ମୁକ୍ତି ସୁଖର ଅଧିକାରୀ ହୁଅନ୍ତୁ ଏହାହିଁ ମୋର ବାଲଲମ୍ବ ଅନୁରୋଧ ।

ଶ୍ରୀ ରମେଶଚନ୍ଦ୍ର ଜେନା ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଉଡ଼ି ଯା କୋକିଳ ।

ଉଡ଼ି ଯା କୋକିଳ ତୁହି ବେଗେ ତୁ ଉଡ଼ି ଯା ।
ଜ୍ଞାନୀ ତୁ ଆସିଲୁ ଏଥି ଗାଇବାକୁ ମଧୁଗୀତ,
ତୋ ଗାଇବା ସ୍ଥାନ ନୁହେ ଉତ୍କଳ ଧରଣୀ,
ଯାଅ ତୁ ଗାଇବୁ ବସି ଅନ୍ୟସ୍ଥାନେ ମାତ । ୧ ।

ହୃଦୟେ ପଡ଼ିଣ ଅଛି ମୋ ଶୋକ ଶଯ୍ୟାରେ
ଜ୍ଞାନୀ ଚୂତକୁଞ୍ଜେ ବସି ମୋ କର୍ଣ୍ଣେ ସୁଧା ବରଷି
ଗାଇଲୁ ବିଦିବ ଗାନ କହ ରେ କହ ରେ,
ମୋ ହୃଦୁ ତରଙ୍ଗ ଉଠେ ତୋର ସୁଧାଗିରେ ।୨।

କି କହିବ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର ମୋର ଦୁଃଖରାଶି
(ଲୁଡ଼ିଛି ନୈରାଶ୍ୟ ମାରେ ଭାବା ଦିବା ନିଶି)
ଯାଇଅଛି ସବୁ ମୋଡ଼ି ଶୁଷ୍କପ୍ରାଣେ ଅଛି ପଡ଼,
କାହିଁକି ମୋ ଚିତ୍ତସ୍ଥିତ ଭାବିଣ ଜାଗାଉ ?
ଜ୍ଞାନୀ ଅଚ୍ଛପ୍ତ ବାସନା ମୋର ତୁ ଜେଗାଉ ? ୩ ।

ଗୃହଥାଡ଼େ ଦେଶ ଆହା ମୋର ଜନ୍ମଭୂମି,
ହୋଇଣ କେଡ଼େ ପଶ୍ଚାତ ହୁଅଇ ଅପମାନିତ,
ଗୃହଥାଡ଼େ ଦେବଦୂତି ହୋଇଣ ପ୍ରବଳ,
ଏକତା ତୃଣରେ ଜଳେ କି ତୀବ୍ର-ଅନଳ !

ଆକର ଦେଶ ହେ ପିକ ବସନ୍ତର ଦୂତ !
ନାହିଁ ଏଥି ଭ୍ରାତୃଜ୍ଞାନ କେବଳ ବଢ଼ମାପଣ
ଅବର ସମସ୍ତେ ବଡ଼ ନିଜ ନିଜ ଘରେ,
ସବୁବେ ସଦା ହେ ବ୍ୟସ୍ତ ସ୍ୱାର୍ଥ ସାଧନରେ । ୪ ।

ଏ ଦେଶେ ହେ ସ୍ୱର୍ଗଦୂତ ଜ୍ଞାନୀ ତୁ ଆସିଲୁ
ହୋଇଣ ହରଷ ଅତି ଜ୍ଞାନୀ ତୁ ଗାଉଛୁ ଗୀତ,
ତୋର ଗୀତ ଶୁଣିବ କି ସୁଷୁପ୍ତ ଉତ୍କଳ,
ସେ ଅହାନେ ଜାଗିବ କି ଏ ଦେଶ ଦୁର୍ବଳ ! ୬ ।

ଯାଅ ତୁ ଗାଇବୁ ପିକ ସେ ଦେଶରେ ଯାଇଁ
ଯହିଁ ସର୍ବେ ଏକହୋଇ "ଭାଇ ଭାଇ ଭୁହାଭୁହି"
ହୋଇଣ ଗ୍ଲାଣ୍ଡ ଧୀରେ ସ୍ୱଦେଶ ଉଦ୍ଧାରେ,
ସ୍ୱଦେଶର ଉନ୍ନତିବାନା ତୋଳିଣ ଅମ୍ବରେ । ୭ ।

ଯେ ଦେଶେ ମଧୁରେ ଉଠେ ସତତ ସଧାରେ
ଶୁଦ୍ଧ ସ୍ୱମଙ୍ଗଳଗୀତ ସ୍ୱମଧୁର ବାଣ୍ଣ ପ୍ରୀତ,
ବାଜଇ ଏକତା ବାଣୀ ଅମୃତ ସ୍ୱରରେ,
ସେ ଦେଶେ ଗାଇବ ପିକ ଯାଅ ତହିଁ ଜରେ । ୮ ।

ସେ ଦେଶେ ଯାଅ ହେ ପିକ ବେଗେ ଉଡ଼ିଯାଅ
ଯହିଁ ସ୍ୱଦେଶ ସ୍ୱରର ଶୁଣିଣ ମୋହମନ୍ତ୍ରର,
ନାଚି ଉଠେ ମହାତାନେ ସବୁବ ଅନ୍ତର,
ତୋ ଗାନେ ନାଚଇ ଯେପ୍ରେ ସ୍ୱମନ ଲତାର ।୧।

କେବେଁ ନ ଆସିବ ଏଥି ଆହେ ପରଭୃତ !
କରୁଛି ଏହି ବିନତି ତୋ ଗାନେ ଜାତର ଅନ୍ତ
ନ ଜଗାଅ ମୋର ହୃଦ କାମନା ବିଫଳ,
ତୋ ଗାଇବା ଦେଶ ଆହା ଅଛେ କି ଉତ୍କଳ ।୧୦।

ଯେବେ ହେ ଦେଖିବ ପିକ ନିଲଣ ଉତ୍କଳୀ,
ମାତୃସେବା ମନ୍ତ୍ରପରେ ବସିଣ ଉତ୍ତାସରେ,
ଯୋଡ଼ିହେବେ ଜନନୀର ନୟନରୁ ବାରି,
ସେ ଦିନରେ କବିତ୍ରିଯ ଆସିବ ହେ ଫେରି ।୧୧।

ଆସିଣ ମୋହିବୁ ଗାଇ ଉତ୍କଳ ଅବନୀ,
ମଧୁଗୀତ ସୁମୋହିନୀ ଜୟପ୍ରାଣ ଉନ୍ମାଦିନୀ,
ମୁଁ ଯେବେ ନ ଥିବି ଏଥି ଥରେ ବିନ୍ଦୁଣୀ;
ମୋ ସରେ ଅନାଇ ନିଶ୍ଚେ ଭାବିବୁ ବାନ୍ଧୁନି ।୧୨।

ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳପ୍ରସାଦ ସିଂହ ।

ବିନ୍ଦୁସାର ।

ମୌର୍ଯ୍ୟବଂଶ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ମହାରାଜ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଖ୍ରୀଃ ପୂଃ ୨୯୭ ଅବ୍ଦରେ ମାଳବଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ । ତତ୍ପରେ ତାଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ବିନ୍ଦୁସାର ସମ୍ରାଟପଦରେ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଶାସନାଧିପରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲେ । ମହାରାଜ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କର ଏକାଧିକ ମହିଷୀ ଥିଲେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ସେହି ମହିଷୀଗଣଙ୍କ ଗର୍ଭସମ୍ଭୂତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରାଜକୁମାର ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କର

Digitized by srujanika@gmail.com

ଗଣ୍ୟ ଲାଭରେ ପ୍ରତିହନ୍ଦ୍ରାଚରଣ କରିଥିଲେ ବି ନାହିଁ, ସେ ବିଷୟରେ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ଇତିହାସ ନୀରବ । ଅଧୁନାତନ ଇତିହାସ ପ୍ରଣେତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କେହି ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କୁ ବିଦ୍ଧୀକ ପ୍ରଦେଶାଧିପତି ଗ୍ରୀକ୍ ନରପତି ସେଲ-ଉକସ୍‌ଙ୍କର ଦୌହିତ୍ର ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରନ୍ତି । ସମ୍ଭବତଃ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କୁ ଏକପତ୍ନୀକ ବୋଲି ପ୍ରଥମେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି, ତାହାଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେଉଁ ଗ୍ରୀକ୍ ରାଜକନ୍ୟାର ଶୁଭପରିଣୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲା ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କୁ ସେହି କନ୍ୟା ଗର୍ଭସମ୍ଭୂତ ବୋଲି ସେମାନେ ମୀମାଂସା କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ଇତିବୃତ୍ତର ଉପାଦାନଭୂତ ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୂହ ଓ ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କ ଲିଖିତ ଲିପିଗୁଡ଼ିକରୁ ଅଧୁନାତନ ଇତିହାସ ପ୍ରଣେତାମାନଙ୍କର ମତର ବିରୋଧୀ ପ୍ରମାଣ ପାଇବା ଦୁଃସାଧ୍ୟ ହେଲେହେଁ, ସେ ଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ୟକ୍ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରି ଦେଖିଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ, ଅଧୁନାତନ ଐତିହାସିକ-ମାନଙ୍କର ମତ ଅନୁମୋଦନ କରିବା ଲାଗି ସେଥିରେ ସେପରି କୌଣସି ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ନିହିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିନ୍ଦୁସାର ହିନ୍ଦୁ ରମଣୀ ଗର୍ଭଜାତ ବି ଗ୍ରୀକ୍ କନ୍ୟା ଗର୍ଭସମ୍ଭୂତ ଏ ବିଷୟରେ ଆମ୍ଭେମାନେ କୌଣସି ସ୍ଥିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ନ ପାରୁଁ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ବିନ୍ଦୁସାର ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କର ହିନ୍ଦୁ ପତ୍ନୀ ଗର୍ଭ ଜାତ ସନ୍ତାନ ଏବଂ ସେହି ବିଶ୍ୱାସର ବିଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଆମ୍ଭେମାନେ ଉପରୋକ୍ତ ବିଷୟର ଆଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉଅଛୁଁ ।

ଏହି ବିଶ୍ୱାସର ପ୍ରତିପାଦକ ପ୍ରମାଣ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଥମତଃ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରାଚୀନ ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କ କନିଷ୍ଠର ନାମ 'ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ' ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ପ୍ରଚାର ଦେଖୁଁ । ଏହି ନାମ କୌଣସି ଗ୍ରୀକ୍ ରମଣୀର ନାମର ରୂପାନ୍ତର ବା ଅପଭ୍ରଂଶ ବୋଲି ବୋଧ ହେଉନାହିଁ । ବରଂ ଏପରି ନାମ ବିଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଗ୍ରୀକ୍ ନରପତି ଉପନାମକ୍ ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କ ସଭାକୁ ଯେଉଁ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ, ସେ ଦୀର୍ଘକାଳ ଭାରତରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କ ସହ ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରଭୁ ପ୍ରାପ୍ତିତ ସନ୍ଧି ସମ୍ପାଦନ ପୂର୍ବକ ସ୍ୱଦେଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ବିନ୍ଦୁସାର ଯଦି ଗ୍ରୀକ୍ ରମଣୀ ଗର୍ଭଜାତ ହୋଇଥାନ୍ତେ, ତେବେ ଗ୍ରୀକ୍ ଦୂତକୁ ଏତାବତ୍ କାଳ ଭାରତରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ସନ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ଏତାଦୃଶ କଷ୍ଟ ସାଧ୍ୟ ହେବାକୁ ପଡ଼ି ନ ଥାନ୍ତା; କାରଣ କୌଣସି ଅସ୍ୱାଭାବିକ କାରଣ ବିଦ୍ୟମାନ ନ ଥିଲେ ମାତୃକୁଳର ସହିତ ସନ୍ତାନ ରକ୍ଷା ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱଭାବସିଦ୍ଧ ଧର୍ମ । ସେଥିପାଇଁ ଏତେ ଆୟାସ ଓ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ ।

ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ଗ୍ରୀକ୍‌ମାନଙ୍କ ସହିତ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କର ଯେ ସନ୍ଧି ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିଲା, ଏ ବିଷୟରେ ମତ ଦ୍ୱୈଧ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରାଚୀନ ସନ୍ଧିର ଦୃଢ଼ତା କାମନାପୂର୍ବକ ନୂତନ ସନ୍ଧି ଲାଗି ଦୂତ ପ୍ରେରଣରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ ବୋଧହୁଏ ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ସନ୍ଧିଭଙ୍ଗର କୌଣସି କାରଣ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା । ବିନ୍ଦୁସାର ଯଦି ଗ୍ରୀକ୍ ରମଣୀ ଗର୍ଭ ସମ୍ଭୂତ ହୋଇଥାନ୍ତେ, ତେବେ ଏପରି ସନ୍ଧି ଭ୍ରେଦର ସମ୍ଭାବନା ନ ଥାନ୍ତା; ସମ୍ଭାବନା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏତେ ଆୟୋଜନ ଅନା-ବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ଇତିବୃତ୍ତର ଉପକରଣ ସମୂହ କାଳର ଅନ୍ଧତମସାଚ୍ଛନ୍ନ ଗର୍ଭରେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ରହିଅଛି । କଳ୍ପନା ବଳରେ ସୁନିଶ୍ଚିତ ପ୍ରମାଣାବଳୀର ଅଭାବ ପୂରଣ କରି ଐତିହାସିକ ତତ୍ତ୍ୱସମୂହ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଗୋଟିଏ ଦର୍ଶିତ ମାତ୍ର ଯୁକ୍ତି ଉପନ୍ୟସ୍ତ କରି ଏବଂ ମହାରାଜ ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ଇତିହାସର ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପକରଣ ଉପରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି, ଆମ୍ଭେମାନେ ତାହାର ଯେଉଁ ବିବରଣ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ କ୍ଷମ ହୋଇଅଛୁଁ, ତାହା ନିମ୍ନରେ ପ୍ରକାଶ କଲୁଁ; ମାତ୍ର ଯଥାର୍ଥ ସତ୍ୟ ଅବିଷ୍କାରର ଭାର ଭାବୀ ଗବେଷଣାକାରୀଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ । ଉପନାମକ୍‌ରେଙ୍କ ସହିତ ଗ୍ରୀକ୍ ନରପତି ଥିଓଡ଼ିକସ୍ ସୋଟର ମଧ୍ୟ ଭାରତ ସହିତ ଭ୍ରାତୃ ରକ୍ଷା କରିବାରେ ବିଶେଷ ମନୋଯୋଗୀ ଥିଲେ । ବିପ୍ରତ ହୁଏ, ବିଦ୍ୟୁତ୍ତର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ଉପଲକ୍ଷେ ବିନ୍ଦୁସାର ବିଦ୍ଧୀକ ପ୍ରଦେଶାଧିପତି ଅଣ୍ଟିଓକ୍‌ସଙ୍କୁ ସ୍ୱମିଷ୍ଟ ଉଦୁମ୍ବର ଜାତୀୟ ଫଳ (ଅଞ୍ଜୀର), ଦ୍ରାକ୍ଷାରସ ଜାତ ମଦିରା ଓ ଜଣେ ସୁବିଜ୍ଞ ଅଧ୍ୟାପକ ପ୍ରେରଣ କରିବାକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଅଣ୍ଟିଓକ୍‌ସ୍ ଅଞ୍ଜୀର ଓ ମଦିରା ପ୍ରେରଣ କରି ଅଧ୍ୟାପକ ପ୍ରେରଣ ସମ୍ବନ୍ଧେ ବିନୀତ ଭାବରେ ଜଣାଇ ଥିଲେ ଯେ "ଗ୍ରୀକ୍‌ଦେଶୀୟ ନିୟମାନୁସାରେ ଦାସତ୍ୱ ପ୍ରଥାର ଅପ୍ରଚଳିତ ହେତୁରୁ ଅଧ୍ୟାପକ ଭିକ୍ଷୁକ

Digitized by srujanika@gmail.com

ବରୁବରେ କୌଣସି ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ପ୍ରେରଣ କରିବାରେ ତାଙ୍କର ରାଜଶକ୍ତିପରିବର୍ତ୍ତିତ " । ଏବଂଭୂତ ସମୀଚୀନ ଉତ୍ତରରେ ବନ୍ଦୁସାର କୌଣସି ପ୍ରକାର ବିରକ୍ତି ବା ଅସନ୍ତୋଷ ପ୍ରକାଶ କରିଥିବାର କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ ହେଉଅଛି ଯେ ସେ ବୈଦେଶିକ ନରପତିମାନଙ୍କ ସହିତ ମୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ସାଧନରେ ବିଶେଷ ମନୋଯୋଗୀ ଥିଲେ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଟଲେମୀ ଫିଲାଡେଲଫସ୍ ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜସଭାକୁ ଡିଓନିସିସ୍ ନାମକ ଜଣେ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ ବୋଲି କଥିତ ଅଛି । ସମ୍ଭବତଃ ବନ୍ଦୁସାରଙ୍କର ରାଜତ୍ୱର ଶେଷ ଭାଗରେ ପୃଥିବୀ ଭିତ୍ତିଭୂତ ଅଶୋକଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ଲାଭ ଭାଗରୁ ସୁଦୂର ଅଫ୍ରିକା ଖଣ୍ଡରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରି ଟଲେମୀଙ୍କର ଦୂତ ଭାରତରେ ପଦାର୍ପଣପୂର୍ବକ ପାଟଳିପୁତ୍ର ନଗରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଇଲିଟ୍‌ର ପ୍ରାଚୀନ ଇତିବୃତ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରିଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଟଲେମୀ ଫିଲାଡେଲଫସ୍ ଖ୍ରୀ; ପୂ; ୨୫୮ ରୁ ଆଦି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଶ୍ରଦେଶର ରାଜସିଂହାସନାରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଦୂତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଅଭିଜ୍ଞତା ଉପଲବ୍ଧ ହେତୁ ବିଷୟଟି ବିବରଣ ଲିପିବଦ୍ଧ କରାଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ସପ୍ତମଶତାବ୍ଦୀରେ ରୋମକ ଇତିହାସ ଲେଖକଙ୍କ ଅଭ୍ୟୁଦୟ ସମୟରେ ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ସେ ମହାତ୍ମା ସେହି ବିବରଣ ସମୂହରୁ ଅନେକାନେକ ତଥ୍ୟ ସଙ୍କଳନପୂର୍ବକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ "ଜାତକଗ୍ରନ୍ଥ" ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ଗ୍ରୀକମାନଙ୍କର ବୃତ୍ତାନ୍ତରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେମାନେ ବନ୍ଦୁସାରଙ୍କୁ ଅମିତ୍ରକେଟିସ୍ (Amitrachates) ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । 'ଅମିତ୍ରକେଟିସ୍' ଏହି ପଦ 'ଅମିତ୍ର-ଘାତ' ବା 'ମିତ୍ରଘ୍ନ' ଏହି ସଂସ୍କୃତ ପଦର ଅନୁରୂପ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ବନ୍ଦୁସାରଙ୍କର ଯେ ଏହି ଜାତୀୟ ନାମାନ୍ତର ବା ଉପାଧି ଥିଲା ପ୍ରସଙ୍ଗତଃ ଏପରି ଯୁକ୍ତି ପ୍ରତିପାଦନ କଳ୍ପନା କରିବା, ବୋଧହୁଏ, ଦୁରାଗ୍ରହ ନୁହେ । ଗ୍ରୀକ୍‌ଲେଖକମାନଙ୍କର ଅବିସାରସ୍ (Abisares) ଓ ମୌର୍ଯ୍ୟ ନରପତି ବନ୍ଦୁସାର ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ବି ନାହିଁ ତାହା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରବନ୍ଦ୍ ଜର୍ଣ୍ଣେଲ ଟଡ଼ ମଧ୍ୟ ମୀମାଂସା କରି ଯାଇ ନାହାନ୍ତି । ଜର୍ଣ୍ଣେଲ ଟଡ଼ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—"In this abode of the sons of Puru (i e. Hastinapure) resided Parus, one of the two princes of that name, opponent of Alexander, and probably Berusar, the son of Chandragupta surmised to be the Abisares and Sandracoptas of Grecian authorities" * । ସେ ମହାତ୍ମା 'ବେରୁସାର' ଶବ୍ଦର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି 'ବେରୁସାର' ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ସେଥିର କୌଣସି କାରଣ ଉଦ୍ଦେଶ କରି ନାହାନ୍ତି ।

ବନ୍ଦୁସାରଙ୍କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ତାଙ୍କର ପଞ୍ଚବିଂଶତି ବର୍ଷବ୍ୟାପୀ ରାଜତ୍ୱ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ସୀମା ହିମାଳୟ ପାଦଦେଶରୁ ଆଧୁନିକ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ପ୍ରଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା ; କେବଳ କଳିଙ୍ଗ ଓ ଉତ୍କଳ ସେତେବେଳେ ସ୍ୱାଧୀନ ଥିଲା । ବନ୍ଦୁସାର-ତନୟ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ମହାତ୍ମା ଅଶୋକଙ୍କର ରାଜ୍ୟଶାସନ ସମୟରେ ଏହି ଭୂଖଣ୍ଡ ଦ୍ୱୟ ବିଜିତ ଓ ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜ୍ୟାନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇ ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜଗଣଙ୍କର ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଓ ରାଜଧାନୀର ପରିସମାପ୍ତି କରି ଦେଇଥିଲା । ବନ୍ଦୁସାରଙ୍କର ବିଶାଳ ରାଜ୍ୟ ହିମାଳୟ ଠାରୁ ନର୍ମଦା ନଦୀ ଓ ଆଧୁନିକ କାବୁଲ ଠାରୁ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶାସନ-କାର୍ଯ୍ୟ ଏପରି ଦକ୍ଷତା ସହକାରେ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିଲା ଯେ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ସହକରେ ଅରାଜକତା ବା କୁଶାସନର ଅବ-ଯୋଗ ଉତ୍ପାପନ କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ପାଟଳୀପୁତ୍ର ନଗରୀ ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ରାଜଧାନୀ ଥିଲା ; ବନ୍ଦୁ ତଥାଶୀଳା, ଉଜ୍ଜୟିନୀ ପ୍ରଭୃତି ସୁଦୂରସ୍ଥିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନ ନଗରୀମାନ ପ୍ରାଦେଶିକ ରାଜଧାନୀରୂପେ ପରଗଣିତ ହୋଇ-ଥିଲା ଏବଂ ରାଜସିଂହାସନର ଭାବୀ ଅଧିକାରୀ ରାଜକୁମାର-ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଜଣେ ଅଥବା ରାଜାଙ୍କର କୌଣସି ସାକ୍ଷାତ୍ ଆତ୍ମୀୟ ରାଜପ୍ରତିନିଧି ନିର୍ବାଚିତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଦେଶର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ନିଯୁକ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ଏତଦ୍ଦ୍ୱାରା ରାଜାଙ୍କର ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ରାଜକୁମାରମାନେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ବିଶେଷ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରୁଥିଲେ ।

* Todd's Rajastan Vol I. p 38, S. K Lahiri's edition

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅଶୋକଙ୍କର ସିଂହାସନାରୋହଣର ଅବ୍ୟବହିତ ପରେ ସେ ଯେ ଏତେଦୂର ରାଜ୍ୟଶାସନ କୁଶଳତା ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ, ରାଜନୀତି ବିଶାରଦ ଚନ୍ଦ୍ରସାରଙ୍କର ଏହି ପ୍ରଥାହିଁ ତାହାର ମୂଳ କାରଣ ହୋଇ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଚନ୍ଦ୍ରସାରଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସଚିବ ରାଧାଗୁପ୍ତ, ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କର ରାଜ୍ୟଲାଭର ପ୍ରଧାନ ସହାୟ ଓ ମୁଖ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରୀ ଚାଣକ୍ୟ ବା ବିଷ୍ଣୁଗୁପ୍ତଙ୍କ ଠାରୁ ହୃଦୟହୀନତା ଓ କୂଟନୀତିଜ୍ଞତାରେ ହୀନ ନ ଥିଲେ । ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରସାର ସର୍ବଦା ତାହାଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରଣା ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ରାଧାଗୁପ୍ତ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚିତ୍ତଭାବରେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରାର ପ୍ରଦେଶରେ ଭାଗଲପୁର ନକ୍ଷତ୍ରରେ ପ୍ରାଚୀନ ବକ୍ଷାସ୍ତ୍ରସ୍ଥ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା, ସେହି ବକ୍ଷାସ୍ତ୍ରରେ ଜନୈକ ବହୁଦ୍ରାହ୍ମଣ ବାସ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସର୍ବଲକ୍ଷଣସମ୍ପନ୍ନା କନ୍ୟା ଜନ୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଅପରାର କନ୍ୟାର ସ୍ୱରୂପ ଅଦ୍ଭୁତ ଓ ଅବସ୍ଥାନୁରୂପ ତାହାର ନାମ 'ସ୍ୱପ୍ନଦ୍ରାରା' ରଖିଥିଲେ । ଧନେ ଜଣେ ଦୈବଜ୍ଞ କନ୍ୟାର ଭାଗ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କରି କହିଥିଲେ "ଏହି କନ୍ୟାରୁ ଜଗତ୍ପତି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ ହେବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।" ବାଳିକା କ୍ରମେ ବୟଃପ୍ରାପ୍ତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣର ଦୈବଜ୍ଞ ବାକ୍ୟରେ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ କରିଥିଲା । କନ୍ୟାର ବିବାହ କାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ ସେ ତାହାକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ରାଜଧାନୀକୁ ଗମନ କରିଥିଲେ । ସ୍ୱକୀୟ ମଧ୍ୟରେ ଜନସ୍ୱାର ଭାବ୍ୟଲିପିର ସାଫଲ୍ୟାଦ୍ୟପି ଦ୍ରେମାଙ୍ଗ ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ ବୋଲି ବିବେଚନା କରି ସେ ଅପରାର ଅସାମାନ୍ୟରୂପଲାବଣ୍ୟସମ୍ପନ୍ନା କନ୍ୟାକୁ ମହାରାଜ ଚନ୍ଦ୍ରସାରଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ମୌର୍ଯ୍ୟକୁଳପତି ଚନ୍ଦ୍ରସାର ଶୂଦ୍ରକନ୍ୟା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଏହି ଅସମାନ୍ୟ ଦାନ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ସୁତରାଂ ରାଜାଙ୍କରେ ସ୍ୱପ୍ନଦ୍ରାରା ରାଜାନ୍ତଃପୁରରେ ସ୍ଥାପିତ ହେଲେ । ଅନ୍ତଃପୁରବାସିଣୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରମଣୀମାନଙ୍କ ପରି ରାଜା ଓ ଅବରୋଧବାସିନୀ ମହିଷୀମାନଙ୍କର କପଟ ସ୍ନେହ ଭାବ ଏହି ନବାଗତା ସ୍ୱପ୍ନଦ୍ରା ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ହେବ, ଏହି ଶେଷର ନିର୍ବାଚନ ଅବସରରେ ରାଜ୍ଞୀମାନେ ସ୍ଥିର କଲେ "ଏହି ପରମ ରୂପଲାବଣ୍ୟସମ୍ପନ୍ନା ବାଳା ସର୍ବଦା ପ୍ରଭୁଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ସର୍ବଦା ରାଜ-ସଦନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାର ସୁଯୋଗ ପାଇବ; ସେ ସ୍ୱୀୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣରେ ଅକ୍ଳେଶରେ ରାଜାଙ୍କର ହୃଦୟବିନୋଦକାରିଣୀ ହୋଇ ପାରିବ । ସୁତରାଂ ଯେଉଁ ମହିଷୀମାନେ ରାଜହୃଦୟାଧିକାରିଣୀ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ଅଭିମାନିନୀ, ସେମାନଙ୍କର ଗୌରବ ଅଗରେ ଖର୍ବ ହୋଇଯିବ । ଏହା ଉପରେ ନାଟିତର ସ୍ତ୍ରୀକାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ନ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ ରାଜା ତାହାକୁ ନିଜ କାଳ ବୋଧ କରି ଘୃଣା କରୁଥିବେ; ତେଣୁ ସେ ରାଜାଙ୍କର ପ୍ରୀତି-ପାତ୍ରୀ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।" ଏପରି ମୀମାଂସା କରି ଅସ୍ୱାଭାବିକତା ମହିଷୀଗଣ ଅସହ୍ୟା ବ୍ରାହ୍ମଣକନ୍ୟାକୁ ନାଟିତକନ୍ୟାର ଉପଯୋଗୀ କର୍ମରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ ।

ଅଧିକାଂଶ ସ୍ୱପ୍ନ ବିଦ୍ୟା ନିରୂପାୟ ସ୍ୱପ୍ନଦ୍ରା ଏତାଦୃଶ ସ୍ତ୍ରୀକକ୍ଷେ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ଅଗତ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେ ଏପରି ନୈପୁଣ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଯେ, ଅବଶେଷରେ ଧନେ ଯେ ରାଜାଙ୍କର ଖୌର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ କରିବାକୁ ଅଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ଥିଲେ । ତାହା ତାହାଙ୍କର ପରିଚର୍ଯ୍ୟା ଓ କାର୍ଯ୍ୟକୁଶଳତାରେ ଏପରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ତାହାକୁ ତାହାର ଅଭୀଷ୍ଟ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଆଦେଶ କରିଥିଲେ । ସ୍ୱପ୍ନଦ୍ରା ଅବସର ବୁଝି ଲଜ୍ଜାଭାବନତ ବଦନରେ ପିତାଙ୍କର ଅଭିପ୍ରାୟ ଜ୍ଞାପନ କରିଥିଲେ । ମୌର୍ଯ୍ୟକୁଳପତି ସ୍ତ୍ରୀକକ୍ଷସ୍ଥା ପରିଚାରିକା ଜ୍ଞାନ କରି ଏତାଦୃଶ ଧର୍ମ୍ମବିରୁଦ୍ଧ ଉଦ୍ଭାବନାରେ ବିସ୍ମୟରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଅଭିଳଷିତ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଆଦେଶ କରିଥିଲେ । ସେହି ବାଳିକା ରାଜାଙ୍କର ଅଭିପ୍ରାୟ ବୁଝି ପାରି ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ସ୍ୱୀୟ ଅଭିଜାତ୍ୟ ଗୌରବ ସ୍ମରଣ କରି କହିଥିଲେ "ମହାରାଜ, ମୁଁ ସ୍ତ୍ରୀକକ୍ଷସ୍ଥା ନୁହେଁ । ମହିଷୀମାନଙ୍କର ପରିଚାରିକା ବିଶ-ଚାରିଣୀ ହୋଇ ମୁଁ ଏତାଦୃଶ ନୀଚଜନୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ରାଜମହିଷୀ ହେବ ବୋଲି ପିତା ସ୍ୱୀୟ କୁଳମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେଇ ମୋତେ ଆପଣଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଅର୍ପଣ କରିଅଛନ୍ତି । ମୋ ବ୍ରହ୍ମ-ପୁତ୍ର ନିବାସୀ ଜନୈକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ।" ପଦାହତ ଫଣିଣୀ ପରି ସ୍ୱପ୍ନଦ୍ରା ରୋଷବ୍ରୀଡ଼ାବନତମୁଖୀ ହୋଇ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏହି ବାକ୍ୟଗୁଳି ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବା ମାତ୍ରେ ଚାଣ୍ଡାଳ-ପ୍ରବାହ ପରି ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ରାଜାଙ୍କ ମାନସପଟରେ ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଥିଲା । ସ୍ତ୍ରୀ ଅନବଧାନତାବଶତଃ ମୁଣ୍ଡ କନ୍ୟା ଏପରି ଭାବରେ ଉପେକ୍ଷିତ ଓ ଅବଜ୍ଞିତା ହୋଇଅଛି ଏବଂ ମହିଷୀମାନେ ଚିରଦ୍ୱେଷ ନିବନ୍ଧନ ତାହାଙ୍କୁ ଏପରି ନିରାଦରରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି ଜାଣି ରାଜା ନିତାନ୍ତ ମର୍ମାହତ ଓ ଅନୁତପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସୁଦ୍ରାଙ୍ଗୀର ଚିତ୍ତାରେ ଅଗ୍ରହ ସହକାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ରାଜା ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ସ୍ୱତ୍ତା ବିଳମ୍ବ କରି ନ ଥିଲେ । ଅତିରେ ବହିତ ବିଧାନରେ ସୁଦ୍ରାଙ୍ଗୀର ପାଣି-ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇସାର ଆପଣାକୁ ଏତାଦୃଶୀ ଅଲୋକସାମାନ୍ୟା ସୁନ୍ଦରୀର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପ୍ରେମର ଅଧିକାରୀ ଜାଣି ଧନ୍ୟ ହୋଇ ଥିଲେ । କଥିତ ଅଛି, ରାଜାନୁଗ୍ରହର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ସୁଦ୍ରାଙ୍ଗୀ କାଳକ୍ରମେ ପଞ୍ଚମହିଷୀ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଯୁଗ-ଦ୍ୱୟ ପ୍ରସବ କରିଥିଲେ । ନବ ଜାତ କୁମାରର ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର ଦର୍ଶନ କରି ଜନନୀର ସର୍ବଦୁଃଖ ଦୂର ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ଜ୍ୟେଷ୍ଠର ନାମ ଅଶୋକ ଓ କନିଷ୍ଠର ନାମ ବୀତଶୋକ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହେଉଅଛି ଯେ, ସେ ବୋଧ ହୁଏ ସନ୍ତାନଲାଭ ମୂର୍ତ୍ତରୁ ପଞ୍ଚମହିଷୀ ପଦ ଲାଭ କରି ନ ଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ ପ୍ରବଳା ରାଜପ୍ରସାଦାଧିକାରିଣୀ ହେଲା ପରେ ସପତ୍ନୀ-ମାନଙ୍କଠାରୁ ତାହାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ସମୟରେ ଲାଞ୍ଛନା ଓ ଭର୍ତ୍ସନ ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା ; ସେହି କାରଣରୁ ରାଣୀ ସୁଦ୍ରାଙ୍ଗୀ ବୋଧ ହୁଏ, ସର୍ବଦା ଶୋକୋଦ୍ବେଗ୍ନା ଥିଲେ ।

ଅଶୋକ ପିତାଙ୍କର ସ୍ନେହଭାଜନ ହୋଇପାରି ନ ଥିଲେ । ଦୂର ସ୍ୱଭାବବଶତଃ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କର ବିରକ୍ତି ଭାଜନ ହେଉ-ଥିଲେ ବୋଲି ସେ 'ଚଣ୍ଡାଶୋକ' ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୋଇ-ଥିଲେ । ଅଶୋକଙ୍କର ଶିକ୍ଷାର ଭାର ପିଙ୍ଗଳବତ୍ସ ନାମକ ଜନୈକ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଅର୍ପିତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ରବିଶାରଦ ଅଶୋକଙ୍କର ଜନ୍ମ ପତ୍ରିକା ଗଣନା କରି କହିଥିଲେ "ଏହି ରାଜକୁମାର ଜଣେ ମୌର୍ଯ୍ୟ-ରାଜ-ସିଂହାସନାଧିକାରୀ ହେବ ।" ଏହି ଭବିତବ୍ୟତା ଶୁଣିବା ଦିନୁଁ ଅଶୋକଙ୍କର ହୃଦୟ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ବଳବତୀ ରାଜ୍ୟଲିପ୍ସାର ବୀଜ ଅଙ୍କୁରିତ ହୋଇଥିଲା । ବୟୋବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଉତ୍ତେଜନା ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଦକ୍ଷତା କ୍ରମେ କ୍ରମେ ତାଙ୍କ-ଚରିତ୍ରରେ ପରିସ୍ଫୁଟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏଥିରେ ବିନ୍ଦୁସାର ତାହାଙ୍କର ରୂପସମ୍ପନ୍ନତା ଓ ବାଳସୁଲଭ ବିନ୍ଦୁଭ ହୋଇ ବହୁ ବିଷୟରେ ତାହାଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟତା ଦର୍ଶନ କରି କ୍ରମେ ବିରକ୍ତି ପରିବର୍ତ୍ତରେ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି ଚରିତ୍ରରେ ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସୁଦୂରସ୍ଥିତ ପଞ୍ଚନଦ ପ୍ରଦେଶାନ୍ତର୍ଗତ ତକ୍ଷ-ଶିଳାରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡଭୟଙ୍କ ବିଦ୍ରୋହାଚରଣ କରିଥିଲେ । ଅଶୋ-କଙ୍କ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କେହି ଏ ବିଦ୍ରୋହ ଦମନରେ କ୍ଷମ ନୁହନ୍ତି ବୋଲି ବିନ୍ଦୁସାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କୁ ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତିନିଧି ସ୍ୱରୂପ ତକ୍ଷଶିଳାକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ଅଗ୍ର ହସ୍ତୀ ପରାକ୍ରମ ପ୍ରଭୁତ ସମ୍ଭବ୍ୟବହାରରେ ଅଶୋକ ତକ୍ଷ-ଶିଳାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ, ତତ୍ରତ୍ୟ ଅଧିବାସୀବର୍ଗଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଅଦ୍ଭୁତ ଓ ସମ୍ମାନିତ ହୋଇଥିଲେ । ତଦନନ୍ତର ତାହାଙ୍କର ଯତ୍ନ ଓ କୌଶଳ ଦ୍ୱାରା ବିଦ୍ରୋହାନଳ ସହଜରେ ନିର୍ବାପିତ ହୋଇଥିଲା । ବିଦ୍ରୋହୀଦଳର ଅଧିନାୟକ 'କୁଞ୍ଜରକର୍ଣ୍ଣ' ଅଶୋକଙ୍କର ଅନୁଗତ ହୋଇଥିଲା ।

ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କର ଅନ୍ୟ ମହିଷୀର ସୁଶୀମ ନାମକ ଗୋଟିଏ ପୁତ୍ର ଥିଲା । ସୁଶୀମ ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କର ସର୍ବଜ୍ୟେଷ୍ଠ ସନ୍ତାନ ; ସୁତରାଂ ନ୍ୟାୟତଃ ମୌର୍ଯ୍ୟସିଂହାସନର ଅଧିକାରୀ । ଅଶୋକ ସାତଶହ ଦକ୍ଷତା ସହକାରେ ତକ୍ଷଶିଳା ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ଲାଭ କରି ପିତାଙ୍କର ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହୋଇଥିଲେ । ତାହା ଦେଖି ସୁଶୀମ ଆପଣାର ଶାସନନୈପୁଣ୍ୟର ପରିଚୟ ଦେବା ମାନସରେ ରାଜଧାନୀର କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶାସନ ବ୍ୟାପାରରେ ଯଥେଚ୍ଛା ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ସେଥିରେ ଏପରି ବିଶୃଙ୍ଖଳା ଘଟାଇଥିଲେ ଯେ ପ୍ରଧାନ ସଚିବ ରାଧାଗୁପ୍ତ ପୁନଃପୁନଃ ଏତାଦୃଶ ତ୍ରୁଟି ସଂଶୋଧନ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ଅବଶେଷରେ ନିତାନ୍ତ ବିରକ୍ତିର ସହିତ ସୁଶୀମଙ୍କ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରିତା ବିଷୟ ରାଜାଙ୍କୁ ଜ୍ଞାପନ କରାଇଥିଲେ । ମହା-ରାଜ ବିନ୍ଦୁସାର ମଧ୍ୟ ସୁଶୀମଙ୍କର ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଯଥା ହସ୍ତକ୍ଷେପ ନିବାରଣର ଉପାୟାନ୍ତର ନ ଦେଖି ପରିଶେଷରେ ଅମାତ୍ୟବର୍ଗଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରଣାନୁସାରେ ଅଶୋକଙ୍କୁ ପାଟଳୀପୁତ୍ରକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ସୁଶୀମଙ୍କର ରାଜ୍ୟଶାସନ-ପିପାସାର ପରିତୃପ୍ତି ସମ୍ପାଦନାର୍ଥ ତାହାଙ୍କୁ ତକ୍ଷଶିଳାକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ଏଥି ଉତ୍ତାରୁ ଅଶୋକଙ୍କ ବହୁକାଳ ପାଟଳୀପୁତ୍ରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାକୁ

Digitized by srujanika@gmail.com

ହୋଇଥିଲା । ସେ ପୁନର୍ବାର ଉଜ୍ଜୈନୀର ପ୍ରାଦେଶିକ ଶାସନ-କର୍ତ୍ତା ସ୍ୱରୂପ ମୋଠାକୁ ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିଲେ । ଅଶୋକ ଉଜ୍ଜୈନୀରେ ଓ ସ୍ୱମୀନ ତକ୍ଷଶିଳାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା । ଅଶୋକ ପିତାଙ୍କର ପରଲୋକଗମନବାର୍ତ୍ତା ଶୁଣିବା ମାତ୍ରକେ ଅନୁଚର-ବର୍ଗ ସମଭିବ୍ୟାହାରରେ ରାଜସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରିବାକୁ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ନଗରୀକୁ ଆଗମନ କରିଥିଲେ ।

ଉଜ୍ଜୈନୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଅଶୋକ 'ଦେବୀ' ନାମ୍ନୀ ଏକ ଶ୍ରେଷ୍ଠୀକନ୍ୟାର ପାଣିପୀଡ଼ନ କରି-ଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ ସେହି ଶ୍ରେଷ୍ଠୀକନ୍ୟା ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ନବ-ଯୌବନ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ଭୋଗ ହୋଇପାରି ନ ଥିଲା । କାରଣ ଅଶୋକ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ଗମନ କଲାବେଳେ ତାହାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଯାଇ ନ ଥିଲେ । ନବୀନ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ନବୀନ ସୌନ୍ଦ-ର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ଭୋଗ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସହିଲରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ମହେନ୍ଦ୍ର ଓ ସଙ୍ଘମିତ୍ର ମାତାପିତା ସଂଗଠିତାଙ୍କର ଜନନୀ ବୋଲି ସେ ବୌଦ୍ଧ ଇତିହାସରେ ଓ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଚିରସ୍ମରଣୀୟା ଏବଂ ବରଣୀୟା ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭେମାନେ ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କର ଶାସନାଧୀନରେ ଥିବା ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ବିଷୟ ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା କରି ପ୍ରବନ୍ଧର ଉପସଂହାର କରିବୁଁ । ଗ୍ରୀକ୍ ଦୂତ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଇତିହାସକାରମାନଙ୍କର ଭାରତବର୍ଷ ବିଷୟକ ବିବରଣରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମଧ୍ୟ ଯୁଗରେ ଭାରତ ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜାଙ୍କର ଶାସନାଧୀନରେ ଅତୀତର ଉନ୍ନତିର ଶିଖରାରୋହଣ କରିଥିଲା । ବିନ୍ଦୁସାର ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ସନ୍ତାନ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର 'ଅମିତ୍ରଘାତ' ଉପାଧିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ, ଯେ ସେ ବହୁ ଶତ୍ରୁ ବିଧ୍ୱଂସପୂର୍ବକ ରାଜ୍ୟକୁ ଅସହାୟ କରି-ଥିଲେ । ପିତୃ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସହିତ ବିନ୍ଦୁସାର ସ୍ୱୀୟ ବାହୁବଳାର୍ଜିତ କେଉଁ କେଉଁ ରାଜ୍ୟ ସଂଯୋଜିତ କରିଥିଲେ, ତହିଁର ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ପ୍ରମାଣପୂର୍ଣ୍ଣ ଇତିବୃତ୍ତ ଅବଗତ ନ ହେବା-ଯାଏ ତହିଁର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍ଥାପନ ନ କରି ପ୍ରକୃତିଭୂଷ୍ଟଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାପୂର୍ବକ ଆମ୍ଭେମାନେ ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କର ଶାସନ-ନୈପୁଣ୍ୟ ଓ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧିର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ବିରତ ହେବୁଁ । ତେବେ ପ୍ରସଙ୍ଗାଗତ ବିଜୟ ବ୍ୟାପାର ପର୍ଯ୍ୟା-ଲୋଚନାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅବନ୍ତୀ ରାଜ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ମୀମାଂସାରେ ଉପନୀତ ହେବୁଁ । ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସଜ୍ଞ ମହାତ୍ମା କର୍ଣ୍ଣେଲ ଟଡ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଉଜ୍ଜୟିନୀର ପ୍ରମାର ବଂଶୀୟ ନରପତିଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟାର୍ଥ ବାକ୍ଟ୍ରିୟାଧିପତି ଗ୍ରୀକ୍ ସେଲ୍‌ଉକସ୍ ଦଳେ ଗ୍ରୀକ୍ ସେନା ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମିତ ହେଉଅଛି ଯେ ଚନ୍ଦ୍ର-ଗୁପ୍ତଙ୍କର ଭାରତବ୍ୟାପି ବିଜୟ ଓ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର ମଧ୍ୟରେ ଉଜ୍ଜୟିନୀର ପ୍ରାଚୀନ ରାଜବଂଶ ଏହାର ସ୍ୱାଧୀନତା ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସବିଶେଷ ଉଦ୍ୟୋଗୀ ଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧିସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ସେଲ୍‌ଉକସ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱପକ୍ଷୀୟ ଅବନ୍ତୀ ରାଜ୍ୟ ରକ୍ଷାକରିବା ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱୀୟ ସୈନ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କରି-ଥିଲେ । ଏପରି ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟ ଦ୍ୱେଲେ ମଧ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ ନୁହେ, କାରଣ ଏହି ପ୍ରମାଣ ବଳରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ନିର୍ମଳଶ୍ରୀ ବିଜୟସ୍ୱ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେବୁଁ । ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ ଅବନ୍ତୀ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇ ତାହାର ପ୍ରାଚୀନ ରାଜଧାନୀ ଉଜ୍ଜୟିନୀ ନଗରୀ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଏକତମ ପ୍ରାଦେଶିକ ଶାସନକେନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଯାହାହେଉ, ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କର ବିଜୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଏଠାରେ ଉତ୍ଥାପନ ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ସେଇ ସମୟରେ ନନ୍ଦରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର ଓ ତଦନନ୍ତର କତିପୟ ଅସଂଯତ ଓ ପରସ୍ପର ବିବାଦମାନ ରାଜ୍ୟ ଜୟ କରି ସ୍ୱବୃହତ୍ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ, ସେହି ସମୟରେ ଭାରତର ତତ୍କାଳୀନ ବିଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ସମବେତ ଚେଷ୍ଟାଦ୍ୱାରା ସାଧାରଣ ଶତ୍ରୁ ନିବାରଣ କରିପାରିବା କୌଣସି ଚିନ୍ତା ସୂଚକ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି କାରଣରୁ ଅଲେକଜାଣ୍ଡ୍ରେଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ବହିଃ ଶତ୍ରୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀୟ ପଞ୍ଜାବ ଓ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ସୈନ୍ୟ ସେନା ପଞ୍ଚନଦ ପ୍ରଦେଶର ଅସ୍ଥାଳିକ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଅନାୟାସରେ ଜୟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ-ଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ବୌଦ୍ଧ ଇତିହାସ ଅବଗତ ହେବୁଁ ଯେ, ସେ ସମୟରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିକ ରାଜ୍ୟରେ ରାଜା ସିଂହାସନରେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ଓ ସେ ଗୁଡ଼ିକର ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରରୂପେ ନିର୍ବାହିତ ହେଉଥିଲା । ଏହିପରି ବିଦ୍ୟା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ଓ ବିଦ୍ୟା ଜାତି ଗଠିତ ରାଜ୍ୟ-

Digitized by srujanika@gmail.com

ସମୂହର ବଳସ୍ୱ ସାଧନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରୁ ମହାରାଜ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାର୍ଥ ସୂତ୍ରରେ ଗ୍ରଥିତ ଓ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ କରିବାର ଉପଯୋଗୀ ଯଥେଷ୍ଟ ସମୟ ପାଇ ନ ଥିଲେ; କାରଣ ବିଜୟୀଭୂତ କ୍ଷିପ୍ର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସମୂହକୁ ସୁଶୃଙ୍ଖଳ କରି ଗୋଟିଏ କୈନ୍ଦ୍ରିକ ଶାସନାଧୀନରେ ଅଣିବା ପୂର୍ବରୁ ତାହାଙ୍କୁ ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ପତିତ ହେବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ଆମ୍ଭେମାନେ ତଦାନୀନ୍ତନ ଇତିବୃତ୍ତର ସ୍ତିମିତାଲୋକରେ ଯତ୍ସାମାନ୍ୟ ଅବଗତ ହେଉ; ସେଥିରୁ ପ୍ରତୀତ ହୁଏ ଯେ, ବିନ୍ଦୁସାର ଅତିଶୟ ଦକ୍ଷତା ସହକାରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶର ଛିନ୍ନ ପ୍ରଜା ଶକ୍ତିକୁ ଗୋଟିଏ ସୁନିୟନ୍ତ୍ରିତ ରାଜଶକ୍ତିର ସହକାରୀରୂପେ ପରିଣତ କରି ପ୍ରଜା ସାଧାରଣଙ୍କର କଲ୍ୟାଣ ସାଧନୋଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅହରହ ନିବିଷ୍ଟ ଚିତ୍ତରେ କାଳଯାପନ କରୁଥିଲେ । ଏହିପରି ଶାସ୍ୟ ଓ ଶାସକର ସ୍ୱାର୍ଥ ସମନ୍ୱୟ ଓ ଇଷ୍ଟାନିଷ୍ଟର ଐକ୍ୟ ବିଧାନ କରି ବିନ୍ଦୁସାର ପ୍ରଜାବର୍ଗଙ୍କର ଅନ୍ତରିକ ସହାନୁଭୂତି ଲାଭ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ରାଜୋପାଧିର ସାର୍ଥକତା ସମ୍ପାଦନ କରି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ଯେ ଉପଯୁକ୍ତ ମନ୍ତ୍ରୀ ବା ବିଶ୍ୱସ୍ତ ଅମାତ୍ୟବର୍ଗଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଜାଶାସନର ଘୋର ଦାୟିତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାର ଅର୍ପଣ କରି ସୁଖୀ ହେବାକୁ ନ ଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ବା ପରୋକ୍ଷରେ, ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ବା ଅପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ସର୍ବଦା ଜନସାଧାରଣଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଦର୍ଶନ ସର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁଥିଲେ । ବିଶେଷତଃ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଯେ ସ୍ୱୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନର ଅଯୋଗ୍ୟ ବା ତୁଚ୍ଛ ଜ୍ଞାନ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଶୋଣସାମ୍ରାଜ୍ୟଗଠନର ପ୍ରଧାନ ଉପକରଣାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଥାଗମ ଉପାୟ ମଧ୍ୟ ଉପେକ୍ଷଣୀୟ ନୁହେଁ । କୃଷିସମୃଦ୍ଧ ଦ୍ରବ୍ୟର ଚତୁର୍ଥାଂଶ ମାତ୍ର ରାଜକରସ୍ୱରୂପ ଗୃହୀତ ହେଉଥିଲା । ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବତ୍ର ପଥି ଓ ସମାଜ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାରୁ ଗ୍ରାମ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ସୁଗମରୂପେ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିଲା । ମେଗାସଥେନିସ୍‌ଙ୍କର 'India' ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଗ୍ରାମୀଣ ବା ମଣ୍ଡଳର ଦାୟିତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସୁଯୋଗ୍ୟ ଓ ସୁଚରିତ୍ରବ୍ୟକ୍ତି ନିଯୁକ୍ତ ହେଉଥିବାରୁ ଦୁଇ ସହସ୍ର ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ହିନ୍ଦୁସମାଜ ଏପରି ସୁସମୃଦ୍ଧି ଓ ସଭ୍ୟତୋଦ୍ଦୀପ୍ତ ହୋଇ ତଦାନୀନ୍ତନ ସଭ୍ୟଜଗତର ପ୍ରତିଯୋଗିତାରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେବାକୁ ଓ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ।

ତଦାନୀନ୍ତନ ଭାରତବର୍ଷ ଏକଶତ ଅଷ୍ଟାଦଶ ରାଜ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ନଦୀ ଓ ସାଗରୋପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ନଗର ସମୂହର ଗୃହ ଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ କାଷ୍ଠନିର୍ମିତ ହେଉଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଉତ୍ତରଭୂମି, ଅଧିତ୍ୟକା ବା ପର୍ବତୋପକଣ୍ଠବର୍ତ୍ତୀ ନଗରରେ ଭବନ ସମୂହ ପ୍ରସ୍ତର ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହେଉଥିଲା । ତତ୍‌କାଳୀନ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନାବିଧ ବିଷୟ ସମ୍ୟକ୍ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ସେମାନେ ପରମ ସ୍ୱଚ୍ଛ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ କାଳାତିପାତ କରୁଥିଲେ । ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଆହାର ବ୍ୟବହାର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଦୁଇ ଚାରିଟି ସାଧାରଣ ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ଅବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ଅବସ୍ଥା ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କଲୁଁ । ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଖଚିତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବସ୍ତ୍ର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ସାଧାରଣ ଲୋକମାନେ ଗଣ୍ଡିଏ ମାତ୍ର କାର୍ପାସ ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଉତ୍ତରୀୟ ବସ୍ତ୍ରର ଏକାଂଶ ଦ୍ୱାରା ମସ୍ତକ ଆବରଣ କରି ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ ପୃଷ୍ଠ ଦେଶରେ ଲମ୍ବିତ କରି ଦେଉଥିଲେ । ଛତ୍ର ଓ ଶ୍ୱେତଚର୍ମ ନିର୍ମିତ ପାଦୁକା ଶିଷ୍ଟ ପରିଚ୍ଛଦ ମଧ୍ୟରେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଅବସ୍ଥାନୁସାରେ ସର୍ବତ୍ର ତାହା ବ୍ୟବହାର କରି ପାରୁଥିଲେ । ନୀତି ଦାସ ପ୍ରଥା ରାଜାନୁଶାସନରେ ନିଷିଦ୍ଧ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ୍ୟଭାବରେ ଦାସ ନିର୍ଯ୍ୟାତନ ହେଉ ନ ଥିଲା । ବିବାହରେ କନ୍ୟାର ସ୍ୱୟଂବର ପ୍ରଥାହିଁ ସମାଜିକ ବିବେଚିତ ହୋଇ ସେହି ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ତତ୍‌କାଳୀନ ଭାରତୀୟ ଚିତ୍ରକାରମାନେ ସ୍ୱଚ୍ଛକୁଣ୍ଡ ବସ୍ତ୍ର ବୟନ କରିବାରେ ବିଶେଷ କୈୟୁଣ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ବାରାଣସୀ ପ୍ରଭୃତି ଅଞ୍ଚଳରେ ଯେପରି କରି ଦ୍ୱାରା ସୂକ୍ଷ୍ମକାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ଖଚିତ ରେଶମୀ ବସ୍ତ୍ର ନିର୍ମିତ ହେଉଅଛି, ବହୁଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ଭାରତବାସୀଗଣ ସେ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଶିଳ୍ପ କୌଶଳ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଆସିଅଛନ୍ତି । ବିନ୍ଦୁସାରଙ୍କର ଶାସନ ସମୟରେ ଭାରତରେ ପ୍ରାୟ ସର୍ବତ୍ର ଏକବିଧ ଜାତୀୟ ଉନ୍ନତି ଓ ଅନ୍ତର୍ବିପ୍ଳବପରିଶୂନ୍ୟତା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା । ପଞ୍ଚବିଂଶତି ବର୍ଷ ବ୍ୟାପି ପ୍ରଜାରଞ୍ଜନକପ୍ରତ୍ୟ ସୁଶାସନ ଉତ୍ତରୁ ଶ୍ରୀ; ପୃ; ୨୨୨ ଅଦରେ ବିନ୍ଦୁସାର ମାନବଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କରିଅଛନ୍ତି ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କର ନାମ ମଧ୍ୟଭାରତୀୟ-ଯୁଗର ଇତିହାସରେ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିଥିବ । ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ-ମୁଣ୍ଡ ବଳରେ ଭାରତର ଦେବୋପମ ନରପତିଗଣ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏଭଳିଭାବରେ ଅମ୍ଭଭିତ ଲାଭ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ଯେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତବାସୀର ହୃଦୟରେ ସେମାନଙ୍କର ପବିତ୍ର ନାମ ଅନନ୍ତ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜାଗ୍ରତ ରହିଥିବ । ଏହି ଅଧଃପତିତ ଯୁଗରେ—ଆମ୍ଭ ବିସ୍ମୃତି ସମୟରେ ସ୍ୱଦା ସେମାନଙ୍କର ସହୃଦୟତା ବିସ୍ମୃତ ହେବାର ନୁହେଁ, କାରଣ ଭାରତର ଇତିହାସରେ ରାଜନୈତିକ ଆକାଶରେ ସେମାନଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନକ୍ଷତ୍ର ଉଦିତ ହୋଇଅଛି ତ ନାହିଁ ସନ୍ଦେହ । ଏଥିର କାରଣ ଅନ୍ୱେଷଣ କରି ଦେଖିଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ ଏଥିର ମୂଳ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ । ସୁଭାଷ୍ଚନ୍ଦ୍ର ଅଂଶିକ ଚିତ୍ତ ପ୍ରସାଦ ଲାଭ ଆଶାରେ ଭାରତମ୍ଭ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ-ପୃଷ୍ଠଙ୍କର ସୁଖ ଦୁଃଖ ଭାଗୀ ମହାନୁଭବ ମହାପୁରୁଷଗଣଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଆଲୋଚନା କରିବା ଏବଂ ବିସ୍ମୃତିଜଳ୍ପ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ ଇତିବୃତ୍ତ ପାଠ କରିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏକାନ୍ତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

ଶ୍ରୀ ଚିନ୍ତାମଣି ଅମ୍ବୁଗୀ ।

ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ମୈତ୍ରେୟୀ ସଂବାଦ ।*

ବାତରୁଗୀ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ଅଗ୍ରମ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟେ,
ଇଚ୍ଛା କଲେ ଗୃହ ତେଜି ଯିବେ ବାନପ୍ରସ୍ଥେ ।
ବାଚ୍ୟାସ୍ତ୍ରିଣୀ ମୈତ୍ରେୟୀ ଯେ ତାଙ୍କ ବେଳ ନାରୀ,
ବୋଇଲେ ଭବିଷ୍ୟ ପାଶେ ଗ୍ରହ ଭ୍ରମ୍ଭଗ୍ରସ୍ତ ।
ଅହେ ପ୍ରିୟବରଗଣ ଶୁଣ ମୋ ବଚନ,
ଯିବ ମୁଁ ସନ୍ନ୍ୟାସାଶ୍ରମେ ବାଣ୍ଟି ଦେଇ ଧନ ।
ମୋହର ଗୃହରେ ଅଛି ଯେତେକ ସମ୍ପତ୍ତି,
ସମାନ ଭାଗରେ ବାଣ୍ଟି ନିଅ ଦେଇ ସତ୍ତ ।
ବୋଇଲେ ମୈତ୍ରେୟୀ—ନାଥ ଏ ପାର୍ଥିବ ଧନେ,
କରି ପାରେ କିଛିକାଳ ସମ୍ଭୋଗ ଜୀବନେ ।
ପୃଥିବୀ ସମସ୍ତ ଧନ ଯେବେ ଦେବ ନାଥ,
ଅମରତ୍ୱ ନ ଲଭିବ ଜୀବନେ ନିତାନ୍ତ ।
ଅକ୍ଷୟ ସମ୍ପତ୍ତି ଯାହା ଜାଣ ଭଗବାନ,
କୃପା କରି କର ମୋତେ ସେହି ଧନ ଦାନ ।
ବୋଇଲେ ମହର୍ଷି ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ଏହା ଶୁଣି,
ବୋଲି ଥିଲେ ପୂର୍ବେ ଏବେ ବୋଲୁଅଛି ପୁଣି ।
ଆମ୍ଭ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ଅନୁକୂଳ ଯେଉଁ କଥା,
ବୋଲିବ ତୁମ୍ଭକୁ ଆଗୋ ଶୁଣ ପତିବ୍ରତା ।
କେବଳ ଯେ ପତି ପ୍ରୀତି ସାଧନ ସକାଶେ,
କରେ ନାହିଁ ସେବା ଜାୟାନ୍ତର ଥାଇ ପାଶେ ।
ପତିବ୍ରତା ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ଅମ୍ଭାର ମଙ୍ଗଳ,
ଦେଖି ସ୍ୱାମୀ ସେବେ କରି ଚୁମ୍ବିକୁ ନିର୍ମଳ ।
ରମଣୀକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରେମ କରି ଥାଏ ପତି,
ଆତ୍ମ ପ୍ରୀତି ସାଧନରେ ଥାଏ ତାର ମତି ।
ପିତା ଯାହା ସ୍ନେହ କରିଥାନ୍ତି ପୁତ୍ରଗଣେ,
ଅନୁଭବ ଥାନ୍ତି ଆତ୍ମ ସୁଖ ମନେ ମନେ ।
ବିତ୍ତ ପ୍ରତି ପ୍ରୀତି ପାଇଁ ଧନ ଉପାର୍ଜନ,
ନ କରନ୍ତି ଲୋକ—କରେ ତୋଷିବାକୁ ମନ ।
ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଭକ୍ତି କରିଥାନ୍ତି ଲୋକଗଣ,
କେବଳ ଆତ୍ମାର ପ୍ରୀତି ସାଧନ କାରଣ ।
ଲୋକେ ଯାହା କରିଥାନ୍ତି କ୍ଷତ୍ରିୟଙ୍କୁ ପ୍ରୀତି,
ସେହିପରି ଆତ୍ମ ପ୍ରୀତି ଜାଣ ପୂର୍ବ ନୀତି ।
ବିଶେଷେ ଭୁବନେ ପ୍ରିୟବସ୍ତୁ ନାହିଁ ଜାଣ,
ଆତ୍ମ ପ୍ରୀତି ପାଇଁ ଲୋକେ ଥାନ୍ତି ଯତ୍ନବାନ ।
ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥରେ ପ୍ରୀତି କରେ ଯେଉଁଜନ,
ସେହି ପଦାର୍ଥଟି ତାର ପ୍ରିୟ ବୋଲି ଜାଣ ।
ଏଥିକୁ ଯହିଁରେ ଲାଭ ଆତ୍ମ ଜ୍ଞାନଜ୍ଞାନ,
ସେପରି ବେଦାର୍ଥ ପାଠ କର ଜ୍ଞାନବାନ ।
ଯେ ଜ୍ଞାନ କରିବ ଲାଭ ବେଦାର୍ଥ ଶ୍ରବଣେ,
କରିବ ଯତ୍ନରେ ତାହା ଧ୍ୟାନ ଅନୁକ୍ଷଣେ ।

---

* ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦରେ ଲିଖିତ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ମୈତ୍ରେୟୀ ସଂବାଦ ଅବଲମ୍ବନରେ ରଚିତ । ଅନୁବାଦ ନୁହେ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଶ୍ରବଣ ମନନ ଧ୍ୟାନ କରି ନିରନ୍ତରେ,
ଅତ୍ମ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନ ଲଭିଥାଅନ୍ତି ଜ୍ଞାନୀଜନେ ।
ଅତ୍ମାର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ରୂପ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ,
ତାହା ଲାଭ କରି ସର୍ବ ଲଭିଲ ନିର୍ବାଣ ।
ଅତ୍ମାର ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି ସକଳ ଦ୍ରବ୍ୟରେ,
ଏଥିକୁ କାହାକୁ ତୁଚ୍ଛ ନ ମଣ ମନରେ ।
ଅନ୍ୟେ ଯଦି ତୁଚ୍ଛଜ୍ଞାନ କରି ଦର୍ଶନେ,
ଅପଣା ଅତ୍ମାକୁ ତୁଚ୍ଛ କଲ ହେଜି ମନେ ।
ଜଗତରେ ଯାହା କିଛି ଦ୍ରବ୍ୟ ସମୁଦାୟ,
ଦିଶୁଥିବା ଜାଣିବ ତାହା ସର୍ବ ଅତ୍ମମୟ !
ଅତ୍ମ ବ୍ୟତିରିକ୍ତ କିଛି ଜଗତରେ ନାହିଁ,
ଦେଖୁ ଜ୍ଞାନ କିଛି କରି ନାହିଁ ସେଥି ପାଇଁ ।
ଅତ୍ମାରୁ ଉଦ୍‌ଭୂତ ଏହି ଜଗତ ସଂସାର,
ଅବସ୍ଥିତ ସର୍ବ ତହିଁ ଲୟ ଜାଣ ସାର ।
ଜଗତ ଯାବତ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ହୁଏ ଅନୁଭୂତି;
ସମସ୍ତ ଜାଣିବ ଅତ୍ମଶକ୍ତି ବା ବିଭୂତି ।
ଅତ୍ମଜ୍ଞାନ ଲଭି ପାରେ ଯେଉଁ ଭାଗ୍ୟବାନ୍,
ସର୍ବଜ୍ଞାନ ସେହି ଲଭିଅଛି ବୋଲି ଜାଣ ।
ଜଳର ବୁଦ୍‌ବୁଦ ଯେପରି ଜଳର ବିକାର,
ବ୍ରହ୍ମର ଅଂଶରୁ ଜାତ ଜଗତ ସଂସାର ।
ନାମ ରୂପାତ୍ମକ ଜଗତର ବସ୍ତୁ ସର୍ବ,
ବ୍ରହ୍ମର ଅଂଶରୁ ଜାତ କରି ଅନୁଭବ ।
ବ୍ରହ୍ମ ବ୍ୟତିରିକ୍ତ ଜଗତରେ କିଛି ନାହିଁ,
ବ୍ରହ୍ମମୟ ଏ ସଂସାର ଜାଣ ସେଥିପାଇଁ ।
ବାପୀ କୂପ ସରୋବରୀ ଯେପରି ଜଳାଶୟ,
ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁର ଏକ ବ୍ରହ୍ମ ଅଦ୍ୱୟ ।
ଏଥିକୁ ଜାଣିଲ ସର୍ବ ଦେହ ବାକ୍ୟ ମନେ,
ବସ୍ତୁହିଁ ଅଦ୍ୱୟ ସାରି ସମସ୍ତ ଜଗତେ ।
ସୈନ୍ଧବ ଲବଣ ଯେପରି ଅଖଣ୍ଡ ଜଳରେ,
ଜ୍ଞାନୀ ଅଦୃଶ୍ୟ ଆତ୍ମ ଲୋକ ନୟନରେ ।
ଅଦୃଶ୍ୟ ହେଲେହେଁ ଜଳେ ସୈନ୍ଧବ ଲବଣ,
ଅନୁଭବ ପ୍ରତି ଦ୍ରବ୍ୟ କରେ ଅସ୍ୱାଦନ ।
ତଦ୍‌ରୂପ ଚଞ୍ଚଳ ପବନ ଅତ୍ମା ଦେହାଦିରେ,
ବ୍ୟାପ୍ତ ଛନ୍ତି ଯାଏ ଜଣା ନିର୍ମଳ ବୁଦ୍ଧିରେ ।
ଦେହ ମାନବାଦ ଭାବେ ହୋଇ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ,
ଭୂତ ସର୍ବ ଦ୍ରବ୍ୟ ଭାବେ ଅଛନ୍ତି ପ୍ରଶକ୍ତ ।

ଏ ମହା ମହିମାନ୍ୱିତ ଅନନ୍ତ ଅପାର,
ଓତ ପ୍ରୋତ ଭାବେ ବ୍ୟପ୍ତ ଜଗତ ସଂସାର ।
ଉପାଧି ବିନାଶେ ଦେହ ମାନବାଦି ନାମ,
ବିନଷ୍ଟ ମାତ୍ରକ ଅବିନାଶୀ ଅତ୍ମାରାମ ।
ଗୋ ମୈତ୍ରେୟି ! ଏହି ଅତ୍ମ ତତ୍ତ୍ୱ ଉପଦେଶ,
ଶ୍ରବଣକରି ପରବ୍ରହ୍ମେ ମନକୁ ନିବେଶ ।
ଦେହ ସଙ୍ଗେ ଯାଏ ନାଶ ଜଗତର ଧନ,
ଲଭି ପରକାଳେ ବ୍ରହ୍ମ ଜୀବର ଜୀବନ ।
ବୋଇଲେ ମୈତ୍ରେୟୀ—ନାଥ ! ଉପାଧି ନାଶରେ,
ଅତ୍ମା ନାମ ରୂପ ନାଶ ଯାଏ ସହଜରେ ।
ଯେ କଥା ବୋଇଲେ ମନେ ଲାଗୁଛି ଅନର୍ଥ,
ବୁଝାଇ ବୋଲନ୍ତୁ ମୋତେ ଏଥି ଚୂଡ଼ ତତ୍ତ୍ୱ ।
ବୋଇଲେ ଯେ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ଶୁଣ ଗୋ ମୈତ୍ରେୟି,
ଯେ କଥା ବୋଲିଛି ତହିଁ ଚୂଡ଼ ଅର୍ଥ ଏହି ।
ମୂଢ଼ପଣେ ଦେଖେ ମନେ ଦ୍ୱୈତ ଭାବ ଜାତ,
ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବ କଲାଇ ନିତନ୍ତ୍ର ।
ରୂପ ରସ ଗନ୍ଧ ସ୍ପର୍ଶ ଶବ୍ଦ ଗୁଣ ସର୍ବ,
ବର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟ କରେ ପୃଥକ୍‌ରେ ଅନୁଭବ ।
ଦ୍ୱୈତ ଭାବେ ବିମୋହିତ ହୁଏ ଯେବେ ମନ,
ଅନୁଭବେ ଜ୍ଞାନ ଲାଭେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ କାରଣ ।
ମାତ୍ରକ ଅଦ୍ୱୈତବାଦ କରେ ଅନୁମାନ,
ସମସ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମୂଳେ ବ୍ରହ୍ମ ବିଦ୍ୟମାନ ।
ତତ୍ତ୍ୱ ଜ୍ଞାନ ଲାଭେ ହୁଏ ମନରେ ଉଦୟ,
ଏ ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଗୋଟି ସର୍ବ ବ୍ରହ୍ମମୟ ।
କଲେ ଜ୍ଞାନୀ ବ୍ରହ୍ମପଦେ ଅତ୍ମ ସମର୍ପଣ,
ଜଗତ ସଂସାର ତାହାଠାରେ ତୁଚ୍ଛ ଧନ ।
ଅନୁଭବ ଅତ୍ମ ଅତ୍ମା ପରବ୍ରହ୍ମମୟ,
ହେ ମୈତ୍ରେୟି ! ସ୍ଥିର କର ଅପଣା ହୃଦୟ ।
ଅତ୍ମମୟ ପରମାତ୍ମା ଜୀବନେ ମରଣେ,
ଲୟ ରଖ ଅମୃତତ୍ୱ ତେଜି ତୁଚ୍ଛ ଧନେ ।
ତୁଚ୍ଛ ଧନେ ନମହ ଯେ ଶିଷ୍ୟର ବଚାର,
ଜ୍ଞାନୀମତେ ବ୍ରହ୍ମପଦ ଜୀବନର ସାର ।
ଅତ୍ମ ଦେହ, ତେଜି ଏବେ ଭଙ୍ଗୁର ସଙ୍ଗନ୍ତି,
ଜଳନ୍ତରେ ରଖ ପରବ୍ରହ୍ମେ ଅସମ୍ଭ ।

Digitized by sarkari@gmail.com

ଶ୍ରୀ ଗଙ୍ଗାଧରମୋହନ ମେହେର ।

ମୁକୁର

୩ୟ ଭାଗ । } ଶ୍ରାବଣ ୧୩୧୯ । { ୪ର୍ଥ ସଂଖ୍ୟା ।

କବି ।

କେଉଁ ଦେଶେ କହ କବି ପାଇଛ ଏ କବି
ଜନ୍ମ ପ୍ରାଣେ ବାଳ୍ପଅଶ୍ରୁ-ଶବ୍ଦ ଭଗ୍ନଛବି ।
ମୁଁ ମୋର କଷଣ ସହ ଜାଳ ଥିଲେ ବସି
ପାଶେ ଯାଏ ଭାଇ ମୋର ବେଳି ହସି ହସି,
ନ ପଶ୍ଚରେ ଭଲେ ଦେଖି ମନେ କରି ଦୁଃଖ
ଅରେ ମୋତେ ଗୃହିଣୀ ପ୍ରଣ ଫେରାଏ ତା ମୁଖ ;
ହସିଲେ କାନ୍ଦିଲେ କବି ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ ବଳେ
ହସେ କାନ୍ଦେ ବୃକ୍ଷଲତା ଏ ମଧ୍ୟମଣ୍ଡଳେ,
ଚନ୍ଦ୍ର ହସେ ତୁମ୍ଭ ହସେ ନାଚେ ଜାହ୍ନବଳ,
ସରୋବରେ ମୁଖ ଦେଖି ହସେ ଶତଦଳ,
ଭୀମ ପଶୁ ଗିରିଦରୀ ଲେଳି ଆସେ ଧାଇଁ
ତୁମ୍ଭର ସଙ୍କେତେ ରହେ ରକ୍ତ ନେଇଁ ଗୃହିଁ,
ଉଠିଆସେ ବିଷ୍ଣୁଗିରି ଗୟଇ ଅଶନି,
ତୁମ୍ଭର ଅଙ୍ଗରେ କବି କମ୍ପଇ ଅବନୀ,
ସ୍ୱରେ ହସି ଝରକାଣ୍ଡ ଗାଇ ଭବ ଗୀତ
କେତେ ଭବ ଗୁଣଗାଥା ଧାଇ ହରେ ଚିତ୍ତ !
କୁମାର-କୁମାରୀ ପ୍ରାଣେ କେତେ ମୃଦୁଭାଷ
ବି ମୋହନ ମନ୍ତ୍ରବଳେ ଅଙ୍କିଦିଅ ଚିତ୍ର ।
ଅଜଣା ରାଜ୍ୟର କେତେ ନୂତନ ବାରତା,
ଅଜଣା ମନର କେତେ ଲୁକ୍ତାଳ କଥା,
କେତେ ସ୍ୱପ୍ନ ଗୁପ୍ତ ଭଗ୍ନ ଭସ୍ମ ଅଶ୍ରୁଜଳ,
ଭବ ପରସାଦେ କବି ଦେଖେ ଭୁମଣ୍ଡଳ !
ଏତେ ଗୁଣ ଦେହେ ଦେଇ ନୁହ ତୁମ୍ଭେ ନର
ଅଭିଶାପ-ଗ୍ରସ୍ତ ଦେବ ଦିବ୍ୟ ସରଗର ।
ଭବ ନାମେ ବଳେ ମୋର ଲଇଁ ଯାଏ ମଥା,
ଧନ୍ୟ ମଣେ ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ କହ ପଦେ କଥା ।
ତୁମ୍ଭ ଧନେ ଧନୀ ଯେହୁ ଏ ମଧ୍ୟମଣ୍ଡଳେ
କେତେ ଧନୀ ଧନ ଭାର ଲୋଟେ ପଦତଳେ ।

ଶ୍ରୀ ଯଦୁନନ୍ଦନ ପଟ୍ଟନାୟକ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଉତ୍ତର ରାମ ଚରିତ ।

(ପୂର୍ବପ୍ରକାଶିତ ପରେ ।)

ଦ୍ୱିତୀୟ ଦୃଶ୍ୟ ।

(ବୃକ୍ଷମୂଳେ ସପ୍ତର୍ଷି ଜନକ ଅଧିଷ୍ଠିତ ।)

ଜନକ—ଦୁହିତାର ବନବାସ, ଦାରୁଣ ଦୁରତ,
ଘଟିବାର କେତେକାଳ ହେଲଣି ଅଗତ,
ତଥାପି ଏ ହୃଦେ ଶୋକ- ଶତ ଜରନ୍ତର
ଜରତରେ ଯେତେ ମୋର ଶ୍ରୋତ ଅନ୍ତର,
ଘର ଜ୍ୱାଳା ଉତ୍ତୁଜାଏ ନବ-ଶୋକ-ଯମ ।
ଏ ଜୀବନେ ଏ ଶୋକର କାହିଁ ଉପଶମ ?

ଓଃ ବିଷ୍ଣୁ ! ଏତେ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟର କ୍ଲେଶ, ତହିଁରେ ପୁଣି ଏ ବିଷମ ସୀତା-ଶୋକ ! ସେହି ଉପରେ ପୁଣି ପତ୍ନୀ-ସାନ୍ତ୍ୱନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜଟୋର ତପସ୍ୟାର ଉପବାସାଦି ଦ୍ୱାରା ଶରୀରର ରସ ଶୁଷ୍କ ହୋଇ ଯିବାରୁ ଦେହଟା ନିତାନ୍ତ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ପଡ଼ିଲଣି । ତଥାପି ଏ ପୋଡ଼ା ପ୍ରାଣ ଯାଉ ନାହିଁ । ମରଣ ବାଞ୍ଛିବା ମଧ୍ୟ ପାପ । ଋଷିମାନେ କହନ୍ତି ଯେ ଅସ୍ୱ-ପାଗ ଲୋକେ ଘୋର ଅନ୍ଧକାରମୟ ଅସୂର୍ଯ୍ୟ-ନାମକ ନରକରେ ପଡ଼ନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବର୍ଷ ଶତଗରେହେଁ, ପ୍ରତିକ୍ଷଣ ମନେ ପଡ଼ୁଥିବା ଯୋଗୁଁ ସର୍ବଦା ନୂତନେ ପ୍ରାୟ ଏହି ଦାରୁଣ ଦୁଃଖର ବେଗ ଅଦ୍ୟାପି ଶାନ୍ତ ହେଉନାହିଁ । ହା ମା ସୀତେ ! ତୁ ପରିଣ୍ଟ ଯଜ୍ଞକୁଣ୍ଡରୁ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲୁ ; ତଥାପି ତୋ ଭାଗ୍ୟରେ ଏଇଟା ଘଟିଲା ! ହାୟ, ମୁଁ ବି ଜନ୍ମାରେ ପଡ଼ିଛି ! ଥରେ ସ୍ୱାମୀ ପାଟି ପିଟେଇ କାନ୍ଦ ପାରୁନାହିଁ ।

ହା ବତ୍ସେ ! ପଡ଼ୁଛି ମନେ ଶୈଶବ-କାଳର
ସେ ମୁଗ୍ଧ-କମଳ ତୋର ଆହା କି ସୁନ୍ଦର !
ସେ ଗୁରୁ ବଦନେ କୁନ-କଳକା ପତ୍ରଏ
ଅମଳ କୋମଳ ଦନ୍ତ ଜିଭା ଶୋଭାପାଏ !
ଆହାର ପଡ଼ିଲ ମନେ ଜିଭା ମନୋହର
ସେ ଜବ୍ରେଟି ଅଙ୍ଗଲଗ୍ନ ବଚନ ତୋହର ।
ଭଗବନ୍ତ ବସ୍ତ୍ରରେ ! ତୁମ ହୃଦୟ କି ଉଦାରୁଣ !
ଅଗ୍ନି, ଗଙ୍ଗା, ସ୍ୱର୍ଗଗଣ, ବଶିଷ୍ଠ ଘରଣୀ,
ପୁଣି ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁକୁଳ-ଗୁରୁ ଦେବ ଦନ-ମଣି !
ସୀତାର ମହାତ୍ମ୍ୟ ତୁମ୍ଭେ ଜାଣ ହେ ସରବେ,
ସେ ଜବ୍ରବ-ପଞ୍ଚାନ୍ତର କାହିଁ ଏହି ରବେ ?
ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରସବଲ ଯାକୁ ଦେବ ବସ୍ତ୍ରମତ,
ବଦ୍ୟା ପ୍ରଷ୍ଟକନ୍ତ ଯଥା ଦେଖି ସରସ୍ୱତ,
ସେହି ଜନସ୍ୱାର ଏହି ଦାରୁଣ ଦୁର୍ଗତି
କେମନ୍ତେ ସହିଛ ବତ୍ସ ମରେ ଭଗବତ ?

ନେପଥ୍ୟେ—ଏଇବାଟେ ଆସନ୍ତୁ ଭଗବତ, ଏଇବାଟେ ଆସନ୍ତୁ ମହାଦେବୀ ।

ଜନକ—(ଅନାଇ) ଜନ୍ମ ବାଟ ଦେଖେଇ ଦେଉଛି ଯାହାଙ୍କୁ, ସେ ଭଗବତ ଅରୁନ୍ଧତୀ ହେବେ ପତ୍ନୀ । (ଛିଡ଼ାହୋଇ) କିନ୍ତୁ ମହାଦେବୀ ବୋଲି କାହାକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରୁଛି ? (ଭଲରୁଯେ ଦେଖି) ଆହା ଏତ ମହାରାଜ ଦଶରଥଙ୍କର ଧର୍ମପତ୍ନୀ, ମୋର ପ୍ରିୟସଖୀ କୌଶଲ୍ୟା । ଏ ଯେ ସେହି କୌଶଲ୍ୟା, ହାୟ, କିଏ ତାହା ବିଶ୍ୱାସ କରିବ ?

ଲକ୍ଷ୍ମୀସମା ଧର୍ମ-ମାତା ଥିଲେ ଆହା ଦଶରଥ ଘରେ,
ଉପମା ତାହିଁକି ଅବା, ଥିଲେ ସେଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଗାଣ୍ଡାଭରେ ।
ତନ୍ତୁ ଆହା ଦୈବବଶେ ତାହିଁଗଲା ସେହି ପୂର୍ବ ଶିଷ୍ଟ
କି ଦୁଃଖ ଯୋଡ଼ିଲା ଅସି ଦୈବର ଶ ମାୟା ଉତ୍ପୁଳ୍ଲ ।
ନିୟତିର ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ମହୋତ୍ସବ ଥିଲେ ଯେଉଁ ଜନ,
ଏବେ ଝଡ଼େ ଝାର ପ୍ରାସ୍ତେ କି ଦୁଃଖଦ ତାଙ୍କ ଦରଶନ !

(ଅନନ୍ତର ଅରୁନ୍ଧତୀ, କୌଶଲ୍ୟା ଓ କିନ୍ତୁ ବାର ପ୍ରବେଶ)

ଅରୁନ୍ଧତୀ—ମହାଦେବ କୌଶଲ୍ୟେ, କୁଳଗୁରୁଙ୍କର ଆଦେଶ ଯେ ଆପଣ ନିଜେ ଯାଇ ଜନକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବେ । ସେଇଥି ପାଇଁ ମତେ ଆପଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠେଇଲେ । ଭଲନ୍ତୁ, କାହିଁକି ଏତେ ସଙ୍କୁଚିତ ହଉଛନ୍ତି ?

କିନ୍ତୁ ବା—ମହାଦେବି ! ଏବେ ମନକୁ ସ୍ଥିର କରି କୁଳଗୁରୁଙ୍କର ଆଦେଶ ପାଳନ କରନ୍ତୁ, ଏଇ ମୋର ନିବେଦନ ।

କୌଶଲ୍ୟା—ଏ ଦୁଃଖମୟରେ ନିଷ୍ପଳାନାଥଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ହେବ, ଏକଥା ମନେ ପଡ଼ିଲା ବେଳକୁ ସବୁ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦୁଃଖପାଇ ଏ ପ୍ରାଣକୁ ଯାଉଁ ପକାଇଛି । ମୁଁ ତ
କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ମନକୁ ସମ୍ଭାଳି ପାରୁ ନାହିଁ ।

ବୃଦ୍ଧଜ—ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କଣ ।
ନିଝର ବକ୍ଷରୁଁ ଯେଉଁ ଶୋକ ଉତ୍ସଳିତ
ଧାରରୂପେ ହୃଦୟରେ ସନ୍ତତ ବହିଛି ।
ସହସ୍ର ଧାରାରେ ଯେଉଁ ତାହା ଅସମ୍ଭାଳେ
ଉଛଳି ପଡ଼ିଛି ନିଜ-ଦରଶନ-କାଳେ ।

କୌ—ମା ଜାନକୀଙ୍କର ଏପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ! ମୁଁ ଯେପରି
ଗତିଷିଙ୍କି ନୁହଁ ଦେଖେଉଛି ?

ଅରୁ—ଏଇ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ତବ ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ଜନକ ନୃପଶି
ଯାହାଙ୍କୁ ସମଗ୍ର ବେଦ-ଶିଖାଇଲେ ଯାଜ୍ଞବଲ୍ୟ ମୁନି ।

କୌ—ବୋହୁଙ୍କର ପିତା ଏଇତ ସେ ଋଷି, ଯାହାଙ୍କୁ
ଦେଖିଲେ ମହାରାଜାଙ୍କ ହୃଦୟ ଆନନ୍ଦରେ ପୂରି
ଯାଉଥିଲା । ଉତ୍ସବ-ଆନନ୍ଦରେ ଏଇ ଋଷି
ମତେ କେତେ ସମ୍ମାନ କରି ନାହାନ୍ତି । ହାୟ ହାୟ,
ଏବେ ଆଉ ସେ ସବୁ ଚିତ୍ର ନାହିଁ ।

ଜନକ—(ଅଗ୍ରସର ହୋଇ) ଭଗବତ ଅରୁନ୍ଧତି ! ସୀରଧ୍ୱଜ
ଜନକର ପ୍ରଣାମ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ ।
ଗୁରୁ-ମଧ୍ୟେ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ, ପତି ତବ, ଧାବଳ-ତରଙ୍ଗ
ଯାହାଙ୍କର ପୁଣ୍ୟଯୋଗୁଁ ଅପଶାଳୁ ସନ୍ତ ପବିତ୍ର
ସେହ ତୁମ୍ଭେ ଶତ୍ରୁବନ୍ଧ୍ୟା ବିଘ୍ନବନ-ମଙ୍ଗଳ କାରଣୀ
ପୁଣ୍ୟମୟୀ ଉଷାସମ ସର୍ବପାପ ତିମିର ହାରଣୀ
ତୁଳନ-ଲଜ୍ଜିତ ଚିରେ ବହିଛି ମୁଁ ଚରଣ-କମଳ
ସେ ପଦ-ଦର୍ଶନେ ଆଜି ଏ ଜୀବନ ହୋଇଲା ସଫଳ ।

ଅରୁ—ଆପଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ ପରମଜ୍ୟୋତ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୁଅନ୍ତୁ !
ଉଜୋଗୁଣର ଅଗତ ସେହ ଦେବତା ଆପଣଙ୍କୁ ପବିତ୍ର
କରନ୍ତୁ ।

ଜନକ—[କଞ୍ଚୁକୀ ପ୍ରତି] ହେ କଞ୍ଚୁକୀ ! ପ୍ରଜା-ପାଳକ ନରପତିଙ୍କର ଏଇ ଜନନୀ ଦେବୀ ଭଳି ଅଛନ୍ତି ତ ?

କଞ୍ଚୁକୀ—[ସ୍ୱଗତ] ପ୍ରଜାପାଳକ ନରପତିଙ୍କର ଜନନୀ—ଏ
କଥାତ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ପ୍ରତି କଠୋର ବର୍ଜ୍ଜନା ।
(ପ୍ରକାଶ୍ୟେ) ରାଜର୍ଷି ମହୋଦୟ ! ଏକେ ସେହ
ବାରୁଣ ଦୁଃଖରେ ମହାଦେବୀ ରମ ଭଦ୍ରଙ୍କର
ମୁଖଦର୍ଶନ ସୁଦ୍ଧା ଦୁର୍ଲଭ କରି ନାହାନ୍ତି । ଆଉ ତାହାଙ୍କୁ
ଦେଖି ଦିଅନ୍ତୁ ନାହିଁ । ରାମଭଦ୍ରଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଏହା
ଘୋର ଦୈବଦୁର୍ବିପାକ ବୋଲିବାକୁ ହେବ ।
ମାଗୁଣ୍ଡମ୍ବ ଲୋକେ ଅଗ୍ନି ପରୀକ୍ଷାକୁ ସୁଦ୍ଧା ଶ୍ରୀରାମ
ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହଣ କରି ଦୁର୍ଷିତ ନିନ୍ଦା ଘୋଷି ଦିଅନ୍ତି ।
ତେଣୁ ସେହ ନିବାରଣ କର୍ମ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଲା ।

ଜ—ଆଃ, ଅଗ୍ନିର ବି କ୍ଷମତା ଯେ ସେ ଅମ୍ବର ବନ୍ଧ୍ୟାକୁ
ଶୁଦ୍ଧ କରିବ ? ଲୋକଙ୍କ କଥାରେ ରାମ ଥରେ ଅମ-
ମାନଙ୍କୁ ଅପମାନ କରିପାରେ ? ହାୟ, ବି ଦିଷ୍ଟ, ପୁଣି
ଅବମାନିତ ହେଲୁଁ !

ଅରୁ—(ପାର୍ଶ୍ୱନିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗକରି) ହଁ ସତ୍ୟକଥା, ପତିବ୍ରତା
ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଗ୍ନିସହିତ ବସ୍ତ୍ରାଙ୍କୁ ବୁଲିଲେ, ଅଗ୍ନି ନିର୍ବାପ
ଲାଭ ହୋଇ ପଡ଼ିବେ । 'ସୀତା' ଏଇ ପଦହିଁ ସଥେଷ୍ଟ ।
ହା ବତ୍ସେ !
ଶିଷ୍ୟ ଅବା ଶିଷ୍ୟା ଅବା ଯାହା ତୁମ୍ଭେ ଅଟ,
ତୁମ୍ଭଠାରେ ଶ୍ରୁତିର ଉତ୍କର୍ଷ ପ୍ରକଟ ।
ତୁମ୍ଭପ୍ରତି ଭେଣ୍ଟ ମୋର ପ୍ରଗାଢ ବନ୍ଧନ
ଶତ୍ରୁବନ୍ଧ୍ୟାମ୍ବା ତୁମ୍ଭେ ଅଟ ସୀତା ସତ୍ୟ ।
ଗୁଣିଜନେ ଗୁଣକୁହିଁ କରନ୍ତି ସମ୍ମାନ ।
ବସ୍ତ୍ରସ ବା ଲିଙ୍ଗଭେଦ ନୁହେ ପୂଜା ସ୍ଥାନ ।

କୌ—ମାତୋ, କି ଅସହ୍ୟ ବେଦନା ! (ମୂର୍ଚ୍ଛା)

ଜ—ହାୟ ହାୟ, ଏ କଣ ହେଲା !

ଅ—ହେ ଋଷି, ଅହା ଆଜି ତବ ଦରଶନେ
ପୂର୍ବର ସବୁକଥା ପଡ଼ୁ ଅଛି ମନେ ।
ସେ ଖେଳା, ସେ ଶିଶୁଜନ, ସେ ସୁଖ-ଦିବସ
ଦୁଇ ବଳ-ବଂଶର ସେ ସୁଧା-ପ୍ରୀତି-ରସ ।
ଏ ସବୁ ସ୍ମରଣ, ଭାଇ ଏ ଦୋଷ ଦୁର୍ଗତି
ନିବାରଣ ଶେଷ କେ ଏବେ ମୂର୍ଚ୍ଛାଗତା ସତ୍ୟ
ସୁଦ୍ଧା ଦୁର୍ଦ୍ଦମ୍ବ ସ୍ନେହ-ଉଦ୍ଧର ଅଧାର
କୁସୁମ ଚହ୍ନୀ ଅଟେ ଅତି ସୁକୁମାର ।

ଜ - ଓଃ । ମୁଁ ବି ନିଷ୍ଠୁର ! ଆଜି ବେଳେକାଳ ପରେ ମୋ
ଭାଗ୍ୟରେ ପ୍ରିୟ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରିୟ ଭଗ୍ନୀଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଘଟିଲା,
ତଥାପି ମୁଁ ତାଙ୍କ ସ୍ନେହ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଲି ନାହିଁ ।
ପ୍ରାଣର ସେ ଶ୍ଳାଘ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ମୋହର,
ପ୍ରିୟ ସହୋଦ ସେ ହୃଦୟ ଦୋସର,

Digitized by srujanika@gmail.com

ସେ ମୋର ଆନନ୍ଦ ' ଜୀବନ ମୋହର,
ସେ ମୋହର-ଆତ୍ମା ଅବା କଳେବର,
ଅବା ଯଦି କିଛି ଥାଏ ପ୍ରିୟତର
ସବୁ ସେ ମୋହର ଥିଲେ ନୃପବର
ଦଶରଥ ସର୍ବ- ସୌଭାଗ୍ୟ-ଆକର ।

ହାୟ, ଏଇ ସେ କୌଶଲ୍ୟା ।

ଏହାଙ୍କର ଅବା ପତିଙ୍କର ଦୋଷ
ଘଟିଲେ ଗୁପ୍ତ କଳଙ୍କ,
ପରଥର ଦୋଷ ଜଣାଇବା ସ୍ଥଳ
ଥିଲା ମୁହିଁ ଅଧିକାରୀ ।
ପରଥର ଦୋଷ ଶାନ୍ତି କରିବାରେ
ଥିଲା ମୋର ବି ଶକତି
ବି ହେବ ସୁନ୍ଦର ସେ ସବୁ ବୃତ୍ତାନ୍ତ
ହୃଦ ହେଉଛି ବିରତ ।

ଅରୁ—ହାୟ ହାୟ, ଅନେକବେଳୁ ଯେ ଯାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ ଚଳୁ-ନାହିଁ, ବି ବିଷମ କଥା ।

କ—ହା ପ୍ରିୟସଖୀ (କମଣ୍ଡଳୁ ଜଳ ଦ୍ୱାରା ସିଞ୍ଚନ)

କଞ୍ଚୁକୀ—ପହଲେ ସ୍ୱହୃଦ ପରି ଘଟାଇଲା ବଧ
ଅନୁକୂଳ ସୌଭାଗ୍ୟର ସୁଖମୟ ସିଦ୍ଧି
ଜନ୍ମରେ ସହସା ପ୍ରଣି ଏବ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ
ସେ ଦେଖି ଦାରୁଣ ଦୁଃଖେ ଦହଇ ହୃଦୟ ।

କୌ—(ସଙ୍କା ଲାଭକରି) ହା ବତ୍ସେ ଜାନକୀ । କାହିଁ ଗଲେ ? ବିବାହ ସମୟର ତୁମର ସେହ ମୁଖଶ୍ରୀ ମନେ ପଡୁଛି । ସେ ସୁନ୍ଦର ମୁଖ କମଳର ବି ଶୁଭ୍ର ମନୋହର ହାସ୍ୟ, ଚାରିକ ଚନ୍ଦ୍ରମାର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା-ପରି ସ୍ୱକାନ୍ତ ସ୍ୱକୋମଳ ଅଙ୍ଗଗୁଡିକ । ବତ୍ସେ, ଅଦ୍ୟପରେ ମୋ କୋଳକୁ ଅଳଂକୃତ କର । ମହାତ୍ମା ସବୁବେଳେ କହୁଥିଲେ, ଏ ରଘୁକୁଳ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ବଧୂ ପ୍ରଣି ଜନକଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅମର ଜନ୍ୟା ।

କଞ୍ଚୁକୀ—ଦେବୀ ଯଥାର୍ଥ କହିଲେ,
ସକାଳର ପାଞ୍ଚ ସନ୍ତାନ ମଧ୍ୟରେ
ରାମ ଥିଲେ ପ୍ରିୟତମ
ଜନ୍ୟାଶାନ୍ତା ଯଥା, ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗ ମଧ୍ୟେ
ଥିଲେ ଜାନକୀ ଦେବୀ ।

ଜନକ—ମହାତ୍ମାକ ଦଶରଥ, ତୁମେ ସର୍ବପ୍ରକାରେ ମୋ ହୃଦୟ ଅଧିକାର କରିଥିଲ । ତୁମକୁ କିପରି ପାସୋରିବି ।

କନ୍ୟାର ପିତର ଜାମାତୃ-ସ୍ୱଜନେ
ଜାଣେ, ଏ ସିନା ପ୍ରଥା ।
ସକଳଥିଲ ମୋତେ କେତେ ଉପଯୁକ୍ତରେ
ଦିପଥିତ ତବ କଥା ।
ହରିଲ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦାରୁଣ କାଳ
ଛେଦିଲା ସମ୍ବନ୍ଧ-ମୂଳ ।
ଏ ମୋର ସଂସାରେ ନରକେ ଏ ଦଗ୍ଧ
ପ୍ରାଣ ହେଉଛି ବିକଳ ।

କୌ—ବତ୍ସେ ଜାନକି ! ମୁଁ ଏବେ କଣ କରିବି ? ମୋର ଏ ବକ୍ର-କଠିନ ପ୍ରାଣତ ଯାଉନାହିଁ ।

ଅରୁ—ମହାଦେବ ! ଅସମ୍ଭ ଦୁଃଖ । ଏପରି ବ୍ୟାକୁଳ ହୁଅ ନା । ଋଷ୍ୟଶୃଙ୍ଗଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ ତୁମ୍ଭ କୁଳଗୁରୁ କଣ କହିଥିଲେ, ମନେ ନାହିଁ ? ସେଇ କଥାତ ସତ୍ୟ । ଏଣିକି ମଙ୍ଗଳ ହେବ ।

କୌ—ଭଗବତ ! ମୋର ସବୁ ଆଶା ଭରସା ସରି ଗଲାଣି ।

ଅ—ରାଜପୁତ୍ରି । ତୁମେ ବି ତାଙ୍କ କଥାକୁ ମିଛ ମଣୁଚ । ସେ କଥାକୁ ଅନ୍ୟଥା ମଣ ନାହିଁ । ତା ନିଶ୍ଚେ ସତ୍ୟ ।
ବ୍ରହ୍ମ-ଜ୍ୟୋତି-ଆବର୍ତ୍ତରେ ଉଭାସିତ-ଚିତ୍ତ
ଋଷିଙ୍କ ବଚନେ ହିଧା ନୁହଇ ଉଚିତ
ସେ ବଚନେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପରମ ମଙ୍ଗଳ
ବଚନ ତାଙ୍କର କେବେ ନୁହଇ ବିଫଳ ।

(ନେପଥ୍ୟେ କୋଳାହଳ । କୋଳାହଳ ଅନ୍ତକୁ ସମସ୍ତଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣପାତ)

କ—ବୋଧହୁଏ, ଆଜି ଅଭିଷେକ ଆଗମନ ଯୋଗୁଁ ଅନଧ୍ୟାୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଶିଷ୍ୟମାନେ ଆନନ୍ଦରେ ଖେଳୁ ଅଛନ୍ତି । ଏ ସେଇମାନଙ୍କ କୋଳାହଳ ।

କୌ—ଆହା ବାଳ୍ୟ କି ସୁନ୍ଦର କାଳ ! ଆହା, ଏ ବାଳକ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୋ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପରି ଦିଶୁଛି, ଏଉଡ଼ି କିଏ ? ଏହାର ସକଳ ସୁନ୍ଦର ଅଙ୍ଗ-ଗୁଡ଼ିକ ମୋ ଚକ୍ଷୁକୁ ସୁଖ ଶୀତଳ କରୁଛି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅରୁ—(ଏକ ଅଙ୍କରୁ ମୁଖ ଫେରାଇ ଆନନ୍ଦ-ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରେ)
—ଭାଗୀରଥୀ ଦେବୀ ଅମୃତ ତୁଲ୍ୟ ଯେଉଁ ସୁପ୍ତ
ସନ୍ଦେଶ କହିଥିଲେ, ଏ ସେଇଟା ହେବ । କିନ୍ତୁ
ଅସୁମନ୍ତ କୁଶ ଲବ ଦୁଇଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଏଇଟି କିଏ,
ଜଣାପଡ଼ୁ ନାହିଁ ।

ଜ—କୁବଳୟ-ଦଳ　　ପ୍ରାପ୍ତେ ମୁଦ୍ରିତ୍ୟକାନ୍ତ
ଶିରଶ୍ଚେ ମଣ୍ଡିତ ଶିର
ଏ ଦୁଇ ସମାଜେ　　ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରୀ ଶୋଭିତ
କିଏ ଏହି ବାଳକୀର ।
ଶିଶୁରୂପ ଧରି　　ପୂର୍ଣ୍ଣ ବା ଅଗତ
ବସ୍ତ୍ର ଶ୍ରୀ ଉତ୍ପଳଦଳ
ଦେଖିଲା ମାତ୍ରକେ　　ସୁଧାଞ୍ଜନ ପ୍ରାପ୍ତେ
ମୁଗ୍ଧ କରେ ପ୍ରାଣ ମନ ।

କଞ୍ଚୁକୀ—ବୋଧହୁଏ ଏହି ବାଳକଟି ଦେବିସ୍ତ ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ।

ଜ—ଠିକ୍ ଠିକ୍ ।
ବେନପାଶେ ପୃଷ୍ଠଦେଶ　　ଶୋଭିତ ତୂଣୀରେ
ଶରପୁଙ୍ଖେ ଯାର ତ୍ରୁମ　　କେଶ-ଶିଖା ଶିରେ
ଜ୍ୟାଲିପ୍ତ ବକ୍ଷ ରୁରୁ – ଚର୍ମ ଅଚ୍ଛାଦିତ
ଉଡ଼ା କଟିମୂଳେ ବସ୍ତ୍ର　　ମନ୍ତ୍ରିସ୍ଥ-ରଞ୍ଜିତ ।
ଏକହସ୍ତେ ଧନୁ ଅନେ　　ଦଣ୍ଡ ପିପ୍ପଳର
ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ମାଳାର ବଳା　　ମଣ୍ଡେ ଦୁଇ କର ।

ଦ୍ରୁତରତ ଅରୁନ୍ଧତି, ଅପଣଙ୍କ ଅନୁମାନରେ ଏ ବାଳକଟି କାହାର ।

ଅରୁ—ଅମେ ତ ଆଜି ଅମିରୁ !

ଜ—ଅହେ କଞ୍ଚୁକୀ, ଏ ବାଳକଙ୍କୁ ଦେଖି ମୋର ବଡ଼ କୌତୂହଳ ହଉଚି, ଥରେ ଭଗବାନ୍ ବାଲ୍ମୀକ ମୁନିଙ୍କ ପଚାରି ଅମ, ଅଉ ଏ ବାଳକଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ କହି, ଦୁଇ ଅତିଥିମାନେ ତୁମକୁ ଦେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ।

କଞ୍ଚୁକୀ—ଯେ ଅଜ୍ଞା ।

କୌ—ଯେପରି କହିଲେ ସେ ଅତିଥି କି ?

ଅରୁନ୍ଧତି—ଏପରି ଯାହାର ଆକାର, ତାର ଆଚରଣ କି ଅନ୍ୟ ହେବ ।

କୌଶଲ୍ୟା—(ଅନାଇ) ଦେଖ, ବାଳକଟି କଞ୍ଚୁକୀ ବାକ୍ୟ ଶ୍ରବଣ ଭାବରେ ଶୁଣି ଦିଷି ବାଳକଙ୍କ ସଙ୍ଗ ଛାଡ଼ି ଏଇ ଅଡ଼ାକୁ ଆସୁଚି ।

ଜନକ—(ଅନେକକ୍ଷଣ ଦେଖିକି ଅନାଇ)
ଅହାହା ମନୋଜ୍ଞ　　ମହିମା ରାଜଇ
ଏ ଶିଶୁର ଆଚରଣେ ।
କି ସ୍ନିଗ୍ଧ ବଦନ　　କି ମୁଗ୍ଧ ସାରଳ୍ୟ
ପ୍ରକାଶିତ ତା' ଅନନେ !
ଦ୍ରୁତ ଅସ୍ତ୍ରାନ୍ତ—　　ଖଣ୍ଡ ଲୌହ-ପିଣ୍ଡେ
କରେ ଯଥା ଆକର୍ଷଣ
ଏ ମୁଦ୍ଧ ବାଳକ—　　ଦର୍ଶନେ ଆନନ୍ଦ
ହରୁଚି ମୋହର ମନ ।

ଲବ—(ମନେ ମନେ) ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ପୂଜ୍ୟ ହେଲେହେଁ ମୁଁ ଏମାନଙ୍କ ନାମ, ଧାମ, କୁଳ-ମର୍ଯ୍ୟାଦା କିଛିହେଁ ଜାଣେ ନାହିଁ । ଏମାନଙ୍କୁ କେଉଁ ରୀତିରେ ଅଭିବାଦନ କରିବି ? (କ୍ଷଣେ ଚିନ୍ତି) ହଉ ! ପ୍ରାଚୀନମାନେ ଯେପରି ଉପଦେଶ ଦେଇଥନ୍ତି, ସେହିପରି କରେଁ । (ଜନକଙ୍କୁ ଯାଇ ବନ୍ଦନାରେ) ମୁଁ ଅପଣମାନଙ୍କୁ ଯଥାକ୍ରମେ ପ୍ରଣାମ କରୁଚି ।

ଅରୁ ଓ ଜନକ—ବତ୍ସ, ଦୀର୍ଘାୟୁ ହୁଅ ।

କୌ—ବତ୍ସ, ଚିରଜୀବୀ ହୁଅ ।

ଅରୁ— ଅସ ବାବୁ (ଲବଙ୍କୁ କୋଳରେ ସେନ ମନେ ମନେ) ମୋ କୋଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା, ବହୁ-କାଳର ମନୋରଥ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ।

କୌ— ବତ୍ସ, ଥରେ ମୋ ପାଖକୁ ଅସ । (କୋଳରେ ସେନ) ଅହା କି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ! ରାମର ଦେହ-କାନ୍ତି ପରି ଦେହ କାନ୍ତି, ଗାଲେଯୁଗଳ ପରି ସ୍ନିଗ୍ଧ୍ୟମଳ, ରାମର ସ୍ୱର ପରି ଏହାର ସ୍ୱର, ପଦ୍ମ-କେଶର-ଭଳିରେ ଅଚ୍ଛାଦିତ କଳହଂସର ସ୍ୱରପରି ଦାର୍ଢ଼ । ଦେହର ଖର୍ବ ମଧ୍ୟ ପଦ୍ମଗର୍ଭ ପରି କୋମଳ । ବତ୍ସ, ମୁଖ-ପଦ୍ମ ଥରେ ଉଲଟାଇ ଦେଖେଁ । (ଚିବୁକକୁ ଟେକି ସହର୍ଷେ ଓ ସାଶ୍ରୁନୟନରେ) ବାଛିଲି, ଅପଣ ଉଲଟାଇ ଦେଖନ୍ତୁ । ଏହାର ମୁଖରେ ମା ଜାନକୀଙ୍କ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରର ଛାଟ ଦିଶୁଚି ।

ଜନକ—(ସ୍ୱଗତ)
ବତ୍ସା ଜାନକୀର　　ତଥା ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ
ଯେ ଅକୃତି ଦେହ କାନ୍ତି

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏହି ଶିଶୁଠାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶମ୍ଭିତ
ନାହିଁ ଏଥି କିଛି ଭ୍ରାନ୍ତି ।
ସେହି କଣ୍ଠସ୍ୱର, ସେହି ସ୍ପନ୍ଦନସ୍ପର୍ଶ
ସ୍ପର୍ଶ ଅନୁଭବ ସେହି
କିନ୍ତୁ ଅରେ ମନ କାହିଁକି ବୁଝୁଛା—
ପଥରେ ଭ୍ରମିଲା ଭୁଲ ?

କୌ— ତୁମର ମା ଅଛନ୍ତି କି ? ତୁମର ପିତାଙ୍କ ବିଷୟ କିଛି ଜାଣ ?

ଲବ— ନା, ନା ।

କୌ—ତୁମେ ତେବେ କାହାର ?

ଲବ—ଭଗବାନ୍ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କର ।

କୌ—ମୁଁ ଯା ପଚାରିଲି, ତାର ଠିକ୍ ଉତ୍ତର ଦିଅ ।

ଲବ— ମୁଁ ଏତେକ ଜାଣେ, ଆଉ କିଛି ଜାଣେ ନାହିଁ ।

(ନେପଥ୍ୟେ)—ଅହେ ସୈନିକମାନେ, ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ ଅଜ୍ଞା କରୁଚନ୍ତି, କେହି ଅଶ୍ୱର ସମ୍ନିହିତ ଭୂମିରେ ପାଦ ଦେବେ ନାହିଁ ।

ଅରୁନ୍ଧତୀ ଓ ଜନକ-କୁମାର ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ ମେଧ ଅଶ୍ୱର ରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଏଠାକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ତେବେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବା । ଆହା ଆଜି ତେବେ କି ସୁଦିନ !

କୌ— ଦେବୀ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କର ପୁତ୍ର ଅଜ୍ଞା କରୁଚନ୍ତି, ଏ କଥା ଶୁଣିକି ଅନ୍ତରର କି ମଧୁର ଲାଗୁଛି !

ଲବ— ଅର୍ଥ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ ବୋଲି ଯାହାକୁ କହୁଚନ୍ତି, ସେ କିଏ ?

ଜନକ—ଦଶରଥଙ୍କ ପୁତ୍ର ରାମ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କ କଥା କିଛି ଜାଣ କି ?

ଲବ— ଯାହାଙ୍କ କଥା ରାମାୟଣରେ ଅଛି ?

ଜନକ—ହଁ ସେହି ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କ ପୁତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ ।

ଲବ— ତେବେ ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ ଉର୍ମିଳାଙ୍କ ପୁତ୍ର, ମିଥିଳାଧିପତି ସୁକେଶିଙ୍କର ଦୌହିତ୍ର ।

ଅରୁ— ଦେବୀ ତ ଏ ସବୁ କଥା ବେଶ୍ ଜାଣେ ।

ଜନକ—(ଟିକିଏ ଭାବି) ତୁମେ ଯଦି ଏତେ କଥା ଜାଣ, କହ ଦେଖି ଦଶରଥଙ୍କ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କର କାହାର କେତୋଟି ପୁତ୍ର ।

ଲବ— ସେ କଥା ମୁଁ ଶୁଣି ନାହିଁ, ଅନ୍ୟ କେହ ମଧ୍ୟ ଶୁଣି ନାହାନ୍ତି ।

ଜନକ—କିଏ କଣ ସେ କଥା କେଉଁ ନାହାନ୍ତି ?

ଲବ—ହଁ କେଉଁଠିକି କିଛି ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି । ସେ କଥାରୁ ସେ ମୋଟିଏ ସରସ ନାଟକ ରଚନା କରି, ତାକୁ ନିଜ ହସ୍ତରେ ଉତାରି, ନାଟ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରର ଗୁରୁ ଭରତମୁନିଙ୍କି ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଜନକ—ତାଙ୍କୁ କାହିଁକି ଦେଇଛନ୍ତି ?

ଲବ—ଭରତମୁନି ତାହାକୁ ଅଭିନୟ କରାଇବେ ବୋଲି ।

ଜନକ—ଏ ସବୁ କଥାରେ ଆମର ବଡ଼ କୌତୁକ ହଉଛି ।

ଲବ— ଏହିସବୁରେ ଗୁରୁଦେବଙ୍କର ଭାବ ଯାହା । କେତେ-ଗୁଡ଼ିଏ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ହସ୍ତରେ ସେ ପୋଥିକୁ ଭରତାଶ୍ରମକୁ ପଠାଇଛନ୍ତି । ବାଟରେ ତାହାର ସୁରକ୍ଷା ଲାଗି, ମୋର ଭାଇ, ହାତରେ ଧନୁ ଧରି ଯାଇଛନ୍ତି ।

କୌଶଲ୍ୟା—ବତ୍ସ, ତୁମର ଭାଇ ବି ଅଛନ୍ତି ?

ଲବ—ଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ନାମ କୁଶ ।

କୌଶଲ୍ୟା—ସେ କଣ ତୁମର ବଡ଼ ଭାଇ ?

ଲବ—ଅଗେ ଜନ୍ମ ହେବାରୁ ସେ ବଡ଼ ।

ଜନକ—ତୁମେ ଦୁଇ ଭାଇ କଣ ଯାଉଛ ।

ଲବ—ଆଜ୍ଞା ହଁ ।

ଜନକ—ଆଚ୍ଛା, ରାମ-ଚରିତ-କଥା କେତେଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶିଖିଛ ?

ଲବ—ମିଥ୍ୟା-ପ୍ରବାଦ ଯୋଗୁଁ ରାଜା ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହୋଇ ସୀତା-ଦେବୀଙ୍କୁ ନିର୍ବାସିତ କରନ୍ତେ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଅଗତ୍ୟା-ପ୍ରସବା ସୀତାଙ୍କୁ ବନରେ ଏକଲା ଛାଡ଼ି ଦେଇ ଲେଉଟି ଆସିଲେ, ଏଇ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।

କୌଶଲ୍ୟା—ହା ବତ୍ସେ ଜାନକି, ହା ଗୁରୁ ଚନ୍ଦ୍ରବଦନେ, ମୋର ବନରେ କୋଉଠେଇ ଏକାକିନୀ ରହିଲ ? ହାୟ ହାୟ ସେ କୁସୁମ-ସୁକୁମାର ଦେହର କି ଦଶା ହୋଇଥିବ ?

ଜନକ—ହା ବତ୍ସେ, ସହିଣ ସେହି ମୋର ଅପମାନ, ପ୍ରସବ-ବ୍ୟଥାରେ ଯେତେବେଳେ ତୋ ପ୍ରାଣ ହୋଇଥିବ ନିଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା-ଆକୁଳ,

Digitized by srujanika@gmail.com

ବେଢ଼ିଛିବେ ଚୋରେ ଚେତେ ହଂସଜାତିକୁଳ
ସେତେବେଳେ ଘୋର ତାପେ ହୋଇଣ କାତର
ଏ ଅଢ଼ଗା ପିତାକୁ ମା ମୁଣ୍ଡଥିବୁ ପରି !

ଲବ—(ଅରୁନ୍ଧତୀ ପ୍ରତି) ଅର୍ଯ୍ୟେ, ଏ ଦୁହେଁ କିଏ ?

ଅରୁ—କୌଶଲ୍ୟା ଓ ଜନକ ।

ଲବ—(ଜନସ୍ଥ-ଖେଦ-କୌତୁକ ସହିତ ଉଭୟଙ୍କୁ ଦେଖି, ସ୍ୱଗତ) କି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ !

ଜନକ—ଅହୋ, ଲୋକଙ୍କର ଏକ ଦୁଷ୍ଟ ସ୍ୱଭାବ, ପୁଣି
ସେହି ଧନ୍ୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କି ଅବଶ୍ୟର !
ସୀତା ଦର୍ଶନେ ମୋ ପ୍ରାଣେ ଘୋର ବଜ୍ରପତନ
ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୱଳି ସେହି ଦାରୁଣ କଥା ଏ ମୋର ମନ,
କ୍ରୋଧାନଳେ ଜଳି ଉଠେ ଏବେ ଶ୍ରୁତେ ବା ଶାପେ
ଦଣ୍ଡିବାର ନୁହେ ବେଳକି ସେହି ଭୀଷଣ ପାପେ ?

କୌ—ଭଗବତି ! ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ । ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ । କୁପିତ
ରାଜର୍ଷିଙ୍କି ଶାନ୍ତ କରନ୍ତୁ ।

ଅରୁ—ଅପରାଧ-କଳନେ ଦଣ୍ଡିବା ପାଇଁ ମନସ୍ୱୀ ଜନ
ହୃଦୟ କୋପର ଅନଳେ ଜଳି ଉଠେ ବହ୍ନିନ
କରନ୍ତୁ ଦେଖନ୍ତୁ ହେ ରାଜର୍ଷି, ରାମ ସନ୍ତାନ ଭବ
ପାଳନ୍ତୟ ଧନ ପ୍ରଜାଏ, ଅହେ ଧନ-ବାନ୍ଧବ ।

ଜନକ—ଶାନ୍ତ ହୋ ରେ କ୍ରୋଧାନଳେ ଜ୍ୱଳିଉ ମୋ ମନ
ପ୍ରାଣେ ସନ୍ତାନ ମୋର ଶ୍ରୀ ରଘୁନନ୍ଦନ ।
ଅଧିକାଂଶ ପ୍ରଜା ବାଳ-ଯୁବ-ଅବଳାଏ
ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କୋପ କେବେ ଶୋଭା ତ ନ ପାଏ ।

(ବ୍ୟସ୍ତଭାବରେ ବଟୁମାନଙ୍କର ପ୍ରବେଶ)

ବଟୁମାନେ—ହେ କୁମାର ପଶୁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯେଉଁ ଜନ୍ତୁ ଅଶ୍ୱ
ନାମରେ କଥିତ, ସେହି ଜନ୍ତୁକୁ ଅମେ
ଏଇଠିଣି ଦେଖିଲୁଁ ।

ଲବ— ହଁ, ପଶୁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ, ଯଜ୍ଞ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ, ଅଶ୍ୱର
ନାମ ଦେଖାଯାଏ । କହିତ, ଅଶ୍ୱ ଦେଖିବାକୁ
କିପରି ?

ବଟୁମାନେ—ଶୁଣ,
ବହଳ ହସ୍ତଳ ସ୍ୱଚ୍ଛ, ଜ୍ୱଳଜ୍ୱଳି ଭାଦ୍ରା ବାଉମ୍ବାର
ଗୁରୁ ପାଦେ ଭାର ଅଛି ଗୁରୁଦ୍ଧ, ଚାରି ଦର୍ପ କାର,
ଖାଏ ସେ କୋମଳ ତୃଣ, ଅମ୍ବ ପର ବସ୍ତ୍ରାଦିଣ୍ଡ ଭାର
ଦୂରକୁ ଯାଉଛି ଗୁଲ, ଅସ ଅସ, ବିଳମ୍ବ ନ କର ।

(ଏହା କହି ଲବର ହାତକୁ ଓ ତାହାର କୃଷ୍ଣ ମୃଗ ଚର୍ମକୁ
ଧରି ଟାଣିବା)

ଲବ— (କୌତୁକ ଓ ବିନସ୍ୱ ସହିତ) ଗୁରୁଜନମାନେ
ଦେଖନ୍ତୁ ଦେଖନ୍ତୁ, ମୋତେ ସତେ ଧରି ନେଇ
ଯାଉଛନ୍ତି । କ୍ଷମା କରନ୍ତୁ । (ଦ୍ରୁତ ଗମନ)

ଅରୁନ୍ଧତୀ ଓ ଜନକ—ଯେ କୌତୁହଳ ପୂରଣ କରୁ ।

କୌଶଲ୍ୟା—ମୁଁ ତାକୁ ନ ଦେଖି ରହି ପାରୁନାହିଁ । ଚାଲନ୍ତୁ
ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ ତାକୁ ଅଦ୍ୟ ଥରେ ଦେଖିବା ।

ଅରୁ—ଯେ ବଡ଼ ଚଞ୍ଚଳ, ଅନେକ ଦୂର ଚାଲି ଗଲେଣି,
ସେ ଅଦ୍ୟ କିପରି ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିବ ?

(କଞ୍ଚୁକୀର ପ୍ରବେଶ ।)

କଞ୍ଚୁକୀ—ଭଗବାନ ବାଲ୍ମୀକି କହିଲେ, ଅପେମାନେ ।
ସବୁ ବିଷୟ ଯଥା ସମ୍ଭବରେ ଜାଣି ପାରିବେ ।

ଜନକ—କିଛି ଗୁରୁତର କଥା ଥିଲା ପରି କଣା ପଡ଼ୁଛି ।
ଭଗବତି ଅରୁନ୍ଧତି, ଚାଲି କୌଶଲ୍ୟେ, ଅର୍ଯ୍ୟ
କଞ୍ଚୁକିନ୍; ଅସନ୍ତୁ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା
କରିବା ।

(ବୃଦ୍ଧମାନଙ୍କର ପ୍ରସ୍ଥାନ)

ବଟୁମାନ— ହେ କୁମାର ଦେଖ, ଏଇ ସେହି
ପଶୁ ।

ଲବ— ହଁ, ଦେଖିଲି, ବୁଝିଲି, ଏ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର
ଅଶ୍ୱ ।

ବଟୁ—କିପରି ବୁଝିଲ ?

ଲବ— ମୂର୍ଖ, ଏତିକି ବୁଝି ପାରୁ ନାହିଁ । ଅଶ୍ୱମେଧ କାଣ୍ଡରେ
କଣ ପଢ଼ି ନାହିଁ ? ତୁମକୁ କଣ ଜାଣୁ ନାହିଁ ?
ଶତ ବର୍ଣ୍ଣଧାରୀ ଦଣ୍ଡଧାରୀ ଧନୁର୍ଦ୍ଧର ପୁରୁଷମାନେ
ଅଶ୍ୱକୁ ରକ୍ଷା କରୁଛନ୍ତି । ଏହି ସୈନିକମାନେ
ସେହିପରି ଦିଶୁଛନ୍ତି । ତୁମର ବିଶ୍ୱାସ ଯଦି ହେଉ
ନାହିଁ । ତେବେ ପଶ୍ଚାତ ବୁଝ ।

ବଟୁ— ତୁମମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବେଷ୍ଟିତ ଏ ଅଶ୍ୱ କାହିଁକି
ଏପରି ବୁଲୁଅଛି ?

ଲବ— (ସ୍ୱଗତ ସ୍ୱରରେ) ବିଶ୍ୱଜୟୀ ରାଜମାନେ ଅନ୍ୟ
ସମସ୍ତ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ଜୟ କରି ଅଶ୍ୱମେଧ ଦ୍ୱାରା
ନିଜର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

(ନେପଥ୍ୟେ ।)—

ଦଶ-କଣ୍ଠ-ବଂଶ-ଧ୍ୱଂସୀ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବୀର —
କେ ନ ଜାଣେ ତାଙ୍କ ନାମ ଏହି ଧରଣୀର ।
ଏହି ଅଶ୍ୱ, ଏ ପତାକା ଅଛି ତାଙ୍କର
ଜୟସୂଚକ ଘୋଷଣା, ସର୍ବେ ଜାଣ ହେ ନରବର ।

ଲବ— (ବ୍ୟଥିତ ଭାବରେ) ଏ କଥା ଶୁଣି ମୋ ମନ ଜଳି ଉଠୁଛି ।

କୁଶମାନେ—ହେ କୁମାର, ତୋମେ କଣ କହୁଛନ୍ତି ? ତୁମ୍ଭେ ତାଙ୍କ, ଅବଶ୍ୟ ଜିତିଥିବ ।

ଲବ—ଦିଦି ରହିବଟି, ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ କଥାର ଉତ୍ତର ଦେଉଁ । ଲୋ ଲୋ ଘୋଷଣାକାରୀ, ପୃଥିବୀରେ କଣ ଆଉ ସବୁଥିବା ନାହାନ୍ତି ଯେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଏପରି ଗର୍ବିତ ଘୋଷଣା କରୁଅଛ ?

(ନେପଥ୍ୟେ)—

ମହୀରାବଣଙ୍କ ଆଗରେ ପୃଥିବୀ ଥରିଥିବ ?

ଲବ— କରୁର ବଡ଼ାଇ ବୃଥା କିଏରେ ପାମରେ ?
ଆଅନ୍ତି ସେ ମହାବଳୀ ତାଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ।
ଥାଉ ମିଥ୍ୟା କଥା ଏବେ, ଏହି ଦିଗ୍ବିଜୟୀ ।
ଏଇ ଦେଖ ହାରିବେଇଁ ତୁମ୍ଭର ପତାକା ।

(ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି)—ଏହି ଘୋଡ଼ାଟାକୁ ଡେଲ ମାର ମାର ଅଶ୍ୱମେଧ ଅଶ୍ୱକୁ ନେଇ ଯାଅ ତ । ମୁଗ-ମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯାଇ ଚରୁ ।

(ଜଣେ କ୍ରୋଧବିଷ୍ଟ ପୁରୁଷର ପ୍ରବେଶ ।)

ହାଇରେ ଶୋଳାଏ, କଣ କହୁଥିଲ ? ଏ ଶସ୍ତ୍ରଧାରୀ ପୁରୁଷମାନେ ବଡ଼ ନିର୍ଦ୍ଦୟ, ସେମାନେ ମାନ ପିଲାଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକ କଥା ସହନ୍ତି ନାହିଁ । ଆମର ଗଳପୁଷ୍ପ ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ ଧନୁର୍ବାଣ ଧରି ନିଳଷ୍ଟସ୍ତ ଅରଣ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଅସିବା ଆଗରୁ ଏହି ବାଟେ ପଳାଅ ।

କୁଶମାନେ—ହେ କୁମାର, ଏ ବେଳାରେ ଆମର କି ପ୍ରୟୋଜନ ? ହେଇ ଦେଖ ସୈନିକମାନେ ଅସ୍ତ୍ର ଗୁଡ଼ାକ ଚମକାଇ ଏପରି ଅଖି ଚାହିଁ ଅନାଉଛନ୍ତି । ଅଶ୍ରମ ମଧ୍ୟ ଏଠୁଁ ଦୂର । ଚାଲ ହରିଣ ପରି ଦୌଡ଼ି ମାର ପଳେଇଯିବା ।

ଲବ— ଅସ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ାକ ଚମକାଇ ଆମକୁ ଡରାଉଛନ୍ତି ପରା ?

(ଧନୁରେ ଗୁଣ ଚଢ଼ାଉ ଚଢ଼ାଉ)
ମୋର ଧନ ସର୍ବର ଘୋଷ ଉଦ୍ଧାର
ଏ ମୋର ଗୁପ ମୌର୍ବୀ ଜିହ୍ୱା ବିସ୍ତାର
ସର୍ବହାରୀ ବିକଟ ଯମର ତୁଣ୍ଡ
ସହସ୍ର ଛାଡ଼ୁ ସର୍ବ ଅରାତି ସୁଣ୍ଡ ।

କ୍ରମଶଃ

ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ଦେ ।

କୌଶଲ୍ୟା-ଜନକାଦି-ଦର୍ଶନ ନାମକ ଚତୁର୍ଥ ଅଙ୍କ ସମାପ୍ତ ।*

ତାରା ।†

ଜନମ ସଫଳ ତବ ଗୋ ସୁର-ସୁନ୍ଦରୀ ।
ପୃଥ୍ୱୀସ୍ଥକ-ଚ୍ଛନ୍ଦିଶ୍ରୀ ସ୍ୱକଦାନ-ସ୍ୱତା
ବେଦୀପ୍ରଦ୍ୟେ ବେଦେଲୋ ଯୋ ଥିଲ ଅଙ୍କେ ଧରି
ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ, ଧନ୍ୟ ବିଧେ-ଗୁଣ-ଅଳଙ୍କୃତା ।
ପିତୃଦେଶ-ଉଦ୍ଧାରଣେ ପୁଂସବେଶ ଧରି
ପଡ଼ିଥିଲେ ରଣରଙ୍ଗେ ଯେବେ ସଙ୍ଗରେ
ଦୀନ-ପରାକ୍ରମେ ଦେବୀ ! ବନ୍ଧୁ ଯାଇ କରି
ଉଚ୍ଚିଲ ଅଷ୍ଟସ୍ୱ ଲାଗି ଭାରତ ଧ ମରେ ।
ଶୋଣିତ ପିପାସା ତବ ଶାଣିତ ଅସିର
ମେଟିଲା, ଅଟରେ ଯଥା କରି ଶୃଙ୍ଗାଘାତେ
ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠପିତ୍ରୀ, ମ୍ଲେଚ୍ଛଙ୍କର ଶିର
ତଥା ଭୂଷିତ, ତବ କୃପାଣ ଅଘାତେ ।
ଭାରତଧାମେ ଦେବତା ବୋଲି ପୂଜିଲାସ୍ୱା,
ଅଦ୍ୟାପି, ଧନ୍ୟ ଜନନି ! ଭାରତବରଣୀସ୍ୱା ।

ଶ୍ରୀ ଭାଗୀରଥୀ ମହାପାତ୍ର ।

* ଏହାର ପ୍ରଥମାଂଶ ମୁକୁର ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ।

† ପୃଥ୍ୱୀରାଜ ଚାହାମାନଙ୍କର ଚେତାବନୀ ଜଣାଇ ଜୟଚାନ୍ଦ ଚାହାମାନଙ୍କୁ ମୋହ କରିଥିଲେ । See Todd's Rajasthan.

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦେଖିବା ଭଲି ଦେଖ ।

ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ କହନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦ୍ରବ୍ୟ ଭିନ୍ନଥର ଦେଖିବ ତାହାହେଲେ ପ୍ରକୃତ ଦେଖିବ । ଏଥିରେ ଅନେକ ଶିକ୍ଷା ହେବ ଏବଂ ଦେଖିବା ସାର୍ଥକ ହେବ ।

"ଏ ଲୋକଟା କଅଣ ?"

"ପ୍ରଦୀପ ?"

"ପ୍ରଦୀପର ଜନ୍ମଦାତା ବା ପୂର୍ବପୁରୁଷ କିଏ ?"

"ମାଟି !"

ତାହାହେଲେ ପ୍ରଦୀପ ପ୍ରଥମ ଦେଖା । ତାହା ଉଠିଲା ଦୂର-ଦୃଷ୍ଟି ବା ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦେଖାଗଲା—"ମାଟି" । ଏହା ଦ୍ୱିତୀୟ ଦେଖା । ତପରେ ସୂକ୍ଷ୍ମତର ଦେଖ ; "ପ୍ରଦୀପ ନଷ୍ଟ ହେଲେ କଅଣ ହେବ ?"

ଉତ୍ତର—"ମାଟି ହେବ ।"

ଏହା ହେଲା ତୃତୀୟ ଦେଖା । ପ୍ରଥମ ଦେଖା "ଉପସ୍ଥିତ" ଦ୍ୱିତୀୟ ଦେଖା "ସମ୍ଭବ" ତୃତୀୟ ଦେଖା "ପଶ୍ଚାତ୍" । ପ୍ରଥମ, "ବର୍ତ୍ତମାନ" ଦ୍ୱିତୀୟ "ଭୂତ", ତୃତୀୟ "ଭବିଷ୍ୟତ୍" । ପୁଣି କହିଲେ ହେବ ପ୍ରଥମ "କର୍ମଫଳ", ଦ୍ୱିତୀୟ "ପୂର୍ବଜନ୍ମ", ତୃତୀୟ "ପରଜନ୍ମ" । ଲୁଗା ଦେଖି ଲୁଗାର ଜନ୍ମଦାତା ତନ୍ତୁକୁ ଦେଖିବ, ତପରେ ଲୁଗାର ପରିଣାମ ଅର୍ଥାତ୍ ପରଜନ୍ମ କାଗଜକୁ ଦେଖିବ । ତାହାହେଲେ ଏକସ୍ଥାନରେ ତିନି ପୁରୁଷ ଦର୍ଶନ ହେବ ।

ପୁଣି ଦେଖ । ଗୋଟିକ ମଧ୍ୟରେ ତିନୋଟିକ ଛାଡ଼ା । କାଗଜର ଶେଷ ପରିଣାମ ମାଟି ! ତପରେ ଏହି ମାଟିରୁ ବୃକ୍ଷ ହେଉଅଛି, ବୃକ୍ଷରୁ ତୁଳା, ତୁଳାରୁ ଲୁଗା, ଲୁଗାରୁ କାଗଜ, ଏବଂ କାଗଜରୁ ଶେଷକୁ ମାଟି । ଏକା ମାଟି କେବେ ଅବସ୍ଥାରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଶେଷକୁ ସେହି ମାଟି ରହିଲା । ଜଗତରେ ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟର ଜନ୍ମ ଏବଂ ଜନ୍ମାନ୍ତର ଏହିପରି ଖୁଲି ଖୁଲି ବ୍ୟାପାର ସିନା ! ଏଠାରେ ଏକ ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ପୁରୁଷ ! ଏକର କୋଟି କୋଟି ଅବସ୍ଥା ।

ମନୁଷ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଘର । ଏହି ଘରକୁ ପ୍ରବେଶର ପାଞ୍ଚ ଗୋଟି ଦ୍ୱାର,—ଚକ୍ଷୁ, କର୍ଣ୍ଣ, ନାସିକା, ଜିହ୍ୱା ଏବଂ ତ୍ୱକ୍ । ଅତଏବ "ଦେଖିବା" ବୁଦ୍ଧି ଘରର ପ୍ରବେଶ ଦ୍ୱାର ବିଶେଷ । ଯଦି ବୁଦ୍ଧିକୁ ଖାଲାର ମୂର୍ତ୍ତିରେ ଦେଖିବାକୁ ବାସନା ଥାଏ, ତାହାହେଲେ ବୁଦ୍ଧି ଘରକୁ ଯିବାର ଦ୍ୱାର ପରିଷ୍କାର କରିବାକୁ ହେବ । ଦେଖିବା ଭଲ ଦେଖ, ଶୁଣିବା ପନ୍ଦ ଶୁଣ ଏବଂ ଛୁଇଁବା ଭଲ ଛୁଇଁ । ଏହା ହେଲେ ବୁଦ୍ଧି ଘରର ଦ୍ୱାର ସମସ୍ତ ପରିଷ୍କୃତ ହୋଇଯିବ, ବୁଦ୍ଧି ପରିଷ୍କୃତ ହେଲେ ଅନନ୍ଦ ମିଳିବ । ସୁବୁଦ୍ଧି ଏବଂ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରାୟ ଏକ ଦ୍ରବ୍ୟ । ଦେଖିବା ଭଲ ଦେଖି ଶିଖିଲେ ଆନନ୍ଦ ହୁଏ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧି-ବୃଦ୍ଧି ବୁଦ୍ଧି ହୁଏ । ସଂସାରର ସାନ ସାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରାରେ ସଂପନ୍ନ କରେ କ୍ରମେ ଅଭ୍ୟାସ ଦ୍ୱାରା ଦର୍ଶନ ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ବଳବତୀ ହୁଏ । ଯେପରି ବୁଦ୍ଧି ଚିତ୍ତରେ ଆନନ୍ଦ ଛଡ଼େ ଏବଂ ଆନନ୍ଦ ବୃଦ୍ଧି ହେଲେ ଦେହର ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ, ମୋଟ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିମାନର ମୋ ଆନନ୍ଦିତ ଦେହର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଫୁଟ ହୋଇଥାଏ, ସେହିପରି ସୂକ୍ଷ୍ମ ସୂକ୍ଷ୍ମ କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଦର୍ଶନ ଶକ୍ତିର ବଳ ଏବଂ ସେହି ସଙ୍ଗରେ ଶ୍ରବଣ ଶକ୍ତିର ମଧ୍ୟ ବଳବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥାଏ । ସଂସାରରେ ଯେ ଯେଉଁ କର୍ମ ପ୍ରବାହ ଚାଲି ଥାଆନ୍ତି ଅଭ୍ୟାସବଶତଃ ସେହି କର୍ମ ଅନୁଯାୟୀ ତାହାଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି ଶକ୍ତି ବୃଦ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ତତ୍ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଦର୍ଶନ ଓ ଶ୍ରବଣ ଶକ୍ତିର ବଳ ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତେ ଓଜନ ଓ ଚାଉଳ,—ଏହି ଉଭୟଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ମହାଜନ ଏବଂ ଗ୍ରେର,—ଏହି ଉଭୟଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଜଡ ଦେହର ଅଭ୍ୟାସବଶତଃ ଏହିରୂପ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୁଦ୍ଧି ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଯେ ଯେଉଁ ବିଷୟ ବଳ-ରୂପେ ଅଭ୍ୟାସ କରନ୍ତି, ସେ ସେହି ବିଷୟରେ ଅଦ୍ଭୁତ କାର୍ଯ୍ୟ କୌଶଳ ଦେଖାଇ ଥାଆନ୍ତି । ସେହି କେହି ଉପସ୍ଥିତ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦାନରେ ଅଦ୍ଭୁତ ପାରଦର୍ଶୀ । କେହି କେହିବା ଅଳ୍ପ ସମୟ ବ୍ୟବଧାନରେ ଅତି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ଅଷ୍ଟାବଧାନୀ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଅନେକ ଦେଖି ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଅଦ୍ଭୁତ କର୍ମା ଶତାବଧାନୀ ପଣ୍ଡିତ ୺ଗଙ୍ଗାଧର ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ଅନେକେ ଦେଖିଛନ୍ତି ।

ମନୁଷ୍ୟ ପରାମର୍ଶ ଦାନ କରେ, ହସ୍ତ ପଦାଦି କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସମାଜର ଏହି ଗତି ଯେ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ପରାମର୍ଶ ଦିଅନ୍ତି,—ଏମାନେ ସମାଜର ମସ୍ତିଷ୍କ ସ୍ୱରୂପ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ଏମାନଙ୍କ ପରାମର୍ଶାନୁଯାୟୀ

Digitized by srujanika@gmail.com

କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଥାଆନ୍ତି । ଏମାନେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ନିମ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ ।

ଜ୍ଞାନ ଗୃହର ଦ୍ୱାରର ନାମ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ । ଏହି ଘରର ପାଞ୍ଚ ଚୋଟି ଦ୍ୱାର ଏବଂ ପାଞ୍ଚ ଦ୍ୱାରର ନାମ ସ୍ପର୍ଶ । ଦ୍ୱାର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଜ୍ଞାନ ଗୃହକୁ ଯେପରି ଯାହା ତାହା ପ୍ରବେଶ ନ କରେ । ଯେପରି ଟିକିଟ କରି ଲୋକ ବାଛି ଦରବାରକୁ ଲୋକ ପ୍ରବେଶର ଅନୁମତି ପ୍ରଦତ୍ତ ହୁଏ, ସେହିପରି ଜ୍ଞାନ ଗୃହକୁ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ଶ୍ରବଣ ଯୋଗ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଏବଂ ବାକ୍ୟ ସମୂହକୁ ଟିକିଟ କରି ବାଛି ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଦେବା ଉଚିତ । କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦେଖିବା ପ୍ରଥମ ଉପସ୍ଥିତି ଅବସ୍ଥା, ଦ୍ୱିତୀୟ ଉତ୍ପତ୍ତି, ତୃତୀୟ ପରିଣାମ । ପୁଣି ଉପସ୍ଥିତି ମଧ୍ୟରେ ତିନିଥର ଦେଖିବ—ପ୍ରଥମ ଅସ୍ତିତ୍ୱ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଗୁଣ ବା ଧର୍ମ, ତୃତୀୟ ସ୍ଥାନିତ୍ୱ । ପୁଣି ଅସ୍ତିତ୍ୱ ମଧ୍ୟରେ ତିନିଥର ଦେଖ । ପ୍ରଥମ କାର୍ଯ୍ୟୋପଯୋଗୀ ଅବସ୍ଥିତ କି ନାହିଁ ? ଦ୍ୱିତୀୟ ଅପର ଅବସ୍ଥିତ ହୋଇ ପାରେ କି ନା ? ତୃତୀୟ ଯେବେ ତାହା ହୁଏ, ସେହି ଅବସ୍ଥିତ ରହି ପାରିବ କି ନା ? ଏହିପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକାର ମଧ୍ୟରେ ତିନି ତିନି ଥର ଦେଖିଯାଅ, ତାହାହେଲେ ଦେଖିବ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦ୍ରବ୍ୟ ଯେପରି ତୁମ୍ଭେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ସ୍ଥାନକୁ ଚାଲି ଯାଉଅଛ !! ଜଗତରେ ଯାହା ଛାଡ଼ି ମନୁଷ୍ୟ ଅଥବା ଜଗତସ୍ରଷ୍ଟାର କରିଅଛନ୍ତି ସେ ସମସ୍ତ ଭଲ କରି ଦେଖ, ସେଗୁଡ଼ିକର ଅବସ୍ଥିତ ପ୍ରକୃତ କାର୍ଯ୍ୟୋପଯୋଗୀ ହୋଇଅଛି ।

ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖିବା ଭଲ ଦେଖ, ପ୍ରକୃତ ଅନନ୍ଦ ହେବ । ଛ ମାସ ବର୍ଷକେ ଥରେ ବାଟରେ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା,—ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହାସ୍ୟ, ତୁମ୍ଭେ ଟିକିଏ ହସିଲ, ସେ ମଧ୍ୟ ହସିଲେ, ଏହି ସାକ୍ଷାତରେ ଦେଖା ଶେଷ ହେଲା ନାହିଁ; ଭଲ କରି ଦେଖ, ପ୍ରାଣ ଦେଇ ଦେଖ ! ତେବେ ଦେଖିବା ଭଲ ଦେଖାହେବ । ହୃଦୟର ପ୍ରକୃତ ବିନିମୟ ହେବ କେବଳ ହାସ୍ୟ ବିନିମୟ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ବୋଧ ହେବ ନାହିଁ !

ଶ୍ରୀ ଶଶିଭୂଷଣ ରାୟ ।

ଜ୍ୟୋତିଷ-କୋଷ୍ଠୀ ଦର୍ଶନ ।

(୨)

ପୂର୍ବେ କପିଳକସଙ୍କ ଧୂମ୍ର ଗୌରାଙ୍ଗଗତ ବିଷୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି । କୋଷ୍ଠୀର ଗତ ନିୟମ ବିଷୟରେ କିଛି ବକ୍ତବ୍ୟ ଅଛି । କୋଷ୍ଠୀ ଦେଖିବାକୁ ହେଲେ ଅଥବା ଲଗ୍ନ ଗଣନା କରିବାକୁ ହେଲେ, ଆମ୍ଭେମାନେ କୋଷ୍ଠୀଟାକୁ ସମ୍ମୁଖରେ ପକାଇ ମେଷ, ବୃଷ ଇତ୍ୟାଦି କ୍ରମେ ବାମରୁ ଡାହାଣ ଦିଗକୁ ଗଣିଥାଉଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ସମ୍ମୁଖକୁ ଉତ୍ତର, ତାହାଣକୁ ପୂର୍ବ, ଜଳର ଅଙ୍ଗଦିଗକୁ ଦକ୍ଷିଣ ଓ ବାମ ଭାଗକୁ ପଶ୍ଚିମ ବୋଲି ଧରିଥାଉଁ । ସୁତରାଂ ବାମରୁ ଡାହାଣ ଦିଗକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପଶ୍ଚିମରୁ ପୂର୍ବକୁ ଲଗ୍ନ ଗଣିବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଚିହ୍ନିଅଛୁଁ । ଯେବେ ତାହା ନ କରି ତାହାଣରୁ ବାମ ଦିଗକୁ ମେଷାଦିକ୍ରମେ ଲଗ୍ନ ଗଣନା କରନ୍ତି, ତେବେ କଣ ହୁଅନ୍ତା । ଲଗ୍ନ ଗଣନା, ଭାବଗଣନା, ଗ୍ରହ ସ୍ଥାପନ, ଦୃଷ୍ଟି ବଳାବଳ ଓ ଦଶାର କିଛି ବିଭିନ୍ନତା ପଡ଼ନ୍ତା ନାହିଁ । ଫଳତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ଏହିପରି ନିୟମ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାକୁ କିଛି ପ୍ରୟୋଜନ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଦକ୍ଷିଣରୁ ବାମ ଦିଗକୁ ଗଣନା କଲେ ବୃହସ୍ପତିଙ୍କର ପଞ୍ଚମ ନବମ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ କିଛି ବିଘ୍ନ ଘଟିପାରେ କି ? ଅଥବା ଏବଂବିଧ ଧାରାରେ ଗଣନାକଲେ ରବିଙ୍କ ଦଶା ସ୍ଥାନରେ ଶନିର ଦଶା ପଡ଼ିବାର ଆଶଙ୍କା ନାହିଁ ଅଥବା ଦ୍ୱିତୀୟ ସପ୍ତମ ସ୍ଥାନର ମାରକାରେ କିଛି ବାଧା ଘଟିବ ନାହିଁ । ବସ୍ତୁତଃ କୌଣସିପ୍ରକାର ନିୟମବ୍ୟତ୍ୟୟ ଅନିଷ୍ଟ ଫଳର ଆଶଙ୍କା ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ତେବେ ପ୍ରାଚୀନାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଏହିପରି ନିୟମଟି ବାକ୍ୟରେ କି କାରଣ ଅଛି ? ଏଥିରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗୂଢ଼ତତ୍ତ୍ୱ ନିହିତ ଥିବା ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ବା ପ୍ରକୃତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ଗ୍ରହମାନେ ନିୟତଗତିରେ ପଶ୍ଚିମରୁ ପୂର୍ବାଭିମୁଖରେ ଚାଲନ କରୁଅଛନ୍ତି । ଏହି ଗ୍ରହମାନେ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶୁଭାଶୁଭ ଦଶା ଉତ୍ପାଦନକାରୀ ନିୟତିରୂପେ ମାନବଜୀବନ ବା ଭୂତଳବାସୀ ଜୀବନ ଚଳାଉଅଛନ୍ତି । (ଏଠାରେ ନିୟତିଶବ୍ଦର "ନିୟତି ଟେନ

Digitized by srujanika@gmail.com

ବାଧକେ" ଏହା ବୁଝାଯିବ ନାହିଁ ; ଯେହେତୁ ଗ୍ରହଲକ୍ଷ ଦିଶା ଜନ୍ମକ ଦାନ ଓ ପ୍ରୋତ୍ସାହ ଦ୍ୱାରା ଶୁଭଫଳଦାତା ହୋଇ ଥାଏ । ବିନ୍ତୁ ସେହି ଜନ୍ମକ ମରଣକେଳେ ଶୁଭଫଳ କରା ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଳୟ ଜନ୍ମଦାତାରୂପେ ଉଭୟ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ରୂପ ଗ୍ରହ ବିଧାତା ଅର୍ଥାତ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ଅଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଦିନ ଦିନର ଗମନ ପଥ ଲଙ୍ଘନ କରୁଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ଗତିକୁ ମରଣ ଗତିକା ଜନ୍ମକ ଓ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶିକ୍ଷାକୁ ସହଜ ସାଧ୍ୟ କରିବା ଜନ୍ମକ ପଶ୍ଚିମରୁ ପୂର୍ବକୁ ଗଣିବା ପ୍ରଥା ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷର, କୋଷ୍ଠୀରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାରଣ ଦର୍ଶାଇ ଥିଲାପରି ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ । କୋଷ୍ଠୀର ଗ୍ରହ ସହିତ ସୌରଜଗତ ଗ୍ରହର ଯେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅଛି, ଏହା ଗଣନା ବୃଦ୍ଧି ଦ୍ୱାରା ସୌର ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସ୍ଥ ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ରର ସାଦୃଶ ଅଟେ । ଏଥିରେ ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରାହୁ ଓ କେତୁ । କୋଷ୍ଠୀର ରାହୁ କେତୁ ଅତି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଗ୍ରହ । ସେମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଓ ଦଶାଫଳ ଜୀବ-ନାଶକ ହୋଇଥାଏ । (ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରହଣ କଳ୍ପଣାରୁ ଏହା ହୋଇଅଛି କି ?) ଫଳତଃ ସେମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରପଥ ଓ କ୍ରାନ୍ତି ପଥର ସମ୍ପାତ ସ୍ଥଳର ଦୂର ବିନ୍ଦୁ ଅଟନ୍ତି । ଗୋଟିକୁ ରାହୁ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟିକୁ କେତୁ ବୋଲାଯାଏ । ଜ୍ୟୋତିଷରେ ଗୋଟିକୁ ମସ୍ତକ ଓ ଅନ୍ୟଟିକୁ ଲାଙ୍ଗୁଳ ବୋଲି କହା ହୋଇଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନେ ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗର ଅଂଶ ଅଟନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ବୁଝି ପାରିବା ଯେ ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗ କଳ୍ପନା କରିବାର କାରଣ ଜନ୍ମସ୍ଥ ପରସ୍ପର ସନ୍ନିଷ୍ଠ ସମ୍ବନ୍ଧ । ଜ୍ୟୋତିଷରେ ଦେଖି ଯେ ଭାସ୍ୱ ବିନ୍ଦୁ ଚନ୍ଦ୍ର କକ୍ଷ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ କକ୍ଷର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟଟିର ଠିକ ବିପରୀତ ଦିଗରେ ଥାଇ ସଦା ତାହାର ଅନୁଗମନ କରୁଅଛି, ଦ୍ୱିତୋପଦେଶରେ ମତ୍ସ୍ୟ, କୂର୍ମ ପ୍ରଭୃତି ଯୋଗ କରିବାର ଯେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ଏଥିରେ ରାକ୍ଷସ, ମସ୍ତକ ଓ ଲାଙ୍ଗୁଳାଦି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାର ସେହି ଅଭିପ୍ରାୟ । ତେବେ ଏହି ଦିଷ୍ଟିଟି ଅଖଣ୍ଡ ଭାବରେ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି । ଗ୍ରହ ଭାବରେ ରାହୁ କେତୁଙ୍କର ସତ୍ତା ନାହିଁ ଏବଂ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ବା ଦଶା କେଉଁଠାରୁ ଅସିବ ବିନ୍ତୁ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷବିତ୍ତର କରେ ଏହି ଦୁଇଟି ପ୍ରଧାନ ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ବିଷୟ ଅଟେ । ଏମାନ-ଙ୍କର ଗତି ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବୁଝାଯାଏ । ପରାଶରଙ୍କ ହୋରାଶାସ୍ତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି "ମେଷାଦୁତ୍କ୍ରମତେ ରାହୁ-ର୍କେତୁର୍ଯାତି ବୃଷାତ୍ କ୍ରମାତ୍" ଏହାର ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ ରାହୁ ମେଷ ଠାରୁ ବିପରୀତ କ୍ରମେ ମୀନ ରାଶି ଭୋଗ କରେ ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ବଦିଗରୁ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ଯାଉଅଛି । କେତୁ ତାହାର ଅନୁଗମନ କରୁଅଛି । ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ଆମ୍ଭେ-ମାନେ ଦେଖିପାରୁ ଯେ ଚନ୍ଦ୍ରପଥ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟପଥର ସମ୍ପାତସ୍ଥଳ ଅସୁଲ୍ଲଂଶ ପରି ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମକୁ ଯାଉଅଛି ଏବଂ ଏହିରୂପେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକଥର ଚକ୍ରଭ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ୬୬ ଅଂଶ ଯିବାକୁ ଦି ୬୬୧୪, ଘ ୧୭, ମି ୬୬, ସେ ୪୪ କଣ୍ଡ ଲାଗେ । ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ଗୋଚର ଭାବରେ ରାହୁର ନ ୧୮ ବର୍ଷରେ ଥରେ ଚକ୍ର ଭ୍ରମଣ ହୁଏ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଟିଏ ରାଶି ଭୋଗ ହୁଏ । କେତୁର ତଦ୍ରୂପ ପରିମାଣ । ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ଏହା ଗ୍ରହ ଏକଦିନରେ ଚାଲିବେ ଏବଂ ରାହୁ ଓ କେତୁ ଅନ୍ୟଦିନରେ ଧାବିତ ହେବେ ଏଥିରୁ କୌଣସି ପ୍ରଯୋଜନ ଦେଖି ପାରୁ ନାହିଁ । ପାରାଶାସ୍ତ୍ର-ହୋରା ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଲେଖା ଅଛି ଯେ "କନ୍ୟା ର ସ୍ୱଗୃହଂ ପ୍ରୋକ୍ତଂ" ଅର୍ଥାତ୍ କନ୍ୟାରାଶି ରାହୁର ସ୍ୱଗୃହ । ଅଧିକନ୍ତୁ କନ୍ୟା ବୁଧର ଗୃହ ବୋଲି କଥିତ ଅଛି । ଗୋଟାଏ ରାଶି ଉପରେ ଦୁଇଟା ଗ୍ରହର ଅବାସ ହେଲା ? ଏଥିରୁ ବୁଝାଯାଏ ରାହୁ ଓ କେତୁ ଗ୍ରହ ନୁହନ୍ତି ଏହି କଥା ସୂଚନା କରିବା ଜନ୍ମକ ଏହା ବୋଲାଯାଇ ଅଛି । ସୂର୍ଯ୍ୟର ଭାସ୍ୱସ୍ୱରୂପ ବୁଧ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ରହିବା ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ର ବୁଧ କକ୍ଷର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେବାର କାରଣ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗଣିତରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁଏ । ତଦନୁସାରେ ଚନ୍ଦ୍ରର ବିଷେଷ ୫°.୧ ଓ ବୁଧର ୭° । ଏହି ହେତୁରୁ ଚନ୍ଦ୍ର ବୁଧ କକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଅଛି ଏବଂ ରାହୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ର ପଥର ଏକ ବିନ୍ଦୁ ବୁଧ ଗ୍ରହରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଅଛି । ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବାଦ ଅଛି ଯେ ବୁଧସ୍ଥିତ ଚନ୍ଦ୍ର ରାହୁ ଭିନ୍ନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏଥିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଅତି ସହଜ । ଚନ୍ଦ୍ର ପଥର ଅବଲମ୍ବନ ଓ ବୁଧ ପଥର ଅବଲମ୍ବନ ମଧ୍ୟରେ ଅଳ୍ପ ପ୍ରଭେଦ ଅଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ସମୟରେ ଚନ୍ଦ୍ର ରାହୁର ସନ୍ନିହିତ ଥାଏ ଏହି ସମୟରେ ବୁଧ ସେହିଠାରେ ରହିଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟର କିରଣ ବୁଧଙ୍କୁ ପ୍ରତିହତ ହୋଇଥାଏ ଅତଏବ ରାହୁର ଦୋଷ ବିନ୍ଦୁଠାରେ ଲାଗେ ନାହିଁ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବର୍ଣ୍ଣ—ପାରାଶରହୋରା—"ରକ୍ତଶ୍ୟାମ ଦଳାଧୀଶୋ ଗୌର-ଭାବ କଳାକରଃ ଅରୁ-ଭାଙ୍ଗ ରକ୍ତରୌମୋ ଦୂର୍ବା-ଶ୍ୟାମ ବୃଧପ୍ରଭା । ଗୌର ଭାନ୍ଦ ଗୁରୁର୍ଜ୍ଜ୍ଞେୟଃ ଶୁକ୍ରଶ୍ୟାମସ୍ତଥୈବ ଚ । କୃଷ୍ଣଦେହ ରବେଃ ସୁକୋ ଜ୍ଞାତବ୍ୟୋ ଦ୍ୱିଜସତ୍ତମ" ।

ଏଥିରୁ ବୁଝାଯାଏ ଯେ ରବି ଗୌର ଓ ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣ, ଚନ୍ଦ୍ର ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ, ମଙ୍ଗଳ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ, ବୁଧ ଦୂବ ପରି ଶ୍ୟାମଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଈଷତ୍ ଶ୍ୟାମଳ, ଗୁରୁ ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ, ଶୁକ୍ର ଶ୍ୟାମ, ଶନି କୃଷ୍ଣ ଦେଖନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥାନ୍ତରେ ରାହୁ ଓ କେତୁର କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଗୌରବର୍ଣ୍ଣର ଅର୍ଥ ଶ୍ୱେତ ଓ ଶୁକ୍ଳ ପ୍ରଭୃତି ଉକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣ ଅନୁସାରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଲୋକ ଲୋଚନରେ ପ୍ରତିଭାତ ହୁଅନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଖୁବ ଭଲଭାବେ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ରାହୁ ଓ କେତୁ ପୃଥିବୀ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ମାର୍ଗର ମଧ୍ୟ ରେଖାସ୍ଥ ବିନ୍ଦୁଦ୍ୱୟ ଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ଏକତମ ସର୍ବଦା ପୃଥିବୀର ଛାୟାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥାଏ । ଏହି ହେତୁରୁ ରାହୁ ଓ କେତୁଙ୍କର କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଦେଖି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିପାରୁଁ ଯେ ଗ୍ରହାବସ୍ଥାନ, କୋଷ୍ଠୀଗଣନା ଏବଂ ଗ୍ରହବର୍ଣ୍ଣ ଯାହାଦ୍ୱାରା ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ଜାତକର ବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ, ଏ ସମସ୍ତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷକୁ ଦ୍ୟୋତନ କରୁଅଛି । ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ମୌଳିକ ବିଷୟ ଗୁଡ଼ି ନ ଜାଣି ଥିଲେ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଯେପରି ଉଦ୍ଭାବନ କରା ହୋଇଥାନ୍ତା ? ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝାଯାଏ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ (୧୨ ଶତାବ୍ଦୀ)ଙ୍କ ପୂର୍ବେ ଏବଂ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଜନ୍ମଲାଭ କରିବା ପୂର୍ବେ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଲାଭ କରି ଥିଲା । ଗଣିତ ଚର୍ଚ୍ଚା ଶିଥିଳ ହେବାରୁ ତାହା ଫଳିତ ଆକାର ଧାରଣ କଲା । ଇତିହାସରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖୁ-ଅଛୁଁ ଯେ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ପୃଥିବୀର ମହାନ୍ତ ଲୋକମାନେ ଜନ ସାଧାରଣରେ ଅନାଦୃତ ହୋଇଥିଲେ । ଯେହେତୁ ସେହି ପ୍ରତିଭ ଲୋକମାନଙ୍କର ମତ ଅଶିକ୍ଷିତ ସମାଜଧାରଣାରୁ ପୃଥକ୍ ଥିଲା । ଏହି କାରଣରୁ ପ୍ରାଚୀନ-ଗୁର୍ଯ୍ୟମାନେ ବିଜ୍ଞାନ ଲୋପ ଭୟରୁ ଏବଂ ଜନ ସମାଜକୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ସତ୍ୟ ଗୁଡ଼ି ନିହିତ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ପ୍ରାଚୀନ ବୋଲି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ଅତଏବ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଏବଂ ମ୍ୟାକ୍‌ଡୋନେଲ ମହାଶୟଙ୍କ ବିଚାରାନୁସାରେ ଫଳିତରୁ ଗଣିତ ବାହାରି ଅଛି ଏହା ସତ୍ୟ ପରି ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀ ଭୀମ ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ।

ବଙ୍ଗ ଓ କଳିଙ୍ଗ ଅପେକ୍ଷା ଉତ୍କଳ ପ୍ରାଚୀନ ।

(୨ ସ୍ଥ ଭାଗ ୧୦୩, ୧୧ଶ, ୧୨ ଶ ସଂଖ୍ୟାର ୨୫୨ ପୃଷ୍ଠାନ୍ତର୍ଗତ ଅଂଶରେ)

ଏହିପରି ଅନ୍ତର୍ଗତ'ଟ'କୁ କେବଳ ଉତ୍କଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ପୂର୍ବନ୍ୟ 'ଣ' କୁ ବଜାଇ ନଥିବା ଦକ୍ଷିଣ ଉତ୍କଳରୁ ଅଛନ୍ତି ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳ ବାସିଜଣ ବୈଦିକ ବିଧାନରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଅସୁ ଅଛନ୍ତି । ଏହିପରି କେତେକ ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଶବ୍ଦ ଅଛି ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ନିରକ୍ଷର ଉତ୍କଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ବୈଦିକ ବିଧି ଅନୁସାରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏ କଥାକୁ ବୈଦିକ ପଣ୍ଡିତଗଣ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ।

ଏ ସ୍ଥଳରେ ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର କଥାଟି ଲେଖିବା ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହେବ । ଯଥା,—ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶ ବୃଦ୍ଧିକର ଭୀଷ୍ମଠାରୁ ଭଲ ବର୍ଣ୍ଣରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ମହାବଳୀଙ୍କ ବଂଶରେ ଅଙ୍ଗ ଅଦି ଛ ଜଣ ରାଜା ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏମାନେ ଚନ୍ଦ୍ର-ବଂଶୀୟ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ଉତ୍କଳାଦି ତିନିଜଣ ରାଜା ସୂର୍ଯ୍ୟପୁତ୍ର ଶ୍ରାଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ପୁତ୍ର ଭଳି ମହାବଳୀଙ୍କର ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ଏଣୁ ଏମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ ଉକ୍ତ ତିନିଜଣ ରାଜାଙ୍କର ଅଧିକୃତ ଭୂଖଣ୍ଡ ମାନଙ୍କରେ ଭଳି ମହାବଳୀଙ୍କର ଷେଡ଼ିକ ପୁତ୍ର ଉପରେକୁ ଛଅଜଣ ସହୋଦର ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶୀୟ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଏପରି ଅଧିକାର ପାଇଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ବିଷୟର ମୀମାଂସା ସୁଦୂରର କ୍ୟାପାଇ ଅଛି । ଏହି ସକାଶେ ଏହି ଉଲ୍ଲେଖ୍ୟ ବିଷୟର ଆଲୋଚନାରୁ ନିବୃତ୍ତ ହେଲି । ଅଉ କୌଣସି କଥା ଏହି

Digitized by srujanika@gmail.com

ଯେ ପୂର୍ବଲିଖିତ ପ୍ରମାଣ ସମୂହ ମଧ୍ୟରେ "ଏତେ କଳିଙ୍ଗାଃ କୌନ୍ତେୟ ସହ ବୈତରଣୀ ନଦୀ" ଏ ଅର୍ଦ୍ଧ କେତେଗୋଟି ପ୍ରମାଣ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଭାବାର୍ଥ ଏହିପରି ଲେଖିଅଛି କି ଯୁଧିଷ୍ଠିର ମହାରାଜାଙ୍କ ସମୟରେ ଉତ୍କଳ ଦେଶ କଳିଙ୍ଗ ଦେଶର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଥିବାରୁ କଳିଙ୍ଗ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଅଛନ୍ତି । ଇତ୍ୟାଦି * *

ଅନୁସନ୍ଧାନୀ ସ୍ୱରଜ୍ଞ ମାତ୍ରଙ୍କେ ସେପରି ଭାବାର୍ଥ ଲେଖିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେବେ । କାରଣ ଶରଶଯ୍ୟାରେ ଶୟାନ ଭୀଷ୍ମସେନଙ୍କ ସହିତ ନିର୍ଜନରେ ସାକ୍ଷାତ୍କାର ନିମନ୍ତେ କର୍ଣ୍ଣ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ । ସମ୍ପର୍କୀୟ ଭୀଷ୍ମସେନ ତାଙ୍କର ସୁଖ୍ୟାତି କରି ଅନେକ କଥା କହିଥିଲେ । ସେଥି ମଧ୍ୟରେ ଲେଖାଅଛି କି;—ଦ୍ରୋଣପର୍ବ ୪ର୍ଥ ଅଃ

"ଉତ୍କଳା ମେକଳାଃ ପୌଣ୍ଡ୍ରାଃ, କଳିଙ୍ଗାନ୍ଧ୍ରାଃ ସହୟଗେ ।
ନିଷାଦାଶ୍ଚ କିରାତାଶ୍ଚ, ବାହ୍ଲୀକା ଶ୍ଚକିତାସ୍ତଥା' ।

ହେ କର୍ଣ୍ଣ ! ତୁମ୍ଭେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଉତ୍କଳ, ମେକ୍ଷ୍ୟପର୍ବତର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶ, ପୌଣ୍ଡ୍ର, କଳିଙ୍ଗ, ଅନ୍ଧ୍ର ନିଷାଦ, କିରାତ ଓ ବାହ୍ଲୀକ ଏହି ସମସ୍ତ ଦେଶ ଜୟ କରିଥିଲ । ପୋଷ ଯାତ୍ରା-କାଳରେ ମହାରାଜ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପୂର୍ବେ ଚିତ୍ରସେନ ଗନ୍ଧର୍ବଙ୍କଠାରୁ ପରାଜିତ ଅର୍ଜୁନଦ୍ୱାରା ରକ୍ଷିତ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ସମ୍ମାନ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ମହାବୀର କର୍ଣ୍ଣ ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞର ଅନୁରୂପ ପୁଣ୍ଡ୍ରକ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବା କାରଣ ନାନା ଦେଶ ଜୟ କରି ଅର୍ଥ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ କଳିଙ୍ଗ ଓ ଉତ୍କଳ ଦେଶକୁ ଜୟ କରିଥିଲେ ସୁତରାଂ ବୋଲି ଯାଇ ପାରେ ଯେ କଳିଙ୍ଗ ପରି ଉତ୍କଳ ଦେଶ ମଧ୍ୟ ତିର ପ୍ରସିଦ୍ଧ; ଅତ୍ୟ-ଏବ ଯେପରି ଭାବାର୍ଥ ନ କଲେ ଦ୍ରୋଣପର୍ବର ୪ର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟର ପ୍ରମାଣ ଏବଂ ପୂର୍ବ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ପ୍ରମାଣମାନ ବୃଥା ହୋଇଯିବ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ କ୍ଷତ୍ରିୟ ବର୍ଣ୍ଣର ଅନ୍ତର୍ଭୂତ ଶାଖାଜାତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାଚୀନତା ବୋଧକ ଏପରି ବୈଦିକ ସ୍ମୃତି ମାତ୍ର ଚଳି ଆସୁ ଅଛି ଏହା ଦେଖାଇବା କାରଣ ଅତ୍ରେ ନିମ୍ନ-ଲିଖିତ ଜାତିଦ୍ୱୟର ଉତ୍ପତ୍ତି ବିବରଣ ଦେଖାଉଅଛି । ଏହି ଉତ୍କଳ ଦେଶମଧ୍ୟରେ କରଣ, ଖଣ୍ଡାୟିତ ଓ ରାଜ୍ଞ ଜାତି ବାସ କରନ୍ତି । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ କରଣ ଜାତି ପ୍ରାକୃତିକ ସମସ୍ତ ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ଓ ବାହାରରେ ସମ୍ମାନ ସହିତ ବାସ କରୁଅଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଲେଖାପଢ଼ାର ଚର୍ଚ୍ଚା ବିଶ-ଦଳ ଲାଗି ଲାଗିଅଛି ଏମନ୍ତ କି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ ଲେଖା ପଢ଼ାରେ, ଶିଳ୍ପକଳାରେ ଓ ଶିଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଶିକ୍ଷିତା ଥିବାର ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ମୁଶିକ୍ଷିତା ହେଉ-ଅଛନ୍ତି । ଏହି କରଣ ଜାତିକୁ ମନୁ ବ୍ରାତ୍ୟକ୍ଷତ୍ରିୟ ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯଥା;—

"ଝଲ୍ଲୋ ମଲ୍ଲଶ୍ଚ ରାଜନ୍ୟାତ୍, ବ୍ରାତ୍ୟାନ୍ନିଚ୍ଛିବିରେବଚ ।
ନଟଶ୍ଚ କରଣ ଶ୍ଚୈବ, ଖସୋଦ୍ରାବିଡ଼ ଏବ ଚ" ।

କ୍ଷତ୍ରିୟୋଚିତ ଉପନୟନ ସଂସ୍କାର ବିହୀନ କ୍ଷତ୍ରିୟଠାରୁ ଝଲ୍ଲ, ମଲ୍ଲ, ନିଚ୍ଛିବି, ନଟ, କରଣ, ଖସ, ଦ୍ରାବିଡ଼ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ବାସ କରିବାହେତୁରୁ ବ୍ରାତ୍ୟ-କ୍ଷତ୍ରିୟ ଜାତିର ଝଲ୍ଲ ଅର୍ଦ୍ଧ ନାମ ଭେଦ ନାମ ହୋଇଅଛି କିନ୍ତୁ ଏମାନେ ଏକ ଜାତି । ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମରେ ଏହା ମଧ୍ୟ ଲେଖିଅଛି କି ଧଳଭୂମ ରାଜା ଝଲ୍ଲ ଓ ମଲ୍ଲଭୂମ ରାଜା ମଲ୍ଲ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି । ବ୍ରାତ୍ୟ ଦେବ ଅର୍ଥ ମନୁ ସ୍ୱୟଂ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି ଯଥା;—

"ଦ୍ୱିଜାତିଭ୍ୟଃ ସବର୍ଣ୍ଣାସୁ, ଜନୟନ୍ତ୍ୟ ବ୍ରାତ୍ୟାସ୍ତୁ ଯାନ୍ ।
ତାନ୍ ସାବର୍ଣ୍ଣୀ ସବର୍ଣ୍ଣାନ୍, ବ୍ରାତ୍ୟା ଇତି ବିନିର୍ଦ୍ଦିଶେତ୍ ।

ଦ୍ୱିଜାତି ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ ଓ ବୈଶ୍ୟ ନିଜ ବର୍ଣ୍ଣର ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନଙ୍କଠାରେ ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଜାତ କରାନ୍ତି ସେହି ପୁତ୍ରମାନେ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣୋଚିତ ଉପନୟନ ସଂସ୍କାର ବିହୀନ ହୋଇ ସାବର୍ଣ୍ଣୀ ବୃଷ୍ଟିହେଲେ ବ୍ରାତ୍ୟ ଅଖ୍ୟା ଧାରଣ କରି ଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଅନୁଶାସନ ପର୍ବର ୪୯ ଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବ୍ରାତ୍ୟ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଭିନ୍ନପ୍ରକାର ଲିଖିତଅଛି ଯଥା;—

"ଶୂଦ୍ରାଳ ବ୍ରାତ୍ୟ ବୈଦ୍ୟାଶ୍ଚ, ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟାଂ କ୍ଷତ୍ରିୟାତ୍ମ ଜ ।
ବୈଶ୍ୟାୟାଂ ବୈଦ୍ୟ ଶୂଦ୍ରାସ୍ୟ, ଭବ୍ୟନ୍ତ୍ୟେଯବସାୟିନଃ ।"

ଶୂଦ୍ର ପୁରୁଷ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଗର୍ଭରେ ଶୂଦ୍ରାଳ ଜାତିକୁ, କ୍ଷତ୍ରିୟ ଗର୍ଭରେ ବ୍ରାତ୍ୟ ଜାତିକୁ, ବୈଶ୍ୟା ଗର୍ଭରେ ବୈଦ୍ୟ ଜାତିକୁ ଜନ୍ମାଇ ଅଛନ୍ତି । ଏମାନେ ଅପସଦ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧମ ସଙ୍କର ଜାତି । କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଉତ୍ତର ଏହି କି ଏହି ଅଧ୍ୟା-ୟର ପୂର୍ବ ଅଧ୍ୟାୟରେ ପଞ୍ଚଦଶ ସଙ୍କର ଜାତିର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ମହାରାଜଗୁରୁ ଟୀକାକାର ନୀଳକଣ୍ଠ ମିଶ୍ର ବ୍ରାତ୍ୟ ଅର୍ଥବୋଧକ ମନୁ କଥିତ ଭିନ୍ନ ପ୍ରମାଣଟିକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଲେଖିଅଛନ୍ତି କି "ବ୍ରାତ୍ୟ ସ୍ୱାମି ଧର୍ମ ସାଙ୍କର୍ଯ୍ୟାଦେତେଷ୍ଟେବ ଗଣନା" ଅର୍ଥାତ୍ ପିତାମାତାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ ଧର୍ମକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଅନ୍ୟର ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ବୋଲି ଏହି ବ୍ରାତ୍ୟ ଜାତି

Digitized by srujanika@gmail.com

ଜନ୍ମିଲେ ସଙ୍କର ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନିତ ହେଲେ । ସୁତରାଂ ଶିକାରୀ ଜନ୍ତୁ ବଜନଟିକୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମଧ୍ୟରେ ଗଣ୍ୟ କରା-ଯାଇଛି । ପ୍ରାମାଣିକ ବିବେଚନା କରିଥିଲେ ମନୁ ପ୍ରମାଣକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରା ନ ଥାନ୍ତେ । ଆଜି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ମରଣରେ ଶୂଦ୍ର ସ୍ତ୍ରୀ ଗର୍ଭରେ ବୈଶ୍ୟର ଔରସରୁ କରଣଜାତ ଜନ୍ମିଥିବା ବୋଲି ଲେଖାଅଛି ସତ୍ୟ ମାତ୍ର ହାଇକୋର୍ଟର ନଜିର ଦ୍ୱାରା ନିମ୍ନ ଅଦାଲତର ରାୟ ଯେପରି ରଦ ହୋଇଯାଏ ସେହିପରି ମନୁର ପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁରାଣବାକ୍ୟ ବା ସ୍ମୃତିବାକ୍ୟ-ମାନ ନଗଣ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ସ୍ମାର୍ତ୍ତ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶ୍ରୀଚଣ୍ଡ ଏହି ବିଚାରର କଥାକୁ ଅନେକସ୍ଥଳରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ପ୍ରମାଣ ଯଥା —ବୃହସ୍ପତି ସଂହିତା:—

"ବେଦାର୍ଥୋପନିବନ୍ଧୃତ୍ୱାତ୍, ପ୍ରାଧାନ୍ୟଂ ହି ମନୋଃ ସ୍ମୃତଂ ।
ମନ୍ୱର୍ଥ ବିପରୀତା ଯା, ସା ସ୍ମୃତିର୍ନ ପ୍ରଶସ୍ୟତେ" ॥

ମନୁସଂହିତା ବେଦର ଅର୍ଥରେ ସମ୍ୟକରୂପେ ଗ୍ରଥିତ । ଏଣୁ ଏହି ସଂହିତା ସକଳ ସ୍ମୃତି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ । ଏହି ସଂହିତାର ବିପରୀତ ଅର୍ଥ ଯେଉଁ ସ୍ମୃତିରେ ଲିଖିତ ଥାଏ ସେ ସ୍ମୃତି ଅପ୍ରଶସ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ଗ୍ରହଣ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଅତଏବ କରଣ ଜାତି ଯେ ବ୍ରାତ୍ୟ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଏହା ସ୍ଥିର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଥା ।

ଶ୍ରୀଚଣ୍ଡଙ୍କ ଜାତିରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ବିଷୟ ଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରମାଣ ଯଥା ମନୁ;—

"କ୍ଷତ୍ରିୟାତ୍ ତୁ କନ୍ୟାୟାଂ, କ୍ରୂରାଗର ବିହାରବାନ୍ ।
କ୍ଷତ୍ରିୟ ଦ୍ୱାରସ୍ତ୍ରୀଣ୍ଣ, ରୁଚ୍ଛୋନାମ ପ୍ରଜାୟତେ" ॥

କ୍ଷତ୍ରିୟର ଔରସରୁ ଶୂଦ୍ରକନ୍ୟା ଗର୍ଭରେ ଜାତ ସନ୍ତାନ-ଗଣ ହିଂସା ପ୍ରଧାନ କ୍ରିୟାରେ ରତ, ଏହି ସନ୍ତାନଗଣର ସ୍ୱଭାବ ଅଂଶିକ କ୍ଷତ୍ରିୟ ତୁଲ୍ୟ ଓ ଅଂଶିକ ଶୂଦ୍ର ତୁଲ୍ୟ ଅଟେ, ଏମାନେ ଉତ୍ତରୀୟ ନାମରେ ଅଭିହିତ ।

ଅନୁଶାସନ ପର୍ବର ୪୮ ଶ ଅଧ୍ୟାୟର ୩୪ ଏ ବିଷୟର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯଥା;—

"ଭବନ୍ତି କ୍ଷତ୍ରିୟସମ୍ବନ୍ଧା, ବ୍ରହ୍ମୋଦ୍ଭବ୍ୟସ୍ୟ ଜାତୟେ ।
ସ୍ତେନ ବର୍ଣ୍ଣା ସ୍ତ୍ରିଜାତ୍ୟାଂ, ଶୂଦ୍ରୋ ଉଗ୍ରା ଇତି ସ୍ମୃତାଃ" ॥

କ୍ଷତ୍ରିୟ ବୈଶ୍ୟ ଓ ଶୂଦ୍ର କନ୍ୟାମାନେ କ୍ଷତ୍ରିୟର ପତ୍ନୀ ଯୋଗ୍ୟ, ଏହିମଧ୍ୟରୁ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଓ ବୈଶ୍ୟ କନ୍ୟାଗର୍ଭରେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଔରସଜାତ ସନ୍ତାନଗଣ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଏବଂ ଶୂଦ୍ର କନ୍ୟା ଗର୍ଭରେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଔରସ ଜାତ ସନ୍ତାନଗଣ ଉଗ୍ର ଜାତି ନାମରେ ବିଖ୍ୟାତ । ଏହି ଉଗ୍ର ଜାତି କ୍ଷତ୍ରିୟଠାରୁ କିଛି ଊଣା । ମାତ୍ର ଏମାନେ ଏ ଦେଶରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ବିଖ୍ୟାତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ଏଥିର ହେତୁ ଏହି ଯେ ଏମାନେ ଉତ୍କଳାଧିପତି ସ୍ୱୟମ୍ଭୀଲାଳାଙ୍କର ସୈନ୍ୟ ଥିଲେ । ଏହି ସୈନ୍ୟଦଳର ପରିଚାଳକ ସେନାପତିଗଣ ଭୁଞ୍ଜା ବା ମହା-ନାୟକ ନାମରେ ବିଖ୍ୟାତ ହେଉଥିଲେ । ନିଜ ଅଧୀନ ସୈନ୍ୟ ଦଳ ସହିତ ଏହି ଭୁଞ୍ଜାମାନଙ୍କର ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ ନିମନ୍ତେ ଉତ୍କଳାଧିପତି ମହୋଦୟ ସ୍ୱାଧିକୃତ ଦେଶକୁ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରି *(Circle)* ସେମାନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଭୁଞ୍ଜାମାନେ ସୈନ୍ୟଗଣ ସହିତ ସେହି ଖଣ୍ଡ ଭୂମିମାନଙ୍କୁ ଆୟତ୍ତ କରି ଶାସନ ଏବଂ ଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭୁଞ୍ଜାଙ୍କର ଉଚ୍ଚଗଡ ବା ଦୁର୍ଗ ପ୍ରାଚୀର ଓ ଚଢ଼େଇ ଦ୍ୱାରା ବେଷ୍ଟିତ ଥାଏ । ଗୁପ୍ତ ବିପ୍ଳବ କାରଣ ସ୍ୱଗୃହ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ-ଯୁକ୍ତ ଚୌପାଡ଼ିଟିଏ ସେଥି ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବଳିତ ଥାଏ । ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରବେଶ କରିବା କାରଣ ବୃହତ୍ ଲୌହମୟ କପାଟ-ଯୁକ୍ତ ସୁଦୀର୍ଘ କାଳିଣୀ ଖିଡ଼ିକି ଯେଉଁ ଦ୍ୱାରା ମାର୍ଗ ରୁଦ୍ଧିତ ହୋଇଥାଏ ତାହାର ସମ୍ମୁଖରେ ମୃତ୍ତିକା ସ୍ତୂପଟିଏ ନିର୍ମିତ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ତାକୁ ମୃତ୍‌କୂଟ ବା "ହସ୍ତିନଖ" ବୋଲନ୍ତି । ଶିଶୁପାଳ ବଧ ମହାକାବ୍ୟର ଦ୍ୱାରକା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏହି ହସ୍ତିନଖ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବଗଲୁଟ ତା' ଉପରକୁ ହାଉଡ଼ିଏ ଉଠାଇ ଦେଇ ତା' ପିଠିରେ ଧମସାଇଟିଏ ବନ୍ଧ ଜଣେ ଉଚ୍ଚ ଜୋର୍ ଯୋରରେ ଠାଡ଼ିନ କରେ । ବାଦ୍ୟ ଶୁଣି ଅଧୀନ ସୈନ୍ୟ-ଦଳ ଭୁଞ୍ଜାଙ୍କର ଚୌପାଡ଼ିରେ ଜୁଣ୍ଡ ହେଉଥାନ୍ତି । ହାଉଡ଼ି ନଖ ଯେପରି ସେହି ଚିତ୍ର ଉପରକୁ ଉଠୁଥାଏ ବୋଲି ତାର ନାମ "ହସ୍ତିନଖ" ହୋଇଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଭୁଞ୍ଜାମାନଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧରେ "କାଁଥି" ବୋଲି ଯାଉଥିଲା । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବାଦ ବାକ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ଯଥା ;—"ଯାହାଁ ଭୁଞ୍ଜା ତାହାଁ କାଁଥି, ଯାହାଁ ଗର୍ଜନ ତାହାଁ ଚିଡ଼ି" । ଫଳ କଥା ସୈନ୍ୟ ଦଳଭୁକ୍ତ ଉଗ୍ର କ୍ଷତ୍ରିୟ ଜାତି ଖଣ୍ଡଦତ୍ତ ଖଣ୍ଡ ଭୂମିମାନ ଆୟତ୍ତ କରି ସ୍ୱବାଦ କରୁଥାନ୍ତି; ଏମାନଙ୍କର ଖଣ୍ଡ ଭୂମି ଅବ୍ୟାହତି କାଳକ୍ରମରେ ଜାତିବାଚକ ହୋଇ ଯାଇଅଛି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ହାଲେଶ୍ୱରର ଗୋବ୍ରେ ଠାରୁ ମେଦିନୀପୁରର କଣାଇ ବିଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ରାଢ଼ ଜାତି ବାସ କରନ୍ତି, ଏବଂ ପୁଣ୍ଡ୍ର ଶବ୍ଦଟି ଚଳିତ ଭାଷାରେ ରାଢ଼ ହୋଇଅଛି । ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣରେ ଲେଖା ଅଛି ଯ ;—

"ଶୂଦ୍ରାତ୍ପୁରଣ କନ୍ୟାୟାଂ ରାଢ଼ପୁତ୍ରୋ ଭବେଦ୍ଧ୍ରୁବମ୍" ଶୂଦ୍ରଠାରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ କନ୍ୟା ଗର୍ଭରେ ରାଢ଼ପୁତ୍ର ଜାତ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଏ ଜାତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବାଦ ବାକ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ଯ ;—ମୁସଲମାନ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରବେଶ ପଥରୋଧ କରିବା କାରଣ ମହାରାଜ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ସମୟରେ ଉଚ୍ଚ ବଣିଆଁ ଗ୍ରାମରେ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗଟିଏ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ଥିଲେ । ବାହ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ଅଥଚ ଅଭ୍ୟନ୍ତରସାର ଶୂନ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ନ ହେବା କାରଣ ମହାରାଜ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏକ ବର୍ଷ ଧରି ବାସ କରିଥିଲେ, ସେହି ସମୟରେ ଦୁଇଗୋଟି ବସିଆ ସ୍ତ୍ରୀ ଗର୍ଭରେ ବାଉଁ ଓ ଜାହାଣିଆ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ରାଢ଼ ଜାତିକୁ ଉତ୍ପନ୍ନ କରାଇ ଥିଲେ ଫଳ କଥା ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ମତରେ ହେଉ କିମ୍ବା ପ୍ରବାଦ ବାକ୍ୟାନୁସାରେ ହେଉ ଏ ଜାତିଟି ରାଢ଼ପୁତ୍ର ଅଟନ୍ତି । ମହାରାଜଙ୍କର ଅଲସାଳସ୍ୟ ଅଳ୍ପ ବଳରେ ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳରେ ଶଣ୍ଡାଳ୍ପ ଜାତି ସହିତ ଓ ଉତ୍କଳ ବଙ୍ଗଳର ଗୋହୁଳା (ଗୋହାଲିଆ) ଜାତି ସହିତ ଏମାନଙ୍କର ଅଦାନ ପ୍ରଦାନ ସମ୍ପର୍କ ଚଳି ଯାଇଅଛି । ଏମାନଙ୍କର ଘୋଷ, ବସୁ, ଓ ପାଳ ଉପାଧି ଗୋହୁଳା ଜାତି ସହିତ ମିଶ୍ରରେ ଥିବା ସୂଚନା । ମହାରାଜ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କର ଅସ୍ଥି ଦଣ୍ଡିଆରେ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କଥା ଅପୂର୍ବନିଳନ ଉପନ୍ୟାସରୁ ଜାଣି ପାରିବେ ।

ଏହି ତିନି ଜାତି ଶୂଦ୍ରାସ୍ପୃଶ୍ୟ ଭାବରେ ଜାତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏମାନେ ଯେ ଠିକ୍ ଶୂଦ୍ରାସ୍ପୃଶ୍ୟ କୁଳର ନିମ୍ନସ୍ଥାନ ରଖା କରି ପ୍ରାଉଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ନୁହେ କେତେକ ଶୂଦ୍ରାନ୍ତର ମଧ୍ୟ ଏମାନଙ୍କର ଗୃହରେ ପ୍ରଚଳିତ ହେଉଅଛି । ତଥାପି ଏମାନଙ୍କ ଗୃହରେ ବୈଦିକ ସ୍ତୋତ୍ର ଗାନ ଜପର ନିତ୍ୟ ଭାବରେ ଚାଲି ଆସୁଅଛି ତାହା ଦେଖିବା ହେଉନ୍ତୁ ;—

ପାରସ୍ପରଗୃହ୍ୟ ଅମ୍ବାମାନଙ୍କର ହିତ ନିମନ୍ତେ ଯଜୁର୍ବେଦ-ଉକ୍ତ ବିଧିମାନଙ୍କୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ଜଣାଇବା କାରଣ ଗୃହ୍ୟ ସୂତ୍ରମାନ ପ୍ରଣୟନ କରି ଥୋଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ "ପାରସ୍କର ଗୃହ୍ୟ ସୂତ୍ର" । ପୁଣି ହରିହରଭାଷ୍ୟ ଏହି ସୂତ୍ରମାନଙ୍କର ଉପରେ ଭାଷ୍ୟଟିଏ ପ୍ରଣୟନ କରି ମହୋପକାର କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏହି ଭାଷ୍ୟର ଏକ ସ୍ଥଳରେ ଲେଖା ଅଛି ଯଥା ;—"ଶୂଦ୍ରସ୍ୟ ଗର୍ଭାଧାନ, ସଂଜନନ, ସୀମନ୍ତୋ-ନ୍ନୟନ ଜାତ କର୍ମ ନାମକରଣ ନିଷ୍କ୍ରମଣ ପ୍ରଶନ ଚୂଡ଼ା କରଣ ବିବାହ ନବସ୍ୱାହ ନହିଚାଃ, ଏତେ ନବବିଧ ନବକର୍ମ୍ମ ବଳସ୍ୱ ସ୍ତ୍ରୀ, ନିତ୍ୟରେଷାଂ ଦ୍ୱିତ୍ରିଃ । ଏହି ଭାଷ୍ୟରେ ଶୂଦ୍ରମାନଙ୍କର ମନ୍ତ୍ର ପାଠ ବିନା ନବବିଧ ସଂସ୍କାର ହେବାର ବିଧାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ସମୟରେ ବେଦ କେବଳ ଆର୍ଯ୍ୟ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଧର୍ମ ଗ୍ରନ୍ଥ ସ୍ୱରୂପରେ ଗୃହୀତ ହେଉଥିଲେ ସେ ସମୟରୁ ଏ ବିଧି ନ ପ୍ରଚଳିତ । ଏହି ନବବିଧ ସଂସ୍କାର କର୍ମ (ଭୃଶ୍ରୀ) ବିନା ମନ୍ତ୍ର ପାଠରେ ହେବାର ଯେ ପ୍ରଣୟନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏଥିର ମର୍ମ ଏହି ଯେ ବୈଦିକ ମନ୍ତ୍ର ପଠନରେ ଅଧିକାର ଶୂନ୍ୟ ଶୂଦ୍ରମାନଙ୍କର ଧର୍ମ କର୍ମ୍ମରେ ପ୍ରବୋଧିତ ମନେ ମନ୍ତ୍ରପାଠ କରିବେ ପ୍ରମାଣ ଯଥା ;—

" ଅମନ୍ତ୍ରୟସ୍ତୁ ଶୂଦ୍ରସ୍ୟ, ବିପ୍ରୋ ମନ୍ତ୍ରେଣ ଗୃହ୍ୟତେ "

ମନ୍ତ୍ର ପାଠରେ ଅଧିକାର ଶୂନ୍ୟ ଶୂଦ୍ର ମାନଙ୍କର ଧର୍ମ କର୍ମ୍ମରେ କର୍ମୋଚିତ ମନ୍ତ୍ରମାନ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଅଶ୍ରୟ କରନ୍ତି । ଏହି ନବବିଧ ସଂସ୍କାର କର୍ମ୍ମର ନାମ "ନବକର୍ମ୍ମାବଳୀ" ଅଟେ । ପ୍ରଚଳିତ ଭାଷାରେ "ନାଉଳୀ" ହୋଇଅଛି । କୌଣସି ? କରଣ, ମହାଳାସ୍ପୃଶ୍ୟ ଓ କୌଣସି ? ରାଢ଼ ମାନଙ୍କର ଗୃହରେ ଏହି ନବକର୍ମ୍ମାବଳୀ (ନାଉଳୀ) ରୂପ ସଂସ୍କାର ପରମ୍ପରା ପ୍ରଥା ରୂପେ ଗୃହୀତ ହୋଇ ଚାଲି ଆସୁଅଛି । ଏପରି ଦୁର୍ଯୋଗ ସମୟରେ ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପରା ଅଳ୍ପ ଶିରୋ-ଧାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଗୃହୀତ ହେଉଥିବା କେତେ ଅନନ୍ତ ଜନକ ଏହା ବହୁଦର୍ଶୀ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ସୁଜ୍ଞମାନେ ବୁଝି ପାରିବେ ।

ଅତ୍ର ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ ଜ୍ଞାପକ ଅବଶ୍ୟ ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ବିଷୟ ଦେଖିବା ହେଉନ୍ତୁ ;—ଯେଉଁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା କାରଣ ଅସଂଖ୍ୟ ନରନାରୀ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ବର୍ଷା ବାଧାକୁ ତୁଚ୍ଛ ମଣି କ୍ଷୁଧା ତିପାସରେ କାତର ନ ହୋଇ ଅସୀମ ଜାଗ୍ରତ୍ତ୍ୱେଶକୁ ସହ୍ୟ କରି ପ୍ରବଳା ନଦୀର ପ୍ରବାହ ପରି ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଧାରାରେ ସର୍ବଦା ବହି ଆସୁଅଛନ୍ତି ସେହି ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବ କି ମାନବ ନିର୍ମିତ କାଷ୍ଠମୟ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ବିରାଜମାନ ? ଚିତ୍ତ ପ୍ରଣିଧାନ କରି ନିଷ୍ପକ୍ଷ କଳେବର ହୋଇ ଅପକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମୁଖାରବିନ୍ଦକୁ ଅନାଇବେ ? । ନିର୍ବିରୋଧ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଭାବରେ ସକଳ ପଞ୍ଚଦାସ୍ୟ ଅବାଧ, ସୃଷ୍ଟି ସ୍ଥିତି ପ୍ରଳୟର ଏକମାତ୍ର ହେତୁ, ଅକାର ଉକାର ମକାର ସହିତ, ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ରେଖାଙ୍କିତ ମସ୍ତକରେ ବିନ୍ଦୁଯୁକ୍ତ, ସର୍ବଦେବମୟ ପ୍ରଣବ ମୂର୍ତ୍ତି କେବଳ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେବେ । ଏହାଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି ଦେଖି ପାରିବେ ନାହିଁ ଓ ଅତୁଳନୀୟ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରକାର ଆନନ୍ଦରେ ହୃଦୟ ଉତ୍ସମାନ ହେବ ଏହାଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି ଜାଣି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଏପରି ନିର୍ବିରୋଧ ଉପାସନାର ସ୍ଥାନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଦେଖି ଅଛନ୍ତି କି ? । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିର ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ବୌଦ୍ଧଦେବଙ୍କର ଦନ୍ତ ବିରାଜମାନ ଥାଉନ୍ତୁ କିମ୍ବା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ନାଭିପଦ୍ମ ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟମାନ ଥାଉନ୍ତୁ ଏ କଥାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ କିଛି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ମୁଖାର-ବିନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ସକଳ ବେଦ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ସର୍ବାରାଧ୍ୟ ପ୍ରଣବ ମୂର୍ତ୍ତିହିଁ ଦର୍ଶନୀୟ ଏବଂ ପୁରବାସୀ ବ୍ରାହ୍ମଣଗଣ ମସ୍ତକରେ ଏହି ଅର୍ଦ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାକୃତି ବିନ୍ଦୁଯୁକ୍ତ ତିଳକ ଧାରଣ କରି ବେଦ ଅଧ୍ୟୟନାର ସୂଚନା କରି ଆସୁଅଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରଣବ ମୂର୍ତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ମହାରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଙ୍କଳିତ ମୁକ୍ତିଚିନ୍ତାମଣି ତନ୍ତ୍ରରେ ପୁରୁଷ ସଂବୋଧିନୀ ଟୀକାର ୫ମ ପ୍ରପାଠକରୁ ଉଦ୍ଧୃତ ପ୍ରମାଣ ଯଥା; —

"ଏତେଷାମାତ୍ମା ଲୁପ୍ତଃ ପ୍ରଣବୋରୂପଃ"

ଏବଂ ସ୍କନ୍ଦ ପୁରାଣାନ୍ତର୍ଗତ ଉତ୍କଳ ଖଣ୍ଡର ୮ମ ଅଧ୍ୟାୟ-ସ୍ଥିତ ପ୍ରମାଣ ଯଥା;—

"ଇତି ସ୍ତୁତ୍ୱା ସ୍ୱଦେଶାନାଂ, ଦେବଂ ପ୍ରଣବ ରୂପିଣଂ ।
ପ୍ରଣତଃ ପ୍ରଣବଂ ମନ୍ତ୍ରଂ, ଜଜାପ ପୁରତୋଦ୍ଦରେଃ ।"

ଅର୍ଥାତ୍ ଦ୍ୱିଜଗଣ ପ୍ରଣବାତ୍ମକରେ ବିରାଜମାନ ସୁରଗଣ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦେବଙ୍କ ଉକ୍ତପ୍ରକାର ସ୍ତୁତି ଓ ପ୍ରଣାମ କରି ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ସ୍ଥାନରେ ବସି ପ୍ରଣବ ମନ୍ତ୍ର ଜପିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

କେହିଁ କହନ୍ତି ଯେ ମହାଭାରତରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ରର ବର୍ଣ୍ଣନା ନାହିଁ ଅତଏବ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ସମୟରେ ଏ କ୍ଷେତ୍ରର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନ ଥିଲା । ଏ ପ୍ରକାର ଉତ୍କଳ ନିନ୍ଦୁକ ଅଜ୍ଞମାନଙ୍କୁ ଜଣାଇବା କାରଣ ବନ ପର୍ବର ୧୧୫ ଅଧ୍ୟାୟରୁ ପ୍ରମାଣ ଉଦ୍ଧାର କଲି । ଯଥା;—

"ସେତୋ ସାଗରମ ପାଦ୍ୟ, ବ୍ରଜନ୍ ବେଦୀ ସମାଶ୍ରିତା ।
ଏତା ମରୁଦ୍ୟମଦ୍ରାନ୍ତେ, ତ୍ରିମେକସ୍ତ୍ର ସାଗରଂ ॥—

ଅହଂତ ତେ ସ୍ତ୍ରୟ୍ୟସ୍ୟନଂ ପ୍ରସ୍ୱୋଷ୍ୟେ,
ଯଥାତ୍ର ମେନାମଧ୍ୟରୋହସେଂଦ୍ୟ ॥
ଶ୍ରୁତ୍ୱାହ ସର୍ତ୍ତ୍ୟେନ ତତଃ ସମୁଦ୍ର;
ସେତାବେଦୀ ପ୍ରବଶତ୍ୟାଜମୀଢ଼ ॥

ହେ ଅଜମୀଢ ଦେଶର (ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଜମୀର) ଅଧିପତି ! ହେ ମହାରାଜ ! ଯୁଧିଷ୍ଠିର ! ଏହି ବେଦୀ ସାଗର ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଅଛନ୍ତି । ତୁମ୍ଭର ମଙ୍ଗଳ ହେଉ, ଏକା ତୁମ୍ଭେ ଏହି ବେଦୀକୁ ଆରୋହ ସାଗର ସ୍ନାନ କର । ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ସକାଶେ ସ୍ତ୍ରୟ୍ୟସ୍ୟନ କରିବ, ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୟ୍ୟସ୍ୟନ ହେତୁରୁ ତୁମ୍ଭେ ବିନାବିଘ୍ନରେ ବେଦୀକୁ ଆରୋହଣ କରି ପାରିବ । କୌଣସି ମାନବ ସ୍ତ୍ରୟ୍ୟସ୍ୟନ ନ କରି ଏହି ବେଦୀକୁ ସ୍ପର୍ଶ କଲେ ଏହି ବେଦୀ ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ ମଗ୍ନହୋଇ ଯାଆନ୍ତି । ଏହାପରେ ସମୁଦ୍ର ଜଳରେ ଶ୍ରୀଷ୍ଠ ଆଦାହିନ ବେଦୀ ଆରୋହଣ ଓ ସମୁଦ୍ର ସ୍ନାନ ଶେଷରେ ମନ୍ତ୍ର ଉପଦେଶ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ଏହି ବେଦୀକୁ ଉତ୍କଳ ଖଣ୍ଡର ୧୨ ଶ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଅନ୍ତର୍ବେଦୀ ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି ଯଥା ;—

"ଶ୍ରୀଃ କଳେବେଦ୍ଧ୍ୟଗ୍ନି,
ଦେବେ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମେ ॥
ଅନ୍ତର୍ବେଦୀ ମହାପୁଣ୍ୟା,
ବିଷ୍ଣୋର୍ଦ୍ଦିବ୍ୟ ପ୍ରଜିତା ।"—

ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର କଳେବର ଅଗ୍ନି, ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅତି ପବିତ୍ର ଅନ୍ତର୍ବେଦୀ ବିରାଜମାନ ଅଛନ୍ତି । ସେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ହୃଦୟ ସ୍ୱରୂପ । ମାନବ ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ଅଧିକାରୁ ଏହାକୁ ଅନ୍ତର୍ବେଦୀ ବୋଲି ଦେଇଅଛି ।—

ବଙ୍ଗ ଓ କଳିଙ୍ଗ ଆଦି ଦେଶ ଅପେକ୍ଷା ଉତ୍କଳର ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉପରୋକ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରମାଣ ଓ ଯୁକ୍ତିମାନ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା । ଏବେ ସୀମା ନିରୂପଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରମାଣ ଓ ଯୁକ୍ତିମାନ ଦେଖିବା ହେଉନ୍ତୁ ।—

ସ୍କନ୍ଦପୁରାଣାନ୍ତର୍ଗତ ଉତ୍କଳ ଖଣ୍ଡର ୬ଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ ।—

"ସ୍ୟାଦ୍ଦେଶପ୍ରବର ଉତ୍କଳାଖ୍ୟୋ ଦ୍ୱିଜୋତ୍ତମାଃ ! ॥
ଦକ୍ଷିଣକୁଲ୍ୟାଂ ସମାସାଦ୍ୟ, ଦକ୍ଷିଣେ ଦଧି ଗାମିନଂ ।
ସ୍ପର୍ଶ ରେଖା ମହାନଦ୍ୟୋ, ମଧ୍ୟେ ଦେଶଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତଃ ॥

କୌଣସି ମହର୍ଷି ନିଜର ଶିଷ୍ୟଗଣଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଉ-ଅଛନ୍ତି ହେ ଦ୍ୱିଜ ଶ୍ରେଷ୍ଠଗଣ ! ଏହି ଉତ୍କଳଦେଶ ଭାରତସ୍ୱ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦେଶ ସମୂହ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ । ଦକ୍ଷିଣ ସମୁଦ୍ର ପ୍ରତି ପ୍ରସାରଣ-ଶୀଳା ଋଷିକୁଲ୍ୟା ନଦୀକୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେଖା ଓ ମହାନଦୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଭୂଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଦେଶ ପ୍ରତିଷ୍ଠା-ଯୁକ୍ତ ।—

ଏ ସ୍ଥଳରେ ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ଓ ପ୍ରମାଣ ସିଦ୍ଧ ଗୋଟିଏ ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇବା ଆବଶ୍ୟକ ଯଥା,—

ସାଧାରଣ କବିଙ୍କର ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ଠାରୁ ଧର୍ମ୍ମଜ୍ଞ ଭକ୍ତ ଯୋଗୀ ଋଷିମାନଙ୍କର ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗରେ ସମ୍ୟକ ଅନ୍ତର ବିଦ୍ୟମାନ । ଯୋଗାନୁଷ୍ଠାନ ଓ ଧର୍ଷ୍ମ କର୍ମର ଅନୁଷ୍ଠାନ ହେତୁରୁ ଏମାନଙ୍କର ହୃଦୟ ସଦା ନିର୍ମଳ । ନିର୍ମଳ ହୃଦୟରୁ କୁଟିଳ ଶବ୍ଦ ବାହାରିବା ଅତି ଅସମ୍ଭବ । ଯେଉଁ ବାକ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଶବ୍ଦଟି ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ଯଥା ଅର୍ଥଟି ପ୍ରକାଶ ପାଇବ ସେ ବାକ୍ୟରେ ସେହି ଶବ୍ଦଟିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାନ୍ତି । ଏଥି କ୍ରମରେ ଧାର୍ମିକ ଲୋକମାନେ ଋଷି ପ୍ରଣୀତ ପୁରାଣାଦି ପାଠରେ ସମ୍ୟକ ପ୍ରୟାସୀ । ଧର୍ମ-ଶାସ୍ତ୍ରର ମତ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । ଉଲ୍ଲିଖିତ ପ୍ରମାଣରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେ ଥିବାରୁ ଏହାହିଁ ଜଣାଯାଏ ଯେ କ୍ଷେତ୍ର ନିରୂପଣକୁ ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରି ଉକ୍ତ ମହର୍ଷିଙ୍କର ଉକ୍ତି । ଉଲ୍ଲିଖିତ ପ୍ରମାଣରେ ଦୁଇଗୋଟି ବାକ୍ୟ; ପ୍ରଥମ ବାକ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱଭାବ ସିଦ୍ଧ ପବିତ୍ରତା ହେତୁରୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶଠାରୁ ଉତ୍କଳ ଦେଶର ଉତ୍କୃଷ୍ଟତା କଥନ, ଦ୍ୱିତୀୟ ବାକ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଉତ୍କଳାଂଶର ସୀମା ନିରୂପଣ ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ସମସ୍ତ ଉତ୍କଳ ଦେଶର ସୀମା ନିରୂପଣ କରା ହୋଇନାହିଁ । ଅତଏବ ୧୨ଶାଖାସୂତ୍ରେ ଉକ୍ତି "ଦଶଯୋଜନ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣଂ ଯାବଦ୍ ବିରଜ-ସଂଗ୍ରହଂ" "କ୍ରମଶଃ ପାବନଂ କ୍ଷେତ୍ରଂ", "ପାବାତ୍ ପାବାତ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠତମଂ" । ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମକ୍ଷେତ୍ର ବିରଜାମଣ୍ଡଳ ଠାରୁ ଦଶଯୋଜନ (ଚାରିଶକୋଶ) ଅର୍ଥାତ୍ ଋଷିକୁଲ୍ୟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଅଟନ୍ତି, ଏହି ଦେଶ ଦକ୍ଷିଣକୁ କ୍ରମରେ ଅଧିକ ପବିତ୍ର, ଏହି ଦେଶ କ୍ରମଶଃ ଦକ୍ଷିଣକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦ ପରିମିତ ଭୂମି ବ୍ୟବଧାନରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠତର, ପୁଣି ଶ୍ରେଷ୍ଠତର ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେ । ଏଥି-କ୍ରମରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ମହାରାଜାଙ୍କର ଉତ୍କଳ ଦେଶ ପ୍ରବେଶ ସମୟରେ ଲେଖା ଅଛି ଯଥା ;—

"ସୀମା ମୁତ୍କଳ ଦେଶସ୍ୟ, ବିରଜନ୍ତୀଂ ବନାନ୍ତରେ ।
ମାର୍ଗସ୍ଥାଂ ଚଣ୍ଡିକାଂ ପ୍ରାପ, ଚଣ୍ଡିତାଂ ମୁଣ୍ଡମାଳିନୀ" ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ମହାରାଜ ଏହିରୂପେ କେତେକ ଦୂର ଯାଇ ଦେଖି ପାଇଲେ ଯେ ଉତ୍କଳ ଦେଶର ସୀମା ରକ୍ଷାକାରିଣୀ ମୁଣ୍ଡମାଳାଦ୍ୱାରା ଶୋଭମାନା ଚଣ୍ଡିକା ଦେବୀ ବନ ମଧ୍ୟରେ ବିରାଜମାନା ଅଛନ୍ତି । ଏ ପ୍ରମାଣ ଦ୍ୱାରା ଦେଶୋତ୍ପନ୍ନ କୂଳ ବାସିମାନ ଠାରୁ ଜାଣି ହୋଇଅଛନ୍ତି । କପିଳ ସଂହିତାରେ ମଧ୍ୟ ଲେଖାଅଛି ଯେ "ସମନ୍ତା ଦଶଯୋଜନଂ" ଅର୍ଥାତ୍ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଦଶଯୋଜନ (ଚାରିଶକୋଶ) ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ । ଅତଏବ ସାହସ ସହିତ ନିଶ୍ଚୟକରି କହିପାରୁଁ ଯେ ଉଲ୍ଲିଖିତ କେତେଗୋଟି ପ୍ରମାଣ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍କଳ ଦେଶର ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରା ହୋଇନାହିଁ; କେବଳ ପବିତ୍ର, ପବିତ୍ରତର, ପବିତ୍ରତମ, ଅତି ପବିତ୍ରତମ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ପବିତ୍ରତମ ଉତ୍କଳର ଅଂଶମାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସୀମା ନିରୂପଣକାରୀ ବଚନ ପରେ ଲିଖିତ ହେବ । ଉଲ୍ଲିଖିତ ପ୍ରମାଣସ୍ଥିତ ଭିନ୍ନଗୋଟି ନଦୀର ସ୍ଥଳ ଭାବରେ ଭୌଗୋଳିକ ବିବରଣ ଲେଖିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେଖା ;—ମୋହାରଭାଟା ଜିଲ୍ଲାର ମାଳଭୂମିରୁ ନିଃସୃତ ଏବଂ ଉକ୍ତ ଜିଲ୍ଲା, ମାଳଭୂମ, ସିଂହଭୂମ, ମେଦିନୀପୁର, ଓ ବାଲେଶ୍ୱର ଏହି କେତେଗୋଟି ଜିଲ୍ଲାର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ମହୋଦଧି—(ବଙ୍ଗୋପସାଗର) ସଙ୍ଗେ ମିଳିତ ।

ମହାନଦୀ ;—ରାୟପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଦକ୍ଷିଣ ପର୍ବତର ଶାଖା-ପର୍ବତର ଅଂଶମାନଙ୍କରୁ ନିଃସୃତ ଏବଂ ଉକ୍ତ ଜିଲ୍ଲା, ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲା, କେତେକ ଗଡ଼ଜାତ ଓ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ମହୋଦଧି ସଙ୍ଗେ ମିଳିତ ।

ଋଷିକୁଲ୍ୟା ;—ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ବଡ଼ଗଡ଼ ତାଲୁକାରେ ମାଳ ପ୍ରଦେଶସ୍ଥ ଋଷିମାଳ ପର୍ବତରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇ ଅଧିକା ଠାରେ ବଡ଼ ନଦୀ ସହିତ ମିଶି ଗଞ୍ଜାମ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ମହୋଦଧି ସଙ୍ଗେ ମିଳିତ । ଏଥିରୁ ଜାଣି ପାରିବେ ଯେ ଉତ୍କଳର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଂଶ କେତେ ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ।

ସାହିତ୍ୟ ଲେଖକ ପ୍ରାଚୀନ କବିଗଣ ମଧ୍ୟରେ ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କର ବୁଗୋଳ ଜ୍ଞାନ ବିଶଦ ଥିଲା । ଏ ବିଷୟ

Digitized by srujanika@gmail.com

ତାଙ୍କର ମେଘଦୂତ କାବ୍ୟ ଏବଂ ରଘୁବଂଶର ଅନ୍ତର୍ଗତ ରଘୁ ମହାରାଜାଙ୍କର ଦିଗ୍‌ବିଜୟ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାର ଏକସ୍ଥଳରେ ଲେଖାଅଛି କି;—

"ଉତ୍କଳାନ୍ କପିଶାଂ ସୈନ୍ୟୈ, ର୍ବଦ୍ଧ ଦ୍ୱିରଦ ସେତୁଭିଃ ।
ଉତ୍କଳାଦିଶିତ ପଥଃ, କଳିଙ୍ଗାଭିମୁଖଂ ଯଯୌ,, ॥

ରଘୁ ମହାରାଜାଙ୍କର ସୈନ୍ୟଗଣ ବଙ୍ଗଦେଶ ଜୟସମୟରେ କପିଶାନଦୀର କୂଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସୁଦୀର୍ଘ ଦନ୍ତ-ବିଶିଷ୍ଟ ହସ୍ତିସମୂହଙ୍କୁ ପରସ୍ପର ସଂଲଗ୍ନ ଭାବରେ ଠିଆ କରାଇ ଦେଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ସେତୁ ତୁଲ୍ୟ କରି ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କପିଶାନଦୀ ପାର ହେଲେ । ତାପରେ ଉତ୍କଳୀୟ ବ୍ରଜ-ଗଣ ପଥ ଦେଖାଇ ଦିଅନ୍ତେ ସେହି ପଥରେ କଳିଙ୍ଗ ଦେଶ ପ୍ରତି ପ୍ରୟାଣ କଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ୱହ୍ମ ଦେଶୀୟ ଓ ବଙ୍ଗ-ଦେଶୀୟ ବ୍ରଜଗଣର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କରି (ସ୍ୱହ୍ମଦେଶ, ପୁଣ୍ଡ୍ରଦେଶ ଓ କେତେକ ଉତ୍କଳାଂଶ ସଙ୍ଗେ ମିଶି ବର୍ତ୍ତମାନ ଚଳିତ ବଙ୍ଗଦେଶ ସୁଦୀର୍ଘ ହୋଇଅଛି) ଉତ୍କଳୀୟ ବ୍ରଜ-ଗଣ ଯୁଦ୍ଧରେ ନିରର୍ଥକ ସୈନ୍ୟ କ୍ଷୟ କରିବାର ଅନୁଚିତ ବିଷୟ ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଏବଂ ପଥ ଦେଖାଇ ଦିଅନ୍ତେ କଳିଙ୍ଗ ଦେଶ ପ୍ରତି ପ୍ରୟାଣ କଲେ । ଏଥିରେ ଶ୍ରୀଧର ସାହେବ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେଖାର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ "କପିଶା" ଧରାଇ ଲେଖି-ଅଛନ୍ତି । ସ୍ୱୟଂ ଉତ୍କଳଖଣ୍ଡ ଦେଖିଥାଉନ୍ତି କିମ୍ବା ଉଦ୍ଭିଦ୍-ବିଦ୍ୟାରଭିଜ୍ଞ ବାକ୍ୟ-ଗଠନ-ଚତୁର ବଙ୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତର ମନ-ନେଇ ଏପରି ଲେଖି ଥାଉନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଏ ମନ୍ତବ୍ୟଟି ଅଭ୍ରାନ୍ତ ବୋଲି କହି ନ ପାରୁଁ; କାରଣ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେଖାର ଉତ୍ପତ୍ତିସ୍ଥାନ ବାଲୁକା ବିଶିଷ୍ଟ ଉଚ୍ଚଭୂମିକୁ ମୁଁ ସ୍ୱ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିଅଛି । ପ୍ରବାହ ନିର୍ଗତ ହୋଇ ଯେଉଁସ୍ଥାନ ଦେଇ କ୍ରମରେ ଅପ୍ରସର ହୋଇଅଛି ତାହା ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶାକଦ୍ୱୀପ ବାସୀ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ସାମବେଦୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବାସ କରନ୍ତି । କୁଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ସାମ୍ବଙ୍କର ଚେଷ୍ଟା କ୍ରମରେ ଗରୁଡ଼ ଶାକ ଦ୍ୱୀପରୁ ଏମାନଙ୍କୁ ଅଣିଥିଲେ, ଏମାନେ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କୁ ପଠାଇବାରୁ ଏହି ଉଚ୍ଚ ଭୂମିର ନାମ " ନିଗଡ଼ " ବୋଲି ଉତ୍ତର କଲେ ଏବଂ ନଦୀର ନାମ " ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେଖା" ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କଲେ । ରାନ୍ତ୍ର ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ ଅଛି, ଏହି ଗ୍ରାମରେ ରାନ୍ତ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ବ୍ରହ୍ମଧାମ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏକ ପାଖରେ ଏହି ରାନ୍ତ୍ର ଗ୍ରାମ, ଅପରପାଖରେ ଠାକୁର ଗାଁ ଏହି ଉଭୟ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ନଦୀ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଛୁଦ୍ରରେ କ୍ଷୀଣ ରେଖାରେ ପ୍ରବାହିତା । ଏହି ଦୁଇଗ୍ରାମର ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ ଅନୁମାନିକ ତିନିମାଇଲ । ଫଳକଥା ମୂଳସ୍ଥାନରୁ ଆରମ୍ଭ ଏହି ନଦୀର କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଜାଣିଅଛି ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ କପିଶା ଶବ୍ଦର ଅଂଶିକ ନାମ ସ୍ୱଦ୍ଧା ଶୁଣି ପାଇଲିନାହିଁ । ଉତ୍କଳ ସାହେବ ମହୋଦୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେଖାକୁ "କପିଶା" ବୋଲି ଯାହା ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଏଥିର ଭାବ ଏହି ଯେ ଉତ୍କଳଖଣ୍ଡର ୭ମ୍ବ ଅଧ୍ୟାୟ ସ୍ଥିତ ପ୍ରତିପାଦିତ ଉତ୍କଳର ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ଉଦ୍ଧୃତିତ ପ୍ରମାଣ ଯୋଡ଼ିକ ଦେଖି କେବଳ ଅନୁମାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ଏସ୍ଥଳରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ଏହି ଯେ ବ୍ରହ୍ମ ମାଳ-ଭୂମିର ପୂର୍ବ ଢାଲୁରୁ ବାହାର ଯେଉଁ କଣାଇ ନଦୀ ମାନଭୂମ, ବାଙ୍କୁଡ଼ା ଓ ମେଦନୀପୁର ଏହି ତିନି ଗୋଟି ଜିଲ୍ଲାର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ହଳଦୀ ନଦୀ ସଙ୍ଗେ ମିଶି ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ମିଳିତ ହୋଇଅଛି, ଏହି କଣାଇ ନଦୀର "କଂସାବତୀ" ନାମ ବଙ୍ଗାଳମାନେ କାହିଁ ପାଇଲେ ? ଶିଳାବତୀ ନଦୀର ସନ୍ନିଧାନ ହେତୁରୁ ଉଦ୍ଭିଦ୍-ବିଦ୍ୟାର ପ୍ରିୟ ବାକ୍ୟଟୋଳିବତ୍ତୁର ବଙ୍ଗାଳମାନେ ମନଗଢ଼ା ଶବ୍ଦଟିଏ ଚଳାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି ମାତ୍ର । ନତୁବା ରୂପନାରାୟଣ, ଜାଲଗାଙ୍ଗ, ଶିଳାବତୀ ଏହି କେତେଗୋଟି ଶବ୍ଦର ଯେପରି ଗୋଟାଏ ଅର୍ଥ ଅଛି ସେହିପରି କଂସାବତୀ ଶବ୍ଦର କୌଣସି ଗୋଟାଏ ଅର୍ଥ ଦେଖାଇ ପାରିବେ କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ନାମ ବୋଧକ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ନାମିଠାରେ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଶବ୍ଦର କୌଣସି ଗୋଟାଏ ଅର୍ଥ ଅବଶ୍ୟ ଥାଏ, ଏପରି ଶବ୍ଦକୁ ରୂଢ଼ିଶବ୍ଦ ବୋଲନ୍ତି ଯେପରି "ମଣ୍ଡିଯ" ଶବ୍ଦ; ସେହିପରି କଂସାବତୀ ଶବ୍ଦର କି ଅର୍ଥ କହିବା ହେଉନ୍ତି ଦେଖି ? । ଅବଶ୍ୟ କାଂସାବତୀ ଶବ୍ଦ ହୋଇଥିଲେ "ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରେଖା" ଆଦି ଶବ୍ଦର ତୁଲ୍ୟ ଏ ଶବ୍ଦର ଗୋଟାଏ ଅର୍ଥ ମିଳିଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ରୂପନାରାୟଣ, ହଳଦୀ, ଜାଲଗାଙ୍ଗ, ଏହି ତିନିଗୋଟି ବର୍ଣ୍ଣବୋଧକ ଶବ୍ଦ ଅଲଗା ବ୍ୟବଧାନରେ ପ୍ରବାହିତା; ତିନିଗୋଟି ନଦୀରେ ଯେପରି ପ୍ରବାହ ସେହିପରି କପିଶ ବର୍ଣ୍ଣବୋଧକ କପିଶା ଶବ୍ଦ କଣାଇ ନଦୀରେ ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କ ସମୟରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଥିଲା । ବଙ୍ଗ ନବାବ ସିରାଜଉଦ୍ଦୌଲାଙ୍କ ସମୟରେ ମେଦନୀପୁର

Digitized by srujanika@gmail.com

ଜିଷ୍ଣୁଷ୍ଟି ବଙ୍ଗଶାସନର ଅଧୀନ ହେବାରୁ ଏହି ଜିଷ୍ଣୁର "ଦକ୍ଷିଣାଂଶକୁ ଉତ୍କଳ ଦେଶରୁ ଚିହ୍ନଚ୍ଛିନ୍ନ କରି-ଲେବା କାରଣ କପିଶା ଶବ୍ଦ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ମନ-ଗଢ଼ା ଅର୍ଥଶୂନ୍ୟ କଂସାବତ ଶବ୍ଦଟି କଶାଇ ନଦୀରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏ ଅଞ୍ଚଳବାସୀ ଉତ୍କଳଗଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତ ମତରେ ଉତ୍କଳ-ମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇ ଥାଇ ନାହାନ୍ତି । କେବଳ ଅଧୁ-ନିକ ବାବୁଦଳ ପୂର୍ବପୁରୁଷର ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗୌରବକୁ ଭୁଲି ପକାଇବା ପରି ଜଣାଯାନ୍ତି । ଫଳତଃ ପ୍ରାଚୀନରେ ଶୁଭସୂଚକ। ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୱାଦଶୀ ତିଥିରେ ଉତ୍କଳାଧିପତି ସନ ପରିବର୍ତ୍ତନର ବିଧାନ କରିଥିଲେ । ଏହାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ସୁନ୍ଦର୍ଯ୍ୟା ବୋଲି କହୁଁ । 'ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣୀ ମହଃ' ଏହି ମଧ୍ୟର ଶବ୍ଦଟି କ୍ରମରେ ସୁନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ସୁନ୍ଦର୍ଯ୍ୟା ଶବ୍ଦଟି ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ଅଞ୍ଚଳରୁ ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ । କେବଳ ସୁନ୍ଦର୍ଯ୍ୟା ଶବ୍ଦ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ବଙ୍ଗ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୁଣ୍ୟା ଶବ୍ଦ କେହି ' କହୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ଶରୀର ଆଦି ଧର୍ମ୍ମକର୍ମ୍ମରେ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ବାକ୍ୟ ବା ମହାବାକ୍ୟ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବାର ବିଧି ମଧ୍ୟରେ ବାଳକେଯି ପ୍ରଚଳିତ କରି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି ।—ସେହି ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ବାକ୍ୟର ଉଚ୍ଚାରଣ ସମୟରେ ଏମାନେ "ଉତ୍କଳେ ଦେଶେ" ଏହି ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଥାନ୍ତି । —ଉତ୍କଳର ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ଭାଗବତକୁ ଏବଂ ଭୋଗରାଇ ନିବାସୀ କରଚଂଶୀୟ ଜାନକୀ ବଲ୍ଲଭଙ୍କର ଶର୍ଣ୍ଣାଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାକୁ ବଙ୍ଗାକ୍ଷରରେ ପ୍ରକାଶିତ କରି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଗୃହରେ ଦେବତାରୂପେ ପୂଜା କରି ପାଠ କରିଥାଆନ୍ତି । ଏହା ହନୁମାନଙ୍କ କାଣ୍ଡ ହେଲେମଧ୍ୟ ଏକପ୍ରକାର ସୁଗର ବିଷୟ ବୋଲିବାକୁ ହେବ । ଏମାନେ ସ୍ୱ ଜାତି ଓ ସ୍ୱ ମାତୃଭାଷାପ୍ରିୟ ଏବଂ ସ୍ୱଦେଶପ୍ରେମିକ ବଙ୍ଗାଳମାନଙ୍କ ସହିତ ଏତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକତ୍ର ଅବସ୍ଥାନ କରି ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ ଏହି ସମସ୍ତ ଗୁଣମାନ ଯଥା ନେଇ ପାରୁନାହାନ୍ତି ଏବଂ ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷର ଗୌରବକୁ ଭୁଲିଯାଇ ନିଜ ଜାତିକୁ ବାଜ ବିବେଚନା କରି ମସ୍ତକ ଉନ୍ନତ ଧାରଣ ପୂର୍ବକ ନିଜଜାତିର ଗୌରବ ଯାହା ବୁଝି ନପାରୁଛନ୍ତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଖେଦର ବିଷୟ ବୋଲିବାକୁ ହେବ । ପୂର୍ବ କଥିତ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କଲେ ଇଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେବ ଯେ ଏହି କଶାଇ-ନଦୀ ଉତ୍କଳର ଉତ୍ତରସୀମା ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଧନଦାସ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ନିଜ ପ୍ରଣୀତ ଧର୍ମ୍ମ ମଙ୍ଗଳ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦୂତ ବଣ୍ଟାଇସେନଙ୍କର ଆଜ୍ଞାନୁସାରେ ଘେଟ ମଣ୍ଡଳ ଗଢ଼କୁ ଆଧୁନିକ ସମୟରେ ପଥ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଦୂତ ବର୍ତ୍ତମାନଜିଲ୍ଲା ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗରେ ଉଡ଼ିଆ ଗଢ଼ରେ ପହଞ୍ଚି ଥିଲେ ଏ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନ କରି ଅଛନ୍ତି ଯଥା ;—

"ଏଇରୂପେ ଚତ ଦେଶ ବଞ୍ଚି ଭାଳ ଗାମେ ।
ଉଡ଼ିଆ ଗଢ଼େ ଦକ୍ଷିଣ ଦ୍ୱାର ଦୁଇ ଯାମେ" ।

ଏଥିରୁ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ ଉଡ଼ିଆମାନେ ଏକ ସମୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱଜାତି ବିସ୍ତାର କରି ଯେ ସ୍ଥାନରେ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ସେହି ଦୁର୍ଗ ଉଡ଼ିଆ ଗଢ଼ ନାମରେ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଭିହିତ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବଙ୍ଗ କଳିଙ୍ଗାଦି ଦେଶ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ, ଗୌରବ ପ୍ରସିଦ୍ଧ, ପବିତ୍ର, ଉତ୍କଳ ଦେଶ, ଛିନ୍ନାଙ୍ଗ ହୋଇ ପୂର୍ବ ପ୍ରାୟ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରି ପାରୁନାହିଁ । କିପରି ବା କରିବ ? ମନ ନ ମିଳିଲେ ସହୋଦର ଭାଇମାନେ ଯେପରି ଇଚ୍ଛାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଗୃହର ପୂର୍ବ ଗୌରବକୁ ସମୂଳେ ବିନଷ୍ଟ କରିଥାନ୍ତି, ଏଥିରେ ଅବା ବିଚିତ୍ର କଅଣ ? ଲୀଳାମୟ ଜଗନ୍ନାଥ-ଦେବଙ୍କ ଇଚ୍ଛାରେ ସମସ୍ତ ବିଶେଷରେ ଦୂର୍ବା ଦାରୁ ସୃଷ୍ଟି ଦାରୁ ଦୂର୍ବା ହେଉ ଥିବାର ଦେଖୁଅଛୁଁ । ସେହି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଲୀଳାମୟ ପୁରୁଷ ଜଗନ୍ନାଥଦେବ କୃପା କଲେ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ ହୋଇପାରେ; ତାଙ୍କୁହିଁ କାୟ ମନୋବାକ୍ୟରେ ସତତ ପ୍ରଣାମ, ସତତ ପ୍ରଣାମ, ସତତ ପ୍ରଣାମ, ହରିବୋଲ ।

ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଖଡ଼ଙ୍ଗ । କାବ୍ୟତୀର୍ଥ

Digitized by srujanika@gmail.com

ତପସ୍ୱିନୀ ।

(ସୀତା)

ପ୍ରଥମ ସର୍ଗ ।

ବହୁଅଛି ଭାଗୀରଥୀ ବିପିନ ଭିତରେ,
ଚାଡ଼ି ଚାଡ଼ି ତରଙ୍ଗିତା ସସ୍ମିତ ଭାବରେ ।
ଚଳ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ହୋଇ ଅଗ୍ରସର,
ବିକଳ ଜୀବନେ ଯେଉଁ ଚାଲୁଛି ସମ୍ବର ।
ସେହି କୂଳେ ବିଦେହିନୀ ଗାଢ଼ ମନୋଦୁଃଖେ,
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଗୃହିଣୀଗଣେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଭିମୁଖେ ।
ଅଚେତକ ବହି ତାଙ୍କ ନେତ୍ର ନିରଝର,
ଅଚଳିତ ପଲ୍ଲବ [illegible] ଉପର ।
ଉଠି ଯେହେ ଜ[illegible] ଦକ୍ଷିଣ ଆଶାରେ,
ମହେନ୍ଦ୍ରକୁ ଚିତ୍ତ କରେ ନିବିଡ଼ ଅଧାରେ ।
କଷ୍ଟେନ୍ଦ୍ର କରଶୀକର ସରସୀ ଉରସେ,
ପଡ଼ି ପ୍ରାଣଦିଏ [illegible] ଜଳ ତାମରସେ ।
"ହା ନାଥ" ଉଚ୍ଚ ରବ ଦେଖି ବ୍ୟାକୁଳେ କୋମଳେ,
ଅଳିରେ ବହୁ ବସ୍ତ୍ର ବସ୍ତ୍ରବର ଭଳେ ।
ସଙ୍ଗୀ ବିରହିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ଉତ୍ତାନେ,
ନ ଥିଲେ ଧରିବା [illegible] କେହି ସନ୍ଧିଧାନେ ।
ଶତ ଶତ ସେଉଁକା ଯାଇ ସେଠୁ ପ୍ରଳେ ପଦ,
ଜଣେ ନ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କୁ ଦାରୁଣ ଆପଦ ।
ଅହୋ ନିୟତିର ଏହି [illegible] ରୀତି,
ଦେଖିଲେ କାହାର ହୃଦେ ନ ଅସିବ ଭୀତି ।
ତା ଗୃହିଁ ବିହଙ୍ଗ ମୃଗେ କାନ୍ଦିଲା ସେ ବନ,
ବହିଲା ନିଶ୍ୱାସରୂପେ ପ୍ରଳୟ ପବନ ।
ଶୁଖିଲା ପ୍ରବାହରୂପେ ସରସର ସ୍ୱର,
କାରୁଣ୍ୟ ଲହରୀ ପ୍ରାୟେ ଚଳିଲେ ପଥର ।
ଏ ଦିଗେ ସେ ଦିଗେ ଗୃହିଁ ଗଲେ ନିୟତିନେ,
ମୃଗମାନେ ରହିଗଲେ ବିଚଳିତ ମନେ ।
ମଳା କାନ୍ଦିବାର ଗୃହିଁ ନ ବୁଝି ତା ମାନେ,
ବ୍ୟଥା ଯଥା ହୋଇଥାନ୍ତି ତା ସନ୍ତାନମାନେ ।
କାନ୍ଦିବାକୁ ନିୟତିର ସହିତ ସମର,
ଦେବତା ଶକ୍ତି ହରେ ଗଳିଲା ପ୍ରଖର ।
ବାସ୍ତୁ ବଳା ଭୂମିରକୁ ଛାଡ଼ି ବାମ୍ମୋର,
ପବନଙ୍କପକ କଲା କି ଅଥା ବାହାର ।
ଚଳିତ ପବନ-ଘାତେ-ଉତ୍ଥିତ ଶୀକର,
ପଡ଼ିଲା ପୁଲିନେ ତେଜି ତରଙ୍ଗ ଶିଖର ।
ଉଠି କି ପୀଯକ ଶୁଭ ତରଙ୍ଗର ତୋଷେ,
ନିୟତିକ ଭାଗୀରଥୀ ପ୍ରହାରିଲା କୋପେ ।
କମଳ ସକଳ ହୋଇ ଶତଳିତ ସରେ,
ପଦ୍ମବ୍ୟୂହ ରଚି ଯୁଦ୍ଧ କଲେ ଅଳିଶରେ ।
ବନ ଫୁଲେ ବୃନ୍ତ ତେଜି ଭୂମି ତଳେ ପଡ଼ି,
ଧୂଳି ମାଖି ମଳିଯୁଦ୍ଧେ ହେଲେ ଗଡ଼ାଗଡ଼ି ।
ଲତା ଲୂତା ତନ୍ତ୍ରରୂପ ନିୟତି ବନ୍ଧନ,
ଛିଣ୍ଡି କରି କ୍ରୋଧ ଉରେ କଲା ଅଟ୍ଟାଳନ ।
ବ୍ୟାହତ ହୃଦୟ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ଶତ୍ରର ବାନ୍ଧିନ,
ବଢ଼ିଗଡ଼ ଅନିଲା କୋପେ ଯେପ ଜଳ ଜଳ ।
ଚାଷ ଚମକାଇ କରି ଗଭୀର ଗର୍ଜ୍ଜନ,
ଦେଖାଇଲା ନିୟତିର ଉପରେ ତର୍ଜ୍ଜନ ।
ସଭ ମୃଗେ ସ୍ୱଶୀଭଳ ବନ୍ଦ ବନ୍ଦ ପାଣି,
ସିଞ୍ଚ ଦିଅ ଜୀବନରେ ସଙ୍ଗୀ ଦେଲା ଅଣି ।
ସାଧ୍ୱୀ କୁଳବଧୂଙ୍କର ଦୁର୍ବିପାକ ଗୃହିଁ,
ଲଜ୍ଜାରେ ଭାନୁ ଦେଲେ ବଦନ ଲୁଚାଇ ।
ଶବ୍ଦ ସକଳ ବସି ବିଷଣ୍ଣ ବଦନେ,
ଦିଗ ବିକମ୍ପିତ କଲେ ଗମ୍ଭୀର ବେଦନେ ।
ସଙ୍ଗ ଲଭି ମହାଦେବୀ କେତେକାଳ ପରେ,
ଅନାଇଲେ ଦଶଦଶ ନିର୍ଦ୍ଦେଶେ ଚାହିଁରେ ।
ଦେଖିଲା ସକଳ ଦିଗ ରାମଚନ୍ଦ୍ରମୟ,
ସୌଭାଗ୍ୟ ପ୍ରଭୁ ହୋଇ ବିଷଣ୍ଣ ହୃଦୟ ।
ସ୍ମୃତି କରେ ଅଗେ ଭାବ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଲକ୍ଷ୍ମଣ,
ହୋଇଛି ଦୁହିଙ୍କ ନେତ୍ର ଲୋତକ ଝରଣ ।
ନ ପାରନ୍ତି ମୁଛି ରମ ସୀତାର ଶରୀର,
କହିବାକୁ ଝରୁନାହିଁ ବାକ୍ୟ ଭଙ୍ଗିର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ରବିକ ଗୃହାନ୍ତେ ରବିଂକୋଳେ ରଘୁନାଥ,
ନତ ମୁଖେ ବସିଛନ୍ତି ଶିରେ ଦେଇ ହାତ ।
ବଶିଲା ପଡ଼ନ୍ତେ କେହ ଭାଗୀରଥୀ ପ୍ରତି,
ଗୃହିଛନ୍ତି ଭଗୀରଥ ପଛେ ରଘୁପତି ।
ଗଙ୍ଗାଧାର ସମ ରାମ ନେତ୍ର ଜଳସ୍ନାତ,
ଜହ୍ନ ସାଗ୍ର ରାମ ଥରେ ମଳ୍ଲି ଥରେ ଭାସି ।
ଯେବାନ ଜହ୍ନିରୁ ସଜ ଗର୍ବେ ଦେଇ ଦୃଷ୍ଟି,
ମଳ୍ଲିଲେ ଧାରେ ଭଜେ କଲେ ଅଶ୍ରୁବୃଷ୍ଟି ।
ଶ୍ୟାମ ଦୂର୍ବା ଗୃହିଁ ସୀତା ହୋଇ ସଜ୍ଜିତ,
ପାଷାଣକୁ ଯିବାପାଇଁ ବଳାଇଲେ ଚିତ୍ତ ।
ନ ଜାଣେ ଭେଣିକ ମଧ୍ୟ ମଳରେ କି ଭଳି,
ନ ଜାଣେ ବେଦନର ଆବେଗ ସମ୍ଭାଳି ।
ଅଛନ୍ତ ବିକଳ ସ୍ୱରେ ଦେଖି ଲକ୍ଷନେ,
ବନ ସ୍ତବ୍ଧ କରିଦେଲେ ଘୋର ବିଳପନେ ।
ଦେଖୁଥାନ୍ତି ମେ ଦୁଃଖିନୀ ହା ହା ପ୍ରାଣେଶ୍ୱର,
କରୁଣା-ସଦନ-ଦେଖ ସ୍ନେହ-ଜଳଧର ।
କି ଭୁଲଗ୍ରେ ଧରଥିଲ ଅଭିଳାଷ କର,
ତା ଲାଗି ଅଳମ୍ବ ହେଲ ଦାରୁଣ ଦୁଃଖର ।
ନ ଜାଣି ମୁଁ ଦୁଷ୍କର ପ୍ରଭୁତ ମହିମା,
ଧନୁଷ୍ଟ ରଖିଥିଲି ଆଦର ଗରିମା ।
ଭୁଲିଦେଇ ମେ ଧନୁକୁ ଭଗ୍ନଦଣ୍ଡ ପର,
ତା'ଇସ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ମୋତେ ଥିଲ ମନୋହର ।
ଜାନକ ଭ୍ରମଣେ ସଦ ଶୃଙ୍ଖଳ ନ ମଣି,
ଦେହେ ସଙ୍ଗେ କେଲେ ମୋତେ ସାର ଭୁଜାମଣି ।
ଏବେ ଶାଙ୍କଳୀକୁ କର ହୃଦୟର ହାର,
ଜଳ ଦୁଃଖେଦଥି ପ୍ରଣୟ ଅଶ୍ରୁର ବିହାର ।
କେତେ ସ୍ନେହ ଢାଳୁଥିଲ ମୋ ଉପରେ ବନେ,
କେମନ୍ତେ ଭୁଲିବ ତାହା ଦେହେ ଜୀବନେ ।
ଛଳ ଦାସୀ ହେବ ବୋଲ ଶ୍ରୁଧାରେ ଆକୁଳ,
ଗହନେ ମର୍ଦ୍ଦଳେ ଅଶ୍ରୁଥିଲ ଫଳ ମୂଳ ।
ଚରଣ ଅସନେ ସ୍ପର୍ଶ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲ,
ଅଙ୍କ ଦେଲାଙ୍କ ତା ପାଇଁ ସାଜୁଥିଲ ଦୋଳ ।
ଛର ମୋର ସ୍ନେହେ ପଡ଼ ଲଂସି ମହାର୍ଣ୍ଣବ,
ଦଶବଦନର ସଙ୍ଗେ ଜଳ ମହାହବ ।

ସହଜ ଜହ୍ନିରେ କେତେ ମହାସ୍ତ୍ର ପ୍ରହାର,
ମଣ୍ଡୁଥିଲ ତା ଛତଲୁ ହୃଦୟର ହାର ।
ସେ ହାର ପଦକ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ମଣି,
ମୋତେ ଦେଖିଥିଲ ଜହ୍ନି ଜହ ମଧ୍ୟ ନଣି ।
ଛତ ଛେଡ଼ ଗୃହିଁ ମୋର ଘୋର ହେଲେ ମନେ,
ଭୋଗୁଥିଲ ସଦା ସୁଧାପୂରିତ ବଳନେ ।
ବୋଲୁଥିଲ ଋଣ ସଙ୍ଗେ ଦେଇ ଉତ୍ତାହୃତ,
ଲଭଅନ୍ତ ପର ତୋତେ ଦୁର୍ଜ୍ଜ୍ଞ ଶବ୍ଦ ।
ମେଥିନାହିଁ ଅଦ୍ୟାପି ସେ ଶରମୁଖ ଚିହ୍ନ,
ମୁହିଁ ଅଭିଗିଳା ଦ୍ୱାରୁ ହୋଇଥିଲ ଭିନ୍ନ ।
ମୋ ସ୍ମୃତି ମେଖାଇ ଦେବ ହୃଦୟ ଫଳକେ,
ତା ନ ହେଲେ ଦୁଃଖ ହେବ ପଳକେ ପଳକେ ।
ମୁଁ କି ଛର ହେଉ ତୁମ୍ଭ ଚରିତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ,
ମୁଁ ମରେ ତୁମ୍ଭର ହେଉ କଳଙ୍କ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ।
ଏଥିରୁ ଜଳିବ ଯେଉଁ ଅଷ୍ଟମ ଶାରତ,
ତୁମ୍ଭେ ରଖ ଗଢ଼ି ତାର ଅଲସ୍ୱ ମୂରତ ।
ବଂଶର ଜନକ ତୁମ୍ଭ ଏହି ଦଶାରଥ,
ଭୁବନ ମଙ୍ଗଳ ଦାନେ ସଦା ମୁକ୍ତକର ।
ଧରିଧାତ୍ରୀ ସ୍ୱରୂପିଣୀ ଏହି ଭାଗୀରଥୀ,
ତୁମ୍ଭର ବଂଶର ଚିର ବିଖ୍ୟାତ କୀରତ ।
ଜାଣି ଅନୁରୋଧେ ସିନା ଚଳ ମୋତେ ତ୍ୟାଗ,
ଏ ତୁମ୍ଭର ଅନୁରୂପ ଧର୍ମ ମହାଭାଗ ।
ଏହି ଜାଣି ଯତାକାଳେ ଯଥିମାର ଚକ୍ର,
ଉତ୍ତିଷ୍ଠିବ ଏହା ଜନ୍ମ ବିଷମ ବିଚିତ୍ର ।
ଧିକ ମୋ ଜୀବନ ନାଥ ଏହା ମୋହିହା ଲାଗି,
ଅକଳଙ୍କ ଥାଉ ହେଲ ଅପଯଶ ଭାଗୀ ।
ତୁମ୍ଭ ଶରଚରଣ ଛେଦି ଜାହିଁରେ ଉଡ଼ିବ,
ଅନଳ ନ ଦହେ ତନୁ ଜାହିଁରେ ଜଳିବି ।
ତୁମ୍ଭ ଜାଣ୍ଡ ଧରିଛନ୍ତି ଏହି ଦୂର୍ବାରସ୍ୱ,
ତାଙ୍କୁ ଛଡ଼ ଦେଲେ ନେବି ତାହାର ଅଶ୍ରୁସ୍ୱ ।
ପାଷାଣେ ଫଳିତ ହୁଏ ତୁମ୍ଭ ଅନୁଗ୍ରହ,
ମୋତେ ଯେଉ ଜାହିଁବ ସେ ଲଭିବେ ଉତ୍ତାହ ।
ଗର୍ବେ ମୋର ଥୋଇଅଛ ସେ ରହ ଉଧାନ,
ନ କହିଲ ତା ଉତ୍ସବେ ବି ପ୍ରଭବିଧାନ ।

*ରବିର ମୃତ୍ୟୁ ପରଠାରେ ସ୍ୱାମୀ ତନୁ ହୋଇ ଥିଲେ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦୃଢ଼ ଅଶା ଥିଲା ମୋର ହୃଦୟେ ପୋଷିତ,
ତ୍ରୁଟି କୋଳ କରିଥାନ୍ତି ଏ ଦେହେ ବୁଷିତ ।
ଅକାଶକୁସୁମ ହେଲା ଅଶା ପରିଣାମ,
ଧନ୍ୟ ରେ ଦଇବ ତୋତେ ସହସ୍ର ପ୍ରଣାମ ।
ପିତା ଯାର ମହାତ୍ମାକ ମନ୍ତ୍ରୀ ମହାଯଶା,
ତା କରିଛୁ ଶେଷ ତାଙ୍କ କୁମରର ଦଶା ।
ଗିର ଅଙ୍ଗେ ହୁଏ ବିନା ବଜ୍ରର ପ୍ରହାର,
ହା ହା ଭଗ୍ନ ସଙ୍ଗେ ଗିରବାସିର ସଂହାର ।
ଧନ୍ୟ ନାଥ ମୁଖ ତୁମ୍ଭ ପୀଯୂଷ ନିର୍ଝର,
ହୃଦୟାଦ୍ରି ସୁଧାଦ୍ରବଶିଳାର ଅକର ।
ହେଲେହେଁ ସେ ହୃଦୟରେ ସନ୍ତାପ ପଡ଼ିତ,
ଅନ୍ୟ ନ ବାହାରେ ମୁଖେ ଅମୃତ ବ୍ୟତିତ ।
ସହସା ଶୁଣିଲ ମୋର ଅପବାଦ କଥା,
ଅଶେଷ ହୃଦୟେ ଲାଗିଥିବ ମହାବ୍ୟଥା ।
ତଥାପି ନ କହି ପଦେ ନିଦାରୁଣ ଭାଷା,
ତ୍ୟାଗ କଲ ହେଇ ମୋତେ ମଧୁମୟୀ ଅଶା ।
ମୋ ଅର୍ଜିତ ପାପ ମୋର ଦୁଃଖର କାରଣ,
ସେହିପାପ ଏବେ ମୋର ହେଉଛି ସ୍ମରଣ ।
ମହିମା ସାଗର ନାଥେ ମଣି ମୁଁ ଉତ୍ତର,
"ବାହ ରେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ" ବବ ମଣିଲି ତାଙ୍କର ।
ଗତ ମନେ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ କର ମାତଙ୍ଗିଳ,
ବଳାତ୍କାରେ ପଠାଇଲ ପ୍ରଭୁ ସନ୍ନିଧାନ ।
ସେହି ପାପେ ସେ ନାଥଙ୍କ ମହିମା ବର୍ଜନ,
ଲଗି ହେଲା ପତିମାର ଶର ବିସର୍ଜନ ।
ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ ଯେଉଁ ତରସ୍କାର,
ଦେଇଥିଲ ପାଇଲ ମୁଁ ତାର ପୁରସ୍କାର ।
ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ କରିବାକୁ ମୋ ନିକଟୁ ଦୂର,
ହୃଦେ ତାଙ୍କ ମାରିଥିଲ ନିଜ ଅଭିଳାଷ ।
ଆଜି ସେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସ୍ନେହେ ପଡ଼ି ମୋ ଚରଣେ,
ଦୂର କରିଦେଲେ ମୋତେ ବିଳମ୍ବ ବଚନେ ।
ଛଳ ଶିରଷ୍ଟିଏ ଅଣି ପାପୀ ଦଶାନନ,
ମୋ ଆଗ ଜନ୍ମକ ଅଙ୍ଗେ କଲ ପ୍ରଦର୍ଶନ ।
ସ୍ୱାମିଙ୍କର ଛଳ ଶିର ନୋଲି ମୁଁ ଅଧିରେ,
ଜାନକ ବିଜନ ପ୍ରାଣେ ଲଭି ନେତ୍ରନୀରେ ।
ସେ ଶିର ଅନାଇ ଯାହା ନ ମଲ ବଚନ,
ସେହି ପାପେ ହେଲ ଏବେ ଜୀବନ୍ତ ଦହନ ।
ତୁମ୍ଭ ପଦ ସେବା ସ୍ପର୍ଶ ମଣି ମୁଁ ଉଦ୍ଦାସ,
ଅଶ୍ରମ ଦର୍ଶନ ସ୍ପର୍ଶ କଲ ଅଭିଳାଷ ।
ସେହି ପାପ ଶ୍ରୀଚରଣରୁ କରାଇ ଅନ୍ତର,
ବୋଲୁଛି ପତିମା ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା କର ।
ଅଯୋଧ୍ୟାର ରାଜଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୀଠରେ ବଶ,
ନ ହୋଇ ମୋ ସଙ୍ଗେ ଥିଲ ବହୁତ ଦିବସ ।
ଅଦ୍ୟାବୀ ରାଜଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲୋଭଥିଲ ଦାତ,
ବିଚ୍ଛେଦନ ସମ୍ଭାଳି ତା ନ ପାରିଲା ଅତ ।
ତା ଦୁଃଖର ସଙ୍ଗୀ ଥିଲେ ଯେଉଁ ସୁରଜନେ,
ତାଙ୍କୁ ହେତୁ କରିଥିଲ ମୋର ବିସର୍ଜନେ ।
ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ସପତ୍ନୀର ଶକ୍ତି ଗରିଷ୍ଠା,
ନ ପାରଇ ତାକୁ ପତ୍ନ-ଶକ୍ତି ମନ୍ତ୍ରୀଷ୍ଠା ।
କୈକେୟୀଙ୍କ ପରାକ୍ରମ ଫଳିବାର ଶେଷେ,
ରାଜଲକ୍ଷ୍ମୀ ବଳ ଉଡ଼ି ହେଲା ମୋ ଦେଶେ ।
"ଚକ୍ରଦ୍ଧି ଉଷ୍ଣନେ ଯେବେ ହୁଏ ପ୍ରଜ୍ୱାଳନ,
କରିପାରେ ପ୍ରାଣସମା ପୀତା ବିସର୍ଜନ" ।
ଅଷ୍ଟାବକ୍ର ମୁନି ଆଗେ ଯାହା ଭାଷିଥିଲ,
ମୁରୁଥିବ ସେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ନ କରି ଶିଥିଲ ।
ପିତୃବାକ୍ୟ ପାଳନରେ ତୁମ୍ଭେ ଅବିମୁଖ,
ପତିବାକ୍ୟ ପାଳନରେ ନ ହେଲେ ମୋ ଦୁଃଖ ।
ତେବେ ବିନା ତୁମ୍ଭ ସହୀ ପଥର ଭ୍ରମଣ,
ମୁଁ ହେବ ଏ କଥା ନଥେ ଦୂଷିବ ମୋ ମନ ।
ପରଜାରଞ୍ଜନ ବ୍ରତେ ଅଟ ତୁମ୍ଭେ ବ୍ରତ,
ମୁଁ ସହଧର୍ମିଣୀ ତୁମ୍ଭ ପଦାଙ୍କେ ମୋ ଚିତ୍ତ ।
ହେତୁ ମୋର ନିର୍ବାସିନ ପ୍ରତିଜ୍ଞାର ଶୋଷ,
ପ୍ରତ୍ୟୁଷର ବ୍ରତ ହେତୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ।
ସତ୍ୟଙ୍କ ବୋଦନେ ଚାଇ ସୁମିତ୍ରା ବାତର,
ଜଳ ସ୍ଥଳ ଯେପ ହେଲା ଜଳମ୍ବ କାତର ।
ସୁମିତ୍ରାର ଜାହ୍ନବୀର ତରଙ୍ଗ ଅଚଳୀ,
ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା ବନେ ବହିବା କାହିଲ ।
ନ ଚଳିଲା ପାଦପର ଗୋଟିଏ ପତ୍ରର,
ନ ଚଳିଲା ଲୀଳାଶିଳା ଲକ୍ଷ୍ମୀଲେବର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଭାଲେ ଭାଲେ ବସି ପକ୍ଷୀ ପାଟଲେ ଶ୍ରବଣ,
ଭାଲେ ଭାଲେ ପ୍ରାଣେ ଭରି ଶୋକ ପ୍ରସ୍ରବଣ ।
ମୃଗଶିଶୁ କାନ୍ଦନ୍ତି ସ୍ତନ ମୁଖେ ଧରି,
ଦଣ୍ଡଳେ ରହିଲା ଶିର ଶୋଷଣ ନ କରି ।
ମୁଖଦର୍ଭ ମୁଖେ ଧରି ମୃଗମୃଗୀମାନେ,
ଚାହିଁ ଭଙ୍ଗୀ ରହିଗଲେ ଶୋକ ଧ୍ୟାନେ ।

ସମ୍ବର ମୟୂରଗଣ ଶାବକ ସହିତ,
ଚକିତ ପରସ୍ପରେ ହେଲେ ଗୃହରୁ ରହିତ ।
କରିଦ କରିଣୀ ଚିତ୍ର ହୋଇ ଦିଗ୍ପଥ,
ପଥେ ରହିଗଲେ ଗଙ୍ଗା ଗମନ ବିସ୍ମୃତ ।

ଶ୍ରୀ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ।

କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟର ତାମ୍ରଶାସନ ।

ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ସାନଗେମଣ୍ଡି ରାଜ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ବିଷମଗିରି ଗ୍ରାମର କରଣ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଧାନ୍ୟ-କ୍ଷେତ୍ର କର୍ଷଣ ସମୟରେ ଏହି ତାମ୍ରଫଳକ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । ଏଥିରେ ୨ ଇଞ୍ଚ ଘର୍ଷ, ୪ ଇଞ୍ଚ ପ୍ରସ୍ଥ, ½ ଇଞ୍ଚ ବହଳର ୩ ଇଞ୍ଚ ଷଡ଼ା ମୂଳରେ ଛିଦ୍ର ହୋଇ କଙ୍କଣାକାର ବଳା ଲୋହିଏ ସ୍ପନ୍ଦରୂପେ ଲମ୍ବ ହୋଇଅଛି । ସମସ୍ତ ଓଜନ ୧୬୯ ତୋଳା । ପ୍ରଥମ ଓ ଶେଷ ପୃଷ୍ଠା ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରତି ପୃଷ୍ଠାରେ ୯ ଧାଡ଼ି; ପ୍ରତି ଧାଡ଼ିରେ ପ୍ରାୟ ୨୦ ଅକ୍ଷର ଲେଖାଏଁ ମଧ୍ୟର ୪ ପୃଷ୍ଠାରେ ପ୍ରାଚୀନ କୁଟିଳାକ୍ଷର ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ଆମ୍ଭେ-ମାନେ ନିମ୍ନ କଷ୍ଟରେ ଯେପରି ପାଠ କରିଅଛୁଁ, ତଳରେ ତାହା ବିବୃତ ହେଲା ।

ସ୍ୱସ୍ତି ଶ୍ରୀଭଳାବିଷ୍ଟାଳାଙ୍କ । ଉଗବତ ଶ୍ରୀଭର ସକଳ ଶଶାଙ୍କଶେଖର ଧରସ୍ୟ ସ୍ଥିତ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ପ୍ରଳୟକାରଣ ହେତୋ ର୍ମହେନ୍ଦ୍ରାଚ(ଳ)ଶିଖର ନିବାସି ଶ୍ରୀମାନ୍ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନେଶ୍ୱର ଭଟ୍ଟାରକସ୍ୟ ଚରଣକମଳାଦ୍ୱଳାବାପ୍ତ ପୁଣ୍ୟ ନିଚୟସ୍ୟ ଶକ୍ତିଭିରସ୍ୟ ପ୍ରଯାନ୍ତରକ୍ଷିତା ଶେଷସାମନ୍ତ ଚକ୍ର ସ୍ପର୍ଦ୍ଧନବଳ ପରାକ୍ରମ ସକଳ କଳିଙ୍ଗାଧି ରାଜ୍ୟେ ପରମମହେଶ୍ୱରେ ମାତା ପିତୃ ପାଦ ନନ୍ଦ୍ୟତୋ ମହାରାଜ ଶ୍ରୀ ଇନ୍ଦ୍ରବର୍ମ୍ମ ଦେବ କୁଶଳୀ । ଜଳସ୍ଥଳ ଦେଶସ୍ଥେ । ଯଥାକାଳାଭିଷ୍ୟାମ ମହାସାମନ୍ତ ଶ୍ରୀସମନ୍ତ ରାଜନକ ରଜପୁତ୍ର କୁମାରମାଦ୍ୟେ ପରେଦଦ୍ରଣାନ୍ୟକ ବିଷୟ-ପତି ଗ୍ରାମପତି ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟରୋତ୍ତମାନ ଚ୍ୟ ଶ୍ରୁତ୍ୟଧ୍ୟଯନ ଚର୍ଚ୍ଚାସ ବଶ୍ୟ ଜାତିସ୍ୟାଂ । ଯଥା ଚହେ ମିଳସ୍ୟ ବୋଧସ୍ୟ ତ ସମାଦିସତ ବଦରା ମସ୍ତ୍ର ଭବତାଂ । ଚଦ୍ବିଷସ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ । ଅମେର ଦ୍ରିଙ୍ଗ ଗ୍ରାମେ ଭୁମି, ପୂର୍ବଦିଗେ ଚୌରିଗଣ୍ୟ । ପଶ୍ଚିମପାଳୀ ପରଚ୍ଛେଦ, ନଦୀପାରେ ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରଦେଶ ଭୂଭୌଗୋଳିକସ୍ୟ ଭୋଗପାଟକ ପରଚ୍ଛେଦ । ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶେଷ୍ଟ ପରଚ୍ଛେଦ । ଦକ୍ଷିଣଦିଗ୍ଭାଗ ନଦୀ ପରଚ୍ଛେଦ । ନଦୀଲଂପାଣି ଅର୍ଦ୍ଧଗ୍ରୋଳ । ବାଳକନ୍ଦ ଚ ଭୋଗ୍ୟକଲ୍ପଣା ଶାସ୍ୟ । ଜାତକର୍ଦ୍ଦ ଚୋରାସ୍ୟ । ଚଣ୍ଡିଷ୍ଠାଷ୍ଟ ଜାତ-କର୍ଦ୍ଦ୍ରିତ ପ୍ରବନ୍ଧସ୍ୟ । ଜାତକର୍ଦ୍ଦ୍ରକ୍ଷେତ୍ରିଣାଷ୍ଟ ଜେଷ୍ଠ ସ୍ୱ ଅନ୍ୟବନ୍ଧସ୍ୟ । ଚଷ୍ଟ୍ରୁବ ଜଳସ୍ଥ ମୀ ଶ୍ରୁଣ୍ଡିଣ । ସାଲପିଣ୍ଡେ-ରାଚ୍ଛନ୍ନ ପ୍ରଳ୍ୟଭୂଭ୍ୟସ୍ୟ ସକଳ ଧାରା ସୁଦ୍ରସରେଣ୍ଣ ଚ ଦ୍ରି ଷ୍ଟିତ ସମକାଳ ମକ୍ଷସ୍ୱଲ୍ପ ଭୁଭାଦ୍ୟସ୍ୱାଭିଷ୍ଟ । ଶାସନ ଦର୍ଶନାଦ୍ୟର୍ମ ଗୌରବାନ୍ୱ ଗୌରବାତ ନ କେଳଦ୍ୟସ୍ୱ-ପର୍ଦ୍ଦ୍ରୀ ଚରିତବ୍ୟ । ଚଥାଚ ପଠ୍ୟତେ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରେ । ବହୁଭି ର୍ବସୁଧା ଦତ୍ତା ରାଜାନ ସଗରାଦିଭିଃ । ଯସ୍ୟ ଯସ୍ୟ ଯଦା ଭୂମି ତସ୍ୟ ତସ୍ୟ ତଦା ଫଳଂ । ସ୍ୱଦତ୍ତାଂ ପରଦତ୍ତାଂ ବା ଯୋ ହରେତ୍ତ ବସୁନ୍ଧରାଂ । ସ୍ୱବିଷ୍ଠାୟାଂ କୃମି ର୍ଭୂତ୍ୱା ପିତୃଭିଃ ସହ ପଚ୍ୟତେ । ମାଭୂତ୍ୱ ଫଳଶଙ୍କାଚ ପରଦତ୍ତେଷୁ ପାର୍ଥିବ । ସ୍ୱଦାନାଦ୍ୟ ଫଳ ମାନନ୍ତ୍ୟଂ ପରଦତ୍ତାନୁ ପାଳନେ । ଭବ ବଳ ଦଳାଧ୍ୟ ବିନ୍ଦୁ ଲୋଳାଂ ଶ୍ରିୟଂ ଚିନ୍ତ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବିତେ । ସକଳ ମିଦ ମୁଦାହୃତ୍ୟ ବୁଧ୍ୟ ନିତ୍ୟ ସୁଭୂତ୍ୱେ ଯଶ ଚୈତ୍ୟ ବିଲ୍ଲଯ । ଭୁକ୍ତ ଗୋକ ମହାପ୍ରାଣନ୍ତ ଶ୍ରୀ ଲାଗରେଣ୍ଟ ମହାପ୍ରତିହାର ଅବଦ୍ୟ ଦର୍ମଣା । ଲିଖିତ ଲିଖିତ ସ୍ୱାମ ବିଗ୍ରହାକ ଗୁଣ ପାଳେନ । ଭବ୍ୟଭାର୍ଦ୍ଦ କ୍ରିଯେଣ୍ଟାଦେ ପିଳନ୍ତ ।

ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରି ଶିଖରସ୍ଥିତ ଶ୍ରୀ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ଭକ୍ତ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟାଧିପତି ମାତୃ ପିତୃ ପ୍ରଦାନୁଧ୍ୟାତ୍ମ

Digitized by srujanika@gmail.com

ମହାରାଜ ଶ୍ରୀ ଭାନୁବର୍ମ୍ମଦେବ ଜଲମ୍ବୋର ନାମକ ଖଣ୍ଡର କର୍ମ୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଜ୍ଞାପନ କରନ୍ତି ଯେ, ସେହି ଖଣ୍ଡର ଅମେରସିଙ୍ଗ ଗ୍ରାମରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଭୂମି ଉକ୍ତ ଶାଖା ଗୋଟି ପ୍ରବର୍ତ୍ତକପ୍ରବର ଶ୍ରୀଷ୍ଠ ଋଷ୍ଟ ପ୍ରବ କଷ ସ୍ୱାମୀ ଶର୍ମ୍ମାଙ୍କୁ ଯାବଚ୍ଚନ୍ଦ୍ରାର୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି

ମହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ କୁଳ ପର୍ବତ ନାମରେ ଅଭିହିତ ଯଥା ଶ୍ରୀପୁରାଣେ ।

ମହେନ୍ଦ୍ରୋ ମଳୟଃ ସହ୍ୟଃ ଶୁକ୍ତିମାନୃକ୍ଷପର୍ବତଃ ।
ବିନ୍ଧ୍ୟ ପାରିଯାତ୍ରଶ୍ଚ ସପ୍ତୈତେ କୁଳ ପର୍ବତାଃ ॥

ଏହି ପର୍ବତରେ ଗୋକର୍ଣ୍ଣେଶ୍ୱର ମହାଦେବ ଅଦ୍ୟାପି ବିରାଜିତ ଅଛନ୍ତି ।

ଚଳବାସ ବ୍ରତ ଧର ଧନଞ୍ଜୟ,
ଲଭିଥିଲେ ଏହି ଶଇଳେ ଅଶ୍ରୟ ।
ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଗୋକର୍ଣ୍ଣେଶ୍ୱର—
ଯୋଗୁଁ ଗଢିଅଛି ପ୍ରକୃତ୍ୟା ଶୈଳର ।

ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରି ।

କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ମହେନ୍ଦ୍ର ଗିରିର ଦୃଢ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରକାର ଇତିହାସବାଦ ଚିତ୍ରରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ।

ଉତ୍କଳାଦଶିତପଥଃ କଳିଙ୍ଗାଭିମୁଖଂ ଯଯୌ ।
ଦ୍ରୁତାଂ ମହେନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ମୂର୍ଦ୍ଧ୍ନି ଗଙ୍ଗଂ ନ୍ୟବେଶୟତ୍ ॥

(ରଘୁବଂଶ ।)

ଏହିପରି ସେଠାରେ କଳିଙ୍ଗ ପାଟଣା ନାମକ ଗ୍ରାମ ବିଦ୍ୟମାନ-

ବୌଦ୍ଧ ଉପାସନା ପୀଠ ସୁରଭନ,
ଚଳେ ଅଗ୍ନି ଦ୍ରୋଣେ କଳିଙ୍ଗ ପତ୍ତନ ।
'ସାହସିକ' ବୋଲି ଅର୍ଯ୍ୟ ଚିତ୍ରମାନ,
କିନ୍ତୁଥିଲେ ଯାର ସୁଯଶଃ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ।
ଏଡ଼ି ସର୍ବହର କାଳର କବଳେ,
ନାମ ଶେଷ ମାତ୍ର ଏବେ ଯା ଉତ୍କଳେ
ବାଣିଜ୍ୟ ଚହଳେ ସ୍ଥଳ ଯା ମୁଖର,
ଶୁଣେ ତହିଁ ଚାଲିବନର ମର୍ମ୍ମର ।
ଯହିଁ ପୋତବାହି ଉତ୍କଳ କୁମରେ,
ବାଣିଜ୍ୟ ସକାଶେ ଦ୍ୱୀପ ଦ୍ୱୀପାନ୍ତରେ ।
ଦ୍ରେହୁଥିଲେ ପୋତେ ବୌଦ୍ଧ ଯନ୍ତ୍ର,
ନିଭିତେ ଅହିଂସା ମହାମନ୍ତ୍ରେ ପ୍ରେମ ।
ଯେ ପତନ ଯାଇ କୁମାର ବିଜୟ,
ଚିତ୍ରପଟେ ଦୂର ସିଂହଳ ବିଜୟ ।
ମହାସେନ ନାମେ ସିଂହଳ ରାଜନ,
ଲଭିଥିଲେ ଯହିଁ ପଦ୍ମ ଦର୍ଶନ ।
ଭୁବ ଦେବଙ୍କର, ଯେହି ଆଜଯାଏ,
ପୂଜିତ ସିଂହଳେ ବୌଦ୍ଧ ସମ୍ପ୍ରଦାୟେ ।

ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରି ।

ଏହାର ନିକଟରେ ଜଲମ୍ବୋର ନାମକ ଗ୍ରାମ ପ୍ରକାର ଅବଗତ ହେଲୁଁ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଅମେରସିଙ୍ଗ ଗ୍ରାମ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛି କି ନାହିଁ, ଜଣା ଯାଉ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ଭାନୁ ବର୍ମ୍ମଦେବ କେବେ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ, ତାହା ଶାସନ କେବେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ? ତାହାର ସମୟ ଏଥିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଋଷ୍ଟ ପ୍ରବ କଷ ସ୍ୱାମୀ ଶର୍ମ୍ମା ନାମରୁ ଦାନଗ୍ରାହୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଅତି ବାହ୍ମଣ ପ୍ରକାର ମୂଚିତ ହେଉଅଛି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସେଠାରେ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜ୍ୟ । ଏହି ରାଜ୍ୟରୁ ଇତିହାସ ସଙ୍ଗେ କମଦନ୍ତୀ ଶୁଣାଯାଏ । ପୂର୍ବକାଳରେ ଉତ୍କଳଅଞ୍ଚଳରୁ ଜଣେ ଋଷି ସନ୍ତାନ ଅସି ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରିସ୍ଥ ଗୋକର୍ଣ୍ଣେଶ୍ୱରଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ । ତାହାଙ୍କୁ ହୁକୁମ ହେଲା ଯେ, ଏହି ପର୍ବତରୁ ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ହେବ, ସେ ଦେଶମାନ ସେ ରାଜତ୍ୱ କରିବେ । ସେ ପ୍ରକାର ମହେନ୍ଦ୍ରତନୟା ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ସ୍ଥାନ ସେ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କଠାରୁ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜବଂଶ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା । ଏହି କମଦନ୍ତୀ ସେଠାରେ ଅଶେଷ ପ୍ରବଳ ଥିବା ସୁତରାଂ ବିଗତ ଦେଶମିଶ୍ରଣ ଆନ୍ଦୋଳନ ସମୟରେ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜା ମହୋଦୟ ଆପଣାକୁ ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥୀୟ ବୋଲି ଦୃଢ ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ ।

ଉପସଂହାରରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଚାଣ୍ଡାମରୋଜଙ୍କ ପ୍ରଭୃତି ଐତିହାସିକ ଚିତ୍ରମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତାମ୍ରଶାସନ ଲିଖିତ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟର ଯଦି କୌଣସି ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକାଶ ହୁଏ, ତେବେ ତାମ୍ରଶାସନର ଅବସ୍ଥାର ଦ୍ୱାରା ଅବଶ୍ୟ ସଫଳ ହେବ ।

ଶ୍ରୀ ଗୋପୀନାଥ ବିଜପୁରୁ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ମୁକୁର

୨ମ ଭାଗ । } ଭାଦ୍ର, ୧୩୨୦ । { ୪ମ ସଂଖ୍ୟା ।

ଚାଷିର ଆନନ୍ଦ ।

ପହିଲି ଆଷାଢ଼ ପାଣି ଭାରି କାମ ଭଙ୍ଗ ।
ଲଙ୍ଗ ଦେଇ ଚାରିପାଖେ ବାଲିଦେଲା ହୁଙ୍ଗ ।
କାଳୁଆରେ ଲଟପଟ ଦେହଗୋଟା ଝାଳ ।
କୋଡ଼ି ହାତେ ନାହିଁ ବେଳ ବାନ୍ଧିବାକୁ ବାଳ ।
ଭୁଇଁଟା ବଳଦ ବଳ ନିକଟ ହୁଡ଼ରେ,
ଚାରୁଥିଲେ ଚଷା ଯୋଚିଦେଲା ଲଙ୍ଗଳରେ ।
ଦରଦୁଡ଼ା ବଳଦଙ୍କ ଦେହେଁ ନାହିଁ ବଳ
ଚଷାପନ ଛାଣି ଛାଡ଼ି ଓଁଷାଇବେ ହଳ
ଚଷାଠାରୁ ନିଆଁଇଥା ମଡ ଗାଳି ଖାଇ ।
ମଠ ମଠ ଗୁଳିଛନ୍ତି ମୁଣ୍ଡକୁ ହଲାଇ ।
ଭଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗ ବେଳ ଅଛି ହଳକଣ୍ଟି ଧରି ।
କପର ବିହୁଡ଼ା କାମ ଯିବ ଅଛି ପରି ।
ଫଳ ସଙ୍ଗବେଳେ ଚଷା ନିଆଁସେ ପକାଇ,
ପାଇଁଟି ଟ୍ରେଣ୍ଡିଲ ଦେଇ ହଳକୁ ଫିଟାଇ
କାନ୍ଧରେ ପକାଇ ବାନ୍ଧି ଯୁଆଳି ଲଙ୍ଗଳ,
ବଳଦ ପିଠିରେ ସାଧ ପାଞ୍ଚଣର ବଳ ।
ବାହୁଡ଼ି ଅଇଲା ଘରେ ଧୋଇ ଗୋଡ଼ ହାତ,
ପେଜଥା ପେଜଥା ଭାତ ଭାତ କଂସେ ଭାତ
ଲୁଣ ଟିକାଟାଏ ମାରି ପାଇ ଦେଲା ବସି,
ଅଡ଼ ଦେଇ କଂସା ଭାତ ଖାଏ ବସି ବସି ।

ଗୋଡ଼ ମୁହଁ ଧୋଇ ବସି ପକାଇ ନିଆଁସେ
ଧୂଆଁଠବ ନିଆଁ ବଡ଼ ଥୁଆ ଥିଲା ପାଶେ
ଶାଳପତ୍ରେ ମୋଡ଼ି ପିକାଟିଏ ଯତନରେ
ନିଆଁକୁ ଧରିଲେ ଓଁଷାଇଲା ଆନନ୍ଦରେ
ଅଧଳଂସା ପ୍ରସାଦରେ କଂସାଏ ଚୋବାଣି,
ଘରଣୀ ତା ସେବା ହଲା ଲୁଣ ଝୁଟେ ଆଣି
ଧନ୍ୟ ସାର ଦୁଇଜଣ ବସିଲେ ଥନନେ
ଚଷା ବୋଲେ ଏ ଦେଶ କାଟିଲା ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦେ ।
ଦେଖୁଛି ମିଥୁନ ଗାର ଖରିଆ ଚୁଣା
ପ୍ରତି ଦରଣ ଧାନ ପୋଷେ ନାହିଁ ଉଣା ।
ରଙ୍ଗଧଡ଼ି ଶାଢ଼ୀକୁ ଦେ। ଥିଲା ଇଚ୍ଛା ଚିତ
ଏଥର ଜଥାରେ ଦେବନାହିଁ ନଙ୍ଗଚିତ ।
ସାଉଁକାର ବାସୁଛାଟା ଛୁଏ ଫର ଫର ।
ଖଳା ମୁଣ୍ଡେ ମାପି ଦେବ ମୂଲ ଜଳନ୍ତର ।
ଘରଣୀ ବସ୍ତ୍ରର କଲା ଭେବେ ଜଣେ ମୁହଁ ।
ଆନନ୍ଦରେ ହେଲେ ଦୁହେଁ ଚୁମ୍ବାଚୁମ୍ବି ।
ଯେ ଆନନ୍ଦ ଜାତ ହେଲା ଦୁହିଙ୍କ ମନରେ
ଥିବେ ନାହିଁ ବିତ ଲକ୍ଷପତି ଧନରେ ।

ଶ—

Digitized by srujanika@gmail.com

ଛୁଡ଼ିଆ ।

କଟକ ନଗରର ପ୍ରାୟ ସପ୍ତକୋଶ ଉତ୍ତରରେ ଏହି ଶୈଳଟି ଅବସ୍ଥିତ । ଆଜି କାଲି ବାଣୀପୁର ଷ୍ଟେସନରେ ଗଲେ ଟାଙ୍କି ପରବର୍ତ୍ତୀ ବଲିରର ପୂର୍ବ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଏହି ଗିରିଟି ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ଆଗାଦ ଶିଳ ବକ୍ରୁ ଭୌତିକ ଦେଖାଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱିଧା ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ି ଦେଖାଯାଏ । ପୂର୍ବ ମୁଖରେ ପ୍ରାୟ ଏକ କୋଶ ପଥ ଅତିକ୍ରମ କଲେ ପର୍ବତର ପାଦଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ଏହି ଶୈଳର ସ୍ଥାନୀୟ ନାମ "ଧଳିଆ" ପାହାଡ଼ । ଶୈଳଟି ତୃଣ ଗୁଳ୍ମ ଶ୍ୟାମଳ, ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଗୋଟିଏ ଦୁମ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଉଚ୍ଚତା ପ୍ରାୟ ୪୦୦ ଫୁଟ ହୋଇପାରେ । ଏହି ପାହାଡ଼ଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ଦର୍ପଣ ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଏହାର ଦୀର୍ଘ୍ୟ ପୃଷ୍ଠରେ ପ୍ରାୟ ୧୫୦ ଫୁଟ ଉଚ୍ଚରେ "ଅଣ୍ଡ ଅଗୋଚ (୧)" ନାମକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗୁମ୍ଫା ଅଛି । ଗୋଲର ଗ୍ରାମପ୍ରାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ରାଜମାର୍ଗରୁ ଦକ୍ଷିଣ ମୁଖରେ ଏହି ଗୁମ୍ଫାକୁ ଉଠିବାକୁ ହୁଏ । ଗୁମ୍ଫାରେ ପହଞ୍ଚିବା ଆଗରୁ ପ୍ରାୟ ୫୦ ପାଦ ତଳେ ପଥର ପୂର୍ବପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ମସୃଣ ଶିଳା ଉପରେ ଗୋଟିଏ ଅଳ୍ପେ କାର୍ଣ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖାଯାଏ । ମୁଖମଣ୍ଡଳ ଅଶ୍ଳ ଏବଂ ପ୍ରଭାବେଷ୍ଟିତ, କର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ୱୟରେ କୁଣ୍ଡଳ ଥିଲାପରି ଦେଖାଯାଏ । ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତରେ ଗୋଟିଏ ସର୍ପ ଧରିଥିଲା ପରି ପ୍ରତୀତ ହୁଏ । ସେ ଅଂଶଟି ଭାଙ୍ଗିଯାଇ ଥିବାରୁ ସର୍ପ କି ଲାଙ୍ଗଳାସ୍ତ୍ର ବୋଲି ସନ୍ଦେହ ଜନ୍ମେ । ଗୋଟିଏ ପାଦ (ଅଥବା ପାଦଦ୍ୱୟ) ଖୋଦିତ ହୋଇନାହିଁ । ଅନନ୍ତର ଗୁମ୍ଫା ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଦେଖାଯିବ ସମ୍ମୁଖରେ ଏକ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରଶସ୍ତ ଶିଳା ଅସ୍ତରଣ । ଗୁମ୍ଫାଟି ଉଚ୍ଚ । ଲୋକ ଭାହା ଭିତରେ ସହଜରେ ଠିଆହୋଇ ପାରନ୍ତି । ଖୋଦିତ ଅଂଶର ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ଏବଂ ଉପରସ୍ଥ ମସୃଣ ଶିଳା ଉପରି ବର୍ତ୍ତମାନ ଚୌରାଳ ଓ ପାଷାଣଭେଦରେ ଏପରି ଚିତ୍ରାର ଓ ବିଷମ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବ ଯେ, ତାହା ହେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ଗୁମ୍ଫା ବୋଲି ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ଗୁମ୍ଫାର ଦକ୍ଷିଣ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଗୋଟିଏ ଘୋର ଗିରିଗୁହା । ଗିରିଗର୍ତ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ଉଠିଯାଇ ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୋଟିଏ କବାଟ ଦ୍ୱାରା ଗୁହା ମୁଖ ରୁଦ୍ଧ ଥାଏ । କବାଟ ଫିଟାଇ ଦେଲେ ମଧ୍ୟଭାଗରେ ସୁଦ୍ଧା ଏଠାରେ "ଭୂମ୍ପସ୍ପର୍ଶ ଅନ୍ଧକାର ଯାକ ପୁଞ୍ଜୀଭୂତ" ହୋଇଥିବା ଦେଖାଯାଏ । "ବାସ୍ତବରେ ଗିରିଗୁହା ଦ୍ୱାରାକର ହସ୍ତରୁ ଅନ୍ଧକାରକୁ ରକ୍ଷା କରେ" (୨) ବୋଲି ଯାହା ମହାକବି କହିଯାଇ ଅଛନ୍ତି, ତାହାର ସତ୍ୟତା ଏଠାରେ ଅନୁଭବ କରାଗଲା । କୌତୂହଳବଶତଃ ଗୁହା ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲି ସେହି ଅବସରରୁ ଘୋର ଭୂପୃଷ୍ଠ ବାୟୁ ନାସିକାରେ ଏବଂ ଅଭ୍ୟନ୍ତରରୁ ଭୟସଶାସ୍ତ୍ର ଦୋଗୀର ପଦସ୍ପାତ ସୂଚକ ଅଶ୍ଳ ଆକ୍ରମଣ କର୍ଣ୍ଣରେ ପ୍ରବେଶ କରି ହଠାତ୍ ପ୍ରାଣ ସଂଶୟ ଜନ୍ମାଇଲା । ଗୁହା ମୁଖ, ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଏବଂ ପ୍ରତିପ୍ରତିରେ ଗୁରୁପାଦ ହେବ । ଏହା ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ମୁଖରେ କ୍ରମ ସୂକ୍ଷ୍ମ ହୋଇଯାଇ ଗିରିର ଅପର ପୃଷ୍ଠରେ ଫୁଟିଅଛି । ସେହି ସ୍ଥାନକୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକମାନେ ଗୁମ୍ଫାର 'ନାକ' ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । ଏହି ସୂଡ଼ଙ୍ଗରେ ପୂର୍ବେ ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷମାନେ ପଞ୍ଚତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତ କରୁଥିଲେ ବୋଲି ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକମାନେ ଜନଶ୍ରୁତି ଘୋଷଣା କରି ଆସୁଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଠାରେ ଅଜ୍ଞ କାହାର ବସବାସ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ଏଠାକୁ ଯିବା ଅହିବା କରୁଥିବା ମଧ୍ୟ ପଥରୁ ସୂଚିତ ହେଉନାହିଁ । ବର୍ଷରେ ଥରେ ରଜସଂକ୍ରାନ୍ତି ଦିନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପର୍ବ ପରି ଏହାର ପାଦଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକଙ୍କର ମେଳା ଏବଂ ସଙ୍କୀର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହା ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଥିଲେହେଁ ପ୍ରାଚୀନ ଗିରି ମୂଳରେ ଏହି ମେଳା ବୌଦ୍ଧ ଲୀଳାର ସୂଚକ ନୁହେ କି? ଥାଉ, ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପ୍ରବନ୍ଧାନ୍ତରେ ଅଲୋଚନା କରିବୁ ।

ଏହି ଧଳିଆ ପାହାଡ଼ର ପୂର୍ବ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଗୋଟିଏ ଗଡ଼ର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ରହିଅଛି । ଅଦ୍ୟାପି ସେହି 'ମେଘନାଦ' ନାମକ ମହାପ୍ରାଚୀରର ଭିତ୍ତିମୂଳରେଖା ଦେଖିଲେ ଭାବୁକ ଯେ ମହାଦୁର୍ଗ ଭିତରେ ସୁବଦ୍ଧ ହୋଇଯାଏ । ପ୍ରସ୍ତରମୟ ପ୍ରାଚୀରର ସ୍ଥୂଳ ପରିଧି ଏପରି ପ୍ରଶସ୍ତ ପ୍ରସ୍ତର ପ୍ରାଚୀର ଅନ୍ୟ କେଉଁଠି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହି ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ପ୍ରାଚୀରର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ଓ ସ୍ଥୂଳ ନିମାଣ ଅଥବା

(୧ ସର୍ପର୍ଣ୍ଣ ବା ସର୍ପାକୃତି ଗୁହା ।

(୨) ଦ୍ୱାରାକରସ୍ଥ ନିଶ୍ଚେ ଯୋ ଗୁହାସ୍ଥ ଘନଂ ଦ୍ୱାର ଭୂତ ନିମାନିକାଗ । —କାଳିଦାସ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ପ୍ରସ୍ଥ ୫୦୦ ଫାଦ। ଏଠାରେ ଏପରି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଅବା ଗୋଖଡ଼ିଏ ଅନେକଙ୍କର କର୍ତ୍ତଗୋଚର ହୋଇ ନ ଥିବ। ଭାଙ୍କର ମିଳ ଛଳଥ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ପରିଚୟ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ତାହା ସଂଥକ୍ଷ ନୁହେ। ଆମ୍ଭେମାନେ ଏଠାରେ ଅଗେ ତାହାଙ୍କ ଲିଖିତ ବିବରଣଙ୍କ ତଳେ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଦେଇ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରୁଅଛୁଁ। ଏହି ଦୁର୍ଗ ପ୍ରାଚୀରର ଚାରିଟି ଦ୍ୱାର ଥିଲା। ପୂର୍ବରେ ଶିବଦ୍ୱାରର ସମ୍ମୁଖ ଭଗ୍ନାବଶେଷ ଅଛି। ଦ୍ୱାରର ଦକ୍ଷିଣରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସିଂହ ହସ୍ତୀ ଉପରେ ମାଡ଼ି ବସିଅଛି। ଏହିଠାରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରସ୍ତର ସ୍ତୂପର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସମାର୍ଗ ପଥରେ ଗଡ଼ ଉତ୍ତରକୁ ଯିବାକୁ ହୁଏ। ଶିବଦ୍ୱାର ଠାରେ ଠିଅଦୋଇ ଚାରିଅଡ଼କୁ ଚାହିଁଲେ ଅଦ୍ୟାପି ଯହିଁ ତହିଁ ପ୍ରସ୍ତର ସ୍ତୂପ ଦେଖାଯାଏ। ମିଳ ଲିଖିତ ବିବରଣ ଅନୁସାରେ ଦୁର୍ଗ ଚତୁର୍ଦ୍ଦ ଦ୍ୱାର ଏହି ଶିଳାରେ ସଜ୍ଜିତ ରାଜମାର୍ଗର ଗୌରବ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ଅଦ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନ ଏହି କ୍ଷୀଣ ସ୍ତୂପାବଳୀ ଦ୍ୱାରା ରାଜଦୁର୍ଗର ସଂଥକ୍ଷ ପରିଚୟ ମିଳୁଅଛି। ଶିବଦ୍ୱାରର ସମ୍ମୁଖୀନ ସ୍ତୂପକୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକମାନେ ରାଜାଙ୍କର 'ଶୟନାଗାର' ଥିଲା ବୋଲି ଦେଖାଇ ଥାଆନ୍ତି, ତାହାର ଅଦୂର ଉତ୍ତରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ତୂପର ନାମ 'ଝୁଙ୍ଗି' ଏଥିରେ ନବରକ୍ଷକ କର୍ତ୍ତାଲମାନେ ବାସ କରୁଥିଲେ। ଦୁର୍ଗର ଏହି ଦୀର୍ଘାଳ ଝୁଙ୍ଗି ଛଡ଼ା ପ୍ରତି କୋଣରେ ଏପରି ଗୋଟିଏ ଝୁଙ୍ଗି ଥିବାର ସ୍ଥାନୀୟ ବୃଦ୍ଧମାନେ କହନ୍ତି। ଦୁର୍ଗର ଉତ୍ତର ଦ୍ୱାରରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସ୍ତୂପ ପଡ଼େ। ଏହା ରାଜାଙ୍କର 'ବୈଠକଖାନା' ଥିବାର ଲୋକେ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି। ତାହାର ଶୃଙ୍ଗ ଦକ୍ଷିଣ ପଶ୍ଚିମରେ ଗୋଟିଏ ବିଶାଳ ସ୍ତୂପୀକୃତ ବିଷୟ ଦେଖା ପଡ଼ିଲା। ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ "ଯତ୍ରକ୍ରୋଶଃ କୃତାନ୍ତା ମଧ୍ୟମ୍ବସ୍ତ—ରସ୍ତପରେଃ କୃତକୋତ୍ତରକୋଶଳା" ଏହି ଶ୍ଳୋକାର୍ଦ୍ଧଟି କାହାର ବା ମନେ ନ ପଡ଼ିବ? ପ୍ରାୟ ଅଠ ହାତ ଉଚ୍ଚ ଏହି ପଥର ପାଦଟି ପୂର୍ବେ ରାଜପ୍ରାସାଦ ଥିଲା। ଏହା ଉପରେ ବୁଲିଲେ ଅଦ୍ୟାପି ପ୍ରକୋଷ୍ଠର ଚିହ୍ନ ଜାଣି ହୁଏ। ପଶ୍ଚିମ ବାରଣ୍ଡାର ଅନେକ ଶିଳା ସ୍ତମ୍ଭ କାଳର କଠୋର କଶାଘାତକୁ ନ ମାନି ଅଦ୍ୟାପି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଅଛି। ପୂର୍ବ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ କୂପପ୍ରାୟ ଗୋଟିଏ ଗର୍ତ୍ତ ଦେଖାଗଲା। ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ ଏହା କୂପ ନୁହେ। ଦର୍ଶନୀୟ ଭୂଗର୍ଭସ୍ଥ ରାଜା (ଶ୍ରୀ ବୈଦ୍ୟନାଥ ପଣ୍ଡିତ) ଏଠା ଖୋଳାଇ କେବଳ ଲୋହାର କଡ଼ି ଶୃଙ୍ଖଳ ପ୍ରଭୃତି ପାଇବାରୁ ତାକୁ ଯୋଡ଼ ପକାଇଲେ। ପଶ୍ଚିମ ବାରଣ୍ଡାର ଅନତି ଦୂରରେ ରାଣୀହଂସପୁରର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ଦିଶେ। ଯାହା ବଳେ 'ରସାଭୂଷା' ଯୋଷାମାନଙ୍କର ପ୍ରିୟତମ ବିହାରଭୂମି ଥିଲା, ତାହା ଆଜି ଭୀମରବା ଶିବାଙ୍କର ଅବାସ ସ୍ଥଳୀ ହୋଇଅଛି। ଅହୋ! କାଳର କି ବିଚିତ୍ର ଗତି!

*On the eastern side of it, close at its foot, one of the Uriya kings of the Gangetic line built his capital, and called it after the heavenly place of Indra-Amarabati. The hill too obtained the same name, but that name is now not much used. The palace and its surrounding fotifecations are said to have once covered an area of over two miles. The walls of the fort made of laterite and four feet thick are still prominent in many places; but the bulk of the stores both of the palace and the fort has been removed by the vandals of the Public-works Department, who have utilized it in paving the trunk road. A high platform with portions of broken walls and a number of pillars and capitals lying scattered here and there, now mark the site of the palace. On another platform were found two images of Indrani, and within a short distance of the ruins there is a large tank called Nila pokharec"

(Antiquities of Orissa Vol. II P.163)

Digitized by srujanika@gmail.com

ହେ ମହାକାଳ ! ଧନ୍ୟ ତୋହର ଲୀଳା ! ତୋହୋ ବସ୍ତୁରେ ସେ ମହାଅଭ୍ୟୁଦୟ ଏବଂ ମହାପ୍ରଳୟ ସମାନ ! ତୋହ ଆଗରେ କେତେ ଜଣ ନଗ୍ନବଭାର ଅଭିନୟ ଦେଖାଇ ଚାଲିଗଲେ; କିନ୍ତୁ ତୁ ସର୍ବଦା ସେହିପରି ଅଛୁଅଛୁ । ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ପ୍ରକାରାତ୍ମକ ଔଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟବନ୍ତ ସେ ମହାକାଳ ତୋହୋ ଶ ସନରେ ଏ 'ଅମରାବତୀ' ପୁରକୁ ଅଛି ଅମର କରି ଥାଇଲେ କି ?

"ଚିରଦିନ ପାଇଁ କାହାର ନୁହନ୍ତି କର୍ମଭୂମି ବନ୍ଧୁ ।
ପାଞ୍ଚଦିନ ଥରବେ ଭୁଲିଗଲେ ଯେବେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ହେବେ ପରି ?"
(ବ୍ରହ୍ମଲୀଳା ।)

ଉକ୍ତ ଦେଉଳାଗାଦର ପୂର୍ବ ଏବଂ ସିଂହଦ୍ୱାରର ପଶ୍ଚିମ, ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତର ବେଦୀଉପରେ ପୂର୍ବମୁଖୀ ଦୁଇଟି ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଦୁଇ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ କହନ୍ତି ।

"ଯେହେ ଦୋଇଲେ ବଳାବତିପ୍ରିୟା
ଯା କଣ୍ଟକ ଟେକ ଟକିଲି ଛଡିଆ ।"

ଏହାପରି ପାଠକମାନଙ୍କର ଧାରଣା ହୋଇଥିବ ଯେ ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ 'ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ-ମନ୍ଦିର' ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏହିଠାରେ ଚିତ୍ରକରଣୀ କରିଥିବାର ଉକ୍ତି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥଳପରି ପୂର୍ବପକ୍ଷ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନୁହେଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଠାରେ କୌଣସି ମନ୍ଦିର ନାହିଁ ବା ମନ୍ଦିରର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ନାହିଁ । ବୋଧ ହୁଏ ଅନ୍ୟତ୍ର ଏହାର ପୂର୍ବ ପୀଠ ଥିଲା । ଦର୍ପଣର ଭୂତପୂର୍ବ ଦାନଶୀଳାବଳୀ ଏହିଠାରେ ଗୋଟିଏ କାଷ୍ଠ ମଣ୍ଡପ ନିର୍ମାଣ କରି ଇନ୍ଦ୍ରଇନ୍ଦ୍ରାଣୀଙ୍କର ଛିଣ୍ଡିକାଳ ପୂଜାକାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏପୂର୍ବେ ମନ୍ଦିର କେଉଁଠିଥିଲା, ତାହା ସ୍ଥାନୀୟଲୋକ କହି ପାରିଲେ ନାହିଁ, ତେବେ ସେମାନେ ଏକ ଯୋଗ କଲେ ଯେ ଏହି ମନ୍ଦିରର ଦ୍ୱାର ଦେଶରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନ୍ଦିର ପରି ନନ୍ଦିମୂର୍ତ୍ତି ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅମ୍ଭେମାନେ ମୂର୍ତ୍ତି ଦୁଇଟିରୁ ଯାହା ଦେଖିଲୁଁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଅଛୁଁ ।

ମୂର୍ତ୍ତିଦ୍ୱୟ ପୂର୍ବମୁଖ । ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଇନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ବାମ ଭାଗରେ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ଅବସ୍ଥିତ । ଉଭୟଙ୍କର ପଦତଳେ ଏକ ରୂପ ହସ୍ତୀଶୁଣ୍ଡ ଟେକ ଠିଆ ହୋଇଅଛି । ହସ୍ତୀର ପୃଷ୍ଠରେ ଲାଙ୍ଗୁଳ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଉଭୟଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣପାଦ ସ୍ଥାପିତ ଏବଂ ବାମପାଦ ପଦ୍ମାସନସ୍ଥିତ । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅଷ୍ଟଭୁଜ । ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱର ଗୋଟିଏ ଭୁଜରେ ଯେ ଗଦା ବ୍ୟଞ୍ଜିତ । ଅନ୍ୟଟିରେ ଅଙ୍କୁଶ ଅଛି । ଅପର ଭୁଜଟି ଭଗ୍ନ ହୋଇ ଥିଲେହେଁ, ଚକ୍ରଚିହ୍ନ ଥିବାର ବୋଧହୁଏ । ବାମ ଚାରିଭୁଜ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଯୋଗମୁଦ୍ରା ବ୍ୟଞ୍ଜକ ଓ ଜଂଘା ଉପରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଅପର ତିନୋଟି ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଥିଲେହେଁ ସେଥିରେ ଉପ-ଯୁକ୍ତପରି ଶଙ୍ଖ, ପଦ୍ମ ଓ ଗଦାର ଚିହ୍ନ ଲକ୍ଷିତ ହେଲା । ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀଙ୍କର ଚାରି ଭୁଜ ମଧ୍ୟରୁ ଦକ୍ଷିଣ ଦ୍ୱିଭୁଜ ଭଗ୍ନ । ଅର୍ଦ୍ଧଭଗ୍ନ ବାମ ହସ୍ତରେ ଗୋଟିଏ ଶିଶୁ (ବାଳକ) ଅଙ୍କିତ । ଉଭୟଙ୍କ ପାଦରେ ନୂପୁର ଓ କଟିସୂତ୍ର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ବଳୟ ଶୋଭା ପାଉଅଛି, ବକ୍ଷ ପଦକ ଉଭୟଙ୍କର ସମାନ । ଉଭୟ ମସ୍ତକରେ ମୁକୁଟ ଓ ଏବଂ କଟିଦେଶରେ ମେଖଳା । ଉଭୟଙ୍କ ସ୍ତନ ଦେଶରୁ ଉପବୀତ ବିଲମ୍ବିତ । ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀଙ୍କର ସ୍ତନ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀ ଚିହ୍ନ ଚିହ୍ନ ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ, ବକ୍ଷୋ-ଦେଶ ବସ୍ତ୍ରାବୃତ ସ୍ଥିତ ହୋଇ କଥାଉ ଅନୁମାନ ହୁଏ । କେବଳ ଗଳଦେଶ-ଲମ୍ବିତ ହାରାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଗଲା । ଏହି ଦୁଇ ମୂର୍ତ୍ତିର ପ୍ରାୟ ୫୦ ହାତ ଦକ୍ଷିଣରେ 'ବୁଢ଼େ(ଧ)ଇ' ଠାକୁରାଣୀଙ୍କର ମନ୍ଦିର ପଡ଼େ । ବୁଢ଼େଇ ନାମ ଶୈଳିଲକ୍ଷଣି ସେଥିରେ ବୁଦ୍ଧ ସମ୍ପର୍କ ଥିବାର ଅଗ୍ରେ ଅନୁମାନ ହେଲା । ମନ୍ଦିରର ପୂର୍ବମୁଖ ଦ୍ୱାର ଉତ୍ତି ଅଦ ସବୁ ଭଗ୍ନ । ମୂର୍ତ୍ତିର ଅର୍ଦ୍ଧରୁ ଅଧିକ ପ୍ରାୟ ଭଗ୍ନ ଓ ଧ୍ୱସ୍ତ । ସିନ୍ଦୂର ରୂପରେ ମୁଖ ପରିଷ୍ଟ ହେଉ ନ ଥିଲେହେଁ କର୍ଣ୍ଣରେ ଅକ୍ଷମାଳର ଚିହ୍ନ ଦେଖାଗଲା । ମୁଖ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରଭାମଣ୍ଡଳ ବେଷ୍ଟିତ । ଅଞ୍ଜଳୀବଦ୍ଧ ହସ୍ତଦ୍ୱୟରେ କଣ ସ୍ଥାପିତ ଅଛି, ତାହା ଜାଣିବାକୁ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକେ 'ଶପର ଅଛି' ବୋଲି କହି କୌତୂହଳୀ ଲୋକକୁ ବିଭ୍ରାନ୍ତ କରନ୍ତି । ସ୍ଥୂଳରେ ଦେଖାଗଲା ଏହା ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତିବିଶେଷ ଭଳି ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେ । ତେବେ କି କାରଣରୁ ଲୋକେ ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଦେବୀ ଏବଂ ଉପଗତଧର୍ମ ସେହି ମୂର୍ତ୍ତିଦ୍ୱୟକୁ ଇନ୍ଦ୍ର ଓ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ କହନ୍ତି, ତାହା ନିରୂପଣ କରିବା ଦୁରୂହ । ସମ୍ଭବତଃ ହସ୍ତିବାହନ ଦେଖି ଲୋକେ ଏ ପ୍ରକାର କଳ୍ପନାର ଅବତାରଣା ନେଇ ଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଉଦୟଗିରିସ୍ଥ ହାତୀ-ଗୁମ୍ଫାର ଔଲିଖି ପାଠକଙ୍କୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ମହାବୀର ଖାରବେଳ 'ମହାମେଘବାହନ' ଥିଲେ । ଖାରବେଳଙ୍କ ମହାହସ୍ତୀ ତାହାଙ୍କର

Digitized by srujanika@gmail.com

ବାହନ ଥିଲା । ଜୈନ ଚତୁର୍ବିଂଶତି ଦେବତା ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟ-ତମ ଅଜିତନାଥଙ୍କର ମଧ୍ୟ ହସ୍ତୀ ବାହନ । ଏହି ଦେବତାଙ୍କ ମୂଳଦେଶରେ ଯେପରି ହସ୍ତୀର ଚିହ୍ନ ଥିବାର ଜୈନ ଧର୍ମ-ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି, ଏଥିରେ ସେହିପରି ଥିଲେ ହେଁ କେବଳ ହସ୍ତମୁଦ୍ରାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଓ ଉପବୀତ କଟିପରିଧାନ ମୂରଣ କରି ଜୈନମାନେ ଉକ୍ତ ଦେବତା ନୁହନ୍ତି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ତଥାପି ଜୈନଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ର ପାଠରୁ ଏହା ମଧ୍ୟ ଜଣାଯାଏ ଜୈନଦେବତାମାନେ ସର୍ବଦା ଏକରୂପ ନଥାନ୍ତି । କିମ୍ବା ଦ୍ୱିଭୁଜ ଥିଲେହେଁ ଚତୁର୍ଭୁଜ ବା ବିଦ୍ୟାବିଶେଷ ସିଦ୍ଧି ସମୟରେ ସେମାନେ ଚତୁର୍ଭୁଜ ଅଷ୍ଟଭୁଜ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରକାରରେ ଚିତ୍ରିତ ରୂପ ଧାରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଅନୁ-ମାନ ହେଉଅଛି ଏହି ମୂର୍ତ୍ତି ଜୈନ (୧) ମହାମେଘବାହନ ଖାରବେଳଙ୍କ ଶାସନୋଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଦୟଗିରିରେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଦିଗ୍ବ-ଦନ୍ତୀ ପ୍ରତିଲିପି ଥିବାର ମିଃ ଷ୍ଟର୍ଲିଙ୍ଗ୍ ସାହେବ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗିରିବର୍ତ୍ତୀ ଇଲୋରାରେ ଅଦ୍ୟାପି ଏହି 'ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ମନ୍ଦିର'ର କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଯାହାହେଉ ଏହା ଇନ୍ଦ୍ରଦେବତା ଶଚୀଙ୍କର ମନ୍ଦିର ନୁହେ । ଅନ୍ୟକୁଆପି ଇନ୍ଦ୍ର ବା ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀଙ୍କର ମନ୍ଦିର ଥିବାର ଶୁଣାଯାଏ ନାହିଁ । ଯାଜପୁରସ୍ଥିତ ସପ୍ତମାତୃକା ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଅଛି, ତାହା ଏଥିରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ । ଏଥିରେ ଅବଶ୍ୟ ସେହି ଇନ୍ଦ୍ର ବା ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ବଂଶଜ ଖାରବେଳଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ ଅଛି । ଏହି ଗଡ଼ର ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ଜଗନ୍ନାଥ ସଡ଼କ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଯେଉଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ 'ଲୀଳାପୋଖରୀ' ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି, ତାହା ସମ୍ଭବତଃ 'ଲଙ୍କା' ନାମଯୁକ୍ତ । ଏହି ସବୁ ଯୁକ୍ତିର ସତ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, 'ଉତ୍କଳ' ଗୋଟିଏ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଗଡ଼ । ଏହାର 'ମେଘନାଦ' ପାଟରୀ ମେଘବାହନ ରାଜାଙ୍କର ନାମର ଉପଯୁକ୍ତ । ଯେଉଁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହାକୁ ଅଧୁନିକ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି, କେଉଁ ଯୁକ୍ତି ବଳରେ ସେମାନେ ତାହା ପ୍ରମାଣିତ କରେ ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ । ତାହାର ମିଳ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାହା ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ମନ ମାନୁନାହିଁ । ତାହାଙ୍କ ଲେଖାରୁ ଜଣା ଯାଉଅଛି ସେ ଏହି ସ୍ଥାନ ବଳକର ଦେଖି ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବଳ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିନାହାନ୍ତି । ସେ କହନ୍ତି ଓଡ଼ିଶାରେ ସପ୍ତ କଟକ ଥିଲା । ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଯଯାତିକେଶରୀ ଯାଜପୁରଠାରେ ଏବଂ ତପରେ ପୁରୀରେ ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ଶେଷ କାଳରେ ଭୁବନେଶ୍ୱରଠାରେ ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଅନନ୍ତର ଶ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦଶମ (୯୩୩—୯୮୫) ଶତାବ୍ଦୀରେ ନୃପକେଶରୀ ମହାନଦୀ କାଠଯୋଡ଼ୀ ମଧ୍ୟସ୍ଥିତ 'ବଡ଼ାନଦୀ' * ଠାରେ ଚତୁର୍ଥ କଟକ ବସାଇଲେ । ଏଠାରେ ବନ୍ୟାର ଉପଦ୍ରବ ଦେଖି ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ମାଗଧକେଶରୀ ନଦୀର ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ 'ଶାରଙ୍ଗଗଡ଼'ଠାକୁ କଟକ ଉଠାଇ ନେଲେ । ଏହି କଟକ ମହାନଦୀର ଅପର ପାରବର୍ତ୍ତୀ 'ଚୌଦ୍ୱାର' ଠାରେ ଗଜପତି ଶ୍ରୀ ଅନଙ୍ଗଭୀମ-ଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା (†) । ଏହି ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ପୁଣି 'ଉତ୍କଳରେ' କିଛିକାଳ ସପ୍ତମ କଟକ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ‡ ଅନନ୍ତର କଟକ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ମହାନଦୀ କାଠଯୋଡ଼ୀର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନରେ ଅଦ୍ୟାପି ବିରାଜମାନ ରହିଅଛି ।

ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଉତ୍କଳରେ ନିଜଗଡ଼ ବସାଇ ଥିଲେ, ଏହା କୌଣସି ଐତିହାସିକ ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ଆଜି ମଧ୍ୟ ଏହି କେତେ ଶତ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଗଡ଼ ଏକାବେଳକେ ବିଧ୍ୱସ୍ତ ହୋଇଯିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେ । ଅନଙ୍ଗଭୀମଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ନିର୍ମିତ ଯେଉଁ ସବୁ ଦେବାଳୟ ଓ ପୁଷ୍କରିଣୀମାନ ଅଛି ସେମାନଙ୍କର ଏତେ ଜୀର୍ଣ୍ଣାବସ୍ଥା ହୋଇନାହିଁ । ପୁଣି ଭୁବନେଶ୍ୱର ଯେଉଁମାନେ

(୧) ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୈନ ଦେବତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଚିହ୍ନ ବା ବାହନ ଥାଏ ।

* ଏହି "ବଡ଼ାନଦୀ" ତାମ୍ରଶାସନ ଲିଖିତ 'ବାରାଣସୀ' ଅଟେ ।

(†) ଚୌଦ୍ୱାର ଗଡ଼ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଏବଂ ସପ୍ତମ ଗଡ଼ର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ନବ୍ୱେନ୍ଦ୍ର କେତେକ ଦ୍ୱାର ସ୍ଥାପିତ ବୋଲି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଐତିହାସିକମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି ।

‡. 6th Chaudwar—on the left bank of Mahanadi where *Anangbhim left his court* and the 7th Chatia, where he put up for a time, of these the last four are frequently and promiscuously called Kataka.—Anti. P. 164

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦେଖିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଏହାକୁ ଅନାୟାସରେ ପ୍ରାଚୀନତର କହିବେ । ବରଂ ଏହା ଗୌଡ଼ରେ ସମକାଳୀନ ବା ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ । ଏହି ଗଡ଼ ଉପରେ ପାହାଡ଼ଟା ଅବକଳ ଛତ୍ର ପ୍ରାୟ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବାରୁ ସମ୍ଭବତଃ ଏହାର ନାମ 'ଛତ୍ରପୁର' ଅଥବା ଏହି ପାହାଡ଼ର ନାମ 'ଛତ୍ର ଗିରି' ଥିଲା । ଏଠାରେ ପୂର୍ବେ କେଉଁ ବଳା ରାଜପଣ କରୁଥିଲେ ତାହା ଜନସାଧାରଣରେ ସୁବା ନାହିଁ । ବହୁ ପୂର୍ବକାଳ ଠାରୁ ଗୋଧନ୍ଦ ଏଥିକି ତାହାର ଅଖି ପାଇନାହିଁ । *

ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀଙ୍କର ମନ୍ଦିର ଥିବା ପୋଗେ ଲୋକେ ଏହାକୁ ଅମ୍ବଭବା କହକ କହି ଥାଆନ୍ତି । ଅମ୍ବଭବା ସ୍ୱରରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ ଲୋକ ଅମର ହୁଏ ବୋଲି ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସୀ ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ । କିନ୍ତୁ ଏଣିକି ସେ ବିଶ୍ୱାସକୁ ଜୀବିତ ରଖିବା ଅସମ୍ଭବ ଦେଖି ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକେ ଏ କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅପୂର୍ବ କୌଶଳ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତି । ସେମାନେ କହନ୍ତି ଏହି ଅମ୍ବଭବା କହକରେ (ଗଡ଼ଠାରୁ ଛଅଆଠଟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ଥାନ) ଅଢେଇପାଦ ସ୍ଥାନ ଅଛି, ଯେଠା ମାଡ଼ିଲେ ଆଜ ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏନାହିଁ । ଏହି ଅଢେଇ ପାଦ ଭୂମି କେଉଁଠାରେ ଅଛି କିଜ୍ଞାସା କଲେ ସେମାନେ ଏହା କହି ଜିଜ୍ଞାସୁର କୌତୂହଳ ନିବାରଣ କରନ୍ତି ଯେ, ଉକ୍ତ ଅଢାଇ ପାଦ ଉପରେ 'ଅମରେଶ୍ୱର' ମହାଦେବଙ୍କର ଶକ୍ତି ରହିଅଛି । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝାଗଲା ଯେ ମହାଦେବଙ୍କ ଶକ୍ତି ଉପରେ ଠିଆ ହେବା ଯେପରି ଅସମ୍ଭବ, ଅମର ହେବା ନିଜ ପକ୍ଷରେ ସେହିପରି ଅସମ୍ଭବ ।

ଉକ୍ତ ଅମରେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିକଟରେ ଜଳନ୍ନାଥ ସଡ଼କର ପ୍ରଥମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଏହି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଚଟ ଅବସ୍ଥିତ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ମଠ ଅଛି । ମହନ୍ତ ସମ୍ପ୍ରତି ଦାସ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ମଠର ଅଧିକାରୀ । ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକମାନଙ୍କ ମୁଖରୁ ଏହି ଗାଦିର ସୁନାମ ଶୁଣି କେତେକ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଅନୁରୋଧକ୍ରମେ ଏହି ଚଟ ଦେଖିବା ପାଇଁ ମଠ ଦେଖିବାକୁ ଗଲି । ପ୍ରବେଶ କାଳରେ ଚଟ ମୂଳରୁ ବହାଳ ଜଳଧାରା ବହି ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତାର ଦେଖି ଅତି ପୂତ ମନରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ପ୍ରବେଶ କଲି ଏବଂ ଦେଖିଲି ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କରୁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ କର୍ମକାଣ୍ଡ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ମନ୍ତ୍ର ପାଠସହ ଅଗ୍ନିରେ ଅମୃତ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛନ୍ତି । ଏହି ସମ୍ପ୍ରଦାନ ବ୍ୟାପାର ଯଜ୍ଞର କାରଣ ପରିବର୍ତ୍ତେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ 'ତାହା ମହନ୍ତଙ୍କ ଗୋତର' ବୋଲି କହି ନିରବ ହେଲେ । ମହନ୍ତଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା ହେଲା, ମହନ୍ତ ଏଠାରେ ଅବ୍ରାହ୍ମଣ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ନମସ୍ୟ ହେଉଥିଲେହେଁ ଲୋକଙ୍କୁ ହଠାତ୍ ଗୋଟିଏ ନମସ୍କାର କରି ଲେଖକ ଓ ଦର୍ଶକ ସାଧାରଣଙ୍କ ମନରେ ବିସ୍ମୟ ଜନ୍ମାଇ ଥିଲେ । କାରଣ ମହନ୍ତ ଏଠାରେ ନରରୂପୀ ଦେବତା । ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳରେ ଏହାଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚ ଆସନରେ ସୋଇ ସମ୍ମୁଖରେ ଯଥାବିଧି ଅର୍ଚ୍ଚନା କରାଯାଏ । ମଉଜୁଦ ସମୟରେ ପ୍ରତି ଏହାଙ୍କ ବିମାନରେ ବସାଇ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଚଟ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରନ୍ତି । ମହନ୍ତଙ୍କର ଏତେ ପ୍ରଭାବ କେଉଁ ଦିନରୁ ଏରୂପ ହେଲା ଜାଣିବା କଠିନ । ଆଲାପରୁ ଜଣାଗଲା ମହନ୍ତ ଜଣେ ଅତ୍ୟନ୍ତଦୀକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତ ସୁଶ୍ରୀବିଶିଷ୍ଟ । ତାଙ୍କର ପିତା ସାଧୁଦାସ ଏବଂ ପିତାମହ ମାଲକାକାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହାଡ଼ିଦାସ । ଉପାସ୍ୟ ଦେବତା କଥା ପଚାରିବାରୁ ମହନ୍ତ ଉତ୍ତର କଲେ, ଆମ୍ଭମାନେ ଅଣାକାର ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କାହାକୁ ମାନୁଁ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଏ କଥା ଓ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରେ ବହୁତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଗଲା । ମହନ୍ତ ଏଠାରେ ନାନା ଦେବତାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଇ ସେମାନଙ୍କ ପୂଜାବିଧିର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଅଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଚଟ ମୂଳର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗସ୍ଥିତ ନବନିର୍ମିତ ପଥରେଡ଼ି ମହନ୍ତଙ୍କର ଗୋଟିଏ କୀର୍ତ୍ତି । ଏହି ଉତ୍ତରି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱତଳ ଦୁଇ ପଂକ୍ତିରେ ଗୋଟିଏ ଏକୋଇ ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତଙ୍କ (୩) ଦେବ ଦେବୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଦ୍ୟୋତମାନ । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଏବଂ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟକର୍ମ ଅତି ମନୋହର ହୋଇଅଛି । ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ପଂକ୍ତିରେ ଲୋକନାଥ, ଲିଙ୍ଗରାଜ, ଜିପିଲେଶ୍ୱର, ବଟେଶ୍ୱର ପ୍ରଭୃତି ଉକ୍ତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ

ଛତ୍ରଅବତ

* କେହି ଏ ଛଳରେ ଭୀମ ବିଜୁଲିଙ୍କର ନାମ ସ୍ମରଣ କରନ୍ତି । ବିଜୁଲିଙ୍କ ଜଣେ ଥିଲା ପ୍ରାଚୀନ ରାଜା । ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ ଏହାଙ୍କ ଭଗ୍ନ ଗୋଟେ ବହୁଅଛି । ବିଜୁଲି ପର୍ବତରେ ଏହି ମଠର ଅଧିକାରୀ ଶ୍ରୀଶ୍ୱରଦାସ ବୁଲରେ ବ୍ୟାପ୍ରକାଶ କରିଥିବା ଦେଖି 'ପର୍ବତମାଳାରେ' ଦର୍ଶିତ ଅଛି । ଏହି ଜନ୍ମଭୂମିରୁ 'ବିଜ୍ଞ' ଗୋଟିଏ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଗଡ଼ ଥିବା ସେ କି ଅନୁମାନ ହୁଏ ନାହିଁ ?

Digitized by srujanika@gmail.com

ଶିବ, ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦିଗପାଳ, ବଳ କର୍ତ୍ତାଦି ସ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ ଅତ୍ର ଓ ଅନନ୍ତାଦି ପଞ୍ଚସଖା ବା ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ଚିତ୍ର ଅତି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି । ଭଳ ପଂକ୍ତିରେ ବସଳା, ବରଜା ଅଥ ଦେବୀ ମହାଗଣସହ ରାଧିକା ଚତୁର୍ଭୁଜଙ୍କର ଚିତ୍ର ମଧ୍ୟ ଅତି ମନୋହର ହୋଇଅଛି । ଏହି ଦ୍ୱାର ଉତ୍ତର ଭାଗରେ ହାଡ଼ିବାସ ଓ ସାଧୁବାସଙ୍କର ଦୁଇଟି ସମାଧି ମଣ୍ଡପ ଅଛି । ପ୍ରଥମଟିରେ ଧଳା ଘୋଡ଼ା ଉପରେ କାଞ୍ଚୀଯ ଶ୍ରୀ ବଳଭଦ୍ର ଏବଂ ଅପରଟିରେ କଳା ଘୋଡ଼ା ଉପରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଆସୀନ । ଭୁଗୟ ମଣ୍ଡପରେ କଣ ରହିବ ? ସୁଭଦ୍ରା ମୂର୍ତ୍ତି ସନ୍ନିବେଶିତ ହେବ ପରା ! ଯାହାହେଉ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଗନ୍ନାଥ ବଳଭଦ୍ର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବ ଦେବୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆରାଧନା ଆସି ଗଲାଣି । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେ ଅଜ୍ଞ ଭୁଇଁ ମୂର୍ତ୍ତିର ପୂଜା ମଧ୍ୟ ଏଠିରେ ପ୍ରଚଳିତ କଲାଣି । ପ୍ରୋକ୍ତ ସମାଧି ମଣ୍ଡପର ଉତ୍ତର ପୃଷ୍ଠସ୍ଥିତ ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ମହିଷାସୁରମର୍ଦ୍ଦିନୀ ଦୁର୍ଗା ଏବଂ ପୂର୍ବ ଭାଗରେ ଭୈରବୀ କାଳୀ ମୂର୍ତ୍ତି ବିଦ୍ୟମାନ । ଭୟସ୍ମୃତ୍ୟ ଯେପରି ପ୍ରକାଣ୍ଡ, ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ଶିଳ୍ପକଳା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ତ୍ରିଲୋଚନେଶ୍ୱରଙ୍କର ମନ୍ଦିରରେ ଏହି ଦୁଇ ମୂର୍ତ୍ତି ଜ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ତାହା ମହନ୍ତଙ୍କୁ ଭଲରୂପେ ଜଣା । ଶେଷୋକ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତି ରେ ଯେଉଁ ଜନ୍ୟକାଣ୍ଡ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ଅନ୍ୟ କୁତ୍ରାପି ଲକ୍ଷିତ ହୁଏନାହିଁ । ନଗ୍ନ କାଳୀମୂର୍ତ୍ତିର ପଦତଳେ ପଲଙ୍ଗ ଶିବ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖି ଶାୟିତ । ମୂର୍ତ୍ତିକି ଦେଖିଲେ ବର୍ଣ୍ଣକର ଭକ୍ତିସଞ୍ଚାର ହେବା ଦୂରେ ଥାଉ ମନରେ ଘୋର ବିକାର ଜାତ ହୁଏ । ଅନ୍ୟଲୋକ କଥା ଦୂରେ ଥାଉ, ବକ୍ତା ସହିତ ବକ୍ତା ଏକାନ୍ତରେ ଏ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ସଙ୍କୁଚିତ ହେବେ । ଏପରି ନିର୍ମାଣ କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କଣ ଜଣାଗଲା ନାହିଁ । ଶୁଣିଲୁଁ ଜଣେ ସ୍ଥାନୀୟ ଭଦ୍ରଲୋକ ଏହାଦେଖି କାରିଗରକୁ ନାନା ଭୟପ୍ରଲୋଭନପୂର୍ବକ ମୂର୍ତ୍ତି ଦ୍ୱୟରୁ ଏହି ନିର୍ଲଜ୍ଜ ଅଙ୍କକୁ ଉଠାଇ ଦେବା ବା ଗୋପନ କରିବ ଲାଗି ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କାରିଗର ଏହା କହି ସ୍ୱଦୋଷ ଜ୍ଞାପନ କରିଥିଲା ଯେ, "ମହନ୍ତେ ପୁରାଣ ଦେଖି ଏହିପରି ମୂର୍ତ୍ତି କରିବା ଲାଗି ଆଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ମହନ୍ତେ ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ଏ ଦ୍ୱାରଦେଶ ସମସ୍ତଙ୍କର ଦେଖିବା ପାଇଁ ହେଉଛି ।" ଏ ସ୍ଥାନକୁ ପୁଣି ଦୂରରୁ ଅନେକ ସ୍ତ୍ରୀ ଦେଖିବାକୁ ଆସନ୍ତି । ଯେ ସ୍ଥଳରେ ସେମାନଙ୍କର ପଦାର୍ପଣ ଉଚିତ ନୁହେ, ସେ ସ୍ଥଳରେ ସେମାନେ ପୁଣି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ନିରୀକ୍ଷଣ କରନ୍ତି । ବସ୍ତୁତଃ ଏହି ନିକଟରେ ଅନେକଙ୍କର ଭକ୍ତି ବା ଭକ୍ତିର ପରୀକ୍ଷା ହୋଇଥାଏ । ଫଳତଃ ଏ ସ୍ଥଳରେ ଗୋପୀଲୀଳାଖ୍ୟା ଯାତ୍ରା ବାଜା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ତାହା ରହେ ନାହିଁ । ନିଷ୍ଠାବାନ ମହନ୍ତଙ୍କର ଏହି ଦୁର୍ମତି କେଲିକଦମ୍ବ ହୋଇଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଅମ୍ଭେମାନେ କହିଁ କହିଁ ଏଠାରେ ଅନେକ ଅପ୍ରିୟସତ୍ୟ କହିଗଲୁଣି । ଅବଶ୍ୟ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କର ଭଦ୍ର ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଲେ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷର ଅଶିଷ୍ଟଦୃଷ୍ଟିରେ ଅଡ଼ିବାକୁ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ତାହା ଶ୍ରେୟ । ଅମ୍ଭେମାନେ ଆଗାକରୁଁ ମହନ୍ତେ ଏଣିକି ସାବଧାନ ହୋଇ ଏ ସବୁକୁ ପ୍ରଶ୍ରୟ ନ ଦେଇ ମହାପୁରୁଷ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ସ୍ତ୍ରୀସୁଖ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ସ୍ଥିର ଦୃଷ୍ଟି ରଖିବେ ଏବଂ ସାଧାରଣଙ୍କର ଯଦ୍ଧାରା ମଙ୍ଗଳ ହେବ ତାହାର ପଥ ଉଦ୍ଭାବନ କରିବେ । ଧର୍ମସ୍ଥାର ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରି ଅଧର୍ମ ମାର୍ଗରେ ବିଚରଣ କଲେ ଚିତ୍ତଦର୍ଶନରେ କେତେ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ଲୋକଙ୍କର ଜୀବନ କଳୁଷିତ ହେବ ତାହା ଥରେ ବିଚାର କରି ଦେଖନ୍ତୁ ।

ମହାପୁରୁଷ ହାଡ଼ିବାସଙ୍କ ସମୟରୁ ଛତଅଦ୍ଭୁତ ଶ୍ରୀ । ଯେ ଏହି ଦ୍ୱାର ମୂଳରେ ଧ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ରଚିତ ଅନେକ ମାଳିକାଗ୍ରନ୍ଥ ଅଛି, ସେଥିରୁ ଖଣ୍ଡେ ହସ୍ତଗତ ହୋଇଥିଲେ ଛତଅ ଭାଷାରେ ଅନେକ କଥା ଜଣା ଯାଇଥାନ୍ତା ; କିନ୍ତୁ ଲେଖକ ଖଣ୍ଡେ ପୁସ୍ତକ ହସ୍ତଗତ କରିବାକୁ ବହୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ସବୁ ବିଫଳକାମ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ବୋଧହୁଏ ମାଳିକାରେ ପୁରାଣର ଗୂଢ଼ାର୍ଥ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେଉଥିବାରୁ ଅର୍ଥାତ୍ କାଳୋଚିତ ନାନାକଥା ସେଥିରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଦୁର୍ବଳଚିତ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବାରୁ ପୁସ୍ତକାଧିକାରୀମାନେ ତାହାକୁ ଅନ୍ୟହସ୍ତଗତ କରାଇ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ଯାହା ହେଉ ମାଳିକାରେ ଯେପରି ନାନା ଅସାର ଅସଲତ୍ତ ଓ କଳ୍ପିତ କଥାମାନ ଥିବାର ସମ୍ଭାବନା, ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ଐତିହାସିକ ଅନେକ ତଥ୍ୟ ଥିବାର ସମ୍ଭାବନା କରାଯାଏ । ଭାଷା ଏକସ୍ଥାନରେ ଆବଦ୍ଧ ରହିଲେ ସେ ସବୁ ପ୍ରକାଶ ଅସମ୍ଭବ । ଅମ୍ଭେମାନେ ଏତିକରେ ଆଜି ଛତଅର ଉପସଂହାର କରୁଅଛୁଁ ।

ଶ୍ରୀ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣକାର । *

ଆପଣାକୁ ଚେଷ୍ଟେବା ମାନବ ଜାତିର ପ୍ରକୃତିସିଦ୍ଧ । ସମାଜ-ଯୋଗରେ ପିଢ଼ିଠାରୁ ମସୃଣସ୍ପର୍ଶରେ କାକ-କଳେବରଗ୍ରାହ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାନାରୂପରେ ଏହି ଚେଷ୍ଟେବା ବୃଦ୍ଧିଗୋଚର ହୁଏ । ଏହି ଚେଷ୍ଟା କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ପାଚକ ବା ପାଚକ; ଅପର କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ପାଚକ ହୁଏ । ଚେଷ୍ଟେବା ସ୍ଥଳତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାର,—(୧) ଉତ୍କର୍ଷ ସାଧନ କରିବା, (୨) ଯଥୋଚିତ କରିବା । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବା ଦୈବିକ ଉନ୍ନତିର ସାଧନ ବାଞ୍ଛନୀୟ; ଆପଣାର ବା ସ୍ୱକୀୟର ଗୌରବାଭ୍ୟାନ ଯଥୋଚିତ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ନ ହେଲେ ଗର୍ହଣୀୟ । ଏହି ଶେଷୋକ୍ତ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ ଧାରଣ କରେ । କବିତ କବିତ୍ୱିତା ଓ ଇତିହାସ ପ୍ରଣେତା ଜଟସ୍ଥ ହୋଇ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଉପନୀତ ହେଲେ ସତ୍ୟର ସମ୍ମାନନା କରି ଧନ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି; ମାତ୍ର ଅନେକେ ଅବର୍ତ୍ତରେ ପଡ଼ି ପାଚକର ଫଳଭୋଗୀ ହୁଅନ୍ତି ।

ଯେଉଁ ଜାତି ଅସ୍ତ୍ରାଚଳର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ, ଚୈତନ୍ୟୋ-ଦୟ ହେଲେ ପହାଭାଗକୁ ମୁଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଭୂତ-ଗୌରବର ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଜ୍ୟୋତି କ୍ଷଣକାଳ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନୟନରେ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବା ତାହା ପକ୍ଷରେ ସ୍ୱାଭାବିକ । ଅଧିବାସୀ ସହକାରେ ଇତିହାସରେ ଭମୋଦ୍ଭାସ କରି ପାରିଲେ ଭୂତସ୍ମୃତି ଶ୍ରେୟସ୍କର ହୁଏ; ଅନ୍ୟଥା ଅଳସ୍ୟର କ୍ରୀଡ଼ାଙ୍ଗନ ହୋଇ ଅମୃଣ୍ଡାଦରେ ବାଚାଳ ହେଲେ ମାନବ ଉପହାସର ଅସ୍ପଦ ମାତ୍ର ହୁଏ । ଭଗବାନ୍ ଉକ୍ତ ଅବର୍ତ୍ତ ଓ ବାଚାଳତାରୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ, ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣରେ ଏହି ଭିକ୍ଷା ।

ଅଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟର ଅବତାରଣା ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଅଧିକ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରତି ସ୍ଥୂଳ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରିବା ଅବାନ୍ତରୋ-ଚିତ ବୋଲି ବୋଧ ହେଉଅଛି । ଉତ୍କଳର ଅତୀତ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ସାକ୍ଷୀ ଦେଉଳଗୁଡ଼ିକ ଯେଉଁ କାଳରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଚୈତନ୍ୟ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ଶାରଳା ଦାସ, ମଧ୍ୟ କର, ଭବଭୂତି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ସ୍ଫୁରଣ ଯେଉଁ କାଳରେ ଉତ୍କଳ ଜୀବନରେ ଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲା ସେ କାଳ ଓ ଏ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ମହାନ୍ତର ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ଅନ୍ତର ଏତେ ବଡ଼ ଯେ ଏ କାଳର ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କୁ ସେ କାଳର ଓଡ଼ିଆ-ମାନଙ୍କର ବଂଶଧର ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ସହଜ ନୁହେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ-ମାନଙ୍କର ସାଳନ୍ଦିଶା ଅବଲୋକନ କରି ଇଉରୋପ ଖଣ୍ଡ-ପ୍ରଳୟ 'ଲାଇଜେନ୍' ଯିଶୁ ନାମର ପ୍ରାଚୁର୍ଭାବକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ-ମାନଙ୍କର ବଂଶଧର ବୋଲି ସେମାନଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିଦର୍ଶନ ନିମନ୍ତେ ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀରେ ସାଲେମର ଜିଲ୍ଲାରେ ଥିଲି, ସେତେବେଳେ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ଜନପଦ ନିବାସୀ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଜଣେ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ଉତ୍କଳୀୟଙ୍କ ସହିତ ପରିଚୟ ଓ ଆଳାପ ହେଲା । ଏକ ସମୟରେ ଦକ୍ଷିଣାଭିମୁଖ ହୋଇ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କାଳରେ ମୋର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅପଣାର ଆବାସ ସମ୍ମୁଖରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ତାହାଙ୍କୁ ଦେଖିଲି । ଦୁହିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯଥାରୀତି ଶିଷ୍ଟ ସମ୍ଭାଷଣ ହେଲା । ସେ ବଙ୍ଗଭାଷାରେ ଯେଉଁ ପ୍ରଶ୍ନମାନ କଲେ ମୁଁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ତାହାର ଯଥୋଚିତ ଉତ୍ତର ଦେଲି । ଏଥିରେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ସେ କହିଲେ, "ଆପଣ ଓଡ଼ିଆ କହୁଛନ୍ତି !" ଅଧିକ ବିସ୍ମୟରେ ମୁଁ କହିଲି "ଆଉ କାହିଁରେ କହନ୍ତି !" ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ଉପଲକ୍ଷରେ ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ପୁନର୍ବାର ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲି ସାୟଂକାଳରେ ସେ ଭଦ୍ରଲୋକଟି ମୋହ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଆସିଲେ । ମାତ୍ର ଏଥର ତାହାଙ୍କର ସେ ବିସ୍ମୟ ନ ଥିଲା ବା ଭାଷାନ୍ତରାଳାପ ନ ଥିଲା । ମୁଁ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ କହିଲି "ଭଗବାନଙ୍କ କୃପାରୁ ଯଦି ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥାର ଏଥର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ନାମ ହେୟ ନ ହୋଇ ଗର୍ବଗୌରବର ବିଷୟ ହେବ, ତାହାହେଲେ ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଆମାନେ ସତ୍ୟସାହସର ଅଭାବରୁ ନାନା ଛଦ୍ମରେ ଜଳଭୂମି ସହିତ ସ୍ୱୀୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ଗୋପନ କରୁଅଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେମାନେ କେଉଁଠାରେ ଅପଣାର ମୁଖ ଗୋଡ଼ାଇ ରଖିବେ ?" । କତିପୟ ଶିକ୍ଷିତ ବା ଅର୍ଦ୍ଧଶିକ୍ଷିତ ଲୋକଙ୍କ ଠାରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ଏହି ଛଦ୍ମ ରୋଗ ବ୍ୟାପକ ନ ହେଲେହେଁ କିୟତ୍ ପରିମାଣରେ ସଂକ୍ରାମକ ଅଟେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୮୮* ଅବ୍ଦରେ ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଥିଲି କଲିକତା ପ୍ରବାସୀ

* ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ମିଳନର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନରେ ପଠିତ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଓଡ଼ିଆ ପିଲା ସ୍ୱକ୍ଷ ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାର କଥା କହୁ ଅଛନ୍ତି । ଏପରି ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଦୃଶ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱଚ୍ଛା ଦେଖାଯାଉ ଅଛି । ଉତ୍କଳର କୌଣସି କୌଣସି ଲୋକ ସମ୍ବାଲ ସମ୍ବାଦପତ୍ର ନିମନ୍ତେ ବହୁ ଆୟାସରେ । "ମାଡ଼ି" ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରି ଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏତାଦୃଶ ନରସୁଙ୍ଗବଙ୍କ ଗୃହରୁ ସେ ଭାଷା ନିର୍ବାସିତ ହୋଇ ସ୍ୱରଗ ରାଗିଣୀରେ ତାହାଙ୍କର ମାତୃଭାଷା ବାସ୍ତବିକର ମହିମା କୀର୍ତ୍ତନ କରୁଅଛି । ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ଲୋକେ ଓଡ଼ିଶାର ବକ୍ଷ ଉପରେ ବସି ସମ୍ବତ୍ସର ଉପଯୁକ୍ତରେ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରି ଶିଷ୍ଟାଚାରର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତି ; ମାତ୍ର ଏହାର ପ୍ରତିକାର ଚେଷ୍ଟିତ ଥାଉ ପ୍ରତିବାଦ ସ୍ୱଚ୍ଛା ଜନେ ନବ୍ୟଯୁଗରେ ଅନୁଦାରତା ମହାପାତକର ଲକ୍ଷ୍ମ ଚିହ୍ନାସ୍ୱରୂପ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଜଣେ ମାନନୀୟ ବନ୍ଧୁ ଅଲାପ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦେଶାନ୍ତରଗତ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଅତିଥିଙ୍କର ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ନିମନ୍ତେ ସ୍ଥାନୀୟ କତିପୟ ବନ୍ଧୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଉତ୍ସବରେ ମୁଁ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲି । ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନୀୟ ଜଣେ ବୈଦେଶିକ ଏତିଥି ସ୍ୱରୂପର ବ ଶୀବାଦନ କଲେ । ଯେ ଅସ୍ମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ ସେ ଇଙ୍ଗିତରେ ବା ଗୋପନରେ ସ୍ୱଚ୍ଛା ଏହି ଦୁର୍ବ୍ୟବହାର ନିବାରଣ କଲେ ନାହିଁ । ଏତଦ୍ବିଧ ଅପ୍ରିୟ-ଶବ୍ଦ ଏଠାରେ ପୂର୍ବ କରିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ବା ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ନୁହେ । ଏତାଦୃଶ ଘୃଣିତ ଏକ ସମୟରେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିମ୍ବଦ୍ଧି ପରିମାଣରେ ଦେଖାଯାଇ ଥିଲା । ଉଲ୍ଲଧରୁ କେହି ପରିଣତ ବୟସରେ "ଅଶାର ଛଳନେ ଭୁଲି ତ କରନ୍ତ ହାୟ !" ବୋଲି ଉତ୍ତର କାଳରେ ଅନୁତାପ କରିଅଛନ୍ତି । ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର ଜଣେ ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ ବରପୁତ୍ର ସ୍ୱରଚିତ ମହାଗ୍ରନ୍ଥର ପାଣ୍ଡୁଲିପି ସମାପନ କରି ତାହା ଇଂରେଜୀ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରିବେ ବି ଫରାସୀ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରିବେ ସ୍ଥିରକରି ନ ପାରି କ୍ଷଣକାଳ ସନ୍ଦେହ ଦୋଳାଚଳ-ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ହେଲେ । ତାହାଙ୍କର ଅଶଙ୍କା ମାତୃଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ ଚିରସ୍ୱ ପ୍ରବନ୍ଧର ଗୌରବ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ଲୋକମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଅତି ବିରଳ ହେବ । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ଦେଖିବା ଦେଉ,— ଅଧୁନିକ କବି-କୁଳରବି ସ୍ୱର୍ଗତ ରାଧାନାଥ ରାୟଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଓ ଶିଷ୍ୟାନୁଶିଷ୍ୟ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ପରଲୋକ ଗମନ ଉତ୍ତରେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଶୋକାଶ୍ରୁ ବିସର୍ଜନ ଓ ସ୍ମୃତି ସଂରକ୍ଷଣର ପ୍ରସ୍ତାବ କେତେ ହେଲା । ମାତ୍ର ଅଦ୍ୟାପି କଥା ଓ କାର୍ଯ୍ୟର ସମନ୍ୱୟ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଲା ନାହିଁ । କେହି କେହି ସ୍ୱପ୍ନରେ ଭୂତ ବା ଧୂଅଁରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରହି ଅଛନ୍ତି, ତଥାପି କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରତ୍ୟୟ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ । ଏଥିର ମାନଙ୍କର ନାନାପ୍ରକାର ଦୁର୍ଗତି ଲେଖିଥିବାର୍ତ୍ତା ହେଲେହେଁ ସମାଜର ନେତାମାନେ ତାହାର ସଦୋଚିତ ପ୍ରତିକାର ନ କରି ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ-ମୟୂରପୁଚ୍ଛରେ କଳଙ୍କ କାଳପଟ କଳମ ସଂଗୋପନ କରୁଅଛନ୍ତି । ଶିଳ୍ପୀମାନ ଅବନତ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହେଲେହେଁ ଉତ୍ତରେହିଁ ସ୍ୱକରୁଲ୍ଲଭ ସାଧିତ ହେଉଅଛି । ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱର ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରାୟ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଉନାହିଁ । ଏତାଦୃଶ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନଙ୍କର ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱ ବା ଲୁପ୍ତର ଅଭ୍ୟାଳ ଦେଖିଲେ ଲୋକେ ତାହାକୁ ରୂପକ ବୋଲି ମଣିବେ । ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ବିଷୟ ନାହିଁ । ଗୁଣୀ ଦୁର୍ଗାଚରଣ ନାମକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଆଧୁନିକ ଭାରତୀୟ ନାରୀମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଉତ୍କଳର ଜଣେ ଲବ୍ଧ ଲେଖକଙ୍କର ମନ୍ତବ୍ୟ ସ୍ମରଣ କରନ୍ତୁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଆଲୋଚନା ପ୍ରତି ଅପରମାନଙ୍କ ଅବଧାନ ଆହ୍ୱାନ କରୁଅଛୁ । ସମ୍ପ୍ରତି ଭାରତରେ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଯେତେଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଲଙ୍କାରଗ୍ରନ୍ଥ ଦେଖାଯାଏ ତନ୍ମଧ୍ୟରେ କାବ୍ୟାଦର୍ଶ, କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ ଓ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ଏତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଆଦର୍ଶ ଦଣ୍ଡୀକ ଦଣ୍ଡୀଙ୍କର, ପ୍ରକାଶ ମମ୍ମଟଭଟ୍ଟଙ୍କର ଏବଂ ଦର୍ପଣ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜଙ୍କର କୃତି । ଏହି ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ଉତ୍କଳୀୟ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ତତ୍ରତ୍ୟ ପାଦରେ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସ୍ମରଣାଳଙ୍କାରରେ "ଭବାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ରୟ ବୈଦିକ ଦ୍ରୁଗ୍ଧ-ନାଥ ସ୍ମରଣ ନିଚ୍ଛନ୍ତି" ଏହି ବାକ୍ୟରୁଣ୍ଡ ମୋହର ଦୃଷ୍ଟି ଆକୃଷ୍ଟ ହେଲା । ଭବାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ର ନାମର ଉଲ୍ଲେଖ ଏବଂ ଗୌରବାର୍ଥରେ ବହୁବଚନ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖି ମନେକଲି, ଦର୍ପଣକାର ସ୍ୱୟଂ ଉତ୍କଳୀୟ, ଅଥବା ତାହାଙ୍କର ଅଲଙ୍କାର ଗୁରୁ ଉତ୍କଳୀୟ । ଭାଷା ନିତ୍ୟସ୍ୱରୂପ ନୁହେ, ତେଣୁ ଅନେକେ ଏହାକୁ ଅନ୍ୟଥା ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟ-

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦର୍ଶନର ପରିଚ୍ଛେଦ ଶେଷରେ ଯେଉଁ ରଣିତା ଅଛି, ବନ୍ଧୁବର୍ଗ ଯାଏ ମୁଁ ତାହା ଉପେକ୍ଷା କରିଥିଲି । ଦର୍ଶନକାର କେଉଁ ନଦୀର ଲୋକ ଏ ବିଷୟରେ ନାନାପ୍ରକାର ଚର୍ଚ୍ଚା ହେଉଁ ହେଉଁ ପୁରୀ ସଂସ୍କୃତ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟାପକ ସାମନ୍ତ ଶ୍ରୀ ବଳଭଦ୍ର ମହାପାତ୍ର ଶର୍ମା ଅଭିବାଦନ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ରଣିତା ପ୍ରତି ମୋହର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କଲେ । ସେଥିରେ ଦେଖାଯାଏ "ଲିଖ ଶ୍ରୀମଲାରସୃଣିତରଣାରବାନ ମଧ୍ୟତ୍ତ ସାହିତ୍ୟାର୍ଣ୍ଣବ କର୍ଣ୍ଣଧାର ଧ୍ୱଜ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପନ ପରମାର୍ଗ୍ୟ କବିସ୍ତୁତ୍ତିହୋଳକ୍ରମ୍ପାଦସ୍ତ୍ରଭାଶାଳାରବଳାସିନୀ ଭୁବନ୍ତ ସାନ୍ଧିବଗ୍ରହକ ମହାପାତ୍ର ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ଭୁତୋ ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣେ ।" ସାନ୍ଧିବଗ୍ରହକ ଓ ମହାପାତ୍ର ଉତ୍କଳର ରାଜଦତ୍ତ ଉପାଧି । ଚଲିଥିବୁ ସାନ୍ଧିବଗ୍ରହକ ଉପାଧି ଅତିକାଳ ଅଦୌ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଉନାହିଁ । ମୁକୁର ନାମକ ମାସିକ ପତ୍ରର ୧୩୧୮ ସାଲ ଏକାଦଶ ଓ ଦ୍ୱାଦଶ ସଂଖ୍ୟାରେ ସୁହୃଦ୍ୱର ଶ୍ରୀମାନ୍ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ନରସିଂହ ଦେବ ସମ୍ପର୍କୀ ଯେଉଁ ତାମ୍ରଲେଖା ବା ତାମ୍ରଶାସନର ପ୍ରତିଲିପି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ସେଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ସମୟରେ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ସାନ୍ଧିବଗ୍ରହକ ମହାପାତ୍ର, ମାନ୍ଧିବଗ୍ରହକ ପାତ୍ର, ସାନ୍ଧିବଗ୍ରହକ, ସନ୍ଧିବିଗ୍ରହ, ଏହି ଉପାଧି ଗୁଣ-କର୍ମାନୁସାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଉଥିଲା । ଏଇଲକ୍ଷଣରୁ କେବଳ ଶେଷୋକ୍ତ ଉପାଧି ଅପଭ୍ରଂଶ ହୋଇ ଅଜିକାଲି ଗାଲେଇ ଗିଲିରେହିଁ "ରେମୁଣା କଟକ"ରୁ ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରାମ ମାନଙ୍କରେ "ସନ୍ଧିବିଗ୍ରହ" ଆକାରରେ ଲୁଚିରହି ଦେଖାଯାଏ । ରାଜଦତ୍ତ ସାମନ୍ତ ଉପାଧି ଓଡ଼ିଶାରେ ସୁଲଭ । ମହାମଣ୍ଡଳ, ଜମ୍ବୁପତି, ସେନାପତି ଅନେକ ବଂଶରେ କୌଳିକ ହୋଇଅଛି । ଚୋଳ କଳା ଜୟପୁର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ଶାସନ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କଠାରେ ସୁଦ୍ଧା ଏହାପ୍ରତି ପକ୍ଷପାତ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ଉତ୍କଳର କବାଟ ସପ୍ତମ କବାଟ ପର ଉପାଧି ଉତ୍କଳେଶ୍ୱର ପ୍ରଦେଶରେ ଅଲଭ୍ୟ ଅଟେ । ଅଜିକାଲି ଅନେକେ ମହାପାତ୍ର ଉପାଧିରେ ସ୍ୱନାମ ଅଳଙ୍କୃତ କଲେହେଁ ଉତ୍କଳ ନରପତି ସତ୍ତ୍ୱକୁଳୋଦ୍ଭବ ରାଣୀ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ପୂର୍ବକାଳରେ ଏହି ଉପାଧି ଦେଉଥିଲେ । କଳାକୁଶଳତାର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ଏହା ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠ ଶିଳ୍ପୀ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ କୁଳତ୍ତ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଉଥିଲା । ମାତ୍ର ସାନ୍ଧିବଗ୍ରହକ ଓ ମହାପାତ୍ର ଏ ଦୁଇ ଉପାଧି ଏକାଧାରରେ ବ୍ରାହ୍ମଣେତର ଜାତିଠାରେ ଦେଖା ଯାଇନାହିଁ । ଅନୁଜ୍ଞିତ୍ତମ ଜାତ୍ୟଭିମାନୀ, ବୁଦ୍ଧିମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ବିବେକଜ୍ଞ ହେତୁରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବହୁସ୍ଥଳରେ ନାନାପ୍ରକାର ବୌଦ୍ଧକାର୍ଯ୍ୟ ଓ ମନ୍ତ୍ରଣା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଉଥିଲେ ଏବଂ ଅଦ୍ୟାପି ନିଯୁକ୍ତ ହେଉଅଛନ୍ତି । ଅଲେଖ୍ୟ ଉପାଧିଦ୍ୱୟର ପ୍ରଥମଟି ତାହାର ନିଦର୍ଶନ ଅଟେ । ସାନ୍ଧିବିଗ୍ରହିକ ଓ ମହାପାତ୍ର ଉପାଧି ଯୁଗଳରୁ ପ୍ରଗତ ହୁଏ ବିଶ୍ୱନାଥ ସତ୍ତ୍ୱକୁଳୋଦ୍ଭବ ଉତ୍କଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ । ସେ ଜନ୍ମ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷରେ କେହି ସନ୍ଧିବିଗ୍ରହିରୂପ ସାମରିକ ବୌଦ୍ଧକାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଥବା ମନ୍ତ୍ରୀପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ ; ନଚେତ୍ ରାଜା ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ଓ ତାହାଙ୍କର ପିତାଙ୍କର ଗୁଣରେ ମୋହିତ ହୋଇ ଏହି ସାମରିକ ଉପାଧି ଅଳଙ୍କାର ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଜୟପୁରରାଜ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ଗାପ୍ରସାଦ ଦ୍ୱିବେଦୀଙ୍କର ଯେଉଁ ମହାର୍ଘ ଟିପ୍ପଣୀ ବୋମ୍ବାଇନଗର ପ୍ରତିଷ୍ଠ "ନିର୍ଣ୍ଣୟସାଗର" ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ରରେ ମୁଦ୍ରିତ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର ସମ୍ପାଦନରେ ନିହିତ ଦେଖାଯାଏ, ସେଥିରେ ଟିପ୍ପଣୀକାର ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କୁ ଉତ୍କଳ-ଦେଶବାସୀ ସ୍ମାର୍ତ୍ତ ବୈଷ୍ଣବ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ବୈଷ୍ଣବତ୍ୱର ପ୍ରମାଣ ଉକ୍ତ ଟିପ୍ପଣୀରେ ବା ଅନ୍ୟତ୍ର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଉନାହିଁ । ଟିପ୍ପଣୀକାରଙ୍କର ଏହି ଅନୁମାନ ସର୍ବାଂଶରେ ଗ୍ରହଣୀୟ କି ନାହିଁ ସ୍ଥିର କରାଯାଇ ପାରୁନାହିଁ । ତଥାପି ଯତ୍ନ ଓ ଶ୍ରମ ନିମନ୍ତେ ସେ ଅଶେଷ ଧନ୍ୟବାଦର ପାତ୍ର । ବିଶ୍ୱନାଥ ଯେ ଉତ୍କଳୀୟ ତାହାର ଗୋଟିଏ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରମାଣ ଏହି ଯେ ଶବ୍ଦର ଲକ୍ଷଣାଶକ୍ତିର ଉଦାହରଣରେ "କଳିଙ୍ଗଃ ସାହସିକଃ" ଏହି ସ୍ୱରଚିତ ବାକ୍ୟ ସେ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏ ଉଦାହରଣ ଅନ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

ବିଶ୍ୱନାଥ ଉତ୍କଳର କେଉଁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଓ କେଉଁ ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତାହା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାର କୌଣସି ଉପାୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଅଜିକାଲି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷାର କାବ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରଭୃତିର ଚର୍ଚ୍ଚା ଓଡ଼ିଶାରେ ଯାହା ଦେଖାଯାଏ ତାହାର ଅଧିକାଂଶ ଅଧୁନାତନ ସ୍ୱରଚିତ୍ରରେ । ଅନେକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏ ଚର୍ଚ୍ଚା ନାହିଁ ତାହା ନୁହେ । କଟକ ଓ ଗାଲେଇର ଜିଲ୍ଲାରେ, ମେଦିନୀପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଦକ୍ଷିଣାଂଶରେ ଏବଂ ଶ୍ରୀକୁଡ଼ା

Digitized by srujanika@gmail.com

ତୃତୀୟ ପ୍ରକୁଳ ଭାଷ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷାର ଚର୍ଚ୍ଚା ଉଦ୍ଧୃତ ଅଛି । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଉତ୍କଳର କେଉଁ କେଉଁ ଅଂଶ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚର୍ଚ୍ଚା ନିମନ୍ତେ ବିଖ୍ୟାତ ଥିଲା ତାହାର ଉଲ୍ଲେଖ କୁଆପି ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । ତେବେ ପାଳପୁର ଯେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ସେଠାରେ ପୂର୍ବକାଳରେ ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚର୍ଚ୍ଚା ଥିଲା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ଅବଗତ ଥିବେ ଯେ ଚୈତନ୍ୟଦେବଙ୍କର ଚିତ୍ତ ମଧ୍ୟ ପାଳପୁରବାସୀ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉତ୍କଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶ୍ରେଣୀ ଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ବନପର୍ବତସଙ୍କୁଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଦେଖାଯାଉ ଅଛି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଯେ ଗୁଡ଼ିକର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନ ଥିଲା; ସୁତରାଂ ତେବେ-ତେବେ ସେଠାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥାନ ବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷା ଚର୍ଚ୍ଚାର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ଅତଏବ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଅନ୍ୱେଷଣ କଲାବେଳେ ଯାହାକୁ ଆଜିକାଲି ମେଗଲବନ୍ଦ ବନ୍ଦର ତଦାନୀନ୍ତନ ଓଡ଼ିଶାର ସେହି ଅଂଶରେ ଅଥବା ତାହାର ନେଦସ୍ଥ ଅପର ସ୍ଥାନରେ ତାହା ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାକୁ ହେବ । ସମ୍ବଲପୁରରେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଶାସନ ଅଛି । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରଠାରୁ ସାଉଥୋଣ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବକାଳର ରାଜା ବା ରାଜପୁରୁଷମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମୟରେ ସ୍ଥାପିତ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣଶାସନ ଅଛି । ଏପରି ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ସୁଦୃଶ୍ୟ ଶାସନ ଭାରତବର୍ଷରେ ଅନ୍ୟ କୁଆପି ଅଛି ବୋଲି ମୋତେ ଜଣା ନାହିଁ । ଏହି ଶାସନ-ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୁଷ୍କର ଉପକଣ୍ଠବର୍ତ୍ତୀ ରାଉତରପୁର ନାମାନ୍ତରପରିଚିତ ଗୋପାଳାଥପୁର ଶାସନକୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ସୀତ ହରିକ୍ଷେତ୍ରପୁର ପୁଷ୍କରଗଙ୍ଗାର ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ନିକଟ-ବର୍ତ୍ତୀ । ସେଠାରେ ଏବଂ ସଭ୍ୟବାସୀର ସନ୍ନିହିତ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର-ପୁର ଶାସନରେ ଦାସସଙ୍ଗିକ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ବାସ ଦେଖା ଯାଏ । ମାତ୍ର ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ଉତ୍ତରାଂଶରେ ଲିଖିତବ୍ୟ ନରସିଂହ ଦେବ ନାମଧେୟ କଳିଙ୍ଗାଧିପତିମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ କେବଳକୁ ଏ ଦଣ୍ଡିଟି ଶାସନ ବା ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିକର ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥିଲା କି ନାହିଁ, ଏବଂ ତେବେବେଳେ କଳିଙ୍ଗଦେଶର ବା ତାହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କେଉଁ କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଦାସସଙ୍ଗିକ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ବସତି ଥିଲା, ତାହା କୌଣସି ପୂର୍ବରୁ ଅଦ୍ୟାପି ଜଣା ଯାଇ ନାହିଁ । ପ୍ରବନ୍ଧର ଏହି ଅଂଶ ଲିଖିତ ହେଲାଉତ୍ତାରେ ବିଷୟ ପୂର୍ବରୁ ଅବଗତ ହେଲା ଯେ ସୀତ ହରିକ୍ଷେତ୍ରପୁର ଶାସନର ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥଗତ-ବର୍ଣ୍ଣରୁ ଅନଧିକ ଅଟେ । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରପୁରରେ ଯେଉଁ ଦାସମାନେ ବାସ କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜନ୍ମ ସଙ୍ଗିକ୍ରମର ଉଚିତ ଭବିତବ୍ୟ ଅନ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କଠାରେ ମହାପାତ୍ର ଉପାଧି ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଅବୋଧ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । ତନ୍ତ୍ର ସୀତ ହରିକ୍ଷେତ୍ରପୁରବାସୀ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଦାସ କୁଳ-କ୍ରମାଗତ ମହାପାତ୍ର ଉପାଧିରେ ସମ୍ବୋଧିତ ।

ବିଶ୍ୱନାଥ ସ୍ୱୟଂ ମହାପଣ୍ଡିତ ଏବଂ ପଣ୍ଡିତ ବଂଶରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର ପରିଚ୍ଛେଦାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ଯେଉଁ ବଣିତା ପୂର୍ବେ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇଅଛି ସେଥିରୁ ପ୍ରତୀୟ-ମାନ ହେବ ଯେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଭାଷାରେ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏପରି ଭାଷାଜ୍ଞାନ ନ ଥିଲେ ସାହିତ୍ୟ-ଦର୍ପଣ ପରି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥ ତାହାଙ୍କ କେଶନୀରୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇ ଥାନ୍ତା କି ? ସେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉପବିଳାସ ମହାକାବ୍ୟ, ଲୁବଳସ୍ୱାଣ୍ଡରବ୍ରତ ନାମକ ପ୍ରାକୃତ ମହାକାବ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ନାଟିକା, ପ୍ରଭାବତୀ ନାଟିକା, ପ୍ରଶସ୍ତିରତ୍ନାବଳୀ, ନରସିଂହ ବିଜୟ, କାବ୍ୟପ୍ରକାଶଦର୍ପଣ ଏହି ସାତଖଣ୍ଡି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ଆଠଖଣ୍ଡି ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ ନରସିଂହବିଜୟନାମକ ଓ କାବ୍ୟପ୍ରକାଶଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥଦ୍ୱୟ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ପରେ ରଚିତ ହୋଇ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରଶସ୍ତିରତ୍ନାବଳୀ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ବହୁଭାଷା-ଜ୍ଞାନର ଅପର ନିଦର୍ଶନ ; କବିରାଜ-ଉପାଧି ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ଅଟେ । ଆଜି କାଲି ଚିକିତ୍ସା ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ କବିରାଜ ପଦବାଚ୍ୟ । ମାତ୍ର ତେବେବେଳେ ଏହି ଉପାଧି ଆଧୁନିକ ବ୍ୟାପକତା ଓ ଶ୍ରୀହୀନତା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଥିଲା ବୋଲି ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ଉତ୍କଳେତର ପ୍ରଦେଶରେ ଦେଶୀୟ ଚିକିତ୍ସାବ୍ୟବସାୟୀ ଅନେକେ ସ୍ୱବୃତ୍ତି ବା ଉତ୍ତରାଧିକାର ଜନ୍ୟ ଅଞ୍ଜନ ଚିହ୍ନିତ ଉପାଧିରେ ଅପଣା ନାମକୁ ସମ୍ବୋଧିତ କରୁ-ଅଛନ୍ତି । ତନ୍ତ୍ର ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ଉପାଧି ମହାମଣି, ତାହା ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟରେ ଚିକିତ୍ସକ ନୁହେ । ତଦାନୀନ୍ତନ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଅଥବା ରାଜା ତାହାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ କାବ୍ୟଜ୍ଞାନ ଓ କବିତ୍ୱ ଦେଖି ତାହାଙ୍କୁ ଏହି ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ଉପାଧିରେ ଅଳଙ୍କୃତ

Digitized by srujanika@gmail.com

କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ପିତା ମହାପାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାନ୍ଧିବିଗ୍ରହିକ ମଧ୍ୟ ମହାପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଦର୍ପଣର ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଅଦ୍ୱୟାନୁପ୍ରାସ ବ୍ୟଞ୍ଜନାର ଉଦାହରଣରେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଆପଣାର ପିତା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଭାଷାରେ ପାରଦର୍ଶୀ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ବିଶ୍ୱନାଥ ଲେଖିଅଛନ୍ତି;—"ମମ ତାତପାଦାନାଂ ମହାପାତ୍ର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶଭାଷା ବିଳାସିନାଭୁଜଙ୍ଗ ମହାକବୀଶ୍ୱର ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାନ୍ଧିବିଗ୍ରହିକାଣାଂ" । ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ପୁଣି ଶ୍ରୀବିଶ୍ୱନାଥ ଲେଖିଅଛନ୍ତି;—

"ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ମହାକବି ଚନ୍ଦ୍ର ସୂନୁ
ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ କୃତଂ ପ୍ରବନ୍ଧଂ ।
ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ମମୁଂ ସୁଧିୟୋ ବିଲୋକ୍ୟ
ସାହିତ୍ୟତତ୍ତ୍ୱ ମଖିଳଂ ସୁଖମେକ ବିତ୍ତୁ ॥"

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପୁତ୍ରଶାଳୀ ଓ ଭାଷାର୍ଣ୍ଣବ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଦ୍ୱୟର ପ୍ରଣେତା ଥିଲେ । ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ପିତାମହଙ୍କ ବିଷୟରେ ପ୍ରାମାଣିକ କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇନାହିଁ । ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ଅନୁଜ ଚଣ୍ଡୀଦାସ ମହାକବିଙ୍କ କୃତ ବୀକ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ନାମକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥର ଟୀକା କରିଥିଲେ । ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ପ୍ରପିତାମହଙ୍କର ମଧ୍ୟ କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖ ପ୍ରଚଳିତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରପିତାମହ ନାରାୟଣ ଦାସ ତତ୍କାଳରେ କଳିଙ୍ଗ ନାମରେ ଅଭିହିତ ଓଡ଼ିଶାର ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ନରସିଂହ ଦେବଙ୍କ ସଭାରେ ପ୍ରଧାନ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ତେତେବେଳେ ଧର୍ମଦତ୍ତନାମକ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ କଳିଙ୍ଗ ରାଜସଭାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଲାଭ କରିଥିଲେ । ନାରାୟଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ଯେ ଧର୍ମଦତ୍ତଙ୍କୁ ଜିଣିଥିଲେ ତାହା ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଧର୍ମଦତ୍ତଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଉଦ୍ଧୃତ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶ୍ଳୋକରୁ ଜଣାଯାଏ ।

"ଉପୋଦ୍ଘାତକୃତାଃ ସର୍ବେ ଧର୍ମଦତ୍ତେନ ଭୂଭୃତେ
ତତ୍ପକାରାତ୍ ସାରତ୍ୱେ ସର୍ବେ ପରାଜିତାଃ ରସାଃ ।
ତସ୍ମାଦଦ୍ଭୁତମେବାହ କୃତ ନାରାୟଣୋରସ ॥"

ଉପର ଉକ୍ତ ଚରଣରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ପୌତ୍ରଜଙ୍ଗ ଦାସ ଥିଲା । ବିଶ୍ୱନାଥ ଓ ତତ୍ପିତା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ସମୟରେ ରାଜଦତ୍ତ ମହାର୍ହ ଉପାଧି ଯୁଗଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହେତୁ ଓ ମହାପାତ୍ରରେ ତାହା ଲୀନ ହୋଇଗଲା । ବିଶ୍ୱନାଥ କୌଶିକଦାସ ବା ଗୋଦାନ୍ତରସମ୍ଭୂତ ଦାସ ଜାତୀୟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୋଇନାହିଁ । ଉତ୍କଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦାସ ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ଏହା କହିଥିଲେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଟିପ୍ପଣୀକାର ଦ୍ୱିବେଦ ମହାଶୟ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କୁ ସ୍ୱାର୍ତ୍ତ ବୈଷ୍ଣବ ବୋଲି ତର୍କଣା କରି ନ ଥାନ୍ତେ । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ପୂର୍ବାଂଶରେ ପରିଚାଳିତ ବ୍ରଜବାନନ୍ଦ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ସହିତ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧ ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିଲା ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ବା ଭାଷାନ୍ତରରେ ଲିଖିତ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାମାଣିକ ଇତିହାସ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ଏ ଦେଶରେ ଇତିହାସ ପ୍ରତି ଆଦରାଭାବ । ଇଂରାଜମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ଇଂରାଜୀ ଭାଷାରେ ଯେଉଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନଖଣ୍ଡି ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଦେଖାଯାଏ ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ହଣ୍ଟର୍‌ସାହେବ ମହାଶୟଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଏବଂ ବ୍ରଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରାତତ୍ତ୍ୱ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ । ଏ ଦୁଇଖଣ୍ଡି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଲିଖିତ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ମାତ୍ର ମୁଦ୍ରିତ ଇତିହାସ ଦେଖାଯାଏ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଆନ୍ ପାଦରି ସାହେବଙ୍କ କୃତ, ଅପର ଖଣ୍ଡିକ ମହାତ୍ମା ପ୍ୟାରିମୋହନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ସଙ୍କଳିତ । ପାଦରୀସାହେବଙ୍କ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ପ୍ରାମାଣିକ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ; ମାତ୍ର ତାହାକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବା ଭେଣ୍ଡିଶ ଥାଉ ଦର୍ଶନ କରିବା ମଧ୍ୟ କୋଟିକ ମଧ୍ୟରୁ କୋଟିକ ଭାଗ୍ୟରେ ଘଟିଥିବ ବୋଲି ବୋଧ ହେଉନାହିଁ । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର କାଳନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଯେ ଭ୍ରାନ୍ତିସାଧ୍ୟ ହେବ ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କାବ୍ୟପ୍ରକାଶଦର୍ପଣ ନାମକ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କ କୃତ ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥର ଉଲ୍ଲେଖ ଏଥିପୂର୍ବେ ହୋଇଅଛି, ସେଥିରେ ଯେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି "ଶ୍ରୀକଳିଙ୍ଗଭୂମଣ୍ଡଳାଖଣ୍ଡଳ ମହାରାଜାଧିରାଜ ଶ୍ରୀ ନରସିଂହ ଦେବ ଧରାସ୍ୱାଂ ଧର୍ମଦତ୍ତଂ ସ୍ତୁତ୍ୟସ୍ତ୍ରଃ ସକଳ ସହୃଦୟ ଗୋଷ୍ଠୀଗରିଷ୍ଠ କବିପଣ୍ଡିତୋପଦ୍ରବ ପ୍ରପିତାମହ ଶ୍ରୀ ମଲ୍ଲ ସ୍ୱାମୀ ନାରାୟଣ ଦାସ ପାଦାଃ.....ଇତ୍ୟାଦି । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରପିତାମହ ନାରାୟଣ ଦାସ କଳିଙ୍ଗରାଜ (ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା) ନରସିଂହ ଦେବଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଥିଲେ । ଏ ଦେଶରେ ଗଙ୍ଗାବଂଶରେ ନରସିଂହ ନାମଧାରୀ ପାଞ୍ଚଜଣ ରାଜାଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ଜଣକ ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହଦେବ ଶ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ

Digitized by srujanika@gmail.com

୧୩୭ ରୁ ୧୩୮ ଅବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ ବୋଲି ହୟାରଙ୍କ ଓ ପ୍ୟାରୀମୋହନଙ୍କ ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ । ଏହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରଧାନ କୀର୍ତ୍ତି କୋଣାର୍କ ବେଦୀ । ଅନ୍ୟ ବା ଉତ୍ତରାନ୍ତ୍ୟ ଜଣକ ପ୍ରତାପ ନରସିଂହ । ତାହାଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ କାଳ ୧୩୦୯ ରୁ ୧୩୨୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ଅଛି । ଏ ଦୁଇଜଣ କିମନ୍ତେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ । ବାସିଣାଚ୍ୟର ଯେଉଁ ନଗର ଅଧୁନିକ ଇତିହାସରେ ବଙ୍ଗଳ ବୋଲି ପରିଚିତ ପ୍ରତାପ ନରସିଂହ ଦିଲ୍ଲୀର ମୁସଲମାନ ସମ୍ରାଟ ଅଲାଉଦ୍ଦିନଙ୍କ ସେନାପତି ମାଲିକ୍ କାଫୁରଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ ଏହି ଘଟନାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଶଙ୍କନାଥ, ନରସିଂହଦେବଙ୍କୁ ନାୟକ ରଚନା କରିଥିଲେ । ନରସିଂହ ନାମଧାରୀ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ରାଜାମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ କୌଣସି ଘଟନା ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ନାରାୟଣ ଦାସ ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହଦେବଙ୍କର ଗୁରୁରେ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ବୋଲି ପ୍ରଚଳିତ ହେଉଅଛି । ତାହା:- ହେଲେ ଶଙ୍କନାଥଙ୍କର ପ୍ରତାପ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ସମସାମୟିକ ହେବା ସମ୍ଭାବ୍ୟ । ରାଜାମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱକାଳ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ବିଷୟରେ ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିମ୍ବଦନ୍ତିପ୍ରବାଦରେ ଅନୈକ୍ୟ ଲକ୍ଷିତ ହେଲେହେଁ ଶଙ୍କନାଥ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷପାଦ ଓ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ପାଦ ବା ପ୍ରଥମାର୍ଦ୍ଧର ଲୋକ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶକରୁଛେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ସୁତରାଂ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର ବିଶ୍ୱକର୍ମ ପ୍ରାୟ ତ୍ରୟୋଦଶ ବର୍ଷ ହେଲା । ପ୍ରବନ୍ଧର ପୂର୍ବାଂଶରେ ଉଦ୍ଧୃତ ବାକ୍ୟ "କଳିଙ୍ଗଃ ସାହସିକଃ", ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର ବିଶ୍ୱକର୍ମର ବ୍ୟତିରେକୀ ପ୍ରମାଣ ଅଟେ ।

କାବ୍ୟାଦର୍ଶ, କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ ଓ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ଏହି ତିନି ଖଣ୍ଡ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଆଦର୍ଶ ବିଶ୍ୱୋକ୍ୟେଷ୍ଟ, ଦର୍ପଣ କନିଷ୍ଠ ମାତ୍ର ଗୁଣରେ ଗରିଷ୍ଠ । ଦର୍ପଣରେ ଆଦର୍ଶ ଓ ପ୍ରକାଶର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ । କାବ୍ୟ ପ୍ରକାଶର ଅଧୁନିକ ଟୀକାକାର ମଳ୍ଲିନାଥ ସ୍ଥଳରେ ଦର୍ପଣର ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରି 'ଉଜ୍ଜନକାର୍ଯ୍ୟ' ବୋଲି କଟାକ୍ଷ ବା ଉଲ୍ଲେଖ କଲେହେଁ ମୂଳ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ର କୋଣାର୍କର ଇତିବୃତ୍ତରେ କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀର ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ଅବାନ୍ତର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି କାଳୋଲ୍ଲେଖ ସମୀଚୀନ ହେଉ ବା ନ ହେଉ କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ ଯେ ଦର୍ପଣର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ତାହା ଅବ୍ୟଭିଚାର ପ୍ରମାଣ ସିଦ୍ଧ । ଏ ଉଭୟଙ୍କ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଳଙ୍କାର ପରିଚ୍ଛେଦ ତୁଳନା କରେ ଦେଖାଯିବ ଆଦର୍ଶର ପ୍ରଣାଳୀ ଏକପ୍ରକାର, ପ୍ରକାଶ ଓ ଦର୍ପଣର ପ୍ରଣାଳୀ ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର । ଆଦର୍ଶର ଭାଷା ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରସାଦ ଗୁଣବିଶିଷ୍ଟ, ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିଲବ୍ଧ ଅର୍ଥ ସହିତ ପରିଭାଷାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି, ମାତ୍ର ଉଦାହରଣ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟ ସର୍ବତ୍ର ଗଢ଼ା ହୋଇଅଛି । ଆଦର୍ଶକାର ଶିଷ୍ଟ କାବ୍ୟରୁ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ପ୍ରକାଶ ଓ ଦର୍ପଣର ଲେଖା ଏକ ପ୍ରଣାଳୀର ବୋଲି ଉକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଦର୍ପଣର ଭାଷା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ପଦ ହେଲେ ହେଁ ପରିଭାଷା ଅଧିକ ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ବା ବୈଜ୍ଞାନିକ । ଏଥିପାଇଁ ଅର୍ଥ୍ୟାବର୍ତ୍ତର ସର୍ବତ୍ର ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର ଆଦର ଏତେ ଅଧିକ । ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧ ଭାଷାରେ ଅଛି । ଯଥା—(୧) ଶୌରୋଦୟ ପୁରୁ, (୨) ବାଗ୍ଭଟାଳଙ୍କାର (୩) ବାମନସୂତ୍ରବୃତ୍ତି, (୪) ଭୋଜଦେବ କୃତ ସରସ୍ୱତୀ କଣ୍ଠାଭରଣ, (୫) ମହିମଭଟ୍ଟକୃତ ବ୍ୟକ୍ତିବିବେକ, (୬) ଅଭିନବଗୁପ୍ତ କୃତ ଧ୍ୱନ୍ୟାଲୋକଲୋଚନ, (୭) ଜୟଦେବକୃତ ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ, (୮) ଅପ୍ୟୟଦୀକ୍ଷିତ କୃତ କୁବଳୟାନନ୍ଦ, (୯) ଗୋବିନ୍ଦ ଠକ୍ରୁ କୃତ କାବ୍ୟପ୍ରଦୀପ, (୧୦) ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୃତ ରସଗଙ୍ଗାଧର, (୧୧) କେଶବମିଶ୍ର କୃତ ଅଳଙ୍କାର ଶେଖର, (୧୨) ପ୍ରତ୍ନକରକୃତ ଅଳଙ୍କାର ରହସ୍ୟ । କାବ୍ୟର ପରିଭାଷା ଏଇ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି, ଦେଖିବା ହେଉନ୍ତି ;—

ବାମନ—ଗୁଣାଳଙ୍କାର ଯୁକ୍ତୌ ଶବ୍ଦାର୍ଥୌ କାବ୍ୟଂ । ମମ୍ମଟ ଓ ପ୍ରତ୍ନକର—ଅଦୋଷାବିଦ୍ୟମୁକ୍ତ ଶବ୍ଦେଷ୍ଟ ଯୁକ୍ତୌ ଚ ସରସ୍ୱତୀ କଣ୍ଠାଭରଣରେ ଭୋଜ—ନିର୍ଦ୍ଦେ ଗୁଣାଳଙ୍କାର ରସବତ୍ତାବାକ୍ୟ କାବ୍ୟଂ । ବାଗ୍ଭଟ—ଗୁଣାଳଙ୍କାର ସହିତ ଶବ୍ଦ ପେତ୍ତ ସାଧୁଶବ୍ଦାର୍ଥ ସନ୍ଦର୍ଭଃ କାବ୍ୟଂ । ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକରେ ଶବ୍ଦର୍ଥ—ନିର୍ଦ୍ଦୋଷଂ ଗୁଣାଳଙ୍କାର ଲକ୍ଷଣବତ୍ତ ଦୃଷ୍ଟିମତ୍ କାବ୍ୟଂ କାବ୍ୟଂ । ଶୌରୋଦୟ—ରସାଦିମଦ୍ବାକ୍ୟ କାବ୍ୟଂ । କାବ୍ୟାଦର୍ଶରେ ଦଣ୍ଡୀ—ଇଷ୍ଟାର୍ଥୋପେତା ପଦାବଳୀ କାବ୍ୟ ରସଗଙ୍ଗାଧରରେ ଜଗନ୍ନାଥ—ରମଣୀୟାର୍ଥ ପ୍ରତିପାଦକଃ ଶବ୍ଦଃ କାବ୍ୟଂ । ବ୍ୟକ୍ତିବିବେକରେ ମହିମଭଟ୍ଟ—ଧ୍ୱନ୍ୟାତ୍ମକ

Digitized by srujanika@gmail.com

କାବ୍ୟଂ କାବ୍ୟଂ । ଅଳଙ୍କାର ଶେଷରେ ଦେଖିବ ମିଶ୍ର— ରସାଳଙ୍କାରଯୁକ୍ତଂ ସୁଖବିଶେଷ ସାଧନଂ ବା କାବ୍ୟଂ । ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣରେ—ବାକ୍ୟଂ ରସାତ୍ମକଂ କାବ୍ୟଂ ।

ଏ ପ୍ରଦେଶରେ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ, ଅଳଙ୍କାର, ବ୍ୟାକରଣ, ଦର୍ଶନ ପ୍ରଭୃତିର ଚର୍ଚ୍ଚା ବହୁକାଳରୁ ଅଛି । ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ କାବ୍ୟାଳଙ୍କାର ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ଦେଖାଯାଉଅଛି । ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟାରେ ପରଲୋକଗତ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଭାରତ ମହାଦେଶ ଅତିକ୍ରମ କରି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମହାଦେଶର ସପ୍ତମ ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରି-

। ଶ୍ରୀ ମୁକୁନ୍ଦସୁର ଶାସନର ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ସାମନ୍ତ ରସଚନ୍ଦ୍ର ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଅଳଙ୍କାରଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ନାମଧେୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଭୁ, ପୁରୀ ସଂସ୍କୃତ ବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟାପକ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ କୃତ ସାବିତ୍ରୀପରିଣୟ ନାଟକ, କାଞ୍ଚୀବିଜୟ କାବ୍ୟ, ସରସ୍ୱତୀବିଳାସ ଅଳଙ୍କାର, ଏବଂ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ସଦାଶିବ ମିଶ୍ରଙ୍କର ସୁଖ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ । ବର ହରିକୃଷ୍ଣ ପୁର ନିବାସୀ ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱର ରଥ ମହାଶୟଙ୍କ କାବ୍ୟ ରଚନା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶଂସାର୍ହ । ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ଶନରେ ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ରର ଅନୁଶୀଳନର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ରହିଅଛି । ଏ ଦୁଇ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଶ୍ରେଷ୍ଠପାଳରୂପେ ସମାଦୃତ । ଅମର ଇଂରାଜ କବି ବାଇରନ୍ ଏ ସହରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ତେ ଏହି ଦୁଇ କ୍ଷେତ୍ରପ୍ରତି ଅଙ୍ଗୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି କହନ୍ତେ—

"These fields, their stories not unknown
Arise, and make again your own"

ଅଧୁନାତନ ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶରେ ଓ ଉତ୍କଳଭାଷୀ ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ଜୀବନର ବସନ୍ତକାଳ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଉଦ୍ୟମ ଓ ଉଦ୍ୟମର ଅନୁକୂଳ ସେମାନଙ୍କୁ ମୋହର ନିବେଦନ ;— ବନ୍ଧୁ ଉପାସନା ଓ ଚରିତ୍ରଗତ ଚଳକୁ ସ୍ୱଦେଶ ଉତ୍କଳତା ଚଳ୍ଲହୁଷର ଘୋଷିଏ ମହାନାଶା । ଅପରିମ୍ଳାନ ଏହି ମହାଣ ଶା ଅବଲମ୍ବନ ଓ ହୃଦୟରେ ଉଚ୍ଚାଦାଂଡ଼ା ଘୋଷଣ କରି ଏବଂ ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତି ସ୍ଥିର ଲକ୍ଷ ରଖି ଅଧ୍ୟବସାୟ ସହକାରେ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଅନ୍ତୁ । ସର୍ବତ୍ର ପୁଣ୍ୟ ବା ଗୁଣକୁ ଆଦର, ଏବଂ ଅପୁଣ୍ୟ ବା ଦୋଷକୁ ଉପେକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ଉପଦେଶ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ଗୁରୁ ବା ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାନୀୟ ସେମାନଙ୍କର ଦୋଷ ଉପେକ୍ଷଣୀୟ ଓ ଗୁଣ ଗ୍ରହଣୀୟ ଏହା ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । ଯଦି ଏହି ଅଭିଶପ୍ତଉତ୍କଳ ଭୂମିରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟମଧ୍ୟରେ ଅପରିମାନଙ୍କୁ ଆଦର ନ ମିଳେ, ତେବେ ଅପରାର ହୃଦୟ ବେଦନାକୁ ଦୁର୍ବଳ ଓ ପରିବ୍ରତ କରି ମାନସୀ ଦେବତା ସମ୍ମୁଖରେ ତାହା ସ୍ଥାପନା କରନ୍ତୁ ଏବଂ "ଅଧାଗତ ଅଧାଗତ ଭବିଷ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟ" ଏହି ମନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ଦେବତାଙ୍କର ଆବାହନ କରି ଫଳୋଦୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାଙ୍କର ଧ୍ୟାନଧାରଣା ଓ ଆରାଧନାରେ ନିଯୁକ୍ତ ରହନ୍ତୁ । ତାହାହେଲେ ଉତ୍କଳରେ ହିରଣ୍ୟୋତ୍ତର ଦର୍ଶନର ପ୍ରକାଶ ମାନବମଣ୍ଡଳୀର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେବ ଏବଂ ଉତ୍କଳର ଲୁପ୍ତ ଗୌରବର ଉଦ୍ଧାର ଅସୂତ୍ରପରମାଣରେ ହେଲେ ସାଧିତ ହେବ ।

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା ।

ନଭନାରୀ ।

ନର ଜହେ, ନାରୀ-ଚୋର ବଡ଼ ଅଭ୍ୟାସର
ସୁରୁଷ ଜାତିଟା ଦମ୍ଭ ନ କର ବିସ୍ମର !—
ଚମ୍ପ କର୍ଣ୍ଣ ବାଟେ ପଶି ପୋଡ଼ୁଛ ପରାଣ
କି ପାପେ ସୁରୁଷ ପ୍ରତି ବଧ ଏତେ ବାମ
ନାରୀ କହେ, ଏ କି କଥା ! ବୁଝି ପାରୁ ନାହିଁ,
ଅନଳେ ପତଙ୍ଗ ପଡ଼େ ନିଜେ ଧୋଇ ବାଇ ।

ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଶ୍ରାବଣେ ଶାଳିନୀ ।

ଗଲ୍ ମା; ତୁଇ କୂଳରେ ମଣ୍ଡ ବୋଡ଼ି ବୋଡ଼ି ଗତ ବ୍ରହ୍ମେ ଧେରୁ ଉଲ୍ଲାସନା ପ୍ରାସ୍ ପ୍ରିୟତମର ଦର୍ଶନ ଲାଳସାରେ ଧାଇଁଯା ମା । କିନ୍ତୁ ଟିକିଏ ରହ; କ୍ଷଣକ ପାଇଁ ଶୁଣି ଯା । ମୋର ତୋଟିଏ କଥା ଥରେ ଶୁଣିଯା ଭଲ ! ନା, ତୁ ତ ଶୁଣିଲୁ ନାହିଁ; କାହିଁକି ଆଜି ଏତେ ବେଳେ, କେଉଁଠି ଲାଗି ଏତେ ତଲ୍ଲୀନ ! ଏତେ ଡାକିଲେ ମଧ୍ୟ ଥରେ ଚାହିଁ ଦେଖୁନାହିଁ ! ତୋର ଜଳ ଭିତରେ ନିର୍ଜ୍ଜନ ହୋଇ ଜନ୍ମନ୍ତ ଭିତରେ ଧାଉଁଛୁ । କଣ କାହାର ପାଖରେ କିଛି ଖବର ଦେବାର ଅଛି ? ଅଣିଜର ମହାଦେବଙ୍କ ଠାରୁ କି କମ୍ବୁର ବେଉରା ପେଣ ଭଦ୍ର କାଳିଙ୍କଠାରୁ ଯିବୁ କି ? କେହି କି ତୋ ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ଏତେ ଚଞ୍ଚଳ ହେଉଛ କରିବାକୁ ଧାଇଁଛୁ ? କିଏ ସେ ? ସେ କି ତୋତେ ଭଲ ପାଏ ନା ? ତୋ ପାଇଁ କି ଟିକିଏ ଅପେକ୍ଷା କରିବ ନାହିଁ ? ତୁ ଯାହାପାଇଁ ଏତେ କାତର, ଯାହାପାଇଁ ଦିଗ୍‌ଦିଗ ଜ୍ଞାନ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଦଉଡ଼ୁଛୁ ସେ କଣ ତୋର ଅପେକ୍ଷା ଯାଏ ଟିକିଏ ରହିପାରିବ ନାହିଁ ? ସେଥିପାଇଁ ଏତେ ଚଞ୍ଚଳ ? ନା, ନା, ଟିକିଏ ରହ, ଥରେ ଶୁଣ । ମୋର ପ୍ରାଣର କଥା ତୋତେ କହିବା ସମୟ ଯାକ ଖୋଜି ଅସିଲି, କିନ୍ତୁ ମୋର ଅନ୍ତରର କଥା କାହା ପାଖରେ ଖୋଲିବ ଜାଣି ପାରିଲି ନାହିଁ । ଏତେ ଦିନେ ତୋତେ ପାଇଛି । ତୋହର ଅଖରେ ସବୁ ଫେଡ଼ି କହିବ । ତୁହି ଏକା ମୋ କଥା ବୁଝିବୁ । ମୋର ମରମ ବେଦନା କେହି ବୁଝିଲା ନାହିଁ; ସେଥିପାଇଁ ତୋହରଠାରୁ ଅସିଛି ତୁ ନ ଶୁଣିଲେ ଅବା ଶୁଣିବ କିଏ ? ତୁ ନ ବୁଝିଲେ ଆଉ କା ବୁଝିବ କିଏ ? ସତେ କଣ ତୁ ବୁଝିବୁ ? ସତେ କଣ ତୁ ମୋର ପ୍ରାଣ ସହିତରେ ପ୍ରାଣ ମିଶାଇ, ହୃଦୟ ସହିତରେ ହୃଦୟ ବାନ୍ଧି ମୋର ହୃଦୟର କରୁଣ ଗୀତ ଅନୁଭବ କରିବୁ ? ତୋର ଗତ ଫାଟିଯିବ ନାହିଁ ? ମୋର ଦୁଃଖ କାହାଣି ଶୁଣି ତୋର ବକ୍ଷ ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯିବ ନାହିଁ ? ତେବେ ଶୁଣ । ସଢ଼ିକ ଲାଗି ତୋର ଉତ୍ତାଳ ତରଙ୍ଗମାଳା ବନ୍ଦ କରନ୍ତେ, କ୍ଷଣକ ପାଇଁ ତୋର ଚିତ୍ତ ଗତି ରୋଧ କରନ୍ତେ । ଏହି ବରଗଛ ମୂଳରେ ମୁଁ ବସିଛି । ମୋହର ପାଖରେ ଟିକିଏ ଛିଡ଼ା ହ । ମୁଁ ତୋର କାନରେ ମୋର ଜୀବନ କାହାଣି ଜଣାଇବି । ତୁ ସବୁ ସହୁଛୁ, ସମସ୍ତ ଜଞ୍ଜାଳ ହୃଦୟରେ ଧାରଣ କରୁଛୁ, ତେବେ କି ତୋର ସ୍ନେହ ଭୁଣ୍ଡ ନାହିଁ ? ମା, ମୋର ଏହି ବୋଝଟା ମଧ୍ୟ ନେଇ ଯା । ନେଇ ନ ଗଲେ ମୁଁ ଏହି ବୋଝ ବହନ କରି ତୋହର ସାଙ୍ଗରେ ଦଉଡ଼ିବି । ମୋର ଭୟ କଣ ? ମା ସାଙ୍ଗରେ ଅଉ ଡର କେ ? ମୁଁ ଯିବି, ନିଶ୍ଚୟ ଯିବି; ତୁ ଯଉଥିଲେ ଯିବୁ ତୋହର ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଧାଇଁବି । ଧାଇଁ ଧାଇଁ କଣ୍ଠ ଶୁଖିଗଲେ, ଗତ ଫାଟିଗଲେ ତୋ କାମ ତୁ କରିବୁ, ମୋତେ ସେଥିପାଇଁ ଲୋଡ଼ା କେ ? 'ହା ଦୁର୍ଭାଗ' ଡକା ପାଇ ପାଇ କଣ୍ଠ ତ ଶୁଖି ଗଲାଣି, ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ଜର୍ଜ୍ଜରିତ ହୋଇ ଗତ ତ ଫାଟି ଫାଟି ହେଲାଣି । ଅଉ ମୁଁ ସହି ପାରିବ ନାହିଁ । ଗତ ଫାଟିଯାଉ । ତେବେ ମୋର ରକ୍ଷା, ତେବେ ଯାଇ ମୋର ନିସ୍ତାର, ତେବେ ମୋର ଶାନ୍ତି । ଶାନ୍ତି !—ଶାନ୍ତି କାହିଁ ? ମୋ ଜୀବନରେ କି କେବେ ଶାନ୍ତି ଦେଖିବି ? ଏ ଜୀବନରେ ଶାନ୍ତି କଣ ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ, କେବେ ପାଇବି ବୋଲି ଆଶା ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ହତାଶ ହୋଇଗଲି । କେବଳ ମଧୁର ପିଲା କାଳର ଶାନ୍ତି—ସୁଖ ସ୍ମୃତି ସାର ହୋଇ ରହିଛି । ମୁଁ ଖୋଜି ଖୋଜି ବୁଲି ବୁଲି ତୋହରଠାରୁ ଶାନ୍ତି ପାଇବି ବୋଲି ଅସିଛି । ତୋ ଠାରେ ମୋର ବଡ଼ ଆଶା । ତୁ ଏଣେ ହେଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ ମା ? ଏ ଭୀଷଣ ଉଲ୍ଲାସନା ମୂର୍ତ୍ତି ଛାଡ଼ ଟିକିଏ ପାଇଁ ତୋର ଚିର ଶାନ୍ତିମୟୀ ସୌମ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କର । ଏ ପ୍ରଳୟ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଛାଡ଼ ଟିକିଏ ଧୀର ମନ୍ଥର ଗମନରେ ଚାଲ । ଟିକିଏ ଅବଧାନ କର ମୋ କଥା ଶୁଣ । ନା, ତେବେ ବି ଶୁଣିଲୁ ନାହିଁ ? ତେବେ ବି ମୋର କାକୁତିରେ କର୍ଣ୍ଣପାତ କଲୁନାହିଁ ? ସେହି ଭୈରବ ଚେହେରା ଲକ୍ଷ୍ୟଭଲ୍ଲ ନାହିଁ ? ମୁଁ ତେବେ କଣ କରିବି ? କାହାଠାରୁ ଯିବି । ତୋତେ ବଡ଼ ଭରସା ଥିଲା ବନ୍ଧୁ ଦୂରରୁ ଅସିଛି । ମୋ ଦୁଃଖ ଭଲ ଟିକିଏ ଶୁଣ ।—ନା, ତୁ ଏବେ ବଡ଼ ନିଷ୍ଠୁର ଧରିଲୁଣି । ତାହାର ସବୁ ଦୁଃଖକୁ ଏବେ ତୋର ପରି ଶାରିବ ନାହିଁ ? ତୋ ଜଳ ବାନ୍ଧରେ ଜଳେ ଗୁଳୁଛ; ସେଥିରେ ଯେ ପଡ଼ୁଛି ତାକୁ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟିତ କରି ଦେଉଛ । ତୋର ପାଲସ୍ପିଣ୍ଡୀ ସ୍ପର୍ଶ ଛାଡ଼ ଏବେ ବିଶ୍ୱସଂହାରକା ମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରିଛୁ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ତୋର ଭୀଷଣ ସ୍ରୋତ ବେଗ ଆଗରେ ତାହାର ମାଳ ରଖିପାରୁନାହିଁ । ବଡ଼ ବଡ଼ ଗଛ ଗୁଡ଼ାକ ଦମ୍ଭକର ଛିଡ଼ା ହୋଇଅଛନ୍ତି; ତାଙ୍କୁ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ଉପାଡ଼ି ନେଇ ଗଲିଛୁ । କିନ୍ତୁ ତିଣ୍ଡି ବୃକ୍ଷ ତୋ ଆଗରେ ନଇଁ ପଡ଼ିବାରୁ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଉପର ଦେଇ ବହି ଯାଉଛୁ, ତାଙ୍କର କିଛି ଅନିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ନାହିଁ । ମୁଁ ତ ସେହିପରି ବଡ଼ଦମ୍ଭ କରି ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିଲି । କିନ୍ତୁ ତରଙ୍ଗ ପରେ ତରଙ୍ଗ ଆସି ମୋର ବେକପଣ୍ଠା ଭାଙ୍ଗି ଦେଲାଣି । ବିପଦ ପରେ ବିପଦର ତୁଫାନ ମୋହର ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ବହି ଯାଉଛୁ । ଆଉ ମୁଁ ସମ୍ଭାଳି ପାରିବ ନାହିଁ । ମୋତେ ମଧ୍ୟ ଉପାଡ଼ି ନେଇ ଗଲୁ । ମୁଁ ତୋର ଅନନ୍ତ ଲୀଳାମୟ ସ୍ୱାମୀସଙ୍ଗମ ଦେଖିବି । ଦେଖୁ ! ସେଥିରେ ଅଙ୍ଗ ଢାଳି ଦେବି । 'ଉତ୍କଳ କାଳନ୍ଦ ରୂପିଣୀ' ମା ଶାଳନ୍ଦ ତୋର ସେ ତିଣ୍ଡିବନ-ଧୌତକାରିଣୀ, ପାଣିବେତ-କୁଞ୍ଜ-ସମ୍ଭାରିଣୀ, ସ୍ନେହମାହରକା-ମାଳିନୀ, ରୌପ୍ୟ-ଶଫର-ନୃତ୍ୟ-ଶାଳିନୀ ଜଳ ସଲିଳ କାହିଁ ? ତୋର କାରଧାର ପର ନୀଳ ଜଳ କୁଆଡ଼େ ଗଲା ? ତୋର ଧୀର-ମଧୁରିମା କାହିଁ ହରାଇଲୁ ମା ? ତୋର ସିର ସିର ସ୍ୱରେ ବାଲିର ଖେଳ କେତେଥର ଦେଖିଛୁ । ଧୀର ଧୀର ପାଣିରେ କଣ୍ଢିଆ, ବରଣ୍ଡି ମନ୍ଥରାଳର ଅନନ୍ତ ବିହାର କେତେଥର ଦେଖିଛୁ । ଆଜି ସେ ସବୁ କୁଆଡ଼େ ଗଲା ? ଆଜି ସବୁ ଲୀଳ ! କେଉଁ ରାଇକର ପାହାଡ଼ ପଣି ଧୋଇ କେଉଁ ଗ୍ରାମର ରକ୍ତ ଶୋଷଣ କରି ଏ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣ କରିଛୁ ! ଉନ୍ମତ୍ତ ଅଜାଗର ପରି ଫଣା ବିସ୍ତାର କରି ଫଁଅ ଫଁଅ ହୋଇ କୁଆଡ଼େ ଧାଉଁଛୁ ? ପ୍ରତି ନିଶ୍ୱାସରେ ଫେନିଳ ଗରଳ ଉଦ୍‌ଗୀରଣ କରି କରି କୁଆଡ଼େ ଦୌଡ଼ୁଛୁ ? ତୋର ଭୀଷଣ ରୂପଦେଖି ଆଖି ଝଲସି ପଡୁଛି, ହୃଦୟ ସ୍ତମ୍ଭିତ ହୋଇ ଯାଉଛି । ତୋର ଗର୍ଜ୍ଜନ ଶୁଣି ଶୁଣି କର୍ଣ୍ଣ ବଧିର ହୋଇ ଗଲାଣି । ଆଉ ନା; ଏଥର ରହ, ତେର ହେଲାଣି । ଆଉ ଭରି ନା । ମୁଁ ଆଉ ସହି ପାରିବ ନାହିଁ ।

ମଳାକୁ ମଳା ଜନା ପିଣ୍ଡିଡ଼ି ଯେ ବସାଇ ନେଇ ଯାଉଛୁ, ତାଙ୍କୁ କୁଆଡ଼େ ନିଉ ମା ? ଅଣ୍ଡୟ ସ୍ନାନ ହୋଇ ସେମାନେତ ତୋ'ର କୋଳ ଥଣ୍ଡା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଯେଉଁଠି ନେଉଛୁ ମୋତେ ମଧ୍ୟ ସେଠିକି ନେଇଯା । ସେମାନେ ଘରବାରରେ ତକା ବାନ୍ଧି ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଏକା; ମୋର ଆଉ କେହି ନାହିଁ ।

ଚନ୍ଦ୍ରା ମୋର ସଙ୍ଗିନୀ, ସନ୍ତାନ ମୋର ସନ୍ତତି । ଏ ଦୁହିଙ୍କୁ ଦେହରେ ମୁଣ୍ଡରେ ଦେଇ ରଖିଯାକ ମୁଁ ସୁରୁଛି । ମୋତେ ତେବେ ନେଇ ଗଲୁ । ମୁଁ ତୋହର ସଙ୍ଗରେ ଯିବି ।

ଆଉ, ଆଉ, ଅବାଧ୍ୟରେ କୁଆଡ଼େ ଯାଉଛୁ ମା ? ବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗିଦେଇ ଏଣେ ତେଣେ କାହିଁକି ଧାଉଛୁ ? ତୁ କଣ ବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗି ପାରୁ ? ତେବେ ମୋର ଅନ୍ତରର ମୋହ ବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗିଦେ । ଅନନ୍ତ ଆଡ଼କୁ ମୋର ହୃଦୟର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଳ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ବହି ଯାଉ ।

ଆଜି ତୋର ମଧୁର କଳଗୀତ କାହିଁ ? ତୋର ଶୁଭ୍ର ବାଲୁକା ଶଯ୍ୟାରେ ବସି ଶୀତଳ ସାନ୍ଧ୍ୟ ସମୀରଣ ସେବନ କରୁଁ କରୁଁ କୋମଳ ଲଳିତ ଝଙ୍କାର ଶ୍ରବଣ କରି ବିଦ୍ଧ ଅତ୍ମାକୁ କେତେଥର ଶୀତଳ କରୁଛି । ଆଜି ତୋର ଏ ରୁଦ୍ର ଭୈରବ ନାଦ ଶୁଣି ଓ ତୋର ଏ ବିକଟ—କରାଳ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି ତ ବଡ଼ ଭୟ ମାଡ଼ୁଛି ମା । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟୀ, ତୁ କେତେ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ଚରଣ ଧୌତ କରି ଅସୁଛୁ; କେତେ ତୀର୍ଥ ସଲିଳ ବହନ କରୁଛୁ, ମୋ ମୁଣ୍ଡରେ ବୁଦାଏ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ଯା ମା ।

ତୁ କେତେ ଲୋକଙ୍କ ପାପ ଧୋଇ ଆଣିଲୁଣି । ମୋର ଯଥାସର୍ବସ୍ୱ ମୁଁ ତୋଠାରେ ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେବାକୁ ବସିଛି, ତାଙ୍କୁ କି ଧୋଇ ନେଉ ନାହିଁ ? ତୋର ଏ ଅଧମ ସନ୍ତାନର ପାପ ଜଞ୍ଜାଳ ଧୋଇ ନେ ମା । ସର୍ବଂସହା ମାଟି ଆଉ ମୋତେ କେତେଦିନ କଷ୍ଟ ଦେବୁ । କେତେ ପୋକ ଲୋକ, କେତେ ଛେଳି ଗୋରୁଙ୍କୁ ଧୋଇ ନେଉଛୁ, ମୋର ଏ ପ୍ରାଣହୀନ ଶରୀରଟାକୁ କି ନେଉ ନାହିଁ । ତୁ ନ ନେଲେ ଏ ଜର୍ଜ୍ଜରିତ, କ୍ଲିଷ୍ଟ ପାପ ଶରୀରଟାକୁ ଆଉ କିଏ ସ୍ଥାନ ଦେବ ? ମା, ମା, ବଡ଼ କଷ୍ଟ ପାଇଲିଣି, ବଡ଼ ଭୋଗିଲିଣି; ଆଉ ନା, ଆଉ ନା; ଏଥର ମୋତେ କୋଳକୁ ନେ, ତୋ ଶାନ୍ତିମୟୀ ମାତୃକ୍ରୋଡରେ ଆଶ୍ରୟ ଦେ ମା ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ତୋହଳେ ମୋର ଆଉ ଅନ୍ୟ ଗତି ନାହିଁ । ତୋହର ଯା । ଯେଉଁ ପ୍ରେମରେ ଭାସିଲା ଦୋଳ ସାଗଳିଲା ପ୍ରାଣ ଧରିଛିଲୁ, ସେ ପ୍ରେମର କଣିକା ମାତ୍ର ମୋତେ ଦେଇ ଯା— ମୁଁ ପାଗଳ ହୋଇ ଯାଏଁ । ମୋତେ ଭୁଲିବୁ ନାହିଁ ମା । ଅଧମ ସନ୍ତାନ ବୋଲି ତୋର ଚରଣମୟ ମାତୃସ୍ନେହରୁ ବଞ୍ଚିତ କରିବୁ ନାହିଁ ମା । ସନ୍ତାନ କାନ୍ଦିଲେ ମା'ଟି ସହିପାରେ ନାହିଁ । ତୁ ତେବେ ଶୁଣୁ ନାହୁଁ ନାହିଁକି ? ମୋତେ କଣ ପାଇ କରି ଦେଲୁଣି ? ତେବେ ତୁ

ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ର ।

ସ୍ୱର୍ଗ ।

Alas for love ! if thou wert all,
And nought beyond, O Earth !

ସ୍ୱର୍ଗ କି ଅପୂର୍ବ ସୃଷ୍ଟି । ମାନବ-ଚକ୍ଷୁ ଯାହା ମନୋହର ଦେଖିଅଛି, ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କବି କଳ୍ପନା ଏହି ଅଦୃଷ୍ଟ ରାଜ୍ୟରେ ଠିକ କରିଅଛି, କବି ଶ୍ରବଣକୁ ଯାହା ସ୍ୱମଧୁର ବୋଧ ହୋଇଅଛି, ସେ ସମସ୍ତ ଦ୍ୱାରା ଏହି ରାଜ୍ୟ ଅଦୃଶ୍ୟ ଝଙ୍କାରିତ, ଯାହାର ସ୍ପର୍ଶରେ ମାନବ ହୃଦୟର ଗଭୀରତମ ପ୍ରଦେଶରେ ଆନନ୍ଦ ସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଅଛି, ସେ ସ୍ୱର୍ଗ ଏହି ଅପୂର୍ବ ରାଜ୍ୟର ଅଧିବାସୀ ଇତ୍ୟ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ରଜନୀର ଚାଳ-ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏ ରାଜ୍ୟକୁ ନିତ୍ୟ ଆଲୋକିତ କରେ, ସୁଧାଂଶୁ-ମନ୍ ଚନ୍ଦ୍ରମା ସ୍ନିଗ୍ଧ ଜ୍ୟୋତିରେ ଏ ରାଜ୍ୟକୁ ଧବଳିତ କରି ଶାନ୍ତି ବର୍ଦ୍ଧନ କରେ । ନନ୍ଦନକାନନରେ ସଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପୁଷ୍ପର ଗନ୍ଧ ବହନ କରି ସମୀରଣ ଧୀରେ ଧୀରେ, ଅତି ଧୀରେ ଏ ପ୍ରଦେଶରେ ନିତ୍ୟ ପ୍ରବାହିତ । ଅଂଶୁମାଳୀର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କିରଣ ଜାଲ ଏ ପ୍ରଦେଶ ପାଇଁ ନୁହେଁ—ସ୍ୱର୍ଗବାସୀ ସେ ପ୍ରଖର କିରଣରେ କାତରେ ସନ୍ତପ୍ତ ହେବେ, ସୂର୍ଯ୍ୟର ଏହି ଭୟ । ଗ୍ରହାଂଶୁ ସ୍ନିଗ୍ଧ ହସ କର ଗ୍ରହକ ସେ ପ୍ରଦେଶକୁ ପ୍ରେରଣ କରେ ନାହିଁ—ତାହାର ଚକ୍ର ଭୟ ଜାଲେ ଦିବ୍ୟଲୋକନିବାସୀ ଶୈତ୍ୟ ଅନୁଭବ କରିବେ । ପ୍ରଭଞ୍ଜନ ରୌଦ୍ର ମୂର୍ତ୍ତିରେ ସେ ପ୍ରଦେଶରେ ଗତି କରେ ନାହିଁ,— ସ୍ୱର୍ଗବାସୀ ଭୀତ ହେବେ ଯେ । ଉନ୍ମାର୍ଗଗା ମେଘଜାତ ଭୀଷଣ ନିର୍ଘୋଷ ସଙ୍ଗୀତ ଧ୍ୱନିରେ ସେ ପ୍ରଦେଶ ସଦା ଝଙ୍କୃତ । ଧ୍ୱନି ସ୍ପୃଷ୍ଟ ସୁବର୍ଣ୍ଣ କମଳ-ଗର୍ଭା ବ୍ୟୋମମନ୍ଦାକିନୀ କୁଳୁ କୁଳୁ ସ୍ୱରେ ପ୍ରବାହିତା । ମନ୍ଦାକିନୀର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବାଲୁକା ରେ ସୁରବାଳାଗଣ ବିଶ୍ୱଗ ଆଲୋଚିତ କରି ଜଳକ୍ରୀଡ଼ାରେ ରତ ଅଛନ୍ତି ।

ଯେ କେହି ସ୍ୱର୍ଗର ଚିତ୍ରଣ କରିଅଛନ୍ତି, ସେ ଧରଣୀର ସମସ୍ତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସେ ଦେଶରେ ଏକତ୍ରିତ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ଦେଶ ମନୋହର ନୁହେଁ କି ? ସେ ଦେଶରେ ବାସ କରିବାକୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆକାଙ୍କ୍ଷା ହୁଏ ନାହିଁ କି ? କିନ୍ତୁ ସ୍ୱର୍ଗ କେଉଁଠାରେ ? ଜଣେ କୋମଳ-ହୃଦୟ ବାଳକ ନିଜ ମାତାଙ୍କୁ ଏ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲା । ସ୍ନେହମୟୀ ଜନନୀ ହସି ହସି ଉତ୍ତର ଦେଲେ "କିନ୍ତୁ, ସ୍ୱର୍ଗ—Far above the clouds, beyond the tomb ସେଇ ଉପରେ, ମୃତ୍ୟୁର ପର ପାରରେ ।" ସମସ୍ତେ ସ୍ୱର୍ଗର ସ୍ଥାନ ସେଇ ଉପରେ ନିରୂପଣ କରନ୍ତି । ରବିଶଶୀର କିରଣ ଛଟା ଦୀପ୍ତ ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ର ଗଚିତ ନୀଳ ନଭୋଦେଶ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେଉଁଠାରେ ସ୍ୱର୍ଗ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ଆକାଶହିଁ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ, ଅଛି ସ୍ଥଳ ପାର୍ଥିବ ।

ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଗ ମୃତ୍ୟୁର ପର ପାରରେ । ମୃତ୍ୟୁଦ୍ୱାର ଅତିକ୍ରମ ନ କଲେ କେହି ଦ୍ୟୁଲୋକରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ପାର୍ଥିବ ଭୂତରେ ଗଠିତ ସ୍ଥୂଳ ଅବୟବ ଶରୀର ସେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରଣ୍ଣ ଭୂମିରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । କେହି ଜଣେ ସଶରୀର ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଇଥିବାର କଥିତ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ଲୋକେ ମନେ କରୁ ଅଛନ୍ତି ସେ ହିମାଳୟରେ ଆରୋହଣ କରୁଥିଲେ । ସ୍ୱର୍ଗ ମୃତ୍ୟୁର ପର

Digitized by srujanika@gmail.com

ପାରରେ, ମନୁଷ୍ୟ ପଶ୍ଚାତରେ ସେଠାକୁ ସ୍ଥିର କରେ । ବୋଧହୁଏ ଯେ ଯାଇଥିଲେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଗ ହିମାଳୟର ପର ପାରରେ, ଭବିତରେ ।

କବି, ଏଠାରେ ତୁମ୍ଭ କଳ୍ପନାରେ ଆସ୍ଥା ରହିଲା ନାହିଁ । ଯାହାଙ୍କ ପଶ୍ଚାତର ସ୍ୱର୍ଗକୁ ନେବାକୁ କଳ୍ପନା କରୁଥିଲ, ସେ ଯାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ; ବରଂ ସ୍ୱର୍ଗ ଭୂତଳକୁ ଖସି ପଡ଼ିଲା । ତୁମ୍ଭ କଳ୍ପନାର ଏତେ ଅବମାନନା ହୋଇନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦର୍ଶନ ପ୍ରିୟ ଗୋଥାଏ ରାକ୍ଷସ କାନ୍ଥ ଆସି କହିଲା "ମୂର୍ଖ ମାନବ, ସ୍ୱର୍ଗ କାହିଁ, କବିର କଳ୍ପନା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେଉଁଠି ସ୍ୱର୍ଗ ରହିପାରେ ? ମାନବ ଭାବିଲା "ଠିକ କଥା, ସ୍ୱର୍ଗ ଦେଖିନାହିଁ, ଏତେ ଦିନ ଯାଏ ସ୍ୱର୍ଗ ସ୍ୱର୍ଗ ହେଲା କାହିଁକି ? ଯାହା ଦେଖି ନାହିଁ, ଯାଇ ନାହିଁ, କବି କଳ୍ପନାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ, ସେହି ସ୍ୱର୍ଗ ଲାଭ କରିବାକୁ ବୁଆଶେ ମତ୍ତ ହେଲା ।" ହାୟ ! ହାୟ, ତୁମ୍ଭେ ଏତେ ଚେଷ୍ଟା କରି ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲ, ନିର୍ମମ ରାକ୍ଷସ ସେ ମନୋହର ରାଜ୍ୟକୁ ଭୂଅଁଶେ ଉଡ଼େଇ ଦେଲା ।

ଦୁଃଖ ହୁଅ ନାହିଁ, ତୁମ୍ଭ କଳ୍ପନାର ସୃଷ୍ଟି ଜଣକୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇଅଛି । ସେ କିଏ ଜାଣ ? ସେ ପ୍ରେମିକ, ପ୍ରଣୟୀ । ମୃତ୍ୟୁର କଠୋର ହସ୍ତ ସ୍ନେହ ପୁତ୍ତଳିକା ପ୍ରେମିକ ନିକଟରୁ ଛଡ଼େଇ ନେଲା ; ସ୍ନେହାଧାର ଚିରକାଳ ପାଇଁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେଲା ଏ କଥା ବିଶ୍ୱାସ କରିବାକୁ ପ୍ରେମିକର ଇଚ୍ଛା ହେଲା ନାହିଁ । ଯାହାକୁ ପ୍ରାଣ ଠାରୁ ଅଧିକତର ମନେ କରୁଥିଲା, ତାହାର ସତ୍ତା ନାହିଁ ଏ କଥା ପ୍ରେମିକ ଧାରଣା କରି ପାରିଲା ନାହିଁ, ଧାରଣା କରିବାକୁ ହୃଦୟ ଫାଟିଗଲା । ଦୁଃଖ ମଧ୍ୟରେ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଲାଭ କରିବାକୁ ସେ ସ୍ନେହ ପ୍ରତିମାକୁ ଭାବ କଳ୍ପିତ ସ୍ୱର୍ଗ ରାଜ୍ୟରେ ସ୍ଥାପନ କରିଅଛି, ଅତ୍ର ବିଚ୍ଛେଦ ଦଂଶନ କଲେ, ଅଶ୍ରୁସିକ୍ତ ନୟନରେ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଦେଶକୁ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରି କହୁଛି "ଭାଇ, ଅସାର ସଂସାର ପ୍ରତି ତୁମ୍ଭର ପବିତ୍ରାତ୍ମା ବିରକ୍ତ ହୋଇ ମଧ୍ୟମୟ ପବିତ୍ର ରାଜ୍ୟକୁ ଚାଲିଗଲା, ସେଠାରେ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ସୁଖ ଭୋଗ କରୁଅଛ, କଲ୍ୟାଣ କର ମୁଁ ଯେପରି ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଧନ କରି ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗରେ ମିଳିତ ହେବି, ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗରେ ମନାକିନୀ କୂଳରେ ବିଚରଣ କରିବି, ସୁର ବାଳାମାନଙ୍କ କ୍ରୀଡ଼ା ଦେଖିବି, ମଧୁର ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣି କର୍ଣ୍ଣ ପବିତ୍ର କରିବି । ଅତ୍ର ତୁମ୍ଭଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେବିନାହିଁ ।" ପ୍ରେମିକର ଏ ଶାନ୍ତ୍ୱନାରେ ଯେ ବିଘ୍ନ ଜନ୍ମାଇବ ସେ କ୍ରୂର, ନିରସ, ପ୍ରେମିକକୁ ଯେ କହିବ ସ୍ୱର୍ଗ ନାହିଁ, ସେ ପାତକୀ, ଅଧମ ।

ଶ୍ରୀ ଦିଶାମଣି ମହାନ୍ତି ।

ଶୂନ୍ୟ ସେତୁ ।

ଯାଉଛି ବାଟୋଇ ଏଣୁ, ତେଣୁ ଅସେ ଜଣେ,
ଦୁର୍ଦ୍ଦିନର ଚାରି ଚକ୍ଷୁ ଭେଟିଗଲା କ୍ଷଣେ,
ଚାରି ଚକ୍ଷୁ ସଙ୍ଗେ ହେଲା ଦୁଇ ମନ ଯୋଡ଼ା
ତା ଉପରେ ଚାଲେ କେତେ ସୈନ୍ୟ ହାଣ ଘୋଡ଼ା !

ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ହତାଶା

ଘୋର ଶୀତକାଳ, ଶର ଉଚ୍ଚିକାଳ
ଚଳିଛି ମଧ୍ୟାହ୍ନ-ରବି
ଢଳ ଢଳ ଧୀରେ ଅସ୍ତାଚଳ-ଶିରେ
ଢୋଳିଛି ରମ୍ୟ ଛବି ।
ଅନ୍ତରେ କାଳିମା, ମୁଖେ ଅରୁଣିମା,
—ଦିବା ଦିଶେ ଅମ୍ଳାନ;
ସ୍ୱର-ସାଥୀ ସିନ୍ଧୁ ହଂସ ବହୁ ଚାଉଁ
ଉପରେ ଭୂସ୍ପୃଷ୍ଠ ଯେସନ ।
ଲାଲ-ସାଗ-ଜଳେ ନାଉକେଳ-ଡାଳେ
ଲୁବ୍ଧ ଶାନ୍ତିରକ୍ଷୀ-ପଦେ—
"ଯଥେଷ୍ଟ ଉଚିତା— ଉତ୍ତମ ଯୋଗ୍ୟତା
ଅଛିତ, ଯିବା ସସନ୍ଦେହ ।"
ଚହିର ଲାଗିଥା ଦିଶେ ପାଣ୍ଡୁ ଛାଆ,
ବଧାଏ ଯେମାଣ ଫଳ
ବାହୁଡ଼ନ୍ତି ଘରେ ଗୋଟି ଗୋଟି ଶରେ
କାନ୍ଧରେ ଧରି ଲଙ୍ଗଳ ।
ଗାଈ ଗୋରୁ-ପଲ ଚଢ଼ି ଗାଇଅଳ
ଆସଇ ଗୋଠୁଁ ଲେଉଟି,
ଢେଣ୍ଡ ବାଜୁଥାଏ— କାହିଁ ଦୂରେ ଶୁଏ
'ହମ୍ବା' 'ହମ୍ବା' ଡାକ ଉଠି ।—
ଯେହେ 'ସମ୍ମିଳନୀ'— ପ୍ରତିନିଧି ଯେନ
ଅସନ୍ତେ ବାଞ୍ଛ-ଶକଟ,
ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ପାଇଁ ଚିତ୍ରାରନ୍ତ ଧାଇଁ
ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ ଯେମନ ଥାଟ ।
ଦକ୍ଷିଣା ପବନ ନାହିଁ ସେ ଚିକ୍କନ,
ଥର ଥର ଆସେ ବହି
ଦର୍ଶକ ଶରୀରେ ଅଙ୍ଗେ ବି ଶାନ୍ତିରେ !
କଥାରେ ନୋହିବ କହି ।
କୋକିଳ ଦକ୍ଷିଣ ବସି ବିଚାରନ୍ତି—
"ଏବେ ମଧ୍ୟ-ଅବସାନ ।
—'କୁହୁ କୁହୁ'—ଅହା ଚଢ଼ିଁ ପୁଣି ଯାହା
ଜ୍ଵର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅସ୍ତମାନ ।"
ଯୋଖଣ୍ଡ-ଝଡ଼ାରେ ମୀନ ଭରସାରେ
ବସିଥିଲା ଶଙ୍ଖଚିଲ,
ନାଳ ଖସ ଠେଲି ନାଳ ଡ଼େଣା ମେଲି
ଉଡ଼ି ଗଲା ଦୂର ବିଲ ।

ଚନ୍ଦ୍ରବେଶୀ ମନ୍ତ୍ରୀ ବାଡ଼ିରେ ଦୋହଲି
ଦେଖାଏ ନିଜ ଗରିମା,
ଉଦାର ବକୁଳ ମୁଠା ମୁଠା ଫୁଲ
ଢେଲେ ବିଛାଇ ସିନା ।
ଦ୍ୱାଦଶୀର ଚନ୍ଦ୍ର —ମୁହଁ କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ,
ପ୍ରାଚୀ ପଟେ ଅଛି ଚାହିଁ—
"ଅଛା କାଳ ହେଲା ! ଏବେ ଦିନ ଗଲା
କଇଁ ମୋର ଦେଖା ନାହିଁ ।"
ଧୂଳି ଧୂସରିତ ଭ୍ରାନ୍ତିର-ଶାସ୍ତ୍ରିତ
ଯୁବକଟି ଅବହେଳେ;
ଅଙ୍ଗର ଚାଦର ଉଡ଼େ ଫର-ଫର,
ନାହିଁ ତହିଁ ଦୃଷ୍ଟି ବେଳେ ।
ଶୂନ୍ୟ ସେ ନେତ୍ରରେ ଶୂନ୍ୟ ଶ୍ରବଣରେ
ଶୂନ୍ୟ ମନେ ଛିଡ଼ା ଛାର
ନ ପଶଇ ଛିଡ଼ି, ସ୍ତମ୍ଭିତ ରହିଛି,
—ନିକଟେ ନାହିଁ ସଂସାର ।
ମୁହୂର୍ତ୍ତ-ମୁଷ୍ଟିତ ଗମ୍ଭୀର-ଶଙ୍କିତ
ଗୋଟି ଗୋଟି ପର୍ଯ୍ୟାସ
ବହେ ଅଲକ୍ଷ୍ୟରେ, ମିଶେ ସମୀରରେ
ସମ୍ମୁଖେ ନାହିଁ ଆଶ୍ୱାସ ।
ଭାଲେ ଚନ୍ଦ୍ରାରେଖା ଶ୍ୱେତ ବିନ୍ଦୁ ଦେଖା
ଭ୍ରୂଲତା ଚିବୁକ ବାହୁ;
କେଶ ସୁକଳିତ ଦିଶେ ଅରକ୍ଷିତ,
କପୋଳେ ସେ ଛାନ୍ତି ନାହିଁ ।
କାଳ ପର ଲାଗେ ଭ୍ରମ-ଆମ ଆଗେ
ଶ୍ୱେତପ୍ରଭ ନଗ-କାସ୍ତେ,
ଯୌବନ ସୋପାନେ ଅଳି ଦୋର୍ପଣେ
ଶାନ୍ତି କିଆଁ ଲଭିବାଏ !
କିଏ ସେ ଯୌବନେ ଭୁଲଇ ସ୍ୱପନେ,
କିଏ ଜହେ—ଭୁସ୍ମିତ,
କିବା—ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାପ୍ଲୁତ,— ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବିତ;
କେ ବୋଲେ-ବସ୍ତ ବସନ୍ତ ! ! !
—ମହା ଅବୁଝ, ମୋହ, ମଦ, ଭ୍ରାନ୍ତି,
ସ୍ଥୁଳରେ—ଉନ୍ମାଦ ଘୋର;

ଚଳନ Nomination,

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅଣଇ ବଇଷ୍ଟ, ବାଷ୍ଟ ବା ଅବାଷ୍ଟ
ନ ଜାଣି ସଦା ବଇଭୋର ।
—ଅଶେଷ ବାସନା, ଅଭୁପ୍ତ କାମନା,
ଅକାଙ୍କ୍ଷା ଦରନ୍ତ-ବ୍ୟାପ୍ତି ;—
ଭସ୍ମି ଗ୍ରସି ଗର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଡୋଳଧର
ହସ୍ତ-ଦଣ୍ଡ ଶୂନ୍ୟେ ଛାଡ଼ି ।
—ଚିନ୍ତା ଛିପ୍ର ଗତି,— ପକ୍ଷୀଏ ଯେମତି,
ନିମିଷେ ନ ରୁଏଁ ଥାଟି ;
'ଦେଖୁଛି ମୁଁ ଯାହା ଅସ୍ମୃତ୍ତ ମୋ' ତାହା',
—ଚୌଦିଗେ ଗୃହେଁ ଉଡ଼ି ।
—ପ୍ରାବୃଟ ନିଶୀଥେ ସ୍ତମ୍ଭିତ ଶବ୍ଦୋଦେ
ଭୁଜ ମଧ୍ୟରୁହ ପର
କୋଟି ଅଶାଲୋକ ଝଲସି ପଲକ
ଜଳଇ ମନ ଅବର ।
—ସରୁ ସାଧ ଭାର, ବାଧ ନୁହେ କା'ର;
ଏହିତ ମୂଳ ଧାରଣା ;
ଶ୍ରେ ବୃତ୍ତିରସ୍ମ ଅବାଗେ ଅଥସ୍ମ,
କଣ୍ଠାଘାତ ମାତ୍ର ଗଣା ।
—ଅସ୍ମ ବସ୍ମ୍ତ ସେ, ତଳେ ନ ପରଶେ
ମୃତ୍ୟୁ-ଛାୟା ସ୍ମ୍ତ ଭାର ;
ଅତି ଅଳ୍ପକରେ ଭାଜ ବେତାଳରେ !
ଯୌବନ ବା କେଉଁ ଛର !
—ଘାତ ପ୍ରତିଘାତେ ଚଳ ଛୁଟି ଯାନ୍ତେ
ଅସଇ ଅବସନ୍ନତା ;
ନିଶା ଛୁଟିଯାଏ, ଚମ୍ପ ଫିଟିଯାଏ,
ଛୁଟିଯାରେ ଜକ ପକ୍ଷୀ ।
—ଏହିତ ସ୍ୱଭାବ ଯୌବନ-ବିକାର
ବାସ୍ତବ ଅନୁଭବରେ;
କଳ୍ପନା-ବର୍ଣ୍ଣିକେ ବଣିଏ ଅଳୀକେ
ଚିତ୍ରିଲ ମାୟା-ରଙ୍ଗରେ ।
ଜୀବନ ଯୌବନ— ପରୀକ୍ଷା-କାଣ୍ଡେ,
ଜ୍ଞାନେ ମୁଁ—କଷ୍ଟି ପ୍ରସ୍ତର;
ବ୍ୟର୍ଥ ବା ସାର୍ଥକ, ଯେ ପରମ୍ପୂର୍ବକ,—
ସ୍ପର୍ଶନେ ପ୍ରତିସ୍ତର ।
ଜରଜ୍ଜ-ଗିଳେ ଅସି ଥୋକେ ଥୋକେ
ପହଞ୍ଚିଲେ ଗ୍ରୋଲଥ,
ଲମ୍ବାବେକ ଟେକ ଦେଏଁ କାଆଁ ଡାକ
ବସିଲେ ହୋଇ ବଡ଼ିଅ;—
ନିର୍ଗୁଣ ଧନୀ ଯେ ଦେଶ ବା ସମାଜେ
ନ ପାର ମସ୍ତକ ତୋଳି,
ଚିଣ୍ଡ ଉପାଧ ବ୍ରହ୍ମଲୁଣ୍ଠି-ସାଧ
ଯଥା ଅର୍ଥଗ୍ରନ୍ଥି ଭାଳ ।
ଅନଳେ ବାହୁଡ଼ି ଫଡ଼ଫଡ଼େ ଉଡ଼ି
ବାହାରିଲେ ଏଣେତେଣେ,
ଦଳ ଗୋଟି ସେହ ଉପବାସେ ଉହ
ନାନା ଶବଅନ୍ୱେଷଣେ ।
ମହା କୋଳାହଳେ କାକ ଦଳେ ଦଳେ
ଛୁଟିଲେ-ମାଡ଼ ସକାଶେ;—
ଅଭିନସ୍ମ ଅନ୍ତେ ଦର୍ଶକେ ଯେମନ୍ତେ
ଫେରନ୍ତି ଯେଥା ଆବାସେ ।
ଲ୍ମଣ୍ଡିତ ଯୁବକ, ଅଳୀ ମନେ ମୂକ
ନାହିଁଟି ଭ୍ରୁକ୍ଷେପ କାହିଁ,
ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୁଡ଼ିଗଲା, ଜଳ ପଡ଼ିଗଲା,
—କାଷ୍ଠ ପର ଏକାଠାଇଁ ।
ଏପଲ ସମସ୍ତେ ବିମଳ ସେ ଭସ୍ମେ
ଦେଲେ—ଗ୍ରହପାଣେ ଭାର
ସେଇନ୍ତ ଶୃଗାଳେ 'ହୁକେ ହୁକେ' ହେଲେ
ବୁଝି ଶବ ଖାଦ୍ୟ-ଭାର ।
ଶବେତଳ ଚର୍ମ— ଶସ୍ତ୍ରପଦେ ଯେହ
ଅଗତ୍ୟା ଉଠିତ ହୋଇ,
ଅଚମ୍ପିତ ମଣି ମଳେ ଚନ୍ଦ୍ର ବେନ,
ସତେ ବି ପ୍ରଳଟ ଶୋଇ ।
କଳର ପୁତ୍ତଳ ଯେତେ ଯାଏ ଚଳ
କଳେ ବଳ ଦେଲାଧର,
ଯୁବା ସେହ୍ନଳିତ,— ବିଶ୍ରୁ-ମୂରତି
ଗୃହେ ପାଦ ଗଣିଚର ।
ଯନ୍ତ୍ର ଅସିଥିଲା ଚାହିଁ ଫେରିଗଲା
ମାୟା ଭଗି-ଅକର୍ଷଣେ,
ମାତ୍ର ଯେ ଅଶ୍ରୁ,— ଅନଳରେ ଭସ୍ମ
ଜ୍ୱଳନ୍ତି ଛଳିଲା ମନେ ।

ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ ।

Printed at the MukurPress, Cuttack.

Digitized by srujanika@gmail.com

ମୁକୁର

୨ୟ ଭାଗ । | ଆଶ୍ୱିନ, ୧୩୨୦ । | ୨ ଷ୍ଠ ସଂଖ୍ୟା ।

ବିଧାତା କି ଅବିବେକୀ ?

ଦିନେ ଏକ ପାନ୍ଥ ହୋଇ ପଥଶ୍ରାନ୍ତ
ଶୋଇ ବରଗଛ ତଳ,
ଭାବିଲା "ବିଧାତା ବୋ ଅବିବେକୀ,
ନାହିଁ କି ବିଚାରବଳ?"
ଏଡ଼େ ବଡ଼ ମହା— ତରୁ ବରଗଛ,
ଫଳ ତାର ଏଡ଼େ ସାନ !
ଲାଉ ଲତା କେଡ଼େ ସରୁ, କିନ୍ତୁ ତାର
କେଡ଼େ କେଡ଼େ ଫଳମାନ ।"
ଏମନ୍ତ ସମୟେ ପଥିକ ହୃଦୟେ
ଗଲା ବରଫଳ ପଡ଼ି,
"କେମନ୍ତ ଦୟାଳୁ ପ୍ରଭୁ ଭଗବାନ !"
ବୋଲିଣ ଛଡ଼ିଲା ରଡ଼ି ।
"ବରଫଳ ଯେବେ ବଡ଼ ହୋଇଥାନ୍ତା
ଯେସନ ଡିଙ୍କିଆ ନାଉ,
"ମୋ ଛାତି ଉପରେ ପଡ଼ି ଯାଇଥାନ୍ତେ
ବଞ୍ଚି ଥାଆନ୍ତି କି ଆଉ !"
କବି କହେ "ସର୍ବ ବିଧାତା-ବିଧାନ
ଜଗତ ମଙ୍ଗଳ-ପାଇଁ,
"କ୍ଷୁଦ୍ର ନର ହୋଇ ନ ଦେଖା ବଢ଼ାଇ
ଅରେ ହୋ ପଥିକ ଭାଇ !"

ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳ ।

ଜୀବନ ତରୀ ।

ସମୟ ସାଗରେ ଭାସେ ଜୀବନ ତରଣୀ
କେଉଁଛି ଚଳାଇ ମାର୍ଗ ସ୍ୱ କାର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷେପଣୀ ।
ସ୍ୱଭାବରେ ସମାକୁଳ ସଲିଳ ଲହରୀ
ତେଣୁ ନିତ୍ୟ ନୃତ୍ୟଶୀଳା ମୋ ଜୀବନ ତରୀ ।
ରୋଗ-ଶୋକ-ଭୟ-ଭାବ କେତେ ଝଞ୍ଝାବାୟୁ
କଳୁଷ ସଂସର୍ଗ ମଗ୍ନଶୀଳାମାଳା ଆଉ ।
ଜୀବନ ତରଣୀ ଯାହା ଯୋଗେ ବିଚଳିତ
ମଗ୍ନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପରି ହୁଏ ଅନୁମିତ ।
ଯିବ ଭାସି ଭାସି ଶ୍ରାନ୍ତି ଶ୍ରାନ୍ତ ବନରେ
ଜାଗରିତ ଥାଏ ଯେବେ ବାସନା ମନରେ ।
ସ୍ୱବିବେକ କର୍ଣ୍ଣଧାର ଅଗ୍ରସ୍ଥେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ
ବ୍ରହ୍ମପଦ ଧ୍ରୁବ ତାରା ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ ।
ଅନ୍ୟଥା ପ୍ରଚଳିତ ଗୈଲ ଯବନ ପ୍ରତିଶ୍ରୁ
ଜଳଚର ନିଷ୍ଠୁର ତରୀ ମଗ୍ନ ଖଣ୍ଡଖଣ୍ଡ ।

ଶ୍ରୀ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଈଶ୍ୱରୋପାସନାର ଫଳ କଣ ?

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମହାତ୍ମା ୺ ଅକ୍ଷୟ କୁମାର ଦତ୍ତଙ୍କ ଜୀବନ ଚରିତ ପାଠ କରୁଥିଲେ । ସେ ମହାଶୟ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାର ଅନାବଶ୍ୟକତା ସ୍ୱୀକାର କରି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ଏକସ୍ଥଳରେ ତାହାଙ୍କ ମତ ଏହିପରି ଲିଖିତ ଅଛି "ଜଡ଼ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ; ପରମେଶ୍ୱର ତାହା ଅତିକ୍ରମ କରି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନିୟମ । ମନୁଷ୍ୟ ତାହା ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ଅଭିପ୍ରେତ ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତିର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ବଳରେ ଯାହା ସଂଘଟିତ ହୁଏ ତାହା ସକାଶେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ।"

ପ୍ରକୃତି ଏବଂ ପୁରୁଷ ବା ଈଶ୍ୱର ଏହି ଦୁଇ ବସ୍ତୁ ଯେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏହା ନ ବୁଝିଲେ ଏହି କଥା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ହୁଏ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତି ଏବଂ ଈଶ୍ୱରରେ ପ୍ରଭେଦ ବୁଝିବା ମଧ୍ୟ ସହଜ ନୁହେଁ । ଆଲୋକ ଏବଂ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ପ୍ରଭେଦ ବୋଧ ହୁଏ ପ୍ରକୃତି ଏବଂ ଈଶ୍ୱର ମଧ୍ୟରେ ସେହି ପ୍ରଭେଦ । ଆଲୋକ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଓ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପଦାର୍ଥ ଏବଂ ବର୍ଣ୍ଣହୀନ । ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଅସ୍ୱଚ୍ଛ, ଛାୟାବିଶିଷ୍ଟ ଜଡ଼ ପଦାର୍ଥ । ଆଲୋକ ନ ଥିଲେ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଥାଏ ନାହିଁ । ସେହିରୂପ ଈଶ୍ୱର ନ ଥିଲେ ପ୍ରକୃତି ରହିବ କିପରି ? ଏହି ଆଲୋକକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ "ଆତ୍ମା" କହୁଁ ଏବଂ ପ୍ରତିବିମ୍ବକୁ "ମନ" କହିଥାଉଁ । ମନ ଜଡ଼ ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଗତ, ମନର ବ୍ୟାଧି ହେଲେ ଜଡ଼ ପଦାର୍ଥ ଦ୍ୱାରା ତାହାର ଚିକିତ୍ସା ହୁଏ । ଆତ୍ମା ଚୈତନ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଗତ, ଏହି ବିଜ୍ଞାନର ଅପର ନାମ ମନୋବିଜ୍ଞାନ ବା ଧର୍ମ୍ମବିଜ୍ଞାନ ।

ଧର୍ମ୍ମବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନ ଏକ ପଦାର୍ଥ ନୁହେଁ, ଧର୍ମ୍ମ ବିଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମାର ଉନ୍ନତି ହୁଏ, ଆତ୍ମା ସୁସ୍ଥ ରହେ, ଏବଂ ଜଡ଼ ବିଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା ଦେହ ଭଲ ରହେ । ଦେହ ଭଲ ଥିଲେ ଯେ ଆତ୍ମା ଭଲ ଥାଏ, ଏହା ନିଶ୍ଚୟ ନୁହେଁ । ଦେହ ଭଲ ଅଛି, ପ୍ରଭୂତ ଧନର ଅଧିକାରୀରୂପ ଧନୀଙ୍କ ଦୁଷ୍ଟନ୍ତ ରୂପ ରୋଗ ରହିଅଛି । ଏହି ରୋଗ ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା ବିଦୂରିତ ହେବାର ନୁହେ । ମହାତ୍ମା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଅକ୍ଷୟ କୁମାର ବୈଜ୍ଞାନିକ ଥିଲେହେଁ ଧର୍ମ୍ମବିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ପଦାର୍ଥ ବିଜ୍ଞାନର ପାର୍ଥକ୍ୟ ନ ଦେଖିବା ଅପେକ୍ଷାର ବିଷୟ କହିବାକୁ ହେବ ।

ଚୈତନ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନ ନିକଟରେ ପ୍ରକୃତି ବର୍ତ୍ତମାନ କେଉଁଠାରେ ? ସେ କହିଅଛନ୍ତି "ପ୍ରକୃତି ବିରୁଦ୍ଧରେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର କ୍ଷମତା ନାହିଁ ।" ଅର୍ଥାତ୍ ଯେ ବୃକ୍ଷରେ ଯେ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଷ୍ପ ଯେ ମୃତ୍ତି କରି ଅଛନ୍ତି, ତହିଁରେ ସେହି ପ୍ରକାର ପୁଷ୍ପ ଚିରକାଳ ଫୁଟିବ ଏବଂ ଫୁଟି ଅସୁଅଛି । ଲାଲ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଷ୍ପ ବୃକ୍ଷରେ ହରିଦ୍ରା ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଷ୍ପ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ କରିବାର କ୍ଷମତା ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ନାହିଁ । ଏତେବେଳେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଅଛୁଁ ଯେ ଚୈତନ୍ୟବିଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା ଏକ ବୃକ୍ଷର କୌଣସି ଶାଖାରେ ଲୋହିତ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଷ୍ପ ଏବଂ କୌଣସି ଶାଖାରେ ହରିଦ୍ରା ଏବଂ କୌଣସି ଶାଖାରେ ଶ୍ୱେତ ବର୍ଣ୍ଣର ପୁଷ୍ପ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହେଉଅଛି । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ଯେବେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିୟମ ହୁଏ ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ଯେବେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନାର ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ଏହା ଦେଖିବା ଉଚିତ ଯେ ପ୍ରକୃତି ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇ ଦ୍ରବ୍ୟ ରହିଅଛି—ଭଲ ଏବଂ ମନ୍ଦ ।

ଯେଉଁ ପବନ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୃଦୁ ମନ୍ଦ ଭାବରେ ବହୁଅଛି, ଏହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଭଲ । କିନ୍ତୁ ଏହା ଅନ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ବିକଟ ଗର୍ଜ୍ଜନ କରି ଘର ଦ୍ୱାର, ଗଛ ପ୍ରଭୃତି ଭାଙ୍ଗି ଦେବାର ଉପକ୍ରମ କଲେ, ଏହା "ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ" ମନ୍ଦ । ଏହି ପ୍ରକୃତି ମଧ୍ୟରେ ଭଲ ମନ୍ଦ ରହିଅଛି, ଏହାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସକାଶେ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରେ ନାହିଁ । କାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଜାଣେ ପ୍ରକୃତିକୁ ଯେବେ ଝଡ଼ ସମୟରେ କୁହାଯାଏ—"ଝଡ଼ ନ ହେଉ" ସେ ତାହା ଶୁଣିବ ନାହିଁ—ଝଡ଼ ହେବ ନିଶ୍ଚିତ । କିନ୍ତୁ "ମନୁଷ୍ୟ" ପ୍ରାର୍ଥନା ଶୁଣିଥାଏ । ମନୁଷ୍ୟର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଭାବ ଈଶ୍ୱରରେ ଆରୋପିତ କରି ଲୋକେ ଅଳକରି ପରମ ପିତା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥାଏ । ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱୟଂ ପ୍ରକୃତି ଓ ଚୈତନ୍ୟର ମିଳନରେ ପ୍ରସୂତ ଯୌଗିକ ପଦାର୍ଥ ।

ଯେଉଁମାନେ ଈଶ୍ୱରୋପାସକ ସେମାନେ ପ୍ରକୃତି ନିକଟରେ କିଛି ପ୍ରାର୍ଥନା କରନ୍ତି ନାହିଁ, ପ୍ରାର୍ଥନା କରନ୍ତି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସମୀପରେ । ଈଶ୍ୱର ଏବଂ ପ୍ରକୃତି ଏକ ଦ୍ରବ୍ୟ ନୁହେଁ । ଈଶ୍ୱର ଚୈତନ୍ୟମୟ, ପ୍ରକୃତି ଜଡ଼ ଦ୍ରବ୍ୟ ।

୺ ଅକ୍ଷୟ ବାବୁଙ୍କ ଜୀବନ ଚରିତର ୧୩ ପୃଷ୍ଠାରେ ନିମ୍ନାଙ୍କିତ ପଂକ୍ତି ରହିଅଛି ;—

Digitized by srujanika@gmail.com

"କୃଷିଜୀବୀ ଲୋକ ପରିଶ୍ରମ କରି ଶସ୍ୟ ଲାଭ କରେ କିନ୍ତୁ ଜଗଦୀଶ୍ୱରଙ୍କ ସମୀପରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ଦ୍ୱାରା କୌଣସି କୃଷକର କସ୍ମିନ୍ କାଳରେ ଶସ୍ୟ ଲାଭ ହୋଇ ନାହିଁ ।" ଏହି କଥା ଶୁଣି କଲିକତାର ଡନ୍ ହୋଷ୍ଟେଲର ଛାତ୍ରମାନେ ତାହାଙ୍କୁ କହିଲେ "କୃଷକ ପରିଶ୍ରମ ଓ ପ୍ରାର୍ଥନା ଉଭୟ କଲେ ଭଲ ହେବ ତ ?" ତହିଁରେ ଅକ୍ଷୟ ବାବୁ କହିଲେ "କୃଷକ ଯେବେ ପ୍ରାର୍ଥନା ନ କରି ଯଥାନିୟମରେ କୃଷି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିରତ ରହେ ତେବେ ସେମାନେ କେଉଁ ଫଳ ଲାଭ କରନ୍ତେ ?" ଛାତ୍ରମାନେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ "ଶସ୍ୟରାଶି" ତଦନନ୍ତର ଦତ୍ତ ମହାଶୟ ପୁନରାୟ କହିଲେ "ଯେବେ ସେମାନେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରନ୍ତି, କୃଷି କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରନ୍ତି, ତାହାହେଲେ ଫଳ କଅଣ ହେବ ?" ଛାତ୍ରମାନେ କହିଲେ "ସେଥିରେ ମଧ୍ୟ ଶସ୍ୟରାଶି ।" ସେତେବେଳେ ଅକ୍ଷୟ ବାବୁ କହିଲେ "ଯାହା ତୁମ୍ଭେମାନେ କହିଲ ଗଣିତର ସମୀକରଣ ପ୍ରଣାଳୀରେ (Equation) ତାହା ସ୍ଥାପନ କରି କୁହ ପ୍ରାର୍ଥନାର ଶକ୍ତି କେତେ ?"

ପରିଶ୍ରମ = ଶସ୍ୟ
ପରିଶ୍ରମ + ପ୍ରାର୍ଥନା = ଶସ୍ୟ

ଅତଏବ ପ୍ରାର୍ଥନାର ଶକ୍ତି କେତେ ?

ଏହି କଥା ଶୁଣି ଜଣେ ଛାତ୍ର ଉତ୍ତର ଦେଲେ ପ୍ରାର୍ଥନାର ମୂଲ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ କିଛି ନାହିଁ ।

ଏହି ମୀମାଂସା ଦେଖି ପାଠକମାନେ କଅଣ ବିବେଚନା କରନ୍ତି ? ମୋହର କ୍ଷୁଦ୍ର ମତରେ ଏହି କଥାର ପ୍ରତିବାଦର ବିଶେଷ ପ୍ରୟୋଜନ । ଏହିରୂପ କଥାର ପ୍ରତିବାଦ ନ ହେଲେ ଦେଶରେ ନାସ୍ତିକର ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହେବ — ଏହା ସୁନିଶ୍ଚିତ ।

ଧର୍ମ ବିଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାର ନିୟମ ରହିଅଛି । ସେହି ପ୍ରାର୍ଥନାର ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଆତ୍ମା ସୁଖୀ ହେବ, ମନ ଶାନ୍ତି ଲାଭ କରିବ ; ଅପର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମୁକ୍ତିଲାଭ ! ମୁକ୍ତିଲାଭ ଅର୍ଥ ଛାଡ଼ି ଦେବା ! ଜଗତ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ମନର ଆକର୍ଷଣୀରେ ଲାଗି ରହିଅଛି, ସେହି ଆକର୍ଷଣୀ କାଟି ଦେବା ! ଏହି ସକାଶେ ପ୍ରାର୍ଥନା ! ଶସ୍ୟ ସକାଶେ, ଧନ ସକାଶେ, ପୁତ୍ର ସକାଶେ ପ୍ରାର୍ଥନା ନୁହେଁ, ସ୍ୱୟଂ ସୁଖୀ ହେବ ବୋଲି ପ୍ରାର୍ଥନା । ଏହା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସୁଖ, ଏହା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆନନ୍ଦ,—ଏହା କେବଳ ମନ ଉଭୟର ଆନନ୍ଦ ! ସାଧୁମାନଙ୍କ ରୋଗ ହେଲେ ସେମାନେ କହନ୍ତି; "ରୋଗ ଅଛି, ଦେହ ଅଛି, କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣ, ତୁମ୍ଭେ ଆନନ୍ଦରେ ଥାଅ" ଏ ପ୍ରାର୍ଥନା ପ୍ରାଣର ଆନନ୍ଦ ନିମନ୍ତେ । ଟଙ୍କା ପାଇଁ ନୁହେଁ, ଧାନ କିମ୍ବା ଶସ୍ୟ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏ ସମସ୍ତେ ଜଡ଼ ବିଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ । ଧର୍ମର ପ୍ରାର୍ଥନା ଚୈତନ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଗତ । କୃଷକ ପ୍ରାଣପଣରେ ପରିଶ୍ରମ କଲା, ଯେ ଈଶ୍ୱର ମାଗିଲା ନାହିଁ, ସୁତରାଂ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲା ନାହିଁ । ମନେ କରନ୍ତୁ ଏହି କୃଷକ ୪ ଅକ୍ଷୟ ବାବୁଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ହେଲା, ସେ ପ୍ରାଣପଣରେ ପରିଶ୍ରମ କରି ଯେରୂପ ଫସଲ ପାଇବାର ଆକାଙ୍କ୍ଷା କରିଥିଲା, ଦୈବ-ଦୁର୍ଘଟଣାରେ ତାହା ପାଇଲା ନାହିଁ । ଏହି ଫଳ ୩ । ୪ ବର୍ଷ ସେ କିଛି ନ ପାଇ ହତାଶ ହେଲା । ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ସେହି କୃଷକର ଯେ ଏହିପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ହେଲା, ତାହା ନୁହେଁ, ଅନେକ କୃଷକ ଏହି ଦୁର୍ଘଟଣାରେ ପଡ଼ିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅପର ସମସ୍ତେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ମାନନ୍ତି, ପ୍ରାର୍ଥନା କରନ୍ତି ଏବଂ କହନ୍ତି "ଭଗବାନ ! ଦୟାମୟ ! ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଏହି ନିର୍ଦ୍ଦୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା କାହିଁକି କରୁଅଛ ପ୍ରଭୋ ?" ଏହିପରି ଲୋକ ପ୍ରଲୁବ୍ଧ ବେଦରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟରୂପ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଥିବା ସେମାନଙ୍କ ମନର ତାପ ଶୀତଳ ହୋଇ ସେମାନେ ଶାନ୍ତି ବୋଧ କରନ୍ତି । ଉଚ୍ଚାଧିକାରୀମାନେ ବିଧି ପ୍ରତିପାଳନ କରି କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ଫଳ ନ ହେଲେ ବିଚଳିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଭକ୍ତି-ଭାବରେ ପରିଶ୍ରମ ସହିତ ନିଜ ନିଜ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ କରି ଦାସ୍ୟରୁ ମୁକ୍ତ । ତାହାହିଁ ପ୍ରାର୍ଥନା ଭାବରେ ସର୍ବଦା ଈଶ୍ୱର ସ୍ମରଣରେ ଈଶ୍ୱର ତୃପ୍ତି ସକାଶେ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଚିର ଶାନ୍ତି । ଆଉ ସେହି ନାସ୍ତିକ କୃଷକ ଭାବେ ଏବଂ ମନେ କରେ "କି ନିଗ୍ରହ ! ସେମାନେ ବେଶ ଖାଆନ୍ତି, ପିଆନ୍ତି, ଲୁଣ୍ଠିଅରନ୍ତି, ଆଉ ଭାବ ମୋହ ଦେହର ଉକ୍ତ ଶୁଖି ଯାଉଅଛି ! କେତେ ଭାଲିବ ? ଯେବେ ଏ ବର୍ଷ ଭଲ ବୃଷ୍ଟି ନ ହୁଏ ତେବେ ଆତ୍ମ ହତ୍ୟା କରିବି । ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଡାକିବା ନାହିଁ । ସେ କିଏ ? ତାହାର କୌଣସି କ୍ଷମତା ନାହିଁ ।" ସେ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟ ଶସ୍ୟ ହେଲା ନାହିଁ ; ସମସ୍ତ କୃଷକ ଶସ୍ୟ ପାଇଲେ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଆଉ ସମସ୍ତେ ଫସଲରେ ସୁଖ ଦୁଃଖ ମଧ୍ୟରେ କଥାଭାବ ଶାନ୍ତି ସହ ପରସ୍ପରକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି ଜୀବନ ରହିଲେ, କିନ୍ତୁ ନାସ୍ତିକ କୃଷକଟି ସେହି ବର୍ଷ ହଠାତ୍ ଉଦ୍‌ବନ୍ଧନରେ ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କଲା । ପ୍ରଲୁବ୍ଧବାଦୀ ନାସ୍ତିକର ପରିଣାମ ଏହିପରି । ପାଠକେ ବିବେଚନା କରିବେ "ପ୍ରାର୍ଥନାର ଫଳ ଓ ଶକ୍ତି କେତେ ?"

ଶ୍ରୀ ଶଶିଭୂଷଣ ରାୟ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

କା' ।

ଲୋକେ କୌଣସି କଥା କହିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ତାହାକୁ ସାଧାରଣତଃ ତିନିଗୋଟି ବିଷୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବିଷୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ତାହା 'ସ୍ୱର୍ଗ' କଥା, ବା 'ଦୁଃଖର' କଥା, ଅଥବା 'ଅଙ୍ଗେ ଲଗ୍ନଲଗାର' କଥା ହୋଇଥାଏ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏହି କା' ବିଷୟଟି ସେହି ତିନିଟି ବିଷୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ଅଙ୍ଗେ ଲଗ୍ନଲଗାର ଗୋଟିଏ କଥା । ଅବଶ୍ୟ କେହି ପାଠକ ମନେ କରିବେ ନାହିଁ ଯେ କେବଳ ଲେଖକ ଏହି କା'କୁ ଅଙ୍ଗେ ଲଗ୍ନଲ ଅଛନ୍ତି । ପାଠକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏହା ଅଙ୍ଗେ ଲଗ୍ନଲଥିବେ । ଲେଖକମାନେ କେହି ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଙ୍ଗେ ଲଗ୍ନଲଗାର କଥା କହନ୍ତି, କେହି ଅବା କଳ୍ପନା ବଳରେ ଭବିଷ୍ୟତଗାମୀ ହୋଇ ସୁଦୂର ଭବିଷ୍ୟତର ଭମିର ପଟଳ ଭେଦ କରି ଯାହା ଦେଖନ୍ତି ଓ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି ପାଠକମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ତାହାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲୋକରେ ଆଲୋକିତ କରି ଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏହି କା' ବିଷୟଟି ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଙ୍ଗେ ଲଗ୍ନଲଗାର ବିଷୟ ନୁହେଁ, କିମ୍ବା ସୁଦୂର ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଭବିଷ୍ୟତକୁ କଳ୍ପନାଲୋକରେ ଆଲୋକିତ କରି ଅଙ୍ଗେ ଲଗ୍ନଲଗାର ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହା ଅତୀତ କାଳର ଗୋଟିଏ ମୃତି । ଆଜି ପାଠକମାନଙ୍କୁ ବର୍ତ୍ତମାନ କି ଭବିଷ୍ୟତରେ ନ ରଖି, ଅତୀତ କାଳକୁ--ନିଜ ନିଜ ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାକୁ ଫେରାଇ ନେବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରୟାସ କରୁଅଛୁ । ସେହି ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାକୁ ସୁନ୍ଦରରୂପ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ ପାଠକମାନେ ଅବଶ୍ୟ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏହି କା' ବିଷୟଟି ସ୍ମରଣ କରି ପାରିବେ ।

ବାଳକମାନେ ସାଧାରଣତଃ କ୍ରୀଡ଼ାପ୍ରିୟ । ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାର ଅନେକ କ୍ରୀଡ଼ା ଦୁଇଦଳ ବାଳକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଭାବରେ ହୋଇଥାଏ । ଏହିରୂପ କ୍ରୀଡ଼ା ବା ଖେଳରେ କା'ର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ଖେଳ ସୁବିଧାରେ ଓ ନ୍ୟାୟରେ ଚଳିବା ନିମନ୍ତେ ଦୁଇ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଦଳରେ ବାଳକ ସଂଖ୍ୟା ସମାନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । କିନ୍ତୁ ଅନେକ ସମୟରେ ଦୁଇ ଦଳରେ ସମାନ ସଂଖ୍ୟକ ବାଳକ ନ ଥାନ୍ତି । ତେଣୁ, ଏକଦଳରେ ଅପରଦଳଠାରୁ ବାଳକ ସଂଖ୍ୟା ଗୋଟିଏ ଊଣା ହୋଇଯାଏ । ଯେଉଁ ପକ୍ଷରେ ବାଳକ ଗୋଟିଏ ଊଣା ହୁଏ, ସେହି ପକ୍ଷର କୌଣସି ଏକ ବାଳକ ଉପରେ ଗୋଟିଏ କା' ରହେ । ତାହାର ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ ସେ ଜଣକ ଥରେ 'ମରିଗଲେ' ଅର୍ଥାତ୍ ଖେଳର ନିୟମାନୁସାରେ ସେ ଖେଳିବା ନିମନ୍ତେ ଅନୁପଯୁକ୍ତ ହେଲେ, ସେ ପୁନର୍ବାର ତା ଉପରେ ଥିବା କା' ବଳରେ ଖେଳିପାରେ । ପ୍ରଥମତଃ ସେ ନିଜେ ସ୍ୱାଧୀନରେ ଖେଳେ, ଏବଂ ପରେ ସେ ନିଜ ଉପରେ ଥିବା କା' ବଳରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ବାଳକ ଖେଳେ । ଅନେକ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଜଣକ ଉପରେ ଦୁଇ କିମ୍ବା ତତୋଧିକ କା' ରହିପାରେ । କାରଣ ଯଦି ତାହା ପକ୍ଷର କୌଣସି 'ଖେଳାଳି' ଅପର ପକ୍ଷରେ ଖେଳିବା ନିମନ୍ତେ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରେ, ତାହାହେଲେ ସେହି ପକ୍ଷର ଜଣକ ଉପରେ ଏକାଧିକ କା' ରହିପାରେ । ଏହି କା' ସାଧାରଣତଃ ଦଳର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ 'ଖେଳାଳି' ଉପରେ ଥାଏ । ତାହା ନ ହେଲେ ଅନ୍ୟ ପାଖର ସଂଖ୍ୟାଧିକ୍ୟ ଯୋଗେ ଯେ ବଳି ହୁଏ, ତାହାର ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରିବା ଅଳ୍ପସଂଖ୍ୟକ ଦଳ ପକ୍ଷରେ କଷ୍ଟକର । ଏହି ହେତୁରୁ ଦଳର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ 'ଖେଳାଳି' ଉପରେ କା' ରହିଥାଏ, ଏବଂ ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ କା' ତାହା ଉପରେ ରହିପାରେ । ଏହିରୂପେ ସେ ନିଜେ ବା ତତୋଧିକ ଜଣକର କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରେ ।

ଆଶାକରୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଠକମାନେ ବାଳକମାନଙ୍କ କ୍ରୀଡ଼ାର କା' ମତ ବୁଝିପାରି ଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ହୋଇପାରେ ଏହି କା' ବାଳକମାନଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରବେଶ କଲା କିପରି? କା' ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କୃତ ମୂଳକ ବୋଲି ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ଏହି କା' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଥିବାର ଜଣାପଡ଼େ ନାହିଁ । କେବଳ ମିଶର ଦେଶ ଛଡ଼ିଦେଲେ, ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶରେ ବା ଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ବ୍ୟବହାର ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ନାହିଁ । ମିଶର ଦେଶୀୟ ପୁରାଣ ଓ ଦର୍ଶନ କା'ର ଉଦ୍ଭବ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପୂର୍ବ ** ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ଏହି କା'ର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ମିଶର ଦେଶୀୟ ପୌରାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ଅନ୍ତରାଳରେ ଅତ୍ୟଧିକ ପରିମାଣରେ ନିହିତ ଥିଲା । ଦେବତା, ମନୁଷ୍ୟ, ପଶୁ, ପକ୍ଷୀ, କୀଟ, ପତଙ୍ଗ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବ ଦେହରେ ଗୋଟିଏ କା' ଅଛି । ପ୍ରାଣୀଠାରୁ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏହି କା'କୁ ବିଭିନ୍ନ କରିଦେଲେ, ପ୍ରାଣୀର ପ୍ରାଣୀତ୍ୱ ଅସମ୍ଭବ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାଣୀର କା' ସେହି ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରାଣୀ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସତ୍ୱ ଓ ଚିରସ୍ଥାୟୀ । ଏହି ହେତୁରୁ ମିଶର ଦେଶ ବାସିମାନେ ପ୍ରାଣୀର ଉପାସନା କରୁଥିଲେ । କାରଣ, ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଏହି କା' କୌତିକ ପଦାର୍ଥ ନୁହେଁ, ଏହା ଭଗବତ୍ ପ୍ରଦତ୍ତ ବସ୍ତୁ । କେତେକ ଦିନ ନିମନ୍ତେ କା' ଜୀବମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ପ୍ରାଣରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରୁଅଛି । ପାପୀ ମାନବ କଦାପି ଏହି କା'ର ବ୍ୟତିକ୍ରମ କରି ନ ପାରେ ; ଏହା ନିର୍ମଳ ଓ ନିର୍ଲିପ୍ତ ଭାବରେ ଜୀବ ଦେହରେ ବାସକରେ ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ପରେ ଏହା ଜୀବ ଶରୀର ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତେ ଜୀବର 'ଧୂଳିର ଏ ମର କଳେବର' ଧୂଳିରେ ପ୍ରବିଣତ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ଭାବରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ମିଶର ଦେଶବାସୀ ଏହି କା'ର ଉପାସନା କରୁଥିଲେ । ଦାର୍ଶନିକଭକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଏହି ନିମନ୍ତେ ସେମାନଙ୍କୁ ଜୀବ ଉପାସକ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଏ ବିଷୟରେ ମୁନିମାନଙ୍କର ନାନାମତ ଦେଖାଯାଏ, ତଥାପି ଏ କଥା ନିଶ୍ଚୟ ମିଶର ଦେଶବାସୀଙ୍କ ପ୍ରାଣ ଏହି ଜୀବ ଉପାସନାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଧାରଣା ଯେ କା' କଦାପି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ରହି ନ ପାରେ; ଏହାର ଆବାସ ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ଜଡ଼ ପିଣ୍ଡର ପ୍ରୟୋଜନ । ଏହି ହେତୁରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବଠାରେ ଏହି କା'ର ଆବାସ ଅଛି । କାରଣ, କା' ବ୍ୟତିରେକେ ଜୀବ ଜୀବ ନୁହେ, ଜଡ଼ ପିଣ୍ଡ ବିଶେଷ । ଜଡ଼ ପିଣ୍ଡରେ କା ପ୍ରବେଶ କଲେ ସେ ଜୀବ ଧାରଣ କରେ । ଅତଏବ ମିଶର ଦେଶବାସୀ ସମସ୍ତ ଜଡ଼ ଜଗତର ଉପାସନା ନ କରି କେବଳ ଜୀବ ଜଗତର ଉପାସନା କରୁଥିଲେ ।

ଉପରଲିଖିତ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମିଶର ଦେଶବାସୀ ବସ୍ତୁତଃ କା'ର ଉପାସନା କରୁଥିଲେ; ଏବଂ "ବାଲୁଅ ଯୋଗେ କଳସିର ପାଣି ପାଇବା" ନ୍ୟାୟରେ ଜୀବର ଜଡ଼ ପିଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ ଉପାସନାର ବସ୍ତୁ ଥିଲା । ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାରେ କ୍ରମବିକାଶ ନିୟମରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ, ମିଶର ଦେଶୀୟ ଦର୍ଶନରେ ସେହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖିବାର ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତା କେବଳ ବସ୍ତୁଗତ (concrete) ନ ରହି କ୍ରମେ ଗୁଣଗତ (abstract) ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଏହି ସମୟରେ ଜୀବ ଉପାସନା ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦର ଆଭାସ ମିଶର ଦେଶୀୟ ଚିନ୍ତା ବିଜ୍ଞାନରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ଅଧ୍ୟାପକ ମେକ୍ସମୁଲର ଏହିରୂପ ଏକେଶ୍ୱରବାଦକୁ ହେନୋଥିଲିଜମ୍ (Henotheism) ବୋଲି କହନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ମିଶରଦେଶବାସୀମାନେ ଯେତେ-ଗୁଡ଼ିଏ ଈଶ୍ୱର ଉପାସନା କରୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ଏକ ମହତ୍ତମ ଓ ଗରିଷ୍ଠ ଈଶ୍ୱର ଥିଲେ; ତାହାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବତାମାନେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଭାରତର ବୈଦିକ ଯୁଗରେ, ଏବଂ କେତେପରିମାଣରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ, ଏହିରୂପ ଏକେଶ୍ୱରବାଦ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାର ଏହିରୂପ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସଙ୍ଗେ, କା'ର ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ କା' କେବଳ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକରୂପିଆ ହୋଇ ନ ରହି ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ ହେଲା । ସାରବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ—ମହତ୍ତମ ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି କ୍ଷୁଦ୍ରରୁ କ୍ଷୁଦ୍ରତମ ଧୂଳିକଣା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ—ଏହି କା' ଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଥିବା ବିଶ୍ୱାସ ମିଶର ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମନୋରାଜ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲା ଏବଂ ଜଳଦେବତା, ପବନ ଦେବତା, ବାୟୁ ଦେବତା ପ୍ରଭୃତି ସେମାନଙ୍କର ଉପାସନାର ପାତ୍ର ହେଲେ ।

ଏହି କା' ଜ୍ଞାନ ଯେ କେବଳ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ** ଶତାବ୍ଦୀରୁ ମିଶରରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ । ଉକ୍ତ ଦେଶର ସଭ୍ୟତାର ଇତିହାସ ଅନୁସରଣ କରି ପଣ୍ଡିତମାନେ ସ୍ଥିର କରି ଅଛନ୍ତି ଯେ ଏହାର ଦୂରକାଳ ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ ଏହି କା' ଜ୍ଞାନ ମିଶର ଦେଶବାସିମାନଙ୍କ ମନରେ ଥିଲା । ସେତେ-ବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ଏହି କା' ବିଶ୍ୱାସ ସଙ୍ଗେ, ପଦାର୍ଥ ଜ୍ଞାନର ବିଶେଷତଃ ମାନବର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ନାମରେ କି ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ଶକ୍ତି ନିହିତ ଥିବାର ବିଶ୍ୱାସ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । କା'ଧାରୀ ମାନବର ଅମରତ୍ୱ ତାହାର ନାମଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିରୀକୃତ ହେଉଥିଲା । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମିଶର ଦେଶୀୟ "Book of the Dead" (ମୃତବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପୁସ୍ତକ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ପାଠ୍ୟ) ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଏହି ସାଧାରଣ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ଯେ ମୃତବ୍ୟକ୍ତିର ନାମ ବିଲୁପ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ କେତେକ ପରିମାଣରେ ତାହାର ନାମ ସ୍ଥିରୀକରଣ କରି ରଖିବା, ଏବଂ କେତେକ ପରିମାଣରେ ତାହାର କା'ର ଅବାସ ନିମନ୍ତେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ କବର ଗଠନ କରିବା ଉପରେ ନିର୍ଭର

Digitized by srujanika@gmail.com

ଜରେ । ଯାହାର ନାମ ସ୍ୱରୂପେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହେ ଓ ବହୁକାଳ ଜନ୍ମେ ସ୍ଥାୟୀ ହୁଏ, ଏବଂ ଯାହାର କବର ସୁଦୃଢ ଓ କାଳର କରାଳ ସ୍ରୋତ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଖଣ୍ଡ ରହେ, ସେ ମୃତ୍ୟୁପରେ ସୁଖ ଜରବଦ୍ଧିନ ଭାବରେ ଜୀବନ ଧାରଣ କରିଥାଏ । ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଗୃହ ଅପେକ୍ଷା କବର ସେମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଅଧିକ ଉପଯୋଗୀ ହେବ । କାରଣ ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଗୃହ କେବଳ ଚିରକାଳ ମାତ୍ର । କା'ର ଜୀବନ ଅନନ୍ତକାଳସ୍ଥାୟୀ; ଏବଂ ସେହି ଅନନ୍ତକାଳ ମଧ୍ୟରୁ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଅଂଶ ମାତ୍ର ପୃଥିବୀ ଶରୀରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ । ଯେ ଗୃହସ୍ଥ ଯେତେଦିନ ମାତ୍ର ଜୀବିତ ଥାଏ, ସେତିକି ଦିନ କା' ଗୃହ ଉପଭୋଗ କରେ । ପରନ୍ତୁ ପ୍ରଥମଧ୍ୟସ୍ଥ ଚିରକାଳରେ ଚିରନ୍ତନ କାଳାନ୍ତ କା'କେତେକଦିନ ଗୃହରେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ । କିନ୍ତୁ ଗୃହସ୍ଥର ମୃତ୍ୟୁପରେ, ତାହା ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ କବର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ, ତାହା କା'ର ଚିରନ୍ତନ ବାସସ୍ଥାନ । କବର ଯେତେଦିନ ଯାଏ ସୁରକ୍ଷିତ ଥାଏ, କା' ସେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚିତ୍ତରେ ବାସକରେ । ଚେଣ୍ଟ ମିଶରଦେଶବାସୀ କବରର ସୁରକ୍ଷଣରେ ଯତ୍ନପରେଲାସ୍ତି ଯତ୍ନ କରୁଥିଲେ । କବରଟି ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲେ କା' ଚିତ୍ତରୁ ଚାଲିଯାଏ, ଏବଂ ସେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷର ସେହି କା', ସେହିବ୍ୟକ୍ତିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଲୋପ ହୋଇଯାଏ ।

ମିଶର ଦେଶୀୟ ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱ ମୀମାଂସାରେ କା'ର କେତେ ପ୍ରଭାବ ତାହା ଦେଖାଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ଏହି; ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବାଲକମାନଙ୍କ କ୍ରୀଡାରେ ବ୍ୟବହୃତ କା' କିପରି ବାଲକମାନଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରବେଶ କଲା ? ଏହି କା' ସେମାନେ କେଉଁଠାରୁ ପାଇଲେ ? ଏହି କା' ଯେ ବହୁ-କାଳରୁ ଅମ୍ଭଦେଶରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଆସୁଅଛି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କାରଣ, ବର୍ତ୍ତମାନ ବୃଦ୍ଧମାନେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ଏହି କା'ର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବାର ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି; ଏବଂ ସେମାନେ ନିଜ ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ କ୍ରୀଡାରେ ବୃଦ୍ଧମାନଙ୍କ ଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଏହାର ବ୍ୟବହାର ଶିଖିଥିଲେ । ଏହିପରି ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ବାଲକ ସମାଜରେ ଏହି କା'ର ବ୍ୟବହାର ହେଉଅଛି । ଏହିପରି ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉ ନ ଥିଲେ ବାଲକମାନେ ସହଜରେ କୌଣସି ନୂତନ ନୂତନ କଳା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତେ ନାହିଁ । ବାଲକମାନଙ୍କ କଥା ଛାଡିଦିଅ, ଜ୍ଞାନୀ ପ୍ରୌଢ଼ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି କଥା ନୂତନ ଦେଖିଲେ ସହଜରେ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଲୁବ୍ଧ ନୁହନ୍ତି । ଯାହା ପୂର୍ବରୁ ଅଛି ତାହାହିଁ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଗ୍ରହଣୀୟ । ନୂତନ ଯେତେ ଭଲ ପରଲେକ ତାହା ସାଧାରଣତଃ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅମ୍ଭର ଜାତୀୟ ଗୁଣ ନୁହେଁ । ସୁତରାଂ ଜଣେ ଲୋକର ଅମ୍ଭ ସମାଜର ଏହି ଗୁଣକୁ "ଅହିଁ" ଶକ୍ତିର କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି କହି ଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଦେଖାଯାଏ ଯେ କେବଳ ବାଲକମାନେ ଏହି କା'ର ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି । କୌଣସି ପ୍ରବୀଣ ଲୋକ ହେବେ ଏହାର ବ୍ୟବହାର କରିବାର ଦେଖାଯାନ୍ତି ନାହିଁ । ସୁତରାଂ କୌଣସି ପ୍ରବୀଣ ଲୋକ ଯେ କେବେ ଏହି କା'ର ଉଦ୍ଭାବନ କରିଥିବେ, ତାହା ମଧ୍ୟ ଅସମ୍ଭବ । ବାଲକମାନେ ଯେତେବେଳେ ଏହି କା' କୁ ଏତେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି, ସେଥିରୁ ଅନୁମାନ ହୁଏ ଯେ ଏହି କା' ବହୁକାଳରୁ ବାଲକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ଗତ ହୋଇ ଯାଇଅଛି । କେହି ପଣ୍ଡିତ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ଯେ ଭାରତସ୍ଥ କେତେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମିଶର ଦେଶରୁ ଆଣି ଥିବାରୁ ସେମାନେ 'ମିଶ୍ର' ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଯଦି ପଣ୍ଡିତ ମାନଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତି ସତ୍ୟ ହୁଏ ତାହାହେଲେ ପାଠକମାନେ କେହି ମନେ କରି ପାରନ୍ତି ଯେ ଅମ୍ଭ ବାଲକମାନଙ୍କର କା' ମିଶର ଦେଶୀୟ କା'ର ଅନୁକରଣରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ପାରିଥିବ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଅନୁମାନ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଭିନ୍ନକୋଟି କାରଣ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ପ୍ରଥମତଃ, ମିଶ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଯଦି ମିଶର ଦେଶରୁ ଏହି କା'କୁ ଆଣି ଥିଲେ, ତାହାହେଲେ ଭାରତର ଅନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ—ଯେଉଁଠାରେ ଅନ୍ତତଃ ମିଶ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଛନ୍ତି—ମଧ୍ୟ ଏହାର ବ୍ୟବହାର ଥାନ୍ତା । କେବଳ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହି କା' ରହିଲା, ଅନ୍ୟତ୍ର ରହିଲା ନାହିଁ କାହିଁକି ? ପୂର୍ବରେ କୁହାଯାଇ ଅଛି ଉତ୍କଳ ବ୍ୟତୀତ ଭାରତରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଏହି କା' ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ଏହା ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ ମିଶର ଦେଶୀୟ କା' ଓ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର କା' ଦୁହେଁ ସମ ବସ୍ତୁ ନୁହନ୍ତି । ମିଶର କା' ଠାରୁ ଅମ୍ଭ କା' ପୃଥକ୍ । ମିଶର ଦେଶୀୟ କା' ଶରୀରସ୍ଥାୟୀ, ଓ ଶରୀର ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଅମ୍ଭ କା' ଜୀବନ୍ତ ଓ ଶରୀରର ସ୍ଥାୟିତ୍ୱ ସହିତ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅଦୌ ଭୁଲକଥା ନୁହେଁ । ପ୍ରଥମଟି ଆତ୍ମାର ଆତ୍ମା ସ୍ୱରୂପ, କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଆତ୍ମା ଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍, କେବଳ ଆତ୍ମାର ଅବସ୍ଥା ମାତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । ପ୍ରଥମଟି ଅଧାର, ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଆଧେୟ । ବାଳକ ଯେତେବେଳେ କହେ ଆମ୍ଭେ ନିମନ୍ତେ ତାହା ଉପରେ ଗୋଟିଏ କା' ରହିଲା, ସେତେବେଳେ ସେ ସେହି ଖେଳାଳୀର ପ୍ରତିନିଧି ସ୍ୱରୂପ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ବାଳକ ଏକ, କିନ୍ତୁ ଦୁଇଜଣଙ୍କର ଭାବ ସେ ଦର୍ଶାଏ । ଏଥିରୁ ବୁଝି ଯାଏ ଯେ ଏହି କା'ର ଅନ୍ତରାଳରେ ବାଳକର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆତ୍ମା ଅବସ୍ଥାସ୍ଥାୟୀ ଭାବରେ ଥାଏ, ଗୋଟିଏ କା'ର କାର୍ଯ୍ୟ ପରେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ କା'ର କାର୍ଯ୍ୟ ସେ କରିପାରେ । ମିଶର ଦେଶୀୟ କା' ଜୀବାତ୍ମା ସ୍ୱରୂପ, 'କିନ୍ତୁ ଆମ୍ଭର କା' ସେହି ଆତ୍ମାର ଅବସ୍ଥା ବିଶେଷ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ସକଳ ବିଭିନ୍ନତା ଥିବା ସ୍ଥଳେ ମିଶ୍ର ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞମାନେ ମିଶର ଦେଶରୁ ଏହି କା'ର ଆମଦାନୀ କରିଥିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ବୁଝାଯାଉଛି କା' ମିଶର ଦେଶର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଚିନ୍ତା ବିଜ୍ଞ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । ଏହି କା' ସେଠାରୁ ଆମଦାନୀ ହୋଇଥିଲେ, କେବଳ ବାଳକମାନଙ୍କର କ୍ରୀଡ଼ାରେ ଆବଦ୍ଧ ନ ଆଇ, ପ୍ରବୀଣ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଚିନ୍ତାରାଜ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପାଇଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ କା'ର ସେହିରୂପ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ, ପୁରାଣ, ସାହିତ୍ୟାଦିରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଆମ୍ଭ ଦେଶୀୟ କା' ବରାବରି ମିଶର ଦେଶରୁ ବାଳକମାନଙ୍କ କ୍ରୀଡ଼ାରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବା ଶ୍ରେୟସ୍ୟ ନୁହେଁ । ତାହାହେଲେ ଏହି କା' କେଉଁଠାରୁ ଆସିଲା ?

ଏହି କା'ର ଉତ୍ପତ୍ତି ଯେ କୌଣସି ଠାରୁ ହେଉ ପଛକେ ଏଥିରେ ଯେଉଁ ଗୂଢ଼ ତତ୍ତ୍ୱ ନିହିତ ଅଛି ତାହାହିଁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଶେଷ କୌତୂହଳ ଉତ୍ପାଦନ କରେ । ସଂସାରରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ, ଏବଂ ଦେଶରେ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତା ପ୍ରଚାରରେ ହେବାରୁ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଗୁଣ ବିଶେଷ ପ୍ରଧାନୋପଯୋଗୀ ତାହା ଏହି କା' ମଧ୍ୟରେ ନିହିତ ଅଛି । ବାଳକମାନଙ୍କ କା'ର ଗୂଢ଼ ତତ୍ତ୍ୱ ଉତ୍ତମରୂପେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ମାନବ ପ୍ରକୃତିର ବିଶଦ ଅନୁଶୀଳନ ଅବଶ୍ୟକ ।

ମାନବ ପ୍ରକୃତିକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇ ପାରେ—ଗୋଟିଏ ତାହାର ଜୀବାତ୍ମା, ଏବଂ ଅପର ଭାଗ ସେହି ଜୀବାତ୍ମାର ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାର ବିଭିନ୍ନ ଭାବ ସମଷ୍ଟି । କୌଣସି କୌଣସି ପଣ୍ଡିତମାନେ ପ୍ରଥମଟିର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ଇଉରୋପର ଲ୍ୟୁ ସିସ୍, ଡ଼ମୋକ୍ରିଟସ୍, ଏପିକ୍ୟୁରସ୍, ଲ୍ୟୁ କ୍ରେସିଅସ୍, ଲାମେଟ୍ରି, ହବ୍ସ୍, ହିଉମ୍, ମିଲ୍, ବେନ୍, କମ୍ଟେ, ଏବଂ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ଚାର୍ବାକ୍, ପ୍ରଭୃତି ଦାର୍ଶନିକମାନେ ଜୀବାତ୍ମାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଏକାବେଳକେ ଅସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ; ଏବଂ ପ୍ରମାଣ କରନ୍ତି ଯେ ମାନବ ପ୍ରକୃତି କେବଳ କେତେ ଗୁଡ଼ିକ ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାର (States of consciousness) ସମଷ୍ଟି ମାତ୍ର । ଏହି ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କର ଯୁକ୍ତିରେ ହେତ୍ୱାଭାସ ଦେଖାଇବା ଏଠାରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ । ତେବେ, ଏଠାରେ ଏତିକି ମାତ୍ର ପ୍ରଶ୍ନ ହୋଇପାରେ ଯେ ଯଦି ସେମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ଯେ ମାନବ ପ୍ରକୃତି କେବଳ କେତେଗୁଡ଼ିକ ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାର ସମଷ୍ଟି ମାତ୍ର, ତାହା ହେଲେ ସେହି ଅବସ୍ଥାମାନଙ୍କର ସମଷ୍ଟି କା' ଶ୍ରେଣୀ ଉପର ସାଧିତ ହୋଇଅଛି ? ପ୍ରଶ୍ନମାନଙ୍କର ମୀମାଂସାରଣ ନିମନ୍ତେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଶକ୍ତି ଥାଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ନାହିଁ ; ସେମାନଙ୍କର ମୀମାଂସାରଣ ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ୟ ଏକ ବସ୍ତୁର ଆବଶ୍ୟକ । ସେହିପରି ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏ ସକଳ କିଛି ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଶକ୍ତି ନାହିଁ ଯେ ସେମାନଙ୍କୁ ପରସ୍ପର ସହିତ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖିପାରେ ; ସେମାନଙ୍କର ସମଷ୍ଟି ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ୟ ଏକ ବସ୍ତୁର ଆବଶ୍ୟକ । ସେହି ବସ୍ତୁଟି ଜୀବାତ୍ମା । ଆତ୍ମା ଭାବ ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥା ଗୁଡ଼ିକୁ ଶ୍ରେଣୀବଦ୍ଧ କରି ରଖିଥାଏ ; ଏବଂ ଯେତେବେଳେ ଏକ ଅବସ୍ଥାର ଉଦ୍ରେକ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ତାହାର ସମ-ଭାବାପନ୍ନ ବା ସମ୍ବନ୍ଧଭାବାପନ୍ନ ଅବସ୍ଥାମାନଙ୍କର ପୁନରୁତ୍ଥାନ ହୁଏ । ଯଦି ସେହି ଜଡ଼ବାଦୀ ଦାର୍ଶନିକମାନେ କହନ୍ତି, ଜୀବାତ୍ମା କିଛି ନାହିଁ, ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିଛି ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଶକ୍ତି ଅଛି ଯାହାଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ପରସ୍ପର ସହିତ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି, ତାହାହେଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ କହିବୁ ସେହି ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଶକ୍ତିହିଁ ଜୀବାତ୍ମା । ଏହି ଦାର୍ଶନିକ-ମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହି ବିରୁଦ୍ଧ ଯୁକ୍ତି ଖଣ୍ଡନ କରିବା ଅସାଧ୍ୟ ।

ଅତଏବ ମାନବ ପ୍ରକୃତି ଜୀବାତ୍ମା ଓ ତାହାର ଅବସ୍ଥା ସମଷ୍ଟି ଏହିରୂପ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ଏହି ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା-

Digitized by srujanika@gmail.com

ମାନଙ୍କର ଅନ୍ତରାଳରେ ଜୀବାତ୍ମା ରହି ଏମାନଙ୍କ ଶ୍ରେଣୀଭେଦ କରି ରଖିଅଛି । ଏହି ଜୀବାତ୍ମା ଅମର ଓ ଚିରସ୍ଥାୟୀ । "ନୈନଂ ଛିନ୍ଦନ୍ତି ଶସ୍ତ୍ରାଣି, ନୈନଂ ଦହତି ପାବକଃ; ନଚୈନଂ କ୍ଲେଦୟନ୍ତ୍ୟାପୋ, ନଶୋଷୟତି ମାରୁତଃ" । କିନ୍ତୁ ଏହି ଜୀବାତ୍ମାର ଅବସ୍ଥା ଗୁଡ଼ିକ କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ, ଏବଂ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୀବାତ୍ମାର ଏକ ଅବସ୍ଥା, ଏବଂ ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତାହାର ଅନ୍ୟ ଏକ ଅବସ୍ଥା । କା ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସୁଖାଳାପ କରୁଅଛି, ସେତେବେଳେ କା ର ଅତ୍ମାର ଅବସ୍ଥା ଏକପ୍ରକାର; ଏବଂ ତାର ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କୌଣସି ସାମାଜିକ ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଦୁଇ ବନ୍ଧୁଙ୍କର ମତଦ୍ୱୈଧ ହେଲେ କା ର ଅତ୍ମାର ଅବସ୍ଥା ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବସ୍ଥାକୁ ଗୋଟିଏ କା' କୁହାଯାଇ ପାରେ । ମୁଁ ଅମୁକ, ଏକବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ, କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀର ବିଶେଷ କିଛିକାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି ସେତେବେଳେ ମୋ ଉପରେ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀର ସଭ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଗୋଟିଏ କା' ଅଛି । ମୁଁ ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲାବେଳେ ମୋର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ଏକପ୍ରକାର କିନ୍ତୁ ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ ନିମନ୍ତେ ମୋ ଉପରେ ଗୋଟିଏ କା' ନେବାବେଳେ, ମୋର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ଭିନ୍ନପ୍ରକାର । ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଦେଶସାଧାରଣଙ୍କର ପ୍ରତିନିଧି ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରାଦେଶିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ସଭାରେ ଦେଶର ମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ ଯୁଝ କରୁଅଛି, ସେତେବେଳେ ମୋ ଉପରେ ଦେଶ ସାଧାରଣଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଗୋଟାଏ କା' ଅଛି ବୋଲିବାକୁ ହେବ; ସେତେବେଳେ ମୁଁ ଅମୁକଦାସ କି ଅମୁକ ତ୍ରିପାଠୀ ନୁହେଁ; ସେତେବେଳେ ମୁଁ ମୋ ଦେଶର ପ୍ରତିନିଧି; ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାର୍ଥାଭିଳାଷ ତ୍ୟାଗକରି ଦେଶର ସ୍ୱାର୍ଥକୁ ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥକରି ମନେ କରେ, ସେତେ-ବେଳେ ମୋ ଉପରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା କା' ସହିତ ନିଜକୁ ସମ୍ମିଳନ କରେ—ମୋର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ନ ଥାଏ, ମୋ ଉପରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା କା'ର ଯେ ଅବସ୍ଥା ହେବାର କଥା ତାହାହିଁ ମୋର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ହୁଏ । ମାନବ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ ଏବଂ ସମାଜର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହିତ ଏହାର ସମ୍ପର୍କ ଅନେକ ପ୍ରକାର ; ଏମନ୍ତ କି ପିତା ଓ ପୁତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଯେ ସମ୍ପର୍କ, ସ୍ୱାମୀ ଓ ପତ୍ନୀ ମଧ୍ୟରେ ସେ ସମ୍ପର୍କ ନୁହେଁ । ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସ୍ୱାମୀ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସମ୍ବନ୍ଧ, ଦୁଇ ଭାଇଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେମ୍ବନ୍ଧ ନୁହେଁ । ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିର ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ଧୁ ଅନେକ । ସମସ୍ତ ବନ୍ଧୁମାନେ ମଧ୍ୟ ଏକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆବଦ୍ଧ ନୁହନ୍ତି । ଏକବ୍ୟକ୍ତି ସନ୍ନିଷ୍ଟ-ତାର ପରିମାଣ ଅନୁସାରେ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ନାନା-ରୂପରେ ଆବଦ୍ଧ । ପୁଣି ଅବସ୍ଥା ଭେଦରେ ଏକବ୍ୟକ୍ତିର ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନତା ମଧ୍ୟ ହୁଏ । ସୁଖାଳାପ ନିମନ୍ତେ ମୁଁ ଯାହାଙ୍କର ସଙ୍ଗ କାମନା କରେ, ଉତ୍କଳ ଯୁବକ ସମିତିରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ସଙ୍ଗ ଅବୋଧ ଆବଶ୍ୟକ କରି ନ ପାରେ । ଆଜି ଉତ୍କଳଯୁବକ ସମିତିର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ମୁଁ ଜଣେ ମୁସଲମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଘନିଷ୍ଠ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ କରିପାରେ; କିନ୍ତୁ କୌଣସି ସାମାଜିକ ଭୋଜରେ ସେହି ମୁସଲମାନ ବନ୍ଧୁ ହଠାତ୍ ପ୍ରବେଶ କଲେ ସମାଜ ସହିତ ଏକ ହୋଇ ମୁଁ ତାହାଙ୍କୁ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ବସାଇ ନ ପାରେ । ମାନବ ପ୍ରକୃତି ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଏରୂପ ଜଟିଳ ଥିବା ସ୍ଥଳେ, ମାନବ କିପରି ସଂସାରରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରେ ? ଏହି ବାଳକମାନଙ୍କର- କା' ମାତ୍ରହିଁ ତାହାର ଏକମାତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ । ଏହି ବାଳମାନଙ୍କ କା' ମାତ୍ର ମାନବକୁ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ କରି ରଖିଅଛି ।

ଜନ୍ରାଲ୍ଡ୍ଷ୍ଟେଟ୍ସ୍ମ୍ୟାନ୍ ଦ୍ୱାରା କର୍ତ୍ତା ଓ ସଭାପତି ମହାତ୍ମା ଓ୍ୱାସିଂଟନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ଗଳ୍ପ ଅଛି, ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏହି କା' ମାତ୍ରର ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ । ଓ୍ୱାସିଂଟନ ଆମେରିକାର ସଭାପତି ହେବା ପରେ ତାହାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଅର୍ଥାଳୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଖାଲି ହେଲା । ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଆବେଦନକାରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କର ଜଣେ ଘନିଷ୍ଠ ବନ୍ଧୁ ଥିଲେ । ସମସ୍ତେ ସମ୍ଭାବନା କରିଥିଲେ ଯେ ସେହି ବନ୍ଧୁ ଜଣକ ଉକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟଟି ପାଇବେ । କିନ୍ତୁ ମହାତ୍ମା ଓ୍ୱାସିଂଟନ ନିଜ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନର ବନ୍ଧୁତ୍ୱର କିଛି ବିଚାର ନ କରି ନିଜ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଯୋଗ୍ୟତର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଉକ୍ତ କର୍ମରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଏହାର କାରଣ ଏହି ଯେ ଯେତେବେଳେ ସେ ଓ୍ୱାସିଂଟନ ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ, ସେତେବେଳେ ସେ ତାହାଙ୍କ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ସଲୋମତ ଆଦର ସମ୍ଭାବନା କରି

Digitized by srujanika@gmail.com

ପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଇଙ୍ଗଲାଣ୍ଡେଡ଼ିଷ୍ଟେଣ୍ଟ୍‌ର ସଭ୍ୟପତିର କାର୍ଯ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ଉପରେ ରହିଲା, ସେତେବେଳେ ସେ ଓ୍ୟାଙ୍ଗ୍‌ଟିନ ନାମକ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ ନୁହନ୍ତି, ସେତେ-ବେଳେ ସେ ସଭ୍ୟପତି ଓ୍ୟାଙ୍ଗ୍‌ଟିନ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦୌଣସି ବିଷୟ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସଭ୍ୟପତିର କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତି ଅବହେଳା ହେବା ତାହାଙ୍କର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଯେତେବେଳେ ସେ ନିଜ ଉପରେ ଥିବା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ; ଓ୍ୟାଙ୍ଗ୍‌ଟିନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଭାରତର ସର୍ବ ପ୍ରଧାନ ମତଭେଦ ରାମାୟଣ ଓ ମହାଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୃଷ୍ଠାରେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ମତର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ । ପତିପ୍ରାଣା ସର୍ବୋତ୍କର୍ଷଶାଳିନୀ ସୀତା ପତିଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ସାରା ଜୀବନ କେତେ କଷ୍ଟ, କେତେ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ କଟାଇ, ପରିଶେଷରେ ଯେତେବେଳେ ସ୍ୱର୍ଗ ସମ୍ଭୋଗ କରନ୍ତେ ସେତେବେଳେ ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରାଣପ୍ରତିମ ପତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବନବାସ ଦଣ୍ଡପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସୀତାଙ୍କ ପତି ହୋଇ ତାହାଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ଧର୍ମତଃ, ନ୍ୟାୟତଃ ବାଧ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଅଯୋଧ୍ୟାବାସିଙ୍କ ଶାସନ ନିମନ୍ତେ ଯେତେବେଳେ ନିଜ ଉପରେ ସେ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ନେଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ କେବଳ ସୀତାଙ୍କ ପତି ନୁହନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେ ସୀତାଙ୍କ ଠାରୁ ଅଧିକ ସମ୍ମାନ୍ୟ ଅଯୋଧ୍ୟାର ପତି । ସୁତରାଂ ସେ କାର୍ଯ୍ୟର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଲାବେଳେ ନିଜ ବ୍ୟକ୍ତି-ଗତ ଭାଳ ବା ସ୍ୱର୍ଗ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟର ଅଦ୍ଭୁତ ଶକ୍ତି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଦିନବେଳେ ଘୋର ସମର ସମୟରେ ଯେଉଁ ଦୁଇଜଣ ପରସ୍ପରର ନିଧନ ନିମନ୍ତେ ସଚେଷ୍ଟ, ରାତିରେ ସେହି ଦୁଇଜଣ ପରସ୍ପରର ସ୍ନେହୀ ଭ୍ରାତା । ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୁଇ ଶତ୍ରୁ, କିନ୍ତୁ ଅର୍ଜୁନ ରାତିରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଗୃହରେ ଭ୍ରାତାର ଉପଯୁକ୍ତ ସାଦର ସମ୍ଭାଷଣ ପାଉଥିଲେ । ଅର୍ଜୁନ ଦ୍ରୋଣ ଗୁରୁଙ୍କର ପ୍ରିୟତମ ଶିଷ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଦ୍ରୋଣ କୌରବମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ନିଜ ଉପରେ ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ନେଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ଘୋରତମ ଶତ୍ରୁ; କିନ୍ତୁ ଦିନବେଳେ କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷରେ ରାତିରେ ସେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ପରମାରାଧ୍ୟ ଗୁରୁଦେବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ରାଜନୈତିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ନିମନ୍ତେ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ନିଜ ସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗଜୁଦସ୍ତ; ପାରିବାରିକ ଜୀବନରେ ସେହି ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଆପଣାର ସ୍ୱାମିମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରେମାଳାପରେ ସମୟ ଯାପନ କରନ୍ତି । ପାରିବାରିକ ଜୀବନରେ ସେମାନେ ନିଜର ସ୍ୱାମିମାନଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ, କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ରାଜନୈତିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ନିମନ୍ତେ ସମସ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତି ସକାଶେ ନିଜର ଉପରେ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ନିଅନ୍ତି ଯେତେବେଳେ ସେମାନେ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱାଧୀନତା ବିରୋଧୀ ସ୍ୱାମି-ମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗଜୁଦସ୍ତ ବିଦ୍ରୋହୀ ।

ରାଜନୈତିକ ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ଏହି ବାଲକ-ମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ମତର କି ଅଦ୍ଭୁତ ଶକ୍ତି, ତାହା ଦେଖାଗଲା । ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତି ପଦରେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ମତ ଅନୁକରଣ କରୁ । ଅଜି ମୋର ଛୁଟି ବ୍ୟାଧି ହେଲେ, ଜଣେ ଚିକିତ୍ସକ ମୋ ନିମନ୍ତେ ନିଜ ଉପରେ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ନେଇ ମହାଦେବଙ୍କ ନିକଟରେ ଆପଣାକୁ ବରଣ କରେ । ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଗୌରବସ୍ଥଳ ପ୍ରଥା ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ମତ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ଅତିମ୍ବ କରି ଦୌଣସି ବିଶେଷ ଘଟଣା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଳ୍ପାଧିକ ପରିମାଣରେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ମତ ଅନୁସରଣ କରୁଁ । କିନ୍ତୁ ଅମ୍ଭେମାନେ କିଛି ଦିନ ସୁଦ୍ଧା ଅନ୍ଧ; ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ମତର ମର୍ମ୍ମ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ପାରୁନାହୁଁ । ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଅମ୍ଭେମାନେ କାର୍ଯ୍ୟ ମତ ଅନୁକରଣ କରୁ, କିନ୍ତୁ ସେ ବିଷୟରେ ମନଦେଇ ତାହାକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ପାରୁନାହୁଁ । ତାହାର କାରଣ କେବଳ ଅମ୍ଭେମାନେ ଅଶିକ୍ଷିତ; ଜ୍ଞାନ ରାଜ୍ୟରେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଉପଯୁକ୍ତ ପରିମାଣରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇନାହୁଁ । ଅଜ୍ଞାନ ଥିବାରୁ ଅମ୍ଭେମାନେ ଶରୀର ଠାରୁ ଆତ୍ମାକୁ ପୃଥକ୍ କରି ଦେଖିପାରୁ ନ ଥାଉଁ । ମାନବ ଦ୍ୱୈତ ଅବସ୍ଥାରେ ଦ୍ୱୈତ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁ ପରନ୍ତୁ, ଯେତେବେଳେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖୁ ଏକ ଦେହଧାରୀ ସେହି ମାନବର ସେହି ସମସ୍ତ ଦ୍ୱୈତ ଅବସ୍ଥା, ସେତେବେଳେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେହି ମାନବକୁ ସମ୍ମ ଅବସ୍ଥାରେ ସମାନ ଦେଖୁ । ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ନିଶ୍ଚୟ ତାହାର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ନ ହୋଇ, ତାହାର ଜଡ଼ ପିଣ୍ଡ ପ୍ରତି ବିଶେଷରୂପେ ଅନୁରକ୍ତ ହୁଏ; ଏବଂ ଅମ୍ଭେମାନେ ଜଡ଼ ପିଣ୍ଡ ପ୍ରତି ଦ୍ୱେଷ

Digitized by srujanika@gmail.com

ମନ୍ଦ୍ରା, ବକ୍ତି, ରାଗ, ଦ୍ୱେଷ, ସମସ୍ତ ବେଶାଇ ଥାଉଁ । ବୌଦ୍ଧ ଯୁଗକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହୋଇ ପାରିବ । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ୍ମ ଭାରତରେ ଏତେ ପ୍ରବଳ ବେଗରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେବାର କାରଣ କେବଳ ଅଶିକ୍ଷିତ ଜନ ସାଧାରଣ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବେଦାନ୍ତର ଉଚ୍ଚ ଚିନ୍ତା ବୁଝିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହୋଇ, ଯେତେବେଳେ ଈଶ୍ୱରପ୍ରତିମ ନିର୍ମ୍ମଳ-ଚରିତ୍ର ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ସ୍ୱ ଚକ୍ଷୁରେ ଦର୍ଶନ କଲେ, ସେତେବେଳେ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କ ଭକ୍ତି ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ସ୍ୱତଃ ପ୍ରବାହିତ ହେଲା । ସୁତରାଂ, ଯେତେବେଳେ ସାକାର ଉପାସନା ଦେଶରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଜନ ସାଧାରଣ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ କାଷ୍ଠ ପ୍ରସ୍ତର ମୂର୍ତ୍ତି ଆକାରରେ ସ୍ୱ ଚକ୍ଷୁରେ ଦର୍ଶନ କରି ଏକାବେଳେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ପରିତ୍ୟାଗ କରନ୍ତେ, ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ତାହାର ଜନ୍ମଭୂମି ଭାରତବର୍ଷରୁ ସମୂଳେ ଉତ୍ପାଟିତ ହେଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟାନ ଧର୍ମ୍ମବିଜୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସତ୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ୍ମ ବିପୁଳ ପ୍ରଚାରିତ ହେବାର ଯେଉଁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ କାରଣ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ଲେଖକ ଗିବନ୍ ତାଙ୍କର "Decline and fall of the Roman Empire" ରେ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି, କେବଳ ସେହି ସୂଚକ ନୁହେଁ, ତାହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ଯିଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଅବତାର ସ୍ୱରୂପ ଯେତେବେଳେ ଜନ ସାଧାରଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲେ, ଲୋକେ ତାହାଙ୍କ ଉପରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭରସା କରି ତାଙ୍କର ଧର୍ମ୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲେ; ଏବଂ କ୍ରମେ ସେ ଧର୍ମ୍ମ ଏତେ ପ୍ରବଳ ଭାବରେ ପ୍ରସାରିତ ହେଲା ଯେ ବିଶ୍ୱଖ୍ୟାତ ରୋମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ ସୈନିକ ଦଳ ତାହା ନିକଟରେ ପରିଶେଷରେ ନତ ମସ୍ତକ ହେଲା । ଦାର୍ଶନିକମାନେ ଗୁଣଗତ ବା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚିନ୍ତା କରି ପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଚିନ୍ତା ନିମନ୍ତେ ବିଶେଷ ଜଡ଼ ବସ୍ତୁର ପ୍ରୟୋଜନ । ଆମ୍ଭେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏଥିରୁ ଦେଖା-ଯାଏ ଯେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମନୋମାଲିନ୍ୟ ସାମାଜିକ ବା ଜାତୀୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିଶେଷ ଅନ୍ତରାୟ ହୋଇଥାଏ । ମୋର ଅମୁକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦ୍ୱେଷ ଭାବ ଅଛି, ତେଣୁ ଅମୁକ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ହସ୍ତ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ତାହା ସାଧାରଣ ହିତକର କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉ ପଛକେ, ମୁଁ ତହିଁରେ ଯୋଗ ଦେବା ପାଇଁ ଅସ୍ୱୀକୃତ । ମୁଁ ଯଦି ଅଛି କୌଣସି ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ମଙ୍ଗଳ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଘୃଣା ପ୍ରକାଶ କରେ, ସେହି ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ମୋର ବନ୍ଧୁ ମୋତେ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଲେଶ ମାତ୍ର କୁଣ୍ଠିତ ନୁହନ୍ତି । ସାମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବିଦ୍ୱେଷ ଭାବ କୌଣସି ସାଧାରଣ ମଙ୍ଗଳକର କାର୍ଯ୍ୟରେ ବାଧା ଜନ୍ମାଇବା ଘୋର ଅଶିକ୍ଷିତ ଓ ଅନୁନ୍ନତ ମନୁଷ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟ । ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନରେ ତୁମ୍ଭ ବିଦ୍ୱେଷୀର ଯେ କୌଣସି ଅନିଷ୍ଟ କରିପାର । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ସମ୍ମିଳନୀ ନିମନ୍ତେ ସେ ନିଜ ଉପରେ ଗୋଟିଏ କା' ରଖି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁ ଅଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ତୁମ୍ଭେ ସେହି ସମ୍ମିଳନୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥାଇ ତାହାଙ୍କ ସହିତ ଭ୍ରାତୃ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କର । ଯଦି ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ କୌଣସି ସାଧାରଣର ଅହିତକର କାର୍ଯ୍ୟର ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ କହିବାରୁ ସେ ଉତ୍ତର କଲେ "ଅମୁକ ମୋର ଜଣେ ବନ୍ଧୁ, କାଳେ ସେ ମୋତେ ଅବିଶ୍ୱାସୀ ମନେ କରିବେ; ମୁଁ ତପର ଏ ବିଷୟରେ କିଛି କହିବି" ? ଆମ୍ଭେମାନେ କହିଲୁଁ "କାହିଁକି, ତୁମ୍ଭେ ନିଜେ ବ୍ୟକ୍ତି ଭାବରେ କିଛି କରିବ ନାହିଁ, ସାଧାରଣଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ନିଜ ଉପରେ ଗୋଟିଏ କା' ରଖି ଏ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ, ସେଥିରେ ତୁମ୍ଭ ବନ୍ଧୁ ଖୁସି ହେବେ କାହିଁକି ?" ଶେଷରେ ଉକ୍ତ ବନ୍ଧୁ ନିତାନ୍ତ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଏହି ଭଳି ! ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ ନ୍ୟାୟ ହେଉ ବା ଅନ୍ୟାୟ ହେଉ, ଲାଭଜନକ ହେଉ ବା କ୍ଷତିଜନକ ହେଉ, ତାହା ଅମ୍ଭର ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ । ଏହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ଏହି ଯେ ଆମ୍ଭେମାନେ କା' ମାନ ଯଦିଓ ସର୍ବଦା ଅନୁସରଣ କରୁ ତଥାପି ତାହା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବାକୁ ଅକ୍ଷମ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଅଶିକ୍ଷିତ, ତେଣୁ ଅମ୍ଭର ଚିନ୍ତା ଗୁଣଗତ ବା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ହୋଇ ନ ପାରି ବସ୍ତୁଗତ ବା ଭୌତିକ ହୋଇଅଛି । ଏହି କା' ମାନ ଗୋଟିଏ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିଷୟ; ଏବଂ ଏହାର ହୃଦୟଙ୍ଗମ ନିମନ୍ତେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚିନ୍ତା ଆବଶ୍ୟକ । ଦେଶରେ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଭ୍ୟତା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲେ ଏହି କା' ମାନ ଲୋକେ ବୁଝି ପାରିବେ ।

ଅତଏବ ପାଠକଗଣ ! ବାଳକମାନଙ୍କର କା' ମାନରେ କେତେ ଅଦ୍ଭୁତ ଗୁଣ ଅଛି ତାହା ଦେଖିଲେ, ଜୀବନ

Digitized by srujanika@gmail.com

ମାର୍ଗରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ, ଯେତେବେଳେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଧନରେ ବାଧା ବିଘ୍ନ ଉପସ୍ଥିତ ହେବ, ଯେତେବେଳେ ସାଧାରଣ ହିତକର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଗଲାବେଳେ ନିଜ ନିଜ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବାଧିତ, ଓ ପୀଡ଼ିତ ହେବେ, ଯେତେବେଳେ ବନ୍ଧୁ ବିୟୋଗ ଦୁଃଖ ହୃଦୟକୁ ଏକାବେଳକେ ଅବସନ୍ନ କରି ପକାଇବ, ଯେତେବେଳେ ସଂସାର ମଧ୍ୟରେ ନିଜ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କାହାକୁ ଆପଣାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ କରି ନ ପାଇବେ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ନିରାଶା ଅନ୍ଧକାରଛନ୍ନ ଦେଖାଯିବ, ଯେତେବେଳେ ହୃଦୟରେ ଆଶ୍ୱାସନା ଅଣିବା ନିମନ୍ତେ, ହୃଦୟରେ ସନ୍ତୋଷ ବଳ ଓ ଦମ୍ଭ ସଞ୍ଚାର କରିବା ନିମନ୍ତେ ନିଜ୍ୟ ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବେ; ଯେତେବେଳେ ବାଲକମାନଙ୍କର ଏହି କା' ମତି ସ୍ମରଣ କରି ହୃଦୟକୁ ଉତ୍ତେଜିତ ଉତ୍ସାହିତ ଓ ଜାଗ୍ରତ କରିବେ । ସଂସାର କ୍ଷେତ୍ର ବଡ଼ ଜଟିଳ, ଏବଂ ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପଥ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜଟିଳ । ଏହି ଜଟିଳ ସଂସାରର କଟିଳ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେବା ନିମନ୍ତେ ଏହି କା' ମତି ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଅବଲମ୍ବନ ହେବା ଉଚିତ । ଭଗବାନ କହନ୍ତି, ଆମ୍ଭ ଦେଶରେ ଲୋକେ ଶିକ୍ଷିତ ଓ ସଭ୍ୟ ହୁଅନ୍ତୁ, ସାରା ଦେଶରେ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଭ୍ୟତାର ଆଲୋକ ଝଟକୁ, ଏହି କା' ମତିର ମର୍ମ୍ମ ଲୋକେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରନ୍ତୁ, ଏହି ବାଲକ-ମାନଙ୍କ କା' ମତି ସମସ୍ତ ଦେଶବାସୀ ଜ୍ଞାନ ଚକ୍ଷୁରେ ଅନୁସରଣ କରନ୍ତୁ; ଦେଶ ଧନ୍ୟ ହେଉ, ଏବଂ ଆମ୍ଭେମାନେ ଜଳ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସାରି ନିଜକୁ ପବିତ୍ର କରୁଁ ଓ ଶାନ୍ତି ସମ୍ଭୋଗରେ ବାସ କରୁଁ । *

ଶ୍ରୀ କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ।

ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ।

(ସତ୍ୟମୂଳକ ଘଟଣା)

(୧)

ଦନାଇ ଓଡ଼ିଶାର ହଜିଲା ଗାଇ,
ଗାଆଁ ବନ୍ଦ ବନ୍ଦ ଖୋଜିଲା ଯାଇ ।
ନ ପାଇ ଦନାଇ ହୋଇ ହତାଶ,
ଘରେ ପାଇଁ କଲା ଚୂଡ଼ା ଉପାସ ।
ସକାଳୁ ଗାଆଁରେ ହୁଳ ପଡ଼ିଲା,
ଦନାଇର ଗଣ୍ଡ ପଦାରେ ମଲା !
ଗୋବିନ୍ଦ ଭଦ୍ରାଣୀ ଗାଆଁ ପଣ୍ଡିତ;
ବ୍ୟବସ୍ଥା ଖୋଜିଣ କଲେ ବହିତ ।
ଅଢ଼ାଇଶ ଟଙ୍କା ଦନାଇ ଦେବ,
ତେଣୁ ଭାଇ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଯେ ହେବ ।
ବ୍ରାହ୍ମଣୀର ପାଟ, ବାସନମାନ,
ଭୂମି, ଗୋରୁ, ସୁନା, ଏ ଅର୍ଦ୍ଧ ଦାନ ।
ଗରିବ ଦନାଇ କମି ବିକିଲା;
ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ସାରି ଦେଶ ଛଡ଼ିଲା ।

(୨)

ଭଦ୍ରାଣୀ ବଳଦ ଯୁଗ ଗୋଟାଇ,
କରୁଥିଲା ଭାଙ୍ଗି ହଳ ଓଟାର ।
ହଡ଼ା ହେଲା ଏବେ ନ ପାରେ ଚାଲି,
ଭଦ୍ରାଣୀ କହନ୍ତି "ଶୋଇଛ ଗାଲି ।
କୁଣ୍ଡେ କୁଣ୍ଡେ କୁଣ୍ଡା ଦେଉଛ ଗାଇ,
କାମବେଳେ ବଳ କଡ଼ାଏ ନାହିଁ ।
ନେଇ ଯାଇ ତାକୁ ବୁଲିଅ ହଳ
ଯାଞ୍ଜଣ ଯାହାରେ ବାହାରେ ବଳ ।"
ହଡ଼ାକୁ ନେଇଣ ବଳେ ମୂଲିଅ,
ଲଙ୍ଗ ମୋଡ଼ି ଦେଲେ ଠେଙ୍ଗା ବାଡ଼ିଅ !
ଜିଭ କାଢ଼ି ହଡ଼ା ପଡ଼ିଲା ଶୋଇ,
ଭଦ୍ରାଣୀ କହିଲେ "ଶୋଇବା ଖୋଇ ।
ଏ ହଡ଼ା ନେଇଣ ହାଟକୁ ଯିବ,
କଂସେଇ ଠାଣେ ବିକି ଆସିବ ।"
ସେ ଟଙ୍କା ମାଣିଣ ଅଣ୍ଟାରେ ନିନେ,
ନାସ ସ୍ୱର୍ଗ ଗଲେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦାନେ ।
ଆଉ କେତେ ଶତ ବରଷ ନିଲା,
କରିବ ସମାଜେ ଏ ପ୍ରବଞ୍ଚନା ?

ଶ୍ରୀ—

---

* ଲେଖକ ମହାଶୟ ଦେଶର କା' ଏହି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । କା'ର ସେହି (ଇଚ୍ଛା) ଅର୍ଥରେ ଆଜିକାଲି ସାଧାରଣ ଅଜ୍ଞ ଲୋକଙ୍କ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ସେ ଶବ୍ଦଟି ହେଉଛି 'ଇଚ୍ଛା' । ସାଧାରଣଙ୍କର ଦୋଷ ମନୁଷ୍ୟ ଦୋଷରେ ଏହି 'ଇଚ୍ଛା' ଯେପରି ରୂପ ଧାରଣ କରି ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ବଢ଼େ । ସେତେବେଳେ ସେ ସତ୍ତା ଦେଖିଆଏ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱଭାବରେ ଆହାରାଦି ଦେଇଥା । ସାଧାରଣ ଏହିପରି ଶବ୍ଦର ଓ ଅସାର ଭାବର ଦ୍ୱାରା ଚାଳିତ ହୁଏନ୍ତି । ଅଧିକାଂଶ Theosophis ମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ମତର ପୋଷକତା କରନ୍ତି । ଦୁ: ସ:

Digitized by srujanika@gmail.com

ସାହିତ୍ୟରେ ସମାଲୋଚନା ।

ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟର ଯେଉଁପରି ଦୁରବସ୍ଥା, ସାହିତ୍ୟିକ ସମାଲୋଚନାର ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ତଦନୁରୂପ । ସମାଲୋଚନା କାହାକୁ କହନ୍ତି ବା ସମାଲୋଚନାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କଅଣ ଏ ବିଷୟରେ ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନେକଙ୍କର କୌଣସି ସ୍ଥିର ଧାରଣା ନାହିଁ । ସମୟ ସମୟରେ ମାସିକ ବା ସାପ୍ତାହିକ ପତ୍ରିକା ସ୍ତମ୍ଭରେ ସମାଲୋଚନା ନାମରେ ଯେଉଁପରି ବିଷୟ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ଅନେକ ତାହାକୁ ସାହିତ୍ୟସମାଲୋଚନା ମନେ କରି ଥାଆନ୍ତି । ଏହାଠାରୁ ଚଳ ସମାଲୋଚନା ବିଷୟରେ ଆଉ ବେଶୀ କିଛି ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ହୋଇ ନ ପାରେ । "ପୁସ୍ତକ ଖଣ୍ଡିକର କାଗଜ ଭଲ, ଛପାଭଲ, ମୁଦ୍ରଣ ଦୋଷ ସ୍ଥାନେ ଅଛି । ଆଶାକରୁଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣରେ ଛାପକାର ମହୋଦୟ ଯେ ଗୁଡ଼ିକ ଦୂର କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ" ଇତ୍ୟାଦି ମନ୍ତବ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକ ସାହିତ୍ୟିକ ସମାଲୋଚନା ନାମରେ ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସାହିତ୍ୟସେବୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥାଏ । ଅତି ଏକ ଶ୍ରେଣୀର ସମାଲୋଚନାର ସ୍ୱାଦ ଅମ୍ମେମାନେ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥରେ ଅଧେ ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଅଛୁଁ । ତାହା ନିଶ୍ଚୟ ସମାଲୋଚନା ନୁହେ—ତାହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ଅର୍ଥ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ୍ତ ଯେ ସମାଲୋଚନା ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ଦେଶର ଜଣେ ଉତ୍ସାହୀ ସାହିତ୍ୟସେବୀ ଯୁବକଙ୍କୁ ଏକାବେଳକେ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରୁ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରିଅଛି । ଭାଗ୍ୟଦୋଷରୁ ଅମ୍ମ ଦେଶର ସାହିତ୍ୟ ଯେପରି ଅନାଥ, ସାହିତ୍ୟିକ ସମାଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଶୃଙ୍ଖଳାବିହୀନ, ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ୍ୟ, ଉଦ୍ଦାମ, ଅସଂଯତ । ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ଯେ ଲେଖି ନ ପାରେ ତାହାର ଅନ୍ତତଃ ମନେ ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଥାଏ ଯେ ସେ ଲେଖକର ଲେଖାକୁ ସମାଲୋଚନା କରିବାରେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ । ସମାଲୋଚନାଟା ଏତେ ଭଲକୁ ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୁଳି ଅସିଅଛି । କୌଣସି ସାହିତ୍ୟିକ ଲେଖାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଠକ ମନେକରନ୍ତି ଯେ ଲେଖକର ଲେଖାଟାରେ ଭଲ ହେଉ ବା ମନ୍ଦ ହେଉ କୌଣସି ମତେ ଭୁଲ ଗଳତି ଭ୍ରମପ୍ରମାଦ ଦେଖାଇଦେଲେ ତାହା ସମାଲୋଚନା ପଦବାଚ୍ୟ ହୋଇ ପାରେ । ଏକ କଥାରେ କହିଲେ ଅମ୍ମମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ସମାଲୋଚନାର ଅର୍ଥ ଲେଖକର ଲେଖା ମଧ୍ୟରେ ଛିଦ୍ରାନ୍ୱେଷଣ ।

ତେଣୁ ସମୟ ସମୟରେ ଏ ଦେଶର ସାହିତ୍ୟରେ ସମାଲୋଚନା ବା ସମାଲୋଚନାର ସମ ଲୋଚନା ପ୍ରଭୃତି ନାମରେ ଯେଉଁପରି ପ୍ରବନ୍ଧ ତାହାରଥାଏ, ସେଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ଅହମିକା, ପ୍ରତାରଣା, ନିନ୍ଦା, ଜୁଗୁପ୍ସା, ଦ୍ୱେଷ, ହିଂସାର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଭଣ୍ଡାର ବ୍ୟତୀତ ଅଉ କିଛି ନୁହେ । ସେହିହେତୁରୁ ସମାଲୋଚନା ନାମ ଶୁଣିଲେ ହଠାତ୍ ମନେ ହୁଏ ହୁଏତ ସେଥି ମଧ୍ୟରେ କିଛି ସ୍ତୁତି ଥିବ, ନଚେତ୍ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆକ୍ରୋଶ, ଆକ୍ରମଣ ବା ଜୁଗୁପ୍ସା ଥିବ । ବାସ୍ତବିକ ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ସମାଲୋଚନା ଏହା ଠାରୁ କିଛି ପୃଥକ୍ ନୁହେ ।

କିନ୍ତୁ ସମାଲୋଚନାର ଅର୍ଥ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର । ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମାଲୋଚନା ନାମରେ ଯାହା ସଭ୍ୟଦେଶମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଚଳିତ ତାହାର ଧର୍ମ, ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟ ଅତି ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ଉପାଦେୟ । ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମାଲୋଚନା ଯାହା କରେ ତାହା ଅଉ କାହାର ଦ୍ୱାରା ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଅମ୍ମେମାନେ ସାଧାରଣତଃ ମନେ କରିଥାଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥଲେଖକମାନେ ସାହିତ୍ୟର ଗଠନ କ୍ରିୟା ସାଧନ କରନ୍ତି,—ସାହିତ୍ୟର ଉତ୍ପାଦିକା ଶକ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନିହିତ ଅଛି, ସମାଲୋଚନାର କାର୍ଯ୍ୟ ତାହା ନୁହେ । କିନ୍ତୁ ଅମ୍ମେମାନେ ଏ ବିଷୟରେ ଠିକ୍ କଥା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୁଝି ନାହୁଁ ବୋଲି ଏପରି ମତ ପୋଷଣ କରିଅଛୁଁ । ଲେଖକ ଅପେକ୍ଷା ସମାଲୋଚକର କାର୍ଯ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ କିଛି ନ୍ୟୂନ ନୁହେ, ବରଂ ଅନେକ ବିଷୟରେ ବେଶୀ । ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡିଏ ଛପାକଳରୁ ବାହାରିଲା କ୍ଷଣି ତାହାର ପରିଚୟ ଟିକିଏ ଦେବା ଅଥବା ତାହାର ଦୋଷଗୁଣ ଟିକିଏ ଗାଇବା ସମାଲୋଚନାର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେ । ଏତେ କ୍ଷଣିକଶାଳୀ ବିଷୟ ଉପରେ ସମାଲୋଚନାର ଦୃଷ୍ଟି ନ ଥାଏ, ତାହାର ଦୃଷ୍ଟି ଦୂରପ୍ରସାରିତ । ଖଣ୍ଡିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ବା ଗୋଟିଏ କବିତାକୁ ନେଇ ସାହିତ୍ୟିକ ସମାଲୋଚନା ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ରହି ନ ପାରେ । ସାମାନ୍ୟ ବସ୍ତୁରୁ ସମାଲୋଚନା ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟ ଅରମ୍ଭ କରିପାରେ; କିନ୍ତୁ ସେ ସାମାନ୍ୟ ବସ୍ତୁ ନେଇ ରହି ନ ଥାଏ, ସେଥିରୁ ଅନନ୍ତକୁ,

Digitized by srujanika@gmail.com

ସର୍ବୀମରୁ ଅସୀମକୁ ଚାଲି ଯାଏ । ଏହିପରିଭାବରେ ନାନାଦିଗରୁ ଗୋଟିଏ ପଦାର୍ଥକୁ ଦେଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ଏବଂ ନାନାଦେଶ କାଳ ପାତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣ କରି ସେ ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ମହୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାପନ କରିବାଦ୍ୱାରା ସମାଲୋଚକ ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବର୍ଦ୍ଧନପରିମାଣରେ ରକ୍ଷା କରେ ।

ଯେଉଁମାନେ ସମାଲୋଚନା ନାମରେ ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ନାନା କୁତ୍ସିତ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖନ୍ତି, ସେମାନେ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟର ଶତ୍ରୁ । ଅନ୍ୟର ଲେଖା ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନେ କେବଳ ଦୋଷ ଦେଖିବା ଅଥବା ସାହିତ୍ୟକୁ ବ୍ୟବସାୟ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ମାତୃଭାଷାର ବ୍ୟକ୍ତି ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଉ କେହି ନାହିଁ । ସାହିତ୍ୟବାକ୍ୟ ସବୁସମୟରେ ସ୍ନେହ, ପ୍ରୀତି, ଦୟା, କ୍ଷମା, ପବିତ୍ରତା ପ୍ରଭୃତି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଭାବରାଜିରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯେଉଁମାନେ ସମାଲୋଚନା ନାମରେ କଳହ, କୁତ୍ସା, ପରନିନ୍ଦା ସେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାଜ୍ୟକୁ ଅନାସ୍ଥା କରି ସଦ୍ଭାବ ମଧ୍ୟରେ ବିବାଦ ସମୁଦ୍ଭବର ସୂତ୍ରପାତ କରନ୍ତି ସେମାନେ ସାହିତ୍ୟସଂସାରର କୁଳାଙ୍ଗାର ସନ୍ତାନ । ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିଂସା, ଦ୍ୱେଷ, ଈର୍ଷ୍ୟାର ବିଷ ସାହିତ୍ୟରାଜ୍ୟରେ ସଞ୍ଚାରିତ ହୋଇ ଦେଶର ଓ ସମାଜର ମହା ଅମଙ୍ଗଳ ସାଧନ କରେ ।

ସମାଲୋଚନାର ଯେଉଁ ସତ୍‌ସାହିତ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ଶକ୍ତି ଅଛି ତାହାର ମୂଲ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ଅଧିକ । ସମାଲୋଚକ ପୃଥିବୀର ନାନା ସଭ୍ୟ ଦେଶର ସତ୍‌ସାହିତ୍ୟର ଅନୁଶୀଳନ କରି ଯାହା ମହତ୍, ଯାହା ସୁନ୍ଦର, ଯାହା ଉପାଦେୟ ତାହାର ଆଦର୍ଶ ଦେଶର ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରେ । ଜୀବନ ଓ ସଂସାର ବିଷୟରେ ନାନା ଚିନ୍ତା କରି ସେ ଯେଉଁ ସବୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୁଏ ତାହାକୁ ମୂଳ-ଭିତ୍ତି କରି ସାହିତ୍ୟସେବକ ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟ ଅଗ୍ରସର କରି ଦେଶକୁ ସତ୍‌ସାହିତ୍ୟ ଦାନ କରିଥାଏ । ଏହିଦିଗରୁ ଦେଖିଲେ ସମାଲୋଚକ କେବଳ ପତ୍ରିକାସ୍ତମ୍ଭରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପୁସ୍ତକ ପରିଚୟ ଦେବା ଲୋକ ନୁହେ । ସେ ଉଚ୍ଚତରେ ଦେଶର ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ସମାଲୋଚକ ତାହାର ବିଷୟ ନିର୍ବାଚନ ପାଇଁ କୌଣସି ଏକଦେଶରେ ବା କୌଣସି ଏକ କାଳରେ ତାହାର ଦୃଷ୍ଟି ସୀମାବଦ୍ଧ କରି ରଖି ନ ପାରେ । ସବୁ ଦେଶ ଓ ସବୁ କାଳ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଆଦର୍ଶ ଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଆଣି ସେ ଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ୱଦେଶସାହିତ୍ୟ ଜୀବନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ତାହାର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ । କେବଳ ବର୍ତ୍ତମାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଣେ ଆଦର୍ଶକ ସେ କ୍ଷେତ୍ରକୁ-ଚିନ୍ତାରେ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖେ ନାହିଁ । ସାହିତ୍ୟର ତ୍ରାଣ ମଧ୍ୟରେ ଏ ଶକ୍ତି ଦେଲେ ତାହା ମଧ୍ୟରୁ ନିର୍ମଳତା, ପ୍ରସନ୍ନତା, ହର୍ଷ, ଆନନ୍ଦର ପବିତ୍ର ପ୍ରବାହ ବହି ଆସି ସମାଜ ଓ ସ୍ୱଦେଶର କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରିବ ସେହି ଉଚ୍ଚ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ଆଦର୍ଶକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ସମାଲୋଚକ ଆପଣାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଧନ କରେ ।

ଯେଉଁମାନେ ସମାଲୋଚନାର ଏହି ମହୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ନ ଧରି ସାମୟିକ ଉତ୍ତେଜନା ଲାଗି ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ସମାଲୋଚନା ନାମରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶୁଷ୍କ ମାରସ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ଥାଆନ୍ତି ସେମାନେ ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷେ ସାହିତ୍ୟର କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତାହା ଦ୍ୱାରା ଦେଶର ଚିନ୍ତାସ୍ରୋତ ବିଭ୍ରାନ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ, ସାହିତ୍ୟକ ରୁଚି ଉତ୍ତେଜିତ ହୁଏ ନାହିଁ ଅଥବା ସାହିତ୍ୟକ ଆଦର୍ଶ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଦିଗକୁ ଗତି କରେ ନାହିଁ ।

ଯେଉଁମାନେ ସମାଲୋଚନା ଦ୍ୱାରା ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟର ମଙ୍ଗଳ ସାଧନ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ସେମାନେ ଯେପରି ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ମୁଖରେ ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ରଖି ତାକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଆଡ଼କୁ ଟାଣି ନିଅନ୍ତି । ତାହା ନ କରି ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦ୍ୱାରା ସାହିତ୍ୟକ ଅବସ୍ଥାର ଉତ୍ତମ ସମ୍ଭବପର ନୁହେ । ଏହି ଆଦର୍ଶ ପାଇଁ କଳ୍ପନାର ବିଳାସର ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ— ସଭ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କର ଉତ୍ତମ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରକୃତ ଓ ଗତ ଦେଖି ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଯାହା ଅଣିଲେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ସାଧିତ ହେବ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରି ଅଣିବା ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ଦେଶର ସାହିତ୍ୟକ ଉତ୍ତମ ପାଇଁ ଯେଉଁମାନେ ବ୍ୟାକୁଳ ସେମାନେ ଏ ବିଷୟ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଲେ ଦେଶରେ ସକଳ ସୁନ୍ଦର ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସହଜରେ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ସମାଲୋଚନାର ଏ ଦିଗଟି ଯେପରି ଶ୍ରମସାଧ୍ୟ, ଅନ୍ୟ ଦିଗଟି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ବିପଦ ସଙ୍କୁଳ । ପୁସ୍ତକ ପତ୍ରିକାଦିର ସମାଲୋଚନାରେ ଅନେକ ଲେଖକ ସମୟ ସମୟରେ ବଡ଼

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅମତ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରି ଥାଆନ୍ତି । ସମାଲୋଚନା ନାମରେ ବେଳେ ଏହେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ କୁତ୍ସା ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ବିଚରିତ ହୋଇଥାଏ ଯେ ତାହା ଦେଖିଲେ ଅସ୍ପର୍ଯ୍ୟାନ୍ଦ୍ରକ ହେବାକୁ ହୁଏ । ସମାଲୋଚନା ସବୁ ସମୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ, ସରଳ, ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ, ସ୍ୱସମଞ୍ଜସ ହେବା ଉଚିତ । ଏକଚୁଟିଆ ଭାବ ସମାଲୋଚକ ପକ୍ଷରେ ମାରାତ୍ମକ—ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଯଥା ସମ୍ଭବ ପରିହାର କରି ସମାଲୋଚନା ଲେଖିଲେ ତାହା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ଦିଏ, କାହାର ପ୍ରାଣରେ ଅଘାତ ଦିଏ ନାହିଁ ।

ସମାଲୋଚନାରେ ବାଗ୍ଜଲତା ରହିବ ନାହିଁ, ବାହୁଲ୍ୟ ରହିବ ନାହିଁ, ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ରହିବ ନାହିଁ; ସମସ୍ତ ସଫଳ ଓ ସହଜ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ସେଉଁମାନେ ଅନ୍ୟର ଲେଖା ସମାଲୋଚନା କରି ଥାଆନ୍ତି ସେମାନେ ସବୁବେଳେ ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ ସେମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ବଡ଼ ଦାୟିତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ପରନ୍ତୁ ଭାବରେ ଏ କାର୍ଯ୍ୟଟି ସମାଧାନ ନ ହେଲେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରତି ଅବିଚାର କରା-ହୁଏ । ଏପରି ସମାଲୋଚକର ବିଷୟର ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରଚୁର ସହାନୁଭୂତି ଥିବା ପ୍ରୟୋଜନ । ଏ ଦୁଇଟି ସଙ୍ଗେ ରହି ନ ଥିଲେ ସମାଲୋଚକ ଅନେକ ସମୟରେ ଭ୍ରମ ପ୍ରମାଦରେ ପଡ଼ି ଅନ୍ୟର ଗୌରବ ହାନି କରିବାକୁ ଯାଇ ନିଜର ଗୌରବ ହାନି କରେ ।

ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାଲୋଚକର ସବୁବେଳେ ସ୍ମରଣ କରିବା ଉଚିତ ଲେଖକ ଏହି ସବୁ ସଂସାରର ଲୋକ, ତାଙ୍କର ଶକ୍ତିର ଗୋଟିଏ ସୀମା ଅଛି । ସେ ଯେ ଯାହା ଲେଖିବେ ତାହା ଏକାବେଳକେ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ସତ୍ୟରୂପେ ପୂଜା ପାଇବ ତାହା ଅବଶ୍ୟ ନୁହେ । କିନ୍ତୁ ତାହା ବୋଲି ସେ ଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ଦୋଷଗୁଡ଼ିକୁ ଗୋଟିଏ କରି ଧରି ବସିବା ସମାଲୋଚନାର ଉଦାର ନିୟମ ପରିପନ୍ଥୀ ନୁହେ । ସମାଲୋଚକର ହୃଦୟ ସବୁ ସମୟରେ ନିର୍ମଳ, ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଉଦାର ଓ ପ୍ରଶସ୍ତ ଥିବା ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ତାହା ନ ହେଲେ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ସମାଲୋଚନାର ପ୍ରକୃତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚେ ନାହିଁ । ଲେଖକ ଓ ସମାଲୋଚକର ହୃଦୟର ପ୍ରେମ କେବଳ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ସହାନୁଭୂତି ଉପରେ ସତ୍ ସାହିତ୍ୟର ଉଚ୍ଚାଙ୍ଗ ପ୍ରାସାଦ ଚିରକାଳ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।

ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ଆଜିକାଲି ଯୁଗୋଚିତ ନବ-ସାହିତ୍ୟର ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଟିକିଏ ଅଙ୍କୁରୋଦ୍ଗମ ହୋଇ-ଥିବାର ଶୁଭ ଲକ୍ଷଣ ଦେଖା ଯାଉଅଛି । ଏ ମହୂର୍ତ୍ତରେ ସମାଲୋଚନାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି । ସମାଲୋଚନାର ଯେଉଁ ଦୁଇ ଦିଗ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି ସେହି ଦୁଇଥାଡ଼ ସାହିତ୍ୟିକ ସମାଲୋଚନାର କାର୍ଯ୍ୟ ସୂଚନା ହେଲେ ଏକ ଦିଗରେ ଯେପରି ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ଓ କାଳର ମହୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ସବୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକୁ ନବ ଚେତନା ଦେବ, ସେହିପରି ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଯାହା ଅଛି ବା ଯାହା ହେଉଅଛି ସେ ଗୁଡ଼ିକର ସମାଲୋଚନା ହେବା ଦ୍ୱାରା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ନିଜ ଦେଶର ପଦାର୍ଥ ପ୍ରତି ଅମ୍ଭ-ମାନଙ୍କର ଭକ୍ତି ପ୍ରୀତି ଜାତ ହେବ । ସାହିତ୍ୟିକ ସମାଲୋ-ଚନାର ଏହି ଦୁଇ ଦିଗର ଯେଉଁମାନେ ଚେଷ୍ଟା ନ କରି ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଥେଚ୍ଛାଚାର ଶାସନର ସୂତ୍ରପାତ କରୁ-ଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସାହିତ୍ୟର କ୍ରମବିକାଶର ପଥରୋଧ ହେଉଅଛି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଭାରତରେ ନବ ଜାଗରଣର ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାଣି । ଭାରତୀୟ ନବ ଜାଗରଣର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଭାରତର ପ୍ରାଦେଶିକ ସାହିତ୍ୟ ସବୁରେ ପଡ଼ି ଆସିଲାଣି । ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବଙ୍ଗୀୟ ସାହିତ୍ୟ କଅଣ ସେ ମହାଜାଗରଣର ମଧୁମୟ ଫଳରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବ ? ପ୍ରବୃତ୍ତିନର ଯୁଗ ଅପ୍ରେ ଅପସାରିତ ହେଉଅଛି ; ନୂତନ ଚିନ୍ତା, ନୂତନ ଭାବ, ନୂତନ କଳ୍ପନା, ନୂତନ ଚେତନା, ନୂତନ ଆଦର୍ଶ ଜାତୀୟ ଜୀବନରେ ସର୍ବତ୍ର ଦେଖା ଯାଉଅଛି । ଭାରତୀୟ ସମାଜ ଓ ସେହି ସଙ୍ଗେ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟିର ଦରଜାସବୁ କ୍ରମଶଃ ବିସ୍ତୃତ ଲାଭ କରୁଅଛି । ଏ ଶୁଭ ମହୂର୍ତ୍ତରେ କଅଣ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଶକ୍ତି ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ କ୍ଷୁଦ୍ର କୁଟୀରର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗର ବାହାରକୁ ଯିବ ନାହିଁ ? ସାହିତ୍ୟର ସାଧନା ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଧର୍ମ ହେବାର ଆଶା ଅଛି ସେମାନଙ୍କୁ ଥରେ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଉଅଛି । ସେମାନେ କଅଣ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶର ଦରିଦ୍ର ସାହିତ୍ୟକୁ ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଆଉ ବେଶୀ ଦିନ ରଖିବେ ? ପରିବାରରେ ଭିକାରୀ ବେଶରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଆଉ କେତେ ଦିନ ଅମ୍ଭେମାନେ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟକୁ କେବଳ ନାମମାତ୍ର ବଞ୍ଚାଇ ରଖିବା ? ସ୍ୱଦେଶର ସାହିତ୍ୟ

Digitized by srujanika@gmail.com

ସେବକ ! ଭଗବାନ ତୁମ୍ଭ ମସ୍ତକ ଉପରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣର ମୁକୁଟ ଦେଇଅଛନ୍ତି, ସଂସାରର କୋଳାହଳରେ ମାତ୍ର ସେ ରାଜ-ମୁକୁଟକୁ ହରାଅ ନାହିଁ । ପ୍ରଭୁଙ୍କ କୃପାରୁ ତୁମ୍ଭେ ମହା ସମ୍ପଦର ଅଧିକାରୀ, ତାହାର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରି ନିଜର ଜୀବନକୁ ଧନ୍ୟ କର ଏବଂ ସେଥି ସଙ୍ଗେ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସତ୍ୟର ପଥ, ଶୁଦ୍ଧର ପଥ, ମଙ୍ଗଳର ପଥ, ଅନନ୍ତର ପଥ ଦେଖାଅ । ତୁଇ ମନେରଖ, ତୁମ୍ଭ ଜୀବନର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର ସଙ୍ଗେ ଅମ୍ଭମାନ-ଙ୍କର ସମାଜର, ଜାତିର ବା ଦେଶର ମଙ୍ଗଳ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ରହିଅଛି ।

ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ।

ଉଠା ମାଛ ।

୧

ଝର ଝର ଝର ବରଷୁଛି ଜଳ,
ତଳଲା ଭୂଇଁଟି ହେଉଛି ଶୀତଳ,
ଝର ଝର ରବେ ବରଷାର ପାଣି,
ଧୋଇ ନେଇ ମାଟି ବୁଦ୍‌ବୁଦ ନର୍ମାଣି
ଉପରୁ ତଳକୁ ଯାଉଅଛି ବହି
ଠାଏ ଖାଲ ଠାଏ କୁଦି ସେ କରଇ ।

୨

ନିଦାଘେ ଶୁଖିଲା ପୋଖରୀର ଜଳେ
ମିଶି କାହିଁ ବୃଷ୍ଟି ସଲିଳ ସକଳେ,
ତର ମଳିମାକୁ ତାହାର ଛଡ଼ାଏ,
ନିଜ ସଙ୍ଗେ ତାକୁ କ୍ରମଶଃ ବୋଡ଼ାଏ,

୩

ଜଳଜନ୍ତୁ ମଧ୍ୟେ ମହା କୋଳାହଳ
ପଡ଼ିଗଲା ଏବେ ପାଇ ନବଜଳ
ଝପ ଝପ ଝୋପା ଉପରୁ ପଡୁଛି,
ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ମୀନ ହରଷେ ଡୋକୁଛି,
ଏଣେ ଜଳକଳେ ସଲିଳ ପ୍ରବେଶି
ପୋଖରିର ଜଳ ଦେଲା ମାଟି ଲେଶି ।

୪

ପଡ଼ିଲା ନିମିଷେ ମୀନ ମଧ୍ୟେ ହୁଇ
ଯୂଥ ଯୂଥ ହୋଇ ଉଠିଲେ ପହଁରି,
ଝରିଲେ ଯେ ଅତି ଗଡ଼ିଅଛି ଜଳ,
ଖୋଜି ଖୋଜି ଅସି ମିଳିଲେ ସେ ସ୍ଥଳ ।

୫

ଏହି ଭାବେ ସିନା ସଂସାରେ ସଂସାରୀ,
ଧନ ମଦେ ମତ୍ତ, ହୁଏ ଅନାଚାରୀ,
ଇଚ୍ଛା ସୁଖେ ଆହା କରଇ ବିଳାସ,
ଚୁଟିଲେ ସେ ମଦ ମନେ ଲଭେ ତ୍ରାସ ।

୬

ନବ ଜଳ ମଦେ ମୀନ ହୋଇ ଭୋଳ
ଯୂଥ ଯୂଥ ହୋଇ ଉଠାନ୍ତି କଲୋଳ
ମନେ ନାହିଁ ତେବେ ହୋଇବ ମରଣ
ଖେଳ ଦେଖି ଯେଣୁ ନବୀନ ଜୀବନ ।

୭

ଅତି ଉଦବାର୍ଯ୍ୟ ମରଣର ହେତୁ
ନ ଜାଣଇ ଏବେ ! ଥାଏ କାଳ ହେତୁ
ସ୍ୱଭାବେ ତ ମୀନ ସେ କାହିଁ ଜାଣିବେ ।
ନୂଆ ପାଣି ପାଇ ସ୍ୱଭାବେ ଉଠିବେ ।

୮

ଦେଖି ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଗତି ଧୀର
ଭାବୁକ ନେତ୍ର କି ନ ମୁଛିବ ନୀର
ମୀନ-ରଙ୍କ-ନର ନିରେଖ ଜଳକୁ
ମାର ସେନିଗଲା ସେ ମୀନ ପଲକୁ ।

୯

କି ଅଭାଗ୍ୟ ଆହା ସେ କାଳେ ସେ ପଲେ
ନିଜ ମାର ଅଶେ ସକୁଟୁମ୍ବେ ମଲେ
ହାୟ ! ରେ ମାନବ ! କିଲ୍ପ ଅଜି ଯାହା
ସୁଖେ ମତ୍ତ ହେଲେ ଭୋଗିବୁ ତୁ ତାହା
ଏହି ଶିକ୍ଷା ଲଭି ଛାଡ଼ିବଅ ମୀନ
ସୁଖେ ଦୁଃଖେ ରବେ କାଟି ଯାଉ ଦିନ ।

ଶ୍ରୀ ଗୋମୀନାଥ ମହାନ୍ତି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଡାକ ମୁନସି ।

ହର ଫି ସରକାରୀ କର୍ମରେ ବାହାଲ ହେବା ଦିନଠାରୁ ମଫସଲର ସାନ ବଡ ଅନେକ ପୋଷ୍ଟ ଅଫିସକୁ ବଦଲି ହୋଇ କର୍ମ ଇଞ୍ଜାମ କରି ଆସିଲେଣି । ଆଜକୁ ଦଶବରଷ ହେଲା କଟକ ସଦର ପୋଷ୍ଟ ଅଫିସରେ ବଡ଼ତର ଗଡ଼ କର୍ମ କରୁଛନ୍ତି । ଭଲରୂପେ କର୍ମ କରିବାରୁ ପ୍ରମୋଶନ ପାଇ-ଲେଣି, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଡେଢ଼ ପିସନ୍-ଦରମା ମାସକୁ ନଅ ଟଙ୍କା । କଟକ ସହରରେ ସବୁଜିନିଷ କିଣା—ନିଆଁ ଟିକିକ ପାଇଁ ଦିଆଯିଲାଇଟା ମଧ୍ୟ ନ କିଣିଲେ ନୁହେ । ଅତି କଷ୍ଟରେ ଚଳ ସୁଦ୍ଧା ମାସକୁ ପାଞ୍ଚ ଟଙ୍କାରୁ ଊଣା ଖରଚ ପଡ଼େ ନାହିଁ । କୌଣସିରୂପେ ଘରକୁ ଖରଚ୍ଚା ନ ପଠାଇଲେ ନୁହେ । ଘରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଆଉ ଆଠ ବରଷର ପୁଅ ଗୋପାଳ । ମଫସଲ କାୟଗା ଖରଚ୍ଚାରେ କୌଣସିରୂପେ ଟାଣଟୁଣ ହୋଇ ଚଳିଯାଏ । ସେଥିରୁ ପଇସାଏ ଊଣା ହେଲେ ଅଚଳ । ଗୋପାଳ ଅପର ପ୍ରାଇମେରୀ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼େ । ସ୍କୁଲ ଦରମା ମାସକୁ ଦୁଇଅଣା—ସ୍କୁଲ ଦରମା ଛଡ଼ା ଆଜି ବଇ ଶ୍ରେଣୀ କାଲି ସ୍ଲେଟ୍ କାଗଜ ଏ ସବୁ ଜିନିଷ କିଣିବାକୁ କେବେ କେବେ କିଛି କିଛି ବେଶି ଖରଚ ପଡ଼େ । ଏପରି ଉତ୍ତର ଖରଚ ପଡ଼ିଗଲେ ସେ ମାସରେ ଭାରି କଷ୍ଟ । ଦିନେ ଦିନେ ଚୁଡ଼ାକୁ ଉପାସ ରହିବାକୁ ହୁଏ । ଉପାସ ହେଉ ପଛେ ମୋ ଗୋପାଳଟି ପଢ଼ୁ ।

ଦିନେ ପୋଷ୍ଟ ମାଷ୍ଟର ସର୍ଭିସ ବୁକ ଦେଖି କହିଲେ—"ହର ଫି ତୁମ୍ଭର ପଞ୍ଚାଦନ କରିବ ବସ୍ତୁତ ବୋଇଗଲା ପେନସନ ନେବାକୁ ହେବ ଆଉ ଘରକୁ ଖରଚ କରି ପାରିବ ନାହିଁ ।" ସିଙ୍ଗଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ତ ବଜ୍ର ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ିଲା, କଣ କରିବେ, ସଂସାର ଚଳିବ କିପରି ? ସଂସାର ଯାହାହେଉ ଗୋପାଳର ଯେ ପଢ଼ା ବନ୍ଦ । ଗୋପାଳ ଜନ୍ମଦିନଠାରୁ ସିଙ୍ଗେ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଭାରି ଗୋଟାଏ ଉଚ୍ଚାଶା ପୋଷିଛନ୍ତି—ଗୋପାଳ ମଫସଲ ପୋଷ୍ଟଅଫିସରେ ସବ ପୋଷ୍ଟମାଷ୍ଟର ହେବ—ଅତି ନିକୁଛ ଇଂରେଜ ପୋଷ୍ଟମାଷ୍ଟର ହେବ । ମାତ୍ର ଟିକିଏ ଇଂରେଜୀ ନ ଜାଣିଲେ ତେଡ଼େଡ଼ିବଡ଼ ଚାକିରିଟା ମିଳିବା ମୁସ୍କିଲ । ମଫସଲରେ ସୁବିଧା ନାହିଁ କଟକ ଅଣି ଇଂରେଜୀ ପଢ଼ାଇବାକୁ ହେବ । ଚାକିରି ଚଳେ ତେଡ଼େଡ଼େ ଅଶାରୁ ଏକାବେଳକେ ନିରାଶ । ପଢ଼ୁବେଳେ ମେହିକଥା ଭାବି ଭାବି ଦେହଟା କଳାକାଠ ପଡ଼ିଗଲାଣି । ଦିନେ ଦିନେ ମନରେ ମନ୍ଦ ହୁଏ ନାହିଁ, ଭାବି ଭାବି ଭୁଲି ପାରିପାରେ ।

ସିଙ୍ଗଙ୍କ ଉପରେ ପୋଷ୍ଟମାଷ୍ଟର ବାବୁଙ୍କର ଭାରି ମେହର-ବାନ । ବସାରେ ମୁକରର ଚାକର ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସରକାରୀ କାମ ସାରି ସଞ୍ଜବେଳେ ସିଙ୍ଗେ ବାବୁଙ୍କ ବସାରେ ଦୁଇ ଚାରିଟା କାମ ଦାମ କରି ଦେଇ ଆସନ୍ତି । ସଞ୍ଜବେଳେ ଗୋଟାଏ ଆଉମ ଚୌକିରେ ପଡ଼ି ବାବୁ ଇଂରେଜୀ ଖବର କାଗଜ ପଢ଼ିବାବେଳେ ସିଙ୍ଗେ ପେଉଁ ମିଠାକଡ଼ା ଗୁଡ଼ାଖୁ ଚିଲମକ ସାଜି ଦିଅନ୍ତି ସେପରି କେହି ଜାଣେ ନାହିଁ । ଦିନେ ସଞ୍ଜବେଳେ ସିଙ୍ଗେ ଭଲକର ଗୁଡ଼ାଖୁ ଚିଲମେ ସାଜିଅଣି ଭଲକର ଚିଲମଟା ଫୁଙ୍କି ଦେଲେ । ବାବୁଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଭଞ୍ଜିନ ପାଇପରୁ ବାହାରିଲା ପରି ଧୂଆଁଗୋଡ଼ାକ ଭକ୍ ଭକ୍ କରି ବାହାରୁଛି, ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଅଖି ବୁଜି ଆସିଲାଣି । ସିଙ୍ଗେ ବୁଝି ନେଲେ ଏହାଟା ଠିକ ସମୟ । ସିଙ୍ଗେ ବାବୁଙ୍କ ଗୋଡ଼ତଳେ ଦଣ୍ଡବତ୍ ହୋଇ ହାତ ଯୋଡ଼ି ଖୁବ ଭକ୍ତି, ଖୁବ ବିନୟ, ଖୁବ ଧୀରେ ଖୁବ ମିଠା କଥାରେ ଆପଣାର ଦୁଃଖ ହାଙ୍କି ଚମ୍ବକ ଚମ୍ବକ ସମସ୍ତ କଥା ଜଣାଇଲେ । ଗୋପାଳ ସମ୍ବନ୍ଧେ ତାହାଙ୍କର ଯେଉଁ ଉଚ୍ଚାଶା ତାହା ମଧ୍ୟ ଜଣାଇବାକୁ ପାଶୋରିଲେ ନାହିଁ । ବାବୁ ସେହିପରି ନମ୍ରନ ମୁଦ୍ରାବସ୍ଥା—ଧୀରଗମ୍ଭୀରଭାବରେ କହିଲେ ଆଜ ଦରଖାସ୍ତ ଶ୍ରେଣ୍ଠ ଲେଖିଅଣ । ବାବୁଙ୍କର ସାହସ ଥିଲା—କାରଣ—ପୋଷ୍ଟେଲ ଇନସ୍ପେକ୍ଟର ବା ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ବାବୁମାନେ ଆସିଲେ ପୋଷ୍ଟ ମାଷ୍ଟର ବାବୁଙ୍କ ବସାରେ ରହନ୍ତି । ଉପର ହାକିମମାନଙ୍କ ମନ ତୁଷ୍ଟିପାଇଁ ଖାଦ୍ୟ—ସେଥି ବିଷୟରେ ପେପର ଅଯୋ-ଜନ ହେବାର ଉଚିତ ସେଥିର ତ୍ରୁଟି ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ବାବଦରେ ପୋଷ୍ଟମାଷ୍ଟର ବାବୁ ହର ଫି ହର ଫି କରି ଦଶଅର ପାଟି କରୁଥିବାର ଶୁଣାଯାଏ । ହର ସିଙ୍ଗେ ପୁରୁଣା ଲୋକ ଡେର ଡେର ହାକିମ ହୁକୁମ ଅମଲ କଲେଣି । କାହାର ବି ରକମ ମିଜାଜ କିଏ କାହିଁରେ ଖୁସି ଜାଣନ୍ତି । ସେ ଦିନ ଅଧରାତି ଯାଏ ସିଙ୍ଗଙ୍କୁ ବାବୁଙ୍କ ବସାରେ ରହିବାକୁ ହୁଏ । କାରଣ ଓଡ଼ିଷ୍ୟାର କଦର୍ଯ୍ୟ ହାଓଆ ହେତୁରୁ କେହି ବାବୁ ହଠାତ୍ ପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ବାନ୍ତିବୁନ୍ତି କରି ପକାଇଲେ ହୁମିଆର ସିଙ୍ଗେ ଗୋଡ଼ା କାଟିଲେଣି ପ୍ରସ୍ତୁତ

Digitized by srujanika@gmail.com

ହାକିମ କରନ୍ତି ବାବୁଙ୍କ ସମ୍ଭାଳ ନିଅନ୍ତି । ବାବୁମାନେ ଅବ୍ଦାଗରେ ଶିସ୍ତ୍ରକ କଳା ଉଦ୍ଦ୍ରେ ସିଙ୍ଗେ ଅଧିକାରରେ ବସାକୁ ଯାଇ ଅଛନ୍ତି ଯାଇଁ ଦେଖେଇ କରନ୍ତି । ଏହି ସୂତ୍ରେ ସିଙ୍ଗେ ଉପରବାଲା ହାକିମମାନଙ୍କ ଠାରେ ପରିଚିତ ।

ହରିସିଙ୍ଗଙ୍କ ଦରଖାସ୍ତ ଚିଠିରେ ପୋଷ୍ଟମାଷ୍ଟର ବାବୁ ଏଲରୂପେ ସୁପାରିଶ କରି ସଦରକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ; ଅଳ୍ପ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇବର୍ଷ ଏକସ୍ଟେନ୍ସନ୍ ହୁକୁମ ପହଞ୍ଚିଲା । ସିଙ୍ଗେଙ୍କ ମହାଖୁସୀ ଏହି ଖୁସୀ ଖବରଟା ଗାଁକୁ ଲେଖି ପଠାଇଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନସର୍ବସ୍ୱ ଲୋକ ଉପସ୍ଥିତ ସୁଖ ବା ଦୁଃଖରେ ବିମୋହିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ଭବିଷ୍ୟତ-ବିଧାତା ତାହାପାଇଁ କିଛି ବିଧାନ କରୁଛନ୍ତି ତେଣିକି ଥରେ ହେଲେ ଅନାଇବା ଦରକାର ମଣନ୍ତି ନାହିଁ । ସିଙ୍ଗଙ୍କର ଏତେ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦଟା ପାଣି ଫୁଟିବା ପରି ଫାଟିଲା । ସବୁଠାରୁ ଠିକ ଆସିଲା ଗୋପାଳ ମାଆର ସନ୍ନିପାତ ରୋଗ । ଜୀବନର ଆଶା ନାହିଁ । ସିଙ୍ଗେ ପୋଷ୍ଟମାଷ୍ଟର ବାବୁଙ୍କୁ ଠିଆଣ୍ଡେ ଦେଖାଇଲେ—ବାବୁ ବଡ଼ ଦୟାଳୁ ଲୋକ ଜଡ଼ିଷ୍ଟଣାଉ କୁଟି ଦେଲେ । ସିଙ୍ଗେ ଏକ ନିଶ୍ୱାସରେ ଘରକୁ ଧାଇଁଲେ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲା ଯାହା ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କ ଆଖିର ଜ୍ୟୋତି ହରାଗଲା—ଜଡ଼ଭଣ୍ଡା ଯେମନ୍ତ ଅନ୍ଧକାରମୟ—ବୁଢ଼ୀର କଥା ଶେଷ ପ୍ରାୟ ହୋଇଗଲାଣି—ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ଖିଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁକରି ଅଳ୍ପ-ଇଲେ, ଦୁଇହାତ ଅଳ୍ପ ଉଠାଇ ଦଣ୍ଡବତ କଲେ, ସ୍ୱାମୀ ଗୋଡ଼ଧୂଳି ନେବାକୁ ଠାରିଲେ—ସେହି ଧୂଳି ଟିକିକପାଇଁ କି ଅନାଇ ରହିଥିଲେ ? ସବୁ ଶେଷ ହେଲା !

ସିଙ୍ଗଙ୍କର ପ୍ରଚୁର ଗୁହାଗ୍ନ ହୋଇ—ସେ ଘରର ମାଲ-ମତ୍ତା ଦୁଇଖଣ୍ଡ ବିକ ଶିଶି ଦେଇ ଚିଲିଟିକୁ ଧରି ଚକ ପଳାଇ ଆସିଲେ ।

ଗୋପାଳ ମାଇନର ପଢ଼େ, ସିଙ୍ଗଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରି କଷ୍ଟ, ପେନସନ ହୋଇ ଗଲାଣି—ଭାରି ଅଚଳ । ଘରେ ଲେଖା କଂସା ଯାହା ଦୁଇଖଣ୍ଡ ଥିଲା ବିକ ବୁଢ଼ା ଖାଉଛନ୍ତି; ଗୁଜରେ ଥିବାବେଳେ ଅତି କଷ୍ଟରେ ମାସକୁ ଦୁଇ ଗୁଣ ଅଣା ଛିଣ୍ଡ ସେବଂସ ବେଙ୍କରେ କିଛି ରଖିଥିଲେ, ଗୋପାଳ ପଢ଼ିରେ ମାଇନର ପଢ଼ାରେ ସବୁ ସାରିଲେ । ସିଙ୍ଗଙ୍କର ପ୍ରବଳ ଆଶା ଗୋପାଳ ପାଶ କଲେ ସବୁ କଷ୍ଟ ମେଣ୍ଟିବ । ଗୋପାଳ ମଧ୍ୟ କେତେଥର ଭରସା ଦେଇ କହିଲାଣି—ବାପା ଧୀର କରିବ କର ମୋତେ ପଢ଼ାଅ ଗୁଜର କର ସୁଝିବ ।

ହରିସିଙ୍ଗଙ୍କର ଅର୍ତ୍ତ ପ୍ରାର୍ଥନା ଦୀନବନ୍ଧୁ ପ୍ରଭୁ ଭଗବାନ ଶୁଣିଲେ । ଗୋପାଳ ମାଇନର ପାଶ କଲା । ସିଙ୍ଗଙ୍କର ଆନନ୍ଦର ସୀମା ନାହିଁ । ସେହି ପୁରୁଣା ପୋଷ୍ଟମାଷ୍ଟର ବାବୁ ଅଛନ୍ତି ସିଙ୍ଗେ ତାଙ୍କୁ ଧରି ବହୁତ ନିବେଦନ କଲେ । ଉପର ହାକିମ ମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଛେ ଅନୁଗ୍ରହ ଥିଲା ଗୋପାଳ ଏହାବେଳେକେ ମଫସଲ ମକମମ୍ବର ପୋଷ୍ଟ ଅଫିସରେ ସବ ପୋଷ୍ଟମାଷ୍ଟର ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ବେତନ ମାସକୁ କୋଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସଦର ପୋଷ୍ଟ ଅଫିସରେ ଗୁଜରମାସ କାମ ଶିଖି ମଫସଲ ଯିବେ ।

ହରିସିଙ୍ଗଙ୍କର ଆନନ୍ଦର ସୀମା ନାହିଁ; ଅନବରତ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଅନାଇ ମୁଣ୍ଡିଆ ମାର ମାର କଣାଉଛନ୍ତି—ଧନ୍ୟ ପୁତ୍ର ତୁମ୍ଭର କରୁଣା ଦୁଃଖୀର ଗୁହାର ଶୁଣିଲ । ଗୁଜର ଶରେ ଅସରା ଦିନ ଘରେ ବୁଢ଼ା ସିଙ୍ଗେ ନିରେଳାରେ ବସି ଜୋର କାନ୍ଦିଲେ । ହାୟ ? ଆଜି ବୁଢ଼ୀ ଥିଲେ କେତେ ଆନନ୍ଦଟା ହୁଅନ୍ତେ, ତାଙ୍କ ଗୋପାଳ ହାକିମି ଗୁଣିଛ ପାଇଲା, ଆନନ୍ଦ ଉତ୍ସବରେ ଗଡ଼ି ଯାଉଥାନ୍ତେ । ହାୟ ! ଅଭାଗୀ କପାଳରେ ଦେଖିବାକୁ ନାହିଁ । ହେଉ ହେଉ ତାଙ୍କ ଗୋପାଳର ହାକିମ ହେଲା । ପ୍ରଭୁ ଗୋପାଳଟିକୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।

ଗୋପାଳ ପ୍ରଥମ ମସ ଦରମାଟା ଯାଇ ବୁଢ଼ା ହାତରେ ଦେଲା । ବୁଢ଼ାର ଆନନ୍ଦ କହିଲେ ନ ସରେ, ଗୋଡ଼ ଜଳେ ପଡ଼ୁ ନାହିଁ । ସୁଅ ହାକିମ ଏତେ ଗୁଡ଼ାଏ ଟଙ୍କା ମସକ ମଧ୍ୟରେ ଅଣିଲା । ଟଙ୍କା ଗୁଡ଼ାକ ଗୁଣି ପାଞ୍ଚ ଥର ଗଣି ଅଣ୍ଟିରେ ବାନ୍ଧି ଦେଇଲେ । ଅରବିନ ସକାଳେ ଉଣ୍ଡଣ୍ଡ ହୋଇ ବଜାରକୁ ଧାଇଁଲେ । ଜୁତା, କୁରୁତା ଲୁଗା ଯାହା ଯାହା ଦରକାର କିଣା କଲା । ଗୋପାଳ ଯେ ହାକିମ ହେଲାଣି, ସେ କିଣ ଯେ-ସେ ଲୁଗା ଖଣ୍ଡେ ପିନ୍ଧିବ ? ଭେଳ ଦେଖି ସିନା ଭଳ । ସେହିପରି ପୋଶାକ ଲେଖା ।

ଏଣେ ଗୋପାଳବାବୁ ଅଫିସରେ ପାଞ୍ଚ କଣ ବାବୁ ସାଙ୍ଗରେ ବସି ଇଂରେଜୀ ଲେଖନ୍ତି—ବାବୁମାନଙ୍କ ସହିତ ସବୁବେଳେ କାରବାର ସମସ୍ତେ ଡାକନ୍ତି ଡାକ ମୁନସି

Digitized by srujanika@gmail.com

ବାବୁ—ପୂରା ନାମ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ରସିଂ । ଏଣେ ବସାରେ ଅସି ଦେଖନ୍ତି କଣ ଲା ବୁଢ଼ାଟାଏ ମଲଥା ଲୁଗା ଖଣ୍ଡେ ପିନ୍ଧି କାମରେ ଲାଗିଛି—ଗୋପାଳ ଜମିନ୍ଦାର ଭଲକରି ଦେଖି ଖାଇବ ଗୋପାଳ ଗାଧୋଇ ଗଲା ଭଳି ଲୁଗା ଲୁଗା ଶୁଖି ନାହିଁ—ପିଲାଟା କାମ କରି କରି ଧନ୍ଦ ଗଲାଣି—ଏହି ସମସ୍ତ ଦିନ ରାତି ଚିନ୍ତା । ଆଗେ ବୁଢ଼ା ସିଙ୍ଗେ ବେଳେ ବେଳେ ହରିନାମ କରୁଥିଲେ କିଛି କିଛି ଧର୍ମ କର୍ମ କରୁଥିଲେ ଏବେ ଗୋପାଳ ବାବୁକୁ ପାଇ ସବୁ ଭୁଲି ଗଲେଣି । ବୋଧ କରୁଁ ହରି ଏ ସବୁ ଦେଖି ବୁଢ଼ା ଉପରେ ଖପା ହୋଇ ଗଲେଣି—ଧମକାଇ କହିଲେ ଆରେ ନିର୍ବୋଧ-ଏ କଣରେ, ଅଛ ବୁଝିବୁ ।

ଏଣିକି ଗୋପାଳ ବାବୁଙ୍କର ଭାବ କିଛି କିଛି ବଦଳି ଗଲଣି । ଏବେ ବାପକୁ ଦେଖିଲେ ମିଛିଆରେ ହେଲେ ରାଗ ରାଗ ମି ସି ହୁଅନ୍ତି । ଏହା ମୂର୍ଖ ଲଂଚେଙ୍ଗା ଜାଣେ ନାହିଁ—ସୁଲଥା ମଲଥା ଲୁଗା ପିନ୍ଧି ଥାଏ, ଏହାକୁ ବାପ ବୋଲି ଡାକିବ ଲୋକେ କଣ କହିବେ । ସେ ଦିନ ଶିକ୍ଷିତା କେତେ ଜଣ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ ସେମିଜ ପିନ୍ଧି ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି ଠିଆ ହୋଇଥିଲେ ବୁଢ଼ାଟା ଦେହରେ କୁରୁଢ଼ା ନାହିଁ ସେମାନଙ୍କ ଆଗ ଦେଇ ଚାଲିଗଲା—କି ଲଜ୍ଜା କି ଲଜ୍ଜା ! ଏହାକୁ ବସାରୁ ନ ଛଡ଼ିଲେ ଆଉ ଇଜତ ରହିବ ନାହିଁ ।

ଦିନେ ଡାକ ମୁନସୀ ବାବୁ ବାପକୁ କହିଦେଲେ ଦେଖ ତୁମେ ମୋର କିଛି ଉପକାର କରିନାହିଁ, ଇଚ୍ଛା ହେଲେ ବସାରେ ରହି ନୋହିଲେ ଚାଲିଯାଅ । ଆଉ ଦେଖ, ବାବୁ-ମାନେ ଆମ ଦୁଆରକୁ ଆସିଲେ ତୁମେ ସବୁ ବାହାରିବ ନାହିଁ । ଗୋପାଳ କଥା ଶୁଣି ବୁଢ଼ାର କାନ ଗରମ ହୋଇ ଉଠିଲା—ଚୁପ କର ସେ ପଡ଼ିଲା । ବାହାରୁ କହିବ ? ସୁଅ କଥା ଅଜାଣା ପା ଦେଖି ହୁଏ ନାହିଁ ଦେଖାଇ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯାହାକୁ ମନର କଥା କହିଲା ସେ ଯାଇଛି । ବୁଢ଼ୀ କଥା ମନରେ ପଡ଼ିଲା, ଡେର କାନ୍ଦିଲା, ଗୁରଅଉକୁ ଅଳାଇଲା-ଦେହ ଲଇସା ନାହିଁ । ବୁଢ଼ାର ଦୁଃଖ ବେଳେ ବୁଢ଼ୀ-କଥା ମନରେ କରେ ସୁଖ ବେଳେ ମନରେ କରେ । ମୁହଁ ଫୁଟାଇଲା ଅଉ କିଛି ନାହିଁ, ଗୋପାଳର କାଳେ ଅମଙ୍ଗଳ ହେବ ।

ଗୋପାଳ ବାବୁ କାଲି ସକାଳେ ମଫସଲର କାମ ଜାଗାକୁ ଯିବେ ବୁଢ଼ାକୁ ଜଗାଇ କହିଲେ । ସମ୍ଭାଳି ଉଠିଲେ ଅବଜ୍ଞା ଭାବରେ କହିଲେ—ଏ ବାବା—ମୁଁ ମଫସଲ ଚାହାଣ୍ଡେ—ଏହି ଜିନିଷ ପତ୍ର ସବୁ ଯେପରି ଅଛି—ସେଇ ବା ଜିନିଷ—ବୁଝି ଖରଦାର ମୁଲଥା କରିବ ନାହିଁ କଲେ ତୁମେ ଜାଣ ମୁଁ ସହିବା ଦେବ ନାହିଁ । ବାବୁ ଯେପରି ପିନ୍ଧି ଜାଣରେ ଛଡ଼ା ଯାଇ ବାଟ ଧରିଲେ ଧରିଲେ ଚାଲିଗଲେ । ବୁଢ଼ା କଣ କରିବ ସବୁ ଜିନିଷ ଚୁଣ୍ଡାଇ ସଜାଇ ଗୋଟାଏ ମୁଣ୍ଡରେ ବାନ୍ଧି ଚାଲିଗଲେ—ଖାଲି ପାରୁ ନାହିଁ, ଦେହରେ ବଳ ନାହିଁ, ଅଥିରୁ ବେଳେ ବେଳେ ଯାଉ ରହି ପଡ଼ୁଛି ଦମ ଜାଗା ବସି ଉଠି ସଜ୍ଜ ସରକ ମନ୍ଦାମ ସ୍ୱରରେ ଡାକୁଥିଲା—ଦେଖି ହେବାରୁ ବାବୁ ଅଜିତଭାବେ କଲେ ବୁଢ଼ା ଗୁମ ହୋଇ ବସି ଥିଲା ଦେଖି ଥାଏ ।

ବାବୁ ସକାଳ ସନ୍ଧ୍ୟା ଅଫିସକୁ ଯାନ୍ତି ବୁଢ଼ାଟା ମୁହଁ ବୁଜି ବସାରେ କାମ ପାଇଁ ଲାଗିଥାଏ । ବାପ ପୁଅ ଭାଇ କଣ ଏକ ଜାଗାରେ ରହି ଦୁଇଟା ସୁଖ ଦୁଃଖ କଥା ହେଉଛନ୍ତି ଏ କଥା କେହି କେବେ ଦେଖି ନାହିଁ । ଡାକ ମୁନସି ହେଲେ ମଫସଲର ଗୋଟାଏ ହାକିମ, କେତେ ଲୋକ ଆସି ସମ୍ଭ୍ରମ କରି ଯାଉଛନ୍ତି-ମୂର୍ଖ ବୁଢ଼ାଟା କଣ ଜାଣେ ଯେ ତା ସାଙ୍ଗରେ କଥା କହିବେ ।

ଗୋପାଳ ବାବୁ ବାପକୁ ନ ଶୁଣେଇ ଗୋଟାଏ କନ୍ୟା ଠିକ କଲେ ସେ କନ୍ୟାକୁ ଚାହେଁ ହେଲେ ଜାଣିବେ ଅଚଳ—ବୁଢ଼ା ଡେର କନାକଟା କଲେ କିଏ ଶୁଣେ କଣ କରିବ ବୁଢ଼ାଟା ରାଜି ହେଲା ।

ବୁଢ଼ା ଦେହରେ ମଫସଲ ପାଣି ଚଳିଲା ନାହିଁ, ଜ୍ୱର ହେଲେ ଖୁଁ ଖୁଁ କରି କାଶେ, ସେ କାଶଟା ବଡ଼ିକ ବେଶି ହୁଏ ।

ବାବୁଙ୍କ ଗୋଇବାରେ ହରକତ ହେଲା—ପିଅନକୁ ହୁକୁମ ଦେଲେ ବୁଢ଼ାଟାକୁ କଥା ଚାଡ଼ରେ ଗୋପାଡ଼ ଦେଇ ଆସ । ସେ ପିଅନଟା ମୂର୍ଖ ଲଂଚେଙ୍ଗା ପଢ଼ି ନାହିଁ ଭାବି ଗୋଟାଏ ଦେଶୀ ଦୁହସ୍ତ ଅଛି, ବଗୁର କଲା—କଣ ଏ—ବୁଢ଼ା-ବେଗାଣିକୁ କଥା ଚାଡ଼ରେ ଶୁଆଇ ଦେବ ?

ଦିନେ ବୁଢ଼ାର ଜ୍ୱର ଭଲ ହେଲା ଖାଇ ନାହିଁ ଅଧ-ଭାତ ଅନ୍ଧାର-ଅଣ୍ଡା ପାଇ ବୁଢ଼ାର କାଶ ବଳି ପଡ଼ିଲା । ବାବୁଙ୍କ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଭାବ କଥା ବୁଢ଼ା ଶ୍ରବଣରେ ବୁଝିଲା ଇଂରେଜୀ ସୁରୀ ମାରିଲେ, ଲକ୍ଷଣାପକ ତାହାରକୁ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଲେ—ବୁଢ଼ା ଟାଙ୍କୁ ପଳାଇଲା ।

ପାଣ୍ଡେ ଶ୍ରବ ବଲଲୋକ ଠାରୁ ଶୁଣା ଯାଇଛି ଗୋପାଳକାରୁ ମନ ସେହିଦିନ ଠାରୁ ବଡ଼ ଖୁସୀ । ଅଉ ଏଣେ ବୁଢ଼ା ଟାଙ୍କୁ ଆଉ ତାହାର ପେଣ୍ଠି ଦୁଇମାଣ ଜମି ଥିଲା ଭାଗରେ ଲଗାଇ ଦେଲା ପରେ ବସି ଧାନ ପାଏ ।

ସେନସେନ ଟଙ୍କାରେ ଲୁଗାପଟା ଲୁଣ ତେଲ ଗର୍ଗ ଚଳେ । କାଗ ହେଲାଦିନଠୁଁ ବୁଢ଼ା ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଅଫିମ ଧରିଛି ସବୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ବେଶ ଚଳେ । ପରଠାରେ ପିଣ୍ଡାରେ ବସି ହରି ନାମ କରେ ।

ଭକ୍ତୁଣି ବାପ ପୁଅ ଦୁହେଁ ଖୁସି—ପରର ସୁଖ ଦେଖି ପାଠକ ମହାଶୟ ଖୁସି ହୁଅ । ଇତି ।

ଶ୍ରୀ—

ଯାପାନର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମିକାଡ଼ୋ ।*

ଏଶିୟା ମହାଦେଶରେ ପୂର୍ବ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଅବସ୍ଥିତ ଜାପାନ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ସଭ୍ୟତା ଜଗତରେ ଅଳ୍ପ ସମୟ ଜଗତକୁ ଅଲୋକିତ କରିଅଛି । ଏହି ସଭ୍ୟତାର ଅଧିକାଂଶ ଜଣେ ସମ୍ରାଟ (ମିକାଡ଼ୋ) ଙ୍କର ଶାସନ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇଅଛି । ଏହି ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ନାମ ମିକାଡ଼ୋ ମୁତ୍ସୁହିତୋ । ଏହି ସ୍ଥଳେ ପରିଚାନ୍ତ ସମ୍ରାଟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁର୍ଗଧାମକୁ ଚାଲି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏହାଙ୍କର ଜୀବନ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଅଲୌକିକ ଏବଂ ଅଦ୍ଭୁତ । ସେ ଜାପାନର ୧୨୯ ଶ ସମ୍ରାଟ । ସେ ୧୮୫୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ନଭେମ୍ବର ୩୦ ତାରିଖ ଦିନ କର୍ଣ୍ଣଟୋ ରାଜଧାନୀରେ ସିଂହାସନ ଅରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଏହାର ଦୁଇ ମାସ ପରେ ହିଗେସ୍ ହାରୁକୋଙ୍କ ସହିତ ପରିଣୟ ସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ମାସରେ ଜନ୍ମ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଏହାଙ୍କର ନାମ ହାରୁକୋ (ବସନ୍ତ ବାଳା) ହୋଇ ଥିଲା । ଏହାଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ଚରିତ୍ର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ସମ୍ରାଜ୍ଞୀ ୧୮୯୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସୁତରାଂ ସେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଦୁଇ ବର୍ଷ ବଡ଼ । ସମ୍ରାଜ୍ଞୀଙ୍କ ଗୁଣ କଥା ଶୁଣିଲେ ତାହାଙ୍କୁ ଆଦର୍ଶ ରାଜ୍ଞୀ ବୋଲି ମାନିବାକୁ ହେବ । ବୋଧ ହୁଏ ଏହି ଅଲୌକିକ ଗୁଣ ଦ୍ୱାରା ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ମିକାଡ଼ୋ ଏହାଙ୍କୁ ସମ୍ରାଜ୍ଞୀ ପଦରେ ବରଣ କରିଥିଲେ ।

ସମ୍ରାଟ ଯେତେବେଳେ ସିଂହାସନ ଅରୋହଣ କଲେ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ବୟସ ବ ୧୫ ବର୍ଷ ମାତ୍ର ହୋଇ ଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଜାପାନରେ ଅରାଜକତା, ଦୁଷ୍ଟ ଚକ୍ରର ଅତି ଭୀଷଣ ଆକାର ଧାରଣ କରିଥିଲା । ଜାପାନର ଇତିହାସ ପାଠ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମୁତ୍ସୁହିତୋଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସମ୍ରାଟଗଣ ସୋଗୁନ୍‌ଙ୍କର ହସ୍ତରେ କ୍ରୀଡ଼ାନକ ସ୍ୱରୂପ ଥିଲେ । ସୋଗୁନର ପ୍ରତିଶବ୍ଦ ଅନ୍ୟଭାଷାରେ ଦେବା ଦୁରୂହ, କାରଣ ଏପରି କ୍ଷମତାପନ୍ନ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ଅନ୍ୟ ଦେଶର ଇତିହାସରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ସୋଗୁନ ସେନା ବିଭାଗ ଏବଂ ରାଜସ୍ୱ ବିଭାଗର ସର୍ବେସର୍ବା ଥିଲେ । ଲକ୍ଷ କ୍ଷମତା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିବା ଲାଗି ରାଜଧାନୀ କ୍ୟୁଟୋ ନଗରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ମାଇଲ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଇୟୋଦ (ବର୍ତ୍ତମାନ-ଟୋକିଓ) ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ୱୀୟ ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏହି ହେତୁରୁ କେତେକ ଇତିହାସବିତ୍ ଲେଖକ କହି ଅଛନ୍ତି ଯେ ଜାପାନରେ ଦୁଇ ଜଣ ରାଜା ରାଜତ୍ୱ କରନ୍ତି । ସୋଗୁନ ଏପରି ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ଥିଲେ ଯେ ମିକାଡ଼ୋ-ଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧରେ ବୈଦେଶିକମାନଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି ସ୍ଥାପନ ଏବଂ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କରୁଥିଲେ । ଫଳତଃ ଦେଶର ଲୋକମାନେ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହେଲେ ।

୧୮୫୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଆମେରିକାରୁ କମୋଡ଼ରପେରି ଜାପାନ ଉପକୂଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଏହି ସମୟଠାରୁ ଜାପାନମାନଙ୍କର ଚକ୍ଷୁ ଉନ୍ମୀଳିତ ହେଲା । ଏହି ସମୟରୁ ମଧ୍ୟ ଜାପାନରେ ବିଦ୍ୟାଚର୍ଚ୍ଚାର ଅଭାବ ଦେଖାଯାଏ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକତ୍ରିତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଐକ୍ୟ ସଂସ୍ଥାପକଦଳ ଗଠନ କରିଥିଲେ । ସେଖାନେ ବହୁ

* "ଇଉରୋପ ଦର୍ପଣ" ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଚେଷ୍ଟା କରି ମଧ୍ୟ ମିକାଡୋ ଓ ସୋଗୁଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଐକ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଦୁଇପକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଭାବରେ ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ମାତ୍ର ଏହି ସମୟରେ ସୋଗୁଣଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେବାରୁ ଦୁଇପକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ଧି ହୋଇ ଗଲା । ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ବଂଶଧର ପ୍ରିନ୍ସ କେଇକ ସୋଗୁଣ ଉପାଧି ଧାରଣ କଲେ ଏବଂ ସ୍ୱକର୍ତ୍ତାର ବିଦ୍ରୋହାନଳ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ କଲେ । ଅବଶେଷରେ ସୋଗୁଣ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ବଶତା ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ସୋଗୁଣ ପଦ ଉଠିଗଲା । ଏବଂ ଜାପାନ ଏକମାତ୍ର ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଅଧୀନ ହେଲା । ସମ୍ରାଟ ମୁତ୍‌ସିହିତୋ ଯେଉଁ ବର୍ଷ ସିଂହାସନ ଅରୋହଣ କଲେ, ସେହି ବର୍ଷ ଜାପାନର ନୂତନ ଜୀବନାରମ୍ଭ ହେଲା; ସେହି ବର୍ଷଠାରୁ ଜାପାନରେ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଅବ୍ଦ ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା ଏହାର ନାମ ମେଇଜି ଅବ୍ଦ । ବର୍ତ୍ତମାନ ୪୫ ମେଇଜି ଅବ୍ଦ ଚଳୁଅଛି । ମୁତ୍‌ସିହିତୋ ଏହି ୪୫ ବର୍ଷ ବ୍ୟାପୀ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଜାପାନର ଯେତେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସାଧିତ ଅଛି ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ କୁତ୍ରାପି ସେପରି ଘଟି ନାହିଁ ।

ସମ୍ରାଟ ସିଂହାସନ ଅରୋହଣ କରିବା ପରେ କିଓଟୋ ଠାରୁ ଇୟେଡୋ ନାମକ ସ୍ଥାନକୁ ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କଲେ । ଏହି ସମୟ ଠାରୁ ଇୟେଡୋ ଟୋକିଓ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହେଲା । ସମ୍ରାଟ୍ ସିଂହାସନ ଅରୋହଣ କରି ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଷୟ ଗୁଡ଼ିକ ଘୋଷଣା ପ୍ରଚାର କଲେ ।

୧—ରାଜ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଦେଶର ଗଣ୍ୟମାନ୍ୟ ଲୋକ କର୍ତ୍ତୃକ ପରିଚାଳିତ ହେବ ।

୨—ଜ ରାଜା ଜ ପ୍ରଜା ସମସ୍ତେ ଜାତୀୟ ଉନ୍ନତି ଲାଗି ଆତ୍ମୋତ୍ସର୍ଗ କରିବେ ।

୩—ସିଭିଲ୍, ମିଲିଟରି, ସମସ୍ତେ ଦେଶୀୟ ଶିଳ୍ପ ସହାୟତା କରିବେ ।

୪—ପ୍ରାଚୀନ ଅଜ୍ଞାନ ରାଜନୀତିର ସଂସ୍କାର ହେବ ।

୫—ଦେଶରେ ବିଶ୍ୱ ଦେଶୀୟ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହେବ ।

ସମ୍ରାଟ୍ ସିଂହାସନରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଜାତୀୟ ସମିତି ଗଠନ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶରେ ଯାହା ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଚେଷ୍ଟାରେ ସାଧିତ ହୁଏ ତାହା ଏହି ଦେଶରେ ରାଜା ସ୍ୱୟଂ ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ୧୮୬୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସ୍ୱନିୟମରେ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରିବା ଲାଗି ନୂତନ ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ କରିବାର ଆଦେଶ ପ୍ରଚାର କଲେ ।

୧୮୭୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗୋଟିଏ ସିନେଟ୍ ଗଠିତ ହେଲା । ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ରାଟ୍ ଏହାର ଦ୍ୱାର ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିଥିଲେ । ସେହି ବର୍ଷ ଭୂତାନ୍ତ ଅଧିକାର ଚରିତ୍ରଲିପି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା । ୧୮୮୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସମ୍ରାଟ୍ ପାର୍ଲାମେଣ୍ଟ ମହାସଭା ସ୍ଥାପନର ଆଦେଶ ଦେଲେ ଏବଂ ୧୮୯୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କ ଆଦେଶରେ ପ୍ରଥମ ପାର୍ଲାମେଣ୍ଟର ଅଧିବେଶନ ହେଲା ।

୧୮୯୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଚୀନ ସହିତ ଯେଉଁ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଥିଲା ତା ଜାପାନ ଇତିହାସରେ ପ୍ରଥମ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଜାପାନୀମାନେ ଚୀନଠାରୁ ଫର୍ମୋସା ଦ୍ୱୀପ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଜାପାନୀମାନେ ରୁଷମାନଙ୍କଠାରୁ ଯେଉଁ ବ୍ୟବହାର ପାଇଥିଲେ ତାହା ସେମାନେ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ପାରି ନ ଥିଲେ । ଏହା ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ଜାପାନ ରୁଷ—ଯାହାକୁ ରୁଷ ,ସମର ପୃଥିବୀରେ ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ଘଟିଅଛି । ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ପୃଥିବୀର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ଶକ୍ତି (Powers) ଜାପାନୀମାନଙ୍କର ବିଚାରିତ ଲାଭ ନିମନ୍ତେ ଲାଳାୟିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ପରଲୋକ ଗତ ମିକାଡ଼ୋ ସ୍ୱଦେଶ ଓ ସ୍ୱ ଜାତିର ସମ୍ମାନ ରକ୍ଷା ଲାଗି ନିଜ ସୁଖଧାମ ବିସର୍ଜ୍ଜନ କରୁଥିଲେ । ଚୀନ ଜାପାନ ଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ସେ ରାଜଧାନୀ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଓଶାକା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ହୋଟେଲରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଯୁଦ୍ଧ ପରିଚାଳନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୋଜିତ ଥିଲେ । ମିକାଡ଼ୋ ଏବଂ ସାମ୍ରାଜ୍ଞୀ ଉଭୟେ କବିତା ଲେଖିବାରେ ପଟୁ । ସେହି କବିତା ପାଠକଲେ ଜଣା ପଡ଼େ ଯେ ମିକାଡ଼ୋଙ୍କର ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସାଧାରଣ ସ୍ନେହ ଥିଲା ।

ମିକାଡ଼ୋ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଯେପରି ଅନ୍ତର ସହିତ ଭଲ ପାଉଥିଲେ, ପ୍ରଜାଗଣ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କୁ ସେହିପରି ଦେବତା ସଦୃଶ ଭକ୍ତି କରୁଥିଲେ । ସମ୍ରାଟ୍ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ରାସ୍ତାରେ ଯାଉଥିଲେ ସେତେବେଳେ ସେହି ରାସ୍ତାର ଦୁଇପାର୍ଶ୍ୱରେ ଥିବା ବୋଡ଼ାଲ ଉପରେ କେହି ଚଢ଼ି ନଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଯିବା ବାଟରେ

Digitized by srujanika@gmail.com

କେହି ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନରେ ରହି ପାରିବେ ନାହିଁ ଏହି ପ୍ରଥା ଆଜିହ-ମାନ କାଳରୁ ଜାପାନରେ ଚଳି ଆସୁଅଛି ।

ଶିକ୍ଷା, ଶିଳ୍ପ ଓ ବାଣିଜ୍ୟ ବିଷୟରେ ଜାପାନ କେତେଦୂର ଉନ୍ନତି ହୋଇଅଛି ତାହା ପାଠକଗଣ ସବିଶେଷ ବିଦିତ ଅଛନ୍ତି । ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ନିମିତ୍ତ ପରଲୋକଗତ ନିକାଡ଼ୋ ଅକସ୍ର ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରିଥିଲେ । ସାଧାରଣ ଶିକ୍ଷା ଏତେଦୂର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା ଯେ ଜାପାନର ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ମିଶି ଶତକରା ୯୨ ଜଣରୁ ଅଧିକ ବର୍ତ୍ତମାନ ଶିକ୍ଷିତ ଅଟନ୍ତି । ଦେଶ ଖୁବ୍ ଏବଂ ଲୋକ ସଂଖ୍ୟା ଅଳ୍ପ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିବର୍ଷ ୧୫୦ ଜଣ ଛାତ୍ର ଜର୍ମାନୀ, ଇଂଲଣ୍ଡ ଏବଂ ଆମେରିକା ପ୍ରଭୃତି ଦେଶକୁ ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଖର୍ଚ୍ଚରେ ପ୍ରେରିତ ହୁଅନ୍ତି ।

ଶିଳ୍ପ, ବାଣିଜ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଧିକ କହିବା ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ । ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଲ୍ଲୀଗ୍ରାମରେ କୌଣସି ଦରିଦ୍ରର ଗୃହ ଖୋଜିଲେ କୌଣସି ଜାପାନ ଶିଳ୍ପଦ୍ରବ୍ୟ ବାହାରିବ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ ଗେଞ୍ଜିଆସ ପିନ୍ଧୁଅଛୁ, ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଜାପାନ ନିର୍ମିତ । ଯେତେବେଳେ ଜାପାନରେ କୌଣସି ଗୋଟାଏ ନୂତନ ଶିଳ୍ପ-ଜିନିଷ ପ୍ରଥମେ ବାହାରି ଦେଖିଥିଲା, ପରଲୋକଗତ ନିକାଡ଼ୋ ସେହି ଶିଳ୍ପକାରିଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଏବଂ ଉତ୍ସାହ ଦେଇ ପଦକ ଦେଇଥିଲେ, ପୁରସ୍କାର ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ୱୀୟ ରାଜଧାନୀରେ ଗୋଟିଏ ଆକାଶମାଗରେ ଉକ୍ତ ଜିନିଷ ସଜ୍ଜିତ କରି ରଖିଥିଲେ । ନୂତନ ଶିଳ୍ପ କାରଖାନା ସ୍ଥାପନର ଆବଶ୍ୟକତା ହେଲେ ଗବର୍ଣ୍ଣ-ମେଣ୍ଟରୁ ମୂଳଧନ ଦେଇ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଶିକ୍ଷା, ଶିଳ୍ପ, ବାଣିଜ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିରେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ବିସ୍ତର ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରିଥିବାରୁ ସେମାନେ ଏତେଦୂର ଉନ୍ନତ ଏବଂ ସୁସଭ୍ୟ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ୱର୍ଗଗତ ନିକାଡ଼ୋଙ୍କର ଦୈନିକ ଜୀବନୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି କହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ନିକାଡ଼ୋ ସକାଳ ଛଅଟା ସମୟରେ ଶଯ୍ୟା ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ଏବଂ ୭ଟା ସମୟରେ ପ୍ରାତର୍ଭୋଜନ କରିଥିଲେ । ୯ଟା ସମୟରେ ଡାକ୍ତରମାନେ ପ୍ରତିଦିନ ତାହାଙ୍କର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କରୁ-ଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ସାଧାରଣ ପୋଷାକ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସେନା ବିଭାଗର ଜେନରାଲ ପୋଷାକ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ଏବଂ ୧୦ଟା ଠାରୁ ୧୨ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଡ଼ଓ ଅଗ୍ରଜଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା ସାକ୍ଷାତ କରୁଥିଲେ । ୧୨ଟା ସମୟରେ ନିକାଡ଼ୋ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ କରୁଥିଲେ । ୨ଟା ଠାରୁ ୨ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଫିସ୍‌ରେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଚଳାଉ ଥିଲେ, ତତ୍ପରେ ସ୍ନାନ ଏବଂ ନୈଶ ଭୋଜନ ସମାପନ କରି ସାମ୍ରାଜ୍ଞୀ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମହିଳା ପରିଚାରିକାମାନଙ୍କ ସହିତ ନାନାପ୍ରକାର ଗଳ୍ପ ଏବଂ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଥିଲେ ଅଥବା ଜାପାନ ଶ୍ରୋତ ବଜାଇ କରୁଥିଲେ । ରାତି ସାଢ଼େ ଦଶଟା ସମୟରେ ଶୟନ କରୁ-ଥିଲେ । ଶାରୀରିକ ବ୍ୟାୟାମ ପରି ଯେ ଅଶ୍ୱାରୋହଣ ଏବଂ ଧନୁର୍ବିଦ୍ୟା ଅତ୍ୟନ୍ତ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । ଖାଦ୍ୟ ବିଷୟରେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବଳବାନ୍ ଏବଂ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ଲୋକମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ମିଳିତ ପୋଷାକରେ ଦେଖି ଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ଜଣେ ବଳିଷ୍ଠ, ତେଜସ୍ୱୀ ସୈନିକ ପୁରୁଷ ବୋଲି ଭାବି ଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କର ଦର୍ଶନାଭିଳାଷ ଜାତୀୟକ ହେ-ଥିଲା । ସେ ଜଣେ ସାଧାରଣ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଭଦ୍ରଲୋକ ପରି ଅତିଶୟ ସ୍ନେହ ଦୋଷ କନ୍‌ଫେଡ଼େରେଶନ ପ୍ରଭୃତି ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଉଥିଲେ । ଉଦ୍ୟାନ ରକ୍ଷାରେ ତାହାଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଗ୍ରହ ଥିଲା । ଉକ୍ତପ୍ରାସାଦର ବାରାଣ୍ଡାରେ ଜିନିଷ ବସ୍ତ୍ରରେ ବୃକ୍ଷରୋପଣ, ଜଳ ସେଚନ ପ୍ରଭୃତି କରୁଥିଲେ ।

ନିକାଡ଼ୋ ମୃତ୍ୟୁହିତୋଙ୍କର ଜୀବନରୁ ତାହାଙ୍କୁ ଦେବ ପ୍ରତିନିଧି ସ୍ୱରୂପ ଜ୍ଞାନ କରିବା ପ୍ରାକୃତିକ । ସେ ନିଜର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭାବରେ ଏହି ଧର୍ମଖାଣ୍ଡିକୁ ସମାପନ କରି ଅଳି ସେହି ଦେବ ଧାମକୁ ଧାଇ ଅଛନ୍ତି । ଜଗତର ଇତିହାସରେ ଗୋଟିଏ ନୂତନ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ, ଅଦ୍ଭୁତ ଏବଂ ସୁସ୍ପର୍ଶ ଅଧ୍ୟାୟ ଯୋଗେଇ କରି ଜାପାନର ଚାରିଟା ସମସ୍ତ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ଏବଂ ଅକ୍ଷୟ ପରିଚ୍ଛଦ ଯଶର ଚିର ସହାଧିକାରୀ ହୋଇ ଏକ୍ଷଣ ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଆଦର୍ଶ ନାନା ଦିଦେଶିକମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ସ୍ଥାପିତ କରି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାନ୍ତିରେ ସେହି ପରମ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରେମିକ ମହାତ୍ମା

Digitized by srujanika@gmail.com

ପରବ ଅଙ୍କରେ ବିଶ୍ରାମ ଗ୍ରହଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସୁଯୋଗ୍ୟ ତରୁଣ ଜନ୍ମସ୍ଥ ପୁତ୍ର ଇସ୍ପୋଶିହିତୋ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ଗୌରବାନ୍ୱିତ ଦେଶରେ ମିକାଡୋ ଉପାଧି ଧାରଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ଯିଏ ଯେଉଁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସ୍ୱାକ ସ୍ୱଦେଶରେ ବସନ କରି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି, ତାହା ଯେ ଏହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ବିଶାଳ ତରୁ ରୂପ ଧାରଣ କରିବ ଏଥିରେ ଆଶା କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ବିପାଠୀ ।

ଶତ୍ରୁରେ ଶାଳିନି ।

ମାଆ ଲୋ, ଶାଳିନ, ତୋର ଏ ଲାବଣ୍ୟମୟୀ ଗୁରୁ ଛବି ଏତେଦିନ ଯାଏ ଲୁଆଡ଼େ ଲୁକାଇ ରଖିଥିଲୁ ମା ? ମୁଁ ଯେ ତୋର ବିଶ୍ୱସ୍ତାରକା ଲାବଣ୍ୟବତୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି ଦେଖି ଭରେରେ ସଢ଼ିଗଲିଣି ମା ! ତୁ ମା ହୋଇ ସନ୍ତାନ ସାଙ୍କରେ ଏତେ ଦିନ ଗୁପ୍ତରେ ଗେଡ଼ିଥିଲୁ କାହିଁକି ? ମା'ର ଝିଅ ହୋଇ ତାହା କି ତୁ ବୁଝି ପାରୁ ନା ? ମା'ର ସ୍ନେହ ଶରଧା ପାଇଁ ପୁଅ ଝିଅ ଏତେ ଆଶା କରି ଗୃହେ ରହିଥାଏ ସେ କଥା କି ଜାଣି ପାରୁନା ? ମୁଁ ଯେ ଗୁରୁ ମାସ ହେଲା ତୋର ଉଲାବଣ୍ୟ ଛବି ଦେଖି କେତେ କାତର ହେଲିଣି ;—କେବେ ତୋ ମୁହଁରେ ହସଟିଏ ଫୁଟିବ ବୋଲି ଚୁଲ୍‌ଚୁଲ ଅସି ଦେଖି ଯାଉଛି । ଏତେ ଦିନେ କି ତୋର ମନେ ପଡ଼ିଲା ? ଏତେ ଦିନେ କି ତୋର ନୈସର୍ଗିକ କର୍ମମୟ କାନ୍ତାରେ ବିଲାସ କରିବାକୁ ଚିତ୍ତ ବଳିଲା ? ସେଥିପାଇଁ ଆଜି ଲୁଆଁରପୁନେଇ ତୁଷାରେ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଗୌରବରେ ଝଲମଲ କରୁଛୁ । ସେଇଥିପାଇଁ ଆଜି ତୁଲ ତୁଲରେ ଧୋବ ଫରଫର କାଶ କୁସୁମର ପତାକା ଉଡ଼ାଇ ସୁମଧୁର ହାସ୍ୟ ଛଟାରେ ଦିଗ ଦିଗନ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ କରୁଛୁ ? ଫୁରୁ ଫୁରୁ ପବନରେ ତୋର ଜଳର ମଧୁର-ପେଲବ ଅଙ୍ଗସ୍ପର୍ଶ ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଠୁଛି । ଝୁରୁ ଝୁରୁ ସଙ୍ଗୀତ ରେଣୁ ଗୁରୁ ଅଙ୍ଗରୁ ଝର ପଡ଼ୁଛି ।

ଏ କଣ ମା ! ତୁ ଯେ ଗୁଲୁଛୁ ! ତୁ ପୁଣି ସେ ସଙ୍ଗୀତର ତାଳେ ତାଳେ ଧୀର ପଦ-ବିକ୍ଷେପ କରି ଅଗ୍ରସର ହେଉଛୁ । ଏ ଅସରା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପସରା ଯେନ ତୁ ଲୁଆଡ଼େ ଯିବୁ ମା ? ଏଇ ତୋ ଲାଗି ଅପେକ୍ଷା କରି ବସିଛି । ତେବେ ତୁ ଏଡ଼େ ମନ୍ଥର ଗମନରେ ଗୁଲୁଛୁ କାହିଁକି ? ସେ ଦିନ ତ ଉନ୍ମତ୍ତା ଦରବିଦରଶ୍ରୀଲଶୂନ୍ୟା ହୋଇ ଦୌଡ଼ିଥିଲୁ । ଆଜି କାହିଁକି ଏଡ଼େ ଶାନ୍ତ ? ଚୁଲ ଚୁଲାଇ, ପ୍ରଖର ଚଟଳେ, ତୋର ଏ ଧୈର୍ଯ୍ୟ କାହିଁ ଶିଖିଲୁ ? ମୋତେ ବଲ ଟିକିଏ ଶିଖେଇ ଦେଇ ଯା । ମୁଁ ଯେ ସ୍ଥିର ହୋଇ କୋଳିଠି ଛିଡ଼ା ହୋଇ ପାରୁନାହିଁ, ଧୀର ହୋଇ କାହାରକୁ ଚାହିଁ ପାରୁନାହିଁ । ସତତ ଅସ୍ଥିର ଚିତ୍ତ ହୋଇ ଯାହା ଯେତେ-ବେଳେ ପାଉଛି ତାହାକୁ ଛଡ଼ି ଧରୁଛି । ସେ ଛିଡ଼ିଗଲେ ଘୁମ କରି କଟ୍‌ଡ଼ି ପଡ଼ୁଛି ; ପୁଣି ଧରୁଛି, ପୁଣି ଛିଡ଼ୁଛି, ପୁଣି ପଡ଼ୁଛି । ସେ ଦିନ ମୋର କେବେ ହେବ ମା, ସେ ସ୍ଥିରତା ମୋର କେବେ ଅସିବ ମା, ଯେଉଁଦିନ ମୁଁ କାହାରକୁ ପ୍ରାଣ ଭରି ଭଲ ପାଇବି, ଜୀବନସର୍ବସ୍ୱ ବୋଲି ଭୁଣ୍ଡେଇ ପକାଇବି । ସେ ଦିନ ମୋର ପରି ହେବ ନାହିଁ । ମୁଁ ଯାହାକୁ ଧରୁଛି—ତାକୁ ଛଡ଼ୁଛି । ହସ୍ତ ମସ୍ତିଷ୍କରେ ଦୃଢ଼ତା ଅସୁ ନାହିଁ ମନରେ ଶକ୍ତି ଅସୁନାହିଁ ।

ତେବେ ତୁ ଗୁଲ । ସେହିପରି ଧୀର ମନ୍ଥରେ, ତାଳ ପକାଇ ପକାଇ ଗୁଲ । ମୁଁ ବସି ଦେଖୁଥାଏଁ । ନା ; ନା, —ମୁଁ ତ ତୋତେ ଛଡ଼ିବ ନାହିଁ । ମୁଁ ଏତେ ଦିନେ ମୋର ସ୍ନେହମୟୀ ଜନନୀର ସ୍ନେହମୟ କୋଳ ପାଇଛି ; ମୁଁ ତ ସହଜରେ ଛଡ଼ି ଦେବ ନାହିଁ । ତୋର ପଣତ କାନ ଧରି ବସି ରହିଲି । ବମିତ ଯାଉଛୁ ଯା ଚଲି ଦେଖିବି ! .....କାହିଁ, କାହିଁ,—ରହିଲୁ ତ ନାହିଁ ! ମୋ କଥା ଶୁଣିଲୁ ତ ନାହିଁ ! ମୋ ଅଳରେ ତ ଦର୍ଶପାତ କଲୁ ନାହିଁ ! ତୋର ଚିତ୍ତ ଗତରେ ଗୁଲୁଲୁ । ଉଠ ଚେବେ ଯା । ମୁଁ ତୋତେ ଅଉ ଖୋଜିବି ନାହିଁ । ତୁ ଯଦି ମୋତେ ମୁହଁ ଫେରାଇ ନ ଗୁହିଁଲୁ, ମୁଁ ତୋତେ ଅଉ ଲୋଡ଼ିବ କାହିଁକି ? ତୋତେ ମୁଁ ଭଲ କରି ଚିହ୍ନିଛି । ତୁ ପରି ସେହି ଶାଳିନ, —ସେ ଦିନ ମୁଁ କେତେ ଡାକିଲି, କେତେ କାନ୍ଦିଲି, କେତେ ନେହୁରା କଲି—ସବୁ ଫେଲି ଦେଇ ଯୋ—ଯୋ ହୋଇ ଗୁଲ ଗଲୁ ! ତୋତେ ଅଉ ବିଶ୍ୱାସ କଣ ! ଯା

Digitized by srujanika@gmail.com

ତେବେ; ଯେଉଁଥିରେ ଯାଉଛୁ ଯା । ହଁ, ଯାଉଛୁ ? ମା'ଲେ ପଛେ ଗଲୁ ? ମୋତେ ନେଇ ନାହିଁ ? ପଥ-ହରା ଦରିଦ୍ର ସନ୍ତାନକୁ ଏକା କରି ଛାଡ଼ିଦେଇ ଯିବୁ ? ମୋର ଅଛି କିଏ ଅଛୁ ମା ? ସମସ୍ତେ ପର ହୋଇଣି, ସମସ୍ତେ ଦୂର—ଦୂର ହେଇଣି । ହୁ, ମା ହୋଇ ସତ ଏତେ ନିଷ୍ଠୁର ହେଲୁ ତେବେ ମୁଁ କାହାର ହେବି ମା ? ଶେଷରେ ତୋରିବି ଏ ଦାଉ ସାଧିବାକୁ ଥିଲା !

ଓହୋ; ମୋର ପ୍ରାଣଟାକୁ କି ମୋହନ ସୂତ୍ରରେ ଆକର୍ଷଣ କରି ଲୁଆଡ଼େ ନେଇ ଯାଉଛୁ ? ଏ ଅଙ୍ଗା ପ୍ରାଣଟା କାହିଁକି ତୋ ପଛରେ ଧାଇଁଛି ! ଯଦି ଏକାନ୍ତ ଯିବାର ହେଲା, ତେବେ ତୁ ଚୁପ୍ ଚୁପ୍ ଚାଲିଯା । ଏ ଶବ୍ଦ ମୃଗ-ଛାଉଣୀ ସୁଦ୍ଧା ପୋଡ଼ାଇ ଦେ । ମୋର ଏ ଦୁଃଖ ଗୁଡ଼ାକରେ ତୋର କମନୀୟ ଅଙ୍ଗ ଆବୃତ କରି ଲୁଚି ଲୁଚି ଚାଲିଯା । ଏ ଜଗତ ଭୁଲ୍ ରୂପ ଲୁକେଇ ଦେ । ମୋହକେ ମୋର ଏ ସନ୍ମୋହନୀ ପିପାସା ତୋତେ ଛାଡ଼ିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ମଧୁରିମା ବିକାଶ କରି ତୁ ତେତେ ଜନର ଚିତ୍ତ ଉତ୍ତାଳନ କରିଛୁ, ଯେଉଁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ତେତେ ଜୀବର ମନ ବିମୋହନ କରିଛୁ;—ଯେଉଁ ଭୁବନବିଳାସୀ ସୁନ୍ଦର ପଶି ଦେଖି ଦିନେ ଜୀବକରମଣ ଗୌର ସୁନ୍ଦର ଭାବ ବିହ୍ୱଳ ଚିତ୍ତରେ ତୋର ଶୁଭ୍ର ବାଲୁକା ମଞ୍ଚୋପରି ଉଲ୍ଲାସ ପ୍ରାପ୍ତ ନୃତ୍ୟ କରିଥିଲେ, ସେହି ଶାନ୍ତ—ଶିଷ୍ଟ ଦାରେ ପୋତ ଲ ରଖ । ତେବେ ମୁଁ ରହିବି ।

ତଥାପି ରହିଲୁ ନାହିଁ ! ହିତ, ନ ରହି; କିନ୍ତୁ ମୋ କଥା ପଦେ ଶୁଣିନେଇ ଯାଉଛେ ଯିବାର ଚାଲିଯା । ମୁଁ ଅଛି ତୋତେ ଜାଣିବ ନାହିଁ । ଆ, ଆ, ମା, ଶୁଣିଯା । ହେଉଛି ସେଥିରେ ସୁନା ଥାଳ ଧରି ତୋତେ ବରଣକରିବାକୁ ଚାଲ ଭାଇ ଅଇଲାଣି । ହେଲ, ହେଲ, ସେ ବରାପଳା ଦେଖିବା ପାଇଁ ଜଳଗୁଡ଼ିକ ମେଣ୍ଟି ମୋଟି ହୋଇ ଫୁଟି ଉଠିଲେଣି । ଛି, ଛି, ତୁ ଯା ନା । ମୋ ମାଆଟା ସତ୍ତ, ଗୁହ ଯା । ଏବେ ଲୋକଙ୍କୁ ହତାଶ କରି କିମିତ ଯିବୁ ମା ? ତତେ ତୁ କାହିଁକି ସବୁ ଗୁନ, ସବୁ ଭରକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିବୁ ? ତୋ ଦେହରେ ଶତ ଶତ ଗୁନ ନାଚି ଉଠୁଛନ୍ତି, ତୋର ପ୍ରତି ଲୋମ କୂପରେ କେତେ କେତେ ଭାବ ଝରି ମଳ କରୁଛନ୍ତି । ଔଦାର୍ଯ୍ୟମୟି ମା ମୋର, ଏ ଦରିଦ୍ର ପୁଅକୁ ସେଥିପାଇଁ ପଗ୍ରୁ ନାହିଁ ପରା ? ତୁ ମା ହୋଇ ଅଧମ ସନ୍ତାନ ଉପରୁ ଶରଧା ଭୁଷ୍ଟାଇବୁ କିପରି ଦେଖିବ । ତୁ ମୋତେ ଛାଡ଼ି ପଛକେ, ମୁଁ ତ ତୋତେ ଛାଡ଼ିବ ନାହିଁ ;—ମୋ ଅଳକ ତୋ ଠାଉଁ ସରିବ ନାହିଁ । ଏହି କଥାଟି ମୋର ଗ । ମୁଁ ଯେଉଁ କଥା ତୋ କାନରେ ଚୁପ ଚୁପ କହିଦେବି ସେ କଥା ତୁ ବହି ନେଇ ଯା । ପାଟିକରି କହିବ ନାହିଁ,—ଜାଣେ କିଏ ଶୁଣିବ ! ଯଦି କେହି ଶୁଣେ, ସେ ସମ୍ଭାଳି ପାରିବ ନାହିଁ, ତାର ହୃଦୟ ବିଦରି ଯିବ । ସେ କାହାଣି ଏ ସଂସାରରେ ରଖିବାକୁ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ସେଉଁଠି ରଖିବ ସେ ସ୍ଥାନ ତରଳି ଯିବ । ମୁହଁ ବୋଲି ତାକୁ ସହି ରହିଛୁ । ମୁହଁ ବୋଲି ସେ ଦୁଃଖ ହୃଦୟଭିତରେ ବନ୍ଧନରୁ ଲୁଚିଛି ରଖିଛି । ଅଛି କିଏ ନେବ ? ସର୍ବଂସହା ଜନନୀ ହୋଇ ତୁ ନ ନେଲେ, ଅଛି କିଏ ନେବ ? ତେବେ ତୁ ନେଇଯା । ଯେତେବେଳେ ମହାସିନ୍ଧୁ ବକ୍ଷକୁ ପଥଶ୍ରାନ୍ତା ହୋଇ ଶାନ୍ତି ସ୍ପନ୍ଦାରେ ଶୋଇ ପଡ଼ିବୁ, ସେତେବେଳେ ମୋ କଥାଟି ମଧ୍ୟ ତାର ମହାକାଶ୍ୟରେ ପକାଇ ଦେବୁ । ସେହି ତାର ଉଷ୍ଣସ୍ତ ସ୍ଥାନ । ସେହି ଏକା ତାକୁ ସମ୍ଭାଳି ରଖି ପାରିବ । ସେଠି ରହି ପଛକେ ମହା ତରଙ୍ଗ ରୂପରେ ସାଗର ବକ୍ଷ ଉଦ୍‌ବେଳିତ କରିବ ଅଥବା ଜାଡ଼ିଜାଡ଼ି ହୋଇ ତାର ବକ୍ଷର ରକ୍ତ ଶୋଷଣ କରିବ, କିନ୍ତୁ ଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ସ୍ପନ୍ଦାରେ ରହିଲେ ଏକାଦିନକେ ସ୍ଥଳପୂର ସମ୍ଭାବନା । ଅଛି ଏକ ନେଇଯା; ମୋର ହୃଦୟର ସମ୍ପ୍ତ କଥା, ମୋ ଅନ୍ତରର ଜ୍ୱାଳା ନେଇଯା । ତୁ ଆଗେ ଆଗେ ଚାଲ, ମୁଁ ତ ଯାଉଛି । ମୋର ଦିନ ନିକଟ ହୋଇ ଆସିଲାଣି । ସେହି ଦିନର ଅପେକ୍ଷାରେ ତୋତେ ବଡ଼ ଆଶା କରି ଚାହିଁ ରହିଛି । ସେ ଦିନ ତୋର ପ୍ରଶାନ୍ତ ବାଲି ଶେଷରେ ଚାଲିଣ୍ଡେ ସ୍ଥାନ ଦେବୁ । ମୋର ବଡ଼ ଆଶା, ସେ ଦିନ ତୋର ସ୍ନେହ ଶାନ୍ତିମୟ କୋଳରେ ମଥା ରଖି, ତୋର ସ୍ୱଚ୍ଛ ବକ୍ଷରେ ବିଚରଣଶୀଳ ଶରଦିନ୍ଦୁ ସହିତ ଚନ୍ଦ୍ରମାର ଲୁଚିଚାଲି ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ତୋର ତରଙ୍ଗ-ଭଙ୍ଗମ-ଶୀତଳ ସଲିଳ ଅନିଳ ସେବନ କରୁଁ କରୁଁ, ମୋର କ୍ଷୀଣଶ୍ୱାସ ତୋର ଘର ଲୁପ୍ତର ସ୍ୱରରେ ନିଶ୍ଚିତ ଯିବ । ସେ ଦିନ ପୂଜାପଞ୍ଚକରେ ପଶି ପୌଷ୍ଣିଳ୍ପ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ବାଜରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜଳସୀ ଚେଲ ଚୁଡ଼ୁଚୁଡ଼ି ହୋଇ ଫେରି ଯାଉଥିବେ । ତୋର ପ୍ରିୟ ବିହଙ୍ଗମ ଗୁଡ଼ିକ ତୋର ସ୍ୱରରେ-

Digitized by srujanika@gmail.com

ମଧୁର ଜଳଧ୍ୱନି ସଙ୍ଗରେ ଜଳଜନ୍ତୁ ସ୍ୱର ମିଶାଇ ଥାଏ । ଏହି ସମସ୍ତ ସ୍ୱର ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇ ଯେଉଁ ମହା ସଙ୍ଗୀତର ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି, ସେହି ଲୟ ମୁଁ ନିତ୍ୟ ନିତ୍ୟ ଅନୁଭବ କରୁଥିବି । ପୁଣି ଯେତେବେଳେ ତୁ ତୋର ଉନ୍ମାଦନା, ବିଶ୍ୱଗ୍ରାସିଣୀ ରୁପରେ ଥିବୁଟା ହେବୁ, ସେତେବେଳେ ତୁ ଯେଉଁଠାକୁ ଯାଉଛୁ ମୋତେ ସେହି ଠାକୁ ନେଇଯିବୁ । ମୋର ଅଳ ଏତିକି ।

ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ର ।

ହାବେଲି । *

ସ୍ନାନ ମଗେ ଏଥି ସ୍ନୁହୁଁ ତୁ ହାବେଲି
ନଗ୍ନ ଜଗତେ କରି ଭର ବେଣୀ ?
ସ୍ପଦଗ ନାଗର ବନ୍ତଶ୍ରେଣୀ ପର
ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଧନ ପାବନ୍ତ ତୋହର ;
ପଙ୍କମଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମାଳିତ ବଗ୍ନ
ଗଭୀର ହୃଦୟ ଭର୍ତ୍ତମେ ଅଛଲ ।
ଧନ ବରହଣୀ କାମିନୀ ଯେଉନ
ଦେଖନ ହୋଇଛି ତୋର ଅପନ ।
ସେ ପୁଣି ଦର୍ଶଇ ବିସିଲେ ସନ୍ତାନ
କରଦଏ ଯେହେ ତୁଛ ମଳ ପ୍ରାଣ;
ସେହି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ହୋଇଣ ଅଧିଳା
ତୁହ ସିଳା ଏକେ ଏତେ ଘଳା ଘ୍ରଣା ?
ଖରଧାର ସମ ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ଖରଧା—
ଦୁର୍ଗେ ବସୁଥିଲେ ଉତ୍କଳ ବସୁଧା—
ଅଧିପତ ଗଙ୍ଗ ବଂଶ ଅବତଂଶ
ଗଜପତ ଅଶ୍ୱାଧାରୀ ଉତ୍କଳବଂଶ
ଜାଣେ ସେହି ଥିଲେ ତୋର ଅଧିପତ
ଭାସ୍କର ପତନେ ତୋର ଏ ଦୁର୍ଗତି ।
ଦର୍ଶନ ଉତ୍କଳ ଅଧିଶ୍ୱରଙ୍କର
ଭୁଞ୍ଜର ଭୁଞ୍ଜସ୍ଥ ସ୍ଥାନ ସରୋବର ।
ମନୋଲ୍ଲ ଦ୍ରୀଡ଼ା ଅବା ପଯ୍ୱଃପାଳ
ତମ୍ବା ତୋର ଗାବେ କପୋଳ ଦର୍ପଣ
ହସ୍ତୀ ବୀ ହସ୍ତିନୀ କରି ଗୋ ଅଭ୍ୟାସ
ବଡ଼ାଉ ଥିଲେ ଗୋ, ତେଣୁ ଅବମାନ
ନ ଥିଲା ତୋହର ସେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ କାମରେ
ଅଳି କରୁ ମଗ୍ନ ବିଷାଦ ସାଗରେ ।
ମାଳ୍ପିମା ଦୈଯାଗରେ ହସ୍ତିପକଗଣ
ହସ୍ତୀ ସେବା ଶାରି ତୋ କୂଳ ମାର୍ଜ୍ଜନ
କରୁଥିଲେ, ପୁଣି ରାଜ କାରାଗାର
ପ୍ରତିବର୍ଷ ତୋର କୀର୍ତ୍ତିରା ସମ୍ଭାର ।
ପଞ୍ଚମ ବ୍ରଜା ପୂର୍ବମ ହସ୍ତୀ
ହରିଣ ତୋର ଅଳି ଅଧୋଗତି ।
ଭାଗ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଲଗିଛି ସମ୍ପରେ
ସେହି ଧର୍ମ୍ମେ ଅଳି ତୁ ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ ।
ହୋଇ ନ ଥିଲେ ତା ସ୍ଥିତିପତ ଦେଶେ
ରହଥାନ୍ତ ଚିଲ୍ଲେ ଏହି ଗ୍ଲାନିକେଶେ ।
ଥିଲ୍ ମହାସ୍ୱରେ ସେବ ଗଜପତ
ଦେଶସ୍ଥ ବାହ୍ମଣ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସ୍ଥ ଶକ୍ତି—
ଅଧିଳରେ ତୋର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟ ଭବ
ବାସନ୍ତ ମସ୍ତକେ ଭକ୍ତି ତୋର ଭବ
କରଥାନ୍ତ୍ରା ତୋର ବପ୍ର ସମୁନ୍ନ୍ୟ
ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଭନିର କରଣ ଉର୍ମ୍ମ ।
ଭୁଞ୍ଜପରେ ଦଳେ ଅସିବ ଗୋ ସୁଖ
ଦୁଅନା ତୁ ସହ, ଦୁଅନା ଦୁଃଖ ।

ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ।

---

* ଏ କବିତା ସୁନ୍ଦରଗଡ଼ି ଜୋରଧା ଶାହନର ଭଗ୍ନାବଶେଷ । ଜୋରଧାର ଭୂତପୂର୍ବ ମହାରାଜା ଅପରାର ହାଜର ମହେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଜୋଠିର ସ୍ୱର୍ଗ ବରଜାଙ୍କ ସ୍ମୃତିରେ ଏହାର ନିର୍ମ୍ମିତ ।

Printed at the Mukur Press, Cuttack.

Digitized by srujanika@gmail.com

ମୁକୁର

୨ ୟ ଭାଗ । | କାର୍ତ୍ତିକ ଓ ମାର୍ଗଶିର ୧୯୨୦ । | ୨ ୟ ଓ ୮ ମ ସଂଖ୍ୟା ।

ବାଞ୍ଛାବତୀ ।

ନବୀନା ତରୁଣୀ ନବ ସୁହାଗିନୀ
ଦଣ୍ଡିବତା ମୁଁ ତା ସେବାରେ ଥାଏଁ,
ତରଣକୋମଳ ପ୍ରେମଭିକାରୀ ମୁଁ
ଛଳେ ହିଁ ତାହାର ମନ ନ ପାଏଁ ।
ଚକିତ ପ୍ରାୟ ତା ପଥ ଚାହିଁ ଥାଏଁ
ଅତି କେବେ ବାରେ ମୋତେ ନ ଚାହେଁ ।
ବିବିଧ ଯତନେ ବିବିଧ ସାମଗ୍ରୀ
ସଜାଡେଁ, ସକଳ ଟେଲିଣ ଯାଏ !
ଅଛନ୍ତି ମୋହର ପଞ୍ଚ ପରିବର
ପ୍ରାଣପ୍ରେୟସୀ ସେବା କରନ୍ତି ନିତ,
ତେବେ ଅନୁପମ ମୋ ପ୍ରାଣ ସଙ୍ଗିନୀ
କେପନେ ଜନ୍ମିବ ପ୍ରେୟସୀ-ପ୍ରୀତି !
ଏକ ଅନୁଲର ଅନନ୍ତ ଗଗନୁଁ
ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟତାରା କୋଟିଷ୍ଟଗଣ,
ବିବିଧ ବନର ଜାନନ ଭୂସ୍ମ
ତରୁ ଲତା ଛାଡ଼ୁଁ, କରେ ଭସ୍ମନ;
ବିବିଧ ବିହଙ୍ଗ ବିବିଧ ଦେଶରୁ
ଧରି ଅଶ୍ରୁ ଭରେ ହେମପିଞ୍ଜରେ,
ବିବିଧ ସୁନ୍ଦର ନେତ୍ର ତୃପ୍ତିକର
ନାନା ଦୃଶ୍ୟ ସୃଜି ସଜ୍ଜିତ କରେ ।

ଅନ ପରିବର ବିଶ୍ୱ ବିସ୍ତର
ଭ୍ରମିଣ ଶୁଣାଏ ବିବିଧ ତାନ,
ବିହଙ୍ଗ-ଜାକଲୀ ନଦୀ-କଳକଳ
ସିନ୍ଧୁ ଗରଜନ ସୁକଣ୍ଠ-ତାନ ।
ଚମତ୍କୃ କୋଯୁର ସ୍ୱର୍ଗ ସ୍ୱତକର
କୋମଳ ଚିକ୍କଣ ପଦାର୍ଥ-ରାଶି,
ପ୍ରିୟାପାଦପଦ୍ମେ ଶଯ୍ୟାଭଣ ଥାଏ,
ପାଦେ ଦଳେ ମମ ମାନସବାସୀ ।
ଚତୁର୍ଥ ତର ଯେ ତସ୍ମିଳ କରଇ
ସୁଚାରୁ କୁସୁମ ରୂପ ଚନନେ,
ପଞ୍ଚମ ପରିବା ଯୋଗାଏ ଭକ୍ଷ୍ୟ
ସୁଖାଦୁ ଅହାର ଚିତ୍ରୁତରଣେ ।
ବନ୍ଦ୍ର ଅଦ୍ଭୁତ ବିବା ସେ ଯୋଷିତ
ତିରେ ଅନୁପମ ତାହାର ଚିତ୍ର,
ସାରା ଜୀବନ ମୁଁ କରେ ପଦ ସେବା,
କେପନେ ତୃପ୍ତ ହେବ ମୋ ଚିତ ?
ତ ଉପାୟ କଲେ ମାନମୟୀ ବଲେ
ମୋ ପରେ ଲଭିବ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ମନେ,
ପଞ୍ଚ ପତ୍ନୀ ଯେନ କଲେବର ନୂପ
ସେବେ 'ବାଞ୍ଛାବତୀ' ଚିତ୍ରୁତରଣେ ।

ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଶ୍ୱର ବଲ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏକାବଳୀ ।

ଭାରତବର୍ଷୀୟ କବିମାନଙ୍କର ସମୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ କୌଣସି ଐତିହାସିକ ପ୍ରମାଣ ମିଳୁ ନାହିଁ । କାରଣ ଭାରତବର୍ଷର ଲୋକମାନଙ୍କର ଚକ୍ଷୁରେ ଏହି ସଂସାର ଗୋଟିଏ ସ୍ୱପ୍ନର ସ୍ଥଳ ଏବଂ ମାୟାଛାୟା ଜଳବୁଦ୍ବୁଦ; ଏହି ସଂସାରରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ସଦାନନ୍ଦମୟ ବ୍ରହ୍ମଶୋକଜରାମରଣ-ବିବର୍ଜିତ ପ୍ରଣବମୟ ଧାମ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଯାତ୍ରା ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ । ଐହିକ କାର୍ଯ୍ୟାଦିରେ ଚିତ୍ତ ବିଶେଷ କିଛି ଦୃଷ୍ଟି ରଖୁ ନ ଥିବା ହେତୁ ସେମାନେ ନିଜର ଇତିହାସ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ରଖି ଯାଇ ନାହାନ୍ତି । କାଳିଦାସ ଭବଭୂତି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ସମୟ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଃସନ୍ଦେହ ଭାବରେ ସ୍ଥିର ହୋଇ ନାହିଁ । ଯେ କିଛି ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଅଛି ତାହା କେବଳ ଅନୁମାନିକ । ଭାରତ ସାହିତ୍ୟ-କାଶର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତମ ନକ୍ଷତ୍ର କେଉଁ ସମୟରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ଥିଲେ କେବେ ବା ତିରୋହିତ ହୋଇଥିଲେ ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ କେହି କହି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଜନ୍ମ ମୃତ୍ୟୁର ଦିନ ଜାଣିବା ତ ଦୂର କଥା; ସେ କେଉଁ ଶତାବ୍ଦୀର ଲୋକ ଏହା ମଧ୍ୟ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ଥିରୀକୃତ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । କେତେକ ସୁଜ୍ଞ ଲୋକଙ୍କ ମତରେ କାଳିଦାସ ପଞ୍ଚଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଲୋକ । ଅନ୍ୟ କେତେକଙ୍କ ମତରେ ସେ ଷଷ୍ଠଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟା-ବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଅପର କେତେକ ଆଧୁନିକ ତତ୍ତ୍ୱଜିଜ୍ଞାସୁ ପ୍ରଧାନ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ମତରେ ସେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପୂର୍ବ ଏକଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦିରେ ଭାରତର କାବ୍ୟ ନାଟକ ଜେଗକୁ ଅଳଙ୍କୃତ କରିଥିଲେ, କିମ୍ବା ବା ଏକାଦଶଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କିମ୍ବା ଅଷ୍ଟଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ, କିମ୍ବା ଚତୁଃଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତାଙ୍କୁ ନେଇ ଯାଉଅଛନ୍ତି ତାହାର ସୀମା ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ କେଳେ ଭାମ୍ବଲିଯି, ପ୍ରସ୍ତର ଖୋଦିତ ଅନୁଶାସନ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତରିକ ପ୍ରମାଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ କବିମାନଙ୍କର ସମୟ ନିରୂପିତ ହେଉଅଛି । ଉତ୍କଳୀୟ ସୁଲେଖକମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ସମୟ ଜାଣିବାକୁ ଗଲେ ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେହିପରି ଅନୁମାନ ଜଗତରେ ବିଚରଣ କରିଥୁଁ । ସେହିପରି ଆଭ୍ୟନ୍ତରିକ ପ୍ରମାଣାଦିକୁ ନେଇ ବାଟ ଚାଲିଥୁଁ । ଏହି ପ୍ରମାଣାଦି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ କୌଣସି ଲୋକର ଜନ୍ମ ମୃତ୍ୟୁର ସାମ୍ବତ୍ସରିକ ବା ଦୈନିକ ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଇ ଦିଏ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ସେ କେଉଁ ଶତାବ୍ଦିର ଲୋକ ତାହା କହି-ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରେ । ମାନ୍ୟବର ଶ୍ରଦ୍ଧା ସୁଲେଖକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାବୁ ଜନମୋହନ ମହାଶୟଙ୍କ "ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣକାର" ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠକରି ଅମ୍ଭେମାନେ ଆପଣାକୁ କୌତୁହଳିତ ମନେ କରିଅଛୁଁ । ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ କଣେ ଉତ୍କଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଏହା ବର୍ତ୍ତମାନ ସର୍ବଶ୍ରଦ୍ଧାଜନସମ୍ମତ । କୌଣସି ଲୋକ ଏଥିରେ ଦ୍ୱୈଧୀ ଭାବ ଦେଖାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ଅନୈକ୍ୟ ଭାବ ଖଣ୍ଡନ କରିବାକୁ ଶତ ଶତ ଶାଣିତ ଖଡ୍ଗ ରହା ହୋଇଅଛି । ସେ ସବୁ ପ୍ରମାଣ ଦେବାର ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟ ନୁହେଁ, କାରଣ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଲେଖକ ମହାଶୟ ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର କ୍ଷେତ୍ର ଗୁଣାଢ୍ୟାଳ କରି ନିଜର ପଡ଼ାକୁ ଧନ୍ୟ । *J. R. Ballantyne* ସାହେବ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର ବିଜ୍ଞାପନରେ ("*advertise-ment*" ରେ) କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ ଓ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ବିଷୟରେ କହିଅଛନ୍ତି " *Both works are held in high esteem, but that of Viswanath the more recent and the more copious of the two is generally admitted as the standard of taste among the learned Hindus.* ଭାରତର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ସଂସ୍କୃତ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ପଢ଼ା ହୁଏ । ଆଧୁନିକ ଟୀକାକାରମାନେ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣରୁ ବିଶେଷ ବୃତ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରନ୍ତି । ସୁଲେଖକ ମହୋଦୟ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ପ୍ରତାପ ନରସିଂହଦେବଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଥିଲେ, କାରଣ ନରସିଂହବିଜୟନାଟକ ପ୍ରତାପ ନରସିଂହଙ୍କର ବିରାଜୁଲ ଜୟ ପ୍ରତି ଲେଖା ହୋଇଅଛି । ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜଙ୍କର ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରପିତାମହ ନାରାୟଣ ଦାସ ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ସମୟର ଲୋକ ବୋଲି କହି ଅଛନ୍ତି; ଏ ସମୟ ଯେ ନିଃସନ୍ଦେହ ଭାବରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହେଲା ଏହା ପାଠକମାନେ ମନେ କରିବେ ନାହିଁ । ଠିକ ସମୟ ଲେଖିବା ସହଜ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । ଅମ୍ଭେମାନେ ଠିକ ସମୟ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଜର୍ଜ୍ଜରିତ କରି ପାରିବା ନାହିଁ ବୋଲି ଯେ ଏ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟରୁ ବିରତ ହେବା ଏହା ମୋ କ୍ଷୁଦ୍ର ବୁଦ୍ଧିରେ ଯୁକ୍ତି-ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ଅମ୍ଭମାନେ ସତ୍ୟର ଯେତେଦୂର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହେବା ତେତେଦୂର ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ମନରୁ ସନ୍ଦେହକାଳିମା ବିଦୂରିତ ହେବ ଏବଂ ହୃଦୟ ଶାନ୍ତିରସରେ ପ୍ଲାବିତ ହେବ । ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ଉତ୍କଳର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରଧାନ ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ର ଲେଖକ ନୁହନ୍ତି ; ଏକାବଳୀକାର ମଧ୍ୟ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଅଳଙ୍କାରିକ ଏବଂ ଉତ୍କଳମାତାର ଜଣେ ଅତିଶୟ ପ୍ରିୟତମ ପୁତ୍ର । ଏହି ଏକାବଳୀକାର ଜଣେ ଅସାମାନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଅଛି । ଏକାବଳୀରେ ଯେ ସମସ୍ତ ଶ୍ଳୋକ ଉଦାହରଣ-ରୂପରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଅଛି ତାହା କେବଳ ନରସିଂହ-ଦେବଙ୍କର ଯଶୋଗାନ କରୁଅଛି ; ତାଙ୍କର ଉଦାହରଣମାନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଳଙ୍କାରଙ୍କ ଉଦାହରଣ ପରି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପୁସ୍ତକ ମାନଙ୍କରୁ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଯେ ଲକ୍ଷଣରେ ଯେ କବିତା ଆବଶ୍ୟକ ସେ ସେହିପରି କବିତା ସ୍ୱୀୟ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ବଳରେ ନରସିଂହଦେବଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଲେଖି ଅଛନ୍ତି । ଏ କି ସାମାନ୍ୟ ଶକ୍ତି, ଏ ଶକ୍ତି ସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ-ଠାରେ ଦେଖା ହୁଏ ନାହିଁ, ସାହିତ୍ୟ ଲେଖକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରକାର ଖୁବ କମ ଦେଖା ଦିଅନ୍ତି, ଅଳଙ୍କାରିକ-ମାନେ ମଧ୍ୟ ନାଟକାଦି ଲେଖିପାରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ସେ ନାଟକାଦିରେ ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରର ସମସ୍ତ ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଏହି ଅଭାବ ଦୂରୀକରଣ କରିବା ମାନସରେ ଏକାବଳୀକାର ପ୍ରାଚୀନ ଅଳଙ୍କାରିକଙ୍କ ପନ୍ଥା ନ ଧରି ସ୍ୱୀୟ କବିତାରେ ପୁସ୍ତକ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଏହି ଏକାବଳୀର ଟୀକାକାର ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ସେହି ପୂର୍ବପୁରୁଷ ମଲ୍ଲିନାଥ; ଯେଉଁ ମଲ୍ଲିନାଥ ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶ, କୁମାରସମ୍ଭବ, ମେଘଦୂତ, କିରାତ, ଶିଶୁପାଳବଧ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ କାବ୍ୟମାନଙ୍କର ଟୀକାକାର ସେହି ମଲ୍ଲିନାଥ ଏହି ଏକାବଳୀର ମଧ୍ୟ ଟୀକାକାର । ଏକାବଳୀ ଟୀକାର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ଯେ ଶ୍ଳୋକମାନ ଅଛି ତାହାର ଶେଷ ଦୁଇ ଶ୍ଳୋକ ପାଠକଙ୍କେ ଟୀକାକାରଙ୍କର ପରିଚୟ ମିଳିବ ।

ମଲ୍ଲିନାଥ କବିଃ ସୋଽୟମେକାବଳ୍ୟାମଳଂକୃତୌ
ଟୀକାମେନାଂ ନିବଧ୍ନାତି ବିରଳଂ ନାମ ନାମତଃ ।

ଏକାବଳୀ ଗୁଣବତ୍ତାସ୍ୱମଳଂକ୍ରିୟାସି
ସର୍ବୋଶିଷାଦିକଳା କୋଷ୍ଠଗୁଣେଷୁ ଗୁପ୍ତା
ତେନୋତ୍କ୍ରମେଣ ଲଭଲେନ ସମେତ ଧନେ ୩
କଣ୍ଠେଷୁ ଗୃହ୍ୟ ହୃଦୟେଷୁ ତ ଧାର୍ଯ୍ୟତାଂ ବୈ ।

ଏ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଲୋକଙ୍କର କୌଣସି କାରଣବଶତଃ ସନ୍ଦେହ କରିପାରେ ଏବଂ କହି ପାରନ୍ତି ଯେ ସେ ମଲ୍ଲିନାଥ ଏ ଏକାବଳୀର ଟୀକାକାର ନୁହନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଏ ଭ୍ରମ ଖଣ୍ଡନ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଜଳିଷ୍ଠମାନ ଥିଆ ହୋଇଅଛି । ମଲ୍ଲିନାଥେ ତାଙ୍କର ମେଘଦୂତ, ଶିଶୁପାଳବଧ, କୁମାରସମ୍ଭବାଦିର ଟୀକା-ମାନଙ୍କରେ ଏକାବଳୀର ସାହାଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ମେଘଦୂତ ଶ୍ଳୋ ୪୩ କ—"ଭୂଲିଷ୍ୟନୋଚ୍ଛ୍ୱସିତ.....
ଜାନନୋଦ୍ଭୁମ୍ବରଣାଂ" ଟୀକାରେ ଚତୁର୍ଭେଦାବଳ୍ୟାମ୍; "ଯଦି ବାଚ୍ୟସ୍ୟ ବରନଂ ସ୍ୟାଦବାଚ୍ୟ ବରନଂ ହି ତତ୍" ଇତି, ଶିଶୁପାଳବଧର ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ଗ ଶ୍ଳୋ ୭୨ କର ଟୀକାରେ ପରିଣାମାଳଙ୍କାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି "ଅତ୍ରୋପ୍ୟମାଣସ୍ୟ ପ୍ରକୃତୋପ-ଯୋଗିତ୍ୱେ ପରିଣାମ" ଇତି ଲକ୍ଷଣାତ୍ ଶିଶୁପାଳବଧ ଚତୁର୍ଥ ସର୍ଗ ୫୪ ଶ୍ଳୋକର ଟୀକାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଉକ୍ତି ଅଛି । ଏକା-ବଳୀର ଅଷ୍ଟମ ଉନ୍ମେଷରେ ପରିଣାମାଳଙ୍କାର ପ୍ରତି ଯେ ବୃତ୍ତି ଏବଂ ବୃତ୍ତିର ଯେ ଦାବିକା ଅଛି ତାହା ପାଠ କଲେ ପ୍ରକୃତ କଥା ଜଣା ପଡ଼ିବ ।

ବୃତ୍ତି;—"ତଂ ପରିଣାମଂ ଦ୍ୱିବିଧଂ କଥ୍ୟନ୍ତ୍ୟାରୋପ୍ୟମାଣତଦ୍ୱା
ପରିଣାମଶ୍ଚ ଯତ୍ର ବିଷୟିଃ ପ୍ରସ୍ତୁତ ତାଯୋପଯୋଗ୍ୟ"

କାରିକା,—"ଏଷ ନ ରୂପକଂ । ଅତ୍ରୋପ୍ୟମାଣସ୍ୟ ପ୍ରକୃ-ତୋପଯୋଗିତ୍ୱେନ"। ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ-ଦର୍ପଣରେ ଏହି ସ୍ଥଳରେ ଏକାବଳୀର ସାହାଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଅନୁମିତ ହେଉଅଛି । ଏହି ଏକାବଳୀ-କାରକଙ୍କର ନାମ ବିଦ୍ୟାଧର;—ଇତି ଶ୍ରୀମତୋ ମହା-ମାହେଶ୍ୱରସ୍ୟ ଚକ୍ରେ ବିଦ୍ୟାଧରସ୍ୟ କୃତାବେକାବଳୀ-ନାମ୍ନ୍ୟଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରେ ଇତ୍ୟାଦି;—ବିଦ୍ୟାଧର ନରସିଂହ-ଦେବଙ୍କର ରାଜସଭାରେ ପ୍ରଧାନ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ବୋଲି ତାଙ୍କ ଲେଖାରୁ ଜଣା ପଡୁଅଛି ।

ଏତଃ ବିଦ୍ୟାଧରସ୍ତେଷୁ କାନ୍ତାସମ୍ମିତଲକ୍ଷଣଂ
କରୋତି ନରସିଂହସ୍ୟ ଗୃହ୍ଣନ୍ଶ୍ଳୋକାନୁଦାହରନ୍ । ୧ ।
ଅନ୍ତରେଣ ନରସିଂହ ଭୂପତିଂ ସମ ବାଗ୍ଭିଚୋଚିତଃ
ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ମପହାୟ ଜାହ୍ନବୀ ବାରି ବୋଢ଼ୁମପରଃ କ ଈଶ୍ୱରଃ । ୨ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦନ୍ତ୍ୟାଚଳ୍ପା ଜନକଶିଖା ସମ୍ପ୍ରସୂଃ ସମ୍ପ୍ରସପ୍ତେଃ
ଚନ୍ଦ୍ରାଦନ୍ତେଃ ଦ୍ରବରବରବୁଃ ଶ୍ରୀନୃସିଂହ ଷିଡ଼ନ୍ତଃ ।
ଅଦ୍ୟାପ୍ୟେତତ୍ ସକଳମକ୍ଲୁଥା ନାର୍ଥ୍ଥ ସାହିତ୍ୟପାର୍ଥ
ସ୍ତ୍ରୈଲାବ୍ଦ୍ଧ ତେ ବିବରଣକଳା କୌଶଳେନାବଳେପଃ । ୩ ।
ବାରଣ୍ଣସ୍ତ୍ରରସାଦ୍ଧସାଦରଜମ୍ଭାଣ୍ଡମାଣକର୍ମାଣ୍ଡକ-
ଷ୍ଟ୍ରସ୍ତ୍ରାଦ୍ଧନଳତ ବ୍ଧକାରକଳକାଡ଼ାପିଚ୍ଛଳାଶାଞ୍ଚଳଃ
ଜୀସ୍ତ୍ରାଦ୍ଧୁକୁଳଭୂପିପାଳ ବ୍ଧବତଃ ଗଡ଼ୋ ରଣପ୍ରାଙ୍ଗଣେ
ଶକ୍ତକ୍ଷୌଣୀଭ୍ରାମମର୍ତ୍ତ୍ୟଳଗସ୍ତ ଯାଶ୍ରୀସ୍ତ କାର୍ତ୍ତ୍ରିକ ।
ସଦ୍ଧୀବ ଶ୍ରୋଣୀପତ ପରଷଦା ଯୋଧନ-ମନ୍ତ୍ରୀ
ଜସ୍ତ୍ରାଙ୍କ ଶ୍ରୀଶଙ୍କାବହଗୁଣ କଣଶ୍ରେଣି-ଲଳିତଃ ।
ଭ୍ରୁବୋ ଭ୍ରୁବଂ ବୋଡ଼ୁଂ ଭ୍ରୁଜଗପତଭ୍ରୋଗପ୍ରତଭ୍ରଟ
ସ୍ତ୍ରିଲୋକ୍ଷାକଳ୍ପାଂଣ ଜସ୍ତ୍ରିତ ତବ ବୋଡ଼ୁକୁଳପତେ ।

ଏହିସବ ଶ୍ଳୋକମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ତ୍ରସ୍ତକଟି ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି, ଏହି କେତେକଗୁଡ଼ିଏ କେବଳ ପରିଚୟାର୍ଥେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ଏହି ଶ୍ଳୋକମାନଙ୍କର ପାଠରୁ ଜଣା ହେଉଅଛି ଯେ ବିଦ୍ୟାଧର କୌଣସି ନା କୌଣସି ନରସିଂହଦେବଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଥିଲେ । ଏ ସମ୍ପୋଗାନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ପରୋକ୍ଷ କୁହେଁ । ପରୋକ୍ଷରେ ଏପରି ଉକ୍ତି ହୋଇ ନ ଥାଆନ୍ତା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଜିଜ୍ଞାସ୍ୟ ଏ ନରସିଂହଦେବ କିଏ ? ବିଦ୍ୟାଧର କେଉଁ ନରସିଂହଦେବଙ୍କର ସମ୍ପୋଗାନ କରିଅଛନ୍ତି ? ନରସିଂହ ନାମଧାରୀ ଜଣେ ରାଜା ଉତ୍କଳ ରାଜସିଂହାସନର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି କରିଥିବା ବିଷୟ *Robert Sewell* (ରବର୍ଟ ସିଭେଲ) ସାହେବ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ।

ନରସିଂହଦେବ	ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ	୪୨୧—୩୦୭
ନରସିଂହ କେଶରୀ	ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ	୧୦୧୩—୧୦୨୪
ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହ	„	୧୨୩୭—୧୨୨୮
କେଶରୀ ନରସିଂହ	ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ	୧୨୮୨—୧୩୦୭
ପ୍ରତାପ ନରସିଂହ		୧୩୦୭—୧୩୨୭
କପିଳ ନରସିଂହ		୧୩୨୯—୧୩୩୦
ନରସିଂହ ଜେନା		୧୪୪୯—୧୪୫୦
ନରସିଂହଦେବ	„	୧୬୨୮—୧୬୬୩

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଦେଖିବା ଉଚିତ ବିଦ୍ୟାଧର କେଉଁ ଶତାବ୍ଦୀର ଲୋକ । ଏହା ପ୍ରଥମରେ ଠିକ ନ ହେଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ କୌଣସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ପାରିବୁ ନାହିଁ । ଅବ୍ୟବହିତ ବା ସ୍ତ୍ରସ୍ତକଗତ ପ୍ରମାଣ ଅଭାବ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନାହିଁ । ବିଦ୍ୟାଧର କବି ତାଙ୍କର ଏକାବଳୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି "ଶ୍ରୀହର୍ଷଃ ଶ୍ରିୟମକୁରୁତାଂ ହରହରୌ ଲେଖେର୍ଜ୍ଜନଶ୍ଚାଭ୍ରଜଃ" । ୧୧ । ଅର୍ଜୁନ ମାଲବରାଜ ଅଷ୍ଟମ, ୧୨୨୨ ଶତାବ୍ଦରେ ଯେ ରାଜା ଥିଲେ ବୋଲି ଅଧୁନାତନ ଶିଳାଫଳକମାନେ ସ୍ଥିର କରିଅଛନ୍ତି ୧୨୨୨ ଶତାବ୍ଦୀ ୧୨୧୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ଅଟେ । ଅର୍ଜୁନ ଏବଂ ହରହର ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଶ୍ଳୋକ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳିଲା । ଶ୍ରୀହର୍ଷଃ ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ବୋଲି ସ୍ଥିରୀକୃତ ହୋଇଅଛି । ମସ୍ତକ ଏକାଦଶ ଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଚରମ ଭାଗରେ ବା ଦ୍ୱାଦଶ ଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ କାବ୍ୟପ୍ରକାଶ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି *। ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଉଅଛି ଯେ ବିଦ୍ୟାଧର ପ୍ରଥମ ଭାଗ ନରସିଂହଙ୍କ ସମୟରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ନ ଥିଲେ ଅବଶିଷ୍ଟ ଜୀବନ ରାଜା ୪୦୦ ବର୍ଷମଧ୍ୟରେ ବାଞ୍ଚି ରହିଥିଲେ, ଅତଏବ କେଉଁ ଶତାବ୍ଦରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଦ୍ୟାଧର ଏକାବଳୀ ଲେଖିଥିଲେ । ମହିଦ୍ରୁପାଳ ତାଙ୍କ ଉପାର୍ଜ୍ଜିତ ବିଷୟାଧିକାରରେ ଏକାବଳୀର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରି-ଅଛନ୍ତି ; ମହିଦ୍ରୁପାଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଲୋକ ବୋଲି

* ସରସ୍ୱତୀ ଭଣ୍ଡାରରୁଣାଦ ପୁସ୍ତକ କର୍ତ୍ତା ମଲ୍ଲିନାଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମଲ୍ଲିନାଥ ଲାଇବ୍ରେରୀରୁ ସ୍ୱରଚିତ । ବାରଣ ମସ୍ତକ କାବ୍ୟପ୍ରକାଶର ଉପମୋଦ୍ଧାମରେ ଉଦାହରଣ-ରୂପ ପ୍ରତି ଯେ ଶ୍ଳୋକ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ତାହା ପାଠ କରେ ପ୍ରକୃତ ବିଷୟ ଜଣା ପଡ଼ିବ "ମଲ୍ଲ୍ୟାଃ କେରଳବୁଭୁଜ୍ଜ ଦ୍ୱାରା ଚୋଳ...ଦ୍ରୋଣମୁପଦେଷ୍ଟୁ ଦ୍ୟାଦ୍ଗୋଳାଳ-ସ୍ତ୍ରିଂ" । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦ୍ରୋଣଦ୍ରବଙ୍କର ସମୟ ମଧ୍ୟ ଜାଣିବା ଅବଶ୍ୟକ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି ; ପଣ୍ଡିତ ଦୁର୍ଗାପ୍ରସାଦ ଦ୍ରୋଣଦ୍ରବଙ୍କର ମୁଦ୍ରାରାକ୍ଷସ ନାଟକର ଭାଷ୍ୟରେ ଏ ପ୍ରକାରେ ପାଠ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ ଦ୍ରୋଣଦ୍ରବ ଦଶ ଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଶେଷ ପାଦରେ ଏବଂ ଏକାଦଶ ଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ଜନ୍ମ ଥିଲେ । ଦ୍ରୋଣଦ୍ରବଙ୍କର ଗୋବିନ୍ଦ ଚାନ ପୁତ୍ରରେ ୧୦୬୮ ବିକ୍ରମାବ୍ଦ ଲେଖାଅଛି । ଏହି ଚାନ ଦ୍ରୋଣଦ୍ରବ ଭାଗୋଦ୍ରବଙ୍କ ପୁତ୍ର ଧରୁପଟରାଜଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ୧୦୬୮ ବିକ୍ରମାବ୍ଦ ୧୦୧୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ସଙ୍ଗେ ସମାନ Mr. Macdonnel ସାହେବ ମଧ୍ୟ ଦ୍ରୋଣଦ୍ରବଙ୍କ ସମୟ ଏକାଦଶ ଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବୋଲି ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ମଣିଷ୍ଟ ଚନ୍ଦ୍ରଦ୍ରାଦ୍ୱାରା ଭାରତ ଏବଂ ଦ୍ରୋଣ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବୃତ୍ତ ଭାବ୍ୟ ପ୍ରକାଶର ପ୍ରଥମ ଶାଖା ଅଳଙ୍କାର ଶେଖର ଦ୍ୱାଦଶ ଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଲେଖା ହୋଇଅଛି । ଏହା ଅଳଙ୍କାର ଶେଖରରେ ଲିଖିତ ଅଛି । ଅତଏବ ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଉଅଛି ଯେ ମସ୍ତକ ୧୧୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ବା ୧୧୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଶେଷ ପାଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଲେଖିଅଛନ୍ତି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି । ଏକାବଳୀର ଟୀକାକାର ମଲ୍ଲିନାଥ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଶେଷ ପାଦର ଲୋକ ଏହା ଅଧିକ ପଣ୍ଡିତମାନେ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପଲବ୍ଧ ପ୍ରମାଣରେ ଜଣାପଡ଼ିଲା ଯେ ବିଦ୍ୟାଧର ଦ୍ୱାଦଶ ଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଶେଷ ଭାଗରେ ଓ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଉତ୍କଳର ପ୍ରତାପାନ୍ୱିତ ରାଜା ନରସିଂହଦେବଙ୍କର ପଣ୍ଡିତ ସଭାରେ ଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧନ କରିଥିଲେ । ହିଷ୍ଟର ଓ ସିଭେଲ ସାହେବଙ୍କ ମତରେ ୧୨୮୦ ଠାରୁ ୧୩୦୭ ବା ୧୩୦୯ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲେଖରୀ ନରସିଂହ ଏବଂ ୧୩୦୭ ବା ୧୩୦୯ ଠାରୁ ୧୩୨୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତାପ ନରସିଂହ ଉତ୍କଳର ରାଜାଥିଲେ । ପ୍ରତାପ ନରସିଂହ ଅଲାଉଦ୍ଦିନ ଖାଦ୍‌ଖାଦଙ୍କ ସେନାପତି କାଫୁରଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ ରାଜ୍ୟ ଜୟ କରିଥିବା ପ୍ୟାରିମୋହନ ରାୟ ତାଙ୍କ ଉତ୍କଳ ଇତିହାସରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ଦକ୍ଷିଣସ୍ଥ ଉତ୍କଳ ରାଜ୍ୟର ରାଜାମାନଙ୍କ ଉପାଧି ହମ୍ବୀର । ନରସିଂହଦେବ ହମ୍ବୀରଙ୍କର ଦର୍ପଦଳନ କରିଥିବା କଥା ଏକାବଳୀରେ ଲିଖିତ ଅଛି ।

(୧) ହମ୍ବୀର ମାନମର୍ଦ୍ଦନ ଶେଳଭ ଶତ୍ରୁବାଣ ନାଥସ୍ତ

(୨) ହମ୍ବୀର ମାନମର୍ଦ୍ଦନ ଭଟ୍ଟଭସ୍ତେକୋ ବଭୁବସୁଃ ଜନ୍ମଭି

(୩) ଜୁଡ଼ ସେନା ବଳଯୋଗ୍ୟର ବ୍ୟକ୍ତିରେ ଶୋଭିତ ବନ୍ଦ୍ୟଖଣ୍ଡଳ

ହମ୍ବୀର କ୍ଷିତିପାଳ ରେଣ୍ଡସି ପଦଂ ମାଳନ୍ୟମ୍ବୁଲ୍ଲିଲଭିଂ

ନ୍ୟାୟ ତନ୍ତ୍ର ସୂତ୍ରନାମରେ ଜଣେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ହମ୍ବୀର ମହାକାବ୍ୟ ଲେଖି ଏହି ହମ୍ବୀରଙ୍କର ଗୁଣ କୀର୍ତ୍ତନ କରିଅଛନ୍ତି, ୧୨୮୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଏହି ହମ୍ବୀର ରଣ୍ଥମ୍ଭୁର ଦୁର୍ଗରେ ରହି ଅଲାଉଦ୍ଦିନଙ୍କ ଅଭିଯାନକୁ ବ୍ୟର୍ଥ କରି ଦେଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ୧୩୧୦ ସାଲରେ ହମ୍ବୀର ଅଲାଉଦ୍ଦିନଙ୍କ ସେନାପତି କାଫୁର ଏବଂ ନରସିଂହଙ୍କଦ୍ୱାରା ପରାସ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ରଣ୍ଥମ୍ଭୁର ଦୁର୍ଗ ସେମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହେଲା । (ଫେରିସ୍ତା ତାଙ୍କ ଇତିହାସରେ ଲେଖି-ଅଛନ୍ତି ଯେ ଓଡ଼ିଶ୍ୟା ରାଜାଙ୍କ କ୍ଷମତା ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣା-ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିଲା, ଓଡ଼ିଶ୍ୟା ରାଜାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଅନେକ କରଦ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା; ଧ୍ୟୁର ଭଲ୍ଲଧର୍ଯ୍ୟ ରୋଷିତ କରଦ ରାଜ୍ୟ ଅଟେ; ଏହି ରାଜ୍ୟକୁ ସେ ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି କହି ଅଛନ୍ତି; ଏହି ଧ୍ୟୁରଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷ ଅମ୍ମମାନଙ୍କର ଏକାବଳୀର ହମ୍ବୀର । *Sterling's Orissa P. 77.*) ତାହାହେଲେ ବିଦ୍ୟାଧର ପ୍ରତାପ ନରସିଂହଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଥିଲେ ।

ବଙ୍ଗର ଅସିୟାଟିକ୍ ସୋସାଇଟି (*The Asiatic Society of Bengal*) ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୁଦ୍ରିତ ୧୮୯୫ ସାଲ ଓ ୧୮୯୭ ସାଲର ପତ୍ରିକାରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ନରସିଂହଦେବ ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ନରସିଂହଦେବ (କେବଳ ଗଙ୍ଗାବଂଶୀୟ) ଙ୍କର ତାମ୍ରଲିପିର ଲିଖିତ ବିଷୟ ଛପା ହୋଇଅଛି । ଏହା-ଦ୍ୱାରା ଆମ୍ଭେମାନେ ଉତ୍କଳ ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନୂତନ ସମ୍ବାଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଅଛୁଁ । ଚତୁର୍ଥ ନରସିଂହ ଦେବଙ୍କର ତାମ୍ରଲିପିରେ ୧୩୧୭ ଶକାବ୍ଦ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଦ୍ୱାଦଶୀ ତିଥି ଲେଖାଅଛି; ଏହା ଇଂରାଜି ନଭେମ୍ବର ତା ୨୩ ରିଖ ୧୩୯୫ ସାଲ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ଅଟେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ତାମ୍ରଲିପିରେ "ଅସ୍ତି ସପ୍ତ ଦଶୋତ୍ତର ଦ୍ୱାଦଶ ଶତ ଶକବର୍ଷରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଭୂବନାଧିପତ୍ୟାଦ ବିରୁଦାବଳୀ ବିରାଜମାନଃ ଶ୍ରୀ ବୀର ନରସିଂହଦେବ ମଜ୍ଜାଯତିଃ ସ୍ୱରାଜ୍ୟସ୍ୟେଷ୍ଟବିଂଶତ୍ୟଙ୍କେଉଲ୍ଲସ୍ୟମାନେ ଶ୍ରୀ ଶୁକ୍ଳ ଷଷ୍ଠ୍ୟାଂ ସୋମବାରେ" ଏହା ଇଂରାଜି ଅବଷ୍ଟ ତା ୨ ରିଖ ୧୨୯୨ ମସିହା—ଏହାଙ୍କର ବ ୧୭ ର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ଏ ତାମ୍ରଲିପି ଲେଖା ହୋଇଅଛି, ତାହାହେଲେ ଦ୍ୱିତୀୟ ନରସିଂହଦେବ ୧୨୮୦ ସାଲରେ ରାଜସିଂହାସନ ଅଧିରୋହଣ କରିଥିଲେ ;— ତାମ୍ରଲିପିମାନଙ୍କରୁ ମିଳିଥିବା ରାଜାମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ ସମୟ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ;—

ଗ୍ରେଗରଙ୍ଗଦେବ ବ ୨୦ ର୍ଷ, କୋମାର୍ଣ୍ଣବ ବ ୧୦ ର୍ଷ, ଭବବ ବ ୧୫ ର୍ଷ, ରାଜରାଜ ବ ୨୫ ର୍ଷ, ପ୍ରଥମ ଅନଙ୍ଗଭୀମ-ଦେବ ବ ୧୦ ର୍ଷ, ଦ୍ୱିତୀୟ ରାଜରାଜ ବ ୧୨ ର୍ଷ, ତୃତୀୟ ଅନଙ୍ଗ-ଭୀମଦେବ ବ ୩୪ ର୍ଷ, ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ବ ୩୩ ର୍ଷ, ପ୍ରଥମ ଭାନୁଦେବ ବ ୧୮ ର୍ଷ, ଦ୍ୱିତୀୟ ନରସିଂହଦେବ ବ ୩୪ ର୍ଷ, ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାନୁଦେବ ବ ୨୪ ର୍ଷ, ତୃତୀୟ ନରସିଂହ-ଦେବ ବ ୨୪ ର୍ଷ, ତୃତୀୟ ଭାନୁଦେବ ବ ୨୭ ର୍ଷ; ଚତୁର୍ଥ ନରସିଂହଦେବ ୧୩୦୭ :—ଦ୍ୱିତୀୟ ନରସିଂହଦେବଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ ପ୍ରାରମ୍ଭ ୧୨୮୦ ସାଲରେ ; ଏହିଠାରୁ ହିସାବ କରି ନେଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହି ଭଲଲିଖିତ ସମୟର ବିବରଣ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଅଛୁଁ; ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ୧୨୨୯-୧୨୬୨, ଦ୍ୱିତୀୟ ନରସିଂହ ୧୨୮୦-୧୩୧୪ ; ତୃତୀୟ ନରସିଂହ ୧୩୩-

Digitized by srujanika@gmail.com

୧୫୬୬ ; ଚତୁର୍ଥ ନରସିଂହ ୧୫୮୮-୧୫୧୭—ଏହି ଇତିହାସ ଧରି ଚାହିଁ ଗଲେ ଆମ୍ଭମାନେ ବଦ୍ୟାଧରଙ୍କୁ କେଶରୀ ନରସିଂହଙ୍କର ସମସାମୟିକ ବୋଲି କହିବୁଁ, କାରଣ ବଦ୍ୟାଧର ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦର ଶେଷପାଦର ଓ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦର ପ୍ରଥମପାଦର ଲୋକ ବୋଲି ପୂର୍ବେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି :—ତେବେ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ କେଉଁ ସମୟର ଲୋକ । ବିଦ୍ୟାଧର ଓ ବିଶ୍ୱନାଥ କି ଏକ ସମୟର ଲୋକ, ଏକସମୟର ଲୋକ ଉଭୟେ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ; କାରଣ ମଲ୍ଲିନାଥ ତାଙ୍କ ଟୀକାମାନଙ୍କରେ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜଙ୍କର ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣରୁ କୌଣସି ବୃତ୍ତି ବା କାରିକା କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଉଦ୍ଧାର କରି ନାହାନ୍ତି ଏବଂ ମଲ୍ଲିନାଥ ତାଙ୍କର ଏକାଦଶୀର ଟୀକାରେ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣକାରଙ୍କର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିପାରି ଦେଖା ହେଉ ନାହିଁ । ଯେ ଅଳଙ୍କାରଶାସ୍ତ୍ରଅଜି ଭାରତର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ, ଏବଂ ଯେଉଁ ଅଳଙ୍କାର ପୁସ୍ତକ ପାଠ ନ କଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟଶିକ୍ଷା ସାଙ୍ଗ ହେଉ ନାହିଁ ଏବଂ ଯେ ପୁସ୍ତକ ଗୁଣରେ ଏକାଦଶୀଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଏପରି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଅଳଙ୍କାରଶାସ୍ତ୍ରକୁ ମଲ୍ଲିନାଥ କି ନିମନ୍ତେ ଉପେକ୍ଷା କଲେ ; ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହେଉଅଛି ଯେ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ପାଦର ଲୋକ ନୁହନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରପିତାମହ ନାରାୟଣ ଦାସ ଓ ତାଙ୍କର ବ୍ୟବଧାନ କି ୧୦୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଅନୁସାରେ ଦେଖିଲେ ନାରାୟଣ ଦାସ ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଏବଂ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରସିଂହଙ୍କର ସମସାମୟିକ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ; ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦର ଶେଷପାଦର ଲୋକ । ନରସିଂହ ଚଳିତ୍ୟ ନାଟକ, ନୂତନ ଇତିହାସାନୁସାରେ ପ୍ରତାପକେଶରୀଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖା ହୋଇଅଛି କିନ୍ତୁ, ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଜୟ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରସିଂହ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହୋଇ ନାହିଁ; ତାଙ୍କର ପିତାମହ କେଶରୀ ନରସିଂହଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହୋଇଅଛି, ତେବେ ନରସିଂହଚଳିତ୍ୟ ନାଟକ ଉତ୍କଳୀୟ ଜୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବା ଭୁଲ ଗୁରୁ ବର୍ଷ ପରେ ଲେଖା ହୋଇ ନାହିଁ । ଏଥିରୁ ବୁଝା ହେଉଅଛି ଯେ ଯେଉଁ ନରସିଂହ କବିରାଜ ଜୟ କରିଥିଲେ ତାଙ୍କ ବାଲ୍ୟ କାଳରେ ନରସିଂହ ଚଳିତ୍ୟ ନାଟକ ଲେଖା ହୋଇ ନାହିଁ ବା ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧର ମଧ୍ୟ ଲୋକ ନୁହନ୍ତି ।

Asiatic Society ଯେ ନୂତନ ମୀମାଂସା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି ତାହା *Hunter* ସାହେବ, *Sewell* ସାହେବ ଏବଂ ପ୍ୟାରିମୋହନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମତ ସଙ୍ଗରେ ଐକ୍ୟ ହେଉନାହିଁ । ସ୍ୱରଚିତ ମତାନୁସାରେ ଆମ୍ଭମାନେ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜଙ୍କର ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରପିତାମହଙ୍କୁ ନରସିଂହ କେଶରୀଙ୍କର ସମସାମୟିକ (୧୮୬—୧୫୬) ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜଙ୍କୁ ୧୫୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ୧୫୧୦ [illegible] ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳର କବି ଥିବାର ଅନୁମାନ କରୁଅ[illegible]—

ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଯେ ବିଦ୍ୟାଧରଙ୍କର ଜନ୍ମ ଓ ବିଦ୍ୟାଧର କେଉଁ ଗ୍ରାମରେ ଓ କେଉଁ ଜିଲ୍ଲାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତାହା ଜାଣିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ଯଦ୍ୟପି କେହି ଲୋକ ଏହି ସମ୍ବାଦ ପ୍ରଦାନ କରି ପାରନ୍ତି ତାହାହେଲେ ଅମ୍ଭେମାନେ ତାଙ୍କଠାରେ ଚିର ଋଣୀ ହେବୁଁ ।

ଶ୍ରୀ ଅର୍ଦ୍ଧେନ୍ଦୁ ମହାନ୍ତି ।

ମନୋବିଜ୍ଞାନ ।

(ଅବତରଣିକା)

ଜଣେ ଜର୍ମାନ୍‌ଦେଶୀୟ ବ୍ୟାକରଣାମା ଭ୍ରୁକ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି ଯେ "ଜ୍ଞାନ ଅବକାଶର ଫଳ" । ଏହି ଉକ୍ତିଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଗଭୀର ଅର୍ଥ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟେ । ଅଧିକ ସମାଜରେ ଥିବାବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ସର୍ବଦା ସାଧାରଣ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ପଦାର୍ଥମାନ ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ ବ୍ୟାପୃତ ଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ସମୟ ନ ଥିଲା । ଯେତେବେଳେ ସେହି ସମାଜ ବହୁଳ ଅର୍ଥ ସଂଗ୍ରହ କରି ଗୋଟିଏ ଅବକାଶ-ପ୍ରାପ୍ତ ଦଳକୁ ପୋଷିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲା ସେତେବେଳେ ଜ୍ଞାନଲିପ୍ସୁମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନଲାଭର ଗୋଟିଏ ସୁବିଧା ମିଳିଲା ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏହି ଜାତିର ଛୋଟୁ 'ବିଜ୍ଞାନ' ଜନ୍ମ ହେଲା । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ଅଧମ ଅବସ୍ଥାରେ ବିଜ୍ଞାନ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ସେହି ଶବ୍ଦର ଅଧୁନିକ ଅର୍ଥଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ ଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଯେ କୌଣସି ବିଭାଗର କୌଣସି ନୂତନ ଜ୍ଞାନକୁ ବିଜ୍ଞାନ ବୋଲି ଯାଉଥିଲା ଏବଂ ବିଜ୍ଞାନର କୌଣସି ବିଭାଗ ହୋଇ ନ ଥିଲା; ଅଧିକାଂଶ ଅନେକ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଭାବ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇ ବିଜ୍ଞାନର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ଗ୍ରୀସ୍ ପ୍ରତିଲୋମ ୬ଷ୍ଠ ଶତରେ ଥେଲସ୍ ନାମକ ଗ୍ରୀସ ଦେଶୀୟ ପଣ୍ଡିତ କହିଥିଲେ ଯେ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥରେ ଜଳ ଅଛି । ଏହିପରି କିଏ କେତେ ମତ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ମାତ୍ର ଏ ସ୍ଥଳରେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଉ ଯେ ସେ ସମୟରେ ସତ୍ୟ ଓ କଳ୍ପନା ମଧ୍ୟରେ ଘୋର ସଂଘର୍ଷଣ ଲାଗିଥିଲା; ଏବଂ ଯେତେବେଳେ ସତ୍ୟର ଜୟ ହେଲା ସେତେବେଳେ ବିଜ୍ଞାନର ଅଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଏବଂ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ଅନୁସାରେ ବିଜ୍ଞାନର ଭିନ୍ନ୍ ନାମ କରଣ ହେଲା । ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନ, ପ୍ରାଣୀବିଜ୍ଞାନ, କ୍ୟୋତିଷ, ରସାୟନ ଇତ୍ୟାଦି । ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତି ସଙ୍ଗେ ନାନାପ୍ରକାର ଯୁକ୍ତି ଏବଂ ତର୍କର ଆବିଷ୍କାର ହେଲା, ସୁତରାଂ ତହୁଁଦ୍ଭବୀୟ ଅନେକ ନିୟମ ଆବିଷ୍କୃତ ହେଲା ମାତ୍ର ଏ ସବୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କ୍ରମେ ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟ ଦୁଇଙ୍କର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦୂର୍ଣ୍ଣ ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ ଘନ୍ଦ୍ର ପୀମାନ୍ତ୍ରକ ରେଖା ଟାଣିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲା । ଯେପରି ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନର ନିୟମମାନ ଆବିଷ୍କୃତ ହେବା ପରେ ମନୁଷ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ନାନା ଉପକାରୀ ବିଭାଗରେ ପ୍ରୟୋଗ କଲା ସେପରି ମନୋବିଜ୍ଞାନର ନିୟମମାନଙ୍କର ସଦ୍ବ୍ୟବହାରଦ୍ୱାରା ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ର, ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ରଚିତ ହେଲା ।

ମନ କଣ? ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ ମନୋବିଜ୍ଞାନ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକର ମନ ଓ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ତାହାର ପୂର୍ବ ଅନୁଭବର ସମଷ୍ଟି ମାତ୍ର । ମୋର ଜୀବନରେ ଯେତେ ଘଟଣା ଘଟିଛି ସେ ସମସ୍ତ ଦ୍ୱାରା ମୁଁ ଯେତେ ଭିନ୍ନ ଭାବ ଅନୁଭବ କରିଛି ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର ସମଷ୍ଟିକୁ ମୋ ମନ କୁହାଯିବ । ମନ ପଦାର୍ଥ ନୁହେ ମାତ୍ର ପ୍ରକ୍ରିୟାମାନଙ୍କର ସମଷ୍ଟି । ଏହି ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାମାନ ସମୟ ସମୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜଟିଳ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଏକାଗ୍ର ମନରେ ଗୋଟିଏ ଗଭୀର ଗବେଷଣାରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥାଉଁ ସେତେବେଳେ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅତିଶୟ ଜଟିଳ ହୋଇଥାଏ ।

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

(୧) ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାନସିକ ଭାବକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ତାହାର ସରଳ ଉପାଦାନ ଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା (୨) ଏହି ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ କିପରି ସଂଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି; ଏହି ସଂଯୋଗ ଯେଉଁ ସବୁ ନିୟମଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ହୁଏ ସେମାନଙ୍କର ଆବିଷ୍କାର (୩) ଏବଂ ସେହି ନିୟମମାନଙ୍କର ଦୈହିକ ଅବସ୍ଥା ସହିତ ବା ସମ୍ବନ୍ଧ ତାହା ସ୍ଥିର କରିବା ମନୋବିଜ୍ଞାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ ।

ଯେତେବେଳେ ଭାବନା କରିବାକୁ ହୁଏ ସେତେବେଳେ କୌଣସି ଭାବର ଆବଶ୍ୟକ । ମାତ୍ର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଭାବ ଦୈହିକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଲବ୍ଧ ହୁଏ । ମନୁଷ୍ୟର ମନ ସର୍ବଦା ଏକ ଭାବରେ ନ ଥାଏ । ବାଲ୍ୟ ସମୟରେ ମନୁଷ୍ୟର ମନ ଯେ ଅବସ୍ଥାରେ ଥାଏ ପ୍ରୌଢ଼ାବସ୍ଥାରେ ତଦପେକ୍ଷା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ; ପୁଣି ପାଗଳର ମନ ଅଦ୍ଭୁତ ବିଭିନ୍ନ ଅଟେ । ମାତ୍ର ସୁସ୍ଥାବସ୍ଥା ପ୍ରୌଢ଼ାବସ୍ଥା ସମ୍ପନ୍ନ ଲୋକର ମନ ବା ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ହୁଏ ତାହାହିଁ ଏଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେବ । ବାଳକ-ମନୋବିଜ୍ଞାନ ଓ ପାଗଳ-ମନୋବିଜ୍ଞାନ ସାଧାରଣ ମନୋବିଜ୍ଞାନର ବିଭାଗ ମାତ୍ର । ସାଧାରଣ ମନୋବିଜ୍ଞାନ ନାନା ଜଟିଳ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟାମାନଙ୍କର ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଥାଏ । ଏହି ବିଶ୍ଳେଷଣ କ୍ରିୟା ଯେତେବେଳେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଥମିକ ବା ମୌଳିକ ଅବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ମନୋବିଜ୍ଞାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ହୁଏ ।

ଅସାଧାରଣ ମନ, ବ

ପଣ୍ଡିତମାନେ କେବଳ ସୁସ୍ଥ ମନ ବିଷୟ ଗବେଷଣା କରି ସ୍ତମ୍ଭିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ—ସେମାନେ ଅସୁସ୍ଥ ଲୋକମାନଙ୍କ ମନ ବିଷୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଭାବ ଅଛନ୍ତି । ବଧିର, ମୂକ, ଜନ୍ମାନ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ମାନସିକ ନିୟମମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେମାନେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆବିଷ୍କାର କରି ଅଛନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ଲୋକେ କହନ୍ତି "ରୋଗ ଆରୋଗ୍ୟ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ନିବାରଣ କରିବା ଅଧିକ ଭଲ" । ମାତ୍ର ରୋଗ ନିବାରଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଥମେ ଅନେକ ରୋଗୀଙ୍କୁ ଆରୋଗ୍ୟ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । କାରଣ ଅନେକ ଥର କୌଣସି ରୋଗ ବିଷୟ ନ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଭାବରେ ତାହାର କାରଣ ଠିକ୍‌ରୂପେ ଅନୁମିତ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ, ଯାହାହେଉ ଏଠାରେ ସେହି ଅସାଧାରଣ ମନୋବିଜ୍ଞାନ ବା ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ମନୋବିଜ୍ଞାନ ବିଷୟରେ କିଛି ଲେଖିବାକୁ ସୁବିଧା ହେବନାହିଁ ।

ମନୋବିଜ୍ଞାନ ଆରମ୍ଭ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ତାହାର ଅନ୍ୟ କେତେ କେତେ ବିଜ୍ଞାନ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି ତାହା ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ । (୧) ଶରୀର ତତ୍ତ୍ୱ—ମନୁଷ୍ୟର ଶରୀରରେ ଅନେକ ଅବୟବ ଏବଂ ପାଞ୍ଚଟି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଅଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ମସ୍ତକ ଭିତରେ ଏକ ପ୍ରକାର କୋମଳ ପଦାର୍ଥ ଅଛି ତାହାକୁ ମସ୍ତିଷ୍କ କହନ୍ତି । ଏହି ମସ୍ତିଷ୍କରେ ପାଞ୍ଚଟି କେନ୍ଦ୍ର ଅଛି । ଯେମାନଙ୍କ ଦର୍ଶନ କେନ୍ଦ୍ର, ଶ୍ରବଣ କେନ୍ଦ୍ର, ଘ୍ରାଣ କେନ୍ଦ୍ର, ଆସ୍ୱାଦନ କେନ୍ଦ୍ର ଓ ସ୍ପର୍ଶ କେନ୍ଦ୍ର କହନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରୁ ମସ୍ତିଷ୍କସ୍ଥ ତାହାର କେନ୍ଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେତେକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଶିରା ଅଛି । କୌଣସି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବସ୍ତୁ ଦର୍ଶନେନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ଉତ୍ତେଜିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସେ ଉତ୍ତେଜନା ଉକ୍ତ ଶିରାମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଦର୍ଶନ କେନ୍ଦ୍ରକୁ ଗତି ହୁଏ । ଦର୍ଶନ କେନ୍ଦ୍ର ଅହତ ହେଲା ମାତ୍ରେ ଉକ୍ତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବସ୍ତୁର ଜ୍ଞାନ ଜନ୍ମେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର କାର୍ଯ୍ୟ ସେହିପରି । ମସ୍ତିଷ୍କରେ ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟର ଅନେକ କେନ୍ଦ୍ର ଅଛି ଯେମାନଙ୍କ ବିଷୟ ପରେ ଲେଖାଯିବ । ମସ୍ତିଷ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଜି ଗୋଟିଏ କଥା ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଙ୍ଗ, ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ସହିତ ମସ୍ତିଷ୍କ ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାଳନଶୀଳ ଶିରାମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସମ୍ବନ୍ଧ । ଏମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ଅଙ୍ଗକୁ ଇଚ୍ଛାନୁଯାୟୀ ଚାଳିତ କରି-ପାରେ । ଏହି ଶିରାଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଶିରାମାନଙ୍କଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ ।

ବିଷୟ ।

(୨) ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନ—ମନୁଷ୍ୟର ଅଧିକାଂଶ ଜ୍ଞାନ ଜଡ଼ ଜଗତରୁ ଗତ ହୁଏ । ସୁତରାଂ ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନରେ ଅଦ୍ୟାବଧି ଯେତେ ନିୟମ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଅଛି ସେଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଆଲୋକ, ଶବ୍ଦ, ଉତ୍ତାପ, ତଡ଼ିତ୍, ଚୁମ୍ବକ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟ ନ ଜାଣିଲେ ମନୋବିଜ୍ଞାନ-ଘଟିତ ଅନେକ ପରୀକ୍ଷା ଅସମ୍ଭବ ହେବ ।

(୩) ଗଣିତ—ଏହି ଶାସ୍ତ୍ର ନ ଜାଣିଲେ ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନରେ ବିଶେଷ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଅଧୁନା ମନୋ-ବିଜ୍ଞାନର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଲାଗି ଗାଣିତିକ ଜ୍ଞାନ ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ—ଏହିପରି ଆହୁରି କେତେ ବିଜ୍ଞାନ ସହିତ ମନୋବିଜ୍ଞାନର ସମ୍ପର୍କ ରହିଅଛି । କେହି ମନେ କରିବେ ନାହିଁ ଯେ ପ୍ରଥମେ ସବୁ ବିଜ୍ଞାନରେ ଅଭିଜ୍ଞ ହେଲା ପରେ ମନୋବିଜ୍ଞାନ ଚର୍ଚ୍ଚା ସମ୍ଭବ । ତାହା ନୁହେ, ମାତ୍ର ଏହା ସୁନିଶ୍ଚିତ ଯେ ଯାହାଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସ ବିଜ୍ଞାନରେ ପ୍ରଗାଢ ଜ୍ଞାନ ଅଛି, ସେ ମନୋବିଜ୍ଞାନରେ ନାନା ସୂକ୍ଷ୍ମ ପରୀକ୍ଷାମାନ ଅବଲୀଳାକ୍ରମେ ସମ୍ପାଦନ କରି ପାରିବେ । ଅଧୁନାତନ ଇଉରୋପରେ, ଜର୍ମାନ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶରେ ମନୋବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ବହୁ ବହୁ ପରୀକ୍ଷା ମନ୍ଦିର ବା *Laboratory* ମାନ ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବତରଣିକା ଶେଷ କରି ପ୍ରକୃତ ବିଜ୍ଞାନ ଆରମ୍ଭ ହେବ ।

(କ୍ରମଶଃ)

ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦିପାଠୀ ।

ଆନନ୍ଦ ।

ଅନନ୍ଦେ ଅନନ୍ଦେ ଖେଳଇ ଅନନ୍ଦ
ଅନନ୍ଦେ ମୋ ହୃଦ ହୁଅଇ ଆନନ୍ଦ ।

ଅନନ୍ଦରେ ଯେବେ ମିଶଇ ଅନନ୍ଦ
ଅନନ୍ଦ ଭିତରେ ଦେଖେ ମହାନନ୍ଦ ।

ଅନନ୍ଦ ଫୁଲର ଥୋଇ ମୋ ଅନ୍ତରେ
ମୋ ଅନନ୍ଦ ଚିତ୍ର ଦେଖଇ ଭିତରେ ।

ପ୍ରତିଟି ଜୁଡ଼ିଟି ଅନନ୍ଦ ନନ୍ଦନ
ଯେ ଜନେ ବିଚାରେ ଆନନ୍ଦେ ମୋ ମନ ।

ଅନନ୍ଦ ବହ୍ନିଙ୍କ ବସି ଚିହ୍ନ ପରେ
ଅନନ୍ଦର ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣେ ଅନନ୍ଦରେ ।

ସେ ଅନନ୍ଦ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣେ ମୋ ଭାବ
ଅନନ୍ଦରେ ମାତି ହୁଅଇ ସବବ ।

ଆନନ୍ଦର ଉତ୍ସ ପର୍ବତ ପର୍ବତେ
ଡେଇଁ ମିଶେ ଯାଇ ଆନନ୍ଦର ସ୍ରୋତେ ।

ସେ ଆନନ୍ଦ ସ୍ରୋତେ ଆନନ୍ଦ ଲହରୀ
ଆନନ୍ଦ ଝଙ୍କାରେ ନାଚୁଛନ୍ତି ବାତ ।

ମୋ ଆନନ୍ଦ ଚିହ୍ନ ମିଶି ମହାନନ୍ଦେ
ଚାଲେ ଚାଲେ ନାଚି ଯାଏ ମନେ ମନେ ।

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଅନନ୍ଦେ ମାନସ ମଜାଇ
ଆନନ୍ଦର ଧାରାବାରେ ମିଶେ ଯାଇ । ଶ୍ରୀ ମା—

Digitized by srujanika@gmail.com

ସତୀତ୍ୱ ।

ସତୀତ୍ୱ ନାରୀ ଧର୍ମର ବନ୍ଧନ ଓ ଭିତ୍ତି । ସତୀତ୍ୱ ନ ଥିଲେ ନାରୀ ହୃଦୟରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉଚ୍ଚ ଭାବର ଉଦ୍ରେକ ହୁଏ ନାହିଁ; ହୃଦୟ କଳୁଷିତ ଓ ଅବଳ ହୁଏ । ଯେପରି ପ୍ରସ୍ରବଣ ଜଳ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭଲିମୃତ୍ତ ସ୍ରୋତ ସମୂହ ବହି ହୋଇ ଥାଏ, ସେହିପରି ସତୀତ୍ୱ ରୂପ ଉତ୍ସ ଶୁଷ୍କ ହେଲେ ସ୍ନେହ, ଧର୍ମଭାବ, ସରଳତା, ନମ୍ରତା ଆଦି ସଦ୍ଗୁଣାବଳୀ ଲୋପ ପାଏ ।

ଭକ୍ତି, ସ୍ନେହ, ଦୟା ଓ ପ୍ରେମ ଏମାନେ ବଳ ପାଇବାର ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗ । ସନ୍ତାନର ପିତାମାତାଙ୍କୁ ବଳ ପାଇବାର ନାମ ଭକ୍ତି । ପିତା ମାତାଙ୍କ ସନ୍ତାନକୁ ବଳ ପାଇବାର ନାମ ସ୍ନେହ, ପର ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବାକୁ ବଳ ପାଇବାର ନାମ ଦୟା ଏବଂ ସ୍ୱାମୀ-ସ୍ତ୍ରୀର ପରସ୍ପର ବଳପାଇବାର ନାମ ପ୍ରେମ । ସତୀ ଜୀବନରେ ଏସମସ୍ତ ଗୁଣ ଏକତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରାରେ ପରିଷ୍ଫୁଟ ହୋଇଥାଏ । ବଳ ପାଇବାଠାରେ ସ୍ୱାର୍ଥର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ରୂପ, ଗୁଣ, କୁଳ, ଧନ, ମାନ ଆଦି ଦେଖି ବଳ ପାଇଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ବଳପାଇବା ସ୍ୱାର୍ଥ-ବିଜଡ଼ିତ; ତାହା ପ୍ରାଣର ବଳ ପାଇବା ନୁହେଁ । କୁରୂପ, ନିର୍ଗୁଣ, ନିର୍ଧନ ଓ ଅକୁଳୀନ ବ୍ୟକ୍ତି ତାହାର ପ୍ରିୟବ୍ୟକ୍ତି ନିକଟରେ ସବୁଠାରୁ ସୁନ୍ଦର, ଗୁଣଶାଳୀ, ଧନୀ ଓ କୁଳୀନ ଅଟନ୍ତି । ଭକ୍ତିମତ ସତୀ ସେବା କରିବା ବେଳେ ସ୍ୱାମୀର ଦାସୀ, ଅହାରାଦି ଦେବାଅବସ୍ଥାରେ ଏବଂ ପୀଡ଼ିତ ସ୍ୱାମୀର ଶୁଶ୍ରୂଷା କରିବା ସମୟରେ ମାତୃ ସ୍ୱରୂପିଣୀ । ସ୍ୱାମୀର କଷ୍ଟ ସମୟରେ ସତୀ ହୃଦୟରେ ଦୟା ମୂର୍ତ୍ତି ପରିଗ୍ରହ କରେ । ସ୍ତ୍ରୀ ଯେତେବେଳେ ସ୍ୱାମୀ ସହିତ ପ୍ରିୟ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି, ସ୍ୱାମୀର ସୁଖ ଦୁଃଖର ଅଂଶୀ ହୁଅନ୍ତି, ସେହି ଭାବକୁ ପ୍ରେମ କୁହାଯାଏ । ସ୍ୱାମୀ ସ୍ତ୍ରୀ ବ୍ୟତୀତ ଏସମସ୍ତ ଏକାଧାରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସତୀର ସୁଖ ସ୍ୱାମୀ । ସ୍ୱାମୀର ସୁଖରେ ତାଙ୍କର ସୁଖ ହୁଏ ନାହିଁ; ସ୍ୱାମୀର ସୁଖ କେବଳ ସୁଖ । ସତୀ ଭିତରେ ସ୍ୱାମୀ-ସ୍ତ୍ରୀ ଉଭୟର ସୁଖ ଯେପରି ସମ୍ମିଳିତ, ଅଲଗା ନୁହେଁ । ନିଜର ସୁଖ ଦୁଃଖ ଭୁଲି ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ସୁଖୀ ଦେଖି ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ହେବା ସତୀର ଧର୍ମ । ସତୀ ନିଜର ଅସ୍ତିତ୍ୱ କେବଳ ସ୍ୱାମୀଠାରେ ଦେଖି ଥାନ୍ତି । ସେ ସ୍ୱାମୀର ସୁଖ ନିମିତ୍ତ ସବୁ ଛାଡ଼ି ପାରନ୍ତି; ନିଜ ପ୍ରାଣ ଦେଇପାରନ୍ତି; ଏମନ୍ତି କି ସ୍ୱାମୀର ବଳ ନିମିତ୍ତ ସ୍ୱାମୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଛାଡ଼ି ପାରନ୍ତି * । ଏହାକୁ କହନ୍ତି ପ୍ରକୃତ ବଳପାଇବା । ଏହି ପବିତ୍ର ପ୍ରଣୟ ଅର୍ଥରେ ସ୍ୱାର୍ଥପରତାର ପୂର୍ଣ୍ଣାହୁତି ହୁଏ; ଆତ୍ମବଳୋପ ଜନ୍ମେ । ରାଜା ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ଶୈବ୍ୟାମିକ ମହର୍ଷିଙ୍କୁ ଯାବତ୍ ସର୍ବସ୍ୱ ଦାନ କରି ସ୍ତ୍ରୀ-ପୁତ୍ର ସହ ଅରଣ୍ୟ ଯିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେବାବେଳେ ଋଷି କହିଲେ—"ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର, ଦକ୍ଷିଣା ଦିଅ; ବିନା ଦକ୍ଷିଣାରେ ଦାନ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅମୁକ ଧର୍ମ ନୁହେ," ରାଜା କାତର କଣ୍ଠରେ କହିଲେ—"ଋଷିବର, ମୋର ଆଉ କଣ ଅଛି ଯେ ଦେବି ।" ଶୈବ୍ୟା ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଧର୍ମପତ୍ନୀ । ସେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଚ୍ୟୁତ ଦେଖି କହିଲେ—"ମହାତ୍ମନ, ସ୍ତ୍ରୀ କ'ଣ କେବଳ ସୁଖର ଅଂଶୀ; ଦୁଃଖ ସମୟରେ କ'ଣ ସେ କିଛି ନୁହେ ? ଆଜଣ ଦୁଃଖ କରିବେ ନାହିଁ । ଦାସୀକୁ ବିକ୍ରୟ କରି ଋଣମୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତୁ ।" ଗୃହସ୍ତ୍ରୀ ବିନାବାଧାରେ ହୋଇ ପତି ନିମିତ୍ତ ଆତ୍ମ ବିକ୍ରୟ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ କୁଣ୍ଠିତା ନୁହନ୍ତି । ଏହା ପ୍ରକୃତ ବଳ ପାଇବାର ଚିତ୍ର, ସତୀତ୍ୱର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ବଳପାଇବାର ଏପରି ପ୍ରସ୍ରବଣ ଛୁଟିଲେ, ଜଗତରେ ସ୍ୱାର୍ଥ ବୋଲି କିଛି ରହେନାହିଁ, ସବୁ ବୋଲି ଭାବିବାକୁ କେହି ରହନ୍ତି ନାହିଁ । ସତୀଠାରେ ଦେବତା, ପୁତ୍ର, ଜନ୍ୟା, ଦାସ, ଦାସୀ ସମସ୍ତେ ସ୍ନେହଭାଜନ; ପିତା, ଶ୍ୱଶୁର, ଶ୍ୱଶ୍ରୂ, ଭ୍ରାତୃ ସମସ୍ତେ ସମାନ ଭାବରେ ଭକ୍ତିର ଅଧିକାରୀ; ଅଳ୍ପ, ଅତୁଳ, ଧନଦୁଃଖୀ, ପଙ୍ଗୁପକ୍ଷୀ, କୀଟ ପତଙ୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ଦୟାର ପାତ୍ର; ଏବଂ ସ୍ୱାମୀ ଏକମାତ୍ର ପ୍ରେମର ଅଧାର, ପ୍ରେମ ଦେବତା । ସତୀ ବଳ ପାଇବାର ପୂର୍ଣ୍ଣାଭିବ୍ୟକ୍ତି କେବଳ ପତିଠାରେ ଦେଖନ୍ତି ।

ସ୍ୱାମୀ ଦୁଷ୍ଟ କିମ୍ବା କଦାଚାରୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସତୀ ନିଜ ଧର୍ମ ଛାଡ଼ନ୍ତି ନାହିଁ; ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ସନ୍ମାର୍ଗକୁ ଆଣିବାପାଇଁ ବହୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି; ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ ତାଙ୍କର ଅବିଚଳିତ

* *Love for the sake of love, a sentiment.*

Digitized by srujanika@gmail.com

ନିମିତ୍ତ ଅହରହ ପ୍ରାର୍ଥନା କରନ୍ତି । ଏହିହେତୁରୁ ବିବାହ ପରେ ଅନେକ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ସତ୍ ହେବାର ଦେଖା ଯାଇଥାଏ । ଅସତ୍ଚରିତ୍ର ପୁରୁଷର ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀ ଉପରେ ସତ୍ତ୍ୱ ଦାବି କରିବା ନ୍ୟାୟ ନୁହେ । ସ୍ୱାମୀ ସ୍ତ୍ରୀର ଆରାଧ୍ୟ, ଅନୁକରଣୀୟ । ସେ ଯୁହେଁ ପରମେଶ୍ୱର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ବନ୍ଧୁ ! ଜଗତର ଭାବନା ଏକଦିନରେ ହେବା ଉଚିତ । ସ୍ୱାମୀ ଦୋଷରୁ ସତ୍ତ୍ୱର ଭାବନା କଳୁଷିତ ହେଲେ, ସେ ସମାଜ ତଥା ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଅପରାଧୀ । ସାଧ୍ୱୀର ସ୍ୱାମୀ ସତ୍ ହେଲେ, ମନ୍ତ୍ରୀମଣ୍ଡଳ ସତ୍ ହୁଅନ୍ତି ; ଜଗତରେ ପୁଣ୍ୟମୟ ଉଦାହରଣ ରେ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ ରହେ ।

ମଗର ସହାୟ ବରଦାନ । ସାଧ୍ୱୀ ନାରୀର ସତ୍ତ୍ୱ ନଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଯାଇ ପାପୀ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ନୈତିକ ବଳରେ ବଳୀୟାନ ମାନବ ଦେବତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ସତ୍ତ୍ୱ ଅମ୍ଳାର ନୈତିକ ଉଲଙ୍ଗ । ଏହି ଶକ୍ତି ପ୍ରଭାବରେ ନାରୀ ସମସ୍ତ ପୁଣ୍ୟାଧାର ଦାମ୍ପତ୍ୟାଗାରର ଅଧିସ୍ୱାମୀ ହୁଏ । ସାଧ୍ୱୀ ଯେତେବେଳେ ପାପୀ ଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତା ହୋଇ ସତ୍ତ୍ୱ ନଷ୍ଟ ହେବା ସମୟରେ ପରମପିତାଙ୍କଠାରେ ସାହାଯ୍ୟ ଭିକ୍ଷା କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ କୃପାସାଗର ଭଗବାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଚାଳିତ ହୋଇ ଯାଏ । ସତ୍ତ୍ୱ ରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ବୀଣୀଶକ୍ତି ମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୁଏ । ଅସହାୟା ଦମୟନ୍ତୀଙ୍କୁ ଅରଣ୍ୟରେ ବ୍ୟାଧ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ନିଜର ପାପପ୍ରବୃତ୍ତି ଚରିତାର୍ଥ କରିବାକୁ ଯାଇ ନିଜେ ବିନଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ପଦ୍ମିନୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଇତିହାସ ପାଠକଙ୍କ ନିକଟରେ ପରିଚିତା । ତାଙ୍କର ସତ୍ତ୍ୱ ନଷ୍ଟ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟ ଆଲାଉଦ୍ଦୀନ କେତେ କେଷ୍ଟା କରି ନାହାନ୍ତି ? ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ପ୍ରଥମେ ପଦ୍ମିନୀଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ ଭୀମସିଂହଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଚିତୋର ଆକ୍ରମଣ ଅବରୋଧ କଲେ । କେତେ ଦିନ ଚାଲି ; କିନ୍ତୁ ଫଳ ଫଳିଲା ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଘୋଷଣା କଲେ ଯେ ପଦ୍ମିନୀଙ୍କୁ ଅଧିକାର ଦେଖିଲେ ଚିତୋର ତ୍ୟାଗ କରି ଯିବେ । ପ୍ରଳୋଭନ୍ତ ଭୀମସିଂହ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ସମ୍ରାଟ୍ ପଦ୍ମିନୀଙ୍କ ମୋହିନୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି କଳେବଳେ ତାଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବାର ମନସ୍ଥ କରିଥିଲେ । ଆଲାଉଦ୍ଦୀନ ଚିତୋର ତ୍ୟାଗ କରି ଯିବା ସମୟରେ ସବଳ-ହୃଦୟ ଭୀମସିଂହ ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କ ବାଟରେ ଦେବା ନିମିତ୍ତ ଦ୍ୱେଷୁର ଯାଇ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ । ସମ୍ରାଟ୍ ଚିତୋରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ, ପଦ୍ମିନୀଙ୍କ ପାଇ ଭୀମସିଂହଙ୍କୁ କାରାମୁକ୍ତ କରିବେ । ଏ ସଂବାଦ ସତ୍ତ ହୃଦୟରେ ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପ୍ରଦାନ କଲା । ସେ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ୍ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଚରଣରେ ନିଜର ବେଦନା ଜ୍ଞାପନ କଲେ । ବୀଣୀଶକ୍ତି ସତ୍ତ ହୃଦୟରେ ଜାଗରମାନ ହେଲା । ସେହି ପ୍ରେରଣାବଳରେ ପଦ୍ମିନୀ ଶତ-ସମ୍ରାଟ୍ ହସ୍ତରୁ ପତିଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରିବ ସ୍ଥିର କଲେ । ସେ ଅଚିରେ ଆଲାଉଦ୍ଦୀନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଦୂତ ଯାଇ କହିଲା—ପଦ୍ମିନୀ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ମୁକ୍ତି ନିମିତ୍ତ ସତ୍ତ୍ୱ ତ୍ୟାଗ କରିବେ । ଆଲାଉଦ୍ଦୀନ ଏହା ଶୁଣି କୁହକର ଆଶାର ମୋହରେ ଯନ୍ତ୍ର ହତବୁଦ୍ଧି ହେଲେ । ସାଜଶତ ଶିବିକା ଯତନ ଶିବିରରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ସମ୍ରାଟ୍ ଜାଣିଲେ ଯେ ପଦ୍ମିନୀଙ୍କ ସହଚରୀମାନେ ଆସୁଅଛନ୍ତି । ଭୀମସିଂହ କାରାମୁକ୍ତ ହେଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିବିକାରେ ଜଣେ ଲେଖାଏଁ ଅରେହୀ ଏବଂ ଛ ଜଣ ଲେଖାଏଁ ରକ୍ଷିତ ବୀରପୁରୁଷ । ମୋଗଲ ଓ ରକ୍ଷିତ ମଧ୍ୟରେ ତୁମୁଳ ସଂଗ୍ରାମ ହେଲା । ଭୀମସିଂହ ଓ ପଦ୍ମିନୀ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ଚିତୋରକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଲେ । ଆଧୁନିକ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଉଦାହରଣ ଅତି ଅଳ୍ପ-ସଂଖ୍ୟକ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କେତେଦିନ ପୂର୍ବେ 'ଉତ୍କଳଦୀପିକା' ପତ୍ରିକାରେ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ବୋଲାପୁର ନିକଟ ଟ୍ରେଣ୍ଟିଲ ଷ୍ଟେସନରେ ଗୋଟିଏ ସାଳଂକୃତା ସୁନ୍ଦରୀ ରମଣୀ ଷ୍ଟେସନ ମାଷ୍ଟରଙ୍କୁ ଟିକିଟ ମାଗିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗୋଟିଏ ଦେହରକ୍ଷକ ଥିଲା । ଗାଡ଼ୀ ଆସିବା ସମୟ ହେଲା ; ତଥାପି ସେ ଟିକିଟ ପାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଗାଡ଼ୀ ବ୍ଲେଲିକାରୁ ଷ୍ଟେସନ ମାଷ୍ଟର ତାହାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ଗାଡ଼ୀରେ ଯିବାର ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇ, ଗୋଟିଏ କୋଠରୀରେ ସ୍ଥାନ ଦେଲେ । କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ଭୃତ୍ୟ ହସ୍ତରେ ସେ ଘରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତାହାଙ୍କୁ ଅଳଙ୍କାର କାଢ଼ି ଥୋଇ ଦେବାକୁ କହିଲେ । ରମଣୀ ନିର୍ବାକ୍ୟବ୍ୟୟରେ ତାହା କରିଥିଲେ । ସେ ଚତୁରେ ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ନଷ୍ଟ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ପାଇଲେ । ରମଣୀ ପିଲାଟିକୁ ଘରେ ରଖି ବାହାରକୁ ଆସିବେ ବୋଲି ଛଳନା କରି ଚାଲିଗଲେ ; ଯାଇ ଘରର କବାଟଟି ଲଗାଇ ଦେଲେ । ଦୁର୍ବୃତ୍ତ ପିଲାଟିକୁ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରି କାଟି ଛକା-ବାଟରେ ବାହାରକୁ ନିକ୍ଷେପ କଲା ! ତଥାପି ରମଣୀ ଅଚଳ, ଅଟଳ । ଅନ୍ୟ ଏକ ଗାଡ଼ୀ ଆସିଲା । ଗାଡ଼ୀର ବ୍ଲେଲିକ ଓ

Digitized by srujanika@gmail.com

ରକ୍ଷକ ରମଣୀଠାରୁ ଅଦ୍ୟୋପାନ୍ତ ତୁମ୍ଭେ ଦ୍ୱାର ଖୋଲି ସମସ୍ତ ଦେଖିଲେ । ବିଗ୍ରହରେ ତୁମ୍ଭର ଉପଯୁକ୍ତ ଦଣ୍ଡବିଧାନ ହୋଇଥିଲା । ମୃତ ପ୍ରବର ମାଂସଖଣ୍ଡ ଦେଖି ସଙ୍ଗ କହିଥିଲେ—"ପ୍ରବ, ଯାଇଅଛ ? ଯାଅ । ସତୀତ୍ୱର ପବିତ୍ର ମନ୍ଦିରରେ ତୁମ୍ଭର ବଳି ହୋଇଅଛି ; ସେଥିନିମିତ୍ତ ମୋର ଦୁଃଖ ନାହିଁ ।"

ପୂର୍ବେ କହିଅଛି, ସତୀତ୍ୱ ନାରୀ ଅତ୍ମାର ନୈତିକ ଉନ୍ନତି । କେହି ଜନ୍ମାବସ୍ଥାରୁ ସତୀ ହୋଇ ନ ଥାଏ । ଜନ୍ମମୂହୁର୍ତ୍ତରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କଠାରେ ସତୀତ୍ୱର ବୀଜ ନିହିତ ଥାଏ । ଶିକ୍ଷା, ଦୀକ୍ଷା ଏବଂ ସାରିଧ୍ୟ ଅବସ୍ଥା (*Environments*) ଉପରେ ଏହାର ସ୍ଫୁରଣ ଏବଂ ଉନ୍ନତି ନିର୍ଭର କରେ । ଉଦାହରଣ ପରୀକ୍ଷାସ୍ଥଳ, ଏହି ଜଗତ୍‌କୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପଠାଇଅଛନ୍ତି ; ଫଳ ମଧ୍ୟର ପ୍ରଭେଦ ତୁମ୍ଭେମାନ ନିମିତ୍ତ ଉଦ୍ଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଭାର ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନ୍ୟସ୍ତ ଅଛି । ଇଚ୍ଛା କଲେ ଅମ୍ଭେମାନେ ବିବେକ-ପ୍ରଦର୍ଶିତ ମାର୍ଗ ଅନୁସରଣ କରି ନୈତିକ ହୋଇପାରୁଁ, କିମ୍ବା ନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ପାପୀ ହୋଇ ପାରୁଁ । କର୍ମ୍ମନ୍ ଦାର୍ଶନିକ ମହାତ୍ମା ଜ୍ୟାଣ୍ଟ କହନ୍ତି—"ତୁମ୍ଭର କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ, ଏଥିରୁ ଇମ୍ପ୍ରିଣ୍ଟ ପ୍ରଭାବ ହେଉଅଛି ଯେ ତୁମ୍ଭଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର କ୍ଷମତା ଅଛି ।"* ସତୀ ବା ଅସତୀ ହେବା ନାରୀମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛାଧୀନ । କେହି ବାଧ କରି କାହାକୁ ସତୀ କରି ନ ପାରେ । ଆଜି କାଲି ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶର ପଣ୍ଡିତମନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ ସତୀତ୍ୱ ରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ କାରାବାସର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦିଅନ୍ତି । ଏପରି କି, ସେମାନେ ଅଲ୍ପେଙ୍କୁ ବାହାରିଲେ ବା ମୁକ୍ତ ବାୟୁ ସେବନ କଲେ, ସତୀତ୍ୱ ସେହିଠାରେ ଉତ୍ସାଦିତ ହେଲା ! ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଜାତୀୟା ବାଳିକା ବିଧବା ହେଲେ ବାଧ ହୋଇ ତାହାକୁ ସତୀତ୍ୱ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼େ ! ଧନ୍ୟ ଦେଶ ! ଧନ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ! ସେଥିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ଅଭାଗା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ପୋଡ଼ାଇ ରଖିଥିବ, ଯେତେ ଦିନଯାଏ ଏପରି ବହୁଦର୍ଶୀ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ-ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବେ, ସେତେ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଶର ମଙ୍ଗଳ ସୁଦୂର ପରାହତ । ଉଦାହରଣ କରିବେ, ଦିନ ଅସିବ, ଦେଶ ଲୋକେ ଏମସ୍ତ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତିଦ୍ୱାର କରି ନାକୁ ସଚେଷ୍ଟ ହେବେ ?

ସମ୍ଭବରେ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ସତ୍ତ୍ୱ ତୁମ୍ଭିବାର ଶକ୍ତି ଥିଲା; ତୁର୍ଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ ତାହା ଚାଲି ଯାଇଅଛି । ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ପୂର୍ବ-ପୁରୁଷମାନେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଅଧିକ ସମ୍ମାନ ଦେବାକୁ ଶିଖିଥିଲେ । ସୀତା, ସାବିତ୍ରୀ, ଦମୟନ୍ତୀ, ଶୈବ୍ୟା ପ୍ରଭୃତି ନାରୀମାନେ କେବଳ ହାଣ୍ଡୀଶାଳର ଅଗ୍ନିସ୍ପର୍ଶ ନେଇ ସତ୍ତ୍ୱ ହୋଇ ନଥିଲେ । ସତ୍ତ୍ୱ ଯାହାର ବ୍ରତ ସେ ସତ୍ତ୍ୱ । ସେ ମୁକ୍ତବାୟୁ ସେବନ କଲେ, ସତ୍ତ୍ୱ ନଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅସତ୍ତରବା ସିଦ୍ଧକ ମଧ୍ୟରେ ରଖାଗଲେ ମଧ୍ୟ ସତୀ ହୁଏ ନାହିଁ । ବରଂ ସାଧ୍ୱୀ ସ୍ତ୍ରୀ ସତୀତ୍ୱ ନଷ୍ଟହେବା ଭୟରେ ବାଧ ହୋଇ ଅବରୁଦ୍ଧ ରହିଲେ, ସତୀତ୍ୱ ତାହା ପରମାଣରେ କଳୁଷିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା । ଯଦି ପ୍ରକୃତ ସତୀ କେଉଁଠାରେ ଥାନ୍ତି, ତାହା-ହେଲେ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱାଧୀନ ଦେଶରେ ରହିବେ, ଏଠାରେ ନୁହେଁ । ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତିରୁ ମନୁଷ୍ୟର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ସ୍ଥିତି । ସେ ନିଜ ଶରୀର ଶୋଣିତ କରି ସନ୍ତାନ ପ୍ରସବ କରନ୍ତି । ଆମ୍ଭେ-ମାନେ ପରାର୍ଥ ପରତା ଗୁଣ ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତିଠାରୁ ଶିକ୍ଷା କରି ଥାଉଁ; ସେଥି ନିମିତ୍ତ ସେ ସମାଜର ପୂଜ୍ୟା । ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ସମାଜ ସ୍ତ୍ରୀ-ଜାତି ଉପରେ ପଶୁଠାରୁ ଅତ୍ୟାଚାର କରି ଅସୁଅଛି; ସ୍ତ୍ରୀକୁ ମନୁଷ୍ୟର କାମ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଚରିତାର୍ଥ କରିବାର ଯନ୍ତ୍ର ବିଶେଷ କରିଅଛି । ପୁରୁଷ ଇଚ୍ଛାମତେ ଏକାଧିକ ସ୍ତ୍ରୀ ବିବାହ କରିପାରେ; ବ୍ୟଭିଚାର ଦୋଷରେ ଦୋଷୀ ହୋଇ ପାରେ ସେଥି ନିମିତ୍ତ ସମାଜ ନୀରବ । କିନ୍ତୁ ସ୍ତ୍ରୀ ପକ୍ଷରେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର । ତାହାକୁ ବାହାରବାର ତାହାର ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ବିଧବା ହେଲେ ତାହାକୁ ବାଧ ହୋଇ ଯାବଜ୍ଜୀବନ ବିଧବା ଜୀବନକୁ ଜିଏ; ବ୍ୟଭିଚାରର ଛାଇ ପଡ଼ିଲେ ତାହାର ସମାଜରେ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଦେଶରେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର ସମୟରୁ ସ୍ତ୍ରୀ ମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏପରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରବ୍ୟବସ୍ଥାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ଆଜି ସେ ପ୍ରଥା ଏତେଦୂର ବଦ୍ଧମୂଳ ହୋଇ ଅଛି ଯେ, ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସ୍ୱାଧୀନତା ବା ଶିକ୍ଷାର କଥା କହିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ହୃତ୍‌କମ୍ପ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ ।

ସତ୍ତ୍ୱ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେଲେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା

* *"Thou oughtest implies that thou caust."* **Kant.**

Digitized by srujanika@gmail.com

ଓ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆବଶ୍ୟକ । ସ୍ତ୍ରୀ ଶିକ୍ଷା ପୁରୁଷ ଶିକ୍ଷା ଅପେକ୍ଷା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଗୃହରେ ପୁରୁଷ ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀ ଉଭୟର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଭିନ୍ନ । ପୁରୁଷ ଅର୍ଥର ଉପାର୍ଜନ କରିବେ । ସ୍ତ୍ରୀ ଉପରେ ଗୃହର ସମସ୍ତଙ୍କର ଅହାରର ଭାର, ବାଳକ ବାଳିକାମାନଙ୍କ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ଭାର ନ୍ୟସ୍ତ ହେବା ଶ୍ରେୟ । ସେମାନେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଉଚ୍ଚ ଉପାଧିଧାରିଣୀ ହେଲେ ପ୍ରକୃତ ସ୍ତ୍ରୀ ଶିକ୍ଷା ହୁଏ ନାହିଁ । ଶୈଶବାବସ୍ଥାରୁ ବାଳକାମାନେ ନିଜ-ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୁଝିବେ; କିପରି ଉପଯୁକ୍ତ ପତ୍ନୀ ଏବଂ ଜନନୀ ହେବେ ତାହା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବେ । ବିବାହ ଯୋଗେ ଏହିରି ପୁରୁଷ ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀ ମିଳିତ ହେଲେ, ସଂସାର ସୁଖମୟ ହେବ; ଗୃହର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସୁଚାରୁରୂପେ ସମ୍ପନ୍ନ ହେବ । ସ୍ତ୍ରୀ ସାଧାରଣତଃ ପୁରୁଷ ପରି ବଳବତ୍ତର କିମ୍ବା ବୁଦ୍ଧିସମ୍ପନ୍ନା ନୁହେ । ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ ପୁରୁଷର ଉତ୍କର୍ଷ ଅନୁଭବ କରି, ତାହାର ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ଚଳିବ, ପୁରୁଷକୁ ଭକ୍ତି କରି, ସତୀ ହେବ, ଧନ୍ୟା ହେବ । ସେତେବେଳେ ସଂସାର "ଚିର ହାସ୍ୟମୟ" ନହୋଇ ସ୍ୱର୍ଗ ହେବ ।

ଶ୍ରୀ ଦିବ୍ୟସିଂହ ପାଣିଗ୍ରାହୀ ।

ଉତ୍ତର ରାମଚରିତ ।

ପଞ୍ଚମଅଙ୍କ ।

(ନେପଥ୍ୟେ)

ହେଲୋ ସୈନିକବର୍ଗ ! ଭୟ ନାହିଁ ! ଏଇ ଦେଖ,
ସୁମନ୍ତ୍ର-ବାହିତ ରଥେ ଅଶ୍ୱବନ୍ତ ବୀର ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ
ପଥେ ପ୍ରତିଘାତ ଯୋଗୁଁ ହଲ୍ଲଅଛି ସେ ରଥର କେତୁ ।
କଟାଘାତେ ମହାବେଗେ ଧାଇଁଛନ୍ତି ରଥ-ତୁରଙ୍ଗମେ
ଏ ଯୁଦ୍ଧ-ସଂବାଦ ପାଇ ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ ଅଗ୍ରତ ସମ୍ମୁଖେ ।

(ଶତ୍ରୁଘ୍ନ-ହର୍ଷ-ସମ୍ମୁଖେ, ହସ୍ତରେ ଧନୁର୍ବାଣ ଧାରଣ କରି, ରଥାରୂଢ଼ ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁଙ୍କର ପ୍ରବେଶ)

ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ—ଅର୍ଯ୍ୟ ସୁମନ୍ତ୍ର ! ଦେଖ ଦେଖ ! କି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ !
କିଏ ଏଇ ବାଳ-ବୀର ମୁନି-ଜନ-ସ୍ତୁତ
ଯେହେ ରଘୁ-କୁଳ-ନବ-ଅଙ୍କୁର ଅଦ୍ଭୁତ ।
ବଶିଇ ମୁଷ୍ଟିରେ କୋପେ ଅରୁଣ-ବରଣ
ଯେନା ପରେ ବାଣବୃଷ୍ଟି କରେ ଘନଘନ ।
ବେଦର ଟଙ୍କାର-ଘୋଷେ ହସ୍ତି-ଶୁଣ୍ଡ-ସ୍ଥଳ
ମସ୍ତକେ ବାଜଇ ପଞ୍ଚ ଶିଖଣ୍ଡ ଚଞ୍ଚଳ ।
ଏକାକୀ ଯୁଝଇ ବୀର, ଧନ୍ୟ ବୀର-ପଣ
କେ ଏ ଶିଶୁ ଜାଣିବାକୁ ଉତ୍ସୁକ ମୋ ମନ ।

ସୁମନ୍ତ୍ର—ଆୟୁଷ୍ମନ୍,
ଅଛି ଅତିକ୍ରମି ସୁରାସୁର-ପରାକ୍ରମ ।
ଦେଖି ତବତୁଲ୍ୟ ଏହି ଶିଶୁ ମନୋରମ,
ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର-ଯଜ୍ଞ-ଦ୍ୱେଷି-ରାକ୍ଷସ-ନିଧନେ
ଧନୁର୍ଦ୍ଧର-ରାମ-ମୂର୍ତ୍ତି ପଡ଼ଇ ମୋ ମନେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ—ଏ ଏକାକୀ, କେବଳ ଜଣକ ଉପରେ ବହୁ ସୈନ୍ୟର ଆକ୍ରମଣ ଦେଖି ମୁଁ ବଡ଼ ଲଜ୍ଜା ବୋଧ କରୁଛି ।

ସଂଗ୍ରାମ-ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ ଧଳ-ପ୍ରବଳ ମଧ୍ୟରେ
ସୈନିକଙ୍କ ଶସ୍ତ୍ର-ଜାଲ ଚମକଇ ଗାରେ ।
କନକ-କିଙ୍କିଣୀ ରଥେ ବାଜେ ଝଣଝଣ
ମଣ୍ଡଳାକାରେ ଘେରିଛନ୍ତି ଯେହେ ଘୋର ଘନ ।
ଏହି ସୈନ୍ୟ-ବ୍ୟୂହେ ପରି-ବେଷ୍ଟିତ କୁମାର
ଯୁଝଇ ଏକାକୀ, ଅହୋ ! ଅଦ୍ଭୁତ ବ୍ୟାପାର !

ସୁମନ୍ତ୍ର—ଏ ସମସ୍ତେ ମିଳି ସୁଦ୍ଧା ତାହାର କିଛି କରି ପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ଭଲ ଭଲ ହୋଇ ଯୁଝିଥିଲେ, ଅଜି କଣ କରନ୍ତେ ?

ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ—ଅର୍ଯ୍ୟ ! ହରି କରନ୍ତୁ ! ଦେଖନ୍ତୁ, ଏ ବୀର ଆମର ସୈନିକମାନଙ୍କୁ କିପରି ହରାଇ କରୁଅଛି ?
ବୈରି ଦୁନ୍ଦୁଭି-ରବେ ଏ ଯୋଦ୍ଧାର କୋଦଣ୍ଡ-ଟଙ୍କାର
ଗିରି-ଗଳ-ବ୍ରଜ-କର୍ଣ୍ଣେ କରୁଥିବ ବ୍ୟଥାକୁ ବିସ୍ତାର ।
ଅଙ୍କିତ କଳଙ୍କ ବୀର ରଣ-ସ୍ଥଳୀ କବନ୍ଧ ନିକରେ
କେତେ ମୁଣ୍ଡ ଅଟିଲାଣି ବିକଳ କାଳର ହୁଣରେ !

Digitized by srujanika@gmail.com

ସୁମନ୍ତ—(ସ୍ୱଗତ) ଏପରି ଯୋଦ୍ଧା ପହଞ୍ଚି ବସ୍ତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁଙ୍କ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ-ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ଯେପରି ଅନୁଚିତ ହେବ? (ବିଚାରି) ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁ-କୁଳର ସ୍ୱାଭାବିକ ଏହିଭଳି । ଏବେ-ହେଲେ ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲୁ ଅଛି ଗଭ ଜାହିଁ ?

ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ—(ଲଜ୍ଜା-ଚିନ୍ତା-ସମ୍ଭ୍ରମରେ) ଧିକ୍ ଧିକ୍ ! ଆମର ସୈନ୍ୟଗୁଡ଼ାକ ତ ଏଣେ ତେଣେ ପଳାଉଛନ୍ତି ।

ସୁମନ୍ତ—(ରଥଦଉଡ଼ାଇ) ଅସ୍ପୃଷ୍ଟନ୍ ! ଯାହା କଥା ଆମେ କହୁଥିଲୁଁ, ସେ ଏହି ବାର ।

ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ—ଯେଉଁମାନେ ଆମକୁ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ, ସେମାନେ ଏହାଙ୍କର କ ନାମ କହୁଥିଲେଟି ?

ସୁମନ୍ତ—ଲବ,

ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ—

ଅହେ ଲବ ମହାବାହୁ ! ସେନାସହ ଥାଉ ଏବେ ଭଣ,
ଆସିଛି ମୁଁ, ଆସ ପାଶେ, ଭେଟେ ଭେଟ ଲଭି ପ୍ରସନ୍ନ ।

ସୁମନ୍ତ—

ଦେଖ ହେ ଦେଖ କୁମାର, ଆସୁଅଛି ଯେ ବୀର-ଦ୍ୱୟର
ସୈନିକ-ଯହାର ଭେଟି, ମହାବେଗେ ଅଛାନେ ଛୁଟିର ।
ଶୁଣି ମେଘ-ଗରଜନ ଭେଟି ଗଜ- ଭଜି-ଗର୍ଜ୍ଜନ
ମହାଦର୍ପେ ସିଂହ-ଶିଶୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ନେତ୍ରେ ଅନାଏ ଯେମନ
ତମଶଃ ।

୪ ମଧୁସୂଦନ ଦତ୍ତ ।

ଟିପ୍ପଣୀ ।

ପ୍ରିୟ ପାଠକଗଣ, ବହୁକାଳପରେ ପୁଣି ଟିପ୍ପଣୀରେ ମୋହର ମନ ବଳିଅଛି । ଦଶହରାର ମହୋତ୍ସବ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ-ମାନ ଦେଖି ସମସ୍ତ ବନ୍ଧୁମାନେ ମହୋତ୍ସାହରେ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ଗୃହ-ଅଡ଼କୁ ମୁହଁ ଫେରାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ, ଏ ବର୍ଷ ଦଶହରା ପୂର୍ବ ବର୍ଷ ପରି ଦଶହରା ହେବାର ଆଶା ନ ଦେଖି ଏବଂ 'ଯଥା ଗୃହଂ ତଥା ବନଂ' ଏହି ସାମ୍ୟଭାବ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ସ୍ଥାନାନ୍ତରକୁ ଭ୍ରମଣାର୍ଥ ବାହାରିଲି । ସର୍ବପ୍ରଥମେ ନଦୀ-ନାଳ-ମଣ୍ଡିତ ଶସ୍ୟଶ୍ୟାମଳ ଶାଳେଶ୍ୱର ଅଞ୍ଚଳ ମୋହର ଭାବିତ ନୟନକମଳ ଶୀତଳ କଲା । କେନ୍ଦ୍ରପାଡ଼ଣାର ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ବେଣୀପୁର ଗ୍ରାମରେ ମୋହର ଅଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣ ଭଲ୍ଲ କଲ୍ପିତ ହେଲା । ଗ୍ରାମଟିରେ ଚଉଲ ଭୂଶ୍ରୁର ସୀମାନ୍ତରେଖା ଯେପରି ବେଣୀ-ଭାବୁ ଗୁଞ୍ଜନ ହୋଇଅଛି, ସେଥିରେ ସେ ବେଣୀପୁରକୁ ଅଶ୍ୟା ଯାଇବାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୋଗ୍ୟ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରସିଦ୍ଧ-ନାମା ଜମିଦାର ବେଣୀପୁରମଣି ଚୌଧୁରୀ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମିଶ୍ରଙ୍କର ନିର୍ବନ୍ଧାତିଶୟରେ ମୁଁ କିଛିଦିନ ଅତିଥି ହୋଇ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅନେକ ଦର୍ଶନୀୟ ସ୍ଥାନ ବିଚାରିଲେଣରେ ଦେଖି ପାରିଅଛି । ଇସାବୁ ଲୌକାଯୋଗରେ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ନାଳ ମଧ୍ୟରେ ଯାଉଥିବାକାଳରେ କେନ୍ଦ୍ରପାଡ଼ଣା ଅର୍ଗଳି ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ଲୁଭିମ ଦୃଶ୍ୟ ମୋହର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ହଠାତ୍ ଆକର୍ଷଣ କଲା । ତାହା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଷ୍ଟୁଅର୍ଟ କୋମ୍ପାନୀର (*C. D. Stewart & Co.*) ଝୋଟକାରଖାନା । ଏହି ପୂର୍ବେ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ଲୋକନାଥପୁର ଓ ଦାଲୁପୁର ମଧ୍ୟରେ ଝୋଟର ବଡ଼ ବଡ଼ ଗୋଦାମ ଦେଖିଥିଲି, ସେତେବେଳେ ଏଠାରେ ଏପରି ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଗୋଦାମ ବସି ନ ଥିଲା । ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଝୋଟ ବ୍ୟବସାୟର ଏତେ ଉନ୍ନତି ହୋଇଅଛି ଦେଖି ଅବାକ୍ ହେଲି ।

ଅର୍ଗଳି (ଲକ୍) ଥାଉଥାଇ ଦେଖିଲି ତାହା କେବଳ ମୋହର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆକର୍ଷଣ କରିନାହିଁ, ଏ ଅଞ୍ଚଳର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଆକର୍ଷଣ କରିଅଛି । ଯେପରି ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ଜଳ୍ପନା କଳ୍ପନା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ମିଷ୍ଟଦ୍ରବ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ମୂରଅଡ଼ି ପିପୁଡ଼ି ସବୁ ଧାଡ଼ୀ ବାନ୍ଧି ସେଥିକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥାନ୍ତି, ସେହିପରି ଏହି ଗୋଦାମକୁ ନାନା କେନ୍ଦ୍ରରୁ ଆଣିଛି ଝୋଟ ସମୁଚ୍ଚାର ହୋଇ ପଡ଼ିଛି ଅଛି ଅଛି । ଯେ ଯେ ଅଡ଼କୁ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇଲେ କେବଳ ଝୋଟ । ନାଳକୁ

* ଦକ୍ଷିଣରେ ଅଗ୍ନିକୋଣ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମରେ ବୃଷଭ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରାମଟି ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର ଦକ୍ଷିଣଦିଗ୍ରେ ଜଳ୍ପନା ଦିଗରେ ଅଧିକ ଦୂରରେ ଅଛି, ଯେଉଁଠାରେ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟ ଏହି ଗ୍ରାମ ସୀମା ଦେଇ ରହିଅଛି । ତେବେଳ ତେବେ ଏହି ଗ୍ରାମର ଦକ୍ଷିଣରେ ଅଂଶ ଦିଗ, ଦ୍ୱାରକ ଓ ଜଳ୍ପନାର ଯୋଗାଇ ଚାଲିଅଛି । ଏପରି ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ଗ୍ରାମ ଅତି ବିରଳ ଦେଖାଯାଏ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଗ୍ରହିଲେ ଦେଖାଯାଏ ଦୂରରୁ ବଡ଼ ବଡ଼ ନୌକାମାନ କେତନ ଉଡ଼ାଇ ପ୍ରଚୁର ଝୋଟଗାଣ୍ଠି ଯେନ ଅସୁଅଛି । ନଦୀଗର୍ଭରେ ଦେଖାଗଲା ନୌକା, ପଛକୁ ନୌକା କେବଳ ଝୋଟରେ ଧବଳ ଓ ଉତ୍ତମ୍ଭିତ ହୋଇ ଅସୁଅଛି । ଛକ ଏହିଂ ଜଳ ଭୂମିରେ ଏହିଭଳି ଝୋଟ ଶୁଖା ଗଟଣୀ ଲାଗିଅଛି । ଶ୍ୟାମଳଶାଳ ଖେତାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଦୂରରୁ ଯେଉଁ ସବୁ ଧବଳ ସ୍ତୂପାବଳୀ ଦେଖାଗଲା, ସେ ସବୁ ନଳତାର ଦମ୍ଭମୂଳ କାଣ୍ଡାବଳୀ ଭିନ୍ନ ଆଉ କିଛି ନୁହେ, ପଛ ମାନଙ୍କରେ ଏତେବେଳେ ଝୋଟ ଝଡ଼ା ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି । ଝୋଟର ଉତ୍ସବରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଦିବସ ଉତ୍ସବମୟ ହୋଇ-ଅଛି । ଘର ଦ୍ୱାର ସର୍ବତ୍ର ଝୋଟ । ଝୋଟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଧନ ; ଆସନ, ଇନ୍ଧନ ସବୁ ହୋଇଅଛି । ଝୋଟର ଅଣପରମାଣ ଅନେକଙ୍କର ଉଦରପୂରଣ ହୋଇଥିବା ମଧ୍ୟ ବିରଳ ନୁହେ । ଦହ-ପୋଖରୀ, ନଦୀ-ନାଳ ଓ ଗଡ଼ଅ-ପଙ୍କିଳ ସକଳ ଗର୍ତ୍ତରେ ଏତେବେଳେ ନଳତା ଚାଲିଛି । ନଳତାର ଅପୂର୍ବ ବାସରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଠାର ବାୟୁ ଅତ୍ୟାଦିତ ଏବଂ ପତ୍ରାଂଶରେ ଜଳ ଇସବହଳୀଭୂତ । ଏହି ଜଳ ବାୟୁ ଯୋଗେ ଯେ ଦିନେ ଏହି ଗ୍ରାମମାନଙ୍କର ସାଧାରଣ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଅଧିକାଂଶ ଭଳିବ, ତାହା ଅନୁମାନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଶତକରା ନବଦେଶ ମଶକମାନେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଲେଣି । ଏତଦ୍ୱ୍ୟତୀତ ଏଣିକି ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କର ଜନ୍ମଦୃଷ୍ଟି ଉଷିବା ଉଚିତ । ଏହା-ଦ୍ୱାରା ଲୋକେ ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଅସ୍ତ କରନ୍ତୁ, ସେଥିରେ କୌଣସି ଆପତ୍ତି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ତାହା ବିନିମୟରେ ଅମୂଲ୍ୟ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଧନ ହାରି କଲେ ଅତି ଲାଭ କଣ ? ଏଥିପାଇଁ ଗୃହ ବା ବାସସ୍ଥାନ ନିକଟରେ ନ କରି ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଅବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନରେ ନଳତା ପତ୍ରର ଝୋଟ ଉତ୍ପାଦନ କରିବା ସଙ୍ଗତ ।

ଅଲେଚନାରୁ ଦେଖାଗଲା ଏ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକେ ଝୋଟ ଯୋଗୁଁ କିଛି ଅଧିକ ଅସ୍ତ କରି ଅବସ୍ଥାର ଉନ୍ନତି କରୁଅଛନ୍ତି । ଏଭଳି ଦୋଷଯୋଗେ 'ମଳିଗ୍ରଷ୍ଟପରି' ଧାନଗ୍ରଷ୍ଟରେ ବାଧା ପଡ଼ୁ ନାହିଁ । ଗୃହୀମାନେ ଚୈତ୍ରରେ ନଳତା ବୁଣି ଦେଇ ଅଷାଢ଼ ଶେଷକୁ କାଟି ଅଣ୍ଟି ଏବଂ ତହି ପରେ ପରେ ଧାନ ବୁଣିଲେ ଦିଅନ୍ତି । ନଳତା ଜମରେ ଧାନ ଅଙ୍କୁର ଜଳ ହେବାର କଥା । ଅତଏବ ସମସ୍ତ ଓ ସୁବିଧାକ୍ରମେ ଗୃହୀମାନେ ନଳତାରୁ ଝୋଟ ଅମଦାନି କରି ତାହା ବିନିମୟରେ ମହାଜନଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକା ଟଙ୍କା ପାଇ ଆପଣାର ବାଜେଖରଚ ବିନାବ୍ୟୟରେ ଚଳାଇ ପାରୁଅଛନ୍ତି । ପୂର୍ବେ ଚାଷଗୃହରେ କୃଷିକମାନେ ଯେପରି ଲାଭବାନ୍ ହେଉଥିଲେ, ଏ ଗୃହରେ ତଦପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଲାଭବାନ୍ ହେବାର ଦେଖା ଯାଉଅଛି । ଆଜି କାଲି ୧୦୦ ମହଣ ଝୋଟ ଆମଦାନି କରି ଯାଉଛେ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ହାତେ ହାତେ ଥିଆ । "ଅନେକେ ଝୋଟଲାଗି ଘର କରି-ଗଲେଣି" ବୋଲି ପଲ୍ଲୀବାସୀଙ୍କ ମୁଖରୁ ନବାନ୍ନପ୍ରବାଦ ଶୁଣା-ଗଲାଣି । କେହି କେହି ସ୍ୱଚ୍ଛଳର ଉଦ୍ୟମଶୀଳ ଧନାଢ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ନିଜ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏ ବ୍ୟବସାୟର ଅଧିକ ପ୍ରଚାର କରି ତଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ତଥା ପ୍ରଜାଗଣଙ୍କର କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରୁ ଅଛନ୍ତି । ଷ୍ଟୁଅର୍ଟ କୋମ୍ପାନୀର ଏଠା ଏଜେଣ୍ଟ ଏସ୍. ହାଇଜ-କିନ୍ ସାହେବ ଜଣେ ଅତି ଚରିତ୍ରବାନ ଓ ଲୋକପ୍ରିୟ ବ୍ୟକ୍ତି । ତାଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମି ରୁଷିୟା ହେଲେହେଁ ସେ ଓଡ଼ିଆ ସାଧ-ରଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ବୋଲି ପରିଚିତ । ଏଠାର ସାମାନ୍ୟ ଗୃହୀମାନେ ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କ ସହିତ ଦୁଃଖସୁଖ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ସୁବିଧା ପାନ୍ତି । ତାଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଲା ସମସ୍ତ କେନ୍ଦ୍ର ଅପେକ୍ଷା ଏହି କେନ୍ଦ୍ରପାଟଣା ଅଞ୍ଚଳର ଝୋଟ ଅତି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ । ତାହାଙ୍କ 'ପଦ୍ମଛୋଳା'ରେ ପ୍ରଲୋଭିତ ହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନେକ ଲୋକ ଝୋଟ କାରବାରରେ ମାତିଅଛନ୍ତି । ଯାହା-ହେଉ ଏହିଭଳି ଝୋଟଲାଗି ଅନୁରୋଧ ଚାଲିଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏଥିଲାଗି କେବେ ଅବରୋଧାଦ ନ ହେଉ ଏହି ଦରବାରଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ।

୧୨—ଲେମ୍ବାଲଗାଡ଼ ।

କେନ୍ଦ୍ରପାଟଣାଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବମୁଖରେ ଭେମୁହାଣି ବାଟେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇକୋଶ ପଥ ଅତିକ୍ରମ କଲେ ଶିବାଙ୍କିର ସୁଚାରୁ ସୈକତ ପ୍ରଲମ୍ବନରେ ଶୀର୍ଷ ଲକ୍ଷିତ ସ୍ଥାନଟି ଦେଖାଯିବ । ଏହି ଭେମୁହାଣି ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା-ଅନ୍ତର୍ଗତ ରେମୁଣାର ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଭେମୁହାଣି (ବଳଙ୍ଗ, ଗୋଣ ଓ ଗଙ୍ଗାଦ୍ୱାର ନଦୀର ସଙ୍ଗମସ୍ଥଳ) ପରି ସାର୍ଥକନାମା ନୋହିଲେହେଁ ତଦପେକ୍ଷା ବିଶଦତର ଅଟେ । ଏହିଠାରେ ମହାନଦୀର ଶାଖା ଚିତୋତ୍ପଳା ଦେହରୁ ନାଳ ସଙ୍ଗିନୀ ଲୁପ୍ତନଦୀ ବାହାରି ପୂର୍ବ ମୁଖୀ ହୋଇଅଛି । ଦୁଇ ସ୍ରୋତର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଭଣ୍ଡୀ ଥିଲା । ଏହିଠାରୁ ଚିତୋତ୍ପଳା ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ମୁଖରେ ପ୍ରବାହିତା । ତାହାର ପରିବ ଭରରେ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଲେମ୍ବାଳ ଗାଛ ଅଦ୍ୟାପି ବଟତଳେ ବିରାଜିତ ରହିଅଛି । ବଟଟୀ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ବୋଲି ବୋଧ ହେଲା । ଏହାର ମୂଳ-ସ୍ଥିତି କାଳକ୍ରମେ ଅନ୍ତଃସାର ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଲୋପପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ତାହାର ଅବରୋହ ମାନ ଦ୍ରୁମାକାର ଧାରଣ କରି ଏକରୁ ବହୁ ହୋଇଥିବାର ସୂଚନା ଦେଉଅଛି । ବଟତଳ ସର୍ବଦା ଅତି ସୁଶୀତଳ ଏବଂ ଶାନ୍ତିପ୍ରଦ । ତେଣୁ ମହାମୁନି ଭରଦ୍ୱାଜଙ୍କଠାରୁ ଶୁଦ୍ଧମୁନି ଶାରଳାଦାସଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯୁଗେ ଯୁଗେ କେତେ ସାଧୁ ମହାଜନ ବଟତଳେ ଅଶ୍ରୟ ପୂର୍ବକ ଧ୍ୟାନ ଧାରଣା ଦ୍ୱାରା ଜଗତର ହିତ ସାଧନ କରି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ଯଥାର୍ଥରେ ବଟ ଅଶ୍ରୟର ଯୋଗ୍ୟ; ଏଥିରେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଆଦର୍ଶଜୀବନ ପ୍ରତିଫଳିତ ଦେଖୁଁ । ସେ କେବଳ ଉପରେ ପ୍ରଖର ସୌରକର ବାରଣ କରି ସୁଶୀତଳ ଛାୟା ଦାନ କରେ ତାହା "କଷ୍ଟ ସହି ପର କଷ୍ଟ ସହାରକ" ନୁହେ, ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶୁକ କମ୍ବୁକାଦି ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ଆହାର ଯୋଗାଇବା ଲାଗି ପ୍ରଚୁର ପକ୍ୱ "ପଦ୍ମଦ୍ରବ ଫଳ" ଅକାତ୍ର ଦାନ କରୁଅଛି । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେ ଅଭିମାନ ପ୍ରକାଶ ବସ୍ତୁରେ ବଟ ଅପଣାର ବଂଶ ବୃଦ୍ଧି ଲାଗି ଅନ୍ୟପର ଯତ୍ନବାନ ନୁହେ; ତେଣୁ ବଟତଳେ ବଟ କେବେ ଜନ୍ମିବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବଟର ପ୍ରସାଦରେ ନାନା ଖେତରେ ବଟ ଉଠୁଅଛି । ଅନ୍ୟେ ତାହାର ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ଚରୁ ଭକ୍ଷଣ କରି କେତେ କାହିଁ ବଟ ପ୍ରସବ କରୁଅଛନ୍ତି । ଯୋଗ୍ୟ ଶିଷ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଅଚରୋହ [ଓଡ଼ିଆ] ମଧ୍ୟ ବଟର ପୂର୍ବ ଗାଛ ରକ୍ଷା କରୁଅଛି । ବଟର ଏହିସବୁ ସଦ୍‌ଗୁଣ ଦେଖି ବୋଧହୁଏ ଭଗବାନ ତାହାଙ୍କୁ ଦୀର୍ଘଜୀବନ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ କଳ୍ପବଟ ମୂଳରେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଅନେକଙ୍କର ଜୀବନ ଧନ୍ୟ ହୋଇ ଥିବାର ଶୁଣାଯାଏ 'ଅଚ୍ୟୁତ ଦାସର ଛତ୍ର ବଟତଳେ ଅଶ'—ମହାପୁରୁଷ ଅଚ୍ୟୁତ ଏହି ବଟ ମୂଳରେ ଚରମକାଳ ଯାପନ କରି ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ସେ ମହାତ୍ମା ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର "ଅଚ୍ୟୁତ, ଅନନ୍ତ, ଯଶୋବନ୍ତ, ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବଳରାମ" ଏହି ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକତମ ଏବଂ ଉତ୍କଳ-ଗୋପାଳକୁଳର ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ । ଉତ୍କଳରେ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀର ଗୋପାଳ ଦେଖା-ଯାନ୍ତି । ଗୋପ ସ୍ୱତ୍ୱ ଏବଂ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ । ଉତ୍କଳଅଞ୍ଚଳ ଖେତିରେ ପ୍ରାୟ ସର୍ବତ୍ର ଗୋପବିତ୍ତ ଗୋପାଳ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ମହାପୁରୁଷ ଅଚ୍ୟୁତ ଏହି ଗୋପବିତ୍ତ ଗୋପାଳମାନଙ୍କର ନାୟକ । ତାହାଙ୍କ ଅନ୍ୟେ ଶିଷ୍ୟ ସରଳଦାସ ଅଦ୍ୟାପି ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଆସିଅଛନ୍ତି । ଅଚ୍ୟୁତଙ୍କର ଦ୍ୱାଦଶ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ଦ୍ୱାଦଶ ସ୍ଥାନରେ ଗାଛ ଅଦ୍ୟାପି ଅଛି । ଏହି ସବୁ ଗାଛର ଅଧିକାରୀ ଗୋପାଳ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ସେହି ଅଞ୍ଚଳର ଗୋପାଳସମାଜ ଉପରେ ଅପ୍ରତିହତ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ କରନ୍ତି । ସେ ସମସ୍ତ ଗାଛ ଏ ଗାଛର ଅଧୀନ । ଏଠାର ମଠାଧିକାରୀ-ମାନେ ଉପରୋକ୍ତଧାରୀ ଗୋପାଳବୈଷ୍ଣବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ଗାଛଠାରେ ଅଚ୍ୟୁତଙ୍କର ଏକାଦଶ ପୁରୁଷ ବାସ କରୁଛନ୍ତି । ସ୍ନାନପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଦିନ ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଏଠାରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଜ୍ୟୈଷ୍ଠ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ମେଳା ହୁଏ । ସେଥିରେ ପ୍ରାୟ ଅସୁଖ୍ୟାଧିକ ଲୋକ ଜୁଣ୍ଡ ହୁଅନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ଘଉର ଏ ପ୍ରତିଭା ପୂଜା ଧର୍ମଜଡ଼ିତ ହୋଇ ଥିବାରୁ ମେଳାରୂପରେ ଏତେକାଳ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଅଛି । ଏହା ଅନ୍ତରାଳରେ ସମାହିତ ହୁଏ କୋଲି ଲୋକେ ଘୃଣା କରିଥାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଅଳିକାଳ ମହାପୁରୁଷର ସ୍ମରଣାର୍ଥ ସ୍ମୃତିସ୍ତରରେ କେତେ ଜଣ ଦର୍ଶକ ଦେଖାଯାନ୍ତି ! ! ଯହିଁରେ ଧର୍ମର ଚିହ୍ନ ନାହିଁ ବା ଭକ୍ତିର ପ୍ରବଣତା ନାହିଁ, ସେଠାରେ ଶ୍ରୀଳର ଘଟନାରେ ଯେ, ଗରେ ଅରେରେ ସବୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ।

ଏଠା ଗାଛର ଗଠନ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରକାର । ଏହା ଚତୁରସ୍ର ନୁହେ କିମ୍ବା ଗୋଲାକାର ନୁହେ; ଗୋଟିଏ ଷଟ୍‌କୋଣ-ସମାନ୍ତରକ୍ଷେତ୍ର । ଉପରକୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ୍ୟୁକ୍ତ କୁଣ୍ଡ ପରି ଉନ୍ନତ ହୋଇ ଉଠିଅଛି । ଦୂରରୁ ଏହି ସ୍ତୂପଟି ଗୋଟିଏ ମିଶର-ଦେଶୀୟ ପିରାମିଡ ପରି ଦିଶେ । ମୂଳପରିମାଣର ଦୀର୍ଘ ସମାନ୍ତର ଦ୍ୱୟ ପ୍ରାୟ ୨୫ ହାତ, ପ୍ରସ୍ଥସମାନ୍ତର ଦ୍ୱୟ ୨୦ ହାତ ହେବ ଏବଂ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ କୋଣ ସମାନ୍ତର ଚତୁଷ୍ଟୟ ପ୍ରାୟ ୫ ହାତ ଲମ୍ବ ହେବ । ଉଚ୍ଚତା ପ୍ରାୟ ଦଶ ହାତ । ଏ ସ୍ତୂପର ପୃଷ୍ଠଦେଶ ଗୈରିକଲେପରେ ସୁଚିକ୍କଣ ଏବଂ ପାଷାଣବେଷ୍ଟରେ ଦୃଢ଼ତାର ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି । ଏହା ଉପରେ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳରେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଶୁଭ୍ରସ୍ତୂପ ଅଛି, ତହିଁରେ କେବଳ ଚତୁ ଚୂଲତା ଓ ନାରିକା ଅଂଶ ଅଙ୍କିତ । ଏହା ଅଚ୍ୟୁତଙ୍କର ସମାଧି । ବଟତ ଅଛି ମୃତ୍ୟୁ ପୂର୍ବରୁ ଅଚ୍ୟୁତ ପାଞ୍ଚଦିନ ଯାଏ ସମାଧିସ୍ଥ ଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରାଣବାୟୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗାମୀ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ପୋଡ଼ାସୀନ ମୂର୍ତ୍ତି ଉପରେ ପଥାବଧି ସମାଧି ରଚିତ ହୋଇ-

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ସମାଧିର ନିତ୍ୟ ପୂଜାଦି ହେଉଅଛି । ଲୋକେ ନାନା ସ୍ଥାନରୁ ମାନସ କରି ଜୈନବେଦ୍ୟାଦି ଏଠାକୁ ପ୍ରେରଣ କରୁଛନ୍ତି । ପ୍ରତିଭା ପୂଜା ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରତିମା ପୂଜାରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଗାଦୀ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାପରି ପୂଜାଦ୍ୱାରା ସାଦରେ ଚନ୍ଦନ ତୁଳସୀ ପ୍ରଦାନ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଶାନ୍ତିମୟ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଧାମରେ ଅସ୍ମଦର୍ପଣ କରି ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ସନିର୍ବନ୍ଧ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ ହେଲି ।

୧୩—ଝାଡ଼େଶ୍ୱର ।

ଉକ୍ତ ଲେମାଲ ମଠର କିଛି କୋଶ ପୂର୍ବରେ ଏହି ଗ୍ରାମଟି ପଡ଼େ । ଏଠାରେ କେତେକ ଜୈନ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରଭାବ ଏଥି ପୂର୍ବେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ବନ୍ଧୁଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣି ଦର୍ଶନ ଇଚ୍ଛା ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏ ମୂର୍ତ୍ତି ଝାଡ଼େଶ୍ୱରପୁରରେ ନାହିଁ, ଏହାର ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଗୋପାଳାଥପୁର ଗ୍ରାମର ସ(ସ)ରେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ନିକଟରେ ଦେଖାଗଲା । ମନ୍ଦିରଟି ପୂର୍ବମୁଖ ଏବଂ ପ୍ରାଚୀନ । ଏହାର ପ୍ରବେଶଦ୍ୱାରର ଦକ୍ଷିଣ ଭିତ୍ତିରେ ନବଗ୍ରହ-ମୂର୍ତ୍ତି ଖୋଦିତ ଅଛି । ଶିବମନ୍ଦିରର ଉତ୍ତରପାର୍ଶ୍ୱରେ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ପାର୍ଶ୍ୱଦେବତାଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ପୂର୍ବେ ଯେତେ ମୂର୍ତ୍ତି ଥିଲା ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା ସବୁ ନାହିଁ । ବାଉଳମାନଙ୍କ ମୁଖରୁ ଶୁଣିଲି ଏ ନିକଟବାସୀ ଜୈନବଣିକ୍ ଶ୍ରାବକ ଈଶ୍ୱରଲାଲ ପରିବାର ମହାଶୟ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ କୌଶଳ-କ୍ରମେ ଗତବର୍ଷ ଏଠାକୁ ଉଠାଇ ଅଣିଛନ୍ତି * । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ପାଷାଣ ଦର୍ଶନୀୟ ଚିତ୍ରଟି ଅଛି, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିରର ଭିତ୍ତି ଖୋଦିତରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ତାହାର ତଳଦେଶରେ ସ୍ଥାପିତ । ପାର୍ଶ୍ୱଭାଗ ସ୍ଥଳରେ ଏ ଯେଉଁ ନାରୀମୂର୍ତ୍ତି ବିଦ୍ୟମାନ, ସେ ଚତୁର୍ଭୁଜା ଓ ଉପବୀତଧାରିଣୀ । ଗାମଛାଦ ପଙ୍କୁଚିତ ଏବଂ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ଏକ ହସ୍ତ ମୁଦ୍ରା । ଦକ୍ଷିଣପାଦ ପ୍ରସାରିତ ଏବଂ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ସ୍ଥାପିତ ଅନ୍ୟ ହସ୍ତ ମୁଦ୍ରା ବ୍ୟଞ୍ଜକ । ଅନ୍ୟ ଦୁଇ ହସ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ବାମରେ ଅକ୍ଷମାଳା ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣରେ ଭମ୍ବରୁ ପ୍ରାୟ କଳ ଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ହସ୍ତର ଅଳଙ୍କାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳୀୟ ଚିତ୍ର । କର୍ଣ୍ଣଯୁଗଳରେ କର୍ଣ୍ଣପୂର ଏବଂ ଶିରୋଦେଶରେ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରଭାମଣ୍ଡଳ ମଣ୍ଡିତ । ଦୁଇପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦୁଇଟି ଉଡ୍ଡୀୟମାନ ନାରୀମୂର୍ତ୍ତି । ଦେଖିଲେ ବୋଧହୁଏ 'ଚମାଳଗୁରୁଣୀ ସ୍ୱର୍ଗଙ୍ଗନା' ବନ୍ଦନା କରୁଅଛନ୍ତି ।

ତଳସ୍ଥିତ ଗୋଟିଏ ମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି ଆକାରରେ ବଡ଼ । ୧—ସର୍ବାପେକ୍ଷା ବଡ଼ଟି ଉଚ୍ଚତାରେ ପ୍ରାୟ ୨½ ପାଦ ହେବ । ବିସ୍ତାର ପ୍ରାୟ ତାହାର ଅର୍ଦ୍ଧ ହେବ । ଖଣ୍ଡିଏ ସୁନ୍ଦର କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଶିଳାରେ ଚିତ୍ରଟି ନିମ୍ନଭାଗରେ ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣ । ହସ୍ତଦ୍ୱୟ ଜାନୁ-ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରସାରିତ । ବ୍ୟାୟାମର ଶିକ୍ଷକ ଅବଲମ୍ବିତ ହେବା (*Attention*) ଲାଗି ଅଜ୍ଞା କଲେ ଛାତ୍ରମାନେ ଯେପରି ଠିଆ ହୁଅନ୍ତି, ଏ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଅବିକଳ ସେହିଭାବରେ ଦଣ୍ଡାୟ-ମାନ । ଧ୍ୟାନ ବ୍ୟଞ୍ଜକ ଦିଗମ୍ବର (ନଗ୍ନ) ମୂର୍ତ୍ତି । ଅସିମୂଳସମ ନାସିକାଗ୍ରରେ ଅବନତ ନୟନ ଯୁଗଳର ପ୍ରଶାନ୍ତ ପ୍ରଭା ପତିତ । ମସ୍ତକରେ କଳାଜୁଟ ମଣ୍ଡଳୀଭୂତ ସୁନ୍ଦର ଶିବିତ ପ୍ରଭା ମଧ୍ୟ-ଦେଶରେ ଶୋଭା ପାଉଅଛି । ପାଦଦେଶର ଉଭୟପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦୁଇଟି ଉପଗ୍ରହଧାରୀ ନଗ୍ନ ଗୁମ୍ବସ୍ୱରୂପରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ଜୈନ-ଦେବତାଙ୍କ ନିକଟରେ ନଗ୍ନମାନେ ଗୁମ୍ବସ୍ୱାରାଣପୂର୍ବକ ନୃତ୍ୟ-ସହ ସ୍ତୁତିଗାନ କରନ୍ତି । କର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୟ ଲମ୍ବିତ ଏବଂ ଛିଦ୍ରିତ । ତଳସ୍ଥିତ ନଗ୍ନଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟରୁ ବାମଟିର ଉପରେ ଗୋଟିଏ ଛତ୍ର ମୂର୍ତ୍ତି ଉପର୍ଯ୍ୟପରି ସ୍ଥାପିତ । ପ୍ରଥମଟି କେବଳ ଗୋଟିଏ ମସ୍ତକ, ଦ୍ୱିଭୁଜ ଏକଧାରୀ ମୂର୍ତ୍ତି, ଭୁଜଦ୍ୱୟ ଚତୁରୂପ ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ଏକ-ଶୃଙ୍ଗଳ ମୂର୍ତ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଏକ ଉଡ୍ଡୀୟମାନ ବା ଆକାଶ-ଗାମୀ ଚିତ୍ର ଛତ୍ରାବାଦନ କରୁଅଛି । ଦକ୍ଷିଣପାର୍ଶ୍ୱରେ ପ୍ରାୟ ଚତୁରୂପ; କେବଳ ଏପାର୍ଶ୍ୱରେ ଛତ୍ର ମୁଖ ସୁରୁଷ ସ୍ଥଳରେ ଶ୍ରେ-ବାଦନ ନାରୀ ବିଦ୍ୟମାନ । ସର୍ବୋପରି ଦୁଇଟି ମୃଦଙ୍ଗର ଉଭୟପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅତିକାଳ ବିଶେଷ ଦୃଶ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ହସ୍ତମାତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥିବା କେବଳ ମୃଦଙ୍ଗର ହସ୍ତ ଅଙ୍କିତ ହୋଇ-ଅଛି । ଏସବୁ ଦେବତାମାନଙ୍କର ଦୁନ୍ଦୁଭିବାଦନ ବୋଲି ଜୈନମାନେ କହନ୍ତି । ଉଭୟ ଉପରେ ବିକଳୀକୃତ ଛତ୍ର ଏବଂ ଛତ୍ରର ଉପରିସ୍ଥ ବୃତ୍ତରୁ ମଙ୍ଗଳ ପ୍ରସାରିତ । ପାଦତଳେ ବାହନ ହରିଣ ଆସୀନ ଅଛି । ସୁତରାଂ ଏ ଷୋଡ଼ଶ ଅର୍ହତ୍ତାର "ଶାନ୍ତିନାଥ" ।

୨—ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଟି ପ୍ରଥମ ମୂର୍ତ୍ତି ଅପେକ୍ଷା ଆକାରରେ ଅତ୍ୟଳ୍ପ କ୍ଷୁଦ୍ର । ଉଚ୍ଚତାରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇପାଦ ହେବ । ଗଠନ ଅବିକଳ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତି ସଦୃଶ । ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏତିକି ଯେ,

* ଏହି ଶ୍ରୀଯୁତବାବୁ କହନ୍ତି, ସେଠାରେ ୧୧୫ ମୂର୍ତ୍ତି ଥିବାର ଅମ୍ଭେ ଦେଖିଅଛୁଁ । ମୂର୍ତ୍ତି ଅଣିବାକୁ କିଛି ଦେଖି ଖୁବ୍ ଅପେକ୍ଷିତ ପାଇନାହୁଁ । ତାହାହେଲେ ଅବଶିଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତି କେଉଁଠି ରହିଲା ଅନୁସନ୍ଧେୟ । ଲେ :

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏଥିରେ ବିକଳୀକୃତ ଛବିଟି ପୂର୍ବମୂର୍ତ୍ତିପରି ପ୍ରସ୍ତରେ ଲଗି ନ ରହି ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଲମ୍ବ ଚୂନ୍ତ ଉପରେ ଅଛି । ଶିଳାଦେହରେ ମଧ୍ୟେ ଚକ୍ରକପ୍ରସ୍ତରଲମ୍ବମାନ ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣ । ଏହିସବୁ ଲଭସ୍ତରଃ ଚିତ୍ରିତ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱର୍ଗର ଦେବତାମାନଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ପାଦତଳେ ବାହନ ଶେଷ ଅବସ୍ଥାପିତ ।

୩ୟ—ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଟି ପ୍ରାୟ ଏକହସ୍ତ ଉଚ୍ଚ । ଅଜାନୁଲମ୍ବିତ ଭୁଜ । ଉଭୟପାର୍ଶ୍ୱରେ ଚାମରଧାରୀ ବସ୍ତ୍ରକଟି ନଟ ଏବଂ ଉପରେ ସର୍ପର ସପ୍ତଫଣା ମଣ୍ଡିତ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରଭା ବିଭୂଷିତ ରହିଅଛି । କୁଞ୍ଚିତ ବା କୁଟିଳ ସର୍ପ କଳେବର ଉଭୟପାର୍ଶ୍ୱରେ ବେଣୀପ୍ରାୟ ଆବାଦ ଲମ୍ବିତ । ମଧ୍ୟ ବା ଚତୁର୍ଥ ଫଣା ଉପରେ ପୂର୍ବବତ୍ ଛତ୍ର ଶୋଭିତ । ପାର୍ଶ୍ୱଦେଶରେ ଚାରିଟି ଲେଖାଏଁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଯୋଗୀମୂର୍ତ୍ତି ଏବଂ ଚାରିଟିଏ ଚମାନଚାମରଧାରୀ । ତଳେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଫଣ ସର୍ପ ବାହନରୂପେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତି ସର୍ବାପେକ୍ଷା କମନୀୟ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଦଂଶନୋଦ୍ୟତ ବିଷଧର ସର୍ପ ଯେଉଁ ଫଣା ବିସ୍ତାର କରି ରହିଅଛି, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଏପ୍ରଶାନ୍ତ ନିର୍ବୀକ୍ଷ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିଲେ ହଠାତ୍ ସର୍ବଗ୍ରାସୀ କାଳର ଚିତ୍ର ମାନସ-ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହୁଏ । ବସ୍ତୁତଃ କାଳର ଏହିପରି ସର୍ବଗ୍ରାସିଣୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଭବ୍ୟ ମାନସପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନ କଲେ ଉନ୍ମାର୍ଗଗାମୀ ଲୋକର ଶିକ୍ଷା ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ପ୍ରାଚୀନ ଅର୍ଯ୍ୟଋଷିମାନେ ଗୃହ-ପାଶରେ ଗଦା ଗଦା ଅଟ୍ଟ କାଳ କାଳରରୂପ ଚିତ୍ରାଙ୍କଣ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତାହାର ଫଳରେ ନିଜ ଜୀବନ ନିଷ୍କଳୁଷ ଓ ଧନ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଶ୍ରୁତିଶର୍ମା ମଧ୍ୟ ଏହି କାଳସ୍ମରଣ ଆଶ-ସ୍ମରେ ଉପଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି "ଗୃହୀତଇବ କେଶେଷୁ ମୃତ୍ୟୁନା ଧର୍ମ ମାଚରେତ୍" ।

୪ର୍ଥ—ଏ ମୂର୍ତ୍ତିଟି ପୂର୍ବୋକ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତି ଚତୁଷ୍ଟୟରୁ ପୃଥକ୍ । ସେ ବାହନଯୁକ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଜୈନ ଦେବତା । କିନ୍ତୁ ଏହା ଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ପଷ୍ଟଦେଖିବା ଉପଯୋଗ ଲକ୍ଷିତ । ପଦ୍ମାସନ ଉପରେ ଦକ୍ଷିଣହସ୍ତ ଜାନୁମଣ୍ଡିତ ଏବଂ ବାମରେ ଅନ୍ୟ ପାଦର ଜଙ୍ଘୋପରି ତଥା ସ୍ଥାପିତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କରତଳ ଓ ପଦତଳରେ ପଦ୍ମଚିହ୍ନ । ବର୍ଣ୍ଣ ସଚ୍ଛିଦ୍ର ଓ ବଳମିତ । ମସ୍ତକ-ଦେଶରେ ଜଟାକୂଟ । ଚତୁପାର ଏକଗୁଚ୍ଛ ଅଶ୍ୱତ୍ଥପତ୍ର ପୁଷ୍ପସ୍ତବକ ପ୍ରାୟ ସ୍ଥାପିତ । ସମ୍ଭବତଃ ଏହାଦ୍ୱାରା ମହାବୋଧ-ଦ୍ରୁମର ସଙ୍କେତ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି । ଏହିମୂର୍ତ୍ତିର ଉଚ୍ଚତା ପ୍ରାୟ ଏକପାଦ ।

୫ ମ—ଏକ ଚତୁର୍ଭୁଜ ମୂର୍ତ୍ତି । ଅଙ୍ଗେ ଉପବୀତଧାରିଣୀ, ଗଳେ ଚାରିଧ ହାର ଶୋଭିତ, ଶିରେ ଜଟାକରଣ୍ଡ ମାଳମ, ମସ୍ତକେ ପୁଷ୍ପସ୍ତବକ ଶୋଭିତ, ପାଦେ ନୂପୁର ପରିଧାରିଣୀ, ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଗୌତମ ସଙ୍ଗିନୀ, ପାର୍ଶ୍ୱେ ନଟ୍ଟହସ୍ତପରିବାରିଣୀ, କେହେ ପ୍ରଶାନ୍ତଭାବଦ୍ୟୋତକ ଏବଂ ଦୁଇଦିଗେ ମହତ୍ତରଗୁହ୍ୟଧାରିଣୀ ।

ଏହାର ପାର୍ଶ୍ୱଦେଶରେ ଆଉ ଦୁଇଟି ଚତୁର୍ଭୁଜ ଦେବୀ-ମୂର୍ତ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକର କେବଳ ରୂପ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟିର ଅର୍ଦ୍ଧାଙ୍ଗ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ଉପରେ ଯେଉଁ ତିନୋଟି ଜୈନ-ଦେବତାର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନ କରାଗଲା, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମଟି ହରିଣ ବାହନ ଶାନ୍ତିନାଥ । ଜୈନ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣିତ ଚତୁର୍ବିଂଶତି ଅବତାର ମଧ୍ୟରେ ଏ ଷୋଡ଼ଶ ଅବତାର । ଏହାଙ୍କର ଜନ୍ମ-ନଗରୀ ହସ୍ତିନା, ପିତା ବିଶ୍ୱସେନ ମାତା ଏରା, ବର୍ଣ୍ଣ ସୁବର୍ଣ୍ଣ-ବତ୍ ପୀତ, ଚିହ୍ନାଭୂଷ ନନ୍ଦୀ (ଅର୍ଥାତ୍ ନନ୍ଦୀ ବୃକ୍ଷତଳେ ସେ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ) ଆସନ ଗଜାସନ ଏବଂ ନିର୍ବାଣସ୍ଥାନ ସମ୍ମେଦଶିଖର (ବିହାରବାଗର ଅନ୍ତର୍ଗତ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ପାହାଡ଼ର ପ୍ରାଚୀନ ନାମ) ଜୈନଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହାଙ୍କର ଉଚ୍ଚତା ୪୦ ଧନୁ (୧୬୦ ହାତ) ଏବଂ ଅୟୁ ଏକଲକ୍ଷ ବର୍ଷ ବୋଲି ଲିଖିତ ଅଛି । ଯେଷଚିହ୍ନଯୁକ୍ତ ଦ୍ୱିତୀୟ ଦେବତାଙ୍କର ନାମ କୁନ୍ଥୁନାଥ । ଏ ସପ୍ତଦଶ ଅବତାର । ଜୈନଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ଏହାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ହସ୍ତିନାପୁର, ପିତା ସୂର୍ଯ୍ୟ, ମାତା ଶ୍ରୀଦେବୀ, ବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପ୍ରାୟ ପୀତ, ଚିହ୍ନାଭୂଷ ଛାଗଳ, ଉଚ୍ଚତା ପଞ୍ଚବିଂଶତି ଧନୁ ଅୟୁ ପଞ୍ଚଦଶ ସହସ୍ର ବର୍ଷ, ଅଭିଷେକ ପୂର୍ବବତ୍ । ତୃତୀୟ ଦେବତା ସର୍ପଚିହ୍ନିତ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅବତାର ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ । ଏହାଙ୍କର ଜନ୍ମନଗର କାଶୀ, ପିତା ଅଶ୍ୱସେନ, ମାତା ବାମା, ବର୍ଣ୍ଣ ଶାଳବତ୍ ଶ୍ୟାମଳ, ଚିହ୍ନାଭୂଷ ଧବଳ, ଉଚ୍ଚତା ୯ ହାତ, ଅୟୁ ବିଶସହସ୍ର ବର୍ଷ, ଆସନ ଏବଂ ନିର୍ବାଣସ୍ଥାନ ପୂର୍ବସହିତ ସମାନ । ଏହାଙ୍କର ୨୫୦ ବର୍ଷ ପରେ ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଚତୁର୍ବିଂଶ ଅବତାର ମହାବୀର ବା ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିବାର ଜୈନଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ଲେଖାଅଛି । ଜୈନ-ଦେବତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ନାମ ସୁବିଦିତ । ଅନେକସ୍ଥଳରେ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିର ପ୍ରଚାର ଶୁଣିଥାଉଁ । ଏହି ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜୈନଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏକ ଅପୂର୍ବ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅବସ୍ଥାସ୍ମୃକା ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । କୌତୂହଳୀ ପାଠକମାନଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ତଳେ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରାଗଲା ।

ଜୈନଶାସ୍ତ୍ରରେ ଜ୍ଞାନ ମତ, ଶ୍ରୁତ ଓ ଅବଧି ଏହିରୂପେ ତ୍ରିବିଧ ଭେଦ । ରାଜପୁତ୍ର ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ଏହି ତ୍ରିବିଧ ଜ୍ଞାନରେ ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥିଲେ । ଏକଦା କୁମାର ଭ୍ରମଣ କରୁ କରୁ ମାର୍ଗମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ମହାଯୋଗୀଙ୍କୁ ପଞ୍ଚାଗ୍ନିଯଜ୍ଞ କରୁଥିବାର ଦେଖିଲେ । ସେଠାରେ କିଛିକ୍ଷଣ ଠିଆ ହୋଇ ସେ ଅବଧି ଜ୍ଞାନବଳରେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ମୁଳକ୍ଷ୍ମ କାଷ୍ଠ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ସର୍ପଦମ୍ପତି ଦଗ୍ଧ ହେବାକୁ ବସିଛନ୍ତି । ଜଣେ ବାଳକ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଯୋଗୀଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ, "ଆପଣ ତ ଜୀବହତ୍ୟା କରୁଛନ୍ତି—ଆଉ ଯଜ୍ଞରେ ପ୍ରଣ୍ଟ କଣ ହେବ? ଯୋଗୀ ତାଙ୍କ କଥାର ସତ୍ୟତା ପରୀକ୍ଷା କରିବାରୁ କାଠ ଚିରାଇ ଦେଖାଗଲା ଗୋଟିଏ ସର୍ପ ଏବଂ ସର୍ପୀ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିଅଛନ୍ତି । ଦୟାବାନ୍ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ତତ୍ଷଣାତ୍ ମହାମନ୍ତ୍ର ବଳରେ ସେ ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଉଜ୍ଜୀବିତ କଲେ । ଅନନ୍ତର ସେ ସର୍ପମିଥୁନ ଧରଣୀନ୍ଦ୍ର ଓ ପଦ୍ମାବତୀ ନାମ ଧାରଣପୂର୍ବକ ପରଲୋକରେ ବାସ କଲେ ଏବଂ ସେ ଯୋଗୀ ଅପମାନିତ ହୋଇ ମହାକ୍ରୋଧରେ ଶରୀର ତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ କମଠାସୁରରୂପେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ଯୁବକ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଯେତେବେଳେ 'କାମ୍ପୋତ୍ସର୍ଗ' ନାମକ (ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ) ଉଗ୍ରତପସ୍ୟା ଆଚରଣ କଲେ, ସେସମୟରେ ଦଳେ ଉକ୍ତ କମଠାସୁର ଶୂନ୍ୟଚାରୀମାନଙ୍କରେ ଯାଉ ଯାଉ ହଠାତ୍ ସେଠାରେ ଚକ୍ରବେଧ ଅନୁଭବ କରି ତଳେ ଜଣେ ମହାତପସ୍ୱୀଙ୍କି ଦେଖିଲା, ଏବଂ ଜାତିସ୍ମରତା ବଶତଃ ପୂର୍ବବିଧାନେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନିମିତ୍ତ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ଉପରେ ଝଡ଼ବର୍ଷା ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବଜ୍ରପାତାଦି ଯାବତ୍ ଉପଦ୍ରବ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ବିଷାକ୍ତ ଉପଦ୍ରବକୁ ଉଠି ତାଙ୍କର ବିଷୋଦ୍ଗାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାଲି, ତଥାପି ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ତପୋଭଙ୍ଗ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଏହିପରି ସମୟରେ ମନ୍ତ୍ରପ୍ରଭାବରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଧରଣୀନ୍ଦ୍ର ନାଗରାଜ ସ୍ତ୍ରୀପ୍ରାଣନାଥାର ସଙ୍କଟ ଜାଣିପାରି ହଠାତ୍ ପୃଥିବୀ ଭେଦ କରି ଉଠି ସ୍ୱୀୟ ବିସ୍ତାରିତ ସପ୍ତଫଣା ମସ୍ତକ ଉପରେ ସ୍ଥାପନ ଏବଂ ସ୍ୱକଳେବରରେ ପାର୍ଶ୍ୱଦେଶ ଆଚ୍ଛାଦନଦ୍ୱାରା ଉପସ୍ଥିତ ଉପଦ୍ରବରୁ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କଲା । ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣିତ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ଏହି ସମୟର ଚିତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି ।

୧୪—ଧର୍ମ ଚକ୍ରଭ୍ରମ ।

ଏ ନୂତନ ନାମ ଶୁଣି ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଦେଖିବାକୁ ବଡ଼ କୌତୂହଳ ଜନ୍ମିଥିଲା । କେନ୍ଦ୍ରପାଡ଼ାର ଅଳ୍ପପୂର୍ବରେ ବରପଡ଼ାଗ୍ରାମର ବଟତଳେ ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଦେଖି ହୃଦୟ ଅପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦରସରେ ଆପ୍ଲୁତ ହେଲା । ଗଙ୍ଗବଂଶାବତଂସ ରାଜା ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ଏକବିଂଶ ବର୍ଷରେ ବୃହତ୍ କୁମାର ମହାପାତ୍ର ଭୀମଦେବ ଶର୍ମାଙ୍କୁ ଏକଶତ ବାଟି ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ ୬୦ ବାଟି ଭୂମି ସୂନାଇଲେ, ବୃହାଳ, କୁସମଣ୍ଡଳ, ସୁଙ୍ଗଡ଼ା, ଏହି ସେଇ କେତୋଟି ଗ୍ରାମରୁ ଦାନ କରା ଯାଇଥିଲା, ଏ ସେହି ଅଞ୍ଚଳ । ଏହି ବରପଡ଼ାର ଉତ୍ତରରେ ସୁଙ୍ଗଡ଼ା, ସୂନାଇଲେ ଓ ବୃହାଳ, ଦକ୍ଷିଣପୂର୍ବରେ କୁସମଣ୍ଡଳ ପ୍ରଭୃତି ଅବସ୍ଥିତ, ବର୍ତ୍ତମାନ ବରପଡ଼ାର ସେ ବଡ଼ ବରବନ୍ତ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଚୀନ ଅବଶେଷର ସତ୍ତା ଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେଇ ଯଦ୍ରୁ ବଟବୃକ୍ଷଟି ଏଠାରେ ଅଛି, ତାହାର ମୂଳରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୂର୍ବରେ ଏହି ମୂର୍ତ୍ତି ପୂର୍ବମୁଖ ହୋଇ ଅବସ୍ଥାପିତ । ପ୍ରାୟ ଅଢ଼େଇ ହାତ ଉଚ୍ଚ ଗୋଟିଏ ମୁଗୁନିପଥର ବା ଚିକ୍କଣ କୃଷ୍ଣଶିଳାରେ ଖୋଦିତ ଚୌକ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଅତି ନିପୁଣ ଭାବରେ ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି । ଏପରି କଳାକୌଶଳ ଧାରା ବିଶିଷ୍ଟ ମୂର୍ତ୍ତି ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ୟ କୁତ୍ରାପି ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିନାହିଁ । ଦୁଇ ପାଦ ଦୀର୍ଘ ସମ୍ପ । ଏକ ବରତଳ ଉତ୍ତାନ ଭାବରେ ଥାଇ ଧ୍ୟାନ ମୁଦ୍ରା ସୂଚାଇ ଦେଉଅଛି । ଅନ୍ୟଟି ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ଭାବରେ ଥିଲେହେଁ ଉଦ୍‌ବୋଧକ । ସ୍ୱକ୍ଷଦେଶରୁ ଉପବୀତ ଲମ୍ବିତ ଏବଂ କଟିଦେଶରେ ମେଖଳା ବିଲମ୍ବିତ । ବାମ ସ୍ତନରେ କଲ୍ଲୁଳ ବା ଉତ୍ତରୀୟ ପ୍ରାୟ ଯାହା ସ୍ଥାପିତ ଅଛି, ତାହା ଅନ୍ୟଥା ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ମୂର୍ତ୍ତିଟି ପ୍ରାୟ ଦ୍ୱିପାଦ ଉଚ୍ଚ ହେବ । ମୂର୍ତ୍ତି ତଳେ ଦୁଇଟି ସ୍ତର ବା ପଂକ୍ତି ଅଛି । ଅବ୍ୟବହିତ ତଳ-ପଂକ୍ତିରେ ଦୁଇଜଣ ଚାମରଧାରିଣୀ ଏବଂ ଉପରିଭାଗରେ ଉଭୟତଃ ଦୁଇଟି ସ୍ତ୍ରୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଖୋଦିତ ଅଛି । ତାହାର ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀରେ ଧ୍ୟାନ ମୁଦ୍ରା ସଙ୍କାର୍ତ୍ତିକରେ ବ୍ୟାପୃତା ପଦ୍ମରଣ୍ଟି ନାରୀମୂର୍ତ୍ତି ଅଙ୍କିତ, ବୁଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତିର ଉଭୟପାର୍ଶ୍ୱରେ ଭୂମ୍ୟଭିମୁଖସ୍ଥିତ ଦୁଇ ଉପବୀତଧାରୀ ପୁରୁଷ ପୂଜାର୍ଥ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ଏକ ହସ୍ତରେ ପଦ୍ମନାଳ ପଦ୍ମ ଏବଂ ଅପର ହସ୍ତରେ

Digitized by srujanika@gmail.com

ସମଷ୍ଟିବଳିତ । ମୂର୍ତ୍ତିର ମସ୍ତକଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ତିନି ତିନି ସମାନ ଦେବତା । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମସ୍ତକବାହନ କାର୍ତ୍ତିକେୟ ଅଛନ୍ତି । ସର୍ବୋପରି ପୂର୍ବପର ଦୁଇ ଦୁଇ ଦେବତା ହସ୍ତୀ ଓ ହଂସ ଉପରେ ସମାସୀନ । ଏକ ଦେବତାଙ୍କ ଇନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଧ୍ୟାନ ନିରତ ଶୁଶ୍ରୁଷ ବ୍ରହ୍ମା । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତାପ ବ୍ୟଞ୍ଜକ । ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବତାମାନେ କଳ୍ପ ସମୟରେ ପିତାର୍ଥଙ୍କ ମହିମାକୀର୍ତ୍ତନ କରିଥିବାର 'ଲଳିତ ବିସ୍ତର' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ମହାବୋଧି ତରୁତଳବାସୀ ମହାଯୋଗୀ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ନିକଟରେ ଯେତେବେଳେ ଦୁରନ୍ତ ମଦନ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆକ୍ରମଣକାରୀ ଉପଗଣ ପରାଜୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ବୋଧିସତ୍ତ୍ୱ ବହୁ ନର ନାରୀ ଭକ୍ତିଗଦ୍ଗଦ ହୋଇଥିଙ୍କର ସ୍ତୁତି ବା ଗୁଣକୀର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଦେବତାମାନେ ଚଳିଯିବାଦସହ ପୁଷ୍ପ ବର୍ଷଣ କରିଥିଲେ । ଏହା ସେହି ସମୟର ଚିତ୍ର ହେବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଏ ମୂର୍ତ୍ତି ଏଠାକୁ କିପରି ଆସିଲା, ତାହା ଜାଣିବାର କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ମିଳିନାହିଁ । ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକମାନେ କହନ୍ତି, ଏଠାରେ ମନ୍ଦିର ନ ଥିଲା । ପରେ ସ୍ଥାର୍ଥ ଗୋଟିଏ ଘର ତୋଳିଦିଆ ଯାଇଥିଲା, କିନ୍ତୁ ତାହା ଅଚିରେ ଦେବତାଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନ ପରେ ଅଗ୍ନି-ଦଗ୍ଧ ହୋଇଯାଇଲା ।

୧*—ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ବ୍ରହ୍ମା ।

ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଲୋକେ ଚିହ୍ନି ନପାରି ନାନା ଅଖ୍ୟାରେ ଆଖ୍ୟାତ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏ ଧାରଣା ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରତ୍ନ-ତତ୍ତ୍ୱବିଦଙ୍କର କଳ୍ପିତ । ଯଥାର୍ଥରେ "ବହଳ ସିନ୍ଦୁର ଲେପେ କେ ଦେଲାଣି, ଗ୍ରାମଯାନ୍ତ୍ର ଭରୁତଳ ଠାକୁରଣୀ । କେ ସନ୍ତ ମାଧବ ନାମେ ପରିଚିତ, ହିନ୍ଦୁକରେ ପୁଷ୍ପ ଚନ୍ଦନ ଚର୍ଚ୍ଚିତ * * * କାହିଁ ଚାଷିଦେବ ଧର୍ମ୍ମନିରଞ୍ଜନ, କାହିଁ ବା ମସଜିଦ ଗ୍ରାମ୍ୟ ନାରାୟଣ । କାହିଁ ଶିବାଳୟ ପ୍ରାଚୀନ ଦେବତା, କାହିଁ ଦ୍ୱାରପାଳ କିଏ ଜାଣିବ ତା" ? ଏସୁଲରେ ସେହିପରି ସନ୍ଦେହରେ ପଡ଼ି ବ୍ରହ୍ମାମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ଗଲି । ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ସନ୍ଦେହ ଦୂରୀଭୂତ ଏବଂ ମୂର୍ତ୍ତିଧାରଣା ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହେଲା । ଏ ବ୍ରହ୍ମା ହେବା ଦୂରେ ଥାଉ କୌଣସି ହିନ୍ଦୁ ଦେବତା ନୁହନ୍ତି । ଏ ଗୋଟିଏ ବୌଦ୍ଧ-ଦେବୀ, ତେଣୁ ଉପଗତ ଧାରଣୀ । ଅଗ୍ରେ ଭିତ୍ତିଦନା, ପୃଷ୍ଠେ ଏକମୁଖୀ, ସମ୍ମୁଖେ ଅଷ୍ଟଭୁଜା, ପଶ୍ଚାତେ ନାସ୍ତି ଭୁଜା, ଶିରେ କିରୀଟ ଗମ୍ଭୀର, ଲେଳେ ଧୂଳ ଦ୍ରବ୍ୟପ୍ରକାଶ, କର୍ଣ୍ଣେ କୁଣ୍ଡଳ ଭୂଷଣ, କଣ୍ଠେ ଚୈତ୍ରଙ୍ଗ ହାର ଶୋଭିତ, କଟିତଟେ ବନ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥି ମେଖଳା, କପାଳେ କୁସୁମବସ୍ତ୍ରପ୍ରସାର, ଭ୍ରୂଳେ ବାଳବନ୍ଧ ରୁଚିର, କରେ ଚୂଡ଼ାଧାର ମଧ୍ୟରା, ବକ୍ଷେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତବାମ ଭର୍ତ୍ତଗୀକା, ତଥା ଗମ୍ଭୀର ଗ୍ରୀବସ୍ପର୍ଶିତା, ବାମେ ଧୃତ ସନାଳ-କମଳା* ବଗ୍ନ ପର ଦ୍ୱିତୀୟା, ଦକ୍ଷେ ବଗ୍ନ ଚତୁର୍ଭୁଜା, ଧାରିତ ଶଙ୍ଖ-ଅମୃତା, ପାଦେ ନୂପୁରବଳୟାଦ୍ୟ ଭା, ପଦତଳେ ପଦ୍ମ ଲାଞ୍ଛନ ଲାଞ୍ଛିତା, ଅଙ୍ଗ ଶ୍ରେ ମୁଦ୍ରିକା ମଣ୍ଡିତା ଏବଂ ଜନ୍ମେ ବନ୍ଦାରୁବୃନ୍ଦ ବନ୍ଦିତା, ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିକି ଦେଖି ହୃଦୟ ଅପୂର୍ବ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସରେ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ହେଲା । ମୂର୍ତ୍ତିଖଣ୍ଡ ଦେଶରେ ଛଅଟି ନାରୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଅଙ୍କିତ । ତାହାର ମଧ୍ୟ ଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ଉତ୍ତାପ୍ତମ୍ଭ । ଏହି ସ୍ତମ୍ଭର ଦୁଇ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦୁଇ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନା, ତାହା ପାଖକୁ ଦୁଇ ଭୃତ୍ୟ ବୀଣା ଧାରଣୀ ଏବଂ ତାହା ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଉପସ୍ଥିତ ଦୁଇ ଭିକ୍ଷୁ ଧାରଣୀ, ଦେବୀଙ୍କର ବନ୍ଦନା କରୁଅଛନ୍ତି । ଦେବୀଙ୍କର ତିନିମୁଖ ସମାନ ନୁହେ । ମଧ୍ୟ ମୁଖଟି ଗୋଲ ଓ ସୁଡ଼ୌଳ । ଅନ୍ୟ ଦୁଇ ମୁଖ କିଞ୍ଚିତ୍ ଖର୍ବ ଓ କଦାକାର । ବୌଦ୍ଧ ଦେବୀମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ନ ଜାଣିଲେ ଏ କେଉଁ ଦେବୀ ନିଶ୍ଚିତ କରି କହିବା ଅସମ୍ଭବ । ତେବେ ଅନୁମାନ ହୁଏ ଏ ବୌଦ୍ଧ ଦେବୀ 'ମହାତାରା' ହେବେ । ତାରା ସାଧାରଣତଃ ଦ୍ୱିଭୁଜା ହେଲେହେଁ ଉତ୍ତରପଥ ବା ଶକ୍ତ ଦମନ ସମୟରେ ଚତୁର୍ଭୁଜା ହୋଇ ବିକଟ ମୂର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରନ୍ତି ବୋଲି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ।

ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ୍ମ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ମହାଭାରତ କାଳରେ ଦେବୀଙ୍କର ତ୍ରିନୟନୀ ଧାରଣ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ମହିଷାସୁର ମର୍ଦ୍ଦିନୀ ଦୈବୀଙ୍କର କଥା ଅନୁସନ୍ଧେୟ । ରାବଣ ଯେତେବେଳେ ପଞ୍ଚବଟୀରେ ସୀତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଭିକ୍ଷୁ ବେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ତାହାର ଦ୍ୱିହସ୍ତ ଓ ଏକ ମୁଣ୍ଡ [୧] କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସତ୍ତ ସୀତାଙ୍କର କଣ୍ଠ ବିସ୍ତାରରେ

* ଏହା ପରୁ ବ ଥିବ ଜଣ ଚିତ୍ର ଚିତ୍ରି ହେଉଥାହିଁ । ତହି ଭୁଲପରି ବରନଙ୍ଗିଅ, ବନ୍ଦ ହେବ ତ ?

(୧) ରାବଣ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାଥ ଶୁଣେ ପଞ୍ଚିକମଣ୍ଡଳକୁ ପରମ୍ପରାଳବ୍ରହ୍ମପେଣ ବୈଦେହୀ ମ୍ଭ୍ରମ୍ବର୍ତ୍ତିତ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବୋଧାକ ହେଲା ତେତେବେଳେ ତାହାର ଦଶମୂଳ ଓ ବଂଶଉଦ୍ଭବ[୧] ହୋଇଯିବାର ରାମାୟଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତଅଛି । ଏ ସ୍ଥଳରେ ଦେବୀଙ୍କର ସେହିପରି ଅବସ୍ଥା । ସୁଷୁପ୍ତଦେଶରେ ଶକ୍ତ ବାସ ନିମନ୍ତେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ମୂଳ ସୁଷୁପ୍ତଃ ରହିଅଛି । ଏହି ଗୃହମୂଳ ଦେଖି ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକେ ଏହାଙ୍କୁ ବୁଢ଼ୀ କହି ଅସୁ ଅଛନ୍ତି । ଅଥଚ ଅନ୍ୟ ଦେବୀଙ୍କ ପରି ଏହାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସୁନାର ଚକ୍ଷୁ ଓ ଭାଲଦେଶରେ ସୁନାର ଟିକିଲେ ଦେବାକୁ ଛାଡ଼ି ନାହାନ୍ତି । ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ବୁଢ଼ୀ କହିବାର କାରଣ ଏହି ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ଶିବଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ମୂର୍ତ୍ତିଟି ପଶ୍ଚିମ ମୁଖ ଓ ପ୍ରାୟ ଗୃହପାଦ ଉଚ୍ଚ ହେବ । ଏହା ପୂର୍ବେ ଗୋଟିଏ ଗଛ ମୂଳରେ ଥିଲା । ପରେ ଏହିଠାରେ ଗୋଟିଏ ଘର ତୋଳି ଦିଆଯାଇ ଅଛି । ଏହିଠାରେ ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ଶିବଙ୍କର ପଶ୍ଚାତ୍ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଅଛି । ଶିବଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଶୁଣାଯାଏ ଯେ, ଜଣେ ସ୍ଥାନୀୟ ବ୍ରତ ପ୍ରତ୍ୟହ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ସୋମନାଥମନ୍ଦିରକୁ ଶିବ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାନ୍ତି । ଶିବଦର୍ଶନ ନ କଲେ ସେ ଖାନ୍ତି ନାହିଁ । ଏକଦା ଘୋର ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ସେ ଅସାମର୍ଥ୍ୟବଶତଃ ସେଠାକୁ ଯାଇ ନ ପାରିବାରୁ କ୍ଷୁଭୋପବାସ ସେହି ଭକ୍ତଙ୍କୁ ରାତିରେ ସ୍ୱପ୍ନାଦେଶ ହେଲା "ତୁ ଅମ୍ବକ ସ୍ଥାନରେ ମୋତେ ପୂଜା କଲେ ପାଇବୁ" ତଦନନ୍ତର ସେ ଏହିଠାରେ ଯଥାବିଧି ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଇ ସ୍ୱଅଭୀଷ୍ଟ ସାଧନ କଲେ । ତେଣୁ ଏହାଙ୍କର ନାମ ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ହୋଇଅଛି । ମୁର୍ଦ୍ଦାବାଦ ମୌଜାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଏହି ସ୍ଥାନଟି ଅତି ମନୋହର ଅଶ୍ରମ ପରି ବୋଧହୁଏ । ଏହାର ନିମ୍ନ-ଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ଜଳାଧାର ଅଛି । ଦୂରରୁ ସ୍ରୋତଟି କ୍ରମଶଃ ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଆସି ଥିଲାପରି ଜଣାଯାଏ । ପ୍ରବାଦ ପ୍ରମାଣ ଅନୁସାରେ ଲୋକେ ଏଠାରେ ପଦ୍ମାବତୀ ନଦୀର ସତ୍ତା ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ଏହା ନିକଟରେ ପୂର୍ବେ ପଦ୍ମବନ ଥିଲା ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟ ପ୍ରଚୁର ପଦ୍ମଫୁଲରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ଆମୋଦିତ ହେଉଥିଲା, ଅତ୍ର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସୋମନାଥଶିବଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ଆଚ୍ଛାଦିତ ହେଉଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଗଭୀରଶେବ ଉଚ୍ଚତଶାଳରେ ଶ୍ୟାମଳ ହୋଇଅଛି ।

କ୍ରମଶଃ

ଶ୍ରୀ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ।

ତପସ୍ୱିନୀ ।

(ସୀତା)

ଦ୍ୱିତୀୟସର୍ଗ ।

ସର—ସମବେତ ।

ବାଲ୍ମୀକି ଅଶ୍ରମ ରାଜ୍ୟରେ ଶାନ୍ତି ରାଜତ୍ୱ କରେ,
କୋଷପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ପାଦପ— ଦନ୍ତ ସ୍ୱଚ୍ଛାପୂରା କରେ ।
ଅବପଟେ ତାହା ଦଅନ୍ତି ସେହି ପାଦପମାନେ,
ଅଯାଚିତେ ନିଜ ଶରୀର— ମାନଦଣ୍ଡର ମାନେ ।
ପ୍ରଭାତସମୟରେ ସେମାନେ ପୁଣି ହୁଅନ୍ତି ସେନା,
(୨) ଅବଚିତ କରି ଶରୀରେ ଘନ ପଲ୍ଲବ ମେଘା ।
କରି ବରଷାର ବ୍ୟାପାରେ ଅଙ୍ଗପୁଷ୍ଟି ସାଧନ,
ଅତପକୁ ଜିଣି ଆଣନ୍ତି ତାର ଆଲୋକଧନ ।

ଶୀତ ଆକ୍ରମଣ କରିବା ପାଇଁ ରାଜ୍ୟକୁ ବାଣ,
ଧୂଳିରୂପେ ପୁଣି ହୁଅନ୍ତି ଛେଡ଼େ ଅନଳ ବାଣ ।
ବିଜିତ ପ୍ରଭୁତ ସମସ୍ତ ଜାଣି ସମ୍ଭାଦେ ତୋଷ,
ପାଦପଙ୍କ କରେ ସମର୍ପି ଫଳ ପ୍ରସୂନ କୋଷ ।
ଗର୍ବେ ଧରି ଭାର ରତନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଗନ-ସିନ୍ଧୁ,
ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଗରିମା ଶୋଷନ୍ତି ପ୍ରତି ଶିଶିର ବିନ୍ଦୁ ।
ସାଗର ଗରବେ ପାଦପ ଆଳବାଳର ଜଳ,
ପୋଷି ରଶ୍ମିଭାବେ ଗରବେ ସୁଧାକର ମଣ୍ଡଳ ।

---

(୧) ବୋଧେନ ମହତାବଶ୍ୟୋ ଜାଳଜାନୁତ ସ୍ୱରୂପଃ ଦଶାଶ୍ୟୋ ବଂଶଚରୁନୋ ବ୍ରହ୍ମ ଷଣଦାତରଃ । ରାମାୟଣ । (୨) ସେଘ—ବଦ୍ଦ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅକସ୍ମାତ କରି ପ୍ରବେଶ ରାମବଧୂ ରୋଦନ,
ଘନସନ କଲା କମ୍ପିତ ଶାନ୍ତିଦେବୀ ସଦନ ।
ବିଚଳିତ ହୋଇ କରୁଣା— ବିଭା ଶାନ୍ତି ବନ୍ଧନ,
ଲୋଡ଼ିଲେ ରୋଦନୀ ଲକ୍ଷରେ ସିତାପାଇଁ ବାହାନ ।
ମନ କୁମାରୀଏ ବାହାର ଲାଗିଥିଲେ ସେସଣେ,
ବାଉବ୍ୟସ୍ତ ନବ ଚନ୍ଦ୍ରଧୀ ବଳ୍ଲୀ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣେ ।
ନବଦଳ ଏକ କର୍ଣ୍ଣରେ ତାଙ୍କ ସିତାରୁ ଲାଗି,
ମନ ନିପୋଜିଲେ ତାହାକୁ ଧରି ଛାଡ଼ିବା ଲାଗି ।
ଧରି ମନ ତାକୁ ଦେଖିଲା ନୁହେ କପୋତ ସ୍ପନ,
ନୁହଇ କୋକିଳ-କାକଳି ଭ୍ରମ୍ମ ବାଣୀ-ନିକ୍ୱଣ ।
ନୁହେ ଶଙ୍ଖନାଦ ନୁହଇ ସ୍ପର୍ଶ ମସ୍ତକ ଦେଖା,
ଲଳନା କରୁଣ କଣ୍ଠର ସ୍ୱର ନିର୍ଝରି ଏକା ।
ସେହ କୁମାରୀଙ୍କ ହୃଦୟ ଘଥେ ବହି ଚଞ୍ଚଳ
ଚଳାଇଲା ଶାନ୍ତି ଉଡ଼ିଲା ଧୂଳ ବଲ୍ଲୀଅଞ୍ଚଳ ।
ରୋଦନ ତରଙ୍ଗ ଦର୍ଶନେ ଧୀରି ଚକିତ ହେଲା,
ତଥାପି ସମ୍ପାତ ସିତାକୁ ଭୟେ ନ କଲା ହେଲା ।
କୁମାରୀଏ ଯାଇ ଅନତ— ଦୂରେ କରେ ଦର୍ଶନ,
ଅପୂର୍ବ ନାରୀଏ କରୁଛି ଘୋର ଅଶ୍ରୁ ବର୍ଷଣ ।
"ତକିତ ଚିତ୍ତେ କେ ଭାବିଲା ଏକ ବିଚିତ୍ର କଥା,
"ଏ ବନେ ଏ ଭଳି ମାନବୀ ଅସମ୍ଭବ ସର୍ବଥା ।
"ସ୍ୱର୍ଗସ୍ମରୁ କେଉଁ ଦେବୀ କି ସଦ୍ୟ ଶାପର ଫଳେ ?
"ସଦେହରେ ଖସି ପଡ଼ିଛି ଅବେ ଅବନୀ ତଳେ ।
"ଭ୍ରମୁ ଭ୍ରମ୍ମ ବିଭା ଅଭ୍ରରେ ଅଭ୍ରମାତଙ୍ଗ ଚଢ଼ି,
"ସୁରଦର ସ୍ୱର ଶୋଭିଲା ପଡ଼ି ଅଛନ୍ତି ଗଡ଼ି ।
"ଏବେ ବା ଭାବିଲା ଜାହ୍ନବୀ ଅବା ମୂର୍ତ୍ତିମତୀ ବି ?
"ଲୋଚନ କଟୋଳେ ବସାଇ— ଛନ୍ତି ଚମ୍ପକ ।
"କିବା ପରସ୍ପ କରୁଣା ବିଭା ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଗଲ ?
"ପର ଦୁଃଖ ତାପେ କ୍ରମଶଃ ଭବେ ଯାଉଛି ଗଳ ?
"ନ ହେଲେ ଏ ଘନକୁନ୍ତଳା ଘନ ସହିତ ଭାଳ,
"ଖସି ପଡ଼ିବାରୁ ଧରାରେ ବହି ଯାଉଛି ଧାରା ।

"ହୋଇଥାନ୍ତା ଯଦି ରୋଦନ ଧ୍ୱନି ଚମ୍ପକଚ୍ଛଦା,
"ବୋଲନ୍ତା ଅସିଛି ଜଳଦ ସଙ୍ଗେ ଏ ଶତଦ୍ରୁଦା ।
"ଗିରିର-ବର୍ଷିଣୀ-ଚନ୍ଦ୍ରିକା ପିକ-ସ୍ୱର-ମୁଖରା,
"କାହିଁ, କାହିଁ ଝିଲ୍ଲି ଝିଲ୍ଲିଣୀ ଗିର ନିନାଦ ଗିରା ?
"ବାଣୀ ଥାନ୍ତା, ଯଦି ହସ୍ତରେ ବୋଲିଥାନ୍ତା ଭାରତ,
"କାନ୍ଦନ୍ତି ବିଶ୍ୱ ବିରହେ ଅବା ହୋଇ ଅବଗ" ।
ଭାବି ଭାବି ମନସ୍ତାପେ ଗଲେ କାନକ ପାଶ,
ସାହସ ନ ହେଲା ଦେବାକୁ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱାସ ।
ବିରଷାର ମହାନଦୀର ଗାତ ଅବିଳ ଜଳ,
ସ୍ପର୍ଶ କରିବାକୁ ଛିରୁଥେ ହେବ ନିର୍ମଳ ବଳ ।
ଲବ, ଅଙ୍ଗ, ଭେଳ, ଧଙ୍ଗରେ ସେହ ନଦୀ ପେଷଳ,
କୁମାରୀଙ୍କୁ ଯାଇ ଚଢ଼ିଲା ସୀତା ଶୋକ ଭେଷଳ ।
ଚିତ୍ତ ନ ପଶ୍ୱର କୁମାରୀ— ମାନେ ଚଢ଼ିଲେ ବେଡ଼ି,
ଯାଇ ନ ପାରିଲେ ସେନେହ ହେଲା ପାଦକୁ ବେଡ଼ି ।
ଚଳିଲେ ଅନାଇ କେବଳ ତାଙ୍କ ଶାନ୍ତ ଲୋଚନ,
ବଳ ଶ୍ରୁ ହୃଦ ବେଦନା ଗିତ-ଜଳ-ମୋଚନ ।
ଲୋଚକ ପ୍ଲାବିତା କୁମାରୀ- ହୃଦମଧ୍ୟରେ ସତ୍ତ,
ବିକଳପରାଣେ ବିଳପି ଶୋକଚ୍ଛଳେ ଭାସନ୍ତି ।
ଚକ୍ରବାକ-ଜାତ-ଯୁଗଳ— ସ୍ନାତ-ପଦ୍ମିନୀ ବନେ,
କଳରାଜହଂସୀ କୂଜଇ ବିଭା ଆରତସ୍ୱନେ ।
ସମ୍ପ୍ରୀ ଏକ ସହ ନ ପାର ଯାଇ ବାଲ୍ମୀକି ପାଶେ,
ଜଣାଇଲା ଖେଦ ପୂରିତ କ୍ଲେଶ ଚଞ୍ଚଳ:ଭାଷେ ।
"ଗ୍ରୋ ତାତ ! ଏ ବନେ ନାରୀଏ ନିବସନ୍ତି ପିଲୁଲୀ
"ସମ ଦଶେ, ଅସି କାନ୍ଦୁଛି ଯେଉଁ ହୋଇ ବାଉଳୀ ।
"ସମ୍ବୋଧନ କର ଥରକୁ ଥର ତା ପ୍ରିୟ କାନ୍ତେ,
"ପତ ଗୁଣ- ପତିବ୍ରତାଲ୍ଲ ସୁରୁଅଛି ଏକାନ୍ତେ ।
"ଲଳିତ ଦଶୁଛି ଲଲାଟେ ତାର ସିନ୍ଦୁର ବିନ୍ଦୁ,
"ମୁଖକମଳକୁ ହୋଇଛି ଯେଉଁ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଇନ୍ଦୁ ।
"ବିରଯୁଗଳରେ ଶୋଭୁଛି ଚୂଡ଼ିରତନ ଚୁଡ଼ି,
"ବିଷାଦସାଗର ପୂଲିଲେ ଝରୁଅଛି ନ ଚୁଡ଼ି ।

---

୧ ଅଭ୍ର—ଆକାଶ । ଅଭ୍ରମାତଙ୍ଗ—ଐରାବତ ହସ୍ତୀ । ୨ ଶତଦ୍ରୁଦା—ଚନ୍ଦ୍ରିକା ।
* ଚନ୍ଦ୍ର-ଅଙ୍ଗ-ଭେଳ—ଏହି ନଦୀମାନ ମହାନଦୀର ଉପନଦୀ ଅଟନ୍ତି । * ସ୍ପର୍ଶ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳା । * ନିବସନ୍ତି—ଲୁଚନ୍ତି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

୧ "ଦରବଳକ୍ଷିତ କମଳେ ବସ୍ତ୍ରକ ପରିସ୍ପେ,
୨ "ଶତଦଳ ଜୁଟ ରୁଚିର ତେଲେ ସେ ଶୋଭିଯାଏ ।
"ଚିନ୍ତାଇ ଦେଉଛୁ ବାସକୁ ଭାର ନସ୍ତ୍ରନ ବାର,
"ଦେବା ଜ ମାନବା ସବୁକେ ହେଉ ନାହିଁକ ଭାର ।"
ଶୁଣି ମୁନିବର ମଉନେ ନିମୀଳିତ ଉଷଣେ,
କାସ୍ତିରେ, ଗ୍ରୀବା ସଳଖି ବସି ରହିଲେ ଷଣେ ।
ଉଠି ମୁଣି "ଗ୍ରଳ ଦେଖିବା" ବୋଲି ହେଲେ ବାହାର,
ମୁନି ପଛେ ପଛେ ଗ୍ରଲିଲେ ବନ୍ଧୁ ମୁନି କୁମାର ।
କୌତୁହଳେ ଚଳେ ଯେ ଶିଲେ ମଠେ ମୁନି ନନ୍ଦନ,
ଡାକି ଆସିପ୍ରଳ ଯେ ସଙ୍ଗୀ ହୋଇ ଭାର ସଙ୍ଗିନୀ ।
ଗ୍ରଲିଲେ ହରଣ, ହରଣୀ ଭାଙ୍ଗ ସଙ୍ଗେ ଶାବକ,
ବୃକ୍ଷ ବୃକ୍ଷେ ଡେଇଁ ଚଳିଲେ ପିକ ମୟୂର ବକ ।
ସମୀରସାଗରେ ଛଡ଼ିଲେ ଜଳ ଶରୀର-ପୋତ,
ନସ୍ତ୍ରନ ରଞ୍ଜନ ଶ୍ରୀଚରଣ ଶୁକ ସାରୀ ବସୋତ ।
ଅ ଅଭିମାନ କଲା ଶାନ୍ତିର ଏହା ସୀରବାହନ,
୪ ସୀତାଶୋକ ଶିଳା ଶ୍ରେଣୀକୁ ଯେଉଁ ଘୋର ବାହନ ।
ମହାନାଦୀ-ମହାନଦୀର ମହା ପ୍ରବାହ ଅଛି,
ଉ ଉମେଶ୍ୱର ଶିଳା ସବୁକୁ ଦେଲେ ସମ୍ପିରେ ଗ୍ରାସି ।
ଚଳିଲେ ଜ ଶିଳା ସକଳ ସ୍ରୋତ କମ୍ପିବ ସିନା,
ବିଦୂର୍ଣ୍ଣିତ ଶିରେ ପଡ଼ିବ ଗତି ସ୍ତବ୍ଧ ଜନା ।
ଯେ ଦଶା ଭୋଗିବ ନାହିଁକ ଶାନ୍ତି ଏ ଅଭିଯାନେ ?
ଲମ୍ବ, ଲମ୍ବିତ ପ୍ରମତ୍ତ ହୋଇ ସ୍ୱଅଭିମାନେ ।
କଛିଦୂରେ ଯାଇ ମିଳିଲେ ମୁନି ଜାନକୀ ପାଶେ,
ଅଭିମାନେ ବେଢ଼ି ରହିଲେ ଭଳେ ଭାଳେ ଆକାଶେ ।
ଶ୍ୱେତଶ୍ମଶ୍ରୁ କେଶ ବିଭୂଷିତ ବପୁ ଯୌନ୍ମପ୍ରବିତ,
ବାଲ୍ମୀକ ମହର୍ଷି ସମୀପେ ହେମଗଉରୀ ସର୍ଭ,
ଦିଶିଲେ ଯେମନ୍ତ ତୁଷାର ଜନ୍ମ ହିମାଦ୍ରି ଭଳେ,
ଭଯବ୍ୟଞ୍ଜିତ ଉମା ମଉନେ ରହିଛନ୍ତି ବସିଲେ ।
ମୁନି ଅକମନେ ଜାନକୀ ଶୋକ ଭଳେ ଜଳନ୍ତି,
ହୃଦୟରେ ହେଲା ସ୍ଫୁଟିତ ଚିନ୍ତା ଚକ୍ର ଆବର୍ତ୍ତ ।

ବୋଲିଲେ ମହର୍ଷି ସୀତାଙ୍କୁ ବସ୍ତ୍ରେ ପାରିଛ ଜାଣି,
"ବରହ ବନ୍ଦ ତୋହୋର ବହିଅଛି ଉଜାଣି,
"ଗ୍ରୋତସ୍ୱତ ଗତ ସଜ୍ଜ ଥାଏ ପାତର ଅଶେ,
"ଲଘେ ଶିଳା, ଗୈଳ, ସଙ୍କଟ ଯେବେ ବିରୁଦ୍ଧ ଅଛେ,
"ବାରଧ ସଙ୍ଗମେ ବସ୍ତ୍ରରେ ସବୁ ଧାଉ ଦ୍ଲେଶ,
"ଉଦସ୍ତ ଜୀବନେ ନ ରହେ ଆଉ ପ୍ରଭେଦ ଲେଶ ।
"ବଧବଗେ ଉଠି ମଧ୍ୟରେ ଯେବେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ବେଦ,
"ବାଲପ୍ରୁ ଯ ଦ ସରତ ସିନ୍ଧୁ ହୃଦସ୍ତ ଛେଦ,
"ସରତ ମର ତ ନ ଯାଏ, ଭାର ଜୀବନ ଭାର,
* "ହୃଦସ୍ତ ପ୍ରଖାର ରଖଇ ହୋଇ ହୃଦ ଆକାର ।
"ଅବକଳ ସେହ ଦଶା ମା ଭବେ ଦଶିଛି ଭୋର,
"ଚିନ୍ତାକୁ ରୁ ବୃଥା ନ କର ଚିତା ସ୍ୱରୂପ ଘୋର ।
"ଶ୍ୱଶୁର ତୋ ମୋର ସୁହୃଦ ସେହପରେ ତୋ ପିତା,
"ଅସ୍ତକୋଟେ ରହ ଅଶ୍ରମେ ମଣି ସ୍ୱାର ପିତ୍ରୀ ।
"ମୋ ଅଶ୍ରମେ ତୋର ନ ଅବ କଉଣସି ଭାବନା,
"ଜନମିବ ଯେଉଁ ସନ୍ତାନ ଭାର ପାଇଁ ଭାବ ନା
ମୁନି ବାଣୀ ଶୁଣି ଜାନକୀ ମୁନି ଚରଣ ତଳେ,
ପଡ଼ି, ଉଠି ଚଣ୍ଡ ପୋଛିଲେ ଜଳ ବସନାଞ୍ଚଳେ ।
"ଚାର ପ୍ରସବମ୍ମ ହୁଅ ମା" ବୋଲି ଶୁଭ ଆଶୀଷ,
ଦେଇ ଆଶୀଷିଲେ ମଧ୍ୟରେ ମୁନି-ମଣ୍ଡଳାଧୀଶ ।
ପୁନଶ୍ଚ ବୋଲିଲେ "ଆସ ମା ଆଉ ନ କର ମଠ,
"କୁମାରୀ ମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ ରହ ମଣ୍ଡ ମୋ ମଠ ।"
"କିସ କିସ ଅଛି ଧର ଗୋ ବେଗେ କୁମାରୀମାନେ,"
ବୋଲନ୍ତେ ମହର୍ଷିକନ୍ୟାଏ ଡାକା କଲେ ସ୍ଥାନେ ।
ଝଣାଝଣି ହୋଇ ସଙ୍ଗ ଗୁରୁ ପେଟିକାମାନ,
ଧର ବେଢ଼ି ଭାଙ୍ଗ ସାଦରେ କରିଲେ ପ୍ରସ୍ଥାନ ।
ପ୍ରହାର ପ୍ରହାର ପାଦୁକା ମୁନି ଭୂର୍ଗତ ଶିରେ,
ରାମ ହୃଦ ପ୍ରେମ ପ୍ରତିମା ଆଗେ ଚାଲିଲେ ଧୀରେ ।
କଶ୍ୟପ ସେନ ମହର୍ଷି ହେଲେ ଅନୁରୂପମ,
ପଛେ ବଇଦେହୀ ଦିଶିଲେ ଭାଳ ଦୀପ୍ତିଭ ସମ ।

---

୧ ବରବଳ—ସ୍ଫୁଟ ଜଳ କୋଷ । ୨ ଚୁଟ—ଜାଲ । ରୁଚିର—ସୁନ୍ଦର ।
* ହୃଦସ୍ତ ନିଜଶ୍ରେଷ୍ଠ ମହାଦେବର ଗୋଟିଏ ଲିଙ୍ଗର ବିଷ୍ଣୁ ସ୍ଥାନ ।
୩ ବାହନ—ଗେନା । * ବାହନ—ନଦୀ ।
* ଚଳିଛା ସ୍ରୋତ ନଦୀମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଏହାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବୃଦ୍ଧପଲ୍ଲ ସେହ୍ନ ପାଧିତ ଦୁଃଖ ଅର୍ଦ୍ଧ ଅର୍ଦ୍ଧେ,
ଅନ୍ତରୁ ଉହ୍ଲରେ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଶ୍ରମେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବର୍ଦ୍ଧେ ।
ମହାଯତ୍ତ ମହାସଙ୍ଗ କଥା ବାର୍ତ୍ତା ସକଳ,
ଶୁଣୁଥିଲେ ବସି ବହଙ୍ଗ— ଦଳ ନ କରି କଳ ।
ଦେଖନ୍ତେ ତାହାଙ୍କ ଅଗ୍ରମ ଅଭିମୁଖେ ଗମନ,
ପ୍ରମୋଦରେ କଲେ ଜମ୍ବକ ହୋଇ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ମନ
ବାଜିଗଲା ପରା ଶାନ୍ତିର ରଣ ଚକ୍ରସ୍ୱ ଘୋଷ,
ନାଚ ନାଚ ମୃଗଶାବକେ କଲେ ପ୍ରକାଶ ତୋଷ ।
ନବ ଅଭିଥିଙ୍କ ମୁଖକୁ ମଣି ସ୍ନେହ ସାଗର,
ସଦ୍ଭୁଷ୍ଟ ଜସ୍ୱନେ ଅନାଉ ଥାନ୍ତି ଥରକୁ ଥର ।
ଜସ୍ୱ ଲକ୍ଷ୍ମୀରୂପେ କରନ୍ତି ଶାନ୍ତି ସ୍ୱରକୁ ଚିଜେ,
ଅଶାନ୍ତି ସାଗର ଉତ୍ପତ୍ତି ରମ ରମଣୀ ନିଜେ ।
ଟେକ ଚନ୍ଦ୍ରକ୍ତ ବରହ ବେଳ ଗଥିରେ ରହି,
ଗୁଲିଲେ ଉଭସ୍ୱ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶତ ଶତ ବରସ୍ତ୍ରୀ ।
ସ୍ୱକୁମାର କଣ୍ଠ ଶାବକେ କରେ ଧରି କମଳ,
ଠେଲା ଠେଲି ହୋଇ ଗୁଲିଲେ ସଙ୍ଗେ ଦଳକୁ ଦଳ ।
ପାଦପେ ଝୁଲିଲା ପକ୍ଷିବ ଶୋଭ ପୁଷ୍ପସ୍ତବକେ,
ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି ଶ୍ୱେତ ପତାକା ତହିଁ ହୋଇଲେ ବକେ ।
ମଧ୍ୟରେ ଗାଇଲେ କୋକିଳ— କୁଳ ମଙ୍ଗଳ ଗୀତ,
ଅଳିସ୍ୱନେ ଜସ୍ୱ ସଙ୍ଗର ଧ୍ୱନି ହେଲା ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ।
ବାଉମ୍ବାର ଉଡ଼ି ବୃକ୍ଷରୁ ହୋଇ ମୁକ୍ତ ମୁଷ୍ଟି,
ଶୁକ ସାରୀ ଦଳ ମାର୍ଗରେ କଲେ କୁସୁମ ବୃଷ୍ଟି ।
ବନ୍ଦାପଳା ସାଥ ଜଳିଲା ଏଣେ ଗୋଧୂଳି ଭାସ୍ୱ,
ଶବ୍ଦକଲେ ବର୍ଷ ଅଛମେ ଭ୍ରମ-ନସ୍ୱନତାର ।
ବାଲ୍ମୀକ ଜଦେଶେ ଉଷ୍ଟକେ ସବୁ ସେଇଁକା ଥୋଇ,
କନ୍ୟା ଏକ ଦେଲା ସର୍ଦ୍ଦାଙ୍କ ମୁଖମଣ୍ଡଳ ଧୋଇ ।
କନ୍ୟା ଏକ ଜଳ କଳସ ଭାଙ୍ଗି ଭାଙ୍ଗି ଚରଣେ,
ତା ହସ୍ତରୁ ନେଇ ସ୍ୱପଦ ପ୍ରକ୍ଷାଳିଲେ ଅପଣେ ।
ସର୍ଦ୍ଦାଙ୍କି ବସାଇ ସ୍ୱଚ୍ଛାସ ମୃଦୁ ପଞ୍ଚାନନେ,
ଫଳ ମୂଳ ଆଣି ସମକ୍ଷେ ଦେଲା ଦର୍ଭ-ଆସନେ ।
ଅନୁକମ୍ପା ନାମେ ବୃଦ୍ଧାଏ କହ ସର୍ଦ୍ଦାଙ୍କି ଜୋଲ,
ପୋଛିଦେଲେ କର କମଳେ ତାଙ୍କ ଭାଲ କପୋଳ ।
ମମତା ପ୍ରପାତ-ସେନେହ— ସ୍ୱଚ୍ଛ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜଳ,
ପକାଇ ସର୍ଦ୍ଦାଙ୍କ ପଦ୍ମଣ ଶ୍ରାବ କରି ଶୀତଳ,
ମୃଗ ଗୃହିଁ ଗୃହିଁ ବୋଇଲେ ଧୀର କୋମଳ ଭାଷେ ;
"ମୋ ଭାଗ୍ୟକୁ ମାଆ ଆସିଛୁ ଆଜି ତୁ ମୋର ପାଶେ ।
"ଗଳଗ୍ରହକେଶ୍ୱରୀ ମାଆ ତୁ ସ୍ୱର୍ଗ ମନ୍ଦିର ଚୋର,
"ଭମଃ ପୁର୍ଣ୍ଣକର, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କଲ୍ପ କୁଟୀର ମୋର ।
"ଦଳଯାକ କର ନ ଥିବୁ ପରା କିଛି ଆହାର,
"ସ୍ୱପ କରୁଥିବ ଗରବେ ତଳ ପାଦପ୍ରହାର ।
"ମାଆ ମା ମାଆ ମା ମା'ଘରେ ତୋର ବି ଅଛି ଲାଜ,
"ଗୃହିଁ ଉହଛନ୍ତି ତୋତେ ତୋ ଏହି ସତୀସମାଜ ।"
ବୋଲି କିଛି ଦେଇ ଧରିଲ ଦେଲେ ନାରଙ୍ଗୀ ଫଳ,
ଗୋଟି ଗୋଟି କରି କର୍ପୂର ବାନ୍ତି ପକ୍ୱ କଦଳୀ ।
ସିଜ ଭଲ କରି କୁଳକ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ପନସ,
ସମଧୁର ପିଣ୍ଡଖର୍ଜୂର ସହକାର ସରସ ।
ବାଉମ୍ବାର ବୋଲି ମଧ୍ୟରେ ଧୀରେ ଭୃଙ୍ଗ ମା ଭୃଙ୍ଗ,
କରେ ଦେଲେ ଉଡ଼ି କରକ ମଞ୍ଜି ପୁଞ୍ଜକୁ ପୁଞ୍ଜ ।
ଅବଶେଷେ ଆଜ୍ଞ ଦର୍ଭଟି ଆଜ୍ଞ ଦର୍ଭଟି ବୋଲି,
ଭୃଙ୍ଗାଇଲେ ସେହ୍ନ ସର୍ଦ୍ଦାଙ୍କ ଅଠ ଦଶୋଟି ବୋଲ ।
ମାତୃସ୍ନେହ ସ୍ୱଗ ନ ଥିଲେ ବୃଦ୍ଧି ବାଲ୍ୟ ଜୀବନେ,
ସେହି ସ୍ୱଗ ସର୍ଦ୍ଦ ବୃଦ୍ଧିଲେ ଆଜି ବାଲ୍ମୀକ ବନେ ।
ଆଚମନ କରି ଜାନକୀ ଫଳ ଭୋଜନ ଶେଷେ,
କାଷ୍ଠ ଆସନରେ ବସିଲେ ତାପସୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶେ ।
କୁମାରୀଏ ଦେଲା କୋଇଲୀ ଫଳ ଦେବାଙ୍କ କରେ,
ମୁଖେ ପକାଇଲେ ସୁମୁଖୀ ତାହା ସେଇ ସାଦରେ ।
କନ୍ୟା ଏକ ଆଣି କୋମଳ ଶୁଷ୍କ ଗୋବର ଜାଳ,
ଶଯ୍ୟା କରିଦେଲା ତହିଁରେ ପାର ହରଣ ଛାଲ ।
ସର୍ଦ୍ଦୀ ଗୁରୁ ତହିଁ ରହିଲେ ବରିଦେଲ୍ଲୀଙ୍କ ପାଶେ,
ଅଭ୍ୟମାନେ ହେଲେ ଅନ୍ତର ନିଜ ନିଜ ଆବାସେ ।

କ୍ରମଶଃ

ଶ୍ରୀ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ।

ବୃକ୍ଷ—ଦେବ । ବରହ—ଜାଲ୍ମ । ବୋଇଲୀ—ଗୁବରେଲ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବିମାତା ।

(ମହାବଳ ସେଣ୍ଟପିଟ୍‌ସବର୍ଗ ସିମ୍ବେଲିନ ନାମକ ନାଟକ ଅବଲମ୍ବନରେ ରଚିତ)

ରୋମାଧିପତି ଅଗଷ୍ଟସ୍ ସିଜାରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ବ୍ରିଟନରେ ସିମ୍ବେଲିନ ନାମକ ଏକ ରାଜା ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ସିମ୍ବେଲିନଙ୍କର ପ୍ରଥମା ପତ୍ନୀ ଏକ କନ୍ୟା ଓ ଦୁଇ ପୁତ୍ର ରଖି ମରଲୋକ ଗମନ କଲେ । କନ୍ୟାଟି ସର୍ବଜ୍ୟେଷ୍ଠ, ବସ୍ୟୁଟ୍‌କମ ଆଠବର୍ଷ ମାତ୍ର ହୋଇଥିଲା—ନାମ ଇମୋଜେନ । ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠର ବସ୍ୟୁଟ୍‌କମ ତିନି ବର୍ଷ ମାତ୍ର । କନିଷ୍ଠ ଦୁଗ୍ଧପୋଷ୍ୟ ଶିଶୁ । ପୁତ୍ରମାନଙ୍କର ନାମ ଯଥାକ୍ରମେ ଆଲଡିରିସ୍ୱାମ୍ ଓ ଥାର୍‌ବରେଗସ୍ । ଜନନୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଇମୋଜେନ ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ରହିଲେ, ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟ ଏକ ଧାତ୍ରୀର ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରହିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟବଶତଃ ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟ ଧାତ୍ରୀ ଗୃହରୁ ଅପହୃତ ହେଲେ । ତତ୍ପରେ ସେମାନଙ୍କର ତ ଦଶା ହେଲା ଏବଂ ଏବେ ତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କୁ ସେନଗଲା ରାଜା ଅନେକ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ତହିଁର କିଛି ସନ୍ଧାନ ପାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ଏ ଘଟଣାର କିଛିଦିନ ପରେ ରାଜା ସିମ୍ବେଲିନ ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଧବାରମଣୀର ପାଣିଗ୍ରହଣ କଲେ, ସେ ବିଧବାର ପ୍ରଥମ ସ୍ୱାମୀର ଔରସଜାତ ଏକ ପୁତ୍ର ଥିଲା, ତାହାର ନାମ କ୍ଲୋଟେନ । କ୍ଲୋଟେନ ମଧ୍ୟ ଜନନୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅତି ପ୍ରାସାଦରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲା । ମାତା ଓ ପୁତ୍ରର ସ୍ୱଭାବ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର । ଜନନୀର ଯେପରି ଶାନ୍ତ ସ୍ୱଭାବ, ପୁତ୍ର ସେହିପରି ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ଓ ଦୁର୍ବିନୀତ । ନୂତନ ରାଣୀ ସପତ୍ନୀ ତନୟା ଇମୋଜେନ ପ୍ରତି ପ୍ରଥମ ପ୍ରଥମ ଅତି ବିଶ୍ୱସ୍ତ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଜାଣିଲେ ଯେ ରାଜପୁତ୍ର ଦ୍ୱୟଙ୍କର ତ ସନ୍ଧାନ ମିଳିଲା ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଆଉ ଏକ ଭାବର ଉଦୟ ହେଲା । ଭାବିଲେ ରାଜପୁତ୍ର ଦ୍ୱୟ ନ ମିଳିଲେ ରାଜାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଇମୋଜେନ ରାଜ ସିଂହାସନର ଅଧିକାରିଣୀ ହେବେ; ସୁତରାଂ ଯଦି କ୍ଲୋଟେନ ସଙ୍ଗେ ଇମୋଜେନର ବିବାହ ହୋଇପାରେ, ତାହାହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟତଃ କ୍ଲୋଟେନ ବ୍ରିଟନର ରାଜା ହେବ । ଅତଏବ ଯେପରିପେ ତାଙ୍କର ଏ ଆଶା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ, ଇମୋଜେନ କ୍ଲୋଟେନଙ୍କୁ ବିବାହ ହେବାକୁ ସମ୍ମତ ହେବେ ତାହାର ଯତ୍ନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ; କିନ୍ତୁ ଅଦୃଷ୍ଟ ଚକ୍ରର ଗତି ଅନ୍ୟଦିଗକୁ ହେଲା ।

ଲିଓନାଟସ୍ ନାମକ ଏକ ଯୁବକ ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ରହି ରାଜାନୁଗ୍ରହରେ ପ୍ରତିପାଳିତ ଓ ଶିକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିତା ଏକ ଯୁଦ୍ଧରେ ରାଜାଙ୍କର ଜୀବନରକ୍ଷା କରିଥିଲେ, ସେହି କାରଣରୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଜାଙ୍କର ବିଶେଷ ଅନୁଗ୍ରହ ଥିଲା । ଲିଓନାଟସ୍ ମାତୃଗର୍ଭରେ ଥିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କର ପିତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଭୂମିଷ୍ଠ ହେବା ମାତ୍ରକେ ଜନନୀଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ରାଜା ଦୟାପରବଶ ହୋଇ ଏବଂ ପୂର୍ବ ଉପକାର ସ୍ମରଣ କରି ଲିଓନାଟସକୁ ଆଣି ପ୍ରାସାଦରେ ରଖିଲେ ଏବଂ ପୁତ୍ର ପ୍ରାୟ ତାକୁ ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ ।

ଲିଓନାଟସ ଇମୋଜେନର ବାଲ୍ୟ ସଖା, ଦୁହେଁ ଏକତ୍ରରେ ଏକ ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ନିକଟରେ ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ । ପରସ୍ପର ପରସ୍ପରକୁ ବିଶେଷ ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯୌବନାବସ୍ଥା ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଗାଢ ଅନୁରାଗ ଜାତହେଲା । ଲିଓନାଟସ ଯେପରି ଗୁଣବାନ୍, ଇମୋଜେନ ସେହିପରି ଗୁଣବତୀ ହୋଇଥିଲେ । ଇମୋଜେନ ପିତାଙ୍କୁ ନ ଜଣାଇ ଲିଓନାଟସକୁ ହୃଦୟ ସମର୍ପଣ କଲେ । ପରସ୍ପର ପରସ୍ପରର ରୂପରେ ମୋହିତ, ଗୁଣରେ ମୁଗ୍ଧ, ଆଉ ବିଲମ୍ବ ସହ୍ୟ ହେଲାନାହିଁ । ଗୋପନରେ ଇମୋଜେନ ଲିଓନାଟସଙ୍କ ଗଳାରେ ବରମାଲ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କଲେ, ଦୁହିଁଙ୍କର ଗୁପ୍ତ ବିବାହ କ୍ରିୟା ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା । କ୍ଲୋଟେନଜନନୀର ସକଳ ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା ।

ରାଣୀ ଇମୋଜେନର କାର୍ଯ୍ୟ କଳାପ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ରଖିବା ନିମନ୍ତେ ଗୁପ୍ତଚର ନିଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଦୁଇ ଚର ମୁଖରୁ ଇମୋଜେନର ଗୁପ୍ତ ବିବାହ ବିଷୟ ଅବଗତ ହୋଇ ସକଳ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ରାଜାଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ । ରାଜକନ୍ୟା ଇମୋଜେନ ସାମାନ୍ୟ ଜଣେ ପ୍ରଜାକୁ ପତିତ୍ୱରେ ବରଣ କରିଛନ୍ତି ଶୁଣି ରାଜାଙ୍କର କ୍ରୋଧର ଆଉ ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ସେ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ଲିଓନାଟସ ପ୍ରତି ନିର୍ବାସନ ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ କଲେ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏବଂ ଇମୋଜେନକୁ ଏକ ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ରୁଦ୍ଧ କରି ରକ୍ଷି-ବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ରାଣୀ ଅତିଶୟ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ, କିନ୍ତୁ ତାହା ପ୍ରକାଶ ନକରି ଇମୋଜେନର ଦୁଃଖରେ ବାହ୍ୟ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ନାନାପ୍ରକାର ପ୍ରବୋଧ ବାକ୍ୟଦ୍ୱାରା ଇମୋଜେନକୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯଦି ଇମୋଜେନକୁ ବାକ୍ୟଦ୍ୱାରା ବଶୀଭୂତ କରିପାରେ, ତାହାହେଲେ ତାଙ୍କର ବାସନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ । ଇମୋଜେନ କ୍ଲୋଟେନକୁ ବିବାହ ହେବାକୁ ସମ୍ମତି ହେବେ । ଇମୋଜେନକୁ ତୁଷ୍ଟ ଓ ରାଜାଙ୍କୁ ଅଧିକ ତୁଷ୍ଟ କରିବା ମାନସରେ ରାଣୀ ଏକ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ । ରାଜା ଆଦେଶ କରିଥିଲେ ଲିଓନାଟସ ବ୍ରିଟନରେ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇମୋଜେନ ଗୃହରୁ ବହିର୍ଗତ ହେବ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଲିଓନାଟସ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ରାଣୀ ତହିଁର ବିପରୀତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ । ଲିଓନାଟସ ସଙ୍ଗେ ଇମୋଜେନର ଯେପରି ଥରେ ସାକ୍ଷାତ ହେବ ତହିଁର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରି ଦିନେ ପ୍ରାସାଦ ସଂଲଗ୍ନ ଏକ ଉଦ୍ୟାନ ମଧ୍ୟକୁ ଇମୋଜେନକୁ ନେଇଗଲେ । ଲିଓନାଟସ ପୂର୍ବରୁ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ସେଠାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଉଦ୍ୟାନ ମଧ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ରାଣୀ ଇମୋଜେନକୁ କହିଲେ "ବତ୍ସେ, ସାଧାରଣତଃ ବିମାତାମାନେ ଯେପରି କ୍ରୂର ହୃଦୟ ହୁଅନ୍ତି ମୋତେ ସେପରି ଭାବିବ ନାହିଁ । କ୍ଲୋଟେନ ଅପେକ୍ଷା ତୁମ୍ଭେ ମୋହର ଅଧିକ ସ୍ନେହର ପାତ୍ରୀ ଅଟ," ପରେ ଲିଓନାଟସକୁ ନାନାପ୍ରକାରେ ବୁଝାଇ କହିଲେ "ବର୍ତ୍ତମାନ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଅବଲମ୍ବନ ପୂର୍ବକ ରାଜାଦେଶ ପାଳନ କର । ରାଜାଙ୍କର କ୍ରୋଧ ଶାନ୍ତି ହେଲେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ପୁନର୍ବାର ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଏଠାକୁ ଡେକି ଆସିବି । ତୁମ୍ଭେମାନେ ଏହିଠାରେ ଥାଅ, ମୁଁ ଉଦ୍ୟାନ ମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛି ।" ଏହା କହି ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । କିନ୍ତୁ ରାଣୀଙ୍କୁ ଇମୋଜେନ ଉତ୍ତମରୂପେ ଚିହ୍ନିଥିଲେ, ସୁତରାଂ ରାଣୀଙ୍କର କପଟମାନ ଛଳ-ସ୍ଥାନରେ ଲବଣ ପ୍ରୟୋଗ କଲାପରି ଇମୋଜେନର ବ୍ୟଥିତ ହୃଦୟକୁ ଅଧିକ ଦଗ୍ଧ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେ ସ୍ୱାମୀର ହସ୍ତ ଧାରଣ କରି କହିଲେ "ସ୍ୱାମିନ୍, ମୁଁ ଆଜୀବନ ତୁମ୍ଭର ଦାସୀ ହୋଇ ରହିବି—ପିତାଙ୍କର କ୍ରୋଧ ମୋହର କିଛିମାତ୍ର ଅନିଷ୍ଟ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ରହି ମୋତେ ପିତାଙ୍କର କଟୁବାକ୍ୟମାନ ଶ୍ରବଣ କରିବାକୁ ହେବ, ଅନେକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ ପୁନର୍ବାର ସାକ୍ଷାତ ହେବାର ଆଶା ମୋହର ସକଳ ଦୁଃଖ, ସକଳ କଷ୍ଟ ଦୂର କରିଦେବ" ଏହା କହି ଲିଓନାଟସକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ । ତାଙ୍କର ନୟନରୁ ଅଶ୍ରୁଧାରା ପ୍ରବାହିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଲିଓନାଟସ ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ଅନେକ ବୁଝାଇ କହିଲେ "ପ୍ରିୟେ, ରୋଦନ କର ନାହିଁ । ମୁଁ ଏଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରୁ-ଅଛି ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ମୋହର ହୃଦୟ ତୁମ୍ଭ ନିକଟରେ ରହିଲା । ବିବାହ ସମୟରେ ଯେଉଁ ସତ୍ୟ କରିଅଛି, ଜୀବନ ଥିବାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହା ପାଳନ କରିବି । ଆଜୀବନ ତୁମ୍ଭର ହୋଇ ରହିବି ।" ରୋମନଗରରେ ଫିଲାରିଓ ନାମକ ମୋହର ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ଅଛନ୍ତି, ସେହି ସ୍ଥାନକୁ ସିଧାସଳଖ ସ୍ଥିର କରିଅଛି, ସେହି ଠିକ-ଣାରେ ମୋତେ ପତ୍ର ଲେଖିବ; ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେଠାକାର ସକଳ ସମ୍ବାଦ ପତ୍ରଦ୍ୱାରା ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଜଣାଉଥିବି ।" ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ରାଣୀ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲେ "ସାବଧାନ, ରାଜା ଆସୁଅଛନ୍ତି" ଏତିକିମାତ୍ର କହି ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ରାଣୀ ଉଦ୍ୟାନ ଭ୍ରମଣର ଛଳନା କରି ରାଜାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ରାଜାଙ୍କୁ ସବୁକଥା କହି ସେଠାକୁ ତାଙ୍କ ଆଣିଥିଲେ ।

ଲିଓନାଟସ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସମୟରେ ଇମୋଜେନ ସ୍ୱୀୟ ହସ୍ତସ୍ଥିତ ସ୍ୱୀୟ ମୁଦ୍ରିକା ଉତ୍ତୋଳନ କରି ଲିଓନାଟସକୁ ଦିଆଇ ଦେଲେ ଏବଂ ଅଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣ ନୟନରେ କହିଲେ "ପ୍ରେମର ଚିହ୍ନ ସ୍ୱରୂପ ଏହି ମୁଦ୍ରିକାଟି ପ୍ରଦାନ କଲି । ଦାସୀର ଏତିକି ଭିକ୍ଷା ଯେମନ୍ତ କି ମୋହର ମୃତ୍ୟୁ ପୂର୍ବରୁ ମୁଦ୍ରିକା ହସ୍ତରୁ ଅନ୍ତର ନ ହୁଏ ।" ଲିଓନାଟସ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଣୟର ଚିହ୍ନ-ସ୍ୱରୂପ ପଟେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ କଙ୍କଣ ଇମୋଜେନ ହସ୍ତରେ ପିନ୍ଧାଇ ଦେଲେ ଏବଂ ପ୍ରେୟସୀଙ୍କ ନିକଟରୁ ବିଦାୟଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେବା ସମୟରେ ରାଜା ଆସି ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଲିଓନାଟସ ରାଜାଙ୍କୁ ଦେଖି ଶଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୂଢ଼ ହୋଇ ରହିଲେ । ରାଜା ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ପ୍ରକାରେ ତିରସ୍କାର କରି କହିଲେ, "ନରାଧମ, ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୋହର ରାଜ୍ୟ ପରିତ୍ୟାଗ କର, ଏ ଆଦେଶ ପରେ ଯଦି ଏଠାରେ ରହିବୁ, ତାହାହେଲେ ତୋହର ମୃତ୍ୟୁ ନିଶ୍ଚିତ" । "ଈଶ୍ୱର ଆପଣଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ କରନ୍ତୁ" ଏତିକି ମାତ୍ର

Digitized by srujanika@gmail.com

କହି ଲର୍ଡ଼ନିକାସ ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ଇମୋଜେନ ସର୍ବ ନିଶ୍ୱାସ ପରିତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ କହିଲେ "ଓଃ, ମୃତ୍ୟୁ ଅପେକ୍ଷା ଏ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଅଧିକ କଷ୍ଟକର" ।

ବ୍ରିଜା—ଇମୋଜେନ, ଏ ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ ତୋହର ମୁଖାବଲୋକନ କରି କାହିଁ ସୁଖୀ ହୁଅନ୍ତି, ତୁ ପୁଣି ମୋହର ସକଳ ଦୁଃଖର କାରଣ ହେଲୁ ।

ଇ—ପିତଃ, ପ୍ରଥମ କରୁଅଛି, ବୃଥା କ୍ରୋଧ କରି ବଳର ଷତ କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଆପଣଙ୍କର କ୍ରୋଧ ମୁଁ ଲେଶମାତ୍ର ଅନୁଭବ କରି ପାରୁନାହିଁ । ମୋହର ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଭାବର ଉଦୟ ହୋଇ ସକଳ କଷ୍ଟ, ସକଳ ଭୟ ଦୂର କରିଅଛି ।

ରା—ମୋହର ସ୍ନେହ, ମୋହର ଯତ୍ନ ପରି ପାଗୋଲୁ !

ଇ—ମୋହର ଆଶା ସଙ୍ଗେ ଆପଣଙ୍କର ସ୍ନେହ ଓ ଯତ୍ନ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଅଛି !

ରା—ରାଜ୍ଞୀପୁତ୍ର କ୍ଲୋଟେନହ ତୋହର ସକଳ ଆଶାର କେନ୍ଦ୍ର ହେବା ଉଚିତ ।

ଇ—ଯେପରି ପାଇ ମନୋନୀତ କରି ନାହିଁ, ସେପ୍ରକାରେ ମୁଁ ଆପଣାକୁ ଧନ୍ୟ ମଣୁଛି । ମୁଁ ବକକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ହଂସକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି ।

ରା—ଶତ ପାଇକୁ ମନୋନୀତ କରି ମୋହର ସିଂହାସନର କ୍ୟୋତି ନଷ୍ଟ କଲୁ ।

ଇ—ନା ପିତଃ, ବରଂ ସିଂହାସନର କ୍ୟୋତି ବୃଦ୍ଧି କରିଅଛି । ଏନ୍ତୁ ମୁଁ ଯାହା କରିଅଛି ତହିଁ ନିମନ୍ତେ ଆପଣ ଦୋଷୀ ଅଟନ୍ତି । ଆପଣଙ୍କର ଆଦେଶ ମତେ ଲର୍ଡ଼ନିକାସ ଓ ମୁଁ ଏକତ୍ର ପାଳିତ ହୋଇଥିଲୁ, ଏକତ୍ର ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିଥିଲୁ । ଲର୍ଡ଼ନିକାସଙ୍କ ପରି ଗୁଣବାନ୍ ପୁରୁଷ ଅତି ଦୁର୍ଲଭ । କେଉଁ ରମଣୀ ସେପରି ପୁରୁଷ-ରତ୍ନ ଲାଭ କରିବାକୁ ଆଶା ନ କରିବ ?

ରା—ତୁ କଣ ବାଉଳା ହେଲୁ ?

ଇ—ହାୟ ! ପରମେଶ୍ୱର ମୋତେ ଜ୍ଞାନ ଦାନ କରି, ଯଦି ରାଜକନ୍ୟା ନ ହୋଇ କୃଷକ କନ୍ୟା ହୋଇଥାନ୍ତି, ଓ ଲର୍ଡ଼ନିକାସ ଯଦି ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରତିବେଶୀ କୃଷକର ପୁତ୍ର ହୋଇଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ମୋ ଜୀବନ କି ସୁଖମୟ ହୋଇଥାନ୍ତା !

ରା—ମୂଢ଼ା—

ଏହି ସମୟରେ ରାଣୀ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ରାଜାଙ୍କୁ ଅନେକ ବୁଝାଇ ସେଠାରୁ ବିଦାୟ କରି ଦେଲେ ଏବଂ ଇମୋଜେନକୁ ସଙ୍ଗରେ ସେନ ପ୍ରାସାଦକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

ଲର୍ଡ଼ନିକାସ ପ୍ରାସାଦ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ମିଲ୍‌ଫୋର୍ଡ଼ ନାମକ ବନ୍ଦରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏବଂ ସେଠାରୁ ପୋତା-ରୋହଣ ପୂର୍ବକ ରୋମ ଅଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା କଲେ । ପତି-ପରାୟଣା, ବିପତ୍ନୀକ ଦୁଃଖିତ ଇମୋଜେନ ପିତାଳୟରେ ବନ୍ଦିନୀ ହୋଇ ରହିଲେ । ରାଣୀ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ପ୍ରକାରେ ବୁଝାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ପିତାଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତରେ ଯେଉଁ ବିବାହ ହୁଏ, ତାହା ଶାସ୍ତ୍ର ସଙ୍ଗତ ନୁହେ, ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରକାର କହି କ୍ଲୋଟେନଲୁ ବିବାହ ହେବାକୁ ସମ୍ମତା କରାଇବା ନିମନ୍ତେ ଅନେକ ଚେଷ୍ଟା କଲେ, କିନ୍ତୁ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଇମୋଜେନ ମାତା ପିତା ଉଭୟଙ୍କର ଚିନ୍ତନୀୟ ସହ ଦୁଃଖରେ ଦିନପାତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ଦୁଃଖ ସମୟରେ ତାଙ୍କର କେବଳ ଜଣେ ମାତ୍ର ବନ୍ଧୁ ଥିଲା, ତାହାର ନାମ ପିସାନିଓ । ପିସାନିଓ ଲର୍ଡ଼ନିକାସର ବଡ଼ ବିଶ୍ୱାସୀ ଭୃତ୍ୟ ଥିଲା । ତାହାରଦ୍ୱାରା ଲର୍ଡ଼ନିକାସ ଇମୋଜେନକୁ ସକଳ ସମ୍ବାଦ ପ୍ରେରଣ କରୁଥିଲେ ।

ଲର୍ଡ଼ନିକାସ ରୋମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବନ୍ଧୁ ଫିଲାରିଓଙ୍କ ଗୃହରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅଳ୍ପ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଯୁବକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ଆଳାପ ହୋଇଗଲା । ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କର ଗୁଣର ପରିଚୟ ପାଇ ତାଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଆଦର କରୁଥିଲେ । ଦିନେ ଫିଲାରିଓଙ୍କ ଗୃହରେ କେତେକ ବିଭିନ୍ନଦେଶୀୟ ଯୁବକ ଜହି ଆମୋଦ ପ୍ରମୋଦ କରୁଥିଲେ । ଲର୍ଡ଼ନିକାସ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ନାନା ବିଷୟକ କଥୋପକଥନ ହେଉଥିବା ସ୍ତ୍ରୀଚରିତ୍ରର ବିଷୟ ଉତ୍ଥାପିତ ହେଲା । ସମସ୍ତେ ନିଜ ପତ୍ନୀର ଗୁଣକୀର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ରମଣୀର ନିନ୍ଦା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହିପରି କଥାମାନ ଶୁଣି ଲର୍ଡ଼ନିକାସ କହିଲେ "ମୋହର ପତ୍ନୀ ପ୍ରାୟ ଗୁଣବତୀ ଓ ପତିପରାୟଣା ରମଣୀ ଆଉ କାହାରି ନାହିଁ" । ଯୁବକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ପାଇକୋ ନାମକ ଜଣେ

Digitized by srujanika@gmail.com

ମାଲମନା ଯୁବକ ଥିଲା—ମେ ଲେମେଦେଶୀୟ । ଇଂରାଜ ରମଣୀର ପ୍ରଶଂସା ତାକୁ ଅସହ୍ୟ ବୋଧ ହେଲା । ସେ ନାନା-ପ୍ରକାର ବ୍ୟଙ୍ଗ କରି ଲିଓନିଡାସକୁ କହିଲା "ଆମ୍ଭ ପ୍ରଶଂସା କରେନାହିଁ, ଯଦି ସୁଯୋଗ ପାଇବ ତାହାହେଲେ ତୁମ୍ଭର ମେହି "ସଙ୍ଗୀ" କୁ ଅନାୟାସରେ ବଶୀଭୂତ କରି ପାରିବ" । ଲିଓନିଡାସ ଉଚିତ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଏହିରୂପେ ଅନେକ ତର୍କ ବିତର୍କ ପରେ ସ୍ଥିର ହେଲା ସ୍ୱାକିମୋ ଲିଓନିଡାସର ପତ୍ନୀ ଯେପରି ଇମୋଜେନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବ ଏବଂ ପ୍ରଣୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ । ଯଦି କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେବ ତାହା-ହେଲେ ଲିଓନିଡାସ ଇମୋଜେନ ପ୍ରଦତ୍ତ ମୁଦ୍ରିକାକୁ ସ୍ୱାକିମୋକୁ ପ୍ରଦାନ କରିବେ । ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ ସ୍ୱାକିମୋ ଲିଓନିଡାସକୁ ଏକଲକ୍ଷ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦାନ କରିବ । ଲିଓନିଡାସର ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ୱାକିମୋ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ, ସୁତରାଂ ଲୋଭମାନ୍ଧ ବିଚଳିତ ନ ହୋଇ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତି ହେଲେ । ସ୍ୱାକିମୋ ଲିଓନିଡାସର ପତ୍ନୀ ଯେପରି ଶ୍ରୀଚରଣ ଯାତ୍ରା କଲା ।

———

ସ୍ୱାକିମୋ ବ୍ରିଟେନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଅଗ୍ରେ ଫିଲାନ୍ଡର ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କଲା ଏବଂ ତାକୁ ସଙ୍ଗେ ନେଇ ଇମୋଜେନ ନିକଟକୁ ଗମନ କଲା । ସ୍ୱାକିମୋ ଇମୋଜେନଙ୍କ ଗୃହରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଇମୋଜେନଙ୍କୁ ଗଣ୍ଡେ ପତ୍ର ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକ ଲିଓନିଡାସର କୁଶଳ ସମ୍ବାଦ ଜଣାଇଲା । ଇମୋଜେନ ସ୍ୱାକି-ମୋକୁ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କରି ପତ୍ର ଗଣ୍ଠି ଫିଟାଇ ପାଠ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପତ୍ରର ମର୍ମ ଏହିପରି ଥିଲା "ପତ୍ରବାହକ ମୋହର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ବନ୍ଧୁ ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରେ ମୁଁ ନାନା-ପ୍ରକାରେ ଋଣୀ ଅଛେଁ, ଏହାଙ୍କର ଯଥୋଚିତ ଯତ୍ନ କରିବାରେ ତ୍ରୁଟି କରିବ ନାହିଁ ।" ଇମୋଜେନ ପତ୍ର ପାଠ କରିବା ସମୟରେ ସ୍ୱାକିମୋ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତାଙ୍କର ମୁଖ ପ୍ରତି ଚାହିଁ ରହିଲେ ଏବଂ ଚୁପ ଦେଖି ମୋହିତ ହେଲେ । ଇମୋଜେନ ବାରଂବାର ପତ୍ର ଗଣ୍ଠି ପାଠ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅନେକ ଦିନ ପରେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ହସ୍ତଲିଖିତ ପତ୍ର ପାଇ ତାଙ୍କର ଆନନ୍ଦର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ସ୍ୱାକିମୋ ଇମୋଜେନର ଅଲୌକିକ ପତ୍ର ଭକ୍ତି ଦେଖି ଭୀତ ହେଲା; ଭାବିଲା ଏ ରମଣୀକୁ ବଶୀଭୂତ କରିବା ସହଜ ନୁହେ । ସୁତରାଂ ବାଜିରେ ନିଷ୍ଫଳ ପରିଚିତ ହେବାକୁ ହେବ । ଯାହାହେଉ ହତାଶ ନ ହୋଇ କି ଉପାୟରେ ଜୟଲାଭ ହେବ ତାହାହିଁ ମନେ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ ନୀରବ ହୋଇ କେବଳ ଇମୋଜେନର ମୁଖ ପ୍ରତି ଚାହିଁ ରହିଲା । ଇମୋଜେନ ଅନେକ କଥା ପଚାରିଲେ; କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାକିମୋ ନିରୁତ୍ତର । ଇମୋଜେନ ଅଧୀର ହୋଇ ପୁନର୍ବାର ପଚାରିଲେ "ଆପଣଙ୍କର ସବୁ କୁଶଳତ ? ସ୍ୱାମୀ କୁଶଳରେ ଅଛନ୍ତି ?"

ସ୍ୱା—ହଁ,

ଇ—ସ୍ୱାମୀ ସର୍ବଦା ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଥାନ୍ତି?

ସ୍ୱା—ସବୁବେଳେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ । ବିଦେଶୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ପ୍ରଫୁଲ୍ଲବଦନ ଆଉ କାହାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ।

ଇ—ଏଠାରେ ଥିବା ସମୟରେ ସବୁବେଳେ ବିଷଣ୍ଣ ହୋଇ ରହିଥିଲେ ।

ସ୍ୱା—କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଦିନେ ସୁଦ୍ଧା ବିଷଣ୍ଣ ଦେଖିନାହିଁ, କିଣେ ଫରାସୀ ଯୁବକ ତାଙ୍କର ପରମ ବନ୍ଧୁ ଅଟେ । ଉକ୍ତ ଯୁବକ ଏକ ଯୁବତୀର ପ୍ରେମାସକ୍ତ ଏବଂ ସେହି ଯୁବତୀ ନିମନ୍ତେ ସର୍ବଦା ଚିନ୍ତାମଗ୍ନ । କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭର ସ୍ୱାମୀ ତାହା ଦେଖି ହାସ୍ୟ କରନ୍ତି ଏବଂ କହନ୍ତି ବି ଯେଉଁ ପୁରୁଷ ରମଣୀ ସ୍ୱଭାବ ବଳରୂପେ ବୁଝିଅଛି ସେ ଏପରି ଚିନ୍ତିତ ହେବନାହିଁ । ରମଣୀ ନିମନ୍ତେ ଚିନ୍ତିତ ହେବା ବା ରମଣୀର ଦାସ ହୋଇ ରହିବା ପୁରୁଷୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେ ।

ଇ—ଲିଓନିଡାସ ଏପରି କହନ୍ତି?

ସ୍ୱା—କେବଳ ଏପରି କହନ୍ତି ତାହା ନୁହେ, ଏକଥାନା କହି ଉଚ୍ଚହାସ୍ୟ କରନ୍ତି ।

ଇ—ଏକଥାରେ ମୋହର ବିଶ୍ୱାସ ହେଉ ନାହିଁ । ସେ କିଣ ଏତେ ଶୀଘ୍ର ଚିନ୍ତିତ ଭୁଲିଗଲେ ?

ସ୍ୱା—ଚିନ୍ତିତ ଭୁଲି ଅଛନ୍ତି ଆଉ ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଅଧିକ କିଛି କହିବା ଉଚିତ ନୁହେ । ତାଙ୍କର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖି ମୁ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଅଛି ।

ସ୍ୱାକିମୋର କଥାଶୁଣି ଇମୋଜେନର ହୃଦୟ ଦଗ୍ଧ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା, ସେ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ୱାସ ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ କହିଲେ "ମହାଶୟ, ଆଉ ମୁଁ ଅଧିକ କଥା ଶୁଣି ପାରିବ ନାହିଁ । ଆପଣ ଆଉ କିଛି କହନ୍ତୁ ନାହିଁ ।" ସ୍ୱାକିମୋ ମନେ ମନେ ଆନନ୍ଦିତ

Digitized by srujanika@gmail.com

ହୋଇ କହିଲା "ସୁନ୍ଦର, ତୁମ୍ଭର ଦୁଃଖ ଦେଖି ମୋହର ମଧ୍ୟ କଷ୍ଟ ବୋଧ ହେଉଅଛି । କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ସମୟ ନୁହେ, ତୁମ୍ଭର ସ୍ୱାମୀ ଯେପରି କଷ୍ଟର କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଅଛନ୍ତି ତହିଁର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବା ଉଚିତ ।" ଇମୋ-ଜେନ ବିସ୍ମିତା ହୋଇ କହିଲେ "ପ୍ରତିଶୋଧ ! କିରୂପ ପ୍ରତିଶୋଧ ?" ଭୂଷ୍ଟ ବୁଦ୍ଧି ସ୍ୱାକିମୋ ଏହି ସୁଯୋଗରେ ନିଜ ବାସନା ପ୍ରକାଶ କଲା, କିନ୍ତୁ ପତିପରାୟଣା ଇମୋଜେନ କୁପିତା ହୋଇ ସର୍ପିଣୀ ପ୍ରାୟ ଗର୍ଜ୍ଜନ କରି କହିଲେ "ଦୂର୍-ହୋ ନରାଧମ, ତୋହର କଥା ଶୁଣି ମୋହର କର୍ଣ୍ଣ ଅପବିତ୍ର ହୋଇଅଛି । ତୋହର କଥାମାନ ଯେପରି ମିଛ ସେହିପରି ଅଦ୍ଭୁତ, ତୁ ଭଦ୍ର ହୋଇଥିଲେ ଏପରି ଅରୁଚିତ କଥା-ମାନ କହନ୍ତା ନାହିଁ । ମୁଁ ରାଜକନ୍ୟା, ମୋହର ପିତା ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଧୀଶ୍ୱର ଅଟନ୍ତି—ଏହିକଥା ପିତାଙ୍କୁ ସକଳ କଥା କହି ତୋତେ ଉଚିତଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବ ।"

ସ୍ୱାକିମୋ ବୁଝିଲା ଇମୋଜେନ ପ୍ରକୃତ ସତୀ । ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲିଓନିଟାସ ଯାହା କହିଥିଲେ, ତାହା ପ୍ରତିଅକ୍ଷରରେ ସତ୍ୟ ଅଟେ । ତାଙ୍କ ବାକ୍ୟଦ୍ୱାରା ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ବଶୀଭୂତ କରିବା ଅସମ୍ଭବ, କିନ୍ତୁ ଯେପରି ହେଉ ଲିଓନିଟାସକୁ ଜିତିବାକୁ ହେବ । ଏହା ଭାବି ଅନ୍ୟ ଏକ ଚାଲ ଚାଲିଲା ଏବଂ ଇମୋଜେନର କ୍ରୋଧଶାନ୍ତି କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କହିଲା "ଧନ୍ୟ ଲିଓନିଟାସ, ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭର ପତ୍ନୀକୁ ଯେପରି ବିଶ୍ୱାସ କର ସେ ସେହିପରି ବିଶ୍ୱାସର ଯୋଗ୍ୟ ପାତ୍ରୀ ଅଟନ୍ତି । ତୁମ୍ଭେ ଯେପରି ଗୁଣବାନ୍ ସେହିପରି ଗୁଣବତୀ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଲାଭ କରିଅଛ । ଆଶୀର୍ବାଦ କରୁଅଛି ତୁହେଁ ଦୀର୍ଘ ଜୀବନ ଲାଭକର ସୁଖରେ ଦିନଯାପନ କର । ସୁନ୍ଦର; ମୋହର ଦୋଷ କ୍ଷମାକର, କେବଳ ତୁମ୍ଭର ସ୍ୱାମୀଙ୍କର କଥା ସତ୍ୟ କି ମିଥ୍ୟା ତାହା ପରୀକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଏପରି କଥାମାନ କହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ଶପଥ କରି କହୁଅଛି ତୁମ୍ଭ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପରି ଚରିତ୍ରବାନ୍ ଯୁବକ ଅତି ଦୁର୍ଲଭ । ତାଙ୍କର ତ ଏକ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଶକ୍ତି ଅଛି ଯଦ୍ୱାରା ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରି ଅଛନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଭକ୍ତି କରନ୍ତି ଓ ଆଦର କରନ୍ତି । ତାଙ୍କଠାରେ ତୁମ୍ଭର କେତେଦୂର ବିଶ୍ୱାସ ଅଛି, ତାହାହିଁ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ କେତେକ ମିଥ୍ୟା କହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ମୋହର ସକଳ ସନ୍ଦେହ ଦୂର ହୋଇଅଛି । ମୋତେ କ୍ଷମା କର ।" ସରଳା ଇମୋଜେନ ଧୂର୍ତ୍ତର ଶଠତା ବୁଝି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସହାସ୍ୟ ବଦନରେ କହିଲେ "କିଛି ଚିନ୍ତାନାହିଁ ।" ସ୍ୱାକିମୋ ଇମୋଜେନଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକ କହିଲା "ମୋହର ଆଉ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା ଅଛି ।"

ଇ—କି ପ୍ରାର୍ଥନା ?

ସ୍ୱା—ତୁମ୍ଭର ସ୍ୱାମୀ ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକଜଣ ଯୁବକ ମିଳି ଆପଣା ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଥ ସଂଗ୍ରହ କରି ରାଜାଙ୍କ ନିମନ୍ତେ କେତେକ ବହୁମୂଲ୍ୟ ଉପଢୌକନମାନ ପଠାଇ ଅଛନ୍ତି; ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ସିନ୍ଦୁକରେ ବନ୍ଦଅଛି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଏଠାରେ ଅପରିଚିତ । ଏତେ ବହୁମୂଲ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ପାଖରେ ରଖିବାକୁ ଭୟ ହେଉଅଛି । ଯଦି ଅନୁଗ୍ରହ କରି ଉକ୍ତ ସିନ୍ଦୁକଟି ଏକରାତ୍ର ନିମନ୍ତେ ତୁମ୍ଭ କକ୍ଷରେ ରଖିପାର, ତାହାହେଲେ ପରମ ଉପକୃତ ହେବି । ଇମୋଜେନ ତହିଁରେ ସମ୍ମତା ହେଲେ । ସ୍ୱାକିମୋ ଇମୋଜେନଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକ କହିଲା ମୁଁ କାଲି ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଏଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିବି ଯଦି ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପତ୍ର ଦେବାର ଇଚ୍ଛାହୁଏ ତେବେ ରାତ୍ରରେ ଲେଖି ରଖିଥିବ ।" ଇମୋଜେନ ସ୍ୱାକିମୋକୁ ଆଉ ଦିନେ ଭୁଲିଯାଇ ରହିବା ନିମନ୍ତେ ଅନେକ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାକିମୋ ଅନ୍ୟସ୍ଥାନରେ ଆବଶ୍ୟକ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିବାର କହି ଅଧିକଦିନ ରହିବାକୁ ଅସମ୍ମତ ହେଲା ।

ସ୍ୱାକିମୋ ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା, ଇମୋଜେନ ଶୟନ କକ୍ଷକୁ ଗଲେ ।

ସ୍ୱାକିମୋ ଯେ ସତ୍ୟ ରାଜାଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଉପଢୌକନ ଆଣିଥିଲେ ତାହା ନୁହେ । କେବଳ ନିଜର ଅଭୀଷ୍ଟ ସାଧନର ପଥ ପରିଷ୍କାର କରିବା ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ୟ ଏକ କୌଶଳ ଜାଲ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲା । ଉପଢୌକନ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ସେ ନିଜେ ସିନ୍ଦୁକ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲା ଏବଂ ଇମୋଜେନର ଦାସୀମାନେ ଅର୍ଥ ଲୋଭରେ ସେହି ସିନ୍ଦୁକ ନେଇ ଇମୋଜେନର ଶୟନ କକ୍ଷରେ ରଖିଦେଲେ ।

ରଜନୀ ଅର୍ଦ୍ଧାବସାନ । ଇମୋଜେନ ଗାଢ଼ ନିଦ୍ରାରେ ନିଦ୍ରିତା । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଦୁଷ୍ଟବୁଦ୍ଧି ସ୍ୱାକିମୋ ସିନ୍ଦୁକ ମଧ୍ୟରୁ ବହିର୍ଗତ ହୋଇ ପ୍ରଥମେ କକ୍ଷ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁ

Digitized by srujanika@gmail.com

ସ୍ଥାନରେ କି ପଦାର୍ଥ ଅଛି, ସୃଷ୍ଟି କିପରି ଭାବରେ ନିର୍ମିତ, କେତେଟା ଖାଲି କେତେଟା ଆକାଶ, ଗ୍ରହ ମଧ୍ୟରେ କାହାରୟ ଜୀବମାନ ଅଛି ଇତ୍ୟାଦିସ୍ୱ ଗୋଟିଏ କଳ୍ପ ଖଣ୍ଡେ କାଗଜରେ ଲେଖିଲା ପରେ ଇମୋକେଳର ଶରୀରର କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ କି ଚିହ୍ନ ଅଛି ତାହା ମଧ୍ୟ ଲେଖିଲା ଏବଂ ଅବଶେଷରେ ଇମୋକେଳର ହସ୍ତରୁ ଲର୍ଡ଼ନିଷ୍ଟାସ ପ୍ରଦତ୍ତ କଙ୍କଣ କାଢ଼ି-ନେଇ ନିଶାକାଳାନ ହେବା ପୂର୍ବରୁ କକ୍ଷ ପରିତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ରୋମ ଅଭିମୁଖରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା ।

କ୍ରମଶଃ

ଶ୍ରୀ କମଳାକାନ୍ତ ଘୋଷ ।

ଖିରାଜୀ ଆଲମ ।

ପୃଥିବୀରେ ସମସ୍ତ ଅସ୍ଥିର । ତାହାର ସ୍ଥିରତା ନାହିଁ । ତାହା ଯଦି ହୋଇ ନଥାନ୍ତା, ତେବେ କୋକିଳର ମନୋ-ମୁଗ୍ଧକର କୁହୁ ସ୍ୱର ସବୁଦିନେ ଶୁଣି ଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ମଧ୍ୟକାଳର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁଷମାସମ୍ପନ୍ନ ସ୍ୱପ୍ନସମୂହ ସବୁଦିନେ ଫୁଟେ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଜୀବନବନ୍ତ ଯୌବନ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୁଏ କାହିଁକି ? ଦିନାଅନ୍ତେ ଯାମିନୀ ଆସେ କାହିଁକି ? ଭାରତବର୍ଷ ଚିରକାଳ ମୋଗଲ ବାଦଶାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରହିଲା ନାହିଁ କାହିଁକି ? କାହିଁକି ? ଏ ସମସ୍ତର ଉତ୍ତର—ସହଜ, ଅତି ସହଜ ! ପୃଥିବୀରେ ସମସ୍ତ ପରିବର୍ତ୍ତନ-ଶୀଳ, ସମସ୍ତ ଅସ୍ଥିର ।

ଭାରତ ଇତିହାସର କୌଣସି ପାଠକଙ୍କୁ କୋହିନୂର ମଣି ନାମ ଅପରିଚିତ ନାହିଁ । "କୋହି ନୂର" ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ "ଆଲୋକର ପର୍ବତ" । ଏହି ମଣିଟିକ ଅସ୍ପୋଟ ହେଲା ଦିନରୁ ଯେ କେତେ ନରପାଳଙ୍କ ଶିରୋଭୂଷଣ ଅଳଙ୍କୃତ କରିଛି ତାହାର କଳନା ନାହିଁ । ଉକ୍ତ ମଣି ଖଣ୍ଡିକ ଖ୍ରୀ ୧୫୬୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ବ୍ରିଟିଶରାଜାଙ୍କ ରାଜୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଅଛି । କୋହିନୂର ଅସ୍ଥିର । ଏହା କୌଣସି ବିଶିଷ୍ଟ ରାଜା ବା ରାଜପୁରୁଷଙ୍କଠାରେ ସ୍ଥିରଭାବରେ ରହି ନ ପାରି ଶେଷରେ ବ୍ରିଟିଶରାଜାଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି ।

ସ୍ୱନାମ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କୋହିନୂର ତୁଲ୍ୟ ଅତି ଖଣ୍ଡିଏ ମଧ୍ୟ ବଡ଼ ମଣି ଅଛି । ଯେତେବେଳେ ତାହା ଭାରତର ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟ ମାନଙ୍କର ଅଧିକାରରେ ଥିଲା, ତେତେବେଳେ ତାହାର ନାମ ଥିଲା—"ଖିରାଜ ଆଲମ" । ଖିରାଜ ଆଲମର ଶବ୍ଦଗତ ଅର୍ଥ "ପୃଥିବୀର କର" (*Tribute of the world*) । ଏହି ମଣି ଖଣ୍ଡିକ ମଧ୍ୟ ବେଳେ ନରେଶଙ୍କ ଶୀର୍ଷ ଚୁମ୍ବନ କରି ଶେଷରେ ବ୍ରିଟିଶ କୋଷାଗାରରେ ରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି । ଇଂରାଜ ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନଙ୍କଠାରେ ଏହା 'ତୈମୁର ମଣି' ବୋଲି ପରିଚିତ । ଯାହାହେଉ ଯେତେଦିନ ଏହା ବ୍ରିଟିଶରାଜାଙ୍କ ଅଧିକାର ଭୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି, ତେତେଦିନ ଏହା ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ ରାଜମୁକୁଟ ଶୋଭିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମଣିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକତମ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି ।

କେତେକ ପର୍ଯ୍ୟଟକଙ୍କ ମତରେ "ଖିରାଜ ଆଲମ" ହଜି ଯାଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ଉକ୍ତିରେ କେତେଦୂର ସତ୍ୟ ନିହିତ ଅଛି, ତାହା ବୋଲି ଯାଇ ନପାରେ । ଅଦ୍ୟାପି ଯେତେ ଖଣ୍ଡିକ ମଣି ମାନବର ଜ୍ଞାନଗୋଚର ଓ ନୟନ-ଗୋଚର ହୋଇଅଛି ଆକାରରେ ଏହିମଣି ସର୍ବାପେକ୍ଷା ବୃହତ୍ତମ । ଏହା ଓଜନରେ ୧୭ ତୋଳାରୁ ଅଧିକ ଅଟେ ।

ଏହି ମଣି ଖଣ୍ଡିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମସୃଣ ଏହାକୁ କାଟି ବା ଘଷି ଯେ ମସୃଣ କରାଯାଇଅଛି ତାହା ନୁହେ । ଏହା ଅବିକୃତ ହେବାଦିନରୁ ତାହାର ମସୃଣତା ରକ୍ଷାକରି ଅସିଅଛି । ସମ୍ଭବତଃ ବେଲ୍‌ଚିସ୍ତାନର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳସ୍ଥ ବଦକ୍ଷଣର କୌଣସି ପୁରାତନ ମଣିଖଣି, ଖିରାଜ ଆଲମର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ।

ମହାମତି ଭାରତ ସମ୍ରାଟ୍ ପଞ୍ଚମ ଜର୍ଜ୍ଜ ଓ ସମ୍ରାଜ୍ଞୀ ମେରୀଙ୍କ ଦିଲ୍ଲୀଦରବାର ଉପଲକ୍ଷରେ ଭାରତାଗମନବେଳେ ସମ୍ରାଟ ତାହାଙ୍କୁ ଅବଦାନ ନାହିଁ ଏବଂ ଭାରତ ବଂଶଧରମାନଙ୍କୁ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ଇତିହାସ ସ୍ୱୀୟ ବିଶାଳ ବକ୍ଷରେ ଉକ୍ତ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଧାରଣ କରିବାକୁ ତ୍ରୁଟି କରିବ ନାହିଁ । ସମ୍ରାଟ ସମ୍ରାଜ୍ଞୀଙ୍କ ଭାରତାଗମନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉକ୍ତ ମଣିର ପୁରାତତ୍ତ୍ୱ ଅବିକୃତ ହୋଇଥିଲା । ଉକ୍ତ ପୁରାତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁଶୀଳନହିଁ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଭାରତର ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ଇତିହାସଜ୍ଞ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅମୀର ତୈମୁର (ତୈମୁରଲଙ୍ଗ) ୧୩୯୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭାରତ ବ୍ୟତୀତ ଦକ୍ଷିଣ ଜୟ ଓ ବହୁମୂଲ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତର ସମୂହ ସ୍ୱଦେଶକୁ ବହନକରି ଯାଇଥିଲେ । ଖିଲଜି ଅଲ୍ଲମ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କସହ ମିଳି ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଭାରତଦେଶୀୟ ବଳିଭା ଭାରତବର୍ଷରେ ଏକ ବର୍ଷରୁ ଦ୍ରେ ଅଧିକକାଳ ରହି ଲୁଣ୍ଠିତ ଧନରତ୍ନସହ ସ୍ୱୀୟ ରାଜ୍ୟ ସମରଖଣ୍ଡକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ ।

ମାନ ମଣି ଖଣ୍ଡିକ ଭାରତ ରାଜକୋଷରେ ଶୂନ୍ୟ କରି ସମରଖଣ୍ଡ ରାଜକୋଷରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲା ।

ତୈମୁର ଯେତେ ବଳୀ, ଯେତେ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ହେଉନ୍ତୁ ପଛକେ ତାଙ୍କୁ ଅବଶ୍ୟ ସରଳର ବଳବାନ ଭଳେ ଅଥା ନୁଆଇବାକୁ ହେବ, ବିଧିର ଦୁର୍ଜ୍ଞେୟ ନିୟମ ମାନିବାକୁ ହେବ । ତୈମୁରଙ୍କ ପ୍ରାଣପକ୍ଷୀ ଦେହ ପିଞ୍ଜରରୁ ଉଡ଼ିଗଲା । ରାଜ୍ୟ, ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ମାନ, ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ପ୍ରଭା ବଳିଭ ପଡ଼ି ରହିଲେ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଣି ଖଣ୍ଡିକ ମଧ୍ୟ ପଡ଼ି ରହିଲା । ଅହୋ ! ମାନବର ଜୀବନକାଳ କେତେ ଅଳ୍ପକାଳ ସ୍ଥାୟୀ ! ଖଣ୍ଡିଏ ପ୍ରସ୍ତରର ଆୟୁଷ ସଙ୍ଗେ ମନୁଷ୍ୟର ଆୟୁଷ ସମାନ ନୁହେ ! !

ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତୈମୁର ନରକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗ କରନ୍ତୁ ବା ସ୍ୱର୍ଗର ନନ୍ଦନ କାନନ ମଧ୍ୟରେ ବିଚରଣ କରନ୍ତୁ ତାହା ସେନା ଆଲୋଚନା କରିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ମିର୍ ସାହାରୁଖ୍ ଓ ସାହାରୁଖଙ୍କ ଅନ୍ତେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ମିର୍ଜା ଉଲଗବେଗ୍ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସୂତ୍ରେ ଉକ୍ତ ମଣି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ବିନ୍ତୁ, "ଚଳଚ୍ଚିତ୍ତଂ ଚଳଦ୍ୱିତ୍ତଂ, ଚଳଚ୍ଚୀବନ ଯୌବନ"—ଏ ମହା ବାକ୍ୟରେ ସାର୍ଥକତା ଖିଲ୍ଜିଅଲ୍ଲମଠାରେ ପ୍ରତିଫଳିଲା । ବିତ୍ତର ଚଳନା ପାଇଁ ପାଦ ନାହିଁ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଖିଲ୍ଜିଅଲ୍ଲମ ଚଳିଲା । ଖିଲ୍ଜି–ଅଲ୍ଲମ ଦୁର୍ବଳର ମସ୍ତକରେ ପଦାଘାତ କରି ସବଳର ଅଣ୍ଡ୍ୟ ଚିହ୍ନାର୍ଥ ଚଳିଲା ।

ମିର୍ଜା ଉଲଗବେଗଙ୍କ ଶାସନକାଳରେ ତାହାର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ କ୍ରମଶଃ କ୍ଷୀଣତା ଭଜିବାରୁ ତାହାର ସ୍ୱ ଓ ପାରସୀୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଥର ଯୁଦ୍ଧ ସଂଘଟିତ ହେଲା । ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧରେ ଏହି ବହୁମୂଲ୍ୟ ମଣିଖଣ୍ଡିକ ପାରସ୍ୟନୃପତିଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ଏଇ କହିବ ଖାଲି ଗରଜ୍ଜେଥା ବସ୍ତୁ ? ମଣିସ୍ଥ ଗର ଭୋଗ୍ୟ—କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

ଇରାନ୍ ସମ୍ରାଟ ରାଜାମାନେ କେତେକ ପୁରୁଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହାର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ସାହା ଅବାସ୍, ସାଫାବିଯର ଏହି ସମ୍ରାଟ ବଂଶର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ନରପତି ଥିଲେ । ଖ୍ରୀ ୧୬୨୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସେ ବ୍ରିଟିଶ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ପର୍ତ୍ତୁଗିଜ୍‌ମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଅର୍ମୁଜ୍ ଦ୍ୱୀପ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ତେତେବେଳେ ଭାରତ ସିଂହାସନରେ ଜାହାଙ୍ଗୀର । ଜାହାଙ୍ଗୀରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାହା ଅବାସଙ୍କର ସ୍ୱକ୍ୟ ଓ ରାଜକ୍ୟ ଭାବରେ ସଖ୍ୟ ଥିଲା । ଏହି ବନ୍ଧୁ ଭାବେ ସ୍ୱଭୂତ ସାହାଅବାସ୍ ଜାହାଙ୍ଗୀରଙ୍କୁ ଉକ୍ତ ମଣି ଖଣ୍ଡିକ ଉପହାର ଦେଇଥିଲେ । ଜାହାଙ୍ଗୀର ଖ୍ରୀ ୧୬୧୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ତାହା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଯେଉଁ ମଣିଖଣ୍ଡିକ ଅନୂନ୍ନ ଦୁଇଶତାବ୍ଦୀକାଳ ଭାରତୀୟ ରାଜକୋଷ ଶୂନ୍ୟକରି ଜାହିଁ ସମରଖଣ୍ଡ ଜାହିଁ ପାରସ୍ୟ ଭ୍ରମଣ କରିଥିଲା, ତାହା ପୁଣି ଭାରତୀୟ ରାଜୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ବୃଦ୍ଧିର ବିଭୂଷିତ କଲା । ଏଇ [illegible] ଯାହା ଯାଏ, ତାହା ଫେରି ଆସେ ନାହିଁ ?

ମଣିଖଣ୍ଡିକ ଯେତେବେଳେ ଜାହାଙ୍ଗୀରଙ୍କ କରଗତ ହେଲା ତେତେବେଳେ ତହିଁରେ ତୈମୁରଙ୍କ ପୁତ୍ର, ପୌତ୍ର ଏବଂ ସାହାଅବାସଙ୍କ ନାମ ଖୋଦିତ ଥିଲା । ଉକ୍ତ ମଣିରେ ଉପରୋକ୍ତ ନାମ ତ୍ରୟ ଅଧୁନା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଅଇ ନାହିଁ । ସେ ଗୁଡ଼ିକ କାଳକ୍ରମେ ଲିଭି ଯାଇଅଛି କି ଜାହାଙ୍ଗୀର ସେଗୁଡ଼ିକ ଲିଭାଇ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି, ସେ ବିଷୟରେ କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ନାହିଁ । ଯାହାହେଉ ଜାହାଙ୍ଗୀର ମଣି ପାଇବାମାତ୍ରେ ତହିଁରେ ସ୍ୱୀୟ ନାମ ଓ ସ୍ୱୀୟ ଜନକ ଅକବରଙ୍କ ନାମ ଖୋଦିତ କରାଇଲେ ।

ଅକୃତ୍ରିମ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଜାହାଙ୍ଗୀରଙ୍କ ପ୍ରିୟତମା ନୁରଜାହାନ୍ ଉକ୍ତ ମଣି ଉପରେ ନାମଖୋଦନ ବିଷୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସେ ମନେ କରିଥିଲେ ଯେ, ମଣି ଉପରେ ନାମ ଖୋଳାଇବା, ମଣି ଖଣ୍ଡିକୁ ନଷ୍ଟ କରିବା ସାମିଲ । କିନ୍ତୁ ଜାହାଙ୍ଗୀର ଉତ୍ତର କଲେ "—କୌଣସି ଲିଖିତ ଇତିହାସ ଅପେକ୍ଷା ଏହି ମଣି ମୋର ଭବିଷ୍ୟଦ୍‌ବଂଶଧରମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସତ୍ୟରୂପେ ମୋ ନାମର ପରିଚୟ ଦେଇପାରିବ । ତୈମୁର

Digitized by srujanika@gmail.com

ଜଳକଣ ଧ୍ୱଂସପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଯାଇଛି, କିନ୍ତୁ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ରାଜା ରାଜପଣ କରୁଥିବେ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ମଣି ତାହାର" —ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ସେ ମଲେ କିମ୍ବା ଅଛେ—ଏହି ବହୁମୂଲ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତର ଖଣ୍ଡିକ ଚିରକାଳ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନର ରାଜାମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରହିବ ।

ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସୂତ୍ରେ ସାହାଜହାନ୍ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ମଣିର ଅଧିକାରୀ ହେଲେ । ସେ ତାହାଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପଦାଙ୍କାନୁସରଣ କରି ମଣି ଉପରେ ସ୍ୱୀୟ ନାମ ଖୋଦିତ କରାଇଲେ । ଶେଷକୁ ଔରଙ୍ଗଜେବ ଆଲମ ବିଶାଳ ମୟୂର ସିଂହାସନରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଲା । ପୁନଶ୍ଚ କୁତନ୍ତ୍ରରେ ସାହାଜହାନ ବନ୍ଦୀଭୂତ ହୋଇ କାରାଗାରରେ ନିକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ଆଲମଗିର୍ ବା ଔରଙ୍ଗଜେବ ଦିଲ୍ଲୀ ସିଂହାସନାରୂଢ଼ ହେଲେ ।

ଔରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ନାମ ମଣି ଉପରେ ଖୋଦିତ ହେଲା । ଏହି ସମ୍ରାଟ ଯେବେ ସେହି ମଣି ପାଇଲେ ସେହି ସାଲ ମଧ୍ୟ ତାହା ଉପରେ ଖୋଦିତ ଅଛି । ଔରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲା ପରେ ମଣିଖଣ୍ଡିକ ମହମ୍ମଦ ଫିରୋଜସିୟାରଙ୍କ ଅଧୀନତା ସ୍ୱୀକାର କଲା ।

ଫିରୋଜସିୟାରଙ୍କ ନାମ ଖୋଦିତ ନାମାବଳୀର ଏକ ଅଂଶ ଅଧିକାର କଲା । ଯେତେ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ନାମ ମଣି ଉପରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଅଛି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶେଷ ସମ୍ରାଟ୍ ମହମ୍ମଦ ଫିରୋଜସିୟାର ଫିରୋଜ ବଦଲାଲା ସାଙ୍କ କଲା ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ମହମ୍ମଦସାହା ସିଂହାସନାରୋହଣ କରି ମଣିର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କ ନାମ ମଣି ଉପରେ ଖୋଦିତ ହୋଇ ପାରିଲାନାହିଁ । ସେ ସ୍ୱୀୟ ନାମକୁ ମଣି ଉପରେ ଅଙ୍କିତ କରି ଥାନ୍ତେ କି ନାହିଁ ସେ ବିଷୟ ତାହାଙ୍କୁହିଁ ଜଣା । ଇତିହାସ ଏ ବିଷୟରେ ନୀରବ ।

ଖ୍ରୀ ୧୭୩୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପାରସ୍ୟରାଜ ନାଦିରସାହ ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ମହମ୍ମଦ ଯେତେବେଳେ ଭାରତର ନାମ ମାତ୍ର ସମ୍ରାଟ । ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରାନ୍ତ ମୋଗଲ ବଂଶ ଧ୍ୱଂସ ଉପରେ ବସିଛି । ନାଦିର ଅକ୍ଳେଶରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଅଧିକାର କରି ଲୁଣ୍ଠନ କଲେ । ସେ ଯେତେବେଳେ ସ୍ୱଦେଶକୁ ଫେରି ଯାଇଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲୁଣ୍ଠିତ ଧନରତ୍ନସହ ଉକ୍ତ ମଣିଖଣ୍ଡିକୁ ମଧ୍ୟ ନେଇ ଯାଇଥିଲେ । ଯେଉଁ ମଣି ୧୭୧୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପାରସ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲା, ତାହା ପୁଣି ଏକାଦିକ ଅଷ୍ଟାଦଶତ ବର୍ଷ ପରେ ପାରସ୍ୟକୁ ଫେରିଲା । ଫେରିଗଲା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ସେ ଦେଶରେ ତାହା କେତେକାଳ ରହିଥିଲା ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂକଳନାରୁ ପ୍ରକାଶ ପାଇବ ।

ଔରଙ୍ଗଜେବ ଆଲମ ଯେ ପାରସ୍ୟକୁ ନିତ ହୋଇଥିଲା, ତଳଲିଖିତ ତଥ୍ୟରୁ ତାହା ଖୋଦିତ କରିପାରୁ ସଂଭ୍ରିରୁ ତାହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ସେହି ଖୋଦିତ ଲିପିଗୁଡ଼ିକ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଦୃଶ୍ୟ ପ୍ରାୟ ହୋଇଗଲାଣି । ଅଧୁନିକ ପାରସ୍ୟିକ ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ବହୁ କଷ୍ଟରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଉଦ୍ଧାର କରା ଯାଇଅଛି । ତାହା ଏହିରୂପ—"ଗିଲାଖିସ୍ତାନ ସୁଲତାନ ସାହେବ କୁଇବଲଙ୍କ ୨୫୦୦୦ ବିଶୁଦ୍ଧ ବହୁମୂଲ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଏହା ଅନ୍ୟତମ ଅଟେ । ଏହା ୧୧୫୬ ଅବ୍ଦରେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନର ବହୁମୂଲ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତରସ୍ୱରୂପ ଏ ସ୍ଥାନକୁ ଆଣିତ ହୋଇଅଛି" ।

ଉପରେ ଯେଉଁ ଅବ୍ଦର କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇ ଅଛି, ତାହା ଅବଶ୍ୟ ହିଜିରି ସାଲ । ସେହି ହିଜିରି ୧୧୫୬ ସାଲ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୭୪୦ ଅବ୍ଦ ସଙ୍ଗେ ସମାନ । ମୁସଲମାନ ଜଗତରେ ଏବଂ ଅସିୟାଖଣ୍ଡରେ ଅମୀର ତୈମୁର ସାହେବ କୁଇବଲ୍ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ଯେ, ଉକ୍ତ ମଣିଖଣ୍ଡିକ ତୈମୁରଙ୍କ ବିଜୟକୋଷରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ପାରସ୍ୟରେ ଘୋଷିତ ହୋଇଥିଲା । ଏପରି ଘୋଷଣାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ କଣ? ତାହା ଇତିହାସ ଜାଣିନାହିଁ । ବୋଧହୁଏ ଭାରତର ଅବ୍ଦ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟ ବାବର ତୈମୁରଙ୍କ ବଂଶଧର ଥିଲେ ବୋଲି ଏପରି ଘୋଷିତ ହୋଇଥିବ ।

ଉକ୍ତ ମଣିରେ ଯେତେ ନରପତିଙ୍କ ନାମ ମିଳେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅହମ୍ମଦସାହଙ୍କ ନାମ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ନିକୃଷ୍ଟତମ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଅହମ୍ମଦସାହଙ୍କର ଦୁଇଗୋଟି ନାମ ଅଛି—(୧) ଦୁରାନି ଓ (୨) ଆବଦାଲି । ଆବଦାଲି ନାଦିରସାହଙ୍କର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ଥିଲେ ।

ଖ୍ରୀ ୧୭୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନାଦିରସାହଙ୍କ ପ୍ରାଣବାୟୁ ଜଣେ ଗୁପ୍ତ ଘାତକ ହସ୍ତରେ ବହିର୍ଗତ ହେଲା । ତାହାଙ୍କ ବିଜୟୀ ସେନାର ଅଧିନାୟକ ଆବଦାଲି ଏହି ମୃତ୍ୟୁ ସଂବାଦ ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ନାଦିରଙ୍କ ସିଂହାସନାରୋହଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା

Digitized by srujanika@gmail.com

କରିଥିଲେ । ତନ୍ତୁ ତହିଁରେ ସେ ବିଫଳ ପ୍ରଯତ୍ନ ହେଲେ । ଯାହା ହେଉ ନାଦିରଙ୍କ ଲୁଣ୍ଠିତ ଧନ ରତ୍ନ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଅବଦାଲଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ିଲା ଏବଂ ଶୀରଜା ଅଲମ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଏକତମ ।

ଅବଦାଲ ତତ୍ପରେ ସ୍ୱୀୟ ଅଧିନାୟକଙ୍କରେ ଉତ୍ତରଗ୍ର ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଚାଳିତ କରାଇ ଏବଂ ସଙ୍ଗରେ ଲୁଣ୍ଠିତଧନ-ରତ୍ନରାଜି ସେନ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ ଆସି ଆସି ଆଫଗାନ-ସ୍ଥାନରେ ସ୍ୱୀୟ ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କଲେ । ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଜୈମୁରଶାହ ଖ୍ରୀ ୧୭୭୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କାବୁଲ ମହାସନ ଆରୋହଣ କଲେ ଏବଂ ଅଲୋଚ୍ୟ ମଣିଖଣ୍ଡିକ ତାହାଙ୍କ ଅଧିକାରରେ ରହିଲା । ସର୍ବଶେଷରେ ଏହି ମଣିଖଣ୍ଡିକ ତାହାଙ୍କ ସର୍ବ କନିଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ସାହସୁଜାଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ଦୋସ୍ତ ମହମ୍ମଦ ସାହସୁଜାଙ୍କୁ କାବୁଲରୁ ତଡ଼ି ଦେଲେ । ସେ ପଞ୍ଜାବରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ତେତେବେଳେ ମହାରାଜା ରଣଜିତ୍ ସିଂହ ପଞ୍ଜାବ ସିଂହାସନରେ ଆସୀନ ଜଗତପ୍ରସିଦ୍ଧ ସାହସୁଜାଙ୍କଠାରୁ କୋହିନୂର ସହ ଅଲୋଚ୍ୟ ମଣିଖଣ୍ଡିକ ପାଇଥିଲେ । ପଞ୍ଜାବକେଶରୀ ରଣଜିତ୍ ଏହାକୁ ସ୍ଥାୟୀ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ଖ୍ରୀ ୧୮୪୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପଞ୍ଜାବ ବ୍ରିଟିଶ କେତେଙ୍କ ଶାସନାଧୀନ ହେଲା । ସୁତରାଂ, ତାତ୍କାଳିନ ଶାସନ ସଭା (*Board of administration*) ସମସ୍ତ ରାଜକୀୟ ମଣି ମାଣିକ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ହେଲେ । କୋହିନୂର ମଣି-ଖଣ୍ଡିକ କଣେ ବିଶିଷ୍ଟ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିଲା । ପଞ୍ଜାବ ରାଜକୋଷରୁ ଶୀରଜାଅଲମ ସହ ଆଉ ଯେଉଁ ବହୁମୂଲ୍ୟ ମଣି ମାଣିକ୍ୟାଦି ମିଳିଥିଲା ତନ୍ମ-ଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଓ ଶୀରଜା ଅଲମ ଲାହୋରରେ ଗୋଟିଏ ସୁଦୃଢ଼ ବାକ୍ସ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଉକ୍ତ ବାକ୍ସ କରାଚି ଓ ବୋମ୍ବାଇ ବାଟେ ଖଣ୍ଡିଏ ଇଂରାଜୀ ଯୋଜରେ ଲଣ୍ଡନକୁ ପ୍ରେରିତ ହେଲା । ଖ୍ରୀ ୧୮୫୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଯେଉଁ ବରାଟ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ହୋଇଥିଲା ତହିଁରେ ସେହି ମହାର୍ଘ ବସ୍ତୁମାନ ଦର୍ଶନୀୟ ବସ୍ତୁରୂପେ ରକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା । ଉକ୍ତ ପ୍ରଦର୍ଶନୀ ସାଙ୍ଗହେବାପରେ ଶାସନସଭା ସମ୍ରାଜ୍ଞୀ ଭିକ୍ଟୋରିୟାଙ୍କୁ ଉପହାର ସ୍ୱରୂପ ଉପରୋକ୍ତ ହୀରାଜୀଅଲମ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେହି ଦିନୁ ତାହା ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ ରାଜକୋଷ ଅଳଙ୍କୃତ କରୁଅଛି ।

ଶ୍ରୀ ଅବକନ୍ଦ ପାଣିଗ୍ରହୀ ।

ଭିକ୍ଷା ।

ତବ ପ୍ରେମ-ସୁଧା ଲାଳସେ
ଆସିଛି ତୁମ୍ଭର ଗହଣେ,
ସେହି ପ୍ରେମ-ସୁଧା ଦେବ କି
ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଜୀବନେ ?
ସ୍ୱର୍ଗ-ସ୍ୱର୍ଗମଣି ଆଶାରେ
ଶତ କଣ୍ଟକିତ ଚରଣ,
ସେ ପରଶମଣି ପରଶେ
ଆଶା କି କରିବ ପୂରଣ ?
ମୋହିତ ମୁଗ୍ଧ ନୟନ
ନିଶି ଦିନ ଜାଗି ଅବଶ,
କିଙ୍କରେ କରୁଣା କରି କି
ଦେବ ତବ ପୁଣ୍ୟ-ଦରଶ ?
ତବ ସୁମଧୁର ହୃଦୟ
ଲୋଡ଼ିଛି ହୃଦୟ ଆକୁଳେ,
ସେ ହୃଦୟ ଦାନେ ଅଧମେ
ଦେବ କି ଗୋକୁଳ ଅକୂଳେ ?
ତୁମ୍ଭର ଅମୃତ-ବକ୍ଷରେ
ରଖି ଏ ଦୁର୍ବଳ ମସ୍ତକ
ଚାନ୍ଦ୍ର ସୁଖେ କିମ୍ବା କାଟିବ
ତାହାର ଜୀବନ ନିଷ୍ଫଳ ?
ଚିରାଶ୍ରିତ ତବ ସେବକ
ଆଶା କି ପୂରିବ ଜୀବନେ,
ପୁଣ୍ୟ-ଅଳିଙ୍ଗନ ପାଶେ କି
ବାନ୍ଧିବ ତାହାକୁ ଯତନେ ?
ଆଶା କି ପୂରିବ ଜୀବନେ
ତବ ଜ୍ଞାନ ପୁଣ୍ୟ ଗୌରବ,
ସୁଯଶ, ସୁକୃତି, ସୌଜନ୍ୟ
ହେବ ମୋ ଜୀବନ-ବିଭବ ?

ଶ୍ରୀମତୀ ରେବା ଦେବୀ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ।

ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

(ଉପକ୍ରମଣିକା ।)

"ଐତିହାସିକ ଏ ଦୁର୍ଗ ବାରବାଟୀ
ଜାତିରତ୍ନ ପଂଚେ ସଦା ଯାଉ ମାଟି"—ରଥୀନାଥ ।

ଭାରତବାସୀ ଇତିହାସରକ୍ଷଣରେ ପରାଙ୍ମୁଖ ଥିଲେ, ଏହି ଅପବାଦ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍‌ମାନଙ୍କ ମୁଖରୁ ଅଳ୍ପାଧିକ ପରିମାଣରେ ଶୁଣାଯାଏ । କେବଳ ପାରିବାରିକଭାବରେ ନିଜସ୍ୱ ହୋଇ ଭାରତୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ଐହିକତାକୁ ଏକାନ୍ତକେ ହେୟ ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ସମସ୍ତ ଜଗତ୍ ଦୁଃଖମୟ, ମାୟାଜାଲ ବିଜଡ଼ିତ, ଓ ଅସତ୍, ଏବଂ କେବଳ ବ୍ରହ୍ମହିଁ ସତ୍, ଚିରାନନ୍ଦମୟ—ଏହି ବିଶ୍ୱ ଦାର୍ଶନିକ ଯୁକ୍ତିରେ ଅସିଦ୍ଧ ହେଉ ଥିଲେ, ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଣରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଅତ୍ୟଧିକ । ସର୍ବଦା ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ, ସାନ୍ତ, ଉପାଧିବିଶିଷ୍ଟ *(Conditioned)* ଜଗତକୁ "ଚିର ଦାସ୍ୟମୟ" ଉପଲବ୍ଧ କରି, ସନାତନ, ଅନନ୍ତ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କଠାରେ ଅସ୍ମ-ସମର୍ପଣ କରିବା ଭାରତବାସୀଙ୍କ ଜୀବନର କାର୍ଯ୍ୟ । ସଂସାର ମାୟାମୟ, ସଂସାରର ପ୍ରାଣ ମାୟାଜାଲବିଜଡ଼ିତ, ଅତଏବ ମୁଁ ସଂସାରରେ ଥାଇ ସୁଦ୍ଧା କିପରି ଏହି ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ମାୟାଜାଲରୁ ବିମୁକ୍ତ ହୋଇ ନିର୍ମାୟା ସ୍ୱରୂପଙ୍କ ସ୍ୱରୂପରେ ଦେଖି ପାରିବି, ପୁଣି ତାହାଙ୍କ ବିଭୁତି ଭେଦ ଅନୁଭବ କରି ତତ୍ପ୍ରଦର୍ଶିତ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ଆତ୍ମାର ସଦ୍‌ଗତି ବିଧାନ କରି ପାରିବି—ଏହି ପିପାସା ଯାହାର ପ୍ରାଣ ବ୍ୟାକୁଳ କରୁଅଛି, ତାର ଅସାର ସାଂସାରିକ ବିଷୟରେ ବିତୃଷ୍ଣ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ସଂସାରର ଅଳୀକତା ବିଷୟକ ଏହି ଚିନ୍ତା ଭାରତ ପ୍ରାଣ ଏତେ ପ୍ରବଳ ଭାବରେ ଅଧିକାର କରିଥିଲା ଯେ, ଉତ୍ତରବଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶକ୍ତିରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ଭାରତର କବିବର କହିଅଛନ୍ତି ;—

"ସଂସାରେ ଆଜି ମୁଁ ସଦା ଉଦାସୀନ,
ଉଦାସୀନ ପ୍ରାଣେ, କଟାଇଲି ଦିନ ।

*　　*　　*

ଚିର ଦାସ୍ୟମୟ ଏଇର ଜୀବନ,
ଜୀବନ ନୁହେ ତା ଜୀବନ୍ତ ମରଣ"

ଇତିହାସ ସାଂସାରିକ ବିଷୟର ବିପରୀତରେ । ଏହାକୁ ରାଜନୈତିକ, ସାମାଜିକ, ରାଷ୍ଟ୍ରନୈତିକ ବା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଯେ କୌଣସି ଉପକାର ହେଉ ପରନ୍ତୁ, ତାହା କେବଳ ଅସାର ସଂସାର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ । ଭାରତର ଇତିହାସ ଯେ ଏକାବେଳେକେ ନାହିଁ, ଏପରି ନୁହେଁ । ଭାରତର ଏପରି କି ଗିରି, ବନ, ନଦ, ନଦୀ, ପ୍ରାନ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଭାରତୀୟ ଇତିହାସର ମୂକ ସାକ୍ଷୀରୂପେ ବିରାଜମାନ । ଏହାକେବଳ କୁହାଯାଇ ପାରେ ଭାରତର ଧାରାବାହିକ ଇତିହାସ ନାହିଁ । ଇତିହାସ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଇତିହାସ ଆକାରରେ ନାହିଁ । ଯାହା କିଛି ଅଛି, ତାହା ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଆକାରରେ ଅଛି । ଇତିହାସକୁ ଇତିହାସ ଆକାରରେ ପ୍ରଣୟନ କରିବା ସାଂସାରିକ ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇଥାବେ, ତେବେ ସେଥିପାଇଁ ଲେଖକମାନଙ୍କୁ ଇତିହାସର ଉପାଦାନ ମିଳିଥାଏ ତାହା କେବଳ ସଂସାର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନୁହେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟେ ପ୍ରତ୍ୟେକର ଗୂଢ଼ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କେବଳ ଏହି ଅସାର ସଂସାରର ମାୟାଜାଲରୁ ମୁକ୍ତି ଲାଭକରି ଉପାସ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା । ଏବଂ ଏ ଭାରତୀୟ କବିମାନଙ୍କର କାବ୍ୟନାଟକାଦି ସମାଜାଦିର ବର୍ଣ୍ଣନ ଦ୍ୱାରା ଐତିହାସିକ ଉପକରଣ ଦାନ କରି ପାଠକକୁ ଏହି ସଂସାରର ନଶ୍ୱରତା ଏବଂ ଶାଶ୍ୱତ ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରାପ୍ତିର ବିଶଦ ଫଳ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଅଛନ୍ତି । ଦାର୍ଶନିକ ଭାବରେ ଏହି ଚିନ୍ତାର ମଙ୍ଗଳାମଙ୍ଗଳ ବିଚାର କରିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେ, ତେବେ ଏଠାରେ ଏତିକି ମାତ୍ର କୁହାଯାଇ ପାରେ ଯେ ଏହି ସାଂସାରିକ ବୁଦ୍ଧି ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନଙ୍କର ନ ଥିବାରୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଯେ ଅତୀବ କ୍ଷତି ହୋଇଅଛି ତାହା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତିମାତ୍ରେ ବୁଝିପାରୁଥିବେ । ଆଜି ଆମ୍ଭ ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତିକଳାପ ବୁଝିବା ଆମ୍ଭର କ୍ଷମତାର ଅତୀତ; ଯଦି କିଛିଦିନ ବୁଝିଲେ ତାହା ଲଭ୍ୟରୋପୀୟ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍‌ଗଣ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇଦେବେ । ଚଳା କହନ୍ତୁ ବା ଧଳା କହନ୍ତୁ ମେଷମୁଲର, ହୁଲର, ହ୍ୱିଲର, ଫର୍‌ଗୁସନ, ହଣ୍ଟର, ଷ୍ଟାର୍ଲିଙ୍ଗ, ଟଏଲର ପ୍ରଭୃତି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଗୁରୁ ବୋଲିବାକୁ ହେବ । ଦୁଃଖର କଥା ଏମାନେ ଏବଂ ଗୁରୁତର ଦାୟିତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ହସ୍ତରେ ନେଇ ଅନେକ

Digitized by srujanika@gmail.com

ସମୟରେ ଅଦ୍ଭୁତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ତାହା ହେବାର କଥା; କାରଣ ସାନ୍ତ ମାନବର ହୃଦୟ ନିଜ ଭାବ ଓ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଏତେ ପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇଥାଏ ଯେ ଅନ୍ୟ ଜାତିର ବିଷୟକୁ ନିରପେକ୍ଷ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ତାହା ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ପଡ଼େ । ସାଧାରଣତଃ ମାନବ ବିଚାର କରିବାକୁ ଚାହିଁଲେ, ପର ସହିତ ନିଜକୁ ତୁଳନା ନ କରି ନିଜ ସହିତ ପରକୁ ତୁଳନା କରି ବିଚାର କରେ । ଅର୍ଥାତ୍, ପରର କୌଣସି ବିଷୟ ବିଚାର କଲେ, ସେ ପ୍ରଥମରେ ଦେଖେ ପରର ଉକ୍ତ ବିଷୟଟି ନିଜ ସହିତ ମେଳ ଖାଉଛି କି ନାହିଁ । ଯଦି ତାହା ମେଳଖାଏ, ତାହାହେଲେ ସେହିଟି ଉତ୍ତମ, ଯଦି ମେଳ ନ ଖାଏ, ଯଦି ହିନ୍ଦୁର କୌଣସି ବିଷୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟାନର ବିରୋଧୀ, ତାହାହେଲେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟାନ ମତରେ ହିନ୍ଦୁର ସେହିଟି ନିନ୍ଦନୀୟ । ଏହାହିଁ ଅମ୍ଭେମାନେ ନିଜ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଅନୁଭବ କରୁଁ । ମୁଁ ଅମୁକକୁ ଘୃଣା କରେ ତାହାର ଅର୍ଥ ତାହାର ଭାବଭଙ୍ଗି ଯେତେ ଭଲ ହେଉ ପଛକେ, ତାହା ମୋ ସହିତ ମେଳ ଖାଏ ନାହିଁ । ମୁଁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମୋର ମାନଦଣ୍ଡରେ ମାପିଥାଏ, ଯେ ମୋ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ସେ ମୋର ବନ୍ଧୁ, ଏବଂ ଯେ ମୋଠାରୁ ଭିନ୍ନ ସେ ମୋର ଶତ୍ରୁ ଓ ଘୃଣାର ପାତ୍ର । ଅତଏବ ଯଦିଚ ବିଦେଶୀୟମାନେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଚିନ୍ତାନୁସନ୍ଧାନରେ କିଛି ଅଦ୍ଭୁତ-କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତି, ତଥାପି ସେମାନେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପୂଜ୍ୟ । ସେମାନେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଚକ୍ଷୁ ଦେଇଅଛନ୍ତି, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନଙ୍କର କୀର୍ତ୍ତିକଳାପ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଇତିହାସ ଦର୍ପଣରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ କରାଇ ଦେଖାଇ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ତେବେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଏତିକି ମାତ୍ର ସାବଧାନ ହେବା ଉଚିତ ଯେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା ଆମ୍ଭେମାନେ ବିଶେଷ ସତର୍କତା ସହିତ ଗ୍ରହଣ କରିବା । ଓଡ଼ିଶା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଇଉରୋପୀୟ ଓ ଦେଶୀୟ କେତେ ରେଖାଙ୍କ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଅତଏବ ସେହି ସତର୍କତା ସହିତ ଆଜି ଆମ୍ଭେମାନେ "ଉତ୍କଳର ପୂର୍ବ-କୀର୍ତ୍ତି-ମୁକ୍ତ-ପୂତ ବାରବାଟୀ" ଦୁର୍ଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଞ୍ଚିତ ଆଲୋଚନା କରିବୁଁ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ।

[ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ ସମୟ ।]

ବାରବାଟୀ କେବେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ ପୂର୍ବରୁ ମନେ ରଖିବା ଆବଶ୍ୟକ ଯେ ଓଡ଼ିଶାର ନଗରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଟକ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ନୂତନ । ଯାଜପୁର, ପୁରୀ ଓ ଭୁବନେଶ୍ୱର କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ କେଶରୀ ବଂଶର ପ୍ରଥମ ନୃପତିମାନଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ଏହି ବଂଶୀୟ ଅଧମ ନରପତିମାନଙ୍କ ସମୟରେ ଦେଶ ଭିତରେ ବା ବାହାରେ ଯୁଦ୍ଧ ବିଗ୍ରହାଦିର ବିଶେଷ ଆଶଙ୍କା ନ ଥିଲା । ସେମାନେ ପରମ ଶାନ୍ତିରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ଇତିହାସ-ମାନଙ୍କରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେମାନେ ଯାଗ ଯଜ୍ଞାଦି କାର୍ଯ୍ୟ, ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ପ୍ରଭୃତି ଧର୍ମକାର୍ଯ୍ୟରେ ଆପଣାକୁ ନିୟୋଜିତ କରୁଥିଲେ । ଯାଜପୁରର ଯଜ୍ଞ ଓ ପୁରୀର ପୂର୍ବ ମନ୍ଦିର ଯଯାତିକେଶରୀଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ । ଭୁବନେଶ୍ୱରର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମନ୍ଦିର ଯଯାତିଙ୍କଦ୍ୱାରା ଥରକୁ ହୋଇ, ସେହି ବଂଶୀୟ ଚତୁର୍ଥ ନରପତି ଲଲାଟେନ୍ଦୁ ବା ଅଲାବୁକେଶରୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସମାପ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେତେବେଳେ ଦେଶ ତଥା ରାଜାମାନେ ପରମ ଶାନ୍ତି ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ । କାରଣ ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶର ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଶିଳ୍ପାଦି କଳା ବିଦ୍ୟା ଶାନ୍ତିମୟ କାଳରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥାଏ । ଅତଏବ ବହିଃଶତ୍ରୁର ଆକ୍ରମଣ ଭୟ ନ ଥିବାରୁ ରାଜାମାନେ ଧର୍ମାଭିବର୍ଦ୍ଧନାଦିଦ୍ୱାରା ଅନ୍ତଃଶତ୍ରୁର ଉତ୍ପାଟନ ନିମନ୍ତେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଚିରବସନ୍ତ ଲୀଳାସ୍ଥଳୀ, ଅନନ୍ତସାଗର ବିଧୌତ ପବିତ୍ର ନୀଳାଚଳଧାମ ଏବଂ ପୁରୁଣତ୍ରସିଦ୍ଧ ଏକାମ୍ରକାନନ କେଶରୀ-ବଂଶୀୟ ଅଧମ ନରପତିମାନଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ ସେମାନଙ୍କ ସମୟରେ ସୁରକ୍ଷିତ ସ୍ଥାନରେ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗାଦି ନିର୍ମାଣରେ ତେତେ ପ୍ରୟୋଜନ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଉକ୍ତ ବଂଶର ପଶ୍ଚିମ କାଳକୁ କ୍ରମେ ବହିଃଶତ୍ରୁ ଆକ୍ରମଣର ଆଶଙ୍କା ହେବାକୁ ଲାଗିଲା; ଏବଂ ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ନରପତିମାନେ ଦକ୍ଷିଣାଭିମୁଖରୁ ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ କରିବାର ଉଦ୍ୟମ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ କୌଣସି ସୁରକ୍ଷିତ ସ୍ଥାନରେ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରି ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାପନ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲା । ସୁତରାଂ ଉକ୍ତ ବଂଶୀୟ ନୃପକେଶରୀ ସ୍ୱୀୟ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ

Digitized by srujanika@gmail.com

(୧୪୧ ରୁ ୧୫୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) କଟକ ନଗର ସ୍ଥାପନ କଲେ (୧) ଏବଂ ବଡ଼ାନସୀଠାରେ ଗୋଟିଏ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ବଡ଼ାନସୀ ପୂର୍ବେ ବାରଣସୀ ନାମରେ ଅଭିହିତ ଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳ ନରପତିମାନେ ଭାରତର ସର୍ବ ତୀର୍ଥସ୍ଥାନମାନ ଉତ୍କଳରେ ସ୍ଥାପନ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଭୁବନେଶ୍ୱରର ବିନ୍ଦୁସାଗରରେ ଗଙ୍ଗା, ଯମୁନା, ସରସ୍ୱତୀ, ନର୍ମ୍ମଦା, କାବେରୀ, ଗୟା ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ତୀର୍ଥମାନଙ୍କର ସମନ୍ୱୟ ହୋଇଅଛି । ଚିଲିକାର ନଦୀ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ତୀର୍ଥ । "କଳିଙ୍ଗେ ତ୍ରିପୁଳା ଗଙ୍ଗା", ମହାନଦୀ ଉତ୍କଳର ଗଙ୍ଗା । ଏହିପରି ଭାରତର ତୀର୍ଥମାନ ଉତ୍କଳରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ହେତୁରୁ ଉତ୍କଳ ନରପତି ନୂତନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରାଜଧାନୀକୁ ବାରଣସୀ ଅଖ୍ୟା ଦେଇଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ କଟକନଗରଠାରୁ ବଡ଼ାନସୀ ପୃଥକ୍ ହୋଇଥିଲେହେଁ, ପୂର୍ବେ କଟକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନଗର ନ ଥିଲା । କଟକ ଓ ବଡ଼ାନସୀ ଉଭୟ ପୂର୍ବେ "କଟକ ବାରଣସୀ" ନାମରେ ଅଭିହିତ ଥିଲା । ଏତଦ୍ଦ୍ୱାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖାଇବୁ, ଯେ ଚୌଦ୍ୱାର ମଧ୍ୟ କଟକ ଚୌଦ୍ୱାର, ବା କଟକ ନାମରେ ଅଭିହିତ ଥିଲା । କଟକ ରାଜଧାନୀ ହେଲା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ନଦୀସ୍ରୋତରେ ନଗର ଧୌତ ହୋଇ ଯିବାର ଆଶଙ୍କା ଦେଖି, ତାହାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ନରପତି ମକର ବା ସର୍ପକେଶରୀ (୧୫୩ ରୁ ୧୫୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) କଟକ ସୁରକ୍ଷିତ ନିମନ୍ତେ କାଠଯୋଡ଼ୀ ଓ ମହାନଦୀର ଯେଉଁ ପଥର ବନ୍ଧ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ଥିଲେ ତାହା ଅଦ୍ୟାବଧି ବର୍ତ୍ତମାନ ଥାଇ ଓଡ଼ିଶାର ଇଞ୍ଜିନିୟରମାନଙ୍କ କୌଶଳର ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେଇଆସୁଛି । ଅବଶ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ରାଜା ମାଧବକେଶରୀ ନଗରୀଚନ୍ୟାରୁ ଅଧିକ ନିରାପଦରେ ବାସ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କାଠଯୋଡ଼ୀର ଦକ୍ଷିଣପାର୍ଶ୍ୱରେ ସାରଙ୍ଗଗଡ଼ ନାମକ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ କଟକ ଉକ୍ତ ଦିବସରୁ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀରୂପେ ଅଦ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନ ରହିଅଛି ।

କେହି ଅବଶ୍ୟ ମନେ କରିବେ ନାହିଁ ଯେ ତତ୍‌ପୂର୍ବରୁ କଟକର ନାମ ସତ୍ତା ନ ଥିଲା । ଗୁପ୍ତବଂଶୀୟ ରାଜା ଭବଗୁପ୍ତଙ୍କ ଅନୁଶାସନ ପତ୍ରରେ କଟକର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବାର ଶବ୍ଦକୋଷ କହନ୍ତି । ଭବଗୁପ୍ତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୬ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ତେବେ ଭବଗୁପ୍ତଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କଟକ ବର୍ତ୍ତମାନ କଟକ ବି ନୁହେଁ ଏ ବିଷୟରେ ଘୋର ସନ୍ଦେହ । କାରଣ, ଚୌଦ୍ୱାରକୁ ଲୋକେ ସେତେବେଳେ କଟକ ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ଚୌଦ୍ୱାର ଅବଶ୍ୟ କଟକଠାରୁ ପୁରାତନ । ଶବ୍ଦକୋଷ କହନ୍ତି ଯେ ଉତ୍କଳପତ୍ତୀ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଯଜ୍ଞକାଳରେ ରାଜା ଜନମେଜୟ କର୍ତ୍ତୃକ ଚୌଦ୍ୱାର ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ କଟକଠାରୁ ଚୌଦ୍ୱାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବହୁ ପୁରାତନ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, କଟକନଗର ସ୍ଥାପିତ ହେବାର ଠିକ୍ ପରେ କଟକରେ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବରୁ କହିଅଛୁଁ ଯେ ନୃସକେଶରୀ ବଡ଼ାନସୀ (ବାରଣସୀ) ସ୍ଥାପନ କରି ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ଥିଲେ, ଏବଂ ମାଧବକେଶରୀ କାଠଯୋଡ଼ୀ ଦକ୍ଷିଣ (ବର୍ତ୍ତମାନ ଫଟିଆ ଜଙ୍ଗଲ) ରେ ସାରଙ୍ଗଗଡ଼ ନାମକ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ଥିଲେ । ଅତଏବ ବଡ଼ାନସୀ ଦୁର୍ଗ ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱୟରୁ ପୂର୍ବ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ନିରାପଦରେ ରହିଥିଲା । କାରଣ ଏହାର ଦକ୍ଷିଣରେ ନଦୀ ଓ ସାରଙ୍ଗଗଡ଼ ଓ ଉତ୍ତରପାର୍ଶ୍ୱରେ ନଦୀ ଓ ଚୌଦ୍ୱାର ଦୁର୍ଗ ଥିଲା । ତେଣୁ, ରାଧାନାଥଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ କେଶରୀବଂଶୀୟ ଶେଷ ନରପତି ସ୍ୱବର୍ଣ୍ଣକେଶରୀ ବଡ଼ାନସୀ ଦୁର୍ଗରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ମହାନଦୀର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳ ପ୍ରାଚୀନକାଳରେ ଉତ୍କଳ କୋଶଳା ନାମରେ ବିଦିତ ଥିଲା । ଚୌଦ୍ୱାର ଉକ୍ତ ରାଜ୍ୟର ନରପତିମାନଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ରାଧାନାଥ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି,

"ବହୁଦ୍ୱାର ଶୋଭୀ ପୁର ଚତୁର୍ଦ୍ୱାର
ଉତ୍କଳ କୋଶଳା ମୌଳି ଅଳଙ୍କାର ।"

ବଡ଼ାନସୀ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ ପୂର୍ବରୁ ନୃସକେଶରୀ ନିଶ୍ଚୟ ଏ ସୁବିଧାଟି ଦେଖି ସେଠାରେ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିବେ । ଅତଏବ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଚୌଦ୍ୱାର କଟକଠାରୁ ପୁରାତନ; ଏବଂ ସେତେବେଳେ ଅବଶ୍ୟ କଟକ ଚୌଦ୍ୱାରଠାରୁ ଅଧିକ ଖ୍ୟାତି ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଭବଗୁପ୍ତଙ୍କ ଅନୁଶାସନ ପତ୍ରରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କଟକ ବର୍ତ୍ତମାନ କଟକ ନୁହେଁ; ଚୌଦ୍ୱାର କଟକ ନାମରେ ଲିଖିତ ଥାଇ ପାରେ ।

ଉପରିଲିଖିତ ପ୍ରମାଣରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ କଟକ, ପୁରୀ, ଯାଜପୁର ଅପେକ୍ଷା ନୂତନ ନଗର; ଏବଂ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୦ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏହା ନଗର ଆକାର ଧାରଣ କରି ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀରେ ପରିଣତ ହେଲା । ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ନିଶ୍ଚୟ ଏହା

(୧) ଶ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ବହନ୍ତି ନୃପକେଶରୀ ୮୮୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କଟକନଗର ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ପରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ପୂର୍ବରେ କୁହା ଯାଇଅଛି ଯେ କେଶରୀବଂଶର ଶେଷ ନରପତି ସୁବର୍ଣ୍ଣକେଶରୀ ଗଙ୍ଗେଶ୍ୱର ଦେବଙ୍କର ଆକ୍ରମଣ ସମୟରେ ଭୋଜନସୀ ଦୁର୍ଗରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଭୋଜନସୀ ତାହାଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ନିର୍ମାଣ ସେତେବେଳକୁ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଯଦି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥାନ୍ତା ତାହାହେଲେ ରାଜା ନିଶ୍ଚୟ ସେହିଠାରେ ବାସ କରିଥାନ୍ତେ । କାରଣ ଭୋଜନସୀଠାରୁ ବାରବାଟୀ ଅଧିକ ସୁରକ୍ଷିତ ସ୍ଥାନ । ଏକ ଦିଗରେ ଚୌଦ୍ୱାର ଦୁର୍ଗ ଓ ନଦୀ, ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ନଦୀ ଓ ଭୋଜନସୀ ଦୁର୍ଗ, ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ ନଦୀ ଓ ମାରଙ୍ଗ ଗଡ଼ ଥିଲା । ଅତଏବ କୌଣସି ଦିଗରୁ ଶତ୍ରୁ ଆକ୍ରମଣ ସମ୍ଭବ ନ ଥିଲା । ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ କେଶରୀ ବଂଶୀୟ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଲେଖକମାନଙ୍କ ଧାରଣାରୁ ଏହି ଅନୁମାନ ସିଦ୍ଧ ବୋଲି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ ।

ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଚରିତାମୃତରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଶ୍ରୀଲୁପ୍ତ ଚୈତନ୍ୟ କଟକରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଚାରିମାସ ରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗରେ ମାଧ୍ୟାହ୍ନ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ମଧ୍ୟ ବାରବାଟୀରେ ବାସ କରୁଥିବା ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପରିଚୟ ମିଳେ । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତର ମଧ୍ୟ-ଲୀଳାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ;—

"ଏହି ମତ ଚଲି ଚଲି କଟକ ଆଇଲା ।
ସାକ୍ଷୀ ଗୋପାଳ ଦେଖି ସେ ଦିନ ରହିଲା ।
ସାକ୍ଷୀ ଗୋପାଳେର କଥା କହେ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ।
ଶୁଣିଯା ବୈଷ୍ଣବ ମନେ ବାଢ଼ିଲା ଆନନ୍ଦ ॥"

(୧୦ଶ ପରିଚ୍ଛେଦ)

ଏବଂ ;—

"କଟକ ଆସିଯା କୈଲ ଗୋପାଳ ଦର୍ଶନ ।
ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ବିପ୍ର କୈଲ ପ୍ରଭୁର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ॥"

ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ସାକ୍ଷୀ ଜିଉ ଭଗବାନ ସାକ୍ଷୀ ଗୋପାଳଙ୍କୁ ସେହି ଆମ୍ବ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ରଖାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେ ବାସ କରୁ ନ ଥିଲେ, ସାକ୍ଷୀ ଗୋପାଳଙ୍କୁ ସେଠାରେ ନ ରଖି ଅନ୍ୟତ୍ର ରଖାଇ ପାରି ଥାନ୍ତେ । ରାଧାନାଥ "ଦରବାର" ରେ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି ;—

"କାଷ୍ଠ ଅଭିଯାଳେ ଯେ ଦୁର୍ଗ ପ୍ରାଚୀର
ବାଦ୍ୟ ନାଦେ ଦେଇଥିଲ ପ୍ରତିଚୀର" ।

ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ଥିଲା; ଏବଂ କାଷ୍ଠ ଯୁଦ୍ଧ ନିମନ୍ତେ ବାରବାଟୀରୁ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିଲେ । ଅଇନୀ ଆକବରୀ ପ୍ରଣେତା ଆବୁଲଫଜଲ କହନ୍ତି ଯେ ତାଙ୍କ ବଂଶୀୟ ପଞ୍ଚମ ନରପତି ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରାଇ-ଥିଲେ । ଆବୁଲଫଜଲଙ୍କ ଏହିମତ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଶା ଇତି-ହାସ ଲେଖକଗଣ ଗ୍ରହଣ କରି ଅଛନ୍ତି । ପୂର୍ବରେ ଆମ୍ଭେମାନେ କହିଅଛୁଁ କେଶରୀବଂଶୀୟ ରାଜତ୍ୱର ଶେଷ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଏଦୁର୍ଗ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ସୁବିଜ୍ଞ ନରପତି ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଏହି ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିବା ବିଶେଷ ସମ୍ଭବ । ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଅବଶ୍ୟ ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରଥମାବସ୍ଥାରେ ଯାଜପୁରରେ ବାସ କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଉତ୍କଳର ଦିଗରୁ କ୍ରମେ ଆଫଗାନ ଆକ୍ରମଣର ଆଶଙ୍କା ଦେଖି ଗୋଟିଏ ସୁରକ୍ଷିତ ସ୍ଥାନରେ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭବ କଲେ । ସେ ନିଜେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରାକ୍ରମୀ ଯୋଦ୍ଧା ଥିଲେ, ଏବଂ ଦେବଦେଶ ଜୟ କରି ସ୍ୱୀୟ ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରି ଥିଲେ । ହିସାବରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ଯେ ବିଜୟ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଅଛି ତହିଁରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ । ଅତଏବ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଏଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ଭବ ।

ବିଶ୍ୱକୋଷ ପ୍ରଣେତା କହନ୍ତି ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରାଜା ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଏହି ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରାଇ-ଥିଲେ । ରାଜା ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଏହି ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିବା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ବିଶ୍ୱକୋଷ ପ୍ରଣେତା ଅନଙ୍ଗ-ଭୀମଦେବଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ରଖିଲେ ବୁଝିବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅକ୍ଷମ । ବିଶ୍ୱକୋଷ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଉପଦେଶ ଗ୍ରନ୍ଥ । ତହିଁର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟ ବିଶ୍ୱାସଜନକ ହେବା ଉଚିତ । ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଗଙ୍ଗବଂଶର ପଞ୍ଚମ ରାଜା । ଉକ୍ତ ବଂଶୀୟ ରାଜାମାନେ ୧୧୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଜତ୍ୱ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ,

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏବଂ ପ୍ରତିବେଶୀ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ପାଠକ ଜାଣନ୍ତି ୧୫୭୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କଳାପାହାଡ଼ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ୱାଧୀନତା ଲୋପ ପାଇଥିଲା । ଉକ୍ତ ବଂଶର ପ୍ରଥମ ନରପତିଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ୧୫୬୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୨୮ ଜଣ ନରପତି ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ପରେ ୨୩ ଜଣ ନରପତି ଓଡ଼ିଶା ସିଂହାସନାରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଶୟକୋଷ ମତରେ ଦ୍ୱାଦଶରୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଏହି ୨୦୦ ବର୍ଷରେ ୫ ଜଣ ରାଜା ଏବଂ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶରୁ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଏହି ୨୦୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ୨୩ ଜଣ ରାଜା ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଆମ୍ଭମାନେ ଜାଣୁ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ରାଜା [ଯଥା ନରସିଂହ ଦେବ, କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ଓ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବ] ଦୀର୍ଘକାଳ ରାଜତ୍ୱ କରି ନାନା ଭାବରେ ଓଡ଼ିଶାର ନାମ କରାଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ୫ ଜଣ ରାଜାଙ୍କୁ ସତ୍ୟ ଦ୍ୱାପର ଅମ୍ବୁ ଦେଇ, ପରବର୍ତ୍ତୀ ୨୩ ଜଣ ରାଜାଙ୍କୁ ଏତେ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସିଂହାସନରୁ ଚ୍ୟୁତ କରିବା ଶୟକୋଷର ଅନୁଚିତ । ବିଶେଷତଃ, ଶୟକୋଷ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ମୁଲିଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ଅନୁସରଣ କରିଥିବା ଜଣାଯାଏ । ସ୍ମୁଲିଙ୍କ କହନ୍ତି ଯେ ବୋଧହୁଏ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ସ୍ମୁଲିଙ୍କ ଜଣେ ଜଣର ପ୍ରତିବାଦ କରି ଅଛନ୍ତି । କାରଣ ତାଙ୍କ ମତରେ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ୧୧୭୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ରାଜତ୍ୱ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଏହା ଯଦି ସତ୍ୟହୁଏ, ତାହାହେଲେ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଲୋକ, ସେ କେବେ ୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ରହିଲେ ? ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ୧୨୦୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିବାର ସେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ତାହାହେଲେ ଯେ କଦାପି ୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ନଥିଲେ । ଅତଏବ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ତୃତୀୟତଃ, ଶୟକୋଷ କୋଣାର୍କ ସ୍ଥଳରେ କହନ୍ତି ଯେ ନରସିଂହଦେବ ୧୨୦୪ ଶକରେ ଏ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଜାଣୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୨୮ ଅବ୍ଦରୁ ଶକାବ୍ଦ ଗଣନା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ତାହାହେଲେ କୋଣାର୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ୧୨୦୪ ଶକାବ୍ଦ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୨୮୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲା । ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ପୌତ୍ର ନରସିଂହ ଦେବ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୧୩ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ କୋଣାର୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ କରାଇଲେ, ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ କିପରି ୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଦଳକ ଦୁର୍ଗ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରାଇପାରିଲେ ? ଅତଏବ ଶୟକୋଷ, ତଥା ସ୍ମୁଲିଙ୍କମତରେ ୧୪ ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବାରବାଟୀ ନିର୍ମିତ ହେବା ବିଷୟ ଭ୍ରମାତ୍ମକ [୧] । ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ହସ୍ତିଲଙ୍କ ମତରେ ୧୧୭୪ ରୁ ୧୨୦୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (ସ୍ମୁଲିଙ୍କ ମତରେ ୧୧୭୪ ରୁ ୧୨୦୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ସେ କଦାପି ମରଣ ସମୟକୁ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ନ ଥିବେ । ଦୁର୍ଗନିର୍ମାଣ କରି କେତେଦିନ ଛହିଁରେ ବାସ କରିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିବେ; ବୃଦ୍ଧ ଜରାଜୀର୍ଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥାକୁ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରିବା ତାହାଙ୍କର ଇଚ୍ଛାନ୍ତି ହୋଇ ନ ଥିବ । ଏହା ନିଶ୍ଚୟ ୧୨୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପୂର୍ବରୁ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବ । ଅତଏବ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା; ଏବଂ ସ୍ମୁଲିଙ୍କ ଓ ଶୟକୋଷ ପ୍ରଣେତାଙ୍କ ମତ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା କଦାପି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇ ନ ପାରେ ।

ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ।

(ବାରବାଟୀର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ।)

ଏହି ବାରବାଟୀ ଭୂଭାଗ ଇତିହାସର ପ୍ରଧାନ ରଙ୍ଗସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ଭୂଭାଗର କେତେ ନରପତି ଏହାର କୋଳରେ ଅଶ୍ରୁପାତ ନେଇ ଲାଳିତ ପାଳିତ ଏବଂ କେତେ ବିପ୍ଳବ ଘଟଣା ଏହାର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶା ଜାତିର

---

(୧) "Statistical Account of Bengal,, Vol XVIII, Cuttack District" ବିଷୟର ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଅନୁସରଣ କରି ଏହି ପ୍ରକାର ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଖରଗାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଚୌଧୁରୀ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର "ଦ୍ୱିତୀୟ ଭ୍ରମଣ" ପୁସ୍ତକରେ ଶୟକୋଷରୁ ଅନୁକରଣ କରି ଉକ୍ତ ପ୍ରକାର ଭ୍ରମ କରିଅଛନ୍ତି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ମହତ୍ତ୍ୱ ଭାରତ ଇତିହାସରେ ଦେଖି ରହିଅଛି । ଉତ୍କଳର ଭାଗ୍ୟଶ୍ରୀ ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଉପରେ ବହୁକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଭର କରିଥିଲା । ବଡ଼ାଳଶୀ, ଚୌହାର ଓ ସାରଙ୍ଗ ଗଡ଼ ଏବଂ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ସୁଗଭୀର ଓ ସନ୍ତରଣ ନଦୀ ଦ୍ୱାରା ବେଷ୍ଟିତ ହୋଇ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଉତ୍କଳରୁ ବହୁଶତ ଅନ୍ତରମଣ ବହୁଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶତ୍ରୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଜେୟ ରହି ପାରିଥିଲା; ଏବଂ ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶ ଯେତେବେଳେ ମୁସଲମାନ ଓ ମୋଗଲ ହସ୍ତରେ ଭୂଷାଥୀ ଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବାପାଇଁ ପ୍ରିୟ ନିକେତନ କରି ରଖିଥିଲା । ଏହି ବାରବାଟୀ ଓଡ଼ିଆ ସେନାମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳ ଏବଂ ଉତ୍କଳ ଆକାଶର ଧ୍ରୁବତାରା ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଭୀଷଣ ସମର ସାଗରରେ ଭ୍ରମମାନ ଥିବା ସମୟରେ ତାହାର ଯୋଦ୍ଧୃବୃନ୍ଦ ଏହି ବାରବାଟୀକୁ ମାନସ ଚକ୍ଷୁରେ ଅବଲୋକନ କରି ନିଜ ଗନ୍ତବ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରୁଥିଲେ । ଏହି ବାରବାଟୀ ଉତ୍କଳ ନରପତିମାନଙ୍କର ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ ଓ ପରମ ଶାନ୍ତିସ୍ଥଳ, ସର୍ପର ମଣି ଏବଂ ସ୍ୱର୍ଗର ପାରିଜାତ ସଦୃଶ ଥିଲା । ଷଷ୍ଠି ଶତାଧିକ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ବାରବାଟୀ ଉତ୍କଳ ନରପତି ଓ ଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ଥିଲା; ଏହି ବାରବାଟୀହିଁ ଉତ୍କଳ ଏବଂ ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ଇତିହାସହିଁ ଉତ୍କଳର ଇତିହାସ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରାଜା ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ-ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହେବାଠାରୁ ୧୮୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଇଂରେଜ ଅଧିକାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ରାଜା ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ସ୍ୱୀୟ ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରଥମାବସ୍ଥାରେ ଯାଜପୁରରେ ରାଜଧାନୀ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତିମାବସ୍ଥାକୁ ଗୋଟିଏ ସୁରକ୍ଷିତ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭବ କଲେ । କାରଣ ଏତେବେଳକୁ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରତି ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା, ସୁତରାଂ ସେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରି ତହିଁରେ ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ହିସାବଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସର ପ୍ରଥମଭାଗରେ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କର ସ୍ୱୀୟ ସେନାପତି ଓ ସାମନ୍ତ ରାଜାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରଦତ୍ତ ଯେ ବହୁତା ଉପାଧି କରାଯାଇ ଅଛି, ତହିଁରୁ ମଧ୍ୟ ଏ ଉକ୍ତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ଉପରେ ରାଜା ଭୂମିସ୍ତ ନରସିଂହଦେବ ବା ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହଦେବ(୧) ଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ (ଅର୍ଥାତ୍ ୧୩୭୨ ରୁ ୧୪୮୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) ଯେତେବେଳେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ବାହାମନୀ ରାଜ୍ୟର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ହୁମାୟୁନଶାହଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ତେଲଙ୍ଗାର ହିନ୍ଦୁ-ରାଜା ଓଡ଼ିଶା ରାଜାଙ୍କର ଆଶ୍ରୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ; ସେତେବେଳେ ରାଜା ନରସିଂହଦେବ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗରୁ ସସୈନ୍ୟରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ; ଏବଂ ବାହାମନୀ ସୈନ୍ୟକୁ ଏକାବେଳେକେ ବିଧ୍ୱସ୍ତ କରି ଉକ୍ତ ହିନ୍ଦୁ-ରାଜାଙ୍କୁ ନିର୍ଭୟରେ ରାଜତ୍ୱ କରିବା ଦେଇଥିଲେ । ଉପରନ୍তୁ ବାହାମନୀର ସୁଲତାନ ହୁମାୟୁନଶାହଙ୍କ ପୁତ୍ର ନିଜାମଶାହଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ନରସିଂହଦେବ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ସ୍ୱୟଂ ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥାଇ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିଥିଲେ । ଏହିପରି ଓଡ଼ିଆ ସୈନ୍ୟମାନେ କୋଲା ରାଜ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୟ କରିଥିଲେ (୨) । ନରସିଂହ-ଦେବଙ୍କ ଏହି ସାହସ ଓ ଦମ୍ଭରେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ଷ୍ଟିଲିଙ୍କ କହି ଅଛନ୍ତି, "*The boldness and enterprise of the Orissan monarchs in those days, may surprise us when we consider the situation of Kolas in the heart of Central India, beyond Kalberga and Beder*" (୨୨ ପୃଷ୍ଠା) ଅର୍ଥାତ୍

[୧] Robert Sewell "Asiatic Society Journal Vol. LXV Part I, 1896 ରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ୮ ଜଣ ନରସିଂହଦେବ ଦେଇ ଉଲ୍ଲେଖ କରେଣି ଅନ୍ତେ ଯଥା :—

ପ୍ରଥମ ନରସିଂହଦେବ ଖ୍ରୀଷ୍ଟବ୍ଦ ୩୨୧ ରୁ ୩୦୨ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।
୨ୟ ନରସିଂହଦେବ [ବା ଲାଙ୍ଗୁଳା]—୧୨୩୭ ରୁ ୧୨୮୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
୩ୟ ନରସିଂହଦେବ [ପ୍ରତାପ ନରସିଂହ]—୧୩୦୨ ରୁ ୧୩୨୨
୪ର୍ଥ ନରସିଂହଦେବ [ନରସିଂହ କେଶରୀ]—୧୩୪୧ ରୁ ୧୩୫୦
୫ମ ନରସିଂହଦେବ [ନରସିଂହ ଦେବ]—୧୩୭୨ ରୁ ୧୪୮୨
୬ଷ୍ଠ ନରସିଂହଦେବ [ନରସିଂହ]—୧୦୧୯ ରୁ ୧୦୨୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ।
୭ମ ନରସିଂହଦେବ [ନରସିଂହ ଦେବ]—୧୦୨୮ ରୁ ୧୦୩୦
୫ମ ନରସିଂହଦେବ [ନରସିଂହ]—୧୩୨୧ ରୁ ୧
୮ମ ନରସିଂହଦେବ ୧୭୨୮ ରୁ ୧୭୫

[୨] Ferishta's "History of the Dekkan"—translated by Jonathan Vol I pp 13,

Digitized by srujanika@gmail.com

କୋଲକର୍ଣ୍ଣ ଓ ନଦରର ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ମଧ୍ୟ ଭାରତରେ କୋଲ୍ଲ ରାଜ୍ୟର ଅବସ୍ଥାନ ଦେଖିଲେ, ସେତେବେଳର ଓଡ଼ିଶା ରାଜାମାନଙ୍କ ସାହସ ଓ ଉଦ୍ୟମ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିସ୍ମୟ ଉତ୍ପାଦନ କରିବାର କଥା । ଉତ୍ତରେ କଟିଲେନ୍ଦ୍ର-ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଏହି ବାରବାଟୀ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା ; ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାଦେଶରେ (ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଓ କୋଣ୍ଡାପିଲ୍ଲୀର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଦେଶ) ମଙ୍ଗଳରାଜ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା-ମତେ ଶ୍ରୀମୁରଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ସିଂହାସନାରୋହଣରେ ମଙ୍ଗଳ-ରାଜ୍ୟଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ୧୪୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବାରବାଟୀ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କରି ଓଡ଼ିଶ୍ୱରଙ୍କର ବିଜୟପତାକା ଉଡ଼ାଇ ଥିଲା ; ଏବଂ ମଲିକା ସୁଲତାନ ମହମ୍ମଦଶାହ ଶ୍ରୀମୁରଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରାସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ (୧) ।

ତଦନନ୍ତର ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ (୧୪୭୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ୧୫୦୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) କାଞ୍ଚି ବିଜୟ ନିମନ୍ତେ ଏହି ବାରବାଟୀରୁ ରାଜା ସସୈନ୍ୟରେ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ ; ଏବଂ ସେହି "କାଞ୍ଚିଅଭିଯାନେ" ଏହି "ଦୁର୍ଗପ୍ରାଚୀର" "ବାଦ୍ୟକାରେ" "ପ୍ରତିଗୀତ" ହୋଇଥିଲା । ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ କାଞ୍ଚିକାବେରୀ ଜୟକରି କାଞ୍ଚିରେ ମଦୋଦରଙ୍କସହ ଭବିଷ୍ୟ ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ ଓ ଗଣେଶ ମୂର୍ତ୍ତି ଦ୍ୱୟ ସୈନ୍ୟ ଆସିଥିଲେ । ଜଣେଶମୂର୍ତ୍ତି ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପଶ୍ଚାତ୍-ଭାଗରେ ରଖାଇ (୨) ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳଙ୍କୁ ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ରଖାଇ ଥିଲେ । ପୂର୍ବେ "ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ-ଚରିତାମୃତ ଉଦ୍ଧାର କରି ଆମ୍ଭେମାନେ କହିଅଛୁଁ ସେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚୈତନ୍ୟ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ମଧ୍ୟଖଣ୍ଡରେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି !—

"ଏହିମତ ବିଦ୍ୟାନଗରେ ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ ।
ସେବା ଅଙ୍ଗୀକାର କରିଥିଲେନ ଚିରକାଳ ।
ଉତ୍କଳେର ରାଜା ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନାମ ।
ସେହି ଦେଶ ଜିତି ନିଲ କରିଯା ସଂଗ୍ରାମ ।
ତାର ଭକ୍ତିବଶେ ଗୋପାଳ ଆଜ୍ଞା ଦିଲ ।
ଗୋପାଳ ଲଇଯା ସେହି କଟକ ଆଇଲ" ।

ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସତ୍ୟବାଦୀଠାରେ ସ୍ଥାପିତ ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ କାଞ୍ଚିରୁ ଆଗତ ହୋଇ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର-ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲେ (*) ।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳ ଅନ୍ତେ ଉତ୍କଳର ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପ ରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବ ଏହି ଦୁର୍ଗ ରାଜଧାନୀ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟ ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣକାଳରେ କଟକରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ମାତ୍ରେ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର-ଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମପୋଷକ ସ୍ୱରୂପ ପାଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳ ରାଜପରିବାରର ଏହି ଉଦାରତା ଓ ବିଶ୍ୱପ୍ରେମ ଭାବ ଏକା ଭାରତ କାହିଁକି, ପୃଥିବୀର ଇତିହାସରେ ଏକାନ୍ତ ବିରଳ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଈଶ୍ୱରପ୍ରେମ ପ୍ରଭାବରେ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଲେ । ଉତ୍କଳର ସ୍ୱନାମ ଧନ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଏହାଙ୍କ ଅଗ୍ରସରରେ ଭାଗବତକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରଚନା କରି ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳ ଭୂମିକୁ ବୈଷ୍ଣବ ସାମ୍ୟ ଭାବରେ ପ୍ଲାବିତ କରିଥିଲେ । ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଲା ପରେ, ରାଜା ତାହାଙ୍କୁ ଯତ୍ନରେ ରଖାଇବା ନିମନ୍ତେ ଚୌଦ୍ୱାର ଦୁର୍ଗକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ ; ଏବଂ ଚୈତନ୍ୟ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ମହାନଦୀରେ ସ୍ନାନ କରି ନୌକା ସାହାଯ୍ୟରେ ଚୌଦ୍ୱାର ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ, ସେଠାରେ ଅଦ୍ୟାପି ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସ୍ମୃତିରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ 'ବାଲିଯାତ୍ରା' ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଅଛି । ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଚରିତାମୃତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ;—

"ଉଚ୍ଚ ମହାପାତ୍ର ହରିଚନ୍ଦନ ସଙ୍ଗରାଜ ।
ତାରେ ଆଜ୍ଞା ଦିଲ ରାଜା କର ସର୍ବ କାଜ ।
ଏକ ନବ ନୌକା ଆନ ଉଗ୍ର ନଦୀଘରେ ।
ଯାହାଁ ସ୍ନାନ କରି ପ୍ରଭୁ ଯାନ ନଦୀପାରେ ।

---

* ପୂର୍ବ ପୃଷ୍ଠା [୧] ଚିହ୍ନିତ ନୋଟ ଦେଖ ।

[୨] "ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ଓ କିରାତ୍ରାଜେଶ" ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମୁକୁନ୍ଦ ରଥ ମହାଶୟ କହିଛନ୍ତି ଯେ କାଞ୍ଚିଗଣେଶ ଜଗନ୍ନାଥଦେବଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହା ସତ୍ୟ କି ? ଆଶା କରିବାକୁ ରଥ ମହାଶୟ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ତଥା ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବେ ।

(*) ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସବିଶେଷ ଇତିହାସ ପରେ ଲେଖିବା ମଧ୍ୟ ରହିଲା ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ତାହାଁ ସ୍ତମ୍ଭ ରୋପଣ କର ମହାଭାର୍ଥ କର ।
ଜଳ୍ୟ ସ୍ନାନ କରବ ତାହାଁ ତାହାଁ ଯେନ ମର ॥
ଚତୁର୍ଦ୍ଦାରେ କରହ ଉତ୍ତମ ନିତ୍ୟ ବାସ ।
ରାମାନନ୍ଦ, ଯାହ ତୁମ୍ଭ ମହାପ୍ରଭୁ ପାଶ ॥
ଲୌକିକେ ଲଜ୍ଜିୟା ପ୍ରଭୁ ହୈଲ ନଗ ପାର ।
ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାବତୀ ରହେ ଚଲି ଅଇଲା ଚତୁର୍ଦ୍ଦାର" ॥

ଉପରୋକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥକାରୁ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର-ଦେବଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତିର ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳେ । ଏହି ସଳ ଉଦାର ଓ ସାର୍ବଜନୀନ ମୈତ୍ରୀଭାବ ପ୍ରଣୋଦିତ ରାଜାଙ୍କ ପୋଷ୍ୟ ପୁତ୍ରଙ୍କର ଯେ କୌଣସି ଜାତୀୟ ଇତିହାସ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳୀକୃତ ହୋଇପାରେ । ଏହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟର ଯେ ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ହୋଇଅଛି ସେଥି ନିମନ୍ତେ ଏହାକୁ ଅଗସ୍ତ୍ୟାନ୍ ଯୁଗ ଅଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇପାରେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଉତ୍କଳ ଭାଷାର ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶ ଦେଖାଇ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି, ତାହା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶତାବ୍ଦୀର ବର୍ଷ ଏବଂ ଈଶ୍ୱରେକ ସଂଖ୍ୟା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶତାବ୍ଦୀର ବର୍ଷ ପରେ ସ୍ୱଦ୍ଧା କୌଣସି ସାହିତ୍ୟ-ରଥୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇପାରେ କାହାନ୍ତି ।

ଉତ୍କଳ ଇତିହାସରେ ପ୍ରତାପ ରୁଦ୍ରଦେବ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ପରାକ୍ରମୀ ଓ ତେଜସ୍ୱୀ ରାଜା ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ସମୟରେ ଉତ୍କଳ ଉତ୍ତରରେ ଗଙ୍ଗାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଦକ୍ଷିଣରେ ଗୋଦାବରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା । ଏଥିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହୋଇ ସେ ଦକ୍ଷିଣରେ କୁମାରିକା ଅନ୍ତରୀପ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ଗୌରବର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦକ୍ଷିଣାଞ୍ଚଳରେ ଦେଶ ଜୟରେ ବ୍ୟାପୃତ ଥିବା ସମୟରେ ବଙ୍ଗ ନବାବ ହୋସେନସାହାଙ୍କର ଇସ୍ମାଇଲ୍ ଗାଜୀ ନାମକ ଜନୈକ ସୈନ୍ୟାଧ୍ୟକ୍ଷ ୧୫୧୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ କରି-ଥିଲେ । ସେ କଟକରେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କରି ପୁରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଶ ଲୁଣ୍ଠନ କରିଥିଲେ । ସୁଦୂର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର କୃଷ୍ଣାନଦୀକୂଳରେ ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ ବାର୍ତ୍ତା ହିଁ କେବଳ ଲୁଣ୍ଠନକାରୀ ଇସ୍ମାଇଲ ଗାଜୀଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାରୁ ବିତାଡ଼ିତ କରିବା ପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ସେଥିନିମନ୍ତେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ପଡ଼ି ନ ଥିଲା (୧) ।

ଉତ୍କଳର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ହିନ୍ଦୁ ନରପତି ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ବହୁ ଉନ୍ନତି ସଂସାଧିତ ହୋଇଥିଲା । ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଏହି ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଲୋହିତ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ନବତଳ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ତହିଁରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଅଦ୍ୟାପି ଅବଶିଷ୍ଟ ପ୍ରଣେତା ଆବୁଲ ଫଜଲ ଆଲମୀ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାନ୍ତଭାଗରେ ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣ କରି ଏହି ଦୁର୍ଗ ଓ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ନିର୍ମିତ ନବତଳ ପ୍ରାସାଦ ସ୍ୱଚକ୍ଷୁରେ ଦର୍ଶନ ପୂର୍ବକ ବିସ୍ମୟ ହୋଇ ଏପରି ସୁଗଠିତ ଅଟ୍ଟାଳିକା ଅବଶିଷ୍ଟରେ ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ପରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଛି* । ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ପ୍ରତାପପ୍ରତାପ ଅବଶ୍ୟ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସିଂହାସନରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ରାଜ ପରିବାରଙ୍କ ସ୍ୱାଧୀନ ପ୍ରତାପ ଓ ପରାକ୍ରମରେ ଯେ ଶ୍ରୀଭ ଓ ସ୍ପୃହିତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶାକୁ ନିଜ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିବାକୁ ସାହସ ନ କରି ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧିସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ବଙ୍ଗ ନବାବ ସୁଲେମାନଙ୍କ ଦମନାର୍ଥେ ଯେ ଓଡ଼ିଶାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ଭିକ୍ଷା କରିଥିଲେ, ତାହା ବିଜୟ ସେନ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଧିକାରୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କରି ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ବଙ୍ଗ ନବାବଙ୍କ ସହାୟାର୍ଥେ ବହିର୍ଗତ ହେଲେ । ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଯୁଦ୍ଧାରମ୍ଭ ସମୟରେ ଗଡ଼ଜାତ ନିବାସୀ ମୂର୍ଖ ଅଦୂରଦର୍ଶୀ ଗିରି ଓ ମଲାଇ ମହାପାତ୍ର ନାମକ ଦୁଇଜଣ ଖଣ୍ଡାୟିତ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ଉପରେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଦୋଷର ପରିଶୋଧ ନେବା ନିମନ୍ତେ ସୁଲେମାନଙ୍କ ସେନାପତି କଳାପାହାଡ଼ଙ୍କୁ ସଙ୍ଗେ-ସଙ୍ଗେ ଗଡ଼ଜାତ ଜଙ୍ଗଲ ପାହାଡ଼ ମଧ୍ୟଦେଇ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରାଇଲେ । କଳାପାହାଡ଼ ଭୀମ ବିକ୍ରମରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେଉଁ ପାଶବ ଅତ୍ୟାଚାରମାଳ ସଂଘଟନ କରିଥିଲା, ତାହାର ସ୍ମରଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ସ୍ୱଦ୍ଧା ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକମାନଙ୍କ ମନରେ ଆତଙ୍କ ଉତ୍ପାଦିତ କରିବ । ସେମାନେ ସମୟରେ ଗାନ କରନ୍ତି ।—

"ଅଇଲା କଳାପାହାଡ଼,
ଭାଙ୍ଗିଲା ଲୁହାର ବାଡ଼,
ପିଇଲା ମହାନଦୀ ପାଣି,
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଥାଳୀରେ ଖୀର ପରଶିଲେ
ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ରାଣୀ ।"

(୧) ଧରଣୀଧର ସହଦେବ ଚୌଧୁରୀଙ୍କ "ସ୍ୱରଚିତ୍ରମଣି" ।

* ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟରେ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏହି ଗାନରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ କଳାପାହାଡ଼ ମୁକୁନ୍ଦ-ଦେବଙ୍କ ରାଣୀଙ୍କଠାରୁ ଚାହି ଧନରତ୍ନ ପାଇ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର କିଛି କ୍ଷତି କରି ନ ଥିଲା । ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଅବଶିଷ୍ଟ ସୈନ୍ୟମାନ କଟକ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରୁ ଯାଜପୁରଠାରେ ଯେଉଁ ଭୀଷଣ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା, ତହିଁରେ ସେ ନିହତ ହେଲେ । ତତ୍ପରେ ପାଇ ଯଦିଓ କଳାପାହାଡ଼ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର କୌଣସି କ୍ଷତି କରି ନ ଥିଲା, ତଥାପି ସେ ଦଦପେଷା ଯୋଦ୍ଧାଙ୍କର ଅନିଷ୍ଟ ସାଧନ କରିଦେଲା । ଉତ୍କଳର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ, ଯାହା ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପ ଆକବରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିଥିଲା, ଯାହାହାତ ଉତ୍କଳ ସେତେବେଳେ ଭାରତବର୍ଷରେ ଏକ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରଦେଶ ଥିଲା, ଏବଂ ବାରବାଟୀ ପରି ଶକ୍ତ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରି ଉତ୍କଳ ଯାହା ଏତେକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଭାବରେ ରକ୍ଷିଥିଲା, ସେହି ସ୍ୱର୍ଗର ପାରିଜାତ ଉତ୍କଳର ସ୍ୱାଧୀନତା-ଧନ କଳାପାହାଡ଼ ଚିରକାଳ ନିମନ୍ତେ ହରଣ କଲା !!! ଧନ୍ୟ ହେ ମହାପାତ୍ର ହସ୍ତ ! ଧନ୍ୟ ତୁମ୍ଭର ଗୁଣ ! ! ଉତ୍କଳ ଇତିହାସରେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ କଳଙ୍କ ଦେଲ ତାହା ଯୁଗଯୁଗାନ୍ତରେ ସୁଦ୍ଧା ବିଲୁପ୍ତ ହେବନାହିଁ !!!

ଓଡ଼ିଶା ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଅଧିକାର ଭୁକ୍ତ ହେଲା ଏବଂ ଓଡ଼ିଶା 'ଦରବକ୍ତ ପିଣ୍ଡେ' ଠେଲି ବାରବାଟୀ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ କେତେ ଅନ୍ତର୍ବିବାଦ ନିଜ ବକ୍ଷରେ ସ୍ଥାନ ଦେଲା, ଏବଂ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ସୁରମ୍ୟ ନବଦଳ ଅଟ୍ଟାଳିକା ମୁସଲମାନ-ମାନଙ୍କର ବିଳାସବିକାଶରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଖ୍ରୀ ୧୫୭୪ ଖ୍ରୀ-ଦରେ ଜଲେଶ୍ୱର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ମୋଗଲମାନ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ କଟକରେ ଯେଉଁ ସନ୍ଧି ସ୍ଥାପିତ ହେଲା, ତହିଁରେ ଦାଉଦ ଖାଁ, ଦ୍ୱାରା ଆକବରଙ୍କ ଅର୍ପଣ କରି ନିଜେ ଓଡ଼ିଶାର ଶାସନ-କର୍ତ୍ତା ହେଲେ । ୧୫୯୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଶା ଶାସନକର୍ତ୍ତା କୁତୁଲଖାଁ ପୂର୍ବ ସନ୍ଧି ଭଙ୍ଗ କରନ୍ତେ, ରାଜା ମାନସିଂହଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ ମୋଗଲସୈନ୍ୟ ଜଲେଶ୍ୱର, ବାରବାଟୀ ଓ ଅଲ ଦୁର୍ଗମାନ ଅଧିକାର କଲେ; ସାରଙ୍ଗଗଡ଼ରେ ଅଫଗାନ ସୈନ୍ୟ-ମାନେ ମୋଗଲ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିବାର ଶେଷ-ଚେଷ୍ଟା କରି ପରିଶେଷରେ ପରାସ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ଓଡ଼ିଶା ତଥା ବାରବାଟୀ ଆକବରଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ୧୬୨୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମହମ୍ମଦ ତାକି ଖାଁ ଓଡ଼ିଶାର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଥିଲେ, ଗୋରଧା ବିଜୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବିଦ୍ରୋହା-ଚରଣ କରନ୍ତେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ ; ଏବଂ ଯେଉଁ ନବଦଳ ପ୍ରାସାଦରେ ସେ ଦୁଲଦଳ ଶଯ୍ୟାରେ ମହାନନ୍ଦରେ ଶୟନ କରୁଥାନ୍ତେ, ସେହି ସୁରମ୍ୟ ପ୍ରାସାଦ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି ହିଂସ୍ରଶ୍ୱାପଦ ଅରଣ୍ୟ ପ୍ରାୟ ହେଲା ! ୧୬୪୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବଙ୍ଗ ନବାବ ଅଲିବର୍ଦ୍ଦି ଖାଁ ମୁର୍ଶିଦକୁଲି ଖାଁଙ୍କୁ ବାଲେଶ୍ୱର ନିକଟରେ ପରାସ୍ତ କରି, ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କଲେ, ଏବଂ ସ୍ୱୀୟ ଭ୍ରାତୁଷ୍ପୁତ୍ର ସଫ୍ରାଜ ଅହମ୍ମଦଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାର ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଅହମ୍ମଦ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତାପୀଡ଼ିତ ହେବାରୁ, ଓଡ଼ିଶା ସ୍ୱାଧୀନତାର ପୁନଃ ବିକାଶ ହେଲା । ଓଡ଼ିଆମାନେ ଦୀନ ବନ୍ଧୁଙ୍କରେ ପୁନର୍ବାର ଜାଗ୍ରତ ହେଲେ, ଏବଂ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଆକ୍ରମଣ ପୂର୍ବକ ଅହମ୍ମଦଙ୍କୁ ତହିଁରେ ବନ୍ଦୀ କରି ଗୋରଧା ବିଜୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଅପମାନର ନିଜକୁ ଶାନ୍ତି କଲେ । ବଜୀର ଖାଁ ନାମକ ଜଣେ ହୈନ୍ୟଧ୍ୱଜ ଓଡ଼ିଶା କରାୟତ୍ତ କରନ୍ତେ ଅଲିବର୍ଦ୍ଦି ତାହାଙ୍କୁ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ନିକଟସ୍ଥ ମହାନଦୀ କୂଳରେ ପରାସ୍ତ କରି ସମ୍ବଦ ଅହମ୍ମଦଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କଲେ, ଏବଂ ମହମ୍ମଦ ସୟିଦ ଖାଁ ଓଡ଼ିଶାର ଡେପୁଟୀଗବର୍ଣ୍ଣର ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ୧୭୫୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଭାସ୍ତର ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଅଧୀନରେ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କରି ସୟିଦଙ୍କୁ ନିହତ କଲେ, ଏବଂ ପରିଶେଷରେ ସେ ସସୈନ୍ୟରେ ଦୁଷ୍ପ୍ରବେଶ ହେଲେ । ୧୭୪୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ରଘୁଜୀ ଭୋସଲା ଏହି ଦୁର୍ଗ ହସ୍ତଗତ କଲେ । ୧୭୫୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ରଘୁଜୀଙ୍କ ପୁତ୍ର ଜାନୋଜୀ ବାରବାଟୀର ସୁରକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ଏକଦଳ ସୈନ୍ୟ ରଖାଇ ନାଗପୁର ପ୍ରତ୍ୟାନ କଲେ । ଅଲିବର୍ଦ୍ଦୀ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ଦୁଷ୍ପ୍ରବେଶ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରି ପରିଶେଷରେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ । ଏହିରୂପେ ବାରବାଟୀ ମରହଟ୍ଟା-ମାନଙ୍କର ରକ୍ଷଣାଧୀନ ହେଲା । ଅର୍ଦ୍ଧ ଶତାବ୍ଦୀ ବ୍ୟାପୀ ମରହଟ୍ଟା ରାଜତ୍ୱ ପରେ ୧୮୦୩ ରେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଇଂରେଜୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବେଷ୍ଟିତ ହେଲା । ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟ ଲାଲବାଗ (ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁଠାରେ କଲେକ୍ଟର କଚେରୀ ଓ କମିଶନର କୋଠି ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଅଛି) ଦେଇ ବାରବାଟୀ ଆକ୍ରମଣପୂର୍ବକ ଅଧିକାର କଲେ । ଏହିରୂପେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ୬୦୦ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ ସମୟ ଅତ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲା । କେତେ ରାଜା, କେତେ ସେନା, ସେନାପତି, ବାରବାଟୀ ଷ୍ଟେଟରେ ଜଳ, ପ୍ରତାପ ଦେଖାଇ ଲହଲାଲା ସାଙ୍ଗ କଲେ; କିନ୍ତୁ ବାରବାଟୀ କେବଳ "କାଳେ, ନଶ୍ୱର ନରର" କେତେ "ଗାରମାର ଲୀଳା" ଦେଖି ଅସ୍ଥିଲା ମାତ୍ର ।

ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ ।

(ବାରବାଟୀର ନବତଳ ପ୍ରାସାଦ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଉଚ୍ଚତାସ ଲେଖକଙ୍କ ।)

ପୂର୍ବରେ* କୁହା ଯାଇଅଛି ଯେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ନବତଳ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରି ତହିଁରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଆଇନ ଫଜଲ ଆଲାମୀ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶା ଭ୍ରମଣକାଳରେ ଏହି ଦୁର୍ଗ ସ୍ୱ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ସ୍ୱପ୍ରଣୀତ "ଅଇନ ଆକବରୀ" ରେ ନିମ୍ନଲିଖିତରୂପେ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି;—

'ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ଗୋଟିଏ ନବତଳପ୍ରାସାଦ ଅଛି । ଏହାର ପ୍ରଥମ ତଳ ହସ୍ତୀ, ଓଟ, ଘୋଡ଼କ ପ୍ରଭୃତି ପାଳିତପଶୁମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ତଳରେ ଗୋଲଗୁଲି ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧୋପକରଣ ସଜ୍ଜିତ ଅଛି; ଏହି ତଳ ଦୁର୍ଗ ରକ୍ଷକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରହରୀମାନଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ । ତୃତୀୟ ତଳରେ ଦ୍ୱାରୀ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଜ୍ଞାବାହକମାନେ ଥାନ୍ତି । ଚତୁର୍ଥ ତଳ ନାନାପ୍ରକାର କୌଶଳପୂର୍ଣ୍ଣ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ପଞ୍ଚମ ତଳରେ ରନ୍ଧନଶାଳା । ନାନା ବଡ଼ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଅନୁଚରମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ସାକ୍ଷାତ୍ ଓ କଥୋପକଥନ ଓ ରାଜଦରବାର ପ୍ରଭୃତି ନିମନ୍ତେ ଷଷ୍ଠ ତଳ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ସପ୍ତମ ତଳରେ ରାଜାଙ୍କର ପାରିବାରିକ ଓ ଗୋପନୀୟ କାର୍ଯ୍ୟସାଧନ ସାଧିତ ହୁଏ । ଅନ୍ତଃପୁର ମହିଳାମାନେ ଅଷ୍ଟମ ତଳରେ ବାସ କରନ୍ତି ଏବଂ ନବମ ତଳରେ ରାଜାଙ୍କର ଶୟନାଗାର ।'

ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କର ଏହି ସୁରମ୍ୟ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ନବତଳ-ପ୍ରାସାଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉତ୍କଳ-ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ-ସମିତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଘୋର ଆନ୍ଦୋଳନ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛି । ଡାକ୍ତର ରାଜେନ୍ଦ୍ର-ଲାଲ ମିତ୍ର ସ୍ୱପ୍ରଣୀତ *Antiquities of Orissa* ନାମକ ପୁସ୍ତକରେ ଏହାର ସତ୍ୟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ସେ କହନ୍ତି ଆଇନ ଆକବରୀରେ ଯେଉଁ କଳ୍ପିତ ଅଛି ଏହି ପ୍ରାସାଦ ସେହିପରି ନବତଳ ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇ ନ ଥିବ । ଏହା ଗୋଟାଏ ସାଧାରଣ ଗୃହ ହୋଇଥିବ, ଏବଂ ଗୃହମାନ ଉପର୍ଯ୍ୟୁପରି ନିର୍ମିତ ନ ହୋଇ ଶ୍ରେଣୀ ହୋଇ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବ । ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହ, ଓ ତାପରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଙ୍ଗଣ ଏବଂ ତତ୍ପରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହ, ଏହି ଭଳି ୯ ଶ୍ରେଣୀ ଗୃହ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ୮ ଟି ପ୍ରାଙ୍ଗଣ ଥାଇ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ବିଶେଷ ସମ୍ଭବ । ଯୁକ୍ତି ଛଳରେ ସେ କହନ୍ତି ଯେ ଉପର୍ଯ୍ୟୁପରି ନିର୍ମିତ ନବତଳ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମିତ ହୋଇ ନ ଥିବ; କାରଣ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ତଳ ଯେଉଁ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା ତାହା ଦେଖିଲେ, ଏ ଭଳି ପ୍ରାସାଦ ଅସମ୍ଭବ ବୋଧହୁଏ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ପଞ୍ଚମ ଓ ଷଷ୍ଠ ତଳର ବ୍ୟବହାର ସେ ବିବରଣ କରନ୍ତି । ଷଷ୍ଠ ତଳ କ୍ଷୁଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମ୍ଭାଷଣ ଓ ଆଜ୍ଞାଦାନ ଭଳିଦେଶୀୟ ରାଜ-ସଦସ୍ୟଙ୍କ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ଏବଂ ରାଜଦରବାର ନିମନ୍ତେ ନିୟୋ-ଜିତ ଥିଲା, ଏବଂ ତାହାର ନିମ୍ନରେ ପଞ୍ଚମ ତଳ ରନ୍ଧନଶାଳା ଥିଲା । ରନ୍ଧନଶାଳାର ଉପାଦ ଷଷ୍ଠ ତଳରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେଉ-ଥିବା । ଉତ୍କଳର ଗଜପତି ରାଜା ଏବଂ ମନ୍ତ୍ରୀ ଗଣ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି-ମାନଙ୍କ ଷଷ୍ଠ ତଳରେ କିପରି ସାଦର ସମ୍ଭାଷଣ କରୁଥିଲେ । ଗୃହଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରେଣୀ ହୋଇ ନିର୍ମିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ଏ ଭଳି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ବଡ଼ ଅସୁବିଧାଜନକ । ଅତଏବ ସେ କହନ୍ତି ଏ ପ୍ରାସାଦ ଉପର୍ଯ୍ୟୁପରି ନବତଳ ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ଅସମ୍ଭବ ।

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଓ ଅନୁମାନ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ପ୍ରଭେଦ, ଆବୁଲ ଫଜଲ ଆଲାମୀ ଓ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେହି ପ୍ରଭେଦ । ଅନୁମାନ ଯେତେ ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ ହେଉ ପଛକେ, ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଠାରୁ କଦାପି ଅଧିକ ସତ୍ୟଜନକ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଆବୁଲ ଫଜଲ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସ୍ୱଚକ୍ଷୁରେ ବାରବାଟୀ ଦର୍ଶନ କରି ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି । ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ର ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅନୁମାନ-

* ୨ମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବାଲ୍ୟରେ ଭ୍ରମଣ କରି କଳ୍ପନା କରି ଅଛନ୍ତି । ଟିକିଏ ଚିନ୍ତାର କରି ଦେଖି ଗଲେ ରବିନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ରଙ୍କ ଯୁକ୍ତି ବଡ଼ ମୌଳିକ ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ । ଯଦି ରବିନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ରଙ୍କ ଅନୁମାନ ଅନୁସାରେ ଗୃହଗୁଡ଼ିକ ଏକ ଶାହାଲ ପରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଶାହାଲ, ଏବଂ ପ୍ରତି ଦୁଇ ଶାହାଲ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଙ୍ଗଣ—ଏହି ଭଳି ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହାହେଲେ ସେହି ଗୃହମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାରର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଧିକ ଅସୁବିଧାଜନକ ହୋଇଥିବ । ମନେ କରନ୍ତୁ ଗୃହଗୁଡ଼ିକ ଉତ୍ତର ଦକ୍ଷିଣରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଥମ ଶାହାଲଟି ଉତ୍ତର ବା ଦକ୍ଷିଣକୁ ଏବଂ ନବମ ବା ଶେଷ ଶାହାଲଟି ଦକ୍ଷିଣ ବା ଉତ୍ତରକୁ ଥିଲା । ଅତୁଲଫଳକଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ରବିନ୍ଦ୍ରଲାଲଙ୍କ ସନ୍ଦେହ ଯେ ପ୍ରଥମ ତଳର ଚଳନ ଶାଳା ଉପରେ ଚଷ୍ଟ ତଳରେ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥୋପକଥନ ଓ ସେମାନଙ୍କ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ଏବଂ ଗଳଦରବାର ଉପରି ହେଉଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ରବିନ୍ଦ୍ରଲାଲଙ୍କ ଅନୁମାନ ଅନୁସାରେ ଗୃହଗୁଡ଼ିକ ଧାଡ଼ିରେ ହୋଇ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲେ, ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଦକ୍ଷିଣ ବା ଉତ୍ତର ଶାହାଲରେ ଶୟନ କରୁଥିଲେ; କାରଣ ଅତୁଲ ଫଳକଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ରାଜା ନବମତଳରେ ଶୟନ କରୁଥିଲେ । ରବିନ୍ଦ୍ରଲାଲଙ୍କ ଅନୁମାନ ଅନୁସାରେ ରାଜା ଗୋଟିଏ ପ୍ରାନ୍ତ ଶାହାଲରେ ଏବଂ ମନ୍ତ୍ରୀଦ୍ୱାହକ, ଦ୍ୱାରରକ୍ଷକ ପ୍ରଭୃତି ଗୋଟିଏ ଉତ୍ତର ଶାହାଲରେ ଶୟନ କରୁଥିଲେ । ଏହା କେବେ ସମ୍ଭବପର ହୋଇପାରେ? ଆମ୍ଭେମାନେ ଜାଣୁ ରାଜା—ମାନେ ପୂର୍ବେ ରାଜ୍ୟର ଜଟିଳ ଅଧିବାସ ନିମନ୍ତେ ଅବେଦ୍ୟ ପ୍ରାସାଦାଦି ନିର୍ମାଣ କରୁଥିଲେ; ଏବଂ ଶୟନାଗାରର ଚତୁ-ର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପ୍ରହରୀ ନିଯୁକ୍ତ ରଖୁଥିଲେ । ଏହିପରି ସ୍ଥଳେ, ବାରବାଟୀରେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବ କିଛି ଗୋଟିଏ ପ୍ରାନ୍ତ-ସ୍ଥିତ ଗୃହରେ ଶୟନ କରୁଥିଲେ ସମ୍ଭବପର ହୋଇ ନ ପାରେ । ବରଂ ଅତୁଲ ଫଳକଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ରାଜା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ତଳରେ ଶୟନ କରିବା ଅଧିକ ସମ୍ଭବ ।

କେହି କହି ପାରନ୍ତି, ଯେତେବେଳେ ଗୃହଟି ବାରବାଟୀ ପରି ଗୋଟିଏ ଅବେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଥିଲା, ରାଜା ସେତେବେଳେ ଯେ କୌଣସି ଶାହାଲରେ ଶୟନ କରେ ମଧ୍ୟ ଅପଦସ୍ଥଳ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନ ଏହି ଯେ ଦୁର୍ଗ ଯେତେ ଅବେଦ୍ୟ ବିସ୍ତୃତ ହେଉ ପଛକେ, ଗୃହର ଉତ୍ତର ଶାହାଲମାନ ପ୍ରାନ୍ତ ଦୁଇ ଶାହାଲଠାରୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ନିରାପଦ ଥିଲା ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ରାଜା ପ୍ରହରୀ ଅଳ୍ପସଂଖ୍ୟକ ଅଧସ୍ତନ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ଉତ୍ତର ଶାହାଲମାନଙ୍କରେ ରଖାଇ କିଛେ କାହିଁକି ଗୋଟିଏ ପ୍ରାନ୍ତ ଶାହାଲରେ ଶୟନ କରୁଥିଲେ ? ସେ କିଛେ ଉତ୍ତରସ୍ଥ କୌଣସି ଗୃହରେ ଅଧିକ ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ ଶୟନ କରୁଥାନ୍ତେ । କେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଉତ୍ତର ଗୃହ-ମାନଙ୍କରେ ସେମାନଙ୍କ ରଖାଇ, ଘୋଡ଼ା, ହାତି, ଓଟ ପ୍ରଭୃତି ପଶୁମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ହୋଇ ଏକ ପ୍ରାନ୍ତରେ ରହିବାକୁ ଶ୍ରେୟ ମଣିଥିଲେ ? ସୁତରାଂ, ଗୃହଟିର ଏକପ୍ରାନ୍ତରେ ଶୟନ କକ୍ଷ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରି, ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଶାହାଲରେ ରାଜସଭା କରିବା ଓ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମ୍ଭାଷଣ କରିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ । ରାଜସଭା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରାନ୍ତରେ କୌଣସି ଶାହାଲ ଅଧିକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବରେ ନିର୍ବାଚିତ କରି ପାରିଥାନ୍ତେ । ଏ ସୁବିଧା ଓ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଚଳନ ଶାହାଲର ପାଖ ଶାହାଲରେ ରାଜଦରବାର କରିବାର ଶ୍ରେୟ ମଣିଥିଲେ ? ବରଂ ଉପର୍ଯ୍ୟପରି ନିର୍ମିତ ନବତଳ ପ୍ରାସାଦରେ ଏହି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ବିଶେଷ ସୁବିଧା । କାରଣ ସପ୍ତମ, ଅଷ୍ଟମ ଓ ନବମ ତଳ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପରକୁ ବହୁ ସାଧାରଣଙ୍କର ଅଗମ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ଚେଲନଶାଳାରୁ ଧୂମାଦି ନିଷ୍କାସନ କରି ତାହାର ଉପର ତଳରୁ ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ଅସୁ-ବିଧା ଦୂରକରିବା ବିଶେଷ ସହଜ । ସୁତରାଂ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଅତୁଲ ଫଳକଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପ୍ରାସାଦ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦ-ଦେବଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉପର୍ଯ୍ୟପରି ନବତଳ ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ସତ୍ୟ ।

ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ରବିନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ର କହନ୍ତି ଯେ ଅତୁଲ ଫଳକ ଅଲାମୀ ସ୍ୱତ୍ତଣ୍ଡିତ ଅଭିଳେଖ ଅନୁସାରେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ପ୍ରାସାଦକୁ "ଅସିଅଳା" ବୋଲି କହି ଅଛନ୍ତି । ଅସିଅଳା ପରସିକ ଶବ୍ଦ; ଏବଂ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ 'ଭଣ୍ଡୀ ଘର' । ଏହି ଅସିଅଳାକୁ ନବତଳ ପ୍ରାସାଦ କରି ଅନୁବାଦ କରିବା

Digitized by srujanika@gmail.com

ପ୍ରାଲସିସ୍ ଇଡ଼ ଉଲନଙ୍କର ବୋଧ (୧) ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ଅନୁବାଦ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖକମାନେ ଏହି ଭ୍ରମ କ୍ରମରେ ପଡ଼ି ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବସ୍ତୁତଃ, ଏତେ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ନବଚଳ ଶିଳ୍ପ ପ୍ରାସାଦ ଭଳି ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା ; ଏହା ଗୋଟିଏ "ଅସିଅଳା" ଥିଲା । ପୂର୍ବପର ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ରଙ୍କର ଏହି ଯୁକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଅସିଦ୍ଧ । କାରଣ, ପ୍ରଥମତଃ, ବାରବାଟୀ ପରି ଏତେ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳର ଗଜପତି ମୁକୁନ୍ଦଦେବ କେତୋଟି ଚତୀଘର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଅସିଅଳାର ଅଭିଧାନ ଅର୍ଥ 'ଚତୀଘର', ଯାହା ସର୍ବ ବସ୍ତ୍ରାମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟେ ଥାଏ । ତେଣୁ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ବି ସ୍ୱକ୍ଷ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ସାମାନ୍ୟ ଚତୀଘର ନିର୍ମାଣ କରାଇ ତହିଁରେ ବାସ କରନ୍ତେ ? ତୁଳନା ଦିଶ୍ୟ ବାରବାଟୀ ପରି ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ରହିବାର ଉପଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବ ।

ତୃତୀୟତଃ, ଅଦୂର ଫଳକ ମଳେ ସ୍ୱ ବସ୍ତୁରେ ବାରବାଟୀ ଦେଖିଥିଲେ । ସେ ଦିଲ୍ଲୀର ବାଦଶାହ ଆକବରଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ତାହାଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପରିଚାଳକ ଥିଲେ । କେବଳ ଉତ୍କଳ ବାହିକ, ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେ ରାଜଧାନୀ ସେ ପରିଚାଳନ କରିଥିଲେ । ଯଦି ବାରବାଟୀର ଅଟ୍ଟାଳିକାଟି ସାମାନ୍ୟ ଅସିଅଳା ଅର୍ଥାତ୍ ଚତୀଘର ହୋଇଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ସେ କେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନିଜର ବହୁମୂଲ୍ୟ ଇତିହାସରେ ଏହାର ସବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଅନ୍ତେ ? କାରଣ, କୌଣସି ପରିଚାଳକ ଏତେ ସାମାନ୍ୟ ବସ୍ତୁ ନେଇ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାର ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ତେଣୁ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ପ୍ରାସାଦ ନିଶ୍ଚୟ ଏତେ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଓ ସୁରମ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଅତୁଳ ଫଳକଙ୍କ ଭଳି ଇତିହାସ ଲେଖକଙ୍କର ମନୋରାଜ୍ୟରେ ଏତେ ଚମତ୍କାର ଉତ୍ପାଦନ କରି ପାରିଥିଲା ଯେ ସେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବେ ଆଇନ୍ଜ ଅକବରଙ୍କ ଭୃତ୍ୟ ବହୁମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହାର ସବିଶେଷ ବିବରଣ ଲିପିବଦ୍ଧ ନ କରି ରହିପାରି ନ ଥିଲେ ।

ଚତୁର୍ଥତଃ, ଉତ୍କଳର ଯେଉଁ ଯୁଗରେ ଏହି ଅଟ୍ଟାଳିକା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା, ସେହି ଯୁଗ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ସାମାନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଅସିଅଳା ଭଳି ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା କଦାପି ସମ୍ଭବପର ହୋଇ ନ ପାରେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚିନ୍ତନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶ୍ୟାଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ଗଠିତ ଜିନିଷଟି ଯେପରି ସୁନ୍ଦର ଓ ବୃହତ୍ ହେବ । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେବମନ୍ଦିର ସେଥିପାଇଁ ସେହି ମତରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ସ୍ୱରୂପ କାର୍ଯ୍ୟଟି ବୃହତ୍ ସୁନ୍ଦର ଓ ସ୍ଥାୟୀ ହେବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚିନ୍ତନ କାର୍ଯ୍ୟର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ତେଣୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର ଯଥାର୍ଥତଃ କହନ୍ତି, *"The Indians built like Titans, and finished like jewellers"* ଅର୍ଥାତ୍ ଭାରତୀୟ ପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାକ୍ଷସପ୍ରକୃତି ଶାଖାଭାଳମାନେ ଈଶ୍ୱର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପଥରେ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯିବା ହେତୁଭୂତ କରି ପର୍ବତ ଉପରେ ପର୍ବତ ରଖି ସ୍ୱର୍ଗମେଳ ନିମନ୍ତେ ଯେପରି ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସ୍ତୂପ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ, ଭାରତୀୟ ଜାତି ସେହିପରି ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଦେବାଳୟ ଓ ଅଟ୍ଟାଳିକାଦି ନିର୍ମାଣ କରୁଥିଲେ ; ଏବଂ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକାର ଯେପରି ନିଜ ଅଳଙ୍କାରଟି ନାନା ଭାବକର୍ଷ କାମରେ ପଲିତ କରେ, ଭାରତୀୟ ଜାତି ଏହିପରି ସ୍ୱବୃହତ୍ ଦେବାଳୟାଦି ସେହିପରି ସୂକ୍ଷ୍ମ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଳଂକୃତ କରୁଥିଲେ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ମତ ଦେଇଅଛନ୍ତି, ଓଡ଼ିଶ୍ୟାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହାହିଁ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । କାରଣ ଭାରତୀୟ ଶିଳ୍ପର

(୧) ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦେଶରେ ଥାକିବା ପ୍ରଥମାବସ୍ଥାରେ (ଅର୍ଥାତ୍, ଉତ୍ତରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଶାସନକାଳରେ) ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ଏହାର ଅତି ସରଳ ଥିଲା । ସେ ଦିନରେ ଜର୍ମାନୀରେ ଗ୍ରୋଟ୍‌ଫେଣ୍ଡ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଚଳିତ ଅକ୍ଷରରେ ଲିପିଲେଖର ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ଭୂତ୍ତ୍ୱାନ ଓ ନାମୋଟ୍ ତାହାଙ୍କ ପରେ ସ୍ୱକପୋଳ ବହୁ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

୪୦୦ ବର୍ଷରେ ଓଡ଼ିଶ୍ୱା ଶିଳ୍ପବିଦ୍ୟାରେ ଅତି ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ; ଏବଂ ଉକ୍ତ ୪୦୦ ବର୍ଷର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଶିଳ୍ପ କୋଣାର୍କରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ । ଅର୍ଥ ପ୍ରତି ଆଦୌ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ, ଓଡ଼ିଶ୍ୱା ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଅକ୍ଷୟ ଯଶଃ ସ୍ଥାପନ ନିମନ୍ତେ ବିଶେଷ ତତ୍ପର ଥିଲେ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସେମାନେ ଜିନ୍ଦଗୀକୁ ଯେତେ ବୃହତ୍ ଓ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଳଂକୃତ କରି ପାରନ୍ତି, ତାହା କରିବାରେ ଲେଶମାତ୍ର ତ୍ରୁଟି କରୁ ନ ଥିଲେ । ସ୍ୱର୍ଗ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ଓ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ଓ ପ୍ରସ୍ତର ଅଠନେଳା ଏହି ଖାତିରେ ଗଠିତ ହୋଇ ଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ ଯେତେବେଳେ ଏତେ ବୃହତ୍ ଓ ସୁନ୍ଦର କାର୍ଯ୍ୟମାନ କରି ଅକ୍ଷୟ ଯଶଃ ଲାଭ କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ନିଜେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଓ ସୁଖଚିତ ଅଟ୍ଟାଳିକା ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିବା ବିଶେଷ ସମ୍ଭବ । ସାମାନ୍ୟ 'ଅସିଅଳା' ନିର୍ମାଣ କରି ସେ କି ଯଶଃ ଲାଭ କରନ୍ତେ ? ଯହିଁରେ ଯଶଃ ନାହିଁ କି ବାସ କରିବାର ସୁଖ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ନାହିଁ, ଏ ସବୁ ଗୃହ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହେବା କଦାପି ସ୍ପୃହରେ ସୁଦ୍ଧା ସମ୍ଭାବନା କରିହେବା ନ ପାରେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ହୋଇପାରେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କର ଏତେ ବୃହତ୍ ପ୍ରାସାଦକୁ ଅତୁଳ ଫଳକ "ଅସିଅଳା" ବୋଲି ଲେଖିଲେ କିପରି ? ଉତ୍ତର ସ୍ଥଳରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏତିକି ମାତ୍ର କହିପାରୁଁ ;—ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ନ୍ଦୋଡ଼ିଯତ ସ୍ୱବୃହତ୍ ଓ ସୁରମ୍ୟ ପ୍ରାସାଦମାନ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ତାହାକୁ *Peace Cottage* ବା ଶାନ୍ତି କୁଟୀର ପ୍ରଭୃତି ଅଖ୍ୟା ଦେଇଥାନ୍ତି । କଲିକତାର ପରେଶନାଥ ପର ସୁନ୍ଦର ଓ ବହୁସଂଖ୍ୟ ମନ୍ଦିର ଓ ତାହାର ପ୍ରାଙ୍ଗଣ ସ୍ୱୟଂ ବଦ୍ରୀନାଥ ଦାସ ବାହାଦୁରଙ୍କର "*pleasure garden*" ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରମୋଦୋଦ୍ୟାନ ବୋଲି କଥିତ ହୁଏ । ଏହା ବୋଲି ସେହି ପ୍ରାସାଦମାନଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ କୁଡ଼ିଅସର ଏବଂ ପରେଶନାଥକୁ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ବଗିଚା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରିବା ନିତାନ୍ତ ଭ୍ରାନ୍ତି-ମୂଳକ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଗୋଟିଏ ରହସ୍ୟମୟ ଆଖ୍ୟାୟିକା ସ୍ୱତଃ ମନରେ ଉଦିତ ହୁଏ । ବଙ୍ଗଦେଶୀୟ ସୌଖିନ୍ଦ୍ରନାଥ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କ "ଦରିଆ"ରେ (୧) ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ ସେଲିମ (୨) ଓଷମାନଅଲିଙ୍କ (୩) ଭଳିଆର (ଦରିଆ ୪) ବିବାହ ନିମନ୍ତେ ଓଷମାନଅଲିଙ୍କ ଗୃହାଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା କରୁଥିଲା । ପଥଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ ସେ ଦଳେ ମାତାଲଙ୍କୁ ନିଜ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳକୁ ମାର୍ଗ ଜିଜ୍ଞାସା କରିବାରୁ, ସେ ଉତ୍ତର କରିଥିଲେ ଯେ ଅମୁକ ସ୍ଥାନରେ ଯେଉଁ କୁଟୀର ଗୃହଟି ଅଛି ତାହା ତୁମ୍ଭ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳ । ସେଲିମ ସେମାନଙ୍କ କଥାରେ ଏତେ ଭୁଲି ଯାଇଥିଲା ଯେ ଶ୍ୱଶୁରଙ୍କର ସୁରମ୍ୟ ପ୍ରାସାଦରେ ରହି ସୁଦ୍ଧା ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଳହ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା; କିପାଇଁ ସେ ତାହାକୁ ଏତେଦିନଯାଏ ସାମାନ୍ୟ କୁଟୀର ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖିଥିଲେ । ସେ ଗୃହଟି ଗୋଟିଏ ସୁରମ୍ୟ ବୃହତ୍ ପ୍ରାସାଦ ବୋଲି ଶ୍ୱଶୁର ଯେତେ ବୁଝାଇଲେ ସୁଦ୍ଧା ; ସେଲିମ ସର୍ବଦା କହେ—"ଆମ୍ଭେ ତ ପଥମଧ୍ୟରେ ଶୁଣିଅଛୁଁ ଏହା ଗୋଟିଏ କୁଟୀର । ଏହା ସୁରମ୍ୟ ପ୍ରାସାଦ ହେଲା କିପରି ?" ସେହିପରି ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ନବତଳ ପ୍ରାସାଦକୁ ଅତୁଳଫଳକ 'ଅସିଅଳା' ଲେଖିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ତାହାକୁ 'ଅସିଅଳା' ବୋଲି ବୁଝିବା, ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ଲଳିତ ପ୍ରାସାଦଟିର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରତି ଆଦୌ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେବା, ସୌଖିନ୍ଦ୍ର ବାବୁଙ୍କର ସେଲିମର କାର୍ଯ୍ୟ ; କୌଣସି ଇତିହାସ ଲେଖକ ବା ପଣ୍ଡିତଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ନବତଳପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ତାହାର ନୂତନ ଏବଂ ଚିତ୍ତ ନାମ ଦେଇଥିବେ, ଯାହାକୁ ଅତୁଳଫଳକ ସାରସ୍ୱତାକ୍ଷରରେ "ଅସିଅଳା" କରି ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରାସାଦଟିର ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଏହାହିଁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ । ଅତଏବ ଏହା ନିଶ୍ଚୟ ଯେ ଗୁଳେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ର ବିଶେଷ ଭ୍ରମରେ ପଡ଼ିଅଛନ୍ତି । ନିଜ ଅନୁମାନର ଅସିଦ୍ଧତା ଅନୁଭବ କରି ସେ ପରିଶେଷରେ ମଧ୍ୟ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ନବତଳ-

(୧) "ଦରିଆ" ଲିଖିତ ଇଂ Goldsmith ଙ୍କର "She stoops to Conquer" ନାମକ ଅପୂର୍ବ ବଙ୍ଗଳା ଅନୁବାଦ ।

(୨) ସେଲିମ, Goldsmith ଙ୍କର Mr, Marlow.

(୩) ଓଷମାନ୍ ଅଲି, Mr. Hardcastle.

(୪) ଦରିଆ, Miss, Hardcastle.

Digitized by srujanika@gmail.com

ବିଶିଷ୍ଟ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଓ ସୁରମ୍ୟ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରାଇ-ଥିଲେ ।

ଫରଗୁସନ ଅବୁଲଫଜଲଙ୍କ ଏହି 'ଆଇନୀ ଆକବରୀ'ରେ ସାମାନ୍ୟ ବିବରଣ ହୋଇଥିଲେ; ଏବଂ ପରିଶେଷରେ ସ୍ୱପ୍ରଣୀତ "Indian and Eastern Architecture" ନାମକ ପୁସ୍ତକରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ;—"As Orissa, at the period when this was written, was practically a part of Akbar's Kingdom, there seems little doubt that this description was furnished by some one who knew the place. There are seven storied palaces at Joypur and Bijapur still standing, and which were created about this date, and one of five stories in Akbar's own palace at Futtepore Sikri, but none so far as I know of nine stories, though I see no reason for doubting the correctness of the description of the one just quoted."—(ଅର୍ଥାତ୍, ଆବୁଲ ଫଜଲ ଯେତେବେଳେ ଏହି ପ୍ରାସାଦ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ସେତେ-ବେଳେ ଓଡ଼ିଶା ଅକବରଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଂଶ ବିଶେଷ ରହିଲେ ଚଳେ । ତେଣୁ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନାକାରୀ (ଆବୁଲ ଫଜଲ) ସ୍ୱୟଂ ଓଡ଼ିଶା ସହିତ ସୁପରିଚିତ ଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଯପ୍ତଳ ପ୍ରାସାଦମାନ ଜୟପୁର ଓ ବିଜାପୁରରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛି, ଏବଂ ସେହି ପ୍ରାସାଦମାନ ଏହି (ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ) ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣକାଳରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଫତେପୁର ସିକ୍ରୀଠାରେ ଆକବରଙ୍କର ନିଜର ଗୋଟିଏ ପଞ୍ଚତଳ ପ୍ରାସାଦ ଅଛି; କିନ୍ତୁ ନବତଳ ପ୍ରାସାଦ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଚାର ମୁଁ ଶୁଣିନାହିଁ । ତଥାପି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା (ତାହାଙ୍କ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ନବତଳ ପ୍ରାସାଦର ବର୍ଣ୍ଣନା) ତହିଁରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଫର୍ଗୁସନ କହନ୍ତି ଯେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନବତଳପ୍ରାସାଦ ଥିବାର ସେ ଶୁଣି ନାହାନ୍ତି ; ତେଣୁ ଆମ୍ଭେ-ମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଁ ଯେ ଆବୁଲଫଜଲ ଅକବରଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଭୁକ୍ତ କରୁ? ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରବେଶମାତ୍ରେ ଏହି ନବତଳ ସୁରମ୍ୟ ପ୍ରାସାଦ ତାହାଙ୍କ ମନୋରଞ୍ଜନରେ ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ଭାବ ଜାତ୍ରିତ କଲା, ଏବଂ ସେ ଏହି ପ୍ରାସାଦର ସବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନ ନ କରି ରହିପାରି ନ ଥିଲେ । ସ୍ୱର୍ଗଲିଙ୍ଗ ଓଡ଼ିଶାରେ ନିଜ-ଦାଳ ବାସ କରିଥିଲେ, ଏବଂ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ସେ ବିଶେଷ ଭତ୍ତ୍ୱସହକାରେ ଭକ୍ତିରେ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ; ଓଡ଼ିଶା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଅଛନ୍ତି ତହିଁରେ ଯେ ଲିଖନ୍ତି ;—"No traces of the famous palace of Raja Mukund Deo, nine stories in height, mentioned in the Aini Akbari, are to be found within the walls of the fort; but the fragments of sculptured cornices, etc., which have been dug up at different times, and more specially, a massive candelbra or pillar, *furnished* with branches for holding lights, formed of the fine indurated chlorite or pot-stone, are probably the remains of some large and splendid edifice."—ଅର୍ଥାତ୍ ଅଲମ୍ବା ଆକବରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ନବତଳ ପ୍ରାସାଦର କୌଣସି ଚିହ୍ନ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁର୍ଗର ପ୍ରାଚୀର ମଧ୍ୟରେ ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ନାନା କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ଖଚିତ ବର୍ଣ୍ଣିସ୍ ପ୍ରଭୃତିର ଯେଉଁ ଭଗ୍ନାବଶେଷ ସମୟ ସମୟରେ ଖୋଳା ହୋଇ ବାହାରୁ ଅଛି, ଏବଂ ବହୁକାଳସ୍ଥାୟୀ ସୁନ୍ଦର କ୍ଲୋରାଇଟ ପ୍ରସ୍ତର ନିର୍ମିତ ଆଲୋକ ଧାରଣ ନିମନ୍ତେ ନାନା ଶାଖା ଯୁକ୍ତ ଯେଉଁ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସ୍ତମ୍ଭ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି, ତହିଁରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ଯେ ବୋଧହୁଏ ସେହି ସମସ୍ତ କୌଣସି ବୃହତ୍ ଓ ସୁରମ୍ୟ ଅଟ୍ଟାଳିକାର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ମାତ୍ର । ଆବୁଲଫଜଲଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଏବଂ ଫର୍ଗୁସନ ଓ ସ୍ୱର୍ଲିଙ୍ଗ ଅନୁମାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଆମ୍ଭେମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଁ ଯେ ରାଜେନ୍ଦ୍ରଲାଲ ମିତ୍ରଙ୍କ ସନ୍ଦେହ ନିତାନ୍ତ ଅଯୌକ୍ତିକ, ଏବଂ ଉତ୍କଳର ଗଜପତି ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଓ ସୁରମ୍ୟ ନବତଳ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ଭବପର ।

"ଛତ୍ରେଶ୍ୱରକୀର୍ତ୍ତି ବିଜୁଲୀବରନ୍ତି" । ଉତ୍କଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି ଉକ୍ତିର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ । ଉତ୍କଳର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥା ଯାହା ଲେଖିବା ବଡ଼ ଅଳ୍ପ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ସେମାନେ ନାନା ମତ ବାହାର କରି ଉତ୍କଳର ପ୍ରକୃତ ଇତିହାସକୁ ଏହିରୂପ ସତ୍ୟର ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ ତହିଁରୁ ପ୍ରକୃତ ତଥ୍ୟ ବାହାର କରିବା ଅନେକ ସମୟରେ ବଡ଼ କଠିନ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି । ତାହାର ଉଦ୍ଭବର ଦୋଷ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଚାହାର ଭସ୍ମର ଦୋଷ, ଏ ସମସ୍ତ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସତ୍ୟ କହିବାକୁ ହୋଇଅଛି । ବଙ୍ଗଭାଷାର ଲେଖକ ଓ ବଲିକତାର ହାଇକୋର୍ଟର ଭୂତପୂର୍ବ ବିଚାରପତି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସାରଦାଚରଣ ମିତ୍ର ପ୍ରଣୀତ "ଉଜ୍ଜୟିନୀ ଶ୍ରୀଲୁପ୍ତ ଚିତ୍ରଣ" ନାମକ ପୁସ୍ତକରେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି,—" 'ଆଇନୀ ଆକବରୀ' ରେ ଲିଖିତ ଆଛେ ଯେ, ଦୁର୍ଗର ଭିତରେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବର ଅତି ସୁନ୍ଦର ଚିତ୍ରର ପ୍ରାସାଦ ଆଛି, (୪୧, ୨) ଶ୍ରୀ ସାରଦାଚରଣ ମିତ୍ରଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତି ପଠନଦ୍ୱାରା "*The Dictionary of Phrase and Fables*" ରେ ବ୍ରୁଅଙ୍କ ଜଗନ୍ନାଥ ବର୍ଣ୍ଣନ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ମନ ଗଭୀରରେ ସ୍ୱତଃ ଉଦିତ ହୁଏ । ବ୍ରୁଅର କହନ୍ତି ;—"King Acen *Akbery* sent a learned Brahman to look out a site for a temple * * * * * * *. The idol Jaggernant is in shape like a serpent, with seven heads; and on each cheek it hath the form of a wing, and the wings open and shut and flap it is carried in a stately chariot. etc." ଅର୍ଥାତ୍, ସ୍ୱଳ୍ପ ଅଛନ୍ତି ଆକବରୀ ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ ନିମନ୍ତେ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାପାଇଁ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । * * * * * * ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଆକାରରେ ଗୋଟିଏ ସପ୍ତଫଣୀ ସର୍ପ-ସଦୃଶ ; ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗାଲରେ ଡେଣା ଅଛି, ଯେତେବେଳେ ଏହା ଗୋଟିଏ ସୁସଜ୍ଜିତ ରଥରେ ବୁଲା ହୁଅନ୍ତି ସେତେବେଳେ ସେହି ଡେଣାଗୁଡ଼ିକ ମେଲା ହୁଏ, ଓ ବନ୍ଦ ହୁଏ ଏବଂ ଫଡ଼ଫଡ଼ ହୁଏ । ଶ୍ରୀ ସାରଦାଚରଣ ମିତ୍ରଙ୍କ ଉକ୍ତି ଉପରେକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପର ହାସ୍ୟଜନକ । ଅଇନ ଆକବରୀର ଦ୍ୱାରା ଦେଇ ଏହିପରି ମିଥ୍ୟାଜନକ ଓ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ଉକ୍ତି କରିବା ଜଣେ ବିଦ୍ୟାବାନ୍ ଲେଖକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବିସଦୃଶ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ବୋଧ ପାଠକମାନେ ବିଚାର କରନ୍ତୁ !

ଏହିପରି ନାନାଲୋକଙ୍କ ନାନା ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମତ କେବଳ ଚାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ କାହିଁକି ଓଡ଼ିଶାର ଐତିହାସିକ ଶିଳ୍ପର ପ୍ରକୃତ ତଥ୍ୟ ଏପରି ଅଦ୍ଭୁତ କରି ରଖିଅଛି ଯେ ଅନେକ ସମୟରେ ସତ୍ୟ ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ଚେଷ୍ଟା କରି କୁହୁଡ଼ିରେ ପଡ଼ିବଲା ପରି ହେବାକୁ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟରେ ଲେଖକ ଅତି ଅଳ୍ପସଂଖ୍ୟକ ନୁହନ୍ତି । ଯେ ଥରେ ଓଡ଼ିଶା ଦେଖିଗଲେ, ସେ ଗୁରୁତର ଲେଖିବାକୁ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସେ ସମସ୍ତ ମତ ସମାଲୋଚନା କରିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରଲୋଭନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସମୟରେ ଜରୁରୀ ଓ ଶକ୍ତିର ଅପବ୍ୟୟ ବୋଲି ପ୍ରତୀତ ହୁଏ । ଅତଏବ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହି ଚାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେତେ ବିଚାର ମତ ଅଛି ତାହା ସମସ୍ତ ଆଲୋଚନା କରି କେବଳ ଉପରଲିଖିତ ଭୁଲ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାରୀ ଲେଖକଙ୍କର ଭ୍ରମାତ୍ମକ ପ୍ରଲାପ ଯତ୍ନପୂର୍ବକ ସଂଶୋଧନ କରିବାରେ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛୁଁ ।

(କ୍ରମଶଃ)

ଶ୍ରୀ ଭବାଶିବ ମିଶ୍ର ।

ଶାନ୍ତି କଅଣ ?

ଶିଷ୍ୟ ଗୁରୁଙ୍କ ପଚାରିଲେ—"ଶାନ୍ତି କଅଣ ?"

ଗୁରୁ ହାତରେ ଗୋଟିଏ ମିଠେଇ ଧରି କହିଲେ "ମୁଁ ଗୋଟିଏ ମିଠେଇ ଅଣିଅଛି । ଏହାକୁ ଏଠାରେ ରଖିଲି । ବର୍ତ୍ତମାନ କୁହ ମିଠେଇ କଅଣ ?"

ଶିଷ୍ୟ—"ମିଠେଇ ମିଷ୍ଟଦ୍ରବ୍ୟର ନାମ ଦେଖେ । ତାହା ଅଟା, ଚିନି ଓ ଘିଅରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ ।"

ଗୁରୁ—"ମିଷ୍ଟଦ୍ରବ୍ୟର ଅର୍ଥ କଅଣ ?"

ଶିଷ୍ୟ—"ତାହା ଜାଣେ ନାହିଁ । ମିଷ୍ଟଦ୍ରବ୍ୟ ଅର୍ଥ ମିଠା ଜିନିଷ ।"

ଗୁରୁ—"ତେବେ ମୁଁ ମଧ୍ୟ କହୁଅଛି ଶାନ୍ତିର ଅର୍ଥ ଶାନ୍ତି ।"

ଶିଷ୍ୟ—"କାହିଁକି, ଶାନ୍ତିର ତ ଗୋଟିଏ ରୂପ ଅଛି ? ସେ ତ ବଳି କହନ୍ତି ।"

ଗୁରୁ—"ତୁମ୍ଭେ କୁହ ମିଷ୍ଟର ତ ଗୋଟିଏ ରୂପ ଅଛି ତାହା ତ ପ୍ରକାର ?"

ଶିଷ୍ୟ—"ମିଷ୍ଟର ରୂପ ତ କେବେହେଁ ଦେଖିନାହିଁ ।"

ଗୁରୁ—"ମିଷ୍ଟର ରୂପ ଦେଖିନାହିଁ ? ମିଷ୍ଟର ଅନେକ ରୂପ, ଏହି ଦେଖ ମିଠେଇର ଆକାର ଗୋଲ, ଦେଖିବାକୁ ହଳଦିବର୍ଣ୍ଣ ! ସନ୍ଦେଶର ଆକାର ଗୋଲ, ଦେଖିବାକୁ ଶୁଭ୍ରବର୍ଣ୍ଣ । ମଣ୍ଡାର ଆକାର ଗୋଲ, ଦେଖିବାକୁ ଲାଲବର୍ଣ୍ଣ ।"

Digitized by srujanika@gmail.com

ଶିଷ୍ୟ—"ଏଗୁଡ଼ିକ ମିଷ୍ଟର ରୂପ ହେଲା ଏପରି ? ଏଗୁଡ଼ିକ ମିଷ୍ଟଦ୍ରବ୍ୟର ରୂପ । ଅଚ୍ଛା ଯେପରି ମିଷ୍ଟଦ୍ରବ୍ୟର ରୂପ ବହୁଲେ ସେପରି ଶାନ୍ତିଦ୍ରବ୍ୟର ରୂପ କଅଣ ବହିବ ?"

ଗୁରୁ—"ଶାନ୍ତିଦ୍ରବ୍ୟର ରୂପ ଦେଖିବାନାହିଁ । ସେ ବଳ ଭଳି ପଇସା ପାଇଁ ବାହାଳ । ତାହା ଉଣ୍ଡାରୁ ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ତାହାକୁ ଗୋଟିଏ ପଇସା ଦେଲି, ସେତେବେଳେ ସେ "ଶାନ୍ତି" ହେଲା । ଏଠାରେ "ଶାନ୍ତି" ଅଥବା "ଶାନ୍ତିର" ରୂପ ପଇସା । ଶତ୍ରୁର ଶରର ତରବେଳେ ଧଡ଼ଡ଼ ଅସି ତୃଷାରେ କାତର ହୋଇ ପଡ଼ିଲା, ଜଳ ପାନ କରି ଶାନ୍ତି ହେଲା—ଏଠାରେ ଶାନ୍ତିର ରୂପ ଜଳ । ସାଧାରଣେ ଏହିପରି ଶାନ୍ତିକୁ ଦେଖିବା ବିକାଶେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ କାନ୍ଦନ୍ତି ! ତାହା ଉଣ୍ଡାରୁ ଈଶ୍ୱର ଶାନ୍ତି ଦିଅନ୍ତି, ସେମାନେ ଶାନ୍ତି ହୁଅନ୍ତି । ଏଠାରେ ଶାନ୍ତି ଅଥବା ଶାନ୍ତିର ରୂପ ଶାନ୍ତି ।

ଏହିପରି ମିଷ୍ଟଦ୍ରବ୍ୟର ବହୁରୂପ ପରି ଶାନ୍ତିର ମଧ୍ୟ ବହୁରୂପ ଦେଖି ପାରିବ, ମିଷ୍ଟର ଯେପରି କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପ ନାହିଁ, ଶାନ୍ତିର ମଧ୍ୟ ସେପରି କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପ ନାହିଁ । ମିଷ୍ଟର ରୂପ ନ ଥିଲେହେଁ ମିଷ୍ଟ ଦ୍ରବ୍ୟଶବ୍ଦେଷ ଖାଇ ଯେ ବଳି ମିଷ୍ଟର ତାରତମ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି କରି ହୁଏ, ସେହି ବଳି ଶାନ୍ତିର ରୂପ ନ ଥିଲେହେଁ ତାହା ଖାଇ ଶାନ୍ତିର ଉପଲବ୍ଧି କରି ହେବ ।"

ଶିଷ୍ୟ—"ମିଷ୍ଟ ଯେପରି ଭଗାଯାଏ, ଶାନ୍ତି କି ସେହିପରି ଗୃଷ୍ଟି ହେବ ?"

ଗୁରୁ—"ହଁ ଗୃଷ୍ଟି ହେବ । ମନୁଷ୍ୟର ରାଗ ହେଲେ ଅଖି ମୁହଁ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ, ନାନାପ୍ରକାର ବକନ୍ତି । ଦେହର ଶୋଣିତ ଉଷ୍ଣ ହୋଇ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ରାଗକୁ ଗୃଷ୍ଟିବାକୁ ବା ଖାଇବାକୁ ହେଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ରାଗର ପରୀକ୍ଷା ନେବାକୁ ହେଲେ ଯେ ରାଗିଅଛି ଏ ବଳି ଲୋକ ନିକଟକୁ ଯିବାକୁ ହେବ ଅଥବା ସ୍ୱୟଂ ରାଗି ଦେଖିବାକୁ ହେବ । ସେହିପରି ଶାନ୍ତିର ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାହେଲେ ଯେ ଶାନ୍ତି ଥାଇ ଅଛନ୍ତି, ତାହାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ହେବ କିମ୍ବା ସ୍ୱୟଂ ଶାନ୍ତି କୋଳରେ ବସିବାକୁ ହେବ । ମନୁଷ୍ୟର ଭାବ-ବିଶେଷର ନାମ "ଶାନ୍ତି" ।

ଲୋଭୀ ପ୍ରଥମେ ଅଳ୍ପ ଲୋଭ କରୁ, କ୍ରମେ ପ୍ରବଳ ଲୋଭ ହୋଇ ଉଠେ । କ୍ରୋଧୀ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ବିଷୟରେ ନିଜେ ଜେଳାଳ ଛଡ଼ିଅ ଆନ୍ତି । ସେହିପରି ଶାନ୍ତି ଭାବକୁ ଛନ୍ଦ ଛନ୍ଦ ଦ୍ରବ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖି କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଯେ ଏହି ଭାବକୁ ବର୍ଦ୍ଧିତ କରନ୍ତି, ସେ ପ୍ରକୃତରେ ଅପୂର୍ବ ସ୍ଥାନକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଆନ୍ତି ! କ୍ରୋଧୀ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଯିବା ପ୍ରକୃତ ଯନ୍ତ୍ରଣାପ୍ରଦ କିନ୍ତୁ ଶାନ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଯିବା ସୁଖପ୍ରଦ ! ନଚେତ୍ "ଯିବା" ତ ଏକା ! !

ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟରେ ଶାନ୍ତି-ରେଣୁ ମିଶ୍ରିତ ଅଛି । ସଂଗ୍ରହ କରି କ୍ରମେ ଶାନ୍ତି ପର୍ବତ ହୋଇଯିବ । କିମ୍ବା ଯେ ଶାନ୍ତି ସଂଗ୍ରହ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେହି ମହାପୁରୁଷ ନିକଟକୁ ଯାଇ ଦେଖ, ତାହାଙ୍କୁ ଶାନ୍ତିପର୍ବତ ବୋଲି ବୋଧହେବ । ଶାନ୍ତି ଲାଭ ହେଲେ ଯେ ଦେହର ଅବସ୍ଥା କଅଣ ହୁଏ ତାହା ମୁଁହରେ କହି ହେବ ନାହିଁ—ଅନ୍ତରରେ ଜାଣି ହୁଏ । ସେଠାରେ କାମ, କ୍ରୋଧ ଓ ଲୋଭ ପ୍ରଭୃତିର ଭାବ ନାହିଁ, ଏ ସମସ୍ତ ଭାବ ମିଶ୍ରିତ କରି ଯେଉଁ ଭାବ ହୁଏ, ସେ ଭାବ ନାହିଁ । ଯେ ଅବସ୍ଥାରେ ମନ କିଛି ଗଢ଼େ ନାହିଁ, ମନର ସବୁ ଗୋଳ-ମାଳ ମେଣ୍ଟିଯାଏ, ସେହି ଅବସ୍ଥାହିଁ ଶାନ୍ତାବସ୍ଥା । ଯାହାର ଶାନ୍ତାବସ୍ଥା ହୋଇଅଛି ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରକୃତ ଶାନ୍ତି ପାଇଅଛନ୍ତି ।

ଯାହାହେଉ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭେ ଏହି ମିଠେଇ "ଶାନ୍ତିଅଣ୍ଟା" ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ମିଠେଇ ବିଳାଧିକରଣ ଉଣ୍ଡାରୁ ଗୁରୁ ପଚାରିଲେ :—"ଏଥର ମିଷ୍ଟ ଅର୍ଥ କଅଣ ବୁଝି ପାରୁଅଛ ?"

ଶିଷ୍ୟ—"ବେଶ ବୁଝିଲି । କିନ୍ତୁ କେବେ ଏହିପରି ଭାବରେ ଶାନ୍ତିର ଅର୍ଥ ବୁଝିବ ? ଶାନ୍ତିକୁ ଗୃଷ୍ଟି ଦେଖିବ ?"

ଗୁରୁ—"ଯେବେ ବୁଝିଥାଅ, ତେବେ ଦେଖିବ ଯେପରି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମିଠା ଖାଇ ତାହାର ଅର୍ଥ ବୁଝାଇଲି, ସେହିପରି ଅନ୍ତରାଳରୁ ତୁମ୍ଭଙ୍କ "ଶାନ୍ତି" ଖାଇ ଅଛି । ଏହାର ଆସ୍ୱାଦନ କରି ପରେ ପାରିବ । ତୁମ୍ଭେ ଯେ ଏତେଦିନ ମୋ ମୁହଁଆଡ଼କୁ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୃଢ଼ି ରହି ମୋ କଥାଗୁଡ଼ିକ ଶୁଣିଲ, ସେତେବେଳଯାଏ କେଉଁଠାରେ ଥିଲ ? ସଂସାରରେ ଥିଲ କି ? ସଂସାରର କୌଣସି କଥା ମନେ ଥିଲା କି ? ତେବେ କେଉଁଠାରେ ଥିଲ ?

ଶିଷ୍ୟ—"ବୁଝିଅଛି, ଶାନ୍ତି ବାକ୍ୟରେ" । ଏହି ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ସଂବାଦ ଉଣ୍ଡାରୁ ଲେଖକର କେତୋଟି ଧାଡ଼ି ହଠାତ୍ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ଅବଶ୍ୟ ମହାକବି ସେକ୍ସପୀୟରଙ୍କର :—

"My crown is in my heart not on my head
Nor decked with Indian precious stones,
My crown is called content,
A thing, that seldom kings enjoy."

Digitized by srujanika@gmail.com

ମୁକୁର

୭ମ ଭାଗ । | ପୌଷ, ୧୩୨୭ । | ୫ମ ସଂଖ୍ୟା ।

ମଧୁସୂଦନ ।

ଅମୃତ ନନ୍ଦନ ହେ ମଧୁସୂଦନ
ଉତ୍କଳ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳମଣି,
ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସମତ ଅଭିନବ ଯତ
ପଣ୍ଡିତ ସ୍ୱଜନାଗ୍ରଣୀ ।
ଧରାଦେବୀଅଙ୍କ, ବ୍ରହ୍ମସଦରଙ୍କ !
ବରଜି ଚଳିଲ କାହିଁ
ଉତ୍କଳ ଭବନେ ତପୋନିଷ୍ଠ ଜଣେ
ଆଉ ଦେଖାଯିବ ନାହିଁ !
ସୁଗୀତ-ଅମୃତ ଏବେ ସୁଧାକର-
ବହିତ ହେଲା କି ସତେ ?
ନୀତି-ଉଣ୍ଣି ଲେଖା ନ ଦେବ କି ଦେଖା
ଅଗୀତ-ଅବ-ଜଗତେ ?
ଓଙ୍କାର ଝଙ୍କାର— ଗମ୍ଭୀର ଉଦାର
ଶୁଣା ନ ଯିବ ସେ ବାଣୀ,
ହୃଦେ ସ୍ତରେ ସ୍ତରେ ଧୀରେ ଯା ସ୍ପନ୍ଦରେ
ସକଳ ଶ୍ରୁତ-କଲ୍ୟାଣୀ ।
ସେ ଶବ୍ଦ ଅମୃତ— ରସେ ଉପାଣିତ
କବିତା-ସ୍ରୋତକ ଧାର ।

ଆଉ କି ମଣ୍ଡିତ ଲୋହିତ ବିକାଶୀ !
ଉତ୍କଳ-ବାଣୀ ଗଳାର ?
ସର୍ବ ଚିତ୍ତଜନେ ମଧୁରେ ବିଜନେ
ସେହି ପୂଣ୍ୟ ଉପଦେଶ,
ପରଣ ଶ୍ରବଣୀ ମୋହ ଭମ ଧ୍ୱଂସୀ
ଶୁଣା ନ ଯିବ ଆଉ ଲେଶ !
ଘାଳ ଦୁଃଖୀ-ଦୁଃଖ ମୋଷଣେ ଉନ୍ମୁଖ
ଆଉ କେ ଅଛି ସେପରି !
ଶିକ୍ଷା ଦୀକ୍ଷା ବେନ ମହା ମନ୍ତ୍ର ସେନ
ଉଜଳିବ ଜନ୍ମଧରି ! !
ସତ୍ୟହିଁ ପରମ ଧର୍ମ ସନାତନ
ଘାଲ ହୃଦେ ସ୍ୱପତନେ,
ପରମ ମଙ୍ଗଳ ସେ ସତ୍ୟ ସୁନ୍ଦର—
ପାଶେ ଚଳିଲ ସ୍ୱପନେ ।
ଥାଉ ଦିବ୍ୟଲୋକେ ଅବେଗେ ଅଶୋକେ
କର ଏହି ଆଶୀର୍ବାଦ,
ପଡିତ ଉତ୍କଳେ ନ ରହୁ ସମୂଳେ
କୁମତି-କଳୁଷ-ବାଦ । ୯ ।

ଶ୍ରୀ ମୁରୁଷ୍ଟ୍ରୁ ରଥ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ୱମଧୁସୂଦନ ରାଓ ।

ଯେଉଁ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଲୋକାନ୍ତର ପ୍ରାପ୍ତିଦ୍ୱାରା ଆଜି ସମସ୍ତ ଉତ୍କଳରେ ଏକ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଅଭାବ ଅନୁଭୂତ ହେଉଅଛି, ଯାହାଙ୍କର-ବିଯୋଗ-ଦୁଃଖ-ପାବକ ଆଜି ଶତ ଶତ ନର ନାରୀଙ୍କର ହୃଦୟାଭ୍ୟନ୍ତରକୁ ଦୁଃସହ ଭାବରେ ଦଗ୍ଧ କରୁ-ଅଛି, ତାଙ୍କର ପବିତ୍ରତା, ଉଦାରତା, ସୌଜନ୍ୟ ଓ ପରୋପ-କାରିତା ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷିତ ଉତ୍କଳୀୟଙ୍କ ବିଦିତ । 'ଜ୍ଞାନ' ଓ 'ଅଜ୍ଞାନ' ଏ ଦୁଇଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ । ଏ ଦୁହିଙ୍କର ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବା କଷ୍ଟକର ବ୍ୟାପାର । ନୈତିକ ବଳ ପ୍ରଭାବରୁ ହେଉ, ଶିକ୍ଷା ବଳ ପ୍ରଭାବରୁ ହେଉ ଯେତେବେଳେ ମଧୁବାବୁଙ୍କର ନାମ ଉତ୍କଳ ବ୍ୟାପୀ ହେଲା ସେତେବେଳେ ଶିକ୍ଷିତ ଭାବିଲେ କେତେ ଅଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ନାମ ଶ୍ରବଣ କଲେ । ଅଥବା ମଧ୍ୟ ଯେତେ-ବେଳେ ଯେ ଶିକ୍ଷାଜଗତର ଉଚ୍ଚ ପଦରେ ଅଧିରୂଢ଼ ହୋଇ ସମସ୍ତ ଉତ୍କଳରେ ବିଚରଣ କଲେ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ସହବାସ ଅନେକଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ଘଟିଥିଲା । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ମହାନୁଭାବ କେତେ ହୃଦୟରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଅଛି ? କେତେଜଣ ତାଙ୍କର ଦୁର୍ଲଭ ଜୀବନର ଗୂଢ଼ ରହସ୍ୟ ବୁଝି-ବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ? ଯେପରି ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଥିବାବେଳେ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ମୂଲ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ ସେହିପରି ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ମୂଲ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନକାଳ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ୟକ୍ ଅବଧାରିତ ହୋଇ ପାରେନାହିଁ । ମଧୁବାବୁଙ୍କ ମଧ୍ୟ-ମୟ ଜୀବନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କ-ଚକ୍ଷୁରୋଷରେ ଗୋଟିଏ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନ ହୋଇ ରହିଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କର ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ସମାଲୋଚନା କଲେ ଯେ ସମାଜରେ ଅବା ସମସ୍ତ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ କି ମୂଲ୍ୟବାନ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ ତାହା ଜଣାପଡ଼ିବ । ଏପରି ମୂଲ୍ୟବାନ ଜୀବନର ଅକାଳ-ବିନାଶ-ଜନିତ ଦୁଃଖ ଯେ ସାର୍ବକାଳୀନ ହେବ ଏହା ସ୍ୱାଭା-ବିକ । ସ୍ୱଦେଶ ଧର୍ମ, ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବା ପନ୍ଥା ନିର୍ବିଶେଷରେ ସମସ୍ତ ଉତ୍କଳୀୟମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣ ଶୋକାକୁଳିତ ।

୧ । ଭର୍ତ୍ତ ମହାଶୟ ପ୍ରସ୍ତରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ମାତ୍ର କଷ୍ଟକରେ ଜୀବନର ଅଧିକାଂଶ ଭାଗ ଯାପନ କରି ଫାଟାର-ଝିଲା ଯାତ୍ରା କଲେ । ୧୮୬୦ ସାଲର ବସନ୍ତ ପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ୬୦ ବର୍ଷ ବୟସ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଏହିପରି ସୁପବିତ୍ର ଦିନରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ ହେବା, ବିଧାତାଙ୍କର ମହତ୍ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସୂଚନା କରୁଅଛି । ସେ ମଧ୍ୟ ସଂସାରରୁ ବିଦାୟ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯଥା ଶକ୍ତି ସାଧନ କରି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ବାଣୀ ଆରାଧନା ଜୀବନର ପ୍ରବନ୍ଧ ଚିତ୍ର ଖୋଲି ମଣି, ସେଥିରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସମୟ ଓ ଶକ୍ତି ବ୍ୟୟ କରୁଥିଲେ ।

୨ । ଶିକ୍ଷାବିଭାଗରେ ଚାକିରି କରି କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲରେ ଅନେକ କାଳ ରହିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାମାନ ଉଚ୍ଚରେ ହୋଇଥିଲା । ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଉଚ୍ଚ ବିଧାନ, ଈଶ୍ୱର ଉପାସନା ଓ ପ୍ରାର୍ଥନା ଏବଂ ଗ୍ରନ୍ଥାଧ୍ୟୟନ ଏହି ତିନି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଶେଷ ହେବା ପରେ ତାଙ୍କ ଯେଉଁ ଅବକାଶ ମିଳୁଥିଲା ସେହି ସମୟରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ବା ପଦ୍ୟ ଲେଖା ହେଉ-ଥିଲା । ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲରେ ହେଡ଼ମାଷ୍ଟର ଥିବାବେଳେ କେବଳ ଯେ ସେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଉପଦେଶ ଦେଇ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଶେଷ ହେଲା ବୋଲି ମଣୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେ । ସେ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜାଣୁଥିଲେ ଯେ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଦରିଦ୍ର । ସେହି ହେତୁରୁ ଅନେକଙ୍କୁ ସେ ପ୍ରତିମାସରେ ଆର୍ଥିକ ସାହାଯ୍ୟ କିମ୍ବା ଟଙ୍କା ଧାର ଦେଉଥିଲେ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେ ଯେ ତାତ୍କାଳିକ ଛାତ୍ରମାନଙ୍କର କି ଅଶେଷ ଉପକାର ସାଧନ କରି ଅଛନ୍ତି, ତାହା ଅନୁମାନାତୀତ । ଏତେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଓ ଚଞ୍ଚଳ ଥାଇ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଅତି ଗୋଟିଏ ଗୁରୁତର ଭାବ ସମ୍ପାଦନରେ ମନୋନିବେଶ କରିଥିଲେ । ସ୍ୱ-ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଟାଉନ୍ ସ୍କୁଲକୁ କିପରି ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରିଣତ କରିବେ ଏଥିଲାଗି ସେ ସର୍ବଦା ଯତ୍ନବାନ ଥିଲେ । ଉକ୍ତ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟହ କିଛି ସମୟ ଏବଂ ପ୍ରତି ମାସରେ କିଛି ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍କଳର ନାନା ଦୂରଭାଗମାନଙ୍କରୁ ଶତ ଶତ ନିରୀହ ବାଳକମାନେ ଆସି ଉକ୍ତ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବିଦ୍ୟାଲାଭ କରି ମଧ୍ୟବାବୁଙ୍କର ଯେଉଁ ଯଶୋଗାନ କରୁଅଛନ୍ତି କେବଳ ତାହାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ପର-ଲୋକଗତ ଆତ୍ମାର ପରମଗତି ହେବ ।

୩ । ମଧ୍ୟବାବୁ ଶିକ୍ଷାବିଭାଗରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ-ଅଭାବ ତୀବ୍ର ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ସୁତରାଂ ସେହି ଅଭାବ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦୂର କରିବାକୁ ଯାଇ ସେ ବର୍ଣ୍ଣବୋଧ, ଛନ୍ଦମାଳା, କବିତା-ଲହରୀ, ପ୍ରବନ୍ଧମାଳା ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ପ୍ରଣୟନ କଲେ । ଭୁଲନଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ବଙ୍ଗଳର ପ୍ରଭାବ ଅବଲୋକନ କରି ଉତ୍କଳୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ମନରେ ସେହି ବୈଜ୍ଞାନିକଭାବ ଉଦ୍ରେକ କରିବାଲାଗି 'କଉତୁକ' ପ୍ରବନ୍ଧଟି ପ୍ରବନ୍ଧମାଳାରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରିଅଛନ୍ତି । ବୃଷ୍ଟିସ୍ପୃଷ୍ଟ ପ୍ରାଣୁଭକ ସଂଖ୍ୟାବଳୀ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ଲାଗି "ଲବଣ ଭୂମିକମ୍ପ" "ଆଗ୍ନେୟଗିରି" "ସୂର୍ଯ୍ୟ" ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ତାହାରେ ସନ୍ନିବେଶିତ କରିଅଛନ୍ତି । ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନ ତାଙ୍କ ତାଙ୍କ ଜଳ ଲକ୍ଷ୍ୟରୁ ଭ୍ରଷ୍ଟ କରି ନ ଥିଲା । ସେ ଜଣେ ଯେ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ଏକଥା ସେ ମୁହୂର୍ତ୍ତିକ ଲାଗି ଭୁଲି ନ ଥିଲେ । ସୁତରାଂ "ଧର୍ମଗୀତି" ପ୍ରବନ୍ଧ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧରେ କେବଳ ୧୫ଟି ଉପଦେଶ ଅଛି । ତାହାର ଶେଷ ଉପଦେଶଟି ଏହି ;—"ପରନିନ୍ଦା ଶିକ୍ଷା କର, ସତ୍ପ୍ରତିଶଂସାର ଉପଯୁକ୍ତ ହୁଅ; ମଳ ଚିନ୍ତା ଚିନ୍ତା କର, ଉତ୍ତମ ଶୁଭକଥା କହ, କାର୍ଯ୍ୟ ଶୁଭାନୁଷ୍ଠାନ କର । ସମସ୍ତ ଦୁଷ୍ଟଚିନ୍ତା ପରିତ୍ୟାଗ କର, ସମସ୍ତ ଦୁଷ୍ଟବାକ୍ୟ ଲୁପ୍ତ ହେଉ, ସମସ୍ତ ଦୁଷ୍ଟ-କାର୍ଯ୍ୟ ବିନଷ୍ଟ ହେଉ ।" 'ଗତି' ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଜଡ଼-ଜଗତର ଗତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କରୁ ସମାନ ଓ କାଳ ଜଳଧରେ ଆସି ଉପନୀତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । "ଯେଉଁ ସମାଜ ଗତିଶୂନ୍ୟ ତାହା ମୃତ" । "ବରଂ ଉଦ୍ଦାମଆବେଗ ଭଲ, ତଥାପି ସ୍ଥିରତା ଭଲ ନୁହେଁ" । ଏହିସବୁ ପ୍ରବନ୍ଧରୁ ସାହିତ୍ୟର ଅଙ୍ଗଗୌରବ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ଅମୂଲ୍ୟ ଉପଦେଶ ଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଧନ୍ୟ ଋଷିପ୍ରାଣ କବି ! ତୁମ୍ଭର ଲେଖନୀ ଧନ୍ୟ ! ସେହି ଲେଖାଗୁଡ଼ିକ, ତାଙ୍କର ଜୀବନତୁଲ୍ୟ ପବିତ୍ରତା ଶିକ୍ଷା ଦିଏ । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ଲେଖାହେବା ପରେ "ଜୟନ୍ତ-ଗାଥା" "ଶ୍ରୀ ଭୁଗ ଛନ୍ଦମାଳା" ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥରେ କେତେ-ଗୋଟି ସ୍ୱମଧୁର, ପବିତ୍ର ଓ ଉଚ୍ଚ ଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ ଛନ୍ଦ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ, ଯେଉଁ ପରିବାରୀ, ସ୍ୱଣ୍ଣଗ୍ରାମ ଥାଇ ସ୍ୱକ୍ଷ ବିଧାତାଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ନିଜକୁ ମହାପାପୀ ମନେ କରୁଥିଲେ— ଏ କଥା ତାଙ୍କର "ଦୁଃ" କବିତାରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି :—

"କଳୁଷ ପଙ୍କେ ମୁହଁ ଏତେ ମଳିନ
କେମନ୍ତେ ସହି ତୋର ହେବ ନିଳନ ?"

ମାତ୍ର ନିଜର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଅଟଳ ଥିଲା ତାହା ସେ ପର ଛତ୍ର ପଂକ୍ତିରେ ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି ;—

"ପଙ୍କଜ ଅଟ୍ଟ ଭୁହ ଚେଣ୍ଟ କରସା
ତୋପର ହେବି ଦଳେ ଲଭି ସ୍ୱଦଶା" ।

୪ । ମଧ୍ୟବାଙ୍କଠାରେ ଅଛି ଗୋଟିଏ ଗୁଣ ଥିଲା ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ସେ ନିଜେ ସାହିତ୍ୟ ସେବା କରୁ-ଥିଲେ ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନେ ଏପରି ସାହିତ୍ୟ ସେବା କରନ୍ତି, ଏ ବିଷୟରେ ଏକାନ୍ତ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ଏପରି ଜଣେ କେହି ଲେଖାଲେଖି କରିବାର ଦେଖିଲେ ବା ଶୁଣିଲେ ତାଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ଲାଗି ତାଙ୍କର ଦ୍ୱାରସ୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୌଡ଼ିଥିଲେ । 'ଆମ୍ଭେ ଜଣେ ସଦସ୍ଥ ଲୋକ ଆମ୍ଭେ କାହିଁକି ଅପରର ଦ୍ୱାରସ୍ଥ ହେବା' ଏପରି ଭାବ ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଆଦୌ ସ୍ଥାନ ପାଉ ନ ଥିଲା । ଏହାହିଁ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଧର୍ମ । ଏହି ବିଳକ୍ଷଣ ଇଚ୍ଛାର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ଏହି ଉତ୍କଳ 'ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ' ର ସୃଷ୍ଟି । କେହି ଲୋକ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାର ଦେଖିଲେ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ଉକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଉତ୍ସାହିତ କରୁ-ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନାରେ ତାଙ୍କର ଉପଦେଶ ବଳରେ ଅନେକ ଜଣେ ଯୁବକ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ତାଙ୍କର ଅପ୍ରତିମ ପ୍ରଭାବ ସାକ୍ଷୀ ସ୍ୱରୂପ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଅହା ! ନିୟତି ଯଦି ତାଙ୍କୁ ଅଳ୍ପ କେତେ ବର୍ଷ ରଖି ପାରିଥାନ୍ତା ତାହାହେଲେ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଲେଖକ ଓ ଉତ୍କଳମାନେ କେତେ ଉପକୃତ ହୋଇଥାନ୍ତେ ! ଏବେ ତାଙ୍କର ଜୀବନ ସେହି ଯୁବକମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତିର ପଥରେ ଅଲୋକ ରେଖା ସଦୃଶ ହେବ ।

୫ । ଏହି ମହାପୁରୁଷ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ସ୍ୱ ରଚିତ "ସଙ୍ଗୀତମାଳା" ଏହାର ପ୍ରମାଣ ଅଟେ । ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ କେବେ କେବେ ଗାନ କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗୀତ ଶିକ୍ଷିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦିଅନ୍ତି । ଥରେ ସେ କହୁଥିଲେ ଆଜି କାଲି ଶିକ୍ଷିତଲୋକମାନଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତାନଭିଜ୍ଞତା ପରିତାପର ବିଷୟ ! ଆମ୍ଭର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ ସାମବେଦ ଗାନ କରୁ-ଥିଲେ । ଆଜି କାଲି ସବୁ ସଭ୍ୟଦେଶରେ ସଙ୍ଗୀତଚର୍ଚ୍ଚା ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ଲାଗିଅଛି ! ମାତ୍ର ଉତ୍କଳରେ ନାହିଁ । ସଙ୍ଗୀତ ସହିତ

Digitized by srujanika@gmail.com

ସାହିତ୍ୟକ ଜାତୀୟ ଉନ୍ନତିର ଯେ ପ୍ରଗାଢ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି ଏହା ଯେ ଅନେକଥର ବ୍ୟକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି ।

୬ । ପରୋପକାରିତା ମନୁଷ୍ୟର ଗୋଟିଏ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଗୁଣ । ଏହା ଋଷି ମହାଶୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି । ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟରେ, ଭିକ୍ଷୋପଜୀବୀ ସ୍ଥଳ ଗୃହୀ ବହି ଯେପରି, ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାର ଦ୍ୱାର ବୁଲିବାର ଯେ ଦେଖିଅଛି, ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଭାବିଛି ଯେ "ପରୋପକାରାୟ ସତାଂ ବିଭୂତୟଃ" ।

୭ । ମାତ୍ର ଏହି ପରୋପକାରିତା, ଏହି ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା, ଏହି ଅଜସ୍ରର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜୀବନଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଯେତେ ବଢିଅଛି ତାହା ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ଭାବଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱିଗୁଣ ଶ୍ରୀ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ, ଈଶ୍ୱରନିର୍ଭରତା ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ଅଟେ । ତାଙ୍କର ଜୀବନର ନାନା ବିଭାଗର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ମାନ ସାଧନ କରିବା ସମୟରେ ନାନାବିଧ ଅସୁବିଧା ଓ ବିଘ୍ନ ଘଟିଥିଲା । ମାତ୍ର ସେ ସେହି ଐଶୀ ଶକ୍ତି ସାହାଯ୍ୟରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପଦଦଳିତ କରି "ସତ୍ୟର ଜୟ" ପତାକା ଉଡାଇ ଗୃହ-ଗଲେ । ଏହିପରି ଋଷିପ୍ରତିମ ଚରିତ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜରେ ବିରଳ । ଏହାଙ୍କର ପବିତ୍ର ମୂର୍ତ୍ତି ଉତ୍କଳର ଗୃହେ ପୂଜିତ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ତ୍ରିପାଠୀ ।

ଋଷି ମଧୁସୂଦନ ।

(ସ୍ୱର ଜଳତରଙ୍ଗସଂଯୋଗ)

ନାହାନ୍ତି ଆଉ ପ୍ରାଣେ ମଧୁସୂଦନ
ନ ଦେଖିବ ନେତ୍ର ସେ ଗୁରୁବଦନ ।
ସୁନ୍ଦର ସହାସ ସେ ରୂପ ମୋହନ
ନ ଦେଖିବ ଆଉ ଏ ଲୋକ ଲୋଚନ ।
ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ନିଦ୍ରା ଦେବ ଉକିଲ କାହିଁ,
ସେ ନିଦ୍ରାରେ କି ସ୍ନେହ ମମତା ନାହିଁ ?
ନାନା ଦୁଃଖେ ଦୁଃଖିତ ଉତ୍କଳ ମାତା
ତା ଦୁଃଖ ହିଏ ନେବ ହେ ପୂଜ୍ୟଭ୍ରାତା !
କିଏ ଭକ୍ତବତ୍ସଳ ଶ୍ରୀପଦେ ଆଉ
ଜଣାଇବ ଉତ୍କଳ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଦାଉ ?
ଦେଶର ନାନା ପାପତାପ ଘାନତା,
ଦୁଃଖିତ ହେବ କିଏ କହି ସେ କଥା ।
କିଏ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଆଉ ବ୍ରହ୍ମୋପାସନା,
କିଏ ଉତ୍କଳେ ଦେବ-ଶିକ୍ଷା ସାନ୍ତ୍ୱନା ?
ସେ ଗମ୍ଭୀର ପବିତ୍ର ସୁନ୍ଦର ଲେଖା
ଆଉ ଭକ୍ତିକରି ନ ଦେବ ଦେଖା ?
ଋଷି ସ୍ୱଦେଶଭକ୍ତ ଜନ ପଣ୍ଡିତ !
ଏକାଧାରେ ତ ଆଉ ହେବ ଉଦିତ
କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା ଚରିତ୍ରର ମହିମା
ସାଧୁଶୀଳତା ସାଢ଼ିଜ୍ଞାନ ଗରିମା
ଅମୃତ ପ୍ରିୟବାଣୀ ସହାନୁଭୂତି,
ଅତିଥିସେବା ଶିଷ୍ଟ ବିଚାରି ଯୁକ୍ତି ?
ଉତ୍କଳ ଭାରତର ପ୍ରିୟ ନନ୍ଦନ,
ଉତ୍କଳ ପ୍ରବନ୍ଧର ସୃଷ୍ଟି କାରଣ
ବଙ୍ଗ ସଙ୍ଗୀତ-ଆଦ-ସୁପ୍ରବର୍ତ୍ତକ
ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱର ଆଦ ସୁପ୍ରବର୍ତ୍ତକ,
କେଉଁଥିରେ ତବ ହେ ପଣ୍ଡିତ କବ
ଦିଶି ଯାଉଛି ତବ ସୁନ୍ଦର ଛବି ।
ଛାଡ଼ିତ ଦୋଷ ଦିଶୁନାହିଁ ତୁମ୍ଭର
ଦେବତାରୂପେ ଦିଶ ନେବେ ମୋହର ।
ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ଆହେ ସାଧୁ ମନ୍ତ୍ରଣୀ
ମୋ ପ୍ରାଣେ ବିଭୂଷିତ ବିଭବ ଜିଣି ।
ଜାଗ୍ରତେ ମଧୁ ଦେଖେ ମଧୁ ସ୍ୱପନେ,
ପ୍ରଭାବିତ କର ମୋ ସାରା ଜୀବନେ ।
ଭକ୍ତ ଜୀବନ ଭକ୍ତ-ଚିନ୍ତା-ବିଚାର
ଭକ୍ତ ଲେଖନୀ ଭକ୍ତ ଭଙ୍ଗି ସ୍ପନ୍ଦନ ।
ବ୍ରହ୍ମୋପାସନାବେଳେ ନୟନୁଁ ନୀର
ଝର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଦୃଶ୍ୟ ପୃଥିବେ ମହୀର ।
ସେ ଦିବ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟ ଦିହେ ଚିର ଜୀବନ
ଆଉ ଦେଖିବ ନାହିଁ ମର ନୟନ ?

Digitized by srujanika@gmail.com

ସ୍ୱର୍ଗ ବିହଙ୍ଗ ତେଜି ଦେହ ପିଞ୍ଜର
ତେଜି ମୋହ ବନ୍ଧନ ସ୍ୱତ୍ର ଭ୍ରମର
ଚାହେ ମାତ୍ର ମନ୍ଦାକିନୀର ତଟେ ।
କେଉଁ ନନ୍ଦନବନେ କଳପବୃକ୍ଷେ ।
ଅଭ୍ରଭେଦ ନାହିଁ ତାର ଫେରିବା ଆଶା
ସେ ଦେଶୁଁ ଏ ଦେଶକୁ, ଭଦ୍ରା ଦୁରାଶା ?
ସଂସାର ଦୁଃଖ ତାପ ଭୋଗ ଜଞ୍ଜାଳ,
ଅଦ୍ୟ ସେ ପ୍ରାଣେ କରୁନାହିଁ କଟାଳ ।
ମହା ବିକ୍ରମେ ଯୁଝି ଭବ-ସଂଗ୍ରାମେ
ଲଭିଛି ବିଜୟାନ୍ତ୍ର ସ୍ୱର୍ଗୀୟଧାମେ ।
ସଂସାର ଖେଳ ସାର ଶିଶୁ ଅଥବା
ମାତୃ-ଅଙ୍କ-ଅଙ୍କ ନେଲା ଆଶ୍ରୟ ।
ଅଗ ପଛ ଦୋଇଣ ସମସ୍ତେ ଯିବା
ସେହି ଅଙ୍ଗାଭଲେକେ ସର୍ବେ ମିଳିବା
ଯେତେ ଏ ଭବେ ନଦ ନଦୀ ଅରଣ୍ୟ
ସମସ୍ତେ ଶେଷେ ମିଳି ସମୁଦ୍ରେ ମିଳନ୍ତି ।
ସ୍ୱରଭ୍ରଷ୍ଟ ଫୁଲ ବୃନ୍ତ ପଡ଼ିଛି ଝଡ଼,
ଉଜୁଲ ତାରା ଗଣ୍ଠି ଯାଇଛି ପଡ଼ ।
ଯାଇଛି ଛିଡ଼ି ମଧୁଗାଣର ତାର
ଶୁଖି ଯାଇଛି ନଦୀଗଣ୍ୟରୁ ଧାର ।
ଏ ଜଗତେ ନୁହେ ତ କିଛିହିଁ ଚିର,
ତେବେ ରେ ପ୍ରାଣ କିପାଁ ହେଉ ଅସ୍ଥିର ?
ଯାଇଛି ଫୁଲ ଅଛି ସୁବାସ ତାର
ଯାଇଛି ତାରା ପ୍ରଭା ଅଛି ତାହାର ।
ନୀରବ ବୀଣା, ସ୍ୱର ମୂର୍ଚ୍ଛ-ଶ୍ରବଣେ,
ଦୂରିଛି ଧାରା, ବହେ ବାୟୁଜଳେ ।
ବହନ୍ତି ସାଧୁ ଆତ୍ମା ସ୍ୱରଗ ପୁରୁଁ
ପରିବାଣୀ ପ୍ରାଣେ ପ୍ରବେଶେ ଦୂରୁଁ ।
"ଭରୁ ବିଷ୍ଣୁ ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ଜଅନ୍ତି,
ସାଧୁ ମରଣ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ହୁଅନ୍ତି ।
ସର୍ବୋତ୍ତମନ୍ତ ସାଧୁ ବିଷ୍ଣୁ ରେ,
ଶ୍ରୀ ଆଦର୍ଶ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରାଣ ମନ୍ଦିର ।
ଜୀବନେ ନ ଶୁଣିଲ ମୋର ଭଜନ,
ବିଫଳ କଲ ମୋର ଯେତେ ଯତନ ।

ଏବେ ଜୀବନେ ପାଲ ମୋ ଉପଦେଶ,
ନ କର ଏ ଜୀବନ ଉଦାସେ ଶେଷ ।
ପୁଣ୍ୟ ଏ ଜୀବନ ପ୍ରଭୁ ପ୍ରସାଦ,
ଶ୍ରୀଭୁଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଏହି ଜୀବନେ ସାଧ ।

ଦେଶ ଦେଶର କେତେ କେତେ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା
କେତେ ଦୁଃଖେ ଜନମଭୂମି ବିବଶା
ସମ୍ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ହର କଲେ ଅଜ୍ଞାନ,
ତାଙ୍କର ଶ୍ରୀ ଚରଣେ ସମର୍ପ ପ୍ରାଣ ।

ମହାନ ଭବିଷ୍ୟତ ଦେଶ ଅଗ୍ରତେ,
ଜୀବନ ବ୍ୟର୍ଥ କେବେଁ ନୁହେ ଜଗତେ ।
ଶୁଣ ଅମୃତପୁତ୍ର ମାନବଗଣ !
ବ୍ରହ୍ମହିଁ ମାନବର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନ ।

ଭାରତର ସମ୍ବଳ ସେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ,
ଭାରତର କଲ୍ୟାଣ ବ୍ରହ୍ମବିଧାନ
ଏକ ସେ ବ୍ରହ୍ମ ସର୍ବ ମାନବ ପାଇଁ,
ସକଳ ନରନାରୀ ଭଗିନୀ ଭ୍ରାତା ।

ଭକ୍ତ ବତ୍ସଳ ହର ଶ୍ରୀପଦ ଭଜେ
ବସ ବିକଳ ସଙ୍ଗେ ମନ କର୍ମଲେ ।
ସେ ପଦେ ଲହ ମର ପ୍ରବେଦ କାହିଁ,
ଜେଜୀବନ ଲୀଳା, ମରଣ କାହିଁ ?

ସ୍ୱର୍ଗ-ସୋପାନ ମୃତ୍ୟୁ ସେ ପଦତଳେ,
ଲୀଳା କରନ୍ତି ହର ଭକ୍ତମଣ୍ଡଳେ ।
ସେଠାରେ ମୋତେ ସଦା କର ଦର୍ଶନ,
ବିକଳ ହେଲେ ସେଥି କର ଗମନ ।

ଏହି ଆଦର୍ଶେ କର ସାଧୁ ଜୀବନ,
ଆଦର୍ଶରୂପେ ଯାପ ଜଳ ଜୀବନ ।
ମୋର ଜୀବନେ ଫଳ ଫଳିବ ଯେବେ,
ଯଥାର୍ଥ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ହେବ ମୋହର ତେବେ ।"

ହେ ଗୁରୁ ଅପରାଧୀ ମୁଁ ଶ୍ରୀଚରଣେ,
ବିଫଳ କଲି ମୁହିଁ ସ୍ନେହ ଯତନେ !
ମୁଁ ହେ ଦୁର୍ବଳ ଅବିଶ୍ୱାସୀ ଅଜ୍ଞାନ,
ଶ୍ରୀମୁଖେ ସ୍ୱର୍ଗ ମୋତେ କର କଲ୍ୟାଣ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ହେ ଦେବ ପ୍ରଭାବିତ କର ଜୀବନେ,
ଉଦ୍ବୋଧିତ ହୁଏଁ ମୁଁ ତବ ବଚନେ ।
ପ୍ରାର୍ଥନାଶୀଳ ହେଉ ମୋର ଏ ପ୍ରାଣ,
ସ୍ୱାର୍ଥ ଆଶଙ୍କା ଦୂରେ କରୁ ପ୍ରୟାଣ ।

ପ୍ରତି ବଚନ ମୋତେ ଅଭିନ୍ନ ବୋଧ,
ଯାଇନ୍ତ ଗଲ ବୋଲି ନ ଲଭନ୍ତ ବୋଧ ।
ସ୍ୱାର୍ଥ ମମତା ଭେଦ ଭେଦକୁ ଏ ଭେଦ,
ଅସ୍ତ୍ର ସଯୋଗ ହେଉ ଚିତ୍ତ ସ୍ଥାପିତ ।

ଶ୍ରୀ ନିବକିଶୋର ଦତ୍ତ ।

---

* ଖେଦୋକ୍ତି ।

ବାତ୍ୟାଘାତେ ମୃଦୁ ଭୂମିଗତା
ଉତ୍କଳର ଭାଷା ଲତାଲତା,
ଦୁଃଖେ ନିତ ଆଶା ଧରି ଯେ ଚରଣଦ୍ୱୟେ ଧରି
ଜୁଡ଼ି ଜୁଡ଼ି ହୋଇ ଧନ୍ୟ ଝେଲୁଥିଲା ମଥା,
ସେ ପାଦପ ଶିରେ ବଜ୍ର !! ଏକ ସତ୍ୟ କଥା ?

ମାଇସ ଏ ସାହିତ୍ୟ ଜାଳନେ,
ଏକ ମାତ୍ର ପିକ କୁହୁ ସ୍ୱନେ,
ଢାଳୁଥିଲା ସୁଧାଗୀତ ଶ୍ରୁତିପ୍ରାଣେ ଦେଇ ପ୍ରୀତି,
ସେ ଆଜି ଯାଇଛି ଉଡ଼ି ଅଜ୍ଞାତ ଭୁବନେ,
କେମନ୍ତେ ବିଶ୍ୱାସ ମନ ! କରିବୁ ଶ୍ରବଣେ ?

ଛିନ୍ନ ତନ୍ତ୍ରୀ କର ମହମନ
ଧରିଥିଲେ ଉତ୍କଳ ଭାରତ,
କି କୁକ୍ଷଣେ ପୁଣି ତାର ଛୁଟିଗଲା ମୃଗ୍ୟତାର
ସତେ କି ସେ ବୀଣା ପୁଣି ସଳାଡ଼ିବେ ସନ୍ଧି
କେ ଜାଣି, କି ହେବ ଦିନ ଉତ୍କଳର ଗତି;

ପ୍ରବଚନ ଏ ଭଗ୍ନ ଉଦ୍ୟାନେ,
ପୁଣି ନବ ସ୍ୱପ୍ନର ବିଧାନେ,
ଫୁଟି ଏକ ପାରଜାତ କେତେ ଆଶା ଜାଲ ଜାତ,
ନ ଭର୍ଷି ଗୋଟିଏ ସୁଧା କଳିକା ସ୍ୱପ୍ନାନେ,
ଶୁଖି ଝଡ଼ି ପଡ଼ିଛି ତା ଛିନ୍ନ ଅବସାନେ ;

ଅଲକ୍ଷ୍ୟେ ଦୁର୍ବଳା ଦୁଃଖିନୀ
ପୁଣ୍ୟମୟୀ ଉତ୍କଳ ଜନନୀ,
ନ ଧରିଲେ ଶ୍ରବଣେ ବାଡ଼ି ନ ପାରନ୍ତି ଗୋଡ଼ କାଢ଼ି,

ଦାରୁଣ ବିଧାତା ଶୂନ୍ୟକର ତାର ପାଣି
ହାତର ଲଉଡ଼ି ଦଣ୍ଡ ନେଇଅଛି ଟାଣି !
ମଧୁମୟ ସମ୍ବିତ ବଦନ,
ମଧୁଭାଷୀ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ,
ନାନା ଶାସ୍ତ୍ର ମଧୁ ଧର ଯତନେ ହୃଦୟେ ଧର
(ଯେ) ଚରୁସ୍ଥଳେ ପଞ୍ଚଗ୍ରାଳ ମଣିଙ୍କ ପୋଷଣ,
ନାହାନ୍ତିରେ ଭବେ ଆଉ ସେହ ମହାଜନ !
(ଶୁଣିଛି ଆହା ! ଆଜି ସେ ମଧୁ ପ୍ରସ୍ରବଣ)
ଦବେ ଅବା ନାହିଁ କି ବଚନ !
ଦୁଃଖି-ଧନେ ଲୁବ୍ଧ ଦେବଗଣ
ମନେ ପାଞ୍ଚ କି କୁ-ପାଞ୍ଚ କି ଦେଇ କାଳକୁ ଲାଞ୍ଚ
ଘୋର ତମୋମୟ କର ଉତ୍କଳ ଭୁବନ
ଏତମାତ୍ର ମଣି ତାର କରିଲେ ହରଣ !
ଏ ଦାରୁଣ ବାର୍ତ୍ତା ଉତ୍କଳରେ
ଶୁଣିଲେଣିକି ଚରାଚରେ !
ତେବେ କିଆଁ ଗୁଞ୍ଜେ ଅଳି ? ଶୁଣେ ବହଙ୍ଗ କାକଳୀ ?
ବନେ ଉପବନେ କିଆଁ ହସଇ ସୁମନ ?
ଚୂତ କୁଞ୍ଜ ଦୋହଲାଇ ବହେ ପବନ ?
ନିର୍ଝରଣୀ କଳକଳ ସ୍ୱନେ
ଧାଏଁ କିଆଁ ସାଗର ସଦନେ ?
କିଆଁ ଚକ୍ର-ଚରୁକୂଳ କ୍ରୀଡ଼ା କୌତୁକେ ଆକୁଳ ?
କିଆଁ ଉଠେ ଦିବାକର ? କିଆଁ ନିଶାକର
ଢାଳଇ ଏ ଧରାଖଣ୍ଡେ ସ୍ନିଗ୍ଧ ଶୀତକର ?
ନାହିଁ, ନିଶ୍ଚେ ବୃଥା ଏ କଳ୍ପନା,
ଚିତ୍ତ ମନ କରୁଛି ଚଞ୍ଚଳା,

---

* ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମଧୁସୂଦନ ରାଓ ବାହାଦୁରଙ୍କ ମହାପ୍ରୟାଣ ଉପଲକ୍ଷେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ମିଳନୀରେ ପଠିତ ହେବାର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପାନ୍ତର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଉତ୍କଳର ସର୍ବନାଶ ସରେ ସରେ ଶୋକୋଚ୍ଛ୍ୱାସ
ଚରାଚର ହୋଇଛନ୍ତି ଶୋକେ ମ୍ରିୟମାଣ,
ହୋଇଛି ସବୁଦି ଶବ ଚାତୁଳ ସମାନ ।

ମଧୁଶୂନ୍ୟ କୁସୁମ ଉକର
ଦେଖି, କାନ୍ଦେ କାତରେ ଭ୍ରମର,
ବହେ ବାତ ହୋଇ ଅବ୍ଦ କେବେ ଶବ କେବେ ମନ,
ଗଗନ ଫଟାନ୍ତି ଶୋକରବେ ପକ୍ଷିଗଣ,
ଗ୍ରାସ, ବାସ ଶିଶୁସ୍ନେହ କରି ବିସର୍ଜ୍ଜନ ।

ତରୁକୁଳ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆକୁଳ
ବାତାଘାତ ଛଳେ ପିଟି ଚୁଳ,
ଅଙ୍ଗ କରି ଥର ଥର ଫିଙ୍ଗେ ଫୁଲ ସହକାର,
ନ ଝଡ଼ନ୍ତେ ପିଟି ହୁଏ ଅନ ତରୁ ସଙ୍ଗେ,
ତରୁ ଛଡ଼ି ଲତା ଲୋଟେ ଅବନୀର ଅଙ୍ଗେ,

ଅଶ୍ରୁମୁଖୀ ପୁଷ୍ପବଧୂଗଣ
ମୁଖେ ଢାଙ୍କି ପତ୍ର ଆବରଣ,
କରି ଏକାନ୍ତେ ବିଳାପ ବଢ଼ନ୍ତେ ମରମ ତାପ,
ପରସ୍ପରେ ଗୃହିଁ କ୍ଷଣେ କରନ୍ତି ଭାଷଣ,
ପରକ୍ଷଣେ ପୁଣି ଦୁଃଖେ ଲମ୍ବନ୍ତି ବଦନ;

ମହାନଦୀ କାନ୍ଦେ ଶୋକରବେ,
କନ୍ଦାଇ ତା ଦୁହିତା ଶକରେ,
ଯେତେ ତାର ସହଚରୀ, ଜଳ ଜଳ ନାଦ କରି,
କାନ୍ଦନ୍ତି ସରବେ ଆଜି ବ୍ୟାକୁଳ ଅନ୍ତରେ,
ଜୀବନ ବିସର୍ଜ୍ଜିବାକୁ ଧାଆନ୍ତି ପ୍ରଖରେ;
(ଯେ ଜଳାସେ ଦୋହଲଇ ତଟ ତରୁବରେ)

ବିଗଳିତା ମୁଖେ ନାହିଁ ହାସ,
ନାହିଁ ତାଙ୍କ ଅଙ୍ଗେ ଗୁରୁ ବାସ,
ଘୋର ତାପେ ଅଂଶୁମାଳୀ ଜଳେ, ବିସ୍ତାରି ଜାଳ,
ଦୁଃଖଭରେ ଫିଙ୍ଗେ ଶଶୀ ଅଙ୍ଗ କୋଣ୍ଢାଳାବାସ;
ଧରି ଅଛି ମଳିନତା-ଦୁଃ-ଗୋଳା-ବେଶ;
(ଦୁଃଖଦେଶ କରିବାକୁ ବିଶେଷ ପ୍ରକାଶ)

ଥାଉ ପୁରବାସିଙ୍କର କଥା,
କେ କରିବ ସକ୍ଷୀର ଅବସ୍ଥା;
ଛାଡ଼ି ଛାଡ଼ି ଛନ୍ଦମାଳା କନ୍ଦାଏ ସହସ୍ର ଗଳା,
ଛତ୍ର, ଛତ୍ରୀ, ଅଧ୍ୟାପକ ଯେତେ ଉତ୍କଳର,
ଶୁଭଲ ସବୁଦି ମୁଖେ ନନ୍ଦନର ସ୍ୱର;

ଶୁଣି ଭ୍ରମ ବନ-ବିବାସନ
ଅଯୋଧ୍ୟାର ପୁରବାସିଗଣ,
ଲଭି ଶ୍ରବେ ଶ ଏସନ ମରମବେଧୀ କଥନ;
ନାହିଁ ନାହିଁ, ଲଭିବାକୁ ପୁନର୍ଦ୍ଦରଶନ
ଯୋଷି ଶ୍ରବେ ଆଶା, ଯେଣୁ ଦୃଢ଼ କରି ମନ ।

ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ଅହେ ମହାତ୍ମନ !
ଓଡ଼ିଶାର ମମତା କେମନ୍ତେ
ଛାଡ଼ି ଗଲ ସ୍ୱର୍ଗଧାମ, ନ୍ୟାୟ, ଦୟା, ଶାନ୍ତି, ପ୍ରେମ
ସୌଜନ୍ୟ, ବିନୟ, ମହାପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ସହିତେ,
ଏକାଧାରେ କେ ବହିବ ଜଗତର ହିତେ ?

କାହା ପାଇଁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଏ ଦେଶେ
ସାଜି ତାର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ସୁବେଶେ
ଶିବ ପସରା ବାଢ଼ି, ଦଶଦିଗେ ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି ?
କେ ବୁଝିବ ମୂଲ୍ୟ ତାର ? କେ ହେବ ଗ୍ରାହକ ?
ଜଗତର ପ୍ରଲୋଭନେ କେ ଛାଡ଼ିବ ତାକ ?

କାହାପାଇଁ ଅନନ୍ତ ଅର୍ଣ୍ଣବ
ଧରି, କେତେ ରୂପ ନବନବ
ଖେଳିବ ଉତ୍କଳ ଶିଙ୍ଗ ? ନେଯାଇଲ ଆଦରିବ
କାହାପାଇଁ ଉତ୍ରୋଳରେ ମରକତ ରତ୍ନ ?
କେ ଦେଖିବ ଚିତ୍ରକାର ଅମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବିଭବ ?

ଏବେ ବୁଢ଼ ଭାବ ବହାଳରେ
ସାତ ତାଳ ସଲିଳ ଭିତରେ
ଅଦ୍ଭୁତ ନାଳା ରତନ ଗୁଣ୍ଡି ମାଳା ମନୋରମ
ଉପହାର ଦେବ ମାତୃ-ଭାରତ ପଦରେ
ସାହିତ୍ୟ ନିକୁଞ୍ଜ ପୁଷ୍ପଞ୍ଜଳି ସହିତରେ ?

(ହେ ପ୍ରେମିକ) ତାଇଲ ଯେ ଦିନ-ଗୀତ ବାଣୀ
ମାନବର ମୂଲ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଜିଣି
କେ ଦେବ ମୂର୍ଚ୍ଛନା ଚହିଁ ? କେ ଚଣ୍ଡ ବାଦିତା ବହି
ଅଶେଷେ ସହସ୍ର ମନ କରନ୍ତେନ କଣା ?
ଏକାବେଳେ ଏବେ ହେବ ବେନ ଲୋକେ ଚିତା ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଭାଗ୍ୟ ହେତୁ ଚାଲି ମନଃ ପ୍ରାଣ
ମାତୃଭୂମି ପ୍ରିୟ କାର୍ଯ୍ୟମାନ
ଯେତେ ଯେତେ ସମାଧାନ କରିଛ ହେ ପୁଣ୍ୟବାନ !
ଛାତ୍ର ସଙ୍ଗେ କଲ ଯେତେ ପୁଣ୍ୟ ଜ୍ଞାନୋଦ୍ଦୀପ
ଜଗତରେ ହେଉଛେ ତା ଉତ୍କଳ ସନ୍ତାନ ।

ଅନ୍ତକାଳେ ଲେଖି ଅଭିଧାନ
ମାତୃସେବା-ବ୍ରତ ଉଦ୍‌ଯାପନ
କରି ଛାଡ଼ିଲ ବ୍ରହ୍ମ ଚିନ୍ତା ଉତ୍କଳ-ମୂଢ଼-ସବିତା ;
ହୋଇ ନାହିଁ ଜ୍ଞାନ ମାତୃଦୁଃଖ ଉଦ୍‌ବୋଧନ,
ସ୍ୱର୍ଗେ ଥାଇ ଓଡ଼ିଆଙ୍କୁ ଶକ୍ତି କର ଦାନ ।

କାଳିଗଳି ମଧ୍ୟେ ବେଳ ଭାଇ
ପୋର ଭଗ୍ନ ଅଟ୍ଟାଳିକା ପାଇଁ
ଯେବେ ବଢ଼ିଲ ବସତି, ଏକ ଅବେକଙ୍କ ଚିତ
କେତେ ଅଶା-ଜଞ୍ଜାଳ ଟେକିଲା ମସ୍ତକ
(ଦୁହେଁ) କିନ୍ତୁ ଗଲ ସ୍ୱଲ ନ ଫୁଟ୍‌ଣ ସ୍ୱରୁଚକ ।
(ଲୋଚକ ବରଷା ହେଲା ତାଙ୍କର ଅନ୍ତକ)

ଶୁଣିନାହିଁ କେହିଁ ଅଶ୍ରୁ ମାର,
ପ୍ରଳ ଶୋକାଚ୍ଛନ୍ନ ଜନମାର ।
ଏକ ଦ୍ରାପ ଅର୍ଣ୍ଣବ କୋହିଁ ପାର, ଅସେ ନବ ;
* ଗୃହିଁ ଗୃହିଁ ଗୃହିଯୁଗେ ମହାକର୍ମ୍ମ ଘର
କାଳର ଚକ୍ରେ, ଲୁଟିଚେ ଦୁଃଖିମାର ! !

ସ୍ୱରଚିତ ଦେଖି ଭୂଯଚିତ
ଛେଦକାଳ ହୋଇଣ ଦୁଃଖିତ
ଉଡ଼ିଯିବ ଅନ ପାଶେ ଉପାଧ ପକ୍ଷୀ ନିର୍ଗମେ
ଲୋଡ଼ି ଅସିଥିଲା, (କିନ୍ତୁ) ଯିବ ହୋଇ ନିରାଶ ;
(ପୂର୍ବେ) ନିଜେ ଶୋଚୁଥିଲା, ଏବେ କରିବ ଶୋଚିତ ।
କିନ୍ତୁ ତାର ସୁଧାମୟ ଫଳ
ଚିରକାଳ ରହି ଅବିକଳ
ସ୍ମରିବ ଯେ ତରୁ ନାମ ଶ୍ରବାଯାଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଧାମ ;
ଗଦ୍ୟ, ପଦ୍ୟ, କାବ୍ୟ, ମାଳିକଥା ସୁକୋମଳ
"ବର୍ଣ୍ଣବୋଧ"ଠାରୁ ‡ କୋଷଯାଏ ଯେ ସକଳ ।

‡ ଭାଇ ! "ଉତ୍କୋଦଥ" ଛାତ୍ରଗଣ
ହୋଇ ସର୍ବେ ଏକ ପ୍ରାଣ ମନ
(ଧରି ବ୍ରତ ଯାବତ ଜୀବନ)
ଗାଇବାକୁ ଅଭିରାମ ସ୍ୱମଧୁର 'ମଧୁ' ନାମ
ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିରେ କର ପତାକା ବନ୍ଧନ
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରେ ଲେଖି "ଜୟ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ" ।

ଯାଅ ଋଷି ! ବନ୍ଦ୍ୟଚରଣ,
ଚିତ୍ରାଙ୍ଗନେ ଦୃଢ଼ ନିମଗନ,
ସଂସାର ଜଞ୍ଜାଳ ଛେଡ଼ି ତହିଁ ଲଭେ ନାହିଁ ଆଭ
କରିବାକୁ ଯେ ଆନନ୍ଦ ସିଦ୍ଧ ସଂଯୋଜନ ;
ଅକୂଳ, ଅନନ୍ତ ଶାନ୍ତି ଭୁଞ୍ଜ ଅନୁକ୍ଷଣ ।

କିନ୍ତୁ ଦେବ ! ଏହି ନିବେଦନ
ଛୋଟରୂପେ ଯେ ଘଟ ଦହନ
ଦେଲା ତବ କାୟା ଦହ କିନ୍ତୁ ରୂପ ତାହା ବହ
ଦହୁଅଛି ଉତ୍କଳର କୋଟି ହୃଦବନ,
ଶାନ୍ତିବାରି ସିଞ୍ଚ ତାହା କର ନିର୍ବାପନ ।

କୃପାମୟ ! ତୁଲ୍ୟ ଜଗଦୀଶ !
ଶେଷ ତୋର କୃପାରେ ପୀଯୂଷ ;
ସୂତ୍ୟଗ୍ର ମ ବାରୁ ଉଣା ଦେଇ ମାତ୍ର କରୁଣା
ଦେଇ ; ତାର ଏ ଉତ୍କଳେ ପତିତତାରଣ !
ପୂର୍ଣ୍ଣ କର ଅଚିରେ ଏ ଶୂନ୍ୟ ସିଂହାସନ ।

ଶ୍ରୀ କଳ୍ପଲତା ମିଶ୍ର ।

* ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟ, ରାମ, ଅର୍ଜୁନ ଓ ମୟୂରଭଞ୍ଜ । ‡ ଅଭିଧାନ ।
‡ ଉତ୍କୋଦ୍ଧ ହାଇ ଇଂରେଜୀ ସ୍କୁଲ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଉତ୍ତରରାମଚରିତ ।

ପଞ୍ଚମଅଙ୍କ ।

(୨)

* ("ସର୍ପ ପରିବେଷେ ଲବର ସ୍ୱର ପ୍ରବେଶ ।")

ଲବ— ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ! ରାଜକୁମାର, ଯଥାର୍ଥରେ ତୁମ୍ଭେ ଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ-ଂଶଧର । ତେଣୁକରି ମୁଁ ଏହେ ବାହୁଡ଼ି ଆସିଲି ।

(ନେପଥ୍ୟେ—ମହାକୋଳାହଳ ।)

ଲବ—(ଅବେରସହ ଫେରି ଗ୍ରହଣ) ଏ କଣ ? ଭଙ୍ଗ ଦେଇ ସ୍ୱଦ୍ଧା ଏ ରମ୍ଭ-ପଟ୍ଟମାନେ ପୁଣି ଆସି ସଦର୍ପରେ ବେଷ୍ଟନ କରି ମୋତେ ମାରିବାକୁ ବସିଲେଣି ! ଧିକ୍ ଏ ପାମରେ—

ପ୍ରଳୟ ମରୁତ— ଯୋଗେ ଅଟ୍ଟାଳକ
ସିନ୍ଧୁର ପ୍ରବାହ ସମ,
ଚୌଦିଗୁ ଉତ୍ସିତ ଏ ବହଳ ସେନା—
ମହା କୋଳାହଳ ସମ
ଶୈଳ ଅଭିଘାତ— ଯୋଗେ ବିକ୍ଷୋଭିତ
ବାଡ଼ିତ ବହ୍ନି ସମାନ—
ଚକ୍ରଣ୍ଡ କ୍ରୋଧାଗ୍ନି— ଶିଖାର ଜ୍ୱଳେ
ପଡ଼ନ୍ତି ନ ପାଇ ସ୍ଥାନ ।

(ଏହା କହି, ପରିକ୍ରମଣ ।)

ଚନ୍ଦ୍ର—ହେ ହେ କୁମାର,
ଅକମ୍ପିତ ଗୁଣଯୋଗୁ ପ୍ରିୟଦୃଷ୍ଟି ମୋହର
ତେଣୁ ଦେଖି ତୁମ୍ଭେ, ଯାହା ମୋର ତା ତୁମ୍ଭର ।
ତେବେ କିମ୍ପା ନିଜ ଜନେ ଦେଉଅଛ ପୀଡ଼ା
ପାଶେ ତୁମ୍ଭ ଦର୍ପହାରୀ ଚନ୍ଦ୍ର-କେତୁ ଛଡ଼ା !

ଲବ—(ସହର୍ଷେ ଓ ସୋଦ୍ବେଗରେ ଫେରି ଗ୍ରହଣ) ଅହୋ ! ମହାନୁଭବ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ କୁମାରଙ୍କର ଏହି ବୀରତେଜ ଉକ୍ତି ଯେପରି କର୍କଶ ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ସ୍ନିଗ୍ଧ । ତାହା-ହେଲେ ଏମାନଙ୍କ ଦେଇ ଫଳ କଣ ? ଯାଉ, ଏହାଙ୍କୁ ତେବେ ସଂବର୍ଦ୍ଧନା କରେଁ ।

(ପୁନର୍ବାର ନେପଥ୍ୟେ କୋଳାହଳ ।)

ଲବ—(କ୍ରୋଧ ଓ ବିରକ୍ତିରେ) ଆଃ, ଏ ଗୁଡ଼ାକ ମୋତେ ବାରଂବାର ଚିଡ଼ା କଲେ ! ବୀର ସଙ୍ଗରେ ବୀରକୁ କଥା କୁହାଇ ଦେଲେ ନାହିଁ (ସେହି ଅଭିମୁଖରେ ପରିକ୍ରମଣ)

ଚନ୍ଦ୍ର—ଆର୍ଯ୍ୟ, ଦେଖିବା ହେଉ, ଏହା ଦେଖିବା ଯୋଗ୍ୟ ଏକା—

ଦର୍ପରେ କୁତୂହଳେ ଉଠାଇ କୋଦଣ୍ଡ
ସମ୍ମୁଖେ ମୋ ମୁଖେ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଧଣ୍ଡାଇ ପ୍ରଚଣ୍ଡ
ଅନୁଗାମୀ ସୈନ୍ୟଗଣେ ରଖି ଘନ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟି
ଦିଶେ, ନ କରୁଣ ଏହି ବୀର ଶରସୃଷ୍ଟି
ଚାଟେ ଦ୍ୱିଧାଭୂତ ଦେଖି ଚଳଦ୍ରୁ ଯଥା
ମଧ୍ୟେ ଇନ୍ଦ୍ର ଧନୁଧର ଶୋହେ, ଏହି ତଥା ।

ସ୍ମ—କୁମାର ଏହା ଏହାଙ୍କୁ ଭୟର ଦେଖିବାକୁ ହେବ ଜାଣନ୍ତି । ଅମ୍ଭେ କେବଳ ଦୂରରେ ଶୋଭିତ ହୋଇ ଚାଲୁଁଣି ।

ଚନ୍ଦ୍ର—ହେ ହେ ରାଜନ୍ୟବର୍ଗ,
ଯେନ ଅଚଳିତ ରଥ ଗଜ ତୁରଙ୍ଗମ
ଧରି ବର୍ମ ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର କରି ଯୁଦ୍ଧୋଦ୍ୟମ
ଏକମାତ୍ର ପ୍ରଦୀପକ ଶିଖା ତ୍ରାଣ ଯାହା
ଅଙ୍ଗେ ଉତ୍ତରିଯ ଯାଇ ମେଧ ବର୍ମ, ଅହା

* ସ୍ୱରଚିତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ତରରାମ ନାଟକର ଶ୍ରୀଯୁତ ମହୋଦୟ "ସର୍ପ—" ଏହି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବେଷଣଗୁଡ଼ିକେ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ଏହି ଦିଗର ଅନୁବାଦ ଦ୍ୱାରା ୨ ଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ସେପରି ପରିଷ୍କ ସ୍ୱରରେ ଉତ୍ତରରାମଚରିତର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁବାଦ କରି ଅଛନ୍ତି, ତାହା କେବଳ ତାଙ୍କର ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ । ତେବେ ଅନ୍ୟ କଥା ଏହି ନାଟକ ବା ଅପରାପର ଅଧିକାଂଶ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ପାଠକ ମହାଶୟ ମନରେ ବଡ଼ ବିରକ୍ତିକର । ସୁତରାଂ ଏହି ଅଭାବ ପୂରଣ ନିମିତ୍ତ ଏ ଅନୁବାଦ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଅନୁବାଦମାତ୍ର ପୂରା ରଖିବା ଫଳତଃ ମୁଁ ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶର ଅନୁବାଦ କରି । ବଙ୍ଗ ପାଠକମାନେ ମୋହର ଏ ଧୃଷ୍ଟତା କ୍ଷମା କରିବେ । ଏହି ହାଙ୍କ ସେହି ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା ଦୋଷ ଦେଇ ପରିବେଷ ମୋହର ଶ୍ରମ ସାର୍ଥକ ହେବ । ଲେଃ—

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅତି ଜମଜମାଟ-ବସ୍ତ୍ର, ଧକ ଧକ ରଣେ
ତୁମ୍ଭ ଶତ୍ରୁଗଣେ ତଥା ମୋ ପର କୁଳନେ ।

ଲବ—(ଶ୍ରୁତ୍ରୁଭାବରେ) କଣ ! ମୋତେ ଅନୁକମ୍ପା କରୁଛ-ନା ? (ବିସ୍ମୟକର) ହଉ, ତାହାହେଲେ କାଳ ହରଣ ନ କରି ଆଗେ ଏ ସୈନ୍ୟଙ୍କ ସ୍ତମ୍ଭନ କରିଦିଏଁ । (ଏହା କହି—ଧ୍ୟାନର ଅଭିନୟ)

ସୁମ—ଏ କଣ ? ଅମ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ଘୋ-ଘୋ ଶବ୍ଦ ହଠାତ୍ କାହିଁକି ଥମିଗଲା ।

ଲବ—ଏବେ ଏହି ଗର୍ବୀକି ଦେଖିବ ! !

ସୁମ—(ସମ୍ଭ୍ରମେ) ବତ୍ସ ! ମୋତେ ଜଣାଯାଏ ଏହି କୁମାର କୁମ୍ଭକ ଅସ୍ତ୍ରକୁ ମନ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ?

ଚନ୍ଦ୍ର—ଏଥିରେ ଆଜ୍ଞସନ୍ଦେହ କଣ ?

ତମ ଶତ୍ରୁଭୟର ଏ ଭୀମ ସମର
ଚାରେ ମୋତେ ନେଇ ଧର୍ଷଇ ମୋହର ।
ରହିଲେଣି ଏବେ ଏ ସୈନ୍ୟଜଳର
ଚିତ୍ରପିତ ପ୍ରାୟ ମାରର ନିଶ୍ଚଳ ।
ନିଶ୍ଚୟେ ଏହାଙ୍କି ଅମିତ ପ୍ରଭାବ
କୁମ୍ଭକ ଅସ୍ତ୍ରର ହେଲା ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ।

(ଅହର୍ଷ୍ୟ ! ଅହର୍ଷ୍ୟ !)

ପାତାଳ ଉଦରେ ପୁଞ୍ଜୀଭୂତ ତମ
ପରିଏ ଦିଶେ ଶ୍ୟାମଳ,
ଉପତ ଉଜଳ ପିଙ୍ଗଳ ପରିଏ
କାନ୍ତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ।
କଲ୍ପାନ୍ତ ସଂହାର— କାଳେ ରୁଦ୍ରବାତ
ଯୋଗେ ଚୌଦିଗେ ଚଳିତ ।
ଘନ କାଦମ୍ବିନୀ— ସ୍ଥିତ ସୌଦାମିନୀ
ସମ ପିଙ୍ଗ ବଳାହ୍ନିତ,
ଶ୍ୟେ ଗିରିବର ଶିଖର ପରିଏ
ଏ କୁମ୍ଭକ ଅସ୍ତ୍ରେ ଏବେ
ଯୋଡ଼ିଗଲା ଗ୍ରନ୍ଥି ଗ୍ରନ୍ଥି ଜଳପ୍ରଳ
ନ ଦିଶଇ କିଛି ଲବେ ।

ସୁମ—ଏ କୁମ୍ଭକାସ୍ତ୍ରର ଶିକ୍ଷା କାହାଠାରୁ ହୋଇଥିବ ?

ଚନ୍ଦ୍ର—ମୋତେ ଜଣାଯାଏ ଭଗବାନ୍ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କଠାରୁ—

ସୁମ—ତାହାଙ୍କର ତ ଅସ୍ତ୍ରର ବ୍ୟବହାର ନାହିଁ । ବିଶେଷରେ ସ୍ମୃତି କୁମ୍ଭକାସ୍ତ୍ରର— ଯେଣ :—

ଅଷ୍ଟମ୍ଭ ଏ ଅସ୍ତ୍ରେ କୁଶାଗ୍ର-ସନ୍ଧାନ
ତାଙ୍କଠାରୁ ଗଲେ ବିଶ୍ରାମିବ କଭି ।
ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରଣି ଶିଷ୍ୟ-ଭାବ ବର୍ଗ, ଜାଣ
ଉମରତ୍ରେ ଶେଷେ କଲେ ଅବସ୍ଥାନ ।

ଚନ୍ଦ୍ର—ସମ୍ଭ୍ରମ ଗୁଣ ବିକାଶରେ ଅନ୍ୟ ମନ୍ତ୍ର ଦ୍ରଷ୍ଟା ମନ୍ତ୍ରମାନେ ମଧ୍ୟ ଆପେ ଆପେ ଦେଖିଥାନ୍ତି ।

ସୁମ—ବତ୍ସ ! ସାବଧାନ ହୁଅ । ଏଇ ଦେଖ ସେହି ବୀର ଏଣିକି ଫେରୁଛନ୍ତି !

କୁମାରଦ୍ୱୟ—(ପରସ୍ପର ପ୍ରତି) ଆହା ! ଏ କୁମାର କେତେ ପ୍ରିୟଦର୍ଶନ ! !

ଆକସ୍ମିକ ଆଲାପରେ ଅବା ସ୍ମରଣରେ
ଜାଗିବା ପୂର୍ବ କଲ୍ପିତ ପରିଚୟ ଫଳେ
ଅଥବା ଅଜ୍ଞାତ କିଛି ଆତ୍ମ-ମୋହରୁ
ମୋ ଚିତ୍ତ କମ୍ପାଇଁ ସ୍ଥିର, ସ୍ୱାଙ୍କ ଦେଖିଲାରୁ !

ସୁମ—ପ୍ରାଣୀର ସ୍ୱାଭାବିକ ଧର୍ମ ଏହି ଯେ, କାହାର ଯଦି କାହା ସଙ୍ଗରେ ପ୍ରୀତି ଜନ୍ମେ, ତାହା ଏକ ବିଶ୍ୱ ବା ଏକତାର ଜନକ ହେଉ ଅଥବା ବିଶ୍ୱାସ ଜନକ (ଗ୍ରହ୍ୟ) ହେଉ, ଲୋକେ ତାହାକୁ ଏକ ଅଚିନ୍ତ୍ୟମୟ ଅନୁକ୍ରମ ପ୍ରମାଣ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି ।

ବିନା କାରଣେଟି ଯେ ସ୍ନେହ ଅସେ
ତାର ପ୍ରତିକାର ନାହିଁଟି ଶେଷେ ।
ସେହି ସ୍ନେହମୟ ସୂତ୍ର, ଗୀରକ
କରଇ ସବୁର ଅନ୍ତଃକରଣ ।

କୁମାରଦ୍ୱୟ—(ପରସ୍ପର ପ୍ରତି)

ମସୃଣ ମଣିଶିଳା ସମ ସ୍ୱଚ୍ଛଳ
ଏ ଅପରାଳ କେଉଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠର ଶର !
ଯା ଅଲିଙ୍ଗନ ଆଗେ ମୋ ଅଙ୍ଗ ପରି
ମାଧ କୁସୁମ ସମ ସ୍ପର୍ଶକେ ମୁଗ୍ଧ ! !

କିନ୍ତୁ ଏ ଉତ୍ତରେଳା ସ୍ପର୍ଶରେ
ଶସ୍ତ୍ର ବିନା କି କିଛି ଅଛି ଏ ସ୍ଥଳେ ?
ଏପରି ବୀର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୋହିବ ଯାର
ଯେ ଶରେ କେଉଁ ଫଳ ଅଛି ଯୋଦ୍ଧାର !

Digitized by srujanika@gmail.com

ସେ ଶତ୍ରୁଧରୁଁ ଯେତେ, ହେବ ବିମୁଖ
ତ ବୋଲିବ ସେ ମୋତେ, ଏ ବଡ଼ ଦୁଃଖ ।
ଅତି ଦାରୁଣ ହିନା ସ୍ୱାର-ସମ୍ବାଦ!
ମାନଇ ନାହିଁ କେବେ ସ୍ନେହ-ପରିବାଦ ।

ସୁମ—(ଲବକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ସଲୋଚକେ-ସ୍ୱଗତ) ରେ ହୃଦୟ! ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଚର୍ଚ୍ଚଣା କରୁଛୁ କାହିଁକି?
ମନୋରଥର ତୋର ଯେହୁ ନିଦାନ
ଦଇବେ ମୂଢ଼ଁ ତାହା ନଷ୍ଟଟି ଜାଣ ।
ଯାଇଛୁ ଛିଡ଼ି ଯେଉଁ ଲତା ଅଗ୍ରହୁଁ
ତହିଁରେ ପୁଷ୍ପ ଅବା ଆସିବ କାହୁଁ ।

ଚନ୍ଦ୍ର—ଆର୍ଯ୍ୟ ସୁମନ୍ତ୍ର! ମୁଁ ରଥରୁ ଅବତରଣ କରୁଚି ।

ସୁମ—ଅଚ୍ଛା, କାହିଁକି?

ଚନ୍ଦ୍ର—ଆର୍ଯ୍ୟ, ଯେଣୁ ଏ ସ୍ୱାର ପୁରୁଷ ପୂଜ୍ୟ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ଏହାଦ୍ୱାରା ଈଶ୍ୱରୀୟ ଧର୍ମ ପାଳନ ହେବ । ରଥୀମାନଙ୍କର ପାଦରକ୍ଷା ସହିତ ଶସ୍ତ୍ର ବ୍ୟବହାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେ ବୋଲି ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନେ କହି ଅଛନ୍ତି ।

ସୁମ—(ସ୍ୱଗତ) ବଡ଼ କଷ୍ଟରେ ପଡ଼ିଲି । କିଛି କରିବି—ସ୍ଥିର କରି ପାରୁଚାହିଁ ।
ଜାଣି ଜାଣି କିପରି ବା ନିଷେଧିବ ନ୍ୟାଯ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ,
କେମନ୍ତେ ବା ଏ ସାହସେ କରିବ ମୁଁ ଅନୁମତିଦାନ ।

ଚନ୍ଦ୍ର—ଆର୍ଯ୍ୟ, ପୂଜନୀୟ ପିତା ସୁଦ୍ଧା ଧର୍ମାର୍ଥ ବିଷୟରେ କିଛି ସନ୍ଦେହ ହେଲେ ଚିତ୍ତବିଜ୍ଞ ଆପଣଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଆଣ୍ଠି, ତେବେ ଏସିଣି ଆପଣ କିଣ ଚିନ୍ତା କରୁଛନ୍ତି!

ସୁମ—ଆୟୁଷ୍ମନ୍! ହଁ ଧର୍ମସଙ୍ଗତ କଥା କହୁଛ ?
ସଂଗ୍ରାମର ନ୍ୟାଯ୍ୟ ଏହି, ଏହି ଏକା ଧର୍ମପଥ ଭଳ
ରଘୁକୁଳ କେଶରୀଙ୍କ ଏହି ଜାଣ କୁଳ-ଅବତରଣ ।

ଚନ୍ଦ୍ର—ଆର୍ଯ୍ୟ, ଆପଣଙ୍କ ବଚନ ଶାସ୍ତ୍ର-ସଙ୍ଗତ ।
ଇତିହାସ ପ୍ରବଣ ଓ ଧର୍ମପ୍ରବଚନ
ତଥା ରଘୁ କୁଳାମ୍ବର ଜାଣନ୍ତି ଆପଣ ।

ସୁମ—(ସ୍ନେହାଶ୍ରୁ ସହିତ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି)
ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ ନିହନ୍ତା ରଘୁ ଲକ୍ଷ୍ମଣ
ତାହାର ପୁଣି ରଘୁ! ତୁହି ନନ୍ଦନ ।
ଏ ମଧ୍ୟେ ବହିଗଲା କେତେ ଦିବସ
ଦେଖାଉ ସ୍ୱାରପଣ ବିସ୍ମୟ ରସ !
ଜାଣିଲି ଦଶରଥ-କୁଳ ଅଙ୍କୁରେ
ଲଭିଲି ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ।

ଚନ୍ଦ୍ର—(ଦୁଃଖରେ)
ଆଜି ରଘୁଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଅତ୍ରଭବ୍ତ, ଆର୍ଯ୍ୟ
ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଆଉ କୁଳେ ?
ଅନ୍ୟ ଭଳି ତାତ ମର୍ମାହତ ସଦା
ଏ ଦୁଃଖ ମାନସ-ଶୂଳେ ।

ସୁମ—ଅହା-ହା, ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁର ଏ ବଚନ କେତେ ମର୍ମ ବିଦାରଣ ! !

ଲବ—ଓହୋ, ବର୍ତ୍ତମାନ ମିତ୍ରରସ ଉପସ୍ଥିତ ।
ଅକାଶେ ଉଇଁଲେ ଚନ୍ଦ୍ରମା କୁମୁଦିନୀ ଯେସନ
ମୁଦ ଲଭେ, ଏହି ପୁରୁଷେ ମୋର ଦୃଷ୍ଟି ତେସନ ।
(ଚନ୍ଦ୍ର) ଟଙ୍କାର ମୁଖର କୋଦଣ୍ଡ-ପ୍ରିୟ ମୋର ଦୋଦଣ୍ଡ
ଜଳଜଳି ଏବେ ଜଳଇ ଉଗ୍ରରସେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ।

ଚନ୍ଦ୍ର—(ଅବତରଣ ଅଭିନୟ କରି) ଆର୍ଯ୍ୟ! ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ ଅଭିବାଦନ କରୁଅଛି ।

ସୁମ—ଭଦ୍ରଙ୍କ ଯଶ ଅଯଶରେ ଅଜେୟ
ମହାତେଜ ବସ, ଲଭ ।
ତୋହ ଗୁରୁ କଲ୍ପେ ସେ ଅଦ୍ଭୁତରାଜ
ଅର୍ପନ୍ତୁ ଜୟ ଭବ ।
ଆଉ ମଧ୍ୟ,—ତୁମ୍ଭ ଗୋତ୍ର ପିତା ସେ ଦେବସଦୃଶ
ସ୍ୱାହା ହୁଅନ୍ତୁ ସମ୍ଭବେ,
ସେ ମୈତ୍ରାବରୁଣ କୁଳଗୁରୁ ପୂଜ
ଦଅନ୍ତୁ ଜୟ ଶ୍ରୀ ଚରେ ।
ଇନ୍ଦ୍ରାଗ୍ନି ସହିତ ବିଶ୍ୱେଦେବଗଣ-
ତେଜ ତୋ ଦେହକୁ ଅସ୍ତୁ,
ରାମ ଲକ୍ଷ୍ମଣର କୋଦଣ୍ଡ ଟଙ୍କାର-
ମନ୍ତ୍ର ତୋର ଜୟ ଘୋଷୁ ।

ଲବ—କୁମାର, ରଥରେ ଥାଇ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଭଲ ଦିଶୁଛି । ଏଥିଲି ଅଦ୍ଭୁତ ମୋର ଲୋଡ଼ା ନାହିଁ ।

ଚନ୍ଦ୍ର—ତାହାହେଲେ, ମହାଭାଗ! ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ରଥ ଅଳଙ୍କୃତ କରନ୍ତୁ ।

ଲବ—ଆର୍ଯ୍ୟ! ରଥରଥକୁ ସୂତ୍ରଧାରଙ୍କୁ ନିଅନ୍ତୁ ।

ସୁମ—ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁର ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଲବ—ଆପଣାର ଉପକରଣରେ ଏପରି ଗୋଟାଏ ବିଚିତ୍ର କଣ ? ଆମ୍ଭେମାନେତ ଅରଣ୍ୟବାସୀ, ଉପର ବ୍ୟବହାର କଣ ? କିଛି ଜାଣୁନାହୁଁ ।

ସୁମ—ବତ୍ସ ! ଦର୍ପ ଅଜ୍ ସୌଜନ୍ୟର ଯଥୋଚିତ ବ୍ୟବହାର ତୁମ୍ଭେ ଜାଣ । ଯେବେ ରଘୁକୁଳମଣି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଏପରି ଦେଖନ୍ତେ, ତାହାହେଲେ ସେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସ୍ନେହର ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଦିଅନ୍ତେ !

ଲବ—ସେ ପୂଜନୀୟ ଋଷି ସୂଚନ ବୋଲି ଶୁଣାଯାଏ ।

(ସକଳଙ୍କୁ ଭାବରେ)

ଆମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ଭଥା, ନୋହୁଁ ଯଜ୍ଞ ବସୁକାସ୍ତ
କେବା ନ ମାନେ ସେ ନୃପେ, ବହୁ ଗୁଣଶାଳୀ ।
ତଥାପି ଏ ରୁରଙ୍ଗମ ଋଷୀଙ୍କ ବେଭାର
ସର୍ବଷ୍ଟକ କୁଶାବଣ୍ଡ ଜଳାଏ ବିଚାର ।

ଚନ୍ଦ୍ର—(ସସ୍ମିତେ) ତାହାହେଲେ କଣ ତୁମ୍ଭର ପିତାଙ୍କ ପ୍ରତାପାଧ୍ୟକ୍ଷରେ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ଅସହନ ଭାବ ଅଛି ?

ଲବ—ଅସହିଷ୍ଣୁତା ଥାଉ ବା ନ ଥାଉ ଆପଣଙ୍କୁ ଏତିକି ପଚାରୁଚି ସେ ରାଜାଙ୍କରତ କିଛି ଗର୍ବ ଅହଙ୍କାର ନାହିଁ ବୋଲି ଶୁଣୁଁ । ସେ ନିଜେ କେବେ ଦର୍ପ କରନ୍ତି ନାହିଁ କିମ୍ବା ତାଙ୍କର ପ୍ରଜାଏ ସେପରି କହନ୍ତି, ତେବେ ତାଙ୍କର ଏ ଲୋକେ କାହିଁକି ଏପରି ଗର୍ବସ-କଥା ଚାଲାକି କହୁଛନ୍ତି !

ଋଷିଗଣ ଋଷିଗଣ ଋଷିଣୀ ସେ ବାଣୀ
ମନ୍ତ୍ର ଦର୍ପବନ୍ତ ସଦା ଥାନ୍ତି ଯା ବଖାଣି ।
ସେହିଷ୍ଟୀ ସକଳ ବୈର-ଉଭୟ ନିଦାନ
ବିଷ୍ଣୁଜନଙ୍କର ଧ୍ୱଂସ କରଇ ଜଳାଣ ।

ଏହି ପରି ବାଣୀକ ନିନ୍ଦା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଭିତରକୁ ସମାଦର କରୁଥିଲେ ।

ଯେଉଁ ବାଣୀ ମନୋରଥ କରଇ ପ୍ରଦ
ଅଳକ୍ଷ୍ମୀ ବିସ୍ମୃତ ଚିତ୍ତ କରାଏ ଗୌରବ ।
ଗର୍ବ ଶ୍ରୁକ କାମଧେନୁ ସେ ବାଣୀକୁ ବୁଧେ
ମୃତ୍ୟୁ ନାମେ ସୁଖ୍ୟାତ, ଧରଥାନ୍ତି ହୃଦେ ।

ସୁମ—କୁମାରଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ଅତି ପରିଷ୍କାର । ପୁଣି ବାଲ୍ମୀକି ମହର୍ଷିଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ, ତେଣୁ ଏପରି ଋଷିଜନୋଚିତ କଥା କହୁଛନ୍ତି ।

ଲବ—ଆଉ କେଉଁ, ଭଦ୍ରକେତୁ ! ତୁମ୍ଭେ 'ପିତାଙ୍କ ପ୍ରତାପାଧ୍ୟକ୍ଷରେ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ଅସହନ ଭାବ' ବୋଲି ଯାହା କହିଲ, ତଲ୍ଲ ମୁଁ ପଚାରୁଚି କ୍ଷତ୍ରିୟଧର୍ମ କଣ ସ୍ଥିରତା ମୂଳକ, ସେ ଠାଏ ସ୍ଥିର ରହିବ ?

ସୁମ—ତୁମ୍ଭେ ସେ ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁକୁଳପତିଙ୍କୁ ଜାଣୁନାହିଁ, ତେଣୁ ଏପରି କହିଲ । ଏବେ ଏ ଅତିରିକ୍ତ [illegible] ହୁଅ ।

ଏ ସୈନ୍ୟ ଦଳନେ ଜନ୍ମି ଅଛି ସତ୍ୟ
ତୁମ୍ଭର ଏ ଚାଣପଣ,
ତା ବୋଲି, ଭାର୍ଗବ— ବଳସ୍ୱୀ ଗୁଣବେ
ଏ ଭାବେ ନୁହ ଭାଜନ !!

ଲବ—(ହାସ୍ୟକରି) ଆର୍ଯ୍ୟ, ସେ ଗୁଳା ଭାର୍ଗବ ବଳସ୍ୱୀ, ଏପରି ଗୋଟାଏ ବା ବଡ଼ପଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ?

ଲୋକେ ଜଣା, ବ୍ରାହ୍ମଣର ବାକ୍ୟେ ଯାହା ବଳ
ବାହୁରେ ଯା ବଳ ତାହା କ୍ଷତ୍ରିୟେ କେବଳ ।
ଧରଥିଲେ ଶସ୍ତ୍ର ପୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭାର୍ଗବ
ତାଙ୍କୁ ଜିଣି ନୃପଣିଙ୍କ ବଳ ବା ଗୌରବ !!

ଚନ୍ଦ୍ର—(ସୋତ୍ସେଗରେ) ଆର୍ଯ୍ୟ, ଆର୍ଯ୍ୟ, ଉତ୍ତର ଉପରେ ଉତ୍ତର କରି ଆଉ ଫଳ ନାହିଁ ।

ଏ କେଉଁ ନୂତନ ଏକ ନର ଅବତାର
ଭାର୍ଗବ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ବୋଲି ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ ଯାର !
ସପତ ଭୁବନେ ଯେଉଁ ଅଦ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣା
ଦେଲେ, ସେ ତାତଙ୍କ ମଧ୍ୟ ଚରିତ ଅଜଣା ?

ଲବ—କିଏ ବା ରଘୁପତିଙ୍କର ଚରିତ ଆଉ ମହିମା ନ ଜାଣେ ! ଯଦିର କିଛି କହିବାକୁ ଅଛି,—ଆଜ୍ଞା ନୋହିଲେ ଆଉ ।

ଯେମାନେ ଯେ ଗଣ୍ୟ ମାନ୍ୟ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ
ଶିର ଦେଇ ସ୍ତ୍ରୀ ବଧେ କରିଲେ କୀର୍ତ୍ତିତ ।
ଶରଯୁବେ ଦେଖାଇଲେ ବିକ୍ରମ ଯେମନ୍ତେ
ବାଳ ବଧେ ସେ କୌଶଳ ! କାହିଁ ଜଣା ମତେ ?

ଚନ୍ଦ୍ର—ରେ ଅମର୍ଯ୍ୟାଦ ! ତାତଙ୍କୁ ଅପବାଦ ଦେଇ ଅତିରେକେ ଦର୍ପ ଦେଖାଉଛୁ ।

ଲବ—ଅରେ ! ମୋ ପ୍ରତି ପୁଣି ଏ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ?

Digitized by srujanika@gmail.com

ସମ—ଅରେ ! କର୍ଣ୍ଣ କର୍ଣ୍ଣ ଏ ଦୁହଙ୍କର କ୍ରୋଧ ତେଜି
ଉଠିଲା ! ଏଇ ଦେଖ,

ଭାବ ଅନୁରୂପ କମ୍ପ, ରମକାଏ
ଶିରୀଷବନ୍ଧନ ମସ୍ତକେ,

ଲୋହିତ କମଳ ତୁଲ୍ୟ ବେନ ଚକ୍ଷୁ
ରକ୍ତିମା ଧରେ ଅଧରେ ।

ଭାଣ୍ଡବତ ଭୂରୁ— ସ୍ୱର ଯୋଗେ ଗ୍ରେ
ବଦନର ଭାବ ଦିଶେ,

ସକଳଙ୍କ ଶଶୀ ଅବା ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱତଳ—
ଭୁଜଯୁଗଯଦ୍ଦ କି ସେ ?

(ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରସ୍ଥାନ) ।

(ଇତି 'କୁମାରେଶ୍ୱର' ନାମକ ପଞ୍ଚମ ଅଙ୍କ ।)

(କ୍ରମଶଃ)

ଶ୍ରୀ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ।

ମନୋବିଜ୍ଞାନ ।

ଅବବୋଧ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ବୁଝିଅଛୁଁ ଯେ ଭାବ ବ୍ୟତୀତ ଭାବନା କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ପୁଣି ମରଣଶକ୍ତି, କଳ୍ପନା ପ୍ରଭୃତି ନ ଥିଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଭାବ ପାଇ ପାରିବୁ ନାହିଁ । ଏହି ଭାବଗୁଡ଼ିକ ସର୍ବଦା ଜଟିଳ । ମାତ୍ର ଆମ୍ଭେମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବାରୁ ଅନେକ ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କୁ ସରଳ ବୋଲି ଭାବିବାକୁ ପ୍ରଲୋଭିତ ହେଉଁ । ଯଥାର୍ଥରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାବକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ କେତେକ ମୌଳିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଉଁ । ଏ ଗୁଡ଼ିକୁ ଅବବୋଧ କହନ୍ତି ।

କୌଣସି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଉତ୍ତେଜିତ ନ ହେଲେ କୌଣସି ଅବବୋଧ ହେବ ନାହିଁ । ଯେ ଜନ୍ମାନ୍ଧ ବା ଜନ୍ମ-ବଧିର ସେମାନଙ୍କର ଅନ୍ଧକାର ଓ ନିସ୍ତବ୍ଧତାର ଅବବୋଧ ହୁଏ ବୋଲି ଆମ୍ଭେମାନେ ଭୁଲକରି ଭାବୁଁ । ବାସ୍ତବିକ ସେମାନଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଓ ଶ୍ରବଣେନ୍ଦ୍ରିୟକନିତ କୌଣସି ଅବବୋଧ ହୁଏନାହିଁ । କାରଣ ଅନ୍ଧକାର ଓ ନିସ୍ତବ୍ଧତା ଯଥାକ୍ରମେ ଆଲୋକ ଓ ଶବ୍ଦର ଅଭାବ ମାତ୍ର । ଯାହାର ଅଧିକ ଆଲୋକର ଅବବୋଧ ନାହିଁ ତାହାର ଅଳ୍ପ ଆଲୋକର ଅବବୋଧ ଅସମ୍ଭବ । ଅବବୋଧମାନଙ୍କର ଚାରିପ୍ରକାର ପାର୍ଥକ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଯଥା ;—

(୧) ଗୁଣ-ଗତ (୨) ପରିମାଣ-ଗତ
(୩) ବସ୍ତୁ-ଗତ (୪) ସମବୃ-ଗତ

ଉଦାହରଣଦ୍ୱାରା ବୁଝାଯାଉ—ଯଦି ଗୋଟିଏ ହାରମୋନିୟମ ସପ୍ତକର ଉଦାତ୍ତ ସପ୍ତକର "ସା" ବଜାଇ ତାରା ସପ୍ତକର "ସା" ବଜାଯାଏ ତାହାହେଲେ ଦୁଇ ଅବବୋଧରେ ଗୁଣ-ଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ବିଚାର ରହିଲା ନାହିଁ । କାରଣ ଉଭୟଙ୍କ ସ୍ୱର ଏକ । ମାତ୍ର ପରିମାଣଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିବ । ଯେହେତୁ ତାରା "ସା"ର ସ୍ପନ୍ଦନ ଉଦାତ୍ତ "ସା"ର ସ୍ପନ୍ଦନ ଅପେକ୍ଷା ଦ୍ରୁତତର । ପୁଣି ଉଦାତ୍ତ "ସା"କୁ ଅଳ୍ପ ସ୍ପର୍ଶ କରି ତାରା "ସା"କୁ ଅଧିକ ସ୍ପର୍ଶ କଲେ ସମବୃ-ଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେବ । ମାତ୍ର ବସ୍ତୁଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏଠାରେ ଅସମ୍ଭବ । ଯେହେତୁ ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ଯାତାୟାତ କଲେହେଁ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ରହେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ତାହାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ । ବସ୍ତୁ-ଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ କେବଳ ଦର୍ଶନ ଓ ସ୍ପର୍ଶେନ୍ଦ୍ରିୟଗତ ଅବବୋଧ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ । ଅବବୋଧମାନଙ୍କୁ ସାଧାରଣତଃ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ :—ବାହ୍ୟିକ ଓ ଅନ୍ତରିକ । ବାହ୍ୟିକଗୁଡ଼ିକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ, ଅନ୍ତରିକଗୁଡ଼ିକ ଜୈବିକ ବା ଅନ୍ତରିକ ଅବସ୍ଥାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । କ୍ଷୁଧା, ପିପାସା, କାମ ଚେଷ୍ଟା, କ୍ଲାନ୍ତି, ପ୍ରେମର, ମୁଣ୍ଡବ୍ୟଥା ପ୍ରଭୃତି ଅନ୍ତରିକ ଅବବୋଧର ଉଦାହରଣ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଇନ୍ଦ୍ରିୟକ ଅବବୋଧମାନଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତି ନିମିତ୍ତ କୌଣସି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଉତ୍ତେଜିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସୁତରାଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟକ ବାହ୍ୟିକ ଅବବୋଧ ନିମିତ୍ତ ଗୋଟିଏ ଉତ୍ତେଜକ

Digitized by srujanika@gmail.com

ବସ୍ତୁ ଦରକାର । ଅବବୋଧମାନଙ୍କ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ଲାଗି ଯେଉଁ ଆନ୍ତରିକ ପରୀକ୍ଷା ବା ଅନ୍ତର୍ଦର୍ଶନ ଆବଶ୍ୟକ ତାହା କରିବାକୁ ହେଲେ (୧) ଦେହ, ମନ ସୁସ୍ଥ ଓ ସଚେତନ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ, (୨) ମନର ଏକାଗ୍ରତା ଆବଶ୍ୟକ, ଏବଂ (୩) ସମସ୍ତ କୁସଂସ୍କାର ଓ ପକ୍ଷପାତ ମତ ତ୍ୟାଗ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବବୋଧମାନଙ୍କର ବିଭାଗ ଓ ତାଲିକା କରାଯାଉ ;—

୧ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟଜ ବାହ୍ୟିକ ଅବବୋଧ ;—

୧ । ଦର୍ଶନେନ୍ଦ୍ରିୟ ଗତ—

ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତା—ଉତ୍ତେଜକ—ମିଶ୍ରିତ ଆଲୋକ
ବର୍ଣ୍ଣ— —ମୌଳିକ ଆଲୋକ

୨ । ଶ୍ରବଣେନ୍ଦ୍ରିୟ—

ଗୋଲମାଳ—ଉତ୍ତେଜକ—ଶବ୍ଦମିଶ୍ରଣ
ସ୍ୱର ବା ସଙ୍ଗୀତ ,, ଶବ୍ଦଭେଦ

୩ । ଘ୍ରାଣେନ୍ଦ୍ରିୟ-ଗନ୍ଧ ବାୟୁଗ୍ରଲିତ ଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ ଅଣୁ ।

୪ । ରସନେନ୍ଦ୍ରିୟ-ସ୍ୱାଦ ପଦାର୍ଥମାନଙ୍କର ରାସାୟନିକ ଗଠନ

୫ । ସ୍ପର୍ଶେନ୍ଦ୍ରିୟ—

ଗରମ ଓ କଷ୍ଟ—ଉତ୍ତେଜକ—ଚର୍ମର ବାହ୍ୟିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ
ଉତ୍ତାପ— ଚର୍ମର ଭିତର ପରିବର୍ତ୍ତନ

୨ । ଆନ୍ତରିକ ଅବବୋଧ—

କ୍ଷୁଧା, ପିପାସା, କାମଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟତୀତ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ବିଭିନ୍ନତା ଅନୁଯାୟୀ-ନାନାପ୍ରକାର ଆନ୍ତରିକ ଅବବୋଧ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ସେମାନଙ୍କର ତାଲିକା ଏଠାରେ ଦେବା ଅସମ୍ଭବ ।

ଦର୍ଶନେନ୍ଦ୍ରିୟ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତା ଓ ବର୍ଣ୍ଣ ମାନଙ୍କର ଅବବୋଧ ଜନ୍ମେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେତୋଟି ଆମ୍ଭେମାନେ ଜାଣୁ ଏବଂ ସାଧାରଣତଃ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରୁ ତାହା ମନୋବିଜ୍ଞାନ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଳ୍ପ । ପଣ୍ଡିତମାନେ ସ୍ଥିର କରିଅଛନ୍ତି ଯେ ମନୁଷ୍ୟଚକ୍ଷୁ ଅନ୍ତତଃ ୩୮୨୦ ପ୍ରକାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତାର ଅବବୋଧ ଲାଭ କରିପାରେ ।

ଶ୍ରବଣେନ୍ଦ୍ରିୟ ଦ୍ୱାରା ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେତେ ପ୍ରକାର ଶବ୍ଦ ଓ ସ୍ୱର ଶୁଣୁ ସେସବୁରୁ ଅତ୍ୟଳ୍ପମାତ୍ର ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଁ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପରୀକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର ହୋଇଅଛି ଯେ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରାୟ ୧୧୦୦୦ ପ୍ରକାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱର ଶୁଣିପାରୁଁ ।

ଘ୍ରାଣେନ୍ଦ୍ରିୟ, ରସନେନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ସ୍ପର୍ଶେନ୍ଦ୍ରିୟ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ସବୁ ଅବବୋଧ ଲାଭ କରୁଁ, ସେ ଗୁଡ଼ିକର ସଂଖ୍ୟା ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ଥିର ହୋଇ ନାହିଁ । ଯାହାହେଉ ବାହ୍ୟିକ ଓ ଆନ୍ତରିକ ଅବବୋଧମାନଙ୍କର ମୋଟ ସଂଖ୍ୟା ଯେ ୪୦୦୦୦ରୁ ଅଧିକ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ, ଏମାନଙ୍କର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମିଳନଦ୍ୱାରା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଭାବ ମନରେ ଉଦିତ ହୁଏ । ଏହି ମିଳନର ନିୟମମାନ ସ୍ଥିର କରିବା ଆଧୁନିକ ମନୋବିଜ୍ଞାନର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ । ଏହି ୪୦୦୦୦ ଅବବୋଧ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୌଳିକ, ସୁତରାଂ ଏମାନଙ୍କୁ ଆଉ ବିଶ୍ଳେଷିତ କରି ହେବ ନାହିଁ ।

ସମୟ, ଆକୃତି ଓ ବଳଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅବବୋଧମାନଙ୍କର ଅଛି ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଗୁଣଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ପ୍ରଧାନ । କେତେ କମ ସମୟ ସ୍ଥାୟୀ ହେଲେ, କେତେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଆକୃତି-ବିଶିଷ୍ଟ ହେଲେ ଏବଂ କେତେ କମ ବଳବିଶିଷ୍ଟ ହେଲେ ଗୋଟିଏ ଅବବୋଧ ଭିନ୍ନାମବାଚ୍ୟ ହେବ, ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପରୀକ୍ଷାମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର ହୋଇଅଛି । ଏହିସବୁ ପରୀକ୍ଷାରେ ବୈଦ୍ୟୁତିକ ଘଟିକାମାନ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

ମନୋବିଜ୍ଞାନ ମତରେ ଯେଉଁ ଉତ୍ତେଜନା ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଇନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ଉତ୍ତେଜିତ କରେ ତାହା ସେହି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବ୍ୟତୀତ ସମସ୍ତ ଶରୀରରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୁଏ । ଆଲୋକ ଯେ କେବଳ ଦର୍ଶନେନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ଉତ୍ତେଜିତ କରେ ତାହା ନୁହେ, ମାତ୍ର ଏହା ରକ୍ତସଞ୍ଚାଳନ ଓ ଶ୍ୱାସପ୍ରଶ୍ୱାସ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଶକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରେ । ଅତଏବ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉତ୍ତେଜନାର କିୟଦଂଶ ଅବବୋଧ ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟୟ ହୁଏ । ଏହି ବ୍ୟୟିତ ଅଂଶର ସମୁଦାୟ ଉତ୍ତେଜନା ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଅନୁପାତ ତାହା ଗୋଟିଏ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ପକ୍ଷରେ ସର୍ବଦା ସମାନ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅବବୋଧର ନିୟମ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ଜାଣୁଁ ଯେ କେତେକ ଉତ୍ତେଜନା ଏତେ ଦୁର୍ବଳ ଯେ ତାହାଦ୍ୱାରା କୌଣସି ଅବବୋଧ ଜାତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଗୋଟିଏ କଥା ଅନେକେ ଜାଣିଥିବେ ଯେ ଗୋଟିଏ ଉତ୍ତେଜନା ଯଥେଷ୍ଟ ବଳବାନ୍ ହେଲେ ସ୍ୱତ୍ୱ ଯଦି ତାହା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବଳବାନ୍ ଗୋଟିଏ ଉତ୍ତେଜନା ଉପସ୍ଥିତ ଥାଏ ତାହାହେଲେ ପ୍ରଥମଟିଦ୍ୱାରା ଅବବୋଧର କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ ନାହିଁ । ଯଦି ଆମ୍ଭେମାନେ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ଧକାର ଘରେ ବସିଥିବା ଏବଂ ହଠାତ୍ ଗୋଟିଏ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ପ୍ରଦୀପ ଯେ ଘରକୁ ଆଣିବ ହେବ ତାହାହେଲେ ଘରଟି ଆଲୋକିତ ବୋଧ ହେବ । ମାତ୍ର ଦିବସ ସମୟରେ ସେହି ଆଲୋକକୁ ସେହି ଘରକୁ ଆଣିଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଧିକ ଆଲୋକିତ ହେବାର ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ଗ୍ରୀଷ୍ମ ପାବରେ ଝିଣ୍ଟିଏ ଚିନି ପକାଇଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ମିଷ୍ଟତା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅନୁଭବ କରିଥାଉଁ ମାତ୍ର କିଛି ମହୁ ସହିତ ସେହି ପରିମାଣ ଚିନି ପକାଇଲେ ମଧୁରତାର କୌଣସି ଆଧିକ୍ୟ ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ପରୀକ୍ଷାମାନଙ୍କରୁ ଜଣା ଯାଉଅଛି ଯେ ଅବବୋଧର ଆଧିକ୍ୟ ଲାଗି ଉତ୍ତେଜନାର ଆଧିକ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଉତ୍ତେଜନାଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ଅବବୋଧ ଜନ୍ମିଅଛି ତଦପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଉତ୍ତେଜନା ଆସିଲେ ସେହି ଅବବୋଧର ଆଧିକ୍ୟ ଅନୁଭୂତ ହେବ । ଉତ୍ତେଜନା କେତେ ବୃଦ୍ଧି ହେଲେ ଅବବୋଧ କେତେ ପରିମାଣରେ ବୃଦ୍ଧି ହେବ ଏହାର ଗାଣିତିକ ନିୟମ ଭଳି ' ଅବବୋଧଲବ୍ଧି, ପରୀକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର ହୋଇଅଛି ।

ଅବବୋଧର ଦୈହିକ ପକ୍ଷ ।

ପୂର୍ବେ ବୋଲା ହୋଇଅଛି ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉତ୍ତେଜନାର କେତେକ ଅଂଶ ଦେହରେ ବା ସ୍ନାୟୁ ଜଗତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୁଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବବୋଧ ସଙ୍ଗେ ' ଏହି ସ୍ନାୟୁମଣ୍ଡଳରେ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ କେବଳ ଦୁଇ ପ୍ରକାର । କାରଣ ସର୍ବଦା ବିରୋଧାତ୍ମକ ବୃଦ୍ଧି ଓ ବିନାଶକାରୀ ଦୁଇଗୋଟି ବଳର ସମତାହିଁ ଜୀବନ । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବବୋଧଦ୍ୱାରା ଏହି ଦୁଇଟି ବଳ ବା ପ୍ରକ୍ରିୟା ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ବା ଅପରଟି ଉତ୍ତେଜିତ ହୁଏ । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଥମଟି ଉତ୍ତେଜିତ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ସୁଖାନୁଭବ ଏବଂ ଯେତେବେଳେ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଉତ୍ତେଜିତ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ଦୁଃଖାନୁଭବ ହୁଏ । ଅବବୋଧ ଏବଂ ତଜ୍ଜନିତ ସୁଖଦୁଃଖାନୁଭବ, ଏ ଦୁହିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପ୍ରଭେଦ ଯେ (୧) ସୁଖ ଓ ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରିବା କ୍ଷମତା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଶରୀରରେ ଅଛି ମାତ୍ର ଅବବୋଧ ଉତ୍ତେଜକ ପଦାର୍ଥରେ ଥିବାରୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସାଧାରଣ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ନୀଳମା ଆକାଶରେ ଅଛି ମାତ୍ର ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ-ଦର୍ଶନ-ଜନିତ ଆନନ୍ଦ ମୋ-ଠାରେ ଅଛି ।

ଅନେକ ପୁରାଣ ଓ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସର୍ବଜ୍ଞ ବୋଲାଯାଇ ଅଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେତେ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନ ସମ୍ଭବ ସେ ସମସ୍ତର ସମଷ୍ଟି ଏହି ପ୍ରଶସ୍ତ ମନରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛି ମାତ୍ର ତଥାପି ଏହା ଉଦାସୀନ । ମାତ୍ର ପ୍ରାଣୀ ଜଗତର ମନ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମନ ଯେ କେବଳ ଅବବୋଧ ଗ୍ରହଣ କରେ ତାହା ନୁହେ ଏହା ଅନୁଭବ କରେ । ଅବବୋଧ ଏବଂ ଅନୁଭବ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଭେଦ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୋଲା ଯାଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୋଟିଏ ଆନ୍ତରିକ ଅବବୋଧର ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଉ ; "ବାଲୁଶୂଳା" ରେ କେଉଁଠାରେ କଷ୍ଟ ହେଉଅଛି ତାହା ଅବଧାରିତ ହୋଇପାରେ ମାତ୍ର ତଜ୍ଜନିତ ଅବସାଦ ସମସ୍ତ ଚୈତନ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଅତଏବ (୨) ଅବବୋଧର ସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିପାରାଯାଇପାରେ ମାତ୍ର ଅନୁଭବ ସମସ୍ତ ଚେତନା ରାଜ୍ୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଏହି ସ୍ଥଳରେ ଏହା ବୋଲାଯାଇ ପାରେ ଯେ ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଦୁଇପ୍ରକାର ଅନୁଭବ ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ସମୟରେ ସୁଖକର ଓ ଅସୁଖକର ହେବ ଏପରି କିଛି ନାହିଁ । ଏହି ସ୍ଥଳରେ କେହି ଏପରି ଆପତ୍ତି କରି ପାରନ୍ତି ଯେ ତାହାହେଲେ ମହାକବିମାନେ କିପରି ବିରୋଧାତ୍ମକ ଭାବରେ ଏହିପରି ଦୁଇଟି ଅନୁଭବ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି ? ସେକ୍ସପିୟର "*Romeo & Juliet*" ରେ କେଉଁଠି ଅଛନ୍ତି "*Parting is such sweet sorrow,*"

ବିଦାୟ ଏପରି ମଧୁର ଦୁଃଖ—ଅର୍ଥାତ୍ ସୁଖକର ଏବଂ ଅସୁଖକର । ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ମନୋବିଜ୍ଞାନ କହୁଅଛି ଯେ ସ୍ନାୟୁ ଜଗତରେ ବିରୋଧାତ୍ମକ ଉତ୍ତେଜନାମାନ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ପାରନ୍ତି । ଏହି ବିନିମୟର ଭିତ୍ତି

Digitized by srujanika@gmail.com

ଯେତେବେଳେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦ୍ରୁତ ହୁଏ ଆମ୍ଭେମାନେ ଭାବୁ ଯେ ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସୁଖ ଓ ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରୁଅଛୁ ।

(୩) ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ ଘରେ କାର୍ଯ୍ୟକରୁ ତାହା ନିକଟରେ ଦରଜି ଦୋକାନ ଥିଲେ, ସିଲାଇ କଳର ଗୋଳ-ମାଳ ପ୍ରଥମେ ବଡ଼ ଅସୁଖକର ବୋଧହୁଏ । ମାତ୍ର ଛତ୍ର ଦିନପରେ ତାହା ଅଧିକ ଅସୁଖକର ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ । ଡାକ୍ତରଖାନାର ଯେଉଁ ଘରେ ଶବ ବ୍ୟବଚ୍ଛେଦ ହୁଏ ସେହି ଘରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ପ୍ରଥମେ ଯେତେ ଅସୁଖକର ବୋଧହୁଏ କିଛିକ୍ଷଣ ସେହି ଘରେ ରହିଲେ ସେପରି ବୋଧ ହୁଏନାହିଁ । ଯେଉଁ ସବୁ ଦୃଶ୍ୟ ବା ବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଥମେ ମନୋହର ବୋଧହୁଏ ତାହା ପ୍ରତିଦିନ ଦେଖିଲେ ତାହାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଭେଦେଦୂର ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏନାହିଁ । ଏହି ସ୍ଥଳରେ "ଅତି ପରିଚୟରେ ଗୌରବ ନଷ୍ଟ ହୁଏ" ଏହି ପ୍ରବାଦଟି ମନରେ ସ୍ୱତଃ ଉଦିତ ହୁଏ । ଏହି ସବୁ ଉଦାହରଣରୁ ଏହା ବୁଝାଗଲା ଯେ ପୁନରା-ବୃତ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଅନୁଭବ ନଷ୍ଟ ହୁଏ ମାତ୍ର ଅବବୋଧ ନଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ, ବରଂ ଏହା ମନ ସହିତ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଭାବରେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ହୁଏ ।

ଅନୁଭବମାନଙ୍କର ଗୁଣମାନ ଅବଧାରଣ କରିବାଲାଗି ଯେଉଁ ଅନ୍ତର୍ଦର୍ଶନ ଆବଶ୍ୟକ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଏଠାରେ ସୁବିଧା ହେଉନାହିଁ ।

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମ୍ଭେମାନେ ଜୀବିତ ଶରୀରକୁ ଯେପରି ଭାବରେ ପରିଦର୍ଶନ କରି ଆସିଅଛୁଁ ତାହାଁରୁ ଜଣା-ଯାଏ ଯେ ଶରୀରରେ ଦୁଇଗୋଟି ପ୍ରଧାନ ବିଭାଗ ଅଛି ।—ଇନ୍ଦ୍ରିୟସମୂହ ଏବଂ ସ୍ନାୟୁମଣ୍ଡଳ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ସୁସ୍ଥ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ-ଠାରେ ସମାନଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ; କିନ୍ତୁ ଭିନ୍ନ ଲୋକର ସ୍ନାୟୁମଣ୍ଡଳ ମଧ୍ୟରେ କେହି ଜଣକର ସ୍ନାୟୁମଣ୍ଡଳ ଭିନ୍ନ ସମ-ୟରେ ଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ ଥାଏ । ଏହି ହେତୁରୁ ଯାହା ଜଣକୁ ସୁଖକର ବୋଧ ହୁଏ ଅନ୍ୟ ଜଣକୁ ଅସୁଖକର ବୋଧ ହୋଇପାରେ କିମ୍ବା ତାକୁ ଜଣେ ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ଅସୁଖକର ବୋଧ ହୋଇପାରେ ।

ଭିନ୍ନ ସ୍ନାୟୁମଣ୍ଡଳକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଭିନ୍ନ ଭାଷା ସହିତ ତୁଳନା କରି ପାରିବା । ସବୁ ଭାଷାମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଏକ ଭାବ ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ; ସେହିପରି ସବୁ ସ୍ନାୟୁମଣ୍ଡଳର କାର୍ଯ୍ୟ ଏକ । ମାତ୍ର ଏହି ବିଭିନ୍ନ ଭାଷାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟଲାଗି ଉପଯୁକ୍ତ—ଇଟାଲି ଦେଶର ଭାଷା ସଙ୍ଗୀତ ଲାଗି, ଜର୍ମାନ ଭାଷା ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ଲାଗି, ଫରାସି ଭାଷା ଜଡ଼ବିଜ୍ଞାନ ଲାଗି ଏବଂ ଇଂରାଜୀ ଭାଷା ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟଲାଗି ବିଶେଷ ଭାବରେ ଉପଯୋଗୀ । ସେହିପରି ଗୋଟିଏ ସ୍ନାୟୁମଣ୍ଡଳ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟଲାଗି ଉପଯୋଗୀ । ଏହି ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଚର୍ଚ୍ଚା ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱର ଅନ୍ତର୍ଗତ ବୋଲି ଏଠାରେ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ହେଲା ।

ଭିନ୍ନ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅଛି ଏହା ଅଳ୍ପ ଚିନ୍ତାଦ୍ୱାରା ଆମ୍ଭେମାନେ ବୁଝିପାରିବା । ବାଲ୍ୟ-କାଳରୁ ପିତାମାତା ଏବଂ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କଠାରୁ ଯେଉଁ ସବୁ ମନ୍ତବ୍ୟ ଶୁଣିଥାଉଁ ତହିଁରୁ ଧାରଣା ହୋଇଥାଏ ଯେ ଭିନ୍ନ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଅଛି । ଅଦ୍ଭୁତ ସ୍ୱଭାବରେ ନାନା ଲୋକଙ୍କ ସହବାସରେ ଅଭିଜ୍ଞତାଦ୍ୱାରା ଏବଂ ନିଜକୁ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ତୁଳନା କରିବାଦ୍ୱାରା ବୁଝିପାରୁଁ ଯେ ଜଣେ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍, କାହାର ବୁଦ୍ଧି ସ୍ଥୂଳ, କିଏ ଧୀର, କିଏ ବା ଅନ୍ୟମନସ୍କ । ଏଥିରୁ ବୁଝା ଯାଉଅଛି ଯେ ମନର ଗଠନ ଅନୁସାରେ ଅବବୋଧର ପାର୍ଥକ୍ୟ ନ ଘଟିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଅନୁଭବର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଘଟିବ । ଯେତେବେଳେ ଆମ୍ଭେ-ମାନେ ମନର ଗଠନ ବିଷୟ କହୁଅଛୁଁ ସେତେବେଳେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ ଏହା ଗୋଟିଏ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ମନ ଏବଂ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏତେବେଳେପାଏ ଯେଉଁ ପ୍ରକ୍ରିୟା-ସବୁ ମନ ବିଷୟ କହି ଆସୁଥିଲୁଁ ତାହାଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଏହା କର୍ଣ୍ଣସ୍ଥ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର କର୍ମ-କ୍ଷମ । ଏପରି ଗୋଟିଏ ମନ କଳ୍ପନା କରିବାର ଆବଶ୍ୟକ କଣ? ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରଲାଗି ଟିକିଏ ଯୁକ୍ତି ଆବଶ୍ୟକ । ଅବବୋଧ ଏବଂ ଅନୁଭବ ବ୍ୟତୀତ ଆହୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଦେଖୁଁ । ଯଥା ;—ମାନସିକ ଚେଷ୍ଟା ଓ ମନୋଯୋଗ । ଏହି ଦୁଇ-ଗୋଟି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାଲାଗି ଗୋଟିଏ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ମନ କଳ୍ପନା କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମାନସିକ ଚେଷ୍ଟା ଓ ମନୋ-ଯୋଗ କଣ ଦେଖାଯାଉ ।

ମାନସିକ ଚେଷ୍ଟା ଓ ମନୋଯୋଗ ।

ମନେକର ଜଣେ ଲୋକ ଗୋଟିଏ ଦ୍ୱାରା ଖୋଲୁଅଛି ମାତ୍ର ତାହା ଖୋଲିବା ଇଚ୍ଛା ନୁହେଁ ; ସୁତରାଂ ମୁଁ ଭିତରୁ

Digitized by srujanika@gmail.com

କରାଇକୁ ଠେଲିଲେ । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ଯେଉଁ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ହେଲା ତାକୁ ମାନସିକ ଚେଷ୍ଟା କହନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଇଚ୍ଛା, ଉଦ୍ଭାବଳାଷ ଏବଂ ମରଣ କରିବାର ଚେଷ୍ଟାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ମାନସିକ ଚେଷ୍ଟାର ଉଦାହରଣ ପାଉଁ ।

ମନୋଯୋଗ ।

ଯେତେବେଳେ ଆମ୍ଭେମାନେ କୌଣସି ବିଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟ ଉପଲକ୍ଷରେ ଜୀବରେ ଥିବା ଉପନ୍ୟାସ ଚିନ୍ତି ପକାଇ ଦେଉଁ କିମ୍ବା ଭଲ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନେ ଯେତେବେଳେ ଅନେକ ଅବରୋଧ ପ୍ରତିଣ କରୁଛନ୍ତି ସେତେବେଳେ ଗୋଟିକ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଭାବରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଁ, ଏହି ଉଭୟ ସ୍ଥଳରେ ଯେଉଁ ମାନସିକ ପ୍ରକ୍ରିୟା ହୁଏ ତାହାକୁ ମନୋଯୋଗ କହନ୍ତି ।

ମନୋଯୋଗ ଦୁଇ ପ୍ରକାର; ଗୋଟିଏ ଇଚ୍ଛାଧୀନ ଓ ଅନ୍ୟଟି ସ୍ୱେଚ୍ଛାଗ୍ରସ୍ତ । ଯବେ ବିଶିଷ୍ଟ ସମୟରେ ତାହାରେ ଗୋଟିଏ ଉତ୍କଟ ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଗଲେ ମନୋଯୋଗ ସ୍ୱେଚ୍ଛାପୂର୍ବକ ସେହି ଦିଗକୁ ଚାଲିଯାଏ । ବାଟରେ ଚାଲିଯାଉଥିଲେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିଲେ ତତ୍ପ ବଳପୂର୍ବକ ସେହି ଦିଗକୁ ଚାଲିତ ହୁଏ । ଏହି ଦୁଇ ସ୍ଥଳରେ ମନୁଷ୍ୟ ଇଚ୍ଛା ନ କରେ ସ୍ୱତ୍ତା ମନୋଯୋଗ ବଳପୂର୍ବକ ସେହି ଦିଗକୁ ଚାଲିଯାଏ । ସ୍ୱତରାଂ ଏହାକୁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଗ୍ରସ୍ତ ବୋଲିଯାଏ ।

କିନ୍ତୁ ଆଉ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ କୌଣସି ବିଶେଷ କାରଣ ନ ଥିବେ ସ୍ୱତ୍ତା ଆମ୍ଭେମାନେ ଇଚ୍ଛାପୂର୍ବକ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ମନ ନିବେଶ କରିଥାଉଁ । ମାତ୍ର ଏପରି ସମୟରେ ମନ ଅନ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ଚାଲାଇବାକୁ ସର୍ବଦା ପ୍ରଲୋଭିତ ହେଉଥାଏ । ଜ୍ୟାମିତିରେ ଗୋଟିଏ ଅନୁଶୀଳନରେ ବ୍ୟାପୃତ ଥିଲାବେଳେ ଏହି ମନୋଯୋଗର ଉଦାହରଣ ପାଉଁ । ଏହାକୁ ଇଚ୍ଛାଧୀନ ମନୋଯୋଗ ବୋଲିଯାଏ । ମନର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରହସ୍ୟମୟ ଗୁଣମାନ ଏହା ପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ ।

(କ୍ରମଶଃ)

ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ତ୍ରିପାଠୀ ।

ଶୈଶବସ୍ମୃତି ।

(ଦୋହରବାଳ)

"କେ ଇଲ ଲୋ କେଶବ ଯେ ମଥୁରାକୁ ଗଲା; କାହା ବୋଲେ ଗଲା ପୁଣ ବାହୁଡ଼ି ନଇଲା ଲୋ, କୋଇଲି" ଶିଶୁ-କଣ୍ଠୋତ୍ଥିତ ଏହି ବିଷାଦସଙ୍ଗୀତ ଯେତେବେଳେ ଅଜିକାଲି କେବେ କେବେ କର୍ଣ୍ଣକୁହରରେ ପ୍ରବେଶ କରେ ସେତେ-ବେଳେ ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥା—ଦୁଃଖର ଏହି ଦୋକାନଦାନ, ସୁଖ ଦୁଃଖ ପ୍ରିୟାପ୍ରିୟ ପ୍ରଭୃତି—ଭୁଲାଇ ଦେଇ ସେହି ସୁଖମୟ ଶୈଶବକୁ ପୁନର୍ବାର ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଥାଏ । ପୁଣି ପ୍ରାଣ ପଳାଇବାରେ କୋଇଲିର ସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୁଏ, ପଦ ଚଞ୍ଚଳ ହୁଏ; ପୁଣି ତାହାର ପଞ୍ଚମତାନକୁ ଏହି ଅବଶ ହୃଦୟର ଅଗ୍ରକଣ୍ଠ ଅନୁକରଣ କରି କଳକଣ୍ଠକୁ ଉତ୍ତେଜିତ କରିବାକୁ ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବ ହୁଏ, ଜିହ୍ୱା କୁଞ୍ଚିତ ହୁଏ ଓ ଓଷ୍ଠ କମ୍ପିତ ହୁଏ—ଇଚ୍ଛା ହୁଏ ପୁଣି ସେପରି ବି ତାହାକୁ "ନାନା" "ନାନା" ଭାବିଲେ ପ୍ରାଣ ଶୀତଳ ହେବ । କିନ୍ତୁ ସରମ ବି ବଳବତ୍ତ ରଜ୍ଜୁ ଧରି ଏପରି ଟଣା ଟାଣୁଛି ଯେ ଯାହା କରିଥିଲି ତାହା କରିବେ ଦେଉ ନାହିଁ, ଯାହା କରିଥିଲି ତାହା କୁହାଇ ଦେଉ ନାହିଁ ।

କୋଇଲିଲାନ, ଯେଉଁ ଜାତି ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ଯାହା କରିଛି ତାହାହିଁ କରିବାକୁ ବଳ ପାଏ, ସେସ୍ୱୋଚିତ କୌଣସି ସରବର୍ତ୍ତନ ଯାହା ସମ୍ମୁଖରେ ବିସ୍ମୃତିକାରୀ ଜ୍ଞାନ ତୁଲ୍ୟ ଅସ୍ୱୋ-ସ୍ଥାପନ କରେ ସେହି ଜାତିର ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ତାହିଁକି ଯାହା କରିଥିଲି ପୁଣି ତାହା କରିବାକୁ ସରମ ବୋଧ କରି ସରମରେ ଅଧୀର ପାଉଛି ? ଏ କେଉଁ ଧରମର ଅଙ୍ଗ ? ଏ ସମସ୍ୟା ବୁଝାଇ ଦେବୁ କି ? କହିଲୁ ଭଲ ବ୍ୟକ୍ତି କିଣ ଜାତିରୁ ବାହାର ? ନା ଜାତିର କର୍ତ୍ତାଙ୍କ ଭେତରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଉପରେ; ସଂସାର, ସମାଜ, ଜାତି ଏମାନେ କିଣ କାଳର ଉଷ୍ମ କରିଥିଲାକୁ ଉପହାସ କରନ୍ତି ? ନାହିଁ ନାହିଁ—ଦେଖାଯାଉଛି ଇଚ୍ଛାରେ ଦେଉ ଅନିଚ୍ଛାରେ ଦେଉ ସମସ୍ତେ କାଳ ଦ୍ୱାରା "ଯେଣିକି ଓଟାରେ ତେଣିକି ଯାଉ" । କେବଳ ଦୋହର

Digitized by srujanika@gmail.com

ଗାନ କାଳର କାନକାଟି ଦେଇଛୁ । ସ୍ୱରଶାସ୍ତ୍ର ଜନ୍ମାମିଳ ହେବାର ବହୁକାଳ ପୂର୍ବରୁ ତୋହର ସଙ୍ଗୀତର ମଧ୍ୟସ୍ଥ, ତୋହର ପଞ୍ଚମ ତାନ ଅବିକୃତ ଭାବରେ ସମାନ ରହିଅଛି, ଋଷଭ କି ଗାନ୍ଧାର ହୋଇ ନାହିଁ । ଭାବୁକ, କବି, ଗାୟକ, ନାୟକ—ବିଯୋଗୀ, ସଂଯୋଗୀ—ଯେ ଯାହା ହେଉ ସୁଦୂର ଅତୀତରୁ ଅଦ୍ୟପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁହ ସୁରର ସଞ୍ଚାଳ ; ତୋର ସାମୟିକ ଦର୍ଶନରେ ତୋତେ ନ ସଞ୍ଚାଳ ଅଛି କିଏ ?

ପରନ୍ତୁ ତେ, ତୁ ପରି ଜନର ଜିମ୍ମକୁ କୁଆଡ଼ପାରେ ରଖି ଆସ । ସେ ପୁଣି ଚିହ୍ନି ନ ପାର ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମିଶେଷରେ ତୋର ପାଳକକୁ ପାଳେ ; ଯେତେବେଳେ ତାହାର ସ୍ୱର ଶୋଲେ ସେତେବେଳେ କୁଆ ଜାଣି ପାର ତାକୁ ମାର ଗୋଡ଼ାଏ । ପୁଣି ତୋହର କୁଆ ଅସି ତୋହର ଦଳରେ ମିଶେ । ତୋହର କି ସନ୍ତାନ ସନ୍ତାନର ଜାତ ଯିଚାର ବସ୍ତୁ ଟିକିଏ ନାହିଁ ? ତୁ କଣ ଶୁକ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଠାରୁ ଶିଖିଛୁ ଯେ ବର୍ଣ୍ଣ ବା ଜନକ ଜାତର ଜାତିସ୍ୱକୁ ରକ୍ଷା କରେ ନାହିଁ ; କେବଳ ଗୁଣ କର୍ମହିଁ ଜାତର ମୂଳ—ହିଁ ଲେ ଜାନ—ଦେଖାଯାଉଛୁ ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଶିକ୍ଷା ସମାନ ହେଲେହେଁ କୁଆ କୁଆ—କୋଇଲ କୋଇଲ । ଭକ୍ତାଧିକ ଯୋଗୀ ହେଲେହେଁ ତାହାର ସହିତ କୁଆଡ଼େ ଯାଏ ନାହିଁ ।

ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା—ବଲ କହିତ, ଲୋକେ କାହିଁକି ଶୁଆ ପାଳ, ବନ୍ଦି ପ୍ରଭୁତ ବଣରୁ ଧରି ଆଣି ପିଞ୍ଜରରେ ରଖି ପୋଷନ୍ତି ; ତୋତେ ତ ତେତେ ପାଳନ୍ତି ନାହିଁ । କିଏ କହିବ ତୋଠାରୁ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱର ମଧୁର ! ହିଁ—ତୁ କେବଳ ସେମାନଙ୍କପରି ପୋଷ ମାନ ନାହିଁ କି ବୋଲି ଧରୁ ନାହିଁ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ ତୋତେ ଅଦର ନାହିଁ । ପୁଣି ତୋତେ କାଳେ ପିଞ୍ଜରରେ ରଖିଲେ ତୋର ସ୍ୱର ଶୋଲେ ନାହିଁ କି ତୁ ବେଶି ଦିନ ବଞ୍ଚୁ ନାହିଁ । ପରନ୍ତୁ ସ୍ୱ ଓ ପରାଜୟରେ ସ୍ୱଜନସମ୍ଭୋଗ ଠାରୁ ମୃତ୍ୟୁହିଁ ଶ୍ରେୟସ୍କର ମନେ କରୁ । ସ୍ୱାଧୀନତାପ୍ରିୟ, ତୋହର ଏହି ଜାତୀୟ ଅଭିମାନ ତୋତେ ସ୍ୱାର୍ଥପର ପ୍ରଭୁଭକ୍ତାମୀ ଓ ବଳସପ୍ରିୟ ମାନବଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କରିଛି । ତାହା ନହେଲେ କି ଦାସତ୍ୱଶୃଙ୍ଖଳରେ ପଡ଼ି ତୋର ଜୀବନଟିକୁ ଥାଆନ୍ତା—ତେତେ ନବମୁକୁଳିତ କୃତ୍ରିମ ଜୀବନ ଜେଲିଟିକୁ ବିଧୁର ହେଇ ଅକୁଳ ହୁଅନ୍ତେ, ବସନ୍ତ-ସହରର-ମଳୟ ତୋର ସ୍ୱରକୁ ତାର ବୋଲରେ ନ ବୋହି କେତେ-ମତେ ବ୍ୟାକୁଳରେ ଉତ୍ତପ୍ତ ହୋଇଯାଆନ୍ତା । ଧନ୍ୟ !—ଜନର ସଞ୍ଚାଳ ତତେ ଦିଶିକୁ ବୋଲି ପିଣ୍ଡା ମନୁଷ୍ୟ ତୋହର ସ୍ୱାଧୀନତା ହରଣ କରିବାକୁ ଚାହିଁ ହୁଏ, ନ ହେଲେ ପାରସି, ଆରବ, ଇଂରାଜି, ବଙ୍ଗଳା, ଫ୍ରେଞ୍ଚ, ଜର୍ମାନ ଯେ ଯାହା ପଢ଼ାନ୍ତା ତାହା ବୋଲନ୍ତୁ ; ବର୍ତ୍ତମାନରେ ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ଆଉ କୁହୁ ସ୍ୱର ଶୁଣାଯାଆନ୍ତା ନାହିଁ—ଗାଡ଼ିଘର ପୋଲିସିର ହୋଇ କୋଇଲର କୋଇଲିହୁ ରହନ୍ତା ନାହିଁ ।

ବସନ୍ତ-ଦୂତ, କହିଲୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ଭୁଲଗୁରମାସ ଦେଖା-ଦେଇ ପୁଣି କୁଆଡ଼େ ଚାଲିଯାଉ ? ତୁ କଣ କେବଳ ସୁଖର ସାଥୀ ? ନା—ଯେଉଁ ଦେଶରେ ବସନ୍ତ—ଜନ ଓ ମାନବଙ୍କରେ ବିରାଜମାନ ସେହିଠି ତୁ ତୋର ଅମୀୟ ଧାର ଢାଳ ଦେଉ । ଯଦି ତାହା ହୁଏ ତେବେ ଯେଉଁ ଦେଶର ମାନବ ଚିତ୍ତରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲତା ନାହିଁ—କେବଳ ଯେଉଁ ଦେଶ ଦୁଃଖ ଦାରିଦ୍ର୍ୟରୁ ଜର୍ଜରିତ ଭାବରେ ଭାବିତ—ଅଧ୍ୟ, ବ୍ୟାଧିରୂପ ଅଫଳ୍ୟ ଭଳି ଧାରା ଯାହାଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ଢାଳ ହୋଇ ଯାଉଅଛି ;—ଯେଉଁ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କର ଶୀତରେ କମ୍ବଳ ନାହିଁ, ଗ୍ରୀଷ୍ମରେ ଦାନା ନାହିଁ କି ବର୍ଷାରେ ମୁଣ୍ଡଗୁଞ୍ଜିବାକୁ ଥାନ ନାହିଁ—ଏପରି ଦେଶରୁ ଏକାବେଳକେ ଚାଲି ଯାଉ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଯେ ଦେଶରେ ଧର୍ମ ନାହିଁ କର୍ମ ନାହିଁ, ଲୋକର ମନରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲତା ନାହିଁ, ହୃଦୟରେ ସରସତା ନାହିଁ, ଚରିତ୍ରରେ ଦୃଢ଼ତା ନାହିଁ, ଜୀବନରେ ପବିତ୍ରତା ନାହିଁ, ସେ ଦେଶକୁ ତୁ ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁକି କେଉଁ ଦେଖୁଛୁ ?

ନା, କୋଇଲି, ମୋର ଭ୍ରମ ଘଟିଛି । ତୁ କେବଳ ସୁଖର ସାଥୀ ନୋହୁ । ସୁଖରେ ଦୁଃଖରେ, ହର୍ଷରେ ବିଷାଦରେ, ନବ ମୁକୁଳିତ ରସାଳ ଡାଳରୁ ହେଉ ବା ବାସନ୍ତୀରୁ ଜଳସ୍ଥଳ କୋଳରୁ ହେଉ ତୁ ତୋର ଅମୃତ-ଧାରା ଢାଳିଦେଉ ! ଯେ ଯେପରି ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରୁ । ତୁ ସ୍ୱଦନରେ ଗାଉଥିଲୁ, ଦୁର୍ଦ୍ଦିନରେ ମଧ୍ୟ ଗାଉଛୁ । ପୁଣି, ଅଶା ମୁକୁଳିତ-ରସାଳ ପାଦପରେ ବସି ତୁ ବିଶ୍ୱ ସଙ୍ଗୀତ ସଙ୍ଗେ ଜନର ପଞ୍ଚମ ତାନ ମିଳାଇବୁ, ପୁଣି ଏ ଦେଶର ଶୁଷ୍କ ହୃଦୟ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଜୋଡ଼ର ସ୍ପନ୍ଦନ ଭାଳରେ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସିତ ହୋଇ ନାଚନ । ଭାଗ୍ୟନେମିର ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ଜଡ଼ତା ଓ ଦୌର୍ବଲ୍ୟ ଯାଇଁ, ଶୈଶବ ଓ ଯୌବନ ଫେରି ଆସିବ—ପୁଣି ତୋ ଗାନସହିତ ଜାତୀୟ ଗାନ ମିଶି ବନ୍ଦ୍ ଏହି ଶୁଦ୍ଧ ଜୀବନ ପୁଣି ଶିଘ୍ର ଭାଳ ପାଇବ କି ? ନା, ଚିର-ଦିନ ଭଗ୍ନ ହୃଦୟରେ ଏହି ବିଷାଦ ସଙ୍ଗୀତ ଗାଇବ ;—

"କୋଇଲି ଲୋ ଶୈଶବ ଯେ ଅଗରେ ମିଶିଲା
ଦାହା ବୋଲେ ଗଲା ମିଛ ଦାହୁଡ଼ି ନଇଲା ଲୋ" ।

ଗ—

ସ୍ତ୍ରୀ-ଜାତିଙ୍କ ଦୋଷ ।

ପରନିନ୍ଦା ସ୍ତ୍ରୀଜାତିଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବିଷମ ଦୋଷ । ପରଶ୍ରୀକାତରତାହିଁ ଏହି ଦୋଷର କାରଣ । ରମଣୀଜାତିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୃଦୟା ମହିଳା ଥିଲେହେଁ ଅଧିକାଂଶହିଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାର୍ଥପର; ଏପରି କି ସହୋଦର ଭଗିନୀର ସୁଖସମୃଦ୍ଧି ଦର୍ଶନ କଲେ ଅନେକଙ୍କ ମର୍ମ୍ମଦାହ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ପ୍ରବ ଧେନୁ ସ୍ନେହରସରେ ଦେଖିଲେ ଶାଶୁଙ୍କ ଦାହଦାହ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ହିଂସା ମାନବ ଚିତ୍ତକୁ ଅଙ୍ଗାର ପରି ଜଳନ କରି ଦିଏ । ହିଂସାପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୋକ ଜଣେ କେବେହେଁ ସୁଖୀ ହେବ ନାହିଁ । କବିବରଙ୍କ ଉକ୍ତିର ଯଥାର୍ଥ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ

* * ଯାର ଗୁଣ ଭେଳେ
ଅନ୍ୟେ ଯାର, ତହିଁ ଦୁଃଖୀ ଅପେ ହୁଏ ଯାର ।

କଥାଟି ଶ୍ରୀଚରିତ୍ରରେ ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏହି ସକାଶେ କୌଣସି ପୁରୁଷଜାତିରେ ହିଂସାପ୍ରବଣତା ଦେଖିଲେ ଅନେକ ଲୋକ କହନ୍ତି "ମାଇଁଙ୍କ ପରି ହିଂସୁକୁଣା" ।

ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଧନର ମୋହ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରବଳ । ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ କିଛି ଅର୍ଥ ଅଛି, ଲଙ୍କରେ ତାହାଙ୍କ ଗୋଡ଼ ମାଟିରେ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଶଯ୍ୟା-ଆସନ-ଅଳଙ୍କାର-ପ୍ରିୟତା ଧନାନୁରାଗିତାର ମୂର୍ତ୍ତିବେଦ ମାତ୍ର । ଏହି ଧନାନୁରାଗିତା ସମସ୍ତସମୟରେ ସଂସାରକୁ ବିଷମ ଅଶାନ୍ତିମୟ କରି ପକାଏ ।

ସ୍ତ୍ରୀଲୋକେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଦୋଷ ଏହି ଯେ ସେମାନଙ୍କର ହୃଦୟ ସ୍ୱଭାବତଃ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବେଗଶାଳୀ; ସେହି ସକାଶେ ବିଚାରଶକ୍ତି ଏବଂ ଦୂରଦର୍ଶିତା ନିତାନ୍ତ ଅଳ୍ପ । ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେଇ ସର୍ବଦା ବ୍ୟସ୍ତ ଏବଂ ଏହି ହେତୁରୁ ସେମାନଙ୍କର ମାନସିକ ଦୌର୍ବଲ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଧିକ । ଥରେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହେଲେ ତାହା ଯେତେ ତୁଚ୍ଛ ହେଉ ପଛକେ ତାହା ନିବାରଣ କରିବା ସାଧ୍ୟାତ୍ତ !

ଏହି ସକାଶେ ଏତେ ଶାସନ, ଏହି ସକାଶେ ସେମାନଙ୍କର ପୁରୁଷର ଆଶ୍ରୟ ଆବଶ୍ୟକ; ଏହି ହେତୁରୁ ଶାସ୍ତ୍ରର ବିଧାନ—ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ପିତାଙ୍କ ବଶରେ, ଯୌବନରେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ବଶରେ, ଏବଂ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ ପୁତ୍ର ବଶରେ ରହିବେ । କିନ୍ତୁ କେବେବେଳେ ସ୍ୱାଧୀନ-ଭାବରେ ରହିବେ ନାହିଁ ।

ଅକାରଣ କୋପ ସ୍ତ୍ରୀଜାତିଙ୍କ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦୋଷ । କୌଣସି ମହାପୁରୁଷ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ "ଅକାରଣ-କୋପିନୀ" ବିଶେଷଣରେ ଅଭିହିତ କରିଅଛନ୍ତି । ଦୁର୍ବଳଚିତ୍ତାଠାରୁ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତିହିଂସାପ୍ରବୃତ୍ତିର ଉତ୍ପତ୍ତି । ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେ କେହି ପଢ଼ିବେ, ସେ ନିତାନ୍ତ ନିରପରାଧ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରତିହିଂସାବଶରୁ ତାହାଙ୍କ ନିସ୍ତାର ନାହିଁ ।

ମହାଭାରତର ଅମ୍ବା ଏହି ଦୁର୍ଦ୍ଦମ ପ୍ରତିହିଂସା-ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଗୋଟିଏ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ । ସେ ନିତାନ୍ତ ନିରପରାଧ ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ବଧାକାଙ୍କ୍ଷାରେ କୌଣସି ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରି-ବାକୁ ବାକି ରଖି ନାହାନ୍ତି । ଶେଷରେ ଦେହପାତ କରି ପରଲୋକରେ ଶିଖଣ୍ଡିରୂପରେ ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ବିନାଶର କାରଣ ହୋଇଥିଲେ । ବି ମହାପୁରୁଷ ମର୍ମ୍ମଦାହୀ ପ୍ରତିହିଂସା ! ଏହି ପ୍ରତିହିଂସାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ରମଣୀ ସପତ୍ନୀ ପ୍ରତି ବିରାଗ ଏବଂ ବିଦ୍ୱେଷବଶତଃ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସର୍ବନାଶ କରନ୍ତି ଏବଂ ଅବୈଧ ପ୍ରଣୟରେ ବିବଶ ହେଲେ ପ୍ରଣୟପାତ୍ରଙ୍କ ରକ୍ତ ପାନ କରନ୍ତି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଶକ୍ତି-ଶକ୍ତି-ଶ୍ରୀଳତା ଏବଂ ନ୍ୟାସ୍ୟପରତା ଅଭାବରେ ସଂସାରରେ ନାନାରୂପ ଗୋଳମାଳର ସୂତ୍ରପାତ ହୋଇଥାଏ । ଶାଶୁ ପ୍ରାୟଶଃ ବଧୂ ଅପେକ୍ଷା କନ୍ୟାର ପକ୍ଷପାତିନୀ ହୁଅନ୍ତି । କନ୍ୟାର ଦୋଷ ଦେଖି ନ ଦେଖିଲା ପରି; ମାତ୍ର ବଧୂର ଭଲମନ୍ଦ ଦେଖିଲେ ଅଧିକ ରକ୍ଷା ନାହିଁ । ସେହି ଭଳକୁ ଭାଲ ପରି କରି ବାଟପାଟରେ ନାନା ଅଳଙ୍କାରରେ ସଜ୍ଜିତ କରି କହିବୁଲିଥିବେ । ମାତା ମଧ୍ୟ ପୁତ୍ର ଅପେକ୍ଷା କନ୍ୟା ପ୍ରତି ଅଧିକ ସ୍ନେହଶାଳିନୀ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ପୁତ୍ରର ଦ୍ରବ୍ୟରୁ ପୁତ୍ରକୁ ବଞ୍ଚିତ କରି ଗୋପନରେ କନ୍ୟାକୁ ଦେଇଥାଆନ୍ତି । ଅପରର ପୁତ୍ର ସହିତ ନିଜ ପୁତ୍ରର ବିବାହ ହେଲେ ନିଜ ପୁତ୍ରର ଦୋଷ ନ ଦେଖି, ଅନ୍ୟର ପୁତ୍ରଙ୍କ ଦୋଷ ଦେଖନ୍ତି । ପୁତ୍ରଙ୍କ ଶ୍ୱଶୁରାଳୟରୁ କୌଣସି ଭଲ ଦ୍ରବ୍ୟ ଆସିଲେହେଁ, ମାତାଙ୍କ ମନକୁ ଭଲୁହିଁ ଆସିବ ନାହିଁ—ଏହା ଏକପ୍ରକାର ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ କଥା ।

ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟତ୍—ଦୃଷ୍ଟି ଅତି କ୍ଷୀଣ ବୋଧ ହୁଏ । ଯେବେ ଶ୍ରୀରେ ଆଜି ଗୃହଶାଳୀରେ ଅବଧାନେ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରିୟ "ଶତ୍ରୁବ"ର କୋମଳ କଳେବରରେ ଆଘାତ କରି-ଅଛନ୍ତି, ତେବେ ଅଜି ତାଲଠାରୁ ଶତ୍ରୁବକୁ ଗୃହଶାଳୀକୁ ପଠାଇବେ ନାହିଁ,—କହିବେ, "ମୋ ପୁଅ ବଞ୍ଚିଥିଲେ କେତେ ପାଠ ପଢ଼ିବ," ଆଜି ଅବଧାନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁକାମନା କରି କେତେ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଚରଣରେ ଅଜସ୍ର ପ୍ରଣିପାତ କରୁ-ଥିବେ ! ଦେଖିଅଛି, ଅତି କଷ୍ଟର ସଂସାର, ପିତାଙ୍କ ଉପାର୍ଜ୍ଜିତ ଅର୍ଥରେ ଅତି କ୍ଲେଶରେ ଦିନ କଟୁଅଛି, କୁକ୍ରିୟାସକ୍ତ "ଶତ୍ରୁବ" ସେହି କଷ୍ଟସଞ୍ଚିତ, ପରିବାରର ଜୀବନସମ୍ବଳ ଅର୍ଥ ଅପହରଣ କରି କୁକାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟୟ କରୁଅଛି, ସ୍ନେହମୟୀ ମାତା ସେ କଥା କାହାଙ୍କୁ, ଏପରି କି ପିତାଙ୍କୁ ସୁଦ୍ଧା ଜାଣିବାକୁ ଦେଉ ନାହାନ୍ତି,—ଧୀରେ ଧୀରେ ସ୍ୱକଙ୍କ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଯିବାର ମାର୍ଗ ପରିଷ୍କାର କରି ଦେଉଅଛନ୍ତି ।

ମାନସିକ ଦୁର୍ବଳତାର ଅଜି ଗୋଟିଏ ଜଦର୍ଶନ ବହୁଉଦାହରଣ । ଅନର୍ଗଳ ଚରିତ୍ରକୁ ଅଜି କୌଣସି ପ୍ରାଣୀ ବୋଧ ହୁଏ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ନୁହନ୍ତି । ପୁରୁଷ ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟରେ ଜିତାନ୍ତି ଅଥଲ-ଦୁଦ୍ୟୁ ବନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟରେ ଅଥବା ପିତା ପୁତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଦଶବର୍ଷ ଉତ୍ତରୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଅର୍ଦ୍ଧଘଣ୍ଟା ଜମ୍ବା ଏକଘଣ୍ଟା ମଧ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ କଥା ଶେଷ ହେବ, କିନ୍ତୁ ରମଣୀକାତିଙ୍କ କଥା ଶେଷ ହେବାର ନୁହେ, ପରମାୟୁ ଯେବେ ଶତବର୍ଷ ପରବର୍ତ୍ତିରେ ସହସ୍ର ବର୍ଷ ହୁଅନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶେଷ ହୁଅନ୍ତା କି ନା ସନ୍ଦେହ । ଗତଦିନ ବସି ଅନର୍ଥକ ଚରିତ୍ରକୁ ରମଣୀ ବିଶେଷ ଷ୍ଟ । ଅଧିକ କଥା କହିଲେ ଅଧିକ ମିଥ୍ୟା କହିବାକୁ ହୋଇଥାଏ—ଏହା ଗୋଟିଏ ନିୟମ । ସୁତରାଂ ରମଣୀକାତିଙ୍କ ନିକଟରେ ସତ୍ୟର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ମଧ୍ୟ ସେବଳ ରକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ସକାଶେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବାଦ ଅଛି "ମାଇପଙ୍କ ପେଟରେ କଥା ରହେ ନାହିଁ ।"

ଯେଉଁମାନେ ମାତାର ମାତା, ଭଗିନୀ, ସ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ କନ୍ୟା-ରୂପରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ସଂସାରର କଣ୍ଟକାକୀର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟୋମ ପଥ ସୁଗମ ଓ ସୁକୋମଳ କରି କରୁଣାମୟ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସୀମ କରୁଣା ସ୍ମରଣ କରାଉଅଛନ୍ତି, ଆମ୍ଭେମାନେ ସେମା-ନଙ୍କର ନିର୍ମ୍ମଳ ଚରିତ୍ରରେ ଦେବୀରୂପରେ ଦେଖିବାକୁ ବାସନା କରୁଁ, ଏବଂ ଏହି ହେତୁରୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବିନୀତ ଅନୁରୋଧ, ଧୀରଭାବରେ ନିଜ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରି ସେମାନେ ଏ ସବୁ ସଂଶୋଧନ କରିବେ ।

ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀଭୂଷଣ ରାୟ ।

ପ୍ରଭାତୀ-ପକ୍ଷୀ ।

ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବୀଙ୍କର ଲୀଳା-ନିକେତନ—
ନିବାର ଜନନୀ, କୋଟି-ବୀର-ପ୍ରସବିନୀ,
ଯାର ଗୌରବ-ସୁଧାଂଶୁ-କରେ ଅନୁକ୍ଷଣ,
ଚୁନ-କର୍ପୂର-ଧବଳ ଭାରତ-ମେଦିନୀ ।
ସେ ଏବେ କି ଦୈନ୍ୟ ? ଶ୍ମଶାନ ସମାନ !
ଶ୍ରୀଷ୍ଟ କି ହୋଇଛି ତାର ଜୀବନ-ଲତିକା
ହରିଛି ନିବାର କି ପ୍ରାଚୀନ-ସମ୍ମାନ ?
ଧିକ ରାଜପୁତ ବୀରେ ତବ ରଣ-ଶିକ୍ଷା !
ଯବନ-ଅଙ୍କ-ଶାୟିନୀ ରାଜପୁତ-ବାଳା
ହେବ, ଏହା ଦେଖିବ କି ତୁମ୍ଭର ନୟନ ?
ଚିତ୍ତୋର କି ନୁଅ ! ଗଲେ କଳଙ୍କର ମାଳା ?
ଧିକ ବଳ, ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ଧିକ ତୁମ୍ଭର ଶାସନ !
ବଳାଗ ଯବନେ ରଖ କୀର୍ତ୍ତି କରି ରଣ,
ରକ୍ଷ ମୋତେ, ନତୁବା ମୁଁ ତେଜିବ ଜୀବନ ।

ଶ୍ରୀ ଭଗୀରଥୀ ମହାପାତ୍ର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବିମାତା ।

(ପୂର୍ବ ପ୍ରକାଶିତ ଉତ୍ତର)

ସ୍ୱାଙ୍କମୋ ରୋମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଲର୍ଡ଼ନଟାସ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କଲା ଏବଂ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲା "ମୋହର ଜନ୍ମ ହୋଇଅଛି, ଅଧିକନ୍ତୁ ଇମୋଜେନ ସଙ୍ଗେ ଏକ ଗୁପ୍ତ ଯାପନ କରିଅଛୁ । ଅତଏବ ତୁମ୍ଭର ଅଙ୍ଗୁରୀ ମୋତେ ପ୍ରଦାନ କର" । ଲର୍ଡ଼ନଟାସ ଏକଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ ନ କରି କହିଲେ "ତୁମ୍ଭେ ଇମୋଜେନ ସଙ୍ଗେ ଗୁପ୍ତ ଯାପନ କରିଥିବାର କି ପ୍ରମାଣ ଅଛି ? ସ୍ୱାଙ୍କମୋ ପ୍ରଥମେ ଶୟନକକ୍ଷର ବର୍ଣ୍ଣନା କଲା, ପୁନଶ୍ଚ ଶେଯଜ୍ଜାରେ ଜଡ଼ିତ, କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ କି କି ଚିହ୍ନମାନ ଅଛି, କେଉଁଠାରେ କି କି ପଦାର୍ଥ ଅଛି ତାହା ସବୁ କହିଲା । ଲର୍ଡ଼ନଟାସ କହିଲେ "ଯାହା କହୁଅଛ ସବୁ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଏ କଥାମାନ କାହାଠାରୁ ଶୁଣି ପାରି ।" ଏହିରୂପେ କେତେକ କ୍ଷଣ ବାଦାନୁବାଦ ହେବା ପରେ ସ୍ୱାଙ୍କମୋ ବସ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟେ କଙ୍କଣ ବାହାର କରି କହିଲା "ଏ କଙ୍କଣ କାହାର ଚିହ୍ନିପାର ? ଇମୋଜେନ ସ୍ୱହସ୍ତରୁ ଏହା ଉତ୍ତୋଳନ କରି ପ୍ରେମର ଚିହ୍ନ ସ୍ୱରୂପ ମୋତେ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛୁ ।" ଲର୍ଡ଼ନଟାସ କଙ୍କଣ ଚିହ୍ନିଲେ । ସେ ସ୍ୱହସ୍ତରେ ଯେଉଁ କଙ୍କଣ ଇମୋଜେନକୁ ଫିରାଇ ଦେଇଥିଲେ ଏ ସେହି କଙ୍କଣ ଅଟେ । କଙ୍କଣ ଦେଖି ଲର୍ଡ଼ନଟାସର ସକଳ ସନ୍ଦେହ ଦୂର ହେଲା; ସେ କ୍ରୋଧରେ ଅଧୀର ହୋଇ ଇମୋଜେନ ତଥା ନାରୀ ଜାତିକୁ ଅନେକ ଭର୍ତ୍ତସ୍ନାର କଲେ ଏବଂ ହସ୍ତସ୍ଥିତ ଅଙ୍ଗୁରୀ ସ୍ୱାଙ୍କମୋ ହସ୍ତେ ପ୍ରଦାନ କରି କହିଲେ "ନିଅ, ଏହା ମୋହର ବିଶ୍ୱାସର ଅଟେ । ଏହା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରେ ମୋହର ଶପଥର ଦଗ୍ଧ ହେଉଅଛି । ଧିକ ରମଣୀ ! ଧିକ ରମଣୀମାନଙ୍କର ପ୍ରେମ । ଧିକ ରମଣୀ-ମାନଙ୍କର ସତ୍ୟ ! ଲର୍ଡ଼ନଟାସକୁ ଏପରି ଅଧୀର ହେବାର ଦେଖି ଫିଲାରିଓ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ବୁଝାଇ କହିଲେ "ଧୈର୍ଯ୍ୟ-ଧର, ଅଙ୍ଗୁରୀ ଫେରି ନିଅ, ଅଙ୍ଗୁରୀ ଅପଥ ସ୍ୱାଙ୍କମୋର ପ୍ରାପ୍ୟ ହୋଇନାହିଁ । ଏପରି ହୋଇପାରେ କେହି ଦାସୀ ଅର୍ଥ ଲୋଭରେ କଙ୍କଣ ଚୋରିକରି ଅଣି ସ୍ୱାଙ୍କମୋକୁ ଦେଇ-ଥିବ" । ସ୍ୱାଙ୍କମୋ ଶପଥପୂର୍ବକ କହିଲା "ମୁଁ ନିଜେ ଇମୋଜେନ ହସ୍ତରୁ କଙ୍କଣ ଆଣିଅଛି" ଏବଂ ଇମୋଜେନର ପ୍ରେମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ବିଶେଷ ଭାବେ ଥିବାର ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କଲା । ତାହା ଶୁଣି ଲର୍ଡ଼ନଟାସର ସବୁ ସନ୍ଦେହ ଦୂର ହେଲା । ସେ ଉଲ୍ଲାସ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲେ "ସ୍ୱାଙ୍କମୋ ତୁମ୍ଭେ ଯାହା କହିଅଛ ତାହା ସତ୍ୟ, ତୁମ୍ଭର ଶପଥ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ । ବରଂ ଯଦ୍ୟପି ତୁମ୍ଭେ ଶପଥ କରି କୁହ ଯେ, ଯାହା କହିଅଛ ସବୁ ମିଥ୍ୟା ତାହାହେଲେ ମୁଁ କହିବି "ତୁମ୍ଭେ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ।" ଯଦି ପିଶାଚୀ ଏଠାକୁ ଆସନ୍ତା ତାହାହେଲେ ତାହାର ପାପପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେହକୁ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରନ୍ତି । ଯାହାହେଉ ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ ତାହା ନିକଟକୁ ଯିବି ଏବଂ ଯାହା କହୁଅଛି କରିବି, ବିଳମ୍ବରେ, ବିଳାଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ପାପିଷ୍ଠାର ଶିର ଛେଦନ କରିବି ।" ଏହା କହି ସେ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ସେହିଦିନ ରମଣୀଜାତି ପ୍ରତି ଲର୍ଡ଼ନଟାସର ଅନ୍ତରରେ ଘୃଣା ଜାତ ହେଲା । ସେ ବୁଝିଲେ ରମଣୀ ମାତ୍ରେ ଅଧମ, ମିଥ୍ୟାଭାଷିଣୀ, ନରକର ସକଳ ପାପ ରମଣୀ ଶରୀରରେ ବିଦ୍ୟମାନ୍; ପାପର ଅନ୍ୟ ନାମ ରମଣୀ—ଏହିପରି ଭାବି ଇମୋଜେନକୁ ହତ୍ୟା କରିବାର ଏକ ଉପାୟ ସ୍ଥିରକରି ତାଙ୍କର ସେହି ବିଶ୍ୱାସୀ ଭୃତ୍ୟ ପିଶାନିଓକୁ ଖଣ୍ଡେ ପତ୍ର ଲେଖିଲେ ଏବଂ ଇମୋଜେନକୁ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ ଏକ ଖଣ୍ଡ ପତ୍ର ଲେଖିଲେ । ଇମୋଜେନକୁ ଯେଉଁ ପତ୍ର ଲେଖିଥିଲେ ତହିଁର ମର୍ମ ଏହିରୂପ "ସୁନ୍ଦରୀ ! ତୁମ୍ଭର ପିତାଙ୍କର ନିକଟରେ ଆଦେଶ ଅପେକ୍ଷା ତୁମ୍ଭର ଅଦର୍ଶନ ମୋତେ ଅଧିକ କଷ୍ଟକର ବୋଧ ହେଉଅଛି । ମୋହର ଏକାନ୍ତ ଇଚ୍ଛା ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ ଥରେ ମାତ୍ର ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବି । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ମିଲଫୋର୍ଡ ବନ୍ଦର ନିକଟସ୍ଥ କାର୍ଯ୍ୟାଗ୍ରାମରେ ଅଛି, ଯଦି ତୁମ୍ଭେ ଦୟା ସ୍ୱୀକାର କରି ଏଠାକୁ ଥରେ ଆସ ମୋର ତାହାହେଲେ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେବି ।" ଏହି ପିଶାନିଓକୁ ଯେଉଁ ପତ୍ର ଲେଖିଥିଲେ ତହିଁରେ ପିଶାନିଓ ପ୍ରତି ଏହିପରି ଆଦେଶ ଥିଲା ଯେ ସେ ଇମୋଜେନକୁ ହତ୍ୟାକରି ତହିଁର ସମ୍ବାଦ ଠାଉରି ।

ପିଶାନିଓ ପତ୍ର ପାଠକରି ବିସ୍ମିତ ହେଲା । ଇମୋଜେନକୁ କିରୂପେ ହତ୍ୟା କରିବ; ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଏପରି ଅନ୍ୟାୟ ଆଦେଶ କିପରି ପାଳନ କରିବ; ଏହିପରି ଚିନ୍ତା ଅଛି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଇମୋଜେନ ସେଠାରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ପିଶାନିଓ ଇମୋଜେନକୁ ତାଙ୍କ ନାମରେ ପତ୍ରଖଣ୍ଡ ପ୍ରଦାନ କଲା । ପତ୍ର ପାଠକରି ସରଳା ଇମୋଜେନର ଆନନ୍ଦର ସୀମା ରହିଲା

Digitized by Sarjamin@eGyaan.com

ନାହିଁ । ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍, ବହୁଦିନର ପରେ ମିଳନ— ଆଜି ବିଳମ୍ବ ନ କରି ଇଚ୍ଛଣାଳ୍ ପିସାନିର୍ଦ୍ଦକୁ ସଙ୍ଗେ ସେନ ନିଲଫୋଡ ଅନ୍ଧମ୍ବରକୁ ଯାତ୍ରାକଲେ ।

ନିଲଫୋଡ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ପିସାନିର୍ଦ୍ଦକୁ ପଚାରିଲେ "ସ୍ୱାମୀ କାହାନ୍ତି ?" ପିସାନିର୍ଦ୍ଦ ଜବାବ ଦିଲା । ଇମୋଜେନକୁ ଗୃହିଣୀ ଦେଲେ ଦିନ, ଘର ଦ୍ୱାର ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଇମୋଜେନ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହୋଇ କହିଲେ "ପିସାନିର୍ଦ୍ଦ ଏପରି ଘର ଦ୍ୱାର କାହିଁକି ପରିତ୍ୟାଗ କରୁଅଛ ? କି ଘଟଣା ଘଟିଅଛି ପ୍ରକାଶ କର, ସ୍ୱାମୀଙ୍କର କି ଛି ଅମଙ୍ଗଳ ଘଟିଅଛି ?" ପିସାନିର୍ଦ୍ଦ କିଛି ନ କହି ଇର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୱରଙ୍କର ଆଦେଶ ପତ୍ରଖଣ୍ଡି ଇମୋଜେନକୁ ପ୍ରଦାନ କଲା । ଇମୋଜେନ ପତ୍ର ପାଠ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତହିଁର ମର୍ମ୍ମ ଏହିରୂପ ;— "ଇମୋଜେନ ଅସତ୍ୟ, ସେ ମୋହର ଶପଥ କଳୁଷିତ କରିଅଛି । ମୁଁ ଏହାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ପାଇଅଛି । ପାପିଷ୍ଠାକୁ ଉଚିତ ଦଣ୍ଡ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ହେବ, ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ । ଇମୋଜେନକୁ ନିଲଫୋଡ ଅଧିକା ନିମନ୍ତେ ସବ ଲେଖିଅଛି । ଏ ସୁଯୋଗ ଛାଡ଼ିବ ନାହିଁ, ତାହା ସଙ୍ଗରେ ଅସି ସେହିଠାରେ ତାକୁ ହତ୍ୟା କରିବ ଏବଂ ମୋତେ ତହିଁର ସମ୍ବାଦ ପଠାଇବ । ଯଦି ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରି ତାହାହେଲେ ବୁଝିବ ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ଇମୋଜେନର ପାପକାର୍ଯ୍ୟରେ ସହାୟତା କରୁଅଛ ।" ପତ୍ର ପାଠକରି ଇମୋଜେନର କଷ୍ଟର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ମିଥ୍ୟାପବାଦ ମୃତ୍ୟୁ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ କଷ୍ଟକର ଅଟେ । ସେ କାରେ ହୋଇ କହିଲେ "ମୁଁ ଅସତ୍ୟ ! ସର୍ବଦା ଇର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଭଜୁଅଛି, ତାଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଅନୁକ୍ଷଣ ଅଶ୍ରୁପାତ କରୁଅଛି, ମନ୍ଦିରାଦିରେ ତାଙ୍କର ରୂପ ସ୍ମରଣରେ ଦେଖୁଅଛି । ଏହା ସତ୍ୟ କି ଅସତ୍ୟ ହେଉ ଅଛେ ? ମୁଁ ଅସତ୍ୟ ! ଧର୍ମ୍ମ ସାକ୍ଷୀ ! ସ୍ୱାମୀ ତୁମ୍ଭ ବିରୁଦ୍ଧେ ଅନେକ କଥା କହିଥିବାରୁ ମୁଁ ତାକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିଥିଲି କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୁଝିଲି ସେ ମୋହର ମଙ୍ଗଳ ନିମନ୍ତେ ସେ କଥାମାନ କହିଥିଲା । ଇର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୱର କିଗୋଲ୍ଲ ଲିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୱରଙ୍କ ହୃଦୟ ଅନ୍ୟ ସୁନ୍ଦରୀ କର୍ତ୍ତୃକ ଅଧିକୃତ ହୋଇଅଛି । ହାୟ ! ପୁରୁଷମାନେ କେବଳ ରମଣୀମାନଙ୍କୁ କଷ୍ଟ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ଶପଥ କରନ୍ତି । ପିସାନିର୍ଦ୍ଦ ବିଳମ୍ବ କରନାହିଁ । ତୁମ୍ଭଙ୍କ ଆଦେଶ ପାଳନ କର । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲେ କହିବ ମୁଁ ସର୍ବଦା ତାଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ପାଳନ କରିଅଛି । ଅସ ନିର୍ଦ୍ଦୟରେ ମୋହର ହୃଦୟରେ ଅସି ବିଦ୍ଧ କର । ଦେଖିବ ମୋହର ହୃଦୟ ଶୋକପୂର୍ଣ୍ଣ, ତୁମ୍ଭର ପ୍ରତି ସେ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସାକ୍ଷୀ ବୋଲି ଜାଣେ, ତେବେ କାହିଁକି ମିଥ୍ୟା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛ ?" "ଦୂରହ, ନୀଚଅଷ୍ଟ, ତୋତେ ସ୍ପର୍ଶକରି ହସ୍ତ କଳୁଷିତ କରିବ ନାହିଁ ।" ଏହା କହି ପିସାନିର୍ଦ୍ଦ ଅସି ଦୂରକୁ ଫିଙ୍ଗିଦେଲା ।

ଶୋକାବେଗରେ ଇମୋଜେନ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ "ସ୍ୱାମୀନ୍ ମୁଁ ଅତି ନିର୍ବୋଧ ସେହି କାରଣରୁ ତୁମ୍ଭ କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିଥିଲି । ତୁମ୍ଭର ନିମନ୍ତେ ମୁଁ ପିତୃ ଆଦେଶ ଲଙ୍ଘନ କରିଅଛି, ତୁମ୍ଭର ନିମନ୍ତେ ରାଜପୁରୁଷମାନଙ୍କୁ ରୁଷ୍ଟ ବୋଧ କରିଅଛି, ଯାହାହେଉ ଏକ ସମୟରେ ବୁଝି ପାରିବ ମୁଁ ଅସତ୍ୟ ନୁହେ । ମୋହରାତ୍ମା ରମଣୀ ଅତି ବିରଳ । ସେତେବେଳେ ତୁମ୍ଭଙ୍କ ନିଷ୍ଠୁର ଅନୁତାପ କରିବାକୁ ହେବ । ପିସାନିର୍ଦ୍ଦ, ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଆଦେଶ ପାଳନ କର ।"

ପି—ଠାକୁରାଣୀ, ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଆଦେଶପ୍ରାପ୍ତି ସମୟରୁ ମୋହର ଚକ୍ଷୁ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ଇ—ଅଗ୍ରେ ଆଦେଶ ପାଳନ କର, ପରେ ଶୟନ କରିବ ।

ପି—ଅଗ୍ରେ ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱୟକୁ ନଷ୍ଟ କରିବି ।

ଇ—ତେବେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ କାହିଁକି ହସ୍ତକ୍ଷେପ କର ! ବୃଥାରେ ଏତେ ବାଟ କାହିଁକି ଆସିଲ ?

ପି—ତ ଉପାୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଅନ୍ୟାତ୍ମ ଆଦେଶ ପ୍ରତିପାଳିତ ନ ହେବ ତାହା ସ୍ଥିର କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏଠାକୁ ଆସିଅଛୁ । କ୍ରୋଧକରେ ଆପଣ ଆଜ୍ ପ୍ରସାଦକୁ ଫେରିଯିବ ନାହିଁ ।

ଇ—ମୋତେ ହତ୍ୟା କରିବାକୁ ଆଣିଅଛ ଫେରିଯିବ କିପରି !

ପି—ମୁଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଜଣାଇବ ଯେ ତୁମ୍ଭର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରାସାଦରେ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କେହି ପାଇବେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ତୁମ୍ଭର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିବା ସମ୍ବନ୍ଧେ କାହାରି କୌଣସି ପ୍ରକାର ସନ୍ଦେହ ରହିବ ନାହିଁ ।

ଇ—ମୁଁ କେଉଁଅଡ଼େ ଯିବି, କେଉଁଠାରେ ରହିବ ଦେହ ବା ଜୀବନ ଧାରଣ କରିବି ? ସ୍ୱାମୀ ଯଦି ମୋତେ ମୃତା ବୋଲି ଜାଣିଲେ ତେବେ ଜୀବନରେ ମୋହର ଆଉ କି ସ୍ପୃହା ରହିବ ?

ପି—ଯଦି ପ୍ରାସାଦକୁ ଫେରିଯିବ—

ଇ—ଆଉ ପ୍ରାସାଦକୁ ଯିବି ନାହିଁ । କ୍ରୋଧାନଳର ବ୍ୟବହାର ଅଶେଷ ଅସହ୍ୟ ହୋଇଅଛି ।

Digitized by orissanika@gmail.com

ପି—ବ୍ରିଟେନରେ ମଧ୍ୟ ଚାହିଁବା ଉଚିତ ନୁହେ ।

ଲ—ତୁମ୍ଭେ କି ମନେ କର ଏଇ ବ୍ରିଟେନରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଛନ୍ତି, ବ୍ରିଟେନରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଜ୍ୱଳ, ଦିନ ଜ୍ୱଳ । ବ୍ରିଟେନଛଡ଼ା ଆଉ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ସବାର ଅଳନ୍ତ । ତହିଁମଧ୍ୟରେ ବ୍ରିଟେନ ସାଗର ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗାରିବନ୍ଦ ପ୍ରାୟ ଅଟେ । ଜାଣ ଦେଖ, ବ୍ରିଟେନର ବହିର୍ଭାଗରେ ମଧ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ଅଛନ୍ତି ।

ପିସାନର୍ଡ ମନେ ମନେ ଅନନ୍ଦିତ ହେଲା । ସେଇ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲମୋକେନକୁ ଏତେଦୂର ଆଣିଅଛି ତାହା ସଫଳ ହେଲା । ଲମୋକେନ ବ୍ରିଟେନ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ; ସୁତରାଂ ପିସାନର୍ଡ ନିର୍ଦ୍ଦୟରେ ଲମୋକେନକୁ କହିଲା "ରୋମରାଜ୍ୟର ଦୂତ କାଲି ଏହି ପଥ ଦେଇ ରୋମ ଯିବେ । ତୁମ୍ଭେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଗମନ କଲେ ରୋମରେ ପହଞ୍ଚି ପାରିବ ଏବଂ ସେଠାରେ ବହୁ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ସଂବାଦ ପାଇ ପାରିବ । କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବେଶ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ହେବ; ରମଣୀ ବେଶ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପୁରୁଷ ବେଶ ଧାରଣ କରିବାକୁ ହେବ । ନୋହିଲେ ବିପଦ ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା । ମୁଁ ଉପଯୋଗୀ ପୋଷାକ ଆଣିଅଛି—ପରିଧାନ କର । ରମଣୀସୁଲଭ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବ । ଲଜ୍ଜା ଓ ଭୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ସାହସ ଅବଲମ୍ବନ କରିବ । ମୁଁ ଏଠାରେ ଅଧିକକ୍ଷଣ ଭିଡ଼ ପରିବି ନାହିଁ କାରଣ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଓ ମୋତେ ପ୍ରାସାଦରେ ନ ଦେଖି ମୋହ ପ୍ରତି ସନ୍ଦେହ ହୋଇପାରେ ।" ପରେ ବସ୍ତ୍ରମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଔଷଧ ଶିଶି ବାହାର କରି ଲମୋକେନକୁ କହିଲେ "ଏହି ଔଷଧ ସଙ୍ଗରେ ରଖିଥିବ, ଜୀବନରେ କୌଣସିପ୍ରକାର କଷ୍ଟ ବା ପୀଡ଼ା ଜାତ ହେଲେ ଏହା ସେବନ କରିବ । ଏହା ଦ୍ୱାରା ସକଳ କଷ୍ଟ ଓ କ୍ଲାନ୍ତି ଦୂର ହେବ, ଈଶ୍ୱର ତୁମ୍ଭର ମଙ୍ଗଳ କରନ୍ତୁ ।" ଏହା କହି ଲମୋକେନକୁ ଔଷଧ ଶିଶି ଓ ପୁରୁଷର ପରିଚ୍ଛଦ ପ୍ରଦାନ କରି ଦୁଇଜଣ ଅନୁଚରଙ୍କରେ ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା । ଲମୋକେନ ପୁରୁଷ ବେଶ ଧାରଣ କରି ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ।

ବ୍ରୋଜର ଅଦେଶ ଥିଲା ଲମୋକେନ ପ୍ରଭଦନ ତାଙ୍କୁ ଥରେ ସାକ୍ଷାତ କରିବେ । କିନ୍ତୁ ସେଦିନ ସାକ୍ଷାତର ସମୟ ଗତ ହୋଇଗଲା । ଲମୋକେନର ଦେଖା ନାହିଁ । ରାଜା ବ୍ରୋଜଙ୍କୁ ଜାତ ତର୍ଜ୍ଜନ କାରଣ ପଚାରିଲେ । ବ୍ରୋଜ ଜନୈକ ଭୃତ୍ୟକୁ ଲମୋକେନର ଗୃହକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଭୃତ୍ୟ ଫେରି ଆସି କହିଲା ଲମୋକେନର କକ୍ଷ ଶୂନ୍ୟ—ବାହାରୁ ଦ୍ୱାର ରୁଦ୍ଧ । ଏହା ଶୁଣି ରାଜା ଅତିଶୟ କୁପିତ ହେଲେ ଏବଂ ଲମୋକେନର ଅନୁସନ୍ଧାନାର୍ଥ ଚାରିଆଡ଼େ ଭୃତ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ରାଣୀ କ୍ଲେ ଅତିଶୟ ଅନନ୍ଦିତା ହେଲେ ଲମୋକେନ ଦୂର ହେଲା । କ୍ଲୋଡେନ ସିଂହାସନର ଭାବୀ ଅଧିକାରୀ—ସୁତରାଂ ରାଣୀର ଆଶା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ବିଳାସପ୍ରେମିକ କ୍ଲୋଡେନ ଧନ୍ୟ, ବଡ଼ ବ୍ୟଥିତ ହେଲା ଏବଂ ଲମୋକେନକୁ ଖୋଜିବା ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱୟଂ ବହିର୍ଗତ ହେଲା । ପିସାନର୍ଡ ଠାରୁ ଠିକ ସଂବାଦ ପାଇ ପାରିବ ଜାଣି, ସର୍ବାଗ୍ରେ ପିସାନର୍ଡ ନିକଟକୁ ଯାଇ କହିଲା "ପାପିଷ୍ଠ କହ ଲମୋକେନ କାହିଁ, ନୋହିଲେ ଅସିଦ୍ୱାରା ତୋହର ହୃଦୟ ବିଦ୍ଧ କରି ତହିଁ ମଧ୍ୟରୁ ଗୁପ୍ତକଥାମାନ ବାହାର କରିବ ।" ପିସାନର୍ଡ କିଛି ନ ଜାଣିଲା ପରି କହିଲା "ଲମୋକେନ ତ ପ୍ରାସାଦରେ ନାହାନ୍ତି ? କେତେଦିନ ହେଲା ପ୍ରାସାଦ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଅଛନ୍ତି ?" କ୍ଲୋଡେନ ଅଧିକ କୁପିତ ହୋଇ କହିଲା "ଧୂର୍ତ୍ତ, ମୃଗୁଆ ଛଳ, ଲମୋକେନ କାହିଁଗଲା କହ ?" ମୂର୍ଖ ସଙ୍ଗେ ଅଧିକ ତର୍କ କରିବା ବୃଥା ଭାବି, ଲର୍ଡନକ୍ଷାସ ସେଇଁ ଏବଂ ଲମୋକେନକୁ ଲେଖିଥିବାରେ ପିସାନର୍ଡ ସେହି ପତ୍ରଖଣ୍ଡି କ୍ଲୋଡେନକୁ ଦେଇ କହିଲା "ମହାଶୟ, ଲମୋକେନ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମୁଁ ଯାହା ଜାଣେ ତାହା-ଏହି ପତ୍ରରୁ ପ୍ରକାଶ ହେବ" କ୍ଲୋଡେନ ପତ୍ର ପାଠ କରି ପଚାରିଲା "ପତ୍ରଲିଖିତ ବିଷୟ କି ସତ୍ୟ ?"

ପି—ପ୍ରତି ଅକ୍ଷର ସତ୍ୟ !

କ୍ଲୋ—ଦେଖ୍ ପିସାନର୍ଡ ତୋହର ଚିନ୍ତା ବସ୍ତୁ ନାହିଁ । ମୁଁ ତୋତେ ଯଥେଷ୍ଟ ପୁରସ୍କାର ଦେବ । କିନ୍ତୁ ମୋହର ଆଜ୍ଞା ଏକ ଉପକାର କରିବାକୁ ହେବ, ଲର୍ଡନକ୍ଷାସର ପ୍ରାଚୀନ ପୋଷାକ ଯଦି ତୋହ ନିକଟରେ ଥାଏ ତାହା-ହେଲେ ମୋତେ ଆଣି ଦେ ।

ପି—ଲର୍ଡନକ୍ଷାସ ସେଇଁ ପୋଷାକ ଯିଏ ଏଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ ସେହିଁ ପୋଷାକଟି ମୋତେ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ତାହା ମୋ ନିକଟରେ ଅଛି ।

କ୍ଲୋ—ତେବେ ଶୀଘ୍ର ଯା, ସେହି ପୋଷାକଟି ମୋତେ ଆଣି ଦେ ।

ପିସାନର୍ଡ ପୋଷାକ ଆଣିବାକୁ ଗଲା । କ୍ଲୋଡେନ ମନେ ମନେ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା "ଲମୋକେନ, ଏବେ ତ ଭାବିଥା ! ବିଷୟ ମିଳିଯାଇଛି ତୋହର ଦର୍ପ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ । ନିର୍ଦ୍ଧନ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଲିଓନିଡାସକୁ ସେହିଠାରେ ହତ୍ୟା କରିବ । ଇମୋଜେନ ଦିନେ କହିଥିଲା ମୋହ ଅପେକ୍ଷା ଲିଓନିଡାସର ପରିଚ୍ଛଦକୁ ସେ ଅଧିକ ସମ୍ମାନ କରେ । ସେ କଥା ସ୍ମରଣ ହେଲେ ମୋହର ହୃଦୟ ଦଗ୍ଧ ହେଉଅଛି । ଆଜି ସେହି ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି ପାପିଷ୍ଠାକୁ ପଦାଘାତ କରିବ । ଅଗ୍ରେ ତାହାର ସମ୍ମୁଖରେ ଲିଓନିଡାସକୁ ହତ୍ୟା କରିବ, ମୋହର କେତେ ପରାକ୍ରମ କେତେ ସାହସ ସେହିଠାରେ ତାକୁ ଦେଖାଇବ, ତତ୍ପରେ ଲିଓନିଡାସର ଶବକୁ ପଦାଘାତ କରିବ ଏବଂ ଯେଉଁ ପୋଷାକ ଇମୋଜେନର ଏତେ ମୂଲ୍ୟ ଥିଲା ସେହି ପୋଷାକ ତାହାର ସମ୍ମୁଖରେ ଛିନ୍ନ କରି ପଦଦଳିତ କରିବ । ଅବଶେଷରେ ଇମୋଜେନକୁ ପଦାଘାତଦ୍ୱାରା ସ୍ୱଗୃହକୁ ଫେରିବ ଆଣିବ । ମୋତେ ଅପମାନ କରି ଇମୋଜେନ ଯେପରି ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଥିଲା ମୁଁ ଅଦ୍ୟ ତାହାର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଇ ସେହିପରି ଆନନ୍ଦିତ କରିବ ।"—

ପିସାନ୍ଡର ପୋଷାକ ସେଇ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କ୍ରୋଧେନ ଅନନ୍ଦିତ ହୋଇ ପୋଷାକ ଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ ପିସାନ୍ଡର୍‌କୁ କହିଲା "ହେଉ ଏ କଥାମାନ କାହାରିଠାରେ ପ୍ରକାଶ କରିବୁ ନାହିଁ ମୁଁ ଫେରି ଆସି ତୋତେ ଯଥେଷ୍ଟ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରଦାନ କରିବ ।" ଏହା କହି ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା ।

ପିସାନ୍ଡର ମନେ୍ୟ ଭାବିଲା ଯା, ମୂର୍ଖ, କେବଳ ପଥଶ୍ରମ ସାର ହେବ । ଇମୋଜେନ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେବା ଅସମ୍ଭବ । ହେ ପରମେଶ୍ୱର ! ଇମୋଜେନକୁ ଶକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କର, ତାହାର ଗତି ଦ୍ରୁତ ହେଉ ।

ଇମୋଜେନ ପିସାନ୍ଡର ନିକଟରୁ ବିଦାୟ ହୋଇ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ, କିନ୍ତୁ ଯାଉଁ ପଥଭ୍ରଷ୍ଟା ହେଲେ — କ୍ରମେ ଏକଦିନ ଗତ ହୋଇଗଲା, ଆଉ ବାଟ ପାଇଲେ ନାହିଁ । ସେହି ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକା ଭ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କାହାର ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ ନାହିଁ, ଖାଇ ଏପରି ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ଯେଉଁଠାରୁ ଆହାର୍ଯ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀ ପାଇ ପାରନ୍ତେ ; କ୍ରମେ ତାଙ୍କର ଶରୀର ଅବସନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ; କ୍ଷୁତ୍‌ପିପାସାରେ ଆକୁଳ ହେଲେ । ସେ ପୁରୁଷବେଶଧାରଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ କିନ୍ତୁ, ଏମାନଙ୍କର କୋମଳ ଅଙ୍ଗ କି ଏତେ କଷ୍ଟ ସହ୍ୟ କରିପାରେ ? ଆଉ ଚାଲିପାରିବେ ନାହିଁ, ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଏକ ଗୁମ୍ଫା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶନ କଲେ ଏବଂ ମନେ୍ୟ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲେ "ହାୟ ! ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନ କି କଷ୍ଟମୟ, ଆକାଶ ଦୁଇଦିନ ହେଲା ଜଳ ସ୍ପର୍ଶ ସ୍ୱାଦ କରିନାହିଁ । ତୁମ ମୋହର ଶଯ୍ୟା ହୋଇଅଛ । ବହୁକ୍ଷଣ ପୂର୍ବରୁ ମୋହର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥାନ୍ତା କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାର ଆଶା ମୋତେ ମୃତ୍ୟୁହସ୍ତରୁ ରକ୍ଷା କରିଅଛି । ନିରପରାଧ ! ପିସାନ୍ଡର ଯେତେବେଳେ ତୋତେ ଦେଖାଇ ଦେଲା ସେତେବେଳେ ତୁ କେତେ ନିକଟରେ ଦେଖା ଯାଉଥିଲୁ, କିନ୍ତୁ ହାୟ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଣିଲି ଯାହାର ଅଦୃଷ୍ଟ ମନ୍ଦ ତାକୁ ଦେଖି ତୁମ୍ଭୀ ମଧ୍ୟ ଦୂରକୁ ପଳାୟନ କରେ । ଦୁଇଜଣ ଭଦ୍ରଲୋକ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ ହୋଇଥିଲା, ପରିଚୟରେ ସେମାନେ କହିଲେ ମୁଁ ଠିକ ବାଟରେ ଅଛିଅଛି ତେବେ ପଥଭ୍ରମ ହେଲା କାହିଁକି ? ସେମାନେ କି ମିଥ୍ୟା କଥା କହିଥିଲେ । ସେମାନେ ଜୀବନର କଷ୍ଟ ନିଜେ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ ସ୍ୱତ୍ତା କି ମୋତେ ଏପରି କଷ୍ଟରେ ପକାଇଲେ । ଅସମ୍ଭବ ନୁହେ ! ଧନୀମାନଙ୍କର ଦୟା ଅଭାବ ନ ଥିଲେ ସ୍ୱତ୍ତା ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଅଳ୍ପଲୋକ ମାତ୍ର ସତ୍ୟ କଥା କହନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଦରିଦ୍ରମାନେ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ହେବା ବିଚିତ୍ର ନୁହେ । କିନ୍ତୁ ଧନୀମାନଙ୍କର ମିଥ୍ୟା କହିବା ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କର ମିଥ୍ୟା କହିବା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଦୂଷଣୀୟ । ସ୍ୱାମୀନ୍ ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ।" ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଗୁହାର ଦ୍ୱାର ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଗଲା । ଦେଖିଲେ ଗୁହା ମଧ୍ୟକୁ ଯିବାର ବାଟ ଅଛି । ତୁମେ ଗୁହା ମଧ୍ୟକୁ ଯିବାର ସାହସ ହେଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କ୍ଷୁଧାର ଜ୍ୱାଳା ତାଙ୍କର ସକଳ ଭୟ ଦୂର କରିଦେଲା । ଯେଉଁମାନଙ୍କର କିଛି ଅଭାବ ନାହିଁ ସେମାନେ ଅଧିକ ଭୀରୁ ହୁଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଅଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ, ସର୍ବଦା କଷ୍ଟଭୋଗ କରୁଅଛନ୍ତି ଭୟ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରେ । ଗୁହା ମଧ୍ୟରେ କେହି ଅଛନ୍ତି କି ନାହିଁ ଜାଣିବା ନିମନ୍ତେ ଇମୋଜେନ ପ୍ରଥମେ ଦ୍ୱାରେ ଠିଆହୋଇ ଅନେକ ଡାକିଲେ । କିନ୍ତୁ କାହାର ଉତ୍ତର ନ ପାଇବାରୁ ଗୁହା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଦେଖିଲେ ତହିଁ ମଧ୍ୟରେ କେହି କାହାନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଖାଦ୍ୟ ସାମଗ୍ରୀମାନ ରହିଅଛି । ସେ ଅତିଶୟ କ୍ଷୁଧାତୁର ହୋଇଥିଲେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାହାରି ଅନୁମତିର ଅପେକ୍ଷା ନ କରି ଖାଦ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟମାନ ନେଇ ଆହାର କରିବାକୁ ବସିଲେ ।

(କ୍ରମଶଃ)

ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

୭ମ ଭାଗ] ମାଘ, ଫାଲ୍ଗୁନ, ଚୈତ୍ର ୧୩୨୦ [୧୦, ୧୧, ୧୨ ସଂଖ୍ୟା

ମୁକୁର

ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଦାସ,
ସମ୍ପାଦକ ।

ପ୍ରବନ୍ଧସମୂହର ମତାମତ ନିମନ୍ତେ ଲେଖକମାନେ ଦାୟୀ ।

ସୂଚୀ ।

ବିଷୟ ।	ଲେଖକମାନଙ୍କର ନାମ ।	ପୃଷ୍ଠାଙ୍କ
୧ । କଟାଇ ଦେଖିଲି ? (ପଦ୍ୟ)	ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମଦନମୋହନ ପାଣିଗ୍ରହୀ	୨୧୭
୨ । ବାଲେଶ୍ୱରୀ ଦୁର୍ଗ	" କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ବି. ଏ.	୨୧୮
୩ । ଝଡ଼ୁଣୀ	" ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ବାଣୀଭୂଷଣ ବାଚସ୍ପତି	୨୨୧
୪ । ବାଣୀ-ଅବାହନ (ପଦ୍ୟ)	ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ଅର୍ଚ୍ଚନ୍ଦ୍ର	୨୩୩
୫ । ଦମାଭା (ଗଳ୍ପ)	ଜଗନ୍ନାଥଦତ୍ତ ଘୋଷ	୨୩୭
୬ । ଧୂଳ ମାଟୀ	ଶିବକାଳସ୍ୱରୂପ ବାସୁକ	୨୪୦
୭ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ (ପଦ୍ୟ)	ଉମାଧର ମେହେର	୨୪୨
୮ । ଉତ୍ତରସମ୍ବରଣ (ନାଟକ)	" ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ବାଣୀଭୂଷଣ ବାଚସ୍ପତି	୨୪୭
୯ । ସାଧୁ ଓ ଫକୀର	ନବୋଧ ମିଶ୍ର	୨୫୦
୧୦ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ (ଗଳ୍ପ)	ଶ—	୨୫୭
୧୧ । ଭିତର (ପଦ୍ୟ)	ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତି	୨୭୨
୧୨ । ବାଲ୍ମୀକ୍ୟୁକ୍ତ	ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ର	୨୭୨
୧୩ । ଗଣ୍ଡଜ ଓ ଗ୍ରଗଣ (ପଦ୍ୟ)	ବାଞ୍ଛାନିଧି ତ୍ରିପାଠୀ	

PRINTED AND PUBLISHED BY B. S. DAS, MUKUR PRESS, CUTTACK.

Digitized by srujanika@gmail.com

ବିଜ୍ଞାପନ ।

ମୁକୁର—ପ୍ରେସରେ ଓଡ଼ିଆ, ବଙ୍ଗଳା, ଦେବନାଗରୀ ଓ ଇଂରାଜୀ ଅକ୍ଷରରେ ବହୁ ପ୍ରକାର ସୁନ୍ଦର ଓ ସୁଲଭ ମୂଲ୍ୟରେ ଛପାହୁଏ । ଏଠାରେ ସବୁ ପ୍ରକାର ପୁସ୍ତକ ଓ କାଗଜ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅନ୍ତର ପଠାଇଲେ ଭି: ପି: ଯୋଗେ ପଠାଯାଏ ।

ମୁକୁର—ବିଜ୍ଞାପନାବଳୀ ।

୧—ମୁକୁର ପ୍ରତିମାସର ଶେଷ ସପ୍ତାହରେ ବିଜ୍ଞାପିତ-ରୂପେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେବ ।

୨—ମୁକୁର ଅଗ୍ରୀମ ବାର୍ଷିକ ମୂଲ୍ୟ ୫ ୨ ଟଙ୍କା; ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଲାଗି ୫ ୧ ଟଙ୍କା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଂଖ୍ୟାର ମୂଲ୍ୟ ୫ ୦ ୵ ମାତ୍ର । ବେହ ନମୁନା ଚାହିଁଲେ ଅଗ୍ରେ ମୂଲ୍ୟ ପଠାଇବେ ।

୩—ଛପାଇ ଛାଡ଼ିବା ଟିକିଟ ନ ପଠାଇଲେ ଉତ୍ତର ଦିଆଯିବ ନାହିଁ ।

୪—ବେହ ଠିକଣା ପରିବର୍ତ୍ତନ କଲେ ଅନୁଗ୍ରହପୂର୍ବକ ତାହା ମଝିରେ ଜଣାଇବେ ନଚେତ୍ ପତ୍ରିକା ହସ୍ତଗତ ନ ହେଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦାୟୀ ନୋହୁଁ ।

ମୁକୁରରେ ବିଜ୍ଞାପନ ଛପାଇବା ଖର୍ଚ୍ଚ;—

ଏକଥର ପାଇଁ—ଅର୍ଦ୍ଧସ୍ତମ୍ଭକୁ ୫ ୧ ଟଙ୍କା, ଏକସ୍ତମ୍ଭକୁ ୫ ୨ ଟଙ୍କା, ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକ ପୃଷ୍ଠାକୁ ୫ ୩ ଟଙ୍କା । ଏକବର୍ଷ ପାଇଁ ଯଥାକ୍ରମେ ୫ ୧୦ ଟଙ୍କା, ୫ ୧୮ ଟଙ୍କା, ଏବଂ ୫ ୨୨ ଟଙ୍କା । ବିଜ୍ଞାପନର ମୂଲ୍ୟ ବିଜ୍ଞାପନ ସହିତ ନ ପଠାଇଲେ ବିଜ୍ଞାପନ ଛପା ହେବ ନାହିଁ । ଟାଇଟଲ୍ ପେଜ ଚାରି ଉପର ପୃଷ୍ଠାରେ ବିଜ୍ଞାପନ ଛପିବାକୁ ହେଲେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରାଯିବ ।

ଗତ ବର୍ଷର ମୁକୁର, ଅତି ଅଳ୍ପ ଅଛି;—

ପ୍ରଥମବର୍ଷ ଶେଷ ଛମାସର ୫ ୧୨ ଟଙ୍କା; ଦ୍ୱିତୀୟ, ତୃତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷର ମୁକୁର ମୂଲ୍ୟ ୫ ୨୨ ଟଙ୍କା ଲେଖାଏଁ । ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଲାଗି ପ୍ରଥମବର୍ଷ ୬ ମାସର ୫ ୧ ଟଙ୍କା ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବର୍ଷମାନ ୫ ୧୨ ଟଙ୍କା ଲେଖାଏଁ । ବାନ୍ଧାଇ ଛଡ଼ିଲେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାଗରେ ୫ ୦ ୨ ବେଶି ପଡ଼ିବ ।

ଲେଖକ ଓ ଗ୍ରାହକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ।

ମୁକୁରର ଲେଖକମାନଙ୍କୁ ମୌଳିକ-ପ୍ରବନ୍ଧ, ପଦ୍ୟ, ଉପନ୍ୟାସ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ ଦିଅନ୍ତେ ପୃଷ୍ଠା ପ୍ରତି ୫ ୦ । ଅଣା ଓ ଅନୁବାଦ ବା ଅବଲମ୍ବନରେ ଲିଖିତ ବିଷୟ ପ୍ରତି ୫ ୦ ୵ ଅଣା ହିସାବରେ ପୁରସ୍କାର ଦିଆଯିବ । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧ ମୁକୁରରେ ସ୍ଥାନ ପାଇବ ସେହିମାନେ କେବଳ ପୁରସ୍କାର ପାଇବେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲେଖକ ଗ୍ରାହକ ହେବା ପ୍ରୟୋଜନ । ଲେଖକ ଗ୍ରାହକମାନଙ୍କୁ (ଛାତ୍ର ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା) ଅଗ୍ରୀମ ୫ ୨ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ହେବ । ନଚେତ୍ ପୁରସ୍କାର ମିଳିବ ନାହିଁ । ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ପ୍ରତି ମାସର ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହରେ ହସ୍ତଗତ ହେବା ପ୍ରୟୋଜନ ।

ଶ୍ରୀ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଦାସ,

ସମ୍ପାଦକ ।

Dr. P. C. Bose. L. M. S. (Cal. H. C.)
Lalbag, Cuttack.
Can effect marvellous cure in almost all incurable cases
Trial solicited—

ଡାକ୍ତର ପି. ସି. ବସୁ (ହୋଃ ଏଲ, ଏମ, ଏସ୍) ହୋମିଓପାଥିକ ଚିକିତ୍ସକ । ସର୍ବ ପ୍ରକାର ଦୁରାରୋଗ୍ୟ ରୋଗ ଯାହାକୁ କି ବୈଦ୍ୟ ଓ ଏଲୋପାଥିକ ଡାକ୍ତରମାନେ ଛାଡ଼ିଥିଲେ ତାହା ସହଜରେ ଆରୋଗ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଦୂର ପଦାର ଟିକିଟ ଦେଇ ରୋଗର ବିବରଣ ଲେଖିଲେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପଠାଯାଏ । ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ସର୍ବ ପ୍ରକାର ଔଷଧାଦି ଏବଂ ସୁବାସିତ ତୈଳାଦି ମିଳେ । ପତ୍ରାଦି ଦେବାର ଠିକଣା;—

ଡାକ୍ତର, ପି, ସି, ବସୁ
ଲାଲବାଗ,
କଟକ

Digitized by srujanika@gmail.com

ମୁକୁର

୭ମ ଭାଗ । | ମାଘ, ଫାଲ୍ଗୁନ ଓ ଚୈତ୍ର, ୧୩୨୦ । | ୧୦ମ, ୧୧ଶ ଓ ୧୨ଶ ସଂଖ୍ୟା ।

କିପାଇଁ ଦେଖିଲି ?

୧

କିପାଇଁ ଦେଖିଲି ?

ଥିଲା ନିର୍ମଳ ଗଗନ ନ ଥିଲା ଘନ ଗର୍ଜନ,
ଉଲ୍ଲସିତ ନେତ୍ରେ କିପାଁ ମୁହିଁ ନଭୋଦେଶେ ଚାହିଁଲି
ଚଳ-ଚୌଦାମିନୀ ପ୍ରାୟେ ଚାରୁମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିଲି ?

୨

କିପାଇଁ ଦେଖିଲି ?

ମଧୁର—ମଧୁରେ ରଙ୍ଗେ ଜଳୁଥିଲା ପିକ ସଙ୍ଗେ
ମଳୟ ଆନନ୍ଦେ, କିପାଁ ଯେ ମୂରତି ମୋହନ
ନୟନେ ଦେଖିଲି ଏବେ ହୃଦ ହୃଦ ଦହନ ?

୩

କିପାଇଁ ଦେଖିଲି ?

ଚଢ଼ିଣ ଶିଖର ଶୃଙ୍ଗ ଦେଖିଲି ଉନ୍ନତ ଭୃଙ୍ଗ,
କୁସୁମ ଆଧାରେ ସିନା କଲି ଦୂରେ ଗମନ,
କୁସୁମ,—କୁସୁମେ କିପାଁ କଲି ତାକୁ ଦର୍ଶନ ?

୪

କିପାଇଁ ଦେଖିଲି ?

ବସି ତରଙ୍ଗିଣୀ ତୀରେ ଗାଉଥିଲା ଗୀତ ଧୀରେ,
ଲମ୍ବ ଜଳଦେଣୀ ସଙ୍ଗେ ନାଚ ନାଚ ଆସିଲା ;
ଚାରିପାଖ ନ ଦେଖିଣୁ ହସି ହସି ଲୁଚିଲା ।

୫

କିପାଇଁ ଦେଖିଲି ?

ଫୁଲୁଥିଲା କନ୍ଦ କନ୍ଦ, ବୃକ୍ଷେ ବୃକ୍ଷ ଛନାଛନ
ଦେଖିଲି ଗହନବନେ ତାକୁ କଭା ସଦନେ,
କିପାଇଁ ଉଠିଲା ବାଣୀ ବୀଣାଜିଣା ବରଣେ ?

୬

କିପାଇଁ ଦେଖିଲି ?

ବସି ସରସୀର ଘରେ ସରସେ ଅନାଇଁ ମାରେ,
କଇପଦ୍ମ ପ୍ରସାରଣ ଉଭୟପଦ୍ମ ଯତନେ —
ଭୋଳିଲା, ଚାହିଁଲା ନେତ୍ର ଭୋଳ, ଲାଗେ ମରମେ ।

୭

କିପାଇଁ ଦେଖିଲି ?

ବାଳକ ଜନ୍ମରେ ଚାନ୍ଦ ହସୁଥିଲା ଗଦଗଦ,
ଢାଳୁଥିଲା ପ୍ରେମେ ଧନ୍ୟ ସୁଧା ଧରାଦଳେ ।
ଅବଗାହି ସେ ଅମୃତେ ଚାହିଁଲା ସେ ସରମେ ।

୮

କିପାଇଁ ଦେଖିଲି ?

ଦର୍ଶନେ କୋଟି କୋଟି ଭୋଗ ଭାସ୍ତ ଗୋଟି ଗୋଟି
ହସୁଥିଲା ଆକାଶରେ ନାଚୁଥିଲା ଭୁବନ ।
କିପାଁ ତା କମଳନେତ୍ରେ ପଡ଼ିଲା ମୋ ନୟନ ?

୯

କିପାଇଁ ଦେଖିଲି ?

ସେ ଚାରୁ ଅମଳ ଶଶୀ ପ୍ରେମେ ପାଶେ ବାଟରେ ହସି,
ମୁଖ ଲକ୍ଷ ଦେଲା ସତେ କଲ କେତେ ଯତନ ;
ନ ଦେଖିଲି ନ ଦେଖିଲି ସେ ଜୀବନରମଣ ।

୧୦

କିପାଇଁ ଦେଖିଲି ?

ଥାଅ ଅବା ନିଜଦେଶେ, ଯାଅ ନିଜଦେଶେ,
ଅମଳ ଧବଳ ଭୋର ବରେଣ୍ୟ ସେ ମୂରତି
ଜାଗିବେ, ସ୍ୱପନେ ମୋର ହୃଦୟର ସମ୍ପତ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ମଦନମୋହନ ପ. ନାୟକ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ।

ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

(ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନ ।)

ସୁଦୂର ବଂଶପରମ୍ପରାଦିରେ ଯହ୍ନ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ଅବସ୍ଥା ସେତେବେଳେ କିପରି ଥିଲା, ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନ କରିବା ସହଜ ସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ବହୁଶତାବ୍ଦୀର ବହୁବାର ଆକ୍ରମଣରେ ବାରବାଟୀ ଅତି ଦର୍ଶକ କଷ୍ଟରୁ ଲେଖ ପ୍ରାୟ ହୋଇଅଛି । ଦୁର୍ଗର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଯାହା କିଛି ଐତିହାସିକ କୌତୂହଳ ଉଦ୍ଦୀପକ ଦ୍ରବ୍ୟବିଶେଷ ଅଛି ତହିଁରୁ ଗଜପତିଙ୍କ ନିର୍ମିତ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ବର୍ତ୍ତନ କରିବା ସାଧ୍ୟାତ୍ତ କହିଲେ ଚଳେ । ବର୍ତ୍ତମାନ କେବଳ ଦୁର୍ଗର ଉତ୍ତରପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ପରଖା, ପୂର୍ବପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦ୍ୱାରଦେଶ, ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତରଖଣ୍ଡ, ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୃହ, ଏବଂ ଗୋଟିଏ ବୃହତ୍ ସ୍ତୂପ ବ୍ୟତୀତ ଅଧିକ କିଛି ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏନାହିଁ । ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ତାହାର ଆକାର କିପରି ଥିଲା, ଏବଂ ପରେ କେଉଁ ରାଜା-ମାନେ ତାହାର କି ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ, ତାହାର ସବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନ ବର୍ତ୍ତମାନ ଲେଖପଥରୁ ଅଜ୍ଞାତ, କେବଳ ଦ୍ରବ୍ୟବିଶେଷରୁ ଉତ୍ପତ୍ତିତ ଅନୁମାନ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ । ଷ୍ଟର୍ଲିଙ୍ଗ ମହାଶୟ ଏହି ଦୁର୍ଗର ବର୍ଣ୍ଣନ କରନ୍ତି :—

"ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ଦୁଇଟି ପ୍ରସ୍ତର ପ୍ରାଚୀର ଥିଲା— ଗୋଟିଏ ବାହାରରେ, ଅର୍ଥାତ୍ ବର୍ତ୍ତମାନ ପରଖାର ଉପରେ, ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ଭିତରେ । ଭିତର ପ୍ରାଚୀରର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ୨୧୫୦ ଫୁଟ ଏବଂ ପ୍ରସ୍ଥ ୧୮୦୦ ଫୁଟ ଥିଲା । ଏହିରୂପେ ଭିତର ପ୍ରାଚୀର ମଧ୍ୟରୁ ଦେଢଟି ଅସ୍ତ୍ରାଗାର ଥିଲା । ବାହାର ପ୍ରାଚୀରର ପୂର୍ବଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଦ୍ୱାରଦେଶ । ଏହି ଦ୍ୱାରଦେଶ ଅଦ୍ୟଦେଶାହଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ୧୬୫୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଦ୍ୱାରଦେଶର ଦୁଇ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦୁଇଟି ଅତି ଉଚ୍ଚ ବର୍ଗକ୍ଷେତ୍ରାକାର ଅଟ୍ଟାଳିକା ଥିଲା । ଭୂମିରୁ ଅତ୍ରତ୍ରତ୍ର ଦିଗକୁ ଏହି ଅଟ୍ଟାଳିକାର ପାର୍ଶ୍ୱ ଉଚ୍ଚରଅଡ଼ୁକୁ ଅବନତ ଥିଲା । ବାହାର ପ୍ରାଚୀରର ଉତ୍ତର-ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଗୋଟିଏ ସୁବୃହତ୍ ପରଖା ଅଛି । ଏହି ପରଖା ପ୍ରସ୍ଥରେ ୨୨୦ ଫୁଟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଥିଲା । ଦୁର୍ଗର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସ୍ତୂପ ଥିଲା, ଏବଂ ସେହି ସ୍ତୂପ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ପତାକା ସ୍ତମ୍ଭ ଥିଲା । ଅଇନ ଆକବରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଏହି ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ନବତଳବିଶିଷ୍ଟ ସୁରମ୍ୟ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରାସାଦର କୌଣସି ଚିହ୍ନ ବର୍ତ୍ତମାନ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ନାନା କାରୁଖଚିତ କୌଣସି ପ୍ରସ୍ତରରେ ଯେ ଦ୍ରବ୍ୟବିଶେଷ ସମୟ ସମୟରେ ଗୋଳା ହୋଇ ବାହାରୁ ଅଛି, ଏବଂ ବହୁକାଳ ସ୍ଥାୟୀ ସୁନ୍ଦର ଲୋହଲିଖିତ ପ୍ରସ୍ତର ନିର୍ମିତ ଅଲେଖ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି ନାନା ଶାସ୍ତ୍ରଯୁକ୍ତ ଯେଉଁ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସ୍ତମ୍ଭ ଅଛି, ତହିଁରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ଯେ ବୋଧହୁଏ ସେ ସବୁ କୌଣସି ବୃହତ୍ ଓ ସୁସଜ୍ଜିତ ଅଟ୍ଟାଳିକାର ଦ୍ରବ୍ୟବିଶେଷ ମାତ୍ର । ମୁସଲମାନ ବା ମରହଟ୍ଟା ଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନେ ଦୁର୍ଗର ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ କୋଣରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଲାକାର ତୋପ ସଜ୍ଜିତ ପ୍ରାକାର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ଚାରଣୀ ଅନୁଶାସନ ପତ୍ରରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏହି ପ୍ରାକାର, ପୂର୍ବ ଦ୍ୱାରଦେଶ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ପରବର୍ତ୍ତିତ ଅଦ୍ୟଶ୍ୱବ-ଶାହଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ୪ର୍ଥ ବର୍ଷରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୭୫୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହୋଇଥିଲା ।"

ଷ୍ଟର୍ଲିଙ୍ଗ ଏହିରୂପେ ଦୁର୍ଗର ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ ସମୟକୁ ଦୁର୍ଗର ଦ୍ରବ୍ୟବିଶେଷ ମାତ୍ର ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବଶ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ସମୟ ଅପେକ୍ଷା ବହୁତ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲାଣି । ସେ ଯେଉଁ ଦୁଇଟି ପ୍ରସ୍ତର ପ୍ରାଚୀରର ବର୍ଣ୍ଣନ କରନ୍ତି ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ, ଦୁର୍ଗର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗସ୍ଥ ପରଖା ବର୍ତ୍ତମାନ ୨୨୦ ଫୁଟ ପ୍ରସ୍ଥ ପରି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ପ୍ରାସାଦର ଯେଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟବିଶେଷ ସେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଥିଲେ, ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଲେଖପଥରୁ ଏକାବେଳେକେ ଅନ୍ତର୍ହିତ । ହଣ୍ଟର ୧୮୭୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଶା ଆସି ଏହି ଦୁର୍ଗ ଦେଖିଥିଲେ । ସେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ଯେ ଷ୍ଟର୍ଲିଙ୍ଗଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଅତି ଅଳ୍ପ ମାତ୍ର ଦୁର୍ଗର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ।

ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସରୋବରଟି ଅଛି ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଏ ତାହା ବଳିଷ୍ଠ ଲୋକମାନଙ୍କ ସ୍ନାନ ନିମନ୍ତେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରକାର ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଅମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବରୁ କହିଅଛୁ ଯେ ଏହି ସ୍ଥାନ ସତ୍ୟବାଦୀରେ ସ୍ଥାପିତ ଧାର୍ମ୍ମି-

Digitized by srujanika@gmail.com

ଗୋପାଳ ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମତଃ ଉଗ୍ର ହୋଇଥିଲେ । ଶମ୍ଭୁକ୍ତ ଧରଣୀକାନ୍ତ ଲହଡ଼ୀ ଚୌଧୁରୀ ସ୍ୱରଚିତ "ଭାରତ ଭ୍ରମଣ" ନାମକ ଜଣ ପ୍ରକାଶିତ ପୁସ୍ତକରେ କହନ୍ତି ଯେ କଟକକର୍ତ୍ତା ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଥିଲେ । ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ବର୍ତ୍ତୀ ଗଜପତିଙ୍କ ସମୟରେ ଏହି ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଗ ମୁସଲମାନ-ମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହେବା ଦିନଠାରୁ ବର୍ତ୍ତୀ ଓ ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ଅଇନା ଅକବରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କର ନବଳ ପ୍ରାସାଦର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ଗୋଟିଏ ହିନ୍ଦୁ ମନ୍ଦିର ଥିଲା । ଏହି ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାପିତ ଥିଲେ, ଏବଂ ପରେ ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ କାଞ୍ଚିରୁ ଆଣିତ ହୋଇ ଏହି ମଧ୍ୟରେ ଥିଲେ ।

———

ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

(ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଓ ତତ୍ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ଓଡ଼ିଶା ।)

ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଯେତେବେଳେ ଜଳଧର ତରଙ୍ଗମାଳାରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା; ସେତେବେଳେ ଏହା ଓଡ଼ିଶ୍ୱା ଗଜ-ପତିଙ୍କ କୋଳରେ ଧାରଣ କରି ଶାନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରମାରେ ଉଚ୍ଚତାଳାଦିତ ଚନ୍ଦ୍ରୋତ୍ପଳା ଜଳରେ ସଗର୍ବରେ ସ୍ନାନ ନିରୀକ୍ଷଣ କରୁଥିଲା; ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍କଳରୂପ ନିର୍ଜୀବ, ପ୍ରିୟମାଣ କୁଟୀମ୍ବ ନ ଥିଲା; ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମ, ନଗର, ପର୍ବତ, ପ୍ରାନ୍ତର ଓ ଅରଣ୍ୟ ରଣୋନ୍ମତ୍ତ ସୈନ୍ୟ ଓ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗ-ଦ୍ୱାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ଗଜପତି ଯେପରି ଜଳବୋଟୀ କର୍ଣ୍ଣାଟ ଉତ୍କଳର ରାଜା ଥିଲେ, ବାରବାଟୀ ସେହିପରି ଅଜେୟ ଦୁର୍ଗ ଉପରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲା । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୁର୍ଗର ପ୍ରାଙ୍ଗଣ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଶକ୍ତି ବହିର୍ଗତ ହେଉଥିଲା, ତାହା ଓଡ଼ିଶ୍ୱାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିରା ପ୍ରଶିରା ବେଦକର ହୃଦୟରେ ତେଜ ଓ ବାହୁରେ ଅମିତ ବଳ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା । କେବଳ ଓଡ଼ିଶା କାହିଁକି, ଗଙ୍ଗାଠାରୁ କୁମାରିକା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମୁଦାୟ ଭୂଖଣ୍ଡ ଯଦ୍ୟପି ଓଡ଼ିଶ୍ୱା ବୀରମାନଙ୍କର କ୍ରୀଡ଼ାସ୍ଥଳୀ ଥିଲା, ଏବଂ ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷ ଓଡ଼ିଶ୍ୱାଙ୍କ ତେଜ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା । ଅବୁଲ ଫଜଲ ଯେତେବେଳେ (ଅର୍ଥାତ୍ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ) ଓଡ଼ିଶା ଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶା ଦୁର୍ଗାବଳୀ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ 'ମାହାଲ'ରେ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସୈନ୍ୟ ଏକ ବା ତତୋଧିକ ଦୁର୍ଗରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଅଇନା ଅକବରରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଓଡ଼ିଶା ସେତେବେଳେ (ଅର୍ଥାତ୍ ଅବୁଲ ଫଜଲଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ସମୟରେ) ପାଞ୍ଚଟି ସରକାରରେ ବିଭକ୍ତ ଥିଲା । ଯଥା, ଜଲେଶ୍ୱର, ଯାଜପୁର, କଟକ, କଳିଙ୍ଗ ଦଣ୍ଡପାଟ ଓ ରାଜ-ମହେନ୍ଦ୍ରୀ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ସରକାର ଅଧୀନରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ 'ମାହାଲ' ଥିଲା । ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାହାଲ ଗଜପତିଙ୍କ ଆଦେଶାନୁସାରେ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କରୁଥିଲେ । ଅବୁଲ ଫଜଲ ନିମ୍ନଲିଖିତରୂପେ ଓଡ଼ିଶାର କେତେକ ଦୁର୍ଗର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି ;—

୧ । ଜଲେଶ୍ୱର ସରକାର—

ରାଜସଦ—(ସାଧାରଣତଃ ହାସପୁର ନାମରେ କଥିତ) ପାଞ୍ଚଟି ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ।

ବାଲକସି—ତିନି ଗୋଟି ଦୁର୍ଗ ।

ପର୍ବତା—ଗୋଟି ଅଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ । ଏହା ପର୍ବତ ଓ ଜଙ୍ଗଲ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ ।

ଭୋଗରାଇ—ଗୋଟିଏ ଶକ୍ତ, ଅଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ।

ବଗଡ଼ୀ—ଗୋଟିଏ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗ ।

କଲେଶ୍ୱର ନଗର—ଗୋଟିଏ ସୁଦୃଢ଼ ଇଷ୍ଟାଦୁର୍ଗ ।

ମେଲକ (ବୋଧହୁଏ ତମଲୁକ)—ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତରନିର୍ମିତ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗ ।

ଜାଇକୋଲ—ଜଙ୍ଗଲ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗ ।

ରେମ୍ଣା (ବୋଧହୁଏ ବର୍ତ୍ତମାନ ରେମୁଣା)—ପାଞ୍ଚଟି ଦୁର୍ଗ ।

ରେଜନ—(ଓଡ଼ିଶା ସୀମାରେ)—ତିନୋଟି ଦୁର୍ଗ ।

ବାଦ୍ୟପୁର—(ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ନଗର)—ଗୋଟିଏ ବୃହତ୍ ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ।

ସଙ୍ଗେ—ଜଙ୍ଗଲ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଅଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ।

କୁଚୁପୁର (ବା ଶରକପୁର)—ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ଉପରେ ଅବସ୍ଥିତ ଏକ ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ।

କେଦାରଣ୍ଡେ—ତିନୋଟି ଅଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ।

ମେଦନୀପୁର—(ବୃହତ୍ ନଗର) ଦୁଇଗୋଟି ଦୁର୍ଗ; ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଓ ଅପରଟି ପୁରାତନ ।

କୁଚୁପୁର—ଗୋଟିଏ ଖୁବ୍ ଶକ୍ତ ଦୁର୍ଗ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ନାରାୟଣପୁର—ପର୍ବତ ଉପରେ ଅବସ୍ଥିତ ଏକ ଅବେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ।

ଏହି ସରକାରର ୩୫୭୦ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ, ୨ ହସ୍ତୀସେନା ଏବଂ ୪୩୮୧୦ ପଦାତିକ ଗଜପତିଙ୍କ ସୈନ୍ୟଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ଥିଲେ ।

୨ । ବଦ୍ରଗ ସରକାର ।

ବରଓ୍ୟା—ଦୁଇଗୋଟି ଅବେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ।

ବଦ୍ରଗ—ଧମନଗର ନାମରେ ଗୋଟିଏ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗ ।

ସହେଲ୍‌ଗୁ—ଦୁଇଟି ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ।

କାଇମାନ (ଗିମାନ)—ଗୋଟିଏ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶକ୍ତ ଦୁର୍ଗ । ଛେଟ ଚାଲୁକ୍ୟରାଜମାନଙ୍କରେ ତିନୋଟି ଦୁର୍ଗ ।

ଏହି ସରକାରର ୭୫୦ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ଏବଂ ୨୩୦୦ ପଦାତିକ ଗଜପତିଙ୍କ ସୈନ୍ୟଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ଥିଲେ ।

୩ । କଟକ ସରକାର ।

ଅଠଗଡ଼—ଗୋଟିଏ ଶକ୍ତ ଦୁର୍ଗ ।

ପୂର୍ବଦଗ (ପୂର୍ବଦ୍ୱାର)—ଚାରିଗୋଟି ଦୁର୍ଗ ।

ବାରଙ୍ଗ—ପଶ୍ଚିମ ଜଙ୍ଗଲ ଓ ପାହାଡ଼ ମଧ୍ୟରେ ୯ ଟି ଦୁର୍ଗ ।

ଚକ୍ରସ୍ୱାମିଗଡ଼ (୧)—ଗୋଟିଏ ଅବେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ।

ତରଶିଲୁଦ—ଚାରିଗୋଟି ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ।

ହାଜିପୁର (ଭାଜପୁର)—ଗୋଟିଏ ଶକ୍ତ ଦୁର୍ଗ ।

ଦକ୍ଷିଣଦଗ (ବା ଦକ୍ଷିଣଦ୍ୱାର)—ଚାରିଗୋଟି ବୃହତ୍ ଦୁର୍ଗ ।

କୋଠଦେସ—ତିନିଗୋଟି ଦୁର୍ଗ ।

କଟକ ବଳାଇସ—(ବର୍ତ୍ତମାନ ବଡ଼ାନଗରୀ) ଗୋଟିଏ ଅବେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ଏବଂ ଦୁର୍ଗମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରାସାଦ ।

କୋଟରାଜ (କୋଟଦୁଏ ବର୍ତ୍ତମାନ କୋଟରାଙ୍ଗ)—ଏକ ଶକ୍ତ ଦୁର୍ଗ ।

ଏହି ସରକାରର ୬୮୩୮ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ଓ ୧୬୦୧୬୦ ପଦାତିକ ଗଜପତିଙ୍କ ସୈନ୍ୟଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ଥିଲେ ।

୪ । କଳିଙ୍ଗଦଣ୍ଡପାଟ ସରକାରର ୫୦୦ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ଓ ୩୦୦୦୦ ପଦାତିକ ଏବଂ

* । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମହେନ୍ଦ୍ରୀ ସରକାରର ୧୦୦୦ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ଓ ୫୦୦୦ ପଦାତିକ ଗଜପତିଙ୍କ ସୈନ୍ୟଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ଥିଲେ । *

ଆବୁଲଫଜଲଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯେଉଁ ଦୁର୍ଗମାନଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଥିଲା, ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ଉପରେ ଦେଲୁଁ । ସେ ସର୍ବମୋଟ ୭୨ ଗୋଟି ଦୁର୍ଗର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଓଡ଼ିଶାରେ ୯୯ ଗୋଟି ମହାଲ ଥିଲା ଏବଂ ପ୍ରତି ମହାଲର ଜଣେ ସୈନ୍ୟ ଗଜପତିଙ୍କ ସୈନ୍ୟଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ଥିଲେ । ଏହି ୯୯ ମହାଲରୁ ସେ ୩୨ ଗୋଟି ମହାଲରେ ଥିବା ଦୁର୍ଗର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ଆଇନି ଆକବରୀରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ସେ କହନ୍ତି ଯେ " ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ୧୯୯ ଗୋଟି ଦୁର୍ଗ ଗଜପତିଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଥିଲା । " ସୁତରାଂ ଅବଶିଷ୍ଟ ୫୭ ଗୋଟି ଦୁର୍ଗ କେଉଁଠାରେ ବିପର ଭାବରେ ଥିଲା, ତାହାର କୌଣସି ଚିହ୍ନ ଆଇନି ଆକବରୀରୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଆବୁଲଫଜଲ ଚିଲ୍କା ପରି ହୋଇ ଦକ୍ଷିଣକୁ ଯାଇଥିବାର ପରିଚୟ ମିଳେ ନାହିଁ । କାରଣ, କଳିଙ୍ଗ ଦଣ୍ଡପାଟ ଓ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମହେନ୍ଦ୍ରୀର ମହାଲମାନଙ୍କର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟ ଦୁର୍ଗମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ କିଛି କହି ନାହାନ୍ତି । ପ୍ରତି ମହାଲର ସୈନ୍ୟ ସହିତ ଗଜପତିଙ୍କ ସୈନ୍ୟଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ଥିଲେ, ତଥାପି ସେ ପ୍ରତି ମହାଲରେ ଦୁର୍ଗ ଥିବାର ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ଆବୁଲଫଜଲଙ୍କ ଦୁର୍ଗ ତାଲିକାରେ ଆଲୀ, ଚୌଦ୍ୱାର, ବାରବାଟୀ, ଯାଜପୁର ପ୍ରଭୃତି ଦୁର୍ଗମାନଙ୍କର ନାମ ନାହିଁ । ଆଲୀ ଦୁର୍ଗ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଆବୁଲଫଜଲଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ପରିଦର୍ଶନ ପରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାର ପୂର୍ବରେ କୁହାଯାଇଅଛି । ଚୌଦ୍ୱାର ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବଙ୍କ ସମୟରେ (ଅର୍ଥାତ୍ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ) ବଡ଼ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦୁର୍ଗ ଥିଲା । ପୂର୍ବେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ-ଚରିତାମୃତ ଦ୍ୱାରା ଏହାର ବିଶେଷ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଦେଇ ଅଛୁଁ । ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ସେ ନିଜେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଯାଜପୁର ଦୁର୍ଗ ନିକଟରେ ବିଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବ

(୧) ଏହା ତାଲିଶାଦ୍ୱାର ବନସ୍ୱାମିଗଡ଼ ନୁହେଁ, ଯଦିଚ ତାହା ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା ।

* ଅସଲ ଆକବରର ମୂଳ ଫାର୍ସୀରେ ଅମ୍ଭେମାନେ ପାଇ ନାହୁଁ, ଫାରସିସ୍ ଷ୍ଟାଡ଼ିଜଲାଇ ଏବଂ ଇଂରେଜୀ ଅନୁବାଦରୁ ଏହା ଉଦ୍ଧାର କରୁଁ । ଦୋଷର ଶ୍ରୀଲାଇ ନାମ ଇଂରେଜୀରେ ପ୍ରକୃତ ହୋଇଥିବାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶୁଦ୍ଧ ବୋଲି ନୁହେଁ ସନ୍ଦେହ । ତେଣୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁ ପାଠକମାନେ ସ୍ୱୟଂରେ ଏହା ପାଠ କରନ୍ତେ । ଏହି ଭାବରେ ଉଦ୍ଧାର କରିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉ ଯେ ପାଠକମାନେ ସମୟ ସମୟ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ନିଜ ନିଜ ବାସସ୍ଥାନରେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦୁର୍ଗର ଭଗ୍ନାବଶେଷମାନ ଦେଖିବେ, ତେଣୁରେ ଦୃଷ୍ଟି କରି, ତାହାର ସବିଶେଷ ଇତିହାସ ପ୍ରକାଶ କରିବେ ଏବଂ ଏହି ଭାବରେ ମଧ୍ୟରେ ନାହିଁ ଏଇ ଅନେକ ଦୁର୍ଗ ଦେଖି ହେବ । ତେଣୁ ପ୍ରାର୍ଥନା ଯେ ପାଠକମାନେ କେବଳ ଏହି ଭାଲବାସାର ସୀମାରେ ରହେ ନାହିଁ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବଳାଗାଡ଼ାଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରି ବନ୍ଦୀ ହୋଇଥିବାର ପୂର୍ବରେ ଲୁହା ହୋଇଅଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେତେ ଦୁର୍ଗ ଥିଲା, ତାହା ସବୁ ବିସ୍ମୃତି ଗର୍ଭରେ ଏକାବେଳକେ ଲୀନ ହୋଇଗଲାଣି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଜାତୀୟ ପରିବର୍ତ୍ତନେନ୍ଦ୍ରାଣ୍ଡ ଓଡ଼ିଶାମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ଏବଂ ଶୁଣି କରିବ ଯେ ୫୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଉତ୍କଳରେ ଏତେ ସମୃଦ୍ଧି ଥିଲା ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରକଳ-ପ୍ରତାପ ମାଦଶାହ ଅକବର ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିବ କୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ।

ଆବୁଲଫଜଲ୍ ସମ୍ରାଟ ଅକବରଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୁବାର ବିବରଣ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଅକବରଙ୍କ ୧୫ ସୁବା ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶା ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସୁବା ନ ଥିଲା । ଏହା ବଙ୍ଗ ସୁବାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ତାହାଙ୍କ ବର୍ତ୍ତମାନରେ ଓଡ଼ିଶା ପକ୍ଷରେ ଗୋଟିଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏହା ଯେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସରକାରେ ପ୍ରତି ମାହାଲରେ ଯେତେ ଦୁର୍ଗ ଥିଲା ଏବଂ ଯେତେ ସୈନ୍ୟ ଥିଲେ, ତାହାର ସବିଶେଷ ବର୍ତ୍ତନା ଦେଇଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସୁବା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଏତାଦୃଶ ଉଦ୍ଦେଶ କରି ନାହାନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରୁ କେତେ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ହେଉଥିଲା, କେବଳ ଏହାହିଁ ତାହାଙ୍କ ବର୍ତ୍ତନାରୁ ଜଣାଯାଏ । ବଙ୍ଗଦେଶର କେବଳ ଗୋଟିଏ ମାହାଲରେ ଉଷା ଦୁର୍ଗ ଥିବାର ସେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ପ୍ରତି ମାହାଲରେ ହାରାହାରି ୪୦୦ ସୈନ୍ୟ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ, ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାହାଲରେ ୨୭୦୦ ସୈନ୍ୟ ଥିଲେ; ଅର୍ଥାତ୍ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାହାଲରେ ବଙ୍ଗଦେଶର ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାହାଲ ଅପେକ୍ଷା ୬୨ ଗୁଣ ସୈନ୍ୟ ଅଧିକ ଥିଲେ । ଆବୁଲଫଜଲଙ୍କ ବର୍ତ୍ତନାରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ପରି ଯୁଦ୍ଧଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ବା ଦୁର୍ଗନିର୍ମାଣ ନିମନ୍ତେ ଏତେ ବିଖ୍ୟାତ ନ ଥିଲା । ଅକବରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ଇତିହାସ ପାଠକମାନେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ ବଙ୍ଗଦେଶ ଜୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଅକବର କେତେ ସୈନ୍ୟ, ସମୟ ଓ ସମ୍ପତ୍ତି ବ୍ୟୟ କରିଥିଲେ । ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଏହା ଅନୁର୍ବର ଜିଲା ପରେ ସେ ତପର ସ୍ୱାଧୀନ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ହସ୍ତ କ୍ଷେପ କରନ୍ତେ ? ତେଣୁ ସେ ସ୍ୱୀୟ ଅଲୌକିକ ରାଜନୈତିକ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ [illegible] ରାଜପୁତଙ୍କ [illegible] ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରିବା [illegible] ଥିଲେ । ଆବୁଲଫଜଲ ଯେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରଦେଶର ଦୁର୍ଗ ଓ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ନ କହି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତି ମାହାଲର ଦୁର୍ଗ ଓ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ବିବରଣ ଦେଇଅଛନ୍ତି ତାହାର କାରଣ ଏହି;—ସେ ଅକବରଙ୍କ ସ୍ତୁତି ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୁବାରେ ଭ୍ରମଣ କରି ଯେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ଦୃଶ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ମନର ଭାବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବର୍ତ୍ତିତ କରିଦେଲା, ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକ ଅଭିନବ ଦୃଶ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବିସ୍ମୟ ଉତ୍ପାଦନ କରିଦେଲା । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମ, ନଗର ପ୍ରାନ୍ତର, ପର୍ବତ ଓ ଅରଣ୍ୟରେ ସୁଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗ ରକ୍ଷଣ ଓ ଯୁଦ୍ଧ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ଦେଖି ସେ ଚମତ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ । ତେଣୁ ସ୍ୱୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହାର ସବିଶେଷ ବିବରଣ ନ ଦେଇ ସେ ରହିପାରି ନ ଥିଲେ ।

ଆବୁଲଫଜଲଙ୍କ ବର୍ତ୍ତନାରୁ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗଭୀର ତତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ ତତ୍ତ୍ୱ ଦେଖାଯାଏ । ମାଲବରାଜ ଅକବରଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ଓ ଅଣ୍ଡୋଷ୍ଟ ପ୍ରଭୃତି ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ନିମନ୍ତେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କେବଳ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିଷୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ରହୁଥିଲେ । ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ଏହି ନିୟମ ଠିକ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ, ଆବୁଲଫଜଲଙ୍କ ବର୍ତ୍ତନାନୁସାରେ ଓଡ଼ିଶା ତହିଁରୁ ପୃଥକ୍ ଥିଲା । ରାଜପୁତଙ୍କ ସମୟ ଓଡ଼ିଶା ଆଲୋଚନା କରେ ଇଂରାଜ ଇତିହାସରେ ଏଲିଜାବେଥଙ୍କ ଯୁଗ ସ୍ୱତଃ ମନରେ ଉଦିତ ହୁଏ । ଇଂଲଣ୍ଡ ସେତେବେଳେ ଧର୍ମ ଓ ରାଜନୀତି ସେଇ ଅନ୍ତର୍ବିବାଦରେ ଟଳମଳ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ, ଯେତେବେଳେ ସ୍ପାନିଅର୍ଡ଼ମାନଙ୍କର ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ନୌସୈନ୍ୟ (*Invincible Armada*) ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ଗ୍ରାସିବା ନିମନ୍ତେ ଇଂଲଣ୍ଡପ୍ରଣାଳୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଇଂରେଜମାନେ ପରସ୍ପରର ଜାତିବେଦ, ମତଭେଦ ଓ ଧର୍ମବେଦ ଭୁଲିଯାଇ ଦେଶ ଓ ଆତ୍ମ ଜାତୀୟ ଗୌରବ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଏକତ୍ର ହୋଇ ପ୍ରାଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ରାଜପୁତଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ତାହାହିଁ ହେଇଥିଲା । ଆବୁଲଫଜଲଙ୍କ ବର୍ତ୍ତନାରୁ ଜଣାଯାଏ ବାବଳକୁଣ୍ଡ (ମେଦିନୀପୁରର ବ୍ରାହ୍ମଣକୁଣ୍ଡ) ଅଠଗଡ଼, ହାଜୀପୁର, ଗେରଗଡ଼ ଓ ବଡ଼ାଳସୀ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ

Digitized by srujanika@gmail.com

ସୈନ୍ୟଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଦ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ବାହ୍ମଣପଡ଼, ସେନାପତି ପ୍ରଭୃତି ସାମରିକ ଅଫିସ୍‌ଧାରୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ପ୍ରସ୍ତର ଶାସନମାନଙ୍କରେ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ସେମାନେ ସ୍ୱରୂଷାନକ୍ରମେ ଏ ଉପାଧି ଭୋଗ କରି ଆସିଅଛନ୍ତି । ଧର୍ମବେଦ, ଜାତିବେଦରେ ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେଇ ଦେଶର ବିପଦ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଶତ୍ରୁ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତିମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କେବଳ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚିନ୍ତାରେ ନିମଗ୍ନ ରହୁ ନ ଥିଲେ । ଏହି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚିନ୍ତା ସଙ୍ଗେ ଜାତି ତଥା ଦେଶର ସ୍ୱାଧୀନତା ଭାବ ସେମାନଙ୍କର ବଡ଼ ପ୍ରବଳ ଥିଲା । ଫିରାଉନ ମାସ୍ରାଜାଲରୁ ଆମ୍ଭର ସ୍ୱାଧୀନତା ଚିନ୍ତା ସଙ୍ଗେ ସେମାନେ ଏତେ ସ୍ୱାଧୀନତାପ୍ରିୟ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ ଯେ ସ୍ୱୀୟ ସ୍ୱର୍ଗାଦପି ଗରୀୟସୀ ଜନ୍ମଭୂମିକୁ ପରହସ୍ତରେ ଦେଇ ଅଧୀନତା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ କୌଣସିମତେ ଶ୍ରେୟ ମନେ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ସେମାନେ ସ୍ୱୀୟ ପବିତ୍ର ସ୍ୱଚ୍ଛ ହୃଦୟରେ ସ୍ୱାଧୀନତା କାଳିମାର ଲେଶମାତ୍ର ଚିହ୍ନ ଅଙ୍କିତ କରି ପାରୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ସମ୍ମୁଖରେ ରଖି ଶତ୍ରୁ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଭୀମ ବିକ୍ରମରେ ଲମ୍ଫମାନ ହେଉଥିଲେ । ଆମ୍ଭର ସଦ୍‌ଗତ ବିଧାନ ସଙ୍ଗେ ଜାତୀୟ ସଦ୍‌ଗତ ବିଧାନ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ଦୈନନ୍ଦିନ ଚିନ୍ତାର ବିଷୟ ଥିଲା । ବ୍ରହ୍ମଦରବାରଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଧର୍ମଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ. ସମସ୍ତ ସାଂସାରିକ, ବ୍ରହ୍ମଜୈତିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା (୧) । ଇଂଲଣ୍ଡ ଇତିହାସରେ ଯାହା ଅରେ ମାତ୍ର ଦେଖାଯାଇଥିଲା, ଗଜପତିଙ୍କ ଓଡ଼ିଶାରେ ତାହା ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ଏଥିନିମନ୍ତେ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣର ଚତୁର୍ଥକାର "କଳିଙ୍ଗଃ ସାହସିକଃ" କହିବା ଦ୍ୱାରା ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କୁ କେବଳ ସାହସିକତାର ଅବତାର ସ୍ୱରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ଯୁଧିଷ୍ଠିର 'ଧର୍ମଦେବ' ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲା ପରି ଓଡ଼ିଆମାନେ 'ସାହସିକ' ନାମରେ ଖ୍ୟାତ ଥିଲେ । ଏଥିନିମନ୍ତେ ବଙ୍ଗଦେଶର ଶେଷ ହିନ୍ଦୁରାଜା ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସେନ ମୁସଲମାନ ଶକ୍ତି ପରାହତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଅଶ୍ରୟରେ ନଦୀୟାପରେ ପୁରୀରେ ଶେଷଜୀବନ ଯାପନ କରି ପାରିଥିଲେ ; ଏହି ହେତୁରୁ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଅଫଗାନଶକ୍ତି ବିଶତାଧିକ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେତେ ଆକ୍ରମଣ କରି, କେତେ ସୈନ୍ୟ ସାମନ୍ତ ଅର୍ଥ ନଷ୍ଟ କରି, ପରିଶେଷରେ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନତମସ୍ତକ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଏହି ହେତୁରୁହିଁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁଲେଖକ ଧରଣୀକାନ୍ତ ଲାହିଡ଼ୀ ଚୌଧୁରୀ ତାହାଙ୍କ "ଭାରତ ଭ୍ରମଣ" ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଭାଷାରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ;— "ଯେତେବେଳେ ଏମାନେ (ଓଡ଼ିଆମାନେ) ସାହସରେ ଓ ବୀରତ୍ୱରେ, ଶୌର୍ଯ୍ୟରେ ଓ ବୀର୍ଯ୍ୟରେ, ଏବଂ ଚିତ୍ତ ଶିଳ୍ପନୈପୁଣ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ, ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶର ଅଧିବାସୀଗଣଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଥିଲେ ।" ଏଇକାରଣଙ୍କ ଇଂଲଣ୍ଡ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ଥରେ ମାତ୍ର କରି ଇତିହାସରେ ଧନ୍ୟ ହୋଇଅଛି, ଗଜପତିଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା କେତେବାର ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରିଅଛି ! ଜର୍ମାନର ଦର୍ଶନାଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାତ୍ମା ଫିଚ୍ଟେ କହି ଅଛନ୍ତି—"Liberty I without equality there is no Liberty ; all men are equal." ଅର୍ଥାତ୍, ସ୍ୱାଧୀନତା ! ସମଜ୍ଞାନ ବ୍ୟତିରେକେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଅସମ୍ଭବ ; ମାନବମାତ୍ରେହିଁ ସମାନ । ଓଡ଼ିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଏ ପରମସତ୍ୟରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଦେଶ ରକ୍ଷଣ ନିମନ୍ତେ ଅତନ୍ଦ୍ରାଳ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଉଥିଲେ । ସୁଦ୍ଧରେ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ସ୍ଥାପନ କରି "ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ ମାନବମାତ୍ରେହିଁ ସମାନ" ବୋଲି ଯେଉଁ ପରମସତ୍ୟ ଓଡ଼ିଆମାନେ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ; ସେହି ସତ୍ୟ—ଶତ୍ରୁ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଦେଶ ରକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ

(୧) ଏହା ସୁନ୍ଦର ଗଢ଼ା ଗୁଣିଅ, ଏବଂ ୧୮୧୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଖୋରଧା ବିଦ୍ରୋହ ସମୟରେ ଏହିପ୍ରକାର ସଂଗ୍ରାମ ସଂଗଠନରେ ଏ ସୂତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତ ।

ଶ୍ରୀମାନ ବାଦଶାହ ଅକବରଙ୍କ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସଖ୍ୟ ସ୍ଥାପନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯେଉଁ ମହାଁଦି (ଅକବରଙ୍କେ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀ ହିଁ ଆଦେଶ) ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଇତିହାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାହିତ୍ୟରେରେ ଅଲୋଚିତ ହେବା ଦରକାର, ସେତେବେଳେ ଅଗ୍ରାରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରି ଯେତେବେଳେ ପୁରୀ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କର ଦୋହାଇ ନାମଧାରୀ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମହାଁ ଦ୍ୱାରା ଉକ୍ତ ମହାଁଦିଖାନି ସମ୍ରାଟଦରବାରରେ ୧୫୬୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଉପ୍ରୋକ୍ତ ଉପହାରରେ ବହୁ ସାହିତ୍ୟରେରେ ମୁଦ୍ରିତ ଓ ଅଲୋଚିତ ହୋଇଥିଲେ । (ଅକବର ନାମା)

Digitized by srujanika@gmail.com

ବ୍ରାହ୍ମଣଠାରୁ ଚଣ୍ଡାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତଙ୍କମାନଙ୍କରେ ଦାସ୍ୟ—ଗଜପତିମାନଙ୍କ ସମୟରେ ସୁନିର୍ଦ୍ଦାର ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଦେଶ ସେବା ଭଗବାନଙ୍କ ସେବା ; ଭଗବାନଙ୍କ ସେବାରେ ହୃଦୟରେ ଯେଉଁ ସାହସିକତା, ସ୍ୱାଧୀନତା ସଞ୍ଚାରିତ ହୁଏ ; ଦେଶ ସେବା ଦ୍ୱାରା ସେ ପଞ୍ଚ ଭାବ ହୃଦୟରେ ଜାଗରିତ ହୁଏ—ଏହି ଗଭୀର ତତ୍ତ୍ୱ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ଧର୍ମାଧ୍ୟକ୍ଷ ଉତ୍କଳୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବୁଝିଥିଲେ ।

ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

[ଅଗ୍ରିମ ବର୍ଷ ।]

ଉତ୍କଳର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନର ଦୁର୍ଗମାନଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ପରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବାରବାଟୀର ଇତିହାସ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦିଅଯାଉ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବରେ ଦେଖିଅଛୁଁ ବାରବାଟୀ ଓଡ଼ିଶା ଗଜପତିମାନଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତ ଓ ଶାନ୍ତିଭବନରୁ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇ ଐତିହାସିକ ନିୟମାନୁସାରେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ-କାଳରେ କେତେ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ବିବାଦ, କେତେ୍ୟ ଲୋମ-ହର୍ଷଣ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ପରିଦର୍ଶନ କରି ଅବଶେଷରେ ଏକ କାଳ୍ପନିକରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ତତ୍ପରେ ଯେଉଁ ବାରବାଟୀ ଗଜପତିମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଉତ୍କଳକୁ ସୁଜଳା, ସୁଫଳା ପରମଳ ଶୀତଳା ଶସ୍ୟଶ୍ୟାମଳା (୧) ଦେଖି ଆନ-ନ୍ଦରେ ନୃତ୍ୟ କରୁଥିଲା ; ତାହା ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ-କାଳରେ ଭୂଭୃତ୍ସ (୨) ଓଡ଼ିଆଙ୍କ "ଦେହ" ଭଳି ଅର୍ଦ୍ଧ-ନାଦରେ ଚିତ୍କାର କରିଲା । ଏହିପରି ବାରବାଟୀ ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ କେତେ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟର ମୂକ ସାକ୍ଷୀ ସ୍ୱରୂପ ଦଣ୍ଡାୟ-ମାନ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଦୁର୍ଗ, ସେ ରଣାଙ୍ଗନ, ଓଡ଼ିଶ୍ୟାର ଗୌରବ ରକ୍ତପିଣ୍ଡେ ଗଠିତ ସେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ଧ୍ୱଂସ କିପରି ହେଲା ? ଯେଉଁ ପୁଣ୍ୟତୋୟା ଚନ୍ଦ୍ରୋତ୍ପଳା ସେବିତ ବାରବାଟୀ ଉତ୍କଳ ଗଜପତିମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱବକ୍ଷରେ ଧାରଣ କରି କିପରି ଗର୍ବରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ଥିଲା ; ସେହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଭଗ୍ନ ହେଲା କିପରି ? ମହାନଦୀର ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମଦିଗରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଏମ୍, ଲା, ମୋଟି (*M. La Motte*) ଯେତେବେଳେ ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ପ୍ରାସାଦ, ପ୍ରାକାର ଓ ଆଲୋକ ସ୍ତମ୍ଭ ରୂପରେ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କଲେ ସେତେବେଳେ ଉଲଣ୍ଡସର ଦୁର୍ଗର ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱ ହଠାତ୍ ତାହାଙ୍କ ସ୍ମୃତିପଟରେ ସ୍ୱତଃ ଉଦିତ ହୋଇଥିଲା (*) । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ସ୍ୱରମ୍ୟ, ସୁଗଠିତ ଓଡ଼ିଶାର ଉଲଣ୍ଡସର ଦୁର୍ଗର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ସ୍ୱତ୍ତା ଦେଖିବାକୁ ନ ମିଳିଲା କିପରି ? ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଏ ଦୁର୍ଗର ଚିହ୍ନ ମାତ୍ର ଚିହ୍ନ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ତାହା ହୋଇଥିଲେ, ଆକ୍ବର ଫଳକ ୧୬୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ, ଏବଂ ଏମ୍, ଲା ମୋଟି, ୧୬୭୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଏହା ଦେଖିବାକୁ ପାଇ ନ ଥାନ୍ତେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବରୁ କହିଅଛୁଁ ଯେ କଳାପାହାଡ଼ ଓଡ଼ିଶାର ବହୁ ହିନ୍ଦୁମନ୍ଦିର ନଷ୍ଟ କରିଥିଲେ ସ୍ୱତ୍ତା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ରାଣୀଙ୍କଠାରୁ ବହୁ ଚେଷ୍ଟା ବଳପୂର୍ବକ ନେଇ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଉପରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରି ନ ଥିଲା । ତବେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଏ ଦୁର୍ଗର ଅଙ୍କୁର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା । ପୂର୍ବରେ କୁହାଯାଇ ଅଛି ଯେ ୧୭୫୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଅହମ୍ମଦ ଶାହଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ପୂର୍ବଦିଗ ଦ୍ୱାର ତୋରଣ ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରାକାର ପ୍ରଭୃତି ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ; ତୋଧହୁଏ ଏହି ସମୟରେ ଅଦ୍ୟାପି ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁସଲମାନ ଭବନଟି ମଧ୍ୟ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସଲେଖକମାନେ କହନ୍ତି ଯେ ଲିରେ ନମାନେ ଛଦ୍ମବେଶରେ ପ୍ରବେଶ ମାତ୍ରେ ଏହି ଦୁର୍ଗରୁ ବିଶେଷ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ପାଇଥିଲେ । ଅତଏବ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଏହି ଦୁର୍ଗ ଭଗ୍ନ ନ କରି ଏହାର ସଦ୍ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ବାରବାଟୀର ଇତିହାସ ଉପସଂହାର କରିବା ପୂର୍ବରୁ, ଏହାର ଅନ୍ତିମ ଅଧ୍ୟାୟର ବିବରଣ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଷର ସମ୍ବଳ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଭଗ୍ନ ହେଲା କିପରି ? ଈଶ୍ୱର ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରାୟ ନୀରବ । ସେ କେବଳ ଜଣେ ଲିରେକ ସୈନିକଙ୍କ (ଦୁର୍ଗ ଆକ୍ରମଣ-

(୧) ଜେଷ୍ଠମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗଣନା ବର୍ତ୍ତମାନ ୫ ୧୧ ରେ ୧୧ ମହଲ ଓ ପରଗଣାରେ ୬ଷୋଳ ଗୁଣନ ମିଳିଥିବ । (ହଣ୍ଟର)

(୨) ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେଉଁ ମୁସଲମାନ ଦୁର୍ଦ୍ଦିଶମାନ ଘଟିଅଛି ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସ ପାଠକମାନେ ଜାଣନ୍ତି । ଯୋଉଁ ଦୁର୍ଦ୍ଦିଶ ସମୟରେ ଚଳ୍ଲେମାନ ୫ ୧୧ ରେ ୧୧ ଷୋଳ ଗୁଣନ ମଲ୍ ନ ଥିବ । (ହଣ୍ଟର)

(*) M. La. Motte ୧୬୭୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ । ଇଂରାଜରେ ସର୍ବତ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନକୁ Windsor ଦୁର୍ଗ କହନ୍ତି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ତାହାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ) ସ୍ୱକୀୟ ପ୍ରତି ପ୍ରେରିତ ବର୍ଣ୍ଣେ ସରେଇ ପଥର ମର୍ମ ମାତ୍ର ଲେଖି ଅଛନ୍ତି । ବାରବାଟୀ ଇତିହାସର ଅନ୍ତିମ ପ୍ରକରଣ ସ୍ୱରୂପ ସେ ପଥର ଭାବ ଜନ୍ମରେ ଉଦ୍ଭବ ହେଲା । ପତ୍ରଗୁଡ଼ିକରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅନ୍ତତଃ ୧୮୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଜପତିଙ୍କ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଥିଲା । ସେହି ପତ୍ରଟି ଏହି :—"Six days sufficed to build our batteries and extend our approaches to the Fort. This stronghold, firmly fixed between two branches of the Mahanadi, formed the one difficult fortification in Orissa. Faced with stones, defended by eight small towers, surrounded by a high rampart and a deep moat, 20 to 30 paces broad, and in some places by a double ditch, its single weak point was the number of hollows in the neighbouring fields, which afforded good cover for the besiegers. At 10 A.M. on the 14th October, an English officer blew open one of the small gates receiving a wound the same moment in the neck, and a storming party dashed into the heart of the fortifications. A few moments ended the struggle. The colonel of the attacking party fell with a wound in his leg; two or three soldiers were killed; the Marhattas leaped the ramparts and streamed out of the other gates; about thirty of their dead bodies "were carried out in bullock carts to the river, where they were eaten by wild beasts and birds and the great Province of Orissa, with its 23907 square-miles and three million souls, passed under British Rule." (p 58 vol II)—ଅର୍ଥାତ୍, ଗୋଟିଏ ଅସ୍ତ୍ରର କରିବା ଜନ୍ୟେ ସୁସଜ୍ଜିତ ବଡ଼ ରକ୍ଷି ଦୁର୍ଗ ଅଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେବା ପାଇଁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ୬ ଦିନ ଲାଗିଲା । ମହାନଦୀର ଦୁଇଟି ଶାଖାମଧ୍ୟରେ ଦୃଢ଼ରୂପେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବାରୁ ଏହା ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ଥିଲା । ପ୍ରସ୍ତରପ୍ରାଚୀରଦ୍ୱାରା ବେଷ୍ଟିତ ଆଠଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଟ୍ଟାଳିକାଦ୍ୱାରା ସୁରକ୍ଷିତ ଏହି ଦୁର୍ଗ ଗୋଟିଏ ଉଚ୍ଚ ପ୍ରାଚୀର ଏବଂ ୨୦ ରୁ ୩୦ ଫୁଟ ପ୍ରସ୍ଥ ଓ ସ୍ଥାନେ ଦୁଇଟି ଗଭୀର ପରିଖାଦ୍ୱାରା ସମାବୃତ ଥିଲା । ଏହାର ଦୁର୍ବଳତାସ୍ଥଳୀ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ପଡ଼ିଆରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କେବଳ ଗହ୍ୱର ଥିଲା । ଅବରୋଧ-କାରୀମାନେ ଏହି ଗହ୍ୱରଗୁଡ଼ିକରେ ସୁନ୍ଦର ଆଶ୍ରୟ ପାଇଥିଲେ । ଅକ୍ଟୋବର ୧୪ ତାରିଖ ସକାଳ ୧୦ଟା ବେଳେ ଜଣେ ଇଂରେଜସୈନିକ ଗୁଳିଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦ୍ୱାର ଭାଙ୍ଗି ଦେଲେ ଏବଂ ସେହି ସମୟରେ ସେ ନିଜ ଗଳାରେ ଏକ ଆଘାତ ପାଇଥିଲେ । ଏହି ଦ୍ୱାରବାଟେ ଇଂରେଜ ସୈନ୍ୟ ଦୁର୍ଗମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶଲାଭ କଲେ ଏବଂ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ସମାପ୍ତ କଲା । ଅବରୋଧକାରୀଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣେଲ ପାଦରେ ଆଘାତ ପାଇ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ମରହଟ୍ଟାମାନେ ପ୍ରାଚୀରରୁ ଲମ୍ଫ ଦେଇ, ଅଳ୍ପ ଦ୍ୱାରବାଟେ ଦୁର୍ଗରୁ ପଳାୟନ କଲେ । ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର ପ୍ରାୟ ୩୦ଟି ମୃତଦେହ ବଳଦଗାଡ଼ୀରେ ଲଦା ହୋଇ ବନ୍ୟ ପଶୁ ଓ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ଆହାର ନିମନ୍ତେ ନଦୀମଧ୍ୟରେ ନିକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲା ଏବଂ ୨୩୯୦୭ ବର୍ଗମାଇଲ କ୍ଷେତ୍ରବିଶିଷ୍ଟ ଓ ୩୦ ଲକ୍ଷ ଲୋକାଧିବାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଦେଶ ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଲା ।

ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଅଧିକୃତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନ ଏହି—ଏହି ଦୁର୍ଗ କିପରି ଭଗ୍ନ ହେଲା ଓ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ସୁରମ୍ୟ ନବତଳ ପ୍ରାସାଦର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଲୋପ ହେଲା କିପରି ? କାଳର କରାଳସ୍ରୋତଦ୍ୱାରା ଏହା କିଣ ଉତ୍ପାଟିତ ହୋଇଥିଲା ? ପାଠକଗଣ ତାହା ନୁହେଁ । ଇଂରେଜମାନେ ଏହାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଲୋପ କରିଅଛନ୍ତି । ଟୟନବି (*Toynbee*) ସ୍ୱୀୟ ଓଡ଼ିଶାରେ କହନ୍ତି ଯେ ଉତ୍କଳର ଏ ଅଭେଦ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ଓ ସୁରମ୍ୟ ପ୍ରାସାଦ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଭଗ୍ନ ହୋଇଅଛି । ଟୟନବି ଓଡ଼ିଶାରେ କେନାଲ ବିଭାଗର ସୁପରିଣ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ଥିଲେ । ସେ ଇଂରେଜଶାସନାଧୀନରେ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ସ୍ୱୀୟ ପୁସ୍ତକରେ ସେ ବିଶେଷ ଦୁଃଖପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ;—The public Works Department have converted this fine building into an unsightly series of earthen mounds, and the ground within the moat into a wilderness of stone-pits. The stone composing the walls of the moat which surrounds the fort are now being used to

Digitized by srujanika@gmail.com

build an hospital. Some of the fortstones was, I believe, used for the light-house at False Point, and for other public buildings; the dust of the rest is shaken off our feet against us in the station roades. "The great arched gate way in east face," mentioned by Sterling, and a fine old mosque called after Fathi Khan Raham are almost the only objects of antiquarian interest, which remain in tact. The fate of many interesting ruins in the province has unhappily been similar."—ଅର୍ଥାତ୍, ବାରବାଟୀ ଶିଳ୍ପୀ ଏହି (ଗୁଳା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ) ସୁଦ୍ଧେ ପ୍ରାସାଦଲୁ କଦର୍ଯ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତିକାଦାରେ ଏବଂ ପରଣା ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧୀ ଭୂଭାଗକୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତର ଜଙ୍ଗଲରେ, ପରିଣତ କରିଅଛନ୍ତି । ଦୁର୍ଗ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ପରଣା ପ୍ରାଚୀରର ପ୍ରସ୍ତର ବର୍ତ୍ତମାନ (ଅର୍ଥାତ୍ ୧୮୯୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ) ଗୋଟିଏ ଡାକ୍ତରଖାନା ନିର୍ମାଣରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲାଅଛି । ଦୁର୍ଗର କେତେକ ପ୍ରସ୍ତର ଫଲସ୍ପପଥର ଟେସର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସରକାରୀ ଗୃହ ନିର୍ମାଣରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲାଅଛି । ଅବଶିଷ୍ଟ ପ୍ରସ୍ତର ଷ୍ଟେସନ ରାସ୍ତାରେ ପଡ଼ି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପାଦ ଧୂଳିଧସରିତ କରୁଅଛି । ଷ୍ଟର୍ଲିଙ୍ଗଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପୂର୍ବଦ୍ୱାର ତୋରଣଶିଖର କ୍ଷାରଦେଶ ଏବଂ ଫତେଖାଁ ବହାମଙ୍କ ନାମରେ କଥିତ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦିରହିଁ କେବଳ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ମାନଙ୍କର କୌତୂହଳଜନକ ସ୍ୱରୂପ ରହିଅଛି । ଏହି ପ୍ରଦେଶର ବହୁତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ମନ୍ଦିର ଓ ପ୍ରାସାଦର ଦଶା ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟବଶତଃ ଏହିପରି ହେଲାଅଛି ।

ଉପରୋକ୍ତିତ ଟ୍ରମ୍ପନଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଅଛି ଯେ ବାରବାଟୀ ଶିଳ୍ପୀ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ସର୍ବନାଶ ସାଧନ କରିଅଛି । କେବଳ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଉପରେ ଯେ ଏହି ଦଶା ପଡ଼ିଥିଲା, ତାହା ନୁହେଁ, ଉତ୍କଳର ପ୍ରବଳ ଧର୍ମଦ୍ୱେଷକ ଯାଜନ୍ଦରର କେତେକ ସୁନ୍ଦର ଦେବମନ୍ଦିର ଏହି ଦଶା ଭୋଗ କରିଅଛନ୍ତି । ସୁରମ୍ୟ ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କରୁ ପ୍ରସ୍ତର ତୁଳା ହୋଇ ନାନାସ୍ଥାନରେ ସରକାରୀ ଗୃହ ଓ ରାସ୍ତା ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି । ଏପ୍ରକାରଣରେ ବାରବାଟୀ ଭଲିକା ଶିଳ୍ପୀ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଇତିହାସର ଗର୍ଭରେ ଭାଗୀ ହେବେ । ଯେଉଁ ପ୍ରସ୍ତର ଏବେ ପ୍ରବଳ ଜ୍ଞାନ କରି ଓଡ଼ିଆମାନେ ପୂଜା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କରନ୍ତେ ଏବଂ ଯାହା ଉପରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର କୀର୍ତ୍ତନ-ପ୍ରାସାଦ ଗଠିତ ହୁଅନ୍ତା, ସେହି ପ୍ରସ୍ତର, ସେହି ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ସମ୍ବଳ ଆଜି ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ପାଦଦଳନ ସାମଗ୍ରୀ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଧରଣୀକାନ୍ତ ଲାହିଡ଼ୀ ଚୌଧୁରୀ ପ୍ରଣୀତ "ଭାରତଦର୍ପଣ" ରେ ଯଥାର୍ଥତଃ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଭଗ୍ନ ଦେବାଳୟମାନ ଜଙ୍ଗଲରେ ଅନାଦର ଭାବରେ ପଡ଼ିଅଛି ସେଥିରୁ ଯଦି ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ଭଗ୍ନ ମନ୍ଦିର ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ବଙ୍ଗଦେଶ ଆଜି ଏହିପରି ଶ୍ରୀଲାବସ୍ଥାରେ ନ ଥାନ୍ତା, ଜାତୀୟ-ଜୀବନ ଗଠନ ନିମନ୍ତେ ଆଜି ବଙ୍ଗୀୟ-ମାନେ ଇତସ୍ତତଃ ହେଉ ନ ଥାନ୍ତେ । ରାସ୍ତା ନିର୍ମାଣ କିମ୍ବା ସରକାରୀ ଗୃହ ବା ଡାକ୍ତରଖାନା ନିର୍ମାଣ ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରସ୍ତର ବହୁତ ମିଳି ପାରିଥାନ୍ତା । ଓଡ଼ିଆମାନେ ଯେଉଁ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦିର ଭୂମିଦ ନିର୍ମାଣ ନିମନ୍ତେ ଏହେ ପ୍ରସ୍ତରମାନ 'ମୁଣ୍ଡର ଝାଳ ତୁଣ୍ଡରେ ମାର' ନୋହି ଅଣିପ୍ରକେ ଏବଂ ଯାହା ଉତ୍କଳ ଇତିହାସର ପଞ୍ଚମ ସ୍ତମ୍ଭ, ସେହିସବୁ ନଷ୍ଟ କରି ଡାକ୍ତରଖାନା ଓ ରାସ୍ତା ନିର୍ମାଣ କରିବା କୌଣସି ହୃଦୟବାନ୍ ମନୁଷ୍ୟର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଓଡ଼ିଆ ଡାକ୍ତରଖାନା ବିନା ରୋଗରେ ପ୍ରାଣ ହରାଇ ପାରେ, ରାସ୍ତାବିନା ପଥକ୍ଲେଶ ସହି ପାରେ, କିନ୍ତୁ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗ ଓ ଯାଜପୁରର ମନ୍ଦିର-ମାନଙ୍କର ପାଶବ ଧ୍ୱଂସ କଦାପି ସହ୍ୟ କରିପାରେ ନାହିଁ । ସେଦିନ "ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ" ରେ (୧) ଜଣେ "ଦେବମନ୍ଦିର" ବିଷୟରେ ଲେଖା ଲେଖକ କହିଥିଲେ "ଫଳତଃ ବଙ୍ଗଲୋକର ଇଚ୍ଛା ଦେଉଳଗୁଡ଼ାକ ଭାଙ୍ଗିଯିବ । ଅନ୍ତତଃ ବଙ୍ଗଲୋକର ଇଚ୍ଛା ଏହି ମାର୍ଗ ଧରିବା ଉଚିତ ।" ଯାହାହେଉ, ଦେଖାଅଛି, ଓଡ଼ିଶାରେ ସେକଳ "ବଙ୍ଗଲୋକ" ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ନୁହନ୍ତି, କି ଲେଖକଙ୍କ ମତାନୁସାରେ କେହି କୌଣସି ଦେଉଳ ଭାଙ୍ଗି ନାହାନ୍ତି । ଲେଖକ ଯୌକ୍ତିକତା ଉପାସନା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗଳ୍ପ ଧାରଣ କରି ପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ଜାତୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ଗୌରବ ଏବେ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟଖଚିତ ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କ ଧ୍ୱଂସ ପ୍ରସ୍ତାବ କରିବା ଅତିଶୟ ଚିନ୍ତାର ପରିଚୟ ମାତ୍ର । ଉପାସନା ବିଷୟ ବାଦ ଦେଲେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉତ୍କଳ ଇତିହାସରେ ଏହି ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କ ମୂଲ୍ୟ ବିଶେଷ ଗୁରୁତର ।

(୧) ୧୩୧୮ ସାଲ 'ବୈଶାଖ' ସଂଖ୍ୟା ୨୭ ପୃଷ୍ଠା ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏହି "ଦେଉଳଗୁଡ଼ାକ" ଓଡ଼ିଆ ଇତିହାସର ମୂକ ସାକ୍ଷୀ, ଓଡ଼ିଆ ଜାତିସ୍ୱାଭିମାନ ଗଠନର ପ୍ରଧାନ ଉପକରଣ, ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ପରମ ସମ୍ବଳ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆର ଓଡ଼ିଆତ୍ୱ । "ବଙ୍ଗଲୋକ" ଏହି ପ୍ରାଚୀନ କୀର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଜଠାଇ ଦେଲେ ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ଅସ୍ତିତ୍ୱ କେଉଁଠାରେ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରିବେ ? ଶ୍ରୀ ଧରଣୀକାନ୍ତ ଲାହିଡ଼ୀ ଚୌଧୁରୀ କେଉଁଠାରେ—ଯେ ଓଡ଼ିଶା ଜଙ୍ଗଲ ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ିଥିବା ଗୋଟିଏ ଭଙ୍ଗା ମନ୍ଦିର ପାଇଥିଲେ ଆପଣାକୁ ଗର୍ବିତ ଓ ସମ୍ମାନିତ ମନେ କରିଥାନ୍ତେ ଏବଂ ତାହାର ଉପରେ ବଙ୍ଗୀୟ ଜାତିସ୍ୱ-ଜୀବନ ପ୍ରାସାଦ ଗଠନ କରିଥାନ୍ତେ ଏବଂ ଅମ୍ବର ସମ୍ବାର-ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଲେଖକ ବା କେଉଁଠାରେ ? ଜାତିସ୍ୱ ଜୀବନେ ଶୂନ୍ୟରେ ଗଠିତ ହୋଇ ପାରେନାହିଁ । କେବଳ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପରେ ଭବିଷ୍ୟତ ଜାତି-ସ୍ୱତା ସ୍ଥାପନ କରିବା ବିଡ଼ମ୍ବନା ମାତ୍ର । ସେଥିନିମନ୍ତେ ପୌରାଣିକ ମୂଳଭିତ୍ତିର ପ୍ରୟୋଜନ, ଏବଂ ତାହା ପ୍ରାଚୀନତା ଉପରେ ପରିପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ଅବଶ୍ୟକ । ପ୍ରାଚୀନତାରୁ ନୂତନକୁ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରିବା, ପ୍ରାଚୀନକୁ ନୂତନର ମଞ୍ଚରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିସ୍ୱ ଜୀବନ ଗଠନକାରୀର କାର୍ଯ୍ୟ । ଭାଷା, ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଜାତିସ୍ୱତାର ଏତେ ଶିଳ୍ପଲତା ସତ୍ତ୍ୱେ ମମ୍ବାସ୍ୱ ଲଭ୍ରେସ ମହାଦେଶୀୟ ଏକତାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ, ଜ୍ଞାନବୀର, ଧର୍ମ୍ମବୀର ଏବଂ କର୍ମ୍ମବୀର ମହାତ୍ମା ମାଟ୍‌ସିନି ସ୍ୱଦେଶ ବାସୀମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ଦୈବବାଣୀ ସଦୃଶ କହିଥିଲେ, "*We ought to worship the greatness of our fathers ; and seek in their tombs a pledge of the future.*" ଅର୍ଥାତ୍, ପୂର୍ବପୁରୁଷ-ମାନଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପାସନା କରିବା, ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ କବରରୁ ଭବିତବ୍ୟ ଜାତିସ୍ୱତାର ଭବିଷ୍ୟସ୍ୱରୂପ ଉପକରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ଅମ୍ବମାନଙ୍କର ଉଚିତ । ତୁମ୍ବମାନଙ୍କର ଉନ୍ନତି, ସୁଯୋଗ୍ୟ ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ ବୃଥାରେ ଏତେ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରି ନ ଥିଲେ ; ସେମାନେ ଧନ, ମନ, ଜୀବନ, ପ୍ରାଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସର୍ଗ କରି ଯାହା ତୁମ୍ବମାନଙ୍କ ପାଇଁ ମମ୍ବାସ୍ୱ ଦିବ ଉଚିଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ତୁମ୍ବମାନଙ୍କର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳାର ଲୋପସେତୁ ହେବା ପାଇଁ ନୁହେଁ, ତାହା ତୁମ୍ବର କ୍ରୀଡ଼ା ସାମଗ୍ରୀ ହେବା ପାଇଁ ନୁହେଁ, ତାହା ତୁମ୍ବମାନଙ୍କର ହେଉଦ୍ଧିରେ ଲମ୍ବୀଭୂତ ହେବା ପାଇଁ ନୁହେଁ । ତୁମ୍ବେମାନେ ଯେତେବେଳେ ଉନ୍ନତିର ପଡ଼ିବ, ଯେତେବେଳେ ଅମ୍ବ ହତ୍ତ ହୋଇ ଇତସ୍ତତଃ ହେବ ; ସେତେବେଳେ ତୁମ୍ବମାନଙ୍କର ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ସମ୍ଭାର ନିମନ୍ତେ ତୁମ୍ବର ସ୍ୱଯୋଗ୍ୟ ଦୂରଦର୍ଶୀ ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ ଏହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଅଛନ୍ତି । ସ୍ୱଦେଶପ୍ରାଣ ମହାତ୍ମା ମାଟ୍‌ସିନି ଲେଖିତମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଅଶେଷ କୀର୍ତ୍ତିରାଜିର ବର୍ତ୍ତମାନାନ୍ତର କହିଅଛନ୍ତି ;— "*—I remember all these things, and bow down in reverence before the image of your past.*" ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ଏ ସମସ୍ତ (ପ୍ରାଚୀନ ଗୌରବ ଗୁଣାବଳୀ) ସ୍ମରଣ କରୁଅଛି ଏବଂ ତୁମ୍ବର ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ ସମ୍ମୁଖରେ ଭକ୍ତିସହକାରେ ନତମସ୍ତକ ହେଉଅଛି । ଅତଏବ, ଯଦି ଓଡ଼ିଆକାତିର ମଙ୍ଗଳ କାମନା କର, ଯଦି ଆପଣାର ଜାତିସ୍ୱତ୍ୱ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କର, ଯଦି ଭାରତସ୍ୱ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତିମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ସମକକ୍ଷ ଭାବରେ ନିଜକୁ ସ୍ଥାପନ କରିବାର ବାସନା କର, ତେବେ ଏହି ପ୍ରାଚୀନତ୍ୱ, ଓଡ଼ିଆ ଜାତିସ୍ୱ ମମ୍ବାସ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସର୍ବତ୍ରରେ ନତମସ୍ତକ ହୁଅ, ଏହାର ଉପରେ ଜାତିସ୍ୱ ଜୀବନ ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କର, ନୂତନ ଓଡ଼ିଶାକୁ ସ୍ୱଚ୍ଛଳ ଓଡ଼ିଶା ଉପରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ କରିଅ ; ତାହା ହେଲେ ଧନ୍ୟ ହେବ, ପ୍ରବନ୍ଧ ହେବ, ଦେଶସେବାର ସୁଖ ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ, ଦେଶ ତଥା ପୃଥିବୀର ଇତିହାସରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷର ଅମର ଅକ୍ଷରରେ ଲିଖିତ ରହିବ ।

ବାରକମିଶ୍ରୀ ବିଭାଗ ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ସର୍ବନାଶ ସାଧନ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ନିଜ ବ୍ୟବହାରରୁ ବିସ୍ମୃତ ପୂର୍ବଦ୍ୱାରଦେଶଟି "ମହାରଗରୁ ଜାନ୍ତାରରେ ପଡ଼ିବା" ନ୍ୟାୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର କବଳ ଗ୍ରାସରେ ନିପତିତ ହେବାକୁ ବସିଲାଣି । ସପ୍ତଓଡ଼ିଆକର ବସ୍ତୁ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ହେଲା ନାହିଁ । ଆଜି ସେଉଁ ବଙ୍ଗାଳୀଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଶତ୍ରୁହସ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ସେହି ବଙ୍ଗୀୟ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ଅଧ୍ୟାପକ "ଉତ୍କଳଶଶାନେ ତୁଳସୀ"ଙ୍କୁ ଅମ୍ବମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଦେଖାଇ ଦେଲେ, ତଥାପି ଅମ୍ବେମାନେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ଭେଦ ପାଇଲୁଁ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପୁନର୍ବାର ସେହି ବଙ୍ଗାଳୀ ଅମ୍ବମାନଙ୍କୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଅଛନ୍ତି । ଜଣେ କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକ

Digitized by srujanika@gmail.com

ସହୃଦୟ ଶ୍ରୀ ହେମଚନ୍ଦ୍ର ସରକାର ଏହି ଧ୍ୱଂସୋନ୍ମୁଖ ଦୁର୍ଗଦ୍ୱାର-ରକ୍ଷଣରେ ବିଶେଷ ତତ୍ପର ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସେ ଆଜିର ଭଳିକାଳ ବିଭାଗର କର୍ମଚାରୀ ମହାଶୟଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହାର ସ୍ୱରକ୍ଷଣର ପ୍ରୟାସ ପାଇଅଛନ୍ତି । ଏଥିନିମନ୍ତେ ସେ ଆଜି ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଧନ୍ୟବାଦର ପାତ୍ର ଏବଂ ଭଗବାନ କରନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କର ଏହି ସାଧୁ ଉଦ୍ୟମ ସିଦ୍ଧ ହେଉ ।

ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

(ଉପସଂହାର ।)

ପାଠକଗଣ ! ବହୁ ହର୍ଷଶବ୍ଦାଦରେ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ଉପସଂହାର କଲୁଁ । ଯେତେବେଳେ ଗଜପତିଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ମଳରେ ପଡ଼େ, ସେତେବେଳେ "ଉତ୍କଳର ପୂର୍ବ ଗୌରବ ମୁକ୍ତପୂର୍ବ" ବାରବାଟୀର ଯୌବନ କାଳ ମୁକ୍ତ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରେ, ସେତେବେଳେ ଗର୍ବ ଓ ଅବସାଦ ଯୁଗପତ୍ ହୃଦୟ ଅଧିକାର କରେ । ଉତ୍କଳର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି କିଏ ଶ୍ୱାସ କରିବ ଯେ ଓଡ଼ିଶା ଏକ ସମୟରେ ଦୁର୍ଗାରଣ୍ୟ ଥିଲା, ଏକ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୃକ୍ଷରେ ସୈନ୍ୟ ସାମନ୍ତ ଯୁଦ୍ଧ ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ; କିଏ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା ଶ୍ୱାସ କରିବ ଯେ ଗଜପତିଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ମଶାନ, ପାଳ, ଘୃଣିତ, ଲଜ୍ଜିତ ଓଡ଼ିଶାରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଓଡ଼ିଶାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବଳ ନାହିଁ, ଧନ ନାହିଁ, ମାନ ନାହିଁ, ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ, ମନ ନାହିଁ, ପ୍ରାଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବି ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶା ଆଜି ନିର୍ଜୀବ ଶ୍ମଶାନ ବୋଲି ଚଳେ । ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି କହି ତୁମ୍ଭର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜାତିକୁ ପଦ ଦଳିତ କରୁଥିଲେ, ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି କହିବା ମାତ୍ରେ ସେମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ତେଜ ବାହାରେ ବଳ ଓ ମନରେ ଦମ୍ଭିକତା ଆସୁଥିଲା, ଗଙ୍ଗାନଦୀଠାରୁ କୁମାରିକା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ଓଡ଼ିଆ ଜୟପତାକା ଉଡ଼ୁଥିବାର ଥିଲା, ଯେଉଁ ଓଡ଼ିଆ ସହସିକତା ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପୀ ମୁସଲମାନମାନେ ୩୦୦ ଶତ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନତମସ୍ତକ ହୋଇଥିଲେ ; ସେହି ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି ନିଜକୁ ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କାହାକୁ ଘୃଣା ବୋଧ ହେଉଅଛି ; ସେହି ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି କହି ତୁମ୍ଭେମାନେ ଆଜି ପରିବାରେ "ମୁଁ ଓଡ଼ିଆ ମୋତେ ଅନୁଗ୍ରହ କର—ଗ୍ରାସଛାଦନ ଦିଅ" ବୋଲି ଚିତ୍କାର କରୁଅଛ ; ପରିବାରେ ପଦାନତ, ଘୃଣିତ, ଲଜ୍ଜିତ, ତିରସ୍କୃତ ହେବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହେଉନାହିଁ ! ତୁମ୍ଭେମାନେ ସେହି ଓଡ଼ିଆମାନଙ୍କର ବଂଶଧର ? ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଆମ୍ଭ ପରିବୃତ୍ତି ନିମନ୍ତେ କେତେ ପରିବାରେ ଅନୁଗ୍ରହପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଅନୁଗ୍ରହ ଦେଖାଇବା ନିମନ୍ତେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ ଚିରକାଳ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ୧୬୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମହମ୍ମଦ ତଘ୍ରିଅର ଖିଲଜୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ସିଂହାସନରୁ ବିତାଡ଼ିତ ହୁଅନ୍ତେ ବଙ୍ଗଦେଶର ଶେଷ ହିନ୍ଦୁରାଜା ଲକ୍ଷ୍ମଣସେନ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଭିକ୍ଷାକରି ସ୍ୱଗରେ ନିରାପଦରେ ଶେଷଜୀବନ ଯାପନ କରିଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଇତିପୂର୍ବେ (ଭୂଗୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ) କହିଅଛୁଁ ଯେ ୧୪୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବାହାମନୀ ରାଜ୍ୟର ସୁଲତାନ ହୁମାୟୁନ ଶାହଙ୍କଦ୍ୱାରା ବାରମ୍ବାର ପରାସ୍ତ ହୋଇ ତେଲଙ୍ଗା ହିନ୍ଦୁ ରାଜା ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଦ୍ୱାରେ ସାହାଯ୍ୟ ଭିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ପୁନର୍ବାର ରାଜା କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ୧୪୭୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହୁମ୍ମରଙ୍କ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ସ୍ୱୟଂ ରାଜା ହେବା ନିମନ୍ତେ ମଙ୍ଗଳଗିରି ଏହି ବାରବାଟୀ ଦୁର୍ଗର ଅଶ୍ରୟ ଭିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ, ହୁମ୍ମର ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନାନନ୍ତର ମାଲବା ସୁଲତାନ ମହମ୍ମଦଶାହଙ୍କ ଆଶ୍ରୟରେ ଖିଜମ୍ପିହାସନ ଅଧିକାର କଲା ପରେ, ପୁନର୍ବାର ଯେତେବେଳେ ମୁସଲମାନ ଦୌରାତ୍ମ୍ୟରୁ ଆପଣାକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବାକୁ ହୁମ୍ମର ପ୍ରୟାସ କଲେ ସେତେବେଳେ କେତେ ଉପକାର ଦେଇ (୧) ସାହାଯ୍ୟ ଭିକ୍ଷା କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ତୁମ୍ଭର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ କିପରି ଭିକ୍ଷା ଦିଳ ତାହା ଆଜିଠାରୁ ଭିକ୍ଷା

(୧) ହୁମ୍ମର ନମ୍ରଲିଖିତ ଉତ୍ତରରେ ଓଡ଼ିଶା ତାହାକୁ ସାହାଯ୍ୟ ନାହିଁଥିଲେ "If he (Himber) wished to recover his hereditary dominions in Telingana, now was the Crisis, as Deccan had been ruined by two years of famine, and the armies were reduced to a small body ; that he would join him on consideration of being admitted to share in the conquests of the Mussulmans, and for the present give him up the fort of Cundpul "with the defendent country"—Ferishta "History of Deccan" (J. Scott) Vol I pp 162-3.

Digitized by srujanika@gmail.com

କରିଥିଲେ ! (୧) । କେବଳ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ନୁହେଁ, ଉତ୍କଳ-ଅଞ୍ଚଳରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଭିକ୍ଷା ଦାନ ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ (୧୫୫୧—୧୫୫୯) ସୁଲେମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ-ଭୂତ୍ତ ଓ ଦୂରଗ୍ରସ୍ତ ବଙ୍ଗର ସୁଲତାନ ଲଦାଗ୍ରାମ ଜୀବନ ରକ୍ଷା କମନ୍ତେ ଲଭପ୍ରତିଷ୍ଠ ହୋଇ ପରଶେଷରେ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଦ୍ୱାରେ ଭିକ୍ଷାର୍ଥୀ ହୋଇ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଥିଲେ, ସେତେ-ବେଳେ ସ୍ୱଦେଶ ତଥା ସ୍ୱକୀୟ ଗୌରବ ରକ୍ଷାକରି ଓଡ଼ିଆମାନେ ସ୍ୱୀୟ ସହଜାତ ବଦାନ୍ୟ ଗୁଣରେ ଭିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କୁ ଯଥୋପଯୁକ୍ତ ଭିକ୍ଷାଦାନ କରିଥିଲେ (୨) । କେବଳ ଯେ ଉତ୍କଳ ଓ ସୁସମ୍ପନ୍ନ ବଙ୍ଗଦେଶ ଓ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଦ୍ୱାରେ ଭିକ୍ଷାର୍ଥୀ ହୋଇଥିଲେ ତାହା ନୁହେ; ଦିଲ୍ଲୀର ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପ ବାଦଶାହ ମଧ୍ୟ ଦିନେ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ଦ୍ୱାରେ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ । ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ବଙ୍ଗ ନବାବ ସୁଲେ-ମାନଙ୍କ ଦମନାର୍ଥେ ଅଢ଼ଳିଶ ବନ୍ଧୁ ଅର୍ଥ ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ ବ୍ୟୟ କରି ଅଦ୍ଭୁତ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଯେତେବେଳେ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟ ଅକବର ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଭିକ୍ଷା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ବଦାନ୍ୟତା ସ୍ରୋତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭାବରେ ପୁନର୍ବାର ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥିଲା; ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆମାନେ ପୁନର୍ବାର ଭିକ୍ଷାର୍ଥୀଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ କମନ୍ତେ ବଙ୍ଗଭୂମିରେ ଯୁଦ୍ଧାର୍ଥ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଏହିରୂପେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଚରମ ଅନୁଗ୍ରହ ଦେଖାଇବା କମନ୍ତେ ଚିର ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଚିର ଦ୍ୱାରେ ଉଦର ପୂର୍ତ୍ତି ଚେଷ୍ଟିକ ଥାଉ, କୌଣସି ଜାତିର କାର୍ଯ୍ୟରେ ସୁଦ୍ଧା ଦିନେ ମାତ୍ର ଭିକ୍ଷାର୍ଥୀ ହେବା ଓଡ଼ିଆମାନେ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା ଦେଖି ନ ଥିଲେ । ତୁମ୍ଭେମାନେ ସେହି ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ବଂଶଧର ! ତୁମ୍ଭେମାନେ କିପରି ପର ଦ୍ୱାରେ 'ଭେଡ଼ିଆ' ହୋଇ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଉଅଛ ? ତୁମ୍ଭେମାନେ କିପରି ଏହି ବୀର କ୍ଷେତ୍ର, ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଜୀବନର ପରମ ମୀଠଗ୍ରନ୍ଥି ବାରବାଟୀକୁ ସମ୍ମୁଖରେ ଦର୍ଶନ କରି ଅନାହାରୀ ପଦ ଲାଳସାରେ, ପର ଦ୍ୱାରରେ ଭିକ୍ଷାର୍ଥୀ ହୋଇ ଚକ୍ରାର କରୁଅଛ ? ସେ ଦିନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରରେ ଦେଖିଲ ଉପାୟ କରି ଜଳେ ଭମସାଚ୍ଛନ୍ନ ପାହାଡ଼ ଜଙ୍ଗଲ ମଧ୍ୟରେ ଗୁଣର ପରକାଷ୍ଠ ପରି ସ୍ୱତଃ ଧାରିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ମହାତ୍ମା କି କେବେ ପର ଦ୍ୱାରେ ଭିକ୍ଷାର୍ଥୀ ହୋଇ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଥିଲେ ? ସେଥିଲେ ଓଡ଼ିଆ, ତୁମ୍ଭେମାନେ କିପରି ସେହି ଓଡ଼ିଆ ହୋଇ ପରମ ଉତ୍କଳ ଭୂମିକି କଳଙ୍କ ଦେଉଅଛ ? ମହାତ୍ମା-ଜୀବନ-ପ୍ରତିଷ୍ଠ-ରକ୍ଷ ମହାତ୍ମା ଶିବାଜୀ ଯେଉଁ ଭୂମିରେ ପଦାର୍ପଣ କରି କହିଥିଲେ— "ଏ ଉତ୍କଳ ଦେବତାମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ, ମନୁଷ୍ୟର ଏ ଭୂମି କଳଙ୍କିତ କରିବାର ନୁହେଁ", ସେହି ପବିତ୍ର ଭୂମି ତୁମ୍ଭ ପରି ନିର୍ଜୀବ ଜୀବମାନେ କିପରି କଳଙ୍କିତ କରୁ ଅଛନ୍ତି ? ଯଦି ପର ଦ୍ୱାରେ ଅନୁଗ୍ରହ ଭିକ୍ଷା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କର ତେବେ କହ, "ମୁଁ ଓଡ଼ିଆ ନୁହେଁ; ଓଡ଼ିଆ ହୋଇଥିଲେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ଦ୍ୱାରରେ ଭିକ୍ଷା କରି ନ ଥାନ୍ତି; ଓଡ଼ିଆମାନେ ଚିରକାଳ ପର ପ୍ରତି ବନ୍ଧୁ ଅନୁଗ୍ରହ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି, କେବେ କିନ୍ତୁ କାହା ପାଖରେ ଅନୁଗ୍ରହ ଭିକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଭିକ୍ଷା ପ୍ରସାରଣ କରି ନାହାନ୍ତି" । ଓଡ଼ିଆ ବଡ଼ ପବିତ୍ର ନାମ, ଓଡ଼ିଆମାନେ ଦେବତୁଲ୍ୟ ଥିଲେ, ଓଡ଼ିଶା ଦେବ ଯୋଗ୍ୟସ୍ଥାନ ଥିଲା; ଓଡ଼ିଆମାନେ ପର ଦ୍ୱାରେ ନଗଣ୍ୟ ଭିକ୍ଷାର୍ଥୀ ହେବାକୁ ଘୃଣାବୃତ୍ତି ବୋଲି ଦୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲେ । ଆହା ! ସେ ସ୍ୱାଧୀନ ଚିନ୍ତା କାହିଁ ; ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ସେ ସ୍ୱକୀୟ ସିଦ୍ଧ ଗୌରବ କାହିଁ ; ଓଡ଼ିଆଙ୍କ ସେ ସ୍ଥାପତ୍ୟକୌଶଳ, ସେ ଶିଳ୍ପନୈପୁଣ୍ୟ କାହିଁ ; ଉତ୍କଳର ଗୌରବର ପୀଠସ୍ଥଳୀ ସେ ପବିତ୍ର ବାରବାଟୀ, ସେ ଦୁର୍ଗ ଦୁର୍ଗ, ସେ ଗୌରବେଷ କାହିଁ ? ଆହା ! "କି ଶଲ ଏ ବାକ୍ୟ, କି ହୋଇଛି ଆଜି !" ଭାଇ ! ମନରେ ଯଦି ଓଡ଼ିଆ ବୋଲି ଗର୍ବ ଅଛି, ଥରେ ଏ ଗୌରବେଷ ପୁଣ୍ୟଧାମ ବାରବାଟୀ ଦର୍ଶନ କର, ଏହି ବାରବାଟୀର ପୂର୍ବ ସ୍ମୃତି ଭାବି ଏଥା ଦିକରେ ଶରୀରରେ ଅଶ୍ରୁ ମୋଚନ କର, ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ଜାଜପତି ଓ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଦେବତୁଲ୍ୟ ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଅମୂଲ୍ୟ, ଅପୂର୍ବ ଉଦାହରଣ ଦ୍ୱାରା ଅପଣାଙ୍କୁ ସଜ୍ଜିତ କର, ଏହି ବାରବାଟୀ ସମ୍ମୁଖରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଜୀବନରେ

୧ ତୁମ୍ଭଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ନ ଲେ ଓଡ଼ିଶା ଜିତା ୧୦୦୦ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ଓ ୮୦୦୦ ପଦାତିକ ମୋଗଲ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ ।
—Ferishta's "History of Deccan" Jonathan Scott's translation Vol. I p 163.

୨ "Found shelter at the Orissa Court, and received an estate from the royal demesne"—Hunter Vol. II. "Orissa."

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତାଶୀଳ ହୋଇ କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ କର୍ମ ସାଧନରେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କର; ତାହାହେଲେ ତୁମ୍ଭେ ପବିତ୍ର ହେବ, ସଳ ନିର୍ମଳ ହେବ; ହୃଦୟ ବଜ୍ରସମ କଠିନ ହେବ; ତୁମ୍ଭ ହୃଦୟରେ ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କ ଅମିତ ତେଜ ଓ ଦାମ୍ଭିକତା ପୁନର୍ବାର ଜାଗରୂକ ହେବ । ତୁମ୍ଭେ ଆଜି ଏହି ସଂସାର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଘୃଣ୍ୟ ଜୀବ ହୋଇ ରହିବ ନାହିଁ । ପୂର୍ବ ଯଶ ଅଚିରେ ଫେରି ପାଇବ । ତୁମ୍ଭେ ଧନ୍ୟ ହେବ, ଜାତି ଧନ୍ୟ ହେବ, ଦେଶ ଧନ୍ୟ ହେବ । ଈଶ୍ୱର ତୁମ୍ଭର ଜୀବନରେ ଅମୃତ ବର୍ଷଣ କରିବେ ।

ଶ୍ରୀ ବସନ୍ତବିନ୍ଦୁ ମିଶ୍ର ।

ଠିକୁଣୀ ।

୧୬—କଲୋନା ।

ଇଉରୋପର ପ୍ରାୟ ଠିକ୍ କେନ୍ଦ୍ର ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବରେ ଏହି ପାହାଡ଼ଟି ଅବସ୍ଥିତ ଏରୂପ ନଦୀର ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଏହା ଗୋଟିଏ ଦୃଶ୍ୟବର । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ନୈସର୍ଗିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟ ମନୋହର ଦିଶେ । ଏହା ଚୂଣାଗୁଣ୍ଡ ବିଚୂର୍ଣ୍ଣ ଅଥବା ଶୈଳମୟ ଦ୍ୱିଗ୍ରୀ ସୁନ୍ଦର ନ ହେଉଛେହେଁ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ-ସମ୍ପନ୍ନ । କେଉଁଠି ଅଶ୍ରମ ବା ମଠ, କେଉଁଠି ବା ଗୁହା, କେଉଁଠି ବୃକ୍ଷଗୁଳ୍ମ, ବିଶାଳ ଗିରିଶୈଳ, କେଉଁଠି ବା ସୁନ୍ଦର ଶିଳା ଆସ୍ତରଣ, ସୋପାନ ଶ୍ରେଣୀ ଗିରିଗାତ୍ରରେ ଇତ୍ୟାଦି ଏହି ଶୃଙ୍ଗ ଟଙ୍କର ଅଙ୍ଗ ମଣ୍ଡନ କରିଅଛି । ଏରୂପ ଗିରିରୁ ପଶ୍ଚିମ ମୁଖରେ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ ଲୋଚନ ଦାସ ମଠରୁ ଆରମ୍ଭ ବିସ୍ତୃତ ପ୍ରାଚୀରଶୋଭିତ ପରମ୍ପରା ଏ ଗିରି ଦେହରେ ଦ୍ୱିଧା ବିଭକ୍ତକାରୀ ମଧ୍ୟଗିରିରେଖା ପ୍ରାୟ ଅତି କମନୀୟ ଦିଶେ । ଏହାର ଉତ୍ତର ପ୍ରାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ପାଦଦେଶରେ ଅଥବା ଗଣେଶ୍ୱରପୁର ଗ୍ରାମରେ ପଶ୍ଚିମପ୍ରାନ୍ତରେ 'ତ୍ରିଲୋଚନ' ମନ୍ଦିର ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ମନ୍ଦିରର ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଉତ୍ତର ଦକ୍ଷିଣ ମୁଖ ଦୁଇଟି ଲେଖାଏଁ ସମ୍ପୋଚ ମନ୍ଦିର ଅଛି । ଉଭୟରୁ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଦୁଇ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରୁ ଦକ୍ଷିଣମୁଖ ଦେଉଳଟି ଏକାବେଳେକେ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଅବଶିଷ୍ଟ ଗୁରେଟି ମଧ୍ୟରୁ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ତ୍ରିଲୋଚନ ଦେଉଳଟି ଅଧିକତର ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛି । ଏହାର ଉପର ଛାଦ ବହୁକାଳରୁ ପଡ଼ିଗଲାଣି । ଯାହାହେଉ ଏପରି ସୂକ୍ଷ୍ମଶିଳ୍ପ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିର ଭୁବନେଶ୍ୱର ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୁବାପି ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଦେଉଳରେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଦେବ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖାଗଲା । ଅନ୍ୟ ଉଭୟଟି ଦେଉଳରେ କୌଣସି ମୂର୍ତ୍ତି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ବିଚାର ଅସଲ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ରହିଅଛି । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକେ ବାସୁଦେବ ବୋଲି ଡାକି ଦେଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଏହାଙ୍କର କୌଣସି ପୂଜାବିଧି ଚଳିତ ନାହିଁ । ସ୍ଥାନୀୟ କିଂବଦନ୍ତୀରୁ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ଯେ, ଧର୍ମଜ୍ଞାନ ସୁପ୍ତାବସ୍ଥାର ଅଜ୍ଞାତ ଜନବାସକାଳରେ ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଗୋଟିଏ ବାସୁଦେବମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ପୂଜା କରୁଥିଲେ । ଏ ଦେଉଳରେ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ପୂଜା ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥାର୍ଥ କଥା ଏହି ଯେ, ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ଥିବାରୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଏହାଙ୍କୁ ପୂଜାକରି ଅସି ନାହାନ୍ତି ।

ଉପରେ ଯେଉଁ ମୂର୍ତ୍ତିର ପରିଚୟ ଦିଆଗଲା, ତାହା ପ୍ରାୟ ୩ ହାତ ଉଚ୍ଚ । ଚତୁର୍ହସ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ ବାମହସ୍ତଦ୍ୱୟ ଭଗ୍ନ । ଦକ୍ଷିଣ ଦୁଇ ହସ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଟି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ହସ୍ତୋପରିସ୍ଥ ଚକ୍ର ବା ଚକ୍ରର ଚିହ୍ନ ଅଛି । ତଳହସ୍ତ ଧ୍ୟାନମୁଦ୍ରା ବିଜ୍ଞାପକ । ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ସୁନ୍ଦର ପଦ୍ମପଲାଶାକାରୀ ପ୍ରାୟ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଭାବ ସ୍ପନ୍ଦନ କରିଅଛି । ମୂର୍ତ୍ତିର ଦୁଇପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ଶିଳା ତଳେ ଯୋଡ଼ିଏ ଯୋଗମଗ୍ନା ନଗ୍ନ ନାରୀମୂର୍ତ୍ତି ଅଛି । ଏହି ବର୍ତ୍ତିତ ମୂର୍ତ୍ତି ବ୍ୟତୀତ ଗୋଟିଏ ପ୍ରୋଥିତ ଶିଳାରେ ଉଲୋଟି ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରକାର ଦେଖାଗଲା । ଅନେକ ମୂର୍ତ୍ତି ଉପରେ ପୋଡ଼ାପଡ଼ି ପ୍ରକାର ଅନୁମାନ ହୁଏ । ଏହି ବଗ୍ନ ମନ୍ଦିରସମୂହର ସ୍ଥାନ ଶିଳ୍ପଖଚିତ ଶିଳାମାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଣେଶ୍ୱର ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କର ପିଣ୍ଡାପାଇଁ ବେଦିବେଦୀଆଦି ମଣ୍ଡନ କରିଅଛି । ଏହି ଗ୍ରାମର ବିପରୀତ ପୂର୍ବପ୍ରାନ୍ତରେ ଭାରେଶ୍ୱର ଶିବ-ଭାରେଶ୍ୱର । ଲିଙ୍ଗର ମନ୍ଦିର ଅତି ପ୍ରାଚୀନ । ଏହାର ଗୋଟିଏ ଅତି ସୁନ୍ଦର ବେଢ଼ା ଓ ପ୍ରଶସ୍ତ ପ୍ରସ୍ତରପ୍ରାଚୀର ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ସବୁ ଭାଙ୍ଗି ଭୂଇଁ ଗଲାଣି, ସୁଗଭୀରର ମଧ୍ୟ ସେହି ଦଶା । ସମସ୍ତ ଦେଉଳର ସ୍ଥାନ ଶିଳାମାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ମନ୍ଦିରର ପୃଷ୍ଠଦେଶରେ ସ୍ତୂପୀକୃତ ହୋଇ ରହି-

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅଛି । ମୁଖଶାଳାର ଦ୍ୱାର ପଶ୍ଚିମକୁ ଥିଲେହେଁ ମନ୍ଦିରର ମୂଳ ବିଧି ଅନୁସାରେ ପୂର୍ବକୁ ଅଛି ! ଏହାର ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ଗଣେଶ, କାର୍ତ୍ତିକେୟ ଓ ପାର୍ବତୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଅତି ସୁନ୍ଦର ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମଶିଳ୍ପ-ମଣ୍ଡିତ । ଏପରି ସ୍ୱଚ୍ଛଳ ମୂର୍ତ୍ତି ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଶିଳ୍ପସୁନ୍ଦର ଭଲ * ଅନ୍ୟ କୁହାପି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ବୋଧହୁଏ ଏଗୁଡ଼ିକ ବୌଦ୍ଧକୀର୍ତ୍ତିର ପରକାଳରେ ବା ଅବ୍ୟବହିତ ପରେ ସେହି ଯୁଗର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶିଳ୍ପୀଗଣଙ୍କଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ! ! ! ଏହି ପାର୍ବତ୍ତ ଚତୁର୍ଭୁଜା, ଦକ୍ଷିଣ ଦୁଇ ହସ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଟି ଭଗ୍ନ, ତଳ ହସ୍ତରେ ଅକ୍ଷମାଳା ଓ ଜୁଡ଼ୀ, ବାମ ଯୋଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଉପରଟିରେ ଶୁମ୍ଭଦଣ୍ଡ ଥିଲାପରି ବୋଧହୁଏ, ତଳ ହସ୍ତରେ କଳାକାଳ୍ପୟୁକ୍ତ ପଦ୍ମର ମୃଣାଳ ଧରିଛି । ପଦରେ ନୂପୁର ଦୁଇସର ଏବଂ ବକ୍ଷରେ ବହୁଧା ହାର ଲମ୍ବିତ । ଭିତରେ ଓ ବାହାରେ ଦୁଇଗୋଟି କାର୍ତ୍ତିକେୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିଲି । ବାମ ଦୁଇହସ୍ତ ଗୋଟିଏ ମୟୂର ଉପରେ ରଖିଛି । ଦକ୍ଷିଣହସ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଛିନ୍ନ, ଅଳଂଷ୍ଟ ଭଳେ ମୟୂର ମୂର୍ତ୍ତି ଅଛି । ଏହି ମୟୂର ଭଳେ ଗୋଟିଏ ସ୍ତ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତି ତାହାର ପାଦ ଧରିଅଛି । ଦୁଇପାର୍ଶ୍ୱରେ ଯୋଡ଼ିଏ ଉଡ଼ୀୟମାନ ମୂର୍ତ୍ତି । କାର୍ତ୍ତିକେୟଙ୍କର ସ୍କନ୍ଧଦେଶରୁ ଉପବୀତ ଝୁଲିଛି, ମସ୍ତକରେ ବିଜଟା ଶୋଭିତ । ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ଉଭୟ ଦେହରେ ହାତଉପରେ ମନୁଷ୍ୟ ବସି ଦୌଡ଼ାଇବାର ଦୃଶ୍ୟ ଅତି ସୁନ୍ଦର । ଦେଉଳର ଅନାବୃତ ସମ୍ମୁଖ ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ଦୁଇଟି ଧ୍ୟାନମୂର୍ତ୍ତି ଲକ୍ଷିତ ହେଲା । ମୁଖଶାଳା ଦକ୍ଷିଣପାର୍ଶ୍ୱରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଜାତୀୟ ଗୋଟିଏ ଜଳପ୍ରବାହଧାରିଣୀ ନାରୀମୂର୍ତ୍ତି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ରହିଅଛି । ଏଠାରେ ବୌଦ୍ଧଙ୍କ ଦେବୀ ଅନୁମାନ ହୁଏ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଏହିଠାରେ 'ତାରା' ମୂର୍ତ୍ତି ଥିଲା । ପରେ ହନୁମାନେ ସେହି ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ଉଠାଇ ତାରେଶ୍ୱର ଶିବଙ୍କର ପୀଠ ସ୍ଥାପନ କରି ଅଛନ୍ତି ; ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ଉଚ୍ଛେଦ ସାଧନରେ ହନୁମାନଙ୍କର ଏପ୍ରକାର କୀର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନର ଶତ ଶତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ତଥାପି ସତ୍ୟକୁ ଉଚ୍ଛେଦପ୍ରାପ୍ତ କରି ଧରି ନାହାନ୍ତି । †

ଯୋଡ଼ା ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରରୁ ପଶ୍ଚିମ ମୁଖରେ ପାହାଡ଼କୁ ଉଠି କିଛିଦୂର ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଗିରିଗୋଲ ଦୃଷ୍ଟି ସମ୍ମୁଖରେ ପଡ଼େ । ଭିତ୍ତିଦେହରେ କ୍ଷୁଦ୍ରଗୋପାଳ ଉପରକୁ ପଡ଼ିଅଛି । ପ୍ରାୟ ଦଶହାତ ଉଚ୍ଚରେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଶିଳା-ଅସ୍ତରଣ ଶୋଭା ପାଏ । ଭଳଦେଶ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତରପ୍ରାଚୀର ବେଷ୍ଟିତ ଅଙ୍ଗନ ପ୍ରାୟ ଦର୍ଶକର ଚିତ୍ତ ଆକର୍ଷଣ କରେ । ଏହି ସ୍ଥାନ ଦେଖିଲେ ଦର୍ଶକ ମନରେ ହଠାତ୍ ଏହି ପ୍ରତୀତି ହୁଏ ଯେ, ସିଦ୍ଧାବାସ କାଳରେ ବୋଧହୁଏ ଏହିଠାରେ ବୌଦ୍ଧଉପାସକଗଣଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଧାର୍ମିକ ମେଳା ହେଉଥିଲା । ଏହି ଗୋଲ ଅଭିମୁଖ କରି ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମମୁଖରେ କିଛିଦୂର ଉପରକୁ ଉଠିଲେ ଗୋଟିଏ କଣ୍ଟୋର ଗହ୍ୱର ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୁମ୍ଫା ପଡ଼େ, ତାହାର ନାମ 'ନଳୀଗୁମ୍ଫା' । ଗୁମ୍ଫାର ଚତୁରାଶ ଅତି ଅଳ୍ପ, ଚତୁରଶ୍ରମରେ ବସିବାକୁ ଗଲେ ଶ୍ୱାସ ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଉଠେ । ଏଠାରେ ଲୋକର ବାସ କରି ରହିବା ଏକାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ । ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକେ କହନ୍ତି କିଛିବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଏଠାରେ ଜଣେ ବାବାଜୀ ରହୁଥିଲେ, ଜନ୍ମଚିକାରୋଗରେ ସେ ଏହିଠାରେ ପଞ୍ଚତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଲୋକେ ଏଠାରେ ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମି ସାଧୁବାସ ଅଛି ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରି ସେହି ଗୁମ୍ଫାବାସୀଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରାର୍ଥ ଚିଉଁଟିଯୋଗ ଅଳ୍ପ କ୍ଷୁଦ୍ର କାଷ୍ଠ ଝୁଲା ଏବଂ ସ୍ପଷ୍ଟ ନୈବେଦ୍ୟାଦି ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ଏହି କାଷ୍ଠପାଦୁକା ଚୂଳରେ କେହି ଚନ୍ଦନ ଦେଇ ପୂଜା ଆରମ୍ଭ କଲେଣି ।

ଉକ୍ତ ଗୁମ୍ଫାର ପଶ୍ଚିମମୁଖରେ ସାତବଗରା ଗୁମ୍ଫା କୁ ଗଲେ ବାଟରେ ବରଗଛମୂଳରେ ଦୁଇଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ଗୁମ୍ଫା ପଡ଼େ । ସାତବଗରା ଦକ୍ଷିଣପଶ୍ଚିମ ମୁଖ । ଗୁମ୍ଫାର ଦ୍ୱାରଦେଶ ଗୁରୁଯାଦ ଉଚ୍ଚ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭଳେ ଚାରି ବଗରା ଅଛି । ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୨୦ ହାତ ହେବ । ଗୁମ୍ଫା ଭିତରକୁ ଚାଲି ଅଛି ବୋଲି, ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକେ କହନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାର ମୁଖ ରୁଦ୍ଧ । ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଓ ଚାଲମରୁ ସୂଚିତ ହେଉଅଛି, ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ବାବାଜୀମାନେ ଆସି ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି । ଏହିଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣମୁଖରେ ଚଲେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ବଡ଼ ଗୋଲ ଦୃଷ୍ଟିପଥରେ ପଡ଼େ, ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱମାନ ସରଳଭାବରେ ଉଠିଛି ଏବଂ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ମସୃଣ । ଅବ୍ୟାଧି ଏହାର ପ୍ରାଚୀରବେଷ୍ଟିତ ଭଳ-

* ଗୁମ୍ଫାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଚଣ୍ଡେଶ୍ୱରୀ ଗଣ୍ଡଦେବୀ ବଦ୍ରେଶ୍ୱର ଦେଉଳରେ ଏହିପରି ମୂର୍ତ୍ତିର ସାଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

† ସାରରେ ଦେଖେଟି ଭଲ ଧର୍ମୀଭୂତେ, ଛାଡି ଅନ୍ୟରୂପ ଭବ ଭବ୍ରସ୍ତୁତେ ।

* * * ସେ ନାମ ଅଛି ବେ ଜେବ ବା ଛଡ଼ାଇ, ଗୁରୁ ବସ୍ତ୍ର ସବେ ଦେବ ଦଣ୍ଡଦାଇ । ମେଘ, ସ :

* ନଳୀଗୁମ୍ଫା ।

* ସାତବଗରା ଓ ଦ୍ୱାରଦେଶ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଦେଶ ଯଥାର୍ଥ ସଦ୍ଭକ୍ତର ବା ସେହି କୌତୁକଲୀଳାଭୂମି ସର ହଗେ । କଲ୍ଲୋଲେଶ୍ୱରରେ ଥରେ ଦୃଶ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କଲେ ଦର୍ଶକ ମନକୁ କାହିଁ କାହିଁ ଶାନ୍ତି ଆସେ । ଏହି ଜାଗାରେ କେତୋଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ଖୋଲ ସେହି ଟଙ୍କଥର ମଧ୍ୟରେ ଲକ୍ଷିତ ହେଲା । ଏ ସବୁ ଅତ୍ରତ୍ରସ କରି ଅଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଶୃଙ୍ଗ ଉପରେ ଠିଆ ହେଲେ ପାରଲ୍ଲାଡ଼ି ଗୁମ୍ଫା ଦିଶେ । ଗୁମ୍ଫାଟି ଅତି ଉଚ୍ଚରେ ଅବସ୍ଥିତ ପ୍ରଚାରୁ ଏହାର ନାମ ମଧ୍ୟ ଚାଲିକାର ଉପରକୁ ଉଠିଅଛି । ଏଠାରେ ଅଦ୍ୟାପି ଚାରି ଅଛନ୍ତି । ଅଦ୍ଭୁତ କଥା, ଶୁଣିବା ଦୂରେ ଥାଉ, ଏହିଠାରେ ଦୁଇଟି ଚାରି ଓ ଯୋଡ଼ିଏ ଛାଞ୍ଚାଣ ଏକାଗ୍ରରେ ବସିଥିବାର ଦେଖି ମନରେ ବଡ଼ କୌତୂହଳ ଜାତ ହେଲା । ପୂର୍ବେ ମହାମୁନି ଅଗ୍ନିଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟ ବନ୍ୟ ଜନ୍ତୁଜନ୍ତୁମାନେ ଶାନ୍ତଭାବରେ ଅବସ୍ଥିତି କରୁଥିବାର ଶୁଣାଯାଇଅଛି । ଏହା କି କୌତୁହଳ-ମୂଳକ ନୁହେ ? ଚାରିଗୁଡ଼ିର ଭିତ୍ତି ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଭିତ୍ତି ଅପେକ୍ଷା ଉତ୍ତମ ଓ ସୋପାନସଜ୍ଜିତ । ଏହିଠାରେ ଶୃଙ୍ଗ ଉପରେ ଗୁମ୍ଫାଟିକୁ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇଲେ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳ ବିଚିତ୍ରଭାବ ଦେଖାପାଏ ଏବଂ ପଥାମ୍ବୁଣ୍ଡାଇର ଶାଖାନାଳ ସୁଦୀର୍ଘ ରଜତରଶ୍ମିପ୍ରାୟ ମନୋହର ଦିଶେ । ଏହିଠାରୁ ପୂର୍ବମୁଖରେ ଅବତରଣ କଲେ ପର୍ବତର କଟିଦେଶରେ 'ଲୋକନାଥ ମଠ' ଦର୍ଶକର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରେ । ଏ ସ୍ଥଳରେ ଟିକିଏ ପ୍ରକୃତ ବିଚ୍ଛିତ୍ତିର ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ଦେଖାଗଲା । ବାବାଜୀ ଦୁଇଟି ଗୁମ୍ଫାର ମୁଖ ସୁଧା ଧରଣ ଭିତ୍ତି ଦ୍ୱାରା ରୁଦ୍ଧ କରି ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦ୍ୱାର ପଟାଇ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଶିଳାମଣ୍ଡପ ନିର୍ମାଣ ଆରମ୍ଭ କରି ଲୋକମାନଙ୍କର ବିଶ୍ରାମର ସୁବିଧା କରୁଅଛନ୍ତି । ଏହି ମଠ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳରୁ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଦିଶେ । ମଠରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାକ୍ଷଣି ବାବାଜୀ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ "ଜଳ ଦଲ କେଉଁଠି ଦେଖିଲେ ?" ବୋଲି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ । ସେ ବିଷୟରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଖି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଜଳ ଦେଖାଇବା ଲାଗି ଭକ୍ତିଭାବ ଉଦ୍‌ଯୁକ୍ତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ, ଅନ୍ୟଜଣକ "ଏ ବେଳ ନୁହେ" କହି ନିବାରଣ କଲା । ବାବାଜୀ ଜ୍ୟେଷ୍ଠର ପ୍ରବଳ ଚାପରେ ସ୍ୱଚ୍ଛ ପାହାଡ଼ ଉପରେ ପାଣି ଥିବାର ପ୍ରକାଶ କଲେ । * ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦର୍ଶକ ମୁଖରୁ ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହି ଜଳ ଦେଖିବା କଥା ଶୁଣିଲୁଁ । ଜଳଲାକା ଦେହରେ ଯେପରି ପଦେ ପଦେ ଫାଟ ବା ଗିରି ଗର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖାଯାଏ, ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ବିରୂପାର ଝରଜଳ ସମସ୍ତେ ଉପରେ ଦେଖାଦେବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେ । ଏହି ପାହାଡ଼ରେ ଏତେ ଫାଟ ଏବଂ ଜଳ ଅଛି ଯେ, ତାହା ସଂଖ୍ୟା କରି ନ ପାରି ଲୋକେ ଏଥିରେ ୭୨, ଗୁମ୍ଫା ଅଛି ବୋଲି କହି ଆସୁ ଅଛନ୍ତି । ଜଳ ଦର୍ଶନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ନାନା କିଂବଦନ୍ତୀ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଜଳର ନାମ (ଓକସ୍) ଯେଉଁ ବୋଧହୁଏ ଏହି ଶୈଳ ପଥର 'କଲୋକ' ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ସିଦ୍ଧାବାସ-ଭୂତ ଏହି ଚିତ୍ରର ପୂର୍ବ ନାମ ବୋଧହୁଏ ସିଦ୍ଧଚିତ୍ର ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ପାହାଡ଼ ପୃଷ୍ଠବର୍ତ୍ତୀ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପାହାଡ଼ (ମୁଣ୍ଡିଆ) କୁ 'ସିଦ୍ଧଗିରି' କହିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ସିଦ୍ଧାଶ୍ରମର କୌଣସି ଚିହ୍ନ ଲେଖ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଏହି ଜଲୋକା ଯଥାର୍ଥ ସିଦ୍ଧଗିରି । ଏପରି ସିଦ୍ଧାଶ୍ରମମୟ ଶୈଳ ଉଳ୍ଲଳରେ ବିରଳ ଥିଲେହେଁ ବୋଧହୁଏ ମାର୍ଗର ଅସୁବିଧା ଓ ଭୀତି ସାଧାରଣ ଅଭାବରୁ ଏହା ଲୋକସମାଜରେ ଅଜ୍ଞାତ ରହିଅଛି । ଏହି ପାହାଡ଼ର ଦକ୍ଷିଣପ୍ରାନ୍ତରେ ଦୁଇଟି ଦର୍ଶନୀୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସ୍ଥାନ ଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଭାଗବତ ସ୍ଥଳୀ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟି ରାସସ୍ଥଳୀ । ରାସସ୍ଥଳୀଠାରେ ବେଦୀର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଚୌଧିଙ୍ଗ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଶିଳା ମଣ୍ଡପ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ସମାଗମ ହୋଇଥାଏ ।

୧୭—ଚାରପୁର ।

ଚାଳଦଣ୍ଡାଳାଳରେ ଯାତ୍ରାକଲେ ବରବାଣୀ ପରେ ଯେଉଁ 'ଲକ୍' ପଡ଼େ ତାହାର ନାମ ଚାରପୁର । ଏହି ଚାରପୁର ଏକାଧିକ ଥର ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିଅଛି, କିନ୍ତୁ ନୌକାରେ ଚଢ଼ିବା ହୋଇଥିବା ହେତୁରୁ ଏପରି ଦେଖିବାର ସୁବିଧା କୌଣସିଥର ହୋଇନାହିଁ । ଗତ ମେ ମାସ ୧୧ ତାରିଖ ଶନିବାର ଦିନ ପଦବ୍ରଜରେ ଶାରଳା-ପୀଠକୁ ଯାତ୍ରା କରୁ କରୁ ଏହିଠାରେ (ଲକର ପ୍ରାୟ ୧୫ ହାତ ଉତ୍ତରରେ) ବସିଲେ ତେତୋଟି ମୂର୍ତ୍ତି ଲକ୍ଷିତ ହୋଇ ପ୍ରକାର ଦେଖିଲୁଁ । ସନ୍ଦେହ ହେବାରୁ ପାଖକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲୁଁ,

* ବାବାଜୀ ମଠର ଉତ୍ତରପାର୍ଶ୍ୱରେ ପଥର ଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ କୂପ ଖୋଳାଯାଇଛି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ସେଗୁଡ଼ିକ କୌଣସି ହିନ୍ଦୁ ଦେବଦେବୀର ମୂର୍ତ୍ତି ନୁହେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଯୋଗମଗ୍ନା ନଗ୍ନା ନାରୀମୂର୍ତ୍ତି ଖଣ୍ଡିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଶିଳାରେ ନିର୍ମିତ । ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଧ୍ୟାନ ସିଦ୍ଧିମୂର୍ତ୍ତି ହେବ । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଯେଉଁ ମଣ୍ଡପର ସମ୍ମୁଖରେ ସ୍ଥାପିତ, ତହିଁରେ ଏକ ଶିବଙ୍କର ଅସ୍ଥାନ ଦେଖିଲି ଏବଂ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ କେତେକ ପ୍ରାଚୀନ ଶିଳା ଉତ୍ଥିତ ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖି ପୂର୍ବେ ଏଠାରେ ମନ୍ଦିର ଥିବା ଅନୁମାନରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ତାରପୁର ବଜାରରେ ବସି ଆଲୋଚନା କଲୁଁ । ପ୍ରୋକ୍ତ ନାରୀମୂର୍ତ୍ତିକୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକମାନେ ବାଲାମୁର ମୂର୍ତ୍ତି ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଲେ ଏବଂ କେତେକ ମୂର୍ତ୍ତି ଓ ଶିଳା ନାଳ ଖୋଳାହେବା ସମୟରେ ମିଳିଥିବାର ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏ ଅଞ୍ଚଳର ବୌଦ୍ଧ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ଆମ୍ଭେମାନେ କେବେ ଶୁଣି-ନାହୁଁ ବଂଚା କଲ୍ପନା ସ୍ଥାନ କରି ନାହୁଁ । ଦୁଇଜଣ ଏହି ସବୁ ମୂର୍ତ୍ତିର କଥା ଆଲୋଚନା କରୁ କରୁ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଅସି ବଟତଳିଠାକୁରାଣୀଙ୍କର ବଡ଼ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ତାହାର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ବୋଲି ସନ୍ଦେହ ଜନ୍ମିବାରୁ ସହ-ଯାତ୍ରୀ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହିତ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ପ୍ରୋକ୍ତ ବାଲାମୁର ନିକଟରେ ନାଳର ପୂର୍ବ ପୃଷ୍ଠବର୍ତ୍ତୀ ଗୋଟିଏ ବଟତଳେ କେତୋଟି ସ୍ଥଳ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିଲୁଁ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ମସୃଣ କୃଷ୍ଣଶିଳାରେ ଖୋଦିତ ତାରାମୂର୍ତ୍ତିର ଶିଳ୍ପନୈପୁଣ୍ୟ ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲୁଁ । ଏପରି ସୁନ୍ଦର ଶିଳାରେ ସୁଗଠିତ ସୁଚାରୁ ମୂର୍ତ୍ତି ବହୁଗିର ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବୌଦ୍ଧ ପୀଠରେ ଦେଖିନାହୁଁ । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତି ଭଙ୍ଗେ କୁଟିଳାଙ୍ଗରେ ଗୋଟିଏ ଲିପି ଦେଖାଗଲା । ଭଗ୍ନଲିପିର ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଛାଡ଼ିବା କଠିନ । ଏଥିରେ ତିନୋଟି ଦେହ ଏକୀ-କୃତ ହୋଇଅଛି । ଭିନ୍ନଦତ୍ତକୁ (ପୂର୍ବ ଚିତ୍ର ଦର୍ଶନ) ତିନ ବଉଳ ମୁଣ୍ଡ ଚାରି ଭୁଜରେ ବଉଳ ଅସ୍ତ୍ରଧାରିତ, ଏହା କେଉଁ ବୌଦ୍ଧ ବା ଜୈନଦେବତାର ମୂର୍ତ୍ତି, ତାହା ଜାଣିବା କଠିନ । ତଥାପି ଜୈନ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଆଲୋଚନା କଲେ ଯାହା ଜଣାଯାଏ, ତେତ୍ରରେ ଏହି ଭାବ କୌଣସି ପ୍ରଚଳିତ ଦର୍ଶନକାଳରେ ଏପରି ରୂପଧାରଣ କରିଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ରରୁ 'ମହାଭାବ' ର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଏ ମୂର୍ତ୍ତି ବିମ୍ବିତ ଥିବାରୁ 'ତ୍ରିକାଳିକା' ହୋଇ ପାରନ୍ତି । 'ବିମ୍ବିତା ତ୍ରିକାଳିକା'—ବିଶେଷ ଶକ୍ତି ବିଶିଷ୍ଟ ମୂଳ ଥିବାରୁ ଏହାଙ୍କୁ 'ତ୍ରିକାରାତ୍ମା' ବୋଲି ଭାବିଲୁଁ । 'ବିକଟା ବିକ୍ରାରାତ୍ମା'—ଭିନ୍ନ ବିଶେଷ ଏହି ମୂର୍ତ୍ତି ଏକତ୍ରରେ ଦୁଇ ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି ହୃଦୟରେ ଅପୂର୍ବ ଶାନ୍ତିର ସଞ୍ଚାର ହେଲା । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଦ୍ୱୟ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ନବୀନ ବଉଳମାଳା ପରିଧାନରେ ଶୋଭିତ । ଏହାର ପ୍ରଭା ଓ ପୃଷ୍ଠ-ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ କୁଟିଳାଙ୍ଗରେ ଲିପି ଦେଖାଗଲା । ଦର୍ଶ-ମୂର୍ତ୍ତିକାରେ ତାହା ନିତାନ୍ତ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ପଢ଼ିଥିବାରୁ ଅଲୁଷଣ ମଧ୍ୟରେ ପରିଷ୍କାର କରି ପଢ଼ିବାର ସମ୍ଭାବନା ହେଲା ନାହିଁ ; ଆଜି ମଧ୍ୟ ସେ ଅଲୁଷଣର ଦର୍ମ ନୁହେ । ଦିନେ ଏହି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତିର ଚିତ୍ର ତୋଳନସହ ଲିପିପାଠ କରିବାର ମାନସ ରହିଲା ।

ସେ ଯାହାହେଉ ଏହି ଦୁଇଜଣ ଆଲୋଚନାରୁ ଏହା ଜଣାଗଲା ଯେ ପୂର୍ବେ ଏହି ନଦୀ (ପାଇକା) କୂଳରେ ଗୋଟିଏ ବୌଦ୍ଧ ମନ୍ଦିର ଥିଲା । କାଳକ୍ରମେ ତାହା ଜୀର୍ଣ୍ଣାବସ୍ଥା-ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ବନ୍ୟାର ଅତ୍ୟାଚାରରେ ନଗ୍ନାବସ୍ଥାରେ ଦୋଳ-ଅଛି । ସେହି ଦେଉଳରେ ବୋଧହୁଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତାରାମୂର୍ତ୍ତିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଥିଲା । ଏହି ତାରାଙ୍କର ନାମ ଅନୁସାରେ ସମ୍ଭବତଃ ଏହି ସ୍ଥଳରେ ନାମ ତାରପୁର ହୋଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ଏହି ସ୍ଥାନକୁ ଖୁଡ଼ିଲେ କେତେକ ମୂର୍ତ୍ତି ଓ ଶିଳା ପାଇବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି । ପାଠକଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିବାର ବାସନା ଅଛି, ସେମାନେ ଅନାୟାସରେ ଆସି ଏଠା ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି-ପାରନ୍ତି । କାରଣ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୌଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ଯେପରି ଦୁର୍ଗମ ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥିତ, ଏଠାରେ ସେପରି ନୁହେ । ଲୌକାରେ ତାରପୁର ଲକ୍‌ଯାଏ ଆସି, ଲକ୍ ପାରହେବା ଅବକାଶରେ ଦର୍ଶକ ଏଠାକୁ ଆସି ଦେଖି ଯଥାକାଳରେ ପୁଣି ଲୌକାରେ ବସି ପାରନ୍ତେ ।

୧୮—ଜଲ୍ଲୁଚଳଲସ୍ୱ ।

ଯେଉଁମାନେ କଟକର ଅଦୂର ବାୟବ୍ୟକୋଣସ୍ଥିତ ଧବଳେଶ୍ୱରମନ୍ଦିର ଦର୍ଶନକୁ ଯାଇ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଅବଶ୍ୟ 'ଜଲ୍ଲୁଚଳଲସ୍ୱ' ସହିତ ପରିଚୟ ଜନ୍ମିଥିବ । ଧବଳେଶ୍ୱର ଶୈଳଶିଖରସ୍ଥ କଳିଙ୍ଗରେ ଉଦ୍‌ଯାନ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ବଙ୍ଗାଳୀ ପ୍ରବାସୀଲୋକଙ୍କର ଯେପରି ମଙ୍ଗଳ ସମ୍ପାଦନ କରୁଅଛି ତାହା ଅଳ୍ପକୁ ମାତ୍ରକେ ଜାଣନ୍ତି, ଏହି ଜନ୍ୟ

Digitized by srujanika@gmail.com

ନିଜେ ନିଜେ ନିର୍ମିତ ହେଲା ବହୁ କଳାକର ବହୁମଣ୍ଡଳୀ ତଥା ଉତ୍କଳ ଏବଂ ଉତ୍କଳେତର ଅଞ୍ଚଳର ଦର୍ଶନମଣ୍ଡଳୀ ଏଠାରେ ବିପୁଳ ଉପକାର ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ସେମାନଙ୍କ ଲିଖିତ ଅଭିପ୍ରାୟରୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜଣାଯାଏ । ବାସ୍ତବରେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଏହି ଉତ୍କଳନିଳୟ ଯୋଗେ ତାହାର ନିର୍ମାତା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ବଳରାମ ଦେବଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟ ସ୍ୱତ ଶ୍ରୀଯୁତ ଶଶିଭୂଷଣ ରାୟଙ୍କ ନିକଟରେ ବଡ଼ ଋଣୀ । ଏ ନିଳୟର ଅଞ୍ଚଳୟ ଭାଗୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରାୟ ତାହାଙ୍କ ଅନ୍ତରେ ଅନ୍ତରେ କୃତଜ୍ଞତା ଅର୍ପଣ କରିଥାନ୍ତି । ସେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ସାଧାରଣଙ୍କ ସୁବିଧା ପାଇଁ କେବଳ ଷ୍ଟେରେଣ୍ଟା ଆସନ ବାସଲ ନୁହେ, ସାଧ୍ୟରେଠାରୁ ହାଣ୍ଡୀ ବଳଶୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ଦେଖି ରଖିଛନ୍ତି । ୫ ଘଣ୍ଟା ଦର୍ଶନାଥୀ ଜିବା ଶାନ୍ତିପ୍ରାର୍ଥୀ ଯେ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ ହୁଅନ୍ତୁ, ସେ ଏଠାରେ ଷଣ୍ଢକାଳ ବାସକଲେ ସଂସାରର ଜଞ୍ଜାଳ ଜନିତ ସମସ୍ତ ଅଶାନ୍ତି ଭୁଅଡ଼େ ଭୁଲିଯାନ୍ତି । ଶଶୀବାବୁ ସର୍ବଦା ନିଜର ସେବାରେ ବିଷୟ ପଟୁ ତାହା ପ୍ରାୟ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଦେଖି ଜାଣନ୍ତି । ସେ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ପସନ୍ଦକୁ ଅନେକେ ନିନ୍ଦା କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଅମ୍ଭେମାନେ ତାଙ୍କର ବିବିଧ ପସନ୍ଦ ଦେଖୁଁ । ପ୍ରଥମ ପସନ୍ଦ ଏହି ଯେ, 'ଏକ୍ସ ଫୋନିକ୍ସ ବନ୍ଦିଶ' ର ଉପଯୋଗୀ ସ୍ଥଳ ଏ ଘୋର ଜଙ୍ଗଲ ମଧ୍ୟରେ ନିର୍ବାଚନ କରିବା । ଏହିଠାରେ ଠିଆହୋଇ ଦର୍ଶକ ପଦତଳେ ଉତ୍ତାଳ କଲ୍ଲୋଳମୟୀ ମହାନଦୀର ପ୍ରବାହିତ ଶ୍ରୋତସ୍ତ୍ରଳ, ଗିରିବ୍ରଜ ଦନ୍ତୁରିତ ପୂର୍ବୋତ୍ତର ପଶ୍ଚିମଦିଗରେ ବଳୟିତ ଗିରିମାଳାର ନୟନାଭିରାମ ଦୃଶ୍ୟ ଏବଂ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଙ୍କର ଉଦ୍ଦାମ୍ପତ୍ତ୍ୱର ଅଳ୍ପ ମହାନ୍ତ୍ୟ ଛବି ସବୁ ଦେଖିପାରେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପସନ୍ଦ ଏହି ଯେ ବୃହ ସମ୍ପ୍ରଦ୍ଧ ଉଦ୍ୟାନର ବହିର୍ଦ୍ୱାର ସ୍ଥିତ ଏକ ସ୍ତମ୍ଭରେ 'ଓଁ' ଚିହ୍ନ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭରେ "ଅମରବର ଭୁବନାଥଙ୍କର 'ଧବଳେଶ୍ୱର ସ୍ତୋତ୍ର' ଅଶ୍ୟାତ ଜଳିତ ସ୍ୱରୁତ୍ତରଙ୍ଗାରର ଖୋଦିତ । ଏହି ସ୍ତୋତ୍ର ପାଠକ ଏବଂ ଅନୁଭବକର ମନ୍ଦିରର ବିଶ୍ୱଦ୍ଧଦର୍ଶନରେ ପ୍ରତ୍ୟୋଜନ ନାହିଁ । 'ଉତ୍କଳନିଳୟ' ରେ ରକ୍ଷିତ 'ଦର୍ଶନାଭିପ୍ରାୟ' ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକୁ ଚୁଡ଼ାନ୍ତ ପସନ୍ଦ ମନେ କରୁଁ । ଏ ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକରେ କେତେଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ କେତେ-ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ସବୁ ପାଠ କଲେ ମଧ୍ୟ ଆଉ ଏକପ୍ରକାର ଆନନ୍ଦ ଜନ୍ମେ । ସେଗୁଡ଼ିକର ସାର ସଙ୍କଳନ କଲେ ଗୋଟିଏ ଉପାଦେୟ ସାହିତ୍ୟ-ପୁସ୍ତକ ହୁଅନ୍ତା ; ଏଥିରେ ଉତ୍କଳ ଓ ବଙ୍ଗଳାର ଅନେକ ଖ୍ୟାତନାମା ଲେଖକଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସରସ ସୁନ୍ଦର ଭାବରାଜି ସନ୍ନିବେଶିତ ଅଛି । ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଭାବଧାରା ଗୋଟିଏ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ସାହାଯ୍ୟରେ ପାଠକଗଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବାକୁ ଏପୂର୍ବେ ଇଚ୍ଛା ହୋଇଥିଲା । ଆଜି ଜଣେ ବର୍ଷୀୟ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟ ପାଠ କରୁ କରୁ ସେହି ଇଚ୍ଛା ବଳବତ୍ତର ହେବାରୁ ତାହା ପାଠକଗଣଙ୍କୁ ଏଥିରେ ଉପହାର ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛି । ସେ ବହୁବ୍ୟକ୍ତି ଫରିଦପୁରବାସୀ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାବୁ ଗିରିନ୍ଦ୍ରନାଥ ଚଟ୍ଟୋପାଧ୍ୟାୟ । ତାଙ୍କର ତାହାଙ୍କ ମନ୍ତବ୍ୟର ଅବିକଳ ଉତ୍କଳାନୁବାଦ ଏବଂ ଉପସ୍ଥାନ୍ତ ମୋହର ଗତ ଜାନୁଆରୀ ୨୨ ତାରିଖ ବ୍ୟତୀତ ଅଭିପ୍ରାୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ଆଶାକରେଁ ଏହା ପ୍ରାୟ ପାଠକଗଣଙ୍କର ଅବାରଣ କାଳହରଣ ଦୋଷଭାକ୍ ହେବ ନାହିଁ—"ଓଡ଼ିଶାଦେଶ ପ୍ରକୃତିର ସ୍ୱରମ୍ୟ ଲୀଳା ନିକେତନ । ଉତ୍କଳିଭରଙ୍ଗସଙ୍କୁଳ ବୀମରୂପୀ ବାରିଧି, ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱରଙ୍କର ଅମ୍ବରଚୁମ୍ବିତ ଉତ୍ତୁଙ୍ଗମନ୍ଦିରସମୂହ, ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାତଟସ୍ଥ କୋଣାର୍କ, ଯାଜପୁରସ୍ଥ ବିରଜାକ୍ଷେତ୍ର ଏବଂ ଲଳିତଗିରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ଉତ୍ତୁଙ୍ଗ ଗିରିବଳି, ଉଦୟଗିରି, ପର୍ବତ ଏବଂ ଘର୍ଷଯାତ୍ରୀ ଗଣଙ୍କର ଅନ୍ତରରେ ଅପୂର୍ବପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦରସ ସଞ୍ଚାର କରିଥାଏ । ଉତ୍ତରେ ମନୋହାରିଣୀ ଗୋଦାବରୀ ନିର୍ମଳ ବ କେବଳ ଓଡ଼ିଶାଦେଶ ସ୍ୱପ୍ନରଚିତ ଇସ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଓ ସ୍ୱପ୍ନକାର୍ଯ୍ୟରେ ଭାରତରେ ଦେଖି ଶିଳ୍ପୀ ଅନ୍ୟଦେଶସ୍ଥ ଦେବମନ୍ଦିରରେ ଏତେ ନିପୁଣତା ଓ ଯୋଗ୍ୟତାର ପରିଚୟ ଦେଇ ପାରି ନାହାନ୍ତି । ମୁସଲମାନ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧଶାସନରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଗୌରବ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଥିଲା । ଫଳତଃ ଉତ୍କଳୀୟ ନରପତିଙ୍କର ଯେ ଇସ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଓ ସ୍ୱପ୍ନକାର୍ଯ୍ୟର ଏକାନ୍ତ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ ଗଙ୍ଗବଂଶାବତଂସ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବ ଏବଂ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବ ତାହାର ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଧବଳେଶ୍ୱର ମହାଦେବ ମଧ୍ୟ ମହାରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଦେବଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ କୀର୍ତ୍ତି । ଶୁଦ୍ଧ ପର୍ବତର ଶିଖର ଦେଶରେ ଏହି ବିରାଟ ମନ୍ଦିର ସ୍ଥାପିତ । ବୌଦ୍ଧ-ଯୁଗରେ ଏହାର ଗୌରବ ଅବ୍ୟାହତ ଥିଲା । ଉପର୍ଯ୍ୟପରି ମୋଗଲ ଓ ପଠାଣଙ୍କର ଆକ୍ରମଣରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଏହି ଗଣ୍ଡଶୈଳର ଜଳଦେଶରେ ଓ ଓଡ଼ିଶା ଜବକୁଳ ଗୁରୁ ସ୍ୱନାମଧନ୍ୟ ମହାପୁରୁଷ ୺ ରାମ୍ବ ରଥୀନାଥ ରାମ୍ବ ବାହାଦୁରଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ଅଶେଷଗୁଣାଳଙ୍କୃତ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶଶିଭୂଷଣ ରାମ୍ବ ଗୋଟିଏ ଉଦ୍ୟାନସମ୍ବଳିତ ସୁରମ୍ୟ ବଙ୍ଗଳା ନିର୍ମ୍ମାଣ କରି ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କର ଧନ୍ୟବାଦାର୍ହ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ତୀର୍ଥଦର୍ଶନାର୍ଥୀ ବା ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଓ ଶାନ୍ତିପ୍ରାର୍ଥୀ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହି ଲୋଚନାନନ୍ଦଦାୟକ ପରମ ରମଣୀୟ 'ଜଳଜଳିଲ' କେତେଦୂର ଆତ୍ମପ୍ରଦ, ସେ ଅରେ ଏଠାରେ ପଦାର୍ପଣ କରିଅଛନ୍ତି ସେ ଜାଣିବାରେ ତାହା ବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ପାରିବେନାହିଁ । ଉତ୍ତର ପୂର୍ବ ପଶ୍ଚିମ ବିସ୍ତୃତ ଗିରିଶ୍ରେଣୀ ଯେପରି ସୁପ୍ରକାଣ୍ଡ ମାନଦଣ୍ଡରୂପେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ରହି ଉତ୍କଳକର୍ଣ୍ଣରେ ପ୍ରତ୍ୟେକର ଅପାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନ କରୁଅଛି । କୌଣସି ପର୍ବତର ବିଶେଷଦେଶ ଆକାଶପଥରେ ସତତ ପଞ୍ଚଦମାଣ ଜଳଧର ପଟଳସଂଯୋଗରେ ଜଳନ୍ତର ଜାଲମାଳରେ ଅଳଙ୍କୃତ । ଏହି ଗଣ୍ଡଶୈଳ ମହାନଦୀଗର୍ଭସ୍ଥ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦ୍ୱୀପ ସ୍ୱରୂପ । ଫସାରର ବିଷାକ୍ତ ବାୟୁ ଏଠାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରେ ଏହାର ପ୍ରତିକୂଳତା ହରଣ କରିବ ଏଥିପାଇଁ ଯେଉଁ ପ୍ରସନ୍ନସଲିଳା ମହାନଦୀ ଏହାକୁ ସ୍ୱୀୟ ଅଙ୍କରେ ଧାରଣ କରି ରହିଅଛନ୍ତି । ଏହାର ଉଭୟଦେଶ ପୀତ ଲୁଷ୍ଟକୁଡ଼ା ଜଳପୁଷ୍ପରେ ପରିଶୋଭିତ ।

ନଦୀର ଅପର କରସ୍ଥ ସମ୍ପେଶ୍ୱର ଗିରି ରକ୍ତକୁଷ୍ଟକୁଡ଼ା ବୃକ୍ଷସମୂହରେ ଆଚ୍ଛାଦିତ । ଫଳତଃ ଏଠାରେ ଜାତୁକର ଅବୀର୍ଭୂତ ଭାବରେ ଭ୍ରମଣକରଣ ବର୍ତ୍ତମାନ । ମାଦୃଶ ଜଗଣ୍ୟ ଜୀବ ପ୍ରତି ଅଯାଚିତ ସଦୟ ହୋଇ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶଶୀବାବୁ ମୋତେ ଏଠାରେ ଯତ୍କିଞ୍ଚିତ୍-ବାସ କରିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ମୋହର ସ୍ୱତ-ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅଯାଚ ଯତ୍ନ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଜବକୁଳ ଗୌରବରବି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାମ୍ବ ବାହାଦୁରଙ୍କ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ତାହାଙ୍କର ଗୌମ୍ୟମୂର୍ତ୍ତି ଦର୍ଶନରେ ଏଠାରେ ଅମ୍ବାକୁ ଜରତାର୍ଥ କରିବା ଏହିପରି ବାସନା ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ-ବଶତଃ ସେହି ବାସନା ଫଳବତୀ ହେବା ପୂର୍ବେ ଯେ ଅମ୍ବ-ମାନଙ୍କୁ ଓ ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କୁ କାନ୍ଦାଇ ଅନନ୍ତଧାମକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ବିୟୋଗଜନିତ ଦୁଃଖ ମୋହର ଜୀବନର ଚିର ସହଚର "ଭଗବାନ୍ ତାହାଙ୍କ ଆତ୍ମାର ସଦ୍‌ଗତି ବିଧାନ କରନ୍ତୁ ।"

୨୭ । ୧ । ୧୯

ରଥୀନାଥଙ୍କର ସ୍ମୃତିସ୍ୱ ନନ୍ଦନ
ମୋ ପ୍ରିୟ ବନ୍ଧୁସ୍ୟ ହେ ଶଶିଭୂଷଣ,
ଜଳଜଳିଲସ୍ୟେ ନିଷ୍ଠାତ ନିର୍ଜ୍ଜନ
ଆଜି ତୁମ୍ଭ ଯୋଗେ ହେଲା ଲେଖାଙ୍କିତ ।
ଫସାର ନହଲେ ଏ ପୁଣ୍ୟ ଚରିତ
ବଜି ନାହିଁ ଦିନେ ହେଲେ ଅନନ୍ତ ।
ଜଞ୍ଜାଳ ଝଞ୍ଝାରୁ ଅସି ଏ ଜଳସ୍ୟେ
ପଶିଲ ଯେ ମୁଦ ଦିନକେ ହୃଦସ୍ୟେ
ଯାଉ ନ ଥିଲା ତା ବନ୍ଧୁଦିନେ ଭୁଲି,
ଏ ଶାନ୍ତି ସ୍ମୃତିରୁ କେ ଦେବ ନିଲି ?
* 'ସୁଷମା ଶାଶ୍ୱତ ସ୍ମୃତି' ଏହି ବାଣୀ
ଧ୍ରୁବ ସତ୍ୟ ବିଶ୍ୱ ଇନ୍ଦ୍ର ଯା ବଖାଣି ।
ଦେଖିଲି ଗଗନେ ଶଶି ସୁଧାକର
ସୁଧାକର-ଧୌତ ଶୁଭ୍ର ଚରାଚର ।
ଭାବିଭାବେ ସ୍ମିତ ଏହି ଶୈଳପନ୍ଥ
ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱମୁଖେ ଆହା ସେ ସୁଧା ପିବନ୍ତି !
ମଧ୍ୟେ ମହାନଦୀ ସଲିଳ ପ୍ରସନ୍ନ
ନିସର୍ଗ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦର୍ପଣ ।
ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରାକୃତି ସଜ୍ଜିତ ଧାରୀ—
ପ୍ରାସ୍ୟେ ତରଙ୍ଗାଶେ ବଶେ ପରପାଣି ।
ପୂର୍ବ ଯାମେ ବାହିଁ କେତେ ଜଳଗିର
ଅସି କରୁଥିଲା ଶ୍ରବଣ ବଧିର ।
ଏବେ ନାହିଁ ନାହିଁ ସର୍ବେ ସ୍ତବ୍ଧ ପକ୍ଷ
ଚୌମୁହାନୀ ମଦରପାଳେ ଅମ୍ବ୍ରହ୍ମ !
ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଶୁଭ୍ରେ ଶ୍ରୁତ ଧ୍ରୀତିବସ୍ତ
ଉଚ୍ଚ ତରୋଳର ସ୍ୱର—ଉଚ୍ଚ ।
ଅଦୂର ଉଚ୍ଚରେ ମହଷ୍ଟପାର
ଜଳଧାରୀ ଚିଣା ଶ୍ରୁତ ମିଠା ସାର
ମୃଦୁ ନାଦ ଅସେ ରହି ରହି ଅରେ
ଦୂରୁ ଶିବାରବ ଜ୍ୱାଳନ ମୃଗରେ ।
ତଥାପି ନ ଫିଟେ ତାର ବାଚାଳତା
ବମ୍ପିଯାଏ ମଧ୍ୟେ ଲହରୀ † ଭୁଲତା ।

* A thing of beauty is a joy for ever.

† ସରବାଣ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏତେ ଲୋକ ମଧ୍ୟେ ଥୋଇ ଆନ୍ତ ଜାତି
ଏ ବିଷମ ଭାବ ଭଂଗେ ବି ଲାଗି?
ଧର୍ମ ପ୍ରାଣି-ଜ୍ଞାନ-ଦଣ୍ଡ ଯେ ଯାମିନୀ
ସେ ପୁଣି ଯୋଗୀର ହୃଦ ଅଭ୍ଯାଦନ ।
ଏତେ ଜର୍ମାଙ୍ଗ ଏ ଏତେ ବିଧ
ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଲଭି ଅସ୍ତ୍ର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ।
ଯେ ଶିଳ୍ପ ଭାବନା ଯୋଗ୍ୟ ଏହି ସ୍ଥଳ
ଜେଣ୍ଟ ଦିବ୍ୟରସେ ଶ୍ରଧୌତ ବିମଳ !
ଛଣାନ୍ତେ ଦେଖିଲି ନ ଅଶ୍ରୁ ନିଶାନ୍ତ
ଅଦୃଶ୍ୟ ଯେ ଦୃଶ୍ୟ, ଏକାନ୍ତ ପ୍ରଶାନ୍ତ !
କୁହେଲ କଳଙ୍କ ଅସି ନାରଦାର
ଅଭା ଯେ ସୁନ୍ଦର ଧବଳ ଫୁଷାର !
ଧୂମେ ଜନମନ ହେଲାରୁ ଅବଗ
ଅଧିତେ ଗମ୍ଭୀର ଦିଶିଲା ଭଜନ ।
ପୂର୍ବ ଦିବ୍ୟ ଭାବ ଭଜିଲା ବିକାର
ପ୍ରୀତ ସ୍ଥାନେ ଭୀତ କଲା ଅଧିକାର ।
ଏହିରୁପେ 'ଧୂଥ୍ୱୀ ଷଣେ ଷଣେ ଅଳ'
ବେଳେ ବା ଭୀଷଣ ବେଳେ ମଧ୍ୟାଳ ।
ଦୂରୁ ଶୃଗାଳର ଭୀମରବ ବାସେ
ଶମ୍ବର ଭୈରବ ନାଦ ସଙ୍ଗେ ଆସେ ।
ଅଲ୍ପେ ଅଲ୍ପେ ଶବ୍ଦ ଭୂତ ଭୟସ୍ୱନ
ଭଗ୍ନାଶ୍ରୁ ଭବିଷ୍ୟ ସ୍ଥଳ ଅଣେ ମନ ।
ଅସାର ପରିଏ ଚନ୍ଦ୍ରରବେ ଝରେ
ଜଗାର ଭୂଷାର ପର୍ବ ପଥେ ଭଲେ ।
ବକୁଳ ଅମୋଦ ମୃଦୁ ମୃଦୁ ଅସି
ହୃଦେ ଲଭ ଅଶା ଦିଏ ପରକାଶି ।
ବହୁବ ମାରୁତ ପାହୁବ ଶର୍ବରୀ
ଦିଶ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସତେ ଏହୁପର !
ଶେଷର୍ଗ ଶିଷ୍ୟ ହେ ଶଶିଭୂଷଣ,
ତୁମ୍ଭେ ଏକା ଏହି ସ୍ଥଳର ଭାଜନ ।
ତୁମ୍ଭ ଜାତି ପ୍ରମ ଜଗତ୍ତଳସ୍ୱ
ଏ ଭଙ୍ଗ ର ଭବେ ନ ଭଜ ବଳସ୍ୱ
ଯୋଗ୍ୟପ୍ରବ ଯଶ ପ୍ରବ ଏ ଯାବତ
ତୁମ୍ଭର ଉତ୍ସର୍ଗ ପୀଠ, ଶାଶ୍ୱତ ।

ଶ୍ରୀ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ ।

ବାଣୀ-ଆବାହନ ।

ଅଯି ପୂଜାଙ୍ଗିନ ! ଅଜ୍ଞାନ ନାଶିନ ! ଦିବ୍ୟଜ୍ଞାନାଲୋକ ଦାୟିନ !
ଅଯି ମା ହରଷେ ଏ ପୁଣ୍ୟ ଦିବସେ ତୋ'ସନ୍ତାନେ ଭାର ଭାବଣ

୧

ଶୁଭଯୋଗେ ଆଜି ଯାହୁଛ ଭଜନ
ବିଶ-ଭୂଲିକା ଭରେ ଦିନମଣି,
ଜନକ ବରଣେ ଚିତ୍ରଇ ଅବଗ,
ତୋହ ଆଗମନେ, ଜନନି !

୨

ତୋ' ଭଜନା ଗାନ ଗାଅଇ କାନନ,
ତୋହ ଆଗମନେ ହରଇ ସ୍ପନ
ପାଶ୍ଚେଷ୍ଟିବ ତୋତେ ବୋଲି ଜପବନ,
ଯେନେ ପ୍ରସ୍ପଷ୍ଟ, ଜନନି !

୩

ବହୁଗେ ବଅନ୍ତ ଶ୍ରବେ ହୁଳହୁଳ
ଭଜ୍ଜଦଗେ ବଜେ ମୃଦଙ୍ଗ ମହୁଷ,
ସେ ଭାଳ ଶ୍ରବଣେ ହୃଦ ଭରେ ପୂଜ,
ତୋ' ବାଣୀ ଶୁଣାଅ, ଜନନ !

୪

ଭରଙ୍ଗ-ସୋପାନେ ଅସ ସନାତନ!
ତୋ' ପଦ କମଳ ପୂଜିବ ଅବଗ,
ଭକ୍ତି ଉପହାର ଅର୍ପିବ, ଜନନ,
ପୂତ ଭର ଅଗି ଧରଣୀ ।

୫

ବେଦ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳ ତୋ' ପଦ୍ମଚରଣେ,
ମାଗୁଛନ୍ତି ଭଷା ତୋ' ସନ୍ତାନଗଣେ,
ଦେଖି ଶ୍ରୀଚାଞ୍ଚଳ ଅଞ୍ଜଳ ନୟନେ,
ଦିଅ ବୁଦ୍ଧି ବିଦ୍ୟା ଜନନ !

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଅଗ୍ରବର୍ତ୍ତ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବିମାତା ।

(ମୂଳ ସ୍ୱପ୍ନାଦିତ ଗଳ୍ପ)

ଗୁହା ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ବୃଦ୍ଧ ଓ ଦୁଇଜଣ ଯୁବକ ବାସ କରନ୍ତି । ସେହି ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ବୃଦ୍ଧ ଖିଦ୍ରଗାନ୍ ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଯୁବକର ନାମ ପଲିଭୋର ଓ କନିଷ୍ଠ ଯୁବକର ନାମ ଡାଭିଡ୍‌ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ବୃଦ୍ଧର ପ୍ରକୃତ ନାମ ବେଲେରିଅସ୍ । ସେ ଗୁହା ସ୍ପିଲେଲିନ୍‌ଙ୍କର ଜଣେ ଉଚ୍ଚପଦସ୍ଥ କର୍ମଚାରୀ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ବେଭେକ ଜଣ ଶତ୍ରୁ ଏକ ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରି ତାଙ୍କ ଉପରେ ରାଜଦ୍ରୋହିତାର ଅଭିଯୋଗ ଲଗାଇ ଦିଅନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ରାଜା ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ନିର୍ବାସନ ଦଣ୍ଡ-ବିଧାନ କରେ । ବିନା ଅପରାଧରେ ଦଣ୍ଡିତ ବେଲେରିଅସ୍ ପ୍ରତିହିଂସା ପରବଶ ହୋଇ ଦିନେ ଶିଶୁ ରାଜପୁତ୍ରଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ଧାତ୍ରୀ ଗୃହରୁ ଚୋରାଇ ନେଇଗଲେ । ଯୁବକ ପଲିଭୋର ଓ ଡାଭିଡ୍‌ଥିଲେ ସେହି ଅପହୃତ ରାଜପୁତ୍ର ଦ୍ୱୟ । ବେଲେରିଅସ୍ ସେମାନଙ୍କୁ ଆଣି ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଏହି ଗୁହା ମଧ୍ୟରେ ବାସ କରାଉଥିଲେ ଏବଂ ରାଜକୁମାର ଦ୍ୱୟଙ୍କ ପ୍ରତି କୌଣସି ନିଷ୍ଠୁର ବ୍ୟବହାର ନ କରି ବରଂ ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜର ପୁତ୍ର ପ୍ରାୟ ପାଳନ କରୁଥିଲେ । ଶିଶୁଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧକୁ ନିଜର ପିତା-ବୋଲି ଜାଣିଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରୁ ରାଜୋଚିତ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ଧନୁର୍ବିଦ୍ୟାରେ ବିଶେଷ ପାରଦର୍ଶିତା ଲାଭ କରି ପାରିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ଲାଳସା ଏତେଦୂର ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା ଯେ କୌଣସି ଏକ ଯୁଦ୍ଧକୁ ଯେଉଁଥିରେ ନିମନ୍ତ୍ରେ ବୃଦ୍ଧକୁ ମନ୍ତ୍ରବେଳେ ଅଳ୍ପରେଖ କରୁଥିଲେ । ଘଟଣା ଚକ୍ରରେ ପଡ଼ି ରାଜକୁମାର ଯୋଡ଼ିକେ ମଧ୍ୟ ଆଜି ସେହି ଗୁହା ମଧ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦିବସ ପରି ସେ ଦିନ ମଧ୍ୟ ବେଲେରିଅସ ରାଜପୁତ୍ର ଦ୍ୱୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେନ ମୃଗୟା କରିବା ନିମନ୍ତ୍ରେ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଫେରିଆସି ଗୁହା ଦ୍ୱାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦେଖିଲେ ଗୁହା ମଧ୍ୟରେ ଏକ ପରମସୁନ୍ଦର ଯୁବକ ବସି ଆହାର କରୁଅଛି । ବୃଦ୍ଧ ଭୀତ ଓ ଚକିତ ହୋଇ ଦ୍ୱାରେ ଠିଆହୋଇ ରହିଲେ । ବୃଦ୍ଧର ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ପଲିଭୋର ପଚାରିଲେ "ଏଥିର ଭିତରେ ଠିଆହୋଇ ରହିଲ କାହିଁକି ?" ବୃଦ୍ଧ କହିଲେ "ନିଶ୍ଚୟ ସ୍ୱର୍ଗର କେହି ଦେବତା ଗୁହା ମଧ୍ୟରେ ବସି ଅଛନ୍ତି । ଦେଖ ତ ସୁନ୍ଦର ? ଏଥର ରୂପ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକରେ ଅତି ବିରଳ ।" ଦ୍ୱାରେ ମନୁଷ୍ୟର କଣ୍ଠସ୍ୱର ଶୁଣି ଉମ୍ଭେଳେନ ବୀଣାହୋଇ ଗୁହା ମଧ୍ୟରୁ ବହିର୍ଗତ ହେଲେ ଏବଂ ଯୁକ୍ତ କରରେ କହିଲେ "ମହାଶୟ, ମୋହର ଅପରାଧ କ୍ଷମା କରନ୍ତୁ, ଗୁହା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ମୁଁ ଅନେକ ଡାକିଥିଲି ; କିନ୍ତୁ ଉତ୍ତର ପାଇଲି ନାହିଁ । ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କର କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଚୋରି କରିନାହିଁ । ଯଦି ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବା ରୌପ୍ୟ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା, ତାହା-ହେଲେ ସ୍ୱାମୀ ମୁଁ ତାହା ସ୍ପର୍ଶ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମୁଁ ଯାହା ଖାଇଅଛି ତହିଁର ମୂଲ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ, ଆପଣମାନେ ଆସି ନ ଥିଲେ ସ୍ୱାମୀ ମୁଁ ଅହରହନ୍ତେ ଏହି ମୁଦ୍ରାଗୁଡ଼ିକ ଏଠାରେ ରଖି ଆପଣମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ କାମନା କରି ଏଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିଥାନ୍ତି ।"

ପଲିଭୋର—ମୁଦ୍ରା !

ଡାଭିଡ୍‌ଥିଲେ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଓ ରୌପ୍ୟ ଏକ ସମୟରେ ନିଶ୍ଚୟ ମଳିନ ହୋଇଯାଏ । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ହୃଦୟ ମଳିନ ସେହିମାନେ, କେବଳ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଓ ରୌପ୍ୟକୁ ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରନ୍ତି ।

ଲି—ଦେଖିଅଛ ଆପଣମାନେ ମୋହ ପ୍ରତି କୁଟିଳ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ, ନିଶ୍ଚୟ, ଜାଣନ୍ତୁ, ଯେଉଁ ଅପରାଧ ନିମନ୍ତ୍ରେ ଆପଣମାନେ ମୋତେ ହତ୍ୟା କରିବାକୁ ମନସ୍ଥ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେହି ଅପରାଧ କରି ନ ଥିଲେ ଦ୍ୱିପ୍ରହର ପୂର୍ବରୁ ମୋହର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

ବେଲେ—ତୁମ୍ଭେ କେଉଁଠାକୁ ଯାଉଅଛ ?

ଲି—ମିଲ୍‌ଫୋଡ଼ ।

ବେ—ତୁମ୍ଭର ନାମ ?

ଲି—ଫରଡେଲ । ମୋହର ଜନୈକ ଅତ୍ମୀୟ ମିଲଫୋଡ ବାଜାରରୁ ଲଣ୍ଠାଳ ଯାଇ କରନ୍ତେ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଯାଉଥିଲି, କିନ୍ତୁ ପଥଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି ଏବଂ କ୍ଷୁଧାର ଜ୍ୱାଳା ସହ୍ୟ କରି ନ ପାରି ଏହି ଅପରାଧ କରିଅଛି ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ବେ—ଯୁବକ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଅସଭ୍ୟ ଜନବାସୀ ବୋଲି ଭାବର ନାହିଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ମାଳକୁଣ୍ଡୀର ଦେଖି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ମାରମନା ବୋଲି ଭାବର ନାହିଁ । ରକମ ଅଗତ ପ୍ରାୟ । ଅଦ୍ୟ ଦିବସରେ ଏହିଠାରେ ବିଶ୍ରାମ କର ।

ଦେଲେରିଅସର ଆଦେଶମତେ ଯୁବକଦ୍ୱୟ ଇମୋଜେନକୁ ଆଦରପୂର୍ବକ ଗୁହା ମଧ୍ୟକୁ ଯେନେଲେ ।

ସହୋଦର ଭାଇମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଇମୋଜେନର ମିଳନ ହେଲା, କିନ୍ତୁ କେହି କାହାରକୁ ଚିହ୍ନି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତଥାପି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ସ୍ନେହଭାବ ଜାତ ହେଲା । ପରସ୍ପରର କୌଣସିଟି ସ୍ନେହ ପରସ୍ପରକୁ ଆକର୍ଷଣ କଲା । ଜାଡ଼ିଓଲ କହିଲା "ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ନିଜ ସହୋଦର ପ୍ରାୟ ସ୍ନେହ ଓ ଯତ୍ନ କରିବି । ଅତ ଭାଇ ଚିତ୍ତ ପ୍ରସନ୍ନ କର, ଚିନ୍ତା କରୁ ନାହିଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବନ୍ଧୁ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କର ।"

ଇମୋଜେନ ମନେ ଭାବିଲେ "ବନ୍ଧୁ ! ହାୟ ଯଦି ଏମାନେ ମୋହର ସହୋଦର ହୋଇଥାନ୍ତେ, ତାହାହେଲେ ମୋହର ସକଳ ଦୁଃଖ ଦୂର ହୁଅନ୍ତା । ବୃଦ୍ଧ ଦେଲେରିଅସ କହିଲେ "ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କର ଦୌଣସି ପ୍ରକାର ମାନସିକ କଷ୍ଟ ଜାତ ହୋଇଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କୁ ଆଉ ବିରକ୍ତ ନ କର ଭୋଜନର ଆୟୋଜନ କର । ଭୋଜନ କରିବା ସମୟରେ ତାଙ୍କଠାରୁ ସବୁ କଥା ଶୁଣିବା ।"

ଯୁବକଦ୍ୱୟ ରନ୍ଧନର ଆୟୋଜନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ କିନ୍ତୁ ଇମୋଜେନ ସେମାନଙ୍କୁ ରନ୍ଧିବାକୁ ନ ଦେଇ ନିଜେ ରନ୍ଧନ କରିବାକୁ ବସିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ରମଣୀ-ମାନଙ୍କର କୋମଳ ଅଙ୍ଗ ଅଧିକତର କୋମଳ ହୋଇଥିବାରୁ ସେମାନେ ଅଗ୍ନିର ଉତ୍ତାପ ସହ୍ୟ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେସମୟରେ ଏ ବ୍ୟାଧି ରମଣୀମାନଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରୁ ନ ଥିଲା । ଇମୋଜେନ ରାଜକନ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ରନ୍ଧନକାର୍ଯ୍ୟ ଉତ୍ତମରୂପେ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟରେ ନାନା ପ୍ରକାର ବ୍ୟଞ୍ଜନ ରନ୍ଧି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଭୋଜନ କରିବାକୁ ଡାକିଲେ ।

ଯୁବକଦ୍ୱୟଙ୍କର ଆଜି ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ । ଇମୋଜେନ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସକଳ କଷ୍ଟ ଭୁଲି ଯାଇଛନ୍ତି । ବହୁଦିବସ ପରେ ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ହେଲେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ଜାତ ହୁଏ, ଆଜି ଏମାନେ ସେହି ଆନନ୍ଦରେ ଆନନ୍ଦିତ ; କିନ୍ତୁ ଆନନ୍ଦର କାରଣ କେହି ବୁଝି ପାରୁ ନାହାନ୍ତି ।

ଇମୋଜେନର ସୁମଧୁର ବ୍ୟଞ୍ଜନାଦି ଦର୍ଶନ କରି ଦେଲେରିଅସ ଓ ରାଜକୁମାରଦ୍ୱୟ ବିଶେଷ ପରିତୃପ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ଇମୋଜେନଙ୍କର ଗୁଣର ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଆହାରାନ୍ତେ ଇମୋଜେନ ସଙ୍ଗୀତ ଆରମ୍ଭ କଲେ—ତା ମଧୁର କଣ୍ଠସ୍ୱର—ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣି ସମସ୍ତେ ମୁଗ୍ଧ ହେଲେ । ଇମୋଜେନ ସେ ରାତି ସେହି ଗୁହା ମଧ୍ୟରେ ଯାପନ କଲେ । ରାତି ପ୍ରଭାତ ହେଲା । ଦେଲେରିଅସ ଯୁବକଦ୍ୱୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସେଇ ମୃଗୟାକୁ ବହିର୍ଗତ ହେଲେ ଏବଂ ଇମୋଜେନଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଦେଖି କହିଲେ "ବୋଧହୁଏ ତୁମ୍ଭର କ୍ଲାନ୍ତି ଦୂର ହୋଇ ନାହିଁ । ଏହି ଗୁହା ମଧ୍ୟରେ ଥାଅ, ଅମ୍ଭେମାନେ ଅଳ୍ପକ୍ଷଣ ପରେ ଫେରି ଆସିବୁଁ ।" ପଲିଡୋର ମଧ୍ୟ ସ୍ନେହଭରେ କହିଲେ "ଭାଇ ଏହିଠାରେ ଥାଅ, ତୁମ୍ଭେ ବି ମୋହର ଭାଇ ନୁହ ?"

ଇମୋଜେନ କହିଲେ "ହଁ ଭାଇ ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ଭାଇ ଅଟେ । ଗୁରୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରାତୃଭାବ ସ୍ଥାପିତ, କେବଳ ସ୍ଥାନ ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅନୁସାରେ ସେବାସେବ ରକ୍ଷିତ ହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଚିତ୍ତୁଳାକୁ ଭଲ ଭଲ ପରିଚ୍ଛଦରେ ସଜ୍ଜିତ କରେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଥିବାର ବୋଧହୁଏ; କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସେହି ଦେହ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପୁନର୍ବାର ଧୂଳିରେ ପରିଣତ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ଆଉ ତିଳ ପ୍ରଭେଦ ରହେ ନାହିଁ । ମୋହର ଈଶ୍ୱର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ବୋଧ ହେଉଅଛି । ଆପଣମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାଇ ପାରିବି ନାହିଁ । ଜାଡ଼ିଓଲ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ରହିବାର ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲେ ; କିନ୍ତୁ ଇମୋଜେନ କହିଲେ "ନା ଭାଇ, କାହାର ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ, ମୋହର ପୀଡ଼ା ଟେତେ ଗୁରୁତର ନୁହେ ।" ଦେଲେରିଅସ ଯୁବକଦ୍ୱୟ ସହ ଅରଣ୍ୟାଭିମୁଖରେ ଗମନ କଲେ । ଇମୋଜେନ ଗୁହା ମଧ୍ୟରେ ଏକା ରହିଲେ ଏବଂ ଅରଣ୍ୟବାସୀଙ୍କର ଏତେଦୂର ଉଦ୍ର ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ମନେ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏମାନଙ୍କର ହୃଦୟ ଦୟାପୂର୍ଣ୍ଣ । ମୁଁ ପ୍ରାସାଦରେ ଥିବା ସମୟରେ ଶୁଣିଥିଲି ରାଜପରିବାରେ ଯେଉଁମାନେ ଥାନ୍ତି ସେହିମାନେ କେବଳ ଉଦ୍ର, ଆଜି ସମସ୍ତେ ଅସଭ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୁଝିଲି ଯାହା ଶୁଣିଅଛି ସବୁ ମିଥ୍ୟା । ଭଲଙ୍କ ଆଲୋଡ଼ିତ ଭୀଷଣ ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟରେ ବୃହତ୍ ନଉକାଟି ମଜ୍ଜ

Digitized by srujanika@gmail.com

କୁମ୍ଭୀରଦ ବାସ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଶାନ୍ତ ନଦୀ ସ୍ରୋତରୁ କ୍ଷୁଦ୍ର ମତ୍ସ୍ୟର ବାସସ୍ଥାନ ଅଟେ ।" କ୍ରମେ ତାଙ୍କର ଦେହ ଅବସନ୍ନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ଆଉ ବସି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ପିସାନିର୍ଓ ଚିକିତ୍ସା ଔଷଧ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । ତହିଁର ଗୁଣ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ଆଶାରେ ସେ ତହିଁରୁ ଏକମାତ୍ରା ସେବନ କଲେ ଏବଂ ଅଳ୍ପକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟରେ ଅଚେତନ ହୋଇ ମୃତବତ୍ ଭୂମିରେ ପଡ଼ିଲେ ।

ବେଲେରଅସ ଓ ଯୁବକଦ୍ୱୟ ବାଟରେ ଯାଉଁ ଯାଉଁ କେବଳ ଇମୋଜେନର ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବୃଦ୍ଧ କହିଲେ "ଯୁବକର ବିଶେଷ ଭକ୍ତ ହୋଇଥିବା ପ୍ରୀତି ବୋଧ ହେଉଅଛି । କିନ୍ତୁ ସେ ଜଣେ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତବଂଶୀୟ ଯୁବକ । ଆହା, ତାଙ୍କର ଜୀବନ କି ମଧୁର । କିନ୍ତୁ ସେହି ସୁନ୍ଦର ମୁଖମଣ୍ଡଳ ବିଷାଦଛାୟାରେ ଆବୃତ ଏବଂ ସେହି ବିଷାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ଦୁଃଖ ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଏକତ୍ରରେ ବିରାଜ କରୁଅଛି ।"

କ୍ଲୋଟେନ ବୁଲି ସେହି ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଅସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଲିଓନିଟ୍‌ସ ବା ଇମୋଜେନ କାହାର ଦେଖା ନାହିଁ । ତହିଲା "ପଳାତକମାନେ କାହାନ୍ତି ? ଦୁଷ୍ଟ ପିସାନିର୍ଓ କି ମୋହ ସଙ୍ଗେ ବିଦ୍ରୂପ କଲା !" ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପଳାତକ" ଶବ୍ଦ ଉଚ୍ଚାରିତ ହେବାର ଶୁଣି ବେଲେରଅସ ଭୀତ ହେଲେ । ଭାବରେ ବୋଧହୁଏ କେହି ତାଙ୍କର ଅନ୍ୱେଷଣ କରୁଅଛି । ପରେ କ୍ଲୋଟେନର କଣ୍ଠସ୍ୱର ଶୁଣି ତାଙ୍କର ଭୟ ବୃଦ୍ଧି ହେଲା । ପଲଭୋର ବୃଦ୍ଧକୁ ଭୀତ ହେବାର ଦେଖି କହିଲେ "ପିତଃ ଦେଖୁଅଛୁ ସେ ଏତା ଆସିଅଛି । ଆପଣ ଓ ଜାଡଉଆଲ ଦୁହେଁ ଅନ୍ୟ ଦିଗକୁ ଯାଇ ଦେଖନ୍ତୁ ତାହାର ଆଉ କେହି ସଙ୍ଗୀ ଅଛନ୍ତି କି ନାହିଁ । ମୁଁ ଏହିଠାରେ ଅଛି ।" ବୃଦ୍ଧ ଓ ଜାଡଉଆଲ ଅନ୍ୟ ଦିଗକୁ ଗଲେ । ପଲଭୋର କ୍ଲୋଟେନ ନିକଟକୁ ଗଲେ । କ୍ଲୋଟେନ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବା ମାତ୍ରକେ ଭୂପତିତ ହୋଇ ପଚାରିଲା "ତୁ କିଏରେ ଗ୍ରେର ?"

ପ—ତୋହର ଗ୍ରେରକୁ ଅଗ୍ରେ ପଦାଘାତ କର ପରେ ତାହାର ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ହୁଏ ।

କ୍ଲୋ—ତୁ ଦୁଷ୍ଟ ଗ୍ରେର । ତୁଚ୍ଛରୁ ନିର୍ବାସିତ ହୋଇ ଏହି ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ବାସ କରୁଅଛୁ । ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କର ।

ପ—କାହାକୁ, ତୋତେ ? ତୁ କିଏ ? ତୋହର ସେପରି ତୁଚ୍ଛ ବାନ୍ଧୁ ଅଛି ମୋହର କି ସେହିପରି ତୁଚ୍ଛ ବାନ୍ଧୁ ନାହିଁ । ତୋହର ହୃଦୟ ପରି କି ମୋହର ହୃଦୟ ନାହିଁ ?

କ୍ଲୋ—ମୂର୍ଖ, ମୋହର ପୋଷାକ ଦେଖି କି ମୋତେ ଚିହ୍ନି-ପାରୁନାହୁଁ ।

ପ—ଏ ପୋଷାକ ତୋହର ବୋଲିକି ବୋଧ ହେଉନାହିଁ ।

କ୍ଲୋ—ଏ ପୋଷାକ ମୁଁ ଜଣେ ଭିଅର କ୍ଷତ୍ରିୟ ନାହିଁ ।

ପ—ଯେ ତୋତେ ଏ ପୋଷାକ ଦେଇଅଛି ତାକୁ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କର । ଦେଖୁଅଛି ତୁ ଗୋଟିଏ ଗର୍ଦ୍ଦଭ !

କ୍ଲୋ—ମୁଁ କିଏ ଶୁଣିଲେ ଭୟରେ କମ୍ପିବୁ ।

ପ—ତୋହର ନାମ ?

କ୍ଲୋ—କ୍ଲୋଟେନ ।

ପ—'କ୍ଲୋଟେନ' କାହିଁ ଦେହିତ କମ୍ପିଲା ନାହିଁ । ସର୍ପ ବା ବେକ ବା ଅନ୍ୟ ଜନ୍ତୁ ହୋଇଥିଲେ ଭୟରେ ଭୀତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

କ୍ଲୋ—ମୁଁ "ରାଣୀ ପୁତ୍ର" । ଏ କଥା ଶୁଣି ତୋର ଅଧିକ ଭୟ ହେବ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ପ—ଆଦୌ ଭୟ ନ ହେବାରୁ ବଡ଼ ଦୁଃଖିତ ହେଲି ।

କ୍ଲୋ—ତୋହର କଣ ଭୟ ହେଉନାହିଁ ?

ପ—ମୂର୍ଖମାନଙ୍କୁ ଦେଖି କେହି ଭୟ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ବରଂ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ସମସ୍ତେ ହାସ୍ୟ କରନ୍ତି ।

କ୍ଲୋ—ତେବେ ମର୍, ଅଗ୍ରେ ତୋହର ମସ୍ତକ ଛେଦନ କରିବା ପରେ ଅନ୍ୟ ଗ୍ରେରମାନଙ୍କୁ ଦେଖିବି ।

ଏହା କହି କ୍ଲୋଟେନ ଅସି ଉତ୍ତୋଳନ କଲା । ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେଲା—କ୍ଲୋଟେନ ପରାଜିତ ହୋଇ ଭୂମିରେ ପଡ଼ିଲା—ପଲଭୋର କ୍ଲୋଟେନ ହାତରୁ ଅସି କାଢ଼ିନେଇ ସେହି ଅସିଦ୍ୱାରା ତାହାର ଶିରଚ୍ଛେଦନ କଲା ଏବଂ ଛିନ୍ନ ମସ୍ତକକୁ ସେନ ପିତା ଓ ଭ୍ରାତାର ଅନ୍ୱେଷଣରେ ଚାଲିଲା ।

ବେଲେରଅସ ଓ ଜାଡଉଆଲ ବନ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ବୁଲିଲେ କିନ୍ତୁ ତାହାର ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲାନାହିଁ । ସୁତରାଂ ସେଠାରେ କ୍ଲୋଟେନ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ ହୋଇଥିଲା ସେହି ସ୍ଥାନକୁ ଫେରି ଆସିଥିଲେ । ବାଟରେ ପଲଭୋର

Digitized by srujanika@gmail.com

ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ ହେଲା । ପଲିଡୋର ହସ୍ତରେ କ୍ଲୋଟେନର ଛିନ୍ନମସ୍ତକ ଦେଖି ବୃଦ୍ଧ ଭୀତ ଓ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ କହିଲେ "ଏ କଣ କଲ ?" ପଲିଡୋର କହିଲେ "ଉଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛି । ନରାଧମ ଆପଣାକୁ ଘୃଣାପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ପରିତ୍ୟାଗ ଦେଇ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଅସହ୍ୟ ଜନବାସୀ ହୋଇ ରହିବାର କଲା ଏବଂ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ମସ୍ତକ ଛେଦନ କରି ଅଗ୍ନିରେ ନିକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲା" । ବେଲେରିଅସ୍ ଘର୍ଘ ନିଶ୍ୱାସ ପରିତ୍ୟାଗ କରି କହିଲେ "ସର୍ବନାଶ କରିଅଛ ।" କାଡ଼ିଜ୍‌ଆଲ କହିଲେ "ପିତଃ ଚିନ୍ତିତ ହୁଅନାହିଁ । ଯାହା ଘଟିବାର ଥିବ ଘଟିବ ମୋର ବିବେଚନାରେ ଭାଲ ଉଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛି ।" ବେଲେରିଅସ୍ ବଡ଼ ଚିନ୍ତିତ ହେଲେ । ଅଧିକ କ୍ଷଣ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ରହିଲେ ବିପଦ ଘଟିପାରେ ଭାବି ଆଉ ମୃଗୟାକୁ ଗଲେନାହିଁ । ଯୁବକଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ସେଇ ଗୁହାକୁ ଫେରିଲେ ।

ପଲିଡୋର କ୍ଲୋଟେନର ମସ୍ତକ ନଖରେ ନିକ୍ଷେପ କରି ସର୍ବାଗ୍ରେ ଗୁହାଦ୍ୱାରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଦେଖିଲେ ଇମୋଜେନ ନିଦ୍ରିତା । ତାଙ୍କର ଯଦି ଶବ ଶୁଣି କାଳେ ଫାଇଡେଲର ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହୋଇଯିବ, ଏହି ଭୟରେ ସେ ନିଜର ପାଦୁକା ଖୋଲି ଧୀର ପଦ ନିକ୍ଷେପପୂର୍ବକ ଗୁହା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଇମୋଜେନର ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ବୁଝିଲେ ତାଙ୍କର ନିଶ୍ଚୟ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଅଛି । ଏହା ଭାବି ଉଚ୍ଚସ୍ୱରରେ ରୋଦନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅଳ୍ପକ୍ଷଣ ପରେ କାଡ଼ିଜ୍‌ଆଲ୍ ଆସି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୋଗଦାନ କଲେ । ଶୈଶବରୁ ଏକତ୍ରେ ବର୍ଦ୍ଧିତ ପ୍ରିୟ ସହୋଦର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ ଅନ୍ୟ ସହୋଦରର ଯେପରି କଷ୍ଟ ହୁଏ ଯୁବକଦ୍ୱୟ ସେହିପରି କଷ୍ଟ ଅନୁଭବ କଲେ ଏବଂ ଦୋହେଁ ମିଳି ଉଚ୍ଚସ୍ୱରରେ ବିଳାପ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବେଲେରିଅସ୍ ସେମାନଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା କରି କହିଲେ "ବୃଥା ରୋଦନ କଲେ କିଛି ଫଳ ହେବ ନାହିଁ, ଚାଲ ଫାଇଡେଲର ଦେହର ଯଥାବିହିତ ସତ୍କାର କରିବା । ବୃଦ୍ଧର ଆଦେଶମତେ ଯୁବକଦ୍ୱୟ ଇମୋଜେନର ଶବକୁ ଏକ ଶ୍ରଦ୍ଧାପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନକୁ ନେଇଗଲେ. ଏବଂ ସେହିଠାରେ କୋମଳ ତୃଣ ଉପରେ ଶବ ସ୍ଥାପନ କରି ରୋଦନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ; କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ପଲିଡୋର ଇମୋଜେନର ସର୍ବାଙ୍ଗ ପୁଷ୍ପଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛାଦିତ କରି କହିଲେ "ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳ ଥିବ ଏବଂ ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏଠାରେ ଥିବୁଁ ସେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁମ୍ଭ ଉପରେ ଏହିପରି ପୁଷ୍ପବର୍ଷଣ କରୁଥିବୁଁ । ବେଲେରିଅସ୍‌ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲେ "ବେଶ ଅଧିକ ଶୋକାକୁଳ ହୋଇ ଆମ୍ଭେମାନେ କ୍ଲୋଟେନକୁ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇଅଛୁଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ହୋଇ ଆସିଥିବାରେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଗୁଣୀଙ୍କର ପୁତ୍ର ଅଟନ୍ତି । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ତାଙ୍କୁ ସେହିପରି ସମ୍ମାନିତ କରିବା ଉଚିତ । ସେ ଶତ୍ରୁତାର ଉଚିତ ଫଳ ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଉ ସେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ନୁହନ୍ତି । ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଶତ୍ରୁ, ମିତ୍ର, ଧନୀ, ଦରିଦ୍ର, ନୀଚ, ଉଚ୍ଚ, ସମସ୍ତଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ସମାନ ହୋଇଯାଏ, ସମସ୍ତଙ୍କର ଦେହ ଧୂଳିରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ତୁମ୍ଭେ ତାକୁ ଶତ୍ରୁ ବୋଲି ହତ୍ୟା କରିଅଛ ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ୱଜନୁପ୍ରକ ବୋଲି ତାହାର ଦେହର ସତ୍କାର କର ।" ପଲିଡୋର କହିଲେ "ତେବେ ଆପଣ ଯାଇ କ୍ଲୋଟେନର ଶବକୁ ଏଠାକୁ ନେଇ ଆସନ୍ତୁ, ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହିଠାରେ ବସି ଫାଇଡେଲର ଆତ୍ମାର କୁଶଳ ନିମନ୍ତେ ମନ୍ତ୍ରପାଠ କରୁଅଛୁଁ ।" ବେଲେରିଅସ ଶବ ଆଣିବାକୁ ଗଲେ । ଯୁବକଦ୍ୱୟ ଫାଇଡେଲର ଶବ ନିକଟରେ ବସି ନାନା ପ୍ରକାର ମନ୍ତ୍ର ପାଠ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ; କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ବେଲେରିଅସ କ୍ଲୋଟେନର ମସ୍ତକହୀନ ଦେହକୁ ସେଇ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏବଂ ଉକ୍ତ ଶବକୁ ଇମୋଜେନର ଶବ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ସ୍ଥାପନ କଲେ ଏବଂ ତାହା ପଦପୁଷ୍ପାଦ ଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛାଦିତ କରି କହିଲେ "ଏହି ସୁନ୍ଦର ପୁଷ୍ପଦ୍ୱୟ ଯେଉଁ ବୃକ୍ଷରୁ ଜାତ ହୋଇଥିବେ ଆଜି ମିଳନ ହୋଇ ସେହି ବୃକ୍ଷରେ କ୍ରୋଡ଼ରେ ଶୟନ କଲେ । ଅଦ୍ୟଠାରୁ ସେମାନଙ୍କର ସୁଖ ଦୁଃଖର ଅବସାନ ହେଲା ।

କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ କରି ସମସ୍ତେ ଦୁଃଖିତାନ୍ତକରଣରେ ସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

"ଇତି"

ଶ୍ରୀ ନବୋତ୍ତମ ଘୋଷ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଧୂଳି ମାଠି ।

ମୁଁ ଏହି ସମୟରେ ଭାରତର ପ୍ରଧାନ୍ୟ ସ୍ଥାନ ବୁଲିଲି, ଦେଖିଲି, ବିଷୟରେ ଦେଉଁଠାରେ ବି ଭାବରେ ବି କାର୍ଯ୍ୟ ରଚନା କରି ବି ଅଳ୍ପବିଚିତ୍ରତା ମହିମା ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ଯେତେବେଳେ ମୋର ବୟସ ଥିଲା, ବଳ ଥିଲା, କ୍ଷମତା ଥିଲା, ସେହି ସମୟରେ ସ୍ୱଗ ଦୁଃଖମୟ ମାୟା ଶୃଙ୍ଖଳରେ ବଦ୍ଧ ହୋଇ ଉଦର ନିମନ୍ତେ, ଧନ ନିମନ୍ତେ, ମାନ ନିମନ୍ତେ ଓ ପରିବାରଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲି, କେତେ ମିଥ୍ୟା କେତେ ପ୍ରତାରଣା, କେତେ ନିର୍ଦ୍ଦୟତା, କେତେ ଲୋକକୁ କେତେ ବିଷୟରେ ମନସ୍ତାପ ଦେଇଅଛି, କେତେ କୁକାର୍ଯ୍ୟ କରି-ଅଛି, ସେହି ସମୟରେ ମନୋମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଭାବମାନ ଉଦୟ କରୁଥିଲା ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଉ ସେ ଭାବ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ବିରାଗୀ ଏ ସଂସାରରେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗ ସାଜିଅଛି । ଏହି ଛିନ୍ନ ବସନରେ ଏହି ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଦେହରେ ଆଜି ଏକ ଅନନ୍ତ ଉପଭୋଗ କରୁଅଛି । ପୂର୍ବକାର ସଂସାର ଅନନ୍ତ ମୋତେ କାଳକୂଟ ତୁଲ୍ୟ ଅନୁଭବ ହେଉଅଛି । ପରମେଶ୍ୱର —ମନୁଷ୍ୟ ପଶୁ, କୀଟ ପତଙ୍ଗ, ସ୍ଥଳଚର, ଜଳଚର ଆଦି ସୃଷ୍ଟିକର ବି ସକାଶ ଲୋକଙ୍କୁ ଜଳାଉ ଅଛନ୍ତି ? କି ହେତୁ ଏହି ଅଖଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଜନ୍ମ ଅଛି, ଏପରି ଚିନ୍ତା ବିଚାର ନାହିଁ । ଭାବ ଆଉ ଅଟା କରିବ କଣ ? ତାଙ୍କ ମାୟା କିଏ ବୁଝିବ ? କେତେ ସହସ୍ର ଯୁଗ ଅତୀତ ହେଲା ଏହି ପୃଥିବୀ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି, ଲକ୍ଷ୍ୟ ବର୍ଷ ଅତୀତ ହେଲା, ଜଗତ୍ ଏହି ଭାବରେ ଚାଲିଅଛି ମାତ୍ର କେହି ବୁଝି କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କେହି ବୁଝି ଜାଣି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କୋଟି୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରୁଅଛନ୍ତି, ଯାଉଅଛି ଯାଉ ଅଛନ୍ତି, ମୋର ମୋର ବୋଲୁଅଛନ୍ତି, କାନ୍ଦୁଅଛନ୍ତି, ହସୁଅଛନ୍ତି, ଅର୍ଥ ଉପାର୍ଜନ କରୁଅଛନ୍ତି ଓ ବିଷୟ ବିଭବ କରୁଅଛନ୍ତି ମୋର୍ ବୋଲି ଚିକାଯାଇ ପୁଣି ସବୁ ଛାଡି ଚାଲିଯାଉ ଅଛନ୍ତି । କେଉଁଠାକାର ମନୁଷ୍ୟ କେଉଁଠାକୁ ଆସିଲା, କେଉଁଠାକୁ ଚାଲି, କିଏ ତାହାକୁ ଏଠାକୁ ପଠାଇ ଥିଲା, କିଏ ତାହାର ନିୟନ୍ତା, ସେ କଥା ସେ ଚିନ୍ତା କିଏ କରିବ ? ବେଦ ବୋଲ, ବାଇବେଲ ବୋଲ, ଘୁରାଣ ବୋଲ, ଜୋରାଣ ବୋଲ, କେହି ସେହି ତତ୍ତ୍ୱ କହି ପାରିବେ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁ ବୋଲ, ବ୍ରାହ୍ମ ବୋଲ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ ବୋଲ, ମୁସଲମାନ ବୋଲ, ଇହୁଦୀ ବୋଲ, ଚୀନା ବୋଲ, ବୌଦ୍ଧ ବୋଲ, ଅଥବା ଅପର କୌଣସି ଧର୍ମ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ବୋଲ କେହି କହି ପାରିବେ ନାହିଁ, କେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ସକାଶେ ଦେଖାଇ ଦେଇ ପାରିବେ ନାହିଁ ଯେ, ଏ ସଂସାରର ପ୍ରକୃତ କାରଣ କଣ ? ଭାବଦଶ୍ୟ ଆଜିଦିନମାନ କାଳ ଏହି ଭାବରେ ଜଗତ୍ ଚଳିଅଛି ପୁଣି ଚଳିବ । କେହି କି ଶିଖି ନାହିଁ ବି ଜାଣି ପାରିବେ ନାହିଁ । କେହି ଅହଂକାର କରି କହି ପାରିବ ନାହିଁ ଯେ ମୁଁ ଏହାର କାରଣ କହିବ । ଭାଇ ତୁମ୍ଭେ ଶତବର୍ଷ ବେଦ ପାଠକରି, ଶତବର୍ଷ ପୋପଙ୍କଠାରେ ବାଇବେଲର ପବିତ୍ର ବାକ୍ୟର ମର୍ମ୍ମ ଗ୍ରହଣକରି, ପଚାଶ ବର୍ଷ ମୌଲବୀଙ୍କଠାରେ କୋରାଣର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରି, ପଞ୍ଚବିଂଶତି ବର୍ଷ ଜେନା-ବେସ୍ତା ପେନ ଏହି ଜୀବନର ଅମୂଲ୍ୟ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରି, ଦଶ ବର୍ଷ ବୈଷ୍ଣବଗ୍ରନ୍ଥ କଣ୍ଠସ୍ଥ କରି ବ୍ରଜବଜରେ ଗଡ଼ାପାଟ ଦିଅ, ତୁମ୍ଭେ କୌଣସିରୂପେ ଜାଣିପାରିବ ନାହିଁ ଯେ ଏହି ଜଗତ୍ କି ପଦାର୍ଥ । ତୁମ୍ଭେ ବର୍ଷ ଚକ୍ଷୁରେ ଯାହା ଦେଖୁଅଛ, ଅଙ୍କ ମନରେ ଯାହା ଭାବୁଅଛ, ପ୍ରକୃତରେ ଏହି ଜଗତ୍ ତାହା ନୁହେଁ ।

ଏହି ଦେଶ ଅନନ୍ତକାଳ ତରଙ୍ଗମାଳା ଜଳନିଧି ଚାଲିଅଛି, ଏହି ଜଳନିଧି ଗର୍ଭରେ କେତେ ଜୀବ ଜନ୍ତୁ ବାସ କରି ରହିଅଛନ୍ତି, ଏହି ଜଳନିଧି ଗର୍ଭରେ କେତେ ମନୁଷ୍ୟ ଜନ୍ମ ହେଉଅଛି, କେତେ ଭଗ୍ନ ମଗ୍ନ ହେଉଅଛି, କେତେ ଦ୍ୱୀପ ଉଠୁଅଛି, କେତେ ବାଲ୍ୟ ଚାପୁଅଛି, ଏହି ଜଳନିଧିର ସମସ୍ତେ କିଛି ଅଛନ୍ତି, ଜଳନିଧି ପ୍ରକୃତରେ ଏହା ଜଳନିଧି ନୋହେ— । ଏହି ଧରାଧାମରେ ସର୍ବ ଜୀବର ଅଧିପତି ମାନବକୁଳ ଦେଖୁ ଅଛ, ଏହି ଚର୍ମ୍ମାବୃତ ମନୁଷ୍ୟ ଜଳ ବୁଦ୍ଧି ଏବଂ କ୍ଷମତାବଳରେ ଜଗତରେ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରୁଅଛନ୍ତି, ବିଜ୍ଞାନର ସୃଷ୍ଟି ପୁଣି ଅଲୋଚନା କରି ଅଧିକ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରୁଅଛନ୍ତି, ଏହି ମାନବ ମାନବ ନୁହନ୍ତି । ଏହି ଯେ ମୃତ୍ତିଣ୍ଡବିଶିଷ୍ଟ ପୃଥିବୀ ଦେଖୁଅଛ, ଏହି ଜଗତ୍ ଅଦୋଧ୍ୟକ ଅନନ୍ତକାଳ ଘୂରୁଅଛି, ଏହା ମୃତ୍ତିକାପିଣ୍ଡବିଶିଷ୍ଟ ଜଗତ୍ ନୁହେ । ଏହି ଯେ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନରେ ପୂର୍ବଦିଗ ନବରଙ୍ଗରେ ରଞ୍ଜିତ କରି ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱ ଜଗତବାସୀଙ୍କୁ ଆଲୋକ ଉତ୍ସାହରେ ତୁଳାଇ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ପଶ୍ଚିମଗଗନରେ ଅସ୍ତମିତ ହେଉ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଅଛନ୍ତି, ଏହି ତପନ କିରଣବିଶିଷ୍ଟ ଜଡ଼ପିଣ୍ଡ ନୁହନ୍ତି । ଏହି ଶରତ୍‌କାଳରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶଶଧର, ଯେଉଁ ଶଶଧରଙ୍କ କିରଣ ଅତଲୋଳନ କରି ନବୀନା ବରହିଣୀ ନାମିନୀ ବଗଲିତ ହୋଇଥାନ୍ତି, ଏହି ଶଶଧର ବିଜ୍ଞାନଶାସ୍ତ୍ରମତେ ଜଡ଼ପିଣ୍ଡ ନୁହେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଜ୍ଞାନମତେ ଏଥିମଧ୍ୟରେ ଗହ୍ୱର ଅଛି, ନଦୀ ଅଛି ଓ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ଜୀବମାନେ ବସତି କରୁଅଛନ୍ତି । ଯାହା ଯାହା ଅଛି, ସେସମସ୍ତ କିଛି ନୋହେ । ଆଜି ଅଧିକ କଣ କହିବ ଏହି ଅନନ୍ତ ଜଗତରେ ଯାହା କିଛି ଦୃଶ୍ୟ ହେଉଅଛି, ଶରୀରଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ସେସମସ୍ତ ଏକ ପଦାର୍ଥ । ସେ ପଦାର୍ଥ କଣ ? ତାହା ଆଜି କିଛି ନୋହେ ଯେ ପଦାର୍ଥ ମାଟି ଧୂଳି । ଅନନ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସହିତ ସମସ୍ତ କେବଳ ମାଟି ଧୂଳି ।

ଏହି ଯେ, ଅଗ୍ରାର ଭାଜମହଲ ଦେଖୁ ଅଛି, ଏହି ଭାଜମହଲ ପୃଥିବୀରେ ଗୋଟିଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ପଦାର୍ଥରୂପେ ସମସ୍ତଙ୍କ ନୟନ ମନ ମୁଗ୍ଧ କରୁଅଛି, ଏହା କେତେ ଅର୍ଥ କେତେ ପଦାର୍ଥ ଓ କେତେ କାରଗରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ କାରୁକାର୍ଯ୍ୟର ଗର୍ବରୂପେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ରହିଅଛି, ଏହି ଭାଜମହଲ କେବଳ ଧୂଳିମାଟିମୟ । ସମସ୍ତରେ ଏହା ଧୂଳିମାଟି ହୋଇ ଏହି ପୃଥିବୀରେ ବିଶିଷ୍ଟ । ମାଟିଧୂଳିର ମାଳିକ ଆଜି ସେତେବେଳେ ମାଟିଧୂଳିର ଭାଜମହଲ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବେ ନାହିଁ । ଏହି ଅସ୍ଥିମାଂସ, ମେଦମଜ୍ଜା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯେ ଚର୍ମ ବୃତ୍ତ ମାନବଦେହ ଦେଖୁଅଛି, ଏହା କେବଳ ଧୂଳିମାଟି । ଚକ୍ଷୁ, କର୍ଣ୍ଣ, ନାସିକା, ଜିହ୍ୱା ଅବ ସମସ୍ତ ଧୂଳିମାଟି । ତୁମ୍ଭେ ହିନ୍ଦୁ ହୁଅ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ ହୁଅ, ମୁସଲମାନ, ବୌଦ୍ଧ ଯେଉଁ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ହୁଅ, ମଲା ଉତ୍ତାରୁ ତୁମ୍ଭେ ପୋଡ଼ାଯାଇ ଭସ୍ମ ହୋଇ ଧୂଳିମାଟିରୂପେ ପରିଣତ ହେବ, ନତେତ୍ ପୋତାଯାଇ କବର ମଧ୍ୟରେ ରହି ଧୂଳିମାଟି ରୂପେ ବରଜିବ । ସେହି ସମୟରେ ଅହଙ୍କାର, ଜ୍ଞାନ, ଗୁରୁ, ଗର୍ବମାନ ହାସ୍ୟ କରିବେ, ଆଜି କହିବେ, ଆମ୍ଭେମାନେ କିପାଁ ଏହି ମାଟିର ମାନବଦେହରେ ରହିଥିଲେଁ । ଏହି ଯେ, ପ୍ରଖର କିରଣଯୁକ୍ତ ଦିବାକର ଦେଖୁଅଛି, ଏହା ମଧ୍ୟ ମୃତ୍ତିକାମୟ । କିରଣଗୁଡ଼ିକ ସେମନ୍ତ ପରମାଣୁବିଶିଷ୍ଟ, ତପନଦେବ ମଧ୍ୟ ସେହିରୂପ ପରମାଣୁ ସମଷ୍ଟି ଅଟେ । ଏହି ଯେ ସାରଳ୍ୟର ଲହରୀଲୀଳା ଦେଖୁଅଛ, ଏହା ମଧ୍ୟ ମୃତ୍ତିକାମୟ ଗୋଟିଏ ପରିଷ୍କୃତ ପାତ୍ରରେ ଜଳ ରଖି ଚାରିଦିନ ଉତ୍ତାରୁ ସେହି ପାତ୍ର ଦେଖିବ ସେଥିରେ ଜଳ ନାହିଁ, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମାଟି ରହିଅଛି, ସେଥି ଯୋଗୁଁ କହୁଅଛ ଏହି ଅପାର ଜଳଧି କେବଳ ମୃତ୍ତିକାର ରୂପାନ୍ତର ଅଟେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ନ ହେଉ ସମୟରେ ଏହି ଜଳଧି ମୃତ୍ତିକାରୂପେ ପରିଣତ ହେବ ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ । ଏହି ଯେ କଲମରେ ମୁଁ ଲେଖୁଅଛି, ଏହା ମାଟି—ଏହାକୁ ଖଣ୍ଡ୍ ଖଣ୍ଡ କରି ପକାଅ ସମୟରେ ସେହି ଖଣ୍ଡମାନ ମାଟିରୂପେ ପରିଣତ ହେବ, ସେତେବେଳେ ଆଜି କଲମର ଚିହ୍ନ ବର୍ତ୍ତ କିଛିମାତ୍ର ନୟନଗୋଚର ହେବ ନାହିଁ । ସେଥିଯୋଗୁଁ କହୁଅଛି ଯେ ଏହି ଜଗତ ସମସ୍ତ ଧୂଳିମାଟି—ପିଲାମାନେ ଯେପରି ଧୂଳି ଖେଳି ଖେଳିବାର ବନାଉ ଥାନ୍ତି, ପରମେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟ ଧୂଳିମାଟି ଖେଳି ଜଗତରେ ଲୀଳା କରୁଅଛନ୍ତି । ଏହି ମାଟିର ଜଗତରେ ମାଟିର ମନୁଷ୍ୟ ହୋଇ ଏତେ ଅହଙ୍କାର, ଏତେ ଗର୍ବ, ଏତେ ମୋର ତୋର, ଏତେ କୁଆଗ୍ରହ, ଏତେ ଧନ୍ଦା କିପାଁ ? ଜାଣ ନାହିଁ, ଦେଖ ନାହିଁ, ଶୁଣୁ ନାହିଁ, ତୁମକୁ ଚିହ୍ନି ଯାଇବ, ଗୋଲାମ ରଖିଯାଇବ, ଏପରି କେତେ ଗୀତ, ଧର୍ମ, ସାଜ, ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ନ୍ୟାୟାନ୍ୟାୟ ବିଚାର ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ଏହିଠାରେ ଏହି ଭୂମଣ୍ଡଳରେ ମାଟିରୂପେ ବିରାଜ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ସବୁ ଅସତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ଭଲ ଚିହ୍ନ ବର୍ତ୍ତ ଲକ୍ଷିତ ହେଉ ନାହିଁ, ତୁମ୍ଭେତ ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଧନରେ, ବିଦ୍ୟାରେ, ବୁଦ୍ଧିରେ, କ୍ଷମତାରେ ସମକକ୍ଷ ନୁହ, ତେବେ ଏତେ ଦମ୍ଭ ଅହଙ୍କାର, ଗର୍ବ ଅବରେ ଏବ ରହ ଧନକୁ ଶବ ମଣୁଅଛ କାହିଁ ବି, ଏ ସବୁ ଯେ କିଛି ରହିବ ନାହିଁ, ଭଲ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ତୁମ୍ଭ ମୂଲ୍ୟ ପରେ ଦ୍ୱାରା ବରିବେ, ନତେତ ସମସ୍ତଙ୍କ ସନ୍ତାପ ଥିଲେ କହିବେ ଯେ, ସେ ମଲା ଜଞ୍ଜାଳ ଗଲା—ଆଜି ଯାହା କହିବେ ଯେ ଉକାର ମକାର ଏଣିକି ଭାବିବନ୍ତି କାର୍ଯ୍ୟ କରି ତୁମ୍ଭେ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ନୁହ, ଏହା ଏତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ଭାବ——

ଶ୍ରୀ ଜିତକୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ତପସ୍ୱିନୀ ।

(ତୃତୀୟ ସର୍ଗ ।)

ଭାଗୀରଥୀ କୂଳେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଯେ କାଳେ
ବୈଦେହୀ ବିସର୍ଜି ଗଲେ,
ବ୍ୟାପିଥିଲା ଓଷ୍ଠ ସସାଗର୍ ଧରା
ନିର୍ମଳ ଅମ୍ବର ତଳେ ।
ଦ୍ୱିଦଳ-ଲଧୁର ନିର୍ଯ୍ୟାତନ ସ୍ୱର—
ସ୍ୱରକୁ ଦିଶିଲେ ଲଜ୍ଜା—
ଦେବ ବୋଲି ଦିବା— ନାଥିଙ୍କ ସେ ଭିବା
ଶୁଦ୍ଧ ଯବନିକା ସଜ୍ଜା ।
ଜାଣି ସେ ଉଦ୍ଦସ୍ୟ କରିବାକୁ ଦୃଶ୍ୟ
ଭାସ୍ମର ବଂଶର ଦୋଷ,
ଅତରେ ଅବନ୍ତା— ସ୍ପଷ୍ଟ ସେ ଯବନ୍ତା
ଉଠାଇ ଦେଲା ପ୍ରଦୋଷ ।
ବିହଙ୍ଗମଗଣ— ଭାଜନ୍ତେ ଗଗନ—
ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ ଭାରକାକୁଳ,
ଏକ ପରେ ଏକ ତା ପରେ ଅନେକ
ଅସି ହୋଇ ଗଲେ ଠୁଳ ।
ଦେଖିଲେ ଜନନେ ପ୍ରଶସ୍ତ ପ୍ରାଙ୍ଗଣେ
ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଉଦ୍ଦଂଶୀ,
ବିଷଣ୍ଣ ବଦନେ ସଜଳ ନୟନେ
ଏକାକୀ ଅଛନ୍ତି ବସି ।
ଭ୍ରୂ ଯୁଗେ ସ୍ତବ— ଅଧରୋଷ୍ଠ ବ୍ୟାଜ
ଅଛେ ମହା କାତରତ୍ୱ,
ଏହି ଉଭୟପଦେ ପ୍ରଭୁତର ପଦେ
ଶଂକିତ ହୁଏ ମାତର ।
ମିଥ୍ୟା କଥା ଯେବେ ପ୍ରଜାଏ ଉଦ୍ଧରେ
ମେଳ ହୋଇ ଶତ ଶତ,
ମଥ୍ୟା ଜାଣି ଜାଣି ତାଙ୍କୁ ମାନ ମାନ
ବୋଲାଯାଏ ସତ ସତ ।
ପ୍ରଭୁତର ଶାନ୍ତି— ଯଙ୍କରେ ନୃପତି
ସ୍ୱଗତି ସ୍ୱଭାବେ ବଳ,
ଦୃଢ଼ଧର୍ମ ଦାମେ ବଦ୍ଧ ଜନକାମେ
ପାଦେ ନ ପାତର ଚଳ ।
ଅଭିଷେକ ଯାହା କରିଥାନ୍ତି ତାହା
ପ୍ରୋଷ୍ଣଣ ମାତର ବିନା,
ଗ୍ରୀଷ୍ମର ତାଳବା ଅନ୍ୟ ବି ବୋଲିବା
ମଣିକା ଉଡ଼ିବା ବିନା ?
ସ୍ୱଗେ ନଭସ୍ପର୍ଶୀ ନ ଥିବ ଅବଶ୍ୟ
ଦେବତା ହୃଦୟେ ସ୍ୱର୍ଗ,
ସେହେତୁ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେବତା ନୃପତି
ସେବନ୍ତ ଜୀବନ ସ୍ୱର୍ଗ ।
ପ୍ରକାରକ୍ତ-ଜଳ କଣିକା ପଟଳ
ବିନା ଉତ୍ତାପନ ପାଇ
ତଳଧର ରୂପ ହୋଇ ଥାଏ ନୃପ
ପରକାଳ ଦ୍ରବ ପାଇଁ ।
ଭୂମିଜଳେ ବଜ୍ର ନ ଥାଏ, ସହଜ
ମାତ୍ର ତାହା ଜଳଧରେ;
ପ୍ରଜାକର ଦଣ୍ଡ ନ ହୁଏ ପ୍ରଚଣ୍ଡ,
ପ୍ରଚଣ୍ଡ ନୃପତି ଦରେ,
ହ୍ରଦ ପରେ ଜ୍ୱଳେ ବିଦ୍ୟୁତ ଅନଳେ
ଜଳଦାନେ ଘନ ବାଧ୍ୟ,
ସ୍ୱର୍ଗ ତେଜି ରାଜା ତୋଷିବ ପ୍ରଜା
ତେବେତ ପରମାରାଧ୍ୟ ।
ସ୍ୱର୍ଗ ନିଃଶ୍ରେଣୀର ସମୁନ୍ନତ ଶିର
ରାଜପଦ ଭୂମଣ୍ଡଳେ,
ହେଲେ ଲକ୍ଷ୍ୟଭ୍ରଷ୍ଟ ପଡ଼ି ହୁଏ ନଷ୍ଟ
ନୃପତି ଗଭୀର ତଳେ ।
ମାୟାଜାଲ ପର ଦଣ୍ଡ ଗୋଟି ଧର
ସମଦୃଷ୍ଟି ସମଭାବେ,
୧ ରାଜନ୍ ଭକ୍ତିରେ ଚଳସି ଭକ୍ତିରେ
ନିଜ ଜୀବନ ନ ଭାବେ ।

---

୧ ଗ୍ରନ୍ଥ—ସ୍ୱଭାବ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଯଦି ବାଜୀକର ରଜ୍ଜୁରେ ପସୂର
ଦେଲାରୁ ନ ଯିବ ଗୃଲି;
ତାଳମାର ଥୋଡେ ହସିହେବେ ଲୋକେ
ବାଦ୍ୟକାର ଦେବ ଗାଳି ।
ପ୍ରିୟା ମଉଷ୍ଟଳୀ— ବରହେ ଶିଷ୍ଟଳୀ—
ଲୁଚ କର ପ୍ରାଣ ଯେବେ ।
ନଜଇବ କାର୍ଯ୍ୟ ମାନବ ସମାଜ
ଅଟ୍ଟର ଗଣ୍ଡିବେ ଗେବେ ।
ଦୋଳିବ ସଂସାର ସମ କୁଳାଙ୍ଗାର
ଜନ୍ମ ଲଭି ଜସ୍ତ୍ରଂଶେ,
ଶଗ୍ରର ଭ୍ରପଣ ହୋଇ ଭ୍ରଜପଣ
ତ୍ୟାଗ କଲ ବଧୂବଶେ ।
ବାନପ୍ରସ୍ଥାଶ୍ରମ ହେଲେହେଁ ଉତ୍ତମ
ସମସ୍ତ ମୋ ହୋଇନାହିଁ,
ମୋ କାର୍ଯ୍ୟେ ଭରତ ହେଲାକୁ ନଭତ
ସମ୍ମତ ତା ହେବ କାହିଁ ?
ଅଙ୍ଗଦ୍ରବ୍ୟେ ପ୍ରୀତି ଦ୍ରାଘ ଜତ ଜତ
ଦେଖି ଦେଖି ପୁନଃ ପୁନଃ,
ହେଲେ ଶୂନ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ଶୂନ୍ୟ ଯୋଗେ ଅଙ୍ଗ-
ପର ହୃଦ ପ୍ରୀତ ଗୁଣ ।
ସ୍ଥୂଳ କଳେବର ନୁହଇ ଅମର,
ଅମର କେବଳ ମନ,
ମନେ ଯେବେ ସଙ୍ଗ ହୋଇ ନାହିଁ ଭଙ୍ଗ
ସେହ ସୁଗ ସ୍ୱର୍ଗ ଗଣ୍ୟ ।
କେ ରହିଛି ଭବେ ବାସ୍ତବ ବିଭବେ
ସ୍ୱଦର୍ଶ ମୁକୁଟ ବାନ୍ଧି ?
ଯଶ ଅପଯଶ ଲୋହ କାଳବଶ
ହୁଅନ୍ତି ତା ପ୍ରଭବାସୀ ।
ସ୍ୱରଗ ନରକ ଗଭ ନର୍ଦ୍ଧାରକ-
ସ୍ୱଭାବେ ଜଗତ ଜନ,
ଏହି ଜନରବ ଅନିତ୍ୟ ବାସ୍ତବ-
ସ୍ୱଭଲୋଡ଼େ ମାତ ମନ ।
ନାହିଁ ସିନା ଯେବେ, ହୃଦ ପ୍ରେମସରେ
ମୋ ପ୍ରିୟା କମଳ କଳ,
ପଡ଼ିଅଛି ଫୁଟି ମଜରନ ଲୁଟି
ଜରୁଅଛି ମନ ଅଳ ।
ନସ୍ପନ ଯୁଗଳ କାହିଁକି ବିକଳ
ହୋଇ ଭଜୁଅଛି ଜଳ,
ଶୁଖିଗଲେ ସର କମଳିନୀ ମୋର
ହୋଇସିବ ଝଳ ଝଳ ।
ବଷ ରୁ ପଥର— ବନ୍ଧ ହୋଇ ଜର—
ରୁଦ୍ଧ ନେଇ ଜଳ ନାଳୀ,
ନାଶିବା ପବନ ନ ବହିରୁ ଘନ
ଜନ୍ମିତ ପ୍ରାଣ ସଞ୍ଚାଳ ।
ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଆସିବ ସମସ୍ତ ଭ୍ରଷିବ
ଜୀବନସଙ୍ଗିନୀ କଥା,
ଶ୍ରବଣ ଯୁଗଳ ନ ହୁଅ ଚଞ୍ଚଳ
ଶୁଣିବ ମୁହୁର ବ୍ୟଥା ।
ରେ ସନ୍ତପ୍ତ ଚର୍ମ ନାଶିବ ତୋ ଚର୍ମ
ସମୀର ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ବହ,
ସନ୍ତାପ ନାଶିଲା ସବ୍ରେଜବାସିନୀ
ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ସୌରଭ ବହ ।
ଆଉ ଏକ କଥା ବହୁଛି ଏକତା
ବାନ୍ଧ ତୁମ୍ଭେ ମନ ସଙ୍ଗେ,
ଗୃଲ ଦୁଦସରେ ଅନନ୍ତ ବାସରେ
ଶଳସିବ ରସ ରଙ୍ଗେ ।
ମୋପ୍ରାଣ ସଙ୍ଗିନୀ ନବ କମଳିନୀ
ଫୁଟି ରହିଅଛି ଭହିଁ,
ସ୍ମରଣ ଭ୍ରମର ଚର ତେଜସ୍ମର
ଅସ୍ତ୍ରନାହିଁ ଭାର ଯହିଁ ।
ମୋ ଦୋଲେ ରସନା ତୁ ତହିଁ ରସ ନା
ଖାଇଛ ପରକା ବିତ୍ତ,
ଯା ଧଳେ ପାଳିତ ତା ମନେ ଗୃଳିତ
ହେବାରେ ନୁହ ଭ୍ରବିତ ।
ଲୋକେ ଲୋକହିତ- ସାଧନ ବିହିତ
ଦୋଇ ସିନା ଅଛି ପ୍ରାଣ,
୧ ନ ହେଲେ ତ ପବ— ଦ୍ରବକର ହ୍ରବ—
ପ୍ରାୟେ କରଥାନ୍ତା ପାନ ।

୧ ପବ—ବହ । ହ୍ରବ—ଦ୍ରୁତ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ପିଣ୍ଡରୁ ବାହାର ଯିବେ ଶୁକ ସାରି
ଛାଡ଼ିଦେବ ଗୃହ ଯାହୁ,
ତୋତେ ଝିଅଟିଜିତ କରିବା ନିମିତ୍ତ
ନ ବୋଲିବେ 'ସୀତା' ଅଜ୍ଞ ।
୧ ହରଣ ଶାବକ ଯିବ ସେ ଯାବକ—
ଉଚ୍ଛଳିତରଣା ପାଣ,
ଅଲକ୍ତକ ଧାର ଅଟ୍ଟେତା ଗଳାର
ଭଙ୍ଗ ପାଟ ଜୋର ଫାଣ ।
ମସୃଣ ଯୁଗଳ ଗ୍ରୀବ ଅନର୍ଗଳ
ବାହୁଁକ ବହିବେ ଅଣ୍ଟ,
୨ ଉଭାରତ ସ୍ତନ ରା ଅନୁକରଣ
କର ଭୀମସ୍ତନ ଯାଉ ।
ସଙ୍ଗୀତସ୍ତବଣା କଣ୍ଠ ସଙ୍ଗ ଚଳା
ପାଲଟ ବାହୁଁ ଗୌରବ,
ବୀଣା ଭାଷା ଚାଣି ଭୁଗ୍ୟ ବୋଷ ସାଜ
ରହିବ ହୋଇ ମାରବ ।
ଚାହିଁ ରମ ଷଣେ ମୁଦ୍ରିତ ଇଷଣେ
ଶିଳ୍ପାଚଳ ଚୁଲେ ଚଢ଼ି,
ଦେଖିବେ କାଳର ସ୍ରୋତ ବସ୍ତ୍ରଙ୍କର
ବେଗେ ଯାଉଅଛି ଗଢ଼ ।
ତରଙ୍ଗର ସର୍ବେ ତା ଗଭୀର ଗର୍ବେ
ଉଇଁ ହେଉଛନ୍ତି ଲୀନ,
ବୁଦ୍‌ବୁଦ ପରସ୍ପ୍ରେ କେହି ଷଣେ ଥାଏ
କେବା ରହେ ଚିରଦିନ ।
ଜଳଚ ସଲିଳ ସେ ଘୋର ସଲିଳ
ସ୍ରୋତ ମଧ୍ୟେ ଟେକ ଶିର,
* ନ ଗଣି ଆପଦ ତୁମ୍ଭି ଶତ୍ରୁପଦ
ରହିଅଛ ହୋଇ ସ୍ଥିର ।
ଶୈଳ ସାନୁଦେଶେ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ବେଶେ
ପତ୍ର ସଙ୍ଗେ ସତୀଗଣ,
ହୋଇ ଯୁଗ ଯୁକ୍ତ ସ୍ୱଗେ ଯୁଗ ଯୁତ
କରୁଛନ୍ତି ବିଚରଣ ।

ଅନେକ ନୃପତି ଚାହିଁ ପନ୍ତ୍ର ପନ୍ତ୍ର
ରତ୍ନମୟ ସିଂହାସନେ,
ଅଛନ୍ତି ଚକିତ ହୋଇ ଭ୍ରକିତ
ଅମର ସ୍ପର୍ଶ ଭୂଷଣେ ।
ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ ଲବ୍ଧ ପୁଣ୍ୟ ଧନ
ବହିଛନ୍ତି ଯା ଚନ୍ଦ୍ରତ୍ୱ,
ଶଲଳ ନିବାସୀ କରିବୁଜ ଆସି
ନେଇଛନ୍ତି କର ଧର ।
ଧର୍ମ ନ ଚଳିବ ଜେତେ ଭୁଲ୍ଲିବ
ଆସେହ ଚାହିଁକି ଚଳେ,
ଚରିତ୍ରର ପରି— ସମ ମୁଖ୍ୟିଲକ
ବହୁଛନ୍ତି କଳବଳେ ।
ତାଙ୍କ ସେ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଅଳାଇ ସହସା
ଦିଅନ୍ତେ ଲମ୍ବନ ଫେଡ଼,
ଦେଖିଲେ ଶ୍ରବ ବସ୍ତ୍ରକ୍ଷ ଧାମ
ଭମର ରହିଛି ଚେଡ଼ି ।
ସୁଶୀଳ ଗମନ ମନ୍ତ୍ରି ଭାବଗଣ
ଅଛନ୍ତି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ମୁଖେ,
ନାହିଁ ସ୍ପର୍ଧାଭାବ କିନ୍ତୁ ଭାବାଙ୍କର
ବାଧା ହୋଇନାହିଁ ସ୍ପର୍ଶେ ।
ବୋଇଲେ ହେ ଭାବ— ହୃଦ ପ୍ରେମ ଭାବ—
ବନ୍ଧ ନୋହ ଚନ୍ଦ୍ରମାର,
* ଈଶ୍ୱର ବିଧାନ ଦେଇ ପ୍ରଣିଧାନ—
ଚିତ୍ତେ ଭ୍ରମ ଶିଶୁମାର ।
ବଞ୍ଚିବ ଶରହ ବେଦନା ଦୁଃସହ
ହେଲେହେଁ ଜଗତ ଲାଗ,
ସେ ଦୁଃଖ ବସ୍ତୁର କର୍ମ ଅନୁସର
ଦୁଃଖଭୋଗେ ଅଛ ଲାଗି ।
ତୁମ୍ଭ ଧର୍ମ ସାକ୍ଷୀ ଜେଗେ ଦିଅ ଶକ୍ଷୀ
ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମେ ଯାଇ,
ମୋ ହୃଦ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଚାହିଁ ବସି ଏକା
କାନ୍ଦୁଛିବ ମୋତେ ଧାଇଁ ।

ଶାବକ—ଅବଳା
୧ ଭୀମସ୍ତନ—ପର୍ବତବିଶେଷ (ଭୀମା ଶ୍ରୀଚରାଳ)
* ଶତ୍ରୁପଦ—ଶତ୍ରୁଗଣ ।
* ଶିଶୁମାର—ଚାରିବିଚ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏ ରାଣ ସମୟେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୃଦୟେ
ରାଖୁଅଛଲେ ଭକ୍ତବାଞ୍ଛା,
କରୁଣା ପ୍ରବଣା ହୋଇ ଜ୍ଞାନ ବଣା
ପ୍ରାଣ ନ ରଖିବ ବାଞ୍ଛା ।
ସବୁ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି, ଜଦର୍ଶନ—
ଦେବ କୁମୁଦିନୀ ବନ,
ଭଦ୍ରମା ଭଦ୍ରସ୍ୱ ନ ହେଲେ ଅଥସ୍ୱ
ନ କରି ଧରେ ଜୀବନ ।
ପୁନଃ ସମାଗମ- ବିଷୟ ବିଷମ—
ସମସଂଖ୍ୟା ମଣିବ କାହିଁ,
ହୃଦୟ ସଙ୍ଗମ ଅତି ମନୋରମ
ଜାଣତ ଦେବ ବୁଝାଇ ।
ଏ କଥାରେ ଦ୍ୱିଧା ଭାବିବା ସୁବିଧା
ନ ଯାଇବ ସାରସାଖୀ,
କହିବ ନିଶ୍ଚୟ ମୋ ଭାବ ନିଶ୍ଚୟ
ଦେଖୁଛନ୍ତି ଦେବ ସାକ୍ଷୀ ।
ଅଧିକନ୍ତୁ ଭାର ଗର୍ବେ ମୋ ଅସ୍ମାର
ସ୍ରୋତ ଲାଗିଅଛି ଯାଇ,
କହିଲେ ଏ କଥା କଦାଚ ଅପଥା
ବୋଲି ସେ ପାରିବ ନାହିଁ ।
ଏଥିରେ ରାଘବ ହୃଦକୁ ଲାଘବ
ହରଷେ ଥିଲା ବି ଭ୍ରମ,
ବୃଥା ଭାବ୍ୟଗଣ କଲେ ନିରୀକ୍ଷଣ
ଦୃଷ୍ଟିପଥେ ଆଣି ତମ ।
ଗୁଣୀର ସଦ୍ଗୁଣ ନ ବୁଝି ନିପୁଣ
ହେଲେ ଦୋଷ ଦରଶନେ ।
ବଧ ବିଡ଼ମ୍ବନା ଭୋଗ ସମ୍ଭାବନା
ହୁଏ ଭାର ଉଭାସନେ ।
୧ ଦେଖି ଭ୍ରମଦୋଷ ପାଇବେ ସନ୍ତୋଷ
ଭାବିଥିଲେ ଭାବ୍ୟ ଭକ୍ତ,
ହୃଦୟ ଉତ୍ତା ଗ୍ରହିଁ ପୋତ ମଥା
ଲାଜ କଲେ ମୀତ ଗତ ।

ଦାଶରଥି ଦୁଃଖ— ଦର୍ଶନ ବିମୁଖ
ଦେବ ଖଣ୍ଡ ହୃଦ ବଧ,
ନିଶୀଥ ସମୟ ହେଲାରୁ ଉଦୟ—
ହେଲେ ଭେଳି ଶ୍ରୀରସିନ୍ଧୁ ।
୨ ଜୀବଣ୍ଟୀବ ଭାନ୍ତ— ଦେଲା ଭକ୍ତବାଳ—
ପ୍ରତି ଜଳ ଉପହାସ,
ନ ଭଲ ନ ଭଲ ଲେଖାଅଛି ଭଲ—
ପଟେ ତୋର ଉପବାସ ।
ଜପାଁ ନ କହିବ ବେଭନ୍ତ ବଭବ
ତା ମୁଖେ ଅମୃତ ଭାଳ,
ପରର ବିପତ୍ତି ଗ୍ରହିଁଲେ ସମ୍ପତ୍ତି—
ଶାଳୀଏ ମାରନ୍ତି ଭାଲ ।
ଏଣେ ବିଭୁହଣୀ ଶ୍ରୀରାମ ମୃହଣୀ
ମଣି ଯାମ୍ପିମୟ ପୁତ୍ର,
ଗଜେନ୍ଦ୍ର ଦଶନ- ରମ୍ୟ ସୁଶାସନ
ସ୍ତ୍ରୀ ରେଖୁଁ ହୋଇ ଦୂର ।
* ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ପଞ୍ଚବ ଭରିତ
ଭୂତଳେ ଅଜିନାସନେ,
କରି ଅବସ୍ଥାନ ପୂର୍ବ କଥାମାନ
ସ୍ମରୁଛନ୍ତି ମନେ ମନେ ।
ପ୍ରାଣନାଥଙ୍କର ପ୍ରେମ ଜର ଜର
ମଧ୍ୟମୟ ସମ୍ଭାଷଣ,
ହୃଦ 'ଫନୋଗ୍ରାଫେ' ସରବେଶି ଅପେ
ତୋଳୁଛି ନିର୍ମଳ ସ୍ୱନ ।
ସର୍ବ ଜୟ ହର ସରଳ ସୁନ୍ଦର
ମରକତପ୍ରଭ ବାହୁ,
ମାନସିକ ଧ୍ୟାନେ ଶିର ସନ୍ଧିଧାନେ
ଦଶୁଅଛି ଦାହ ଦାହ ।
४ ଜଦ୍ୟାପରହର ଥାଆନ୍ତି ପ୍ରହରୀ
ଯେତୁପେ-ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସଙ୍ଗୀ,
ସ୍ମରଣ ମୁକୁରେ ଦଶନ୍ତି ଅଦୂରେ
ସେରୂପେ ହୋଇ ନିଷ୍ଠଙ୍ଗୀ ।

---

୧ ଚେ—ସମ୍ବ ।
୨ ଜୀବଣ୍ଟୀବ—ଚକୋର
* ଭୂତଳ—ଭୂଷ୍ଠାର । ଅଜିନ—ମୃଗଚର୍ମ
४ ନିଷ୍ଠଙ୍ଗୀ—ଧନୁର୍ଦ୍ଧାରୀ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ସେ ସ୍ୱାମୀଦେବର କରନ୍ତି ଦୂର
ଏକଥା ଦେବାରୁ ଭାବ,
ହିମାଭ୍ର ନଳିନ ସଦୃଶ ମଳିନ—
ନେଉ ହେଲା ମାର ମାନ୍ଦ ।
ଶଜୁରଅ-ଜର— ବଷ୍ଟ ଗର୍ଜ୍ଜର
ମାରବେ ଜଳିଲେ ଯଥା,
ରସ ତ୍ୟାଗ କରେ ଶୋକ ଆଗ୍ରହରେ
ସଗ ଦଶା ହେଲା ତଥା ।
ଏହିରୂପେ ପ୍ରିୟ- ପ୍ରିୟା ଭାବ, ପ୍ରିୟ-
ଭାବ ପ୍ରିୟା ସ୍ମର ସ୍ମର,
ଦୁଃଖାସନେ ବସି ଧର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଅସି
ବାଟ୍ଟ ପ୍ରଳେ ଶତ୍ରୁବସ୍ତ ।
ଅସ୍ତ୍ର ଶିର ଶ୍ରମ ସମ୍ଭୂତ ଘର୍ମ
ବହ ବହ ଅଶ୍ରୁଜଳ,
ପଶ୍ଚ ଗୁଲ୍ମ ଗ୍ରଶି ଧୌତ କରି ଅସି
ପ୍ଲାବିଥିଲା ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳ ।
ଗ୍ରବଲ ଶର୍ବସ୍ତ ପେଶ୍ଟ ବେଶ ଧର
କ୍ରମେ ହୋଇ ଶ୍ରୀଣ ପ୍ରାଣ,
ଉକ୍ତେ ଗଗନ- ପ୍ଲାବ ପଳାୟନ-
ଉପାୟେ ପାଇଲା ତ୍ରାଣ ।
୧ ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକା ପଦେ ଅଦ୍ରମିକା
ଶବ ଦେଇ ଭାଗ୍ରଟଣ,
ପୁଷ୍ପବେଶେ ଝଡ଼ ଅକାଳରେ ପଡ଼
ଲୋଡ଼ିଲେ ତାଙ୍କ ଶରଣ ।
ଶରଣ ଦିଅଲ ଦୟାନାଥ ଛଳ-
ନ ଧର ଦଣ୍ଡିଲେ ମାନ,
ଦେଲେ ଏହିବର "ଯୁଗ ଯୁଗାନ୍ତର
ମସ୍ତକେ ପାଇବ ସ୍ଥାନ" । ୨୮୪

(କ୍ରମଶଃ)

ଶ୍ରୀ ଗଙ୍ଗାଧର ମେହେର ।

ଉତ୍ତରରାମଚରିତ ।

ଷଷ୍ଠଅଙ୍କ ।

(ବ୍ୟୋମଯାନରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବେଶଧାରୀ ବିଦ୍ୟାଧର-ଯୁଗଳର ପ୍ରବେଶ ।)

ବିଦ୍ୟାଧର—ଅହୋ ! ଏହି ସୂର୍ଯ୍ୟ ବଂଶୀୟ କୁମାର ଦୁହେଁ ଅଜାଣ୍ଡ-ଜଳଧିରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ହୋଇ ଉଠି ଜ ଅପୂର୍ବ ଆଭା ତେଜ ଦେଖାଇଲେ ! ଏହାଙ୍କ ଜନ୍ମଦର୍ଶନରେ ଦେବାସୁର ସମସ୍ତେ ଉଦ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଗଲେ । ପ୍ରିୟେ, ଏଇ ଦେଖ ଦେଖ,

ଦୁର୍ବହ ଶରାସନ ଟଙ୍କାରୁ ଘାରେ
ଝଣ ଝଣ ଝଙ୍କିଣୀ ନାଦେ ଗମ୍ଭୀରେ ।
ଜ୍ୱଳଲ କୋଳାହଳ ଚହୁଁ ଉଠିଲ
ଶର ଝେପଣେ ଶିରେ ଶିଖା କମ୍ପଇ ।
ଅତ ଅଭ୍ରତ ଭାବେ ଜମେ ସମର
ଗଜଳ ଚତ୍ରଭର ଫବାସ-କର ।
ବେଳାଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ଜମକ୍ରେ ଶୁଭ୍ରଲ
ଏବେ ସ୍ୱର୍ଗ-ଦୁନ୍ଦୁଭିର
ଦୁମ୍ ଦୁମା ଶବ୍ଦ ସେପମନ୍ତ୍ର ଛାୟ
କରି ଶ୍ରବଣ ବଧିର ।

ତାହା ହେଲେ ଏହି ଘାର ଦୁହିଁଙ୍କ ଉପରେ ବଚତ ଜନକ କମଳ ମନୋହର ତରୁଣ ସୁରଭିରୁ ମୁକୁଳ ମକରନ୍ଦ ସୁନ୍ଦର ଅବିରଳ ପୁଷ୍ପପାତ କର ।

ବିଦ୍ୟାଧରୀ—ଏକଣ ? ଗ୍ରହ ଗ୍ରହ ଅକାଶଶ୍ରୋତାପାଳ କାହିଁକି ବିଜୁଳି ପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦିଶିଗଲା !

ବିଦ୍ୟା—ତାହା ହେଲେ କଣ ଅଛି—

ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କର ଶାଣ ଯନ୍ତ୍ର ଦିଆ
ଅଦିତ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ,

୧ ଅଦ୍ରମିକା—ଅହଙ୍କାର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ନୀଳଲୋହିତଙ୍କ ଲଲାଟ ଲୋଚନ
ପଟେ ଉଦ୍ଗାର ଅନଳ ?

(ଚନ୍ଦ୍ରାକର) ଓହୋ, ଜାଣିଲି । ବତ୍ସ ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ ଅଗ୍ନେସ୍ତ୍ର ଅସ୍ତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କଲେ—ଯାହାର ଏହି ଅଗ୍ନିମୟ ଛଟା ଦେଖି ଗଲା । ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଦେଖ,

ପଳାଇ ଯାଉଛି ଦୂରେ ବିମାନ ନିକର
ବିରାଧ ବିରାଧ ଦିଶେ କେତନ ଚାମର ।
ଦିଶି ଏହି ଅଗ୍ନିକଣା ଧ୍ୱଜାଙ୍କୁଶ ପଟେ
ଛଣେ କୁଙ୍କୁମ ଚୂର୍ଣ୍ଣର ଛୁରଣ ପ୍ରକଟେ ।

ଜ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ! ବେଦାରେ ଉତ୍କଟିପ୍ତ ଶ୍ରୀଧର ଶଣ୍ଡ ପ୍ରାପ୍ତ ଉତ୍ତାଳ ଷ୍ଟ ଲିଙ୍ଗମୟ ଲେଲିହାନ ମହାଶିଖା ବିସ୍ତାର କରି ଏବେ ଭଗବାନ୍ ଅଗ୍ନି ପ୍ରାଦୁର୍ଭୂତ ହେଲେ ! !

ଏହାଙ୍କର ତାପ ସର୍ବଥା ଅତି ପ୍ରଚଣ୍ଡ । ତାହାହେଲେ ପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ନିଜ ଅଙ୍ଗରେ ଆଚ୍ଛାଦନ କରି ଦୂରକୁ ଚାଲିଯାଏ (ତଥା କରଣ ।)

ବିଦ୍ୟାଧରୀ—ଅହା ! ପ୍ରାଣନାଥଙ୍କର ଏହି ଅଙ୍ଗସ୍ପର୍ଶ ମୁକ୍ତା-ଫଳ ସମ ଅତି ଶୀତଳ ଅଛି ମାଂସଳ ! ସେହି ଆନନ୍ଦରେ ନୟନ ମୁଦି ମୋର ଏ ସନ୍ତାପ କେଣେ ଦୂର ହୋଇଗଲା ।

ବିଦ୍ୟାଧର—ଅୟି ପ୍ରିୟେ ! ଏ ସ୍ଥଳେ ମୁଁ କଣ ବା କଲି ! ଅଥବା

"ଛେଦ ନ କରେହେଁ ହରେ ସର୍ବ ଦୁଃଖ, ଯାର ମୁଖ ଦରଶନ ।
"ବଚନ ଅମୃତ ସେହି ଧନ ତାର, ଯେ ଯାହାର ପ୍ରିୟଜନ ।

ବିଦ୍ୟାଧରୀ—ଏକଣ ? ପୁଣି ଅକାଶନ୍ତାଯାକ କାହିଁକି କଳା ମେଘ ଦେଖି ଗଲା ! ଏ ମେଘ ସବୁ ଠିକ୍ ମୟୂରର କଣ୍ଠ ସମାନ ଦିଶୁଛି—ଆଉ ସେଥିରେ କେଡ଼େ ଚଞ୍ଚଳ ବିଜଳି ଖେଳି ଯାଉଛି ! !

ବିଦ୍ୟାଧର—ଓହୋ, କୁମାର ଲବ ବାରୁଣ ଅସ୍ତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ସତ୍ୟ ! ତାହାର ପ୍ରଭାବ ଏ, ଏକଣ ? ଅବିରଳ ଧାରାପାତରେ ସେ ଅଗ୍ନେୟାସ୍ତ୍ର ଏବେ ଶାନ୍ତ ପଡ଼ିଗଲା ।

ବିଦ୍ୟାଧରୀ—ଭଲ ହେଲା, ଭଲ ହେଲା ।

ବିଦ୍ୟାଧର—ଓହୋ ଓହୋ ! ସବୁ ଅଭିଭୂତ ହେବା ବଡ଼ ଦୋଷ । ଯେହେତୁ କଲ୍ୟାଣ୍ଣେ ଯୋଗାସନସ୍ଥ ଭଗବାନ୍ ନାରାୟଣଙ୍କ ଉଦର ଅବା ସର୍ବଗ୍ରାସୀକାଳର ଶିକାଳାଳ ମୁଖ ବିବର ପ୍ରାୟ ଏହି ପ୍ରବଳବାତଘୂର୍ଣ୍ଣିତ ସମୁଦ୍ର ମେଘାବଳୀର ଗାଢ଼ତର ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରେ ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଏବେ ଥରହର ହେଲେଣି !

ବତ୍ସ ଚନ୍ଦ୍ରକେତୋ, ସାଧୁ ! ସାଧୁ ! ବେଳ ଜାଣି ବାୟୁବାସ୍ତ୍ର ପ୍ରେଷିତ ।

ସକଳ ପ୍ରପଞ୍ଚ ଯଥା ବ୍ରହ୍ମେ ଲୀନ ଜ୍ଞାନବଳେ ଜାଣି
ତଥା ଏ ମରୁତେ କାହିଁ ମେଘ ଗତି ଲୁପ୍ତ ବଳ ଅଣି ।

ବିଦ୍ୟାଧରୀ—ନାଥ, ଏବେ ଏ ପୁଣି ଏ ବେଳରେ ବେଣୁ ପତକା ଉଡ଼ାଇ ଉଡ଼ାଇ ଅସିଲେ, ଆଉ ମଧୁର ବଚନରେ ଦୂରରୁ ମଳା କରି କରି ସେହି ଦୁର୍ହିଙ୍କ ମଝିରେ ରଥକୁ ଓଲ୍ଟାଇଲେ ।

ବିଦ୍ୟାଧର—ଏ ସ୍ୱୟଂ ରଘୁପତି, ଶମ୍ବୁକ ବଧରୁ ବାହୁଡ଼ିଲେ ।

ଏ ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟ ବଚନ
ଶୁଣି ବେନିଏ ବେଗେ କଲେ ବର୍ଜନ
ତାହାଙ୍କ ଗୌରବରେ ଶର ପ୍ରହାର;
ଏବେ ଏ ଲବ ଶାନ୍ତ, କରେ ଜୁହାର
ଚରଣେ ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ; ନୃପଙ୍କର
ସ୍ମୃତ ସଙ୍ଗମେ ଏଥି ହେଉ ମଙ୍ଗଳ ।

(ଉଭୟର ପ୍ରସ୍ଥାନ ।)

ବିଷ୍କମ୍ଭକ ।

(ରାମ, ଲବ ଏବଂ ପ୍ରଣତ ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁର ପ୍ରବେଶ ।)

ରାମ—(ମୁଖ୍ୟ ରଥରୁ ଅବତରଣ କରି)

ବିଳକର କୁଳ ଚନ୍ଦ୍ର ! ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ ମୋର,
ଅଯି ବତ୍ସ ! ତୁଙ୍କେ ମୋତେ ଅଲିଙ୍ଗ ସତ୍ୱର ।
ତୁଷାର ଶୀତଳ ତୋର ଅଙ୍ଗ ସ୍ପର୍ଶେ ବଳ
ଛଣେ ଶାନ୍ତ ବଳ ମୋର ଏ ମାନସ ଜ୍ୱାଳା ।

ଚନ୍ଦ୍ର—ଅଭିବାଦନ କରୁଅଛି ।

ରାମ—(ଉଠାଇ ସ୍ନେହରେ ସଲୋଚକେ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି)
ବିଦ୍ୟାସ୍ତ୍ରଧାରୀ ତୁମ୍ଭର କୁଶଳତ ?

ଚନ୍ଦ୍ର—ଏହି ଅଦ୍ଭୁତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ପ୍ରିୟ ଦର୍ଶନ ଲବର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଦର୍ଶନରେ ମୋହର କୁଶଳ । ତେବେ ଏହି ନିବେଦନ କରୁଛି ଯେ ମୋହ ଅପେକ୍ଷା କିଛି ବିଶେଷ ନ ରଖି ଆହୁରି ପ୍ରିୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହି ମହାବୀରକୁ ଦେଖନ୍ତୁ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ରାମ—(ଲବକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି) ଆହା ! ବତ୍ସର ଏ
ବପୁଷ୍ମାନ୍‌ଙ୍କର ଅତି ମଧୁର ମୂର୍ତ୍ତି !
ଲୋକ ପରିତ୍ରାଣ ନିମନ୍ତେ ଉଦେ କି
ଧନୁର୍ବେଦ ମୂର୍ତ୍ତି ଧରି ।
ଅବା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଉଦ୍ଧାର ଅଶସ୍ତେ
ଶାନ୍ତଧର୍ମ ଅବତରି ?
ସକଳ ଶକତି ମିଳିଲେ ଏଥି କି
ବିଧା ସର୍ବ-ଗୁଣ ରାଶି ।
ଅବା ଜଗତର ପୁଣ୍ୟ ଉପାଦାନ
ରୂପୀଭୂତ ହେଲେ ଅସି ?

ଲବ—ଅହୋ । ଏହି ମହାପୁରୁଷଙ୍କର କି ପୁଣ୍ୟ ପ୍ରଭାବ !
ଅଯାସନ ସ୍ନେହ ବିକଳ ଅନ୍ତର
ସାର ଧରମର ଏକଲ ଆଧାର,
ଅବା ମତେ ମୂର୍ତ୍ତି-ମନ୍ତ ପ୍ରସନ୍ନରା
ବିଜେକଲେ ଏକ ମରତେ ଦେବତା !
କି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ !
କାହିଁ ଥିମିଗଲା ବିରୋଧ
ଏବେ ସୁଖ ପ୍ରସରେ
ଉତ୍ତପଣ କାହିଁ ଉପିଲା,
ନିମ୍ନକ୍ରବ ପଞ୍ଚରେ ।
ଏହାଙ୍କ ଦର୍ଶନେ ଷଣକେ
ଏବେ ହେଲି ମୁଁ ବଶ
ବିତନ ଅଜତ, ମହତ ଲୋକେ ଏକ ଉତ୍କର୍ଷ ! !

ରାମ—ଏ କଣ ! ବିନା କାରଣରେ ହଠାତ୍ ତାହାଙ୍କ ମୋହର
ଦୁଃଖର ଉପଶମ ସଙ୍ଗେ ଏହା ପ୍ରତି ସ୍ନେହ ବଢ଼ିଲା ।
ତେବେ ସ୍ନେହକୁ କାରଣ ସାପେକ୍ଷ ବୋଲି ଯାହା
କହନ୍ତି—ତାହା ଅବିଧ ।
କି ଏକ ଅନ୍ତର କାରଣ ଛନ୍ଦେ ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ଭବେ
ତାହାରକୁ କେବେ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରୀତି ନ କରେ ଲବେ ।
ଅଦଭ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କମଳ ବିକସିତ କାସାରେ
ଦୂରେ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ ଉଲ୍ଲେ ଦିଶାକର ଦିଶାରେ ।

ଲବ—ଚନ୍ଦ୍ରକେତୋ ! ଏ ମହାଭାଗ କିଏ ?

ଚନ୍ଦ୍ର—ପ୍ରିୟଦର୍ଶନ, ସୂର୍ଯ୍ୟପାଦ ଭାତ ପତ୍ର ସେ ?

ଲବ—ତାହାହେଲେ ଧର୍ମତଃ ମୋହର ମଧ୍ୟ ଭାତ ।
ଯେହେତୁ ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରିୟଦର୍ଶନ ବୋଲି କହିଲ ।
କିନ୍ତୁ ରାମାୟଣର ସେ ଚରିତ୍ରଣ ଧୁରୁଷ ତୁମ୍ଭର
ଭାତ ଯଦବାତ୍ୟ । ଏ ତତ୍ତ୍ୱଥରେ କିଏ, କହ ।

ଚନ୍ଦ୍ର—ଏହି ପୂଜ୍ୟପାଦ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭାତ ।

ଲବ—(ସାନନ୍ଦରେ) କଣ ? ଏହି ରଘୁନାଥ ! ବଡ଼ ଭାଗ୍ୟ,
ଆଜି ମୋର ସୁପ୍ରଭାତ । ଆଜି ଯାହା ଦେବଙ୍କୁ
ଦେଖିଲି । (ଚରଣ ଏବଂ ଉତ୍କଣ୍ଠାରେ ଦେଖି)
ଭାତ ! ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଲବ ଅଭିବାଦନ
କରୁଅଛି ।

ରାମ—(ସ୍ନେହରେ) ଆୟୁଷ୍ମନ୍ ଆସ ଆସ । (ସସ୍ନେହେ
ଆଲିଙ୍ଗନ କରି) ଅସ୍ତି ବତ୍ସ ! ଅତି ଚରଣରେ
ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଅନେକବାର ମୋତେ ଗାଢ
ଆଲିଙ୍ଗନ କର ।
ସୁତଳ ମାଂସଳ ପୀନ କମଳ—
ଚର୍ମ ଦଳ ତୁଲେ ସ୍ନିଗ୍ଧ କୋମଳ,
ଚନ୍ଦନ ଚନ୍ଦିଗ ନନ୍ଦ-ଶୀତଳ
ଅମଳ ସୁନ୍ଦର ଆହା ତୁମ୍ଭର
ଏ ଅଙ୍ଗ ପରଶ ।
ବରଦଏ ମୋର ହୃଦେ ହରଷ ।

ଲବ—(ସ୍ୱଗତ) ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପର ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତି ଏହାଙ୍କର
ବିନାକାରଣରେ ଏପରି ସ୍ନେହ । ମୁଁ ମୂର୍ଖ ପୁଣି
ଏହାଙ୍କ ପ୍ରତି ଦ୍ରୋହ ଆଚରଣ କରୁଥିଲି । ଆୟୁଧ
ଗ୍ରହଣ କାଳରୁ ଏକ ମହା ଦୁର୍ଯୋଗ ଘଟିଗଲା ।
(ପ୍ରକାଶ୍ୟେ) ଭାତ, ଲବର ମୂର୍ଖତା କ୍ଷମା କରନ୍ତୁ ।

ରାମ—କି ଅପରାଧ କରିଛ, ବତ୍ସ ?

ଚନ୍ଦ୍ର—ଅଧର ଅନୁଯାଦିକଙ୍କଠାରୁ ଭାତଙ୍କ ପ୍ରଭାବର କଥା
ଶୁଣି ଏ ସାରପଣିଆ ଦେଖାଇ ଥିଲେ ।

ରାମ—ଏହା ତ କ୍ଷତ୍ରିୟର ଭୂଷଣ ।
ତେଜସ୍ୱୀ ନ ସହେ ତେଜ ଅପର ତାହାର
ନୂତନ ଜ୍ୱାଳିମ ଏହା, ସ୍ୱଭାବ ତାହାର ।
ଯେତେ ତାଡ଼ିପ୍ରବେ ତେଜ ଦେବ ଦିବାକର
ହୃଦିଣ କି ସୂର୍ଯ୍ୟକାନ୍ତ ଉଗାରେ ଅନଳ ?

Digitized by srujanika@gmail.com

ଚନ୍ଦ୍ର—ଭାଇ ! ନ ସହିବା ଏକା ଏହିପରି ଗାଳିକୁ ଶୋଣ୍ଠ ପାଏ । ଦେଖନ୍ତୁ ପ୍ରିୟ ବସ୍ତୁସବ, କୁମ୍ଭକାର ପ୍ରତ୍ୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ସୈନିକମାନଙ୍କ ଶରୀର ଅଙ୍ଗ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପକାଇଛନ୍ତି ।

ରମ—(ଦେଖିକରି) ବସ୍ତୁ ଲବ ! ଅସ୍ତ୍ରମାନ ପ୍ରତିହାର କର ! ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରକେତୋ, ପ୍ରହାରଣ ଲଜ୍ଜିତ ଏହି ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦିଅ ।

ଲବ—ଯେ ଆଜ୍ଞା, ଭାଇ, (ଏହା କହି, ଧାଳାଭିନୟ ।)

ଚନ୍ଦ୍ର—ଯେ ଆଜ୍ଞା ହେଲା । (ଏହା କହି, ପ୍ରସ୍ଥାନ ।)

ଲବ—ଅସ୍ତ୍ର ସଂହାର କର ।

ରମ—ବସ୍ତ୍ର ! ଏହି ବିଜ୍ଞାନମୟ ଅସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କର ପ୍ରୟୋଗ ଅଜ୍ଞ ସଂହାର ସବୁ ମନ୍ତ୍ରସମ୍ବଳିତ ।

ଉନ୍ମାଦ ଦେବଗଣ ଦାନବ ଅରି
ବେଦ ହିତାର୍ଥେ ଯୋର ତପ ଆଚରି
ଲଭିଲେ ଅବଶେଷେ ଏ ଅସ୍ତ୍ରମାନ
ନିଜର ତପୋମୟ ତେଜ-ପ୍ରମାଣ ।

ଭଗବାନ୍ ଭୃଶୁ ଏହି ମନ୍ତ୍ର ପାରଦର୍ଶୀ କରି ସହସ୍ରାଧିକ ବର୍ଷ ପରେ କୌଶିକ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କୁ ଅଜ୍ଞ ସେ ମୋତେ ଉପଦେଶ କରିଥିଲେ । ଏହି ତ ଏହାର ପୂର୍ବାନୁକ୍ରମ । କୁମାର ପୁଣି ତାହାଠାରୁ ଶିକ୍ଷା ପାଇଲେ ଏହି ମୋର ପ୍ରଶ୍ନ ।

ଲବ—ଅମ୍ବ ତୁହିଁଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ରମାନ ସ୍ୱୟଂପ୍ରକାଶ ।

ରାମ—(ଚିନ୍ତାକରି) କେବେ ଏହା ମହାପୁଣ୍ୟର କିଛି ପ୍ରଭାବ ହୋଇପାରେ ; ଚିନ୍ତ୍ୟ ଦ୍ୱିବିଚନ ଚାହିଁବି ?

ଲବ—ଅମ୍ଭେ ତୁଲ ଯମଳଭ୍ରାତା ।

ରାମ—ତାହାହେଲେ ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କେଉଁଠି ?

(ନେପଥ୍ୟେ ।) ଭ୍ରାତ୍ୟାପୁତ୍ର ! ଭ୍ରାତ୍ୟାପୁତ୍ର !

ନରେନ୍ଦ୍ର ସଇନ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ଆସୁଛନ୍ତି
ଲବର ଆୟୁଧ-ରଙ୍ଗ,
ବୋଲି ବହୁଲ ଯା ସଙ୍ଗେ, ସତ୍ୟ ବି ତା ?
"ଜଣ ! ସତ୍ୟ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ" ।
ତେବେ ଆଜି ସବୁ ଅସ୍ତ୍ରକୁ ବଳିବ
ନିଶ୍ଚେ ଅଧିକ ପଦ ।
ଆଜି ଜିବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଶସ୍ତ୍ର ଅଗ୍ନି ଶିଖା
ବଳିବ ନିର୍ବାଣ ପଦ ।

ରାମ— ବିଏ ଏ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ-ଶ୍ୟାମଳକାନ୍ତି !
ସ୍ପର୍ଶ ଶୁଣନ୍ତେ ଅଙ୍ଗେ ରୋମାଳୀ ପାନ୍ତି
ନବୀନ ଜାଲ-ଜାଲ-ଧର ଗର୍ଜନେ
ସ୍ମୃତିଲିତ ଜଦମ୍ବ ବଶାକୁ ଘନେ ।

ଲବ—ଯେ ମୋହର ଜ୍ୟାସ୍ଫାନ୍ ଆର୍ଯ୍ୟ ଭୃଶ । ଦ୍ୱିବିଜମାନଙ୍କ ଅଶ୍ରମରୁ ଆସିଲେ ।

ରାମ—(ଭୃତ୍ୟଙ୍କୁ) ବସ୍ତ୍ର ! ସେ ଆସୁଛନ୍ତିଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଏଠାକୁ ଡାକ ।

ଲବ—ହଉ, (ପରିକ୍ରମଣ)

(ଭୃଶର ପ୍ରବେଶ ।)

ଭୃଶ—(ଅଦ୍ଭୁତ ହର୍ଷ ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସହକାରେ ଧନୁ ଆସ୍ଫାଳ)

ବୈଦେହୀ ମନ୍ତ୍ରଭୂଲେ ଜନମ ଯାଙ୍କର
ବୈଦ୍ୟବଧେ ବିଜୟରେ ଯେ ଅଳ୍ପ ବର
ସ୍ପର୍ଶ ଦେବବ୍ରତ ଇନ୍ଦ୍ର ଯାହାଙ୍କ ପ୍ରତାପ
ଦର୍ପୀର ଦର୍ପ ହରଣେ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଅମାପ ।
ସେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେବେ ହେବ ରଣ
ଭେଦେ ଏ ଅସ୍ତ୍ରଶ୍ରୋଣ୍ଣ ଧନୁ ମୋର ଧନ୍ୟ ।

(ବିଦ୍ୟୁତ୍ପ୍ରଦରେ ପରିକ୍ରମଣ ।)

ରାମ—ଅହୋ ! ଏହି ଛଳିଆ ଶିଶୁଠାରେ ବି ଅଦ୍ଭୁତ ଗୌରୁଷ !

ଦୁଷ୍ଟିରେ ଧରିକୁ ଯେଉଁ ସର୍ପ ପ୍ରାଣ ଗଣ
ଭୁଲିବ ଲସାଏ ଧୀର ଉଦ୍ଭବ ଗମନେ ।
ବାଲ୍ୟକାଳେ ଗିରିଭୂଲ୍ଲ ଗୌରବ ଏ ଧରେ
ଜାତ ବିଏ ବୀରରସ ? ଦର୍ପ ବା ଲୋକରେ ?

ଲବ—(ପାଖକୁ ଯାଇ) ଆର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଜୟ ହେଉ ।

ଭୃଶ—ଆସୁଛନ୍ତ ! ଯିବ ଯିବ ବୋଲି ଏ ବି ଫରାଦ ?

ଲବ—ସେ ଯାହାହେଉ, ଏଠାରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ଭୃଗୁଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ-ଦେହ ବଳସ୍ତ ଭାବ ବହ ଭଳନ୍ତ ।

ଭୃଶ—ଚାହିଁବି ?

ଲବ—ଏଠାରେ ସ୍ପର୍ଶ ଦେବ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେ ପୁଣି ଅମ୍ଭ ତୁହିଁଙ୍କ ବଡ଼ ସ୍ନେହ କରୁଛନ୍ତି । ଆଜି ମଧ୍ୟ ଅପଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟତ ଥିଲେ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

କୁଶ—(ଚକିତ ହୋଇ) ସେ ରାମାୟଣ କଥାର ନାୟକ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡପାଳକ ନା ?

ଲବ—ହଁ ହଁ ।

କୁଶ—ସେ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ପୁଣ୍ୟଦର୍ଶନ ବାଞ୍ଛନୀୟ । କିନ୍ତୁ ଏପରି ଭାବରେ ଯିବ ତାହା ଅବଧାରଣ କରି ପାରୁ ନାହିଁ ।

ଲବ—ଗୁରୁଜନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯେପରି ଭୃତ୍ୟଗଣଭାବେ ।

କୁଶ—ଏହା କାହିଁକି କହୁଛ ?

ଲବ—ଉର୍ମ୍ମିଳା ତନୟା ସୀତା ଚନ୍ଦ୍ରକେତୁ ଅତି ସୁଜନ । ସେ ମୋତେ ପ୍ରିୟ ବୟସ୍ୟ ବୋଲି ବଡ଼ ଆଦର କରନ୍ତି । ତାହାର ସେହି ସମ୍ପର୍କରୁ ଏ ଭାବଟି ଧର୍ମଭାବ ହେଲେ ।

କୁଶ—ତାହାହେଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭୃତ୍ୟଜନଙ୍କୁ ମାନ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ ?

ଲବ—ଆପଣ ଆଗେ ସେ ମହାପୁରୁଷଙ୍କୁ ଦେଖନ୍ତୁ ! ତପସ୍ୟ ଆଚାର, କି ତେଜ, କେତେ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ! ତାହା ସବୁ ଦେଖିଲେ ଅନୁମାନ ହେବ, ଯଥାର୍ଥରେ ସେପରି ଏ ବିଧ ଅଲୌକିକ କାର୍ଯ୍ୟମାନ ସାଧନ କରିଅଛନ୍ତି !

କୁଶ—(ନିରୀକ୍ଷଣ କରି)

ଆହା ! ଏହାଙ୍କ ରୂପ କି ଆହ୍ଲାଦନ
ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ପ୍ରସରିତ ଜ୍ୟୋତି ପାବନ !
ଯୋଗ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଦେବା ବାଣୀଙ୍କୁ ଆଣି
ନିହରେ ରାମାୟଣ—କଥା ଶୁଣାଣି ।

(ପାଖକୁ ଯାଇ) ଭାଇ ! ବାଲ୍ମୀକି ଶିଷ୍ୟ କୁଶ ଅଭିବାଦନ କରୁଅଛି ।

ରାମ—ଅସ ଆୟୁଷ୍ମନ୍ !

ନବାମ୍ବୁଦ-ସ୍ନିଗ୍ଧ ତବ ଅଙ୍ଗଜ
ଅଲିଙ୍ଗନ ଅଶେଷ ଉତ୍ସୁକ ଏ ଜନ !

(ଅଲିଙ୍ଗନ କରି, ସ୍ୱଗତ) ତାହାହେଲେ କଅଣ ଏ ବାଳକ ଅପତ୍ୟ ?

ଅଙ୍ଗ ଅଙ୍ଗ ହେଲେ ଝଙ୍କାର ମୋର ଶରୀର ସ୍ୱର
ଅବା ମୋ ଚୈତନ୍ୟେ ଜନ୍ମିଲା ଏହି ନବାଙ୍କୁର !
ଅନୁନୟନ୍ତରେ ହୃଦୟ-ସାରୁ ଏ ଭାବ ଜାତ !
ଅଲିଙ୍ଗନେ ଅଙ୍ଗ ଭାଳଇ ସ୍ୱାଧୀନତା-ପ୍ରପାତ ।

ଲବ—ଭାଇ ! ସୂର୍ଯ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ମସ୍ତକ ଉପରକୁ ଆସିଲେଣି ! ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ତାହାହେଲେ ଏହି ଶାଳ-ଛାୟାରେ ଆସନ-ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ ।

ରାମ—ଆଚ୍ଛା, ତପସ୍ୱିର ଯେ ରୁଚି ।

(ପରସ୍ପରମଣପୂର୍ବକ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉପବେଶନ ।)

ରାମ—(ସ୍ୱଗତ)

ବିନୟ ଆଇନ ଗମନ ଅଧିନ
ଆଦ କୁଶ ଲବଙ୍କେର ;
ବେତାଇ ଦେଉଛି ଯାଚକ ଭଣ୍ଡ
ବାକ୍ୟଧିପତିପଣର ।
ଅଦ୍ଭୁତ ସିଦ୍ଧ ଏହି ବାଳଶ୍ରୀ ଠାଣି
ଭୋଏ କମନୀୟ ତନୁକୁ ଜାଣି ।
ଅମ୍ଳାନ ବଦନକୁ ଯେହେ ତା ଜରେ
ମଦନ ବନ୍ଦୁ ଅବା ସକଳକଳେ ।

କିନ୍ତୁ ଏ ଦୁହିଁଙ୍କଠାରେ ବିଶେଷତଃ ଜସ୍ୟକୁଳକୁମାରଙ୍କ ସାଦୃଶ୍ୟ ଦେଖୁଅଛି ! !

ବପୁ ବିଶେ କପୋଳ କଣ୍ଠ-ଶ୍ୟାମଳ
ବୃଷଠାଣିରେ ଅହା ! କେତେ ସୁତଳ ।
ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରସନ୍ନ ସିଂହ-ପ୍ରାଣ୍ଡ ଚପଳ ।
ଧ୍ୱନି ଗୁରୁ ମୃଦଙ୍ଗ-ତୁଲ୍ୟ ମଂସଳ ।

(ନିରୀକ୍ଷଣ କରି) ଆରେ ! କେବଳତ ମୋହର ଅଙ୍ଗ ସହିତ ଏ ଅଲୁତର ସାଦୃଶ୍ୟ ନାହିଁ ?

ପ୍ରିୟା ଜାନକୀର ମଧ୍ୟ ସେ ସକଳ
ଏ ବେନିବାଳକେ ଅଛି ଅବିକଳ,
ଚିତାଇ ଚାହିଁଲେ ସମେ ହୁଏ ପ୍ରତେ
ପ୍ରତି ଚି ଧରିଲା, ସତେ ମୋ ପୁରତେ
ନବାଳ କଳିକ ମମ ଶୋଭାବନ
ପ୍ରିୟତମାଙ୍କର ସେ ଗୁରୁ ବଦନ !
ମନ୍ତ୍ରା ଫଳ ତୁଲ୍ୟ ମେଳ ଦନ୍ତାଳୀରେ ଦନ୍ତ୍ରର
ଏ ସେହି ଅଧର ଗଠନ, ଏଇ ସେହି ମଞ୍ଜୁଳ
ଶ୍ରବଣ ଯୁଗଳ, ଯଦ୍ୟପି ଏହି ବେଳ ନୟନ
କିଞ୍ଚିତ ଅସିତ ଲୋହିତ ତଥାପି ଏ ଶୋଭନ ।

ତାହାହେଲେ ଯେଉଁଠାରେ ଦେବୀଙ୍କୁ ବିସର୍ଜନ କରାଯାଇ ଅଛି, ତାହା ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମ । ଏ ଦୁହିଁଙ୍କର ଏହି ଅଦ୍ଭୁତ ! ସ୍ୱତଃ ପ୍ରକାଶ ଅସ୍ତ୍ର ବୋଲି ଯାହା ଶି କହିଲେ ସେ ରହସ୍ୟରେ ମୁଁ ବିସ୍ମୟରେ ଅଛି, ଆଜି ଜଣ ସେ ଚିତ୍ର ଦର୍ଶନ ସମୟରେ ଗର୍ଭବତୀ ସୀତାଙ୍କୁ ଏ କଥା କହିବାରୁ ଜାଣିପାରିବ । ବିନା ଗୁରୁରେ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଏ ଅସ୍ଥି ସିଲ ହୁଏ ବୋଲି ପ୍ରାଚୀନ ପୁରୁଷଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣାଯାଏ । ଆଜି ଦେବାଙ୍କର ଗର୍ଭଜାତ ଦ୍ୱିଧା ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୋଇଥିଲା, ମୋ ହୃଦୟର ସ୍ୱଗତ ଏହି ଆନୋଳିତ ଅସ୍ଥାକୁ ଅଧ୍ୟକ୍ଷରେ ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମାଇ ଦେଉଛି ।

(ଗଳେଇକେ) ପରିତ୍ୟକ୍ତ ଯେତିକ ଗାଢ଼ ହୋଇଲା
ସ୍ନେହ ବଢ଼ିଲା ଦେହେ ଲଜ୍ଜା ଛୁଟିଲା ।
ଏକାନ୍ତେ ପାଶେ ଧନେ ଥିଲେ ସ୍ୱଳ୍ପ ସ୍ୱପ୍ନ
ସହଜେ ଲଜ୍ଜାଭଙ୍ଗ ପୂର୍ଣ୍ଣ-ଉଦ୍ୟମ ।
ଅଗତ୍ୟ ଭୁଜୁଡ଼ିଲେ ଚୁଲାଇ ଜଳ
ଜାଣିଲି ଗର୍ଭ ଚିହ୍ନ ମୁହଁ ନିଜର
ବେଳଫାଳେ ଧାରିତ, ନ ଜାଣ କେହ
ବାସରେ ଜନ୍ମିବନେ ଜାଣିଲେ ସେହ ।

(ଅଶ୍ରୁ ମୋଚନ କରି) ତାହାହେଲେ କଣ ଏ ଦୁହିଁଙ୍କି ଦୌଣସି ଉପାୟରେ ପଚାରିବ ?

ଲବ—ଏ କଣ ?

ଅଶ୍ରୁଧାରାସଂଗତ　　ଭୁବନ-ମଙ୍ଗଳ-
ନିଦାନ ଭବ ବଦନ,
ହସଜଳ ସିକ୍ତ　　ସ୍ୱେତ ଉତ୍ପଳଭ
ଭବ ଭଲ୍ଲେ ବନ୍ଧନ ! !

କୁଶ—ଅନ୍ଧି ବତ୍ସ !

ସୀତାଦେବୀ ବଳା　　ରଘୁପତିଙ୍କର
ଅନ୍ୟ ଦୁଃଖ ନାହିଁ କିଛି,
ପ୍ରିୟା ବିୟୋଗରେ　　ଅଖିଳ ଜଗତ
ଅରଣ୍ୟରୁ ଶ୍ମଶାନ, ଛି ଛି ।
ମେ ପତ୍ର ପୀଡ଼ିତ　　ଭାର ଏହି ଚେଲ
ବରଜ ଅନନ୍ତକାଳ,
ରାମାୟଣ କଥା　　ନ ଜାଣିଲା ପର
ପଚାରୁ ଏ ତ ଅସାର ?

ରାମ—(ସ୍ୱଗତ) ଓହୋ ! ଏ ଦୁହିଁଙ୍କ କଥାଳାପ ତ ମୋତେ ଗଳିଗଲା ? ଆଜି ତ ପ୍ରଶ୍ନ ? ହେ ଦଗ୍ଧହୃଦୟ ! ତୋହର ଏ ତ ଅନୀକ ସ୍ନେହପ୍ରବଣ ବିକାର ? ଏହିପରି ହୃଦୟର ଅବେଗକୁ ପ୍ରକାଶ କରି ଏବେ ଶିଶୁଜନର ସ୍ୱଳ୍ପ ଅନୁକମ୍ପାର ଯୋଗ୍ୟ ହେଲି । ହଉ, ତାହାହେଲେ ଏକାବେଳକେ ଦୂର କରୁଛି (ପ୍ରକାଶ୍ୟେ) ବତ୍ସଦ୍ୱୟ ! ରାମସ୍ୱଣ ବୋଲି ଭଗବାନ୍ ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କର ସରସ୍ୱତୀଜନ୍ୟାଗ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ପ୍ରଶସ୍ତି ବୋଲି କଣ ଶୁଣାଯାଏ । ସେଥିରୁ କିଛି ଶୁଣିବା ପାଇଁ ବଡ଼ ଔତ୍ସୁକ୍ୟ ହେଉଅଛି ।

କୁଶ— ଆମ୍ଭେ ଦୁହେଁ ସେ ସମସ୍ତ ସନ୍ଦର୍ଭକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଅଛୁ । ବାଳଚରିତର ଶେଷ ଅଧ୍ୟାୟର ଦୁଇଟି ଶ୍ଳୋକ ଏହି ଛଣି ମନେ ପଡ଼ୁଛି ।

ରାମ—ବତ୍ସ ! ଆବୃତ୍ତି କର ।

କୁଶ— ସ୍ୱଭାବେ ସୀତାଦେବୀ ସେ ମହାମନା
ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ପ୍ରିୟା ଥିଲେ ସ୍ୱମନା ।
ଆପଣା ଗୁଣେ ପୁଣି ପ୍ରୀତିସମ୍ପତ୍ତି
ବଢ଼ାଇ ଥିଲେ ବନ୍ଧୁ-ଗୁଣେ ସେ ସତ୍ତ । ୧ ।
ଶ୍ରୀରାମ ସୀତାଙ୍କର ଥିଲେ ଚେତନ
ପ୍ରାଣ ବଳି ଅଧିକେ ପ୍ରୀତିଭାଜନ ।
ପରସ୍ପରର ସେହି ପ୍ରୀତି ଉଦୟ
ଜାଣୁ ଥିଲା କେବଳ ଦେବ ହୃଦୟ । ୨ ।

ରାମ—ଅହୋ ! କି ଦାରୁଣ ମର୍ମବେଦନା ! ହା ଦେବ ! ଦିନେ ଏତିପରି ଥିଲା ! ଓହୋ ! ଏ ସଂସାରର ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି କି ସନ୍ନ୍ୟାସକ । ଅକସ୍ମାତ୍ ଅନ୍ୟ ଏକ ବିକାର ଭାବ ଧାରଣ କରୁଅଛି । ପ୍ରିୟଜନ ବିଚ୍ଛେଦରେ ପୁଣି ଏହା ପରିପାକ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।
କାହିଁଗଲା ସେହି ଆନନ୍ଦ ସ୍ନେହରସ ଗହନ
କାହିଁଗଲା ସେହି ପରମ ପରସ୍ପରେ ଯତନ ;
କାହିଁ ବା କୌତୁକ ଉତ୍ସବ ଏବେ କାହିଁ ତା ଚିତ୍ତ
ଜିବା ସୁଖେ ଦୁଃଖେ କାହିଁବା ଦେବ ହୃଦ-ଏକତା ।
ସରୁ ଯାଇଅଛି ତଥାପି ଏହି ପାପଜୀବନ
ରହିଅଛି ଯାହା ନ ଯାଇ, ଧିକ ଧିକ ଭୁବନ ।
ଓହୋ ! କି ବସ୍ତୁ !
ପ୍ରିୟା ଗୁଣସ୍ମୃତି—　　ପ୍ରକାଶେ କୁଶଳ
ଯେକାଳ ପଡ଼ିଲେ ମନେ,
ଯୋର ଦୁଃଖ ତାପ　　ମୋହ ଭ୍ରମ ଜାଳ
ଏବେ ତା ଆସେ ସ୍ମରଣେ !
ଅଳପ ଦିନରେ　　ଜିଳପ ବିସ୍ତାରି
ମୃଗୀଦୃଶାର ସେକାଳେ,

Digitized by srujanika@gmail.com

ଚଢ଼ିଥିଲା ଆହା ରମ୍ୟ ସ୍ତନଦ୍ୱୟ
ବାଲ୍ୟ-ଯୌବନ ସୀମାରେ ।
ସ୍ନେହ ଅଭିଳାଷ— ସଂଯୋଗେ ସରସ
ମଳିନିଜ ଚକ୍ଷୁ ପଶି,
ଗୁରୁ ଅଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗେ ଜନ୍ମ ଧଷ୍ଟପଣ
ପ୍ରକଟିଲା, ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧ୍ୱଂସି ।

କୁଶ—ଆଉ ମନ୍ଦାକିନୀ ଚିତ୍ରକୂଟ ଜନସ୍ଥାନ ବାଲିରେ ରଘୁପତିଙ୍କର ସୀତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ଥିଲା ।

ତୁମ୍ଭ ପାଇଁ ସହ ! ସ୍ଥାପିଲିଲିଁ ଏହି
ଶିଳାଫଳକ, ସୁଭଗେ,
ତତ୍ପାଶେ ଯାର କରେ ଏ ବକୁଳ
ସ୍ପଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟି ଯେଉଁ ସତେ ।

ରାମ—(ଲଜ୍ଜା ଓ ସ୍ନେହ ସହିତ କରୁଣ ଭାବରେ) ଏ ଶିଶୁ ଜନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସରଳ ବିଶେଷତଃ ଅରଣ୍ୟବାସୀ । ହା ଦେବ ! ସେ ପ୍ରଦେଶକୁ କି ସ୍ମରଣ କରୁଛ ? ଯେ ସେକାଳର ସମସ୍ତ ଏକାନ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗର ସାକ୍ଷୀ ଥିଲା ! ! ଓହୋ ! ବଡ଼ କଷ୍ଟ !

ଶ୍ରମ ସ୍ୱେଦଜଳେ ଲଳାଟ ଥିଲା ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଶୀତଳ
ମନ୍ଦାକିନୀ ବାଟେ ଆକୁଳ ଗୁରୁ ବୃକ୍ଷ ଛାୟାତଳ ।
ଲୁଲିତ-ଅଳିତ-ଅମଳ ଗଣ୍ଡଫଳକ ଦେଖି
ଶିଳା ଅବତରଣେ ସୁନ୍ଦର ସେହି ଶ୍ରବଣ, ଯେଉଁ
ଥିଲା ଅତି ଚମତ୍କୃତ ଯେ ପ୍ରିୟା ବଦନଶଶୀ
ଆହା ଦିଶିଯାଏ ଏବେ ସେ ମୋର ଅଗ୍ରରେ ଅସି !

(ସ୍ତମ୍ଭିତ ଭାବେ ରହି, କରୁଣଭାବରେ) ଅହୋ ! କି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ !

ଜ୍ୱାଳ ଜ୍ୱାଳ ନିତ ଗଢ଼ି ସେ ମୂରତି
ଅଗ୍ରେ ଜଳେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଠଅ ।
ଦୂର ପ୍ରବାସରେ ପ୍ରିୟଜନ ଦେବେଁ
ନ କରେ ଅସ୍ତ୍ର ହୁଅ ।
ଜଳ୍ପିତ ମୂରତି ଉପଗଲେ ଷଣେ
ଜଣାଯାଏ ବିଶ୍ୱସାର,
ଜର୍ଜ୍ଜରିଣ୍ୟ ଚାମ୍ବ ମିଛାନ୍ତ ବିଷ,
ହୃଦେ ତୁଷାନଳ ଜ୍ୱାଳା ।

(ନେପଥ୍ୟେ)—

ବଶିଷ୍ଠ ବାଲ୍ମୀକି ମୁନି ଦଶରଥ ପାଣ୍ଡବଣୀ
ମିଥିଲାପତି ଜନକ ସଙ୍ଗେ ଆବର,
ବାଳକ ବଳକ ଶ୍ରଣି ଆର୍ଯ୍ୟା ଅରୁନ୍ଧତୀ ସ୍ୱଣି
ଆସୁଛନ୍ତି, ଶଙ୍କାକୁଳ ଗର୍ବ ଅନ୍ତର ।
ଜଳଚ୍ଛତ୍ର ଦେହେ ମନ୍ଥରେ,
ଶ୍ରମେ ଅବସନ୍ନ ହୋଇ ଦୂର ପଥରେ ।

ରାମ—କଣ ! ଭଗବାନ୍ ବଶିଷ୍ଠ ! ଅରୁନ୍ଧତୀ ! ମାତା ! ଆଉ ଜନକ ! ଏହିଠାରେ ବା ଏହି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖା ଦେବ ! (କରୁଣଭାବରେ ଦେଖି) ଆହାହା ! ତାତଜନକ ଦୈବାତ୍ ଏଠାକୁ ଆସିଲେ ବୋଲି ଶୁଣିଲାକ୍ଷଣି ଏ ହତଭାଗ୍ୟକୁ ବଜ୍ରପାତ ପରି ଜଣା ଯାଉଛି ।

ସେ ଶ୍ଳାଘ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଥିଲେ ବଶିଷ୍ଠାଦି
ମୁନିଗଣେ ପ୍ରମୁଦିତ ।
ଅସତ୍ୟ ବିବାହ ଉତ୍ସବେ ଦେଖିଛୁ
ଦେଖି ତାତଙ୍କୁ ମିଳିତ ।
ଏବେ ଏ ବିପଦେ ଦେଖିବ କେମନ୍ତେ
ମୁଖ ପିଲୁ ସଖାଙ୍କର ।
ବିପର୍ଣ୍ଣ ନ ହୋଇ ରହନ୍ତୁ ଯା ହୃଦ,
ରାମର ବିଚା ଉତ୍ତର ?

(ନେପଥ୍ୟେ) ଓହୋ ! ବଡ଼ କଷ୍ଟ !

ଦେଖି ଶ୍ରୀରାମେ ଏବେ ବିଦେହ ନାହା
ପୂର୍ବ ସ୍ୱାଦ ସ୍ମରଣେ ଛିଣ୍ଡିଲେ ଯାହା,
ଏରୂପେ କୁମରଙ୍କୁ ଦେଖି ଜନନୀ
ମୋହ ବଳିଲେ ଶୋକେ ଲୋଟି ଅବନୀ ।

ରାମ—ହା ତାତ ! ହା ମାତୃଗଣ ! ହା ଜନକ !

ରଘୁକୁଳକମ୍ବନିଙ୍କର
ପରିବ ଭୁଲେ ସେ ମଙ୍ଗଳ ।
ତହିଁ ଯେ ହୋଇଛି ଜର୍ଜ୍ଜରିତ
ସେ ପାପେ ବିଧି ଦୟା ନହ ।
ତେବେ ଯାଏଁ ସମ୍ଭାବନା କରେଁ (ଉତ୍ଥାନ)

କୁଶଲବ—ଏଣେ ଏଣେ ତାତ । (କରୁଣ ଭାବରେ ପରିକ୍ରମପୂର୍ବକ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରସ୍ଥାନ)

[ଇତି ଭୂମାର ପରିଚୟ ନାମକ ଷଷ୍ଠ ଅଙ୍କ ।]

Digitized by srujanika@gmail.com

ସାଧୁ ଓ ସଂସାର ।

ସଂସାରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାଣୀ ସୁଖ ଜନ୍ୟେ ଲାଳାୟିତ, ସ୍ୱତଃ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ସୁଖପ୍ରଦବସ୍ତୁ ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ବ୍ୟସ୍ତ, ତଥାପି ଦୃଷ୍ଟି ଓ ଶକ୍ତିର ତାରତମ୍ୟାନୁସାରେ ଜୀବମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ । କେହି ଅନ୍ଧ ହୋଇ ଭ୍ରମବଶତଃ ଅଣ୍ଡାଳ ବୁଲୁଅଛି ; କେହି ରୋଗ ବଶତଃ ଅବସ୍ତୁରେ ବସ୍ତୁ ବୁଝି ଆବେଶ କରୁଅଛି ବା ଏକଗୁଣ ବିଶିଷ୍ଟ ବସ୍ତୁକୁ ଦ୍ୱିଗୁଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଦେଖୁଅଛି, କେହି ଦୃଷ୍ଟିକ୍ଷୀଣତା-ବଶତଃ ଦୂରସ୍ଥିତ ଉଚ୍ଚବସ୍ତୁ ଦେଖି ପାରୁ ନାହିଁ ବା ଦେଖିଲେ ମଧ୍ୟ ଚିହ୍ନି ପାରୁ ନାହିଁ ; କେହି ଠିକ୍ ଦେଖି ଚିହ୍ନି ମଧ୍ୟ ଶକ୍ତିଶ୍ରୀଳତା-ବଶତଃ ତାହା ଲାଭ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଉନାହିଁ ; ପୁଣି ଏପରି କେତେ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ଅର୍ଦ୍ଧିଘସ୍ଥ ଅନ୍ତରସ୍ଥ ବସ୍ତୁକୁ ସମ୍ୟକ୍ ଉପଲବ୍ଧି କରି ତାହା ଆହରଣ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଉଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସଂସାରର ଜ୍ୱାଳା ଯନ୍ତ୍ରଣା ଦୂରରେ ନିକ୍ଷେପ କରି ଅନନ୍ତ ଅମୃତ ସାଗରରେ ମଗ୍ନ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ଏହିପରି ଯେଉଁମାନେ ଉପାଦାନ ବିବେଚନା ଶୂନ୍ୟ, ଭ୍ରାନ୍ତ ବିଶ୍ୱାସୀଲ ବା ଅମୂଳକବିଶ୍ୱାସ ରହିତ ହୋଇ ପାପପୁଣ୍ୟ-ଗୁରର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୁଅନ୍ତି, ସେମାନେ ଅସାଧୁ ନାମରେ କଥିତ ଏବଂ ଯେଉଁମାନେ ସଦସତ୍ ବିଶ୍ୱାସଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ସ୍ୱଗୁଣକୁ ଚିହ୍ନିପାରି ସତ୍ପଥାଶ୍ରୟୀ ହୁଅନ୍ତି, ସେମାନେ ସାଧୁ ନାମରେ ଅଭିହିତ । ଏହି ସାଧୁ ଓ ଅସାଧୁଚରିତ୍ରର ଦେବ-ଭାବ ଓ ରାକ୍ଷସଭାବର ମିଳନ କ୍ଷେତ୍ରହିଁ ସଂସାର, କେବଳ ଦେଶ ଓ କାଳ ଭେଦରେ ଏହିଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରୁ ଏକର ତାରତମ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟର ବିଚଳିତ ଦେଖାଯାଏ । ସ୍ଥୂଳପଦାର୍ଥର କୌଣସି ବିଚଳିତ ଦିଗ୍ଦର୍ଶ ଦିଗ୍ଭ୍ରମୀ ଗତି ଗୁରୁତର ବିପରୀତଫଳ ପ୍ରାପ୍ତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପେକ୍ଷିତ ବା ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଭାବ ରାଜ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ନିୟମର ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ, ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ମହା ଶକ୍ତି-ଦ୍ୱାରା ଗତିଶୀଳ ହୋଇ ଦେବଭାବ ଉନ୍ନତ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଏ, ତେତେବେଳେ ତାହାର ଆଘାତରେ ଆସୁରଭାବର ବିପରୀତ ମୁଖୀ ଗତି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଦେବଭାବର ଏହିପରି ଗତିର ଶେଷ ସୀମାହିଁ ସତ୍ୟଯୁଗ ନାମରେ ଅଭିହିତ । ପୁଣି ଯେତେବେଳେ ପାପର ପ୍ରବଳ ଆଘାତରେ ଆସୁରଭାବ ଉନ୍ନତ ମୁଖରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଏ ; ତେତେବେଳେ ଦେବଭାବ ବିପରୀତ ଦିଗର ଅଭିମୁଖରେ ଗତିକରେ ଏହିଗତିର ଶେଷ ସୀମାହିଁ କଳିଯୁଗ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ । ଉଭୟ ଗତିର ତାରତମ୍ୟର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେତୁ ସତ୍ୟ ଓ କଳିଯୁଗ ଅନେକ ହୋଇ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ସବୁ ସତ୍ୟଯୁଗର ଅବସ୍ଥା ଯେ ସମାନ ହେବ କିମ୍ବା ଏକଯୁଗ ଯେ ଏକାବେଳେକେ ସର୍ବ ଦେଶ-ବ୍ୟାପୀ ହେବ; ତାହା ବୋଲିପାରି ନ ପାରେ । ବୁଦ୍ଧ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟ, ଶଙ୍କର ଆଦି ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ବଳର ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଏବଂ ଚଙ୍ଗିଜ ଆଦି ଈଶ୍ୱର ଦ୍ରୋହୀ-ମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଦ୍ୱିତୀୟୋକ୍ତ ବଳର ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ । ସାହିତ୍ୟ କୋଷ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଏହି ଉଭୟବିଧ ଶକ୍ତିର ସଂଗ୍ରାମ କାହାଣୀ ବର୍ଣ୍ଣନ କରି ଆସୁଅଛି ।

ମନୁଷ୍ୟ ହୃଦୟ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ପକ୍ଷର ବିରୋଧୀ-ଭାବ-ଦ୍ୱୟର ଅଭିନୟର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ, ସାଧୁମାନଙ୍କ ହୃଦୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୈବୀବୃତ୍ତିର ଏବଂ ଅସାଧୁମାନଙ୍କ ହୃଦୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆସୁରୀ ବୃତ୍ତିର ବିକାଶ-ପତାକା ଉଡ୍ଡୀନ, କିନ୍ତୁ ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଯେ ସାଧୁ, ଅସାଧୁ ଉଭୟଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଉଭୟ ଭାବର ସତ୍ତା ବିଦ୍ୟମାନ । ଏକଶକ୍ତିର ଅଭାବରେ ବିପରୀତ ଶକ୍ତି ଏତେଦୂର ପ୍ରବଳ ହୋଇ ଉଠିବ ଯେ, ସେପ୍ରଯୋଗୁଁ ମନୁଷ୍ୟର ଦେହ ଧାରଣ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ପଡ଼ିବ । ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟ ସମୟ ସମୟରେ ମୋହ ଏବଂ ଅବିଶ୍ୱାସ ଚିହ୍ନ ଦିଆଯାଇ ଦେଖାଯାଏ । ଦେବଭାବ ଓ ଆସୁରଭାବର ନୈର୍ମାଳ୍ୟ ଅନୁସାରେ ସବୁ ସାଧୁମାନେ ଏକ ପୋଷାଳାରୂଢ଼ ନୁହନ୍ତି କିମ୍ବା ସବୁ ଅସାଧୁମାନେ ଏକ ପୋଷାଳାରୂଢ଼ ନୁହନ୍ତି । ଯେପରି ପରିବର୍ତ୍ତର ବିପରୀତ ଦୁଇଗୋଟି ଚୌମ୍ବକବଳ ବା ଦୁଇଗୋଟି ତାଡ଼ିତ ବଳ ଏକତ୍ରିତ ହେଲେ, ଯେଉଁଟି ବଳବତ୍ତର, ତାହା ଅନ୍ୟଟିକୁ ଗ୍ରାସ କରିଦିଏ । ସେହିପରି ନରଦେବମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଦେବଭାବଦ୍ୱାରା ଆସୁରଭାବଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ନର-ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଆସୁରଭାବଦ୍ୱାରା ଦେବଭାବଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥାଏ । କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ହୃଦୟରେ ଉଭୟଭାବର ସମତା ଦେଖାଯାଏ ।

· ଅସାଧୁତାର ପ୍ରତିବିଧାନ, ସାଧୁତାପ୍ରତି ପ୍ରଶ୍ରୟଦାନ, ଦେବଭାବର ପୋଷଣ, ଆସୁରଭାବର ମୂଳରେ କୁଠାରାଘାତ,

Digitized by srujanika@gmail.com

ସ୍ୱର୍ଗବିଜୟ ପ୍ରୀତିନ ଏବଂ ନରକସ୍ୱଜୟର ଧ୍ୱଂସ ସାଧନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର, ତଥା ଜଗତର ଏକାନ୍ତ କଲ୍ୟାଣକର । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଏହି ମହାସଂଗ୍ରାମର ଭାଣ୍ଡବ ଲୀଳିଲେଲେହିଁ ପୃଥିବୀ ଜଦାପି ଉନ୍ନତିଶିଖରରେ ଉପନୀତ ହେବାର ସୁବିଧା ପାଇ ନାହିଁ ; କେବେ ପାଇ ପାରିବାର ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ ; ତଥାପି ସେହିଁ ପକ୍ଷ ଦ୍ୱେଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିବ ତାହାର ପତନ ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ । ଅତଏବ ହେ ଦେବପକ୍ଷୀୟ ମାନବଗଣ ! ଶକ୍ତି ସଞ୍ଚୟ କର, ସାହସ ଅବଲମ୍ବନ କର, ସେ ମହା ସମରାନଳରେ ଜୀବନାହୁତି ପ୍ରଦାନ କର, ଅମରାବତୀର ପରପର ବର୍ଦ୍ଧିତ ହେଉ, ଆର୍ଯ୍ୟ ପରାକ୍ରମ-ଭୀତ ଅନାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କପର ଦାନବଦଳ ଅରଣ୍ୟରେ ଓ ପର୍ବତ ଗୁହାରେ ଲୁକ୍କାୟିତ ହୁଅନ୍ତୁ, ସୁଧାଧାରରେ ବିଶ୍ୱ ପ୍ଲାବିତ ହେଉ ।

ଯଦି ସବୁ ମାନବମାନଙ୍କୁ ନିଷ୍ପୟ ଭୀଷଣ ଦେବାସୁର ସମରରେ ଯୋଗଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ, ତାହାହେଲେ ଉପର ଅବସ୍ଥାର ଲୋକମାନେ ସେ ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିବେ ଏବଂ ସେମାନେ ଉପର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବେ, ଏହାହିଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗବେଷଣାର ବିଷୟ । "ବିଶ୍ୱମନ୍ତ୍ର ସ୍ୱବା ନ ଜାଣି ସାପଗାଡରେ ହାତ ପୂରାଇବା ଅନୁଚିତ" । ସେହିଁମାନଙ୍କର ଦୈବଶକ୍ତି ମହାପରାକ୍ରାନ୍ତ ଅସୁରଶକ୍ତିକୁ ଗ୍ରାସ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ; ସେହିମାନେ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେବ ପକ୍ଷର ସେନାପତିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ଏବଂ ବଶିଷ୍ଠ ସାଧୁମାନେ ତାହାଙ୍କର ଅନୁଗାମୀ ହେବେ । ଯଦି ଅଳ୍ପ-ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ସାଧୁମାନେ ଘୋର ଅସାଧୁ-ମାନଙ୍କ ସଂସର୍ଗକୁ ଆସନ୍ତି ; ତାହାହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ ଦେବଭାବ ପ୍ରବଳ ଆସୁର-ଭାବଦ୍ୱାରା ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଯିବ ଓ ସେମାନଙ୍କ ହୃଦୟର ସେହିଁ ମଙ୍ଗଳ ଅସୁରଭାବ ସଙ୍ଗେ ଦେବଭାବକୁ ଉଡ଼ି ରହିଥିଲା ; ତାହା ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱଗ୍ରସ୍ତ ଭାବଦ୍ୱାରା ବିକୃତ ହେବ ଏବଂ ଦେବଭାବର ପ୍ରତିବେଧ ଅଭାବରୁ ଭ୍ରମିତ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେବ । ଅତଏବ ସାଧୁ ! ସାବଧାନ ! ଯଦି ତୁମ୍ଭର ଶକ୍ତି ଶତ୍ରୁ ଶକ୍ତି-ଠାରୁ ନ୍ୟୂନ ; ଯଦି ତୁମ୍ଭର ଈଶ୍ୱର ନିର୍ଭରତା ଅଟଳ ନୁହେ; ଯଦି ତୁମ୍ଭେ 'ତସ୍ୟୈକ ଭୂମ୍ନିକ' ମହାମନ୍ତ୍ରରେ ବିଶ୍ୱାସ ନୁହ ; ତାହାହେଲେ ଅସୁରମାନଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁଅନାହିଁ ; ଏକଲ ଅସୁରଶକ୍ତି ନିକଟରେ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତାରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ନୁଅନାହିଁ ; 'ସଂସର୍ଗଜା ଦୋଷ ଗୁଣା ଭବନ୍ତି' ଉକ୍ତିଟି ସ୍ମରଣ କର ଅସାଧୁ ସଂସର୍ଗ ତ୍ୟାଗ କର । ଅନ୍ୟଥା ସ୍ୱର୍ଗଧ୍ୱଂସ ମରୁ ବହିଷ୍କୃତ ହେବ ; କଲ୍ପତରୁ ଛାୟାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବ । କିନ୍ତୁ ମନେ ରଖ, ଦଳେ ସ୍ୱପକ୍ଷର ପୁଷ୍ଟିସାଧନ ନିମନ୍ତେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସଂଗ୍ରାମ ଭୂମିରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ, ସେଥିନିମନ୍ତେ ପୂର୍ବରୁ ସତ୍ରେଷ୍ଟ ହୁଅ, ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଶକ୍ତିପ୍ରାର୍ଥନା କର, ସାମାଦ ଉପାୟ ଚତୁଷ୍ଟୟ ଶିକ୍ଷାକର ।

ପୃଥିବୀର ସର୍ବତ୍ର ଅସାଧୁତା ବିଦ୍ୟମାନ, ସୁଜ୍ଞ ହୁଅ ବା ଗୃହତ୍ୟାଗୀ ହୁଅ, ସର୍ବାବସ୍ଥାରେ ଅଳ୍ପାଧିକ ପରିମାଣରେ ଅସାଧୁ ସଂସର୍ଗରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେବ, ତେବେ ଅସାଧୁ ସଂସର୍ଗ ତ୍ୟାଗ କରିବ କିପରି ? ସେପରି ତ୍ୟାଗ ଅସମ୍ଭବ । କେବଳ ଭୀଷଣ ଅସାଧୁତାଠାରୁ ଦୂରରେ ରହି ସାବଧାନ ଭାବରେ ଚଳିବା ଉଚିତ । ଗୃହତ୍ୟାଗୀ ଅପେକ୍ଷା ଗୃହୀକୁ ଅଧିକ ସତର୍କ ରହିବାକୁ ହେବ । ସମ୍ଭାମଚରୋଗାକ୍ରାନ୍ତ ସ୍ଥାନର ଜଳବାୟୁରେ ରୋଗୋତ୍ପାଦକ ଜୀବାଣୁ ପ୍ରଚୁର ଭାବରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥାନ୍ତି ବୋଲି ଉକ୍ତ ଜଳବାୟୁକୁ ଶୋଧିତ କରି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହୁଏ, ନଚେତ୍ ପ୍ରାଣହାନିର ସମ୍ଭାବନା । ରୋଗୀ ବିଷୟମାନ ସେହିପରି ପାପପ୍ରବୃତ୍ତିର ଜୀବାଣୁମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଜର୍ଜରିତ, ସୁତରାଂ ସେ ସବୁକୁ ଶୋଧିତ କରି ଭୋଗ କରିବା ଉଚିତ । ବଂଶରକ୍ଷା, ପରିବାର ପୋଷଣ, ଆତ୍ମକଲ୍ୟାଣ ସାଧନ ଓ ଜଗତ୍‌କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ ଗୃହୀର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ହେବ, କୁଳରକ୍ଷା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦାନବପକ୍ଷର ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ଶତ୍ରୁର ପ୍ରତି ସାବଧାନ ଦୃଷ୍ଟି ରଖାଯିବ । ପରିବାରପୋଷଣ ଅର୍ଥ ସ୍ୱାର୍ଥାନ୍ଧତା ବା ଅସତ୍ୟ ଅର୍ଥ ସଞ୍ଚୟ ନୁହେ । ସେହିଁ ସବୁ ଜୀବମାନଙ୍କର ପୋଷଣଭାର ନିଜ ମସ୍ତକରେ ନ୍ୟସ୍ତ, ସେମାନଙ୍କର ଅଭାବମୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ଦୀକ୍ଷାଦିର ଅଭାବ ଦୂରୀକରଣହିଁ ପରିବାର ପୋଷଣର ଯଥାର୍ଥ ଅର୍ଥ । ଏହି ପ୍ରକାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟରେ 'ସ୍ୱାର୍ଥ ଓ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ' ପରସ୍ପରଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ ଅର୍ଥାତ୍ ପରୋପକାର ସାଧନ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସ୍ୱାର୍ଥ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ବ୍ୟାବହାରିକ ଅର୍ଥାନୁସାରେ 'ସ୍ୱାର୍ଥ' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ନିଜର ଧନମାନ ବୃଦ୍ଧି ଏବଂ ନିଜ ଅତ୍ମୀୟମାନଙ୍କର ସୀମାଭିରକ୍ତ ସୁଖ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି, ଏହା ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱାର୍ଥ ନୁହେ । ଯେହେତୁ ଏପରି ସ୍ୱାର୍ଥଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହେବେ ଲୋକ ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱାର୍ଥ ଭୁଲି ଅଭୁଲିତ ଭାବରେ ଜଗତର ଅନିଷ୍ଟ ସାଧନରେ ରତ ହୁଏ । ସାଧାରଣ ସଂସାର ପକ୍ଷରେ ଧନମାନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରୟୋଜନସିଦ୍ଧି ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ, ଅ

Digitized by srujanika@gmail.com

ତନ୍ତ୍ର, ସେମାନେ ଚୌର୍ଯ୍ୟ ମାତ୍ସର୍ଯ୍ୟାଦି ଦ୍ୱାରା ଉପାର୍ଜିତ ହେବ ନାହିଁ, ହିଂସା ସେ ଉପାୟର ପୁଷ୍ଟିପୋଷକ ହେବ ନାହିଁ ଓ ଅସନ୍ତୋଷ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ ହେବ ନାହିଁ । ଆତ୍ମକଲ୍ୟାଣକର ଓ ଜଗତ୍‌କଲ୍ୟାଣକର କାର୍ଯ୍ୟସାଧନହିଁ ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଈଶ୍ୱରୋପାସନା ଓ ଜୀବ ଉପାସନା ତାହାର ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ । ଏ ଦୁଇର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ମଧ୍ୟ ଦୟମାନଙ୍କର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବଡ ଛୁଦ୍ରଦେଶରେ ଝୁଲିଅଛନ୍ତି । ସାବଧାନ ଭାବରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ଦୂର କରିବାକୁ ହେବ । ଉକ୍ତ ଦମ୍ଭ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୁଦ୍ଧି ଆଦି ଦେବଭାବମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହୋଇ ଈଶ୍ୱରୋପାସନା, ଦାନ, ଅତିଥି ସତ୍କାର ଆଦି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ କରିବାକୁ ହେବ ; ଦୁଦମ୍ଭକୁ ଦମନଶୀଳତା ଏପରି କଠିନ କରିବାକୁ ହେବ, ଯେ ତାହା ପାପ ଦୁର୍ବାସନାର ଆଦି ଶୈତ୍ୟ ସ୍ପର୍ଶରେ କଠିନତର ହେଉଥିବ, ପୁଣି ଦୟାବତ୍ ଭାବ ଦମ୍ଭ ଆଦି ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି ସ୍ପର୍ଶରେ ବିଗଳିତ ହେଉଥିବ । ସେହି ଦୁଦମ୍ଭ ପରିଦୃଶ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ବିଗଳିତ ନ ହୁଏ, ଦୁଦମ୍ଭ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ବିସର୍ଜନ ସ୍ପର୍ଶରୁ ବହିତ, ସେ କଦାପି ଦେବଭାବାପନ୍ନ ହୋଇ ନ ପାରେ ।

ସଂସାରୀ ଅପେକ୍ଷା ତ୍ୟାଗୀର ଦେବତ୍ୱ ଉପାର୍ଜନ ଅଳ୍ପାୟାସ-ସାଧ୍ୟ ହେଲେହେଁ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଦୟମାନଙ୍କ ଅଧିକାରରୁ ବହିତ ନୁହେ, ବରଂ ବୃତ୍ତି ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ ପ୍ରହାର ସହ୍ୟ କରି ପଡ଼ି ଉଠି ଅଗ୍ରସର ହୋଇପାରେ, ତନ୍ତ୍ର ତ୍ୟାଗୀ ଥରେ ପ୍ରହାର ପାଇଲେ ସେ ବ୍ୟଥା ସହିକରି ଛିଡ଼ାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ, ଥରେ ପଡ଼ିଲେ ସହିକରି ଉଠି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଅତଏବ ସାଧାରଣ ତ୍ୟାଗୀମାନଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟ ସାବଧାନତା ଦେଖି ନୁହେ ।

ଏ ବୃତ୍ତି, ଏ ତ୍ୟାଗୀ ଉଭୟଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅନେକ ଲୋକଙ୍କର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେ ସାଧୁ, କେତେ ଅସାଧୁ, କେତେ ଅପ୍ରକାଶିତ ସାଧୁ ଏବଂ କେତେ ଛଦ୍ମବେଶଧାରୀ ଅସାଧୁ ଆଇ ପାଇନ୍ତି । ଅପ୍ରକାଶିତ ସାଧୁମାନେ ଯେପରି ଗୁପ୍ତଭାବରେ ଅସାଧୁତାର ପ୍ରତିବନ୍ଧନରେ ବ୍ୟସ୍ତ ; ବୃତ୍ତିଦାତାଙ୍କ, ପରୋପକାରିତା, ଈଶ୍ୱରପ୍ରେମିକତା ଆଦି ଛଦ୍ମବେଶମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଲୁକ୍କାୟିତ ଅସାଧୁମାନେ ସେହିପରି ଦେବଭାବର ଝୀଣତା ସାଧନରେ ରତ; ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଅପ୍ରକାଶିତ ସାଧୁମାନଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ସେମାନଙ୍କର ଶରଣାଗତ ହେବା ଏବଂ ଛଦ୍ମବେଶୀ ଅସାଧୁମାନଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ସେମାନଙ୍କୁ ଦୂର କରିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେବଭାବଲାଭାର୍ଥୀର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏହିରୂପେ ସାଧନା କରିବା ସମୟରେ ସାଧକଙ୍କ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଅଶ୍ୱରଶକ୍ତି ସହିତ ଖଣ୍ଡଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାକୁ ହେବ । ଯେଉଁଠାରେ ସେ ଦେଖିବେ, ସେ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷର ଦେବତ୍ୱ ଅସୁର ଭାବଦ୍ୱାରା ଗ୍ରସ୍ତ ହେବାକୁ ବସିଅଛି ଏବଂ ବିବେଚନା କରିବେ, ଯେ ନିଜର ଦେବଭାବ ଉକ୍ତ ଅସୁରଭାବକୁ ପରାଜୟ କରି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ଅସ୍ୱାର ଦେବତ୍ୱର ଉଦ୍ଧାର କରିବାକୁ ସମର୍ଥ, ସେଠାରେ ସେ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ନ ରହି ଦେବକାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନରେ ବ୍ରତୀ ହେବେ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଅତି ସାବଧାନତା ସହିତ କରିବାକୁ ହେବ । କେତେକ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ଲିଖିତ ଥାଏ ଯେ "ପାଷଣ୍ଡ ନାସ୍ତିକ ଅଧର୍ମିକମାନଙ୍କୁ ଏହା ଶୁଣାଇବ ନାହିଁ" । ଏହିଦ୍ୱାରା ଯେ ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତା ପାଷଣ୍ଡ ନାସ୍ତିକ ଅଧର୍ମିକମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଧାର କରିବାକୁ ନିଷେଧ କରନ୍ତି ତାହା ନୁହେ ; ସେହିମାନେ ପାପଦୁର୍ବାସନାଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତେଜିତ, ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ସତ୍‌ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଚାର କରେ, ସେମାନେ ସ୍ୱଭାବସିଦ୍ଧ ଉନ୍ମାଦବଶତଃ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅବମାନନା କରନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରଚାରକଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ପୀଡ଼ନ ଶେଷ ସୀମାକୁ ନେଇଯାନ୍ତି, ତଦ୍ୱାରା ତାହାର ବିନାଶ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟଭ୍ରଷ୍ଟାରେ ବାଧାପଡ଼େ । ସ୍ୱତଃ ପ୍ରଚାରକର ସଙ୍କଳ୍ପୋଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅମଙ୍ଗଳ ଫଳ ପ୍ରସବ କରେ । ସେପରି କାର୍ଯ୍ୟରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବାକୁ ହେଲେ ପାଷଣ୍ଡମାନଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରଥମେ କେତେକ ପରିମାଣରେ ମିଳାମିଶି ଚଳିବା ଉଚିତ । ସେମାନଙ୍କର ଭାବ ଓ ରୁଚିକୁ ଏକାବେଳକେ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରି ହଠାତ୍ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ବିପରୀତ ଭାବଗୁଡ଼ିଏ ଢାଳିଦେବା ଅବମୁଖ୍ୟକାରିତା ମାତ୍ର । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଆଳାପ ବ୍ୟବହାରାଦିଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜର ଭାବ ପ୍ରଦାନ କରି ସେମାନଙ୍କର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ପାଦନକରିବାକୁ ହେବ । ପରେ ଯେତେବେଳେ ଅସ୍ୱରଭାବାପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ଦେବଭାବପ୍ରଧାନ ହୋଇ ଉପଦେଷ୍ଟାଙ୍କର ବଶ୍ୟତା ସ୍ୱୀକାର କରିବ, ଅଥବା ଦୁର୍ବ୍ୟବସାୟବଶତଃ ସାମୟିକ ଅସ୍ୱରଭାବ ଅବଲମ୍ବନ କରିବ ; ସେତେବେଳେ ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟର ଖଣ୍ଡ ଧର ଶିଷ୍ୟକୁ ପରିଚାଳିତ କରିବେ ଏବଂ ତାହାକୁ ସତ୍‌ଗ୍ରନ୍ଥାଧ୍ୟୟନରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିବେ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଜ୍ଞାନିଜନରୂପେ ଶ୍ରେୟସ୍ପଥରେ ଜୟ ଲାଭ କରୁଁ କରୁଁ ପାଥେୟର ଶକ୍ତି ଅକ୍ଷୟ ହେବ, ସହିଷ୍ଣୁତା ଅଟଳ ହେବ; ଭୟାଦି ଅମର ହେବ; ଆଶା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହେବ ଏବଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପଥ ସୁଗମ ହେବ । ସେତେବେଳେ ସେ ଦେଖିବେ, ଯେ ଅସ୍ତ୍ର-ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରରେ ଐଶୀ ଶକ୍ତି ସଞ୍ଚାର କରୁଅଛି; ଭବିଷ୍ୟ ଦୁଷ୍ଟଭାବ ସଭ୍ୟତାଦ୍ୱାରା ଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଦମ୍ଭ ମୁଦ୍ରସର୍ବସ୍ୱ ପତିତ ହୋଇଅଛି; ଉଦ୍ୟମ ଉଦ୍ୟମ ଭାବରେ ଗତି କରୁଅଛି ।

ଦେବସେନାନୀଗଣ ! ଏରୂପ ଚରମ ଅବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ନିମ୍ନରେ ଗ୍ରୋପାନର ସାଧୁମାନଙ୍କ ଭଳି ସଙ୍ଗକୁ ଶାନ୍ତି ଅଣି ଅଗ୍ରସ୍ତକ ସୈନ୍ୟଦଳ ଗଠନ କରନ୍ତୁ । ତଦନନ୍ତର ଧର୍ମ୍ମର ବିଜୟ ପତାକା ହସ୍ତରେ ଧର ଦେବଦତ୍ତ ଶଙ୍ଖ ନିନାଦିତ କର ତୁମ୍ଭେ ଦାନବ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତୁ । ଶତ୍ରୁପକ୍ଷର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱମୁଖୀ ପ୍ରଭାବ ଅବଲୋକନ କର ସ୍ୱାଶ୍ରୟମାନଙ୍କର ନିକଟ ଅନୁହାସ ଶ୍ରବଣ କର ଅଧର୍ମ୍ମର ସଲ୍ଲକ୍ଷ୍ୟ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣ କର ଭକ୍ତ ହୁଅନ୍ତୁ ନାହିଁ । ସ୍ୱପକ୍ଷୀୟ ପତାକାରେ ସ୍ପଷ୍ଟାକ୍ଷରରେ ଲିଖିତ 'ଧର୍ମ୍ମର ଜୟ' ପାଠ କର ଉତ୍ସାହିତ ହୁଅନ୍ତୁ । ଆଶାର ସଲିଳ ଦେଖିବେ ଉଚ୍ଚସ୍ୱରରେ ନିନାଦ କରନ୍ତୁ 'ଧର୍ମ୍ମର ଜୟ' । ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ ହୃଦୟବିଦାରରେ ପ୍ରତିଧ୍ୱନିତ ହେଉ 'ଧର୍ମ୍ମର ଜୟ', ସେ ନିନାଦରେ ବିଗଳିତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉ । ଦୁଷ୍ଟଗଣ ଜନଶ୍ରୁତି ମଧ୍ୟରେ ଲୁପ୍ତାସ୍ମୃତି ବହନ୍ତୁ । ବିଶ୍ୱନିୟନ୍ତାଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରୁ ସ୍ୱର୍ଗ ଓ ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ପ୍ରଭେଦ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେଉ ।

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରନାଥ ମିଶ୍ର ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ।

(ସତ୍ୟ ଘଟନାମୂଳକ ଗଳ୍ପ ।)

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସତକୁ ସତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ମୋହରେ ବି ତା ଭାଗ୍ୟରେ ବାପକୁ ସାତଶ ଟଙ୍କା ମିଳନ୍ତା ? ଲକ୍ଷ୍ମୀର ବୟସ ୧୪ ବରଷ ଏତେ ବଡ଼ ଝିଅ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘରେ ଅପର ରହିଲା ? ତା ବାପର ସେ ଏକମାତ୍ର ଝିଅ । ସାହୁଏ ଝିଅକୁ ବଡ଼ ଯତ୍ନରେ ପାଳୁଥିଲେ । ଭଲ ଖାଇବାକୁ ପିନ୍ଧିବାକୁ ଦେଉଥିଲେ । ତାଙ୍କ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଅନୁସାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଗାଁଆ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ ମୁଣ୍ଡ ବନ୍ଧାଇ ଆସେ । ଅନ୍ୟମାନେ ହଳଦୀ କଳା ଲଗାଇ ଦେହକୁ ବିକୃତ କରନ୍ତି । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପିତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ଗ୍ରାମର ବାଳିକା ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଅତିଥିକା ମଣ୍ଡେ ସଠାରୁ ଲେଖା ପିଢ଼ା ଓ ମୁଣ୍ଡ ଛୋ ଶିଖିଛି । ମାନୁଥିବାରୁ ଏ ବିଷୟରେ ପୁରୁଣା ରୀତିରେ ବିକୃତ ହେବାକୁ ତାକୁ କେହି ଅଟକ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସୁତରାଂ ସେ ଜଳର ମାଳଗ ପ୍ରାୟ ସ୍ୱଭାବ ହସ୍ତରେ ପ୍ରତିପାଳିତ ହୋଇ ବଢ଼ୁଥିଲା ।

ବଳରାମ ଗୋଡ଼ୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ସମସ୍ତେ ଧନୀ । ଅନନ୍ତପୁର ଗ୍ରାମର ଦୁଇଶୀ ଗୃହ ଉଣା । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଝିଅର ଯେତେ ବୟସ ଓ ସ୍ୱଜନପଣ ହେତେ ଅଧିକ ଟଙ୍କାରେ ବିକା ଯାଏ । ତେଣୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବିଭାସରର ଏତେ ଡେର । ଲକ୍ଷ୍ମୀର ବାପ ଧନୀ ମଣ୍ଡି ଲକ୍ଷ୍ମୀର ବୟସ ଗଣି ୧୪୦୦ ଟଙ୍କା ହାଙ୍କିଅଛନ୍ତି । ତାକ ଶୁଣି ଅନେକେ ବାହୁଡ଼ି ଗଲେଣି । କେହି ୩୦୦ କେହି ୫୦୦ ଯାଏ ଗଲେ । ରୂପ, କୁଳ, ଗୁଣ ବିଚାର ସାହୁଏ ପକ୍ଷରେ ପକାଇଲେ ନାହିଁ । କେବଳ ଟଙ୍କା । ଯେ ଦେବ ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀକି ନେବ । କେହି ଗରାଣ୍ଡର ଅଗ୍ରହ ନ ଦେଖି ସାହୁଏ ଏତେ କିଛି କରିଲେଣି । ମଳର ଭାବ-କେତେ ଦିନ ଆଉ ଖୋଇବ ? ଉଗ୍ରଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମରିଗଲେ ମୂଳରୁ ସିଦ !

ନାରାୟଣର ବୟସ ବଳେଇ ଚାଲିଲା । ଅଳିଯାଏ ଭୁତ ପରି ଏକୁଟିଆ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପଦ ପାଖିଟିଏ ଆଉ ମିଳିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ୭୦୦ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ସମ୍ମତ ହେଲା । ବିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟଭାର ହେଲାବେଳେ ଦଳ ବଦଳ ହେଲା । ଗୃହଅଡ଼ି ଅଙ୍କାର । ତାହୁଁ ଏତେ ଟଙ୍କା ଆଣିବ ସବୁ ଟଙ୍କା ହେଲା । ତାର ୩୦ ଟଙ୍କା ଉଣା ହେଲା । ଫଳଲାଣ ବଳକ ରହିଥିଲା । ଏ ଟଙ୍କା ମହାଜନ ସବୁ ଘର ଦ୍ୱାର ବନ୍ଧକ ଦେଇ ଆଣିଲା । ପିତୃ

Digitized by srujanika@gmail.com

ପିତାମହଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଭିତରେ ମାୟା, ଗୃହର ଫନ୍ଦି ସବୁ ମାୟା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଅନାଇ ଛଡ଼ିଲା ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀର ବୟସ ଖୁବ ପାଠୁଆ । ନାମ ନାରାୟଣ । ହେଲେ କଅଣ ହେବ ଟିକିଏ ଅଡ଼ବାୟା । ଜ୍ଞାନ ପାଗଲା ବଳଆ ଗୋଲ ଗ୍ରାମରେ ଗ୍ରସ୍ତ । ତହିଁରେ ସେହ ଏକୁଟିଆ, ଏରେ କେହ ନାହିଁ । ପିଲାଟି ଦିନ ମା ବାପ ଛାଡ଼ିଗଲେ । ଜଣେ ବାରୁ ସଙ୍ଗରେ ଖେଳାଇ କରୁଁ କରୁଁ ବିଦେଶ ଚାହାରେ ଯାଇ ଅନେକ ଦିନ ବିଦେଶ ବୁଲି ଅର୍ଥ କରି ଅନେକ ଲଂଘିଜି, ଦେବକାରଣ୍ଡ ପାଠ ପଢ଼ି ଆସିଛି । କିନ୍ତୁ, ଗୃହରେ ନ କରି ବ୍ୟବସାୟ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି ପ୍ରଥମେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଗୋଦାମ କରିଅଛି । ଛୋଟ ଜିଣିବା ପାଇଁ ଗାଁ ଗାଁ ବୁଲି ବୁଲି ଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ଦେଖି ବିଭା ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିବାରୁ ତା ବାପ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ଏକୁଟିଆ ଦେଖି, ଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ଦରଅରେ ଭସାଇ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା ନ କରି, ୧୪୦୦ ଟଙ୍କା ଗ୍ରହିଲେ । ଅନିଚ୍ଛା କେବଳ ବାହାଳା । ଟଙ୍କା ହେଲେ ପିଶାଚ ହାତରେ ମଧ୍ୟ ସେ କନ୍ୟାକୁ ଦେବା ଲୋକ । ନାରାୟଣତ ସତ୍ପାତ୍ର । ପ୍ରଜାପତ୍ର ସଂମୂହ । ଲକ୍ଷ୍ମୀର ବାପ ୧୫ ବର୍ଷକୁ ୧୪୦୦ ଟଙ୍କା ଧରି ଥିଲେ । ବଳି ଲୋକ ୧୫ ବର୍ଷକୁ ୨୦୦ ଟଙ୍କା ଭାଙ୍କି ଦେଲେ । ନାରାୟଣ ଜଳର କଷ୍ଟ ଉପାର୍ଜିତ ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ୨୦୦ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ରାଜି ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଛୋଟ ଭାଇଭାଇରେ ବାଧା ହେବ । ହେଲେ କି ଛିଡ଼ି ଧାର ହେବ । ଋଣ ମହାଚକ୍ରମ । ବଡ଼ିଁ ଡ଼ିଁ ନାହିଁ ଉଠିଲ କିଏ ଜାଣେ ? ନାରାୟଣଙ୍କ ଏତେ ଟଙ୍କା ଦେବା କାରଣ କଅଣ ? ଲକ୍ଷ୍ମୀର ବନ୍ଧୁସ ଦେଶୀ । ଗୃହଯୋଗ୍ୟା ହୋଇଛି । ଘରେ ପଶିଲାକ୍ଷଣ ସବ ସମ୍ଭାଳ ନେବ । କିନ୍ତୁ ଏତିକା ବଡ଼ କଥା ନୁହେ । ଘରକରଣା କଅଣ ତାଙ୍କର ଲେଖା ଯୋଖା ଚିଥିବା ଦିଉଗୀ ଚଳାଇ ନେଇ ନ ଥିଲେ କି ? ଅସଲ କାରଣ ନାରାୟଣ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ଚନ୍ଦ୍ରମା ପରି ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଦେଖି ତାଙ୍କ ଅର୍ଥ ଲଖିଯାଇଛି । ଗାପତ ତାଙ୍କୁ ଅଧିକ କେହ ଦିଶୁ ନାହାନ୍ତି । ସେ ଅତ୍ର ସେ ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଭୁଲି ପାରୁ ନାହିଁ । ସେ ମୂର୍ତ୍ତିଟି ତା ଗୃହ ପ୍ରାଙ୍ଗଣ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିବା ଅଜାରୁ ତା ପ୍ରାଣାକାଶ ଉଦ୍ଭାସିତ କରିଅଛି ।

ଆହା ! କି ସୁନ୍ଦର କେତକ ଗୌର, ଚମ୍ପକାଞ୍ଚନକନ୍ଦର୍ପ ସ୍ତମ୍ଭତାଳ ସଦୃଶ ମସୃଣ ଦେହ କାନ୍ତି, ତହିଁରେ ଶ୍ୱେତପ୍ରବା ଭରଙ୍ଗାୟିତ—ସ୍ପନ୍ଦନେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭ୍ରୂଲତା, ଅକର୍ଣ୍ଣ ବିସ୍ତୃତ ନିଳାବ୍ଜସଙ୍କାଶନେତ୍ର ଯୁଗଳ, ଅମଳ ଚଣ୍ଡିସ୍ଥଳଶୋଭା ବୃତ୍ତ ଲୁନ୍ତଳ, ବିଭ୍ରାଭ ଅଧରୋଷ୍ଠ, ଶଙ୍ଖସଦୃଶ କଣ୍ଠ, ଚମ୍ପକ କଳିକା ପରି ଅଙ୍ଗୁଳି, ଧୀର ବିନମ୍ରଦୃଷ୍ଟି, ସୁକୁମାର ଅଙ୍ଗପଷ୍ଟି, ଗ୍ରୀଷ୍ମ ରହସ୍ୟଗତ, ଏସେ ଅପରୂପ ଲାବଣ୍ୟ ! ଏ ସେ ତରୁଣୀ ଲଲାମ ଅନ୍ତର୍ଗତ ରମଣୀରତ୍ନ । ସାତଶ ଟଙ୍କା କି ଛାର । ନାରାୟଣ ସର୍ବସ୍ୱ, ପ୍ରାଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଇପାରନ୍ତେ । କେବଳ ଏତିକ ନୁହେ । ନାରାୟଣ ଲକ୍ଷ୍ମୀର କେବଳ ରୂପ ଦେଖି ନାହାନ୍ତି । ଗୁଣ ମଧ୍ୟ ଅନୁଭବ କରି ଅଛନ୍ତି । ନାରାୟଣ ପେଟେବେଳେ ଛୋଟ ଜିଣିବା ପାଇଁ ଗାଁ ଗାଁ ବୁଲିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଚିତ୍ତରେ ତାଙ୍କ ସହିତ କଥା କହୁଥିଲା । ପିତା ବାଧା ଦେଲେ ନାହିଁ । କାରଣ ସେ ଜାଣନ୍ତି ଅର୍ଥ ଗୃଧ୍ନୁ, ପିଶାଚର ସକଳ କାଣ୍ଡ ପୈଶାଚିକ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସରଳା, ସେ ତ ଅଜ୍ଞ ଜାଣି ନ ଥିଲା ଯେ ନାରାୟଣ ଗୋଟା ବାଘ ସାପ ଅର୍ଥାତ୍ ତା ବର । ଲାଜ କରିବ ତା ଚାହିଁକି ? ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ ଯେପରି ହୁଏ, ଛୋଟ ବାହୁ ଆଗରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । ଲକ୍ଷ୍ମୀସବ କିଛି ନଳିତା କରିଥିଲେ । ନାରାୟଣ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଛୋଟ ନେବାକୁ ଆସି ଲକ୍ଷ୍ମୀର ଘରକରଣା ପାଇଟି, ପାଳଭାଜିବା ଢଙ୍ଗ, ସବୁ ଦେଖିଥିଲେ । ଦିନେ ଦୂରରୁ ଆସି ଚାଲାନ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ପଡ଼ଶା ଅଭିଭାବକ ଅନନ୍ତ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଘରେ ଜଳଖିଆ କରି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ହାତ ପରଖା ସ୍ୱତ୍ତ, ବାକସ୍ତ, ଭୁଷ୍ଟପତ୍ତର ମଧ୍ୟ ଖାଇ ଯାଇଥିଲେ । ସେହି ସ୍ନେହସୁଧା ପାନ କରି ସେ ଅତ୍ର ଭୁଲି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଅବଶେଷରେ ଅର୍ଥଗୃଧ୍ନୁ ଧନୀ ପାହୁ ଅଭିଭାବକଙ୍କୁ ୨୦୦ ଟଙ୍କା ଦେଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ନେବାକୁ ରାଜି ହେଲେ । ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ସ୍ୱୀକାର ଗଲା, ସମ୍ବନ୍ଧ ଅସିଲା । ଧନୀପାହୁଙ୍କ ପିଉଗୀ ବାହୁଲ ବାଜିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀର କିନ୍ତୁ ବେଶି ଜାନ ନାହିଁ । ଗାଁ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲେ ।

୧ମ—ଅ, ଏ କି ଝିଅ ଟା ଲେ । ଏ କଥାଟି କେବେ ଦେଖା ନ ଥିଲା ! ଏଡ଼େ ଝିଅଟା, ଅଖିରେ ଲୁହ ନାହିଁ ନା, ଭୁଣ୍ଡରେ କଥା ନାହିଁ । ତ ଭଲକାଳ ହେଲା ଲେ !

୨ୟ—ସେ ଝିଅଟାତ ସବୁଦିନେ ସେହିପରି । ମୁହଁରେ ଓଡ଼ଣା ଦେବ ନାହିଁ । ଭାଲ ଭିପରେ ଲୁଗା ପିନ୍ଧ । ଗାଈରେ ମଣିଷକୁ ଦେଖିଲେ ପଳେଇ ଲୁଚିବ ଦିଅଣଳା ମୁହଁକୁ ଭଲକୁ ହାଣିଦେଇ ଦଶହାତର ପର ଗୁଳିପାଉ ଥିବ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ମୋ ଝିଅଟା ମିଶିପଙ୍କୁ ଦେଖି ଚଇ ପର ବଉଡ଼ସିବ । ସେତେବେଳେ ତା ଦେହରେ କଣ ଲାଗା ରହିବ !

ପତ୍ନୀ—ସେ ତାପର ସେହିପର । ପିଲାଙ୍କୁ ଆଜକୁ କଲେ ସିନା ଭଲ । ସେତ ତାକୁ ବିଛି ନ କହି ଗେଲା କରେ, ଝିଅର ସୁନ୍ଦରପଣ ଦେଖାଇ ହୁଏ । ତେଣୁ ତା ମନ ଚଢ଼ିଯାଇଛି । ସେହିପରି ବୋଲଣା ହେବ । "ଭୁହତା ଭୁଲକୁଳକୁ ହୁତା ନୋହିଲେ ଭୁଲଭୁଲକୁ ପିତା"

ପତି—ସେ କାଳର କାହିଁକି ? ଝୋଟକାଳୁତ ତା ଚିତ୍ତା, ରେତ ଖାଇବାପିଇବାକୁ ତାକୁ ଦେଇଛ । ଜରସମନ ଚଢ଼ିଚି ବୋଲି ବରପୀଡ଼ାରେ ଜଳ୍ପାର ପଖଷା ହୋଇ ଯାଇଛି ।

ପତ୍ନୀ—ତାକୁ ଏ ଅଣ ଝିଅ ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଏଇ ଅଣ୍ଡିରାଣ୍ଡୀକୁ ୫୦୦ ଟଙ୍କା ଦେଇ ନେଲା ।

ପତି—ପ୍ରକାପତ ପଷ୍ଟପୂର୍ବ । ଯେ ଯାହା ହାଣ୍ଡିରେ ଗୁଡ଼ଳ ପକାଇଛି ନା ।

ତୋଳବାଇଦ କୋଶେ, ଭୁଣ୍ଡବାଇଦ ସହସ୍ର ଦୋଷ । ନାରାୟଣ ଏ କଥା ଶୁଣିଲେ । ଶୁଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀର ସରଳତା, ସ୍ୱାଭାବିକତା, ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାଦକୁ ଆସ୍ୱାଦ ଇଚ୍ଛା ଜାଣିପାରି ସେ ବରଂ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ । ଯେଉଁ ବାଳିକା ଗୁଡ଼ାଏ ଚେଲେଚୁଲେଇ ଅନର୍ଗଳ ବାକ୍ୟନିପାରେ ସେ ଧୂର୍ତ୍ତ ବୋଲି ସେ ମନେ କରି ନେଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ସେ ସ୍ୱର୍ଗର ଦେବୀ ବୋଲି ମନେ କଲେ ଏବଂ ପୂର୍ବପଠିତ ନମ୍ବଲିଖିତ କବିତା ତା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆବୃତ୍ତି କଲେ ।

କେବଳ ଅଜ୍ଞାତ ଲୋକେ ଗୋ ସୁର ସୁନ୍ଦର,
ଦେଖିଥିଲ ତୋ ଲାବଣ୍ୟ ଦେଇ ନେତ୍ର ଭର !
ନିଳନଭେ ଭ୍ରମ୍ଭଘନେ ଲୋଲ ସୌଦାମିନୀ
ରୂପେ, ଦେଖିଥିଲ ତୋତେ ହେ ରୂପ ଗର୍ବିଣି ।
ଶାରଦଚନ୍ଦ୍ରିକା ଧୌତ ଅନ୍ତରୀକ୍ଷ ଦେଶେ,
ବିଲ୍ୱପତ୍ର ଦରଙ୍ଗରେ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଶୁଭ୍ରବେଶେ ।
କାଳକ୍ରମେ ଆଗମଲା ମଧୁର ଯୌବନ,
ବହିଲା ହୃଦୟସ୍ଥଳେ ଦକ୍ଷିଣା ପବନ ।
କାହିଁ ଉଡ଼ି ଆସି ତୁ ରେ ବସନ୍ତ କୋକିଳ,
ଯେ ବଳେ କଲ୍ପ ତୋ ସ୍ପର୍ଶେ ଆନନ୍ଦ-ଆକୁଳ !

ଆଜି ହର୍ଷରେ ବିଷାଦ ! ଭଦ୍ରଘରେ ବିବାହ ବା କ୍ରିୟା ମହା ବଡ଼ମ୍ବନା । ଅଳସ୍ଥାନତ ନୃହେ, ଲୁଟ୍‌ପାଟ୍ । କଥାରେ କହନ୍ତି "ବାହାଘର ନୃହେ, ବୁହାଘର" । "ଏବଂବିଧେକାର୍ଯ୍ୟେ ସୁରସ୍ତ୍ରୀଣାଂ ଏବ ପ୍ରଗଲ୍ଭତା" । ସ୍ତ୍ରୀଗୁଡ଼ାକ ସ୍ୱାଧୀନତାର ଆବର୍ଜନା । ମାଇପି ଜାତି, ନାକ ନ ଶୁଣେ—ଶୀଆନ୍ତି । ଗୋଳମାଳ, କୋଳାହଳ, ଦଉଡ଼ାଦଉଡ଼ି, ଝିଆପିଆ ଇତ୍ୟାଦି । ବିଶେଷତଃ ନାରାୟଣଙ୍କ ଘରେ ନିଜର କେହି ସ୍ତ୍ରୀ ନାହାନ୍ତି—ପରହାତ କାର୍ଯ୍ୟ । ତେଣୁ କେହି କିଛି କଲେ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀ ସନ୍ତୋଷ ହୋଇ କହେ "ଦୁଧଗୁଡ଼ ନେଇ ନିମ୍ବମୂଳେ ଦେଲେ ନିମ୍ବ ବି ମଧୁର ହୋଇବ ।" ଅର୍ଥାତ୍ "ହେ ନାରାୟଣ ! ଅନ୍ୟମାନେ ସବୁ ତୁମ୍ଭର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି, ମୁଁ କେବଳ ତୁମ୍ଭର ନିଜର" । ଏହା ଶୁଣି ଅନ୍ୟମାନେ ରାଗିଯାନ୍ତି । ଗୋଷ୍ଠୀଏ ତୁମୁଳ କାଣ୍ଡ ହୁଏ, ପୁଣି କେତେ ସାଧ ସାଧନାରେ ବନ୍ଦ ହୁଏ । ନାରାୟଣ ମନେ କରନ୍ତିଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆସି ସ୍ୱଗୃହରେ ପାଦ ଦେଲେ ସମସ୍ତ ଦୁଃଖ ଯିବ । ଗୃହ ଅଲୋକିତ ହେବ, ସେଠାରେ ପୁଷ୍ପବୃଷ୍ଟି ହେବ, ସକଳ ପରିଶ୍ରମ, ତ୍ୟାଗ ସ୍ୱୀକାରର ପୁରସ୍କାର ହେବ । "ତକୋର ଦେଖିବ ଆଜି ଚନ୍ଦ୍ରମା ବଦନ", ତନ୍ତୁ ହାୟ ! ଈଶ୍ୱର ଯାହା ବପକ୍ଷରେ, ତାହା ଲଙ୍ଘିବାରେ ସ୍ୱତ୍ତ କାହିଁ ? ନବବଧୂକୁ ବନ୍ଦାପନା କରି ଫୁଲଫୁଲ ଦେଇ ପୁରସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଗୃହାଭ୍ୟନ୍ତରକୁ ଯେନିଗଲେ । ଗଲାବେଳେ ତାହାର ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଗତି ଓ ଶରୀରର୍ବାଭାଗର ପୁଟ୍‌ଲତା ଦେଖି, ପରସ୍ପରର ମୁହଁ ଚାହାଁଚାହିଁ ହୋଇ ଜଣ ଜଣ କରି ନିଜ ନିଜ ଘରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ଗଲାବେଳେ ଥୋକେ ବିଚ୍ଛିତ ହସ ହସିଲେ, ଥୋକେ କେତେ କଥାର ଢଙ୍ଗ ପକାଇ ଗଲେ । କେତେ ଜଣ ପ୍ରବୀଣା "ହା କପାଳ !" ବୋଲି ବ୍ୟାକୁଳ ଭାବରେ ମୁହଁ ଶୁଖାଇ ଗଲେ । ନାରାୟଣ କିଛି ନ ବୁଝିପାରି ନିଜର ଜଣେ ଲେଖାଯୋଖା ଚଳନ୍ତି ସଣିଷ ଡାକି ପଚାରିଲେ "କଥା କଣ" ସ୍ତ୍ରୀ—କଥା ମୋ ମୁଣ୍ଡ ! ଚାରିଶହ ଟଙ୍କା ଦେଇ କଳଙ୍କ ବୋଝ ଜିଣି ଆଣିଛି । ଏହା କହି ଘରକୁ ଚାଲିଗଲା ।

ଗୃହଶୂନ୍ୟ । ନାରାୟଣ ମସ୍ତକରେ ବଜ୍ର ପଡ଼ିଲା । ନିର୍ଜନରେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ବସିଲେ ।। ଲକ୍ଷ୍ମୀ ! ହା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ! ମୁଁ ତତେ ଦେବୀ ବୋଲି ମନେ କରିଥିଲି, ତୁ ତ ପିଶାଚୀ !

Digitized by srujanika@gmail.com

ତୋ ମୁଖମଣ୍ଡଳ ଦେଖିବା ସେପରି ବୋଧ ହେଉ ନ ଥିଲା ।

"କେଉଁ ମହାପାପୀ ନାରକୀ ତୋର ମା
କଲା ଏ ଘୋର ଦୁର୍ଗତି ?
ଏ ଘୋର ଅଗତି କେମନ୍ତେ ସହିଲେ
ଶ୍ରେଷ୍ଠାଧାରୀ ବସୁମତୀ ।"

ଇତିମଧ୍ୟରେ ଘର ଭିତରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ମନେ କଲେ ସ୍ୱାମୀ ମନରେ ସଂଶୟ ଜନ୍ମାଇବା ଅନୁଚିତ । ପରିଣାମ ବିଷମ ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ କଣ କରିବେ ଘର ଶୂନ୍ୟ ନ ହେଲେତ ବିଚ୍ଛ ହେବ ନାହିଁ । ପରେ ସମସ୍ତେ ବାହାରସିବାରୁ ଅଳଙ୍କାର ଉଣ୍ଡେଇ ତର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଅବିଭାବ ସ୍ୱରେ କଲେ । ନାରାୟଣ ମନେ କଲେ ବୃଦ୍ଧ ସଂସାର ଛାଡ଼ି ବୈରାଗୀ ହୋଇସିବେ । ପୁଣି ମନେ କଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ଯେ ପିତାତ; କଳଙ୍କିତ କରାଇଲା ତାକୁ ହତ୍ୟା କରି ଫାସିକାଠରେ ଝୁଲିବେ । ପୁଣି ମନେକଲେ ପରର ପାପରେ ନିଜକୁ କଳଙ୍କିତ କରିବା ଉଚିତ କି ? ରେ ବିଷାଣ୍ଣ ହୃଦୟ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧର । ପୁଣି ମନେ କଲେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଏହିପରି କଳଙ୍କ ମୋଚନାର୍ଥ ଯେ ସ୍ୱଜୀବନ ଅର୍ପଣ କରିବେ । କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଏପରି ଅବସ୍ଥିତା, ସମାଜ-ପରିତ୍ୟକ୍ତା, କୁଳକଳଙ୍କିନୀ ତାହାର ଜୀବନ ସଂଶୟ ଉପସ୍ଥିତ । "ବସନ୍ତଗାଥାର" ଅମୂଲ୍ୟ ଦେବବାଣୀ ସ୍ମୃତିପଥରେ ଅରୂଢ ହେଲା ।

"କେ ଗ୍ରହିବ ଗ୍ରହି ତୋତେ ଗର୍ବ ଅବଜ୍ଞାରେ,
"କିନ୍ତୁ ଲେ ଭଗିନ ! ମୁହିଁ ତୋ ଦୁଃଖେ କାତର ।"

ହୃଦୟକୁ ଲୌହମୟ କରି, ଜୀବନର ସକଳ ସୁଖସମ୍ଭୋଗର ଆଶା ବିସର୍ଜନ ଦେଇ ପତିତା-ଉଦ୍ଧାର-ବ୍ରତ ହୋଇ ଯେ ଅଲକ୍ଷ୍ମୀ ମୂର୍ତ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନିକଟକୁ ଗଲେ । ବିଚ୍ଛେଦର ଅଗ୍ରସର ହୋଇଅଛନ୍ତି ବସ ସ୍ପନ୍ଦିତ ହେଲା । ନାରାୟଣ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ନ ପାରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲଜ୍ଜାବନ୍ତ, ଈଷତ୍ ହାସ୍ୟଯୁକ୍ତ ମୁଖରେ ହସ୍ତତାରି ନାରାୟଣଙ୍କ ଭାବଭଙ୍ଗି । ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ ହାସ୍ୟ ଦେଖି ନାରାୟଣ ପତିତା-ଉଦ୍ଧାରରୂପ ପବିତ୍ର କରୁଣ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବ୍ରତ କ୍ଷଣକାଳ ବିସ୍ମୃତ ହେଲେ । କ୍ରୋଧ, ଲଜ୍ଜା, ଘୃଣା ତାଙ୍କୁ ସହସ୍ରଫଣା କାଳୀୟସ୍ୱରୂପ ଦଂଶନ କଲା । ସେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଭ୍ରଷ୍ଟ, ଦ୍ରୁତପ୍ରତ, କ୍ରୋଧାନ୍ଧ, ଭୂତାବିଷ୍ଟସ୍ୱରୂପ ହୋଇ ଅଧର ଦଂଶନ କଲେ । ପୁଣି ଆତ୍ମସଂବରଣପୂର୍ବକ ଉଚ୍ଚୋଚ୍ଚସ୍ୱରରେ କହିଲେ "ହୃଦୟ, ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧର" । ସେ ପ୍ରଳୟମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଭୀତ ଶଙ୍କିତା ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ପୁରୁଷ ଅପେକ୍ଷା ନାରୀର ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟ, ସହିଷ୍ଣୁତା, ଚରମ ସହନଶୀଳତାରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ତା ନୋହିଲେ ରମଣୀ ବିଶ୍ୱବନ୍ଦନୀୟା ହୋଇଥାଆନ୍ତେ କି ? ପୁରୁଷ ମିଥ୍ୟା ଭଣ୍ଡେଇ ଦିଏ । ଜଗତରେ ନାରୀର ବିଜୟପତାକା ଉଡ୍ଡୀୟମାନ । ସୀତାରାମ, ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାବିତ୍ରୀସତ୍ୟବାନ୍ ସର୍ବତ୍ର ନାରୀ ବିଜୟିନୀ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାରାୟଣଙ୍କ କରୁଣନେତ୍ରରେ ଅଗାଧ ପ୍ରୀତି ଦୃଷ୍ଟି ସଙ୍କେତ କଲେ । ନାରାୟଣ ପାଖକୁ ଆସନ୍ତେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବିମରରେ ଗୁଡ଼ା ହୋଇଥିବା ୨୦୦ ଟଙ୍କାର ଥଳିଆଟି କାଢ଼ି ତାଙ୍କ ପାଦ ତଳେ ଥୋଇ ଦେଇ ପ୍ରଣାମ କରି ପଦଧୂଳି ଗ୍ରହଣ କଲେ । ନାରାୟଣ କହିଲେ "ଏ କି ଟଙ୍କା ?" ଲକ୍ଷ୍ମୀ କହିଲେ "ଏ ତୁମ୍ଭର ନିଜର ଟଙ୍କା ଯାହା ବାପାଙ୍କୁ ଦେଇଥିଲ ନିଅ" । ଏହି କଥା କହି ଠିଆ ହୋଇ ଏପରି ଭଙ୍ଗୀ ଦେଖାଇଲେ ଯେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକ ଶୀର୍ଣ, ଉପବାସ ଓ ଚିତ୍ତବିଚ୍ଛେଦରେ ଶୀଣତର ଦେହ ଦେଖି ନାରାୟଣଙ୍କର ସକଳ ସନ୍ଦେହ ଦୂର ହେଲା । ପରଦିନ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ବାପ ଟଙ୍କାଥଳି ନ ପାଇ କ୍ଷିପ୍ତବତ୍ ହୋଇ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀର ସଖୀ ଚମ୍ପା କହିଲା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନେଇଯାଇଛି । "ଖୋଜିଲେ କହିବୁ" ବୋଲି ମୋତେ କହି ଯାଇଅଛି । ଲକ୍ଷ୍ମୀର ବାପ ବିଜୁଳି ପରି ଧାଇଁ ଯାଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ପଚାରିବାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସ୍ଥିର ହାସ୍ୟ ହସି କହିଲା "ଯାହାର ଟଙ୍କା ତାକୁ ଦେଲି, ତୁ ବାପା ! ମତେ ଏବେ ଟଙ୍କା ଗାଇପ୍ରତି ତୁମ୍ଭର ବଳ ହୋଇଥାନ୍ତା ? ତୁମ୍ଭର ପୁଅ ନାହିଁ । ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ପୁଅ, ଝିଅ । ଚିରକାଳ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପୋଷିବି । ଉପାସ ଶୋଇ ତୁମ୍ଭ ମୁହଁରେ ଶବ୍ଦକୁଣ୍ଡା ଦେବି । ତୁମ୍ଭର ଏତେ ଟଙ୍କା ଅଛି । ମତେ ଏବେ ଆଜି ଏ ଟଙ୍କା ନିଅ ନାହିଁ ।" ଏହା କହି ପଣ୍ଡିତାଙ୍କ ଗଳାରେ ପକାଇ ପିତାଙ୍କ ଚରଣକୁ ଧରି ଅଶ୍ରୁଜଳରେ ବସାଇ ଦେଲେ । ପିତା ଅତଳସ୍ପର୍ଶ ଜାଠାରୁ ଉଦ୍ଭିଦ ନିମ୍ବଫଳବତ୍ କନ୍ୟାର ମଧୁର କଥା ଶୁଣି କନ୍ୟାର ମସ୍ତକରେ ପଦାଘାତ କରି ନିରସହୃଦୟରେ କପାଳକୁ ଅଦର ଶୂନ୍ୟଦୃଷ୍ଟିକୁ ଫେରାଇଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦେବପ୍ରତିମ ଦେବତ୍ ସେହି ଚିତ୍ତବିଚ୍ଛେଦ

Digitized by srujanika@gmail.com

ସମ୍ଭ୍ରମରେ ବନ୍ଦନ କରି ଧୀରେ ଧୀରେ କହିଲେ "ବାପା ଭାଇ ଚାଲିଗଲେଣି । ତାଙ୍କ ଗଳ ବେଶୀ ଦିନ ରହିବ ନାହିଁ ।"

ନାରାୟଣଙ୍କ ଗୃହ ଆଜି ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଅଲୋକିତ କରିଅଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ କଷ୍ଟ ଦୂର ହୋଇଅଛି । ଶୋଭା ଓ ସମ୍ପଦର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆଜି ତାଙ୍କ ଘରେ । ଲେଶ ମାତ୍ର ଦୁଃଖ, ଦୈନ୍ୟ, ଅଭାବ, ଅପୂର୍ଣ୍ଣତା ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ନାହିଁ । ନାରାୟଣଙ୍କ ପ୍ରାଣ, ମନ, ହୃଦୟ, ଆଶା, ସ୍ପୃହା, ସଂସାର ଆଜି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଭବ୍ୟଦିବ୍ୟ ସମାପନାନ୍ତେ ଶଯ୍ୟା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ନିର୍ଜନ ଗୃହରେ ପ୍ରିମିତ ସାଥାଲୋକରେ ସ୍ୱାମୀ ସ୍ତ୍ରୀ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀର ବଲୋଲ ବଚନାବଳି, ସହାସ ମଧୁରମୂର୍ତ୍ତି, ବାଣୀବିଳାସବାଣୀ ନାରାୟଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଗଭୀର ଅପୂର୍ବ ପ୍ରହେଳିକା ବତ୍ ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଲା । ଯେତେ ଦେଖିଲେ ସେତେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହଉଛେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀର ବୟସ କେତେ ? ଜଳବା ତ ସହଜ ନୁହେ । ବାଲିକାର ଅର୍ଚ୍ଚିତ, ଯୌବନର ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ, ପ୍ରବୀଣର ଲକ୍ଷଣ ଏକାଧାରରେ ସମାବିଷ୍ଟ ।

ନାରାୟଣ ପଚାରିଲେ—ଲକ୍ଷ୍ମୀ ! ମନେ ଅଛି ?

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—କଣ ମନେକରି ?

ନାରାୟଣ—ଅଛରୂପେ ଜାଣେନାହିଁ, ବୋଧହୁଏ ଅଛଯାଅ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ସନ୍ଦେହ କାହିଁକି ?

ନାରାୟଣ—ଜାଣେନାହିଁ, ତୁମ୍ଭର ସ୍ନେହ ବୋଧହୁଏ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଏତେ ମୂଲ୍ୟବାନ ଯେ ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ କରି ପାରୁ-ନାହିଁ ଯେ ସେ ଅମୂଲ୍ୟ ନିଧି ମୋର ହୋଇଅଛି ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ସ୍ୱପ୍ନ ଅଛଯାଏଁ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ କିପରି ?

ନାରାୟଣ—ତୁମ୍ଭର ସ୍ପର୍ଶାଣୀ ବଳିରୁ, ତୁମ୍ଭର ସ୍ୱଚ୍ଛ ଜଳଣରୁ, ବିଶେଷତଃ ତୁମ୍ଭର ସ୍ନେହପ୍ରବଣ ହୃଦୟରୁ । ଏତେ ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତି । ଏହାକି ସ୍ନେହବିହୀନ ହୋଇପାରେ ?

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ସୁନ୍ଦରୀ ଦିଶାରୀ କି ନାହାନ୍ତି ?

ନାରାୟଣ—ଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭେ ସେପରି, ଏହା ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ନୁହେ । ବିଶ୍ୱାସ ହେଲେ ମୁଁ ବଞ୍ଚି ପାରିବି ନାହିଁ । ମୋର ଜୀବନ ଅସାର, ସ୍ପନ୍ଦହୀନ, ଜୀବନ୍ମୃତ୍ୟୁରେ ପରିଣତ ହେବ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ତେବେ ଯେଉଁଠା ବିଶ୍ୱାସ କଲେ ତୁମ୍ଭ ମନରେ ସୁଖ ହୁଏ, ସେହିଠା ବିଶ୍ୱାସ ନ କରି ଏତେ ପଚାରୁଛ କାହିଁକି ?

ନାରାୟଣ—କେ ଜାଣି କାହିଁକି ତୁମ୍ଭ ଛୁଣ୍ଡରୁ "ଅଛଯାଏଁ" ଏ କଥା ଶୁଣିଲେ ପ୍ରାଣ ସୁଧାସିକ୍ତ ହେବ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ମୁଁ କହିଲେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବ ?

ନାରାୟଣ—ହଁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣର ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳରେ କି ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ରହସ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ବିରାଟ ଶୂନ୍ୟ ଅଛି, ସେଠାରୁ ଅନନ୍ତ ଜିଜ୍ଞାସା ବାହାରୁ ଅଛି । କୋଟିବାର ଶୁଣିଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି କଥା ପଚାରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହୁଏ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ଯେବେ "ନାହିଁ" କହେ ।

ନାରାୟଣ—ସମ୍ଭବତଃ ଥଟ୍ଟାରେ 'ନାହିଁ' କରୁଛ ମନେ ଭାବିବ । ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ 'ନାହିଁ' ଅନେକ ସମୟରେ 'ହଁ' ସଙ୍ଗେ ସମାନ ବୋଲି ରସିକମାନେ କହନ୍ତି । ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରରେ 'ନାହିଁ' କହିଲେ ମୋର ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ହେବ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଏକାବେଳକେ ନିରାଶ ହେବି ନାହିଁ । କାରଣ, ଏମିତି ହୋଇପାରେ ତୁମ୍ଭେ ନିଜ ହୃଦୟ ନ ବୁଝି 'ନାହିଁ' କହୁଅଛ । ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା । ମୋର କି ଯୋଗ୍ୟତା ଅଛି ଯେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ଷୋଳଅଣା ସ୍ନେହ ପାଇବି । ମୋତେ ସମୁଦ୍ରରୁ ବିନ୍ଦୁଏ ଯଥେଷ୍ଟ । ତୁମ୍ଭେ ସଖି, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଦେବୀ । ତୁମ୍ଭର କୃପା କଣିକାଏ ମୋ ଜୀବନକୁ ଅମୃତମୟ କରିଦେବ । ସମୟରେ ମୋର ସେବା, ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ ଇତ୍ୟାଦି ଦେଖି ଖୋଲିଣା ଖଲ ପାଇପାର ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ନୂଆଦେଖିଲେ ଯେବେ ନାହିଁ, ପୁରୁଣା ହେଉଛି ବିପରି ତା ହେବ ?

ନାରାୟଣ—ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସ୍ଥିର ମନ ବୁଝିବା ଅସାଧ । କେହି ପାରେ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭେ ହିନ୍ଦୁନାରୀ, ହିନ୍ଦୁନାରୀମାନେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ଦେବତା ଜ୍ଞାନ କରନ୍ତି । ମୁଁ ତୁମ୍ଭପାଇଁ ପ୍ରାଣ ଦେଇପାରେଁ । ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ ପରି ଅନାଇ ଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ମୋର ସର୍ବସ୍ୱ । କୃପାକରି ଅଛଯାଅ । କିନ୍ତୁ ହା, ମୁଁ ଜାଣେଁ କୃପା ଯେଉଁଠାରେ ଥାଏ ପ୍ରେମ ସେଠାରେ ନ ଥାଏ । କୃପାପାତ୍ର, ପ୍ରଣୟପାତ୍ର ହେବା ଅସ୍ୱାଭାବିକ । ଅଛି, ମୋତେ ବିବାହ କରି ପ୍ରେମରୁ ବଞ୍ଚିତ କରିବା ନ୍ୟାୟ କି ?

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—କ୍ଷମା କରିବ । ମୁଁ ଯେବେ ଚର୍ଚ୍ଚ ଛଳରେ କହେଁ ତୁମ୍ଭେ ମୋ ଶବ୍ଦରକୁ ଶୁଣିଛ, ତାହା ସମ୍ମାନ କର ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ପ୍ରେମ କେବେ ଦେଲ ? ତୁମ୍ଭର ମୋତେ କଥାଏ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ !

ନାରାୟଣ—ମୁଁ ଆଜି ଭାବ ପାରିବ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭର ପ୍ରେମ-ଶୀଳତା ମୋ ପକ୍ଷରେ ଅସହ୍ୟ । ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ଶତ୍ରୁର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନ ହୃଦୟ ଯାଇବାର ଆକାଙ୍କ୍ଷୀ । ମୋର ହୃଦୟ ସାକ୍ଷୀ ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ବଳଯାଅ । ନୋହିଲେ ଜଳ ପିତାଙ୍କୁ ବଞ୍ଚିତ କରି ଟଙ୍କା ଆଣି ନ ଥାନ୍ତି ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—କାହିଁକି ? ଟଙ୍କା ମୁଁ ତୁମ୍ଭପାଇଁ ନ ଆଣିଲେ ବି, ମୋ ଜଳ ପାଇଁ ଆଣି ଥାଇପାରେଁ । ମୁଁ ଏ ଶୂନ୍ୟ ଘରକୁ ଆସିଥିଲେ କଷ୍ଟ ପାଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଟଙ୍କା ଆଣିଲେ ଦୁହେଁ ଆନନ୍ଦରେ ରହିବା, ଏ ହେତୁରୁ ଆଣିଥିବ ।

ନାରାୟଣ—ନା, ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସଙ୍କଟ ଭେଟି ନ ଥିଲେହେଁ ଭେଟି ଥାଆନ୍ତି । ଏ କଥା ନିଶ୍ଚିତ ଯେ ତୁମ୍ଭେ ଜଳ ଅପେକ୍ଷା ପିତାଙ୍କୁ ଅଧିକ ଭଲ ପାଅ । ଜଳପାଇଁ ପିତାଙ୍କୁ ବଞ୍ଚିତ କରିବା ତୁମ୍ଭ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ମୋତେ ଏତେ ବଡ଼ ମହତ୍ ଭାବିବାର ଯଥେଷ୍ଟ କାରଣ କାହିଁ ? ବରଂ ଦୁଷ୍ଟସ୍ୱଭାବ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଅଛି । ଲୋକେ ଆପଣା ପର ଜଗତକୁ ମଣନ୍ତି । ମୁଁ ମହତ୍ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କେବଳ ନ୍ୟାୟ ବୁଦ୍ଧିରେ ଚାଳିତ ହୋଇ ତୁମ୍ଭ ଟଙ୍କା ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦେଇଥିବି ।

ନାରାୟଣ—ମୋ ଟଙ୍କାଟି ନୁହେ । ମୁଁ ପଣ ଅନୁସାରେ ପ୍ରତିଜ୍ଞାବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲି ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ବିବାହରେ ହେଲା ପରସ୍ପର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ । ଟଙ୍କା ନେବା ଉଚିତ ନୁହେ । ଏ କଥା ମୁଁ ଗଣ୍ଡେ ନାଗରରେ ପଢ଼ିଥିଲି । ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିବା ସମୟରେ ସିବିବାବା ମଧ୍ୟ ମତେ ଏ ସବୁ କଥା ବୁଝାଇ ଦେଇଥିଲେ ।

ନାରାୟଣ—ତନ୍ତୁ ତାହା ବସା କଥା, ଘରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଦେଖିଲେ ବୁଝିପାରିବ ଯେ ଯେତେଦିନ ସ୍ୱାଧୀନତୁଣ୍ଡ ବା ସ୍ୱସ୍ତିମ୍ବର ନ ହେବ ସେତେଦିନ ଧନ ଂଂବା ଜାତି ତନ୍ତ୍ର ହେଲେ ପଣର ବିଷୟ ରହିଥିବ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ଟଙ୍କା ଦେଇ ମୋତେ ବିଶିଥିଲେ ମୋପ୍ରତି ତୁମର ଦୟା ହୁଅନ୍ତା ।

ନାରାୟଣ—ମୋପ୍ରତି ପ୍ରଣୟ ନ ଥିଲେ ମୋ ଦୟାରେ- ଅଭାବ କଅଣ ?

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ଗ୍ରାମରେ ଲୋକେ କଅଣ କହନ୍ତେ ? ଲୋକନିନ୍ଦାତ ଅଛି ।

ନାରାୟଣ—ଧରିପଡ଼ି ଯାଉଛ । ତୁମ୍ଭେ ତାହାରକୁ ଟଙ୍କା ଦେଖାଇ ନାହିଁ । ବରଂ ଆଜି ଗୋଟିଏ ଅଧିକତର ବିସ୍ମୟକର ଲୋକନିନ୍ଦା ମସ୍ତକରେ ବହନ କରି ମୋତେ ଗୋପନୀୟ ଘରରେ ଟଙ୍କା ଦେଲ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ତା ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଭୁଲାଇବାକୁ ହୋଇପାରେ । ବହୁପ୍ରକାର ପରସ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ବଡ଼ ଚତୁର, କପଟଶୀଳା । ତମ୍ଭା ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତି ଦୟାର୍ଦ୍ର ହୋଇ ଏପରି କରିଥାଇ ପାରେଁ । ବାପାଙ୍କର କେହି ନାହିଁ । କିଏ ଗାଇବ ? ତୁମ୍ଭ-ଲୋକେ ଜଅନ୍ତେ । ଏଣେ ତୁମ୍ଭର ବଡ଼ କଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତା । ତେଣୁ କୃପା କରିଥିବ ଏବଂ ତୁମ୍ଭେ କରୁଣାର କୃପା ଓ ପ୍ରେମ ଚାହେଁ ।

ନାରାୟଣ—ତୁମ୍ଭର ପ୍ରଶ୍ନର ବୁଝିବେ ମୁଁ ସ୍ତବ୍ଧ, ଚକିତ, ପରସ୍ତ । ତନ୍ତୁ ବୁଝିବୁ କି ପାରିବ ? ମୁଁ ପ୍ରେମ-ପ୍ରବଣ ହୃଦୟ ଗୃହେଁ । ପ୍ରାଣର ଏ ଆଶା କି ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ନାହିଁ ? ହା ! ଅମୃତ ନିଷ୍ଠାଭରେ ବର୍ଷି ତୃଷାରେ ପ୍ରାଣ ଥିବ ?

ପ୍ରେମମୟ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଆଗ୍ରହପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଷଣ ମୁଖମଣ୍ଡଳ ଦେଖି ପ୍ରେମମୟୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆଉ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ସମ୍ପ୍ରତ ହୃଦୟ ପ୍ରିୟତମଙ୍କ ହୃଦୟରେ, ଦେହ ଦେହରେ, ମିଶିବାକୁ ଅଧୀର ହେଲା । ସେପରି ଭଗିନୀ ବିନ୍ଦୁରେ ଅମୃତ ବିସର୍ଜନ କରି, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରିୟତମଙ୍କ ଚରଣରେ ମୁଖ ଲୁଣ୍ଠିତ ଅବିରଳ ପ୍ରେମାଶ୍ରୁ ବର୍ଷଣ କଲେ । ନାରାୟଣଙ୍କ ସକଳ ଦ୍ୱିଧା ଭାବ କାହିଁ ଚାଲିଗଲା । ନାରାୟଣ ହୃଦୟ ପ୍ରତିମା ସଜଳ ଅଶ୍ରୁସିକ୍ତ କପୋଳରେ ଚୁମ୍ବନ କରି ସକଳ ଦୁଃଖ ଦୂର କଲେ । ଯେଉଁ ଲାବଣ୍ୟପ୍ରତିମାକୁ ପାଇ ଗୃହପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ-ଥିଲା, ତାହାକୁ ପୁଣି ହୃଦୟରେ ପ୍ରେମପ୍ରତିମାରୂପେ ପାଇ ପ୍ରାଣ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ହୃଦୟ ତୃପ୍ତ ହେଲା । ଦୁଇଜଣଙ୍କ ପୁଣ୍ଡରୀକ ଏହି ଅଭୂତ ପ୍ରାଣୀ ଭୁଲଟିର ଯୁଗଳ ଅଧରର ମିଳନ, ଦୁଇଟି ବିବାହ ଏତେବେଳେ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା ।

ଶ୍ରୀ ଇ—

Digitized by srujanika@gmail.com

ଉଦଦ ।

କୃଷ୍ଣେ ସୃଜିଲ ବିଶ୍ୱ ତୋତେ ରେ ଉଦଦ,
ବିଶ୍ୱର ଉଲଙ୍ଗ ପଥେ ତୁହି ମାନବର ।
ଅଜାରେ ତୁ ଶଙ୍କରର କମଠ ସନ୍ଧାନ,
ମାନ୍ଦ କରିପାରୁ ତୁଙ୍ଗ ଚିତ୍ରର ଗ୍ରାସ ।
ଅଭୁତ କ୍ଷମତା ତୋର ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ଅଜ୍ଞେୟ,
ମାନବ ଚିତ୍ରଶ୍ରା ଏକା କରୁ ତୁହି ହେୟ ।
ଜନ୍ମକାଳୁ ଖାଇ ଖାଇ ତୁଙ୍କର ଲାଳସା—
ହୁଏ ନାହିଁ ତୋର,–ଅହୋ ବିଶ୍ରାମ ବିହୀନ ।
ହେଉ ପ୍ରତ୍ୟୁଷ୍ଣ ମତ ଅଥବା ମେଧାଗ,
ବିଶ୍ୱର ମସ୍ତିଷ୍କ ହୁଏ ତୋତୋ କଥା ଭାବ ।
ସବୁ ବୁଦ୍ଧି, ବଳ, ଶକ୍ତି ତାହାର ତୁ ହରୁ,
ଗନ୍ଧବହ ଗନ୍ଧ ଯଥା ହରେ କୁସୁମରୁ ।
ସଦା ଅଜ୍ଞାଳାସ ତୋର ଜୀବଗଣେ ଭରେ,
ଚିନ୍ତା-ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ତୁହି ଜଗତେ ମାନବେ ।
ଅଟୁ ତୁହି ଅହୋ ସଙ୍ଗ ଜଞ୍ଜାଳ ଆଳସ୍ୟ,
ତୋହୋ ଯୋଗେ ଏ ଜୀବନ ସିନା ଦୁଃଖମୟ ।
ପଶ୍ଚାତ୍ରେ ନ ଥିଲେ ପୁଣି ତୁହି ରେ ଉଦଦ,
ହୋଇଥାନ୍ତା ସୃଷ୍ଟି–ସିନ୍ଧୁ ସଦା ନିର୍ଲହର ।
ହେଉ ସେ ଚଞ୍ଚଳା ଶୂନ୍ୟ ନାହିଁ କିଛି ଛଳ,
ମାନ୍ଦ ତୋର ଆକ୍ରମଣ ରସୃଙ୍କର ଅତ ।

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ମହାନ୍ତି ।

ବାଲ୍ୟସ୍ମୃତି ।

ମୁଁ କେବେ, କେଉଁଠାରେ, କିପରି ଜନ୍ମ ହେଲି, ମୁଁ ଜାଣେ ନା । ମନୁଷ୍ୟର ବୋଧହୁଏ ଜନ୍ମର ସ୍ମୃତି ଥାଏ ନାହିଁ । ତେବେ ମୋର ବିଶ୍ୱାସର ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ ମୁଁ ନିଜରେ ଅଷ୍ଟିକାଟି ଭିତରେ ପଶି ଜନ୍ମି ଅସୁଥିଲି, ମୋତେ ବଡ଼ ଗାଧୋଇ ଯାଇ ପାଇ ଆଣିଲା । ମୋର ଜନ୍ମ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ପିଲାଦିନେ ବଡ଼ ଝଙ୍କ ଥିଲା । ବୋଧହୁଏ ମୋର ତରଳ କୌତୂହଳ ଚରିତାର୍ଥ କରିବା ପାଇଁ ଲୋକେ ଏହି ଗଳ୍ପର ଅବତାରଣା କରନ୍ତେ । ତନ୍ତୁ ସେ ଯାହା ହେଉ କଥାଟି ମୋତେ ବଡ଼ ଭଲ ଲାଗୁ ଥିଲା । ଏବେ ବୁଝି ହେଲା, ବୁଝିପାରିଲି—ସେଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୋର ସେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲା । ହାୟ, ତେଏ ପୁଣି ସେହି ବିଶ୍ୱାସ ମୋ ହୃଦୟରେ ଭାବ କରାଇ ଦେଇ ପାରନ୍ତା ! ଶୈଶବର ବିଶ୍ୱାସ, ପିଲାଦିନର ଧାରଣା ବଡ଼ ମଧୁର; କାହିଁକି କେଜାଣି ମୋର ସେହି ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱାସ ଫେରି ପାଇବା ଲାଗି ବଡ଼ ମନ ହୁଏ । ତନ୍ତୁ ଯାହା ଯାଇଛି ଆଉ ବା ଆସିବ କାହିଁ !

ହଁ, ମୁଁ ଅନେକଥର ଚେଷ୍ଟା କରିଛି, କେତେଥର ଅତୀତ ଅନନ୍ତ ଗର୍ଭ ଭେଦ କରିବାକୁ କେତେ ଯତ୍ନ କରିଛି କିନ୍ତୁ ଥାଣ୍ଟିପାଏ ନାହିଁ । ଯେତେ ଯେତେ ପଛକୁ ଫେରି ଗତିହିଁବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରେଁ ଭେତରେ ଆଲୁଅ କମି ଆସେ, ଶେଷରେ ଛାୟାବାଜି ପ୍ରାୟେ ଅପୂର୍ବ ଦୃଶ୍ୟାବଳୀ ମାଲୁମ ହୁଏ; ତେଣିକ ଅନ୍ଧକାର—ଅଭେଦ୍ୟ ଅନ୍ଧକାର । ସେ ଅନ୍ଧାରର ଏପାଖକୁ ଯେଉଁ ଅଧ ଅନ୍ଧାର, ଅଧ ଆଲୁଅ, ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ ଅଭିନବ ନବୀନ ଅରୁଣର କିରଣ ଛଟା—ଆଲୁଅ ଅନ୍ଧାର ମିଶାମିଶି, ଛଡ଼ାଛଡ଼ି—ଚିତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣେ ଗର୍ଯ୍ୟର ରଙ୍ଗୀଳ ଖେଳ, ଅହା ସେ କେତେ ରମଣୀୟ, କେତେ ମନୋମୁଗ୍ଧକର, କି ସୁନ୍ଦର ! ସେ ଚିତ୍ର ପ୍ରତିଭାର ତୁଳିକାରେ ଚିତ୍ରିତ; ଏ ଭୁବନ କଳମରେ କଣ ଅଙ୍କନ କରିବ ? ସେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଭୂତି ଛାୟାମୟ, ତାହା ହୃଦୟର ଅନୁଭୂତିରେହିଁ କେବଳ ସମ୍ଭବ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଳୟ ଶୋଭା ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଳୟରେ । ଅନୁଭବ ନ କଲେ ସେ ଆନନ୍ଦର ଉପଭୋଗ ବୃଥା ପ୍ରୟାସ ମାତ୍ର । ସେଥିପାଇଁ କହୁଛି ଥରେ ସ୍ମୃତିକୁ ଓଟାର ନେଇ ସେହି ତମସାମୟ ସ୍ଥାନକୁ ଯେଉଯାଅ, କଠୋର ସଂସାର ଦୁଃଖ, ଦାହ, ଜଞ୍ଜାଳ, ଯନ୍ତ୍ରଣା ସମସ୍ତ ବିଦୂରିତ ହୋଇ ଯିବ, ପୂତ ମନାକାଶ ଧାରରେ ଅଙ୍ଗ ଶୀତଳ ହୋଇ ଯିବ, ମନ ପବନ ହେବ, ହୃଦୟ ନିର୍ମ୍ମଳ

Digitized by srujanika@gmail.com

ହେବ । ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ସେହି ସ୍ୱର୍ଗ, ସଂସାର ନରକରେ ସେହି ନନ୍ଦନକାନନ । ସେହି ଅମୃତ ସ୍ରୋତସ୍ୱିନୀରେ ପ୍ରାଣ ଢାଳି ଦିଅ, ଚିତ୍ତ ମଜାଇ ଦିଅ; ପ୍ରେମାନନ୍ଦରେ ବିଭୋର ହୋଇ ଯିବ, ସୁଧା ସାଗରେ ସମସ୍ତ ସନ୍ତାପ ବିଧୌତ ହୋଇ ଯିବ ।

ହାୟ, ସେ ଦିନ ଗଲାଣି । ତାର ଅନନ୍ତମୟୀ, ପ୍ରାଣାରାମ-କାରିଣୀ, ସ୍ମୃତିହିଁ ସ୍ୱର୍ଗ । ସେହି କମନୀୟ ସ୍ମୃତିହିଁ ମୋର କଠୋରତାମୟ ସଂସାର ପଥରେ ଶିରୀଷପେଲବ କୁସୁମ କୋରଣ କରିବ—ସେହି ସ୍ମୃତି ମୋର ଦୈନ୍ଦିନ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ଧାର ଜୀବନକୁ ନବୀନ ଆଶାର କିରଣଛଟାରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳିତ କରିବ, ମୋର ତପ୍ତ ପ୍ରାଣରେ ଶୀତଳ ଶାନ୍ତି ଢାଳି ପିଞ୍ଚିତ କରିବ । ଏହା ସେହି ସ୍ମୃତିର ସମ୍ବଳ କରି ଦାରୁଣ ଜୀବନ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେବ । 'ସ୍ୱର୍ଗର ଆଶାରେ ସ୍ୱର୍ଗ ଅଧିକ'; କିନ୍ତୁ ମୋ ଭାଗ୍ୟରେ ସ୍ୱର୍ଗର ଆଶା ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ମୁଁ ଅତୀତ ସ୍ୱର୍ଗର ସ୍ମୃତିରେ ସ୍ୱର୍ଗ ଅଧିକ ମଣୁଛି । ଅତୀତ ସ୍ୱର୍ଗର ସ୍ମରଣରେ ହୃଦୟମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଉଦ୍ଭୂତ ହୁଏ, ସେ ଯନ୍ତ୍ରଣା ବଡ଼ ମଧୁର, ସ୍ନିଗ୍ଧ । ସେ ଯନ୍ତ୍ରଣାଟିକ ନ ଥିଲେ ବୋଧହୁଏ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବିତ ଥାରୁ ନ ଥାଆନ୍ତା ।

ଆଜି ମୋର ସେହି ସ୍ମୃତି ହୃଦୟର ଉଦ୍ଭୂତ ପ୍ରଦେଶରେ ଉଦିତ ହୋଇ ଚିତ୍ତ ଶିରା ଧମନୀ ଅଧିକାର କରି ବସିଛି ; ସେହି ଅପ୍ରକାଶ୍ୟ ଭାବାବେଶ ହୃଦୟର ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତିକୁ ଦମନ କରି ଏକାଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଛି । ହୃଦୟର ବେଳା ଉଦ୍ଗଳ କରିବାକୁ ନ ଦେଇ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖିଛେ ହୃଦୟ ଫାଟିଯିବ ।

ଅର୍ଦ୍ଧକୋଟିକ ମହାବିଶ୍ୱ ଭିତର ଅନ୍ଧକାରରୁ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ବାହାର ଆସିଲି, ଯେତେବେଳେ ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ମୋର ମାସ୍ୱାକଡ଼ିତ ନୟନଯୁଗଳରେ ଆଲୋକରଶ୍ମି ପ୍ରତିଫଳିତ ହେଲା, ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକାଶମାନ ବିଶ୍ୱଜଗତ ସହିତରେ ମୋର ପ୍ରଥମେ ଆଳାପ ପରିଚୟର ସୂତ୍ରପାତ ହେଲା, ମୁଁ ତେତେବେଳେ ମାନୁଷରେ ଶିଶୁ । ପ୍ରକୃତିରେ ଯାହା କିଛି ସୁନ୍ଦର, ଯାହା କିଛି ମଧୁର, ଯାହା କିଛି କୋମଳ, ସେସମସ୍ତ ମୋର ପ୍ରକୃତ ଅନ୍ତରରେ ପ୍ରଥମ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ପାଇଁ ପରମପିତା ଏକାଧିପତ୍ୟ ସଜାଇ ରଖିଥିଲେ । ଏଥିରେ ବିଶ୍ୱପାତାଙ୍କର ବି [illegible] ଅଭିପ୍ରେତ ଥିଲା ମୁଁ ଜାଣେ ନା ; ତେବେ ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ଯେ ମୋର ସରଳ କୋମଳ ଶିଶୁ ହୃଦୟକୁ ଏକାବେଳକେ କୃତ୍ରିମ କଠୋରତାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଲକ୍ଷ୍ମୀଶ୍ୱରର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା । ତାହା ନୋହିଲେ କଣ୍ଟକ ସହରର ଅନନ୍ତକୋଳାହଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିବା ଲୋକ ମୁଁ—ମୋତେ କିପାଇଁ ସେ ପ୍ରାକୃତିକ ବୈଚିତ୍ର୍ୟମୟ ହରିତ ଶ୍ୟାମଳ ବୈତରଣୀ କୂଳକୁ ସେଇଆଡ଼େ ମୋର ନୟନ ଉନ୍ମୀଳନ କରାନ୍ତେ ? ମୁଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ଯେତେଥର ସ୍ୱାଭାବିକ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗତି କରିବାକୁ ଯତ୍ନ ବଳାଇଛି, ସେତେଥର ଅବେଦ୍ୟ ଅନ୍ତରସ୍ଥର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ବିଫଳ ମନୋରଥ ହୋଇଛି । ଆଜି ମଧ୍ୟ ଦେଖିଛି ଯେ ଯେ ପନ୍ଥା ମୋର ସ୍ୱାଭାବିକ ବୃତ୍ତିର ଅନୁମୋଦିତ ନୁହେ । "ମୋ ଜୀବନ ଗଢ଼ା ଅନ୍ୟ ଉପାଦାନେ" । ସେହି ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ ଗୁଣର ଅନୁକାରୀ ହୋଇ ମୋତେ ଚଳିବାକୁ ହେବ ।

ଯେଉଁ ଶୋଭା ଦେଖିଥିଲି, ଯେଉଁ ମାଳସରୋବରର ଲାବଣ୍ୟ ଛଟା ମୋର ହୃଦୟ ଅଧିକାର କରିଥିଲା, ଆଜି ତାହିଁକି ମୋ ଆଖିରେ ତାହା ଦିଶୁ ନାହିଁ ! ଯେଉଁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର, ଯେଉଁ ମଧୁରତାର ସ୍ମୃତି କେବଳ ଆଜି ମୋର ପ୍ରାଣକୁ ଆଲୋଡ଼ିତ କରୁଅଛି ଥରେ ବଳି ଏବେ ତାହା ମୋର ନୟନଗୋଚର ହୁଅନ୍ତା ! କିନ୍ତୁ ସବୁ ଦୁରାଶା । ମୋ ଆଖିରେ ଏବେ କଠିନ ସରଳ ପଡ଼ିଯାଇଅଛି, ସରଳ ତରଳ ହୃଦୟୋପରି ଗୋଟିଏ କଠିନ ସ୍ତର ଜମି ଯାଇଅଛି, ଅମୃତରେ ଗରଳ ମିଶିଯାଇ ଅଛି ;—ଏବେ ଆଉ କିବାରେ ବାଞ୍ଛା ଆସିବ ? ଯାହା ଯାଇଛି ଆଉ ତାହା ଫେରି ଯାଇବ ନାହିଁ । ତେବେ ସେହି ପୁଣ୍ୟମୟୀ ସ୍ମୃତିକୁ ଫେରି ଜାଗରିତ କରାଇବ । ତାହାର ଅମିୟ ତଣାରେ ମୋର ତୃଷ୍ଣାପିପାସା ନିବାରିତ ହେବ ।

ସଂସାରର ଅଭିଜ୍ଞତାରୂପ ମୋହ ଅଗ୍ନି ମୋର କୋମଳତା ତମସାମୟତା ବିନଷ୍ଟ କରିଦେଲାଣି, କଠୋର ପରୀକ୍ଷାରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ହୃଦୟ ପାଷାଣ ହୋଇଗଲାଣି । କିନ୍ତୁ ବୈତରଣୀ, ତୋତେ ମୁଁ ଭୁଲି ନାହିଁ । ସେ କଠିନତା ମଧ୍ୟରେ ତୋର ପୁଣ୍ୟପ୍ରବାହ ଅଜିଯାଏ ବହୁଅଛି । ଏ ଦାରୁଣ ଜୀବନମାର୍ଗରେ ବୁଲି ବୁଲି ଯେତେବେଳେ ତୁ ମନେ ପଡ଼ିଯାଉ,

Digitized by srujanika@gmail.com

ଯେତେବେଳେ ତୋର ମୃଦୁ ମଞ୍ଜୁଳ ମଧୁର ଗତ ମନମଧ୍ୟରେ ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଯାଏ, ହୃଦୟବିହାରିଣୀ ତୋର ଭଙ୍ଗୀମୂର୍ତ୍ତି ଫୁଲିପଡ଼ି ଉଛଳି ଉଠେ । ହୃଦୟଶ୍ରେଣୀ ପ୍ଲାବିତ କରିଦିଏ । ସେହି ପ୍ରଭାବରେ ସମସ୍ତ ଚଞ୍ଚଳତା ଧୋଇଯାଇ ନିର୍ମଳହୃଦୟରାଜ୍ୟ ନୈସର୍ଗିକ ଦ୍ୟୁତିମାନ ଅଭ୍ରରେ ଭାସ୍ୱର ହୋଇ ଉଠେ ।

ବୈତରଣୀ ବକ୍ଷରେ ସେହି ବର୍ଷୋତ୍ସବମୟ ପ୍ରଭାତ ଔଜ୍ଜ୍ୱଲ୍ୟ ଥିଲେ ଯେ ଦେଖିଥିବ ସେ ଜାଣିପାରେ ତାହା ବସ୍ତୁତ ହୋଇ ପାରିବ ? ନାଉ କାଳା କଲାସଣି ମୁଁ ବହଣାରୁ ଉଠି ମାମା ସାଙ୍ଗରେ ନଈକୂଳକୁ ଯାଏଁ । ଠିକ ନଈକୂଳରେ ମାମୁସର, ଯେତେବେଳକୁ ପୂର୍ବଦିଗରେ ସିନ୍ଦୁର ଫାଟି ସାରିଥାଏ । ତେବେ ପୂର୍ବଦିଗ ଭିନ୍ନ ବା କାହିଁକି ସେ ଦିଗରୁ ସିନ୍ଦୁର ଫାଟେ ଭାବିଥିବାର ବିଷୟ ବିଚାର ଜାଣି ନ ଥିଲି କିନ୍ତୁ ଅନ୍ତ ଭାବରେ ଏତିକି ଜାଣିଥିଲି ଯେ ତାହା ଅତି ସୁନ୍ଦର । ହାୟ, ସେ ଅନ୍ତର ମୋର କାହିଁକି ଚିରକାଳ ନ ରହିଲା ! ମୁଁ ଜାଳାଲୋକ ରଶ୍ମି ପାଇବାକୁ ଯାଇ ବି ଜମିଥିବା ବି ମଧୁରତା, ସୁଷମା ହରାଇ ଅଛି !

ମାମା ମୋତେ ପାଣି ପାଗରେ ଛିଡ଼ା କରାଇ ନିଜେ ନିତ୍ୟ କର୍ମ ସାରିବାକୁ ଚାଲି ଯାଆନ୍ତି । ମୁଁ ସେଠି ଛିଡ଼ାହୋଇ ଗ୍ରହଅଡ଼ିକୁ ଗୁଡ଼ି ଦେଖେଁ । ଦେଖେଁ ପ୍ରାତୀ ଲଲାଟର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମେଘ ବେଦଜଳ ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ବରବେଗରେ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ପ୍ରଲୁବ୍ଧ ସହଭରେ ସମ୍ବାଧଣ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି । ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ବୈତରଣୀରେ ସ୍ୱଚ୍ଛଗର୍ଭ ଈର୍ଷାପରବଶ ହୋଇ ଅଭ୍ର ଗୋଟିଏ ଅଭ୍ରଳର ଉଚ୍ଚାଥାଳର ସୃଷ୍ଟି କରେ । ଏହି ନୂତନ ସୂର୍ଯ୍ୟଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର । ଏ ବଡ଼ ନୃତ୍ୟପ୍ରିୟ । ବୈତରଣୀ ଜଳର ଏପରି ଲହରୀ ହିଲୋଲରେ ଏପରି କମ୍ପିତ ହୋଇ ନୃତ୍ୟ କରୁଁ କରୁଁ ଉପରକୁ ଡେଇଁ ଡେଇଁ ପଡ଼ୁଥାଏ । ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ସେ ଛବି କୁଆଡ଼େ ଉଡ଼େଇ ଯାଏ । ତାହାର ପରବର୍ତ୍ତରେ ସ୍ରୋତସ୍ୱିନୀ ବକ୍ଷସ୍ଥଳ କୋଟି କୋଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ତରଙ୍ଗରେ କୋଟି କୋଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇ ବୈତରଣୀ ବକ୍ଷକୁ ଝଳମଳ କରି ଦିଅନ୍ତି । ସେହି ଅଭିନବ ନୃତ୍ୟ ଦେଖି ମୋର ତାଳ ହୃଦୟ ନୃତ୍ୟ କରି ଉଠେ । ଏଆଡ଼େ ଗାଁର ନୂଆ ଭୁଆଣୀମାନେ ସେତେବେଳକୁ ଘେରି ଯାଇ ଥାଆନ୍ତି, କେବଳ ବର୍ଷିଆସୀମାନେ ଗୋଠରେ ବସି ଗୁଇକପାକ ଶରୀରର ହାଡ଼ ଜମାଇ ଦିଅନ୍ତି । ମୁଁ ସେଗୁଡ଼ାକ ଶୁଣି ସ୍ୱରା ଶୁଣି ନ ଥାଏଁ । ମୋ କାନରେ ଯେତେବେଳେ କଥାବୁଦା ମୂଳରୁ ଭାନ୍ତିକର କଣ୍ଠରବ ପ୍ରତିଧ୍ୱନିତ ହେଉଥାଏ । ଦୂରସ୍ଥିତ ସିମିଳି ଗଛ ଉପରୁ କପୋତ "ଉଠରେ ମୁନା" ଶବ୍ଦ ଗମ୍ଭୀର କାତର କଣ୍ଠରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥାଏ । ସହାଁଦେବ ପିଣ୍ଡୀ ଯାଇ ବଜ୍ରଳ ଗଛରୁ ହଳଦୀବସନ୍ତ ମଧୁର ଗାୟନ କରୁଥାଏ, ଆରପାର ବାଜିଗ ଚିନରୁ କୁମ୍ଭାଣ୍ଡୁଆ ତାର ଗଣ୍ଡୁଷର ପବନରେ ମିଶାଇ ଦେଉଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ହରଣଚାରୀ ଡୋଙ୍ଗାର ଅମ୍ରଶାଖାରୁ କୋକିଳ ତାହାର ଲଳିତ ପଞ୍ଚମତାନ ଝଙ୍କାର ଛାଡ଼ିଦେଇ ଦିଗ୍ମଣ୍ଡଳରେ ମଧୁର କମ୍ପନ ବିସ୍ତାର କରିଦିଏ ମୁଁ ଆଉ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି ସେହି ଦିଗକୁ କୁ-ଉ-ଉ ଶବ୍ଦ କରୁ କରୁଁ ଦୌଡ଼ିବାକୁ ଲାଗେଁ । ଠିକ ସେହି ସମୟରେ ନଈ ସେପାଖରୁ ପାଳ ଜଗୁଆଳି ଜଣ ଫିଟାଇ ସ୍ୱର ଛାଡ଼ିଦିଏ । ମୁଁ ଥମକି ଛିଡ଼ାହୋଇ ତାହାର ଗୀତରେ କର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ପଣ କରେଁ । ଧଳା ଧଳା ମାଛରଙ୍କା ଧାଡ଼ିକି ଧାଡ଼ି ପାଣି ପାଗରେ ବସି ଥାଆନ୍ତି । ସ୍ୱଚ୍ଛ ଜଳ ସଲିଳ ଧାରେ ଧାରେ ଦୂର ପ୍ରାନ୍ତରେ ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି ଶ୍ୱେତ କମଳ ଫୁଟିଥିଲା ପରି ଦେଖାଯାଏ । ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ସାନ ସାନ ମାଛରଙ୍କାଗୁଡ଼ିକ ଛଣେ ନଦୀ ବକ୍ଷରେ ଉଡ଼ି ବୁଲୁଥାଆନ୍ତି । କେହି ବା ଅଳା ମେଣ୍ଢାମାନ ପାଇଁ କଇବଡ଼ ପାଗରେ ଥିବା ଡେଣ୍ଡା ଖୁଣ୍ଟ ଉପରେ ଥରେ ବସି ଉଡ଼ନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଆଉ କିଛି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ । ଏପରି ଏକାଗ୍ରତା ଯଦି ମୋର ଥାଆନ୍ତା ତେବେ ମୁଁ ଆପଣାକୁ ଧନ୍ୟ ମଣନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମୋର ସମୟରେ ଥିଲା । ମୋ ସମୟ ଚଞ୍ଚଳ । ଯେତେ ଏକାଗ୍ରତା ଥିଲା, ଯେତେ ସରଳତା ଥିଲା, ଯେତେ ନିର୍ମଳତା ଥିଲା ତେବେ ମୁଁ ବଡ଼ଯାଇ ଉଠୁଥିଲି । ହୃଦୟ ହାଲୁକା ଥିଲେ ଶୀଘ୍ର ନଦ ଉଛଳେ । ମୋର ଯେବେ ହୃଦୟ ପକ୍ଷୀପରି ପବନରେ ଉଡ଼ୁଥିଲା ତେବେ ମୁଁ ଭାବରୁଥିବାରୁ ଥିଲି । ଏବେ ନାନା କଳୁଷତା, କୁଟିଳତା ଅନ୍ତରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ହୃଦୟ ଭାରାକ୍ରାନ୍ତ କରିଦେଲାଣି । ସୁତରାଂ ମୁଁ ଏବେ ଅନେକ ଦେହରେ ଅଟି ମଳ ମଳ ଶଯ୍ୟାତ୍ୟାଗ କରେଁ । ଭାଇ, ମାଛରଙ୍କା ତୋର ହୃଦୟ କଣ ଏତେ ସରଳ ଏତେ ନିର୍ମଳ ! ମୁଁ ଯେତେ ସକାଳୁ ଉଠି ମାଛରଙ୍କାକୁ ଜିଣିବା ବୋଲି ଯାଇଛି କେବେହେଁ ତାକୁ ଜିଣି ପାରି ନାହିଁ । ସେ

Digitized by srujanika@gmail.com

ଜନ୍ମସ୍ଥ ମୋ ଆଖିରୁ ଛୁଟି ଯାଇଥାଏ । ଭଲ ମାଳବନ୍ଧା, ତୋ ସାଙ୍ଗରେ ମୋର କେତେ ସହଯୋଗିତା କେତେ ଜିଦାଜିଦି ଥିଲା ; ହାୟ, ଏବେ ତୋ ବାଟ ରୁ ଦେଖ, ମୋ ସାଙ୍ଗ ଛାଡ଼ିଦେ ଭଲ ।

ବଦବଦଲଆର ପର ସାଲ୍ଲଣ୍ଡିତା ପାଇଁ କେତେ ଅଡ଼େ ଧାଇଁ ଧାଇଁ ବୁଲୁଥିଲା । ଆହା ତାର ପର କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ! ସେ ସମୟରେ ତାହା ମୋ ଜଳଟରେ କେଡ଼େ ବହୁମୂଲ୍ୟ ଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଟଙ୍କା ପଇସା, ସୁନାରୂପା ମୋ ଜଳଟରେ ଅତି ନଗଣ୍ୟ ଥିଲା । ଯାହା ଦେହରେ ଟିକିଏ ହେଲେ ଗୋଲ୍‌ଥିଲା ସେ ମୋ ପକ୍ଷରେ ସ୍ୱର୍ଗ ସମ୍ପଦ ତୁଲ୍ୟ । ତନ୍ତୁ ଏବେ ବୁଝିଲଣି, ଏବେ ଶିଖିଲଣି ଆଜି ଏଣିକି ମୁଁ ଗୋଲ୍ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଭୁଲିବ ନାହିଁ । ପଇସାଟିଏ ବା ଅଧଲଟିଏ ପାଇବା ଲାଗି ଏ ହାତ କେତେ ବଯୋଚ, ମସ୍ତୁର, ବଦବଦଲଆର ପ୍ରାଣ ସଂହାର କରିପାରେ । ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ କେତେକେତେ କୋମଳ କୁସୁମ କଳିକା ପଦଦଳିତ କରିପାରେ ।

ସିକାଡ଼ି ଛୁଟି ଶଙ୍ଖଚିଲ ମୁହଁ ଗଢ଼ିରେ ସେଦିନ ଭଲ ଖାଇବାକୁ ମିଳେ ବୋଲି ମୋର ପ୍ରଗାଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । ସେହି ବିଶ୍ୱାସର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ମୁଁ ଏଆଡ଼େ ସେଆଡ଼େ ଅନାଇଁ, ଏ ଗଛମୂଳ ସେ ଗଛମୂଳକୁ ଯାଇ ଶଙ୍ଖଚିଲ ଖୋଜି ଖୋଜି ବୁଲୁଥିଲି । ମୋ କପାଳକୁ ପ୍ରାୟ ଶଙ୍ଖଚିଲ ଦେଖା ମୋତେ ଅଡ଼େ ଦେଖା ଦେଇଥାଏ । ବାସ୍ତବିକ ସେଦିନ ଭାଗ୍ୟବିପାକରୁ ଶଙ୍ଖଚିଲ ମୁହଁ ନ ଦେଖୁଥିଲି ସେଦିନ ମୋତେ ଦିନଟାଯାକ ସୁଖ ଲାଗୁ ନ ଥିଲା । ସେହି ଦିନ ଯେପରି ସବୁକୁସବୁ ସବୁ ବିପଦ ମୋତେ ଅନ୍ତର୍ମଣ କରେ, ସେହିଦିନ ଯେପରି ଖିଅପିଅ ଘଟଣାଜାଲରେ ପଡ଼ିଏ । ସଂସାରର ସବୁ ଭଲ ମନ ଯେ କେବଳ ନିଜ ମନର ଭଲ ମନ ଅବସ୍ଥା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ଏ କଥା ଏବେ ବୁଝିଲଣି ତନ୍ତୁ ପିଲାକାଳର ଅଭ୍ୟାସ ଏରୂପ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇ ଯାଇଅଛି, ଏରୂପ ଅସ୍ଥିମଜ୍ଜାଗତ ହୋଇ ଯାଇଅଛି, ଏରୂପ ଜୀବନରନ୍ଧ୍ର ସହରେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଅଛି ଯେ ସେ ବିଶ୍ୱାସକୁ ଏକାବେଳକେ ଦୂରୀଭୂତ କରି ହେଉ ନାହିଁ । ଲୋକେ ଏହାକୁ କୁସଂସ୍କାର ବୋଲନ୍ତୁ ବା ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ବୋଲି ନିନ୍ଦା କରନ୍ତୁ, ଏହି ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ମୋର ଅନେକ ସହଜ ସ୍ୱଭାବର ଅଙ୍ଗ ଥିଲା । ଏବେ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣଭିତ୍ତ୍ୟାନ୍ୱେଷୀ ହୋଇ ସେ ସ୍ୱଭାବରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଅଛି । ଦୌଳତି ଗୋଟିଏ ଦିଗରେ ମନ ଦୃଢ଼ ହେଉ ନାହିଁ ; ଭୁଲ ନାହାରେ ଗୋଡ଼ ଦେଇ ଛଟପଟ ହେଉଛି ।

ବିଶ୍ୱାସ୍ଥମର ଜଳଦଅ ଫୁଲ ଉପରେ ଲନ୍ତ୍ରଧନ୍ଦ ବର୍ଷର ଗୁରୁପକ୍ଷ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବହ ନାନା ରଙ୍ଗରେ ପ୍ରଜାପତିଗୁଡ଼ିକ ଉଡ଼ି ବୁଲି ଥାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସତ୍ତେ' ଗୋଡ଼ାଇ ଗୋଡ଼ାଇ ଡ୍ରାମ୍ ହୋଇ ପଡ଼ିଲାରୁ ମାମା ସାଙ୍ଗରେ ଘରକୁ ଫେରେଁ । ଫେର ଫିରା ବେଳକୁ ବାଡ଼ିଦୁଆର ପାଖରେ ଥିବା ସପ୍ତଫେଣା ଗଛରୁ ଫୁଲ ଝାଡ଼ିନେଇ ଘରକୁ ଯାଏଁ । ଘରେ କୁଣ୍ଢାଇ, ଗଞ୍ଜିଲ, ଲଭ୍ୟାଦ ସାଙ୍ଗରେ ଖେଳ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଭୁଲଜଣ ଜଣେ ସାଙ୍ଗ ଆସି ମିଳନ୍ତି । ସପ୍ତଫେଣା ଫୁଲର ଯାଗଡ଼ାରେ ସେ ଠାକୁରମାଳଙ୍କର ପୂଜା କରୁଁ କରୁଁ ଦିନ ହୋଇଯାଏ । ମାମା ତାଙ୍କର ଅଗାଧୁଆ ଗୃହକାର୍ଯ୍ୟ ସାରି ଗାଧୋଇଥିବା ପାଇଁ ଗୋଟେ ଭାବନ୍ତି । ପୁଣି ବୈଭବଣୀ ସଂଙ୍ଗରେ ବେଷ୍ଟାବେଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ନୂତନ ଉଦ୍ୟମରେ ବାହାର ପଡ଼େଁ । ଗୋଠରେ ଅନେକ ପିଲା ଓ ଝିଲୋକ ଗାଧୋଇବା ଲାଗି ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ଗଲ୍ପଛଣି ମହା ଆଳନ୍ଦରେ ସାଙ୍ଗସାଥୀମାନଙ୍କ ସହରରେ ବାଲି ଫିଙ୍ଗାଫିଙ୍ଗି, ପାଣି ଛିଞ୍ଚାଛିଞ୍ଚି ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ; ହେଉଁ ହେଉଁ ଚୁଡ଼ାଚୁଡ଼ି ସେଲ୍ଲପେଇ, ମଜେମର । ତନ୍ତୁ ସେ ବଳିଆ ଖେଳକାଳ ପାଇଁ । ସେ ବଳିଆର ଚିହ୍ନ ଅର୍ଥ ନାହିଁ । ତାହା ଜର୍ମଲ, ପ୍ରବଳ, ଦୌରୁଚ ମାତ୍ର । ଏବେ ତାହାର ସାଙ୍ଗରେ ଟିକିଏ ମଳାନ୍ତର ହେଲେ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଭାଲୁ ଘଷି ଘଷି, ମାଜି ମାଜି, ଭଗଡ଼ି ଭଗଡ଼ି କଥାଟାକୁ କେଡ଼େ ଦିନ ପକାଉଁ, ସେଥିରୁ କେତେ ଅର୍ଥ, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବାହାର କରୁ, ଶେଷରେ ଗ୍ଲାନି ଆସି ଜଳେ ଭସ୍ମ ହେଉଁ ଓ ଜଳର ଟେଶାଗତ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ସଂସାରକୁ ଭାପିତ କରିଉଁ । ତନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଆଜିକାଲିକାର ଶିକ୍ଷିତ, ସଜ୍ଜାନ ଜଜିଅର ହଳାହଳ ଲେଶମାତ୍ର ନ ଥିଲା । ସେ ବଳିଆ ମଧ୍ୟ ପ୍ରେମର ରୂପ ନ୍ତର ମାତ୍ର । ଉହିଁ ଉତ୍ତାରୁ ମାମାଙ୍କର ଅଶିକ୍ଷିତା ଦେଶି ଭସ୍ମରୁ ଛୁଟି ଆସେ । ତନ୍ତୁ ଦସ୍ତପଦର ସ୍ଥିର ରହିବାର ନୁହେ । ଗାଧୋଇଥିବା ସ୍ତ୍ରୀମାଳଙ୍କର ଲୁଗାଗୁଡ଼ିକ ନେଇ ବାଲିରେ ଗାତ ଖୋଳି ପୋତିଦିଏଁ । ସେଥିରେ ଭାବ ଆସେ "ବାପରେ, ଧନରେ"

Digitized by srujanika@gmail.com

କରି ବହଲଏ, ବିଏ ବା "ଝିଟ, ଅଜର" ବୋଲି ପଢ଼େ ଅଧେ ଶୋଧନ ଦିଏ, ବିଏ ବା ଗାଲି ଛପି ଦିଏ, ବିଏ ବା ଦେଇ ବାଶେଇ ଯାଏ । ଏ ସମସ୍ତ କେତେ ସ୍ୱଭାବର ଥିଲା, ଜ ମଧ୍ୟର ଥିଲା । ଜନ୍ମ ଏବେ ସେସମସ୍ତ ଗଲାଣି । ଆଜି ଏଣିକି ଏପରି ବରବାକୁ ଉଦ୍ଯୋଗ ଅସିଲାଣି ଏବଂ ଏପରି କରେ ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ସେପରି ଭାବରେ ଏଣିକି ସହିବେ ନାହିଁ, ସେଥିରୁ ଶରତ ହୋଇ ବାଲେଶ୍ୱର ଅରମ୍ଭ ହୁଏ । ବାଲରେ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ, ଗମ୍ବୁଜ, ଖିଲାଣ, ଯେତେ ପ୍ରକାର ଚାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ଥପତିକାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ, ସବୁ ଜିତ୍ ହୁଏ । ରଥ, ବିମାନ, ମନ୍ଦିର ଇତ୍ୟାଦି ନାନା ପ୍ରକାର ଧାଡ଼ିର ଧାଡ଼ି କାରିଗରି ଦେଖାଇ ଶେଷରେ ବାଲୁକାଠାକୁର ଉଆର ହୁଏ । ତାହା ଉପରେ ଚନ୍ଦ୍ରାକୁସମ ଫୁଲ ଓ ଅଙ୍କରନ୍ତ୍ର ଫଳ ଅଣି ଖଞ୍ଜିଦିଏ । ଏହିପରି ଅନନ୍ତ କାରିଗରି, ଭଙ୍ଗାଗଢ଼ି, ଗଢ଼ାଗଢ଼ି ହେଉଁ ହେଉଁ ମାମା ଗାଡ଼ାଇନ୍ତି ; ମୋତେ ମଧ୍ୟ ଯିବାକୁ ପଡ଼େ ।

ଘରେ ଯାଇ ମାମା ତାଙ୍କ ଚୋଥଲି ପାଖରେ ସେବା କରିବାକୁ ବସନ୍ତି । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ବସେଁ । ଠାକୁରଙ୍କୁ କୁହାଇ ହୁଏଁ । ମାମା କହନ୍ତି "ଠାକୁରଙ୍କୁ କହ ତୋତେ ବୁଡ଼ାଣିଏ ଦେବନ୍ତି ।" ମୁଁ ସେହି କଥା କହି ଠାକୁରଙ୍କୁ କୁହାଇ ହୁଏଁ । ମୋର ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ଥାଏ ସେହି ଚିତ୍ତଲନିର୍ମିତ ଠାକୁର ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା କରି ପାରନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅସୀମ କ୍ଷମତା । ଜନ୍ମ ସେ ଅମର । ମାମା ଯାହା କହିବେ ସେ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ଶୁଣିବେ । ମୁଁ ଯାହା କହିବି ସେ କରିବେ । ସେ ପରି ଅମର ଠାକୁର । କିନ୍ତୁ ଏବେ ସେ ବିଶ୍ୱାସ ଗଲାଣି । ସେତେ-ବେଳେ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଜୀବନ୍ତ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲି । ଠାକୁରଙ୍କର ମୁଁ ଅପଣାର ବୋଲି ଜାଣିଥିଲି । ସ୍ୱର୍ଗ ମୋର ହାତ ପାଖରେ ଥିଲା । ଠାକୁର ମୋର ସନ୍ନିକଟରେ ଥିଲେ । ଯେଉଁ ଭାବ ହୃଦୟରେ ଜାଗରୁକ କରିବା ପାଇଁ ଏତେ ସାଧନ ଏତେ ତପସ୍ୟା, ଯାହା ପାଇଁ ଯୋଗୀ, ଋଷି ଏତେ ତପ, ଜପ, ଯୋଗ, ଯାଗ କରନ୍ତି ସେହା ମୋର ସ୍ୱଭାବ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏବେ ନାନା କଷ୍ଟ ତର୍କ, ମୀମାଂସା, ନ୍ୟାୟ, ସାଂଖ୍ୟ, ବିଚାର, ଯାପ, ପ୍ରଣ୍ୟ, ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ଜାଣି ମୁଁ ଦୂରକୁ ଚାଲିଗଲିଣି, ଯେତେ ଜଟିଳ ଦାର୍ଶନିକ ଭାବ ଜନିଲୁଣ୍ଡନ ହୃଦୟଗମ ହେଉଛି, ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୁଁ ସ୍ୱର୍ଗରାଜ୍ୟର ଚେତନ ହୃଦୟକୁ ହୃଦୟକୁ ଚାଲିଯାଉଛି । ହାସ୍ୟ, ମୋର ସେ ପିଲାକାଳ, ସେ ସରଳ ଅମାୟିକ ବିଶ୍ୱାସ, ସେ ଅଜ୍ଞାନତା ପୁନଶ୍ଚ ଫେରି ଆସନ୍ତା । ଛାଡ଼ା ଯାଉଛି ଆଜି ତ ଫେରି ପାଇବ ?

ମାମା ମୋ ମସ୍ତକରେ ଗୋଟିନା ଛାପି ଦିଅନ୍ତି । ଦେହରେ ତିଳକ ଛାପା ମାରି ଦିଅନ୍ତି । ଏହିପରି ତିଳକ-ଚିତା ହୋଇ ଶାଇବାକୁ ଯାଏଁ । ଶାଇପରି ସାରି ମାମାଙ୍କ ପାଖରେ ଶୋଇବାକୁ ଯାଏଁ । ଶରୀରେ ନ ବୁଲିବ ବୋଲି ମାମା କେତେ ସାକୁଲେଇ ବହଲେଇ ଶୁଆଇ ପକାନ୍ତି । ମୁଁ ଅଣିବୁଝି ପଡ଼ିଥାଏଁ । ମନ ଥାଏ ତୋଟାରେ । ମାମାଙ୍କର ଯେପରି ଅଣି ଲାଗିଯାଏ ମୁଁ ବସ ବସ ଉଠି ବାହାର ଅସେଁ । ଏକା ଜନ୍ମାସରେ ଯାଇ ତୋଟାରେ ଦାଉଳ । ତୋଟାରେ ସବୁ ସାଙ୍ଗ ଖେଳାଳିମାନେ ଆଗରୁ ହାଜର ଥାଆନ୍ତି । କେଉଁ ଦିନ ଏ ଖେଳ ଖେଳିବାକୁ ହେବ ତାହାର ବିଚାର ସ୍ଥିର ଥାଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁଥିରେ ଲାଗିଯାଉଁ ସେଇଥିରେ ଶରୀରେଳ ଚଟିଯାଏ । କେଉଁଦିନ ଲୁଚକାଳି ଖେଳ ଅରମ୍ଭ ହୁଏ । ଗଛ ପଛଆଡ଼େ ବା ବିଆବୁଦା ଭିତରେ ଅଣିଛି ଲୁଚିବାର ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ । ଦିନେ ଦିନେ ବାଗୁଡ଼ି ଖେଳୁଁ । ଦିନେ ଦିନେ ରଜା-ମନ୍ତ୍ରି ଖେଳ । ଏହିପରି କେତେ ଖେଳ ତାର ନାମ ଭୁଲିଗଲିଣି । କେଉଁଦିନ ଶିଆଳ ଗୋଡ଼ାଉଁ । କେଉଁଦିନ ଚଢ଼େଇପୋ ଗୋଳିଉଲ୍ଲି । କେଉଁଦିନ ମନ୍ଥରପାଟ ଖେଳା ମାରୁଁ । ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଗରମରେ ଏହିପରି କଠିନ ବ୍ୟାୟାମ କରି ସୁଦ୍ଧା ଦିନେ କ୍ଳାନ୍ତି ବୋଧ କରି ନାହିଁ । ଆଜିକାଲି ଗରମରେ ଗାଧୋଇ ଘରକୁ ଆସି ହୁଏ ନାହିଁ ଜମା ଦିପହରକେଳେ ପରଣ୍ଡା ଦରବାକୁ ବାହାରକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଉତ୍ସାହ ଛାଡ଼େ । ଖାଲି ଯେ ଉତ୍ସାହ ଛାଡ଼ା ନୁହେଁ ; ପ୍ରକୃତ ଅନିଷ୍ଟ ହେବାର ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଭୟ କରୁଛି । କେବେ ହେତେ ଖେଳିବାଳେ ଖେଳା ମାରି କଣ୍ଟା ଅମ୍ବ ଖିଲିଲେ ଜାମୁଡ଼ି ଭାର ସଦ୍ବ୍ୟବହାର କରୁଁ । ଶୀତଦିନେ ଗାଁ ଭିତରେ ଲୋକଙ୍କ ବାଡ଼ିରେ ପଶି ଦରକୋଳି ଖାଇ ଲଣ୍ଡରେ ପେଟେ ଲେଖାଏଁ ପାଣି ପିଇଁ । ଏହାଛଡ଼ା କାଳୁଡ଼ି, ପିଡ଼ୁଡ଼ି ଇତ୍ୟାଦି ସାମୟିକ ଫଳ ଯେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଲୁଚିଭେଳକ ସାମିଲ ନ ହୁଏ ତାହା ନୁହେ । କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ ସେତେବେଳେ ଏ ସମସ୍ତ ଗୁରୁପାକ ଦ୍ରବ୍ୟ ଅବଲୀଳାକ୍ରମେ ଜିରିଯାଇ ହଜମ କରୁଥିଲି, ଦଳଦଳିଗି ସୁଦ୍ଧା ବିଦ୍ରୋହ ଧରି ନାହିଁ । ହାଣ୍ଡି ଭାଣ୍ଡି ଭେଣ୍ଡି ଲୁଚିଭେଳକ,

Digitized by srujanika@gmail.com

ଶଣ୍ଠ ଆମ୍ଭଲ ନା ଜଳୁଅ ଏକା ଏକା ଦ'ପହରେ ଜାଃଶେଷିତ ବସିଛୁଁ, କିନ୍ତୁ, ଏବେ ସେସବୁ ପଦାର୍ଥରୁ ଭିତିଏ ଷ୍ଟେଟରେ ପଡ଼ିଲେ ଚିତ୍ତଚାଞ୍ଚଳ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ଦିନ ଗୁଣି ଯାଉଛୁ । ମନେ ମନେ ଆମେ ବଡ଼ୁଛୁଁ । କିନ୍ତୁ ପଲେ ପଲେ କେତେ ଲୋକଙ୍କୁ ଛାଡ଼ୁଛୁଁ ସେ କଥାରେ ମୋଟେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେଉ ନାହିଁ । ଦେଖି ମଧ୍ୟ ଦେଖୁ ନାହିଁ । ଅଖି ଥାଇ ଅନ୍ଧ ହୋଇ ରହିଛୁଁ ।

ଦିନେ ଦିନେ ଦଦମ୍ବାପଡ଼ି ଆଖି ଉଚ୍ଚଟି ଚାହେଁ । ପ୍ରସ୍ତୁତ ଜଳୁଁ ଓ ମେଘରେ ନିଦ୍ରାଭ ଗୋଳେଇ ଅନନ୍ତରେ ଶୀଘ୍ର । ଜେବେ ଜେବେ ନାଚଫେଣି ଫୁଲ ଚ୍ଛାଣ୍ଡ ସେଥିରେ ଥିବା ରଙ୍ଗରେ ଲାଲ ଲାଲ ବେଶ ହେଉ । ଜେଲ ବୁଢ଼ା ଅଖିବାର ଦେଖିଲେ ଦିନ ଉଙ୍ଗ ଯେ ଯାହା ସବୁକୁ ଫେରିଯାଉ । ମଜିମାନଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରତିଦିନ ସେମାନଙ୍କ ବାପ ବା ମାଙ୍କ ଠାରୁ ଗାଳି ମାଡ଼ ଖାଆନ୍ତି । ଜଣକର ଏହି ଅବସ୍ଥା ହେଲେ ଆଉ ସମସ୍ତେ ଭୟରେ ରଙ୍ଗ ଦେଇ ଦୁର୍ଗ ଅଶ୍ରୟ କରନ୍ତି । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଘରକୁ ଫେରିଆସେଁ ।

ଜେଲ ବୁଢ଼ାଙ୍କରେ ସମସ୍ତେ ନଣ୍ଡିକୁଲକୁ ଫେରି ଯାଉଁ । ସେତେବେଳେ ଆଉ ପ୍ରଖର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କରଣଜର୍ଜ୍ଜରିତ ଉତ୍ତପ୍ତ ବାଲୁକାରାଶି କୋମଳ ଶିଶୁଚରଣର ଅନ୍ତରାୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ଆଉ ଦ'ପହରଥା ଝାଉଁ ପବନ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଛୋଟା ଅଶ୍ରୟ କରିବାକୁ ପ୍ରେରଣ କରେ ନାହିଁ । ଅପ୍ରୋକ୍ତିଗ ଉଚ୍ଚଦ୍ରବଣ ଉଦ୍ଭାସିତ ବିକଳ୍ପ ପ୍ରାନ୍ତର, ବୈଚିତ୍ରଣୀଚିତ୍ରଙ୍ଗ-ସଙ୍ଗୀତଳ ମଧୁର ଦକ୍ଷିଣପବନ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ ଅମ୍ଭଣ ଉଚ୍ଚଦ୍ରଣ । ସେ କୋମଳ ଅମ୍ଭଣ ସ୍ପର୍ଶରେ ଚ୍ଛାଣ କରି ଭାବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରାଣ ଭାଳିଦେଉଁ । ଯେତେବେଳେ ଛୁଧା ତୃଷ୍ଣା ସବୁ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇଯାଉଁ । ବୈଚିତ୍ରଣି, ତୋର ଗୋଧୂଳି ଶୋଭା ସମ୍ପଦ ଥରେ ଯେ ନିରୀକ୍ଷଣ କରୁଛୁ ସେ ତୋତେ କେବେ ବିସ୍ମରିବ ନାହିଁ । ତୋର ଭାଦାଣିଆ ଶବ୍ଦ, ଧିର ଧିର ପବନ ମୋର ପ୍ରାଣ ଶିରଦନ ଅଧିକାର କରି ରହିଛି । ସେତେବେଳକାର ତୋର ଦୈବ-ସୁନ୍ଦର, ଚକ୍ଷୁ-ମଧୁର ମୂର୍ତ୍ତି ବି ମନୋହର, ବି ପ୍ରୀତିକର ! ବାସ୍ତବିକ ସେତେବେଳେ ତୋର ସହାସ୍ୟବଦନ ସତ୍ତ୍ୱ ବୁଢ଼ିଯାଏ । ଦିନଯାଉ ବୁଲି ବୁଲି ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବଙ୍କର ମୁହଁ ଲାଲ ପଡ଼ିଯାଏ । ତା ଦେଖି ପ୍ରକୃତିବଧୂ ଦେଖେ ଅଦ୍ଦରରେ, ଦେଖେ ଶରଧାରେ ତାଙ୍କର ଦିନକରର ପଣତ ଦେଇ ଯବନ୍ତୀନ୍ତ ଉଦର ମୁଁହ ପୋଛି ଦିଅନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଉ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି ସେହି ପଣତ ତଳେ ମୁଁହ ଲୁଚାଇ ଦିଅନ୍ତି । ସ୍ୱନା ସେହି ଶଣ୍ଠିକରେ ଗଣ୍ଠିଦେଇ ତାଙ୍କ ମା ତାଙ୍କ ଗର୍ଭ-ଧନକୁ ଘରକୁ ନେଇ ଯାଆନ୍ତି । ଏକା ପଥରରେ ସବୁ ଗୁଳିଯାଏ । ବୈଚିତ୍ରଣି, ତୋର ସେଥିପାଇଁ ଏବେ ଦୁଃଖ କାହିଁକି ମା ? ତୁତ ଏଇଥିଣି ହସୁଥିଲୁ । ଏଇଥିଣି ଜେତେ ଆନନ୍ଦରେ ଜଳ ଜଳ ହେଇ ନାଚୁଥିଲୁ । ଆମେ ସବୁ ହାତ ତାଳି ମାରି ତୋହର ସାଙ୍ଗରେ ନାଚୁଥିଲୁଁ । କୁଆଡ଼େ ଗଲା ? ଏତେ ଗୁଣ୍ଡେ ସବୁ କୁଆଡ଼େ ଉଡ଼ିଗଲା ? ଜଣ୍ଡେ ପୂର୍ବେ ତୋର ଘର ତାଳିଗଛ ସବୁ ସ୍ୱନା ମୁକୁଟ ପିନ୍ଧି ଦକ୍ଷିଣପବନରେ ଦୋହଲୁ ଥିଲେ । ନଡ଼ିଆଗଛ, ବାଉଁଶରେ ମୁଣ୍ଡରେ ଉଚ୍ଚ ତୃଣଶ୍ୱ ରଙ୍ଗ ଢୋଳି ଦେଇଥିଲା । ତୋର ଧ୍ୱସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଶୁଭ୍ର ବାଲୁକା ଶଯ୍ୟାରେ ଜାହୁଁ ଉଦ୍ଭପାଟଳ ସ୍ପର୍ଶପବ୍ରଗ ଚ୍ଛାଡ଼ି ପଡ଼ିଥିଲା । ତୁ ଜଳେ ଅଙ୍ଗସ୍ପଳନରେ ଶ୍ୱେତ୍ ଗଳ ଉଲ୍ଲୋଳନ କରି ଢେମ ପ୍ରସ୍ତରେ ଝଲସଲ କରୁଥିଲୁ । ଏତେ ଶବ୍ଦ ଜାହିଁକି ମା ? ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଲାବେଳେ ତ ଜେଣ୍ ହସ ହସ ଥିଲୁ ; ସେ ଭିତାଡ଼ ଢେଲା ମାରେ ଜାହିଁକି ମଣ୍ଡଳ ଗଲୁ ? ବାଲସକାଳେ ତ ସେ ପୁଣି ଆସିବେ ; ପୁଣି ସେ ହସିବେ । ତୁ ହସିବୁ ; ତୁ ନାଚିବୁ । ସେ ପ୍ରଥମେ ଆସି ତୋର ଶରହ ଶଧୂର ଅଙ୍ଗକାନ୍ତି ଅରୁଣାଧରରେ ଚୁମ୍ବନ କରିବେ । ତୁ ଗୋଇଯିବ ମା । ବ୍ରହ୍ମଃ ! ସ୍ୱଗେ ଦୁଃଖେ କଟାଇ ଦେ । ତୋତେ ଦିନ ଜନ୍ମମାନୁଁ ଦିନ ଲାଗନ୍ତି ନାହିଁ ? ତୋର ଦୁଃଖ ଜାଣି ଜନ୍ମମାନୁଁ ଧାଇଁ ଆସୁଛନ୍ତି । ଭାଇ ଭଉଣୀ ଗପ କର, ସ୍ୱଗ ଦୁଃଖ କୁହାକୁହି କର ।

ଭାଇ ଭଉଣୀ ଲାଇ, ନିଳ ଜେତେ ଶାମୁକା ଜଳ ଜଳ ଉଣ୍ଡ ଥାଆନ୍ତି । ଆମେ ସେହି ଶାମୁକା ସାଉଁଥିବାରେ ଲାଗି-ଯାଉଁ । ଦିନ ଜେତେ ଜେଣ ସାଉଁଥିବ । ବାହାର ଜେତେ ହବ । ସାଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏହିପରି ଜିତ ହେବ । ପ୍ରାଣପଣେ ଶାମୁକା ସାଉଁଥା । ମନେ ମନେ ଜେଡ଼େ ବଡ଼-ଲୋକ ହେଇଯାଉଁ । ସେତେବେଳଯାଏ ଶାମୁକାର କଥା ମନରେ ଅଛି ତେତେବେଳଯାଏ ତାର ମୂଲ୍ୟ ; ତେଣିକି ତା କଥା ଭୁଲିଗଲେ ତ ଅଛି ଚିହ୍ନ ନାହିଁ ! ତେବେ କାହିଁକି ଏତେ ଯତ୍ନ ? ବୃଥା ଜଳିଥିବ ପଦାର୍ଥରେ ଏତେ ତୃଷ୍ଣା !

Digitized by srujanika@gmail.com

ଶୈଶବକାଳ ପାଇଁ—ସଡ଼କ ଲାଗି ! ହାସ୍ୟ ମୃଗ୍ୟ, ମୋହାଳ ମାନବ ଏହିପରି ପିଲାବଣ୍ଡାଣିମ୍ବା ମୋହରେ ମାତ ରହନ୍ତି । ସ୍ୱଭାବରେ ଜୀବନଯାତ୍ରା କେବଳ ଶାମୁକା ସାଜିଯାଉଛି ! ଭେବେ ବୁଝି ନାହିଁ । ବୁଝି ନାହିଁ ଯେ ମଳିଛି ମୂଳ । ମନରେ ଭଲେ ଯେ ସ୍ୱର୍ଗ ସମ୍ପଦ, ମନରେ ନ କରେ ସ୍ପର୍ଶ ସେହି ପଦାର୍ଥହିଁ ଜରୁରୀ । ଜଗତଯାତ୍ରା ସମସ୍ତେ ଭେବେ ମୋହର ପଥ ପିଲା । ବୁଦ୍ଧିରେ ପିଲା ଜନ୍ମ ସରଳତାରେ ପିଲା ନୁହେ । ଶୀଳରେ ପିଲା ଜନ୍ମ ଶ୍ୱାସରେ ନୁହେ । ମୂର୍ଖତାରେ ପିଲା ଜନ୍ମ ଦୁଢ଼ତାରେ ନୁହେ ।

ଜଅବୃଦ୍ଧାରେ ଶିଆଳ ବୁଦ୍ଧିଲା । ଯୋଷାଏ, ଯୋଡ଼ାଏ, ଚକ୍ରଟା, ଚକ୍ରେ ଶତ ଶତ । ସମସ୍ତେ ଜାଳଜାଳ ମାଳ ଦୌଡ଼ିଲେ, ସମସ୍ତଙ୍କରେ ଖେଳେ ହେଲେ ।

"ଛୁକେ ଛୁକେ ବଡ଼ ନାହାରେ
ଜଅବଡ଼ଗଣ୍ଡ ଜାଣରେ ଯାରେ ।"

ଅସଠାଇଁ ବଡ଼ ବଡ଼ ପିଲାମାନେ ସେତେବେଳେ ବାଲିରେ ମାଳ ଗୋଳ ପାଣି ବାଡ଼ୁଥାଆନ୍ତି । ଥୋକାଏ ବାଲିରେ ଗୋଡ଼ ଗୋଡ ଶିଆଳଜାତ, ଲୁକୁରପଣ୍ଡା ଭଅଇ କରୁଥାଆନ୍ତି । ଭାଙ୍ଗଠାଇଁ ଯେ ବଡ଼ ସେମାନେ ବାଲିରେ ବାଣ୍ଡିଆ ବାଗୁଡ଼ି, ସେଉ ଥାଆନ୍ତି । ମୁରବି ମାନେ ବଡ଼ଲମ୍ବଗଛମୂଳେ ଗୁଣ୍ଡ ରୂପରେ ବସି ହାଓସ୍ୱା ଖାଉ ଥାଆନ୍ତି । 'ମୁଁ କେବେ ଭାଙ୍ଗର ପଥ ବଡ଼ ହେବ ?' ଏହି କଥା ସେତେବେଳେ ମନରେ ହେଉଥିଲା । ହାସ୍ୟ ଯଦି ମୁଁ ଜାଣି ଥାଆନ୍ତି ବଡ଼ ହେଲେ ଏତେ ଚିନ୍ତା, ଏତେ ଭାବନା, ଏତେ ଦୁଃଖ, ଏତେ ଯନ୍ତ୍ରଣା, ଭେବେ ମୁଁ କେବେ ସେ କଥାକୁ ମନ ଚଳାଇ ଥାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ବଡ଼ ହେଲେ ଯେ କେବଳ ଶୁଖିଲ "ହାଓସ୍ୱା" ଖାଇବାକୁ ହୁଏ ଏ କଥା ଏତେ ମୁଁ ମର୍ମ୍ମେ ମର୍ମ୍ମେ ବୁଝିଲିଣି । ମୋତେ ଭଲ ଅରେ ସେ ପିଲାକାଳକୁ ଏଏ ଫେରାଇ ଦିଅନ୍ତା । ଝକ୍ ମାରେ, ଅଉ ବଡ଼ ହେବାକୁ ମନ ଭଲନ୍ତି ନାହିଁ ।

କ୍ରମେ ସନ୍ଧ୍ୟା ହୋଇ ଆସେ । ସ୍ୱଚ୍ଛଜଳ ଛଳ୍ଛଳ ଅଙ୍ଗବାଣ୍ଡି କ୍ରମେ ମଳିନ ହୋଇଯାଏ । ଜାକୁ ମଳିନତର ଜଳ ଜଳକୁଦଳ ଭାଙ୍ଗ ଗୁଣ୍ଡଅଡ଼ ଉଡ଼ି ଆସି ମହାଦେବ ଗୋଠ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତରେ ଜମାଟ ବାନ୍ଧି ଜା—ଜା—କରୁଥାଆନ୍ତି । ବାଉଡ଼ି ପଲକୁଥିଲ ବୈତରଣୀ ବଣ୍ଟକୁ ଥରକୁଥିଲ ପାର ହେଉଥାଆନ୍ତି । ନଈଜଳ ଭୟରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇଥିବା ଭଙ୍ଗଳା ଭାଙ୍ଗ ଶିଗୁଡ଼ାକ ନଈ ଦେହରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇ ଭାଙ୍ଗର ଶଭ ଦୋହଲାଇ ଥାଆନ୍ତି । ଲମ୍ବ ଲମ୍ବ ଭାଳଗଛର ଛାଇ ନଈରେ ପଡ଼ି କଳା କଳା ଅଜଗର ପରି ଦିଶୁଥାଏ । ନଈପାଣି ଯେତେବେଳେ ଜଳି ଉଠେ ଧାଡ଼ିକ ଧାଡ଼ି ଅଜଗର ଫଣା ଟେକି ଖେଳି ଉଠନ୍ତି । ଆମେ "ମାଆ ଲୋ" ବୋଲି ବଡ଼ ପଳାଇ ଆସୁଁ । ଚକ୍ର ଉପରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ନଈକୁ ଖଣେକାଳ ଅନାଇ ରହୁଁ । ଆଜି ଖାଉଗତ ଲାଗି ପ୍ରାଣର ବୈତରଣୀ ଠାରୁ ବଦାସ୍ୱ କେତାକୁ ହେବ । ଏହି ସମୟରେ ନଈ ସେପାଖରୁ ଝାଞ୍ଜ, କରତାଳ, ଶଙ୍ଖ, ସନ୍ଧ୍ୟା, ବାଜି ଉଠେ । ମୁଁ ସେତେବେଳେ ସଙ୍ଗୀତ ବୁଝିଥିଲି ନାହିଁ । ତନ୍ତୁ ସେ ଗାନ୍ଧ୍ୟ ଅରବିନ୍ଦ ମଧ୍ୟର ସନ୍ଧ୍ୟା ମୃଦଙ୍ଗ ଧ୍ୱନି ଆଜି ସୁଦ୍ଧା କାନରେ ଧ୍ୱନିତ ହେଉଛି । ସେ ମଧ୍ୟର ଶିଶୁଜୀବନଟାହିଁ ସଙ୍ଗୀତମୟ ଥିଲା । ଏବେ କଠିଣ ପ୍ରାଣରେ ସେ କୋମଳ ସଙ୍ଗୀତର ଝଙ୍କାର ମନେ ପଡ଼ିଲାନାହିଁ, ଖଣେକ ପାଇଁ ମୋର ଚିର ଦୁଃଖ ସଙ୍ଗୀତମୟ ଜୀବନ ଫେରି ଆସେ । ମୁଁ ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ମୋର 'ଚିର ଦାହାମୟ ଏ ଛର ଜୀବନକୁ' ଖେଳ ହେଇ ସେହି ଝଙ୍କାରକୁ କାନରେ ରହେଁ । ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ବିସ୍ମୃତପ୍ରାଣରେ ଦୂରଗତ ବଂଶୀଧ୍ୱନି ପ୍ରାୟ ସେହି ଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣ କରେଁ । ତନ୍ତୁ ହାୟ, ସେପ୍ରକାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ-ମଧୁରିମା ବା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ-ସମ୍ବୋହନ ତ ନାହିଁ ! ସେହି ସ୍ମୃତି, ସେହି ଶୈଶବ ସ୍ମୃତି, ମନରେ ଜାଗରୁକ କରାଇ, ସେହି ଅତୀତର ସୁଧା ପ୍ରାଣରେ ଢାଳି ଦିଏ ମାତ୍ର । ଯାହାହେଉ ସେହି ମୋର ସ୍ୱପ୍ନ, ସେହି ମୋର ଆନନ୍ଦ, ସେଥିରେହିଁ ମୋର ତୃପ୍ତି ।

ନୂଆବସ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ମୁହଁରେ ଓଡ଼ଣା ଝାଣି ମୁହସଞ୍ଜିଆ ବେଳେ ଗୋଡ଼ଧୂଳି ଧୋଇବାକୁ ଅସନ୍ତି । ଭାଙ୍ଗର ଝୁମୁର ଝୁମୁର ମଜୁର ଗୁଳି ସେହି ବିଶ୍ୱସଙ୍ଗୀତର ମଧ୍ୟର ଝଙ୍କାରରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଭାଳ ଦେଇ ଥାଆନ୍ତି । ମୁଁ ସେହି ଝୁମୁଁ ଝୁମୁଁ ଅନୁସରଣ କରି ଘରକୁ ଫେରି ଆସେଁ । ଘରର ଅଙ୍ଗଣାରେ ଛାଣ୍ଟି ସଢ଼ିଥାଏ । ଠାକୁରଘରଡ଼ିରେ ସନ୍ଧ୍ୟାଘଡ଼ି ବାଜେ । ତୁଳସୀଚାତ୍ରର ପଖରେ ସ୍ତମ୍ଭରେ ବସେ, ଶଙ୍ଖ ବାଜେ, ଜଳିଉଠି ଗୁଣ୍ଡଧୂପ ଅମେ ସରୁ ମୁହଁରେ ଶଙ୍ଖ ବଜାଇ ଦୌଡ଼ି ଚାଲିଁ । ସେଥିରେ ଦେବା ଦେବୀମାନଙ୍କୁ ଖେଳିଁ । ଚାଲ ଚାଲ ସୁର ସୁର ଜଗାଇ ପଡ଼ୁଁ, ଫେରି ଉଠି ଚାଲ ଚାଲ ହାତ ମେଲାଇ ପାଠ କରି କହୁଁ ;—

Digitized by srujanika@gmail.com

"ଚକା ଚକା ସନ୍ଧିର
ମାମୁସର ଚର୍ଚ୍ଚିର"

ଆଉ ଘରୁ ।

କେବେ ସାଇକ ବୁଲିବାକୁ ଯାଉ । ସମସ୍ତିଙ୍କ ବାହାରେ ଗୋଟିଏ ଜଣ ; ଏକା ଆମ ବାହାର ଜଣ ପର ନୁହେ । ଆମ ଜଣ କେଡ଼େ ବଡ଼, କେଡ଼େ ଉଚ୍ଚ ; ଗାଲ ଗାର୍ଣ୍ଣପୁଷ୍ପ ପର ଦିଶିଥାଏ । ଏକଦୃଷ୍ଟିରେ ଝିଅ ପ୍ରତି ମିଳ ବସି ବୁଢ଼ିମାଉସୀ ଖେଳୁ । ଜଣେ ଚଢ଼ମଣିଷ ବୁଢ଼ୀମାଉସୀ ହୁଏ । ପହଲ୍ଲ ଗ୍ରେଟ ଠିକ କରିବା ପାଇଁ ସେହି ଜଣକ ଉଗ ଲୁହେ । ସେ ଉଗରୁ ପଦେ ଲେଖାଏଁ ମନରେ ଅଛି—

"ଇଷ୍ଟଡ଼ି ମିଷ୍ଟଡ଼ି ଧାଇଁ ଚଡ଼ି ଚଡ଼ି
କାଇଁସ କାଇଁଡ଼ି ପିଠା ନଳିତା" ଇତ୍ୟାଦି ।

ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟ ଅଛି ।

"ଅକଲ ମକଲ ଟକଲ ଟିଅ
ଗଣେସ ନାଗର ବାଜଇ ଢିଅ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହାର ଅର୍ଥ କଣ ଏବେ ବିଚ୍ଛ ବୁଝୁ ନାହିଁ । ଆଉ କେବେ ସେ ବୁଝିବି ବା ଆଉ କେହି ବୁଝିବ ତାହା ଅସମ୍ଭବ । କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ତ ଗୋଟିଏ ମୋହନ ଗୁଣ ଅଛି, ଯେତେବେଳେ ପାଠ ସେତେବେଳେ ଶୁଣିଲେ ମୋତେ ବଡ଼ ଭଲ ଲାଗେ । କିଏ ଯେପରି ତ ଅନ୍ତର୍ବାଣୀସ୍ୱ ମାଦକତାରେ ମନ ପ୍ରାଣ ମତାଇ ଦିଏ । ତ ସୁନ୍ଦର ମଧୁର ଆବେଶରେ ଅନ୍ତରାତ୍ମା ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇଯାଏ ।

ଭାତ ହେଇଗଲେ ଭାତ ଖାଇସାରି ମାମା ପାଖରେ ଶୁଏଁ । ମାମା ମୋତେ ଶୁଆଇବା ପାଇଁ କେତେ ଦୁହା, କେତେ ଉଗ, କେତେ ଛଡ଼ା, କେତେ କଥା କହନ୍ତି । ଠିଠିରେ ହାତ ମାରି କହନ୍ତି

"ବାଇ ଚଢ଼େଇରେ ବାଇ ଚଢ଼େଇ
ବାଇଆ ଯାଇଛ ଗାଇ ଚରେଇ"

ତାଙ୍କ କଥାରେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ 'ହୁଁ' ମାରୁଥାଏଁ, ଆଉ ବେଳେ ଗୋଟିଏ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ଦିଏଁ । ସେ ସବୁ ଯଥା ସମ୍ଭବ ଚଟ୍‌ଚଟ୍ ଉତ୍ତର ଦିଏ । ସେଥିର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ବିଚାର ମୁଁ କରେ ନାହିଁ ; କେବଳ ବିଶ୍ୱାସ କରିଯାଏଁ । ସେତେବେଳେ ଲୋକଙ୍କ କଥାରେ ଯେପରି ସରଳ ବିଶ୍ୱାସ, ନିଃସନ୍ଦେହ ସରଳ ଭାବ, ବିଶେଷତଃ ପାଳସ୍ମୃତି କଥାରେ ଯେପରି ସ୍ୱଗାଢ଼ ଅନୁରକ୍ତି ଥିଲା ସେ ସମୟରେ ଯଦି ସେ ନୈତିକ ଆଚାର ବ୍ୟବହାର, ଈଶ୍ୱର ଭକ୍ତି ପ୍ରଭୃତି ନାନାପ୍ରକାର ସଦୁପଦେଶ ଦେଇ ଥାଆନ୍ତେ ତେବେ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଜୀବନରେ ତାହା କେଡ଼େ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଉ ନ ଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଲାଗ୍ରସମାଜରେ ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷାର ଅଭାବରୁ ତାହା ହୋଇ ପାରୁନାହିଁ । ବରଂ ସେ ବିଚାରମୁକ୍ତ ସମୟରେ ଶିଶୁ ବୃଦ୍ଧ, ବାସ, ଗ୍ରେଟ କଥା ଶିଖି ହୃଦୟକୁ ମାତ ଓ ଦୁର୍ବଳ କରି ପକାଏ । ମୁଁ ଯେତେ କଥା ଶିଖିଥିଲି ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ 'ଟ୍ରଥ୍ ଟ୍ରଥ୍' କଥାଟି ମୋ ମନରେ ଅଛି । ସେ କଥା ଏବେ ମନେ ପଡ଼ିଲେ ଅଘଟନ କଥା ଧାଡ଼ିକ ଧାଡ଼ି ମନ ମଧ୍ୟରେ ଉଦିତ ହୋଇ ଯୁଗପତ୍ ହର୍ଷଶୋକାଦିର ଛାୟା ଉତ୍ପାଦିତ କରିବ । କଥା ଶୁଣୁଁ ଶୁଣୁଁ ଅଖି ଲାଗିଯାଏ । ମୁଁ ମାମାଙ୍କ କୋଡ଼ରେ ଶୋଇପଡ଼େ । ଶୋଇ ଶୋଇ ଦିନଯାଦିର କଥା ଓ ମାମାଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଥିବା ତାହାଙ୍କି ସବୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦେଖେ । ତାହା ସାଙ୍ଗରେ ଦିଏ ମିଶେ ଭାବ ଠିକଣା ନାହିଁ । ଏହିରୂପେ ବିମୁଗ୍ଧ ବିମାତାର ସ୍ୱକ୍ଷରେ ବିଚରଣ କରୁଁ କରୁଁ ରାତି ପାହିଯାଏ । ରାତି ପାହିଲେ ପୁଣି ସେହି କଥା । ପୁଣି ସେହି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଠେ, ଫୁଲ ଫୁଟେ, କୋଇଲି ଡାକେ, ବୈତରଣୀ ଆନନ୍ଦ ବିଭୋର ହୋଇ ନୂଆବେଶ ପିନ୍ଧେ । ପୁଣି ସେହି ଖେଳ, ପୁଣି ସାଙ୍ଗଙ୍କ ମେଳ । ଏହିରୂପେ ଦିନପରେ ଦିନ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ମାଖି କାଳର ସରଳ ତରଳ ପ୍ରବାହରେ ପଡ଼ି ଗଡ଼ି ଗଡ଼ି ଚାଲି ଯାଉଥାଏ । ମୋତେ ତାହାର ସାଙ୍ଗରେ ଖଣ୍ଡିଏ ସୂକ୍ଷ୍ମ ରେଖାସମ ସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧି ଦେଇଥାଏ । ଦିନାକାଳେ ଆମ ବୁଢ଼ା ଅବଧାନ ପାଖରେ ମଣ ହେବାପାଇଁ ଚଉଯାଡ଼ୀରେ ବସିଥିଲି । ଗାଲ ଯାଇ ହାଇଯୋଡ଼ ଗଡ଼ ମୁଣ୍ଡୁଳା ଉଚ୍ଚରେ ମୂର୍ଚ୍ଚ ପର ବସିଥାଏଁ । ଆଉ ସବୁ ଗୃହାଳି ପିଲାଏ ପାଠ ପଢ଼ୁ ଥାଆନ୍ତି ମୋତେ ବଡ଼ ଭଲ ଲାଗେ । ମୋ ମନଥାଏ ଲଇବାଲରେ ବା ଚୋଟାରେ । କିନ୍ତୁ ସେଦିନଠାରୁ ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ଗୀତ ଅରମ୍ଭ ହେଲା ମୋତେ ଗୃହାଳି ଭଲ ଲାଗିଲା । ସେ ସବୁ ଗୀତ ମୁଁ ବୋଲେ ନାହିଁ ତଥା ସେଥିରୁ କିଛି ବୁଝେଁ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସେ ସ୍ୱର ଦେହରେ କେଉଁଠି କଣ ଥାଏ, ମୋତେ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦ ଲାଗେ । ମୁଁ ବିଚାରେ ଏକାନ୍ତ ଚିତ୍ତରେ ସେଥିର ତାଳ ଭେଦ ଦେଇଥାଏଁ ।

Digitized by srujanika@gmail.com

ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ପୂଜା କଥା ଟିକିଏ ମନରେ ପଡୁଛି । ଲଡ଼ୁଆ ପିଠା, ସୁଷ୍ଠାଞ୍ଜଳି, ଚିବ ଲଡ଼ୁଆ, ପାଣି ଭିତରେ ଗୁଣ୍ଡ-ବେଢ-ଲଡ଼ୁଆ ଦର୍ଶନ୍ତି ବା ଇତ୍ୟାଦି ମୋର ସ୍ମରଣ ହେଉଛି । ଆଜି ସ୍ମରଣ ହେଉଛି କିପରି ସମସ୍ତେ ଦଳ ଲାଗିଯାଇ ପିଲା ଅବଧାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଘରକୁ ଘର "ବନ୍ଦଇଁ ହର, ଦେବମ୍ବର" ଗୀତ ଗାଇ ମାଗଣ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲୁଁ ।

ମାମୁଁଗାଁରେ ଭାଇ ଦୋଳ ହୁଏ । ସାତଗାଁରୁ ସାତ ଠାକୁର ଆସନ୍ତି । ଧାଡ଼ିକ ଧାଡ଼ି ବିମାନ ବସେ । ଆମ ଠାକୁରଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖା ହେଟି କରି, ଲୋଗଗ ଖାଇ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଫେରି ଯାଆନ୍ତି । ଲୋକେ ସବୁ ଫସ୍ତ, ରଙ୍ଗପାଣିରେ ଲୋକେ ଲାଲ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ସମସ୍ତଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଅଗର ଫିଙ୍ଗନ୍ତି ଚିତ୍ରକାର ମାରନ୍ତି—ଆମେ ପିଲା ; ଆମକୁ କେହି ପଚାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଆମର ଏକା ଭାଇ ମନ ହୁଏ । ଆମେ ଜଣ କହୁଁ ନା ରୂପକର ବୁଲିରେ ପଡ଼ିଥିବା ଅଗର ଥୋଡ଼ା ତୋଳି ନେଇ ଜଳ ମୁହଁରେ ବୋଳିଦେଉଁ । ବଡ଼ା ସାଙ୍ଗଙ୍କ ଭିତରେ ବଗ୍ଗର କରି ଯେ ଯାହା ମୁହଁରେ ପଡ଼ିଥିରେ ବୋଳିଦେଉଁ ।

ମରୁଠଉଁ ବଳକା ବେଶୀ ମଉଜ । ଘର ଦି ୧୫ ନ ଥାଉ ଝିଅଙ୍କୁ ନିଦ ହେଉ ନ ଥିବ । ଖୋକାଏ ଭାସ, ପଶା, ବାଗୁଡ଼ି, ଦାଣ୍ଡିଆ ଅଗଡ଼ା ଆରମ୍ଭ କରିବେ । ଆଗ ଦିନ 'ସଙ୍କରାଜ' । ସେ ଦିନ ସବୁ ଯୋଗାଡ଼ ଯନ୍ତ୍ର, ପିଠା ପଣା, ଜାମ ଦାମ ସବୁ ସରିଥିବ । ଝିଏ କଦଳି ପଟ୍ଟିଆ ଗୋଡ଼ରେ ବାନ୍ଧି ବସିବେ । ବହୁଏ ହଳଦୀ ଲଗେଇ ନୂଆ ଲୁଗା ପିନ୍ଧି, ଚହଣା ନାଇ ବସିବେ । ଝିଅଙ୍କର "ଭଉଡ଼ି ବସି", ଭାସ, ପଶାର ଧୂମ ଲାଗିବ । ପୁଏ ସକାଳୁ ଗୀଧୋଇପଡ଼ି, ପେଟେ' ପିଠା ଅମ୍ବିଲ ଖାଇ ଅଡ଼ା ଜମାଇ ଦେବେ । ଘଡ଼ିକ ଘଡ଼ି ଥାଲିଏ ଲେଖାଁଏ ପାଳ ଗୁଳ ଆସିଥିବ । ବେଳ ବୁଡ଼ିଲେ ଲାଗିବ ବାଗୁଡ଼ି ଖେଳ । ଥୋକାଏ ଯାଇ ବସିଥିବାଗ ଡୋଳାରେ ଦାଣ୍ଡିଆ ଆରମ୍ଭ କରିବେ । ଥୋକାଏ ବଡ଼ ଗଛଡାଳରେ ଦୋଳ ଲଗାଇ ଝୁଲୁଥିବେ ଆଜି ଗାଉଥିବେ,

"ମୋ ଭାଇ ମଣ୍ଡରେ ସୁନା ମୁକୁଟ
ବଣ୍ଟିଥାଇ ଝଟ ଝଟ" ।

ଆହୁରି ଗାଆନ୍ତି

"ଗଗନରେ ଗୁରୁବେଳା,
ସରଧାବାଲି ଅନାଇ ଦେଲି ବି ନାନା ଲେ,
ଭଳି ରଥେ ଭଳି ବାନା,
ଯା ଗୁଲି ଯା ରେ—"

ଆମେ ତ କାହାର ସାଙ୍ଗରେ ମିଶି ପାରୁଁ ନାହିଁ । ଝିଅଙ୍କ ପାଖରେ ଥାଉଁ । ଆଜି ସ୍ୱାଦର ଭାସର ବୁଲି ବୁଲି ପିଠା ଖାଉଁ । ବ'ପହରବେଳେ ସାନ ସାନ ଆମ୍ବଗଛ ଡଗଗାଡ଼ରୁ ଉପାଡ଼ି ନେଇ, ତା ଝାଲୁଆ ଛଡ଼େଇ କାନ୍ଥରେ ଘୋଷି ପିଆଜାଲ ଭଳିଆ କରୁଁ । ଝାଲୁଆ ଘୋଷିଲାବେଳେ ମନ୍ତ୍ର ମଢ଼ା ହେଉଥାଏ

"ହାତ ନେ ଘୋଡ଼ା ନେ
ମୋ ପିଆଜାଲ ବଜେଇ ଦେ"

ଭଜବେଳେ ପ୍ରାୟ କାଉଁଳିଆ ଭରେ । ଆମକୁ କାଉଁଳିଆ ଭଲ ଲାଗେ ନାହିଁ ; ଆମେ ପଟିକରି ଯାଇ କହୁଁ,

"ଶବ୍ଦ ମା ଶବେଇ ଦେ"
"ଚନ୍ଦନପେଡ଼ି ଘୁରେଇ ଦେ"

ଭଜ ଭଜନ୍ଦଳଯାକ କମେଇ । ମୁଲିଆ, ସାଆନ୍ତ, ଭୁଇଁଶୀ, ଭଙ୍ଗୀ, ଧୋବା, ଭଣ୍ଡାର, ସମସ୍ତେ ଆପଣା' ପାଇଁ ଛଡ଼ି ମଉଜରେ ଲାଗନ୍ତି । ଭଜ ଭଜନ ବାଦ ସ୍ତ ପାହିଲେ ସମସ୍ତେ ଗୋଟିଏ' ଘାର୍ଦ ଉଲ୍ଲାସ ପକାଇ ସୁଣି ଆପଣା' କାମରେ ଲାଗନ୍ତି । ଆମର ଜନ୍ମ ସବୁଦିନେ ଭଜକମେଇ । କିନ୍ତୁ ଚିନ୍ତାଦିନ ଥାଏ ନାହିଁ ; ସବୁଦିନେ ଆନନ୍ଦ । ହାୟ ସେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତତା କୁଆଡ଼େ ଗଲା ! ନାନା ଜ୍ୱାଳା ସମ୍ବଣାରେ ଶରୀର ଜର୍ଜ୍ଜରିତ ହେଲାଣି, ମନ ଘୋଡ଼ିଗଲାଣି ; କୁଣ୍ଠ, ଶିଥିଳ ହୋଇ କେବଳ 'ପରବାହ' ଭାବ' ଭରି ଫାଟିଗଲାଣି । କେହି ଶୁଣିବାକୁ ନାହିଁ । ହାୟ ଜଗଦ୍‌ବନ୍ଧୁ ! ଏ ଅଭାଗର ଭାଳ ବି ଶୁଣିବ ନାହିଁ ! କରୁଣାସିନ୍ଧୁ, ଏ ପାତକୀ ପ୍ରତି ବି ଦୟା ହେବ ନାହିଁ ?

ଭରଷାଦିନେ ନଈ ବଢ଼େ । ବୈତରଣୀର ସ୍ୱଚ୍ଛ ନୀର ଅବଳ ହୋଇଯାଏ । ରଙ୍ଗଆ ପାହାଡ଼ ପାଣିରେ ଅଦ୍ଭୁତ ଜୀବନ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ସ୍ୱଚ୍ଛତୋୟା, ଶୀଣାଙ୍ଗୀ ବୈତରଣୀ ଭୀଷଣଭାବେ ଆବୃତ ହୋଇ ଦୁର୍ବଳ ଖାଉ ଥାଏ । ମାହାର ଭଳି ସୁ-ସୁ—ପାଣି ଗୁଳେ । ସାପ, ବଣ୍ଡି,

Digitized by srujanika@gmail.com

ବେଙ୍ଗ ପ୍ରାଣ ଶକଳରେ ଶଣ୍ଢିଏ ଜାତ ଉପରେ ଅଶ୍ରୁସ୍ନ ନେଇ ଭାସି ଆସନ୍ତି । ସଳାକୁ ସଳା ଜଳା ପିମ୍ପୁଡ଼ି କୂଳରେ ଲାଗନ୍ତି । କେଉଁଠି ସଞ୍ଚା ବାନ୍ଧ ଭଲସି ଧରୁ ଥାଆନ୍ତି ।

ଗାଁର ବଡ଼ ବଡ଼ ଷ୍ଟୋକାଏ ଚାଧିଆବେଳେ ଦଳ ବାନ୍ଧି ପହଁରନ୍ତି । ଜେଳଓଳି ଡଙ୍ଗା ଉଡ଼ନ୍ତି । ଆମେସବୁ କୂଳରେ ଆଇ ଅଜନେଇ ଥାଉଁ ।

ଛିଡ଼ ଗଳ ମାଡ଼ି ଆସିଲେ ଗାଁ ଉତ୍ତରକୁ ପାଣି ପଶେ । କେହି କାହା ଘରକୁ ଯାଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଦାଣ୍ଡରେ ପାଣି, ବାଡ଼ିରେ ପାଣି । ଯୁଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲେ ଖାଲି ଜଳମୟ ।

ଶରତ୍ ଆମ୍ଭେମାନେ ପଣି ଛଡ଼ିପାଏ । ବୈତରଣୀ ପୁଣି ଜକର ଜମଜମ୍ବ ବାନ୍ଧି ଧାରଣ କରେ । ଭାଣ୍ଡତ, ଗର୍ଜନ ଛଡ଼ି ପୁଣି ମଧୁର ନୃତ୍ୟ କରେ, ପୁଣି ମଧୁର ହସ ହସେ । ପୁଣି ବୈତରଣୀରୁ ମଧୁର ସଙ୍ଗୀତ ଝରି ଘର ଭୋଟା ସୁଖରତ କରେ ।

ସବୁଠୁଁ ଏକା କୁଅଁର ସୁନେଇଟି ମୋତେ ଭଲ ଲାଗେ । ଏଇ ସବୁ ଦଳକୁଦଳ ହୋଇ ରତ ଉଜାଗର ହୁଅନ୍ତି । କେତେ ନାଚ, କେତେ ଗୀତ, ଚଢ଼ା ଉଚ୍ଚାର, ଗୀତ ଗାଆନ୍ତି "କୁଅଁର ସୁନେଇ କଣ୍ଠ ଗୋ, ବେଳେ ଛୁଁଗୋ" । ଆଉ "ଫୁଲ ବଉଳ ବେଣୀ ଗୀତ, ଉତ୍ତସା, ଛନ୍ଦ ଯେ ଚାଦ ପଡ଼େ ତାହା ନୁହେ । କ ସୁନ୍ଦର କଇଁଫୁଲରେ ଘର ଭରନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ର ପୂଜା କରନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ର ପର ବର ଯାଇବେ ବୋଲି । ଗ୍ରେ ଗ୍ରେ ଗ୍ରେ

ହଁ, ମୋ କଥା ଛାଡ଼ିଯାଉ, ଏଣୁଛେଣ ଗୁଡ଼ାଏ ବକିଗଲି । ମାଈ ଯେବେ ସମ୍ବଲ୍ଲ ନୁଆ ବୋହୁଟିଏ ହେଇ ଆସିଲେ ମୋର ସେ କଥା ଟିକିଏ ଖଳରେ ପଡ଼ୁଛି । କେବଳ ଏତିକି ମନେ ଅଛି ଯେ "ମାଈ" ଦେଖି ମୋର ଆନନ୍ଦର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ, ଆଜି ମନେ ଅଛି ବାହାଘରେ ଯେଉଁ ହାଉ ଆସିଥିଲା ତାହାର ତେହେରା ।

ଘରଭିତରେ ମୁହଁ ଏକା "ଗଣ୍ଠିଧନ ଚଳମଣି" ଥିଲା । ମୋର ଭାଇଦୋର କର ଈଶ୍ୱର ଆଜି ଜଣଙ୍କୁ ଛେଡ଼ିଣ ନକରେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଜନ୍ମ ହୋଇ, ମାମା, ମାମୁଁ ଓ ମାଈଙ୍କର ଯେଉଁ ଦୃଢ଼ ସ୍ନେହ ମୁଁ ଭୋଗିବାରୁ ଥିଲି ସେଥିରେ ଭାଗ ବଣ୍ଟା ହେଲା; ମୋତେ ଜେଷ୍ଠ ଅଂଶ ଦେଲା ବି ନାହିଁ ସେ ଜାଣେ । ସେତିକିରେ ସେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ଭାଇକ ଲେକଙ୍କଠାରୁ ଯେଉଁ ଶରଧା ଟିକିଏ ପାଇ ମୋର ନିଜ ହୃଦୟରେ ଜମା କରି ରଖିଥିଲି, ସେଥିରୁ ମୋତେ ନ କହି ଏକା ଅଧେ ଖେଳିଲା । ମୋଠାରେ ଭାଇ ଅଂଶ ପଡ଼ିଲା ମୋର ତିନିଗୁଣ । ମୁଁ ଭାଇ ବେଶୀ ସମ୍ପତ୍ତିକୁ ଆଜି ଭାଗ ଗୃହିଁ ନାହିଁ; ସେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ କେବେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଭାଇକୁ ଛଳନା କରି ଫେରାଇ ଦେବି । ଭେବେ ମୋର ଗୋଟିଏ କଥା ରଖିବାକୁ ହେବ । ମୋର ଏ ରୁଗ୍ନ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଶରୀର ଆଜି ବେଶୀ ଦିନ ଏ ସବୁ ସମ୍ପତ୍ତି ଭୋଗ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ମୋର ବଡ଼ ବାସନା, ଜୀବନର ସାଧ ଯେ ସେ ମୋର ଶରୀରର ଛାଇ ଚିତା ଆଣି ମାଈ ଯେଉଁଠାରେ ଭାଇର ପ୍ରିୟ ବୈତରଣୀର ଘର ସମୀରଣ ସେବନ କରୁଛନ୍ତି ସେ ମହାଦେବ ଛୋଟା ପାଖରେ ଥରେ ବୁଡ଼ାଏ ଲେଉଟରେ ଧୋଇଦେଇ ସ୍ଥାପନ କରିବ । ମୋର ଭସ୍ମ ଅସ୍ଥି ସେହିଠାରେ ବସି ଶୈଶବ ସଙ୍ଗିନୀ ପ୍ରାଣର ବୈତରଣୀର ବର୍ଷାକାଳୀନ ବିଶାଳ ବାହ ଲହରିର ଭୀଷଣ ଦର୍ଶନ କରିବ, ଶରତଦିନରେ ଗୁରୁ ନୃତ୍ୟ ଦେଖିବ, ପ୍ରଭାତ ସମୟ, ସନ୍ଧ୍ୟା ବେଳିରେ ମନ ମନୋରଞ୍ଜନ କରେ, ଗମ୍ଭୀର ନୈଶ ସଙ୍ଗୀତର ଆଲେୟା ଶ୍ରବଣ କରୁଁ କରୁଁ ବାଲୁକା ପାଟରେ ଉଲ୍ଲାସମୟୀ ସଙ୍ଗେ ନୃତ୍ୟ କରିବ । ସେହିଠାରେ ଶୈଶବର ଲୀଳାଭୂମିରେ ପ୍ରାଣ ଢାଳିଦେଇ ଶୈଶବ ସହଚରୀ ବୈତରଣୀର ଶୀତଳ ଶୀତଳ ସମୀରଣ ସେବନ କରୁଁ କରୁଁ ଦିବାଯାମରେ ଦିଗନ୍ତ ବ୍ୟାପି ପ୍ରତିଧ୍ୱନିରେ ଚିରଶାନ୍ତି ଲାଭ କରିବ ।

ମୁଁ ଯେଉଁଦିନ ମାମୁଁଘରୁ ଶେଷ ବିଦାୟ ନେଇ ଯେ ଦିନଟା ମୋର ବେଶ ମନେ ଅଛି । ମୋତେ ଦଣ୍ଡେଇ ଖୋଳାଏ ଓଡ଼ିଓଡ଼ିରେ ବସାଇ ଦେଇ ବେହେରାଗୁଡ଼ାକ କାନ୍ଧେଇ ନେଇ ପଳାଇଲେ । ଗୃହିଁ ଗୃହିଁ ବୈତରଣୀ ମୋର ପଛରେ ପଡ଼ିଗଲା, ଡୋଳା ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଗଲା । ମୋତେ କୋଉଠି କେଜାଣି ଗୋଟିଏ ଦେଉଳ ଦେଖାଇଦେଇ ବୋଲି ବାହାଳା କରୁ ଥାଆନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ନିଦ୍ରାନ୍ତ ନିଦ୍ରା ହେଲା ସେତେବେଳେ କେତେ ଜାଗିଲି, କେତେ ଜୋର କଷ୍ଟିଲି, କେତେ ମଣ୍ଡ ପିଟିଲି । କାହାର ଦୟା ହେଲା ନାହିଁ; ନିଷ୍ଠୁର ବେହେରାଗୁଡ଼ାକ ମଧ୍ୟ ନେଇ ଚାଲିଲେ । ସେହି ଯେ ଗଲି, ଆଉ ଆସିଲି ନାହିଁ । ପୁଣି ଏବେ ଆସି ଦେଖୁଛି, ଯେ ସବୁ କିଛି ନାହିଁ, ଅଛି କେବଳ ସେହି **ଅତୀତରସ୍ମୃତି** ।

ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ମହାପାତ୍ର ।

ପତଙ୍ଗ ଓ ଦୀପ ।

(ଅନୁବାଦ)

ପତଙ୍ଗ କହୁଛି 'ଦୀପ ! ତୁହି ଦେଖୁ ରଙ୍ଗ,
ଛୋଟାରେ ଲାଗିଣ ଜଳି ମରୁଛି ପତଙ୍ଗ ।'
ଦୀପ କହେ, 'ଭାଇ ! ଚାନ୍ଦ ଅଭିମାନ ମିଛ,
ଅଗରେଇ ଜଳେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭେ ସିନା ପଛ ।'

ଶ—

Digitized by srujanika@gmail.com